

सद्गत न्यायाम्भोनिधि जेनाचार्य श्री श्री १००८ श्री मुद्दिज्यानन्द
सुरि (आत्मारामजी) महाराजके प्रशिष्य रत्न श्री १००८
मुनि बह्मभ विजयजी महाराज ।

१९९९

श्री सिद्धर्षिगणि विरचिता

उपमिति भवप्रपंच्या कथा

अवतरणु.

विलाग त्रीजे,

प्रस्ताव ६-७-८.

अनुवादक अने योजक,

भोतीयंद गिरधरलाल कापडीया,

पी, ए; एल् एल्, पी.

सेलिसिटर अने नोटेरि पब्लिक.

हुाधकोर्ट, मुंअर्थ.

श्री श्री कैलाशमठान्न मठि नाम मंदिरे

श्री महावीर जैन नीराधना केंद्र, कोबा

का. क.

प्रसिद्धकर्ता-

श्री जैन धर्म प्रसारक सभा,

लावनगर.

प्रथमावृत्ति प्रत २०००.

वीरात् २४५२.

विक्रम १९८२.

४. स. १९२९.

भो भव्याः! इदं संसारिजीवचरितमनुभवागमसिद्धमवबुध्यध्वं, अव-
 बोधानुरूपं चाचरत, विरहयत कषायान्, स्थगयताश्रवद्वाराणि, निराकु-
 रुतेन्द्रियगणं, दलयत सकलं मनोमलजालं, पोषयत सद्भूतगुणगणं, मुञ्चत
 भवप्रपञ्चं, यात तूर्णं शिवालयं येन यूयमपि सुमतयो भव्यपुरुषा भवथ ।
 अथ नास्ति भवतां तादृशी लघुकर्मता ततो यथा सुललिता भूयो भूयः
 प्रचोदिता सप्रणयं मुद्गुमुद्गुर्निर्भर्त्सिता बहुविधमुपालब्धा पुनः पुनः स्मारिता
 सती गुरुकर्मिकापि प्रतिबुद्धा तथा बुध्यध्वं; केवलं तथा प्रतिबोध्यमाना
 अगृहितसंकेता भविष्यथ यूयं गततालुशोषका गुरुणाम् तथापि गुरुभिः
 प्रतिबोधनीया एव युष्माभिरपि प्रतिबोद्धव्यमेव । यथा स्वदुश्चरितपश्चात्ता-
 पेन सद्भूतगुणपक्षपातसारो निखिलकर्ममलविलयकारी सदागमबहुमान-
 स्तस्याः सुललितायाः प्रतिबोधकारणं संपन्नः तथा भवन्निरपि तथैव स
 विधेयो येन संपद्यते भवतामपि विशिष्टस्त्वभावबोधः

श्रीसिद्धर्षिगण्णि.

अष्टम प्रस्ताव. (१७) अं. अवतारलु पृ. २०७७).

आ ग्रंथ श्री मुण्डभां नं. २६-२८ कोलकाटा लेन निर्णयसागर प्रेसभां
 रामचंद्र येशू शेडगेअे मुद्रित कयो अने श्री जैन धर्म प्रसारक
 सभा (बावनगर)ना प्रमुष् शेठ कुंवरलु आण्ण्डेअे
 प्रसिद्ध कयो.

અનેક ગુણગુણાલંકૃત શ્રીમન્મુનિમહારાજ આચાર્યવર વિજય વલ્લભસૂરીશ્વરજીની પવિત્ર સેવામાં

પૂજ્યપાદ આચાર્ય વિજયાનંદ સૂરીશ્વર મહારાજ અપર
નામ શ્રીઆત્મારામજી મહારાજની પાટને દીપાવનાર, પંજાબ
જેવા દૂરના પ્રદેશમાં સદ્ગત આચાર્યશ્રીએ પ્રગટાવેલી
ધર્મજ્યોતિને સવિશેષ પ્રકાશિત કરનાર, દેશ કાળના
અવિચળ સિદ્ધાન્તને લક્ષ્યમાં રાખી સ્થાને સ્થાને શ્રાવક
ક્ષેત્રને ઉદ્યોત કરવાના પ્રયત્ન નિમિત્તભૂત ઉચ્ચ આદર્શ-
વાળી સંસ્થાઓને સ્થાપવાનો ઉપદેશ કરનાર આપશ્રીનો
શાસનનો પ્રભાવ કરવાનો સ્વભાવ સુપ્રસિદ્ધ છે. આપની
શુદ્ધ ઉપદેશ ધારા, શાંત વૃત્તિ, કલહથી દૂર રહેવાની
શાસક વૃત્તિ, અસ્ખલિત ચારિત્રપ્રેમ, આળકાળથી બ્રહ્મચર્ય
આદિ અનેક ગુણો પંચેદિય સંવરણોના પાઠની યાદ કરાવે છે.
આપના અનેક પુસ્તકો સાહિત્યરસિક અને કવિ તરીકે આ-
પને યોગ્ય સ્થાન આપે છે અને પ્રયત્ન પુરુષાર્થ, દૃઢ ભાવના
અને અનવરત વિચારશ્રેણી શાં પરિણામો નીપજાવે છે
તેનાં જવલંત દષ્ટાંતો પૂરાં પાડે છે. આપશ્રીના સંસ્મરણીય
પવિત્ર નામ સાથે આ અદ્વિતીય ગ્રંથના છેલ્લા વિભાગનું
માફે સાદું ભાષા અવતરણુ જોડી મારી જતને કૃતકૃત્ય
માતું છું. હૃદયથી અપાયેલ આ અર્પણુ આપ સ્વીકારશો.

સેવક,

વીલેપારથે વસંતવિ- } મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીઆ
હાર. દ્વિ. ચૈત્ર શુકલ }
પંચમી, ૧૯૮૨. }
ની વંદણા.

આનંદધન.

આશાવરી.

આશા ઓરનકી કયા કીજે, યાન સુધારસ પીજે. આશા.

ભટકે દ્વાર દ્વાર લોકનકે, કૂકર આશા ધારી;

આતમ અનુભવ રસકે રસીઆ, ઉતરે ન કખહુ ખુમારી. આશા. ૧

આશા દાસીકે જે જાએ, તે જન જગકે દાસા;

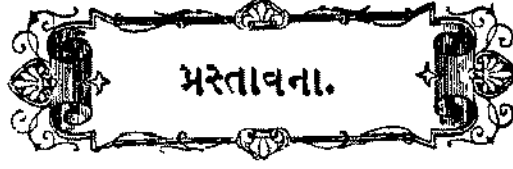
આશા દાસી કરે જે નાયક, લાયક અનુભવ પ્યાસા. આશા. ૨

મનસા પ્યાલા પ્રેમ મસાલા, બ્રહ્મ અગ્નિ પરબલી;

તન ભાઠી અવગ્રામ પીએ કસ, જાગે અનુભવ લાલી. આશા. ૩

અગમ પીઆલા પીએ મતવાલા, ચીત્રે અધ્યાતમ વાસા;

આનંદધન ચૈતન વહૈ ખેલે, દેખે લોક તમાસા. આશા. ૪

પ્રસ્તાવના.

કવિત્વ દૃષ્ટિએ ખીલ્લ લાગનું (ખાસ કરીને ચોથા પ્રસ્તાવનું) સ્થાન મુખ્ય છે પણ આખા ગ્રંથનું રહસ્ય તો આ ત્રીજા અને છેલ્લા વિભાગમાં જ પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી આ વિભાગનું મૂલ્ય સર્વથી વિશેષ જ રહેશે. આ વિભાગમાં અનેક ભેદ ભ્રમ ખૂલી જાય છે, ગ્રંથનું રહસ્ય સમજાય છે, ગ્રંથનો ઉદ્દેશ સમજાય છે અને ગ્રંથકર્તાની વિશાળતા દૃષ્ટિગોચર થાય છે. આ વિભાગ પુખ્ત ભાવામાં, પ્રખર પદ્ધતિએ અને સાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ લખાયો છે. એમાં ગ્રંથકર્તાની વિશિષ્ટતા છેવટે દૃષ્ટિગોચર થશે અને જે કુંચવણુ આખો ગ્રંથ વાંચતાં થઈ હશે તે આખરે એકદમ દૂર થશે, સંસારનું ચિત્રપટ ખડું થશે, એના પ્રપંચો દૃષ્ટિગોચર-માનસગોચર થશે અને એની ભૂલભૂલામણીમાં પોતાનું સ્થાન શું છે તે વિચારવાથી શોધવાના માર્ગો મળશે અને અસાધારણ યુદ્ધિવૈભવવાળાને એનાં ગણીઓ અને રાજ્યમાર્ગો, એના ખાડા અને ટેકરા, એના સીધા માર્ગો અને આડા અવળા માર્ગો દેખાશે અને પોતાનો માર્ગ કયો હતો, ક્યાં જવું છે અને કયે માર્ગે પોતે ચાલે છે તેનું સહજ જ્ઞાન થશે. આ તૃતીય વિભાગ આખા ગ્રંથનો મુગટમણિ છે અને શિરોધાર્ય હોઈ વંદનને યોગ્ય છે અને આઠમા પ્રસ્તાવના ખીલ્લ અને ત્રીજા વિભાગો વાંચતાં અનેક વખત પોતાના હૃદયપર હાથ મૂકાવે તેવો છે, આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરે તેવો છે, મગજને નચાવે તેવો છે અને સહૃદયને વિચારમાં નાખે તેવો છે.

છઠ્ઠા પ્રસ્તાવમાં મૈથુન અને લોભ નામના મનોવિકારોની મુખ્યતા છે. લોભ સર્વ ગુણોનો નાશ કરનાર અતિ અધમ મનોવિકાર છે એ આપણે સંસારીજીવ જે અહીં ધનશૈખરના નામથી ઓળખાય છે તેના ચરિત્રપરથી જોઈએ છીએ. બહુલશેકે એને જયપુરમાં દીકરી આપી અને વ્યાપારમાં કરોડો મેળવ્યા પણ એને તૃપ્તિ ન થઈ. હરિકુમારે એને પોતાનો ગણ્યો પણ ધન અને સ્ત્રીના મોહથી એણે એને દરિયામાં નાખ્યો પણ પુણ્યના પરિબળથી હરિકુમાર રાજ્યાશઠ થયો. ધનનો મોહ કેવો છે અને એની પાછળ વલણાં મારનારના કેવા હાલ થાય છે અને તે કેટલું દૂર થતું જાય છે તે બહુ વિચારવા યોગ્ય છે. ઉત્તમસૂરિ આ પ્રસ્તાવમાં પડ્પુરૂષનું ચરિત્ર કહે છે. એ છ એ ચરિત્રો બહુ મનન કરવા યોગ્ય છે. નિકૃષ્ટ, અધમ, વિમધ્યમ, અધ્યમ, ઉત્તમ અને વરિષ્ઠની યોજના બહુ યોગ્ય રીતે કરવામાં આવી છે.

વાંચનાર પોતાનો વર્ગ શોધી શકે એવી સુંદર ઘટના અત્રે છે. એવી રીતના છ પુરૂષોની વ્યાખ્યા શ્રી ઉમાસ્વાતિવાચકેન્દ્રે કરી છે તેનો સાર તથા શ્રી ક્ષેમંકર ગણિએ ૫૨પુરૂષ ચરિત્ર લખ્યું છે તેનો સાર નોટમાં વિસ્તારથી આપ્યો છે તે પણ મનન કરવા યોગ્ય છે. એ છ એ પુરૂષોને રાજ્ય મળે છે ત્યારે મહામોહના દરબારમાં અને ચારિત્રરાજની સભામાં બે વિચારણા થાય છે તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે અને છેવટે પ્રકરણ ૧૬ માં એ પ્રત્યેક રાજ્યપર હરિકુમાર અને ઉત્તમસૂરિ વચ્ચે બે પર્યાલોચના થાય છે તે પણ સમજવા યોગ્ય છે. વિદ્યાયાતુર્યને અંગે હરિકુમારનો વિનોદ (પ્રક. ૩) બહુ આનંદ આપે તેવો અને વિદ્વાનને શોભે તેવો છે.

ઉપરાંત આયુર્વેદનો વિષય છટ્ટા પ્રસ્તાવના ચોથા પ્રકરણમાં આપ્યો છે તે આખા વૈદકશાસ્ત્રના રહસ્ય-સાર જેવો છે. પાંચમામાં નિમિત્તશાસ્ત્રને અંગે આઠ આયો નામવાની વાત છે તે અષ્ટાંગ નિમિત્તનો એક ભાગ છે અને એ વિભાગનું રહસ્ય સૂચવનાર છે. આ પ્રસ્તાવમાં ચક્ષુરિન્દ્રિયની વાત બહુ ટુંકામાં પતાવી છે. સ્પર્શન અને રસનાને અંગે ત્રીજા અને ચોથા પ્રસ્તાવનો મોટો ભાગ રોક્યો છે ત્યારે અહીં આ વાત અધમ રાજ્યને અંગે બારમા પ્રકરણમાં સંક્ષેપમાં બતાવી છે તેનો હેતુ એ છે કે હવે વાંચનાર ઇન્દ્રિયકાર્ય અને તેના પ્રેરક કારણોને ઓળખી ગયો છે અને તેથી તે સંબંધી પિષ્ટપોષણ કરવું અયુક્ત ગણાય. છટ્ટા પ્રસ્તાવનો મુખ્ય સંદેશ ૫૨પુરૂષ ચરિત્ર અને તેમાં પણ ઉત્તમ અને વરિષ્ઠ રાજ્ય પ્રસંગ છે એમ માફ માનવું છે. બીજા દરજ્જાને ધનશેખરની ધનની ઇચ્છા અને મૈથુનલાલસા એટલી જ ધ્યાન ખેંચે તેવી છે. * * *

સાતમા પ્રસ્તાવમાં સંસારીજીવ રાજપુત્ર ઘનવાહન થાય છે. ચારે કષાય-ક્રોધ, માન, માયા અને લોભની વાત તો અગાઉના પ્રસ્તાવોમાં પૂરી થઈ ગઈ છે એટલે મહાપરિચ્છેદની સાથે મહામોહ બેડાણ કરી તે કેવો ભવપ્રપંચ કરે છે તે અહીં બતાવ્યું છે. પરિચ્છેદ કેવો આકરો છે તેનો આ પ્રસ્તાવમાં ખરો ખ્યાલ થાય છે; પણ અહીંથી ચરિત્રની દિશા બદલાય છે. અકલંકના સહવાસથી ઘનવાહન-સંસારીજીવ કાંઈક માર્ગસન્મુખ થાય છે, સદાગમનો પરિચય કરે છે, તેને ઓળખે છે અને બે કે હજુ મહામોહની અસર તળે છે તો પણ કાંઈક ચીકાશ ઓછી કરે છે. આવી રીતે સહજ સમજણવાળી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થયા છતાં અને ભવપ્રપંચનો ખ્યાલ કાંઈક આવવા છતાં સમજીને પણ મહાપરિચ્છેદ કેટલો રખડાવે છે, કેવો ફસાવે છે, કેમ સપાટામાં હે છે તે અહીં બહુ વિચારવા યોગ્ય છે. રસ્તે આવી આવીને વળી પાછા કેવી રીતે પરિચ્છેદની જાળમાં અવાય છે, મહાત્મા સાધુઓને છેતરવા કેવા ગોટા વાળવા પડે છે એ સર્વ અત્ર

વિચારવા યોગ્ય છે અને એટલા કારણથી રખડપાટાનું એક આખું પ્રકરણ (પ્રક. ૧૬) અહીં આપવામાં આવ્યું છે. સમજીની જવાબદારી કેટલી વધારે છે તેના અહીં સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવે તેવું છે અને નિરર્થક ધમાલ કરી ધનના એકઠા કરેલા ઢગલાઓની આખરે શી સ્થિતિ થાય છે અને તે જ ધન તેના એકઠા કરનારને કેવી કફોડી સ્થિતિમાં મૂકે છે તે બહુ વિચારવા યોગ્ય છે.

સાતમા પ્રસ્તાવમાં છ મુનિઓના વૈરાગ્યપ્રસંગોની વાતો કરી અને દરેક પ્રસંગનો ઉપનય જતાવ્યો છે એ આ પ્રસ્તાવનો મુખ્ય સંદેશ છે. એ છ એ પ્રસંગ બહુ મનન કરવા યોગ્ય છે, ચિત્તને ડોલાવે તેવી રીતે લખાયલા છે અને સમજણપૂર્વક વિચારે તેને સમસ્ત જીવનકલહનો ઘુંચવણ ભરેલો લાગતો પ્રશ્ન કાંઈક નીકાલની સન્મુખ લાવે તેવા આકારમાં રજૂ થયેલા છે. ખાસ કરીને એના ઉપનયો વાંચતાં બહુ ઊંધ આનંદ અને શાંતિ થાય તેવી એની સુંદર ઘટના છે. વિદ્યા કન્યા પરણવાની ધ્યારે યોગ્યતા થાય, નિરીહતા કોણ અને કેવી છે તે સામાન્ય રીતે સુંદર પ્રસંગો છે. નિમિત્તશાસ્ત્રના આઠ અંગો પૈકી અહીં જ્યોતિષશાસ્ત્રનો વિષય પ્રથમ પ્રકરણમાં આપી તે આખતમાં રસ લેનારને આનંદ કરાવ્યો છે. એમાં ચાર વ્યાપારી કથાનક આખા પ્રસ્તાવમાં મુખને સ્થાને છે અને વાનરખચ્ચાની અહલુત ઘટના મુગટમણિનું સ્થાન ભોગવે છે. એ વાનરખચ્ચાને ઓળખી કાઢવું અને તેને ઝોખમાંથી બહાર નીકળી જાડોપર દોડાદોડ કરવા ન દેવું અને એને ઉંદર ઘિલાડા વીંછી આદિ ઉપદ્રવ કરનારાઓના સપાટામાંથી બચાવવું એ આ જીવનનો મહાન પ્રશ્ન છે અને એના સાચા નિકાલમાં જીવનનું સાફલ્ય છે. એ આઠમું પ્રકરણ બહુ મનન કરી સમજશે તો નવમા પ્રકરણમાં બેવડા ચક્કરની વાતો છે તે ગ્રાહ્યમાં આવશે અને ત્યારે જ એવી રીતે સંભાળથી જાળવેલા વાનરખચ્ચાને ગાઢ આનંદમાં ગરકાવ કરી શુકલાને સંયોગે એને છોડી દઈ શૈલેશી માર્ગે ચઢવામાં આનંદ આવશે. પાળીપોથીને ઉછેરેલા અને સાચવેલા ખચ્ચાને છોડી દેતા જરા પણ શ્લોક ન થાય એ સ્થિતિ અનુભવમાં આવે ત્યારે ખરી, પણ માનસ દૃષ્ટિએ વેદવા યોગ્ય છે. એ આખા પ્રગતિ માર્ગના દાદરનું ચિત્ર પૃ. ૧૭૩૭ માં આપ્યું છે તે જરા બહુ સારી રીતે વિચારી જવું અને તેને વારંવાર મનન કરી સમજવું.

શ્રવણેન્દ્રિય-શ્રુતિની વાત આ પ્રસ્તાવમાં છટ્ટાની પેઠે ટુંકામાં પ્રકરણ ૧૨ માં પતાવી છે તેનું કારણ ઉપર જણાવ્યું છે તે જ સમજવું. અહીં મહામોહના પ્રત્યેક સેનાનીઓને બોલાવી તેની અસર સંસારીજીવપર કરાવે છે અને તે માટે પંદરમું પ્રકરણ રોક્યું છે. સદાગમની ઓળખાણ થયા પછી પણ મહાપરિગ્રહ બીજા સૈનિકોની મદદથી કેવા હાલહવાલ કરી શકે છે તે અત્ર વિચારવા લાયક વાત પ્રાપ્ત થાય છે. દેવગતિમાં જન્મનું સાફ

વર્ણન કર્યું છે (પૃ. ૧૮૩૧-૩૨). આ પ્રસ્તાવની આખરે સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિ સાથે સંસારીજીવને ઓળખાણ થાય છે અને ઘણા રખડપાટા પછી એ પ્રગતિને માર્ગે ચઢે છે. પ્રગતિને માર્ગે આવ્યા પછી પણ એના પર મહામોહના આક્રમણો થયાં જ કરે છે છતાં એના માર્ગની સરળતા થતી જાય છે તેમ અત્ર જણાય છે. * * *

આઠમો પ્રસ્તાવ આર વિભાગમાં વહેંચાઈ જાય છે. પ્રથમ વિભાગમાં સંસારીજીવ ગુણધારણુ નામે પ્રસિદ્ધ થાય છે. એનો મિત્ર હુલંધર બહુ વિચક્ષણુ જ્ઞાની અને તત્ત્વજિજ્ઞાસુ છે. વિદ્યાધરકન્યા મદનમંજરી સાથેનો લગ્નપ્રસંગ બહુ ચિત્તાકર્ષક છે. એની લગ્ન કલ્પના બહુ રસોત્પાદક છે. આઠાશમાં વિદ્યાધરો અને ઠનકોદરની વીરહાક અને પછી અદ્ભુત નગરપ્રવેશના પ્રસંગો બહુ સુંદર રીતે ચીતરાયા છે અને એક વાર વાંચ્યા પછી વીસરી નહિ શકાય તેવા છે. આ મદનમંજરી પૂર્વપરિચિત પાત્ર છે તે ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવા યોગ્ય છે. એની ઘટના આગળ થશે. લગ્નની રાત્રે હુલંધરને સ્વપ્ન આવે છે કે ગુણધારણુનું સર્વ ઇષ્ટ કાર્ય કરનાર પાંચ પુરૂષો છે. આ સ્વપ્નનો અંદરનો ભાવાર્થ સમજવા સર્વને જિજ્ઞાસા થાય છે ત્યાં કંદમુનિ નામના સાધુ આવી પહોંચે છે. ગુણધારણુ તેની પાસે જાય છે ત્યાં ચારિત્રરાજ મંત્રી સાથે સલાહ કરીને ગૃહીધર્મને તેની પાસે મોકલે છે અને સદાગમ સમ્યગ્દર્શનનો પરિચય વધારવા સાથે આ નવા આવનાર ગૃહીધર્મ સાથે ગુણધારણુ મૈત્રી કરે છે. નિર્મળાચાર્ય કેવળી સ્વપ્નનો વિચાર સમજાવી કાર્યસાધક કારણોપર બે વિસ્તારથી વિવેચન અત્ર કરે છે (પ્રક. ૬) તે બહુ મનન કરવા યોગ્ય છે. આઠમા પ્રસ્તાવના પ્રથમ વિભાગનો મુખ્ય સંદેશ અત્ર રજુ થાય છે. એમાં કર્મ કાળ સ્વભાવ અને ભવિતવ્યતા તથા ખાસ કરીને પુણ્યોદયનું કાર્ય શું છે, પાપોદય અને પુણ્યોદય કેવી રીતે આવે જાય છે અને જીવને પોતાને બેચા કરવાનું છે કે એના શક્તિ-વીર્ય (પુરૂષાર્થ)ને કાંઈ અવકાશ છે એ વાત બહુ યુક્તિથી ન્યાયની કોટિઓ લગાવીને ઘટાવી છે અને સુસ્થિત મહારાજની અવિચળ આજ્ઞાઓ (પૃ. ૧૯૧૪) બતાવીને અને ચોક્કસ નિયમોનું સામ્રાજ્ય બતાવીને આખા સૃષ્ટિકર્તૃત્વના પ્રશ્નનો આડકતરી રીતે સચ્ચોટ ભાષામાં નીકાલ કર્યો છે. આખા ગ્રંથનો સંદેશ આ સૂત્ર સમજવામાં છે. ચિત્તવૃત્તિને નિર્મળ રાખવી, મોહરાયની સેનાને દુશ્મન ગણવી અને ચારિત્રરાજની સેનાને ભાઈ જેવી ગણવી એ આખા ગ્રંથનો સંદેશ છે. હુંકામાં કહીએ તો 'સ્વપરનું વિવેચન અને પરિણતિની નિર્મળતા' એ સમસ્ત જૈન ગ્રંથોનું રહસ્ય છે, એ અવિચળ સૂત્ર ત્રિકાળઅખાધિત છે અને એને સમજી ભવહારમાં મૂકવામાં આખા જીવનની કૃતેહનો આધાર છે

એ અત્ર સુંદર રીતે બતાવવામાં આવ્યું છે. નિર્વૃત્તિના ઇચ્છકે દશ કન્યા પરણવી ભેદભે; એ દશેનો પરિચય નિર્મળસૂરિ કરાવે છે. પછી એક રાત્રે બહુ સુંદર વખતે વિદ્યા કન્યા સાથે લગ્ન થાય છે. તે પ્રસંગે ચિત્તવૃત્તિ અટવીને નાકે ચારિત્રરાજ અને મોહરાજના સૈન્યને લયંકર લડાઈ થાય છે અને આખરે મોહરાય પાછો હઠે છે. ભાવનાના આશ્ચર્યકારક વીર્યની પ્રતીતિ કરનાર આ પ્રસંગ પછી નવ કન્યા સાથે ગુણુધારણના લગ્ન થાય છે. પછી તો મંડપ ભાંગી ભય છે અને ગુણુધારણ અનેક કન્યાઓ પરણે છે. છેવટે એ દીક્ષા લે છે અને વારાહરત્ની દેવગતિમાં જઈ ઉત્તરોત્તર આગળ વધતો ભય છે.

ઉપરના પ્રસંગમાં લગ્ન વખતે માતૃકાગૃહસ્થાપન, વેદી અને સિંહાસનની સંમાર્જના બહુ સુંદર રીતે થાય છે અને દ્રવ્ય લિંગ કેટલું કાર્ય બળવે છે એનો ખ્યાલ કરવા યોગ્ય હકીકતો અત્ર આવે છે.

આટલો પ્રગત થયેલ આત્મા સિંહાચાર્ય બની બહુ અભ્યાસ કરે છે ત્યાં એને જ્ઞાનનું અણુ થાય છે. લોકોએ એને મલકાવ્યો અને એ માન ગર્વેદ્રધર ચઢ્યો એટલે મોહરાજએ પોતાનો મંડપ ઊભો કરી દીધો. શૈલરાજ, જ્ઞાનસંવરણ અને મિથ્યાદર્શનની એકી સાથે ચઢાઈ થઈ અને લણેલ વિદ્વાન બુદ્ધ્યો, અભિમાને ચઢ્યો અને લણેલું બુદ્ધી પ્રમત્તા નદીમાં ડૂબકી ખાવા લાગ્યો. આ વિલાગ બહુ વિચારવા યોગ્ય છે, જ્ઞાનીને પણ શ્વધરાવી નાખે તેવો છે અને અંતરના પરદા ઉઘાડા કરે તેવો છે. પછી તો એ સંસારના પ્રવાહમાં તણુયો, ખૂબ રખડ્યો અને ઊંચે નીચે જઈ પારાવાર ઉદધિમાં રજડ્યો.

આવી રીતે આઠમા પ્રસ્તાવનો પ્રથમ વિલાગ પૂરો થાય છે. બીજા પ્રસ્તાવમાં ચોરે સદાગમ સમક્ષ જે કથા માંડી હતી અને જે અગૃહીત-સંકેતા અને પ્રજાવિશાળા સાંભળતા હતા અને લવ્યપુરૂષ જેમાં રસ લઈ રહ્યો હતો તે પૂરી થઈ. આઠમા પ્રસ્તાવના અગીઆરમાં પ્રકરણને છેડે આ રીતે કથા પૂરી થાય છે અને હવે જે બીજો વિલાગ શરૂ થાય છે તેમાં અત્યાર સુધી થયેલ ઘુંચવણોનો નીકાલ થાય છે. ત્યાં માલૂમ પડે છે કે કથા કહેનાર સંસારીશ્વ તે અનુસુંદર ચક્રવર્તી છે, સદાગમ તે સમંતલદ્ર નામનો રાજપુત્ર છે અને તેની બહેન મહાલદ્રા સાધવી તે પ્રજાવિશાળા છે. મદનમંજરીનો શ્વ રાજપુત્રી સુલલિતા હતી અને સોળી હોવાથી તેનું નામ અગૃહીતસંકેતા રાખ્યું હતું. વળી લવ્યપુરૂષ સુમતિ પણ રાજપુત્ર હતો અને મહાલદ્રા પાસે અભ્યાસ કરતો હતો. એ સમંતલદ્ર તે સદાગમ અને પુંડરીક તે લવ્ય પુરૂષ-સુમતિ હતો. આ આખા મેળાપનો આનંદ અને ધૃતિહાસ અપૂર્વ છે અને અત્યાર સુધીની બધી ઘુંચનો અત્ર નીકાલ

થતો બહી આનંદ થાય છે. ચક્રવર્તી અનુસુંદર ચોરનો આકાર શા હેતુથી ધારણુ કરે છે તે પણ અહીં સ્પષ્ટ થાય છે. અહીં અંતરંગ ચોરીનું અદ્ભુત વર્ણન આવે છે અને પ્રત્યેક જીવને એ ચોરીમાં પોતાનું કયું સ્થાન છે તે વિચારવા યોગ્ય પ્રસંગ પરી પાડે છે. દોડાદોડ કરનાર ક્યાં દોડે છે તે અત્ર જરૂર વિચારવા યોગ્ય છે. આવી રીતે બીજા વિભાગમાં સર્વ વાતનો મેળ મળે છે.

આ પ્રમાણે મુખ્ય પાત્રોને એકઠા કરીને આઠમા પ્રસ્તાવના ત્રીજા વિભાગમાં પ્રત્યેકની પ્રગતિ બતાવે છે. એમાં સંસારમોહમાં આસક્ત હોવા છતાં અનુસુંદર ચક્રવર્તી જ્યારે પ્રગતિ કરે છે ત્યારે તેનું ઉત્થાન કેટલું મજબૂત થાય છે તે ખાસ બોવા બેનું છે. કર્મમાં શૂરા હોય તે ધર્મમાં શૂરવીર કેવી રીતે થઈ શકે છે તેનો આ દાખલો બહુ મજબૂત ચિત્ર રણુ કરે છે. રસ્તા ઉપર આવ્યા પછી આવા જીવો સુસાધ્ય વિભાગમાં આવે છે. એની સાથે સુલલિતાનો મહાભારત પ્રયાસ વિચારતાં કષ્ટસાધ્ય જીવોની દશા બહુ ધ્યાન ખેંચે છે. પ્રથમ તો એને કેમે કરીને ઓધ થઈ શકતો નથી, એને પોતાને ખેદ થાય છતાં પણ એ જલ્દી વાત સમજી શકતી નથી, ત્યારે આજીમાં બેસી માત્ર વાત સાંભળનાર લવ્યપુરૂષ-રાજકુમાર પુંડરીક ત્યાગમાં આવી જાય છે. સુલલિતાને વારંવાર ઓધ આપવો પડે છે, એની આત્મ વિડંબનાઓનું એને સ્મરણુ આપવું પડે છે, એની ખાસે કથામાં આવેલાં દુષ્ટાંતો ફરીવાર રણુ કરવાં પડે છે અને છતાં એ ભગૃત થઈ શકતી નથી; જ્યારે લવ્યપુરૂષને માગે ચઢતો એ જીએ છે ત્યારે વળી એને ખેદ થાય છે અને આખરે ભતિસ્મરણુ થાય છે ત્યારે જ એના પડદા ખૂલે છે. ત્યાગ પછી પણ એને મહા તપ કરવાં પડે છે અને બહુ પ્રયાસે એનો સંસારથી નિસ્તાર થાય છે. આ આખો વિભાગ જીવોની કર્મની વિચિત્રતા અને પ્રગતિમાર્ગની ક્ષિપ્રતા બતાવવાનું કાર્ય બહુ અંશે પૂરું પાડે છે. એમાં શોક કોના મરણને અંગે કરવો ઘટે એની ચર્ચા બહુ સુંદર રીતે કરવામાં આવી છે.

આ પ્રસ્તાવમાં એક બહુ સુંદર વાર્તા ગ્રંથકર્તાએ કહી નાખી છે. આખા આગમનો સાર એમણે ધ્યાન યોગમાં સુંદર રીતે ઘટાવ્યો છે અને જૈનમતની વ્યાપકતા સિદ્ધ કરવામાં એમણે અસાધારણ કૃત્તિવૈભવ બતાવ્યો છે. વૈદ્ય કથાનક, સંહિતાઓ અને શાળાઓના દુષ્ટાંતનો પ્રસંગ સાધી એમણે જૈનમતની વિશાળતા બતાવવામાં બહુ વિશાળ દૃષ્ટિ વાપરી છે. એમની રચનાત્મક પદ્ધતિ ખાસ અનુકરણીય છે. એમણે અન્ય શાળાઓને સુવૈચના અંશે તરીકે બતાવી છે પણ એમની નિંદા કરી નથી. પ્રાચીન તત્ત્વવેત્તાઓ અને ખાસ કરીને શ્રીહરિભદ્રસૂરિના વિશાળ જ્ઞાનના અનુભવીઓ અન્યને નરમ ખાહ્યા વગર પોતાની વિશાળતા અને મુખ્યતા કેવી સચોટ રીતે કરી શકે

છે અને પ્રતિપાદક શૈલીનો કેવો શુદ્ધ ઉપયોગ કરે છે તે નવીન લેખકોએ વિચારવા અને અનુકરણ કરવા યોગ્ય છે. સામામાં જે સત્યાંશ હોય તેનો સ્વીકાર કરવામાં સંકોચ ન કરે તે પોતાની હકીકત સુંદર રીતે રજુ કરી સરળ રીતે મુદ્દો રજુ કરી શકે છે અને તે દ્વારા પોતાનું અથસ્થાન સ્થાપન કરે છે એ વાત બ્હીસરાઈ જવાથી ઘણી વખત ગેરસમજીતીઓ ઊભી થઈ છે અને કેટલીકવાર તો એવું પણ જોવામાં આવે છે કે એવા પ્રકારની ભાષા-સૌષ્ટવતાના અભાવે સાચો કેસ માર્યો જાય છે. કડવી ભાષાથી ધર્મ તરફ અન્યને વાળી શકાતા નથી એ ઉપદેશકનું કાર્ય કરનારનો સાદો અનુભવ છે. સહાનુભુતિથી પ્રેમથી દલીલથી વિવેકથી ગૌરવપૂર્વક અન્યને નરમ પાડ્યા વગર જે વાત પ્રતિપાદન કરવામાં આવે તે સામાને ગળે ઉતરી જાય છે એ દરરોજના અનુભવનો વિષય છે. આ બાબતપર ઉપોદ્ઘાતમાં વધારે વિવેચન થશે. દેવ ધર્મ અને મોક્ષની એકવાક્યતા આ ઉપયોગી વિભાગમાં બહુ સુંદર રીતે બતાવી છે અને છેવટે સર્વ મુખ્ય પાત્રોનો મોક્ષ અને નાના પાત્રોની પ્રગતિ બતાવી છે.

આઠમા પ્રસ્તાવના ચોથા વિભાગમાં ટુંકાણુમાં ગ્રંથરહસ્ય આપ્યું છે અને છેવટે પ્રશસ્તિ લખી ગ્રંથનો સંવત આદિ બતાવ્યા છે. આ પ્રશસ્તિપર ઘણી વિચારણા કરવાની છે તે ઉપોદ્ઘાતમાં થશે. * * *

આઠમો પ્રસ્તાવ વાંચતાં બહુ આનંદ થાય છે. એમાં જ્યારે બીજો વિભાગ શરૂ થાય છે અને આપણા પૂર્વપરિચિત પાત્રો અગૃહીતસંકેતા અને પ્રસાવિશાળાને બરાબર ઓળખીએ છીએ ત્યારે એની સાથેની લગભગ ગ્રંથની શરૂઆતથી થયેલ ઓળખાણને લઈને બહુ રસ પડે છે અને ખાસ કરીને ચૌર-કચનકાર એક ચક્રવર્તી છે એમ જણાય છે ત્યારે સવિસ્મય આનંદલહરી આવે છે. આ પુસ્તકમાં ધરપુરૂષ ચરિત્ર અને છ સાધુઓનાં દીક્ષાનાં પ્રસંગો બહુજ આકર્ષક છે અને એનો ઉપનય વાંચતાં હૃદયમાં એક પ્રકારની શાંતિ થાય છે, અનેક ઘુંચોનો ઉકેલ થતો દેખાય છે અને સંસારનું ચિત્ર એના બરા સ્વરૂપમાં રજુ થાય છે. આઠમા પ્રસ્તાવમાં ગ્રંથકર્તાએ હૃદ કરી નાખી છે અને ખાસ કરીને જૈન ધર્મની વિશાળતા બતાવતાં એમણે જે દલીલોનો ઉપયોગ કર્યો છે તે આ સહિષ્ણુતાના સમયમાં ખાસ આહ્વાદ કરાવે તેવો છે અને જૈન લેખકો આટલી વિશાળતા બતાવી શકતા હતા એ વાતનો ખ્યાલ આપે તેમ છે. આ સંબંધમાં ઉપોદ્ઘાતમાં ઘણું કહેવાનું થશે તેથી અત્ર માત્ર વિહંગમદૃષ્ટિ નાખી આ વાતની વિચારણા મુલતવી રાખીએ તો પ્રાસંગિક ગણાશે.

ઉપોદ્ઘાત પ્રથમ પ્રસ્તાવ સાથે હોય તો વધારે યોગ્ય ગણાય તેથી હવે પછી ગ્રંથની નવીન શૈલીએ યોજના થશે ત્યારે આગામી આવૃત્તિમાં

તેવો સુધારો થશે, છતાં જુની આવૃત્તિઓ ખરીદનારને અન્યાય ન થાય તેવી યોજના કરવામાં આવશે. ઉપોદ્ઘાત આ ત્રીજા ભાગમાં વિસ્તારથી લખવાનું કારણ મારી સગવડને લઈને જ થયું છે. એ ઉલ્લેખ લખવા માટેનાં સાધનો એકઠાં કરવામાં, તેનું પ્રથક્કરણ કરવામાં અને તેને યોજવામાં જે સમય અને કુરસદ બેઠાંએ તે મળતાં તે લખી શક્યોહું પણ એની અસલ યોજના પ્રથમ વિભાગ સાથે હતી. વળી પુસ્તકનું કદ દરેક વિભાગનું વધી ગયું છે. મારી અસલ યોજના પ્રમાણે ડીમી આઠ પૈજી અંથમાં પાંચસો પાના લગભગ હોય તે કદ વધારે અનુકૂળ પડે છે તેને અદલે લગભગ દરેક વિભાગમાં ૮૦૦ પૃષ્ઠ થયા છે, પણ પ્રસ્તાવ પૂરો કરવો જ બેઠાંએ એટલે આ સિવાય બીજી યોજના બેઠી નથી. હવે પછી નવીન આવૃત્તિઓ થશે તેમાં આઠ પ્રસ્તાવને આઠ પુસ્તકમાં વહેંચી નાખવાની સગવડ પણ થશે અને ચાલુ પદ્ધતિએ ત્રણ વિભાગમાં પણ રહેશે એવી યોજના કરવા પ્રકાશકને હું વિનંતિ કરીશ.

આ વિભાગમાં પ્રકરણ, શિર્ષક, ખાજુની નોટો, નીચેની નોટો અને પેરીઆફેની યોજના મારી પોતાની છે. એમાં સુધારો સૂચવાશે તો આગળ ઉપર તે પર વિચાર થઈ શકશે. મેં કેટલેક પ્રસંગે પરસ્પર વાતચીતના આકાર (dialogue form) માં ઘણી છૂટ લીધી છે. અવતરણ પણ ઘણી છૂટ લઈને કર્યું છે પણ મૂળ ગ્રંથને જરા પણ ક્ષતિ ન આવે એની બની શકતી સાવધાની રાખી છે, છતાં તેમાં ધૃષ્ટતા કે સ્ખલના થઈ હોય તો ક્ષમા ચાચું છું. આખા સંસ્કૃત સાહિત્યમાં આ ગ્રંથને ઘણું ઉત્તમ સ્થાન છે તે જળવાઈ રહે, તેનું અદ્વિતીય પદ કાયમ રહે તે માટે બનતી સંભાળ રાખી છે છતાં તેમાં પણ વધારે પડતી છૂટ લીધી હોય તો તે મારો દોષ છે અને તે માટે ક્ષમા ચાચના કરું છું.

આ ગ્રંથની વિશિષ્ટતા અચુક પણે સ્વીકારાઈ છે તેથી મને ઘણો આનંદ થયો છે. એના સંબંધમાં મારાપર જે પત્રો આવ્યાં છે તેથી એની ઉપયોગિતાનો સાદર સ્વીકાર થતો બેઠાં મને ઘણી પ્રેરણાઓ થઈ છે. ખાસી તો જે ગ્રંથના કર્તા પોતાના ગ્રંથને લોકોમાં પેટીમાં મૂકવા યોગ્ય ગણે (ખ. ૧. પૃ. ૨૧૪) અને પોતાની રચનાને સુવર્ણ કે રત્ન પાત્રને યોગ્ય ન ગણે ત્યાં સાદી ભાષામાં અવતરણ કરનાર તો પોતાના અલ્પ પ્રયાસ માટે શું કહી શકે તે સમજી વાચનારે વિચારી લેવું. એમાં મુદ્દાની વાત એ છે કે ઉત્તમ ભોજન પીરસનાર પોતે ભુખ્યો હોય છતાં તે સુંદર ભોજન મીઠાબાનને પીરસી તેની ભુખને જરૂર શાંત કરે છે. માત્ર ભોજ્ય પદાર્થ દોષ રહિત હોવો બેઠાંએ અને વાચ્ય ભાવ યોગ્ય આકારમાં રજી થવો બેઠાંએ—આ દૃષ્ટાંત શ્રી સિદ્ધર્થિગણિએ સદર પૃષ્ઠપર મૂક્યું છે તે તેમને લાજુ

પડતું હોય કે નહિ તે તો હું કહી શકું નહિ, લેખ પરથી તેમના હૃદયને ઓળખી શકાતું હોય તો હું તો એને વિવેકના પણ હૃદયથી ઓલાયલા ઉચ્ચગ્રાહશાળી લઘુતાના શબ્દો જ ગણું, પણ મારે માટે તો એ વાત આખાદ લાગુ પડે છે. મને આ પુસ્તક લખતાં આહ્વાદ ઘણો થયો છે, બાકી નહાને મહોદે મોટી વાતો કરી હોય તો તે મોટી વાત કરનાર ગ્રંથકર્તા છે એ ચોક્કસ છે અને ભાષાદોષ, પ્રતિપાદન શૈલીની સચોટતાનો અભાવ અને વસ્તુનિર્દેશમાં ખામી હોય તો તેની જવાબદારી મારી છે અને તે સ્વીકારતાં સાથે એટલું પણ જાણાવી દઉં છું કે ભાષા અવતરણમાં કેટલીક અગવડો તો અનિવાર્ય છે તે અનુભવથી સમજાય તેવું છે. આ પ્રસંગપર ઉપોદ્દ્યાતમાં પણ કંઈક કહેવાનું છે. અહીં તો મારી મંદતા કે ધૃષ્ટતા માટે ક્ષમાચાચનાનો પ્રસંગ છે અને તેને હાથ ધરતાં મુક્તકંઠે ગ્રંથકર્તાની પ્રશંસા કરું છું અને મારી સખલના માટે અંતરંગથી ક્ષમા ચાહું છું.

મારી સખલનાઓ મારા ધ્યાનપર લાવવામાં આવે તો તેનો તુરત ઉપયોગ કરવા હું તૈયાર રહું છું. એક ગ્રંથ છપાઈ બહાર પડે તેની સાથે જ બીજી આવૃત્તિ માટે કોપી તૈયાર રાખું છું એટલે ગ્રંથના વખાણ કરવાને બદલે કોઈ સૂચના કરશે તો તેથી મને વધારે આહ્વાદ થશે. એવા પત્રોનો જવાબ હું આપું છું અને મારી થયેલી સખલના સુધારવા ઉદ્દુક્ત રહું છું. વાચક વર્ગ આ વિજ્ઞાપિ પર સવિશેષ ધ્યાન આપશે તો મારા ઉપર અને વાચક વર્ગ ઉપર ઉપકાર થશે. હું પ્રશંસાનાં પત્રો કરતાં સૂચના અને સખલનાનિર્દેશનાં પત્રોની કિમત વધારે ગણું છું. ગ્રંથમાં જ્યાં જ્યાં સુંદર ભાવ વિચારપ્રૌઢતા કે વસ્તુનિર્દેશમાં પ્રભાવ જાણાય ત્યાં તેનું સર્વ માન શ્રીસિદ્ધર્ષિ ગણિને ઘટે છે એ વાત કદિ લક્ષ્ય બહાર જવા દેવી નહિ એટલી મારી વિજ્ઞાપિ છે. ભાષાંતર-અવતરણમાં મેં ઘણી છૂટો લીધી છે તેનો નિર્દેશ પણ ઉપોદ્દ્યાતમાં થવાનો છે અને તે ઉપોદ્દ્યાત આ ગ્રંથ સાથે જ છે એટલે અહીં તે સંબંધી વિશેષ વિવેચન કરવાનું નથી.

આ ત્રણે પ્રસ્તાવની મૂળ પ્રેસ કોપી મારા કાકાશ્રી હંવરજી આણંદજી-એ પ્રથમ જોઈ ભાષાદોષ અને શૈલીદોષ તપાસી લીધા. ત્યાર પછી આચાર્ય વિજય મેઘસૂરિજીએ મૂળ ગ્રંથ સામે રાખી આખું પુસ્તક જોઈ આપ્યું તેથી તેઓનો આભાર માનું છું. સુધારવા માટે કેટલીક વાર લેખકના કરતાં પણ વધારે શક્તિની જરૂર પડે છે. નકામા સુધારા થાય તો પ્રેસ કોપી બગડી જાય છે અને આવશ્યક સુધારા રહી જાય તો પ્રયાસ બ્યર્થ જાય છે. મારા સદર બંને પરીક્ષકો સદર હકીકતથી વાકેફ હતા અને તેઓના સુધારાઓ તેથી અપવાદ વગર મને માન્ય થઈ પડ્યા છે અને કેટલીક શૈલી અને સંપ્રદાયની વાતો તો તેમના વગર જરૂર સખલનમયજ

રહેત તેથી તેઓનો મારા ઉપર સીધો અને વાચક વર્ગ ઉપર આડકતરો ઉપકાર થયેલ છે તે આ પ્રસંગે વ્યક્ત કરવાની મારી ફરજ સમજું છું.

આ મહાન પુસ્તકને જાહેર પ્રબળતા હાથમાં મૂકવાનું કાર્ય દશ વર્ષ પૂરું થાય છે અને નામ માત્રથી હૃદયમાં ઉમળકા લાવે તેવા પાત્રો સાથેનો મારો લેખક તરીકેનો સંબંધ પૂરો થાય છે તેથી આનંદ અને ગ્લાનિ બંને થાય છે. આનંદ કાર્ય પૂરું થતાં થાય તે સમજાય તેવો અને સ્વાભાવિક છે. ગ્લાનિ એવા સુંદર પાત્રોના વિચાર અને વર્તનનો પરિચય છોડતાં કેવી રીતે થાય તે સમજવું મુશ્કેલ છે. એક સામાયક કાળમાં આ 'પુસ્તકનો કોઈ ભાગ લખતો કે વાંચતો કે મુક મુધારતો કે પ્રેસ કોપી છેવટની બેઈ જતો ત્યાર પછી કેટલાક વખત સુધી એક જાતનો જે નિર્ભર અવર્ણનીય આત્મસંતોષ અને અંતર આનંદ રહેતો હતો તેનું ચિત્રઆલેખન મુશ્કેલ છે. સહૃદય વાચક તેનો કોઈ કોઈ વાર અનુભવ કરી શકશે. એ પાત્રોને છોડતાં ખેદ થાય તેવું છે. અંતરવૃત્તિ એનો ચિરપરિચય રહે એવી વર્તે છે. નિમિત્તકારણ મજબૂત છે એ શંકા વગરની વાત છે. મારા એ આનંદના લોકા અનેક જનો થાઓ એ અંતર અભિલાષા છે.

બાકી અનેક વાતો ઉપોદ્ઘાતમાં કરી નાખીશ. થયેલ સખલનાઓ માટે અંતરથી ક્ષમા ચાચી, મળી આવતી સખલનાઓ મને જણાવવાની પ્રાર્થના સાથે આ અતિ અહ્યુત સંકીર્ણ મહા કથા જેને પ્રભાવક ચરિત્રકાર "ઉત્તમાંગ વિધૂનનીમ્"નું વિશેષણ આપે છે એટલે જે મસ્તકને ડોલાવે તેવી છે તે જાહેર પ્રબળને આપતાં બહુ આનંદ થાય છે.

વસંતવિહાર. વીક્ષેપારલે.

સંવત ૧૯૮૨ ફાલ્ગુન વદ ૧૩.

}

મે. ગિ. કાપડીયા.

પ્રકાશક તરફથી.

ત્રીજા વિભાગની માગણી ઘણી થવાથી ઉપોદ્ઘાત સિવાય આ વિભાગ બહાર પાડ્યો છે, કારણ કે લેખકને હાલમાં આંગ્લભૂમિમાં જવાનું થવાથી ઉપોદ્ઘાત સંપૂર્ણ તૈયાર થતાં વખત લાગે તેમ છે. આ વિભાગના ગ્રાહકોનું લીસ્ટ રાખવામાં આવશે. તેમને પુસ્તક અંધામણિના ૦-૬-૦ આપવાથી ઉપોદ્ઘાતનું બહુ પુસ્તક મળી શકશે એવો પ્રબંધ કર્યો છે.

લાવનગર, સં. ૧૯૮૨ }
અક્ષય તૃતિયા. }

શ્રી જૈ. ધ. પ્ર. સલા.

श्री उपमिति लवप्रपंच्या कथा.

तृतीय विभाग.

कथासार.

प्रस्ताव ६ क्लो.

(मैथुन. दोल. यक्षु.)

प्रकरण १ क्लुं. धनशेखर-सागर त्रैत्रीः आनंदपुर नामना नगरमां केसरिनाल अने जयसुंदरी राणी हुता. अे रावने प्रिय हरिशेखर नामनो वल्लिभ्या-पारी महादानशील हुता. तेने अंधुमती नामनी पतिव्रता श्री हुती. वामदेव (संसारिणव) गोणी प्रभावे ते स्थाने जन्मयो. तेनी साथे सागर नामना मित्रनो पक्षु जन्म ययो. जन्मनो उत्सव सारे ययो. तेतुं धनशेखर नाम पाडवामां आव्युं. सागर साथे अेने दोस्ती जन्मी, तेना प्रतापे ते धनने ज सर्व वातनो सार मानवा बाव्यो अने पितानी रत्न मेणवी अेक भाई पक्षु क्षीधा वगर धननी शोधमां आक्षी नीकल्यो.

पृष्ठ. १४६५-१४७३.

प्रकरण २ क्लुं. धननी शोधमां इरतो इरतो धनशेखर (संसारिणव) जयपुरनगरे आवी पहुँच्यो. अहारना उधानमां धनना विचार करतो हुता त्यां अेक केशुडाना वृक्षने ज्ञेयुं. धातुवाह याद करी गयो. निर्लुंय करी भोदतां तेने हलर सोनामहोर मणी. जयपुरमां गयो. अकुल शोक भज्या. धरे लक्ष गया. लोकिनी शोकाणी पक्षु राछ यया. पीतानी कुमलिनी नामनी दीकरी परल्लावी अने धरे रहैवा कल्लुं पक्षु दोषी धनशेखरे स्वतंत्र व्यापार आदर्यो, धर लूहुं मांडयुं अने जमे तेवा अंधम पापना व्यापार करी मात्र धनार्जनमां मशजुल रही आपरे करौड सोनैया मेणव्या. हुवे तेने करौड रत्नो मेणववा छम्हा यध अने ते माटे तो तेने रत्नदीपेज जतुं रल्लुं. शोक अने धनना रसीया वच्ये अड्डी सुंदर संवाह थाय छे. आपरे ससरानी रत्न मेणवी रत्नदीपे सथवारा साथे धनशेखर अेकलो गयो. पील साथेना व्यापारीआ तो पाछा आव्या पक्षु सागरनो मित्र यध पउलो धनशेखर तो रत्नदीपे ज रह्यो अने रत्न अरीदवानो व्यापार आदरी जेडो.

पृष्ठ. १४७३-१४८६.

प्रकरण ३ क्लुं. हरिकुमार विनोदः रत्नदीपमां धनशेखर व्यवसाय क्ये जतो हुता. अेक दिवस अेक डोसी तेनी पासे आवी अने कहैवा बाणी-“आ-

નંદપુરમાં કેસરિરાજને જયસુંદરી અને કમળસુંદરી નામે બે રાણી હતી. રાજને ભય હતો કે છોકરો થશે તો રાજ પડાવી લેશે તેથી જન્મતાં જ છોકરાઓને તે મારી નાખતો. કમળસુંદરીને આ વાતની ખબર પડી ગઈ હતી. ફરી ગર્ભ રહેતાં તે દાસી વસુમતીને સાથે લઈ ત્યાંથી નાસી, જંગલમાં એણે પુત્રને જન્મ આપ્યો. સુકોમળ નાનુંક રાણી પીડા સહન ન કરી શકી અને એણે પ્રાણુ છોડ્યાં. વસુમતી દાસીએ છોકરાને લીધો, સથવારો મળતાં તેને લઈ અહીં રત્નદ્વીપે આવી. અહીંનાં નીલકંઠ રાજ કમળસુંદરીના ભાઈ થતા હતા. છોકરો ઉછર્યો. તેનું નામ હરિકુમાર પાડ્યું. એ હરિકુમાર અહીં છે. હું પોતે વસુમતી દાસી છું. તમે આનંદપુરના છો તે: હરિ તમને મળવા ઇચ્છે છે, તો પધારો.”

ધનશેખર હરિકુમારને મળ્યો. બન્ને વચ્ચે મૈત્રી થઈ. પરદેશમાં સ્વદેશીનો મેળાપ હમેશા આહ્વાદક હોય છે. મૈત્રીમાં બન્ને એકીએ આનંદ કરવા લાગ્યા અને પરસ્પર પ્રેમ જમવા લાગ્યો, વધવા લાગ્યો.

એક દિવસ એક તાપસીએ કુમારહરિને એક ચિત્રપટ બતાવ્યું. કુમારને તે પર મોહ થયો. પછી એને અંદર વિકાર થયો છે એટલું જોઈ તાપસી ત્યાંથી વિદાઈ થઈ ગઈ.

કુમારના મિત્રો મનમથ, પદ્મકેસર, લલિત, વિકાસ, વિભ્રમ અને કંપોલ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. વાર્તાલાપ માંડ્યો, વિનોદ કર્યો, ગુઢચર્ચાપાદ પ્રશ્નોત્તરો વિગેરે વિદ્વતા ભરેલા વાર્તાલાપો ચાલ્યા, બહુ આનંદ પ્રસંગ જમ્યો પણ કુમારના મનમાં તો ચિત્રકન્યા રમી રહી હતી, તેમાં વળી પારેવાના જોડલાને જોતાં સ્મૃતિ જન્ય થઈ ગઈ. એને છૂપાવવાના નિરર્થક પ્રયત્ન કુમારે કર્યા પણ વિચક્ષણ મિત્રો તેનું રહસ્ય સમજી ગયા. આખરે કુમાર શાંતિ મેળવવા સાડ બાબુના ચંદન લતાગૃહમાં ગયો.

પૃષ્ઠ. ૧૪૮૬-૧૫૦૭.

અકરણુ ૪ થું. મનમથ વ્યાકુળતા-આયુર્વેદ: મંડપમાં ગયા પછી વળી શંખનો અવાજ સાંભળતાં કુમારની વ્થા વધી પડી. અહીં આયુર્વેદ પર મિત્રોએ ચર્ચા કરી. કુમારને વિનોદ થાય તે સાડ તેઓએ મશકરી પણ કરી અને છેવટે તાપસીને શોધી બોલાવવા સાડ ધનશેખરને મોકલવાનો નિર્ણય થયો. ધનશેખર પોતાને સોંપેલા કામે લાગી ગયો.

પૃષ્ઠ. ૧૫૦૭-૧૫૧૭.

અકરણુ ૫ ઝું. નિમિત્તશાસ્ત્ર-હરિમંજરી સંબંધ: ધનશેખરને રરતા-માંજ અંધુલા તાપસી મળી. હકીકત પૂછતાં સમજ્યું કે તે જ સવારે એ નગરના રાજ નીલકંઠની રાણી શિખરણી પાસે લીક્ષા લેવા ગઈ ત્યારે આખા પરિવારને ચિંતાતુર જોયો. કારણુ પૂછતાં સમજ્યું કે રાજપુત્રી મયૂરમંજરી સવારથી ચિંતામાં પડી ગઈ હતી અને તેથી માતાને ધણો ઉદ્વેગ થતો હતો. આયનું નિમિત્તશાસ્ત્ર. એ જોઈ તાપસીએ કહ્યું-પુત્રી હરિ નામના પુરૂષની ચિંતા કરે છે અને તેમાં તેને લાભ થશે. રાણીને આ વાત બરાબર લાગી કારણુ કે સવારે જ હરિકુમારને બહાર જતાં પુત્રીએ જોયો હતો, પણ કુમારે તેને જોઈ નહોતી. અંધુલાને જ એ કામ પાર પાડવા રાણીએ કહ્યું. તેણે કુમારીનું ચિત્રપટ લીધું અને લઈને તે કુમાર હરિને બતાવી

આવી અને તેમ કરીને હરિકુમારમાં મંજરી માટે પ્રેમ ઉત્પન્ન કરી આવી. આટલી વાત બંધુલાએ ધનશેખરને કરી. પુરાવામાં મંજરીએ ચિત્રેલ વિદ્યાધર મિથુન અને વિરહી રાજહંસિકાના બે ભાવવાહી ચિત્રો ખતાવ્યાં અને તેની નીચેના પ્રલોકો વંચાવ્યા. એ ચિત્રો લઈ તાપસી અને ધનશેખર બગિચામાં ગયા. ચિત્રપટ જોયા પછી હરિકુમારને ખાતરી થઈ. કુમાર મંદિરે ગયો. નીલકંઠ રાજાએ મોઠા ઉત્સવથી દીકરી મંજરીના લગ્ન હરિકુમાર સાથે કર્યા. પૃષ્ઠ. ૧૫૧૭-૧૫૨૭.

પ્રકરણ ૬ કું. મૈથુન યૌવન મૈત્રી: ધનશેખરને સાગર સાથે મૈત્રી તેા હતા જ અને તેની અસરથી તેને લાગણું હતું કે હરિકુમારની મૈત્રીથી તેને ધન મેળવવામાં અંતરાય થતો હતો. હવે તેા રત્નોપનાં સર્વ રત્નો મેળવવાની તેને ઇચ્છા થઈ. તે વખતે વળી કાળપરિણતિ દેવીએ યૌવન અને મૈથુનને મોકલ્યા. તેઓ બન્ને ધનશેખરના મિત્રો થયા. યૌવનને દેહમાં સ્થાન આપ્યું અને મૈથુનને સ્વાંત (મન)માં સ્થાન આપ્યું. એ બન્નેની અસર તેા ધન૦ ઉપર થવા લાગી પણ સાગર લોકોને પ્રેરતો એટલે તુચ્છ અધમ સ્ત્રીઓમાં ધને ગમન કરવા માંડ્યું, મર્યાદા મૂકી અને પરિણામે એવી સ્ત્રીઓના સગાસંબંધી સાથે એને ધણી મુશીબતો થઈ. છતાં મૈથુન અને યૌવન પર એનો શ્રેહ વધતો ગયો. પૃષ્ઠ. ૧૫૨૭-૧૫૩૪.

પ્રકરણ ૭ સું. ભરદરિયેથી રાજ્યસિંહાસને: ધનશેખર વિલાસ અને લોકમાં રક્ત રહ્યો. હરિકુમારની ખ્યાતિ વધતી ચાલી. મામા સસરાને એના ઉપર દ્વેષ થયો. રાજ્ય ઉચાપત કરી લેશે એવો ખોટો ખ્યાલ થયો. સુબુદ્ધિ મંત્રીને હરિનેા ધાટ ઘડવાની રાજ્યે વાત કરી. હરિની મહાનુભાવતાના અનુભવી દમનક નામના નોકરને મોકલી કુમારને સમાચાર કહેવરાની દેશ છોડી જવાની સલાહ આપી. વીરકુમારને ખીક ન લાગી પણ વૃદ્ધ મંત્રીની સલાહ સ્વીકારી. મિત્ર ધનશેખરને સાથે આવવા કહ્યું. લોકો ધનશેખરને સ્વાર્થનેા નાશ લાગ્યો પણ અંતે હા કહી. ગુપ્ત તૈયારી કરી રત્નોથી વહાણ ભરી બન્ને ચાલી નીકળ્યા. મયૂરમંજરીને સાથે લીધી. ધનશેખર હરિ સાથે વહાણમાં બેઠો. સાગર અને મૈથુનની પ્રેરણાથી ભરદરિયે ધનશેખરની દાનત બગડી. એનાં રત્નો અને મુંદરીને હાથ કરવા એણે હરિકુમારને દરિયામાં ધક્કેલી દીધો. હરિનું પુણ્ય બગણું હતું સમુદ્રદેવ જાતે આવી એને વહાણમાં સ્થાપન કરી ગયા. આવા અતિ અધમ કૃત્યથી ધનનેા પુણ્યોદય મિત્ર નાસી ગયો. સમુદ્રદેવે એને આકાશમાં ઉછાળ્યો પણ સૌમન્યશીલ હરિએ એને બચાવવા વિનવતિ કરી, પણ દેવે એને ફેંક્યો. હરિકુમાર આનંદનગરે પહોંચ્યો અને મૃત પિતાના રાજ્ય-સિંહાસને બેઠો. હરિકુમારે ધનશેખરનાં રત્નો એના પિતાને સોંપ્યાં.

પૃષ્ઠ. ૧૫૩૫-૧૫૪૪.

પ્રકરણ ૮ સું. ધનશેખરની નિષ્કળતા: ધનશેખર રૂબી ન ગયો. સાત રાત દિવસ દરિયામાં હેરાન થઈ કાંઠે આવ્યો. પુણ્યોદય નાસી ગયો હતો એટલે જે જે પ્રવૃત્તિ કરે એમાં એને નિષ્કળતા મળવા લાગી. એણે ખેતી, નોકરી, વ્યાપારાદિ અનેક કામે કર્યા પણ કાંઈ ફાળ્યો નહિ અને લક્ષ્મી એ બાપને ઘેર ગયો નહિ. સાગર મિત્રની પ્રેરણાથી નવા નવા ધંધા કરે પણ એમાં એનું કાંઈ વળ્યું નહિ. એની બારે રખડપટ્ટી થઈ. પૃષ્ઠ. ૧૫૪૫-૧૫૫૧.

પ્રકરણ ૯ સું. ઉત્તમસૂરિ. આનંદ નગરના રાજા બની હરિકુમાર મયૂ-
રમંજરી સાથે આનંદ કરતા હતા તેવામાં ઉત્તમસૂરિ નામના એક જ્ઞાની ગુરૂ
લાં પધાર્યા. રાજા વંદન કરવા ગયા. દેશના સાંભળી ધનશેખરે પોતાને દરિયામાં
કેમ ફેંક્યો અને તેનું શું થયું એવા સવાલ પૂછ્યા. ઉત્તમસૂરિએ કહ્યું કે એના
જવાબદાર સાગર અને મૈથુન નામના ધનના બે મિત્રો છે અને તે બન્ને અભારે
પણ ધનશેખરને રખડાવે છે. એ બંને છૂટા કેમ થાય તેનો ઉપાય પૂછતાં સૂરિએ
શુભચિંતાના રાજા સદાશયની વરેણ્યતા રાણીથી થયેલી બ્રહ્મરતિના લગ્ન કર-
વાથી મૈથુન પર વિજય થાય અને તેજ રાજાની બીજી સુક્રતા નામની દીકરીના
લગ્નથી સાગરથી છૂટા પડાય એમ જણાવ્યું; પણ વધારામાં કહ્યું કે રાજા કર્મ-
પરિણામ અને મહારાણી કાલપરિણતિ અનુકૂળ થાય ત્યારે એ લગ્ન બની આવે.
રાજાની જિજ્ઞાસા વધી, પ્રાણી બંને સારા હોય છતાં અન્યના દોષોથી પણ દુષ્ટ થાય
એ કેમ બને? અને અંતરંગ લોકોનું પરિભળ કેવું છે? એની વાત પૂછી એટલે
ઉત્તમસૂરિએ **૫૨પુરૂષ** કથાનક કહેવા માંડ્યું તે પંદરમા પ્રકરણ સુધી ચાલે છે.
પૃષ્ઠ. ૧૫૫૧-૧૫૫૭.

પ્રકરણ ૧૦ સું. ૫૨પુરૂષ કથાનક. કર્મપરિણામ રાજા અને કાળપરિ-
ણતિ દેવી પાસે સિદ્ધાન્ત નામનો મહાપુરૂષ છે, તેને અપ્રભુદ્ધ નામે શિષ્ય છે.
ગુરૂએ શિષ્યને કહ્યું કે સુખદુઃખનું કારણ રાજ્ય છે, તે રાજ્ય અંતરંગમાં છે અને
અનેકરૂપી છે. એ રાજ્યનું વર્ણન કરતાં ગુરૂએ કહ્યું-એનો રાજા સંસારીજીવ છે,
એ રાજાને કોશ લશ્કર ભૂમિ વિગેરે સર્વ છે. એનો પ્રતિનાયક ચારિત્રધર્મ છે,
ચિત્તવૃત્તિ એની ભૂમિકા છે, સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિ છે, સદ્બોધ મંત્રી છે, યતિ-
ધર્મ ગૃહિધર્મ એ પ્રતિનાયકના છાકરા છે, સંતોષ એનો તંત્રપાળ છે અને શુભા-
શય વિગેરે લડવૈયા છે. એ રાજ્યમાં ચાર છુંટારા પણ ધણા છે: ધાતીકર્મરૂપ
ધાડ પાડનારા છે, ઇંદ્રિય નામના ચોરો છે, કષાય નામના કાંસીઆ છે, પરીષદ
નામના ઉપદ્રવો કરનારા છે, ઉપસર્ગ નામના ચોરો છે અને ચિત્તવૃત્તિનું રાજ્ય
પચાવી બેઠા છે. એ ચોરોનો નાયક મહામોહ છે. આખું નાટક કર્મપંચ રાજા
અને કાળપંચ દેવી જોયા કરે છે. તેઓને સંસારીજીવની શક્તિની માહિતી છે અને
એના ચારિત્રબળનો પૂરો ખ્યાલ છે. મહામોહ રાજા પોતાનું પૂર સામ્રાજ્ય
ચલાવે છે અને સંસારીજીવને એનું રાજ્ય પણ ભૂલાવી દે છે. વળી કોઈ વાર તેને
રાજ્ય યાદ આવે ત્યારે મહામોહ સાથે લડાઈ થાય છે અને હારજીત થાય છે.
રાજ્ય સુખ અને દુઃખ બન્નેનું કારણ થાય છે. સંસારીજીવને પોતાની અદ્ભુત
મિલકતનું ભાન નથી અને તેથી તે જોર વાપરી શકતો નથી. કર્મપરિણામને એવા
અનંત પુત્રો છે અને તેથી રાજ્ય બહુરૂપી વર્તે છે. જુદા જુદા પુત્રો કેવી રીતે
રાજ્ય કરે છે તે માટે છ પુત્રોની વાત બતાવું. એમને દરેકને એક એક વર્ષ રાજ્ય
આપ્યું તે તેમણે કેવી રીતે ભોગવ્યું તેનું વર્ણન હવે કરું છું. એથી રાજ્યની
અનેકરૂપતા પણ જણાઈ આવશે.
પૃષ્ઠ. ૧૫૫૭-૧૫૬૭.

પ્રકરણ ૧૧ સું. (૧) નિકૃષ્ટ રાજ્ય: પ્રથમ એક વર્ષ રાજ્ય નિકૃષ્ટને આ-
પવામાં આવ્યું. મહામોહ પોતાની રાજસભામાં વિચાર કર્યો. મંત્રી વિષયાભિલાષે
કહ્યું કે ચિંતા કરવા જેવું કંઈ નથી, કારણ કે રાજા પોતાને વશ છે. એ મહાપાપી છે,

ધર્માદિ પુરુષાર્થથી દૂર છે અને દોષનો ધર છે. એના આત્માની સર્વ શક્તિઓ શૂન્ય થઈ ગઈ છે અને એને પોતાના બળનું પણ જ્ઞાન નથી. આ સલાહથી મોહરાયને ત્યાં વધામણાં થયાં અને ગામે ગામ આનંદ મહોત્સવ થયો. ચારિત્રરાજે સદ્બોધ સાથે વિચારણા કરી તો માલૂમ પડ્યું કે નવો રાજ તદ્દન મોહવશ છે. પરિણામે ચારિત્રરાજનાં નગરોમાં દિલગિરી ફેલાણી. પછી ચારિત્રરાજ અને મોહરાજની લડાઈ થઈ, તેમાં ચારિત્રરાજના લશ્કરનો ધાણ નીકળી ગયો. રાજ નિકટ ધણે અધમ નીવડ્યો અને પિતાએ એને વર્ષની આખરે કહ્યું કે 'દીકરા! તને રાજ્ય કરતાં આવડ્યું નહિ!' એ આખરે પાપીપંજરમાં ગયો, ચિતકે નામના માણસે નિકટ રાજ્યનો આ પ્રમાણે રિપોર્ટ કર્યો.

પૃષ્ઠ. ૧૫૧૮-૧૫૭૬.

પ્રકરણ ૧૨ સું. (૨) અધમરાજ્ય-યોગિની દૃષ્ટિદેવી: બીજે વર્ષે અધમને રાજ્ય એક વર્ષ માટે મળ્યું. નવો રાજ આવતાં મોહરાયની સલામાં પૂર્વવત વિચારણા ચાલી. મંત્રીએ જણાવ્યું કે એ નવો રાજ આ ભવના ભોગમાં આસક્ત છે, ધર્મ અને મોક્ષનો દ્રેષી છે, અર્થ કામમાં આસક્ત છે અને રાજ્યસત્તાથી અબલુથો છે. રાજ્યમાં તેને પ્રવેશ ન થવા દેવા પ્રયત્ન રાખવાની જરૂર જણાણી. એ કાર્ય એમણે દૃષ્ટિ દેવીને સોંપ્યું. એ દેવી વિષયાભિલાષ મંત્રીની દીકરી થતી હતી અને કામ કરવાને યોગ્ય હતી. ચારિત્રરાજની સલામાં આ નવા રાજ્યથી શોક થયો. દૃષ્ટિ દેવીએ કામ આદરી દીધું. એથી અધમ સ્ત્રીદર્શનમાં આનંદ પામવા લાગ્યો અને રાજ્યની બહાર રહ્યો. એને પોતાની સંપત્તિ શી છે તે જણાણી નહિ. છેવટે એ ચંડાળણીપર આસક્ત થયો અને અતિ તુચ્છકાર પામ્યો. પિતાએ એને કહ્યું કે 'દિકરા! તને રાજ્ય કરતાં આવડ્યું નહિ.'

પૃષ્ઠ. ૧૫૭૭-૧૫૮૬.

પ્રકરણ ૧૩ સું. (૩) (૪). વિમદ્યમ-મદ્યમ રાજ્ય. (૩) વિમદ્યમ રાજ્ય. ત્રીજે વર્ષે વિમદ્યમને એક વર્ષ માટે રાજ્ય મળ્યું. એ ચારિત્રરાજની અપેક્ષા રાખનારો પણ મોહરાય તરફ પક્ષપાતી નીકળ્યો. એને આ ભવની વાત પસંદ હતી, પરભવની વાત ગમતી નહિ. પૈસામાં એને મોજ આવતી, પણ વચ્ચે ધર્મ પણ ગમતો. એના રાજ્યમાં વિષયાભિલાષને સાવધાન રહેવાની જરૂર લાગી. આ વખતે પણ એણે દૃષ્ટિદેવીને આગળ કરી અને નવા રાજને બહાર ધકેલી દીધો. પિતા કર્મપરિણામ એના રાજ્યથી જરા પ્રસન્ન થયા.

(૪) મદ્યમ રાજ્ય. એ મોક્ષને ખરો પુરુષાર્થ માનનાર નવો રાજ એક વર્ષ માટે થયો. એ વસ્તુસ્વરૂપ બરાબર સમજતો હતો અને ચારિત્રરાજના સૈન્યને એ ઓળખી ગયો હતો. એના રાજ્યકાળમાં ચારિત્રરાજે મોહરાયના રાજ્યની અરધી ભૂમિ પોતાને સ્વાધીન કરી પેલા ચોરો રાજને આધીન થયા અને પોતાનો દોર પડતો મૂક્યો. મદ્યમરાજે દેશવિરતિધર જ્ઞાનીને યોગ્ય અનુષ્ઠાનો કર્યો અને એના રાજ્યથી પિતા રાજ થયા.

પૃષ્ઠ. ૧૫૮૬-૧૫૯૩.

પ્રકરણ ૧૪ સું. (૫) ઉત્તમરાજ્ય. પાંચમે વર્ષે ઉત્તમ કુમારને રાજ્ય એક વર્ષ માટે મળ્યું. સદ્બોધ મંત્રીએ રાજના અનેક ગુણો જણાવ્યા. એ પોતાના આખા લશ્કરને ઓળખનાર હતો, ચોરને અને તેનાં સ્થાનોને પીછાણનાર હતો.

એના ગજવથી મોહરાયની સભામાં ભારે તરખાટ થયો. એણે ગુરૂને રાજમાં પ્રવેશ કરવાનો માર્ગ પૂછ્યો. ગુરૂએ વિગતવાર તેના ઉપાયો બતાવ્યા. તે સર્વ ઉપાયો અસલ આકારમાં વાંચવા યોગ્ય છે. ત્યાર પછી આખો અંતરંગ રાજ્ય માર્ગ બતાવ્યો તે પણ અસલ આકારમાં સમજવા યોગ્ય છે. છેવટે નિર્વૃત્તિ નગરીનો આનંદ અને પ્રયાણની ભૂમિકાઓ બતાવી તે પણ સમજવા યોગ્ય છે. ઉત્તમ કુમારે દૃષ્ટિદેવીપર જીત મેળવી અને ઉપાયોનો અમલ કરી યોગમાર્ગે આગળ વધી છેવટે નિર્વૃત્તિ નગરીએ ગયો. પૃષ્ઠ. ૧૫૯૪-૧૬૧૨.

પ્રકરણ ૧૫ સું. (૬) વરિષ્ઠ રાજ્ય. છઠ્ઠે વર્ષે વરિષ્ઠને રાજ્ય મળ્યું. મોહરાયને એથી દિલગિરી થઈ. એ તો સ્વયંજ્ઞાની હતો. એણે ગણધરદ્વારા સિદ્ધાન્તની સ્થાપના કરી. એની બાહ્ય સંપત્તિ ઘણી જામરી થઈ, એનાં સમવસરણ અષ્ટપ્રાતિહાર્ય વિગેરે અભિનવ હતાં અને એના અતિશયો સાનંદાશ્ચર્ય પમાડે તેવા હતા. એનું રાજ્ય સર્વથી વધારે ફતેહમંદ થયું. પૃષ્ઠ. ૧૬૧૩-૧૬૨૮.

પ્રકરણ ૧૬ સું. હરિ અને ધનશેખર: ઉપર છ પ્રકારના પુરૂષોપર પર્યાલોચના અને અનેક પ્રકારના પ્રશ્નોત્તરોથી નિર્ણય. ઉત્તમસૂરિ એ રીતે પાંચમા રાજ્ય જેવા હતા અને હરિકુમાર ત્રીજા પ્રકારનો હતો એ પણ વાત ઉપરથી જાણીઈ ગયું. હરિકુમારને પ્રગતિ કરવા ભાવના થઈ. દીક્ષા લેવાથી માર્ગપ્રાપ્તિ થશે એમ બળુતાં એણે પુત્ર શાર્દૂલને ગાદીએ ખેસાજ્યો અને પોતે દીક્ષા લીધી. તેની પાલના કરતાં પૃથ્વીતળપર વિહાર કરવા લાગ્યા.

ધનશેખર તો સાગર મૈથુનની અસરતળે વધારે ઊંડે ઉતરતો ગયો. રખડતાં એક ખીલીના ઝાડ નીચે આઠ્યો, ખોદતાં રત્નનો ઘડો નીકળ્યો, ઉઘાડતાં મોટો રાક્ષસ નીકળ્યો અને એણે તેને મારી નાખ્યો. મરીને ધનશેખર પાપિષ્ઠનિવાસના સાતમા પાડામાં ગયો. રખડતા ફડડતાં તેને દેવી ભવિતવ્યતાએ સાહુલાદપુરે મોકલ્યો. પૃષ્ઠ. ૧૬૨૯-૧૬૩૮.

ઉપસંહાર વિગેરે.

પૃષ્ઠ. ૧૬૩૮-૧૬૩૯.

પ્રસ્તાવ સાતમો.

(મહામોહ. પરિગ્રહ. અવલોદ્રિય.)

પ્રકરણ ૧ સું. ધનવાહન અને અકલંક: સંસારીજીવ સાહુલાદનગરે જન્મીતરાજ અને લીલાદેવીના પુત્ર તરીકે અવતર્યો. નામ ધનવાહન રાખ્યું. એના જન્મ વખતે ગૃહો બહુ ઉચ્ચ હતા. જ્યોતિષશાસ્ત્ર. રાજના ભાઈ નીરદને અકલંક નામનો પુત્ર થયો. એ બહુ સારો હતો, સદ્ગુણી હતો, ધર્મરત હતો, ધર્મે જૈન હતો અને કુપ્રાણકર્મતપર હતો. ધનવાહનને અને તેને સારી મૈત્રી થઈ, બન્ને સાથે ઉછર્યાં. બન્ને એક દિવસ ભુધનંદન નામના કીડા ઉદ્યાનમાં ફરવા ગયા ત્યાં મહારાત મુનિઓને તપ જપ ધ્યાન કરતાં જોયાં. જુદા જુદા સાધુને મળી વૈરાગ્યનું કારણ બન્ને રાજકુમારો પૂછવા ગયા પૃષ્ઠ. ૧૬૪૫-૧૬૫૭.

પ્રકરણ ૨ શું. લોકોદરમાં આગ. પ્રથમ મુનિનું વૈરાગ્યકારણ પ્રથમ મુનિને પૂછતાં તેમણે જણાવ્યું—પોતે લોકોદર ગામમાં રહેતા હતા. એક રાત્રે જામરી આગ લાગી. દોડાદોડ થઈ રહી, રડારડ અને અવાજો થવા લાગ્યા અને આખું ગામ નિરાધાર થયું દેખાયું. ત્યાં એક મંત્રવાદી આવ્યો, મંડળ કર્યું અને તેના મંડળમાં લોકોને બચાવ કરવા બોલાવ્યા. એઓ ત્યાં ગયા તે બચ્યા. મરકરી કરનારા રખડી પડ્યા. હું તે મંત્રવાદીના મંડળમાં ગયો તેથી બચ્યો. આ મારા વૈરાગ્યનું કારણ થયું. પછી એ વાર્તાના ઉપમેયની વિગતવાર હકીકત અકલંકે કહી સંભળાવી. પૃષ્ઠ. ૧૬૫૭-૧૬૬૪.

પ્રકરણ ૩ શું. દારૂનું પીકું (મદિરાશાળા). બીજા મુનિને વૈરાગ્ય પ્રસંગ. બીજા મુનિને વૈરાગ્યકારણ પૂછતાં બોલ્યા—દારૂઆની ટોળી દારૂ પીવા મળી હતી તેને જોતાં પોતાને વૈરાગ્ય થયો કેમકે બ્રાહ્મણો તેવી સ્થિતિમાં તેને પ્રતિબોધ કર્યો. એ પીકાનું પછી અહ્લુત વર્ણન કર્યું, પીનારાઓના હાલહવાલ બતાવ્યા, તેર પ્રકારના લોકો તેમાં આવતા હતા તેનાં ચિત્રો રજૂ કર્યાં. મદિરાશાળાના દેખાવો પર ખૂબ વિસ્તાર કર્યો અને બ્રાહ્મણની લાગણી અને નરમાશની ગણતરી કરી દીધી. આ આખી વાર્તાનો સાર ધણું વિસ્તારથી ત્યાર પછી અકલંકે ધનવાહનને કહી સંભળાવ્યો. પૃષ્ઠ. ૧૬૬૫-૧૬૮૦.

પ્રકરણ ૪ શું. અરઘટ્ટઘટ્ટીયંત્ર (રેંટ). ત્રીજા મુનિને વૈરાગ્યપ્રસંગ. ત્રીજા મુનિને વૈરાગ્યનું કારણ પૂછતાં તેમણે જણાવ્યું કે રેંટ જોવાથી તેમને વૈરાગ્ય થયો. એનું નામ ભવ હતું, રાગદ્વેષાદિ ચાર એના સાથી હતા, એનો ઉપરો મહામોહ હતો, કષાયનામના સોળ બળદો એને ઝેંચતા હતા, એમાં હારયાદિ કામ કરનારા હતા, દુષ્ટયોગ અને પ્રમાદ નામના એને તુંબા હતા, વિલાસ ઉલ્લાસ અને ચાળા નામના આરાઓ હતા, અસંચત જીવ નામનો મોટો કુવો હતો, અવિરતિ જળથી એ ભરેલો હતો, જીવલોક નામની ઘટમાળ હતી, ઘટ્ટીયંત્રને મરણ નામનો નોકર ચલાવતો હતો, અજ્ઞાત મલીન આત્મા નામનો પરતાળ હતો, મિરચાક્ષિમાન નામની ત્યાં કુંડી હતી, સંકિરણચિત્તતા નામનો ખાળ હતો, ભોગ લોહપતા નામની નીક હતી, જન્મવિસ્તાર નામનું ખેતર હતું, અપરાપર જન્મ નામના કષારા હતા, કર્મેપ્રકૃતિ નામના તેમાં ખી હતાં, જીવપરિણિ નામનો એનો વાવનારો હતો. આવા રેંટને જોઈ પોતાને વૈરાગ્ય થયો. ચકિત ધનવાહનને આ મહાન ઉપમેયનો ઉપનય સમજાવ્યો. પૃષ્ઠ. ૧૬૮૧-૧૬૮૬.

પ્રકરણ ૫ શું. પાંચ કુટુંબીઓનું ભોજન: યોધા મુનિને વૈરાગ્ય-પ્રસંગ. યોધા મુનિને દીક્ષા લેવાનું કારણ પૂછતાં વાત કરી કે એક ગઠમાં પોતે ચટ્ટ (સાધુ બાવા) હતા ત્યાં ભક્ત કુટુંબ આવી ચઢેલું. એનું તંત્ર ચલાવનાર પાંચ મનુષ્યો હતા. એ કુટુંબ અમને ધણું હીત કરનાર લાગ્યું. એણે અમને જ મળ્યું આપ્યું જેનો લાભ લેતાં અમને સનેપાત થયો, જીલ કાંટાવાળી થઈ ગઈ, ગળું રૂંધાઈ ગયું અને અમારી ભારે અવદશા થઈ. ત્યાં એક વૈદ્ય આવ્યા તેણે અમને ભોજનનો દોષ સમજાવ્યો. પછી ભોજનદોષને શોધનારી દીક્ષા અમને આપી. આ સુંદર વાર્તાનો બાવાઈ અકલંકે વિસ્તારથી સમજાવ્યો. પૃષ્ઠ. ૧૬૮૭-૧૬૯૮.

પ્રકરણ ૬ મું. ચાર વ્યાપારી કથાનક. પાંચમા મુનિને વૈરાગ્યપ્રસંગ. પાંચમા મુનિને દીક્ષા લેવાનું કારણ પૃષ્ઠતાં તેમણે જણાવ્યું કે મને ચાર આપારીની એક કથા ગુરુમહારાજને કહી તેથી વૈરાગ્ય થયો. એ કથા વિસ્તારથી કહેવાનું તેમને જણાવ્યું એટલે પાંચમા મુનિરાજે કહ્યું. વસંતપુર બંદરે ધણા વેપારીઓ રહેતા હતા. ચાર સાર્યપુત્રો નામે ચાર, યોગ્ય, હિતજ્ઞ અને મૂઢ દરિયા બિડી વેપાર કરવા અને રત્નો લેવા રત્નદ્વીપે ગયા અને છૂટા પડી ગયા. ચારએ તે પોતાનું દુલ ધ્યાન રત્ન એકઠાં કરવામાંજ વાપર્યું અને ધણાં રત્નોથી પોતાનું વહાણ ભરી દીધું. યોગ્યે વેપાર તો કર્યો પણ સુંદર દેખાવ, વાડી ઉઘાનમાં ફરતું વિગેરે એને પસંદ હતું તેથી એણે શોડાંજ રત્નો એકઠાં કર્યાં અને તે પણ યોગ્યે કિમતનાં હતાં. હિતજ્ઞને મોજશોખ બહુ પસંદ હતો અને રત્નની પરીક્ષા બીજકુલ આવડતી ન હોતી તેથી તેણે કોડાં શંખલાં અને કાચના ટુકડા એકઠાં કર્યાં અને ધૂતારાઓએ એને છેતર્યો. મૂઢને પરીક્ષા ન હોતી અને બીજની સમજવટથી સમજી તેવો ન હોતો. એણે પોતાનો ધણો વખત મોજ શોખમાં ગાળ્યો અને માત્ર પથ્થરો જ એકઠાં કર્યાં. ચારનું વહાણ રત્નથી ભરાયું એટલે એ દેશમાં જવા સારૂ મિત્રોને મળવા ગયો. એણે યોગ્યને સમજાવી ઠેકાણે આણ્યો અને એનો મોજશોખ દૂર કરાવ્યો. હિતજ્ઞને રત્નની પરીક્ષા શીખવી અને એનો મોજશોખ પણ મુકાવ્યો. એના આગ્રહથી પોતે રહેવા કબૂલ કર્યું મૂઢ પાસે જઈને એણે રત્નની પરીક્ષાની વાત કરી પણ એ તો જરાએ વાત સમજ્યો જ નહિ. ઉલટો દેશ જવાની ઉતાવળ કરવા માટે ચારને ઠપકો આપવા લાગ્યો અને રત્નદ્વીપની મોજમજ લોગવવાનું કહેવા લાગ્યો. ચારએ જોયું કે મૂઢ સમજે તેમ જ નથી એટલે એણે આખરે એ પ્રયાસ મૂકી દીધો. ચાર, યોગ્ય અને હિતજ્ઞ-ત્રણેએ વહાણ રત્નોથી ભર્યાં, સ્વદેશ ગયા, ત્યાં અપાર લક્ષ્મી મેળવી આનંદથી રહ્યા. મૂઢ રાતના કોપમાં આવ્યો, કોંઈ રાગ્યે એને અગાધ સમુદ્રમાં ફેંક્યો. ધનવાહનની પાસે આ વાર્તાને બાવાર્યે અકલંકે કહી સંભળાવ્યો. ચાર એ અતિસુંદર જીવ, યોગ્ય સુંદર, હિતજ્ઞ સામાન્ય અને મૂઢ અધમ જીવ છે એમ જાણાસો થયો. પૃષ્ઠ. ૧૭૦૦-૧૭૧૪.

પ્રકરણ ૭ મું. ચાર વ્યાપારી કથાનક (ચાહુ). અકલંકે સદર કથાનો બાવાર્ય વધારે વિસ્તારથી ધનવાહન પાસે કહી સંભળાવ્યો. રત્નદ્વીપને મનુષ્યભવ સાથે અને સમુદ્રને સંસારના વિસ્તાર સાથે સરખાવ્યો. પછી વાર્તાનો પ્રત્યેક વિભાગ લઈ તેની ઘટના અતિ સુંદર રીતે અકલંકે કરી બતાવી તે આખી ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. એ સ્તિષ્ઠ વિભાગ માટે જુઓ. પૃષ્ઠ. ૧૭૧૪-૧૭૩૪.

પ્રકરણ ૮ મું. સંસાર બળર. (છટ્ટા મુનિના વૈરાગ્યનું કારણ). છટ્ટા મુનિને દીક્ષા લેવાનું કારણ પૃષ્ઠતાં તેમણે જણાવ્યું કે આદિ અંત વગરનો એક સંસ્કૃતિ માર્ગ (સંસાર બળર) જોઈને એમને વૈરાગ્ય થયો. એ સંસારબળરનું વર્ણન કરતાં તેમણે જણાવ્યું કે એ બળરમાં લેવડદેવડની ધમાલ ખૂબ ચાલતી હતી, એનો મુખો મહામોઢ હતો અને કર્મ નામના લેણદારો હતા. ગુરુએ ન્યારે જ્ઞાનાંજન આજ્ઞયું ત્યારે અંદરખાનેથી લોકો બહુ દુઃખી જણાયા. એ દુઃખોને ઇડે એક મઠ (શિવાલય) જણાવ્યો તેમાં જ ખરા સુખી જીવોને માત્ર જોયા. ત્યાં

જવાની દૃષ્ટિ થતાં ગુરૂએ દીક્ષા આપી અને પછી સદર મઠ પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ બતાવ્યો. મુનિએ ભણ્યું કે એને રહેવાનો કાયા નામનો આરડો હતો. એમાં મંથાક્ષ નામના પાંચ ગોખો હતા અને ક્ષયોપશમ નામની ખારી હતી અને સામે કાર્મણુ શરીર નામનો ચેંખર હતો. એમાં એક ચિત્ત નામનું ચપળ વાનરખચ્ચું હતું. દીક્ષા લેતી વખતે એ સાથે રહું પણ એને બહુ સંભાળવાનું ગુરૂમહારાજે કહ્યું.

એનું ખાસ કારણ પૂછતાં ગુરૂએ કહ્યું કે એ વાનરખચ્ચું ધરના મધ્યભાગમાં રહે છે ત્યાં એને ઉપદ્રવ કરનારા ઘણા છે: એને કપાય ઉદરો, નોકપાય વીંછીઓ, સંજ્ઞા બિલાડીઓ, રાગદ્રેષ ઊદરો, મહામોહ બિલાડો, પરીબહ ઉપસર્ગ ડાંસ મચ્છરો, દુષ્ટાભિસન્ધિવિતકું માંકડો, ચિંતા ગરોળી, પ્રમાદ કાકિડા, અવિરતિ કચરો, મિથ્યાદર્શન અંધકર ભારે ઉપદ્રવ કરે છે અને તેથી કોઈવાર તે રૌદ્રધ્યાન નામના અંગારાથી ભરપૂર ખાડામાં પડે છે અને આર્તધ્યાન ગુફામાં કોઈવાર પેસી હેરાન થાય છે. એ ખાડા કે ગુફામાંથી એને બચાવવાનો ઉપાય એ છે કે એ વાનરખચ્ચાને પેલાં પાંચ ગોખની પાસે વિષય નામના પાંચ ઝેરી ઝાડ બેતાં ફળો દેખાવમાં સારાં છે પણ પરિણામે બહુ ખરાબ છે તેની પાસે એને જવા ન દેવું. કારણ કે ત્યાં ફરતાં એને કર્મપરમાણુનિચય નામની ધરાગ શરીરે વળગે છે અને ભોગભેદ વરસાદથી એને શરદી ચઢે છે. એ ઝેરી રબથી વાનરનું શરીર ધૂલમય થઈ જાય છે, બળીને કાળું થઈ જાય છે અને વળી તેની ઉપર હુમલાઓ-ઉપદ્રવો થયા કરે છે. સ્વવીર્ય નામના હાથમાં અપ્રમાદ નામનો દંડો લઈને પેલા ગોખ પાસે જતાં વાંદરાને બહાર આવતાં અટકાવવું, ન માને તો ધમકાવવું એ રીતે એ બહાર નીકળવું અટકશે એટલે એના સર્વ ઉપદ્રવો ઓછા થઈ મટી જશે. એ વાનરખચ્ચાના રક્ષણથી શિવાલય મઠમાં પેસી શકાશે. અલ્પારે એ વાનરખચ્ચું ચક્રમાં પડી ગયું છે અને તેથી એને ઘણા ઉપદ્રવો થાય છે એ વાત ગુરૂએ કહી તેના પર મેં વિચાર કર્યો. આવી રીતે એને પ્રથમ ચક્રમાંથી બચાવવાનો પોતે નિશ્ચય કર્યો, અને ચિત્તને સમભવ્યું કે પોતાને તાબે હોય એટલું જ સુખ છે અને પારકાના આધારપર રહેવું તે દુઃખ છે. ચિત્તને સમભવવાનો મહા પ્રયોગ અત્ર બતાવ્યો.

પૃષ્ઠ. ૧૭૩૪-૧૭૪૭.

પ્રકરણુ ૯ સું. સંસારખંડર (આહુ)-છઠ્ઠા મુનિની ઉપરની વાત સાંભળીને પ્રશ્ન રૂપે અકલંકે બીજા ચક્રની વાત પર જિજ્ઞાસા પ્રશ્ન કર્યો. મનપર્યાપ્તિ દ્રવ્યમન અને તે આત્મા સાથે ભેડાય તે ભાવમન. ભાવમન કાર્મણુ શરીરમાં રહે છે અને પોતે જ જીવ છે. રાગદ્રેષથી એને વિપર્યાસ થાય છે, તેથી મિથ્યા-જ્ઞાન થાય છે, એથી ખોટી પ્રવૃત્તિ થાય છે, એથી ખોટાં કર્મ બંધાય છે અને એથી રખડપાટો થાય છે. આ બીજું ચક્ર થયું. ગુરૂએ જવાબ આપતાં કહ્યું કે એ સાચી વાત છે. વિપર્યાસ ઊડી દેવા એ ખરો વિવેક છે અને એથી છેવટે ચક્રભ્રમણુ બંધ થાય છે. જ્ઞાનક્રિયાના સહકારથી સંસાર ઘટે છે માટે સમજને સરચગ્ પ્રવૃત્તિ કરવી એથી છેવટે સાધ્ય પ્રાપ્ત થાય છે.

એ વાનરને શિવાલય મઠમાં કેમ લઈ જવાય તેવો અકલંકે પ્રશ્ન કર્યો તેના જવાબમાં મુનિએ કહ્યું કે ગર્ભગૃહ (ક્ષયોપશમ)માં છ સ્ત્રીઓ રહે છે. તેમનાં નામો કૃષ્ણુ, નીલ, કપોત, તૈજસી, પદ્મ અને શુકલ છે, અનુક્રમે ઓછી ઓછી

કૂર છે, પ્રથમની સર્વથી વધારે કૂર છે, એ પ્રાણીને કચરો એકઠો કરાવે છે અને બનરમાં રળદાવે છે. પ્રથમની ત્રણ ખરાબ છે, છેઠ્ઠી ત્રણ પ્રમાણમાં સારી છે. એ સ્ત્રીઓએ પરિણામ નામનો દાદર બનાવ્યો છે અને તેને અધ્યવસાય સ્થાન રૂપ પોતાનાં રંગનાં અસંખ્ય પગથીઓ બનાવ્યાં છે. વાનરબચ્ચું પ્રથમની ત્રણ સ્ત્રીના દાદરપર ફરવું હોય છે ત્યાં સુધી હજીને પેલા ગોખ તરફ દોડે છે, આંખાપર ફલાંગ મારે છે અને જમીનપર પડી રજવાળું થાય છે અને છેવટે દુઃખ ઉપદ્રવો ભોગવે છે. તેથી પેલા દાદરના ઉપરના પગથીઆપર એ વાનરબચ્ચાને લઈ જવું એટલે એ જેમ હથે ચઢવું જશે એમ એના સંતાપો ધરતા જશે. વળી એ ત્રણ સ્ત્રીના ઉપરનાં પગથીઆમાં ધર્મધ્યાન નામનો પવન વાય છે એથી એને ઘણી શાંતિ થશે. ઉપર ચઢતાં એને અતુકળ અનેક વાનરોનું યૂથ મળશે અને તે સર્વ તેને હિત કરનાર થાય છે. છઠ્ઠી સ્ત્રી એને શુક્લધ્યાન નામનું વિલેપન કરશે એટલે અરધે રસ્તે એ ગાઠ આનંદમાં ગરકાવ થશે. પછી એ ઉપર ચઢી શકશે નહિ. તારે તેને ત્યાં છાડી દેવું અને ડપટ મારી ઉપર ચઢી જવું. પછી તેને નિરંતરનો આનંદ થશે, અક્લંકે આ વાત બહુ ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી અને તેને તેમાં ખૂબ રસ પડ્યો.

પૃષ્ઠ. ૧૭૪૭-૧૭૬૦.

પ્રકરણ ૧૦ સું. સદાગમ સાન્નિધ્ય. અક્લંક દીક્ષા. અક્લંકે ધનવાહનને કહું કે આ મુનિ (હકા)ના કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે સંસારસમુદ્રના પારનું કારણ મન છે, સંસારનું કારણ પણ મન જ છે. એનાં અધ્યવસાયસ્થાનો એને વિચિત્ર યોનિઓમાં મોકલે છે. એ ચિત્ત ખરૂં અંતરધન છે અને એનું સારી રીતે રક્ષણ કરવાની જરૂર છે. પરમ સુખ પ્રાપ્ત કરવાની ચાવીઓ બતાવતાં એ ચિત્તવૃત્તિની સ્થિરતા પર જ છે એમ કહું. એનાં પર મનન કરવા યોગ્ય દશ શ્લોકો.

સંસારીજીવે પોતાની વાર્તા આગળ ચલાવતાં અશહીતસંકેતોને કહું કે અગાઉ (પાંચમા પ્રસ્તાવના પ્રકરણ ૧૯ માં) વિચારે ચારિત્રરાજ અને મોહરાયનું યુદ્ધ જોયું હતું, ચારિત્રરાજની હાર જોઈ હતી અને એતરફથી ઘેરાયલા ચારિત્રરાજને છોડી એ યુધ્ધ પિતા પાસે આવ્યો હતો તે તને ચાદ હશે. એ વાર્તા આગળ ચલાવતાં જીવે કહું કે અક્લંક ઉપરની વાત મને (ધનવાહનને) કરતો હતો તે વખતે ચારિત્રરાજને તેના સહજાધ મંત્રીએ જણાવ્યું કે સંસારીજીવની ચિત્તવૃત્તિ અત્યારે ઉગ્ગવળ દેખાય છે તો કોઈ માણસને મોકલવો જોઈએ. છેવટે ચર્ચા કરીને સદાગમને ત્યાં મોકલવા નિર્ણય કર્યો, કારણ કે એ દર્શનની ઇચ્છા તેનામાં ઉત્પન્ન કરશે એમ ગણતરી થઈ, વધારે વાત એ પણ થઈ કે સ્મરયજ્ઞ દર્શનને હજી મોકલવાનો અવસર નથી અને એને મોકલવાની વાત મુલતવી રહી. સદાગમને ધનવાહન પાસે મોકલ્યો. સદાગમ ધનવાહન પાસે આવ્યો એટલે જ્ઞાનસંવરણ રાજ વધારે જીડા ઉતરી ગયા, પાછા હઠી ગયા.

એ વખતે અક્લંક અને ધનવાહન (કોવિદાર્થ) ગુરૂમહારાજ પાસે ગયા. ત્યાં ધનવાહને સદાગમને ઓળખ્યા અને તેનું બળ બધયું. મિત્રને રાજ કરવા ધનવાહને સદાગમ સાથે સંબંધ જોડ્યો પણ તે ઉપર ઉપરનો હતો. અક્લંકે દીક્ષા લીધી અને અન્યત્ર વિહાર કર્યો.

પૃષ્ઠ. ૧૭૬૧-૧૭૭૦.

અકરણુ ૧૧ સું. મહામોહ અને મહાપરિચ્છેદ. જ્ઞાનસંવરણુ રાજને પાછા હઠવાની વાત મોહરાજની છાવણીમાં જણાતાં તેઓ સર્વ ચોંક્યા અને મૂળથી શત્રુને ઉખેડવા તૈયાર થયા. પણ આ વખતે મોહરાયે પોતે જ જવાનો વિચાર કર્યો અને સેનાનીઓને જરૂર પડ્યે આવવા બલામણુ કરી. પુત્ર રાગકેશરિના દીકરા સાગરના મિત્ર પરિચ્છેદને પોતાની સાથે લીધો. બન્ને (મહામોહ અને પરિચ્છેદ) ધનવાહન પાસે આવ્યા.

તે વખતે પિતા જીમૂતરાજ મરણુ પામ્યા. ધનવાહન ગાદીએ આવ્યો. સદાગમે એને વિષયપર-સાંસારિક પરપદાર્થોપર મૂર્ખા ન કરવા સલાહ આપી. મહામોહે ખાલું પીલું આનંદ કરવો વિગેરે સલાહ આપી અને પરિચ્છેદ ધન એકઠું કરવાની સલાહ આપી. આવી વિરોધી સલાહથી ધનવાહન ગભરાયો, એટલે દૂર રહેલો જ્ઞાનસંવરણુ રાજ નજીક આવ્યો અને મોહ પરિચ્છેદની સલાહ સ્વીકારાવી. પછી ગુરુદેવપૂત્ર ધનવાહને મૂઠી દીધી, સદાગમ પાસે જવાનું બંધ કર્યું અને ધનનો સંગ્રહ કરવા માંડ્યો. કેવિદ્યાર્ય સાથે અક્લંક મુનિ ત્યાં આવી ચઢ્યા, મન વગર માત્ર દાક્ષિણ્યથી ધનવાહન વાંદવા ગયો. પ્રસંગ જોઈ અક્લંકે સદાગમનું માહાત્મ્ય અને દુર્જનસંગતિનાં પરિણામ જણાવવાં કેવિદ્યાર્યને નિનતિ કરી. ગુરુએ વિજ્ઞપ્તિ સ્વીકારી. પૃષ્ઠ. ૧૭૭૧-૧૭૭૭

અકરણુ ૧૨ સું. શ્રુતિ. કેવિદ અને બાલિશ. કેવિદ્યાર્યે વાર્તા કરી. એક ક્ષમાતળ નામનું નગર છે. ત્યાં સ્વમળનિચ્ચ નામનો રાજા છે. તેને તદનુ-ભૂતિ નામની રાણી છે. એ રાણીને કેવિદ અને બાલિશ નામના બે પુત્ર થયા. કેવિદને પૂર્વ સંસ્કારથી સદાગમ સાથે પરિચ્ચ હતા તેથી તેને હિત કરનાર વડિલ તરીકે સ્વીકારી રહ્યો. બાલિશને એણે સદાગમની વાત કરી પણ એણે માની નહિ. કર્મપરિણામે એમની પાસે શ્રુતિ કન્યા મોકલી આપી. એ પસંદગીથી વરનારી હતી. એને સંગ નામનો ચાલાક નોકર હતો. એ કેવિદ અને બાલિશ બન્નેને વરી. એ ભાઈઓને નિજદેહ નામનો પર્વત કબળમાં હતો. એના ઉપર મૂર્ધન નામનું શિખર હતું. એની બે બાણુએ શિવણુ નામના બે ઓરડા હતા ત્યાં શ્રુતિ રહી. બાલિશ તે શ્રુતિમાં લુપ્ત થઈ ગયો અને સંગ કહે તે સર્વ કરવા લાગ્યો. શ્રુતિને પ્રિય સંગિત મધુર ધ્વનિ એને રાજ કરવા એ સાંભળવા લાગ્યો અને શ્રુતિને રાજ રાખવા લાગ્યો. સદાગમે શ્રુતિનું ઓળખાણ બરાબર કેવિદને કરાવ્યું. એ રાગકેશરિની દીકરી છે પણ પ્રપંચથી એને કર્મપરિણામની દીકરી તરીકે જાહેર કરી છે. એ વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય કન્યા નથી એમ બંધુએ એટલે કેવિદે પરણેલી હોઈ એને તજ નહિ પણ એ ચેતતો રહ્યો અને સંગ દાસીપુત્રની તો સોબત જ એણે કરી નહિ.

તુંગશિખર નામના પર્વત ઉપર એક વખત બન્ને ભાઈઓ ચઢ્યા. એની એક શુક્રમાં બે ગંધર્વ એડલાં ગાનમાં સ્પર્ધા કરી રહ્યા હતાં. બાલિશ શ્રુતિને રાજ રાખવા ત્યાં ચૂપચાપ બેસી રહ્યો. ગાનના રસમાં શુક્રમાં પડી ગયો, પકડાઈ ગયો. એને ગાંધર્વોએ ખૂબ માયો, વેદના ભોગવી તે પરિણામ પામ્યો. કેવિદે શ્રુતિમાં આસક્તિ કરી નહિ તેથી તે સુખી થયો, ધર્મયાપ પાસે દીક્ષા લીધી અને

આચાર્યે બન્યો. એ કોવિદ હું પોતે હું. વાર્તા કહી આચાર્યે સદાગમનું માહાત્મ્ય કહ્યું અને તેની સાથે સંબંધ વધારવા બલામણુ કરી. ધનવાહને ઉપર ઉપરથી સદાગમનું સાન્નિધ્ય સ્વીકાર્યું પણ અંદરથી એને રસ નમ્યો હતો. અક્લંકે આચાર્ય સાથે અન્યત્ર વિહાર કર્યો. પૃષ્ઠ. ૧૭૭૭-૧૭૮૫

પ્રકરણ ૧૩ સું. શોક અને દ્રવ્યાચાર. અક્લંક દૂર ગયા એટલે પાછા મહામોહ અને મહાપરિગ્રહ નશ્વત થઇ ગયા અને તેમણે ધનવાહનને સપાટામાં લીધા તેથી એ સ્ત્રીમાં રમવા લાગ્યો અને પેસા સંગ્રહવા લાગ્યો. આખરે સર્વ પાપોમાં એ એકો થયો. હવે પુણ્યોદય મિત્ર એનાથી રીસાવા લાગ્યો. મદનસુંદરી શૂળના વ્યાધિથી મરણ પામી એટલે શોકના તાબામાં ધનવાહન પડ્યો. વળી અક્લંક મુનિ દયા કરી આવ્યા અને યોગ્ય ઉપદેશ આપી ધનવાહનને શોકમુક્ત કર્યો. પછી એમણે મોહ પરિગ્રહનો પરિચય આજો કરવા ઉપદેશ કર્યો અને વાનર-બચ્ચાને સંભાળવા કહ્યું. ધનવાહનને એથી જરા શુદ્ધિ આવી. શોક દૂર ખસ્યો અને મહામોહને જાણ્યું કે તેનું કાંઈ ચાલતું નથી. ધનવાહન રસ્તે આવ્યો અને તેણે દ્રવ્યધર્મો તરફ રૂચિ બતાવી. પૃષ્ઠ. ૧૭૮૬-૧૭૯૧

પ્રકરણ ૧૪ સું. મહાપરિગ્રહ. આવી રીતે પોતાના પક્ષની જરા પડતી જોઇને પરિગ્રહનો મિત્ર સાગર મદદે જવા તૈયાર થયો. સાગર સાથે બહુલિકા (માયા) અને કૃપણતા પણ ગયા. એને આવતાં જોઇ મહામોહ પરિગ્રહ રાજ થયા. આ સર્વ એકઠા થયા એટલે ધનવાહન પડતાયો. એને ધર્મમાર્ગે ધન ખરચવામાં કદિપત સુખની ઇચ્છા લાગી. બહુલિકાની અસરથી ધનવાહને પટાવી સમજાવી અક્લંક મુનિને વિહાર કરાવી દીધો. હવે સાગરની મદદથી પરિગ્રહનો પગ મજબૂત થયો અને સર્વ દ્રવ્યસ્તવો પણ અટકી ગયાં. આ સર્વ સ્થિતિ સાંભળીને દયાસમુદ્ર અક્લંક મુનિ મારી પાસે આવવા તૈયાર થયા. ગુરૂની રજા માગી. ગુરૂએ નિરર્થક કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવા કહ્યું અને ધનવાહન તદ્દન ભીડી ગયો છે તેથી પ્રયાસ નકામો છે એમ જાણાવ્યું. એ અનર્થ કરનારની જાળમાંથી ધનવાહન ક્યારે છૂટશે એમ પૂછતાં ગુરૂએ કહ્યું કે-જ્યારે સમ્યગ્દર્શન એને વિદ્યા કન્યા આપશે અને વળી ખીજ નિરીહતા કન્યા છે તે પણ પરજાવશે ત્યારે એનો છૂટકારો થશે. એનો લક્ષ્મણ કર્મપરિણામ રાજાની મરજી ઉપર છે. આ સર્વ વાત સાંભળી અક્લંકમુનિ અલ્યાસમાં લાગી ગયા. પૃષ્ઠ. ૧૭૯૧-૧૮૦૦

પ્રકરણ ૧૫ સું. મહામોહનું મહાન આક્રમણ. અક્લંક ચિંતા વગરના થયા અને ખીજ બાળુએ મહામોહ આકરી ખાજ માંડી. એણે પોતાના પ્રયેક લશ્કરીનો ઉપયોગ કર્યો અને દરેકે આવી ધનવાહનપર અસર કરી. એ રીતે મહામૂઠતા, મિથ્યાદર્શન, કુદૃષ્ટિ, રાગકેસરિ, મૂઠતા, દ્વેષગર્ભેદ્ર, અવિવેકિતા, વિષયાભિલાષ, ભોગતૃષ્ણા, હાસ, રતિ, અરતિ, ભય, શોક, ભુગુપ્તિ, કષાય, સાતે (જ્ઞાનસંવરણાદિ) રાજ્યો, દુષ્ટાભિસન્ધિ વિગેરે વારાક્રમતા સર્વ આવી ગયા અને દરેકે પોતાની અસર ધનવાહનપર કરી. મકરધ્વજે એના પર ખાસ બાધા પીડા કરી અને ધનવાહન પરિણામે નીચતાની છેલ્લા પાટીએ ઉતરી ગયો.

એણે ઝમે તે સ્ત્રીને પકડી ભોગવવા માંડી, નીચ કે ઉચ્ચ કાંઈ જોયા નહિ અને હલકા વર્ણની સ્ત્રીને પણ અંતઃપુરમાં દાખલ કરી. આખરે લોકોએ એને પદભ્રષ્ટ ક્યો. એના નાના ભાઈ નીરહવાહનને ગાદીએ બેસાડયો અને એને કેદમાં પૂર્યો, કાંઈ એની મદદે આગ્યું નહિ અને આખરે બંદીખાનામાં મહા વેદના ભોગવી એ મરણ પામ્યો અને પાપિષ્ઠનિવાસના સાતમે પાડાએ ગયો. પૃષ્ઠ. ૧૮૦૧-૧૮૧૫

અકરણ ૧૬ સું. રખડપાટો. ત્યાં ઉત્કૃષ્ઠ આયુષ્ય ભોગવી ધનવાહન માછલો થયો, વાઘ થયો, ગિલાડો થયો અને અનેક ઠેકાણે રખડયો. પછી એ સાકેતપુર નગરે નંદ વાણીઆને ત્યાં અમૃતોદર થયો. સુદર્શન ગુરૂના યોગથી સદાગમને મળ્યો અને દ્રવ્ય શ્રાવકભાવ એણે ધારણ કર્યો. ત્યાંથી એ ભુવનપતિમાં દેવ થયો. ત્યાંથી માનવાવાસમાં ઇંદુલ્લા વાણીઆને ઘરે બાન્ધુ નામે થયો. સુંદર ગુરૂના યોગે દ્રવ્ય સાધુ થયો. પછી વ્યંતરાદિમાં ખૂબ રખડયો. સદાગમનો સંગ હોય ત્યારે દ્રવ્ય ક્રિયા કરે, દૂર થાય ત્યારે મોહરાજના પ્રપંચમાં પડી ભય. આખરે સદાગમના સહવાસથી એની ચિત્તવૃત્તિ અઠવી સાફ થઈ એટલે સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિ આગ્યો અને અવસરે વિદ્યા કન્યાને મોકલવાનો સંકેત મંત્રી અને રાજ સાથે કરતો આગ્યો. પૃષ્ઠ. ૧૮૧૬-૧૮૨૫

અકરણ ૧૭ સું. પ્રગતિને માર્ગે. માનવાવાસમાં જનમંદિર નગરે આનંદને ત્યાં ધનવાહન વિરોચન પુત્ર તરીકે થયો. ધર્મવોધ સૂરિનો એને યોગ થયો. એની દેશના સાંભળી. એમાં મુખ્ય વાત કુશળ કર્મો કરવાની બહી. એને ત્યાં સદાગમનો યોગ થયો, સ્વપ્રપંચની સહજ ઓળખાણ થઈ અને અંતર મિત્ર શત્રુઓનું સહજ ઓળખાણ થયું. તે વખતે ત્યાં સમ્યગ્દર્શન ઉપર જણાવ્યું તેમ આવી પહોંચ્યા. પછી સંસારીજીવને તત્ત્વશ્રદ્ધા થઈ પણ તે ઓધમાત્ર હતી, કારણ કે એની યોગ્યતા તે વખતે એટલી જ હતી. ત્યાં ગૃહિધર્મે સાથે મિત્રતા થઈ અને એ દોસ્તીને પરિણામે સંસારીજીવ સૌધર્મ દેવલોકે ગયો. દેવતા જન્મ લે ત્યારે કેવું વાતાવરણ હોય છે તેનું અહીં અદ્ભુત વર્ણન છે. દેવતાના વિલાસો ભોગવી સંસારીજીવ આભીર થયો. એનું નામ કેલ્કે હતું. ત્યાંથી એ ન્યોતિષ્ઠમાં દેવ થયો. પછી વળી દેડકો થયો. ત્યાંથી કાંપિલ્યપુરે વાસવ રાજપુત્ર થયો. શાંતિ-સૂરિના પરિચયથી ધર્મ પામ્યો. બીજે દેવલોકે ગયો. કાંચનપુરમાં ફરી સદાગમને મળવાનું થયું. સમ્યગ્દર્શન સાથે ગૃહિધર્મે આવે ત્યારે એને બિચા ચઠવાનું થવું અને તે વખતે પુષ્પોદય બાળ્યમાં રહેતો અને તે દૂર થાય ત્યારે જ્ઞાનસંવરણાદિનું ભેર થવું. એ પછી સોપારકપુરે વિભૂષણ નામે વલિકપુત્ર થયો. ત્યાં એને ફરીવાર સમ્યગ્દર્શન સદાગમ મળ્યા અને એણે સાધુનો વેશ લીધો. પણ એ મોટા સ્થાને આવતાં એણે અન્યની નિંદા કરવા માંડી અને છેવટે તીર્થકરોની પણ નિંદા કરી. એનો તેથી ભારે પાત થયો અને એ રખડયો. અહીં પ્રજાવિશાળાએ ઉપયોગી ખુલાસા કર્યા છે.

પછી ભદ્રિલપુરે સ્ફટિકરાજને ત્યાં એ વિશદ નામનો પુત્ર થયો. સુપ્રભુદ્ધ મુનિને યોગે ગૃહિધર્મ મિત્ર મળ્યો. સુખ ભોગવી ત્રીજે દેવલોકે ગયો. એ બારે દેવલોકે મનુષ્યાદિ ગતિમાં જઈ જઈ આગ્યો. ઉપસંહાર. પૃષ્ઠ. ૧૮૨૬-૧૮૪૫

પ્રસ્તાવ આઠમો.

કથાસાર. (સર્વ સંમિલન.)

વિભાગ ૧ લો. સંસારીજીવ ચરિત્ર (પ્રક. ૧-૧૧)

પ્રકરણ ૧ જું. ગુણુધારણુ કુમાર. સપ્તમેઠ નગરમાં મધુવારણુ રાજને ઘેર સુમાલિની રાણીને પેટે સંસારીજીવ જન્મ લે છે. તેનું ગુણુધારણુ નામ પાડવામાં આવે છે. જન્મ અવસરે મોટો મહોત્સવ થયો. રાજના બાચાત વિશાલાક્ષને કુલંધર નામનો સદ્ગુણી પુત્ર હતો તેને ગુણુધારણુ સાથે મૈત્રી થઈ. યૌવનવય થતાં અને મિત્રો આહ્લાદમંદિર બગિચામાં એકવાર ફરવા ગયા. ત્યાં એક સ્ત્રી સાથે એક અતિ સુંદર સ્ત્રીને ગુણુધારણુ જોઈ અને જોતાં જ એ વીંધાઈ ગયો, પણ કુલંધરની હાજરીથી શરમાયો. ધરે તે ગયો પણ આખી રાત્રી એ પ્રમદાની યાદ કરતાં ગાળી. પ્રભાતે બન્ને મિત્રો ફરી બગિચામાં આવ્યા અને મિત્રને સાચી વાત કરી. બન્નેએ શોષ કરવા માંડી. આખરે બે સ્ત્રીઓ મળી. તેમાંની એક ગદ્દ કાલવાળી પ્રમદા સાથેની હતી અને ધીજી અભણી બાઈ હતી. નવીન સ્ત્રીએ બન્ને મિત્રોને ખેસાડ્યા અને વાત કરવા માંડી. પૃષ્ઠ. ૧૮૫૪-૧૮૬૦

પ્રકરણ ૨ જું. મદનમંજરી. નવીન પ્રૌઢ સ્ત્રીએ વાતાં માંડી-જૈતાઠવ પર્વતમાં ગંધસમૃદ્ધ નગરે વિદ્યાધરને ચક્રવર્તી કનકોદર રાજ છે તેની પોતે કામલતા રાણી છે. બહુ ચિંતા પછી એ છોકરા વગરના રાજ રાણીને દીકરી થઈ. એનું નામ મદનમંજરી. એ યૌવન પામી પણ એને પતિ ગમે નહિ. પિતાએ વિદ્યાધરને સ્વયંવર રચ્યો. ત્યાં અનેક વિદ્યાધરો આવ્યો. માતાએ પુત્રીને સર્વનો પરિચય કરાવ્યો પણ મદનમંજરીને કોઈ ગમ્યો નહિ. એ તો વધારે દીલગીર થઈ. સ્વયંવર લાંગી પડ્યો અને વિદ્યાધરો દ્વેષી થઈ ચાલ્યા ગયા. મદનાની સખી લવલિકાએ એનો અંતરભાવ જાણવાની જણાવવાની કબૂલાત આપી. કનકોદર રાજને બહુ ચિંતા અને ખેદ થયા. રાત્રે ચાર પુત્રો રાજના સ્વપ્નમાં આવ્યા અને રાજને આશ્વાસન આપતાં કહ્યું કે એમણે મદના માટે વર શોધી રાખ્યો છે અને તે તેને મળશે અને તેટલા સાથે જ તેને વિદ્યાધરોપર તેઓએ જ દ્વેષી બનાવી છે. રાજને નિરાંત થઈ. હવે દાસી લવલિકા મદનમંજરી પાસે ગઈ. વરની શોધ માટે પૃથ્વીપર પર્યટણુ કરવાનો નિર્ણય થયો. રાજ રાણીએ તેમાં સંમતિ આપી. કેટલેક દિવસે લવલિકા એકલી પાછી આવી. દીકરીના સમાચાર કહી આહ્લાદમંદિરમાં બે રાજકુવરોનો મેળાપ અને ત્યાર પછી થયેલી મદનાની વિષાદગ્રસ્ત સ્થિતિ માબાપને જોણું કહી અને બોલી કે એમાંના એક પર કુવરી રાજી હોય એમ તેને જણાયું. મદના ત્યાંથી ચાલવા અસક્ત હતી તેથી તેને બગિચામાં મુકી પોતે સમાચાર કહેવા આવી હતી. આ વાત થતાં કનકોદર રાજ કાંઈ તૈયારી કરવા ગયા અને પોતે (માતા) દીકરી પાસે દાસી સાથે આવ્યા. એણે આવીને વિષાદગ્રસ્ત સ્થિતિમાં પુત્રીને જોઈ અને આખી રાત્રી મુશ્કેલીએ પસાર કરી. સવારે દાસીએ બન્ને કુમારોને શોધી કાઢ્યા. આટલી વાત કરી માતા કામલતાએ ગુણુધારણુને પોતાની કન્યા સ્વીકારવા કુલંધર મારફતે માગણી કરી. પૃષ્ઠ. ૧૮૬૧-૧૮૭૪

અકરણુ ૩ શું. લગ્ન અને આનંદ. માતાની માગણીની બાબતમાં કુલંધરે સંમતિ બતાવી. સર્વે હઠ્યા. મદનમંજરી પાસે આવ્યા. ગુણુધારણને બેતાં મદના આશ્ચર્યે આનંદમાં ગરકાવ થઇ ગઇ. તે વખતે કનકોદર વિદ્યાધરપતિ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. ગુણુધારણને બેતાં એને પણ આનંદ થયો. ત્યાં વળી અદુલ નામનો દૂત આવી કનકોદરના કાનમાં કાંઇ વાત કરી ચાલ્યો ગયો. સંક્ષિપ્ત વિધિએ એ બગિચામાં તુરત જ વિવાહ (લગ્ન) કરવામાં આવ્યા. ગુણુધારણ અને મદનમંજરી પરણી રહ્યા અને સર્વે અવસ્પરસ આનંદ બતાવતા હતા ત્યાં તો નારીપાસ થયેલા વિદ્યાધરેનું ટોળું આકાશમાં લડવા આવ્યું. બુદ્ધિશાળી કનકોદરે વીરહાક પાડી, ખારથી બળતા વિદ્યાધર સાથે લડવા એનું લશ્કર આકાશમાં ચઢ્યું. ગુણુધારણને ખેદ થયો. પોતાની ખાતર લોહીની નદી વહેશે એ વાતથી એને દિલગિરી થઇ. ત્યાં તો બન્ને લશ્કરને કોઇએ રથીર કરી દીધા, ચંભાવી દીધા. ઉપરના લશ્કરે ગુણુધારણનું રૂપ બેઇ લીધું, પોતાની બૂલ સમજી લીધી, ક્ષમા માગી અને બન્ને લશ્કર છૂટી ગયા. ખબર પડવાથી ગુણુધારણના પિતા પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા સર્વને આનંદ થયો. નગર પ્રવેશ થયો. જયકુંજર હાથીપર મધુવારણુ અને ગુણુધારણુ બેઠા, પછવાડે કુલંધર, આકાશમાં વિદ્યાધરો અને હાથણીપર માતાજી વિગેરે સ્ત્રીમંડળ. વિદ્યાધરોનો સારો સત્કાર કરવામાં આવ્યો અને તે શત્રુ ગુણુધારણુ અને મદનમંજરીએ મહા સુખ ભોગવ્યું. પૃષ્ઠ. ૧૮૭૪-૧૮૮૪

અકરણુ ૪ શું. કંદમુનિ. રાજ્યપ્રાપ્તિ. ગૃહસ્થધર્મ. ખીલે દિવસે પ્રભાતે ગુણુધારણને કુલંધરે જણાવ્યું કે આગલી રાત્રે તેણે સ્વપ્નમાં પાંચ મનુષ્ય બોયા. તેઓના કહેવા પ્રમાણે ગુણુધારણને સર્વે સારી બાબતો તેઓ કરતા હતા. ગુણુધારણ એ વાત સમજી ન શક્યો. તેના સાસરા કનકોદરને સ્વપ્નમાં ચાર મનુષ્યો આવ્યા હતા તે કોણુ અને આ પાંચ કોણુ? એ વાતની પણ એને શંકા થઇ. કોઇ જ્ઞાનીનો યોગ થાય ત્યારે પૂછના તેણે નિર્ણય કરી રાખ્યો. કનકોદર રાજના સપક્ષી અને વિપક્ષી સર્વે વિદ્યાધરોનો યોગ્ય સત્કાર કરી સર્વને વિદાય કર્યો. ગુણુધારણે ત્યાર પછી મહતા સાથે વિલાસ અને કુલંધર સાથે મૈત્રીનો સારો આનંદ ભોગવ્યો.

આહ્વાદમંદિરમાં પત્ની અને મિત્ર સાથે ફરતાં કંદમુનિ નામના સાધુનો એકવાર યોગ થયો. ગુણુધારણે દેશના સાંભળી. અંતરમાં સદાગમ સમ્યગ્-દર્શન ખડા થયા અને ગુણુધારણે તેની સાથે મૈત્રી માંડી. તે વખતે ચિત્તવૃત્તિમાં મોહરાજના સૈન્યમાં બળભગાટ થયો અને આરિત્રધર્મરાજે મંત્રી સાથે સલાહ કરી ગૃહિધર્મને તેની પત્ની સદ્ગુણુરક્તતા સાથે મોકલ્યો. વિચારને પરિણામે નિર્ણય થયો કે હજી વિદ્યાસાથે લગ્ન કરવાનો વખત આવ્યો નથી. કંદમુનિ દેશના દેતા હતા ત્યાં સદર ગૃહિધર્મ આવી પહોંચ્યો અને તેને ગુણુધારણે સારો આદર આપ્યો. દેશના સાંભળી ગૃહિધર્મ આદરી ગુણુધારણે સ્વપ્રાંતર્ગત મનુષ્યોનો ખુલાસો પૂછ્યો જેના જવાબમાં કંદમુનિએ એ બાબત નિર્મળ કેવળી નામના ગુરુને પૂછવા જણાવ્યું. કંદમુનિએ અન્યત્ર વિહાર કર્યો. મધુવારણુ રાજ ક્રમે આરાધના કરી કાળધર્મ પામ્યા. ગુણુધારણને રાજ્ય મળ્યું. એણે આસક્તિ વગર રાજ્ય પાળ્યું અને ગૃહિધર્મની સેવના કરી. પૃષ્ઠ. ૧૮૮૪-૧૮૯૫

પ્રકરણ ૫ મું. નિર્મળાચાર્ય-સ્વપ્રવિચાર. એક દિવસ કલ્યાણ નામના સેવકે ગુણધારણ રાજને જણાવ્યું કે આહ્વાદમંદિર ઉદ્યાનમાં નિર્મળાચાર્ય કેવળી પધાર્યા છે. રાજને સમાચારથી ઘણો આનંદ થયો. રાજ વંદન કરવા ગયા ત્યારે સૂરિમહારાજ દેશના આપતા હતા. 'સંસારમાં ખરું સુખ નથી, ખરું સુખ સાથેત અમૂર્ત દશામાં છે તે તો માત્ર સિદ્ધ જીવેને છે. સંસારમાં તો નિઃસ્વૃહ દશાવાળા ત્યાગીઓને સુખ છે' આ દેશનાનો સાર હતો. કંદમુનિના સવાલથી રાજને સ્વપ્રેને અંગે જે સંશય થયો હતો તેનો ખુલાસો કેવળી મહારાજે કરવા માંડ્યો. કનકોદરે સ્વપ્રમાં ચાર મનુષ્યો અને કુલંધરે પાંચ જોયા હતા અને તે રાજકું હિત કરનાર હતા તે કોણ હતા તેનો ખુલાસો કેવળીએ કરવા માંડ્યો. પ્રથમ તો અસંવ્યવહાર નગરથી માંડીને અત્યાર સુધીનો સંસારીજીવનો વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. ૫છી કહ્યું કે અંતરંગ રાજ્યમાં તેને અંગે ઘણી ખટપટો થઇ છે. હિત કરનાર ચારિત્રરાજને ધકેલી એના અંતરંગ રાજ્યના ધણીધારી મહામોહ વિગેરે યઈ બેઠા છે. કનકોદરને સ્વપ્રમાં ચાર મનુષ્યો આવ્યા તે કર્મપરિણામ, કાળપરિણતિ, સ્વભાવ અને ભવિતવ્યતા હતા. કુલંધરના સ્વપ્રમાં પાંચ આવ્યા તેમાં સદર ચાર ઉપરાંત પાંચમો પુણ્યોદય હતો. ગુણધારણરાજને જે સુખ થાય છે તે કરી આપનાર એ પાંચ મનુષ્યો હતા. આટલો ખુલાસો કરી કેવળી માંન રહ્યા.

૫૪. ૧૮૬૫-૧૯૦૪

પ્રકરણ ૬ મું. કાર્યસાધક કારણસમાજ. ખુલાસા ઉપર પ્રમપરંપરા ચાલી અને કેવળીએ ખુલાસા આપ્યા. અગાઉના ભવેમા પુણ્યોદયે કેવું કામ કર્યું હતું તેની વિગત સમજાવી, પણ જણાવ્યું કે સંસારીજીવે કદિ પુણ્યોદયને ઓળખ્યા નહિ અને હિંસાવંશીનરાદિને ઉપકાર કરનાર જાણ્યા. પુણ્યોદય સાથે છતાં વચ્ચે વચ્ચે દુઃખો કેમ થયાં તેના જવાબમાં કેવળીએ કહ્યું કે ચિત્તવૃત્તિમાં ચારિત્રરાજ અને મોહરાજનાં બે લરકરો સાથે જ રહેતાં આવ્યાં છે. કર્મપરિણામ મોટો રાજ છે. એને મોહરાજ તરફ પક્ષપાત છે પણ જીવતું વીર્ય કેટલું છે તે જોયા કરે છે અને જે લરકરનું જોર થાય ત્યાં ઠળી પડે છે. એ રાજને પુણ્યોદય અને પાપોદય નામના બે સેનાપતિઓ છે. એ પાપોદય દુઃખ આપે છે અને આત્મવિગ્રાપન કરાવે છે. એ પાપોદય સ્વતંત્ર નથી. સદાગમ જીવની પાસે આવ્યો ત્યારથી એનું જોર નરમ પડ્યું છે, પણ જ્યારે જ્યારે તેને દૂર કરવામાં આવતો ત્યારે વળી ઉપાધિ વધતી હતી. ૫છી સમ્યગ્દર્શન આવ્યા ત્યારે પાપોદયનું લરકર વધારે દૂર ગયું. એમ સુંદર અસુંદર વસ્તુના મેળાપ વારંવાર થયા. મધુવાદણને ત્યાં આવ્યો ત્યારે પાપોદય વધારે દૂર ગયો અને પુણ્યોદય નજીક આવ્યો. એ દીને પેલા ચાર પુરૂષો સર્વ સુંદર અસુંદરનો યોગ કરાવતા રહ્યા છે. ત્યારે જીવનું પાતાનું એમાં કાંઈ સાધે કે એ તો બ્રહ્મા બ્રહ્મા જોયા જ કરે? એનો સવાલ થતા કેવળીએ જણાવ્યું કે સર્વનો નાયક તો સંસારીજીવ જ છે અને સુખ દુઃખનું કારણ તેની યોગ્યતા જ છે અને પેલા ચારે તો સહકારી કારણ છે, સંસારપ્રપંચ મોહવનાર એની યોગ્યતા જ છે અને જેવડે નેથી એના ઉપર જ જેવડો આધાર છે. એ સર્વનું પરમ કારણ નિર્મલિત નગરીના સુરિયતરાજ મહારાજ છે. એ રાજ અનેક છતાં એક છે, રાજદ્વેષ રહિત છે અને છતાં આજ્ઞા દ્વારા કારણ-

ભૂત અને છે. તેઓની આજ્ઞા છે કે ચિન્તવૃત્તિને અંધકાર વગરની અને ઓ-કપી રાખવી, મહામોહરાજતા લશ્કરને શત્રુ તરીકે ઓળખવું અને તેને હણવું, આરિત્રરાજતા લશ્કરને હિત કરનાર ગણવું અને પોષવું. આજ્ઞાનો ભંગ ન થવો જોઈએ. ભંગ પ્રમાણે દુઃખ થાય છે અને તે સદર મનુષ્યો દ્વારા થાય છે. આ આખો કાર્યસાધક કારણસમાજ છે. આવી રીતે સ્વપ્ન સંબંધી રાજના સંશયનો નિર્ણય થયો.

પૃષ્ઠ. ૧૯૦૮-૧૯૧૬

પ્રકરણ ૭ સું. સંપૂર્ણ સુખ અને દશ કન્યાઓ. ગુણધારણે પ્રસંગને લાભ બરાબર લીધો.. પોતાને નાનાં નાનાં સુખો થયાં તે સર્વ પુણ્યોદયથી થયાં છે તે વાત પણ તેણે બણી લીધી. તેણે બણ્યું કે પુણ્યોદય પોતાનાં શુભ ફળો ખીલની મારફત અપાવે છે. પાપોદય પણ તેમ જ કરે છે. કારણોની વિચારણાની ટુંકી વ્યાખ્યા ગુણધારણે સ્પષ્ટતા ખાતર કરી બતાવી (જુઓ પૃ. ૧૯૧૮ પ્લાક ટાઇપ). પછી એ સુખને થોડું સુખ કેવળીએ કહ્યું તો ખંડે મોટું સુખ ક્યાં મળે? તેવો સવાલ ગુણધારણે પૂછતાં કેવળીએ જણાવ્યું કે એ સુખ તો અનુભવથી જ મળે તેમ છે અને તે તો દશ કન્યા સાથે લગ્ન થાય ત્યારે મળે. એ દશ કન્યાની ઓળખાણ ગુરૂમહારાજને કરાવી. ચિત્તસૌંદર્યનગરે શુભપરિણામ રાખની નિષ્પ્રક-પતા અને આરૂતા નામની રાણીઓથી અનુક્રમે (૧) ક્ષાન્તિ અને (૨) ક્યા નામની કન્યાઓ છે; શુભમાનસનગરે શુભાભિસન્ધિ રાખની વરતા અને વર્ષતા નામની રાણીઓથી અનુક્રમે (૩) મૃદુતા અને (૪) સત્યતા નામની કન્યાઓ છે; વિરાહમાનસનગરે શુભાભિસન્ધિ રાખની શુદ્ધતા અને પાપહીરતા નામની રા-ણીઓથી (૫) ઋણુતા અને (૬) અચોરતા નામની કન્યાઓ છે; શુભ-ચિત્તપુર નગરે સદાશય રાખની વરેણ્યતા રાણીથી (૭) બ્રહ્મરતિ અને (૮) સુક્રતા નામની કન્યાઓ છે; સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિએ પોતાના વીર્યથી (૯) માનસીવિદ્યા નામની કન્યા ઉત્પન્ન કરી છે અને મહારાજ આરિત્રરાજે વિરતિ મહાદેવીથી (૧૦) નિરીહતા નામની કન્યા ઉત્પન્ન કરી છે, કર્મપરિણામ મહા-રાજ દેવી કાળપરિણતિને પૂછીને પુણ્યોદયને આગળ કરી એ દશે કન્યાના મા-ળાપને અનુકૂળ કરી એ કન્યાઓને છ માસ પછી પરણાવશે પણ એ કન્યાઓને યોગ્ય થવા માટે સદ્ગુણોત્તું સેવન કરવું જોઈએ. એ ગુણો ક્યા ક્યા છે તેનું વિ-સ્તારથી વર્ણન પણ કેવળીએ કરી બતાવ્યું. એ દશ કન્યાને પરણ્યા પછી કેવો આનંદ થશે તે પણ વર્ણવી બતાવ્યું. દીક્ષા લેવાની ભાવના ગુણધારણને તે જ વખતે થઈ આવી, પણ કેવળી ભગવાને ઉતાવળ ન કરવા કહ્યું. ગુણધારણે ગુણોત્તું અનુશીલન કરવાનું આદરી દીધું. સદ્બોધ મંત્રીની સલાહ પ્રમાણે કરવાનું સ્વી-કારી આનંદમગ્ન હૃદયે તે નગરમાં પાછો ફર્યો.

પૃષ્ઠ. ૧૯૧૬-૧૯૩૩

પ્રકરણ ૮ સું. ભીવણ આંતર યુદ્ધ-વિદ્યા સાથે લગ્ન. ભગવાનની સેવામાં ગુણધારણના કેટલાક દિવસો પસાર થયા. એક રાત્રે ભાવના ભાવતાં ભાવતાં ગુણધારણને સહજ નિદ્રા આવી ગઈ ત્યાં સદ્બોધ મંત્રી વિદ્યા કન્યા સાથે હાજર થયા અને ગુણધારણ સાથે એ કન્યાના તે જ રાત્રે લગ્ન કર્યાં. પ્રભાતે ગુણધારણ નિર્મલાચાર્ય પાસે ગયા, વાત કરી. ભગવાને જણાવ્યું કે રાત્રે

સદ્બોધ મંત્રી વિદ્યાને લઇને આઠ્યા હતા. તે સમાચારથી મોહરાજની સલામતી બારે ખળભળાટ થઇ ગયો હતો. વિષયાભિલાષે વાતની મહત્તા બતાવી. જ્ઞાન-સંવરણ રાજ બારે જીવસામા આવી ગયા અને લડવા નીકળી પડ્યા. બન્ને લશ્કર વચ્ચે મોટું યુદ્ધ થયું. કર્મપરિણામ રાજ જે હમણા હમણા ચારિત્રરાજનો પક્ષ કરતા થયા હતા તે સંશયારૂઢ થયા અને કાંઈકે તટસ્થભાવે રહ્યા. ત્યાં તો ગુણ-ધારણ ભાવનારૂઢ થયો એટલે પાપોદયનું સૈન્ય નરમ પડ્યું, પાછું હઠ્યું અને તે જ રાત્રે વિદ્યાસાથે ગુણધારણના લગ્ન થયા વધારામાં ભગવાને જાણાવ્યું કે એ શત્રુઓ અત્યારે જરા દૂર જઈ પેઠા છે પણ એનાથી સાવધ રહેવાની બહુ જરૂર છે, કારણ કે તક મળતાં એ જરૂર બેર કરે તેવા છે. ગુણધારણે એ વાત માન્ય કરી. કેવળીએ અન્વય વિહાર કર્યો. પૃષ્ઠ. ૧૯૩૩-૧૯૪૦

મકરણ ૯ મું. નવ કન્યા સાથે લગ્ન. ઉત્થાન. અગતિ. કેવળીના ગયા પછી ગુણધારણે ઉપદિષ્ટ અતુષ્ઠાને કરવા માંડ્યાં. સદ્બોધે ધર્મ અને શુકલ નામના સમાધિ પુરુષો સાથે ગુણધારણને પરિચય કરાવ્યો અને પીતા પદ્મા અને શુકલા નામની ત્રણ સ્ત્રીઓ સાથે યોગખાણ કરાવી અને બન્ને સાથે પ્રેમ કરવાના લાભો જાણાવ્યા. વિદ્યાદિ પૂર્વસ્નેહીઓના અનુશીલનમાં પાંચ માસ પસાર થયા એટલે કર્મપરિણામ રાજ વધારે અતુષ્ઠ થયા અને પ્રત્યેકને નગરે જઈ શુભપરિણામ શુભાભિસન્ધિ શુદ્ધાભિસન્ધિ અને સદાશય રાજ્યોને મળી તેમની કન્યાઓ મને આપે એમ જોઈવી આવ્યા. પછી તેઓને જૈનનગરે પધારવાનું કહેણુ મોકલ્યું અને તેઓ આઠ્યા ત્યારે માન આપ્યું અને લગ્નનો દિવસ સુકર કર્યો.

આ સર્વ વાતથી મોહરાજના સૈન્યમાં મોટો ખળભળાટ થયો. વિષયાભિલાષ મંત્રીએ કહ્યું કે નવ કન્યા સાથે લગ્ન સંસારીજીવના થશે તો બહુ ભુંડું થશે; પણ બીજે ઉપાય ન હોવાથી હાલ છપાઈ રહેલું અને લાગ આવ્યે ઘેરો ધાલવો. ભવિતવ્યતાએ પણ એમ જ કરવાની સલાહ આપી અને વખતે આવ્યે ખબર આપવાનું વચન આપ્યું. તેઓ ચિત્તવૃત્તિમાં ગુમ રીતે ભરાઈ ગયા. એની અસરથી ક્ષીણ આકરી લાગી પણ સદ્બોધે સપાટો લગાવ્યો અને કર્મપરિણામે પોતાનું બળ બતાવવા સૂચવન કર્યું. સદ્બોધ સાથે પછી ગુણધારણ ચિત્તસમાધાન મંડપમાં ગયો અને ચારિત્રરાજનું જખરૂં લશ્કર બતાવ્યું. આ બધી તૈયારી જોઈ મોહરાજ ભયભીત થઈ ગયો. આખરે મોહરાજને રહેવાનાં સ્થાનો લાંગી નાખ્યાં. દુસ્મનોમાંના કેટલાક લાગી ગયા અને બીજા અટવીમાં છપાઈ ગયા. છેવટે મોટા પાયા ઉપર લગ્ન સમારંભ થયો. આઠ (પ્રવચન) માતાઓનું સ્થાપન કરવામાં આવ્યું. બીજે દિવસે નિઃસ્પૃહતા વેદીને સાફ કરી, સ્નાન વિલેપન વિગેરે કરવામાં આવ્યા, સદ્બોધ મંત્રી ગોર થયા, કર્મ નામનાં લાકડાંને સળગાવ્યાં, હોમ કર્યો, સદાગમ જોશી થયા, નવ કન્યા (વિદ્યા સિવાયની-વિદ્યા આગલા પ્રકલ્પમાં પરણી હતી તેથી) સાથે લગ્ન થયા. બીજા પણ ધૃતિ, શ્રદ્ધા, મેધા, વિવિદિધા, સુખા, મૈત્રી, પ્રમુદિતા, ઉપેક્ષા, વિજ્ઞાપ્તિ, કશ્ચા વિગેરે અનેક કન્યાઓ સાથે લગ્ન થયા અને તેમની સાથે ગુણધારણે ખૂબ આનંદ કર્યો.

ત્યાં નિર્મળાચાર્ય પણ આવી પહોંચ્યા. પછી શુભધારણે તેમની પાસે દીક્ષા લીધી. તે વખતે યોગ્ય મહોત્સવ થયો. સૂત્ર ભણ્યા. ઘણો કાળ સાધુ દશામાં ગાળી અંતે સંલેખના કરી પ્રથમ ઐવેયકે શુભધારણુ દેવ થયો. ત્યાંથી સિદ્ધપુરે ગંગાધર થયો. દીક્ષા લઈ ચારિત્ર પાળી બીજે ઐવેયકે ગયો. અનુક્રમે મનુષ્ય થઈ પાંચે ઐવેયકે જઈ આવ્યો.

પૃષ્ઠ. ૧૯૪૦-૧૯૫૫.

પ્રકરણ ૧૦ મું-ગૌરવોથી અધઃપાત. ઘાતકીખંડના ભરતના શંખનગરમાં સંસારીજીવ સિદ્ધ નામે થયો. બાળવયમાં દીક્ષા લીધી. દ્વાદશાંગી અને ચૌદ પૂર્વનો અભ્યાસ કર્યો. સદાગમની કૃપાથી બહુ વિદ્વાન થયો. નાનપણમાં આચાર્ય પદે એની સ્થાપના થઈ. એની ખ્યાતિ ધણી વધી પડી એટલે ભવિતવ્યતાને એના જીવર દ્વેષ થયો. એણે મોહરાજના ભરકરમાંથી પાપોદય વિગેરેને બોલાવ્યા. પાપોદયને મોખરે મૂક્યો, જ્ઞાનસંવરણુ રાખને અને મિથ્યાદર્શનને સંસારીજીવ નજીક મૂક્યા, શૈલરાજ અને ગૌરવને પડખે ચઢવા કહ્યું અને પછવાડેથી આર્તાશય અને શૈદ્રાલિસન્ધિને ઘેરો ધાલવા ગોઠવણુ કરી. બધી રીતની વ્યૂહરચના કરી દીધી. અહીં સિદ્ધાચાર્ય અભિમાને ચઢ્યા, પોતે ઘણા જખરા છે એમ જાન થયું, જાણતા છતાં ભૂલ્યો, સમજ્યો છતાં ન સમજ્યો અને જ્ઞાનસંવરણુને વરા પડી આખરે સાડાચાર પૂર્વે ભૂલ્યો. પછી પ્રમાદે પડ્યો, ગૌરવોમાં ફસાયો અને અનુષ્ઠાનોમાં શિયળ થયો. એટલે પછી આર્ત રૌદ્ર થવા માંડ્યા અને કૃષ્ણાદિ ત્રણે બાળાઓએ પણ તેના જીવર સામ્રાજ્ય સ્થાપન કર્યું. ચિત્તવિક્ષેપ મંડપ ફરીવાર બંધાઈ ગયો, વિપર્યાસ સિદ્ધાસન ગોઠવાઈ ગયું અને ચારિત્રરાજના પરિવારને છુપાઈ જવાનો વખત આવ્યો. આવી રીતે સિદ્ધાચાર્યનો અધઃપાત થતો ચાલ્યો.

પૃષ્ઠ. ૧૯૫૬-૧૯૬૩.

પ્રકરણ ૧૧ મું-રખડપાટો. ગૌરવ, આર્તાશય અને કૃષ્ણાદિ ત્રણ સ્ત્રીઓનાં સામટાં કાર્યથી શિયળતા વધી. અંતે આયુષ્યરાજ અને ભવિતવ્યતા મળી ગયા અને સિદ્ધાચાર્યને એકાક્ષનિવાસ નગરે મોકલવા યોગ્ય બનાવ્યો. પછી એ પુરૂમળાનંદી થયો. સાચો માર્ગ વીસરી ગયો. આખરે એકાક્ષનિવાસ નગરે ગયો. ત્યાં ખૂબ રખડ્યો. પછી ખંચાક્ષપશુસંસ્થાને ફર્યો. વળી વિભુધાલયમાં ગયો અને ચારે તરફ ખૂબ રખડ્યો એમ કરતાં માનવાવાસે આવ્યો. ત્યાં અનેક અજ્ઞાન તપ કર્યો. વળી વિભુધાલયમાં ગયો. એમ ખૂબ રખડ્યો, ભટક્યો, હોરાન થયો, દ્રવ્ય દીક્ષા લીધી. એ સર્વે ભ્રમણનું કારણુ સિદ્ધના ભવમાં કરેલી શિયળતાઓ હતી અને તેનું અંતિમ કારણુ તો જીવ પોતે જ હતો. આવી રીતે સંસારીજીવે બીજા પ્રસ્તાવના સાતમા પ્રકરણથી કહેવા માંડેલું ચરિત્ર પૂર્ણ કર્યું.

પૃષ્ઠ. ૧૯૬૪-૧૯૭૧.

સંસારીજીવ કથા સંપૂર્ણ.

પ્રસ્તાવ ૮-વિભાગ બીજો.

સર્વ સંમિલન. ચોરાકાર ધારણ કારણ (પ્રકરણ ૧૨-૧૫).

પ્રકરણ ૧૨ સું-અનુસુંદર. અગૃહીતસંકેતા આખી વાર્તા બરાબર સાંભળી રહી હતી. વાર્તા પૂરી થતાં તે બોલી કે રખડપાટાનું કારણ આજ્ઞાવિરાધન પણ છે એમ તેને જણાય છે. સંસારીજીવે એ વાત માન્ય રાખી. પછી સંસારીજીવે વાર્તા આગળ ચલાવી. ચોરાકાર ધારણ કરવાનું કારણ કહેવા માંડ્યું. છેલ્લા ટ્રિવે-યકથી ભવિતવ્યતા સંસારીજીવને મનુજગતિના મહાવિદેહ પાડામાં આવેલા સુકચ્છ વિજયમાં આવેલી ક્ષેમપુરીમાં લઈ આવી. યુગંધર રાજની રાણી નલિનીએ ચૌદ સ્વપ્ન જોયાં. જન્મ થતાં વધામણીએ દેવાઈ. એનું અનુસુંદર નામ પડ્યું. યોગ્ય અભ્યાસ એણે કર્યો. આખા સુકચ્છવિજયને સાધી અનુસુંદર ચક્રવર્તી થયો. એણે ૮૪ લાખ પૂર્વ રાજ્ય ભોગવ્યું. એ અનુસુંદર ચક્રી કરતા કરતા એક વખત શંખ-પુર નામના પોતાના તાબાના નગરમાં આવી પહોંચ્યા અને પોતે લટાર મારતાં. લશ્કરને પછવાડે રાખી ચિત્તરમ ઉદ્ધાનમાં આવી પહોંચ્યા. પૃષ્ઠ. ૧૯૭૨-૧૯૭૮.

પ્રકરણ ૧૩ સું-સુલલિતા અને મહાભદ્રા. હવે કેટલાક ખુલાસા પણ સંસારીજીવ પોતે જ કરે છે. અગાઉ જે શુભધારણના ભવ વખતે કંદમુનિ હતા તે પણ સંસારમાં રખડયા. એકવાર એણે માયાકપટ કર્યું એટલે ભવિતવ્યતા એને એ જ વિજયના હરિપુર શહેરમાં લઈ આવી. ત્યાં ભીમરથ રાજ અને સુભદ્રા રાણીને સમંતભદ્ર નામનો પુત્ર હતો અને તેના ઉપર કંદમુનિના જીવને મૂકી પુત્રી અવતાર તે જ રાજને ધરે આપ્યો અને તેનું નામ મહાભદ્રા પાડવામાં આવ્યું. સમંતભદ્ર રાજકુમારે સુધોષ મુનિ પાસે દીક્ષા લીધી. એને યોગ્ય જાણી ગુરુએ આચાર્યપદ આપ્યું અને એ સમંતભદ્રાચાર્યના નામથી દુનિયામાં પ્રસિદ્ધ થયા. હવે ભીમરાય રાજએ મહાભદ્રાને ગંધપુરના દિવાકર સાથે પરણાવી પણ એ ઉરતમાં વિધવા થઈ. એણે સમંતભદ્ર પાસે દીક્ષા લીધી અને યોગ્ય કાળે એને પ્રવર્તિની પદ પ્રાપ્ત થયું. આ મહાભદ્રાની વાત થઈ.

મહાભદ્રા સાધ્વી કરતાં કરતાં રત્નપુર (એ જ વિજયમાં) નગરે પહોંચ્યા. ત્યાં મગધસેનરાજ અને સુમંગળારાણીને ધરે શુભધારણની પત્ની મદનમંજરી હતી તે પુત્રી પણ અવતરી એનું સુલલિતા નામે પડ્યું. એને યોવન વયે પુરૂષપર દ્રેષ થયો. મહાભદ્રા સાધ્વીએ દેશના આખી. એ મુગ્ધા ભોળી સુલલિતા કારણ સમજી શકી નહિ પણ એને મહાભદ્રા તરફ ધણો પ્રેમ થયો. એણે ભગવતીની સેવા કરવા રહેવા ઇચ્છા જણાવી. રાજ રાણીએ પુત્રીમોહથી અનિચ્છાએ રજા આપી પણ શરત કરી કે તેમની રજા વગર તેનાથી દીક્ષા ન લઈ શકાય. એ વાત માન્ય થઈ. એ સાધ્વી સાથે ધણો કાળ ફરી પણ જ્ઞાનાવરણીયનો આકરો ઉદય હોવાથી ભણેલું ભૂલી જાય અને એને પાઠ ચઢે નહિ એવી એની દશા થઈ. મહાભદ્રા સાધ્વી એક વખત કરતાં કરતાં શંખપુરનગરે આવી પહોંચ્યા. સુલલિતા તેની સાથે હતી પણ ગૃહરથ વેશમાં હતી. આ સાધ્વી અને સ્ત્રીસમુદાય એ નગરના નંદ-શેઠને ઘેર શાળામાં ઉતર્યા હતા. આ સુલલિતાની વાત થઈ. પૃષ્ઠ. ૧૯૭૬-૧૯૮૨.

અકરણુ ૧૪ સું—પુંડરીક અને સમંતભદ્ર. એ શંખપુર ત્યાં સર્વ એકઠા થયા હતા તેનો રાજા શ્રીગર્ભ હતા. એની રાણી કમલિની તે મહાભદ્રાની માસી થાય. એ રાજરાણીને પુત્ર ન થાય. ઘણી માનતા માન્યા પણ લલિતવ્યથાએ ગુણુધારણુના મિત્ર કુલંધરને ત્યાં મોકલ્યો. રાણીને સ્વપ્ન આવ્યું. પુત્રની આગાહી થઈ. આખરે પુત્ર જન્મ્યો. સમંતભદ્રને કેવળજ્ઞાન થયું હતું એમણે આ પુત્રને આગમના ધારણુ કરનાર તરીકે જણાવ્યો. એ નવા પુત્રનું નામ પુંડરીક પાડવામાં આવ્યું.

ભોળી સુલલિતા ફરતી ફરતી સમંતભદ્ર કેવળી પાસે આવી ત્યારે કેવળી પેલા પુંડરીકના વખાણ કરી રહ્યા હતા અને ભોલતા હતા કે અત્યારે એ બાળકને કર્મપરિણામ અને કાળપરિણામિએ ઉત્પન્ન કર્યો છે. સુલલિતાને સંદેહ થયો કે કર્મપરિણામ એ બાળકનો પિતા કેમ હોઈ શકે? અને આચાર્ય લલિતવ્યથ ગુણુની વાત કેમ કરી શકે? મહાભદ્રાએ કર્મપરિણામને સર્વના પિતા તરીકે જણાવ્યો અને તે વાતનું રહસ્ય સમજાવ્યું. લોકોમાં વાત કરનારને સદાગમ તરીકે બોળાયા અને પુંડરીકના જન્મથી સદાગમને આનંદ થવાનું કારણ સમજાવ્યું.

પછી મહાભદ્રાએ સુલલિતાને સદાગમ મહાત્મા સાથે પરિચય કરાવ્યો. નવા બાળકને સાવધાન રહી તપાસવાની ભલામણ મહાભદ્રાને કરી કેવળી સમંતભદ્ર અન્યત્ર ગયા. આ બાળુ પુંડરીક વધતો ગયો. એને મહાભદ્રાપર ધણું પ્રેમ હતો. એકદા સમંતભદ્ર ફરીવાર શંખપુરના ચિત્તરમ ઉદ્યાનમાં પધાર્યાં. પુંડરીકે દુરથી આચાર્ય કેવળીને જોયા એટલે આનંદ થયો અને એ કોણ છે એમ સાંધી મહાભદ્રાને એણે પૂછ્યું. સાંધીએ લાભનું કારણ જાણી એ સદાગમ છે એમ કહ્યું. એ વખતે પુંડરીકને કેવળીમહારાજને રાજ્યુશીથી સોંપી આપ્યો અને ભગવાનની પાસે પુંડરીકે આગમનો અભ્યાસ કર્યો. પૃષ્ઠ. ૧૯૮૩-૧૯૮૯.

અકરણુ ૧૫ સું—ચક્રવર્તી-ચોર. સંસારીજીવ કહે છે કે એક વખતે એ જ ચિત્તરમ ઉદ્યાનમાં સમંતભદ્ર ઉપદેશ આપતા હતા, સામે મહાભદ્રા બેઠા હતા, બાહ્યમાં સુલલિતા બેઠી હતી, જરા દુર પુંડરીક ગુરવક્તવ્ય સાંભળતો હતો, ત્યાં ચક્રવર્તીની સેનાનો અવાજ રસ્તા ઉપરથી આવ્યો. આવો મોટો અવાજ શેનો હતો એવો સવાલ ભોળી સુલલિતાએ મહાભદ્રા પ્રવર્તિનીને પૂછ્યો. પ્રવર્તિનીએ કેવળી તરફ જોયું એટલે ઉપદેશની બરાબર તક જોઈ કેવળી બોલ્યા 'મનુજગતિમાં મહાવિદેહ બબર છે. તેમાં સંસારીજીવ નામનો ચોર આવ્યો મુદ્દામાલ સાથે પકડાયો. એને દુષ્ટાશય વિગેરે સિપાઇઓ કર્મપરિણામ રાજા પાસે લઈ ગયા. રાજાએ એને ફાંસીની સજા કરી. એને અત્યારે 'પાપીપંજરમાં ફાંસીએ લઈ જાય છે. વધસ્થાનકે લઈ જાય ત્યારે થતો આ શોરબકોર છે.' આવો વિચિત્ર ખુલાસો સાંભળી સુલલિતા આશ્ચર્યમાં પડી. આચાર્ય એને અગૃહીતસંકેતાના નામથી બોલાવી. વિચક્ષણુ મહાભદ્રા આશય સમજી ગઈ અને જાણ્યું કે ચોરને પોતાના દર્શનથી છૂટવાનું બનશે. એટલે મહાભદ્રા ચક્રવર્તી પાસે આવી. ચક્રવર્તીએ ચોરને આકાર ધારણુ કર્યો. આચાર્ય પાસે આવ્યો એટલે સિપાઇઓ બહાર રહી ગયા. આચાર્ય એને અભય આપ્યું. ત્યાં આવ્યા પછી ચોરાકાર ધારણુ કરનાર ચક્રવર્તીએ પોતાનું આખું ચરિત્ર કહી સંભળાવ્યું. આવી રીતે વાતની પીઠિકા કરી.

જવાબમાં ખુલાસો કરતાં ચોરે કહ્યું કે પોતે જ ચક્રવર્તી અનુસુંદર છે, મહાભદ્રા તે પ્રજાવિશાળા છે, સુલલિતા તે અશુભીતસંકેતા છે અને સદાગમ તે આચાર્યકેવળી સમંતભદ્ર છે અને પુંડરીક તે ભવ્યપુરુષ યા સુમતિ છે. પછી પોતે અંતરંગ ચોરી કેવી રીતે કરી હતી તેની વિગત અનુસુંદરે સમભવી. જણાવ્યું કે અનુસુંદર તરીકે એનો જન્મ થયો ત્યારથી અંદરના શત્રુઓ ભારે જોરમાં આવી ગયા હતા, પોતે પાપમાં રક્ત થઈ ગયો હતો, વિષયાસક્ત અને હિંસા મોહમાં ચક્રવૂર થઈ ગયો હતો. આથી ચિત્તવિક્ષેપ મેંડપ આખો બરાબર બંધાઈ ગયો હતો. પાપ વધતાં એ હેરાન થયો અને પાપીપુંજરમાં જવા યોગ્ય થયો. ચક્રવર્તીની બાહ્ય સ્વારી એ એને વધસ્થાનકે લઈ જનારી સ્વારી જ હતી. એના સ્વરૂપે પોતે ચિત્તરમ હવાન નજીક આવ્યો. આચાર્ય વાત કરી તે સાંભળી, મહાભદ્રા તેની પાસે ગઈ, એણે વાત કરી એટલે પોતાને નરકગામી સમજી એ તુરત ચેતી ગયો. મહાભદ્રાને ભતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું, ટુંકમાં એણે ચક્રવર્તીને બધી વાત કરી દીધી, ચક્રીને પણ ભતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું અને પોતે પુંડરીકને વસ્તુજ્ઞાન આપવા ચોર-સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું-આ પ્રમાણે અનુસુંદરે ખુલાસો કર્યો.

આ સર્વ વાર્તા અનુસુંદરે ત્રણ પહોરમાં પૂરી કરી અને પોતે મૌન રહ્યા, આ આખી વાર્તા અશુભીતસંકેતા (સુલલિતા), પ્રજાવિશાળા (મહાભદ્રા), ભવ્ય પુરુષ-સુમતિ (પુંડરીક) સાંભળે તેમ સદાગમ (સમંતભદ્ર) સમક્ષ સંસારીજીવે (અનુસુંદરે) કહી સંભળાવી. પૃષ્ઠ. ૧૯૮૯-૨૦૦૪.

પ્રસ્તાવ ૮-વિભાગ ૩ બે.

મુખ્ય પાત્રોની સંપૂર્ણ પ્રગતિ (પ્ર. ૧૯-૨૨).

પ્રકરણ ૧૬ સું-અનુસુંદર (ચક્રવર્તી-ચોર)નું ઉત્થાન. સુલલિતા વાર્તાનું રહસ્ય તો સમજી નહિ પણ એને સંસારીજીવના આખા ચરિત્રમાં રસ ખૂબ પડ્યો. પુંડરીક જે ચૂપ હતો તેણે ચક્રીને પૂછ્યું કે અત્યારે ચિત્તવૃત્તિમાં શું વર્તે છે એટલે ત્યાં ચારિત્રરાજનો ત્રિજ્ય અને ચોતરફ મોહરાયની હાર કેમ થતી નવે છે એ એણે બતાવ્યું, અને પોતાના દીક્ષા લેવાના ભાવ ચક્રીએ વ્યક્ત કર્યાં. એ વાત જણાવતાં ચક્રવર્તીએ પોતાનું ચોર રૂપ ફેરવવા માંડ્યું અને અસહ્ય સ્વરૂપે આવી ગયા. તે વખતે એના સેનાપતિ વિગેરે આવી પહોંચ્યા, પણ ચક્રીને તો હવે એ સર્વ લાભ્ય થઈ પડ્યું. એણે એ જ વખતે પોતાના પુત્ર પુરંદરને રાત્રી તરીકે બહેર કર્યો. તે વખતે યોગ્ય ધર્મ ક્રિયા કરવામાં આવી. શંખપુરના શ્રીગર્ભ રાજ ત્યાં તે વખતે અંતઃપુર અને પરિવાર સહિત આવી પહોંચ્યા. પૃષ્ઠ. ૨૦૦૪-૨૦૦૮.

પ્રકરણ ૧૭ સું-સુલલિતાને પ્રતિઓધ. અનુસુંદર ચક્રવર્તી મોટી રાત્રીય ઋદ્ધિ છોડી દીક્ષા લેવા તૈયાર થયા એથી સુલલિતાને બહુ નવાહ લાગી. અનુસુંદર ચક્રવર્તીએ તેને ઉદ્દેશીને તેના પૂરતો ભવપ્રપંચ ફરીવાર કહી સંભળાવ્યો; અસંખ્યવહાર નગરથી માડીને એને કેટલી વિહંગનાઓ થઈ હતી તે ફરી યાદ કરી

ગયા અને છતાં એ સમજી નહિ તેથી તેને અગૃહીતસંકેતા કહી. વળી અધમ આલિશની નીચતા યાદ આપી, મનીષીનાં વચને સ્મરણમાં આણ્યાં અને વિમળ અકલંકની વાતો તાજ કરી. છેવટે કહ્યું કે હું પોતે જ મદનમંજરી. નિર્ભંગાચાર્યે કહેલો આખો સંસારપ્રપંચ યાદ આપ્યો. સંસારનાટકનાં વિવિધ રૂપો સંભાર્યાં અને પછી વૈરાગ્ય ન થાય તો ભારે નવાઈની વાત એમ પણ બોલી ગયા. છેવટે બરાબર વિચાર કરવા અને મોહમાં ન પડવા એને આગ્રહ કર્યો.

પુંડરીક આ સર્વ વાત સાંભળી રહ્યો હતો. એને મૂઝાં આવી ગઈ. પછી એણે જણાવ્યું કે કુલંધર પોતે જ હતો એ વાત હવે તેના સ્મરણમાં આવી ગઈ છે બવપ્રપંચ વિચારતાં એની વૃત્તિ પણ દીક્ષા લેવાની થઈ છે અને તે માટે તેણે પિતામાતાની રજા માગી. માતા રડવા લાગી, પણ પિતાએ તેને ઠેકાણે આણી અને શ્રીગર્ભ રાજ અને કમલિની રાણી પણ દીક્ષા લેવા તૈયાર થયા.

આમ આજ્ઞામાં એસી વાત સાંભળનાર પુંડરીક વૈરાગ્યરંગે રંગાણો અને પોતે તો એનીને એવી જ રહી એ વિચારથી સુલલિતાને શોક થયો. એ આટલી પછાત કેમ છે એનો ખુલાસો કરતાં અનુસુંદરે જણાવ્યું કે મદનમંજરીના બવમાં દીક્ષા લીધા પછી તે પ્રમાદમાં પડી ગઈ હતી, કાંઈક ઉધ ઉપર રાગ થયો હતો અને અભ્યાસ ઉપર અરુચિ થઈ હતી. આ કારણે જણ્યા છતાં પણ અસર ન થઈ એટલે સદાગમનું શરણુ લેવા તેને કહ્યું. સદાગમ તરફના ભક્તિભાવથી એનામાં સંવેગ અગ્નિ જાળ્યો, કર્મનું જાણું તૂટ્યું અને સર્વે ભાવો એણે નજરે જોયા. અહીં સદાગમની ભક્તિનાં શુભ ફળો ઉપર અનુસુંદરે વિવેચન કર્યું અને ગુરૂની નિમિત્ત-કારણતા બતાવી. સુલલિતાને દીક્ષા લેવાના ભાવ થયા પણ માખાપની રજા વગર દીક્ષા ન લેવાનો નિર્ણય અગાઉ કર્યો હતો તે જણાવ્યો. પૃષ્ઠ. ૨૦૦૮-૨૦૨૨.

પ્રકરણ ૧૮ સું-સાતની દીક્ષા. અનુસુંદરની પ્રગતિ. આ વાત ચાલતી હતી ત્યાં સુલલિતાના પિતા મગધસેન અને માતા સુમંગળા આવી પહોંચ્યા. દીકરી સુલલિતાને બન્નેએ સમાચાર પુછ્યા અને ચકી અનુસુંદરને નમન કર્યું. દીકરીએ દીક્ષા લેવાની રજા માગી. રાજ રાણીના ભાવ પણ વધ્યા. પોતે પણ દીક્ષા લેવા ઉજમાળ થયા. મગધસેન રાજાએ રત્નપુરનું રાજ્ય પુરંદર (અનુસુંદરના પુત્ર)ને આપ્યું. અનુસુંદર ચકી, શ્રીગર્ભ, કમલિની અને પુંડરીક તથા મગધસેન સુમંગળા અને સુલલિતા એ સાતેએ તે વખતે દીક્ષા લીધી. તે જ રાત્રે અનુસુંદર ધ્યાનારૂઢ થયા અને કાળ કરી સર્વાર્થસિદ્ધે દેવ થયા. તેમના મૃત દેહને અગ્નિસંસ્કાર કરવામાં આવ્યો.

પોતાના ઉપકારી અનુસુંદરના દેહવિલયથી સુલલિતાને ધણો ખેદ થયો. સમંતભદ્રસૂરિએ એનો શોક દૂર કર્યો અને મરણ ભય ન રાખવા પર તાર્કિક વિવેચન કર્યું. વળી કહ્યું કે દેવ તરીકેનું આયુષ્ય પુરું કરી અનુસુંદર અમૃતસાર થઈ ધર્મારાધન કરશે, દીક્ષા લઈ એ ક્ષાંતિ આદિને બહાર પાડશે, ધૃતિ વિગેરેને બરાબર પરણશે, છેવટે ક્ષયક્રમણી માંડી ધાતીકર્મને ક્ષય કરી સમુદ્ધવાત કરી શૈલે-શીકરણુ કરી અઘાતી કર્મોને કાપી મોક્ષ જશે, અનંત જ્ઞાનદર્શનમય થશે અને

મોહરાયના કુટુંબથી તદ્દન મુક્ત થયો, ભવિતવ્યતાને છોડી દેશે અને નિરંતર આનંદમાં મગ્ન થશે. પૃષ્ઠ. ૨૦૨૩-૨૦૩૩.

પ્રકરણ ૧૯ સું-આગમનો સાર. સંવેગ રંગમાં રંગાયલી સુલલિતાએ ત્યાર પછી આકરાં તથા આદર્યાં. કનકાવળિ, મુક્તાવળિ, સિંહવિક્રિડિત તથા, ભદ્રા વિગેરે પડિમાઓ, વર્ધમાન આયંબિલ તપ અને ખીન્ન અનેક તપ કરી એણે કર્મોને બાઢ્યાં.

પુંડરીક ગીતાર્થ થયા. સમંતલદને એણે એક વખત દ્વાદશાંગી આગમનો સાર શો છે તે પૂછ્યું. આચાર્યે કહ્યું કે સારમાં ધ્યાનયોગ છે, તેને માટે મનઃપ્રસાદ સાધવો જોઈએ અને તે માટે અહિંસાદિ અનુષ્ઠાનો કરાવેલાં છે. એટલે અનુષ્ઠાનો એ ધ્યાનનાં અંગ છે

વળી પુંડરીકે કહ્યું કે ‘અગાઉ હું ઘણાને મોક્ષને આપે તેવા તત્ત્વસંબંધી પૃચ્છા કરતો હતો તેના જવાબમાં તો કોઈ બુદ્ધિનો લેખ ન કરવાનું કહેતા, કોઈ મહેશ્વર રમરણની વાત કરતા, કોઈ વિશ્વરમરણની ભલામણ કરતા, કોઈ નાડિને સાધન કહેતા, કોઈ બિંદુની ઘટના કહેતા વિગેરે વિગેરે અનેક સાધનો ખતાવતાં, તો મહાત્મા! આપે ધ્યાનયોગને દ્વાદશાંગીના સાર તરીકે ગણાવ્યો અને ખીન્ન પણ તેને મજાતીજ વાતો કરે છે. ત્યારે પછી એમાં વાંધો શે? તક્ષવત ક્યાં પડ્યો?’ આચાર્યે કહ્યું એના ખુલાસા માટે એક વાર્તા કહું તે સાંભળ. પૃષ્ઠ. ૨૦૩૪-૨૦૪૨.

પ્રકરણ ૨૦ સું-વૈદ્ય કથાનક-ઉપનય. આચાર્યે વાર્તા કહી. એક નગરમાં એક સાચો વૈદ્ય હતો. એને દિવ્ય જ્ઞાન હતું. એણે સંહિતાઓ બનાવી હતી. નિષ્પ્રુણ્યક લોકો એની વાત માનતા નહિ. એ વૈદ્ય વ્યાખ્યાન આપતો. એને ઉપશ્રુતિ દ્વારા સાંભળી કેટલાક ધૂતારાઓ નવી સંહિતા બનાવવા લાગ્યા. કેટલાંક વચનો તેમણે સાચાં વૈદ્યનાં લીધાં અને કેટલાંક પોતાનાં ઘુંસાડયાં. આથી પેલા જિંઠ વૈદ્યો પણ મહાવૈદ્ય તરીકે ઓળખાવા લાગ્યા. એવટે સાચા ખોટામાં ઘણી ધુંચ જાણી થઈ. જિંઠ વૈદ્યો કોઈ વાર કોઈને સારા કરતાં તે તેટલા પૂરવું સાચા વૈદ્યની દવાનું અનુકરણ હવું. કેટલાક તો પોતાની બુદ્ધિ ઉપર જ ચાલ્યા અને સાચા વૈદ્યની દવા લીધી જ નહિ. આવા ઘણા ફાંટાઓ ચાલ્યા. સંપૂર્ણ રોગનાશ તો સાચા વૈદ્યની શાળામાં જ રહ્યો, કારણ કે એને નિદાનનું પાકું જ્ઞાન હતું.

ઉપનય. સાચા વૈદ્ય તે સર્વજ્ઞ પરમાત્મા બીજી શાળાઓ તે સાંખ્યાદિ આરિતક શાળાઓ. રોગીઓ તે કર્મ રોગથી પીડાતા સંસારી જીવો. ચિકિત્સા કર્મ-રોગની. જૈન દર્શનની વ્યાપકતા એની ચોખવટમાં છે.

(સમંતભદ્રાચાર્ય કહે છે) આગલા પ્રકરણના સવાલના જવાબમાં કહેવાતું કે સર્વ તીર્થોમાં અંરા સત્ત્વ છે, કારણકે એ સર્વ સર્વજ્ઞ દર્શનનાં ડરણાં છે. માત્ર વાત કરનારા ધ્યાન કરે તે કહેવા માત્ર છે. મજશુદ્ધિ આરંભાદિથી મૂકાયે જ યાય છે. ઉપાધિરહિત હોય તે ધ્યાનયોગદ્વારા મોક્ષને સાધે છે. સાચા વૈદ્યને સંમત

દવા હોય તે ભલે ઉંટ વૈદ્યે આપેલી હોય તો પણ લાભ જરૂર કરે છે. જે અનુષ્ઠાનો રાગદ્વેષ મોહ વ્યાધિનો નાશ કરનાર છે તે ગમે તે તીર્થને નામે આવે પણ લાભ કરનારાં છે અને ચિત્તને મલીન કરનાર અનુષ્ઠાન અસંમત છે. વિકાસક્રમમાં ખાલુ વેશને ખાસ રચાન નથી. ખરાબ વિચારકલ્પોલ્લથી પાપબંધન થાય છે. પાપ અને પુણ્યથી મધ્યસ્થ રહેવાની જરૂર છે. ઉદાસીનતાથી કર્મેનિર્જરા થાય છે. ચિત્તના સંકલ્પબળાનો નિરોધ કરવાની જરૂર છે. માધ્યસ્થથી મોક્ષસાધન બને છે. ભિન્ન રૂચિ પ્રમાણે સાધનધર્મમાં ફેર પડે તેમાં વાંધા નથી. જૈન યોગમાં વિશેષતા આ પ્રકારે છે તે લક્ષ્યમાં રાખવું-આ પ્રમાણે સમંતભદ્રે વાત કરી.

પૃષ્ઠ. ૨૦૪૩-૨૦૫૩.

પ્રકરણ ૨૨ મું-વ્યાપક જૈન દર્શન. જિજ્ઞાસુ પુંડરીકે વળી સવાલ કર્યો. સર્વ પોતપોતાના દર્શનને વ્યાપક કહે છે તો આપ જૈનદર્શનને કયા મુદ્દાથી વ્યાપક કહો છો? આચાર્યે જવાબમાં કહ્યું-એનાં ધણાં કારણો છે. એનાં દેવ વીતરાગ ગતદ્વેષ અને મોહપર સામ્રાજ્ય મેળવનાર છે. એને દેવનાં નામનો મોહ નથી. દશ ગુણથી યુક્ત ધર્મ પણ એક જ છે. અને તે સ્વર્ગ અને મોક્ષને આપનાર છે. એનો મોક્ષમાર્ગ પણ એક જ છે અને તે નિરતિશય નિરંતર આનંદ આપનાર છે. આ પ્રમાણે અન્ય તીર્થોએ પોતાના મતને વ્યાપક કહે તો ઝગડો નથી, કારણ કે એમાં ભેદબુદ્ધિને રચાન જ નથી જ્યાં આત્માનું અસ્તિત્વ સ્વીકારાવું હોય, આત્મા કર્મેભળથી લિપ્ત હોય ત્યાં સંસાર છે, કર્મેરહિત થયે એનો મોક્ષ છે-એ વાત સ્વીકારે તે વ્યાપક દર્શન છે, પણ એનું નામ ગમે તે અપાય તેમાં વાંધો નથી. મોહનો વિનાશ કરવાનો ઉદ્દેશ સર્વથી મુખ્ય હોવો જોઈએ. આ સર્વ ખુલાસા પુંડરીક મુનિએ સાંભળ્યા.

પૃષ્ઠ. ૨૦૫૪-૨૦૬૩.

પ્રકરણ ૨૨ મું-અનુસુંદર પુંડરીક મહાભદ્રા સુલલિતાનો મોક્ષ. જૈન દર્શનની વિશાળતા જાણ્યા પછી પુંડરીકને અભ્યાસ કરવા તીવ્ર ઇચ્છા થઈ. સમંતભદ્રાઆચે આગમની કુંચીએ પુંડરીક મુનિને બતાવી. પછી પુંડરીક મુનિને યોગ્ય વિધિપૂર્વક આચાર્યપદે રથાખ્યા અને તેમના સંબંધમાં આક દિવસનો મ હોત્સવ થયો. સમંતભદ્રાને મોક્ષ થયો. પુંડરીક આચાર્યે દાનાદિ ધર્મ પાળી અનેક ઉપકાર કર્યા. ધૃનેશ્વર નામના શિષ્યની આચાર્યપદે રથાપના કરી, તે પ્રસંગે બહુ સુંદર અનુજ્ઞા કરી અને શિષ્યવર્ગને તેમની આજ્ઞા માનવા યોગ્ય ઉપદેશ આપ્યો. પુંડરીક પ્રલિધાન. પુંડરીકે બહુ સુંદર પ્રલિધાન કર્યું જે ખાસ મનન કરવા યોગ્ય છે. છેવટે પાદપોષગમ અણુશણુ કર્યું, અનેક ઉપસર્ગો સહન કર્યા અને શુક્લ ધ્યાન આદરી ક્ષપક શ્રેણિએ ચઢતાં કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી છેવટે સમુદ્ધવાત દરી યોગનો નિરોધ કરી શૈલેશીકરણુ આદરી પરમ પદ પ્રાપ્ત કર્યું. મહાભદ્રાનો મોક્ષ થયો. આખરે સુલલિતાનો પણ મોક્ષ થયો. શ્રીગર્ભ વિગેરે રાજા અને અન્ય ભાવિકોની સારી ગતિ થઈ.

પૃષ્ઠ. ૨૦૬૩-૨૦૭૨.

અકરણ્ય ૨૩ સું-તેટલા માટે. આ ચરિત્ર ગ્રંથકર્તા કહે છે કે મેં કહ્યું અને તમે સાંભળ્યું. તમારે એ તરફ બેદરકારી કરવા નેહું એ નથી. સુમતિ એ લક્ષ્-કર્માં છવતું દૃષ્ટાંત છે. અહાભદ્રા એ વિશાળ બુદ્ધિવાળા પુરૂષોનું દૃષ્ટાંત છે અને સુલક્ષિતા એ કષ્ટસાધ્ય છવતું દૃષ્ટાંત છે. કલ્યાણમિત્રનો યોગ સંપત્તિ અપાવનાર છે સંસારીછવતું ચરિત્ર ધણાખરા છવેને બંધબેસણું આવે તેણું છે. સંસારનો આગો વિરતાર નાટક નેવો છે. એનું સત્ય સ્વરૂપ સમજી બરાબર વિચારવા યોગ્ય છે. આ છવ સંસારમાં રખડતો બંધ ષષ્ટ પરમાત્મા કેવી રીતે થાય તે આગો વિરતાર ખાસ સમજવા યોગ્ય છે. ભવ્ય પ્રાણીઓનું કર્તવ્ય આ ચરિત્ર વાંચીને શું છે તે પર હજીખ. આખા મન્થનો સંક્ષિપ્ત ભાવાર્થ એ છે કે સમસ્તુખ મેળવવા યોગ્ય છે તે મેળવતું, દુષ્ટ કર્મોથી ચેતતા રહેણું અને સહાયમનો પરિચય કરવો. ભવ્યન્વમાં ઓછાવધતાપણું જરૂર હોય છે પણ છવનનું કર્તવ્ય મલલિશોધનમાં છે તે વાદ રાખણું. પ્રસ્તાવનો ઉપસહાર. પૃષ્ઠ. ૨૦૭૩-૨૦૮૨.

અન્થકર્તાની પ્રશસ્તિ. શિષ્ય પરપરા. ગ્રંથકર્તાનો સમય. શ્રી હરિભદ્ર-સુરિમહારાજ અને સિદ્ધર્થિ-વિગેરે ઉપયોગી હુકીકત. પૃષ્ઠ. ૨૦૮૩-૨૦૮૭.

આયુર્વાયુતરત્તરત્તરલં છપ્પાપદઃ સંપદઃ,
 સર્વેવીન્દ્રિયગોચરાશ્ચ ચતુલાઃ સમ્ધ્યામ્બરાગાદિવત્ ।
 મિત્રસ્ત્રીસ્વજનાદિસદ્ગમમુખં સ્વપ્નેન્દ્રજાલોપમં,
 તર્કિક વસ્તુ ભવે ભવેદિહ મુદ્દામાલમ્બનં યત્સતામ્ ॥

જગતમાં પ્રાણીઓનું આયુષ્ય પવનથી ચંચળ થયેલા જળના તરંગ જેવું, સંપત્તિ વિપત્તિ સાથે મળેલી, ઈન્દ્રિયના સઘળા વિષયો સંધ્યાના રંગ જેવા ચપળ અને મિત્ર સ્ત્રી સ્વજનાદિકના સંગમનું સુખ સ્વપ્ને કે ઈન્દ્રજાલ જેવું અસ્થિર જણાય છે. તો પછી આ સંસારમાં એવી કઈ વસ્તુ છે કે જે સજ્જન પુરુષોને આનંદના સાધનરૂપ થાય ?

વિનયવિજય ઉપાધ્યાય, શાંત સુધારસ.

ધન્યાલ્લે ધીતરાગાઃ ક્ષપકપથગતિક્ષીણકર્મોપરાગા-
 સ્ત્રીલોક્યે ગંધનાગાઃ સહજસમુદિતજ્ઞાતજાગ્રદ્વિરાગાઃ ।
 અધ્યાત્મહ્યારમશુક્લા સકલજ્ઞાતીકલાનિર્મલધ્યાનધારા-
 મારાન્મુકેઃ પ્રપન્નાઃ કૃતસુકૃતજ્ઞાતોપાર્જિતાર્હન્યલક્ષ્મીમ્ ॥

ક્ષપકપ્રેણી વડે જેમણે કર્મશત્રુઓને ક્ષીણ કરી નાખ્યા છે, સહજ સંદોદિત જ્ઞાન વડે બચ્ચૃત વૈરાગ્યવંત હોવાથી ત્રણ લોકમાં ગંધહસ્તી સમાન શ્રીવીતરામ પરમાત્મા કે જેઓ આત્મશુદ્ધિથી સંપૂર્ણ ચંદ્રકળાની જેવા નિર્મળ ધ્યાન ધારાની ઉપર આરૂઢ થઇને પૂર્વકૃત સેંકડો સુકૃત વડે ઉપાર્જન કરેલી તીર્થંકર પદવીને પામી મોક્ષની સમીપ જઈ રહ્યા છે તેમને ધન્ય છે !

સદર, પ્રમોદ ભાવના.

અર્હન્તોઽપિ પ્રાજ્યશક્તિસ્પૃશઃ કિં,
 ધર્મોયોગં કારવેયુઃ પ્રસહ્ય ।
 દદ્યુઃ શુદ્ધં કિં તુ ધર્મોપદેશં,
 યત્કુર્વાણા દુસ્તરં નિસ્તરન્તિ ॥

પ્રબળ શક્તિવાળા અરિહંત ભગવાન પણ શું બળાત્કારે ધર્મ ઉદ્ધમ કરાવે છે? તેઓ તો શુદ્ધ નિર્દોષ ધર્મનો ઉપદેશ આપે છે. તે પ્રમાણે જે ભવ્ય જનો વર્તે છે તે સંસાર સમુદ્ર તરી બંધ છે.

પ્રસ્તાવ છઠ્ઠો.

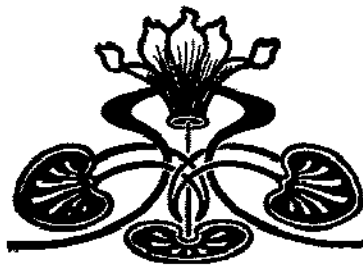
પ્રકરણ	સંજ્ઞા.	પૃષ્ઠ.	પ્રકરણ.	સંજ્ઞા.	પૃષ્ઠ.
૧	ધનશેખર-સાગર મૈત્રી.	... ૧૪૬૫	૧૦	૫૬૫૩૩૫ કથાનક.	... ૧૫૫૭
૨	ધનની શોધમાં.	... ૧૪૭૩	૧૧	(૧) નિકૃષ્ટ રાજ્ય.	... ૧૫૬૮
૩	હરિકુમાર વિનોદ.	... ૧૪૮૬	૧૨	(૨) અધમરાજ્ય-યોગિની દૃષ્ટિદેવી.	... ૧૫૭૭
૪	મન્મથ વ્યાકુળતા-આયુર્વેદ.	૧૫૦૭	૧૩	(૩) (૪) વિમધ્યમ મધ્યમ રાજ્ય.	... ૧૫૮૬
૫	નિમિત્તશાસ્ત્ર-હરિમંજરી સંબંધ.	... ૧૫૧૭	૧૪	(૫) ઉત્તમ રાજ્ય.	... ૧૫૯૪
૬	મૈથુન ધીવન મૈત્રી.	... ૧૫૨૭	૧૫	(૬) વરિષ્ઠ રાજ્ય.	... ૧૬૧૩
૭	ભરદરિયંથી રાજ્યસિદ્ધાસને.	૧૫૩૫	૧૬	હરિ અને ધનશેખર.	... ૧૬૨૬
૮	ધનશેખરની નિષ્કળતા.	... ૧૫૪૫			
૯	ઉત્તમચૂરિ.	... ૧૫૫૧			

પ્રસ્તાવ સાતમો.

૧	ધનવાહન અને અકલંક.	... ૧૬૪૫	૯	સદર ચાહ.	... ૧૭૪૮
૨	સોઝોદરમાં આગ (પ્રથમ મુનિવૈરાગ્યપ્રસંગ).	... ૧૬૫૭	૧૦	સદાગમસાત્રિધ્ય. અકલંકકૃષિકા.	૧૭૬૧
૩	દાર્શનું પીઠું. (દ્વિતીય ,, ,,)	૧૬૬૫	૧૧	મહામોહ અને મહાપરિમહ.	૧૭૭૧
૪	અરધકૃષ્ટદૃષ્ટિયંત્ર. (તૃતીય ,,)	૧૬૮૧	૧૨	શ્રુતિ, કેવિદ અને બાલિરા.	૧૭૭૭
૫	પાંચ કુટુંબીઓને ભોજન. (ચતુર્થ ,, ,,)	... ૧૬૮૭	૧૩	રોહ અને દ્રવ્યાચાર.	... ૧૭૮૬
૬	ચાર આપારી કથાનક (પંચમ ,, ,,)	... ૧૭૦૦	૧૪	મહાપરિમહ....	... ૧૭૯૧
૭	સદર ચાહ.	... ૧૭૧૪	૧૫	મહામોહનું મહાન આક્રમણ.	૧૮૦૧
૮	સંસારખબર. (૫૪ ,, ,,)	૧૭૩૪	૧૬	રખડખાટો.	... ૧૮૧૬
			૧૭	પ્રમતિને માર્યે.	... ૧૮૨૬
				ઉપસંહાર. શુભાસામો.	... ૧૮૪૦

પ્રસ્તાવ આઠમો.

પ્રકરણ.	સંજ્ઞા.	પૃષ્ઠ.	પ્રકરણ.	સંજ્ઞા.	પૃષ્ઠ.
(૧) અશ્વિત્ર.			૧૫ ચક્રવર્તી-ચોર. ૧૯૯૬		
૧	ગુણધારણ કુમાર.	૧૮૫૪	(૩) મુખ્ય પાત્ર પ્રગતિ.		
૨	મદનમંજરી.	૧૮૬૧	૧૬ અનુસુંદર (ચક્રવર્તી-ચોર)		
૩	લગ્ન અને આનંદ.	૧૮૭૪	ઉત્થાન. ૨૦૦૫		
૪	કેદરુનિ રાજ્યપ્રાપ્તિ-ગૃહિધર્મ. ૧૮૮૪		૧૭ સુલલિતાને પ્રતિબોધ. ... ૨૦૦૮		
૫	નિર્મળાચાર્ય-સ્વપ્રવિચાર. ...	૧૮૯૫	૧૮ સાતળી દીક્ષા. અનુસુંદરની		
૬	કાર્યસાધક કારણસમાજ. ૧૯૦૪		પ્રગતિ. ૨૦૨૩		
૭	સંપૂર્ણ મુખ અને દશ કન્યાઓ. ૧૯૧૬		૧૯ આગમનેના સાર. ૨૦૩૪		
૮	લીલણ આંતર યુદ્ધ-વિદ્યા સાથે		૨૦ વૈદ્ય ક્યાનક-ઉપનય. ... ૨૦૪૩		
	લગ્ન	૧૯૩૩	૨૧ વ્યાપક જૈન દર્શન. ... ૨૦૫૪		
૯	નવ કન્યા સાથે લગ્ન. ઉત્થાન		૨૨ અનુસુંદર પુંડરીક મહામદ્રા		
	પ્રગતિ.	૧૯૪૦	સુલલિતાનો મોક્ષ. ... ૨૦૬૩		
૧૦	જૈશ્વોથી અધઃપાત.	૧૯૫૬	(૪) રહસ્ય-પ્રશસ્તિ.		
૧૧	રખડપાટો.	૧૯૬૪	૨૩ તેટલા માટે. ૨૦૭૩		
(૨) સંમિલન.			ઉપસુંદાર. ૨૦૮૧		
૧૨	અનુસુંદર.	૧૯૭૨	પ્રશસ્તિ. ૨૦૮૩		
૧૩	સુલલિતા અને મહામદ્રા. ૧૯૭૯				
૧૪	પુંડરીક અને સમંતભદ્ર. ... ૧૯૮૩				

અખ મેં સાચો સાહિય પાચો, યાંકી સેવા કરત હું યાકો;
મુજ મન પ્રેમ સોહાયો. અખમેં સાચો સાહિય પાચો. ૧

વાકું ઓરન હોવે અપનો, જો દીજે ઘર માચો;
સંપત્તિ અપની ક્ષીણમેં દેવે, વય તો દીલમેં ધ્યાચો. અખમેં. ૨

ઓરનકી જન કરતહે ચાકરી, દૂર દેશ પાઉ ધાસે;
અંતરજમી ધ્યાને દીસે, વય તો અપને પાસે. અખમેં. ૩

ઓર કખહું કોઈ કારણ કોખો, બહોત ઉપાય ન તુસે;
ચિદાનંદમેં મગન રહતું હેં, વે તો કખહુ ન રૂસે. અખમેં. ૪

ઓરનકી ચિંતા ચિત્તે ન મિદે, સખ દિન ધંધે જાયે;
ધીરતા મુખ પુરણ ગુણ ખેલે, વય તો અપને ભાવે. અખમેં. ૫

પરાધીન હે ભોગ ઓરકો, યાતે હોત વિજેગી;
સદા સિદ્ધ સમમુખ વિલાસી, વયતો નિજગુણ ભોગી. અખમેં. ૬

જયું જાનો ત્યું જગ જન જાણો, મેં તો સેવક ઉનકો.
પક્ષપાત તો પરશું હોવે, રાગ ધરત હું ગુનકો. અખમેં. ૭

ભાવ એકહી સખ જ્ઞાનીકો, મુરખ ભેદ ન ભાવે;
અપનો સાહિય જો પિછાને, સો જસલીલા પાવે. અખમેં. ૮

શ્રીમદશોવિજય ઉપાધ્યાય.

श्री
उपमिति लवप्रपंत्या कथा.

छठो प्रस्ताव.

अवतरण.

છુહા ઢસ્તાવના ધાત્રો વિગેરે.

	અગત્યના ધાત્રો.		સામાન્ય ધાત્રો.
સ્થળાદિ.			
આનંદપુર. (બહિરંગ)	આનંદપુરનો રાજા.		
કેસરિ.	કેસરિરાજાની રાણી.	કમલસુંદરી.	હરિહારની માતા. કેસરિરાજાની સુત રાણી.
જયસુંદરી.	આનંદપુર વાસ્તવ્ય. વણિક. કથાના- યકનો પિતા.		
હરિશોખર.	હરિશોખરની પત્ની. કથાનાયકની માતા. કથાનાયક. સંસારીજીવ. હરિશોખરનો પુત્ર.		
બંધુમતી. ધનશોખર.	ધનશોખરનો અંતરંગ મિત્ર. (પુણ્ય). ધનશોખરનો બીજો અંતર મિત્ર. (લોભ).		
(અંતરંગ)			
જયપુર. (બહિરંગ) યકુલ. લોભિની. કમલિની.	જયપુર નગરનો શેઠ. બહુલશેઠની પત્ની. બહુલશેઠની પુત્રી. કથાનાયક ધનશોખ- રની પત્ની.		

રલક્રીપ. (અહિ.) હરિકુમાર.	અમાનંદપુરના કેશવિરાજનો પુત્ર. કમલસુંદરીથી જંગલમાં જન્મેલા. રલક્રીપનો રાજ. હરિકુમારનો માનો.	ધરણ્ય. વસુમતી.	સાર્વકાહ. વસુમતીને હરિકુમાર સાથે રલક્રીપે લાવનાર. કમળસુંદરીની વિક્રાસુ દાસી. હરિ- કુમારની ધારી. હરિકુમારતા સંબંધ બોલી આપનાર. પટ બલાવનાર. તાપરસી.
નીલકંઠ.	નીલકંઠરાજની રાણી. નીલકંઠરાજની પુત્રી. હરિકુમારની પત્ની. દિવી કાલપરિણતિના અનુચરો. { ધનશેખરના મિત્રો.	અંધુલા. મન્મથ. લલિતા. પદ્મશેખર. વિલાસ. વિભ્રમ. કંપોલ. સુસુહ્રિ. દમનકં.	હરિકુમારતા અંતરંગ મિત્રો. નીલકંઠરાજનો મંત્રી. સુસુહ્રિમંત્રીનો દાસ. હરિકુમારનો બેલાવનાર.
શિખરણી. અયુરભંજરી. { યૌવન. મૈથુન.	શુભચિત્તનો રાજ. સદાશયની રાણી. સદાશયની દીકરી. મૈથુનની વૈરિણી. સદાશયની દીકરી. સાગરની વૈરિણી. મનુષ્યગતિનો રાજ (બીજે પ્રસ્તાવ) નિર્બીજ પણ જ્યોતિષતા. કર્મપરિણામની રાણી (")		
શુભચિત્તનગર. (અંતરંગ)	સદાશય. વરેણ્યતા. અભરતિ. સુક્રતા. કર્મપરિણામ. કાલપરિણતિ.		
મનુષ્યગતિ. (અંતરંગ)			

सिद्धान्त.	परम युग्य.	विवर्तक.	अप्रयुक्त शिष्य. पास नोडर
अप्रयुक्त.	सिद्धान्ततो शिष्य.		
निदृष्ट.	आरे पुरधायलीन. अधमाधमपुत्र		
अधम.	अर्थकामाज्ञा. अधम पुत्र.		
विमर्ध्यम.	संसार अने धर्म साचवनार.	महाभोळ. विययाब्लिवाथ. वारित्रराज. सद्विधायमंत्री.	अपुत्र्य प्रस्ततना जल्पिता पावो.
मर्ध्यम.	सोदार्या. समज्जु पान् आउनार नदि.		
उत्तम.	भोळने छस्तुनारि. स्वराज्यास-		
वरिष्ठ.	स्वयंज्ञानी. तीर्थकर. नारायण प्रवर्तक.		

(अंतरंग)
ज्यौहसिन्ध. राज्याभार्य. यित्तवृत्तिथो निवृत्ति सुधी इष्टि. विययाब्लिवाथ मनीनी दीउरी.
अध्यवसाय. सीधो भाग्य.
धारण्यु. यित्तवृत्ति अटनीमां यावेल मडाळढ. अज्यास. इतमभारतो पास अजुवर.
अर्धेध्यान. सहर अटनीमां मडालटी.
सथीज्योग. सीधी नानी डेडी.
सुखेध्यान. डेडीमांथी मोटो रस्तो.
जोडेशी. सीधी नानी डेडी.
निवृत्ति. महाभाग्य. अंतीम. वारित्रराजे भोक्षेल अजुवर.
सभता. ज्यौहसिन्धु भागने अंते आविही म-
 ढानगरी.
 योगनविक्र.

शाहुंल. हरिकुमारतो मित्र.

ॐ परमात्मने नमः

श्री उपभिति लवप्रपंच्या कथा.

विभाग ३ जे.

प्रस्ताव छहो.

अवतरण.

मैथुन, वोल, अक्षुरिंद्रिय.

प्रकरण १ लुं.

धनशेखर-सागर मैत्री.

मनुष्यलोकमां अेक आनंद नामनुं अडिरंग प्रदेशमां भोटुं नगर हुतुं; ते उभेशां आनंदनुं स्थान हुतुं; दोषो तो तेनाथी दूर अ गयेला हुता. ते आनंद नामने सार्थक करनारा नगरमां रहनेनारा मनुष्यो अनेक प्रकारना विलास, उद्वार अने लावण्य (भुअसुरती)नी दीलाथी देवताओ साथे स्पर्धा करनारा हुता अने मात्र तेओनी आंभमां पलकारा थता हुता तेथी अ तेओ देवोथी नूदा पडी शकता हुता,^१ आकी आनंद विलास अने सर्व आह नजरे नल्ले तेओ देवनुं सुअ लोगवता होथ तेवा अ अलुता हुता. ते

^१ देवतानी आंभो पलकारा मारती नथी, मनुष्यनी मारे छे. आह नजरे देवताथी मनुष्य आंभना पलकाराथी नूदा पडे छे.

નગરની સ્ત્રીઓ પોતાની તરફ પુરુષોનું આકર્ષણ કરી રહી હતી અને છતાં પોતે આંખનો પલકારો^૧ પણ ભારતી ન હોવાથી દેવીઓનો આકાર ધારણુ રહી હતી. લોકોનો પોશાક ચિત્રવિચિત્ર પ્રકારનાં કિરણોવાળાં રત્નોનાં આભુષણોના હાલવાથી એવો સુંદર લાગતો હતો કે જાણે તે ઈંદ્રધનુષ્યના દંડના એક ભાગથી શોભતું આકાશજ^૨ હોય નહિ એમ લાગતું. મતલબ કે નગરના લોકો સુખી હતા, સ્ત્રીઓ અત્યંત રૂપાળી હતી અને તેમની સુખી સ્થિતિ તેમના સારભૂત રત્ન વિગેરે દ્રવ્યો ઉપરથી પણ સ્પષ્ટ જણાઈ આવતી હતી.

આનંદનગરે હુરિશેખરશેઠ.

ગુણવાન્ અંધુમતી ભાર્યા.

ધનશેખરનો જન્મ-યૌવન.

એ આનંદનગરમાં કેસરિ નામનો મહારાજ રાજ્ય કરતો હતો; શત્રુઓનાં જખરજસ્ત હાથીઓનાં કુંભસ્થળો ભેદી નાખવાનાં અનેક ઉત્સાહપૂર્વકનાં સાહસો તેણે કરેલાં હતાં અને દુનિયાનો મોટો ભાગ જીતીને તેણે પોતાના હાથ નીચે આણી દીધેલો હતો. આ રાજની પ્રખ્યાતિ લોકમાં બહુ સારી થયેલી હતી. એ કેસરિ રાજને કમળ-પત્ર જેવાં નેત્રોવાળી અતિ સુંદર રૂપાળી અને પતિપરાયણુ એક જયસુંદરી નામની મહારાણી હતી. અનેક સુંદરીઓના સમૂહ વચ્ચે એ રાજરમણીએ રૂપ હાવભાવ અને વાત્સલ્યાદિ બાહ્ય અંતર ગુણોમાં જયપતાકા મેળવી હતી અને સર્વ બાબતમાં પોતે સર્વ સુંદરીઓથી શ્રેષ્ઠ છે એમ સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ કરી બતાવ્યું હતું.

એ નગરમાં એક હુરિશેખર નામનો વણિક વસતો હતો. તે ધનવાન્ હતો, આખા નગરનો આધાર હતો અને રાજ કેસરિનો પણ ઘણો માનીતો અને વહ્નલ હતો. પોતાના દાનગુણથી લોકરૂપ અનાજમાં એ હુરિશેખર વરસાદના જેવું કામ કરતો હતો, મતલબ વરસાદ જેમ વરસીને દાણાને ઘણા વધારી મૂકે છે તેમ તે અર્થી-ઓને દાનથી નવાજી દેતો હતો અને પોતાના મિત્રરૂપ કમળવનમાં તેણે સૂર્ય જેવું કામ કર્યું હતું એટલે સૂર્ય જેમ કમળવનને નવપલ્લવ

૧ પલકારો એટલે (૧) નિમેષ અને (૨) કટાક્ષ. એ બે શ્લોકમાં અર્થ સમજાવો.

૨ અંખર શબ્દ અહીં મૂળમાં વાપર્યો છે તે શ્લોક છે; (૧) આકાશ અને (૨) પોશાક.

કરે તેમ એ હુરિશેખરે મિત્રમંડળને પોતાના ઉત્તમ ગુણોથી આનંદ-યુક્ત કરી દીધું હતું, મતલબ કે એ શેઠ જેવા ધનવાન તેવા જ ગુણવાન પણ હતા.

એ હુરિશેખરને અત્યંત વહાલી અંધુમતી નામની સ્ત્રી હતી; આર્યકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલી એ લલના લાવણ્યરૂપ અમૃતનો તો બાણે કુંડ જ હતી, જાતે પરમ પવિત્ર હતી અને હુરિશેખરના હૃદયમાં વસેલી પ્રેમમૂર્તિ હતી. એ અંધુમતી બાણે રૂપતું પણ રૂપ હોય નહિ તેવી લાગતી હતી, લક્ષ્મીદેવીતું બાણે દર્શન કરાવતી હોય તેવી જણાતી હતી, ઉત્તમ શીલવ્રત અને ચારિત્રતું તો બાણે આવાસ જ હોય તેવી પવિત્ર હતી અને પતિભક્તિતું સાક્ષાત્ મંદિર હોય તેવી માલૂમ પડતી હતી.

અહો અગૃહીતસંકેતા!^૧ મને હવે મારી સ્ત્રી ભવિતવ્યતાએ એક તવીન ગોળી આપી તે લઈને હું આ અંધુમતીની કુખમાં દાખલ થયો. મારી તે માતાની કુક્ષીરૂપ યંત્રમાં અનેક પ્રકારે પીલાયાં પછી આખરે જ્યારે મારો ત્યાં રહેવાનો સમય પૂરો થયો ત્યારે જેમ નારકીમાંથી નારકીના છવો બહાર નીકળે તેમ હું મારી માતાની કુખમાંથી બહાર નીકળ્યો અને હું બહાર આવ્યો ત્યારે મારી સાથે મારા બે મિત્રો પણ આવ્યા.

મને બહાર આવેલો જોઈ પુત્રજન્મથી અંધુમતી ઘણી રાજી થઈ, હુરિશેખરને પણ આનંદ થયો અને તેઓએ પુત્રજન્મનો મહોત્સવ કર્યો, લોકોને અને સંબંધીઓને જમાડ્યા અને વધામણીઓ આપી. મારા જન્મને આર દિવસ થયા એટલે અત્યંત મોટા મહોત્સવપૂર્વક મારા માતાપિતાએ ધનશેખર એવું માફું નામ પાડ્યું. મારી સાથે તે જ વખતે બે મિત્રોનો પણ જન્મ થયો જેમ ઉપર જણાવ્યું તે સાગર અને પુણ્યોદય નામના મારા દોસ્તદારો સમજવા. એ બંને મિત્રો અંતરંગ રાજ્યના રહેનારા હોવાથી મારા પિતાને એમની હયાતીની કે જન્મની ખબર ન પડી પણ તેઓ મારી સાથે રહેવા લાગ્યા અને મારી જ સાથે વધવા લાગ્યા. એની રીતે મારા મિત્રોની સાથે વધતા વધતા હું કામદેવના મંદિર સમાન યુવાવસ્થા પામ્યો,

૧ આ વાર્તા સંસારીજીવ સદાગમ સમક્ષ કહે છે અને અગૃહીત-સંકેતા સાંભળે છે. આ સંસારીજીવતું ચરિત્ર છે. આ વખતે તે ધનશેખર તરીકે પ્રસિદ્ધ થવાનો છે અને તેને સાગર (લોભ) અને મૈથુન (પર રમણી રમણ) સાથે પ્રેમ થવાનો છે.

મનલભ બાળપણુ વટાવીને હું હવે યુવાન બન્યો. પછી કોઈ કળા-
આર્યને મને સોંપવામાં આવ્યો તેની પાસે એક ધર્મકળા મૂકીને ખીજી
સર્વ કળાઓ હું શીખી ગયો.

સાગરના કહ્નોલો.

આવી રીતે હું મોટો થતો જતો હતો તે વખતે મારી સાથે
મારો મિત્ર સાગર^૧ પણ વધ્યો જતો હતો. હવે સાગર મારા મનમાં
પોતાની શક્તિથી અનેક પ્રકારના કહ્નોલો દરેક ક્ષણે ઉત્પન્ન કરતો
હતો, દરીઆમાં દરેક ક્ષણે મોજાં આવે છે તેમ મારા મનમાં સાગર
મિત્રની સલાહથી વારંવાર કહ્નોલો થઈ આવતા હતા. એ સાગર
મિત્રની શક્તિથી કેવા કેવા કહ્નોલો થઈ આવતા હતા તેના થોડા
દાખલાઓ બતાવું છું.

“આ દુનિયામાં ધન જ ખરેખરે સારભૂત છે, ધન જ ખરેખરે
“સુખ આપનાર છે, ધનના જ લોકો વખાણુ કરે
શ્લોકના નમુના. “છે, ધનના ગુણુ અધિકાધિક ગવાય છે; લોકો
“ધનને જ વાંદે છે, પૂજે છે, નમે છે; ધન જ
“ખરેખર રાણું તત્ત્વ છે, ધન જ ખરેખરે પરમાત્મા છે અને
“ધનમાં જ સર્વે બાબતો પ્રતિષ્ઠા પામે છે, આવી વસે છે. દુનિયામાં
“અવલોકન કરીને જ્ઞેશો તો બરાબર માલુમ પડશે કે આ દુનિયામાં
“જે પ્રાણી પૈસા વગરનો છે તે વાસ્તવિક નજરે જોતાં તરખલાને
“તોલે છે, રાખ (રક્ષા) જેવો છે, શરીરના મેલ જેવો છે, ધૂળ
“જેવો છે અથવા વધારે વાસ્તવિક રીતે બોલીએ તો તેની તેટલી
“પણુ કિમત નથી, તે વસ્તુતઃ કાંઈ નથી. આ દુનિયામાં દેવતાઓ
“થાય છે તે પણુ ધનથી જ થાય છે, દેવતાના સ્વામી ઈંદ્ર થાય છે
“તે પણુ ધનથી જ થાય છે અને આ રાજાઓ દેખાય છે તે પણુ
“ધનનો જ અમત્કાર છે, એ દેવ ઈંદ્ર કે રાજાઓ ખીજીથી મોટા
“દેખાય છે તેવું કારણુ ધન જ છે, ખીજું કાંઈ કારણુ છે જ નહિ.

૧ સાગર એટલે લોભ. એને સાગર એટલા માટે કહેવામાં આવે છે કે
જેમ સમુદ્રનો છેડો આવતો નથી તેમ લોભનો છેડો નથી, આજે ધારેહું કાલે
મળે એટલે એથી ઇચ્છા વધારે થાય છે. લોભને શાસ્ત્રકારે અનેક જગ્યાએ
‘સાગર’ અને ‘આકાશ’ સાથે સરખાવેલ છે. જુઓ ઉપાધ્યાયજીની લોભ
પાપચ્યાનકની સત્રાય.

૨ ધનવાનોને અથવા ધનના અર્થને આવા જ વિચારો આવે છે. જરા
અવલોકન કરવાથી તે સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે.

“આ દુનિયામાં મનુષ્યપણું અથવા પુરૂષપણું એકસરખું હોવા છતાં
 “એક દાતાર દેખાય છે અને બીજો દાન લેનાર અથવા માગનાર
 “દેખાય છે, એક શેઠ દેખાય છે અને બીજો નોકર દેખાય છે-એ
 “સર્વ અમલકાર ધનનો છે, એ પૈસાનો પ્રકાર છે, માયાનું એ નાટક
 “છે. આ બધી વાતનું રહસ્ય એ છે કે માણસે ગમે તેટલા પ્રયત્ન
 “કરીને આ ભવમાં પૈસા એકઠા કરવા, પોતાના કરવા અને તેનો
 “બરાબર સ્વીકાર કરવો અને જો તેમ કરવામાં ન આવે અથવા
 “તેમાં ગફલતી કરવામાં આવે તો તેનો મનુષ્યજન્મ નિષ્ફળ છે અને
 “ફેરો નકામો છે એમ સમજવું.”

આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી પોતાના વડીલો પાસેથી ગમે તેટલા પૈસા આવેલા કે મળેલા હોય અને ઘરમાં મારા પોતાના ઘણા પૈસા હોય તો પણ મારે અધિક ધન મેળવવું જ નેહંએ. અરે ! જ્યાંસુધી ઝગઝગાયમાન તેજ કરતી રત્નની રાશિઓ અને હીરામાણે-કના ઢગલાઓ હું મારા ઘરમાં મારે પોતાને હાથે આણેલાં નેહં નહિ ત્યાંસુધી મારા જીવને એન કેમ પડે ? મને બરાબર નિરાંત કેમ થાય ? અને મારા મનને શાંતિ ક્યાંથી થઈ શકે ? માટે હવે તો કોઈ દૂર પરદેશમાં જઈ સર્વ પ્રકારનો પ્રયાસ કરવો, ભલે તે પ્રશંસનીય હોય કે નિંદનીય હોય, પણ કોઈ પણ પ્રકારે પૈસા પેદા કરીને મારે માંડે પોતાનું ઘર ભરી દેવું.

આવા આવા અનેક પ્રકારના સાગરના તરંગોથી વ્યાકુળ થઈને હે અગૃહીતસંકેતા ! હું મારા પિતાજીની પાસે ગયો. સાગરમિત્ર મારા મનમાં ધન ગમે તે પ્રકારે એકઠું કરવાના વિચારોને અંગે અંદર રહીને વધારે વધારે પ્રેરણા કર્યા જ કરતો હતો.

ધનપ્રાપ્તિ માટે પરદેશ જવા નિર્ણય.

તદ્વિષયે પિતા અભિપ્રાય નિર્દેશ.

ધનશેખરનો આગ્રહ અને અનુજ્ઞા.

આગળ વાર્તા ચલાવતાં ધનશેખર (સંસારીજીવ) અગૃહીત-સંકેતાને કહે છે કે સાગરમિત્રની અસરતળે હું પિતાજી પાસે ગયો ત્યારે તેમની અને મારી વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઈ:—

ધનશેખર—“પિતાજી ! મારે ધન પેદા કરવા માટે પરદેશ જવાની ઘણી ઇચ્છા છે, ત્યાં જઈને મારી શક્તિ ફેરવું, માંડે પુરૂષાર્થ બતાવું, એવો મારો વિચાર છે; તો આપશ્રી મને તેમ કરવા માટે રત્ન આપો.”

હરિશેખર—“દીકરા! આપણે તો વડિલો પાસેથી એટલું બધું ધન મેળવવા ભાગ્યશાળી થયા છીએ અને તને તો એટલું ધન મળે છે કે અત્યારે ભેઠએ તેવા તું વિલાસ કર, ઉપભોગો કર, દાન આપ અને પૈસા ખરચ તે સર્વને પહોંચી શકે તેટલી આપણી કુળક્રમાગત પુંજી છે. તારે ભેઠએ તેટલા પૈસા તેમાંથી ખરચ, આપી દે કે એકઠા કર તેમાં તને કોઈ ના પાડનાર નથી. માટે ભાઈ! ઘરે રહીને તારે ભેઠએ તેટલો ખરચ કર, કે તારી મરજીમાં આવે તે પ્રમાણે ધનની વ્યવસ્થા કર, પણ તું પરદેશ જવાની વાત કર નહિ. તારા વગર હું એક ક્ષણ પણ રહી શકું તેમ નથી.”

ધનશેખર—“પિતાજી! જે લક્ષ્મી પૂર્વપુત્રોએ પેદા કરી હોય સ્વોપાર્જિતનો તેનો ઉપભોગ કરતાં તો માણસે ખાસ શરમાવું ભેઠએ. મને નવાઈ તો એ જ લાગે છે કે એમ કરતાં શરમ કેમ નહિ આવતી હોય!! જેમ બાળકો નાનપણમાં માતાનાં સ્તનનું પાન કરે તે પ્રમાણે એવી વડિલોપાર્જિત મિલકત તો માત્ર મૂર્ખ માણસો જ વાપરે. બાકી બ્યારે માણસ યોગ્ય વયનો (ઉંમર લાયક) થાય ત્યારે એ વડિલોપાર્જિત મિલકતનો ભોગ કરવો તે તો ઘણું જ શરમાવા જેવું છે, નીચું ભેવા લાયક છે, અત્યંત તિરસ્કારને પાત્ર છે, અને પિતાજી! એ કુળક્રમાગત પુંજીને ભોગવવા જ માંડી હોય તો કેટલો વખત ચાલી શકે? સમુદ્રમાંથી તમે ટીપું ટીપું પાણી કાઢ્યાં કરો અને નવું પાણી વધારો નહિ તો મોટો દરિયો પણ આખરે ખૂટી જાય, નવીન પેદાશ કર્યા વગર તો કુબેરભંડારીના ભંડાર પણ ખૂટી જાય, તો પછી આપણી પુંજી તે શા બિસાતમાં છે? માટે પિતાજી! મને પૈસા પેદા કરવાની જે પ્રબળ ઇચ્છા થઈ છે અને તે સંબંધી મારા મનમાં જે ઉત્સાહ જાગ્યો થયો છે તેને આપે ભાંગી ન નાખવો અને મહેરબાની કરીને મારા વિરહથી થતી ખીણને આપે સહન કરી લેવી. આપને હું મારા મનમાં જે વાત છે તે સ્પષ્ટ રીતે કહી દઉં છું. વાત એ છે કે દૂર દેશાંતરમાં જઈને મારી પોતાની ભુજાઓ વડે મોટી લક્ષ્મી પેદા ન કરું અને તે વડે રત્નના ઢગલાઓ ન વસાવું ત્યાંસુધી મારા જીવને જંપવળે તેમ નથી, મારા મનને એન પડે તેમ નથી, મારા ચિત્તને નિરાંત વળે તેમ નથી. આ પ્રમાણે મારે તો ગમે તેમ કરીને પરદેશ જવું જ છે અને એ વાત મારા મનમાં ચોક્કસ થયેલી છે, તો પછી મારા જવાની બાબતમાં આપ અડચણ શા માટે નાખો છો? મારે તો ગમે તેમ કરીને જવું જ છે.”

પિતાએ બેચું કે છોકરાને પરદેશ જવાનો આગ્રહ ખરેખરે થયો છે, ના પાડવાથી કોઈ રીતે અટકે તેમ નથી કાસા હુંચ- અને વધારે તાણુવા જતાં (વાત) તૂટી જાય તેમ વાઈ ગયા. છે તેથી વિચાર કરીને બોલ્યા, પણ બોલતાં બોલતાં સ્નેહથી તેમનું હૃદય પીગળી ગયું અને આંખ ઉપર તેની અસર સ્પષ્ટ દેખાઈ આવી.

હુરિશેખર (જવાબ આપતાં)—“ દીકરા! તારા મનમાં એવો જ નિશ્ચય છે અને તે નિશ્ચય ફરી શકે તેમ નથી તો તારો વિચાર હોય તેમ કર અને તારા મનોરથ પૂરા કર. માત્ર તું भारी આટલી વાત ધ્યાનમાં રાખજે—“મૈં તને ઘણા સુખમાં ઉછેર્યો છે, તું પ્રકૃતિથી ઘણો સીધી લાઈનનો માણુસ છે, દેશાંતર દૂર છે, રસ્તાઓ આડા-
 “ અવળા અને આકરા છે, લોકો વાંકાં હૃદયવાળા
 વ્યવહાર શિ- “ હોય છે, સ્ત્રીઓ છેતરવાની કળામાં ઘણી કુશળ
 ખા મ ણુ. “ હોય છે, નીચ અને દુર્બલો ઘણા હોય છે, સભજન-
 “ સારા માણુસો ભાગ્યે જ મળી આવે છે, ધૂતારા લોકો અનેક
 “ પ્રકારના પ્રયોગો કરવામાં ઘણા ચતુર હોય છે, વેપાર કરનારા
 “ (વાણીઆઓ) ઘણા કપટી હોય છે, કરીયાણા વિગેરે દ્રવ્યોનું
 “ રક્ષણ કરવામાં ઘણી મુશ્કેલીઓ નડે છે, નવી જીવાની અનેક
 “ પ્રકારના વિકારોને કરનારી હોય છે, અનેક કાર્યો આદરવામાં આવે
 “ તેનાં પરિણામો દુઃખે બહુ શકાય તેવાં હોય છે, પાપ અથવા
 “ યમ હુમેશાં અનર્થ કરવાની બાબત ઘણી પસંદ કરનાર હોય છે,
 “ ચાર અને છુચ્ચા લોકો વગર અપરાધે ગુસ્સો કરનારા અને હેરાન
 “ કરનારા હોય છે; તેથી જ્યારે જેવો પ્રસંગ આવે ત્યારે તે વખતને
 “ અનુસરીને તારે કોઈ વખત તદ્દન પંડિત થઈ જવું અને કોઈ વખત
 “ તદ્દન મૂર્ખ બની જવું, કોઈ વખત દાક્ષિણતાવાળા બની જવું
 “ અને કોઈ વખત તદ્દન કઠોર બની જવું, કોઈ વખત તદ્દન દયાળુ
 “ બની જવું અને કોઈ વખત એકદમ નિર્દય બની જવું, કોઈ વખત
 “ મોટા લડવૈયા બહાદુર બની જવું અને કોઈ વખત તદ્દન ધીકણુ
 “ બાવલા બની જવું, કોઈ વખત એકદમ દાનેશ્વરી બની જવું અને
 “ કોઈ વખત એકદમ કૃપણુ થઈ જવું, કોઈ વખત અગવૃત્તિ ધારણુ
 “ કરી મૌન થઈ જવું અને કોઈ વખત ચતુર (હુશિયાર વક્તા) બની
 “ જવું અને હુમેશાં ક્ષીરસમુદ્ર જેવા ઊંડા, ગંભીર અને શાંત પુદ્ધિ-
 “ ધનવાળા થઈ જવું અને એટલા ઊંડા રહેવું કે કોઈ માણુસ એ

“ સમુદ્રનો મધ્ય ભાગ કદી પામી શકે નહિ. પરદેશમાં તારે આ પ્રમાણે વર્તવું એટલી મારી તને ખાસ ભલામણ છે.”

ધનશેખર—“પિતાજી! આપે ઘણી કૃપા કરી! અને મને બહુ સારી વ્યવહાર શિખામણુ આપી! આપ હવે મારી યુદ્ધિનો મહિમા બરાબર જાણે. પિતાજી! હું અહીંથી એક રૂપીએ પણ લઈ જનાર નથી, આપની પુંજ.

પરાક્રમ
આતુરતા.

માંથી એક કુદી બદામ પણ મારી સાથે લઈ જનાર નથી, માત્ર માં સત્ત્વ^૧ (પરાક્રમ) જ મારી સાથે લઈ જઈશ, તેને જ માં ધન ગણીશ અને તે ધનના જોરથી અનેક પ્રકારનાં ધન એકઠાં કરીને જો હું પાછો ઘરે આવું તો માં નામ આપે ધનશેખર પાણુ છે તે સાચું અને યોગ્ય ગણાશે અને તેમ કહું તો જ હું આપનો ખરો પુત્ર છું એમ આપ માનજો. જો તેમ ન કહું અને પૈસા ન મેળવું તો હું ઘરે આવનારો જ નથી, આપે એમ સમજી લેવું કે આપનો પુત્ર પરદેશમાં મરી ગયો છે અને માં જ્ઞાન કરી લેવું. કારણ કે પિતાજી! મારો એવો દૃઢ નિશ્ચય છે કે સથવારો, વેપાર કરવાની વીજો અને સહાય કરનારા માણુસોની સામગ્રીથી પૈસા પેદા કરવાનું કાર્ય તો સ્ત્રીઓ પણુ કરી શકે છે. ધનનાં સાધનો વડે ધન મેળવવું તેમાં વિશેષતા શી છે? એવા સારા સંયોગોમાં યુવાન માણુસ પૈસા મેળવી શકે તેમાં નવાઈ શી છે? મારે તો એટલું વધારે બતાવી આપવું છે કે કોઈ પણુ પ્રકારની ખાસ સામગ્રિ લીધા વગર અને ઘરેથી હાથે અને પગે બહાર નીકળેલો માણુસ પણુ પિતાનું ઘર પોતાના પેદા કરેલાં રક્તના ભંડારોથી ભરી શકે છે.”

આ પ્રમાણે બાલીને મારા પિતાજીને પગે હું પડ્યો. તે વખતે પુત્રનેહુથી આંખોમાંથી આંસું પાડતી મારી માતા અંધુમતી પાસે ઊભી હતી અને સર્વ વાર્તા સાંભળતી હતી તેને પણુ હું પગે પડ્યો અને તે જ વખતે

માતાને આ-
શ્વા સ ન.

એકદમ પહેરેલે કપડે બહાર નીકળી ગયો, માઆપ રડતાં રહ્યાં અને મારા બન્ને મિત્રો (પુણ્યોદય અને સાગર)ને અંદર સાથે લઈને હું તો આલી નીકળ્યો. હું બહાર નીકળવા લાગ્યો તે વખતે કાંઈક ધીરજ ધારણુ કરીને અત્યંત રડતી મારી માતા અંધુમતીને મારા પિતાજી નીચે પ્રમાણે કહું “વહાલી! તું રડ નહિ, આ તો વાસ્તવિક રીતે ઘણા આનંદની વાત છે. જો સ્ત્રી તદ્દન આજસુ, નસીબ ઉપર આધાર

૧ Manliness એ સત્ત્વ માટે બરાબર શબ્દ છે.

રાખનાર, આયલા જેવા અને શક્તિ વગરના માયકાંકલા પુત્રને જન્મ આપે, જે સ્ત્રીના પુત્રમાં કાંઈ સાહસ ન હોય, કાંઈ હોંસ ન હોય, કાંઈ શક્તિ ન હોય, તે સ્ત્રી રૂદન કરે તે તો યોગ્ય કહેવાય; તે તો એવા દીકરાને જન્મ આપ્યો છે કે જે ઘણો બહાદુર છે, કુળના ભૂષણુ જેવો છે અને મોટા સાહસ કરવામાં ઘણો ઉત્સાહી છે, માટે તારે રડવાનું કાંઈ પણ કારણુ નથી. આપણો છોકરો વેપારધંધે લાગી જાય તે તો આપણુને ઘણું સાડું છે, આપણો જ તે યુધ્ધ છે, વાણી-આનું તે લક્ષણુ છે અને ડાહ્યો દીકરો પરદેશ કરે તે તો આપણુમાં જાણીતી વાત છે, માટે હવે તું દીલગીરી છોડી દે.”

પ્રકરણુ ૨ જી.

ધનની શોધમાં.

પર પ્રમાણે માતાપિતાની સાથે વાત કરી માત્ર કપડાં પહેરેલાં હતાં તે લઇને એક પાઇ પણ સાથે લીધા વગર અગૃહિતસંકેતા ! હું (ધનશેખર) મારા પિતાની પાસેથી આનંદનગરથી નીકળી પડ્યો. મારા મનમાં સ્વપરાક્રમથી ધન મેળવવાની તીવ્ર ઇચ્છા હતી અને વડિલના ધનની સહાય વગર મારે ધન મેળવવાનો આગ્રહ હતો. એ વિચારથી હું આગળ વધ્યો.

જયપુર નગરને પાહરે.

ધનપ્રાપ્તિના મનોરથો.

ધાતુ વાદનું સ્વરૂપ.

ત્યાંથી ધનની શોધમાં હું દક્ષિણુદિશાએ દરીઆકાંઠે જવા સાડું આગળ ચાલ્યો. સમુદ્રના કિનારા પર આગળ જતાં એક જયપુર નામનું અંદર આવતું હતું ત્યાં આવી પહોંચ્યો. એ નગરની બહાર એક મોટું ઉદ્યાન હતું તેના બગીચામાં બેઠા બેઠા મને વિચારો આવવા લાગ્યા કે—

અહો ! મારે હવે ગમે તેમ કરીને ઢગલે ઢગલા ધન તો એકહું

કરવું જ નેઈએ ! ત્યારે શું દેદીપ્યમાન ત્રપણ મોલ્તંઓની માળાથી વ્યાકુળ સમુદ્રને ઉલ્લંઘીને ધનની ખાણુ જેવા રત્નદ્રીપમાં હું જઈ ? અથવા તો રણક્ષેત્રમાં મોટા મોટા બહાદુર ધનવાનોને મારી હઠાવી નેરથી તેઓની લક્ષ્મી પડાવી લઉં ? એવી રીતે તેઓની લક્ષ્મી પડાવી લેવી તે કાંઈ કોઈ રીતે ખોટું નથી. તેઓને તેમના ધન ઉપર હુકુ શો છે ? અથવા તો ધન મેળવવાનું એક ખીલું પણ સાધન છે : ચંદ્રિકાદેવીની આરાધના કરીને તેને લોહીથી ભરેલી મારી પ્રચંડ ભુલઓમાંથી રૂધિર અને માંસ આપી તૃપ્ત કરવી ; આવી રીતે તે દેવીની આરાધના કરી તેને રાજી કરી તેની પાસે ધનની માગણી કરે ? અથવા તો ખીલ બધા કામઘંઘા છોડી દઇને રૌહણાચળ પર્વતને જ પાતાળ સુધી ખોદી કાઢું કે જેથી એના મૂળમાંથી મને ખૂબ ધન મળે ? અથવા તો પર્વતની ગુફામાં જઈને ત્યાંથી રસકૃષિકાનો રસ લઈ આવું કે જેની મદદથી મારી મરજી આવે તેટલું સોનું હું ત્યાર પછી અન્ય ધાતુઓમાંથી બનાવી શકું ? ”

મારા મિત્ર સાગરની અસરતળે એવા એવા ધનપ્રાપ્તિના કેશુડાંતું વૃક્ષ અને ધાતુવાદ. અને ધાતુવાદ. આમાં બેઠાબેઠા કરતો હતો તે વખતે મારી નજર મારી સામે આવેલા એક કેશુડાના ઝાડ પર પડી. વળી એક આશ્ચર્ય મારા નેવામાં આવ્યું કે કેશુડામાંથી એક પાતળો અંકુરો વૃક્ષની શાખા-માંથી નીકળીને ઠેક જમીન સુધી ગયો હતો. આવી સ્થિતિમાં કેશુ-ડાના ઝાડ અને તેના પ્રારોહને નેતાં થોડા વખત પહેલાં જ હું ધાતુવાદ^૧ (Metallurgy or mineralogy) શીખ્યો હતો તે મને યાદ આવી

૧ નૂની માન્યતા છે કે ચંદ્રિકા દેવીને લોહીનો ભોગ આપવાથી તે તૃપ્ત થઈ ધન પૂરી કરે છે.

૨ રૌહણાચળ પર્વતના મૂળમાં ઘણું ધન લઈું છે એવી એક નૂની માન્યતા છે. આ પર્વતનું સ્થાન હાલ કોઈને જાણું નથી !

૩ રસકૃષિકા : પુરાણી માન્યતા. રસની એક નાની કુહ હોય છે, તેમાંથી એક ટીપું રસ સૂકરો ખાંડી લોઢા ઉપર નાખતાં સર્વનું સોનું થઈ જાય છે. આવી રસકૃષિકા પર્વતના કોટરમાં હોય છે એમ ધાતુવાદવાળા માનતા હતાં. તે મેળવવાને માટે તપ જપ કરવા પડતા હતાં.

૪ ધાતુવાદ : મૂળમાં અન્યવાદ સપ્દ છે, એને માટે ‘ભુસ્તરવિદ્યા’ સપ્દ પણ યોગ્ય ગણાય. મતલબ બહારની નિશાનીઓથી જમીનની અંદર શું છે તેને નિર્ણય કરવાની વિદ્યા. હાલ આર્યાવર્તમાં આ વિદ્યા તદ્દન પ્રલાય છે.

ગયો. મારા મનમાં એમ થયું કે એ ઝાડતળે ધન હોવું જ નેહએ, કારણ કે ધાતુવાદના પુસ્તકોમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે—

ધાતુવાદ.

“ જે સ્થળે ક્ષીરવૃક્ષ^૧ ઊગે તે સ્થાન ધન વગરનું કદિ હોતું નથી, ત્યાં થોડું અથવા વધારે ધન જરૂર હોય છે, તે જ પ્રમાણે ખીલીનું ઝાડ હોય અથવા પલાશ (કિંશુક-કેશુડાં)નું ઝાડ હોય ત્યાં પણ થોડું ઘણું ધન જરૂર હોય છે. જે એ વૃક્ષનો પ્રારોહ સ્પૂળ હોય તો ધન ઘણું હોય છે અને જે પાતળો હોય તો થોડું હોય છે; જે રાત્રીના વખતમાં તે વધારે પ્રકાશ કરતો હોય તો ત્યાં ધન ઘણું છે એમ સમજવું અને જે તે રાત્રે માત્ર ગરમ જ લાગતો હોય તો થોડું ધન છે એમ જણવું. એ કેશુડાં કે ખીલીનાં ઝાડને વીધવામાં આવે અને તેમાંથી જે રાતા રંગનો રસ કૂટે તો તે જમીનમાં રત્નો છે એમ સમજવું, જે સફેદ રંગનો રસ નીકળે તો તે જગ્યામાં રૂપું દટાયલું છે એમ સમજવું અને જે પીળા રંગનો રસ નીકળે તો તે સ્થાનમાં સોનું છુપાયલું છે એમ સમજવું. એ કેશુડાંનો પ્રારોહ ઉપરથી જેટલો ઊંચો જણાતો હોય તેટલો જ નીચે પણ હોય તો તે સ્થાનક પર મોટું નિધાન છુપાયલું છે એમ જણવું. જે એ કેશુડાંના વૃક્ષનો પ્રારોહ ઉપરથી પાતળો હોય અને નીચેથી વિસ્તારવાળો હોય તો તે સ્થાન પર ભંડાર છુપાયલો છે એમ સમજવું, પણ જે તેથી ઉલટું જોવામાં આવે એટલે કે તે પ્રારોહ ઉપરથી જડો હોય અને નીચે પાતળો હોય તો ત્યાં કંઈ ધન નથી એમ સમજવું. ”

આ પ્રમાણે ધાતુવાદ હું શીખ્યો હતો તે મને યાદ આવ્યો.

હબર મ-
હોર પ્રાપ્તિ.

મારી સામે તે વખતે કેશુડાંનું ઝાડ ઊગેલું હતું તેને મેં બરાબર ધારી ધારીને જોઈ લીધું. એ કેશુડાંનો પ્રારોહ પાતળો થતો હતો તે ઉપરથી મને વિચાર થયો કે આ સ્થાનકે ઘણું ધન હોવું નેહએ. પછી મારે નખ મારીને એ કેશુડાંના ઝાડને વીધું એટલે તેમાંથી પીળા રંગનું દૂધ નીકળ્યું એટલે મારા મનમાં એમ થયું કે એ સ્થાન પર જરૂર સોનું હોવું નેહએ. તે જ વખતે મારા સાગરમિત્રે મને પ્રેરણા કરી એટલે એ ઝાડની નીચેનો ભાગ ખોદી નાખવાને અને અંદર રહેલા સોનાને હાથ કરવાને હું તૈયાર થઈ ગયો. તે વખતે “નમો ઘરણેદ્રાય,

૧ ક્ષીરવૃક્ષ: જે વૃક્ષના થડ વિગેરેમાં છેદ કરવાથી દૂધ જેવો રસ નીકળે છે તે વૃક્ષો: ઉબરો, વડ, પીપળો, મહુડો વિગેરે.

નમો ઘનદાય, નમો ક્ષેત્રપાલાય” એવા મંત્રનો ઉચ્ચાર કરતાં એ વૃક્ષની નીચેના ભાગને મેં ખોદવા માંડ્યો. ખોદતાં ખોદતાં તુરત જ તાંબાનું એક વાસણુ દિનાર (સોનામહોર)થી ભરપૂર મારા હાથમાં આવ્યું. મારો સાગરમિત્ર એ જોઈને ઘણો રાજ થયો. મેં પણ તે દિનારને ગણી જોઈ તો તે એક હજાર થઈ. વાસ્તવિક હકીકત તો એ હતી કે મારી સાથે મારો મિત્ર પુણ્યોદય હતો તેણે મને તે મેળવી આપી હતી, પણ મારો તે વખતે પક્ષપાત સાગર મિત્ર ઉપર વધારે હતો તેથી હું તો મહામોહને વશ પડીને એમ જ માનતો હતો કે એ પૈસા મને સાગરભાઈએ મેળવી આપ્યા છે. આટલી ખુંજ મારી પાસે થઈ એટલે મારા મનમાં કાંઈક સંતોષ થયો.

જયપુરમાં પ્રવેશ.

કમલિની સાથે લગ્ન,

ધનપ્રાપ્તિની પિપાસા.

હવે તે એક હજાર દિનાર ગુપ્ત રીતે શરીર પર બાંધી લઈને હું તે જયપુર નગરમાં દાખલ થયો. પ્રથમ સીધો બહુલ શેઠ-થી સન્માન. બજારમાં ગયો. ત્યાં એક બહુલ નામના શેઠ પોતાની દુકાન પર બેઠા હતા. તેણે મને જોયો તે જ વખતે મારા પુણ્યોદય મિત્રે તેને કાંઈ અંદરથી પ્રેરણા કરી એટલે શેઠ જાતે મને મળવા આવ્યા, મારી સાથે વાતચીત કરી, રાજ થયા અને મને પોતાને ઘેર આવવા અને રહેવા આમંત્રણ કર્યું. ગમે તે કારણથી તેમનો મારા ઉપર પ્રારંભમાં જ ઘણો સ્નેહ દેખાવા લાગ્યો અને જાણે મને જોઈને તેમના સ્નેહના તંતુઓ ઝળઝળાયમાન થયા હોય એમ દેખાવા લાગ્યું. તેઓએ મને આપેલું આમંત્રણ મેં સ્વીકાર્યું. તેઓ તુરત જ ઉઠીને અતિ આદરપૂર્વક મને પોતાને ઘરે લઈ ગયા. ઘરે જતાં જ તેમણે પોતાની વહાલી સ્ત્રી ભોગિનીને બોલાવી અને મારો પૂર્ણ આદરસત્કાર કરવા તેને ભલામણ કરી. ત્યાર પછી માણુસોએ મને અંધોળ (જ્ઞાન) કરાવ્યું અને ઘણું કોમળ રેશમી વસ્ત્ર પહેરવા અને એાઢવા આપ્યાં. વસ્ત્રો પહેરીને હું બહાર આવ્યો એટલે એક મુંદર આસન પર બેસારી મને ઘણું મુંદર ભોજન જમાવ્યું. વધારે આનંદની વાત તો એ હતી કે એ આખો વખત શેઠ પોતે હાજર જ રહ્યા, ભોજન પણ સાથે જ લીધું અને મારી

૧ 'નમો ઘનપાલાય' इति पाठान्तरं क्षेत्रपालायस्त्वाने.

સર્વ પ્રકારની તજવીજ રાખવામાં ઉત્સાહ બતાવ્યો. જમીને ઉઘા પછી મને પાનસોપારી આપ્યા.

ત્યાર પછી વિનોદવાર્તા ચાલી. શેઠ મારી પાસે નિરાંતે બેઠા અને હું કયા ગામનો છું, માઈ કુળ અને મારી દૂધમાં સાકર જ્ઞાતિ કયાં છે અને માઈ નામ શું છે એ સંબંધી બળી ગઈ. મને સવાલ પૂછ્યા. સવાલ પૂછવાની તેમની નમ્રતા એવા પ્રકારની હતી કે કોઈને પણ એ રીતભાત બેઠા આનંદ થાય. મેં પણ તેના સાથેસાથ જવાબ આપ્યા. શેઠે તે વખતે વિચાર કર્યો કે અહો ! આ તો કુળમાં, શીળ (વર્તન)માં, વયમાં અને રૂપમાં અધી રીતે યોગ્ય છે, પોતાની જ જાતનો છે અને સુંદર રૂપવાળો છે તેથી પોતાની દીકરી કમલિની નામની હતી તેનો પતિ થવાને સર્વ રીતે યોગ્ય છે એમ શેઠને લાગ્યું. શેઠની એ કમલિની દીકરી એકની એક હતી, રૂપમાં કામદેવની પત્ની રતીથી પણ ચઢે તેવી સુંદર હતી અને સર્વ શુભ લક્ષણે અને ગુણે પૂર્ણ હતી. એને પોતાની નજીક બોલાવી. બન્નેનો અરસપરસ રાગ બેઠા તેના પિતાએ શુભ દિવસે મારા તેની સાથે લગ્ન કર્યા અને ત્યાર પછી બહુલ શેઠ પોતે બોલ્યા “વત્સ ધનશેખર ! આ ઘર તારૂં પોતાનું જ છે એમ સમજ. કોઈ પણ પ્રકારની આકુળતા રાખ્યા વગર તું અહીં રહે અને મારી દીકરી સાથે આનંદ કર. તું કોઈ પણ પ્રકારની ચિંતા કરીશ નહિ. આ માઈ ધન છે તે સર્વનો તું તારી મરજી આવે તે પ્રમાણે ઉપયોગ કરજે.”

મેં જવાબ આપતાં બહુલશેઠને કહ્યું. “વડીલશ્રી ! જ્યાંસુધી પોતાનાં હાથથી રત્નના ઢગલા મેળવ્યા નથી ત્યાંસુધી ભોગલીલા કરવી, એ એક પ્રકારની વિહંગના જ છે, પણ સાગર ઉછળ્યા કર્યો. મારે હિસાબે તેવો આનંદ તિરસ્કારને પાત્ર છે, તેવી લીલા વિક્કારને યોગ્ય છે, તેવા ભોગો મારે ભોગવવા યોગ્ય નથી. માટે મુરખી ! આપે હવે મને તેવો હુકમ ન કરવો. મારાથી ઘરે રહી શકાય તેમ નથી. મને તો આપ કોઈ સારો સથવારો શોધી આપો તો તેની સાથે હું રત્નદ્વીપે જઈ અને ત્યાંથી મહેનત કરીને રત્નના ઢગલા પેદા કરી લાવું.”

બહુલશેઠે કહ્યું કે—“લાઈ ! આવો મોટો દરીઓ ઉઠ્ઠાંથી બહુ દૂર જવાની તારે જરૂર નથી, મારા પૈસા લે અને તેનાવડે તારી મરજી આવે તેવો વેપાર કરીને અહીં રહીને પૈસા પેદા કર. તારા મનમાં પૈસા પેદા કરવાની હોંસ છે તો ભલે તેમ કર.”

શેઠની આવી અતિ ઉદાર માગણીની મેં જરાએ કિમત ન કરી કે શેઠનો આભાર સરખો પણ ન માન્યો. માત્ર જૂદી ગાંઠ. ઉત્તરમાં હું એટલું જ બોલ્યો કે—“સુસ્રી! જો આપનો એવો જ આગ્રહ છે કે મારે બહારગામ હાલ જવું નહિ તો ભલે, મારી પાસે થોડી પુંજી છે, તો અહીં રહી તે પુંજી વડે તમારાથી જૂદો વેપાર કરીશ, ઘર પણ જૂદું જ લઈને રહીશ અને દુકાન પણ સુવાંગ જૂદી જ રાખીશ.” અકુલશેઠે મારી એ માગણી કબૂલ રાખી, તે વાતનો સ્વીકાર કર્યો અને ગમે તેમ કરી દીકરી નજરસન્મુખ રહે તેવો ઘાટ ઉતાર્યો.

સાગરની અસરતળે ધનશેખર,

કર્માદાનના નીચ વ્યાપારો,

નિરંતર વધતી જતી ધનેચ્છા.

હાર પછી મેં વેપાર કરવા માંડ્યો. મારો સાગરમિત્ર અંદર રહીને મને વારંવાર દરેક ક્ષણે પ્રેરણા કર્યા કરતો હતો. તેથી દરેક ક્ષણે મારા મનમાં નવા નવા તર્ક વિતર્ક થયા કરતા હતા, ધન મેળવવા માટે મારા મનમાં નવા નવા તરંગો આવતા હતા, જૂદા જૂદા ધન વધારવાના રસ્તાઓ તરફ મન દોડી જતું હતું, મારી ધર્મશુદ્ધિ તેથી ગળી જતી હતી, ગમે તેમ કરીને ધન મેળવવું એ જ વિચાર રહેતો હતો, મારી દયાળુતા અંદરથી ખસી જતી હતી, સરળતા અને નમ્રતા નાશ પામી જતી હતી, ધન જ આ જગતમાં ગમે તે પ્રકારે ધન ધન ધન. સાર છે, પ્રધાન છે, રહસ્ય છે એવી શુદ્ધિ થતી હતી, સામાનું મન રાખવાની જે સ્વાભાવિક દાક્ષિણતા હોય છે તે મારામાં ઘટતી જતી હતી અને સંતોષ પણ અદૃશ્ય થતો જતો હતો. જાણે ગમે તે વેપાર કરી ગમે તેમ કરી ધન એકઠું કરું, ધનના ઢગલા કરું, ધનની તીજેરીઓ ભરું, એવા વિચારો આવ્યા કરતા હતા. પછી તો મેં અનાજ લેવા માંડ્યું,^૧ અનાજના

૧ જૈન ધર્મ અહિંસાના મૂળ પાયા ઉપર રચાયેલો છે તેથી જ્યાંસુધી અને જ્યાંસુધી જે વ્યાપારમાં હિંસા થતી હોય તેવો વ્યાપાર શ્રાવકે ન કરવો એવો સામ્રાજ્યનો આદેશ છે. એવા ન કરવા યોગ્ય વ્યાપારને કર્માદાન કહેવામાં આવે છે. એમાં પાંચ કર્મ છે, પાંચ વાલ્કિન્ય છે અને પાંચ સામાન્ય છે. એ પંદરનો સામાન્ય હોવાલ ગૃહધર્મના વર્ણન પ્રસંગે પ્રસ્તાવ-૪, પ્ર. ૩૫ પૃ. ૧૦૮૩ માં આપ્યો છે તેથી અત્ર તેનું પુનરાવર્તન કરતા નથી. તે જ હકીકત પ્ર. ૪, પ્ર. ૧૧ ની મહાઆરંભની નોટમાં પણ વિસ્તારથી બતાવેલ છે તે જુઓ.

મોઠા મોઠા કોઠારો કરી તેમાં તેનો સંગ્રહ કરવા માંડ્યો; કપાસ અને તેલને ભાંડશાળા (ગોડાઉન)માં ભરવા લાગ્યો; લાખનો વેપાર કરવા માંડ્યો; ગળીનો વેપાર કરવા માંડ્યો; જીવથી વ્યાજ તલો વિગેરે પીલાવવાનો ધંધો કરવા લાગ્યો; અંગારા પડાવવા લાગ્યો; આખા ને આખા વનને કપાવવા લાગ્યો, ગમે તેવું સાચું જૂઠું ખોલવા લાગ્યો, સરળ પ્રકૃતિના મનુષ્યોને લેવડદેવડમાં લુંટવા લાગ્યો, મારા ઉપર વિશ્વાસ રાખનારને છેતરવા લાગ્યો, લેવા દેવા માટે તોળવા અને માપવાના કાટલામાં તફાવત રાખવા લાગ્યો અને ધંધામાં અને ધનચિંતામાં એવો મશગુલ થઈ ગયો કે પાણી પીવાની ગમે તેટલી તરસ લાગી હોય તો પાણી પણ પીડું નહિ, લુખ લાગી હોય છતાં જમું પણ નહિ અને ધનની લોલુપતામાં રાત્રે ઉંઘું પણ નહિ. ધનની લોલુપતા મારી એટલી બધી વધી ગઈ કે મારી અત્યંત સુંદર, સરળ, પતિભક્તિવાળી, પદ્મની કમલિનીને હું મળું પણ નહિ, તેની સાથે વાત પણ કંઈ નહિ, તેની પાસે એમું નહિ, તેને કોઈ પ્રકારના આનંદવિલાસ કરાવું નહિ અને તેના સુંદર દિવ્ય વદનકમળ ઉપર ભ્રમરની જેમ અધરરસતું પાન પણ કંઈ નહિ.

અહો અગૃહીતસંકેતા ! આવી રીતે અનેક પ્રકારના કષ્ટો મેં સહન કર્યાં, દુઃખ વેશ્યાં અને ચિંતા કરી ત્યારે મારી લોભ સમુદ્રે પાસે જે એક હજાર સોનામહોરો હતી તેમાં મેં તણાવો ગયો. બીજા પાંચસોનો વધારો કર્યો એટલે મારી પુંજ પંદરસો સોનામહોરની થઈ. જેવી મારી પુંજ પંદરસો સોનામહોરની થઈ કે મારી ઇચ્છા એ હજાર સોનામહોર મેળવવાની થઈ. અનેક નીચ વ્યાપાર કરતાં મને તેટલી સોનામહોરો પણ મળી એટલે વળી મારી ઇચ્છા દશ હજાર સોનામહોર મેળવવાની થઈ.^૧ વળી વધારે

૧ ધનની સ્થિતિ આવી જ છે, લોભનો પાર નથી, છેડો નથી, આકાશની જેમ તે વધતો જ નય છે. ઇચ્છાને તેટલા માટે આકાશ સાથે સરખાવી છે, આકાશનો છેડો આવે તો ઇચ્છાનો પાર આવે. આજે જેટલા મેળવવાની ઇચ્છા થઈ હોય તેટલા મળી નય એટલે વળી તેથી ઘણા વધારે મેળવવાની ઇચ્છા થાય છે અને આ પ્રમાણે નિરંતર પ્રાણી આમળ વધતો નય છે, પણ કદિ ધન શાથી મળે છે તેનો વિચાર કરતો નથી, મળે તો પોતાની સાખાશી માને છે, પુરુષાર્થમાં વખાણ કરે છે, ન મળે તો નસીબને ઠપકો આપે છે, પણ એની આશાને અને લોભને છેડો કદિ આવતો નથી. વધતી જતી આશા પર ઉપાધ્યાયશ્રી ચરોચિન્મયતું પૃ. ૭૯ માં ટાંકેલું સ્વાધ્યાય વાંચવા વિચારવા યોગ્ય છે. (પ્રથમ પ્રસ્તાવ.)

વેપાર કરતાં અને પાપો સેવતાં મને દશ હજાર સોનામહોરો પણ મળી ગઇ એટલે તુરત જ મારી ઇચ્છાલાખ સોનામહોરો મેળવવાની થઇ આવી. મારો સાગરમિત્ર અંદર રહી વારંવાર પ્રેરણા કર્યાં જ કરતો હતો અને ગમે તેમ કરી લાખ મહોર પૂરી કરવા મને સલાહ આપતો હતો. પછી અનેક જૂદા જૂદા પ્રકારના ઉપાયો કરતાં મને લાખ મહોર પણ આખરે મળી ગઇ એટલે વળી દશ લાખ સોનામહોર મેળવવા મને તેણે પ્રેરણા કરી. વળી મેં અનેક વેપાર કર્યાં, ત્રાસ વેચ્યા, ઉભગરા કર્યાં, હિસાબો કર્યાં, સરવૈયાં કાઢ્યાં અને મહા પ્રયાસે દશ લાખ સોનામહોરો પણ મેળવી.

દશ લાખ સોનામહોર મને મળી એટલે વળી મારા સાગરમિત્રે મને એક કરોડ સોનામહોર મેળવવા પ્રેરણા કરી અને વારંવાર સૂચના કરી કરીને કરોડ સોનાંયા મેળવવા અંદરથી ઉત્સાહ આપ્યો. મેં અગાઉ કર્યાં હતા તે સર્વ વ્યાપારો વધારે જોસથી અને ઉત્સાહથી કરવા માંડ્યા પણ દશ લાખ અને કરોડ વચ્ચેનો આંતરો ધણો મોટો હોવાથી મારી તે ઇચ્છા કોઇ રીતે પૂરી થઇ શકી નહિ; તેથી તે રકમ મેળવવા માટે મેં વધારે વધારે ઉપાયોની યોજના કરવા માંડી: પરદેશમાં જઇ વેપાર કરનારા અનેક ગાડાઓના સાથ મેં યોજ્યા; ઊંટનું મોટું ધણુ (ટોળું) પરદેશ વસ્તુઓ ભરીને વેપાર કરવા મોકલ્યું; વેપાર ખેડવા સાડ મોટાં મોટાં વહાણુના સમૂહો પરદેશ મોકલ્યા; ગધેડાઓ (ભાર ઉચકવા સાડ)નું મોટું લશ્કર મેં એકઠું કર્યું અને તેમના ઉપર માલ લાદીને પરદેશનો મોટો વ્યાપાર શરૂ કર્યો; આમઠાના વેપારીઓ સાથે વેપારની ગોઠવણુ કરી; રાજ્યોને મળીને તેમની પાસેથી તેમના અમુક અમુક દેશોમાં વેપાર કરવાને અને તેના પરની લાગત (જગાત વિગેરે) વસુલ કરવાને વાસ્તે તેની પાસેથી હક્કો (ઇન્તરાઓ) મેળવ્યા; આખલા (ખળદ)નું મોટી સંખ્યામાં પોષણુ કર્યું; પૈસા પેદા કરી આપવા માટે નાથકાઓનું મોટું ટોળું એકઠું કર્યું (તે મારે માટે તેનું

૧ હાથીના વ્યાપારી અને હાથી વડે વ્યાપાર કરનારા એ અર્થ પણ યાદ છે. અહીં વર્ણવેલાં લગભગ સર્વે કર્મોદાનના વ્યાપારો છે, મહાપાપથી ભરપૂર છે, ખાસ વચ્ચે છે. જુઓ. પ્ર. પ. પ્ર. ૩૭ માં સાતમા વ્રતપર વિવેચન.

૨ આખલાને પોષી મોટા કરવા અને પછી તેને મોટી કિમતે વેચવા. આખલાને (ખળદને) ગોઠવા (નપુંસક) ખનાવીને વેચવા. અંથી એનું વીર્ય અરુખલિત રહે છે અને કામ વધારે કરે છે.

શીળ વેચીને ધન પેદા કરે તેટલા સાડ); અત્યંત અધમ વર્તન જણાય તેવા ધંધા કરવા માંડ્યા; રસના દારૂ તાડી વિગેરેના અનેક પ્રકારના ધંધા માંડ્યા; સુંદર હાથીઓના દાંત કપાવીને તેનો વેપાર કરવા માંડ્યો; અનેક પ્રકારની ખેતીઓ કરાવવા માંડી; શેરડી પીલીને તેમાંથી રસ કઢાવી ગોળ અને ખાંડ તૈયાર કરાવી તેનો વેપાર કરવા માંડ્યો-ટુંકામાં કહું તો આ લોકમાં થતા વેપારધંધામાંથી મેં એક પણ વેપારધંધા કે વ્યવસાય બાકી રહેવા દીધો નહિ, ધનની ઇચ્છાથી મારા સાગરમિત્રની ઇચ્છા તૃપ્ત કરવા માટે મેં સર્વ પ્રકારના ધંધા કર્યા, ધન પ્રાપ્ત કરવાનાં જે જે સાધનો કલ્પી શકાય તે સર્વ મેં કર્યાં, અને તેમ કરવામાં મેં ન રાખી પાપની બીક, કે ન કરી મને થતા કલેશની દરકાર, ન કરી કોઈ પ્રકારના યુગ્મની ઇચ્છા કે ન કર્યો જરા પણ સંતોષ-માત્ર મારા સાગરમિત્રને સંતોષ આપવા ખાતર મેં તેની આજ્ઞા મુજબ મારાથી જે અને તે સર્વ ધંધાધાપા કર્યા અને રાતદિવસ ધનની ચિંતા વિચારણા અને ઘટના કરી. અહો અગૃહીતસંકેતા ! મહા પાપ કરીને ઘણો સમય જતાં મેં આખરે એક કરોડ સોનૈયા મેળવવાની ઇચ્છા હતી તે પણ પૂરી કરી. આ સર્વ પ્રતાપ મારી અંદર સાથે રહેલ પુણ્યોદયનો હતો, પણ મને તે વાતની ખબર નહોતી અને હું તે જાણવાની દરકાર પણ કરતો નહોતો.

આવી રીતે કરોડ સોનૈયા મળ્યા એટલેથી પણ મારો સાગર-
 કરોડ થયે મિત્ર સંતોષ પામ્યો નહિ, ધરાયો નહિ, રાજ થયો
 રત્નકોટીચ્છા. નહિ. એની સાહસ કરવાની વૃત્તિ મને વારંવાર
 ઉત્સાહ આપ્યા કરતી હતી, અંદરથી પ્રેરણા કરતી
 હતી અને જ્યારે જ્યારે તેને પ્રસંગ મળે ત્યારે ત્યારે તે મારા ઉપર
 પોતાનો સીધો કાબુ ચલાવતો હતો અને મને પ્રેરણા કર્યા કરતો
 હતો, મને સળવળાટ કરતો હતો અને મને ધક્કા મારી આગળ
 વધારતો જતો હતો. તે મને સમજાવતો કે-“ ભાઈ ! જે તેં મારી
 સલાહ અને સૂચના પ્રમાણે કાર્ય કર્યું તો મારા પ્રતાપથી તને કરોડ
 સોનૈયા પણ મળ્યા, હવે જે તું બરાબર ઉત્સાહ રાખીશ તો કરોડ
 રત્ન પ્રાપ્ત કરવાં એ પણ તારે માટે દુર્લભ નથી, અશક્ય નથી, મુશ્કેલ
 નથી; પરંતુ રત્ન અહીં નહિ મળે, તેને માટે તો તારે સમુદ્ર ઓળંગ-
 ગીને રત્નદ્રીપે જવું પડશે, પણ જે તું ઉત્સાહ રાખીશ તો મારા
 પ્રતાપથી તને તે પણ મળશે. આવી રીતે પ્રેરણા કરીને તે સાગર-
 મિત્રે મને સમુદ્ર ઓળંગી રત્નદ્રીપે જવાની પ્રેરણા કરી અને વારંવારની
 પ્રેરણાથી તે વાત મારા મન ઉપર એટલી બધી ઠસાવી દીધી કે

કદાચ કોઈ દૈવ આવીને મને તેમાંથી નિવૃત્ત થવા પ્રેરણા કરે કે ફરમાવે તો પણ હું તે નિર્ણયમાંથી પાછો હાલું નહીં.

રત્નકોટિની માટી આશાએ ખેંચાણા.

ખડુલશેઠે લોભનું તત્ત્વજ્ઞાન કહ્યું.

પણ ધનશેખર સમજ્યો નહિ અને વધ્યો.

ઉપર પ્રમાણે રત્નદ્રીપે જવાને મારા મનમાં નિશ્ચય થયો એટલે

મેં તે વાત મારા સસરા ખડુલશેઠને કહી. શેઠ
 ધનસંબંધી અ- મહા વિચક્ષણુ વ્યાપારી હતા. તેમણે દીર્ઘ દષ્ટિ વાપરી
 વહાર વિચાર. મને જવાખ આપ્યો “ વત્સ! જેમ જેમ આ પુરુષને
 “ ધનનો વધારે વધારે લાભ મળતો જાય છે તેમ તેમ વધારે વધારે
 “ મેળવવાના તેના મનોરથો વધતા જાય છે. શાસ્ત્રવચન પ્રસિદ્ધ છે કે
 “ જહા લાહો તહા લોહો, લાહાલોહો પવહૃદૈ । ‘ જેમ લાભ થતો જાય તેમ
 “ લોભ થતો જાય છે, લાભથી લોભ વધે છે. ’ તને કદાચ કરોડ રત્ન
 “ મળશે તોપણ તેથી વધારે મેળવવાના તારા મનોરથ પૂરા થશે નહિ.
 “ મહા અગ્નિ સખત જોરમાં બળતો હોય તેમાં નવાં લાકડાં નાખવાથી તે
 “ બુઝાતો નથી, પણ ઉલટો વૃદ્ધિ પામે છે, વધારે જ્વેસથી સળગે
 “ છે, પોતાનો પ્રતાપ આકરો કરતો જાય છે. ભાઈ! તેં ઘણા પૈસા
 “ મેળવ્યા છે, હવે તો સંતોષ રાખવો તે જ વધારે સાચું છે. આ
 “ મેળવેલા પૈસા છે તેની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરી તેને ઠેકાણે પાડવા અને
 “ તેને જાળવવા એ જ વધારે સલાહકાર છે. વળી તેં અત્યાર સુધી
 “ કાંઈ આરામ પણ લીધો નથી તેથી હવે સર્વ પ્રકારની વ્યાકુળતા
 “ છોડી દઈને નિરાંતે બેસ અને જરા સ્થિર થા. ”

મારા સસરાના આવા વિચાર સાંભળી મેં તેમને જવાખ આપ્યો.

“ મુરખીજી ! આપ એ પ્રમાણે બોલો નહિ. ન્યાંસુધી
 ધને ચ્હુના “ આ પ્રાણી પોતાનો પુરુષાર્થ કરતો નથી, પોતાની
 વિચારો. “ શક્તિ ફેરવતો નથી, કાર્યનો આરંભ કરી દેતો

“ નથી, સાંસુધી લક્ષ્મી તેના તરફ પોતાની પીઠ રાખે છે, તેને મચક
 “ આપતી નથી, તેને વરતી નથી; પણ એક વાર પ્રાણી કર્મનો
 “ આરંભ કરી દે છે એટલે લક્ષ્મી તેના તરફ પ્રેમથી જુએ છે, આનં-
 “ દથી જુએ છે, હોંસધી જુએ છે. લક્ષ્મી કોઈ પ્રાણીને વરેલી હોય,
 “ તેને ભેટીને વળગી રહેલી હોય છતાં જો તે માણસ સાહસ છોડી
 “ દે છે તો જોવી રીતે પોતાના પ્રેમાતુર પ્રણયીની આરંકાથી કુલટા સ્ત્રી
 “ ધન વચરના પુરુષને છોડી દે છે તેમ તેવા માણસને છોડીને લક્ષ્મી
 “ આલી જાય છે (પોતાનો જોર પુરુષ આવી પહોંચવાનો છે એવી બ્રાંતિ

“ચતાં કુલટા દુભાંગી પતિને તણ દે છે તે પ્રમાણે). પોતાનું સર્વ
 “કામકાજ બંધ કરીને જે બીજે કેકાણે પોતાનું ચિત્ત પરોવે છે, જે
 “ધનોપાર્જનનું કામ બંધ પાડી દે છે, તેના તરફ એ કુળવાન સ્ત્રીની
 “પેઠે લગ્નપૂર્વક જુએ છે, તેની સાથે તે પ્રેમગોષ્ઠિ કરતી નથી,
 “પણ તેનું ચિત્ત આમ તેમ અસ્થિર રહે છે (મતલબ તેની સાથે
 “તે ખરો પ્રેમપ્રસંગ જમાવતી નથી). ગમે તેવા ખરાબ સંધો-
 “ગોમાં કે સ્થિતિમાં આવી પડ્યો હોય છતાં પણ જે પ્રાણી ધન
 “મેળવવાનો ઉત્સાહ છોડતો નથી તેની છાતી ઉપર પોતાની મેળે
 “વગર પ્રેરણાએ લક્ષ્મી આવી પડે છે, તેને જાતે વરે છે અને તેના
 “ઉપર શ્રીદા થઈ જાય છે. જે ધીરજવાળો પ્રાણી પોતાની યુદ્ધિ-
 “હાપણ વાપરીને લક્ષ્મીને પરાક્રમથી અથવા યુક્તિકળાથી બાંધી
 “રાખે છે તેના તરફ લક્ષ્મી પ્રોષિતભર્તૃકા સ્ત્રીની પેઠે રાહ જુએ છે.
 “(જે સ્ત્રીનો પતિ પરદેશ ગયો હોય તેને ‘પ્રોષિતભર્તૃકા’ કહેવામાં
 “આવે છે. એવી કુળવાન સ્ત્રીઓ વિદેશમાં રહેલા પતિના આગમ-
 “નની રાહ જોતી તે દિશા સન્મુખ વારંવાર દૃષ્ટિ દે છે તેમ લક્ષ્મી
 “પણ આવા પુરૂષોની સન્મુખ જ દૃષ્ટિ રાખે છે.) જે પ્રાણીને જરા
 “થોડી લક્ષ્મી મળે ત્યાં તો તે સંતોષ પામી જાય છે તેના તરફ એ
 “લક્ષ્મીદેવી હલકી નજરથી જુએ છે, તેવા પ્રાણીને તે તુરંજ પ્રકૃ-
 “તિનો માને છે અને પોતે જરા પણ તેને ત્યાં વૃદ્ધિ પામતી નથી.
 “જે પ્રાણી પોતાના તેવા પ્રકારના ગુણોથી લક્ષ્મીદેવીને રીઝવતો નથી
 “તેનો એ દેવી સાથે પ્રેમસંબંધ સિદ્ધ થયો હોય તો પણ તે લાંબા
 “વખત ચાલતો નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી સમજી માણસે પૈસા
 “એકઠા કરવાની બાબતમાં કદિ પણ સંતોષ ન કરવો. માટે વડી-
 “લશ્રી! મને રત્નદ્રીપે જવાની આજ્ઞા જરૂર આપો.”

બહુલશેઠે આ લાંબા સંભાષણનો મને ટુંકામાં જ જવાબ આપ્યો
 કે—“પ્રાણી પોતાનામાં જાય કે, મેરૂપર્વતના શિખર ઉપર ચઢે,
 રત્નદ્રીપે જાય કે ઘરે રહે, ગમે તેટલો ઉદ્યમ કરે કે ઉદ્યમ વગર
 બેસી રહે-પણ તેણે પૂર્વે જેવી વાવણી કરી હોય તે પ્રમાણે જ
 તેને ફળ પ્રાપ્ત થાય છે; છતાં તમારો પરદેશ જવાનો આટલો બધો
 આગ્રહ છે તો જાઓ, મારી રજા છે, તમને ગમે ત્યાં જાઓ.”

જવાબ આપતાં મેં એ બાબત સસરાજીનો આભાર માન્યો.

૧ શેઠની દલીલ રૂચે તેવી નથી, પણ આગળ કથા વાંચતાં તેનું સત્ય સમજરો.
 યોગ્ય ઉદ્યમની મના નથી, પણ ધનશેખરની વાત તો માત્ર ઉદ્યમપ્રધાન છે. કથા
 આગળ વાંચતાં આ બાબતનો સ્વતઃ નિર્ણય થઈ જશે. શેઠે જેણે કે ધનશેખર
 વાચ્યો રહે તેમ નથી તેથી વગર મને તેમણે રજા આપી એ તેમની દીર્ઘ દૃષ્ટિ છે.

રત્નદ્રીપે ગમન.

રત્નસંચય સંગ્રહ.

વિશેષેન્છાથી સ્થિતિ.

હવે રત્નદ્રીપે જવાની મારી તૈયારીઓ ચાલી. અનેક પ્રકારનાં કરિયાણાં મેં એકઠાં કર્યાં, વહાણો તૈયાર કર્યાં, તેમાં તૈયારી. ખલાસી માલમ વિગેરેની ગોઠવણુ કરી, જવાના દિવસની ગણતરી કરવા માંડી,^૧ લગ્નશુદ્ધિ (રાશિને ઉદય) વિચારવા માંડી, નિમિત્તોની તપાસ કરવા માંડી,^૨ અવશ્રુતિઓ કરવામાં આવી, ઇષ્ટ દેવતાનું રમરણુ કરવામાં આવ્યું, સમુદ્રદેવની પૂજા કરવામાં આવી, મોટા સદૈત સઢો સજ્જ કરાવવામાં આવ્યા, વહાણુમાં મોટા મોટા કુવાઓ^૩ ઊભા કરવામાં આવ્યા, મુસાફરીમાં જોઈતાં ઇંધણુ છાણું રાખી લેવામાં આવ્યાં, પીવાના પાણીનાં વાસણો ભરી લેવામાં આવ્યાં, વહાણુમાં ખીજે જે કાંઈ સરસામાન જોઈએ તે તમામ ચઢાવી દેવામાં આવ્યો,^૪ લડાઈને લગતી સર્વ સામગ્રીઓ પણ વહાણુપર તૈયાર કરી દેવામાં આવી, દરિયારસ્તે વ્યાપાર કરનારા અને તે જ દ્રીપે જઈને વેપાર કરનારા વેપારીઓને મેળવી લેવામાં આવ્યા.

આવી રીતે સર્વ સામગ્રિ તૈયાર થઈ ગઈ એટલે ખીજા મહા ધનવાન વેપારીઓની સાથે હું રત્નદ્રીપે જવાને તૈયાર સફર. થઈ ગયો અને મારી સ્ત્રીને તેના આપને ઘરે મૂકી દીધી. જ્યારે જવાનો નિર્ણય કરેલો દિવસ આવ્યો ત્યારે સર્વ પ્રકારના મંગળ કરીને અરાબર વખતે હું વહાણુ ઉપર ચઢ્યો. મારા અન્ને મિત્રો (સાગર અને પુણ્યોદય) પણ મારી સાથે વહાણુ ઉપર ચઢ્યા.

૧ તૈયારીમાં ભાઈ ધનશેખર એવો પણ ગયો કે એણે સ્ત્રીની રત્ન પણ લીધી નહિ, એની પાસે ગયો પણ નહિ, કદાચ એ યાદ પણ આવી નહિ હોય એમ લાગે છે. હવે પછીની વાર્તામાં કમલિની સંબંધી કાંઈ હકીકત આવતી નથી તે વિચારવા લાયક છે.

૨ અવશ્રુતિ: અમુક દિવસે અમુક દિશાએ જઈ ન જઈ વિગેરેના નિર્ણયને અવશ્રુતિ કહે છે. જ્યોતિષ.

૩ કુવો: વહાણુનો મધ્ય સ્તંભ. કોઈ વહાણુ જે ચાર પાંચથી પણ વધારે કુવાનું હોય છે.

૪ ચાંચીઆ વિગેરે સાથે લડવા વહાણુમાં લડાઈની સામગ્રિ પણ રાખવી શરૂ છે.

અમારાં નાંગર ઉપાડવાંનો વખત થયો એટલે સરણાઇનો નાદ થવા લાગ્યો, શંખો વગાડવામાં આવ્યા, મંગળપાઠનો ઉચ્ચાર વિદાય. ચારે તરફથી થવા લાગ્યો, અપળ બાળકો અથવા બ્રહ્મચારીઓ હર્ષથી ગર્જન કરવા લાગ્યા, વડીલવર્ગ આશિષ દેતો દેતો નગરને માર્ગે પાછો ચાલવા માંડ્યો, છોડી દીધેલી ભાર્યા તદ્દન રાંક જેવી હતાશ બની ગઈ, મિત્રમંડળ કાંઈક રાજી થયું અને કાંઈક ખેદ પામી ગયું અને સજ્જન લોકો અનેક પ્રકારના મનોરથો મનમાં ને મનમાં કરવા લાગ્યા.

એવી રીતે અર્થી માણુસોના મનોરથ પૂરા કરીને, અવસરને યોગ્ય ઉત્સવ કરીને ન્યારે પવન અનુકૂળ થયો ત્યારે પહોંચ્યા. અમે સર્વે વહાણુમાં દાખલ થયા. પછી વહાણુ ઉપર સદ્ ચઢાવવામાં આવ્યા, નાંગરો ઉપજ્યાં, વહાણુ શ્રેણિબંધ ચાલ્યા,^૧ સુકાનીઓ બરાબર ધ્યાન રાખી નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યા, એવી રીતે અમારાં વહાણુ રસ્તે પજ્યાં, પવન પણ ઘણો અનુકૂળ થઈ ગયો. સખ્ત પવનના ભેરથી સમુદ્રમાં થતાં મોજાંઓ સાથે ઘસડાઈ આવતાં મોટાં માછલાંઓનાં પુચ્છોની છટાના આઘાતથી થતાં મોટા અવાજથી જળતંતુઓ ભય પામી દૂર નાસતા ભય છે, મોજાંઓના અથડાવાથી શ્રીણુના ગોટા ઉડે છે અને અનેક કાચખાઓ નાશ પામે છે-એવા માર્ગે અમારાં મોટાં વહાણુ ચાલ્યાં, મોટા વિસ્તારવાળા મહા સમુદ્રમાં આગળ વધ્યાં અને વચ્ચે અનેક નાના મોટા બનાવો બનતા આખરે અમે સર્વે બહુ થોડા વખતમાં રત્નદ્રીપે આવી પહોંચ્યા, અમને સર્વને બહુ જ આનંદ થયો, અમે સર્વે બહુ પ્રસન્ન થયા, સફર સલામતીથી પૂરી થવા માટે અમે અમારી જાતને ધન્ય માનવા લાગ્યા.

પછી વ્યાપારીઓ વહાણુમાંથી ઉતર્યા, જે જે બતાવવા લાયક ચીજો હતી તે સાથે લીધી, ત્યાંના રાજાની મુલાકાત રોકાયો. લીધી, નજરાણું ધર્યું, રાજાએ અમારી તરફ પ્રેમ બતાવ્યો, દાણુ સુકાવવામાં આવ્યું, વેચવાની વસ્તુઓની ગણતરી કરવામાં આવી, વેપારીઓને સામસામી હાથા આપવામાં આવ્યા, સર્વેએ પોતપોતાની રૂચિ પ્રમાણે માલનું વેચાણુ કર્યું,^૨

૧ અવલયકા: અથવા અલ્પકા: શબ્દનો અર્થ મને ખોટો નથી.

૨ સોદા કરવાની આ વ્યાપારીની જાણીતી રીત છે.

૩ પરદેશના વ્યાપારમાં અહીંની ચીજો ત્યાં વેચી ત્યાંથી ચીજો લાવવાની જ હોય છે; એ સિવાય બીજી રીતે exchange પતે નહિ. સોનું રૂપું લાવે તેના કરતાં ત્યાંની વસ્તુઓ લાવે તો ખેવડો લાભ મળે છે. અહીંની વસ્તુના વેચાણુનો લાભ અને ત્યાંની સસ્તી વસ્તુ અહીં વેચાય તેનો લાભ-એમ ખેવડો લાભ મળે છે. દેશ પરદેશની વસ્તુને વ્યાપાર આ ધારણું જ થતો.

પાછી ખીજ વસ્તુઓ તેના બદલામાં ખરીદ કરી, બક્ષીસો આપી, ખીજા મારી સાથેના વેપારીઓ તે પોતાના દેશ તરફ જવાને તૈયાર થયા અને આદ્યા.....પણ મને તો મારા મિત્ર સાગરે કહ્યું કે—
 “ભાઈ ધનશેખર! જે દેશમાં લીંબડાનાં પાંદડાંનાં બદલામાં રત્નો મળે છે તેવા દેશને છોડીને તું ઉતાવળ કરીને શા માટે પાછો ફરે છે? એવી તારે શી ઉતાવળ છે?” મારા મિત્રની આવી સલાહને લઈને હું તો ત્યાં દુકાન માંડીને બેઠો અને રત્ન ખરીદવાનો વેપાર શરૂ કર્યો.

પ્રકરણ ૩ જી.

હરિકુમાર-વિનોદ.

મારી સાથે આવેલા સર્વ વ્યાપારીઓ વિદાઇ થઇ ગયા, વ્યાપાર કરી પાછા ગયા પણ સાગરમિત્રની પ્રેરણાથી અને તેટલાં રત્નના ઢગલા કરવા માટે હું રત્નદ્રીપિ રહ્યો અને વેપાર શરૂ કર્યો. મારો આખો વખત સાગરની પ્રેરણાથી દ્રવ્ય મેળવવાના ઉપાયો વિચારવામાં અને ગોઠવવામાં જતો હતો. ત્યાર પછી એક હઝીકત બની તે (ધનશેખર-સંસારીશવ અગૃહીતસંકેતાને કહે છે કે) સાંભળઃ—

હરિકુમારનો પૂર્વ વૃત્તાંત.

માતામરણ, હરિજન્મ.

સાર્થવાહુ સહાય.

મામાને ઘરે.

પરિચય.

એવી રીતે ધનચિંતામાં અને વ્યાપારમાં હું મારો સમય ગાળતો હતો તે દરમિયાન એક દિવસ એક ઘરડી ડોશી^૧ મારી પાસે આવી અને મને કહેવા લાગી “દીકરા! મારે તારી સાથે કાંઈ વાત કરવી છે.” મેં તેને વાત કરવાનું કહેતાં તેણીએ વાત ચલાવી:—

૧ આ ડોશીનું નામ બચ્ચુમતી છે તે આગળ જણાશે.

“ભાઈ! તને ખબર છે કે આનંદપુરમાં કેસરિ રાજ રાજ્ય કરે છે. તે રાજને બે રાણી હતી: એક જયસુંદરી અને બીજી કમળસુંદરી. જયસુંદરી હજુ જીવે છે એ હકીકત તું જાણે છે. કમળસુંદરી સંબંધી હકીકત તને કહું છું. એ કેસરિ રાજને રાજ્ય ઉપર અત્યંત રાગ હોવાથી પોતાને છોકરો થશે તે પોતાને મારી નાખી રાજ્ય પચાવી પડશે એવી આશંકાથી જોયો છોકરો જન્મે છે કે તરત જ તેને મારી નાખે છે; આવી રીતે તેણે તુરતના જન્મેલા કેટલાએ છોકરાને સ્વધામ પહોંચાડી દીધા છે. આ હકીકત કમળસુંદરીના જાણવામાં આવી ગઈ. એકદા તેને ફરીવાર ગર્ભ રહ્યો. ગર્ભમાં રહેલા બાળકપર માતાનો સ્વાભાવિક સ્નેહ હોય છે તે પ્રમાણે કમળસુંદરીએ પુત્રમોહથી વિચાર કરીને એક રાત્રે રાજમંદિરેથી નાસી છૂટવાનો રસ્તો પકડ્યો. નાસતી વખત પોતાની સાથે દાસી તરીકે મને લઈ લીધી. અંધકારમય રાત્રીએ અમે બન્ને રાજગૃહમાંથી નાહા. આગળ વધતાં એક મોટી ભયંકર અટવી આવી. કમળસુંદરી જાતે સુકોમળ અને કદિ ચાલેલ ન હોવાથી તેને ઘણું દુઃખ પડ્યું. પહોં ફાટવાનો વખત થવા આવ્યો. તે વખતે એ મારી શેઠાણીનું નિતંબબિંધ વિકસ્વર થવા લાગ્યું, હુંડીમાં વેણુ આવવા માંડી, પેટમાં દારૂણ શૂળો આવવા લાગી, પગ ચાલતાં અટકી પડ્યા, શરીર આખું જાણે દબાઈ જતું હોય તેમ ભાંગવા માંડ્યું, હૃદયમાં ધબકારા થવા માંડ્યા, આંખો મીંચાઈ ગઈ અને બગાસાં (અવાચી) ઉપર બગાસાં આવવા માંડ્યાં. એટલે તે મહારાણી બોલી ‘સખિ વસુમતી! હવે હું એક ડગલું પણ આગળ ભરી શકું તેમ નથી, મારા શરીરમાં ઘણી સખત પીડા થાય છે અને માંડે આખું શરીર મહા વ્યથા ભોગવે છે.’ મેં તે વખતે વિચાર કર્યો કે અરે આ તે શું હશે? તે જ વખતે મારા ધ્યાનમાં આવી ગયું કે અહો! રાણીને બાળક અવતરવાનો સમય નજીક આવ્યો જણાય છે. પછી મેં રાણીને ધીરજ આપી અને સુવાવડના સમયને યોગ્ય તે સ્થાનમાં બનતી સગવડ કરી. ત્યાં તો વેદનાથી વ્યાકુળ થઈને મારી સ્વામિની એક મોટી રાડ પાડીને જમીનપર પડી ગઈ, પછાડી ખાઈને મોટ્ટેથી હાયવોયના અવાજ કરવા લાગી, એટલામાં તેને પુત્રનો પ્રસવ થયો અને ત્યાર પછી તુરત જ બીજી ક્ષણે એ સુકોમળ સુંદરીનાં પ્રાણ ઉડી ગયાં.

૧ ધનશેખર પણ આનંદપુરનો જ છે. કેસરિ રાજ અને જયસુંદરીના નામ આ પ્રસ્તાવની સરસ્વતીમાં આવી ગયાં છે. જુઓ પૃ. ૧૪૪૬. કમળસુંદરી એ રાજની મરી ગયેલી રાણી છે એ હકીકત આગળ વાંચતાં સ્પષ્ટ થશે.

“આવો ભયંકર બનાવ નજરે જોઈને મારા ઉપર જાણે વજનો ઘા પડ્યો હોય, જાણે અત્યંત ભયભીત થઈ ગઈ હોઈ, જાણે ઠેકાણા વગરની થઈ ગઈ હોઈ, જાણે માંડે સર્વસ્વ તારા પામી ગયું હોય, જાણે મને મૂઝાઈ આવી ગઈ હોય, જાણે હું મરી ગઈ હોઈ, જાણે મને કોઈ ઘડ લાગ્યો હોય, તેમ હું મંદ ભાગ્યવાળી તદ્દન હૃદયશૂન્ય બની ગઈ, મને શું કરવું તેની કાંઈ સુજ જ પડી નહિ. માત્ર મોટેથી

કમળસુંદરીના
મરણથી શોક.

વિલાપ કરવા લાગી- ‘અહો દેવી! તું યોલ યોલ, મારી સાથે વાત કર. પ્રિય સખી! તું મારી સાથે કેમ યોલતી નથી? જો વહાલી દેવી! મારી સ્વામિની!

તેં સુંદર પુત્રને જન્મ આપ્યો છે. તે છોકરાને, હે સુંદર આંખોવાળી દેવી! જરા આંખો ઉઘાડીને જો. જે પુત્રની ખાતર સુંદર રાજ્યનો ભાગ કર્યો, વહાલા પ્રેમી પતિનો ભાગ કર્યો અને મહા દુઃખો વેઠ્યાં તે છોકરાની સામી જરા નજર તો કર. અહાહા! દૈવ (નસીબ) પણ કોઈ વિચિત્ર પ્રકારની હૃદયને કાપી નાખે તેવી ઘટના કરે છે; જે દૈવે આવો સુંદર સુપુત્ર સંપાડ્યો તે જ દૈવે દેવીને જમીનપર પછાડી અને આખરે તેને નામશેષ કરી લીધી. અરે બાળક! તારૂં રક્ષણ કરવાને તૈયાર થયેલી અને તેની ખાતર પોતાના સર્વ સુખ સગવડનો ભાગ આપવા તૈયાર થયેલી તારી પ્રેમાળ માતાનો તારો જન્મ થતાંની સાથે જ તારે ઘાત કરવો તે કોઈ રીતે તને ઉચિત નથી. અરે ભાઈ! પતિને તણને એ બાપડી પુત્રનું સુખ મેળવશે એવી આશાએ તે બહાર નીકળી આવી હતી અને અરે દીકરા! તેં તો બિચારીને આવું સુખ આપ્યું!!

“આવા આવા વિલાપ કરતાં રાત્રી પૂરી થઈ. સૂર્યનો ઉદય થયો. નસીબયોગે તે વખતે તે રસ્તે કોઈ સાર્થ નીકળી પડ્યો. એ સાર્થના ઉપરી સાર્થવાહે^૧ મને રહતી અને વિલાપ કરતી જોઈ એટલે તેણે મને ધીરજ આપી. સાર્થવાહે મને બધી હકીકત પૂછી એટલે મેં તેને હુંકામાં સર્વ હકીકત જણાવી. સાર્થવાહ હવે કંઈ બાળુએ જનાર છે તે મેં તેને પૂછ્યું, જેના જવાબમાં તેણે જણાવ્યું કે સમુદ્ર કિનારે જઈને વહાણો લઈને તે રત્નદ્રીપે જનાર છે. મેં તેનો જવાબ સાંભળીને મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે મારા સાંભળવા પ્રમાણે રત્ન-

મામાને ઘરે
નામ સ્થાપન.

દ્રીપમાં નીલકંઠ રાજા રાજ્ય કરે છે તે કમળસુંદરીનો સગો ભાઈ થાય છે, માટે આ છોકરો થયો તે નીલકંઠ રાજાનો ભાણેજ થયો; તો આ છોકરાને

૧ આ સાર્થવાહનું નામ ધરણ્ય છે તે આગળ જણાશે.

તેની પાસે જ લઈ જઈ, મામાને ભાણેજ સોંપી આપું, જેથી તે બરાબર ઉછરશે અને તેનું બરાબર રક્ષણ થશે. આ સથવારો તે રીતે જોતાં ઠીક મળી ગયો. પછી તે ધરણુ સાર્થવાહની સંમતિ મેળવી તેની સાથે હું રત્નદ્રીપે આવી. એ પુત્ર ઉપર મને ઘણો સ્નેહ થવાથી મારાં સ્તનોમાં દૂધ ભરાઈ આવ્યું.^૧ મને ધાનીને જ એ પુત્ર વધવા માંડ્યો. રત્નદ્રીપે આવ્યા પછી એ પુત્રને મેં મહારાજ નીલકંઠને બતાવ્યો અને કમળાસુંદરી સંબંધી સર્વ હકીકત તેને કહી સંભળાવી. નીલકંઠ રાજને શોક અને હર્ષ સાથે થયાં. તેણે છોકરાનું હરિ નામ પાડ્યું. અનુક્રમે તે ભાણેજ તરીકે વધવા માંડ્યો અને નીલકંઠ રાજને તે પોતાના જીવતરથી પણ વધારે વહાલો થઈ પડ્યો. ત્યાર પછી તેને કળાવિજ્ઞાનની કેળવણી આપવામાં આવી. અત્યારે તે કુમાર યૌવનવયને પામ્યો છે અને દેવકુમાર જેવો સુંદર આકાર ધારણુ કરી અત્યારે મામાના રાજ્યમાં મોજ માણે છે. મેં તેને અગાઉની સર્વ હકીકત જણાવી છે. તેને હમણા સમાચાર મળ્યા કે તમે પોતે આનંદપુર નગરના રહેવાસી છો અને આનંદપુરથી અહીં આવ્યા છો. તેથી કુમાર પોતાના દેશના જાણીને તમને મળવા ઇચ્છે છે. માટે ઠીકરા! તમે તેની પાસે ચાલો.”

પરદેશમાં સ્વદેશીનો મેળાપ,
ઝોળખાણુ, આનંદ, મૈત્રી,
સ્નેહીના દિવસો પસાર.

હરિકુમારની માતાની દાસી અને કુમારની ધાવમાતાનાં આવાં વચન સાંભળી મેં તેની સાથે જવાનું કબૂલ કર્યું. પછી તુરત જ હું હરિકુમાર સમીપે ગયો. ત્યાં જઈને હું જોઈં છું તો હરિકુમાર પોતાના^૨ મિત્રોનાં ટોળાંની વચ્ચે બેઠો છે. મેં જઈને તુરત જ હરિકુમારને પ્રણામ કર્યાં. વસુમતી દાસીએ મારું ઝોળખાણુ કુમાર સાથે કરાવ્યું. મને મળવાથી અને જોવાથી કુમાર પોતાના મનમાં ઘણો રાજી થયો, પ્રીતિથી પોતાની આંખો વધારે વિકસ્વર કરવા લાગ્યો અને ઘણી હોંસથી હૃદય સાથે ભેટીને પોતાના અર્ધ આસન ઉપર તેણે મને બેસાડ્યો.

૧ આ વાત તદ્દત ખનવા જોગ છે. સ્ત્રીને અપલવસ્નેહથી દૂધ સ્તનમાં ભરાય છે અને પારકા છોકરા ઉપર તેમ થાય તે પણ કવચિત્ બની આવે છે.

૨ આ મિત્રોનાં નામો આવતા પ્રકરણ ઉપરથી નીચે પ્રમાણે જણાય છે: મન્મથ, લલિત, પદ્મકેસર, વિલાસ, વિશ્વમ અને કપોલ. એ સર્વ કામદેવના સેનાનીઓ છે.

પછી તે કુમાર બોલવા લાગ્યો “ ભદ્ર! મને અગાઉ માણ(વસુમતી દાસી)એ કહ્યું હતું કે હુરિશેખર મારા પિતાના ખાસ મિત્ર છે અને લોકોના કહેવા ઉપરથી જણાય છે કે તું હુરિશેખરનો પુત્ર છે, તો ભાઈ! તું તો મારો ખરેખરો ભાઈ થયો, માફ શરીર જ થઈ ગયો અને માફ જીવતર પણ તું થઈ ગયો! ભાઈ! તું અહીં આવ્યો તે તો બહુ સાફ થયું!”

રાજકુમાર હુરિશેખર આટલો બધો આદર ભેઠ મારા મન ઉપર ઘણી અસર થઈ. મેં પછી તેને કહ્યું “ દેવ! માણએ મને સર્વે હકીકત કહી છે. આ સેવકનો આપ આટલો બધો આદર કરો, સત્કાર કરો, તે કોઈ પણ રીતે યોગ્ય નથી. જેવી રીતે મારા પિતાણ આપના પિતાશ્રી કેસરિ મહારાજના સેવક છે તેવી રીતે હું પણ આપનો સેવક આપની સેવામાં હાજર છું, એ આખતમાં જરા પણ સંશય કરવા જેવું નથી.” મારો આવો જવાબ સાંભળીને કુમાર બહુ રાજ થયો અને પોતાના મિત્રના સમાગમથી મહા આનંદ મહોત્સવ કરાવવા લાગ્યો. મિત્ર મળ્યો તે અત્યંત ઉજ્જવળ પ્રસંગ હોય છે તેથી કુમાર ભોજનસામગ્રિ વિગેરેની ધામધુમ કરવા મંડી ગયો. સાર પછી તેણે મારી સાથે એક મિત્ર તરીકે જ વર્તન કરવા માંડ્યું, સંબંધ પણ મિત્ર તરીકે જ રાખવા માંડ્યો અને તેની રીતે તેની સાથે આનંદ કરતાં કરતાં દિવસો પસાર થવા માંડ્યા.

તાપસીએ ખતાવેલ ચિત્રપટ.

હુરિકુમાર પર તેની અસર.

પટપ્રશંસા અને હૃદયશૂન્યતા.

સાર પછી એક વખત કામદેવને ભગ્નત કરનાર, ઉદાનોને આ-ભૂષણરૂપ અને પ્રાણીઓના આનંદમાં વધારો કરનાર વસંતઋતુ આવી. તે વખતે હુરિકુમાર પોતાના મિત્રમંડળને સાથે લઈને મારી સોબતમાં ઉદાનની શોભા અને નવીનતા ભેતો ભેતો બહાર ફરવા લાગ્યો. એક તો યૌવન વય અને સાથે યનગનાટ કરાવે તેવો નટવર વસંત સમય એટલે પછી વાત જ શી કરવી. એવી સ્થિતિમાં ફરતાં ફરતાં આંખાનાં વૃક્ષોની ઘટાવાળા મોટા વનમાં અમે આવી પહોંચ્યા. ચારે તરફ સુંદર કોકિલાઓ ક્લારવ કરી રહી છે, આખી સૃષ્ટિ હસી રહી છે, પક્ષીઓ કહ્લોલ કરી રહ્યા છે, વૃક્ષની ઘટાઓ મંદ પવનથી ઝંબુમી

૧ પરદેશમાં સ્વદેશી કોઈ પણ મળે તો બહુ જ લાગણી થઈ આવે છે તે બહુતા અનુભવની બાબત છે.

રહી છે, આંખાપરના મહોરોના હુમખાઓ લીલી અને સફેદ છાયાનું અભિનવ દૃશ્ય બતાવી રહ્યા છે-એવા રમણીય અને આનંદદાયી આંખાના વનમાં અમે સર્વ બેઠા.

તે વખતે દૂરથી એક તાપસી અમને આશિર્વાદ દેતી દેતી ત્યાં આવી પહોંચી. વૃક્ષાવસ્થાને લીધે તેનું શરીર તદ્દન જીર્ણ થયેલું દેખાતું હતું અને સ્વાભાવિક રીતે જ તે ભયંકર આકૃતિવાળી હતી. કુમારે તેને જોઈને તુરત જ પ્રણામ કર્યા, તેની સાથે સહજ ભાષણ કર્યું અને તેને રાજી કરી. પછી તે તાપસીએ પોતાની પાસેથી એક ચિત્રપટ કુમારને બતાવ્યું. એ ચિત્રપટ (છબિ)માં કોઈ કન્યાની છબી ચીતરેલી હતી. એ ચિત્રપટ તેણે કુમારના હાથમાં આપ્યું અને પછી એ મહા કાબેલ તાપસી પોતામાં સહજ વિકાર અને કાંઈક ઉત્કંઠા બતાવીને કુમારના મુખપર એ ચિત્ર જોતાં શી અસર થાય છે તે આડી આંખે નિહાળી નિહાળીને એકીટસે જોવા લાગી.^૧ એ ચિત્ર જોતાં કુમારના મનપર સજ્જડ ચોટ લાગી છે, તેની આંખમાં વિકારભાવ આવ્યો છે અને તેનું મન ચિત્ર તરફ ખાસ આકર્ષાયું છે એટલું અવલોકીને 'હું જઈ છું' એટલું બોલી ત્યાંથી તે જલદી ચાલી ગઈ.

કુમારને તો એ છબી જોતાં જ કામદેવતાં બાણ વાગ્યાં હોય તેમ વિકારથી તે બેભાન જેવો બની ગયો. તેની એવા પ્રકારની અવસ્થા સર્વ મિત્રોના જોવામાં આવી ગઈ; કારણ કે ઘડિકમાં તે હોંકારો^૨ દે, ઘડિકમાં માથું ધૂણાવે, ઘડિકમાં બંને હાથમાંથી જાગવા પ્રયત્ન કરતો હોય તેમ ચીપટી વગાડે, ઘડિકમાં મનમાં ન સમજાય તેવી રીતે જેમ તેમ બોલે, ઘડિકમાં હાંસ ગરમ નિસાસા મૂકે, ઘડિકમાં હાથ હલાવે, ઘડિકમાં વળી છબિમાં ચિત્રેલી કન્યાને વારંવાર જોવા કરે, કોઈ વખત હસવા જેવું મુખ કરીને આંખોને ઉઘાડે, ખૂબ ઉઘાડે અને ઘડિકમાં આંખનો એક પલકારો માર્યા વગર મંદ મંદ રીતે સ્નેહાળ નજરે આમ તેમ જુએ.

મનમથાદિ મિત્રોનો વાર્તાલાપ.

હરિકુમારની એવી અવસ્થા થયા પછી હરિકુમારની પાસે તેના મિત્રો ટોળું વળીને બેઠા હતા તેની અને કુમારની વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઈ.

૧ અહીં બે. રો. એ સોસાયટિવાળા મૂળ ગ્રંથનું પૃ. ૮૭૬ થાય છે.

૨ કોઈ વાત કરે તેને લક્ષ્ય છે એમ બતાવવા 'હું હું' એમ જવાબ આપવો તેને હોંકારો કહેવામાં આવે છે.

‘મન્મથ (રમણીય સ્મિત મુખે)-“ અરે ભાઈ ! આ અંદરખા-
નેથી અનેક પ્રકારના જૂદા જૂદા રસોનો અનુભવ કરાતો પણ બહારથી
ઈંદ્રિયો કે હાથના ચાળા વગરનો આંતરનાચ^૧ શો ચાલી રહ્યો છે ? ”

આનો એકદમ સીધો સવાલ સાંભળીને હરિકૃમારે આકારસંવ-
રણ કર્યું અને પછી મુખેથી મન્મથને કહેવા લાગ્યો “ અહો ! આ
ચિતારાની કુશળતા જોઈને હું તો બહુ રાજી થઈ ગયો છું. મિત્ર !
તું જો તો ખરો : આ ચિત્રમાં દરેકે દરેક રેખા બરાબર સ્પષ્ટ ચોખી
અને જૂલ વગરની જણાય છે, એમાં જે ઘરેણું
ચિત્ર પરીક્ષા. પહેરાવવામાં આવ્યાં છે તે એક બીજાની સાથે બરાબર
An appreci- સંબંધમાં આવી રહ્યાં છે (મેળ ખાય છે), એમાં રંગ અને
ciation. છાયા બરાબર યોગ્ય અનુક્રમથી લીધાં છે, અને ભાવ
બરાબર સ્ફુટ રીતે દેખાઈ આવે તેનું એ ચિત્રનું કામ આખેડુબ કરવામાં
આવ્યું છે. ચિત્રમાં બરાબર ભાવ લઈ આવવો તો કામ ઘણું જ
મુશ્કેલ છે અને ઘણા હુશિયાર પરીક્ષકો ચિત્રમાં એ જ હકીકત ધ્યાન
આપીને જુએ છે, કારણ કે ચિત્રમાં પરીક્ષા કરવા લાયક તેમને એ જ
હકીકત જણાય છે. એ ભાવ આ ચિત્રમાં બહુ સ્પષ્ટ રીતે સારી
રીતે અને યોગ્ય રીતે બહાર પડતો જણાઈ આવે છે. એ પ્રમાણે
કહેવાનું કારણ એ છે કે આ ચિત્રમાં ચિત્રેલી કન્યા જાણે બાળવય
પસાર કરી યુવાવસ્થાના બારણા ઉપર જાણી હોય, કામદેવ તેના
ઉપર પોતાનું કાર્ય બજાવી રહ્યાં હોય એ ભાવ તેનો એવી સુંદર
રીતે સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે વગર કહ્યે એક નાનો બાળક હોય
તે પણ એ ભાવ જોઈ શકે, તો પછી વિદ્વાનોને તો તેમ થાય તેમાં
કાંઈ નવાઈ જ નથી. જો એ ચિત્રમાંહેની કન્યાનો સતનનો અથ ભાગ
ભેદ પામ્યો છે તે જાણે લાવણ્યને જ બહાર કાઢી રહ્યો હોય એમ
લાગે છે ! વળી અજોષાંગની રચનાથી એ પોતાનાં જોસદાર ધૌવનને
સ્પષ્ટ રીતે બરાબર બતાવી રહી છે; ઊંચી ચઢાવેલી ભ્રમરની રચના-

૧ મન્મથ: એટલે કામદેવ અથવા કામચિંતા. આ વાર્તાલાપ મનમાં જ
ચાલે છે એમ જણાવું.

૨ આંતરનાચ: નાચ હોય તો માણું ડોલે વિગેરે ઈંદ્રિય વ્યાપાર ચાલે, અને
હાથના હાંકા લેવાય, આ તો અંદરથી જખરો નાચ ચાલે છે, અનેક રસ અનુભવાય
છે અને બહારથી ચાળાચસકા દેખાતા નથી-એ આંતરનાચ છે.

૩ શરીર ઉપરનાં મનને જણાવનારાં ચિહ્નોને કુપાવી દેવાં-સંતાડવાં એને
આકારસંવરણ કહે છે.

ઓથી અને લીલામાં અર્ધ ઉઘડેલી આંખો અતાવીને તે કન્યા વચ-
નથી જ બાણે મંદ નિવેદન કરતી હોય એમ જણાય છે, એના ગાલ
ઉપર અસાધારણ સ્ફુરણા અને હસતું રમણીય વદનકમળ અતાવીને
એ ચપળ ચક્ષુવાળી મદનને પોતાની સાથે લઈને ફરતી હોય તેમ
અતાવે છે—આવી સુંદર કન્યાનું ચિત્ર બરાબર ભાવ સાથે યોગ્ય આક-
ર્ષક રીતે કોઈક ચિતારાએ ચિતરીને મારા હૃદયમાં ચમત્કાર કરી દીધો
છે. મારા મનમાં તો એમ જ થયું છે કે દુનિયામાં આટલો અઘો
સ્પષ્ટ ભાવ અતાવી શકે એટલી કુશળતા ખીલ કોઈ પણ ચિતારામાં
નથી, કારણ કે આટલી કુશળતા મેં દુનિયામાં ખીલ કોઈ જગ્યોએ
નેઈ પણ નથી.”

મનમથ (પદ્મકેસર તરફ જોઈને)—કેમ ભાઈ પદ્મકેસર ! આ
બરાબર કહે છે ? એ કહે છે એ સાચી વાત છે કે ?”

‘પદ્મકેસર—“મિત્ર ! એ વાત તો બરોબર છે, પરંતુ પ્રાણી-
ઓની વૃત્તિઓ વિચિત્ર પ્રકારની હોય છે. મારા મનમાં તો એમ
થાય છે કે પેલા ચિતારા કરતાં પણ ચિત્રમાં ચિતરેલી કન્યા વધારે
કાબેલ છે.”

‘લલિત—“એણે વળી એવું શું કામ કર્યું છે ? શું તેં એમાં
કાંઈ ચિત્ર (આશ્ચર્યકારી) જોયું ?”

પદ્મકેસર—“હા, સારી રીતે જોયું.”

‘વિલાસ—“તારે મિત્ર પદ્મકેસર ! તું અમારી પાસે તેનું
વર્ણન તો કર. એ ચિત્રેલી કન્યાએ તે વળી શું કર્યું છે ?”

પદ્મકેસર—“જે ભાઈ ! આ કુમારનું મન જે કામદેવથી આતુર
થઈ ગયેલી ખીલ ગમે તે સ્ત્રીથી પહોંચી શકાય તેવું નથી, જે મનનું
ઉલ્લંઘન આકાશમાં ચાલનારી વિદ્યાધરીઓ પણ કરી શકે તેમ નથી,
જે મનને કિન્નરીઓ પણ હરી શકતી નથી, દેવાંગનાઓ પણ જે
મનને સાધી શકતી નથી, જે ગાંધર્વ ભતની સ્ત્રીઓનો વિષય પણ

૧ પદ્મકેસર: કમળનું કેસર-કામોદીપક વસ્ત્ર છે.

૨ લલિત: એક ભતની શૃંગારની એક છે.

૩ વિલાસ: સ્ત્રીની એક પ્રકારની કામચેષ્ટા. આ સર્વ શૃંગાર અતાવનાર
પાત્રો છે.

૪ કિન્નરી: ગાવામાં ઘણી કુશળ એક ભતિની દેવીઓ.

કદિ થઈ શકતું નથી, જે મનમાં સર્વદા સત્વગુણુ પ્રધાનપણે વર્તતો હોય છે, જે મન રાજસી અને તામસી વિકારોને તિરસ્કારથી નિરંતર હસી કાઢે છે એવું મહા વીર્યવાળું કુમારનું મન આ કન્યાએ ચિત્રમાં રહ્યા રહ્યા પણ અવગાહન કર્યું તે ખરેખર ચિત્ર (આશ્ચર્યકારી-નવાઈ જેવું) કામ કર્યું છે. આ હકીકત મેં એકલાએ જ નોંધ છે એમ નથી પણ તમે સર્વેએ બરાબર સ્પષ્ટપણે નોંધ છે.”

વિભ્રમ—“ભાઈ! એ તો આશ્ચર્ય થયું કહેવાય, પણ એમાં ચિત્ર કેવી રીતે?”

પદ્મકેસર—“અરે મૂર્ખ શિરોમણિ! ‘ચિત્ર’ એટલે આશ્ચર્ય! ચિત્ર શબ્દનો એ પણ અર્થ થાય છે. આ ચિત્ર (છબિ) ખરેખર ચિત્ર (આશ્ચર્ય ઉપભવનાર) જ છે.”

કપોલ—“એ ચિત્રમાં રહેલી કન્યાએ કુમારના મનમાં અવગાહન કર્યું છે એ હકીકત તમે કેવી રીતે જાણી? તમને એ હકીકતની કેવી રીતે ખબર પડી?”

પદ્મકેસર—“અરે મૂર્ખના સરદાર! તું એટલું પણ નોંધ શકતો નથી? જો; અંદરથી મન બહુ જ ક્ષોભ પામ્યું ન હોય ત્યાં સુધી આવા પ્રકારના હાંકારાદિ પણ ચોખ્ખા સ્પષ્ટ હોતા નથી, તેમ જ અનેક પ્રકારના તરંગો પણ તેમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. તને મારા કહેવામાં વિશ્વાસ ન હોય તો તું કુમારને પોતાને જ એ હકીકત પૂછી જો એટલે વાત ચોખ્ખી થઈ જશે અને તારા મનનો બરાબર ખુલાસો થશે.”

હુરિકુમાર—“મિત્ર પદ્મકેસર! આવી નકામી પ્રસંગ વિનાની વાતચીત હવે અંધ કરો, કોઈ મજાના વિદ્વતા ભરેલા સવાલ જવાબો (પ્રશ્નોત્તરો) ચલાવો કે જેથી કાંઈ આનંદ થાય.”

હસતાં હસતાં પદ્મકેસરે જવાબ આપ્યો “જેવી કુમારની આજ્ઞા!” પછી મિત્રો વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વિદ્વદ્ગોષ્ટિ ચાલી.

*

*

વિષયાસક્તની માનસિક સ્થિતિ.

છતાં આલાક હોવાથી ચેતી ગયો.

વિનોદ. પ્રશ્નોત્તર. આંતર રસ.

૧ આ વાર્તાલાપમાં ચિત્ર શબ્દ ઉપર ભાર છે તે સમજ લેવો.

હુરિવિલાસ.

(૧)

પદ્મકેસરે સવાલ કર્યો:—

પદ્મન વિસ્ફારિતાક્ષોઽપિ, વાચમાકર્ણયન્નપિ ।

કસ્ય કો યાતિ નો તૃપ્તિ, કિં ચ સંસારકારણમ્ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—“બહુ ખુશી આંખો ઉઘાડીને જોતો હોય અને વાણી સાંભળતો હોય છતાં કોને અને કોની શાંતિ થતી જ નથી, કોને સંતોષ વળતો જ નથી? અને સંસારનું કારણ કયું છે?” આનો ઉત્તર આપો.

હુરિકુમારે સવાલ તો સાંભળ્યો પણ તેનું મન તો ચિત્રમાં આળેખેલી કન્યાએ હરણુ કરી લીધું હતું તેથી તેણે માત્ર ઠંડો હોંકારો આપ્યો. પદ્મકેસરને મનમાં વિચાર થયો કે પોતાનો સવાલ હુરિકુમારના ધ્યાનમાં બરાબર આવ્યો નથી માટે ફરીવાર વધારે સ્પષ્ટ રીતે એ શ્લોક તેનાં લક્ષ્યમાં આવે તેમ બોલું. એ વિચારથી પદ્મકેસર સવાલવાળો ઉપરનો શ્લોક ફરીવાર બોલી ગયો પણ તેના જવાબમાં હુરિકુમારે તો શૂન્ય હોંકારો જ આપ્યો. આથી પદ્મકેસરને બરાબર ખાત્રી થઈ કે ચિત્રમાં આળેખેલી કન્યાએ કુમારને તદ્દન શૂન્ય હૃદયનો બનાવી દીધો છે એટલે એ જરા હસી પડ્યો. ખીબત મિત્રોએ પણ અરસ્પરસ મશ્કરી કરતાં હાસ્ય કર્યું અને તેઓ હસતાં હસતાં એક બીબનાં મુખ તરફ જોવા લાગ્યા, એ જોઈને હુરિકુમારનું મન જરા ઠેકાણું આવી ગયું. તેને લાગ્યું કે આ તો મિત્રો પણ તેને પારખી ગયા તે ઠીક ન થયું એટલે તેના મનમાં અભિમાન જાગ્યું થયું. એથી પોતાના મનમાં જે કન્યાસંબંધી સંકલ્પવિકલ્પ થતા હતા તે તેણે દાખી દીધા અને બરાબર ધ્યાન રાખીને સાંભળવા લાગ્યો. તેના મનમાં કાંઈક વિચાર પણ આવ્યો. પછી તે બોલ્યો ‘અરે મિત્ર! તું હસ નહિ, ખાલી મશ્કરી કરવાની ટેવ છોડી દે, તારો સવાલ ફરીવાર બોલી જા.’ એટલે ઉપરનો શ્લોક સવાલના આકારમાં પદ્મકેસર ફરીવાર બોલી ગયો. આ વખતે કુમારનું સવાલ ઉપર લક્ષ્ય હતું એટલે જેવો સવાલ પૂરો થયો કે તેના મનમાં ઉત્તર આવી ગયો અને તેણે જવાબ આપ્યો. ‘મમત્વં’

૧ અહીં હુરિકુમારની જેવી દશા થઈ છે, જેમ તે અર્ધ ઉત્તર આપે છે અને ખાછો વિચારમાં પડી બધ છે તેવી સ્થિતિ જ્યારે પ્રાણી વિષયમાં આસક્ત થાય છે ત્યારે જરૂર થાય છે. અવલોકન કરવાથી તે જણાય તેવી વાત છે.

{ 'આપણે અહીં કુમારનો ટુંકો જવાબ સમજી લઈએ. અહીં સવાલ એ હતો અને ઉત્તર એક આપવાનો હતો. પ્રશ્ન એ હતો કે આંખો ઉઘાડીને જોયા કરે અને વાણી સાંભળે છતાં કોને કઈ આખ-તમાં શાંતિ ન થાય? જવાબમાં મમત્વ, મારાપણું એ મોહરાજને જાગતને અંધ કરનારો મંત્ર છે; આખી દુનિયાને ન્યાયનાર થનગનાટ કરાવનાર રખડાવનાર ફસાવનાર એ મંત્ર પ્રાણીને તદ્દન વિચિત્ર બનાવી દે છે, એને આંખે દેખતાં છતાં અને કાને સાંભળતાં છતાં મમત્વની વસ્તુના સંબંધમાં તૃપ્તિ વળતી જ નથી, તે કદિ ધરાતો જ નથી, તેને કદિ શાંતિ વળતી જ નથી—એવી તેની સ્થિતિ થાય છે. ગમે તેટલું જુએ અને સાંભળે પણ હજી જાણે વધારે સાંભળું અને જોયા કરું એવી તેના મનની સ્થિતિ થાય છે તે સર્વનું કારણ મમત્વ—અભિમાન—મારાપણું છે. ત્યાર પછી સંસારનું કારણ શું એમ પૂછ્યું છે તેને જવાબ પણ એ જ છે. સંસારભ્રમણ, ભવપરિપાટિ, ચક્રપર્ચટણું કારણ 'મમત્વ' જ છે. મોહરાજનું સ્થાન અને તેના કાવાદાવા આ અંધ વાંચનારના લક્ષ્યમાં એટલાં બધાં આવી ગયાં છે કે તેપર વધારે વિવેચન કરવાની જરૂર નથી. આવી રીતે એ પંક્તિના સવાલને જવાબ કુમારે ત્રણ અક્ષરમાં આપ્યો. }

* * *

(૨)

પદ્મકેસર આવો ટુંકો પણ મુદ્દાસરનો જવાબ સાંભળી ઘણો વિરમય પામ્યો. પછી તેણે વળી બીજો સવાલ પૂછ્યો.

કસ્યા વિમ્બઝ્ઝીરુર્ન ભવતિ સજ્જામલમ્પટમનસ્કઃ ।

વાતાકમ્પિતવૃક્ષા, નિદાઘકાલે ચ ક્ષીદક્ષાઃ ॥

ભાવાર્થ—'લડાઈ લડવામાં જેનું મન લાગેલું હોય છે તે કોનાથી જરા પણ બીધા વગર કામ લે છે? અને ઉન્હાળામાં પવનથી કંપી રહેલાં ઝાડો કેવાં લાગે છે?'

૧ મારી નોટમાં આ પ્રથમ પ્રશ્નની સામે (૧) 'એ પ્રશ્ન,' બીજા પ્રશ્નની સામે (૨) 'શ્રી પ્રશ્ન,' ત્રીજા પ્રશ્નની સામે (૩) 'માનસિક પ્રશ્ન' એવી નોટ કોઈ શાસ્ત્રીએ ક્ષાવી છે તેનો હેઠ્ઠ મને યાદ નથી. (૪) સામે 'શબ્દાલંકાર' છે અને (૫) સામે 'ગૂઠ અતુર્થપાદ' છે તે સમન્વય તેવી નોટો છે.

હરિકુમારે એ પ્રશ્ન ફરીવાર બોલી જવા પદ્મકેસરને કહ્યું, પદ્મકેસર પણ એ પ્રશ્ન ફરીવાર બોલી ગયો. જરા વિચાર કરીને કુમારે જવાબ આપ્યો.—‘દલનાયાઃ’ પદ્મકેસરે તે જવાબ કબૂલ રાખ્યો.

{ આપણે અહીં સદરહુ સવાલ અને તેનો ઉત્તર જરા વિચારી જઇએ. ઉપરના (૧) પ્રથમ સવાલ પેઠે અહીં સવાલ એ હતા અને જવાબ એક આપવાનો હતો તેથી જવાબ આપવામાં વિચાર કરવાની જરૂર હતી. (૧) પ્રથમ સવાલ એ હતો કે જે પ્રાણીનું મન સંગ્રામમાં જવા તત્પર થઇ રહ્યું હોય તે કોનાથી અતિશય બીકણુ યતો નથી? બિલ્ક-દુષ્ટીઃ એટલે અતિશય-ઘણો બીકણુ. જવાબમાં કહે છે કે એવો પ્રાણી ‘દલનાયાઃ’ એટલે સેના-લશ્કર (‘દલના’ એટલે ‘સેના’)થી ડરતો નથી; જેને લડવા જવું છે અને લડવાની હોંસ થઇ છે અને તે બાબ-તનો જેને શોખ થયો હોય છે તે લશ્કરથી ડરતો નથી. (૨) ઉન્હા-ળામાં સખ્ત પવન આવી વૃક્ષોને કંપાવી દે ત્યારે તે કેવા થાય છે? એ બીજા સવાલના જવાબમાં પણ તે જ ઉત્તર આપે છે. દલનાયાઃ-દલનામ્ ન આયઃ (પ્રાપ્તિઃ) યેષુ તે એટલે ‘દલ’ એટલે પાંદડાં તેનો ‘આય’ એટલે લાભ જેમાં ન થાય તેવા એટલે ઉન્હાળામાં વૃક્ષોને પાંદડાંનો લાભ યતો નથી. આવી રીતે ચાર અક્ષરના ટુંકા જવા-બમાં ઉપરના બન્ને પ્રશ્નોનો જવાબ આપી દીધો. }

* * *

(૩)

ત્યાર પછી અહંત દર્શન (જૈન મત) તરફ અભિરૂચિવાળા વિલાસ નામના મિત્રે કહ્યું ‘કુમાર! મેં પણ એક સવાલ મનમાં નીરધારી રાખ્યો છે!’ કુમારે તેને સવાલ જણાવવાનું કહેતાં તે બોલ્યો:—

કીદમ્બાજકુલં વિષીદતિ વિમ્બો ! નદ્યન્તિ કે પાવકે,
બોધ્યં કાનનમચ્યુતાશ્ચ બહવઃ કાલે મવિષ્યન્ત્યલમ્ ।
કીદક્ષાશ્ચ જિનેશ્વરા વદ વિમ્બો ! કસ્યૈ તથા રોચતે,
ગન્ધઃ કીદશિ માનવે જિનવરે મર્કિર્ન સમ્પદતે ॥

બાવાર્થ—‘કેવા પ્રકારનું રાજકુળ (રાજ્ય) આખરે નાશ પામે છે, બેસી નાચ છે? અને હે પ્રભુ! અગ્નિમાં કોણુ નાશ પામે છે? બાણુવા લાયક નમ્રત કરે તેવું ઉદ્યાન કયું? પોતાના સ્થાનથી બ્રથ ન થાય એવા કોણુ? વખત જતાં જે બહુ પૂરેપૂરા થાય તે કોણુ?

જિનેશ્વરો કેવા હોય છે? અને હું પ્રભુ! કોને તે તથા પ્રકારે ગમે છે? કેવા પ્રકારના માણસમાં અભિમાન (ગર્વ) હોય છે? અને કેવા પ્રકારના માણસોનાં મનમાં જિનેશ્વર ભગવાન ઉપર ભક્તિ જાત્રત થતી નથી? ”

આવા નવ સવાલો એક જ શ્લોકમાં એક સાથે પૂછાતાં હુરિકુ-મારે કહ્યું “ ભાઈ! આ સવાલો એક ખીજથી ઉલટા, અટપટા અને બહુ સમાસવાળા છે! માટે ફરીવાર બોલી જા. અને વધારે સ્પષ્ટ રીતે બોલજે જેથી દરેક પ્રશ્ન બરાબર લક્ષ્યમાં રહે. ” કુમારની આવી માગણીથી વિલાસ ફરીવાર તે શ્લોક બોલી ગયો. વિચાર કરીને હસીને હુરિકુમારે ઉત્તર આપ્યો “ જો ભાઈ! તેનો ઉત્તર સાભળ. ”

અકુશલભાવનાભાવિતમાનસે-

{ આ શ્લોકમાં નવ સવાલ કરવામાં આવ્યા છે અને તેનો જવાબ એક સાથે આપવો એવી તેમાં ગોઠવણ જણાય છે. આપણે જવાબો વિચારીએ.

૧ કેવા પ્રકારનું રાજ્યકુળ આખરે નાશ પામે છે-એસી જાત છે? જવાબમાં પ્રથમના ચાર અક્ષર લેવા-અકુશલ. પ્રતીણતા વગરનું-રાજ્યનીતિ ન સમજનાર રાજ્યકુળ આખરે નાશ પામી જાય છે, એસી જાત છે.

૨ અગ્નિમાં કોણ નાશ પામે છે?

પ્રથમના બે અક્ષરો મૂકી દેવા. જવાબ શલમા પતંગીઆ. પતંગીઆ અગ્નિમાં પડી મરણ પામે છે તે જાણીતી વાત છે.

૩ જાણુવા લાયક-જાત્રત કરે તેવું ઉદ્યાન કયું?

જવાબમાં ચાર અક્ષરો મૂકી દેવા. ભાવના. ભાવનારૂપ ઉદ્યાન જાણુવા લાયક છે, ઉપદેશ આપે તેવું છે. ભાવના અનેક પ્રકારની છે અને ખાસ જાણુવા લાયક છે અને જાણુવા પછી જાત્રત કરે તેવી છે તે સ્પષ્ટ છે.

૪ પોતાના સ્થાનથી બ્રહ્મ ન થાય એવો કોણ?

૧ આનો અર્થ ‘અકુશળ (નહિ સારી) ભાવના વડે જેવું મન વાધેલું છે તે’ એવો થાય છે. પણ એનો પદ્મચેદ કરવાનો છે. જવાબ સંબંધી હકીકત વિગતવાર આગળ લખી છે તે વાંચો.

૨ આ અર્થ એક વિદ્વાને કહ્યો તે પ્રમાણે કયો છે. મેં ઘેસાડવા પ્રયત્ન કરેલો અર્થ ત્યાર પછી આગળ આપ્યો છે.

એના જવાબમાં પણ ભાવના એ જ શબ્દ લેવાનો છે. ભાવના પોતાના સ્થાનથી બ્રહ્મ થઈ સંસારમાં જતી નથી.

૫ વખત જતા જે બહુ પૂરેપૂરા થાય તે કોણ ?

આના જવાબમાં ભાવનાભાવિતા: ભાવના ભાવનારાઓ થોડા વખતમાં પરિપૂર્ણ દશાએ પહોંચી આનંદમગ્ન થાય છે.

૬ જિનેશ્વર કેવા હોય છે ?

જવાબ—કુશલભાવનાભાવિતમાનસા: સુંદર ભાવનાથી જેનું મન ભાવિત થયેલું છે, વાધેલું છે તેવા. તીર્થંકર મહારાજને આવા જ પ્રકારના હોય તે સ્વાભાવિક છે.

૭ કોને તે (જિનેશ્વરો) તથાપ્રકારે ગમે છે ?

એનો જવાબ પણ ઉપર પ્રમાણે. કુશળભાવનાભાવિત મનવાળાને પ્રભુ-જિનેશ્વર ગમે છે, એમને પ્રભુ ઉપર રૂચિ થાય છે.

૮ કેવા પ્રકારના માણસનાં મનમાં અભિમાન (ગર્વ) હોય છે ? અકુશલભાવનાભાવિતમાનસે જેઓનું મન અપ્રવીણ-અયોગ્ય ભાવનાથી વાસિત થયેલું હોય તેવા માણસને અભિમાન થાય છે. સમજીને તો અભિમાન ન જ થાય એ સ્વાભાવિક છે.

૯ અને કેવા પ્રકારના માણસોનાં મનમાં જિનેશ્વર ભગવાન ઉપર ભક્તિ જન્મત થતી નથી ?

એનો જવાબ પણ ઉપર કહ્યો તે જ જાણવો. એટલે અકુશલ-ભાવનાભાવિતમાનસા: એટલે જેઓ કુશળ ભાવનાઓ ભાવતા નથી તેમના મનમાં જિનેશ્વર દેવ ઉપર ભક્તિ પણ થતી નથી.

આવી રીતે એક શબ્દમાં બધા અર્થનો સમાવેશ કર્યો. }

તા. ક.—ઉપર જે અર્થ કર્યો છે તેમાં જવાબના અક્ષરો આરામ-વળા અસંબંધ લેવા પડે છે, આકી જવાબ બરાબર લાગે છે. પણ સંસ્કૃતમાં એવી રીતે પ્રક્રમભંગ કદાપિ કરવામાં આવતો નથી, તેથી મેં વિચાર કરીને નીચે પ્રમાણે અર્થ બેસાડવા પ્રયત્ન કર્યો છે તે પણ વિચારવા યોગ્ય છે. ભા. ક.

* * *

{ અહીં શ્લોકના સાત જ પ્રશ્નો કરવામાં આવ્યા છે અને તેના પ્રત્યેકના જવાબમાં શરૂથી બે બે અક્ષરો મૂકી દેવા અને પછીના ત્રણ ત્રણ લેવા અને છેવટના પ્રશ્નના જવાબમાં આખો જવાબ લેવો. આ અર્થ કરતાં પ્રક્રમભંગ જરા પણ થતો નથી. સાત સવાલો અને જવાબો નીચે પ્રમાણે છે.^૧

- ૧ કેવા પ્રકારનું રાજ્યકુળ આખરે નાશ પામે છે? જવાબ (અકુશલ)
- ૨ અગ્નિમાં કોણુ નાશ પામે છે? (પ્રથમના બે અક્ષરો મૂકી દીધા) જવાબ શલમા (ઃ)
- ૩ જાણુવાલાયક, જામત કરે તેવું ઉદ્યાન કયું? (ચાર અક્ષર મૂકીને) જવાબ માવના.
- ૪ જાતે સ્થાનભ્રષ્ટ ન થઈ વખત જતાં યહુ થઈ જાય તે કોણુ? (છ અક્ષર મૂકીને) નામાવિ.

૧ અકુશલભાવનાભાવિતમાનસે

૧
 ૨
 ૩
 ૪
 ૫
 ૬

૭

અથવા

અ ૧	જવાબ તેર અક્ષરનો છે. ફરેક જવાબમાં બેબે અક્ષર મૂકવા.
કુ ૨	જવાબ છુઓ.
શ ૩	
લ ૪	સવાલ. જવાબના અક્ષરો.
મા ૫	૧.....૧-૨-૩-૪
વ ૬	૨.....૩-૪-૫
ના ૭	૩.....૫-૬-૭
મા ૮	૪.....૭-૮-૯
ત્રિ ૯	૫.....૯-૧૦-૧૧
ત ૧૦	૬.....૧૧-૧૨-૧૩
મા ૧૧	૭.....૧ ૧૧ ૧૩
ન ૧૨	
તે ૧૩	

૫ જિનેશ્વરો કેવા હોય છે ? (આઠ અક્ષર મૂકીને) વિતમા.
૬ તેમ જ સુગંધ કેને પસંદ આવે છે ? (દશ અક્ષર મૂકીને)
માનસે. ૨

૭ કેવા પ્રકારના માણસોનાં મનમાં જિનેશ્વર ભગવાન ઉપર
ભક્તિ ભવ્રત થતી નથી ? (આખું ૫૬) અકુશલભાવના-
માવિતમાનસે.

આ સાતે સવાલનો જવાબ સંક્ષેપમાં વિચારી જઈએ.

૧-૨-૩. આ ત્રણે પ્રશ્નોનો જવાબ ઉપર ૧-૨-૩ માં આવી ગયો
છે તે પ્રમાણે જ છે, ત્યાંથી તે અર્થ વિચારી લેવો.

૪ ભતે સ્થાનભ્રષ્ટ ન થઈ વખત જતાં બહુ થઈ જાય તે કોણ ?
નાભાવી.

નાભાવીમાં 'ભાવી' એટલે ભવ્ય પ્રાણીઓ. ન અભાવી
એટલે અભવ્ય નહિ એટલે ભવ્ય પ્રાણીઓ. ભવ્ય પ્રાણીઓ
પોતાનાં સ્થાનથી ભ્રષ્ટ ન થતાં વખત જતાં છેવટે બહુ થઈ
જાય છે, મોક્ષમાં જાય છે, અનેક સાથે મળી જાય છે; મત-
લય ભતે અચ્યુત રહી છેવટે બહુ થઈ જાય છે, જ્યોતિમાં
જ્યોતિ મળી જાય છે. ભવ્ય પ્રાણીની વખત જતાં એ દશા
થાય છે.

૫ જિનેશ્વરો કેવા હોય છે ? જવાબ. વિતમા.

વિગતં તમઃ ચેષાં તૈ જેઓનો (અજ્ઞાનરૂપ) અંધકાર નાશ
પામી ગયો છે તે. તીર્થંકરને તમસ્ ન હોય તે સમજી શકાય
તેવી બાબત છે.

૬ સુગંધ કેને પસંદ આવે છે ? માનસે.

સુગંધ લે છે નાક, પણ તેની પસંદગી તો મન જ કરે છે.

૭ પ્રથમના અર્થમાં જે નવમો અર્થ કર્યો તે જ અહીં અંધ એસે છે.

આ અર્થમાં ક્રમ બરાબર જળવાય છે અને અર્થ એસતો આવે
છે તે પણ ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. }

* * *

(૪)

હરિકુમારનો જવાબ સાંભળીને વિભ્રમ ખૂબ હર્યો.

હરિકુમાર—“ ભાઈ ! કેમ હર્યો ? ”

૬

વિભ્રમ—“કુમાર! તેં આ વિલાસના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપીને તેનો ગર્વ ઉતારી દીધો એ ખલુ સારુ કર્યું! એ સવાલ અમને એ ભાઈ-સાહેબ વારંવાર પૂછતો હતો, પણ અમને સર્વને એનો જવાબ સૂજતો નહોતો તેથી એ ભાઈ છાપરે ચઢી બેઠો હતો અને એનું અભિમાન સમાતું ન હોતું.”

વિલાસ—“અરે! એ કુમારે મારો ગર્વ ઉતાર્યો છે એટલું જ નહિ, પણ તમારો સર્વનો ગર્વ આજે ઉતારી નાખે એમ છે. તમે કોઈએ જે કાંઈ પ્રશ્નો વિચારી રાખ્યા હોય તે બોલો, તમારું અભિમાન પણ એ જરૂર ઉતારી દેશે. તમારે જે સવાલ પૂછવા હોય તે બોલી બલ્યો.”

મન્મથ—“કુમાર! મેં પણ બે કોયડાઓ વિચારી રાખ્યા છે.”

કુમાર—“ભલે ખુશીથી પૂછો, હું જવાબ વિચારીશ.”

મન્મથ—“મારા બે પ્રશ્નો સાંભળો.—

“દાસ્યસિ પ્રકટં તેન, ગૃહ્ણામિ ન કરાત્તવ ।
મિક્ષામિત્યુદિતા કાચ્ચિદ્ધિક્ષુણા લજ્જિતા કિલ ॥

તેમજ

કરોતિ કઠિનો રાજન્નરીમકટઘટ્ટનમ્ ।
વિધત્તે કરવાલસ્તે નિમૂર્લો શત્રુસંહતિમ્ ॥

આ બંને શ્લોકમાં અલંકાર છે. સાદી રીતે વાંચતાં તેનો અર્થ નીચે પ્રમાણે થાય છે. “તું ઉઘાડી રીતે-રૂપદ રીતે આપે છે તેથી તારા હાથથી ભિક્ષા હું નહિ લઉં-એમ કોઈ બીખારીએ કહ્યું તેથી તે અરેખર શરમાઈ ગઈ.”

બીખારી આવું વિચિત્ર કેમ બોલે? અને તેમાં આપનાર શર-માઈ શા માટે બલ્ય? આ દેખીતો વિરોધ થયો.

બીજા શ્લોકમાં સીધી રીતે વાંચતાં કરોતિ શબ્દ અર્થ વગરનો રહી બલ્ય છે. ‘હે રાજન્! તારી કઠણ તરવાર શત્રુના સમૂહનો મૂળથી નાશ કરે છે અને શત્રુઓના હાથીઓના ટોળાંના ગંડસ્થળોને ભેદી નાખે

૧ વિલાસ અને મન્મથ એ પણ કામદેવ છે. વિલાસ એનું વ્યકારપ છે અને મન્મથ બંને કામદેવ છે.

૨ આ બંને શ્લોકોમાં શબ્દાલંકાર અને વિરોધાભાસ છે.

છે.” આલો અર્થ કરતાં કરોતિ શબ્દ મૂકી દેવો પરે છે. અથવા તેનો અર્થ ‘કરે છે’ એમ કરીએ તો કઠણ તરવારથી એ કામ બનતું નથી.

* * *

હરિકુમાર—“ (હસીને) જો લાઈ તારા પ્રથમના શ્લોકમાં જે દેખીતો વિરોધ છે તેનો આવી રીતે ભંગ કરવો. દાસ્યસિ શબ્દને છૂટા પાડીને દાસી અસિ એમ બે શબ્દ કરવા. એટલે તેનો અર્થ એવો થશે કે ‘હે બાઈ! તું દાસી (નોકરડી-શુલામ-અધમ સ્ત્રી) છે તેથી તારે હાથે હું ભીક્ષા લઈશ નહિ, એ પ્રમાણે ભીખારીએ કહ્યું એટલે આપનારી સ્ત્રી લજવાઈ ગઈ.’ આવી રીતે શબ્દની સંધિ છૂટી પાડવાથી દેખીતો વિરોધ સમાઈ જાય છે.

“બીજા શ્લોકમાં પણ એવી જ રીતે કરોતિ કઠિનો શબ્દની સંધિ છૂટી પાડવી જોઈએ તે અતિકઠિનો કરો-કરઃ અતિ કઠિનો એવી રીતે શબ્દને છૂટા પાડવાથી અર્થ મળી જશે. ‘હે રાજન્! તારો અતિ કઠણ હાથ શત્રુઓના હાથીઓનાં ગંડસ્થળોને ભેદી નાખે છે અને તારી તરવાર શત્રુની હારોની હારોનો મૂળથી નાશ કરે છે.”

“આવી રીતે સંબંધ મેળવવાથી અર્થ ખરાબર સ્પષ્ટ થાય છે અને તેવી રીતે મનમથ! તારા સવાલનો જવાબ થાય છે.”

મનમથ—“અહો અહો! કુમાર! તારી વિદ્રતા તો કાંઈ અજબ પ્રકારની છે! ગમે તેવા અટપટા સવાલ ગોઠવીને પૂછીએ પણ તેના જવાબ તો તારા મ્હોમાં જ આવી પરેલા છે. ધન્ય છે તારી બુદ્ધિની કુશાવ્રતાને!”

* * *

(૫)

‘હવે તે વખતે મેં એક એવો શ્લોક વિચારી કાઢ્યો કે જેનું ચોથું પાદ ગૂઢ (છુપાયલું) હોય. મેં (ધનશેખરે) કુમારને જણાવ્યું કે “મેં એક ગૂઢચતુર્થપાદ વિચારી રાખ્યું છે માટે તારી મરજી હોય તો તને પૂછું. હું એ શ્લોકના ત્રણ પાદ તને જણાવીશ અને તારે તેનું ચોથું પાદ શોધી આપવું પડશે.” કુમારે હા પાડવાથી મેં મારા શ્લોકનાં ત્રણ પાદ જણાવ્યાં.

૧ વસંતઋતુમાં વનમાં ગયા તે વખતે કુમારની થયેલી સ્થિતિ (ચિત્રપટ દર્શનથી) અત્ર ધનશેખર વર્ણવે છે તે લક્ષ્યમાં રાખવું. હવે ધનશેખર જે અલાર-સુધી સાંભળતો જ હતો તે વિનોદચર્ચામાં બાજ લે છે.

વિભૂતિઃ સર્વસામાન્યા, પરં શૌર્યં ત્રપા મદે ।

મૂલ્યૈ વસ્ય સ્વતઃ પ્રજ્ઞા.....

આનો અર્થ સાધારણુ રીતે એમ થાય છે કે ‘ સર્વના ઉપયોગમાં આવે તેવી જેની સંપત્તિ (ધન દોલત શેઠાઈ) છે, જેનામાં ઉત્કૃષ્ટ શૂરવીરપણું છે, જેને મદ કરવામાં શરમાળપણું છે, જેની યુદ્ધિ પોતાની મેળે જ આબાદીને માટે થાય છે.....’

આવા ત્રણુ પાદ કલાં એટલે કુમારે વિચાર કરીને પોતાના મનમાં તેનો જવાબ ગોઠવી દીધો અને ઘણો તુષ્ટમાન થઈને બોલ્યો “ અરે ભાઈ ધનશેખર ! તું તો ભારે જખરો ! તં તો ભારે કરી ! તં તો વળી જખરં ચતુર્થગૂઢપાદ ગોઠવી રાખ્યું જણાય છે ! ”

સર્વેએ એકી સાથે પૂછ્યું “ કુમાર ! તું શું તેનું ચોથું પાદ મેળવી શક્યો ? અરે ભાઈ ! તે અમને જણાવ તો ખરે ! ”

કુમારે કહ્યું “ જુઓ સાંભળો ! એનું ચોથું પાદ પાત્રમૂતઃ સ મૂપતિઃ એમ આવે છે. ” આ જવાબ સાંભળીને મિત્રો ઘણા વિસ્મય પામ્યા.

{ આવી રીતે વાતચીત થઈ તેનો ભાવ સમજી લઈએ. આખો શ્લોક આ પ્રમાણે થયો.

વિભૂતિઃ સર્વસામાન્યા, પરં શૌર્યં ત્રપા મદે ।

મૂલ્યૈ વસ્ય સ્વતઃ પ્રજ્ઞા, પાત્રમૂતઃ સ મૂપતિઃ ॥

‘ જે રાજાની સંપત્તિ અને જેની ઐશ્વર્યપ્રાપ્તિ સર્વના હિતને માટે થાય છે એટલે જેની સંપત્તિનો ઉપયોગ રાજા પોતે કરતો નથી પણુ જનહિતમાં-પરહિતમાં જેનો ઉપયોગ કરે છે, જે રાજામાં મહા શૂર-વીરપણું હોય છે, જેને અભિમાન કરતાં મનમાં શરમ આવે છે અને જેની યુદ્ધિ આબાદીને માટે જ થાય છે (જેની યુદ્ધિનો સદુપયોગ જ થાય છે) તે રાજા ખરેખરો પાત્ર છે. રાજાના નામને યોગ્ય છે, મૂ એટલે પૃથ્વીનો તે ખરેખરો પતિ છે.

આ શ્લોકમાં એક બીજો પણુ શબ્દાલંકાર જેવામાં આવે છે. મૂપતિ શબ્દમાં મૂ, પ અને તિ એ ત્રણુ અક્ષરો છે. તે પ્રથમના ત્રણુ પાદના પ્રથમ શબ્દોમાં અનુક્રમે આવે છે. ‘ મૂ ’ વિભૂતિમાં એનો પ્રથમ અક્ષર વિચારાય છે, પરં શૌર્યમાં બીજો અક્ષર ‘ પ ’ વિચારાય છે અને ત્રપા (શરમ)માં ત્રીજો અક્ષર ‘ તિ ’ વિચારાય છે અને

ચોથા પાદના દરેક અક્ષરો પ્રથમના ત્રણ પાદમાં આવી જાય છે, આ ગોઠવણ નિરૂક્ત જેવી છે.}

* * *

(૬)

એ વખતે કપોલ નામનો મિત્ર બોલ્યો “કુમાર! મેં પણ એક ગૂઢચતુર્થપાદવાળું પદ્ય ગોઠવી રાખેલ છે તે સાંભળો.” કુમાર તેને તે જણાવવાનું કહેતાં કપોલ બોલ્યો—

ન ભાષણઃ પરાવર્ણે, યઃ સમો રોષવર્જિતઃ।

ભૂતાનાં ગોપકોઽન્નસ્તઃ,..... ॥

આનો અર્થ સાધારણ રીતે એમ થાય છે કે “જે પારકા અવર્ણુ-વાદ (નિંદા)નું ભાષણ કરતો નથી, જે સમતાવાળો હોઈ ક્રોધરહિત છે અને જે જાતે નીડર હોઈ પ્રાણીઓનું રક્ષણ કરનાર (ગોપાળ-ગોવાળ અથવા વૈદ્ય જેવો) થાય છે.....”

આ સવાલ સાંભળતાં જ કુમારે જવાબમાં કહ્યું “સ નરો ગોત્રભૂષણઃ”

કપોલે જવાબ સાંભળીને ટીકા કરી “અહો! મારા જેવાને તો આ પ્રમાણે જવાબ મેળવવામાં ઘણો વખત લાગે અને મને એ ગોઠવતાં ઘણો વખત લાગ્યો હતો છતાં કુમારને તો જવાબ આપતાં કાંઈ વખત જ લાગ્યો નહિ. અહો! કુમારનો યુદ્ધિવૈભવ તો ભારે જબરો છે! એ તો સર્વત્ર અટકાવ વગર જઈ શકે છે! કુમાર ભારે યુદ્ધિશાળી છે!” સર્વેએ કબૂલ કર્યું કે કપોળે જે વિચાર ખતાવ્યા તે ધરાબર છે અને તદ્દન સંદેહ વગરના છે. કપોળના વિચાર સાથે સર્વેએ મળતાપણું ખતાવ્યું.

* * *

{ઉપરનો બીજો શ્લોક આપણે સમજી લઈએ. આખો શ્લોક નીચે પ્રમાણે થાય છે.

ન ભાષણઃ પરાવર્ણે યઃ સમો રોષવર્જિતઃ ।

ભૂતાનાં ગોપકોઽન્નસ્તઃ સ નરો ગોત્રભૂષણઃ ॥

‘જે પ્રાણી પારકી નિંદા કરવાનું ભાષણ જ કદિ કરતો નથી, પારકી નિંદા કદિ કરતો જ નથી, જે એકસરખો (મનની સ્થિતિ-સ્થાપકતાવાળો) હોઈ રોષ-ક્રોધથી રહિત છે એટલે જે કદિ યુરસે થતો નથી અને જે જાતે નીડર હોઈ અન્યનું રક્ષણ કરે છે તે નર કુટુંબના-કુળના આભૂષણરૂપ છે, સદ્ગુણજન્મા છે, ધન્ય છે.

આ શ્લોકમાં વચન મન અને કાયાથી આદર્શમનુષ્યે કેવું વર્તન કરવું જોઈએ તે બતાવ્યું છે: વચનથી નિંદા ન કરવી, પારકાં અવર્ણુ-વાદ ન બોલવાં, મનને સ્થિતિસ્થાપકતામાં રાખી ક્રોધ ન કરવો, ક્રોધ મનોવિકાર છે એની સાથે માન માયા, લોભ, કષાય અથવા કામ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર એ રિપુઓ સમજી લેવા અને કાયાથી અન્યનું પરિપાલન કરવું. આ પ્રમાણે જે કરે તે કુળને શોભાવનાર માણસ છે, નર છે-એવાનો અવતાર સફળ છે, દેશે ગણતરીમાં ગણવા યોગ્ય છે, એવું જીવન રસમય અને જીવવા યોગ્ય છે.

આ શ્લોકમાં પણ શબ્દાલંકાર જણાય છે. એથા પાદના દરેક અક્ષરે પ્રથમના ત્રણ પાદમાંથી મળી આવે છે. }

* * * * *
* * * * *

પુનઃ ચિત્રકન્યા સ્મરણ.

આવી રીતે જોટલો વખત પ્રશ્નોત્તરમાં હુરિકુમારનું ધ્યાન રહ્યું તેટલો વખત તે ચિત્રમાં રહેલી કન્યાને કાંઈક વિસારી શક્યો, યોડીક ભૂલી ગયો, એટલો વખત એ બાબત તેને જરા જરા વિસ્મૃત થઈ.

કમનસીબે તે વખતે એક પારેલો પોતાની પારેલી સાથે ગેલ કરતો જોવામાં આવ્યો, સ્ત્રીને તે આઠે, તેની ફરતો ઉડે અને તેની સાથે ગેલ કરે-એ હકીકત જોઈને વિસારે પડેલી કન્યા પાછી કુમારની સ્મૃતિમાં આવી, ચિત્ર ઉપર ધ્યાન ગયું અને મિત્રોની વાતચીતમાંથી લક્ષ્ય ઉડી ગયું. પછી તો સખ્ત પવનના ઝપાટા લાગવાથી દીવાની જેવી દશા થાય, મોટો પથ્થર પડવાથી કુંડના જળની જેવી દશા થાય, પોતાના કુંડુબના ભરણુપોષણની ચિંતાથી દરિદ્રી માણસનાં મનની જેવી સ્થિતિ થાય, અભિમાની માણસની ખીજથી પરાભવ પામીને જેવી મનઃસ્થિતિ થાય અને સંસારની ખીકથી અવિરતિ સમ્ય-ગૃહ્ણિ પ્રાણીની જેવી સ્થિતિ થાય તેવી સ્થિતિ કુમારની થઈ ગઈ, કન્યાનું ચિત્ર મન ઉપર વારંવાર આવવા લાગ્યું અને કુમાર આમતેમ ઝુલવા લાગ્યો. જેવી રીતે એક યોગી બાહ્ય વસ્તુના વ્યાકેપથી મુક્ત રહી ધ્યેય વસ્તુપર ધ્યાન લગાડી દે છે તેવી રીતે કુમારને બાહ્ય બાબ-તોમાંથી મુક્ત થઈ ચિત્ર કન્યાના લક્ષ્ય પર આરૂઢ થયેલ અમે જોયો.

૧ વ્રત ન લીધેલ દેવાદિકને શુદ્ધ વસ્તુની ઓળખાણથી એક બાલુએ સંસારની ખીક લાગે છે અને ખીજ બાલુએ લાગ વૈરાગ્ય આદરી શકાતા નથી. આ સ્થિતિ અસ્વસ્થ અવસ્થા ઉત્પન્ન કરે છે.

હરિકુમારની વ્યાકુળતા.

મેં તે વખતે કુમારને પૂછ્યું “ કુમાર ! આ શું ? ”

કુમારે જવાબ આપતાં કહ્યું “ ભાઈ ધનશેખર ! કાલે રાત્રે માંડે માથું દુઃખતું હતું તેથી મને ઉઘ આવી નહોતી. અત્યારે પણ તેની અસરથી માંડે માથું જરા જરા દુઃખે છે અને મને ચક્કર આવે છે. તેથી આ મનમથ વિગેરે મિત્રો મરણ આવે તો જાલ્ય અને મરણ આવે તો અહીં ફેરે હરે. તું એકલો મારી પાસે રહે. ચાલ, આપણે આ આબુના ચંદનલતાગૃહમાં જઈએ અને ત્યાં હું જરા શાંતિથી સિદ્ધા લઉં. ”

કુમારની આવી ઇચ્છા જાણી મનમથ વિગેરે સર્વે મિત્રો ત્યાંથી વિદાય થઈ ગયા અને માત્ર હું જ કુમારની સાથે રહ્યો. આવી રીતે અમારી વિનાદવાતાંનિ અહીં અંત આવ્યો.

પ્રકરણ ૪ થું.

મનમથ વ્યાકુળતા-આયુર્વેદ.

વં મિત્રો વિદાય થયા પછી હું (ધનશેખર) અને હરિકુમાર લતામંડપમાં દાખલ થયા. મંડપમાં જઈને મેં ઠંડાં સુકોમળ પાંદડાંએ એકઠાં કરી તેની પથારી બનાવી. એ તૈયાર કરેલી પથારી ઉપર કુમાર બેઠો. પરંતુ માછલું તપેલી રેતીમાં આવીને પડેલું હોય, તે જેમ તાપથી તરફડે તે પ્રમાણે કુમાર તે ઠંડા સયનપર પણ તરફડીયાં મારવા લાગ્યો, તેને જરા પણ શાંતિ ન થઈ કે સુખ ન આવ્યું. પછી મેં એને બેસવા સાડ કોમળ આસન (બેઠક) ગોઠવી આપ્યું. કુમાર એ આસન ઉપર બેઠો. ત્યાં પણ શૂનિ ઉપર ચોરને ચઢાવ્યો હોય ત્યાં જેમ તેને સુખ મળે નહિ તેમ હરિકુમારને એ આસન ઉપર પણ નિરાંત વળી નહિ. સાર પછી તે મારે ખભે વળગ્યો અને આમ તેમ ઝુલવા લાગ્યો. એમ કરતાં પણ એના હૃદયમાં જે તાપ આવ્યો હતો તે ઓછો થયો નહિ.

શંખનાદ-મન્મથ જોર.

પછી તો કુમાર ઘડિકમાં સુવે, ઘડિકમાં બેસે, ઘડિકમાં ઊભો થાય, ઘડિકમાં અહીં તહીં ભમે, પણ જોમ નરકગતિના શુભેને નારકી-માં સુખ મળે નહિ તેમ કુમારને જરા પણ ચેન પડે નહિ, જે જે સુખશાંતિના ઉપાયો ચોજવામાં આવે તેનાથી ઉલટી તેની વેદના વધતી જાય. આવી રીતે મદનઅગ્નિથી બળી જતાં એ રાજકુમારે શીતળ લતાગૃહમાં ઘણો વખત વીતાડ્યો પણ એની ગરમી એાછી થઈ નહિ. પેલા મન્મથ વિગેરે મિત્રોએ કુતૂહળને લીધે કુમારની જે દશા થઈ હતી તે ગુપ્ત રીતે કુમાર ન જાણે તેમ જોયા કરી અને તેઓ અંદર અંદર કુમારની મરકરી ઇસારાથી કરતા રહ્યા.

હવે તે વખતે મનુષ્યોનાં શરીરમાં તાપ કરવા માટે જ કામદેવ પોકાર કરતો હોય તેવો મધ્યાહ્ન સમયનો શંખ વાગ્યો.^૧ શંખ ઘણા જોરમાં લાંબા વખત સુધી વાગ્યો અને દૂરથી તેનો અવાજ કુમારના કાનપર ગયો. એ વખતે કુમારને ઘેર લઈ જવા માટે મન્મથ વિગેરે સર્વ મિત્રો લતાગૃહમાં આવ્યા અને સર્વે કુમારને કહેવા લાગ્યા “દેવ! હવે અસારે ખરો મધ્યાહ્ન થયો છે માટે આપ ઘરે પધારો. ત્યાં જઈ દેવપૂજનાદિ નિત્યકર્મ કરી દિવસનું કામ હોય તે આટોપી લો.”

હરિકુમારે જવાબમાં કહ્યું “અરે ભાઈઓ! ધનશેખરને મારી પાસે મૂકીને તમે સર્વે ઘરે જાઓ, આ મારી વેદના એાછી થશે એટલે હું પણ પછી ધનશેખર સાથે ઘેર આવીશ. અસારે તો મારા માથામાં ચાસકા આવે છે, અંદર તાપ વધતો જાય છે, તેથી આ શીતળ લતાગૃહમાં હું હજી શાંતિ માટે વધારે વખત રહેવા માંગું છું.”

કુમારને હૃદયની અંદરનો તાપ હતો, શેને લઈને તે તાપ આવ્યો હતો તે સર્વના ખ્યાલમાં બરાબર આવી ગયું અને તે સંબંધમાં તેઓની પ્રતીતિ પણ થઈ ગઈ, છતાં તે રાજકુમાર હોવાથી તેને સીધી રીતે તેઓ કહી શક્યા નહિ. જરા ડર ખાઈને તેઓ અંદર અંદર નીચે પ્રમાણે વાત કરવા લાગ્યા અને તે સર્વ કુમાર સાંભળે તેમ જોલતા હોવાથી તેઓનો આશય કુમારના સમજવામાં પણ બરાબર આવી ગયો.

આયુર્વેદ, વૈદું.

“અરે ક્યોળ! તું આયુર્વેદ (વૈદ્યવિદ્યા)માં ઘણો કાબેલ છે ત્યારે ભાઈ! આ કુમારના શરીરમાં વિકાર થયો છે તે ક્યાં કારણોને

૧ કેટલીક જગ્યાએ મધ્યાહ્ન (બપોર-બાર વાગ્યાનો સમય) બતાવનાર તોપ ફેડવાનો રિવાજ છે અને કોઈ જગ્યાએ શંખ વગાડવાનો રિવાજ છે.

લઇને થયો છે (નિદાન) અને તે શાંત કરવાનો ઉપાય^૧ (ચિકિત્સા) શો છે તે તું વિગતવાર અમને જણાવ.”

કપોળે વિવેચનપૂર્વક જવાબ આપતાં જણાવ્યું:—

“ભાઈઓ! વૈદક શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—

“વાયુ, પિત્ત અને કફ આ ત્રણુ શારીરિક-શરીર સંબંધી દોષો છે અને રજસ્ અને તમસ્ એ બે માનસિક દોષો છે. (શરીરમાં વ્યાધિ થાય છે તે વાત પિત્ત અને કફની વિષમતાથી થાય છે અને રજોગુણુ અને તમોગુણુ માનસિક વ્યાધિઓ ઉત્પન્ન કરે છે.) આ બંને પ્રકારના દોષો પૈકી શારીરિક દોષો છે તે દૈવ અને યુક્તિનો આશ્રય લઇને કરેલા ઔષધ ઉપચારથી શાંત થાય છે (મતલબ શરીરસંબંધી વ્યાધિ મટાડવા માટે યુક્તિ કરવી જોઈએ અને નસીબ બળવાન હોવું જોઈએ. યોગ્ય પુરૂષાર્થ અને અનુકૂળ દૈવ (કર્મ) હોય તો શારીરિક દોષો મટે છે અને માનસિક દોષો (રાજસી અને તામસી) જ્ઞાનથી, વિજ્ઞાનથી (સાય-સધી), ધીરજથી, સ્મૃતિ(યાદ કરવું તે)થી, અને સમાધિથી દૂર થાય છે.^૨

“એ શારીરિક દોષો પૈકી વાત (વાયુ) રૂક્ષ (હુખો) હોય છે, ઠંડો હોય છે, છોટો હોય છે, અતિ સૂક્ષ્મ હોય છે, હાલતો ચાલતો હોય છે, સ્વચ્છ હોય છે અથવા કઠણુ હોય છે. હવે એ જેવા પ્રકારનો હોય તેનાથી ઉલટા પ્રકારની વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરવાથી તે શાંતિ પામે છે: એટલે જો વાયુ હુખો હોય તો તે ચોપડેલ-ચીકાશદાર પદાર્થોના ઉપયોગથી નરમ પડે છે, શીત વાયુ ગરમ વસ્તુના ઉપયોગથી

૧ વૈદકમાં વ્યાધિ શો છે તે તેનાં કારણુ અને ચિહ્નો પરથી શોધવું તેને નિદાન કહે છે અને નિદાન (diagnosis) થયા પછી તેની દવા કરવી તેને ચિકિત્સા કહે છે. વૈદકમાં આ બે ધણા અગત્યના વિભાગો છે.

૨ આ આખો વૈદકીય વિભાગ સંક્ષેપમાં વૈદક શાસ્ત્રનો મોટો અભ્યાસ બતાવે છે. એક ધણા નિષ્ણાત વૈદ્યરાજે આ વિભાગ મને સમજાવ્યો ત્યારે જણાવ્યું હતું કે વિષય બરાબર વૈદકીય ખરિલાખામાં, સંક્ષેપમાં અને મુદ્દાર ર લખાયેલો છે. એટલી હદીકત વાંચીને તેમને અંચકર્તા માટે બહુ માન થયું હતું. આ વૈદ્યનો વિષય જરા વધારે સ્પષ્ટ થાય તેટલા સાડ વધારે છૂટી રીતે તેનું અવતરણુ અત્ર કરવામાં આવ્યું છે. વાચકાટ કહે છે કે ખીચૈર્વાત્પ્રાદિવિજ્ઞાનં મનોદોષૌષધં પરમ્. આ વિચાર અત્ર માનસિક દોષના ઉપચાર માટે બતાવેલ છે તેના જેવો જ લગભગ છે. બાકીનો આયુર્વેદ પણ વૈદાના સર્વોત્કૃષ્ટ ગ્રંથોને અતુરપ છે એમ મને સદરહુ વૈદ્યરાજે કહ્યું છે. ભા. ક.

શમે છે, લઘુ વાયુ ગુરુ દ્રવ્યના ઉપયોગથી મટે છે, ચળ વાયુ સ્થિર દ્રવ્યના ઉપયોગથી મટે છે, વિશદ દહીં જેવો વાયુ અચોખા દ્રવ્યના ઉપયોગથી મટે છે અને કઠણ વાયુ પોચા પદાર્થના વપરાશથી શમે છે.

“પિત્ત શ્લેષ્મણું (ચિકાશદાર) હોય છે, ગરમ હોય છે, તીખું હોય છે, દ્રવતું (પાતળું liquid) હોય છે અને ખાટું હોય છે. એ પાંચ પ્રકારના રસવાળું પિત્ત તેનાથી ઉલટા પ્રકારના ગુણોથી શમે છે: ચિકાશદારને માટે સ્વીકાશ વગરના પદાર્થનો ઉપયોગ કરવાથી, ગરમને માટે ઠંડા પદાર્થના ઉપયોગથી, તીખાને માટે મોળા પદાર્થના ઉપયોગથી, દ્રવતાને માટે ઘટ વસ્તુઓના ઉપયોગથી અને ખાટાને માટે ખારા પદાર્થના ઉપયોગથી પિત્તનું શમન થાય છે.

“કફ ગુરુ (ભારે) હોય છે, ઠંડો હોય છે, નરમ હોય છે, સ્વીકાશદાર હોય છે, મીઠો હોય છે, ગોળ જેવો સ્વીકાશદાર હોય છે અથવા સુંવાળો હોય છે. એ પાંચ પ્રકારથી યુક્ત કફ તેનાથી વિપરીત ગુણવાળા પદાર્થોના વપરાશથી શાંત થાય છે એટલે ભારે કફને માટે હળવા પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવો, ઠંડા કફને માટે ગરમ પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવો, નરમ કફને માટે સખ્ત પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવો, સ્વીકાશદાર કફને માટે સ્વીકાશ વગરના પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવો, મીઠા કફને માટે કડવા પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવો, ગોળ જેવા કફને માટે સ્વીકાશ વિનાના પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવો અને સુંવાળા કફને માટે ખરસટ પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવો. તેમ કરવાથી વધી ગયેલ કફના દોષો શમી જાય છે.

વૈદ્યકશાસ્ત્રમાં રસ^૧ છ પ્રકારના બતાવવામાં આવ્યા છે: મીઠો (ગળ-પણુવાળો), ખાટો, ખારો, તીખો, કડવો અને તુરો. એ છ રસો પૈકી મીઠો ખાટો અને ખારો રસ કફ વધારનાર અને ઉત્પન્ન કરનાર છે, તુરો તીખો અને કડવો રસ વાયુ વધારનાર અને ઉત્પન્ન કરનાર છે અને તીખો ખાટો અને ખારો રસ પિત્તરસને ઉત્પન્ન કરનાર અને વધારનાર છે. હવે મીઠો રસ, ખાટો રસ અને ખારો રસ વાયુ ઉપર વિજય મેળવે છે એટલે વાયુનો પ્રકોપ થયો હોય ત્યારે એ રસોનો ઉપયોગ કરવાથી વાયુ શમે છે, તેવી જ રીતે તુરો રસ, મીઠો રસ અને કડવો રસ પિત્ત

૧ વૈદ્યકીય પરિભાષામાં ‘કટુક’ એટલે તીખો રસ એવો અર્થ થાય છે અને ‘તિક્ત’ એટલે કડવો અર્થ થાય છે અને ‘કષાય’નો અર્થ તુરો થાય છે. આ પ્રમાણે અહીં અર્થ કયો છે.

પર વિજ્ય મેળવે છે એટલે પિત્તને શમાવે છે અને તુરો રસ, તીખો રસ અને કડવો રસ કદ પર વિજ્ય મેળવે છે એટલે કદને શમાવે છે.

“ શરીરમાં પેટની અંદર અણુ યાર પ્રકારનાં થાય છે. યદ્યા વ્યાધિએનું મૂળ અણુમાં હોવાથી તેના સંબંધી ખાસ વિચાર કરવાની જરૂર છે. એ યાર પ્રકારનાં અણુનાં નામો આ પ્રમાણે છે: આમા-ણુ, વિદગ્ધાણુ, વિષ્ઠ્ઠાણુ અને રસશેષાણુ. એ યાર પ્રકારના અણુની નિશાનીઓ પ્રથમ સમજ લેવા જેવી છે. આમ નામના અણુમાં જે વસ્તુ ખાધી હોય તેના જેવી જ ગંધ આવે છે, દાખલા તરીકે સાકરટેટી કે તરબૂજ કે કેરી ખાધેલ હોય અને તેના જ એકાર આવ્યા કરે તો સમજવું કે આમ નામનું અણુ થયું છે; આ અણુમાં ખાધેલ વસ્તુનો રસ થતો જ નથી તેથી તેની ગંધ આવ્યા કરે છે. વિદગ્ધ નામના અણુમાં ધૂમાડાની ગંધ આવ્યા કરે છે, છારૈયા એકાર જેને કહેવામાં આવે છે તે આ અણુમાં થાય છે. વિષ્ઠ્ઠ નામના અણુમાં શરીર ભાંગ્યા કરે છે, આગસ આવે છે, બગારાં આવ્યા કરે છે, શરીર માંડતું નથી અને રસશેષ નામના ચોથા પ્રકારના અણુમાં અન્ન પર દ્વેષ થાય છે, ખાવાતું ગમતું નથી અને ખોરાક તરફ જરાએ રૂચિ થતી નથી.

“ સદરહુ યાર પ્રકારનાં અણુમાંથી કયું અણુ છે તેનો નિર્ણય થઈ ગયા પછી જો ‘ આમ ’ નામનું પ્રથમ અણુ હોય તો વમન કરાવવું, ઉલટી કરાવવી અને પેટને તે દ્વારા સાફ કરાવવું; ‘ વિદગ્ધ ’ નામનું અણુ થયું હોય તો છાશ પીવી; ‘ વિષ્ઠ્ઠ ’ નામનું અણુ થયું હોય તો શેક કરવો અથવા નાહ લેવો અને રસશેષ નામનું અણુ થયું હોય તો સુઈ જવું, ઉઘી જવું. ચારે પ્રકારના અણુની એ નિશાની અને નિવારણના ઉપાયો છે. સર્વે રોગો અણુમાંથી થતાં હોવાથી તેના ઉપર ખાસ લક્ષ્ય રાખવાની જરૂર છે.

“ (કપોલ કહે છે કે)—આ પ્રમાણે હોવાથી આ કુમારને (હરિ-કુમારને) અંદરનો તાપ (તાવ) અને અણુનો વિકાર થયો હોય એમ જણાય છે. તેનું અણુ વિદગ્ધ નામના ખીજ પ્રકારનું હોય તેમ જણાય છે કારણુ કે, એને વાયુ અને પિત્ત બન્ને એક સાથે ઉછળ્યા છે અને વધી પડ્યા છે. એ વાયુ અને પિત્ત બન્નેએ મળીને આને અંદરનો જ્વર (તાવ) ઉત્પન્ન કર્યો છે અને શૂળ પણ તેથીજ થયું છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:-

મુક્તે જીર્યતિ જીર્ણેન્ને જીર્ણે મુક્તે ચ જીર્યતિ ।
જીર્ણે જીર્યતિ મુક્તેન્ને દોષેનાભિભૂયતે ॥

૧ (૧) સૂચિત અર્થઃ અહીં જણાવ્યા છે તે ત્રણ સંયોગોમાં માણસ કોઈ પણ પ્રકારના દોષ-વ્યાધિથી હેરાન થતો નથી (૧) ખાધેલું અનાજ પચી જવા પછી અનાજ ખાવામાં આવે તો તે પચી ભય છે. (૨) પેટમાં અટકેલું થયું હોય ત્યારે અનાજ ન ખાવાથી નહિ પચેલું અનાજ પચે છે અને (૩) પચી ગયેલું અનાજ તદ્દન પચી ગયા પછી અન ખાવામાં આવે તો.

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ જરા મુશ્કેલીએ ઘેરો છે. મેં વૈદ્ય અને વિદ્વાનોને પૂછીને અર્થ લગાવ્યો છે. તેમ કરતાં દોષેઃ ના ન અભિભૂયતે એવી રીતે એના ચોક્કા પદની વ્યુત્પત્તિ કરી છે. એ ઠીક લાગે છે. પણ બીજા પાદમાં જે અવગ્રહ લીધા છે તે વ્રતમાં કે છાપેલી ભુકમાં નથી. અહીં ત્રણ ખાખત છે. ખાધેલ અનાજ પચી ગયા પછી ખવાય તે પચે, ન પચ્યું હોય ત્યારે નહું ન ખાવામાં આવે તો આગળનું પચે અને પચી ગયેલ અનાજ તદ્દન પચી ગયા પછી ખવાય તો તે પચે. આ ત્રણે યોગ્ય ખાખત છે, અનુભવથી સમભવ તેવી છે.

(૨) બીજી રીતે સીધો અર્થ કરીએ તો આ પ્રમાણે અર્થ થાય—'ત્રણી અનેક વ્યાધિઓથી હેરાન થાય છે' પણ પછી તેની સાથે શ્લોકનો જરા પણ મેળ મેળતો નથી. આ શ્લોક વધારે વિદ્વાન પાસે વિચારવો.

(૩) એક વૈદ્યરાણે આ શ્લોકનો અર્થ સમભવવા નીચે પ્રમાણે લખાણ કર્યું છે તે વિચારવું. ઉપરના શ્લોકનો અર્થ સમજવા માટે નીચેના શ્લોકો પ્રથમ વિચારવા.

આમં વિદગ્ધં વિષ્ટવ્થં કફપિત્તાનિલૈક્ષ્મિઃ

અજીર્ણ કેચ્ચિદિચ્છન્તિ ચતુર્થં રસ્ત્રેષ્વનઃ (માધવનિદાન નિ. સા. પ્રે. પ્ર. ૭૦)

ત્રિભિરિતિ કફાદિભિરેકૈકશો યથા સંસ્થેન. X X એટલે કફેન આમં, પિત્તેન વિદગ્ધં, અનિલેન (વાયુના) વિષ્ટવ્થં ।

જીર્ણેન્ને વર્ધતે કાચુર્વિદગ્ધે પિત્તમેષતે

મુક્તમાત્રે કફક્ષાપિ કમોડયં મોજનોપરિ (યોગરત્નાકર-નિત્ય પ્રવૃત્તિ પ્રકાર નિ. સા. આવૃત્તિ. પૃ. ૩૦ શ્લોક ૧૬૭).

હવે ઉપર ને શ્લોક આપ્યો છે તેના પ્રથમના ત્રણ ચરણના પાંચ વિભાગ પાડવા.

મુક્તે જીર્યતિ યદાસ્યાત્તદા પિત્તદોષપ્રવૃત્તિઃ

પિત્ત.

જીર્ણેન્ને વાતદોષપ્રવૃત્તિઃ

વાત.

જીર્ણે મુક્તે ચ જીર્યતિ યદા તદા તુ વાતપિત્તદોષદ્વયસ્ય પ્રવૃત્તિઃ

વાત પિત્ત.

જીર્ણે જીર્યતિ તુ કફવાતપ્રવૃત્તિઃ

કફ પિત્ત.

મુક્તેન્ને તુ કફપ્રવૃત્તિઃ

કફ.

एवं दोषैः अभिभूयते.

વિભ્રમે કહ્યું. “ અરે મિત્ર કુપોળ ! તારા ધ્યાનમાં બરાબર વાત આવી હોય એમ લાગતું નથી. વૈદ્યની ફરજ છે કે તે માંદા માણસને જુએ તે વખતે પ્રથમ તો તેણે રોગનું મૂળ કારણ આવી રીતે શોધવું: એટલે કે તેણે પ્રથમ તો દરદીની ખાસ પ્રકૃતિ કેવા પ્રકારની છે તેનું આરિક્રીથી અવલોકન કરવું, એના શરીરમાં બળ કેવા પ્રકારનું અને કેટલું છે તેની વિચારણા કરવી, એના શરીરનો બાંધો કેવા પ્રકારનો છે તે બરાબર વિચારવું, એના શરીરના વિભાગોનું માપ બરાબર જોઈ લેવું, એને અનુકૂળ કંઈ વસ્તુ છે અને તે પથ્ય પાળી શકે તેવું છે કે નહિ તે સમજી લેવું, એનામાં ધીરજ કેટલી છે અથવા છે કે નહિ તે લક્ષ્યમાં

ઉપરનો અર્થ કરવામાં વાગ્બટ નિર્મિત અષ્ટાંગ હૃદયના નીચેના શ્લોકો કાંઈક પ્રકાશ નાખે છે.

વાયુ પિત્તં કફશ્ચેતિ ત્રયો દોષાઃ સમાસતઃ ॥ ૬ ॥

વિકૃતાઽવિકૃતા દેહં ઘ્નન્તિ તે વર્તયન્તિ ચ ।

તે વ્યાપિનોઽપિ દુન્નામ્બોરધોમધ્યોર્ધ્વસંશ્રવાઃ ॥ ૭ ॥

વયોઽહોરાત્રિમુક્તાનાં તેઽન્તમધ્યાદિગાઃ ક્રમાત ।

તૈર્મૈત્રેદ્વિવમસ્તિક્ષ્ણો મન્દશ્વાસિઃ સમૈઃ સમઃ ॥ ૮ ॥

એટલે વાયુ, પિત્ત અને કફ એ ત્રણ દોષો છે તે જે વિકાર પામેલા હોય તો દેહનો નાશ કરે છે અને જે વિકાર પામેલા ન હોય તો દેહને વધારે છે. એ ત્રણે દોષો આખા શરીરમાં આપક છે, છતાં ખાસ કરીને નાભિની નીચે વાયુ રહે છે, નાભિ અને હૃદયની વચ્ચે પિત્ત રહે છે અને હૃદયની ઉપર કફ રહે છે. વય, દિવસ, રાત્રિ અને આહારના-જમવાના-આદિ મધ્ય અને અંતમાં અનુક્રમે કફ, પિત્ત અને વાયુ હોય છે, જેમ કે અવરથાની આદિમાં-બાહ્યાવરથામાં કફ, મધ્યાવરથા-જીવાનીમાં પિત્ત અને અંત્યાવરથામાં-ઘટપણમાં વાયુ વધારે હોય છે, તેમ જ દિવસના પ્રથમ ભાગમાં કફ, મધ્ય ભાગમાં પિત્ત અને અંતભાગમાં વાયુ વધારે હોય છે. રાત્રિના પ્રથમ ભાગમાં કફ, મધ્યરાત્રિએ પિત્ત અને અંતભાગમાં વાયુ વધારે હોય છે. આહાર ખાધા પછી તુરત પ્રથમ ભાગમાં કફ, મધ્ય ભાગમાં જ્યારે આહાર અરધોપરધો પાકે ત્યારે પિત્ત અને અંતભાગમાં જ્યારે આહાર પાકી જાય ત્યારે વાયુ વધારે હોય છે. (આ ઉલ્લી હકીકત ઉપરના અર્થ માટે ઉપયોગી છે.) આ પ્રમાણે અર્થ કરવામાં નાના પ્રકારના દોષથી પ્રાણી પરાભવ પામે છે, એવો અર્થ ચોથા પદનો થયો.

(૪) ચોથા પાદનું પાઠાંતર દોર્ષર્નાલ્પોઽત્તિમૂયત્તે આનો અર્થ ‘ચોડા વ્યાધિ-વાળો હોય તે બહુ દોષથી હેરાન થાય છે’ એમ થાય. આ પાઠાંતર શુદ્ધ હોય તો તે ના. ૩ વાળા અર્થને ટેકો આપે છે. મારે મને ચોક્કસ નિર્ણય ન થવાથી મૂળ સાથે ઉપર એક પણ અર્થ લખ્યો નથી.

લઇ લેવું, ખાવાની અને પચાવવાની તેનામાં શક્તિ કેટલી છે તે બરાબર જાણી લેવું, એનામાં કસરત કરવાની હરવા ફરવાની શક્તિ અને સગવડ છે કે નહિ તે વિચારી લેવું અને તેની ઉમ્મર કેટલી છે તે બરાબર કળી લેવું. (એક વ્યાધિનું નિદાન કરતી વખત આ પ્રમાણે નવ આખત વૈદ્યે લક્ષ્યમાં રાખવી જોઈએ: (૧) પ્રકૃતિ, (૨) બળ, (૩) વ્યાધિ, (૪) પ્રમાણ, (૫) પથ, (૬) ધીરજ-સત્વ, (૭) આહારશક્તિ, (૮) કસરતની સગવડ અને (૯) વય-ઉમર.)

“ ઉપરાંત હુંશિયાર વૈદ્યે દોષોનાં સંચય,^૧ પ્રકોપ,^૨ પ્રસર,^૩ સ્થાન^૪ અને વ્યક્તિભેદો^૫ જરૂર જાણવાં જોઈએ.

“જે વ્યાધિ અથવા દોષોને પ્રથમની સંચય સ્થિતિમાં એટલે કે જ્યારે તે એકઠા થતા હોય તે અવસ્થામાં રોકી દીધા હોય તો તે આગળ વધી શકતા નથી એટલે તેને પ્રકોપ થતો નથી, પણ જે તેને આગળ વધવા દેવામાં આવે તો તે વધારે બળવાન થાય છે.

“અને ભાઈ કુપોળ ! તે તો આ દરદી (કુમાર હરિ)ના સંબંધમાં કાંઈ પણ વિચારપૂર્વક ન જોયું ! માત્ર તેનું મુખ ઉઘાડું હોવાથી કુમારના શરીરમાં વિકાર છે એમ કહી ગયો અને ઉઘાડે મુખે ભડભડ

૧ સંચય: અમુક દરદીને કયા રોગ થયેલ છે, કયા કયા એકઠા થયેલ છે અથવા વાત પિત્ત અને કફમાંથી કોનો અને કેટલો સંચય થયેલ છે અને કયા કેટલા પ્રમાણમાં એકઠા થયા છે તે વિચારવું તે સંચય.

૨ પ્રકોપ:—વાત પિત્ત કફમાંથી કોણ વૃદ્ધિ પામી આગળ ચાલેલ છે. ત્રણે સમ-સરખા હોય ત્યારે શરીર તંદુરસ્ત હોય છે, એક અથવા બે વધે ત્યારે વ્યાધિ થાય છે, ત્રણે વધી પડે તેને સત્ત્રિપાત કહે છે.

૩ પ્રસર: કયા વ્યાધિ વેગમાં છે અને વાત પિત્ત અને કફમાંથી કોનો વધારે વેગ છે અને કેટલો વેગ છે તે વિચારવું. એક વિદ્વાન વૈદ્ય કહે છે કે અહીં પ્રસરને બદલે પ્રશમ શબ્દ જોઈએ. વાત પિત્ત કફની શાંતિ કેવી રીતે કરવી. આ વાતને આગળ જય પ્રકોપ પ્રશમા શબ્દ આવે છે તેથી ટૂંકા મળે છે.

૪ સ્થાન: વાતપિત્તકફનાં શરીરમાં સ્થાનો છે તે વૈદ્યે સમજવાં જોઈએ. તેને માટે જોઈએ ઉપરની નોટના વિભાગ નાં. (૩) માં નીચેનો ભાગ.

૫ વ્યક્તિભેદો: આ વ્યાધિ છે કે બીજી છે ? વિગેરે વિવેક કરવો તે વ્યક્તિભેદો છે. તેમાં દરેકને માટે જુદું જુદું વિચારવું પડે છે.

૬ માત્ર બાહ્ય વિકાર ઉપરથી દવા કરવી તેને symptomatic treatment કહે છે. એવા પ્રકારની દવાથી મોટા વ્યાધિમાં ભાગ્યે જ લાભ થાય છે. નિદાન કરવામાં વિકાર ઉપરાંત ધણું ધારણો વિચારવા જોઈએ, દરદીને આખો ઇતિહાસ અને પૂર્વ જીવન સમજવાં જોઈએ અને વય શરીર વિગેરે ઉપર ક્યાં તે સર્વે સંબંધો લક્ષ્યમાં લેવાં જોઈએ.

કરી શરીર સંબંધી વિકારોના નિર્દેશ કરી ગયો ! (અથવા મોઢું પહોળું કરી માત્ર વિકારોનું કથન કરી ગયો.) ”

કપોળે જવાબ આપતાં કહ્યું “ ભાઈ વિભ્રમ ! મેં કુમારની પ્રકૃતિ વિગેરે સર્વ આખત મારા ધ્યાનમાં લઈ લીધી છે અને વ્યાધિને લગતી સંચય વિગેરે સર્વ આખત મારા ધ્યાનમાં જ છે. જે સાંભળઃ—

“ શ્રીઘ્ન ઋતુમાં (ઉન્હાળામાં) દિવસ, રાત્રી અને ઉમરને અંતે તથા અર્જુન થયું હોય તેને અંતે એટલે છેવટના ભાગમાં વાયુનું જેર હોય છે એટલે ચૈત્ર વૈશાખ માસની શરૂઆતમાં, દિવસની આખરે એટલે સાંજે અને રાત્રીની આખરે એટલે મળરકે અને અર્જુન મટી જવા આવે સારે શરીરમાં વાયુનું જેર હોય છે; શ્રીઘ્નઋતુની શરૂઆતમાં દિવસની અને રાત્રીની શરૂઆતમાં તથા ઉમરની શરૂઆતમાં એટલે બાળપણમાં અને અર્જુનની શરૂઆતમાં કફનું જેર હોય છે અને એ સર્વની મધ્યમાં એટલે શ્રીઘ્નઋતુના વચલા ભાગમાં તથા દિવસરાત્રી વચ (જુવાની) અને અર્જુનની વચ્ચે પિત્તનું જેર હોય છે, તેમજ શરદઋતુમાં પણ પિત્તનું જેર વધારે હોય છે.

“ શ્રીઘ્નઋતુમાં વાયુનો સંચય થાય છે, વર્ષાઋતુમાં તેનો પ્રકોપ થાય છે અને શરદઋતુમાં તેનો પ્રશમ (શાંતિ) થાય છે. વર્ષાઋતુમાં પિત્તનો સંચય થાય છે, શરદઋતુમાં તેનો પ્રકોપ થાય છે અને હેમંતઋતુમાં તેનો પ્રશમ થાય છે. શિશિરઋતુમાં કફનો સંચય થાય છે, વસંતઋતુમાં તેનો પ્રકોપ થાય છે અને શ્રીઘ્નઋતુમાં તેનો પ્રશમ થાય છે. ”

“ હેમંત અને શિશિરઋતુઓ લગભગ સરખી છે પણ શિશિરઋતુમાં (વાત પિત્ત કફને) અદપનું વિશેષણુ આપવું. પરિણામે

૧ મહા ફાગણ માસમાં વસંતઋતુ હોય છે, ચૈત્ર વૈશાખમાં શ્રીઘ્નઋતુ, જેઠ આષાઠમાં વર્ષાઋતુ હોય છે, શ્રાવણ ભાદ્રપદ અને થોડા આસો સુધી શરદઋતુ હોય છે, આસો કાર્તિક અને થોડા માગશરમાં હેમંત અને ઉત્તરાયણથી શિશિરઋતુ હોય છે. આ ચયપ્રકોપ બતાવનારી શ્લોક ધણે અટપટા છે તેનો વેદે અર્થ બતાવ્યો છે તે પ્રમાણે કયો છે. શ્લોક નીચે પ્રમાણે છે.

ગ્રીષ્માર્ષેષુ સમીરસ્ય, પિત્તસ્ય પ્રાવૃદ્ધાદિપુ; નયપ્રકોપપ્રશમાઃ કફસ્ય શિશિરાદિપુ.

શ્રીઘ્નઋતુએ એટલે શ્રીઘ્નથી શરૂ કરતાં એવો અર્થ થાય છે. આ અર્થ બરાબર છે અને વેદકશાસ્ત્ર પ્રમાણે છે.

શિશિરઋતુમાં ઠંડી જરા વધારે હોય છે. મેઘ માફત અને વર્ષાકાળની ઠંડી હુખી અને આદાન કરનારી હોય છે.^૧

“આ સર્વે વાચ્યત મારા મનમાં તો બરાબર સમજાઈ ગઈ છે, પણ એ સંબંધમાં વધારે વિચારણા કરવાથી લાભ શો? મારા વિચાર પ્રમાણે તો કુમારને બરાબર અર્જુનો વિકાર થયો છે.”

અહાહા ! આ કપોળ આયુર્વેદમાં પોતે ઘણો હુશિયાર છે એમ માને છે છતાં એનામાં કેટલી એવકુષ્ટી છે ! એવો વિચાર કરતાં કુમાર જરા હસ્યો. એનું હસવું જોઈને બધા મિત્રોએ એક સાથે પૂછ્યું “અરે મિત્ર ! આપ શા માટે હસ્યા ?”

કુમારે જવાબ આપ્યો “હું કપોળની મૂર્ખતા પર વિચાર કરતો હતો. મેં તે વિચારથી માફ હસવું ઘણું ડબાવ્યું પણ આખરે મારાથી હસવું રોકી શકાયું નહિ.”

પદ્મકેસરે અત્ર વખતસરનું ટચકું માર્યું “કુમાર ! બહુ કૃપા કરી ! અમારે જે કામ સાધવું હતું તે બરાબર સિદ્ધ થઈ ગયું. કુમારશ્રીના મનમાં જે અંદરનો તાવ આવ્યો હતો તેની શાંતિ માટે અને કાંઈક વિનાદ થાય તે સારૂ અમે સર્વેએ સાથે મળીને આ ઠંડા મરકરીરૂપે ભાષણ શરૂ કર્યું હતું, અમે કાંઈ ગંભીર નહોતા. કશું છે કે—

ચિત્તોદ્દેગનિરાસાર્થે, સુહૃદાં ઘોષવૃદ્ધયે ।

તજ્ઞાઃ પ્રહસનં દિવ્યં, કુર્વન્ત્યેવ વિચક્ષણાઃ ॥

મિત્રના ચિત્તમાં થતો ઉદ્દેગ દૂર કરવા માટે અને તેની શાંતિમાં વધારો કરવા માટે સમજી અને ડાહ્યા માણસો ઊંચા પ્રકારનો હાસ્ય-

૧ (આયુર્વેદમાં છ માસને આદાનકાળ કહેવામાં આવે છે અને છ માસને વિસર્ગકાળ કહેવામાં આવે છે. ઉત્તરાયણનો કાળ વિસર્ગકાળ કહેવાય છે એટલે શિશિર વસંત અને ગ્રીષ્મમાં પૃથ્વી અને મનુષ્યનો રસ શોષાય છે, શરીર ખાતણું પડે છે અને કાંઈક નબળાઈ આવે છે અને નબળાઈના વ્યાધિગ્રસ્ત દરદીઓ એ વખતે વધારે ત્રાસ પામે છે. દક્ષિણાયણમાં એટલે વધો સરદૂ અને હેમંત ઋતુમાં જે સમય વર્તે છે તેને ‘આદાનકાળ’ કહેવામાં આવે છે, એટલે એમાં પૃથ્વી તેમ જ મનુષ્યો બળસંચ્છ કરે છે. ઉપરના શ્લોકમાં એ હકીકત બતાવી છે કે હેમંત અને શિશિર ઋતુ સરખી છે, પણ શિશિરમાં ઠંડી વધારે હોય છે ન્યારે મેઘ માફત અને વર્ષાકાળની ઠંડી હુખી હોય છે અને આદાન કરનારી હોય છે, બળ આપનારી હોય છે—હુખી-ઠંડીથી જકરામિને બહુ જોર મળે છે અને શરીરમાં તાકાત વધે છે. હેમંત આદાનકાળમાં આવે છે ન્યારે શિશિર વિસર્ગકાળમાં આવે છે. બન્નેમાં ઠંડી હોય છે પણ હેમંતની ઠંડીથી શરીરને ઘણો લાભ થાય છે ન્યારે શિશિર કાળની ઠંડીથી તેવો લાભ થતો નથી. વળી શિશિર કાળમાં વાતપિત્ત કફ અલ્પ હોય છે.)

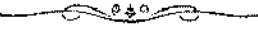
વિનોદ કરે છે. બાકી તમને જે વિકાર થયો છે તેને મૂળમાંથી ઉખેડીને ફેંકી નાખવાનો ઉપાય કાંઈ હોય તો તે પેલી પરિત્રાજિકા (સંન્યાસી સ્ત્રી) જ નાળું છે અને તે ઉપાયને મેળવી શકે તેવી પણુ તે જ છે. બીજા કોઈ તે બાબતમાં તમને સહાય કરી શકે તેવું અમને તો લાગતું નથી. માટે કુમારે મહેરબાની કરીને તેને જલદી બોલાવી લેવી એ વધારે ઠીક છે અને એ સંબંધમાં હવે વધારે વખત જવા દેવામાં કોઈ પણુ પ્રકારનો લાભ નથી. ”

કુમારે કહ્યું “ ભાઈ ! તું જે નાળું છે તે તારી મરણ હોય તો ભલે કર. ”

પદ્મકેસરે કહ્યું કે “ મિત્ર ! ત્યારે એ તાપસીને બોલાવવા કોને મોકલું ? ”

કુમારને બીજા મિત્રો ઉપર વિશ્વાસ નહોતો તેથી તેણે ધનશેખરનું (આર્ય) નામ એ તાપસીને બોલાવી લાવવા માટે સૂચવ્યું.

હું (ધનશેખર) ત્યાં હાજર જ હતો. મેં તુરત જ કુમારની સૂચના ઉપાડી લીધી અને મુખેથી બોલ્યો કે- ‘ ઘણી કૃપા થઈ. ’ એમ કહીને તુરત જ તાપસીને બોલાવી લાવવા માટે હું ચાલતો થયો.

પ્રકરણ ૫ મું.

નિમિત્તશાસ્ત્ર-હરિમંજરી સંબંધ.

તામંડપમાં હરિકુમારને છોડી તેની ઇચ્છાનુસાર તાપસીને શોધી લાવવા બહાર પડેલા ધનશેખર (આપણો કથાનાયક) પોતાની વાર્તા આગળ ચલાવતાં અગૃહિત-સંકેતાને ઉદ્દેશીને સદાગમ સમક્ષ કહે છે:—

હું તે વખતે લતામંડપથી બહાર નીકળ્યો અને નગર તરફ ચાલ્યો. મને રસ્તામાં જ પેલી તાપસણી મળી એટલે મેં તેને પ્રણામ કર્યાં અને પછી સવાલ કર્યો “ ભગવતિ ! આ ચિત્રપટ (છબી) સંબંધી શી હકીકત છે? એમાં આજેખેલી કન્યા કોણુ છે? અને તમે કેમ એકદમ ઉતાવળે આવી નીકળ્યાં? ”

તાપસીના ખુલાસો.

મયૂરમંજરી દશાનિવેદન,

કામદેવની ઉન્મત્તતા.

તાપસીએ મારા સવાલો સાંભળીને જવાબ આપ્યો, “ સાંભળઃ
 રાજમંદીરે વ્યાજે સવારના પહોરમાં પ્હો ફાટતાં જ હું ભિક્ષા
 તાપસી. લેવા નીકળી પડી. તું જાણે છે કે આ રત્નદ્રીપના
 મહારાજા નીલકંઠની શિખરિણી નામની મહારાણી
 છે. હું ભિક્ષા લેવા માટે તેના જ રાજભવનમાં સવારે દાખલ થઈ
 અને ત્યાં જઈને જોઈ ધું તો રાણી મોટી ચિતાથી ઘેરાઈ પડેલી દેખાઈ,
 એની ચિતાથી તેનો આખો પરિવાર પણ ઉદ્દેગ પામી શોકમાં પડી
 ગયેલો દેખાયો, કુમારિકાઓનો આખો વર્ગ દીલગીર દેખાયો, કંચુ-
 કીઓ (જનાનખાનાના નોકરો) મુંઝવણમાં પડી ગયેલા દેખાયા અને
 વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ આશીર્વાદ દેવામાં તત્પર થઈ ગઈ હોય^૧ એવું મારા જો-
 વામાં આવ્યું. આવો ધનાવ જોઈને મારા મનમાં વિચાર થઈ પડ્યો
 કે અરે! આવું ચિતા અથવા શોકનું શું કારણુ થઈ પડ્યું હશે!
 હું હજુ એ વિચાર કરતી હતી ત્યાં તો શિખરિણી રાણી પોતે મારી
 તરફ ચાલી આવ્યા. મેં તેને આશીર્વાદ આપ્યો અને તેણે મને
 પ્રણામ કર્યાં. મને એક સુંદર આસન આપવામાં આવ્યું જેના ઉપર
 હું બેઠી. પછી મહારાણી પોતે મને કહેવા લાગી, ‘ ભગવતિ! દેવિ!
 આપ સારી રીતે જાણો છો કે મારી દીકરી મયૂરમંજરી મને પ્રાણુથી
 પાણુ વધારે વહાલી છે, એના આનંદમાં મારી શાંતિ
 રાજમંદીરે છે, એની રમતમાં મારો વૈભવ છે, એના સુખમાં
 મારું જીવન છે. કોણુ જાણે શા કારણુથી એ આજ
 સવારે ઉઠી ત્યાર પછી મેં તેને જોઈ ત્યારે તે ચિતાથી લેવાઈ ગઈ છે,
 તેના મનમાં કોઈ પ્રકારની અગ્રતાથી તે મુંઝાઈ ગઈ છે, તેને ઘણી
 મુંઝવણુ થતી હોય તેમ તે બતાવે છે, કોઈ મોટા વિકારનાં જાળા-
 ઓમાં તે પકડાઈ ગઈ હોય તેમ જણાય છે, જાણુ તદ્દન શૂન્યાકાર
 થઈ ગઈ હોય તેવી દેખાય છે, તેને અતિ આકરો તાવ આવ્યો હોય
 તેમ તેના મુખ ઉપરથી જણાય છે, રાજકન્યાએ કરવાયોગ્ય સર્વ
 કામો તેણે છોડી દીધાં છે, અરે! વાત એટલે સુધી વધી પડી છે કે
 દરરોજના નિયમ પ્રમાણે તે દેવગુરુને નમસ્કાર પણુ કરતી નથી, રાત્રે
 પહેરેલાં કપડાં પણુ બદલતી નથી, શરીરપર ઘરેણુાં દરરોજ સવારે

૧ આપત્તિ પ્રસંગે વૃદ્ધો વારંવાર શાંતિના આશીર્વાદ આપ્યા કરે છે.

પહેરે છે તેને આજે હાથ પણ અડાડતી નથી, હમેશની પેઠે શરીરે વિલેપન પણ લગાડતી નથી, મુખમાં નિત્યના ધોરણુ પ્રમાણે પાન પણ નાખતી નથી અને પોતે તૈયાર કરેલા નાના અગિચા ઉપર દરરોજ સવારે દેખરેખ રાખવાનો અને સમારવાનો તેનો નિયમ પણ આજ વિસરી ગઈ છે; આટલું જ નહિ પણ પોતાની સખીઓ આવે તેને સાધારણ સન્માન પણ આપતી નથી, પોતાના પાળેલાં મેનાપોપટની સંભાળ પણ લેતી નથી, રમવાનો દડો હાથમાં લઈને ઉછાળીને દરરોજ આનંદ કરે છે તે પણ આજે કરતી નથી, વિદ્યાધરનાં યુગલો ચિતર્યાં કરે છે, સારસપક્ષીનાં જોડલાંને જોયાં કરે છે અને વારંવાર માત્ર આરણ્ય તરફ દોડે છે અને અસ્કુટ (ન સમજાય તેવા) અક્ષરો બોલી પોતાના આત્માની નિંદા કરે છે, સખીઓ ઉપર વિનાકારણુ ક્રોધ કરે છે અને તેને કાંઈ પૂછીએ તો જાણે કાંઈ સાંભળ્યું જ ન હોય તેમ કાંઈ જવાબ આપતી નથી. હું તમને એની સ્થિતિની શી વાત કહું? જાણે એ તદ્દન માંડી થઈ ગઈ હોય, જાણે એ તદ્દન શૂન્યાકાર થઈ ગઈ હોય (તદ્દન ખાલી પડી ગઈ હોય), જાણે તેનામાં ભૂત આવ્યું હોય, તેમ અભારે જાણે એ મયૂરમંજરી જ નથી, કોઈ બીજી જ છોકરી હોય નહિ એવી થઈ ગઈ છે!! આટલો બધો ફેરફાર તેનામાં આજ સવારથી થઈ ગયો છે. તેની આવી અવસ્થા જોઈને મને તો કાંઈ કાંઈ વિચાર થાય છે કે મંજરીને શું થયું હશે? ભગવતિ! દેવી બંધુલા! તમે 'નિમિત્તશાસ્ત્રમાં ઘણા કુશલ છો તો એ કોનું ચિંતવન કરી રહી છે? તે મને જોઈ કહો. વળી સાથે એ પણ જુઓ કે એના મનમાં જે વસ્તુની ચિંતવના આ વખત થાય છે તે એને મળશે કે નહિ? અને મળશે તો કેટલા વખતમાં મળશે? એ સર્વ હકીકત મને કહો. '

નિમિત્તશાસ્ત્ર. (શુકનશાસ્ત્ર.)

“એ તેને જવાબ આપ્યો કે ‘હું અરાબર જોઈને કહું છું.’ પછી ભાઈ ધનશેખર! મેં લગ્ન કાઢવા માંડ્યું. મંગળ માટે મેં પ્રથમ સિદ્ધિ-પદ મૂક્યું, ત્યાર પછી તેની સાથે વિશેષ મંગળ માટે દેવી સરસ્વતીનું

૧ નિમિત્તશાસ્ત્ર-નિશાનીઓ જોઈ સર્વ હકીકત અને પરિણામ કહેવાતું શાસ્ત્ર. એને શુકનશાસ્ત્ર પણ કહે છે. નિમિત્તશાસ્ત્રના અનેક ગ્રંથો છે જેનાં નામો એ વિષયના જ્ઞાતા પાસેથી જાણી લેવા.

૨ તાપસી પોતાની હકીકત ધનશેખર સન્મુખ કહે છે આખી વાર્તા ધનશેખર સંસારીજીવ તરીકે સદાગમ સમક્ષ કહે છે.

મુખકમળ આળેખ્યું. ત્યાર પછી આઠે આયોને મૂકી દીધા. તે આયોની સાથે સ્ત્રીના હૃદયની કુટિલતા ખતાવનાર આડીઅવળી ત્રણુ રેખાઓ દોરી. ગણીગણીને ત્યાર પછી આઠે આયોને ખરાબર ગોઠવી દીધી. તેને ગણતાં જે રકમ આકી રહી તે અનુસારે ત્રણુ ત્રણુ આંક-કાઓ મૂકી દીધા. (આ આંકકાઓ પ્રમાણે ફળાદેશ કરવાનો હોય છે). આવી રીતે સર્વ ગણતરી કરવાનાં સાધનોની યોજના કરીને મેં દેવીને કહ્યું.

“ ૧ ધ્વજ, ૨ ધૂમ્ર, ૩ સિંહ, ૪ શ્વાન, ૫ વૃષભ, ૬ ખર, ૭ હસ્તી અને ૮ વાયસ-આ આઠ નામની નિમિત્તશાસ્ત્રમાં આય કહેવામાં આવેલ છે. એ આઠે આયોના આઠ પ્રકારના બળ હોય છે. ૧. કાળ. (સમય-મુકરર કરવો તે) ૨. વાસર. (દિવસ) ૩. વિળા, ૪. (અવસર-ધ્યારે, કેટલો દૂર વિગેરે), ૪. મુહૂર્ત. (ચોક્કસ સમય) ૫. દિશા. (કઈ દિશાએ કયા ખૂણે વિગેરે) ૬. નક્ષત્રબળ. ૭. ગ્રહબળ. (જેના સંબંધમાં નિમિત્ત જેવાનું હોય તેને નક્ષત્ર અને ગ્રહ કેવી રીતે મળે છે તેનો નિર્ણય.) અને ૮. નિર્ગમબળ (એટલે કાર્યનું સ્વાભાવિક બળ). આવી રીતે આઠ આયોના બળ છે તે દરેકના આઠ આઠ પ્રકાર હોય છે.

“ “અને દેવી શિખરિણિ ! અત્રે જે આયો નાખી તેના પરિણામમાં ધ્વજ, ખર અને વાયસ આય આવી છે તેનું ફળ શું થશે તે હું તમને કહી સંભળાવું છે તે તમે લક્ષ્યમાં લો.

“ “એવી રીતે ગોઠવ્યા પછી જે આયો આવે તેના સંબંધમાં નિમિત્તશાસ્ત્ર કહે છે કે-એ ત્રણુમાંની પ્રથમ આયથી (પાસાથી) ચિંતા કોની થાય છે તેનો જવાબ વિચારાય છે, બીજા આયથી તેનું ફળ સાંઝે અથવા ખરાબ બેસશે તે જણાય છે અને ત્રીજા આયથી તે પરિણામ કેટલા વખતમાં આવશે તે બાબતની ખબર પડે છે.

“ “પ્રથમ આયમાં જે શ્વાન, ધ્વજ કે વૃષભ આવ્યો હોય તેા ચિંતવન કોઈ પણ જીવસંબંધી થાય છે એમ સમજવું, જે પ્રથમ આયમાં સિંહ કે વાયસ આવ્યો હોય તેા મૂળની (અસલ વસ્તુની-

૧ આય: નિમિત્તશાસ્ત્રનો આ પારિભાષિક શબ્દ છે. એનો અર્થ આ વિષય વાચતાં સ્પષ્ટ થતો નવ્ય છે.

૨ ત્રેણામાં ચોષઠીયાં વિગેરેનો સંભવ જણાય છે. નં. ૨ માં દિવસ અને નં. ૩ માં ચોષઠિયું એટલે દિવસનો અમુક ટાઈમ.

દાખલા તરીકે રાજધાનીનું શહેર-પાયા વિગેરેની) ચિંતવના ચાલે છે એમ જાણવું અને જે પ્રથમ આયમાં ધૂમ્ર હસ્તી કે ખર આય આવે તો ધાતુનું ચિંતવન થાય છે એમ જાણવું. હવે અહીં પ્રથમ 'ધ્વજ' આય આવેલી હોવાથી મયૂરમંજરી કોઈ પણ જીવ સંબંધી વિચાર કરી રહી છે એમ જાણાય છે. વળી એના કાળ અને વેળા વિગેરે જોતાં મારા જોવામાં એમ આવે છે કે એ જીવ તે પુરૂષ છે અને તે પણ રાજપુત્ર છે અને તેનું નામ હરિ છે. હવે અહીં આય જોવામાં ધૂમ્ર ઉપર ખર આય આવેલ છે તેથી અવસ્થ લાભ થશે, કારણ કે નિમિત્તશાસ્ત્રમાં એમ કહ્યું છે કે ધ્વજ ઉપર જે ખર આય આવે તો તે સ્થાન કરી આપે છે, ધૂમ્ર ઉપર જે ખર આય આવી હોય તો જરૂર લાભ આપે છે, જે સિંહ ઉપર ખર આય આવી હોય તો નાશ કરે છે. આકીની કોઈ પણ આય ઉપર ખર આય આવી હોય તો મધ્યમ પ્રકારનું ફળ આપે છે.

“ હવે એ લાભ કેટલા વખતમાં થશે એમ તમારો પ્રશ્ન હતો તેના સંબંધમાં જાણવવાનું કે એ લાભ મારા જોવા પ્રમાણે આજે જ થવો જોઈએ, કારણ કે ત્રીજામાં વાયસ આય આવી છે. એને માટે નિમિત્તશાસ્ત્રમાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે ધ્વજ અથવા હસ્તી આય જે ત્રીજા પાદમાં આવે તો વરસ દહાડે તેનું ફળ મળે છે, વૃષભ અથવા સિંહ આય આવે તો એક મહિને તેનું ફળ બેસે છે, શ્વાન અથવા ખર આય આવે તો પખવાડિયામાં તેનું ફળ બેસે છે અને જે ધૂમ્ર અથવા વાયસ આય આવે તો એક દિવસમાં ફળ મળે છે.”

સમાગમની સરળતા.

શિખરિણીની ચતુરતા.

તાપસીની કાર્યદક્ષતા.

“ ભાઈ ! દેવીએ મારી વાત સાંભળી એટલે એના મનમાં જે ચિંતા થઈ હતી તે દૂર થઈ ગઈ, તેને મારી વાત ઉપર ભરોસો આવ્યો અને પોતાનો જમાઈ તદ્દન નજીકમાં જ છે, તેની સાથે પુત્રીનો સંબંધ થાય તો તે તેને ઘણું પસંદ હોવાથી તે (દેવી શિખરિણી) મારે પગે પડી અને બોલવા લાગી કે ‘ભગવતિ ! તમે મારા ઉપર મોટી

૧ અહીં ધૂમ્ર ઉપર ખર આય આવી નથી પણ ધ્વજ ઉપર આવી છે અને તે શુકનશાસ્ત્ર પ્રમાણે લાભ આપે છે. (મૂળ ધૂમ્ર શબ્દ છે અને પ્રતમાં પણ તેમ જ છે તેથી ઉપર પ્રમાણે અર્થ કયો છે. મારી સમજણ પ્રમાણે અહીં ધૂમ્ર બદલે ધ્વજ જોઈએ.)

મહેરઆની કરી ! તમે જે વાત કરી તે તદ્દન બરાબર છે. મયૂરમંજરીની પ્રિય સખી લીલાવતી નામની છે તે મને હમણા જ કહેતી હતી કે આજે સવારે સૂર્યોદય થયો તે વખતે પોતાના અનેક મિત્રોના ટોળા વચ્ચે લીલાસુંદર ઉદ્યાન તરફ હરિકુમાર જતો હતો તે આપણી મંજરીના બેવામાં આવ્યો હતો. એના તરફ અનિમેષ નજરે મંજરી ઘણો વખત જોઈ રહી હતી પણ ગમે તે કારણે મંજરી કુમારની નજરે પડી નહિ. એ લીલાવતીએ વળી વધારે એ વાત પણ કરી કે મંજરીને એના સંબંધમાં બહુ હોંસ અને અભિલાષા થઈ છે પણ સ્નેહમાં રાંકાઓ બહુ આવે છે તે પ્રમાણે જાણે પોતાની ધારણા પાર પડી શકશે કે નહિ એવા વિચારથી મંજરી તે વખતથી આની અવસ્થાને ખામી ગયેલી છે. હવે આપે આપની જ્ઞાનચક્ષુથી જેવું જોયું છે તે પ્રમાણે તે બંનેનો સમાગમ તમે કરાવી આપો. ’

“ભાઈ ! મેં તે વખતે શિખરિણી દેવીને જવાબ આપ્યો કે ‘ભલે એમ હોય તો હવે કુમારનો શો અભિપ્રાય છે તે હું બરાબર જોઈ આવું.’ દેવીએ મને જવાબ આપ્યો ‘તમે સર્વ જાણો છો, અમારે તે આવી બાબતમાં શું બોલવું ?’ પછી ભાઈ ! મેં ચિત્રપટ પર મયૂરમંજરીની છબી બરાબર ચિતરી કાઢી. એ છબી સાથે લઈને હું લીલાસુંદર ઉદ્યાનમાં આવી. ત્યાં મેં હરિકુમારને જોયો. તેને મેં છબી આપી અને તેનો ભાવ બરાબર જોઈ લીધો. મને જણાયું કે એને પણ અભિલાષા પૂરેપૂરી છે અને તે પણ મયૂરમંજરી માટે તલપી રહ્યો છે. હવે મારા મનમાં જે ધારણા અને હોંસ હતી તે તો પૂરી થઈ ગઈ એટલે દેવી પાસે જઈ તેને ખબર આપું અને એ સંબંધમાં વધારે કરવા યોગ્ય શું બાકી રહે છે તે તેને પૂછું. આવા વિચાર કરીને હું કુમાર પાસેથી એકદમ તરત જ નીકળીને દેવી પાસે ગઈ અને તેને સર્વ હકીકત જણાવી. વળી સાથે મેં દેવીને જણાવ્યું કે ‘હવે હરિકુમાર તો મારી મુઠીમાં આવી ગયો છે એ સંબંધમાં શું કરવું છે તે કહો.’ આ હકીકત સાંભળી દેવી શિખરિણી બહુ રાજી થયા અને પોતાની દીકરી મંજરીને કહેવા લાગ્યા ‘દીકરી ! આ ભગવતી તાપસીએ જે વાત કરી તે તારા સાંભળવામાં બરાબર આવી ? હવે તને તારા હૃદયવદ્દલ જરૂર મળશે.’ મંજરીએ આ વાત સાંભળી પણ તેના મનમાં તે વાતનો ભરોસો ન આવ્યો

૧ આ સર્વ વાર્તા ધનશૌભર પાસે તાપસી બંધુલા કહે છે. ધનશૌભર સંસારીજીવ છે તે પોતાની આખી વાત સદાગમ સમક્ષ કહે છે.

એટલે કાંઈક શરમાઈ જઈને બોલી ઉઠી ‘ માણ ! આવું ઠેકાણુ વગરનું બોલી મને શા માટે છેતરો છો ? ’ દેવી શિખરિણીને જણાવું કે હજુ એ વાતનો મંજરીને વિશ્વાસ પડ્યો જણાતો નથી એટલે પછી વધારે વખત કાઢવામાં કાંઈ સાર નથી એમ જાણી તેણે તુરત જ તે હકીકત મહારાજ નીલકંઠને જણાવી. મયૂરમંજરી સાથે હરિકુમારનો સંબંધ થાય એ વાત મહારાજ નીલકંઠને પણ બહુ પસંદ આવી. પછી આ સંબંધ ગોઠવી આપવા માટે-વિવાહ કરવા માટે મને એ રાજરાણીએ હમણા જ મોકલી છે. બાઈ ! ચિત્રપટમાં જે કન્યાની છબી ચિતરી હતી તેની આ પ્રમાણે હકીકત છે, તે આ કન્યા છે અને એ બાબતમાં મારી આ પ્રમાણે હીલચાલ છે. તે પૂછેલા સર્વ સવાલોનો આ પ્રમાણે લંબાણુ જવાબ છે. ”

સુંદર ચિત્રપટ-આલેખ દર્શન.

વિદ્યાધર મિથુન-વિરહી રાજહંસિકા.

દ્વિપદી કવિતાર્થી સંદેહનિર્ણય.

હાર પછી મેં (ધનશેખરે) દેવી તાપસીને પૂછ્યું “ દેવી ! તમે હાથમાં કાંઈ લીધેલ દેખાય છે, તે વળી શું છે ? ”

મારો સવાલ સાંભળી તાપસીએ જવાબ આપ્યો “ બાઈ ! મંજરીએ પોતાને હાથે આજેખેલ એ બે ચિત્રો છે. ”

મેં વળી એક વધારે સવાલ કર્યો “ એ તો ઠીક, પણ એ ચિત્રપટો તમારે સાથે લઈ જવાનું પ્રયોજન શું છે ? ”

તાપસીએ સ્પષ્ટ જવાબ આપતાં કહ્યું કે “ એમ બનવા જોગ છે

ચિત્રપટ પ્ર-
શો જ ન.
કે કદાચ કુમારને મારા વચન ઉપર વિશ્વાસ ન આવે, તો તેની શંકા દૂર કરવા માટે મંજરીનો ખરાબર ભાવ સૂચવે એવાં આ ચિત્રો છે. કુમારની શંકા દૂર કરવા સાથે તે હું સાથે લેતી આવી છું. જરૂર પડશે તો તેનો ઉપયોગ થશે. ”

હું એકદમ બોલી ઉઠ્યો—“ દેવી ભગવતીએ સર્વ ગોઠવણુ બહુ સારી કરી છે ! તમારી અવસ્થાથી તમે કુમારને જીવતર આપ્યું છે. અભારે કુમારની દશા એટલી ખરાબ થઈ ગઈ છે કે તેના પ્રાણુ રહેવા મુશ્કેલ છે. ચાલો, હારે આપણે હવે કુમાર પાસે જઈએ અને તેની ચિંતા અને મનની ખીડા ઓછી કરીએ. ’

ત્યાર પછી હું અને દેવી તાપસી (બંધુલા) રાજકુમાર હુરિ ને
 અગિયામાં હતો ત્યાં ગયા. તાપસીએ રાજનો ને
 ચિત્રવર્ણન. હુકમ આ સંબંધમાં થયો હતો તે કુમારને જણાવ્યો.
 તાપસીએ મને કહી હતી તે સવે વાત મેં પણ
 કુમારને બરાબર જણાવી, પરંતુ કુમારને કોઈ પણ રીતે એ વાત
 ઉપર ભરોસો એટો નહિ. તેને તો એમજ લાગ્યું કે તેની ચિંતા
 દૂર કરવા સાઈ આ આખો બનાવ મેં કૃત્રિમ રચ્યો છે; પછી
 તેના મનમાં બરાબર વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરવા સાઈ પોતાની સાથે બેવડાં
 કપડાંમાં ચીંટાળી રાખેલ બે ચિત્રપટો હતા તે તાપસીએ તેને બતાવ્યા.
 કપડાં છોડીને તે ચિત્રો કુમારે જોવા માંડ્યાં. પ્રથમ છબીમાં કુમારે
 આ પ્રમાણે જોયું: એક સુંદર વિદ્યાધરનું જોડું
 ૧. વિદ્યાધર (દંપતિ-સ્ત્રીપુરૂષ) છે તે અતિ રમણીય અને બરા-
 મિ થુ ન. બર માપસર છે, ઉજળા રંગો તેમાં પૂરવામાં આવ્યા
 છે, અંદરના ભાગો બરાબર ઊંચા નીચા ગોડવીને એવો સુંદર દેખાવ
 કર્યો છે અને યોગ્ય આભૂષણો એવી ઉચિત રીતે પહેરાવવામાં આવ્યા
 છે કે ઝીણી ઝીણી રેખાઓ સુદ્ધાં બરાબર સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે, એ
 આખા જોડલાની અવયવ રચના નાના નાના બિંદુઓ મૂકીને એવી તો
 વિલક્ષણ કરવામાં આવી છે કે એમાં નવીન પ્રેમની ઉત્સુકતા સ્પષ્ટ
 જણાઈ આવે, એ વિદ્યાધર દંપતિ પ્રેમથી એકબીજા સામી અત્યંત
 આનંદથી નજર મેળવી રહ્યા છે અને અતિ આકર્ષક પ્રેમનું સામ્રાજ્ય
 તેમની નજરમાં પણ જણાઈ આવે છે. એ ચિત્રપટની નીચે નીચે
 લખેલ કવિતા લખવામાં આવી હતી.^૨

પ્રિયતમરતિવિનોદસંભાષણરમસવિલાસલાલિતા: ।

સતતમહો ભવન્તિ નનુ ધન્યતમા જગતીહ યોષિત: ॥

અમિમતવદનકમલરસપાયનલાલિતલોલોચના: ।

સુચરિત્તફલમનર્ચ્યમનુભવતિ શમિયમન્વરચરી યથા ॥

“ પોતાના હૃદયવલ્લભ પ્રિયતમ સાથે પ્રેમસુખ, વિનોદ, ભાષણ,
 પ્રેમોત્સાહ અને વિલાસથી લાલિત થયેલી લલનાઓ આ દુનિયામાં ખરે-

૧ ન્યારે હાથીદાંત પર ચિત્રકામ કરવું હોય છે ત્યારે બિંદુઓ (dots) મૂકીને
 કામ થાય છે એ કામ ધણું મુશ્કેલ છે, પણ હુરિયાર ચિતારાઓ એવું કામ અત્યારે
 પણ કરે છે.

૨ આને ‘દ્વિપદી ખંડ’ કહે છે. એના પ્રત્યેક પાદમાં ૨૮ માત્રા હોય છે.
 એને પ્રાકૃત ભાવનો હંદ કહ્યો છે.

ખર વિશેષ ભાગ્યશાળી હોય છે અને આ વિદ્યાધરીની પેઠે એવી સ્ત્રીઓ મનપસંદ વદનકમળના રસનું પાન કરાવી પોતાની આંખોને તૃપ્તિ આપતી હોઈ પૂર્વ પુણ્યના ફળરૂપ અમૂલ્ય સુખ અનુભવે છે. આવી રીતે પ્રથમ ચિત્રપટની હકીકત કુમારે જ્ઞેષ લીધી.

ત્યાર પછી બીજી છબી હાથમાં લીધી. તેમાં એક રાજહંસીને ચિતરવામાં આવી હતી: મોટા દાવાનળ જંગલમાં ઉત્પન્ન થયે હોય તે વખતે જંગલની લતા જેવી દૃગ્ધ થઈ ગયેલી લાગે, અત્યંત હિમ પડવાથી કમળની ડાંડલી જેવી શ્યામ લાગે, પ્રભાતમાં સૂર્યનો ઉદય થતાં ચંદ્રની લેખાની કાંતિ જેવી ચોરાઈ ગયેલી દેખાય, ભાંગેલી તૂટેલી અને ચીમળાઈ ગયેલી આંખોની માંજર જેવી લાગે, સર્વ નાશ પામી ગયેલ કૃપણુ સ્ત્રી જેવી લાગે, તે પ્રમાણે સર્વ પ્રકારની કાંતિ અને તેજ વગરની, અત્યંત શોકના દખાણુથી સર્વ અવયવે દુર્બળ થઈ ગયેલી અને ગળે પ્રાણુ આવી રહેલી તે રાજહંસી જ્ઞેવામાં આવી. એ બીજા ચિત્રની નીચે પણ નીચે પ્રમાણેની એક દ્વિપદી ખંડ રૂપે કવિતા લખવામાં આવી હતી:

દ્યમિહ નિજકહ્દયવલ્લભતરૈદૃષ્ટવિયુક્તહંસિકા ।
તદનુસ્મરણસ્વેદવિધુરા વત શુષ્યતિ રાજહંસિકા ॥
રચિતમનન્તમપરભવકોટિષુ દુઃસહતર ફલં યથા ।
પાપમસૌ નિતાન્તમસુખાનુગતા ભવતીદૃશી જનઃ ॥

“ આ રાજહંસી પોતાના હૃદયમાં રહેલા વહાલાને નજરે જ્ઞેયા પછી તેથી વિયોગ પામેલી હંસી જેમ તેને વારંવાર યાદ કરી કરીને વધારે વધારે ખેદ પામે તેની જેમ સુકાઈ જાય છે. જેણે બીજા કરોડો ભવોમાં જ્ઞેવું ફળ ન સહન કરી શકાય તેવું અનંત પાપ કર્યું હોય છે તેને હે મનુષ્યો ! આવી અસુખ (દુઃખ)ની દશા જરૂર પ્રાપ્ત થાય છે. ”^{૧૩}

૧ અહીં અન્યોક્તિ અલંકાર છે. ભાગ્યશાળી સ્ત્રીઓ પતિ સાથે સંભાષણ વિગેરે કરીને ખરૂં સુખ અનુભવે છે. વિદ્યાધરના જોડલાં પેઠે સુખ અનુભવવા હરિકુમારને અત્ર આમંત્રણ છે. વિદ્યાધર મિથુનને અંગે જે વાત બતાવી છે તે ભવિષ્યમાં પોતે અને કુમાર (મંજરી અને હરિ) અનુભવે એવી હૃદયભાવના બતાવી છે.

૨ વલ્લભતરદૃષ્ટને અર્થે વલ્લભ રતદૃષ્ટ પાઠ પ્રતમાં છે. આ દ્વિપદીખંડમાં અનુક્રમે ૨૩, ૨૧, ૨૭, ૨૦ માત્રા છે. એ પ્રાકૃત હંદ જાણાય છે.

૩ આ પણ અન્યોક્તિ છે. રાજહંસીની વિરહદશા બતાવી. પોતાની એવી દશા વર્ણવે છે.

આ બંને ચિત્રો જોયાં પછી અને તેની નીચે લખેલી કવિતાઓ વાંચ્યા પછી હરિકુમારના મનમાં વાત ઘેડી કે અહો ! આ રાજકુમારીની કુશળતા ભારે જણાય છે ! એ વળી રસીક ઘણી હોય તેમ પણ જણાય છે ! એનામાં સારરહસ્ય ગ્રહણ કરવાની શક્તિ પણ ઘણી સારી હોય એમ એના આતુર્ય પરથી લાગે છે ! સાથે વળી પોતાનો સાચો ભાવ અંતઃકરણથી અર્પણ કરવાની શુદ્ધ યુદ્ધિ તેની સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે ! અને ખરેખરો તેનો મારામાં દૃઢ પ્રેમ હોય એમ પણ ચોખ્ખું જણાઈ આવે છે. આ પ્રમાણે ધારવાનું કારણ એ છે કે એણે પ્રથમ છબીમાં વિદ્યાધર દંપતીને ચીતરીને પોતાના અંતઃકરણમાં ઊંડામાં ઊંડી શી અભિલાષા છે તે બતાવી આપી છે (એની લગ્નભાવના કેવી છે એ પ્રથમ ચિત્રથી જણાય છે) અને બીજા ચિત્રમાં વિરહી રાજહંસીને ચિતરીને પોતાની અભિલાષાવાળી વસ્તુ ન મળવાથી પોતાનામાં કેટલી દીનતા આવી ગઈ છે તે બતાવી આપ્યું છે. ચિત્રપટમાં એણે એવો સુંદર ભાવ ઉપજાવ્યો છે કે એટલાથી જ આ હકીકત સ્પષ્ટ થઈ જાય છે અને વળી એ બંને ચિત્રોની નીચે કવિતા (દ્વિપદીખંડ) મૂકીને તેણે તે જ ભાવાર્થને પૂરેપૂરો સ્પષ્ટ કર્યો છે.

કુમારે સાર પછી પોતાની પાસે રહેલા મનમથ વિગેરે મિત્રોને છબી બતાવી. મિત્રો તો તેના મનની વાત જાણતા હતા. તેઓ એકદમ એકી ઉઠ્યા, “ અરે ! કુમાર ! મિત્ર ! ઉઠ ઉઠ ! અને જઈને એ બાપડી રાજહંસીને જરા ધીરજ આપ, એનામાં શાંતિ પૂર અને એની ધારણા સ્થિર કર. કોઈ મરતું હોય તેની ઉપેક્ષા કરવી એ ઠીક ન કહેવાય. ”

કુમારે જવાબમાં માત્ર એટલું જ કહ્યું કે “ ભલે ચાલો, તેમ કરીએ. ”

હરિમંજરી લગ્ન.

સાર પછી સર્વે રાજભવને ગયા. નીલકંઠે રાજાએ ઘણા માનપૂર્વક પોતાની વહાલી મયૂરમંજરી પુત્રી હરિકુમારને આપી. હરિકુમાર અને મયૂરમંજરીનો લગ્નમહોત્સવ સાર પછી શુભ દિવસે થયો. બહુ આડંબરથી લગ્ન કરવામાં આવ્યા.

મંધુમત્તવિઘ્નિતમૂરિજનો, વહુલોકયથેવ્સિતદત્તધનઃ ।
શુસદામપિવિસ્વયતોષકરો, જનનર્તનખાદનપાનપરઃ ॥

૧ ત્રોટક હંદ છે.

“ અનેક માણસો (તે અવસરે) સુંદર રસપાનથી મસ્ત થઇ તેમાં લદમદ થઇ ગયા; અનેક લોકોને તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે દાનમાં ધન આપવામાં આવ્યું; એ લગ્ન એવાં સુંદર થયાં કે દેવતાઓને પણ તેથી અત્યંત વિસ્મય અને આનંદ થયે; લોકો તે વખતે નાચવામાં તે ખાવાપીવામાં બહુ આનંદથી આસક્ત થઇ ગયા. ”

સાર પછી (તે અવસરે) દેવગુરુની મોટા આડંબરથી પૂજાઓ રચવામાં આવી, સામન્ત લરકરીઓને બહુ માન આપવામાં આવ્યું, પ્રેમીવર્ગને હોંસેથી પહેરામણીઓ કરવામાં આવી, રાજલોકોને પ્રસન્ન કરવામાં આવ્યા, પ્રધાનવર્ગને સંતોષ આપવામાં આવ્યો અને એવી રીતે સર્વ ઉચિત ક્રિયા કરવામાં આવી. એવી રીતે વિવાહનો આનંદ સર્વત્ર પ્રસરી રહ્યો.

પ્રકરણ ૬ કું.

મૈથુન યૌવન મૈત્રી.

ની લકંઠ રાજને મયૂરમંજરી પોતાના હૃદયથી પણ વધારે વહાવી હતી. એ સર્વાંગસુંદર પ્રેમી નિપુણ મયૂરમંજરીને પોતાની પત્ની તરીકે પ્રાપ્ત કરીને પોતાના મિત્રોથી પરવરેલો હરિકુમાર અનેક પ્રકારના યોગ્ય આનંદ કરવા લાગ્યો અને તે વખતે રત્નદ્રીપમાં તેની ઘણી વિખ્યાતિ થઇ. રાજ નીલકંઠને પુત્ર નહોતો તેથી તેના ભાયાતો અને તેનો આખો પરિવાર હરિકુમાર ઉપર શીદા થઇ ગયો અને હરિકુમારમાં અનેક પ્રકારના ગુણો તેમને આનંદ આપતા હોવાથી તેઓ સર્વ તેના તરફ વધારે વધારે ખેંચાતા ગયા અને આખરે વાત એટલે સુધી ધની આવી કે આખું અંત:પુર, લોકો અને રાજ્યમંડળ હરિકુમારના નામપર શીદા થવા માંડ્યું, હરિના નામથી સંતોષ પામવા લાગ્યું અને હરિ ઉપર વારી જવા લાગ્યું.

હરિકુમારનો પ્રેમ.
પુણ્યોદયથી આનંદ.
મિત્રોનો સંબંધ.

અને અગૃહીતસંકેતા !^૧ મારા ઉપર તો તે હરિકુમાર એટલો બધો સ્નેહ રાખતો હતો કે મારાથી એક ક્ષણુ વાર પણ તેનાથી દૂર રહેવાનું થાય તે તેને ગમતું નહોતું અને મારો વિયોગ લગાર માત્ર પણ તે ઇચ્છતો નહોતો. મારી સાથે પુણ્યોદય નામનો ભાગ્યશાળી અને સદ્-ભાવપૂર્વક સાચો સ્નેહ રાખનાર મિત્ર હતો તેણે મારો તેની સાથે સંબંધ બરાબર જમાવી દીધો હતો અને તેને લઈને તેનો સદ્ભાવ મને મળતો હતો અને સ્નેહ પણ મળતો હતો; તેની સાથે રહેતાં ઉપમા ન આપી શકાય તેવું વિષયસુખ ભોગવવા મળતું હતું, દેવતાઓને પણ મળવા મુશ્કેલ એવા વિલાસનાં સાધનો પ્રાપ્ત થતાં હતાં, ઉત્તમોત્તમ પુરુષો પણ જેની ઇચ્છા કરે એવી સારી સોબત મને મળતી હતી, મારા જ્ઞાન અને સમજણની શક્તિમાં પણ ઘણો વધારો થતો હતો, લોકમાં મારા યશના ડંકા બહુ જોરથી વાગતા હતા અને મારા ગૌરવમાં ખરેખરો વધારો થતો હતો.

સાગરમિત્રની અસર.

આવી સર્વ પ્રકારની મને અનુકૂળતાઓ^૨ અને સગવડો હોવા છતાં મારા સાગરમિત્રની પ્રેરણાથી મારા મનમાં અનેક નવા નવા સંકલ્પ-વિકલ્પો થયા કરતા હતા. મને વિચાર આવતો હતો કે અહો! આ હરિકુમાર સાથે મારે દોસ્તી થઈ છે તે તો પૈસા પેદા કરવાની બાબતમાં ઘણી અડચણુ કરનારી છે, મારા ગ્રહ બરાબર મારા જણાતા નથી, આ તો હાથે કરીને નકામો અનર્થ જીલો કર્યો છે, આ હરિકુમારે તો મને વગર પૈસાનો નોકર કરી લીધો છે, હું અહીં રજા એકઠાં કરવા આવ્યો છું અને મારે જેટલાં તે એકઠાં કરવાની ઇચ્છા હતી તેટલાં

૧ સંસારીશ્વ (ધનશેખર) પોતાની વાર્તા અગૃહીતસંકેતા આગળ કહેતા જાહે છે.

૨ અનુકૂળતા પુણ્યોદયની કૃપાથી હતી પણ મનમાં ધનની આસા વધારે હતી. આહું લોકમાં થયાં જ કરે છે; પણ પુણ્યોદય દેખાતો નથી એટલે એ લાભ સર્વ પોતાની શક્તિનો છે એમ ધારવાની ગંભીર ભૂલ પ્રાણી કરે છે અને પછી બહુ અહીંથી કદિ જવું જ નથી એવી મોટા પાયાપર બાજી માંડે છે. સાગરની પ્રેરણાઓ ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે.

અહીં આત્મા છતાં હજુ પણ મેં પ્રાપ્ત કર્યાં નથી. આ તે લોકોમાં વાત કરે છે એવું મારે પણ થયું કે રાસમઃ કિલ સંગ્રામઃ, સ્વર્ગે સર્વ સુખાકરે । યાવત્તન્નાડપિ સંગ્રામો, રજકો દામહસ્તકઃ ॥ ' સર્વે સુખ આપનાર સ્વર્ગ ગર્ધેડાને મળ્યું તો ખરું, પરંતુ ત્યાં એ હાથમાં દોરડા (દામણા) સાથે એક ધોળી તેને મળી ગયો, ' હું તો અહીં કોઈ પણ પ્રકારની અડચણ વગર રત્નો એકઠાં ફરીશ એમ ધારીને આવ્યો હતો તેમાં વળી પેલા ગર્ધેડાની પેઠે મને વિક્ષરૂપ આ મિત્ર અહીં મળી ગયો. હવે મારાથી એને સર્વથા છોડી શકાય તેમ તો નથી, કારણ કે એ આખરે

મિત્રતા અને સ્વાર્થાધતા. રાજપુત્ર છે, જબરો છે અને મારા ઉપર કોપાયમાન થયો હોય તો માફ સર્વસ્વ હરણુ કરી મને જીખારી બનાવી મૂકે તેવો છે. માટે મારે કોઈ કોઈ વખત તેનાથી

બહુ દૂર રહેવું, વળી કોઈ વાર તદ્દન તેની પાસે રહેવું, કોઈ વખત તદ્દન સામાન્ય રીતે જ તેની સાથે વર્તન કરવું અને તેથી રીતે વળી કોઈ વખત તેની પાસે જઈને તેના મનતું રંજન કરી આવવું, કારણ કે મારે તો ગમે તેમ કરીને રત્નો એકઠાં કરવાં છે, તે બાબતમાં મારી એકતા અને નિષ્ઠા છે અને મારા સ્વાર્થને વાધો ન આવે તેથી રીતે મારે હુરિકુમાર સાથે વર્તવું યોગ્ય છે.

ધનની સાથે ચેડાં.

ઉપર પ્રમાણે જે ધારણા મેં મારા મન સાથે કરી હતી તેને મેં બરાબર અમલમાં મૂકી. આખરે ઘણા પ્રયાસથી મેં રત્નો એક મોટો ઢગલો એકઠો કર્યો. એ રત્ન ઉપર મને એટલી બધી મૂર્છા લાગી ગઈ, એનામાં હું એટલો બધો આસક્ત થઈ ગયો અને એ ઢગલા ઉપર મને એટલો તો મોહ વધી પડ્યો કે તેની સાથે વિવેકી માણસોને હસવું થાય તેવાં અનેક પ્રકારનાં ચેડાં કરવા લાગ્યો. એ રત્નો ઉપર અત્યંત મૂર્છા લાવીને કોઈ કોઈ વાર આંખો ફાડી ફાડીને તેને વારંવાર બેયાં કાઢે, કોઈ વખત તેને હાથથી પંખાળું, કોઈ વખત તેને હાથમાં લઈને ઉછાળું, કોઈ વખત છાતી ઉપર દાબી રાખીને મનમાં રાજી રાજી થઈ બાઈ, કોઈ વાર એને ઊંચો ખાડો ખોદીને તેમાં ખૂબ નીચે દાટું અને પાછો જે સ્થળે દાટ્યા હોય તે યાદ રાખવા માટે ત્યાં અનેક પ્રકારની

૧ ' નસીબ જે ડગલાં આગળને આગળ ' એ વાત અત્ર થઈ.

૨ ધનના વિચાર, ધનની વાત, ધન સાથે ધમાધમ, ધનસંબંધી ચર્ચા-એ સર્વ સંસારી પ્રાણીને બહુ ગમે છે. એનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ રીતે બહુવા માટે શ્રુત્યો અધ્યાત્મકદષ્ટુમ-પ્રસ્તાવ પાંચમે.

નિશાનીઓ કહે, વળી અને એ જગ્યાએ રત્નો મૂકતાં કોઇએ જરૂર એવો હશે એવી શંકા લાવીને પાછાં તે રત્નોને જમીનમાંથી કાઢી લઉં, વળી પાછાં તે રત્નોને ખીજે સ્થાને જમીનમાં દાટું અને પાછો ત્યાં નિશાની બરાબર રાખું, ફરીવાર નિશાનીઓ તપાસું અને વળી તે સર્વ બાબતને વારંવાર એવા કહે. વાત એટલે મુઠ્ઠી વધી પડી કે અને કોઇનો વિશ્વાસ ન આવે, પવનનો પણ વિશ્વાસ ન આવે અને એવા ગેરભરોસાને પરિણામે અને રાત્રે ઉંઘ પણ ન આવે અને દિવસે પણ શરીરે ચેન ન પડે, સાગરમિત્રની અસરતળે ધન ઉપર અને આવે રાગ થયો, ધન ઉપર આવી મુઠ્ઠાં થઇ, ધનસંબંધી આવા વિચારો થયા. વળી વચ્ચે વચ્ચે કોઇ વખત જરા સમય મેળવીને હરિકુમાર પાસે જઇ આવું અને તેને રીઝવી આવું; આક્રી આખો વખત ઘરે રહીને વધારે વધારે રત્નો એકઠાં કરવાની યોજના કર્યાં કહે. રત્નમાં મારી લગની લાગી ગઇ, રત્નપર માંડે મન ચોટી ગયું અને રત્નની વિચારણાનાં મને સ્વપ્નાં આવવા લાગ્યાં. મારા મનમાં એવો વિચાર થયો કે આ રત્નદ્રીપમાં જેટલાં રત્નો છે તેટલાં સર્વ એકઠાં કરીને પછી મારે ગામ (આનંદપુર) જઉં.^૧

યૌવન મૈથુનનો પરસ્પર જલ્પ.

મારી સાથે તેઓનો સંબંધ.

અંતઃકરણનું આધિપત્ય મૈથુનને.

ગાત્રર્તુ સ્થાન યૌવનમિત્રને.

મદ્રે ! આવી રીતે હું રત્નદ્રીપમાં રહેતો હતો તે વખતે મારા સંબંધમાં એક ખીજો ઘણો જાણુવા જેવો બનાવ બન્યો. મિત્રોની મોઠવણુ. તે હું તને કહી સંભળાવું છું તે તું ધ્યાન રાખીને સાંભળ. તારા ધ્યાનમાં હશે કે અગાઉ કર્મપરિણામ^૨ મહારાજની મહારાણી જે આ ત્રણે ભુવનમાં કાલપરિણતિના નામથી બહુ સારી રીતે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે તેની કેટલીક હકીકત તને જણાવી હતી. હવે એ મહારાણીના બે ખાસ નોકરો છે જેઓનાં નામ અનુક્રમે યૌવન અને મૈથુન છે. તે બંનેની વચ્ચે એક વખત નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઇ.

૧ ધન મળવા માંડે છે ત્યારે પછી આખા ગામનું પાણી ઘર તરફ વાળવાની વૃત્તિ થાય છે. આ દરરોજના અનુભવનો વિષય છે.

૨ જુઓ પ્રસ્તાવ ખીજો પ્રકરણ ખીજું.

યૌવન—“મિત્ર મૈથુન! સંસારીજીવ હાલ આપણા સપાટામાં આવ્યો છે. તારા ધ્યાનમાં હશે કે હાલ એ ધનશેખરનું રૂપ અને નામ ધારણ કરીને રહેલો છે. મને લાગે છે કે હવે અત્યારે તારે પાપુ તેની પાસે જવાનો વખત છે. અત્યારે આપણો અવસર છે, માટે આવો, આપણે તેની પાસે જઈએ.”

મૈથુન—“ભાઈ! જો એમ હોય તો તે ધનશેખર જ્યાં હોય ત્યાં તું મને લઈ આવ, અને મારો એની સાથે બરાબર સંબંધ પણ જોડી આપ. મને તારી સાથે આવવામાં બહુ ગમ્મત આવશે.”

યૌવન—“મિત્ર! હું અગાઉ પણ એ (ધનશેખર)ની પાસે ગયો હતો તે વખતે એણે મારી ઠીક આસનાવાસના કરી હતી, મને સાંકે માન આપ્યું હતું અને મારી સેવાચાકરી પણ ઠીક કરી હતી; માટે હું તને જરૂર તેની પાસે લઈ જઈશ અને તેનો અને તારો સંબંધ કરાવી આપીશ. એ ધનશેખર એવી પ્રકૃતિનો છે કે એની સાથે સંબંધ કરવામાં મજા આવશે.”

બન્ને અંતરંગ મિત્રોએ આ પ્રમાણે અંદર અંદર વાર્તા કરી અને ત્યાર પછી બન્ને મારી (ધનશેખરની) પાસે આવી પહોંચ્યા. પછી યૌવનમિત્રે મારી સાથે વાત શરૂ કરી “ભાઈ ધનશેખર! આજે હું મારી સાથે એક મિત્રને લેતો આવ્યો છું, તે બહુ સારો છે, સંબંધ કરવા લાયક છે અને યોગ્ય છે. જાણે હું જ છું એમ ગણીને તારે હવે પછી એની સાથે સંબંધ કરવો. એ મિત્ર જ્યારે હું હોઉં અને તે આવેલો હોય ત્યારે તને ધણો આનંદ કરાવે તેવો છે, બહુ સુખ આપે તેવો છે અને લહેરમાં મસ્ત કરાવે તેવો છે અથવા તો દુઝતી અને વાહડીવાળી ગાયના આટલા બધા વખાણુ કરવાની કાંઈ જરૂર પણ નથી.”

યૌવનમિત્ર જેને હું કેટલાક વખતથી બહુ સારી રીતે ઓળખતો હતો તે આટલું ઓલીને સુખ રહ્યો. વાસ્તવિક હકીકત તો એ હતી કે મહા ભયંકર અનંત દુઃખોના ખાણમાં ધકેલી દેવાના કારણુભૂત એ મિત્ર હતો, પરંતુ ઓહરાબના દોષથી અને તેણે અંધાવેલા ખોટા વિચારથી તે વખતે હું

૧ યૌવન-જીવાની, યુવાવસ્થા. આ ‘વય’ સૂચવે છે. મૈથુન-ત્રીસંબંધ. આ ‘ઇન્દ્રિયનો વિષય’ સૂચવે છે. યૌવનકાળમાં મૈથુનનું જોર ખૂબ હોય છે.

તેને બરાબર ઝોળખી શક્યો નહિ, સમજી શક્યો નહિ, લક્ષ્યમાં લઈ શક્યો નહિ. મારી પાસે સાગર સાથે મૈત્રી કરાવીને પણ વિધિ શાંત થઈને બેઠો નહિ, જાણે હજી મારી વિટંબણામાં કાંઈ બાકી હોય તે પૂર્ણ કરવાને વળી મૈથુન સાથે મૈત્રી કરાવી. લોકોમાં પણ કહેવત છે કે ઊંટના ઉપર ઘણો ભાર લાદ્યો હોય અને તેના ભારથી તે દબાઈ જતો હોય અને મુખેથી ગાંગર્યા કરતો હોય (બૂમ પાડતો હોય) તેમ છતાં પણ તે વખતે તેની પીઠ ઉપર જે ન સમાઈ શકે તે તેને ગળે બાંધવું.^૧

યૌવનની ઉપર પ્રમાણે વાત સાંભળીને હું તદ્દન મોહથી ઘેલો થઈ ગયો અને મનમાં તે બન્ને ઉપર પ્રીતિ લાવીને સ્થાનો ગો. અંતરંગથી તે બન્નેને મારા ખાસ મિત્ર તરીકે સ્વીકાર્યા ઠ વા યાં. અને તેમને જણાવી પણ દીધું કે હવે પછી તેમની સાથે હું સાચી પ્રીતિ રાખીશ. વળી મારા અંતરંગ રાજ્યમાં એક સ્વાન્ત (હૃદય-અંતઃકરણ) નામનો મહેલ હતો તેના અધિપતિ તરીકે એ મારા મૈથુનમિત્રની સ્થાપના કરી અને તે પ્રાસાદમાં તેને રહેવાનું જણાવ્યું. વળી એ સ્વાન્ત નામના મહેલની પાસે જ બીજો ગાત્ર (દેહ-શરીર) નામનો પ્રાસાદ હતો ત્યાં મારા યૌવનમિત્રને સ્થાપ્યો અને તેનું અધિપતિપણું તેને સોંપ્યું.^૨

યૌવન મૈથુનની અસર.

ત્યાર પછી એ બન્ને નવીન મિત્રો પોતપોતાનાં મહેલમાં રહેવા લાગ્યા, મારી ઉપર પોતાની અનેક પ્રકારની અસર વિલાસ અને નીપજવવા લાગ્યા અને પોતાનું જોર જણાવવા લાગ્યા. યૌવનમિત્રે મારામાં રમતગમત, વિલાસ,

૧ અને તેટલો ભાર ઊંટની ઉપર લાદવામાં આવે છે, પછી વધે તો તેને ગળે લટકાવવામાં આવે છે. મતલબ ગમે તે પ્રકારે તેનાપર વધારે વધારે ભાર લાદવામાં આવે છે. અહીં વિધિને (નસીબને) જણાવું કે સાગર (લોભ) ની અસરતળે હજી પૂરું કામ થયું નથી તેથી વળી મૈથુનસાથે દોસ્તી કરાવી. ગમે તેમ કરીને ધનસૌખ્ય પર મોહનો બોલો વધારવાનો ઉદ્દેશ છે.

૨ યૌવન-જીવાનીદોર સર્વ અવયવોમાં દેખાય છે, અંદરથી મૈથુન પ્રેરણા કરે છે. એકલો યૌવન ગાત્રમાં હોય તેથી કાંઈ થઈ નથી, અંદરની પ્રેરણા મૈથુન કરે ત્યારે યૌવન મસ્તી કરે છે. આ બન્ને પ્રાસાદોની કલ્પના બરાબર યુક્ત છે.

ચાળા, ઠકામશ્કરી અને સૂરવીરતા આદિ મનને હરણુ કરે તેવા અનેક ગુણો ઉત્પન્ન કર્યાં. મૈથુનમિત્રે તેો મારામાં એવી અસર ઉત્પન્ન કરી કે હું સંકરો સ્ત્રીઓની સાથે ભોગવિલાસ કરું પણ દાવાનળમાં જેમ ગમે તેટલાં લાકડાં નાખવામાં આવે પણ તે ધરાય નહિ તેમ મને ગમે તેટલી સ્ત્રી સાથે ભોગવિલાસ કરતાં છતાં તૃપ્તિ જ થાય નહિ. ત્યાર પછી મને ગામમાં રહેતી સૌથી મુખ્ય જાણીતી ગણિકા સાથે ભોગવિલાસ કરવાની મૈથુને અંદરથી પ્રેરણા કરવા માંડી, પણ અંદરનો જીનો સાગરમિત્ર જે ધનનો ઘણો લંપટી હતો તે મને સમજાવે કે તેમ કરવું નહિ, કારણ કે તેમ કરવામાં પૈસાનું નુકસાન થાય અને એકઠી કરેલી પુંજ વિનાશ પામે. આવી રીતે એક બાળુ મૈથુનમિત્ર મને વિલાસ કરવાની આજ્ઞા કરે અને બીજી બાળુએ સાગરમિત્ર મને ધનના લોભથી તેમ કરતો અટકાવે-આવી રીતે મારે તેો એક બાળુ નદી અને બીજી બાળુ વાઘવાળી વાત થઈ, હું ઘણી કરોડી સ્થિતિમાં આવી ગયો, હું વધારે વધારે મુંઝવણમાં પડતો ગયો. વાત એમ હતી કે મને સાગરમિત્ર ઉપર ઘણો પ્રેમ હતો, તે મને સર્વથી વધારે વહાલો હતો અને તેના તરફ મને સાધારણ રીતે વધારે ખેંચાણ હતું, પણ તે સાથે જ હું મૈથુનની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવાને શક્તિમાન નહોતો. છેવટે અત્રે ઉપરના પ્રેમને લીધે મેં એક અતિ ભયંકર ઘટના કરી, કારણ કે મારી ઇચ્છા ગમે તેમ કરીને અત્રેનાં વચનને અને હુકમને માન્ય કરવાની હતી.

સાગરનિવારણાનું પરિણામ.

અત્રે મિત્રને રાજી રાખવા ખાતર મેં એવો વિચાર કર્યો કે મૈથુન લોભીના વિલાસ-સેવાની મારી ઇચ્છા તૃપ્ત થાય અને મારે ધન ની અતિ તુચ્છતા અરચવું ન પડે તેટલા માટે જે કોઈ બાળવિધવા સ્ત્રી હોય, અથવા રાંડીરાંડ હોય, અથવા જેનો પતિ પરદેશ ગયો હોય અથવા કોઈ ભગત સ્ત્રીઓ હોય અથવા વગર મૂલે અથવા તદ્દન નામના પૈસા આપવાથી વશ થાય તેવી જે સ્ત્રીઓ હોય તેમની સાથે ભોગ ભોગવવો. સાગરમિત્રની બીકની અસરતળે અને મૈથુનનો હુકમ માનવા ખાતર આવી રીતે મેં ન કર્યો કાર્યકાર્યનો વિચાર, કે ન કર્યો લોકલાજનો વિચાર, અને તદ્દન મૂઠ મનનો થઈને એવી સ્ત્રીઓમાં ભટકવા લાગ્યો. આવા પ્રકારની મારી વર્તનાથી આખરે મેં મર્યાદા છોડી દીધી અને લાજ વગરનો થઈને છેવટે ઢેઢડી

અને ભંગીઆણી જેવી હલકી સ્ત્રીઓમાં પણ રખડવા લાગ્યો, મારે તો ગમે તેમ કરીને પૈસા ખરચવા નહોતા અને ભોગ ભોગવા વગર રહેવું નહોતું. આવી રીતે અગ્રાહ અને નીચ સ્ત્રીઓમાં ફરતાં લોકોમાં મારી બહુ અપકીર્તિ થઈ અને તે તે સ્ત્રીઓના સગાસંબંધીઓએ મને ઘણો માર માર્યો, માફ ઘણું અપમાન કર્યું અને લોકોમાં હું ઘણી હલકાઈ પામ્યો. હું હરિકુમારનો મિત્ર હતો અને તે વખત સુધી અંદર પુણ્યોદય મિત્ર જાગતો હતો તેથી એવી સ્ત્રીઓના સંબંધીઓએ મને મારી નાખ્યો નહિ, પૂરો કર્યો નહિ, તેમ જ મને કોઈ પ્રકારની સજા પણ કરાવી નહિ, પરંતુ એ મૈથુનમિત્રના પ્રસંગથી લોકોએ

કામી દોષને
જેતો નથી.

મારો ઘણો તિરસ્કાર કર્યો અને સર્વ સમજી વિવેકી માણસોમાં હું નિંદાપાત્ર થયો. આટલાટલી હકીકત બની છતાં પણ એ મૈથુનમિત્ર મને મહા સુખ આપનાર છે, નિષ્કામ વૃત્તિથી પ્રેમ રાખનાર છે અને આનંદમાં મસ્તી કરાવનાર છે એમ જ મને તો મારા મનમાં તે વખતે લાગ્યા કરતું હતું; વળી તે વખતે મને મનમાં ચોક્કસ લાગતું હતું કે આ દુનિયામાં જેને મૈથુન મિત્ર મળ્યો નથી તે અહીં જીવે કે ન જીવે તે સરખો જ છે અથવા જીવતે તે મુવા જેવો જ છે, જેણે મૈથુનની મજા આપી નથી તે આ દુનિયામાં જન્મ્યો જ નથી, જેણે એ રસતું પાન કર્યું નથી તે ન જન્મ્યા જેવો જ છે. મને મૈથુન ઉપર તે વખતે કોઈ એવો જખરો પ્રેમ થયો હતો અને તેનામાં હું એટલો બધો આસક્ત થઈ ગયો હતો કે હું તેનામાં માત્ર ગુણો જ જોતો હતો અને તેના એક પણ દોષ હું મારી નજરે જોઈ શકતો નહોતો. આવી ઉલટી બુદ્ધિથી મને એ મૈથુન ઉપર ઘણું હેત હતું અને રહ્યું. તે મને અત્યંત વહાલો છતાં તેના કરતાં પણ વધારે વહાલ તો મને સાગર ઉપર જ રહ્યું.

તે વખતે અગૃહીતસંકેતા ! હું વિચાર કરતો હતો કે હું તદ્દન લીખારી જેવો છતાં મેં આવા સાગરમિત્રની સહાયથી આવાં દેવતાને પણ મળવા મુશ્કેલ એવાં રત્નમાણેકના ઢગલા એકઠા કર્યા છે માટે તેને ધન્ય છે. આવી રીતે સાગર અને મૈથુન મને અનેક પ્રકારની પીડાઓ કરતા હતા છતાં તેમાં આનંદ માનીને મારા જેવું કોઈ નથી એમ સમજી હું રત્નદ્રીપમાં રહ્યો.

પ્રકરણ ૭ મું.

ભરદરિયેથી રાજ્યસિંહાસને.

રિકુમાર નિર્દોષ આનંદવિલાસ કરતો. અધારનવાર મારી (ધનશેખરની) મૈત્રીના લાભ લેતો રત્નપુરમાં આનંદથી પોતાનો સમય પસાર કરતો હતો. હું (ધનશેખર) સાગરની અસરતળે રત્નો એકઠાં કરતો હતો અને મૈથુનની અસરતળે સ્ત્રીઓમાં રખડતો હતો. સાગરની અસર મારાપર મજબૂત હતી, પણ વિલાસમાં આનંદ આવતો હતો. લોભથી ધન ખરચવું નહિ તેથી નીચ પ્રસંગોમાં પડી અપકીર્તિ વહોરતો હતો. મારી એ વિલાસપ્રિયતા કે લોભીષ્ટતા કુમારમાં નહોતી.

હરિકુમારની વિખ્યાતિ,

મામારાજની દ્વેષચિંતા,

સુખ્યુદ્ધિ સાથે વિચારણા.

હરિકુમારમાં સર્વ પ્રકારની સાદાઈ અને એહવૃત્તિ હોવાથી આખો રાજ્યવર્ગ, રાજતું અંતઃપુર અને હુંકામાં કહીએ તો તેનું લોકમત સંપત્તિ આખું રાજ્ય તેના ઉપર શ્રીદા શ્રીદા થઈ ગયું હતું, તેના ગુણથી રાજ રાજ થઈ ગયું હતું અને તેના ઉપર ઘણો જ પ્રેમ રાખતું હતું. હરિકુમાર વયમાં વધતો હતો તેમ તેના ખજાનામાં અને રાજવૈભવમાં પણ વધારો થતો હતો અથવા તેની સેના પણ વધતી જતી હતી, કારણ કે લોકોના અનુરાગથી સંપત્તિઓ પ્રાપ્ત થાય છે એ સુપ્રસિદ્ધ વાત છે. લોકોનો પ્રેમ હોય તો સંપત્તિમાં જાહેર રીતે વધારો થતો જાય છે. એ નગરમાં ફરવા નીકળતો ત્યારે રાજપુરુષો તેની આસપાસ પરવરેલા રહેતા હતા, પોતે

૧ કોશ અને હુંડ તેના વધતા જતા હતા એમ મૂળમાં હકીકત છે. હંડના અર્થે સૈન્ય સભા રાજચિહ્ન વિગેરે થાય છે. મતલબ તેની સત્તા વધતી જતી હતી એવો અર્થ લાવ છે. એને હુંડ કરવાની સત્તા (Magisterial power) પણ મળેલ હોય એમ જણાય છે.

હાથી ઉપર સ્વારી કરીને બહાર નીકળતો હતો, મિત્રના ટોળાથી પરવરેલો રહેતો હતો, તેના મસ્તક ઉપર શ્વેત છત્ર ધારણ કરવામાં આવતું હતું-આવી રીતે જ્યારે ફરવા નીકળે ત્યારે ઇંદ્ર જેમ ઇંદ્રાણી-સહિત શોભે તેમ તે પણ મયૂરમંજરી સહિત શોભતો હતો, લોકો તેની તરફ ધારીધારીને જોઈ રહેતા હતા અને તેને ખરેખરો ભાગ્ય-શાળી માનતા હતા.

હુરિ ઉપર લોકોની આટલી બધી પ્રીતિ જોઈને મહારાજ નીલ-કંઠની આંખ ફાટી ગઈ, તેના મનમાં સાચા ખોટા રાજની આં- આશયો હશે એમ ધારી લેવામાં આવ્યું અને આવા ખ ફાટી. ખોટા વિચારથી મહારાજનું ચિત્ત મલીન થઈ ગયું. તેને તે વખતે વિચાર થયો કે અહો હું વૃદ્ધ છું, પુત્ર વગરનો છું, મારી બાબુએ અત્યારે કોઈ નથી અને હુરિકુમારે મારા આખા રાજ્યવર્ગને અને લાયાતોને પોતાના કરી લીધા છે, ટુંકામાં વિચારે તો માફે આખું રાજતંત્ર તે પોતાનું કરી બેઠો છે, અને ખૂદ મારા પ્રધાનો પણ તેના તરફ પ્રેમવાળા થઈ ગયા છે; આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી આ વધતા જતા પ્રતાપવાળો બળવાન હુરિકુમાર માફે આખું રાજ્ય પચાવી પડશે એમાં મને જરા પણ સંદેહ લાગતો નથી. આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી હવે એના સંબંધમાં ગફલતીમાં રહેવું ઉચિત નથી, કારણ કે બવહારકુરાળ માણસો કહી ગયા છે કે અરધું રાજ્ય હુરણુ કરી લે અથવા પચાવી પડે તેવો જે નોકર હોય તેને હણી નાખવામાં ન આવે તો આખરે પોતાને મરવાનો વખત આવે છે, પોતાનું ખૂન ખીજ વડે (તેનાથી) જરૂર થાય છે.

આ પ્રમાણે નીલકંઠ રાજ્યએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો. ત્યાર પછી તેણે પોતાના ખાસ અંગત મંત્રી સુયુદ્ધિને સમયોચિત બોલાવી તેની સાથે વિચાર કરી તેની સલાહ થાય તે સ લા હ. પ્રમાણે તેને (હરિને) મારી નાખવો એમ વિચાર કર્યો. આવો વિચાર થતાં જ રાજ્યએ સુયુદ્ધિમંત્રીને પોતાની પાસે એકાંતમાં બોલાવ્યો અને તેની પાસે પોતાનો જે નિર્ણય થયો હતો અને અભિપ્રાય બંધાયો હતો તે જણાવ્યો. સુયુદ્ધિમંત્રી હુરિકુમારને બહુ સારી રીતે ઓળખતો હતો અને તેના પવિત્ર સહયુગ્નેથી વશ થઈ તેના ઉપર હૃદયથી પ્રીતિ રાખતો હતો, તેણે જ્યારે રાજના આવા રાજદો સાંભળ્યા ત્યારે જાણે તેને વજનો ઝાટકો લાગ્યો હોય તેમ અંદરથી અસર થઈ; પણ રાજને નિર્ણય સ્પષ્ટ અને ન ફરે તેવો જોઈને તે

વખતે તો તેણે રાજની હામાં હા મેળવી દીધી. સુભુદ્ધિમંત્રીએ રાજને કહ્યું “ તમારા મનમાં જેમ આબું છે તેમ ભલે કરો; મહાત્મા પુરુષોની ભુદ્ધિ અયોગ્ય બાબતમાં પ્રવર્તતી જ નથી. ” પછી હુરિકુમારનો ઘાટ જરૂર ઘડી નાખવો એવો નિર્ણય કરીને રાજ અને સુભુદ્ધિ મંત્રી પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા.

સુભુદ્ધિની એકાંત વિચારણા.

રાજએ ઉપર પ્રમાણે વાત કરી અને પોતે તેના વિચાર સાથે અનુમોદના આપી ત્યાર પછી ઘરે આવતાં પવિત્ર ભોગતૃષ્ણા- ભુદ્ધિવાળા વયોવૃદ્ધ અનુભવી સુભુદ્ધિમંત્રીના મનમાં ની અંધતા. વિચારો આવ્યા કે અહાહા ! ભોગસુખની અત્યંત આસક્તિને ધિક્કાર છે ! અને આ અજ્ઞાન ચેષ્ટાને પણ

ધિક્કાર છે ! રાજ્ય ઉપર લંપટપણું ખરેખર નિંદાપાત્ર છે ! રાજ્યને અંગે અનેક પ્રકારના સંકટો સાચા ખોટા વિચારો આવ્યા જ કરે છે એ વાત તદ્દન સાચી છે. આ મહારાજને હુરિકુમાર એક વખત પોતાના પ્રાણુથી પણ વધારે વહાલો હતો, વધારામાં એ સર્વ ગુણનિધાન હોવા ઉપરાંત મહારાજનો જમાઇ થાય છે, વળી તેની સગી બહેનનો એકનો એક પુત્ર છે, પોતાના આશ્રયમાં આવી રહેલો છે, તે જ હુરિ અત્યારે વિનાકારણુ રાજના દ્વેષતું કારણુ થઇ પડ્યો છે, રાજથી વધ ધવાને યોગ્ય થઇ પડ્યો છે, તેના મોટો શત્રુ થઇ પડ્યો છે ! અહાહા ! ભોગની તૃષ્ણા અને ઇન્દ્રિયથી જે અંધપણું ઉત્પન્ન થાય છે તે જ આવી મહા ભયંકર સ્થિતિતું કારણુ છે, તે સિવાય મને તો આમાં બીજું કાંઈ પણ કારણુ જણાતું નથી. અરે ! આવો મહા પવિત્ર વિનયવાળો શુદ્ધ મહાપુરુષ જે તદ્દન લોભ વગરનો છે, પાપથી બીવાવાળો છે અને વિચારશીલ છે, તે પોતાના સ્વપ્નમાં પણ મહારાજનું રાજ્ય હરણુ કરે ખરો ! ખરેખર રાજ્યપરના મોહથી રાજ નીલકંઠ અત્યારે મૂઠ થઇ ગયો છે, કમઅક્લ બની ગયો છે, એમાં જરા પણ શંકા નથી; પણ હવે ગમે તેમ કરીને એ પવિત્ર શુદ્ધાત્મા રત્ન જેવા ઉચ્ચવળ હુરિકુમારને અચાવી લેવો જોઈએ. એવા વિમળ હૃદયવાળા મહાપુરુષથી પૃથ્વી પવિત્ર છે, એનો નાશ થાય તે અસભ્ય છે.

૧ સુભુદ્ધિએ રાજને એથી બૂદ્ધી સલાહ આપી હોત તો તેને પણ હુરિનો મળતીઓ ગણવામાં આવત તેથી તેણે હા પાડી. બાકી સલાહ દ્વિઅર્થી તો છે જ. કાં તો શાંભળનાર મહાત્મા નથી અથવા તેનામાં ભુદ્ધિ નથી એવો અંદરનો ધ્વનિ છે પણ તે સમજનાર જ સમજી શકે.

યુક્તિથી હુરિ પ્રાણરક્ષા,
મિત્ર સાથે તેનું પલાયન,
વહાણમાં આનંદી સફર.

ઉપર પ્રમાણે ઊંચો વિચાર રસ્તામાં જ મંત્રીએ કરી લીધો. કેટ-
લીક બાબત તો તેના લક્ષ્યમાં રાજ સાથે વાત
સુયુક્તિની કરતી વખત પણ આવી ગઈ હતી. ઘરે આવીને
૬ ક્ષ તા. તેણે પોતાનો એક ખાસ નોકર દમનક નામનો હતો
તેને ટુંકામાં મુદ્દાસર સર્વ હકીકત સમજાવી દીધી
અને શી હકીકત બની છે અને ભવિષ્યમાં શું થનાર છે તેની વિગતના
સર્વ સમાચાર તેણે હુરિકુમારને છૂપી રીતે કહેવરાવી દીધા અને સાથે
જણાવી દીધું કે 'હે કુલભૂષણ મહાત્મા કુમાર ! તમારે મારા ઉપર
મહેરબાની કરીને આ દેશ છોડીને ચાલ્યા જવું અને તેમ કરવામાં
જરા પણ ટીલ ન કરવી.'

દમનકે આવીને સર્વ હકીકત હુરિકુમારને કહી. એ સર્વ હકી-
કત સાંભળતાં તેના પેટમાંથી પાણી પણ હલ્યું નહિ,
વીરનિર્ભય મરવાની કે મામાની જરાએ બીક પણ લાગી નહિ,
અને પ્રેમ. છતાં તેના મનમાં વૃદ્ધ મંત્રી સુયુક્તિ માટે ઘણું માન
હતું, તેથી તેના આગ્રહ અને વિનિતિ ધ્યાનમાં લઈને
સમુદ્ર ઓળંગી દરિયાપાર જવાનો તેણે તુરત જ નિર્ણય કરી નાખ્યો.
નિર્ણય કરવાની સાથે જ તેણે મને એકાંતમાં બોલાવ્યો. મારી પાસે
અત્યંત વિશ્વાસપૂર્વક સર્વ હકીકત કહી બતાવી અને મને કહ્યું 'રાજ
મારા ઉપર તદ્દન ગેરવાજબી રીતે કોપ પામ્યા છે અને મંત્રીએ મને
સલાહના આકારમાં કહેવરાવી દીધું છે, આથી દરિયો ઓળંગીને મારે
હવે હમણા જ ભારતવર્ષમાં (હિંદુસ્થાનમાં) જવું છે. ભાઈ ! તારો
વિરહ મારાથી એક ક્ષણ વાર પણ સહન થાય તેમ નથી માટે ધન-
શેખર ! તું પણ મારી સાથે ચાલ, તૈયાર થા.'

હુરિકુમારનો આવો નિર્ણય સાંભળી મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો
કે-અરે ! આ મોટા માણસોની સાથે સંબંધ કરવાની
સ્વાર્થની મજા તો જુઓ ! મારે તો પ્રથમથી બને તેટલાં
૬ ક્ષ. રત્નો એકઠાં કરવાં હતાં, તેમાં આ હુરિકુમાર દરેક
પ્રસંગે વચ્ચે નહ્યા જ કરે છે, જ્યારથી મારે એની
દોસ્તી થઈ છે ત્યારથી મારી રત્નપ્રાપ્તિમાં એ વિગ્રહૂત જ થયો છે, પણ

હવે જ્યારે એની સાથે આટલો બધો સંબંધ થયો છે ત્યારે મારે શું કરવું ? મારે તેની સાથે જવું જ પડશે, ખીજે કાંઈ ઉપાય નથી કે બહાનું કઢાય તેમ નથી. ઉપર પ્રમાણે વિચાર કરીને મેં કુમારને જવાબ આપ્યો 'ભાઈ ! તારી જેમ મરજી હોય તેમ કરીએ, એમાં મારે બોલવા જેવું શું છે ?'

હુરિકુમારને મારા જવાબથી આનંદ થયો. પછી તેણે તુરત મને કહ્યું 'ભાઈ ! કોઈ મજબૂત તૈયાર વહાણુ હમ-
યુક્ત તૈયારી. ણુ જ ઉપડવાનું હોય તેવું શોધી લાવ. મેં રત્નને મોટો ભંડાર એકઠો કર્યો છે તે લઈને આપણે હમણા જ વહાણુમાં બેસી જઈએ.' કુમારનો નિર્ણય મેં માથે ચઢાવ્યો. તુરત જ હું સમુદ્રકિનારે ગયો અને મેં ઘણા મજબૂત સર્વ સામગ્રીથી સંપન્ન બે મોટાં વહાણુ શોધી કાઢ્યાં. એક વહાણુમાં હુરિકુમારનાં રત્નો ભરી લીધાં અને એક બીજા વહાણુમાં મારાં રત્નો ઢગલાબંધ ભરી લેવામાં આવ્યાં.

એ સર્વ યુક્ત તૈયારીએ ચાલતી હતી ત્યાં સાંજ પડવા આવી. અંધારૂં થતાં યાત્રીના સંબંધીઓને ખબર ન પડે તેમ ચાલી નીકળ્યા. માત્ર રાણી મયૂરમંજરી અને ધાત્રી દાસી વસુમતીને લઈને હું અને હુરિકુમાર સમુદ્રકિનારે આવ્યા,^૧ ત્યાં આવીને વહાણુના ખલાસી સર્વને બરાબર તપાસી લીધા, એટલે વખત પસાર થઈ ગયો, એટલે રમણીના લમણુ જેવો પાંડુર ચંદ્રનો ઉદય પામ્યો,^૨ અને તે જ વખતે સમુદ્રમાં મોટા ખળભળાટને લીધે જળના છવોના મોટા અવાજ સાથે ભરતી શરૂ થઈ. હુરિકુમાર પોતાની પત્ની સાથે તેને માટે તૈયાર રાખેલા વહાણુ પર બેઠો. હું મારી સાથે તૈયાર કરી રાખેલા વહાણુમાં બેસવા જતો હતો તે વખતે હુરિકુમારે મને કહ્યું 'ભાઈ ધનશેખર ! તું પણ આ મારા વહાણુમાં જ બેસી જા, મને તારા વગર એક ક્ષણુ વાર પણ મળ આવે તેમ નથી, તારા વગર એક નિમેષ જેટલો વખત પણ હું એકલો રહી શકું તેમ નથી.'

૧ અહીં બે. શ. એ. સોસાયટિવાળા મૂળ ગ્રંથનું પૃ. ૯૦૧ શરૂ થાય છે.

૨ થોડી રાત્રી ગયા પછી ચંદ્રનો ઉદય થયો તેથી ચાલવાની તીથિ વદ પક્ષની ચોથ પાંચમ સંભવે છે. ચંદ્ર.ઉદય થાય એટલે ભરતી શરૂ થાય છે.

મિત્રના આગ્રહથી હું પણ તેના જ વહાણમાં તેની સાથે બેઠો. વહાણમાં દાખલ થયા પછી ચોગ્ય પ્રકારનાં મંગળો ભરદરિયે. કરવામાં આવ્યાં, સુકાનીએ પોતાનું સ્થાન લીધું, સઢો ચઢાવવામાં આવ્યા, તેમાં પવન ભરાતાં અમારાં વહાણો ચાલવા માંડ્યાં. વહાણ ચાલતાં ચાલતાં આગળ વધતાં હતાં. તેવી રીતે કેટલાક દિવસો પસાર થયા અને અમે ભારત તરફ જવાનો મોટો રસ્તો પસાર કરી ગયા.

ભર સમુદ્રમાં સાગરમૈથુન પ્રેરણા.

ધન અને સ્ત્રીઉપર આક્રમણનિર્ણય.

હરિકુમારનો સમુદ્રમાં કરેલો પાત.

અહો અગૃહીતસંકેતા ! આવી રીતે અમે સમુદ્રમાં આગળ વધતા હતા અને અમારી સફર આનંદપૂર્વક થતી હતી તે સાગરના ઉગળા. વખતે મને પ્રેરણા કરનાર મારા પેલા બન્ને પાપી મિત્રો-સાગર અને મૈથુન એકી વખતે મારી પાસે આવ્યા. પ્રથમ પાપી સાગરમિત્રે મારી ઉપર પોતાનો દોર ચલાવ્યો. તેણે મને જણાવ્યું કે અરે ! આવું રત્નથી ભરેલું વહાણ તે કોઈ જતું કરે ? એ તે કેમ જવા દેવાય ! પાપી પ્રેરક સાગરની એવી આંતર પ્રેરણા ઉપર મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે-અહો મારા નસીબ તો ખરેખર ભારે જખરા છે ! આ એક તો મારું પોતાનું વહાણ રત્નથી ભરેલું છે અને વળી તેની સાથે આ ધીલું પણ રત્નથી ભરચક થયેલું વહાણ મળશે. હવે તો મારા મનના મનોરથ કાંઈક પૂરા થયા ખરા !

એ વખતે વળી દુરાત્મા મૈથુનમિત્રે પણ મને પ્રેરણા કરી અને મારા મનમાં ધનસંબંધી મહા પાપ ભરેલું હતું તેમાં મૈથુનના આક્રમણ. દુષ્ટ ભુક્કિનો વધારો કર્યો. તેણે મને જણાવ્યું કે-અરે ધનશેખર ! આ મયૂરમંજરી અત્યંત વિશાળ સ્તનવાળી, વિશાળ આંખોવાળી, પાતળી કેડવાળી, મોટા નિતંબ-વાળી, ધીમે ધીમે હાથહાલીની જેમ ચાલતી અને લાવણ્યઅમૃતથી ભરેલી મહા સ્વરૂપવાળી ભામિની છે, એની બેડીની સ્ત્રી આ દુનિયામાં ધીજી મળવી મુશ્કેલ છે, જ્યાં સુધી તેં એને ભોગવી નથી ત્યાં સુધી તારો જન્મ વૃથા છે, જીવતર શોકટ છે, સંસાર નકામો છે, માટે એ અતિ આકર્ષક અક્ષુઓવાળી લલનાને તારે સર્વથી કિમતી ગણવી અને ગમે તેમ કરીને તેને હાથ કરવી.

આ પ્રેરણાને અંગે મેં વિચાર કર્યો કે-એક તો મારે રક્ષાથી ભરપૂર વહાણ હાથ કરવું છે અને વળી તે ઉપરાંત મયૂરમં-
પાષી નિર્ણય. જરીને મારી પોતાની કરવી છે. આ પ્રમાણે કરવાથી
મારા ધનપ્રાપ્તિ અને સ્ત્રીલોગના સર્વ મનોરથો જરૂર
પૂરાં થશે; પણ હવે તેમ કરવાનો ઉપાય વિચારતાં મને એમ જણાય
છે કે જ્યાં સુધી હરિકુમાર જીવતો છે ત્યાં સુધી એ બંનેમાંથી એક પણ
વસ્તુ મને મળી શકે નહિ, માટે એ વસ્તુઓને હાથ કરવાનો ઉપાય એ
જ છે કે ગમે તેમ કરીને વચ્ચેથી મારે હરિકુમારનો ઘાટ ઘડી નાખવો.
આવા વિચારને પરિણામે યુક્તિપૂર્વક કોઈ ન જાણે તેમ હરિકુમારનો
વધ કરવાનો મેં મારા મનમાં નિર્ણય કર્યો.

ઉપર પ્રમાણે મેં મારા મનમાં ઠરાવ કર્યો તે વખતે મેં ન વિચાર્યું
હરિકુમારનું મારા તરફ વળેલું ચિત્ત, ન વિચારી તેની
હરિકુમાર શુદ્ધ સ્નેહરસિકતા, ન મનમાં આણ્યું મિત્રદ્રોહનું મહા-
સમુદ્રમાં. પાપ કે ન જાણ્યું મારા કુળને લાગતું મોટું રાજ્યદ્રોહનું
કલંક; મારા લાંબા કાળની તેની સાથેની દોસ્તીને
વિસારી મૂકી, તેણે મારા ઉપર શુદ્ધ વર્તન રાખ્યું હતું તે ભૂલી ગયો
અથવા તેનું સાધુ જીવન વિસારી દીધું, તેણે મારો અનેક પ્રસંગે વિવેક
વિનય કર્યો હતો તે ઊંચે મૂક્યો અને સત્ય પુરૂષાર્થનો નાશ કરી હીચ-
કારા થવાનો મેં નિર્ણય કર્યો. પ્રાણીને જ્યારે એક વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા
મન થાય છે અને તેના તરફ આસક્તિ થાય છે ત્યારે પછી તે સર્વ વિનય
વિવેક ભૂલી જાય છે, સંબંધ ચૂકી જાય છે અને માત્ર ગમે તે પ્રકારે
તે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવી એવી અધમ વૃત્તિ તેનામાં આવી જાય છે. શુદ્ધ
વિવેકનું સામ્રાજ્ય ન હોય ત્યાં આવી સ્થિતિ થાય છે. મારા સંબંધમાં
પણ તે વખતે તેમ જ થયું. પછી એક રાત્રે પ્રથમ ઉઠીને હરિકુમારને
વહાણના છેડા ઉપર લઈ જઈ શરીરચિતા કરવા સાડ મેં તેને પ્રેરણા
કરી, તે વખતે હરિકુમારે મને જોયો અને એ આમ કેમ કહે છે એવો
હજી તો વિચાર કરે છે તેવામાં તો તે એવી રીતે વહાણને છેડે રહ્યો
હતો કે એકાએક મોટા અવાજ સાથે તે સમુદ્રમાં પડી ગયો.^૧

પણ દૈવ અનુકૂળ હોય ત્યાં

વાળ વાંકો થતો નથી.

હરિ પુનઃ સ્થાપન.

૧ અહીં જાણેલી કોપીમાં એક સ્લોક નહીં ગયો જણાય છે. ધનરોપરે
ધક્કો મારી હરિકુમારને સમુદ્રમાં પાડી દીધો એવી હકીકત સંક્ષિપ્ત ઉપમિતિમાં છે
તેને હક્કેમ મૂળમાં મળતો નથી, પણ હકીકત તેમ જ હોય એમ જણાય છે.

વહાણુમાંથી કાંઈ પડવાનો મોટો અવાજ થતાં જ લોકો એકદમ જાગી ગયા અને કોળાહળ કરવા મંડી ગયા. મયુરમંજરીને સમુદ્રદેવની ઘણો ભય લાગી ગયો અને હું તો શૂન્ય ચિત્તે મૂર્ખ બનતી ગયોત. જેવો થઈને ત્યાં ને ત્યાં ભ્રમો રહ્યો. માંડે આલું અતિ ભયંકર કર્મ નેઈને સમુદ્રનો અધિપતિ દેવ મારા ઉપર ક્રોધાચ્છાન થઈ ગયો અને ડોલરના કુલ જેવા અથવા ચંદ્ર જેવા હરિકુમારના નિર્ભણ શુભોથી તેના ઉપર પ્રસન્ન થયો અને તરત જ તે સમુદ્રદેવ મહા ભયંકર આકૃતિ કરીને અત્યંત ધમધમાયમાન થતો વહાણુની નજીક આવ્યો અને પ્રથમ તો તે જ ક્ષણે અત્યંત આદરપૂર્વક હરિકુમારને દરિયાના જળમાંથી ઉપાડીને વહાણુમાં સ્થાપન કર્યો. મહા પુરૂષોને ઘણું ભાગે તો વિપત્તિ આવતી નથી, કદાચ આવે છે તો આવી રીતે વિસરાળ થઈ જાય છે અને તેઓને તો નિરંતર આનંદ જ રહે છે. તેઓની સામે ધૂળ ઉડાડનાર આખરે પાછા પડે છે, હેરાન થાય છે અને ઉભયભ્રષ્ટ થાય છે.

અહો અગૃહીતસંકેતા ! તને યાદ હશે કે મારો જન્મ^૧ થયો સ્વાસ્થી મારી સાથે પુણ્યોદય મિત્રનો સહયોગ મને થયો પુણ્યોદય હતો. માંડે આલું અત્યંત અધમ વર્તન નેઈને તે પલાયન. મારા ઉપર ક્રોધ પામ્યો અને અસાર મુઠી તે મારા ઉપર બહુ હેત રાખતો હતો જો કે તે થોડા વખતથી જરા જરા પાતળો તો થતો જતો હતો. તે હવે સદરહુ મારા પાપી કાર્યથી મારા ઉપર ઘણો જ નારાજ થઈ ગયો અને મારી પાસેથી દૂર થઈ ગયો, પસાર થઈ ગયો.

સમુદ્રદેવ ખૂબ કોપ્યા.

ધનશેખરને ધમધમાવ્યો.

હરિ સૌજન્ય પરાકાષ્ટા.

જે દેવે હરિકુમારને વહાણુ ઉપર પુનઃસ્થાપન કર્યો તેના ઝળહળતા તેજથી આકાશ વિજળીના ચમકારા પેઠે પ્રકાશમાન થઈ ગયું અને ચારે તરફ તેજનો અંધાર પસરવા લાગ્યો. તે દેવે અત્યંત ભયંકર રૂપ હવે કર્યું અને મારી ધરાખર સામે વહાણુમાં આવી મને ઉદ્દેશીને બહુ નેરથી તે બોલવા લાગ્યો. “ચરે મહા પાપી ! દુર્બુદ્ધિ ! કુળખં-

પણ ! લાજવગરના ! મર્યાદા બહાર ગયેલા અધમ હીજડા ! અતિ પાપી મનપૂર્વક તું આણું મહા ઘોર કર્મ કરી રહ્યો છે છતાં તારા હજુ સેંકડો દુકડા કેમ થઈ ગયા નથી ?” આવા શબ્દો બોલતાં તે પોતાના હોઠને દાંતિથી દબાવી મહા ભયંકર ભવાં ચઢાવીને મારી પાસે આવ્યો, હું તેને જોઈને આખે શરીરે ધ્રૂજવા લાગ્યો અને તેવી અવસ્થામાં મને ઉપાડીને તે આકાશમાં ઊંચે ઊભો રહ્યો.

આને વખતે હરિકુમાર મારી વહારે આવ્યો, પૂર્વનેા સ્નેહ લક્ષ્યમાં રાખીને તેણે પોતાનું એકાંત સન્નજનત્વ બતાવ્યું અને તેના ઉપર કરેલ દેહાંત કથને વિસારી મૂક્યું. તુરત જ તે દેવને મસ્તક નમાવી પગે પડ્યો અને હાથ જોડી મારી ખાતર તેને વિનતિ કરવા માંડી “ અહો દેવ !

હરિકૃત
વિગ્નપ્તિ.

આ આપને પગે પડી વિગ્નપ્તિ કરનાર મારી ઉપર જે તમારી ખરેખરી દયા હોય તો આ મારા મિત્રને છોડી દો. અહો દેવ ! તમે તો આજે મને જમના મહોંમાંથી પાછો ખેંચી આણ્યો છે, તો હવે મારા ઉપર આટલી પૂરી કૃપા કરો અને આ મારા પ્રિય મિત્રને ન મારો. એના વગર માંડે જીવતર મને અકાંડે થઈ પડે તેમ છે, એના વગર માંડે સુખ માંડે ધન અને માંડે શરીર પણ નિષ્કળ જેવું થશે, માટે આપ તેને ગમે તેમ કરીને છોડી દો.”

હરિકુમાર માંડે સર્વ અરિત્ર જાણતો હતો, મેં તેના ઉપર જે ભયંકર કામ કર્યું હતું તેની તેને ખબર હતી, છતાં તે મહાદેવનો આગ્રહ. લાગ્યવાનું નરશ્રેષ્ઠ મારા તરફ આવું સાંડે મન રાખતો હતો. ખરે ! નિર્વિકારા હિ સાધવઃ સાધુ પુરૂષો કોઈ પણ પ્રકારના વિકાર વગરના જ હોય છે. હરિકુમારે આવી વિચિત્ર પ્રકારની માગણી દેવની પાસે કરી ત્યારે દેવ તો ઉલટો મારા ઉપર વધારે ગુરસે થતો તેને કહેવા લાગ્યો ‘ અરે કુમાર ! મહાલાગ્ય ! તું તો ખરેખર ભદ્રિક છે, તું તારે જે ગામ જવું છે ત્યાં જા, આ દુષ્ટ ઘાતકીને તો તેનાં કામનાં બરાબર ક્ષણ હું ચખાડીશ.’

આ પ્રમાણે સન્નજનની સન્નજનતાનો જવાબ આપી દેવે મને આકાશમાં ખૂબ હલાવ્યો અને પછી અત્યંત જોરથી મને દરિયામાં ઉછાળીને ફેંકી દીધો. મને એવા જોરથી તેણે પછાડ્યો કે તે વખતે દરિયામાં જખરો અવાજ થયો અને હું દરિયાને તળીએ ગયો. અંધકારથી તદ્દન

દરિયામાં
ફેંક્યા.

મલીન દેખાતાં પાતાળમાં જાણે હું ખરેખરો નારકીનો જીવ હોઉં તેવી સ્થિતિ થોડી વાર અનુભવીને પાછો હું મારા પાપથી દરિયાની સપાટિ

ઉપર આવ્યો. હું દૂષી ગયો છું અને મરી ગયો હોઈશ એમ ધારીને તે દેવ તો તરત જ પોતાના સ્થાન તરફ પાછો ફરી ગયેલો હતો.

દૈવનું શિષ્ટ માહાત્મ્ય.

સમુદ્રમાંથી રાજ્યાસને.

ધન તરફ અભિ દષ્ટિ.

હરિકુમારને રાજ્ય.

તે વખતે સમુદ્રમાં ભરતી આવી, પવન અનુકૂળ થયો અને હરિકુમાર અને વહાણુ લઇને કાંઠે આવી પહોંચ્યો, ભરતમાં ઉતર્યો. ત્યાં કાંઠા ઉપર જ તેને ખબર મળ્યા કે આનંદનગર^૧ કેસરિ રાજા (હરિના પિતા) મરણુ પામ્યા છે. લોકોની પાસેથી આવા સમાચાર જાણીને હરિકુમાર ઉતાવળથી આપના રાજ્ય તરફ ચાલ્યો અને ત્યાં પહોંચીને કોઈ જાતના કલેશ કે લગ્ન વગર રાજ્યગાદી ઉપર પોતે બેસી ગયો. તે વખતે વાત એમ બની કે હરિકુમાર સાથે તેની ધાવ માતા વસુમતી દાસી આવી હતી. તેણે કમળાસુંદરી (હરિકુમારની માતા) શા માટે નાસી ગઈ હતી, જંગલમાં તેનું શું થયું, પુત્રપ્રસવ કેવી રીતે થયો, કમળાસુંદરીના ભાઈને ઘરે રત્નદ્રીપે તે વસુમતી કેવી રીતે ગઈ અને ત્યાં કુમાર કેવી રીતે ઉછર્યો તે સર્વ હકીકત^૨ વિસ્તારથી ભાષાતવર્ગને તેમ જ રાજ-પુરુષોને કહી સંભળાવી અને હરિકુમાર કેસરિરાજ્યનો પુત્ર છે એ હકીકત સારી રીતે જાહેર કરી એટલે લોકો તેના તરફ બહુ પ્રેમવાળા થયા, પોતાનો ખરો હક્કદાર રાજા મળ્યો છે એમ તેમને જણાયું તેથી હરિકુમારને રાજ્યનો સુંદર સહયોગ થયો અને આખી પ્રજા તેનામાં રંજન પામી.

આવી રીતે પોતાના પુણ્યના જ્વેરથી હરિકુમાર ઘણી પૃથ્વીને માલેક થયો અને આખરે મોટો મંડળાધિપતિ થયો. હરિકુમારે પોતાની સજ્જનતા ચાલુ જ રાખી, એણે મારા પિતા હરિશંખરને ઓલાવીને માંડે એક વહાણુ રત્નથી ભરેલું હતું તે તેને સોંપી દીધું. કોઈ માણસ માગણી કરે કે મારો હક્ક પણુ રળુ કરે કે સાખીત કરે તેવું નહોતું છતાં પણુ મહા મૂલ્યવાન રત્નોને સમૂહ મારા પિતાને સોંપતાં કુમારના મનમાં જરા પણુ આંચકો થયો નહિ કે દાનત અગડી નહિ. હરિકુમાર ત્યાર પછી અત્યંત સુખથી રાજ્ય કરવા લાગ્યો, મયૂરમંજરી સાથે વિલાસ કરવા લાગ્યો અને સુખે સુખે કાળ નિર્ગમન કરવા લાગ્યો.

૧ આ તેનું જ નગર છે. જુઓ પૃ. ૧૪૬૫.

૨ જુઓ આ પ્રસ્તાવનું પ્રકરણ ૩ જુ. પૃ. ૧૪૮૧ થી.

પ્રકરણ ૮ મું.

ધનશેખરની નિષ્કૃણતા.

દેવે મને (ધનશેખરને) પાતાળમાં ફેંકી દીધા ત્યાંથી આખરે હું ઊંચો આવ્યો. મોટાં પર્વતના શિખર જેવાં ખારા પાણીનાં સખ્ત મોઠાંઓનો આકરો માર ખાતો, અત્યંત મોટા માછલાંઓનાં પૂંછડાંઓથી ફટકાવાતો, અનેક તંતુ જેવા મોટા જળજંતુઓનાં સમૂહથી ઘંટાતો, ધોળા શંખોના હારખંધ સમૂહની અંદર અહીંતહીં ઘડેલા ખાતો, પરવાળાના મોટા ગહન વનોમાં મુંઝાઈ જતો, અનેક પ્રકારના મગરમચ્છો જળમનુષ્યો સર્પો અને નકો(એક જાતના મગરમચ્છ)થી વિવિધ-પ્રકારે ભયભીત થતો અને અત્યંત કઠણ કાચખાઓની પીઠ ઉપર રહેલા કાંટાઓથી લોહીલુહાણુ થતો જાણુ લગભગ કંઠે પ્રાણુ આવી ગયા હોય તેવી મૃતપ્રાય સ્થિતિમાં સાત રાત અને સાત દિવસ સમુદ્રમાં મહા ત્રાસ પામતો હું આખરે દરિયાને કાંઠે તણાતો તણાતો આવ્યો, કાંઠે આવ્યો ત્યારે મને ભાન પાણુ નહોતું, પાણીની ભરતીએ મને કાંઠે ફેંકી દીધો હતો. પવન મારા શરીર ઉપર લાગતાં અને સૂર્યની ગરમી લાગતાં આખરે મારી શરદી ઉડી અને મને કાંઈક ચેતના આવી.

ધનશેખરની રખડપટ્ટી.

એવી રીતે મને ચેતના આવી ત્યાર પછી મને બહુ આકરી ભૂખ લાગી, પાણીની સખ્ત તરસ લાગી એટલે હું ફળ અને પાણીની શોધમાં અહીં તહીં રખડવા લાગ્યો. મારો પુણ્યોદય તદ્દન નાશ થઈ ગયેલો હોવાથી હું જે કોઈ આખતમાં પ્રવૃત્તિ કરે ત્યાં મને હવે નાસ્તી-પાસી જ મળવા લાગી. અનેક ઠેકાણે રખડતાં રખડતાં મને આખરે એક મોટું વન મળી ગયું તો તે પણુ પુષ્પ ફળ વગરનું અને તદ્દન શૂન્ય મળ્યું અને તે તરફ જતાં જાણુ તે મરૂશ્ચિ (મારવાક)નો ઉજડ રણુનો પ્રદેશ હોય તેવું લાગ્યું. સાત સાત દિવસના ભુખ્યા તરસ્યા

અને શરીરે ત્રાસ પામેલાની તે વખતે શી સ્થિતિ થઇ હશે તે વિચારવાનું કામ તમને જ સોંપું છું. આટલું છતાં મારે મારા પાપનું ફળ હજી ભોગવવાનું ઘણું હોવાથી અને વળી ત્યાર પછી મારે હાથે ઘણું પાપો થવાનાં હોવાથી મહા મુસીબતે મારાં પ્રાણુ ટકે એવા સંયોગો મળી ગયા, જેવી તેવી તુચ્છ વસ્તુઓ ખાઈને મારે માફ ગાડું ગમ્યાવવું પડ્યું અને હું ત્યાંથી રખડતો રખડતો આગળ ચાલવા લાગ્યો.

અનેક ગામ શહેર અને દેશો ફરતો ફરતો હું આખરે^૧ વસંત દેશમાં આવી પહોંચ્યો. એવી રીતે અનેક દેશોમાં રખડ્યો, ખાવાનું ઠેકાણું નહિ, પીવાનું ઠેકાણું નહિ અને રહેવાને મુકામ નહિ એવી ભયંકર સ્થિતિ હોવા છતાં હું મારા આપને ઘરે અભિમાનથી ગયો નહિ. જે પિતાની ના છતાં ઉપરવટ થઈને હું ધન કમાવા નીકળી પડ્યો હતો તેને આવી નિર્ધન સ્થિતિમાં મહોં કેમ બતાવાય એવા અભિમાનમાં હું ભિખારીને વેશે ઘણી જગ્યાપર રખડ્યો, ભગ્યો, ક્યો. મારો પુણ્યોદય મિત્ર નાશ પામી ગયો હતો અને માત્ર મારી સાથે પેલા સાગર અને મૈથુન મિત્ર હતા, તેમને સાથે લઈને હું અનેક જગ્યાપર નકામો ગયો અને ફાંફાં માર્યાં.

અનેક કાર્યારંભમાં નિષ્ફળતા.

જૂદા જૂદા દેશમાં જઈને મેં નવા નવા અનેક ધંધા કરવા માંડ્યા અને ધનની ઇચ્છાથી વારંવાર નવાં નવાં છટકાંઓ માંડ્યાં, પણ પુણ્ય વગર ધન મળ્યું નહિ, ઉલટો જે કાંઈ ધંધો માંડું તેમાં રૂપીઆના આઠ આના થઈ જાય. મેં કેવા કેવા ધંધા કર્યા અને દરેકમાં શી સ્થિતિ થઈ તે નોંધી લેવા લાયક હોવાથી તને ટુંકામાં કહી જાઉં છું તે સાંભળા:—

મેં ખેતીવાડીનો ધંધો આદર્યો એટલે તે વર્ષમાં વરસાદ જ ખીલકુલ થયો નહિ અને આખા દેશમાં દુકાળ પડ્યો. (ખેતી).

ત્યાર પછી અત્યંત વિનયપૂર્વક નીચું મુખ રાખી મેં રાબતની નોકરી કરવા માંડી અને બહુ ચિત્ત રાખી સાચા દીલથી રાબતની સેવા કરવા માંડી, ત્યારે તદ્દન વિનાકારણુ રાબત મારા ઉપર ગુસ્સે થઈ જાય તેવા પ્રસંગો બનવા લાગ્યા અને આખરે મારે તે નોકરી છોડી દેવાની ફરજ પડી. (રાજસેવા).

૧ આ કોઈ દેશ છે, પણ તથી તે આનંદપુર (ધનશેખરના પિતાનું ગામ) કે તથી તે જયપુર (ધનશેખરના સાસરાનું ગામ).

જ્યારે દીવાની ખાતામાં રાજ્યની નોકરી મને લાભદાયી ન નીવડી ત્યારે હું લશ્કરમાં જોડાયો તો તરત જ મોટી ભયંકર લડાઈ શરૂ થઈ ગઈ અને મારે લડવા જવું પડ્યું. આખરે લડાઈમાં મારે સ્વામીની પ્રસન્નતા ખાતર મારા શરીર પર હથિયારોના અને મારના અનેક ઘા સહન કરવા પડ્યા અને દુઃખી શરીરે મારે આખરે લશ્કરી નોકરી છોડવાનો વખત આવ્યો. (લશ્કરી નોકરી).

ત્યાર પછી મેં બળદતું વાહન કર્યું એટલે બળદ ગાડી કરી એક સ્થાનેથી બીજા સ્થાન પર સામાન કે માણસોને લઈ જવા લાવવાનો અને તેમ કરી ભાડાનો ધંધો કરવા માંડ્યો તો ઢોરોમાં ખરવા નો વ્યાધિ ફાટી નીકળ્યો અને મારા સર્વ બળદો તેમાં મરી ગયા. (ભાટકર્મ).

ત્યાર પછી ગધેડાઓનો મોટો જથ્થો એકઠો કરીને તેના ઉપર માલ લાદી સોદાગરનો ધંધો મેં કરવા માંડ્યો, મારો ઘરાદો એક દેશથી બીજા દેશ સાથે વ્યવહાર ચલાવવાનો અને વેપાર કરવાનો હતો અને તેમ કરીને જ્યારે મોટો સાથ એકઠો કરી વેપાર કરવા લાગ્યો ત્યારે ચારોએ અમારા સાથ ઉપર તૂટી પડી અમારૂં સર્વસ્વ લુટી લીધું અને વેપારને ધૂળધાણી કરી નાખ્યો. (વેપાર).

મારી એવી અનેક આબતોમાં નિષ્ક્રાંતા થતી જોઈ હું ગૃહસ્થને ઘરે ચાકરીએ રહ્યો અને તેની અનેક પ્રકારની સેવા કરવા લાગ્યો, છતાં મારી ચાકરીના બદલામાં તે મારા ઉપર ગુસ્સે જ થાય અને ખાવા-પીવાનું આપે નહિ તેમ પગાર પણ આપે નહિ. આખરે મારે ગૃહસ્થની ચાકરી છોડવાનો વખત આવ્યો. (ચાકરી).

પછી વળી કોઈ વાણીઆની નોકરીએ વહાણુ ઉપર ચઢ્યો. પર-દેશ સાથે વ્યાપાર કરવા સારૂ વહાણુવટું કરવા માંડ્યું અને વહાણુ પર-દેશ આહ્યા, પણ મારા કર્મસંભોગે એ વહાણુ દરિયામાં ડૂબી ગયું અને વહાણુમાંની સર્વ વસ્તુઓ દરિયામાં ગઈ. મારા હાથમાં પાટિયું આપી જવાથી હું બચી ગયો અને વહાણુવટામાં પણ મને જરાએ સફળતા મળી નહિ. (વહાણુવટું).

વહાણુમાંથી દરિયામાં પડ્યો અને પાટીઈ હાથમાં આવતાં તરવા લાગ્યો તે તરતો તરતો રોધનદ્વીપે આવી પહોંચ્યો અને ત્યાં જમી-

૧ સમુદ્રમાં વચ્ચે વચ્ચે એટ હોય છે તેમાં કેટલાક રોધનદ્વીપો કહેવાય છે, સમુદ્રમાંથી તણાઈ આવતાને અટકાવે છે તેથી તેને રોધનદ્વીપો કહેવાય છે.

નમાંથી કાંઈ મળશે એમ ધારી જમીન ખોદવા લાગ્યો પણ મારા હાથમાં તો ધૂળ જ આવી. (ખાણ).

ત્યાર પછી વળી કોઈ રાત્રને મળીને તેની રબ લઈ મેં ધાતુવાદ (સોનું રૂપું રસાયણથી બનાવવાનો પ્રયત્ન) આદર્યો અને તે દ્વારા ધન કમાવાનો મેં પ્રયાસ કર્યો. પાષાણો વડે, મૂળીઆઓ વડે, માટી વડે અને પારાને મારીને તે ઉપર કેટલાએ પ્રયોગો કર્યા, અને તેની પાછળ દિવસો કાઢ્યા પણ મારા હાથમાં તો સોનાને બદલે ખારો આવ્યો, કોઈ પણ પ્રકારનો લાભ થયો નહિ અને ઉલટી મહેનત માથે પડી. (ધાતુવાદ).

ત્યાર પછી ધન કમાવાની ઇચ્છાથી હું અનેક પ્રકારનું જુગદું રમવા લાગ્યો પણ તેમાં પણ મને જુગદીઆઓએ જીતી લીધી અને મને ખાંધી માર મારીને મારાં હાડકાં ખોખરાં કર્યાં. (જુગદું).

મહા મુસીબતે જુગદીઆઓ પાસેથી છૂટીને હું વળી કોઈ મહાત્મા પુરુષને મળ્યો અને તેની પાસેથી 'રસકૃપિકા કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે તે શીખી તેનું પુસ્તક લઈને રાત્રે હું રસકૃપિકાવાળી ગુફામાં દાખલ થયો અને જ્યાં રસ લેવાનો પ્રયત્ન કરું છું ત્યાં તો પોતાનું મોટું પૂંછડું ઉછાળતો અને ભયંકર ગર્જના કરતો સિંહ આવી પહોંચ્યો, તેના ભયથી મને ઘણો ત્રાસ થયો અને મહા મુસીબતે હું ત્યાંથી નાસી છૂટ્યો, માત્ર મરી ન ગયો એટલું સદ્ભાગ્ય ! (રસસિદ્ધિ).

અહો અગૃહીતસંકેતા ! તને હું કેટલી વાત કરું ! તે વખતે ધન એકદું કરવાની ઇચ્છાથી મેં અનેક પ્રકારનાં પાપકર્મો આદર્યાં, અનેક ઘંધાઓ કર્યાં, પણ મારી સાથે પુણ્યોદય નહોતો તેથી દરેક બાબત મને ઉલટી જ પડવા લાગી અને દરેકમાં હું લાભને બદલે કાંઈ કાંઈ મુશ્કેલીમાં જ પડવા લાગ્યો. પુણ્યોદય વગર મારા એવા હાલ થયા કે મને ઘણી સખત લૂખ લાગી હોય તો પણ મને કોઈ ભીખ પણ

૧ મૂળીઆનો ઉપયોગ ધાતુવાદમાં ઘણો થાય છે.

૨ રસકૃપિકા: રસનો ફૂલો હોય છે, તે ઉધડે છે અને ફેલાય છે. તેના સર્વ કલ્પો તેનાં પુસ્તકમાં હોય છે. એ પુસ્તક બહુ જરૂરી છે. રસકૃપાનો રસ શરીર પર પડે તો તે ગળી નય છે, લોઠાપર પડે તો તેનું સોનું થઈ નય છે-આવી તેના સંબંધી માન્યતા હતી.

૩ ગુજરાતીમાં કહેવત છે કે ' નિર્વાંગી માણસ છાસ લેવા નય તેની બેંસ મરી નય ' એવી વાત ધનરોખરને થઈ. ભાગ્ય વગર જમે તેટલો ઉદ્યમ કરવામાં આવે તેનું કાંઈ ફળ થઈ નથી.

ન આપે. આવી મારી સ્થિતિ થઈ. જ્યારે દરેક બાબતમાં મને આવી રીતે નાસીપાસી જ મળવા લાગી ત્યારે મને ઘણું જ લાગી આવ્યું અને પછી તો હવે કાંઈ કામ કરવું નહિ એવો નિર્ણય કરી સર્વ પ્રકારનાં કામોથી હું નિવૃત્ત જ થઈ ગયો અને હાથ પગ બેડીને બેસી રહ્યો.

સાગરનો ઉપદેશ.

જ્યારે મેં કામધંધો છોડી દીધો ત્યારે વળી મારો સાગરમિત્ર પ્રગટ થઈ મને કહેવા લાગ્યો—મને ઉત્સાહ આપવા લાગ્યો “લાઈ ધનશેખર! તને હું તારૂં હિત થાય તેવો ઉપદેશ^૧ આપું છું, તે તું બરાબર ધ્યાન રાખી સાંભળ.

ન વિવાદપરૈરર્થઃ, પ્રાપ્યતે ધનશેખર ! ।

અવિવાદઃ શ્રિયો મૂલં, યતો ધીરાઃ પ્રચક્ષતે ॥

“હે ધનશેખર! જે પ્રાણીઓ કંટાળો પામી જાય છે તેમને ધન (કદિ) મળતું નથી, તેથી સમજી માણસો કહે છે કે કોઈ પણ બાબતથી કંટાળવું નહિ એ જ ધન એકંદુ કરવાનું મૂળ છે.”

“તેટલા માટે મરદ માણસે તો હમેશાં કંટાળો તણ દઈને ભાગ્ય ગમે તેવું પ્રતિકૂળ લાગે તો પણ પુરૂષાતન વાપરીને પૈસા કમાવા યત્ન કરવો એ જ તેની ખરી મરદાનગી છે અને તેથી જ તેને લાભ મળે છે, બેસી રહેવાથી કે બીજી કોઈ રીતે સાચો લાભ મળતો નથી, માટે ગમે તેમ કરીને પુરૂષાતન તો બરાબર બતાવવું. તને કેટલી વાત કહું? પૈસા તો મેળવવા જ યોગ્ય છે; અને તે જરૂર પડે તો ખોટું પણ જાલીને, બીજાની પાસેથી ચોરી પણ કરીને, મિત્રનો દ્રોહ પણ કરીને, પોતાની સગી માતાને પણ જરૂર પડે તો મારી નાખીને, પિતાનું પણ ખૂન કરીને, સગા ભાઈનો પણ ઘાત કરી દઈને, સગી બહેનનો પણ નાશ કરીને, સગાઓનો પણ વિનાશ કરીને અને સર્વ પ્રકારનાં પાપો પણ કરીને ગમે તે પ્રકારે પુરૂષે પૈસા તો પેદા કરવા જ, કમાવા જ અને એકઠા પણ કરવા જ. ધનનો મહિમા આ દુનિયામાં કાંઈ ઓર પ્રકારનો છે! ધનવાન માણસે ગમે તેવાં પાપો કર્યા હોય તો પણ ધનના મહિમાથી તે લોકોમાં પૂજાય છે, લોકો તેની સેવાચાકરી

૧ અહીં સાગર હિતનો ઉપદેશ આપે તે તેની નજરથી સમજવાનો છે. સર્વ પોતપોતાની ચલાવે છે અને સાગરનું હિત આવા ઉપદેશની સફળતામાં રહેલું છે એ સ્પષ્ટ છે.

ઉઠાવે છે, સગાસંબંધીઓ તેની ફરતા વીંટળાઈ વળે છે, ભાટચારણો તેના વખાણુ કરે છે, મોટા મોટા ભણેલા અને વિક્ષાન માણસો પણ તેને બહુમાન આપે છે, અત્યંત વિશુદ્ધ ધર્મીષ્ઠ માણસો કરતાં પણ તેને વધારે ધર્મી ગણવામાં આવે છે. આવી ધનની સ્થિતિ છે, માટે ભાઈ ધનશેખર ! તું સર્વ પ્રકારની દીલગીરી છોડી દે, ધીરજ ધારણુ કર અને ફરીથી પણ પૂરતો ઉત્સાહ રાખીને ધન કમાવવાના કામમાં ઉદ્યમ કર. તું મારી શક્તિ બરાબર જોઈ લે અને હું તને ઉપદેશ આપું છું-સલાહ આપું છું તે પ્રમાણે કર. ”

ઉપદેશ અનુસરણુ.

પ્રયત્નો આદર.

પણ અંતે નિષ્ફળતા.

દુરાત્મા સાગરમિત્રે આ પ્રમાણે મને પાપોપદેશ આપ્યો, વારં-વાર પ્રેરણુ કરી ત્યારે વળી અગૃહિતસંકેતા ! મેં પાછાં ફરીવાર અનેક પ્રકારનાં આરંભ સમારંભો કર્યાં, નવા નવા વેપાર કરવા માંડ્યા અને નવાં નવાં પાપ કરવામાં મારી બુદ્ધિ પ્રેરી અને મનને ઉરંકેરણી થવાથી અનેક પ્રકારની દુર્બુદ્ધિને લઈને પાપકાર્યો કરવા લાગ્યો. મને એ સાગર જે હુકમ આપે તેનો વિચાર ન કરતાં તે જેમ કહે અને જે કહે તેમ તે સર્વ કામો કરવા લાગ્યો, ધંધાઓ આદરવા લાગ્યો, વ્યવસાયો કરવા લાગ્યો અને પાપોને પોતાનાં માનવા લાગ્યો. આવી રીતે અનેક પાપો કર્યાં, આરંભો માંડ્યાં અને છટકાંઓ શોધ્યાં, પણ મને એક કૂટી દમડી પણ મળી નહિ, કારણુ કે મારો પુણ્યોદય મિત્ર ક્યારેનાં મારાથી રીસાઈને દૂર ગયો હતો. આવી રીતે પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા, ઉદ્યમ ધૂળધાણી મળ્યા અને આશાઓ નિરાશાઓમાં ફેરવાઈ ગઈ, અન્નને અને દાંતને વેર થવા માંડ્યું, છતાં પુણ્યોદયરહિત મિથ્યા અભિમાનમાં તણાઈને મારા સસરા ઈષ્ટકલને ત્યાં પણ હું ગયો નહીં.

યૌવન મિત્રનું જીવન.

મારી આવી કઠણ અવસ્થા હતી અને હું અત્યંત કફોડી સ્થિતિ-માંથી પસાર થતો હતો ત્યારે પણ મૈથુન નામનો મારો મિત્ર પોતાના યૌવન મિત્રની સાથે રહી મારો કેટો મૂકતો નહોતો અને મને વારંવાર અનેક પ્રકારની પ્રેરણુ કર્યા કરતો હતો, મને ઉરંકેર્યા કરતો હતો, પણ હું તો તદ્દન નિરધનીઓ થઈ ગયો હતો અને મારો પુણ્યોદય મિત્ર

૧ જ્યપુર નગર. ધનશેખરનો સસરો. અભિમાનથી ધનશેખર બાપને કે સાસરાને ધરે ગયો નહિ.

વિદાય થઈ ગયો હતો તેથી કોઈ સારી સ્ત્રી તો મારી સામું પણ જોતી નહોતી, અરે સારી સુંદરી તો શું પણ કાળીકુબડી સ્ત્રી પણ મારા સામી નજર પણ કરતી નહોતી. આ પ્રમાણે મૈથુનની ઇચ્છા-પ્રેરણા ચાલ્યા કરે પણ સ્ત્રીસંયોગ થાય જ નહિ તેથી મારું મન અંદરથી નિરંતર બળ્યા કરતું હતું, પણ પુણ્યોદય વગર મારી હોંસ કે ઇચ્છા કદિ પાર પડતી નહિ.

આવી રીતે ધનની ઇચ્છાથી અને મૈથુનની પ્રેરણાથી હું અનેક દેશમાં રખજો અને અનેક પ્રકારનાં દુઃખો મેં સહન કર્યાં. સર્વ ઠેકાણે મને તદ્દન નાસીપાસી અને નિષ્કળતા જ મળ્યાં અને મારી અભિલાષાઓ જરા પણ પૂરી થઈ નહિ.

પ્રકરણ ૯ મું.

ઉત્તમ સૂરિ.^૧

કથાનક ઉપોદ્ધાત.

આનંદનગરે ઉત્તમસૂરિ,
હરિરાજની પ્રશ્નવિચારણા,
સૂરિમહારાજથી શંકાસમાધાન.

રિકુમાર હવે આનંદનગરના રાજા બની અનેક પ્રકારના આનંદ લોગવે છે, મયૂરબંજરી સાથે સુખ માને છે અને રાજ્યકાર્ય કુશળતાથી કરે છે. એક વખત અનેક ગુણુરત્નની ખાણ ઉત્તમસૂરિ નામના આચાર્ય મહારાજ આનંદનગરે પધાર્યા, તેમની સાથે અનેક મહારાજાઓનો મોટો સંઘ (સમૂહ) આવ્યો હતો અને સર્વ નગર

૧ આ વાર્તા સાથે છે તે વખતે ધનશેખર આનંદનગરે આવ્યો હોય તેમ જણાઈ નથી છતાં સંસારીજીવ તરીકે તે વાર્તા તેણે કેમ જાણી તે વાત કહેવી રહી ગઈ હોય એમ જણાય છે.

બહાર મનોહર બગિચામાં ઉતર્યા હતા. હુરિકુમારને એ મહાત્મા આચાર્યના આગમન સમાચાર મળતાં ઘણો આનંદ થયો અને મોટા આહંબરથી તેમને વંદન કરવા પોતે ચાલી નીકળ્યો. આચાર્યશ્રીને વિવિધપૂર્વક વંદન કરી સર્વ સાધુઓને નમી સુખશાતા પૂછી હુરિરાજા શુદ્ધ જમીન પર બેઠો અને તેની સાથે તેનો આખો પરિવાર પણ મહાત્માશ્રીની સુંદર વાણી સાંભળવા ઉત્સુક થઈ જમીન પર બેઠો. આચાર્ય મહારાજે સર્વને યોગ્ય, સમજી શકાય તેવી અમૃતના રસ જેવી સુંદર દેશના આખી જે સાંભળી સર્વ પ્રાણીઓને ઘણો આનંદ થયો.

મહારાજા હુરિ નરેન્દ્ર સદરહુ દેશના સાંભળીને પોતાના મનમાં બહુ જ આનંદ પામ્યો અને તેનું ચિત્ત ઘણું જ રંજન સહજ જિજ્ઞાસા થઈ ગયું. તેને જણાયું કે સૂરિ મહારાજનું જ્ઞાન સૂક્ષ્મ પદાર્થોને પણ સારી રીતે દર્શાવનારું છે, 'અવધાન-વાળા પદાર્થો પણ તેમને સ્પષ્ટ છે, ભૂતકાળમાં બની ગયેલા અને ભવિષ્યમાં બનવાના ભાવો પણ તેમના જ્ઞાનનો વિષય છે-રાજની આ પ્રમાણેની ખાત્રી થતાં તેણે વિચાર્યું કે ધનશેખર પોતાનો ખાસ અંતરંગ મિત્ર હોવા છતાં શાં કારણે એણે પોતાને દરિયામાં નાંખી દીધો? ધનશેખર અને પોતે તો અગાઉ ખાસ ઇષ્ટ મિત્ર હતા છતાં એક ક્ષણમાં તેણે એવું કામ કેમ કર્યું? અને પેલો દેવ કોણ હતો? એ ક્યાંથી આવ્યો? અને તેને શા માટે ઉછાળીને તેણે સમુદ્રમાં અક્ષ-ળીને નાંખ્યો? અને એ પોતાનો મિત્ર ધનશેખર જીવતો હશે કે મરી ગયો હશે? વિગેરે વિગેરે-આ પ્રસંગે એ આખો બનાવ હુરિરાજાના ધ્યાનમાં આવી ગયો.^૧

રાજા હજી તો આ સર્વ બાબત મનમાં વિચારે છે ત્યાં જ્ઞાનથી તેની સર્વ વિચારણા જાણી લઈને (પૂછ્યા વગર) જિજ્ઞાસાતૃષ્ઠિ. આચાર્ય મહારાજા ઉત્તમસૂરિ તેને કહેવા લાગ્યા
“રાજા! તારા મનમાં એ પ્રશ્ન થયો છે કે એ તારો મિત્ર તારા ઉપર ઘણો પ્રેમવાળો હોવા છતાં તને શા કારણે

૧ અવધાનવાળા પદાર્થો: જેની વચમાં આડો પડદો આવ્યો હોય અથવા અતિ દૂર રહેલા હોય તેવા પ્રસંગો.

૨ ન્યારે ભૂતભાવી જાણનાર ગુરૂનો યોગ થયો ત્યારે પોતાને લગતી બાબતો મનના ચિત્રપટ પર ખડી થઈ ગઈ. દેવને વિજ્ઞપ્તિ કરી છતાં ધનને એણે કેમ ડૂબાડ્યો? એનું શું થયું હશે? એનાં એવાં વિચિત્ર વર્તનનું કારણ શું હશે? એ સહજ પ્રશ્ન મનમાં થઈ ગયાં.

તેણે દરિયામાં નાંખી દીધો ? તેનો જવાબ સાંભળઃ—એ ધનશેખરને એ અંતરંગ મિત્રો છે તેઓનાં નામ અનુક્રમે સાગર અને મૈથુન છે. તે બન્નેનો આ સઘળો વાંક છે, એ આપણનો પોતાનો એમાં કાંઈ પણ દોષ નથી, વાંક નથી, ગુન્હો નથી. એ ધનશેખર પોતે જાતે તો 'સારો' છે, ભલો છે અને સુંદર છે, પરંતુ એના પેલા પાપી મિત્રો એને તદ્દન ઉલટાવી નાખે છે, ખરાબ કરે છે અને તેમની અસર એ ધનશેખર પર ઘણી થાય છે. પેલા હુન્ન્યા મૈથુનમિત્રે એનામાં તારી પત્ની મયૂરમંજરી સાથે ભોગ ભોગવવાની યુક્તિ ઉત્પન્ન કરી અને સાગરમિત્રે તાં આખું રત્નથી ભરેલું વહાણુ પચાવી લેવાની મતિ ઉત્પન્ન કરી. આવી રીતે એ બન્ને મિત્રોએ એના મનમાં ખોટી યુક્તિ ઉત્પન્ન કરી તેને લઈને ધનશેખરે તને દરિયામાં પાડી નાખ્યો. તેના આવા અતિ અધમ અને મિત્રનાં પ્રેરેલાં કૃત્યથી સમુદ્રનો અધિ-પતિ દેવ તેના ઉપર ઘણો ગુસ્સે થયો. તેણે તાં રક્ષણુ કર્યું અને ધનશેખરને સમુદ્રને તળીએ ડૂબાવી દીધો. એના નસીબે એ મરી ન ગયો અને આખરે તરીને ઉપર આવ્યો. ત્યાર પછી પેલા બન્ને મિત્રો (સાગર અને મૈથુન) એને અનેક દેશોમાં રખડાવે છે, અનેક પ્રકારની હેરાનગતિઓ કરે છે અને ત્રાસ આપે છે. ”

પાપમિત્રોના વિયોગનો ઉપાય.

રાજપ્રશ્ન અને સૂરિ પ્રત્યુત્તર.

અહારતિ અને સુક્તતા કન્યાઓ.

લગ્નસંબંધથી પાપમિત્રોપર જય.

ત્યાર જ્ઞાનથી યુક્ત મહાત્મા મુનિ ઉત્તમસૂરિએ આ પ્રમાણે હકીકત જણાવી ત્યારે હરિરાજના મનમાં મારા વિશાળતા. (ધનશેખરના) દુષ્ટ ચરિત્ર સંબંધી ખુલાસો થયો અને એને મુનિમહારાજના અપૂર્વ જ્ઞાન માટે મોટું માન થયું. પોતે શુદ્ધ અને વિશાળ હૃદયવાળો હોવાથી એને મારા દુષ્ટ ચરિત્ર સંબંધી ખ્યાલ પણ ન આવ્યો પણ મને કલેશ થયો તેને લઈને ઉલટી દયા આવી અને ' અરેરે ! આપણે ધનશેખર તો મોટા

૧ આ સંબંધમાં હરિરાજ ફરીવાર સવાલ પૂછશે ત્યારે વધારે ખુલાસો થશે. જુઓ પૃ. ૧૫૫૬.

૨ એવા મનઃપર્યવજ્ઞાનથી સામાના મનના વિચારો જાણી શકાય છે. જ્યારે પાંચમું કૈવલ્યજ્ઞાન થાય ત્યારે તો સર્વે ભાવો જાણી શકાય છે.

દુઃખમાં આવી પડ્યો!' એવો ઉદ્દગાર તેના મુખમાંથી નીકળી પડ્યો. સુંદર બુદ્ધિવાળા અને કરુણાયુક્ત ચિત્તવાળા હુરિકુમારે ત્યાર પછી મુનિરાજને પ્રેમપૂર્વક પ્રણામ કરીને પૂછ્યું " મહારાજ! ત્યારે એ મારો મિત્ર ધનશેખર ક્યારે એ બંને પાપી મિત્રોથી છૂટો પડશે? અને એમ થઇને એ તદ્દન સુખી ક્યારે થશે તે આપ મને કહો. "

હુરિરાજનો સવાલ સહેતુક હતો અને તદ્દન સ્પષ્ટ હતો. ઉત્તમ સૂરિએ તુરત જ મધુર વાણીએ જવાબ આપ્યો કે
 બે કન્યાઓ. " રાજન્! તારા સવાલનો જવાબ હું કહું છું તે તું જરા વિશાળ બુદ્ધિથી સમજ લેજે. એક 'શુભચિત્ત નામનું મોટું નગર છે, એ નગરમાં ત્રણ ભુવનને આનંદ આપનાર સદાશય નામનો રાજા છે. એ રાજાને લોકોમાં બહુ સારી રીતે પ્રસિદ્ધિ પામેલી વરેણ્યતા નામની મહારાણી છે. એ વરેણ્યતા રાણીથી રાજાને બે દીકરી થયેલી છે. એકનું નામ બ્રહ્મરતિ છે અને બીજાનું નામ મુક્તાતા છે. એ બંને દીકરીઓ અત્યંત સુંદર, રૂપાળી, અપુષ્પ લોચનવાળી અને ગુણનો ભંડાર છે, તે બંને એટલી સારી છે કે તેના ગુણવર્તુ સંપૂર્ણ વર્ણન કરવાને કોઈ શક્તિમાન થઈ શકે નહિ.

" હે રાજન્! એ બંનેમાં જે પ્રથમ દીકરી બ્રહ્મરતિ નામની છે તે એટલી પ્રતાપી છે કે તે પવિત્ર સાધ્વી જે કોઈ બ્રહ્મરતિ. પ્રાણીની સામું આનંદ નજરથી જુએ છે તે પ્રાણી પણ ઘણો પવિત્ર ગણાય છે અને લોકો તેને પવિત્ર કહીને ખેલાવે છે. એ બ્રહ્મરતિ સ્થૂળ આનંદથી દૂર રહેનારી છે, સર્વ પ્રકારના ગુણનો આધાર છે અને મોટા મોટા યોગીઓ પણ એને નમસ્કાર કરે છે અને એના તરફ હૃદયપૂર્વક પૂર્ણ પૂજ્યબુદ્ધિએ અને આદરની નજરે જુએ છે. વળી એ રાજાતનયા અનંતવીર્ય (શક્તિ)ને આપનારી છે અને દુનિયામાં તેની તેવા પ્રકારની પ્રસિદ્ધિ છે. પેલો ધનશેખરનો જે મિત્ર થઇને અત્યારે રહેલો છે અને દુનિયામાં મૈથુનના

૧ શુભચિત્ત એટલે વિશુદ્ધ મન. તેમાં સુંદર આશયો ધાય તેને રાજાનું નામ આપ્યું અને તેમાં શુભપણાને રાજાની રાણી બનાવી. બ્રહ્મચર્યમાં પ્રેમ તે તેની પ્રથમ દીકરી અને લોકોનો શ્રાગ તે બીજી દીકરી. હકીકત સ્પષ્ટ છે. આની સાથે સરખાવો ત્રીજા પ્રસ્તાવમાં ચિત્તસૌંદર્ય નગરની યોજના (અ. ૩. પ્ર. ૨) ચોથામાં શુભમાનસ નગર (અ. ૪. પ્ર. ૩૯) અને પાંચમામાં વિશદમાનસ નગર (અ. ૫. પ્ર. ૨૧) આંતર યોજના એક સરખી છે અને આ નગરો લગભગ સરખા છે. આશયકેરે નામ માત્ર ફરે છે.

નામથી ઓળખાય છે તેની તે ખરેખરી મોટી દુરમન છે અને તેનો સંપૂર્ણ નાશ કરનારી છે. એ બ્રહ્મરતિને અને મૈથુનને સ્વભાવથી જ દુરમનાઇ છે, આથી બ્રહ્મરતિને અને તેને જરા પણ સહવાસ દોતો નથી. સર્વ ગુણુધાર યોગીવંદ્ય રાજતનયા આવી રીતે સતત આનંદ-કેલિમાં રમણુ કરતી જોવામાં આવે છે.

“ અને રાજન્ ! એ બંનેમાં બીજી મુક્તના નામની દીકરી છે તે પણ સર્વ ગુણુનું મંદિર છે અને સર્વ દોષોનું મુક્તતા. એકદમ શોષણુ કરાવી નાખે તેવી હોવાથી સ્વાભાવિક રીતે એને ધનશેખરના મહા પાપી ઇષ્ટ મિત્ર સાગરની સાથે મોટો વાંધો છે અને બંનેને જરા પણ બનાવ થતો નથી, બંનેને હમેશા ઝગડો જ હોય છે. પરિણામ એનું એ થાય છે કે જ્યાં એ શુદ્ધધર્મના પૂર્ણ અવયવવાળી મુક્તતા કન્યાને તે પાપાત્મા સાગર જુએ છે કે એ ભાઈશ્રી દૂરથી જ નાસી જાય છે.

“ આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી જ્યારે એ બંને કન્યા એ તારા ધનશેખરમિત્રને મળશે ત્યારે એનો પેલા બંને પાપી મિત્રોથી છૂટકો થશે એમાં જરા પણ શંકા જોવું નથી. પછી જ્યારે એ કન્યાઓ સાથે એના લગ્ન થશે ત્યારે અત્યંત આનંદપૂર્વક તેમની સાથે એ ધનશેખર ક્રીડા કરશે, મુખ ભોગવશે અને લહેર ઉડાવશે-એ વખતે તે અનંત આનંદ ભોગવવાને ભોગ્યશાળી થશે. ”

હરિરાજને આ પ્રમાણે હકીકત સાંભળી ત્યારે કોઈ કાળે પણ ધનશેખર આનંદનું ભાજન થશે એ હકીકત જાણી પ્રાપ્તિ ઉપાય. તેને આનંદ થયો, પણ તે કન્યા કેવી રીતે મળશે એ હકીકત તેના લક્ષ્યમાં આવી નહિ. જાતે ખરેખરે સંજ્જન હોવાથી તેના મનમાં એમ થયું કે ધનશેખર મળી જાય તો તેને એ બંને કન્યા પરણાવી દઉં, પણ એ કન્યા કેવી રીતે મળે તેની પોતાને ખબર નહોતી એટલે વળી હાથ જોડી મસ્તક નમાવી અત્યંત ભાવપૂર્વક નમસ્કાર કરતાં મુનિ મહારાજને તેણે પૂછ્યું “ મહારાજ ! આપે બંને કન્યાઓની વાત તો ઘણી સારી કરી, પણ ગુણુ-સમૂહથી ભરપૂર અને પાપી મિત્રોની સાથે સર્વદા વિયોગ કરાવનાર એ બંને કન્યાઓ કેવી રીતે ધનશેખર મેળવી શકે ? તે પણ આપ કૃપા કરીને જણાવો. ”

વિનયી રાજનો આવો સીધો પણ મુદ્દાસરનો સવાલ સાંભળીને ઉત્તમસૂરિએ જવાબ આપ્યો “ રાજન્ ! અંતરંગમાં ઉપાય દર્શન. રહેલ કર્મપરિણામ મહારાજ જેણે પોતાના પ્રતાપથી આખા ભુવનને વશ રાખ્યું છે તે તારા જેવા સમજી માણસોને તો જાણીતો છે. અતિ બળવાન એ મહારાજ પોતાની કાળપરિણતિ મહારાણી સાથે ભવિષ્યમાં કોઈ પણ વખતે જો તારા મિત્ર ધનશેખર ઉપર પ્રસન્ન થઈ જાય તો પછી તે પોતાના હાથનીચેના શુભચિત્ત નગરના રાજ સદાશયને કહીને તેની પાસે તેની બન્ને દીકરીઓ તારા મિત્રને અપાવી શકે. ભવિષ્યમાં કોઈ કાળે તેમ બની આવશે. મતલબ કર્મપરિણામ મહારાજની જ્યારે પ્રસન્નતા થશે ત્યારે ભવિષ્યમાં તારા મિત્રને એ બન્ને કન્યાઓ મળશે અને જ્યારે એમ બનશે ત્યારે તારો તે મિત્ર પરમ સુખ પ્રાપ્ત કરશે, તેની મજામાં ઘણો વધારો થઈ જશે અને તે ગુણવંતુ ભાજન થશે. રાજન્ ! એ કન્યા પ્રાપ્ત કરવાનો ખીલો ઉપાય નથી, માટે હવે તું તે સંબંધી આકુળતા છોડી દે. ”

ધનશેખર સ્વરૂપે અને સંસર્ગે.
એ પ્રકારના લોકો અને તેમના દોષો.
વિશિષ્ટ કથા કહેવાની પ્રસ્તાવપ્રાપ્તિ.

મુનિ મહારાજનો આવો જવાબ સાંભળીને હરિકુમારને મારે માટે ચિંતા દૂર થઈ. ત્યાર પછી વળી તેણે એક ઘણો જ સૂચક પ્રશ્ન. અર્થસૂચક સવાલ મુનિરાજને પૂછ્યો “ મહારાજ ! આપે હમણા જણાવ્યું કે એ ધનશેખરે એવું ભયંકર કર્મ કર્યું અને પાપી આચરણ ચલાવ્યું તેનું કારણ તેના પેલા પાપી મિત્રોની પ્રેરણા હતી, બાકી એ ધનશેખર સ્વરૂપે તો ઘણો સારો છે, ભદ્રક છે—તો મારા મનમાં એક એવો સવાલ થાય છે કે સાહેબ ! વળી પ્રાણી જાતે નિર્મળ હોય છતાં પારકાના દોષોથી પણ દુષ્ટ થાય ખરો ? ”

સૂરિમહારાજે જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે “ મહારાજ ! જાતે નિર્મળ પ્રાણી પારકા દોષોથી પણ દુષ્ટ થાય છે. તેનું ઉત્તરમાં કથા. કારણ સાંભળ. લોક એ પ્રકારના છે: એક અંતરંગ અને ખીલો બહિરંગ (એક અંદરનો અને ખીલો બહારનો.) બહિરંગ લોકના દોષો પ્રાણીને લાગે અથવા ન પણ લાગે, બાકી અંતરંગ લોકના દોષો તો જરૂર લાગે જ છે. હવે એ અંતરંગ

લોકના દોષો કેવા હોય છે અને તે દોષો કેવી રીતે લાગે છે તે સંબંધમાં તારી પાસે એક વાર્તા કહી સાંભળાવું જે ઉપરથી તારા લક્ષ્યમાં આ સર્વ બાબત આવી જશે; તું બરાબર ધ્યાન આપીને હું એક કથાનક કહું છું તે સાંભળ. ”

કથા કથન વિગ્નપ્તિ.

કથા સાંભળતાં પોતાની શંકાનો નિર્ણય થશે અને હૃદયનો ખુલાસો થશે તેમ જ આચાર્યની વાણી સાંભળવાનો લાભ મળશે એમ જાણી શકે બહુ ખુશી થયો અને આચાર્યશ્રીને કથાનક કહેવા વિગ્નપ્તિ કરી.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

પદ્મપુરૂષ કથાનક.

‘ઉત્તમસૂરિ મહારાજ હરિરાજ સમક્ષ કથાનક કહેવા લાગ્યા.—
સામાન્ય અંતરંગ રાજ્ય.

જન્ ! તારા ધ્યાનમાં તો છે કે કર્મપરિણામ મહારાજ અને દેવી કાળપરિણતિને અનેક છોકરાંઓ છે. તેમને કોઈ બરાબ માણસની નજર ન લાગી જાય તેટલા સારૂ અવિવેક વિગેરે રાજમંત્રીઓએ ઘરમાં સંતાડી રાખ્યાં છે. (દુનિયામાં તેને માટે એવી જ જાહેરાત કરી છે કે તે તદ્દન નિર્બીજ છે—વાંઝીયા છે.)^૧ હવે એ મહારાજ અને રાણી પાસે એક

૧ અહીંથી સાત પ્રકરણમાં આ અદ્ભુત ચરિત્ર કહ્યું છે. છ પુસ્તક વર્ણન મૂળ મહાનિશીથ સૂત્રમાં આપેલું છે અને ત્યાર પછી લેખકોએ તેને જાદી જાદી રીતે ધરાવ્યું છે. તત્વાર્થલાખ્યમાં પણ તેનું વર્ણન છે. ક્ષેત્રકર ગણિતે એક પદ્મપુરૂષ ચરિત્ર લખેલ છે તેના ભાષાંતરનો પણ આ લેખ લખતાં મેં ઉપયોગ કર્યો છે. ખાસ વાંચવા યોગ્ય ચરિત્ર છે. મો. ગિ.

૨ આ સંબંધી વિસ્તારથી હકીકત અગાઉ આવી ગઈ છે. જુઓ પ્ર. ૨. પ્ર. ૪. પૃ. ૨૭૫.

સિદ્ધાન્ત નામનો મહાપુરૂષ છે; તે શુદ્ધ સત્ય વચન બોલનાર છે, સર્વ પ્રાણીસમૂહનું એકાંત હિત કરનાર છે, સર્વ પ્રાણીઓના ભાવો અને સ્વભાવોને ખરાખર પીછાણનાર અને જાણનાર છે અને એ મહારાજ તથા મહારાણીના સર્વ અંદરના રહસ્યને, ગુપ્ત ભેદોને અને ખાનગી આખતોના ઊંડાણોને ખરાખર પૃથક્કરણ કરીને જાણનાર છે. એ સિદ્ધાન્ત^૧ મહા પુરૂષને એક અપ્રભુદ્ધ^૨ નામનો શિષ્ય છે, તેણે એક દિવસ પોતાના ગુરુ મહારાજને સવાલ કર્યો તે પ્રસંગે તેઓ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે ઘણી અગત્યની વાતચીત થઈ.

સુખ દુઃખ કારણ-રાજ્ય.
એ રાજ્ય સર્વ પ્રાણીને હોય છે.
એ રાજ્ય અંતરંગમાં વ્યાપેલ છે.

અપ્રભુદ્ધ—“ભગવન! આ સંસારમાં પ્રાણીને કઈ વસ્તુ બહુ ગમે છે અને કઈ વસ્તુ ખીલકુલ ગમતી નથી?”

સિદ્ધાન્ત—“ભદ્ર! પ્રાણીને ‘સુખ’ બહુ ગમે છે અને ‘દુઃખ’ ખીલકુલ ગમતું નથી; એટલા માટે સર્વ પ્રાણીઓ સુખ મેળવવા પ્રવૃત્તિ કરે છે અને દુઃખથી દૂર નાસે છે.”

અપ્રભુદ્ધ—“ભગવન! ત્યારે એ સુખનું કારણ શું હશે? અને એ દુઃખનું પણ કારણ શું હશે?”

સિદ્ધાન્ત—“ભાઈ! સુખનું કારણ રાજ્ય છે અને દુઃખનું કારણ પણ તે જ રાજ્ય છે.”

અપ્રભુદ્ધ—“ભગવન! એક જ રાજ્ય સુખ અને દુઃખ બન્નેનું કારણ કેમ હોઈ શકે? એ વાતમાં દેખીતો વિરોધ લાગે છે!”

સિદ્ધાન્ત—“ભાઈ! એમાં જે વિરોધ લાગે છે તે માત્ર દેખીતો જ છે, વાસ્તવિક નથી. જે એ રાજ્યની સારી રીતે પરિપાલના કરી હોય તો તે સુખનું કારણ થાય છે અને જે તેની ખરાખર પાલના ન કરી હોય અથવા તેની ખરાખર રીતે પાલના કરી હોય તો તે દુઃખનું કારણ થાય છે.”

અપ્રભુદ્ધ—“ત્યારે મહારાજ! શું સુખદુઃખનું કારણ રાજ્ય જ છે, ખીલું કાંઈ પણ કારણ નથી?”

૧ સિદ્ધાન્ત: જૈન આગમનું રૂપક. એ કર્મના સર્વ રહસ્યને જાણે છે, મતલબ એ શુદ્ધ જ્ઞાન છે.

૨ અપ્રભુદ્ધ: અંદર જ્ઞાન છે પણ હજી અવરોધેલ છે. એ અવસ્થામાં ઘણા પ્રાણીઓ હોય છે. ગુરુ અથવા આગમદ્વારા તેમની રાંકઓ દૂર થાય છે.

સિદ્ધાન્ત—“હા ભાઈ ! સુખદુઃખનું કારણ એક રાજ્ય જ છે, બીજું કંઈ પણ નથી.”

અપ્રભુદ્ધ—“મહારાજ ! આપે આ વાત કહી તે તો ઉઘાડી રીતે વિરોધવાળી જણાય છે, કારણ કે આ દુનિયામાં બહુ જ થોડા પ્રાણી-જ્ઞાને રાજ્ય મળે છે અને સુખ અથવા દુઃખ અથવા બન્ને તો સર્વ જીવો અનુભવતાં હોય એમ દેખાય છે !”

સિદ્ધાન્ત—“ભાઈ ! સુખદુઃખનું કારણ રાજ્ય મેં તને કહ્યું તે બાહ્ય રાજ્ય તારે સમજવાનું નથી, રાજાનો કે રાજ્યનો બહારની ઉપર ઉપરની નજરે જે સંસારમાં વ્યવહાર થાય છે તેને અંગે મારો કહેવાનો આશય નથી, સુખદુઃખનાં કારણ તરીકે મેં જે રાજ્યની તને સૂચના કરી છે તે તો અંતરંગ રાજ્ય છે અને સંસારની અંદર વર્તતા સર્વ જીવોને તે રાજ્ય તો જરૂર જ હોય છે. તેથી જે જીવો એ અંદરના રાજ્યને સારી રીતે પાળે છે તેઓ સુખ અનુભવે છે અને જે જીવો એ અંદરના રાજ્યને સારી રીતે પાળતા નથી તેઓ દુઃખનો અનુભવ કરે છે અથવા તે રાજ્ય તેમના સંબંધમાં દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે. માટે મેં જે વાત કહી તેમાં ઉઘાડો વિરોધ છે એમ તને લાગ્યું તે વાત બરાબર નથી.”

અપ્રભુદ્ધ—“તારે મહારાજ ! આપ જે અંતરંગ રાજ્ય કહ્યો છે તે એક રૂપવાળું છે કે અનેક રૂપવાળું છે, એકસરખું છે કે બૂદા બૂદા પ્રકારનું છે ?”

સિદ્ધાન્ત—“એ અંતરંગ રાજ્ય સામાન્ય રીતે એક રૂપવાળું છે એકસરખું છે અને વિશેષ પ્રકારે જોઈએ તો અનેક રૂપવાળું છે, બૂદા બૂદા પ્રકારનું છે.”

અપ્રભુદ્ધ—“મહારાજ ! જો આપ કહ્યો છે તેમ છે તો એ સામાન્ય રાજ્યનો રાજા કોણ છે ? તે રાજાનો ખબરનો કયો છે ? તે રાજાનું લશ્કરી બળ કયું છે ? એ રાજાના તાબામાં દેશો કયા કયા છે ? અને એ રાજાની પાસે બીજી કંઈ રાજ્યસામગ્રી છે તે સર્વ સાંભળવા ઇચ્છા રાખું છું, તો આપ તે સર્વ કૃપા કરીને મને કહો, મારા સમજવામાં હજી કંઈ વાત આવતી નથી.”

અંતરંગ રાજ્યના રાજા,
કૌશ, લશ્કર, ભૂમિ, દેશ,
હુંદારા, ઐર, ધૃષ્ટતા આદિ.

સામાન્ય રાજ્યવર્ણન.

સિદ્ધાન્ત—“ ભદ્ર ! તને એ હકીકત સ્પષ્ટ રીતે કહું તે સાંભળ:-

(રાજ)....એ સામાન્ય રાજ્યનો રાજ સંસારીજીવ પોતે છે, સર્વ આખતનો આધાર તેના ઉપર છે. અને આખા રાજ્યનો ભાર તેના ઉપર છે. સંસારીજીવને તેથી મહારાજ કહેવામાં આવે છે.

(કોશ)....એ સામાન્ય મહારાજ્યમાં શમ (સમતા), ધ્યાન, જ્ઞાન, વીર્ય વિગેરે અનેક સ્વભાવસિદ્ધ (સ્વાભાવિક) રત્નો છે અને એવાં શ્રેષ્ઠ ભાવરત્નોથી એ રાજ્ય પરિપૂર્ણ છે, એ તે મહારાજ્યનો મોટો ભંડાર છે.

(લશ્કર)....એ મહારાજ્યમાં ત્રણે ભુવનને આનંદ આપે તેવું અને ક્ષીરસમુદ્ર જેવું મહા નિર્મળ ચતુરંગ બળવાન લશ્કર છે. એમાં ગંભીરતા, ઉદારતા, શૂરવીરતારૂપ મોટા મોટા રથો છે; એમાં સુંદર યશવિસ્તાર, સન્જનતા, પ્રેમ વિગેરે મોટા મોટા હાથીઓ છે; એમાં બુદ્ધિનો વિસ્તાર, વાચાળપણું અને નિપુણતા વિગેરે ઘોડા છે; એમાં અચપળતા, ચિત્તની પ્રસન્નતા, પ્રશસ્ત મન હોવાપણું અને દાક્ષિણ્ય (મરતબાપણું) વિગેરે સુંદર પાળાઓ છે. (ચતુરંગ લશ્કરમાં હાથી ઘોડા રથ અને પાળાઓ જે કાર્ય કરે છે તે આ મહાસૈન્યમાં ઉપર જણાવેલ લશ્કરીઓ કામ કરે છે. ગાંભીર્ય ઔદાર્ય અને શૌર્ય રથતું કામ આપે છે. જેમ રથમાં બેસીને મહારાજ અને બહાદુર હોદ્દેદારો લડવા જાય છે તેમ અત્ર ગાંભીર્યાદિ ગુણોના સંબંધમાં બને છે. હુશ્વતા હાથીઓ લડવાતું અને કીક્ષા ભેદવાતું કાર્ય કરે છે તે કાર્ય મહાસૈન્યમાં યશ સૌજન્ય અને પ્રેમ કરે છે; તે જ પ્રમાણે ઘોડા અને પાળાઓ માટે વિચારી લેવું.) એ સંસારીજીવ નામના મહારાજતું ઘણું હિત કરનારા અને ચાર

૧ લશ્કરના ચાર અંગમાં હાથી, ઘોડા, રથ અને પાયદળ ગણવામાં આવે છે. આ રાજ્યમાં તે ચાર પ્રકારતું (ચતુરંગ) લશ્કર કયું છે તે સાથે જ બતાવ્યું છે, એવું વધારે વર્ણન પ્ર. ૪. પ્ર. ૩૬ માં આવેલું છે તે જુઓ (પૃ. ૧૦૯૭)

મુખવાળા 'ચારિત્રધર્મ' નામે ત્યાં પ્રતિનાયક^૧ પણ છે. આ પ્રતિનાયકનો સમ્યગ્દર્શન^૨ નામનો સેનાપતિ છે અને સદ્દમોધ નામનો મંત્રી છે. વળી એ પ્રતિનાયક ચારિત્રધર્મ રાજને યતિધર્મ અને ગૃહિધર્મ નામના બે છોકરાઓ છે, સંતોષ નામનો તેનો તંત્રપાળ (પ્રધાન) છે અને શુભાશય વિગેરે ઘણા મોટા હડવૈયાઓ છે. સંસારીજીવે પોતાના સુંદર રાજ્યમાં આતું ચતુરંગ લશ્કર પ્રગટ કરેલું છે તે મોટા લશ્કરતું વર્ણન કરતું ઘણું મુશ્કેલ છે. કોઈ તેનું પૂર્ણપણે વર્ણન કરી શકે તેમ છે જ નહિ ! એ લશ્કર ઘણું સુંદર છે, અને ગુણસમૂહોથી ભરપૂર છે. રાજા પોતે જ્યારે તદ્દન વિમળ (શુભ્ર-મેલ વગરનો) થાય ત્યારે જ તેને તે જોઈ જાણી શકે છે.

(ભૂમિ) ...એ મોટા રાજ્યની ભૂમિકા એક મહા અટવીમાં સ્થાપન કરવામાં આવી છે જે ચિત્તવૃત્તિના નામથી ઓળખાય છે અને સર્વનો આધાર તેના ઉપર છે.

(દેશ) ...એ ચિત્તવૃત્તિ અટવીમાં સાત્ત્વિકમાનસપુર,^૩ જૈનપુર,

૧ ચારિત્રધર્મ રાજ સંબંધી વર્ણન અ. ડ. પ્ર. ૩૪ માં વિસ્તારથી આવી ગયું. દાન, શીળ, વપ અને ભાવરૂપ એનાં ચાર મુખ છે તે પણ ત્યાં વર્ણવ્યાં છે.

૨ પ્રતિનાયક: જાણે નાયક. કેટલીક વાર તે મુખ્ય નાયકનો સમાવણીઓ પણ હોય છે જેમ રામાયણમાં 'રાવણ' અથવા માધના કાવ્યમાં 'શિશુપાળ'. ઉત્તર નાયક તરીકે એ ઘણું ખરું કામ કરે છે.

૩ સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિ માટે વિશેષ સંપૂર્ણ હકીકત માટે જુઓ અ. ડ. પ્ર. ૩૬.

૪ સદ્દમોધ મંત્રી સંબંધી વિસ્તારથી વર્ણન સદર સ્થાને પૃ. ૧૦૬૦ માં આવી ગયું તે જુઓ. સર્વ યોધા પ્રસ્તાવના પાત્રો છે તેથી અત્ર તેનું વધારે વર્ણન કર્યું નથી.

૫ યતિધર્મનું વિસ્તારથી વર્ણન. અ. ડ. પ્ર. ૩૫ માં છે. ગૃહિધર્મ માટે તેજ પ્રકરણમાં વર્ણન છે. અને સંતોષ માટે જુઓ અ. ડ. પ્ર. ૩૬. પૃ. ૧૦૬૪-૬૫.

૬ ચિત્તવૃત્તિ-મહાઅટવીનું વર્ણન. અ. ડ. પ્ર. ૬ માં આવ્યું છે તે જુઓ.

૭ સાત્ત્વિક માનસપુરનું વર્ણન અ. ડ. પ્ર. ૩૩ માં આવ્યું છે. જૈનપુરનું વર્ણન તેજ પ્રકરણમાં પૃ. ૧૦૪૬ થી શરૂ થાય છે, વિમળમાનસ નગરના વર્ણન માટે જુઓ અ. ડ. પ્ર. ૨૧ અને શુભ્રચિત્ત નગરના વર્ણન માટે જુઓ આહ પ્રસ્તાવ, પ્રકરણ ૯ યું.

વિમળમાનસ, શુભચિત્ત વિગેરે નાનાં મોટાં નગરો આવી રહેલાં છે અને તે નગરોની સાથે અનેક ગામ-ડાંઓ અને ખાણો ભેગાયલાં છે.

એ મહારાજ્યની અંદર 'ઘાતીકર્મ' નામના અનેક ધાડ પાડનારાઓ છે, 'ઈન્દ્રિય' નામના ચોરો છે, એમાં 'કષાય' ¹ રૂપ કાંસીઆઓ ક્યાં કરે છે, 'નોકષાય' ² રૂપ હુંડારાઓ તેમાં વિચરે છે, એમાં 'પરીષદ', ³ નામના ઉપદ્રવ કરનારા ચારે તરફ હેરાનગતિ કરવા ક્યાં કરે છે, એમાં 'ઉપસર્ગ' ⁴ નામના મહા ભયંકર સર્પો વસે છે અને 'પ્રભાદ' નામના લંપટો તેમાં વિલાસ કરી રહ્યા છે. એ બધાઓના બે નાયક (ઉપરીઓ)

છે: એકનું નામ કર્મપરિણામ છે અને બીજાનું નામ રાજ્યમાં ચોરો મહામોહ છે. એ બન્ને નાયકો ઘણી રાજપ્રજિવાળા અને તેના નાયકો છે, લડવાની હોંસવાળા છે, ઘણા અભિમાની છે, ચારે પ્રકારના પોતાના સ્વતંત્ર લશ્કરવાળા છે અને પોતાના તાબામાં કરોડો લશ્કરીઓને રાખવાવાળા છે. એ બન્ને વળી એટલી બધી ખુમારીવાળા છે કે તેઓ મનમાં પોતાને જ ખરેખરા રાજા નાયક અને હુકમ કરનાર માને છે, તેઓ અંતઃકરણથી માને છે કે એ સંસારીજીવ કોણુ થાય છે? અને પેલા ચારિત્રધર્મ રાજાની મગદૂર શી છે? આ ચિત્તવૃત્તિ મહાઅટવી તો જાણે તેઓની પોતાની જ હોય અને આ રાજ્ય પણ પોતાના આપનું જ (પોતાનું જ) હોય એમ તેઓ તો ધારી બેઠા છે. તેઓ વળી માને છે કે કોઈની તાકાત નથી કે રાજ્યના ભોગવટામાં કોઈ પણ તેઓની સામે થવાની હિમત કરે. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેઓએ (સર્વ ચોર અને લુચ્ચા લોકોએ) મળીને કર્મપરિણામને પોતાના રાજા તરીકે સ્થાપન કર્યો છે. તેઓ વળી રાજાની સ્થાપના કરીને બેસી રહ્યા નથી, તેઓએ પોતાનું કામ ઘણું વધારી દીધું છે.

¹ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ કષાય છે અને તેના કારણબદ્ધ હાસ્ય રતિ અરતિ શોક ભય દુઃખ અને ત્રણ વેદ નોકષાય કહેવાય છે.

² પરીષદ: સ્વપરકૃત પીડાઓ અને સહન કરવાના સ્થાનો, એ ૨૨ છે એના વર્ણન માટે જુઓ નવતત્ત્વ ગાથા ૨૭-૨૮મી).

³ ઉપસર્ગ-પીડાઓ-દેવકૃત, મનુષ્યકૃત, તીર્થચક્ર અને સ્વકૃત. પરીષદ અને ઉપસર્ગમાં તફાવત એ છે કે ઉપસર્ગમાં પ્રાણાન્ત કષ્ટ થાય છે, ત્યાં સુધીની સ્થિતિ આવી જાય છે. પરીષદમાં અનુકૂળ પીડા-ઉપાધિ પણ હોય છે, જ્યારે ઉપસર્ગમાં તો સર્વ વાત પ્રતિકૂળ જ હોય છે.

મહામોહને માથે રાજ્યભાર.
કર્મપરિણામની મધ્યસ્થતા.
મહામોહનું પ્રબળ સામ્રાજ્ય.

પ્રથમ તો એ લોકોએ મિલની પક્ષી જેવાં 'રાજસચિત્ત તામસ-ચિત્ત શૈદ્રચિત્ત વિગેરે નગરો વસાવી રાખ્યાં છે, વળી એ નગરોની અંદર રાજ તરીકે એ લોકોએ મહામોહ રાજની સ્થાપના કરી છે, એ રાજને આખું અતુરંગ લશ્કર (ચારોનું) સોંપવામાં આવ્યું છે, વળી સર્વ પ્રકારની રાજ્યનીતિની પોતાના ઘોરણુ પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરી છે, આખા રાજ્યનો બોલો મોહરાજ ઉપર મૂકવામાં આવ્યો છે અને કર્મપરિણામ મહારાજ પોતે તો મહારાણી કાળપરિણુતિ સાથે મનુજ-ગતિ નગરીમાં નાટક થાય છે તે બેઠા બેઠા ભેળા કરે છે. એ નાટક જે રાજ રાણી (કર્મપરિણામ અને કાળપરિણુતિ) બેઠ રહ્યા છે તેનું નામ ' સંસાર ' નાટક છે અને તે દરરોજ થયા જ કરે છે. નાટક ભેવાના શોખીન એ રાજ રાણીને એ નાટક બેઠું બહુ ગમે છે.^૧

હવે કર્મપરિણામ રાજ પેલા સંસારીજીવમહારાજની શક્તિ કેટલી છે તે સારી રીતે જાણે છે, સામેના હરીફ ચારિત્રધર્મરાજનું બળ કેટલું જબરૂ છે તે પણ સમજે છે, એ ચારિત્રરાજના મહામંત્રી સદ્બોધની મંત્રશક્તિ કેટલી સુંદર અને તંદુરસ્ત છે તે જાણે છે, સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિનો લશ્કર ઉપર કાણુ કેવો મજબૂત છે તે સારી રીતે સમજી રહેલ છે, સંતોષ તંત્રપાળનો વ્યવસાય કેટલો સારો છે તે રીતે જાણે રહેલ છે, શુભાશય વિગેરે ચારિત્રરાજના અનેક સેનાની-ઓમાં હડવાનો ઉત્સાહ કેવો પ્રબળ છે તે બહુ સારી રીતે જાણે છે અને તેથી સંસારીજીવની તરફ તે તદ્દન બેદરકાર રહેતો નથી, માત્ર ભવિષ્ય જોયા કરે છે, ચારિત્રરાજ વિગેરે તરફ પણ પ્રેમનજરથી જુએ છે, તેના તરફ પણ પોતાનો એકીભાવ બતાવે છે, પ્રેમ વધારે છે અને તેમને માટે પણ સારાં સારાં પ્રયોજનો થોજી આપે છે. આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી ચારિત્રધર્મ રાજ અને તેનું આખું મંડળ પણ એ કર્મપરિણામ રાજને મધ્યસ્થ ગણે છે, તટસ્થ ભાવે જુએ

૧ રાજસચિત્ત નગરનું વર્ણન જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર. ૮. તામસચિત્તનું વર્ણન જુઓ સદર પ્રકરણ પૃ. ૫૬૪ થી. અને શૈદ્રચિત્તના વર્ણન માટે જુઓ પ્ર. ૩. પ્ર. ૨૧. સિદ્ધાન્ત અંતરંગ સામાન્ય રાજ્યનું વર્ણન કરી રહ્યા છે તે ચાહુ છે.
૨ નાટકનું વર્ણન પ્ર. ૨. પ્ર. ૨ માં આવે છે તે લક્ષ્યમાં રાખવું.

છે અને તેને પોતાનો સ્વામી ગણી તેની સાથે કામ લે છે અને તેની સાથે સહકાઈથી વર્તે છે. આ કારણને લઈને સંસારીજીવના મહારાજ્યમાં પણ એ કર્મપરિણામ રાજ સલાહ લેવાને ઠેકાણું છે, વડીલ તરીકે ગણાય છે અને ચારિત્રરાજ તેને માન આપીને ચાલે છે.^૧

હવે એ ચોરનો ઉપરી મહામોહ છે તે તો પોતાના બાહુબળના અભિમાનથી સંસારીજીવને કે ચારિત્રરાજને કે તેના આખા લશ્કરના બળને એક તરખલા જેટલાં પણ ગણતો નથી અને માત્ર પોતાના બેર ઉપર મુસ્તકીમ રહે છે, ખીજની મગદુર શી છે કે પોતાના રાજ્યમાં માથું પણ મારી શકે એમ મઠ્ઠમપણે માનનારો છે. આથી અને છે એમ કે પેલાં સંસારીજીવ મહારાજ્ય જ્યાં સુધી પોતાનું રાજ્ય છે એમ જાણતો પણ ન હોય, પોતાની પાસે મહા બળવાન ચતુરંગ સેના છે એ વાત તેના ધ્યાનમાં પણ ન હોય, પોતાની પાસે અખૂટ દોલતનો ખજાનો અને જમીન છે એમ તેના લક્ષ્યમાં પણ ન હોય અને પોતામાં સત્તા અને પરમેશ્વરપણું છે એમ તેના કળવામાં પણ ન હોય, ત્યાં સુધી તેવા અવસરનો લાભ લઈને પોતાની સાથેના પોતાના પક્ષના મોટા ચોરના ટોળાના નાયક તરીકે સંસારીજીવના લોગવટાની આખી જમીન પર તે આક્રમણ કરે છે, તેને ઘેરો ઘાલે છે, સર્વ નગર ગામ અને ખાણો વિગેરે પોતાના તાબામાં લઈ લે છે, મરજીમાં આવે તેમ વિલાસ કરે છે, સંસારીજીવને તદ્દન નિર્મલ્લિય બનાવી દે છે, તેના આખા બળને હતું ન હતું કરી નાખે છે અને સંસારીજીવના મહારાજ્યનો પોતે જ જાણે સ્વામી હોય, પોતે જ જાણે રાજ હોય અને આખી મિલકત પોતાની જ હોય તેમ સર્વને પોતે જાણે જ પચાવી પડે છે. કોઈ વખતે સંસારીજીવને પોતાનું રાજ્ય જડી આવે છે, તેને માલૂમ પડે છે કે આ તો પોતાનું રાજ્ય પારકા પચાવી પડ્યા છે, ત્યારે તેને પોતાના સ્થામાં હારજીત બળનો કાંઈક ખ્યાલ થાય છે, પોતાની દોલત તેના આજીવવામાં આવે છે, પોતાનું સ્વરૂપ સહજ સમ-

૧ કર્મ તો બંને પ્રકારનાં હોય છે અને જીવ જ્યાં સુધી સંસારી છે ત્યાં સુધી હૃદય માર્ગપ્રયાણ માટે પણ તેને હૃદય કર્મની જરૂર પડે છે. આથી કર્મપરિણામને ચારિત્રરાજના વહીવટમાં પણ સુંદર સ્થાન છે. મહામોહ પણ કર્મ વગર ચલાવી શકતો નથી તેથી ત્યાં પણ તેને સ્થાન છે, છતાં કર્મપરિણામ જાતે તો ખોટી જ રહે છે. કર્મપરિણામની આ યોજના બહુ યોગ્ય, સુંદર અને શુદ્ધિને અસર કરનારી છે.

બધ છે ત્યારે તે મહામોહ સાથે વિગ્રહ માંડે છે, લડવા માટે ઊંચી નીચી થાય છે, પોતાના બળને જગાડે છે અને પોતાની દોલતમાં વધારો કરે છે. જ્યારે એ સંસારીજીવ લડાઈ ઉપર ચઢે છે ત્યારે ઘણી વાર તે મહામોહ ઉપર વિજય મેળવે છે અને ઘણી વાર મહા-મોહ તેના ઉપર વિજય મેળવે છે. જેટલો એ મહામોહ ઉપર વિજય મેળવે છે તેટલા પૂરતું તેને સુખ થાય છે, જેટલા પૂરતો એના ઉપર મહામોહનો વિજય થાય છે તેટલા પૂરતું તેને દુઃખ થાય છે. આક્રી જ્યારે લડવાના અભ્યાસથી ધીમે ધીમે તે ન કદપી સુખ દુઃખ કા- શકાય તેવું અને ન તુલના થઈ શકે તેવું વીર્ય જે રજુ સ્પષ્ટ દર્શાવે. તેની અંદર ભરેલું છે તેને બરાબર વ્યક્ત કરે છે ત્યારે મહામોહ વિગેરે આખા શત્રુવર્ગને મૂળથી ઉખેડી નાખે છે, નિઃકંટક રાજ્ય પ્રાપ્ત કરે છે અને પોતાના મહારાજ્યને પ્રાપ્ત કરીને પછી ચિત્તવૃત્તિને છોડીને નિરંતરના આનંદમાં સુખે રહે છે. સ્વાભાવિક મોજ ભોગવે છે અને લહેર કરે છે. આ પ્રમાણે વાત હોવાથી તે રાજ્ય તેને સુખ અને દુઃખ બંનેનું કારણ થાય છે. જે રાજ્યની બરાબર પાલના કરવામાં આવે તો તે સંસારીજીવના સુખ માટે થાય છે અને જે તેની બરાબર પાલના કરવામાં ન આવે તો તે દુઃખ માટે થાય છે. સામાન્ય અંતરંગ રાજ્ય જે સંસારીજીવના સુખદુઃખનું કારણ છે તેની સામગ્રી-યોજના આવા પ્રકારની છે એ હકીકત તને કહી સંભળાવી. ”

અપ્રયુક્ત—“ ભગવન્ ! ત્યારે અત્યારે ‘સંસારીજીવનું સુરાજ્ય વર્તે છે કે કુરાજ્ય વર્તે છે ? ”

સિદ્ધાન્ત—“ ભદ્ર ! અત્યારે તો સંસારીજીવનું કુરાજ્ય વર્તે છે, એ આપણે પોતાનું આવું મોટું રાજ્ય છે તે હકીકત પણ બાણતો નથી, પોતાના બળની તેને જરા પણ ખબર નથી, પોતાની પાસે ગુપ્ત પણ આવડી મોટી મિલકત, દોલત અને સમૃદ્ધિ છે તે હકીકત તેના લક્ષ્યમાં પણ નથી, અરે એને પોતાના સ્વરૂપની પણ ખબર નથી, એ આપણે અહિરંગ પ્રદેશમાં જ હાલ તો રખડ્યા કરે છે, દુઃખના દરિયામાં ડૂબેલો રહે છે અને મૈથુન અને સાગર નામના બે મિત્રો તેને બરાબર ભભાવે છે. એ આપણનું ચારિત્રધર્મરાજ નીચેનું મહા

૧ આ સંસારીજીવ તે આપણો કથાનાયક ધનસેખર સમજવો (સંબંધ ધરથી.)

બળવાન લશ્કર અભારે તો મહામોહરાજ વિગેરેથી ઘેરાઈ મથેલું છે, વિંટળાઈ વળેલું છે અને કાંઈ જોર ન બતાવી શકે તેવી સ્થિતિમાં પડેલું છે. ”

કર્મપરિણામના અનંત પુત્રો.
વર્તતું અનેકરૂપી રાજ્ય.
સુખદુઃખની વિચિત્રતા.

અપ્રથુદ્ધ—“ આપે જણાવ્યું તે પ્રમાણે અંતરંગ રાજ્ય સામાન્ય રીતે સુખદુઃખનું કારણ છે તે હકીકત તો મારા સાંભળવામાં ને સમજવામાં આવી. આપશ્રીએ ત્યાર પછી એમ કહ્યું હતું કે વિશેષ રીતે જોઈએ તો તે અંતરંગ રાજ્ય અનેકરૂપી છે તેની વિગત હવે સાંભળવા ઇચ્છું છું; તો અંતરંગ રાજ્ય અનેકરૂપી કેવી રીતે છે તે આપ હવે મને સમજાવો. ”

સિદ્ધાન્ત—“ સાંભળ: તને અગાઉ કર્મપરિણામ રાજનું વર્ણન કહેવામાં આવ્યું હતું તેને સર્વ કાર્યોમાં એ મહારાજ્યએ (સંસારી-જીવે) પ્રમાણભૂત માન્યો છે, તેના હુકમ પ્રમાણે સર્વ કામો થાય છે; એમ હોવાથી એ કર્મપરિણામ રાજ પોતાના પુત્રોને જૂદું જૂદું પણ તદ્દન આખું પરિપૂર્ણ રાજ્ય આપે છે અને પોતાની મરજી પ્રમાણે તેમને આખા રાજ્યના રાજ બનાવે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી રાજ્યો અનંતા હોવાથી પાત્રભેદે રાજ્ય અનંતરૂપવાળું થાય છે. દરેક જીવ પોતાના રાજ્યનો રાજ હોવાથી અને જીવો અનંત હોવાથી આ પ્રમાણે રાજ્ય અનંતરૂપી થાય છે. કર્મપરિણામના અનંત પુત્રોમાં કોઈને તે રાજ્ય સુખનું કારણ થાય છે, કોઈને દુઃખનું કારણ થાય છે, સુખદુઃખનાં વળી અનેક પ્રકાર હોવાથી રાજ્ય અનંતરૂપી વિશેષ પ્રકારે થાય છે. તારા સમજવામાં, તે રાજ્ય અનંતરૂપી કેવી રીતે થાય છે તે, હવે આવ્યું હશે. ”

કર્મપરિણામના છ પુત્રો.
પ્રત્યેકને એક વર્ષ રાજ્યાર્પણ.
વિતર્ક દ્વારા વ્યવસ્થા નિરૂપણ.

અપ્રથુદ્ધ—“ ભગવન્ ! કર્મપરિણામ રાજના પુત્રો જ્યારે રાજ્ય કરતા હતા ત્યારે તે દરેકને શું થયું તે સાંભળવા ઇચ્છું છું તો કૃપા કરો. ”

સિદ્ધાન્ત—“ ભદ્ર ! મેં તને અગાઉ કહ્યું છે કે એ કર્મપરિણામ રાજને તો અનંત પુત્રો છે, ત્યારે એમાં કેટલા પુત્રોનું તારી પાસે વર્ણન કરું,

એનો એમ તો છેલો જ આવે નહિ. છતાં તને વાત સાંભળવાનું મોટું કુતુહલ થયેલ છે તો આ બધા પુત્રોની વાતનો ખ્યાલ આપે તેવા એક સર્વશ્રાહી હકીકત કહેવાનો ઉપાય છે, તે યુક્તિએ કરીને તને તેના સર્વ પુત્રોની હકીકત કહું. ”

અપ્રભુદ્ધ—“ ભગવન્ ! બહુ કૃપા કરી. તેમ જ કરીને મને એ હકીકત સંભળાવો. ”

સિદ્ધાન્ત—“ એ કર્મપરિણામના પુત્રો છ પ્રકારના છે: (૧) નિકૃષ્ટ, (૨) અધમ, (૩) વિમધ્યમ, (૪) મધ્યમ, (૫) ઉત્તમ અને (૬) વરિષ્ઠ. હું એક એવી યોજના કરવા ધાડું છું કે મહારાજા કર્મપરિણામની પાસે ખાસ માગણી કરીને તે દરેક પુત્રને એક એક વર્ષ રાજ્ય અપાવવું, મારી તે માગણી સ્વીકારી કર્મપરિણામ રાજા તેમને એક એક વર્ષ રાજ્ય આપશે. પછી કર્મપરિણામના છએ પુત્રો રાજ્ય કેવી રીતે ભોગવે છે તેનું આરિક અવલોકન કરવા માટે તારે તારો ખાસ અંતરંગ નોકર 'વિતર્ક' નામનો છે તેને મોકલવો. એ છએ પુત્રો કેવી રીતે રાજ્ય કરે છે તે જોઈને તને વિગતવાર હકીકત કહેશે એટલે કર્મપરિણામનું વિશેષ રાજ્ય કેવી રીતે અનેકરૂપી છે એ સર્વ હકીકત તને બરાબર સમજાઈ જશે. ”

અપ્રભુદ્ધ—“ જેવી ભગવાનની આજ્ઞા ! ”

સિદ્ધાન્તઆચાર્યે ઉપર જણાવી તેવી સર્વ યોજના કરી, છએ પુત્રોને કર્મપરિણામ રાજા એક એક વર્ષ માટે રાજ્ય આપે તેવી ગોઠવણ થઈ અને અપ્રભુદ્ધ શિષ્યે પોતાનાં 'વિતર્ક' નામના નોકરને તેઓનું રાજ્ય કેમ ચાલે છે તે આરિકીથી જોવા માટે મોકલી આપ્યો.

૧ વિતર્ક: પૃથકરણ કરીને ભુટ્ટા ઉઠાવનાર સમજનાર અંદરની બુદ્ધિ શક્તિ. એ અવલોકન કરીને રાજ્યપ્રવૃત્તિ જોશે અને જોયેલ બાબતનો રિપોર્ટ પોતાના શેઠ અપ્રભુદ્ધને કરશે. વિતર્ક વગર સર્વ બાબત જોયા છતાં સમજતી નથી, કારણ આપણે સર્વ જોઈએ છીએ પણ વિચાર કરતા નથી. વિતર્કની મદદ લેવાની જરૂર તેથી સમજાય છે.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

૧. નિકૃષ્ટ રાજ્ય.

વં વ્યવસ્થા થઇ ગઇ એટલે અપ્રયુક્ત પોતાનો વિતર્ક નામનો નોકર મોકલ્યો. તેણે મનુષ્યજન્મ નામનાં છ વર્ષો ગાળ્યાં અને પછી અપ્રયુક્તની પાસે પાછો આવ્યો (મતલબ તે મનુષ્યગતિમાં છ વર્ષ રહ્યો). આવીને તેણે પોતાના શેઠ અપ્રયુક્તને પ્રણામ કર્યાં અને પોતે છ વર્ષમાં શું શું જોયું તે સંબંધી હકીકત વિસ્તારપૂર્વક કહેવા માંડી.

* * *

વિતર્કનો રિપોર્ટ.^૧

દેવ! અહીંથી જઈને હું અંતરંગ રાજ્યભૂમિમાં દાખલ થયો. તે વખતે નગરો અને ગામોમાં મનુષ્યભાવઆવેદન નામનો એક ઢોલ વગાડવામાં આવતો હતો તે મારા સાંભળવામાં આવ્યો. તેના તરફથી મોટેથી ડાંડી પીટીને આ પ્રમાણે ઉદ્ઘોષણા કરી જાહેર કરવામાં આવ્યું.
નિકૃષ્ટ રાજ્ય. ઘોષણા. ઢંઢેરો.

“પ્રથમના પ્રવાહ (આસક્તિ: ગોઠવણ) પ્રમાણે હાલ નિકૃષ્ટ રાજ્ય થયો છે તેથી તમે કામ કરો અને ‘ખાઓ પીઓ-’”

આવા પ્રકારનો ઢંઢેરો સાંભળીને એ રાજ્ય કેવા પ્રકારનો હશે તેના વિચારમાં આખા રાજ્યમંડળમાં ખળભળાટ થઈ ગયો. એ મનુ-

૧ અહીંથી વિતર્કની કહેલી હકીકત સાર થાય છે તે પંદરમા પ્રકરણની આખર સુધી ચાલે છે. આ સર્વ વાર્તા ઉત્તમસુરિ હરિરાજ પાસે કહે છે-સંસારીશબ્દ પોતે તે સર્વ વાર્તા સદાગમ સમક્ષ અગૃહીતસંકેતા મજ્ઞાવિશાળાની હાજરીમાં કહે છે.

૨ નિકૃષ્ટ: એ સર્વથી અધમ પુરુષ છે. સિદ્ધિંગણિના કહેવા પ્રમાણે તે ધર્મ અર્થ કામ મોક્ષ ચારેથી રહિત છે. એની પ્રવૃત્તિ પર અન્ય મુન્યધારેના અભિપ્રાય પ્રકરણને છેડે વિચારશું.

ધ્યજનમ પ્રદેશમાં અનેક રાજ્યો હતા તેઓ પોતપોતાનાં સ્થાનોમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે આ નવો રાજ્ય કેવો હશે ? કેવો નીવડશે ? વળી એ સ્થાનોમાં રહેલા વિદ્વાન ડાહ્યા માણસો પણ અંદર અંદર એ રાજ્ય કેવો હશે તે સંબંધી ચર્ચા કરવા લાગ્યા. તેમ જ આ રાજ્ય કેવા પ્રકારનો હશે તે સંબંધી કુટુંબી લોકો પોતપોતાના ઘરમાં વિસ્તારથી વિચાર કરવા લાગ્યા.

મહામોહની મંત્રી સાથે વિચારણા,
મંત્રીકથિત નિકૃષ્ટ સ્વરૂપ.
હર્ષ સ્થાને ચિંતા દૂર.

હવે પેલા સર્વે ચારો પણ એકઠા મળ્યા અને તે મહામોહ વિગેરે અંદર અંદર વિચાર કરવા લાગ્યા:—

વિષયાભિલાષ મંત્રીએ મહામોહરાજને ઉદ્દેશીને કહ્યું “ સાહેબ ! હાલ એ નિકૃષ્ટ રાજ્ય થયો છે તે શું કરશે અને કેવો નીવડશે એ આપણે જાણતા નથી તેથી એ સંબંધમાં આપણે સર્વ ચિંતાતુર થઈ પડેલા છીએ; પરંતુ દેવ ! એ સંબંધમાં આપણો શોક તદ્દન અકારણ છે, આપણે વગર નિમિત્તે સર્વ ગભરાઈ ગયા છીએ, એ આખતમાં જરા પણ ગભરાટમાં પડવા જેવું નથી. આ પ્રમાણે હું કહું છું તેવું કારણ એ છે કે મહારાજા કર્મપરિણામે એ નિકૃષ્ટને એવા જ પ્રકારનો બનાવ્યો છે કે એ આપણને હેરાન કરવાને કે પીડા આપવાને કદિ શક્તિમાન થઈ શકે નહિ, ઉલટો એ તો હમેશા આપણને વશ રહે તેવો નિર્માણ થયેલો છે, આપણા હુકમને બરાબર તાબે થાય તેવો થયેલો છે, અને આપણે પોતે તો શું પણ આપણા નાના લશ્કરીઓનો પણ એ તો નોકર જેવો થઈ આપણા હુકમને ઉઠાવે તેવો છે. કર્મપરિણામે એને આવા પ્રકારનો બનાવ્યો છે અને એને હાલ રાજ્ય આપ્યું છે તો જાણો કે આપણે જ હાલ તો ખરેખરા રાજા છીએ. આવી રીતે દેવ ! અભારે તો આપણું નિષ્કંટક રાજ્ય થયેલું છે તેથી આપણને પૂરેપૂરો આનંદ થવો જોઈએ, તો પછી એવે પ્રસંગે આપણે શોકમાં શા માટે પડીએ છીએ ! વિચારમાં કેમ પડી જઈએ છીએ ! ગુન્નવાઈ શેના જઈએ છીએ ! ”

મહામોહ—“ આર્ય ! ત્યારે કર્મપરિણામે એ નિકૃષ્ટને કેવા પ્રકારનો બનાવ્યો છે તે વિસ્તારથી વિગતવાર જલદી કહી બતાવો. ”

વિષયાભિલાષ—“ દેવ ! કર્મપરિણામે એને કેવો બનાવ્યો છે? તે આપ બરાબર સાંભળો: એ તદ્દન કદરૂપો છે, નસીબનો લાડકો (કમ-નસીબ) છે, મહા નિર્દય છે, પરલોકની વાતથી તદ્દન સામે પાટલે બેઠેલો છે, ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષને દૂર રાખનારો છે, ગુરૂની નિંદા કરનારો મહાપાપી છે, દેવની ઉપર ખાસ દ્રેષ રાખનારો છે, એનામાં વિશુદ્ધ અધ્યવસાયની ગંધ પણ છે જ નહિ, એ આખી દુનિયાને મોટો ઉદ્દેગ કરાવનાર છે, સાક્ષાત્ ઝેરનો અંકુરો છે અને આખા દોષસમૂહનું ઘર છે. તમે જે કોઈ પ્રકારના દોષો કલ્પી શકો એ સર્વ એ નિકૃષ્ટમાં આવીને ઘર કરી રહેલા છે. વળી ગંભીરતા, ઉદારતા, પરાક્રમ, ધીરતા, શક્તિસ્કુરણા વિગેરે ગુણો નિકૃષ્ટથી નાસીને અત્યંત દૂરને દૂર જ રહે છે, એ અધમથી પણ અધમ છે, પોતાના આત્માની સર્વે સ્વરૂપ અજ્ઞાન. શક્તિએને શૂન્ય કરીને રહેલો છે—એવો નિર્બળ નાયક હાલ રાજ્યગાદી ઉપર આવેલો છે, તો તે આપણને શું કરનાર છે? આપ સર્વે એના રાજ્યથી ગભરાટમાં શા માટે પડી ગયા છે? એ તો બાપડો પોતાને રાજ્ય મળ્યું છે એ વાત પણ જાણતો નથી, એનામાં સ્વતંત્ર બળ ઘણું મોટું છે એ હકીકતની એને ખબર પણ નથી, એનામાં મોટી દોલત (સમૃદ્ધિ) ભરેલી છે એની તેને ખબર પણ નથી અને ખરેખરી રીતે પોતે કોણ છે અને પોતાનું સ્વરૂપ શું છે તે હકીકત પણ એ બાપડો જાણતો નથી. આપણા ચાર ભાઈઓ એના રાજ્યને પચાવી પડનાર છીએ અને એના આત્મ-ધનને લુંટનારા છીએ એ વાત પણ એ બિચારો જાણતો નથી અને ઉલટા આપણે જાણે તેના હિતશ્રીઓ હોઈએ, જાણે તેના ખાસ સ-ગાઓ હોઈએ, તેના ખાસ બંધુઓ હોઈએ, તેમ આપણને ગણે છે અને એથી વધીને એ આપણને પોતાના સ્વામી ગણે છે, ઉપરી ગણે છે, મોટેરા ગણે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી દેવ ! આપના મનમાં જરા પણ વ્યાકુળતા હોય તો તે દૂર કરી નાખો, કાઢી નાખો, તજ દો અને આપણા રાજ્યમાં વધામણી ફેલાવો કે આપણા સર્વે માણસો અને લોકો રાજ થાય. ”

વિષયાભિલાષ મંત્રીશ્વરનાં આવાં વચન સાંભળીને મહામોહ રાજને ઘણો આનંદ થયો, સભામાં હાજર થયેલ સર્વ સભ્ય જનોને પણ આનંદ થયો અને મહામોહ રાજએ ચારે તરફ એ બાબતની વધામણી ફેલાવવાનો વિચાર જાણ્યો. મંત્રીએ જે વિસ્તારથી હકીકત જણાવી

૧ એકલે એ કર્મના પરિણામે એ કેવો થયો છે.

તે સાંભળીને (મોહરાજના) લોકોને પણ ઘણો આનંદ થયો અને તેઓ મોટેથી વધામણી કરવા લાગ્યા, નાચ કરવા લાગ્યા, ગાયન કરવા લાગ્યા અને ઘણા આનંદરસમાં આવી પોતાનો હર્ષ અનેક પ્રકારે બતાવવા લાગ્યા. વળી મુખેથી બોલવા પણ લાગ્યા કે- ' અહો લોકો ! જે રાજ્યે અનંત દોલતથી ભરપૂર રાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યું છે તે તો તદ્દન આપણા હાથમાં છે, આપણા તાબામાં છે, આપણને વશ રહેલો છે અને પોતાના બીજા માણસોને બાણતો પણ નથી; તો ભાઈઓ ! આ તો ઘણી સારી વાત થઈ ! આ નિકૃષ્ટનું રાજ્ય તો આપણને બહુ સુખ કરનાર થયું, તો હવે અંધુઓ ! તમે અત્યંત આનંદથી ખાઓ, પીઓ, ગાઓ અને નાચો. '

એવી રીતે મહામોહરાજનાં નગર, ગામ અને ગામડાંઓ જે સર્વ લગભગ ભિલ લોકોની પક્ષીઓ જેવાં હતાં તેમાં ચારે વ્યક્તિગત તરફ વધામણી પસરી, લોકોએ પોતાની દુકાનોમાં આ નંદ. મોટી મોટી શોભાઓ કરી, મુંદર ધનપતાકાઓ ફરકાવી, ઘાતીકર્મ નામના ચોરોને મનમાં થયું કે હવે આપણે બરાબર ઘણી થઈ બેસશું અને આપણા કોઈ ચાલશે એ વિચારથી તેઓ ઘણા ઉદ્ધારમાં આવી ગયા, આપણે એનું બધું હરણુ કરી લઈ જઈને ઘરભેગું કરશું એ વિચારથી ઇંદ્રિયચોરોને ઘણો સંતોષ થયો, કપાયલુંદારાઓને મનમાં થયું કે આપણને હવે ભારે તડાકો પડશે એ વિચારથી તેઓ ઘણા આનંદમાં આવી ગયા, પોતાને ધાડ પાડવાની તક મળશે એ વિચારથી^૧ નોકપાયલુંદારાઓ ઘણા હરખમાં આવી ગયા, દુઃખમાં રૂઆડી દેશું એ વિચારથી પરીપહ નામના દુષ્ટ લશ્કરીઓને હર્ષ થઈ આવ્યો, પોતાને વિલાસ કરવાનો અને ડંખ મારવાનો પ્રસંગ બરાબર મળશે એ વિચારથી ઉપસર્ગરૂપ ભયંકર સર્પો રાજી રાજી થઈ ગયા, મદ્યાદિ પ્રમાદો પોતાને મરકરી ઠેકડી કરવાની સારી તક મળશે એ વિચારથી લહેરમાં આવી ગયા. મહામોહરાજ અને તેનો આખો પરિવાર સાધારણુ રીતે પણ અભિમાનથી અંધ તો રહે જ છે અને બીજા વખતમાં પણ મદમસ્ત રહે છે તો પછી જ્યારે નિકૃષ્ટનું રાજ્ય થાય ત્યારે તો શું શું ન કરે અને પોતાને અવસર મળેલો સમજી શા માટે ન કરે ?

* * *

૧ નોકપાય-હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક, ભય, જીવુપ્સા વર્ણન માટે જીવો અ. ડ. પ્ર. ૧૫. પૃ. ૮૭૨ થી. આ આખા મોહરાજના પરિવારનું વર્ણન અમાઠ આવી ગયું છે.

ચારિત્રરાજનો સદ્બોધ સાથે મંત્ર;
વિશુદ્ધ રાજ્ય સાથે રાજતું વૈર;
શુદ્ધ રાજ્યમાં ચિંતા અને ખેદ.

મહામોહના નગરોમાં અને લોકોમાં આવી રીતે સર્વત્ર આનંદ પ્રસરી રહ્યો અને ચારે તરફ વધામણીઓ આવી તેનું સહજ વર્ણન કર્યું. હવે એ નિકૃષ્ટ રાજ થવાનો છે એવી ઘોષણાની અસર ચારિત્રરાજના પ્રદેશમાં કેવા પ્રકારની થઈ તે જણાવું છું. ચારિત્રરાજના રાજ્યમાં બ્યારે નિકૃષ્ટ રાજ થવાનો છે એવી ઉદ્ઘોષણા બહાર થઈ ત્યારે એ રાજ વળી કેવો હશે! કેવો નિવડશે! તે સંબંધી સ્વાભાવિક રીતે વિચારણા આવી.

પ્રથમ સદ્બોધમંત્રીએ વિચાર કરીને કહ્યું “દેવ! દુરાત્મા નિકૃષ્ટ એક સરખી રીતે અત્યંત ખરાબ રૂપવાળો છે તે તો આપના જાણવામાં છે. એ દુરાત્મા પોતાના રાજ્યનું નામ પણ જાણતો નથી, અરે એટલું તો શું પણ એ આપણને સર્વને ઓળખતો પણ નથી, જરાએ જાણતો પણ નથી અને ઉલટો જાણે આપણે તેના દુશ્મન હોઈએ તેમ આપણી સાથે વર્તે છે, એને મોહરાય જે આપણો મોટો શત્રુ છે તેના તરફ એટલો ઘર્ષ પક્ષપાત છે કે એ મોહનાં સાધનોને જ અને તેટલાં વધાર્યો જાય છે અને પોતાના ખરા રાજ્યની, દેશની કે લોકોની વાર્તા પણ પૂછતો નથી, ખબર પણ લેતો નથી અને સમાચાર પણ જાણતો નથી. આપણે તો અત્યારે બેવડી મુશ્કેલીમાં આવી પહ્યા છીએ: એક તો મોહરાજ અને તેટલો આપણી સામે પડીને આપણને હઠાવી હરાવી રહ્યો છે અને વળી આપણે માથે અત્યારે આવો રાજ આપણો સ્વામી થયો છે. ખરેખર દૈવ પણ દુર્બળનો જ ધાત કરે છે! આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી દૈવ (કર્મના)ના દોષથી અત્યારે નિકૃષ્ટનું રાજ્ય થયું છે તેમાં આપણો તો નાશનો જ વખત છે! આપણો તો ખરેખરો પ્રલયકાળ આવ્યો છે એમ મને લાગે છે! મારા મનમાં આ સંબંધમાં જરા પણ સંશય લાગતો નથી.”

ચારિત્રધર્મરાજના મહામંત્રીનાં આવાં વચન સાંભળીને તેની પાસે જે નાના રાજ્યો (ચારિત્રરાજના સંબંધીઓ) ઊભા હતા અને તેમને જે આખો પરિવાર હતો તે સર્વ નિસ્તેજ થઈ ગયા, ઝાંખા થઈ ગયા અને તેઓનાં મ્હોંઢાં ઉતરી ગયાં, તેઓનો આનંદ તે વખતથી તદ્દન નાશ થઈ ગયો. જેમ ઘરમાં કોઈ અત્યંત વહાલું પ્રેમી હોય અથવા સગાસંબંધીમાં નજીકનું સંબંધી હોય તે મરણ પામે ત્યારે જેમ અત્યંત

આકરો શોક થાય અને આખો સંબંધી વર્ગ હતાશ બની જાય તથા દીનતાથી વિકળ થઈ જાય, તેમ નિકૃષ્ટ રાજ્યનો હેવાલ સદ્બોધ પાસેથી સાંભળીને આરિત્રધર્મરાજના આખા વર્ગમાં મોટી દિલગિરી ફેલાઈ ગઈ અને આરે તરફ શોક આપી રહ્યો. વળી આરિત્રરાજ્યના તાબામાં સાત્ત્વિકપુર વિગેરે જે અનેક નગરો અને ગામો હતાં ચારીત્રરાજ પ્રદે- તેમાં પણ સર્વત્ર દિલગિરી છવાઈ ગઈ, એ સર્વ શમાં દિલગિરી. લોકો તદ્દન આનંદ વગરના થઈ ગયા, હર્ષ ઉત્સવ વગરના બની ગયા, શોકથી ભરપૂર થઈ ગયા અને તદ્દન દુઃખી થઈ ગયા. નિકૃષ્ટની રાજ્યપ્રાપ્તિના સમાચારે આરિત્રધર્મ- રાજના આખા પ્રદેશમાં આવી ખરાબ અસર ઉત્પન્ન કરી.

* * *

અંતરંગ રાજ્યપર મોહરાયનું સામ્રાજ્ય.

આવી રીતે એક લશ્કરમાં (મોહરાયના) ઘણો આનંદ ફેલાઈ રહ્યો અને બીજા લશ્કરમાં (આરિત્રધર્મના) ઘણો શોક ફેલાઈ રહ્યો. આ બન્ને સૈન્યમાં એક જ બનાવે આટલો બધો આંતરો ઉત્પન્ન કર્યો એ હકીકત જોઈને મને (વિતર્કને) ઘણી નવાઈ થઈ અને જે નિકૃષ્ટ રાજ્યમાં આવા ગુણો છે તે કયા હશે એ જાણવાની ઘણી જિજ્ઞાસા થઈ. એ કુતૂહલ પૂરું પાડવા એ નરેશ્વર(નિકૃષ્ટ)ને જોવા માટે મેં મારા મનમાં નિર્ણય કર્યો. પછી એ રાજ્ય કેવો છે તે જાણવા માટે મેં તેના રાજ્યમાં જઈને જોવાનો ઠરાવ કર્યો અને નિકૃષ્ટની રાહ જોઈ હું ત્યાં બેઠો. મેં વિચાર કર્યો કે પોતાનું રાજ્ય લેવા માટે નિકૃષ્ટ અહીં આવશે એટલે હું તેને જોઈ લઈશ, પરંતુ નિકૃષ્ટરાજ પોતાના રાજ્યમાં પ્રવેશ કરવા સાડ ત્યાં આવ્યો તે વખતે પેલા મહામોહ વિગેરે ચારોએ તેને રાજ્યમાં દાખલ જ થવા ન દીધો. વળી તેઓએ તો ઉલટું કામ કર્યું: આખા ભૂમિમંડળને જીતી લઈ પોતાને વશ કર્યું, આરિત્રરાજ્યના સૈન્યપર ઘેરો ઘાલી તેના ઉપર વિજય મેળવ્યો અને તેનો ઘાણુ કાઢી નાખ્યો અને એ નિકૃષ્ટને પોતાને પણ રાજ્યથી બહાર ધકેલી દઈ મહામોહરાજ અને તેનો આખો વર્ગ રાજ્યને પચાવી પચાવી. આવી રીતે અંતરંગ રાજ્યના ખરા માલીકને બહાર કાઢીને તેના સ્થાનપર મહા- મોહરાજ બેસીને અને બીજા અગત્યના સ્થાનોપર પોતાના સંબંધીઓને સ્થાપીને માલીક થઈ પડ્યો.

૧ વિતર્ક અંતરંગ પ્રદેશમાં છે. અંતરંગ રાજ્યની વાત ચાલે છે તે લક્ષ્યમાં રાખવું.

નિકૃષ્ટ-બહિરંગ દેશે.

અતિ અધમ દશાએ વર્તન.

ચારિત્રરાજ પ્રત્યે અવગણના.

અંતરંગ રાજ્યમાં આવી હકીકત જોઈને તે લોકોનું બહિરંગ પ્રદેશમાં શું થાય છે તે જોવા સાઝ હું બાહ્ય પ્રદેશમાં આવ્યો અને સર્વ બાબત અવલોકવા લાગ્યો. ત્યાં જોઈ હું તો એ નિકૃષ્ટરાજ પોતાના રાજ્યથી ભ્રષ્ટ થયેલ અને અત્યંત દુઃખી સ્થિતિમાં આવી પડેલ જોવામાં આવ્યો. મેં એને જોયો તે વખતે તે અનેક પાપનાં કામોમાં ઘણો આસક્ત દેખાતો હતો, તેવાં કામોમાં રસ લેતો દેખાતો હતો, બંતે ઘણો ગરીબ સંકે જોવો દુઃખી જણાતો હતો, દેખાવપરથી જ અત્યંત ભયંકર ઘાતકી જણાતો હતો, લોકોથી અનેક પ્રકારની નિંદા પામતો જણાતો હતો, પોતાના સર્વ પુરુષાર્થથી ભ્રષ્ટ થઈ પારકા ઉપર આધાર રાખનાર હીનસત્ત્વી નપુંસક જોવો દેખાતો હતો, એના આખા શરીરે ગડગુમડ તથા છેદન ભેદનના જખમો દેખાતા હતા, આખા શરીરપર મેલ લાગેલ હતો અને જાણે પાપનો ઢગલો હોય તેવો દેખાતો હતો, તેમ જ પારકા હુકમને અમલમાં મૂકનાર કોઈ નોકર કે ચાકર અથવા તો ખેપીઓ હોય તેવો પરવશ દીન દુઃખી લાચાર દયા ઉપભવે તેવો લાગતો હતો. પોતાના રાજ્યથી ભ્રષ્ટ થયેલો તે નિકૃષ્ટ લોકોમાં પણ તદ્દન હલકાઈને પામતો હતો. એ તો બહુલીતી વાત છે કે જેનું પોતાના ઘરમાં બરાબર માન હોતું નથી અને જે ઘરમાં પરાભવ પામતો હોય છે તે બહાર પણ તેવી જ રીતે પરાભવ પામે છે; તે કોઈ વાર ઘાસના કે લાકડાના ભારા વેચીને, કોઈ વાર હળ ખેડીને, કોઈ વાર પ્રાણીઓનાં પ્રાણુ હરણુ કરીને, કોઈ વાર કાગળ લઈ જનાર કાસદ (ખેપીઓ)નું કામ કરીને, અને એવાં એવાં અનેક પ્રકારનાં ન કરવા યોગ્ય હલકાં અને જીવવધનાં કામો કરીને તેમ જ સેંકડો પ્રકારના પરાભવ અને આક્રોશ સહન કરીને તે નિકૃષ્ટ જેમ તેમ કરીને પોતાનું પેટ પૂરતો હતો; લોકોમાં જે ઘણા દુઃખી હોય, અત્યંત પાપી હોય, મહાકર કર્મ કરનારા હોય અને કુંકામાં કહીએ તો લોકોમાં જે ઢેઢ કે દૂમ જોવા હોય તેના જેવું રૂપ તે ધારણુ કરતો હતો, પરંતુ અરેખરી ખૂબિની વાત તો એ હતી કે આ પ્રમાણે હકીકત બની, પોતે રાજ્યથી ભ્રષ્ટ થઈ ગયો, છતાં એને મહામોહ વિગેરે ચોરો ઉપર ઘણો પ્રેમ આવતો હતો અને તેને પોતાનું હિત કરનારા માનતો હતો, ચારિત્રરાજનું કે તેના આખા લશ્કરમાંથી એકનું નામ પણ તે બહુતો ન

હોતો. તેની આવી સ્થિતિ જોઈને 'થચ્ચા! તને રાજ્ય પાળતાં આવશ્યું નહિ' એમ કહી કર્મપરિણામ રાજ્ય તેના ઉપર ગુસ્સે થયા. તેથી ભવચક્રમાં 'પાપીપંજર' નામનું એક અતિ ભયંકર સ્થાનક હતું ત્યાં તે બિચારા નિકૃષ્ટને લઈ જવામાં આવ્યો, ત્યાં અનંત પ્રકારની પીડાઓ તેને અનેક વાર કરવામાં આવી અને એવી રીતે નિકૃષ્ટ ઘણો હેરાન થયો એમ સ્વાર પછી મારા સાંભળવામાં આવ્યું.

નિકૃષ્ટના રાજ્યપર વિચારણા.

વિતર્ક પોતાના સ્વામી અપ્રયુક્તને આ નિકૃષ્ટના રાજ્ય સંબંધી પોતાનો અભિપ્રાય જણાવતાં કહે છે-અહાહા! એક તો એ બાપડો નિકૃષ્ટ પોતાના રાજ્યમાં પ્રવેશ પણ પામી શક્યો નહિ, અંદર દાખલ જ થઈ શક્યો નહીં, પેલા ચોરોએ તેનું આખું રાજ્ય હરણુ કરી લીધું અને વળી વધારામાં તેનું મહા ઉત્તમ આખું લરકર હતું તે ઘેરાઈ ગયું. એ સર્વને પરિણામે એ બાપડો અહીં પણ ઘણા દુઃખમાં રહ્યો, હેરાન થઈ ગયો, રાજ્યથી બ્રહ્મ થયો અને પોતાના રાજ્યની બહારને બહાર રહ્યો. બીજું એ નિકૃષ્ટ ત્યાં (નારકીમાં) જઈને પાછો મહા પીડા ખમે છે, ત્રાસ પામે છે અને દુઃખી થાય છે. આ સર્વ પીડા એ દુરાત્મા નિકૃષ્ટને અજ્ઞાનને લીધે થઈ છે, એ પાપી અધમાધમ જીવ પોતાના રાજ્યને જાણી, પીછાની કે સમજી શક્યો નહિ; જો એને ખબર હોત કે પોતાનું રાજ્ય રહ્યોથી ભરપૂર અને અતિ સુંદર છે, જો એના સમજવામાં ચારિત્રધર્મરાજનું સૈન્ય બરાબર આવ્યું હોત, જો એ પોતાના ખરા મિત્રોને મિત્ર તરીકે આદરી શક્યો હોત અને મહામોહરાજ અને તેનું આખું સૈન્ય પોતાનું દુશ્મન છે અને શત્રુનું કામ સારે છે એમ તેના જાણવામાં ચોક્કસ આવ્યું હોત તો તેને આટલી પીડા થાત નહિ, તે આટલાં દુઃખ ખમત નહિ અને અત્યવસ્થિત રીતે જ્યાં ત્યાં ભટકત નહિ; કારણ કે જો તે સત્ય વાત બરાબર સમજ્યો હોત તો પોતાની શક્તિનો અને નીતિનો બરાબર ઉપયોગ કરીને પેલા ચોરલોકોના લશ્કરને હટાવી દેત અને પોતાના રાજ્ય ઉપર નિષ્કંટક રાજ્ય કરત. પણ અન્યું તે બની ગયું. મારે તો આપના હુકમ પ્રમાણે વર્તવાનું હતું; તેથી હવે અધમ કેવી રીતે

૧ પાપીપંજર એટલે નારકી (ચોથી ગતિ). તેના વર્ણન માટે જુઓ પ્ર. ૪ પ્ર. ૨૭ (પૃ. ૬૬૧)

૨ અહીં બે. શે. એ. સૌરાષ્ટ્રવાળા મુળ પુસ્તકનું પૃ. ૬૨૬ શરૂ થાય છે.

રાજ્ય કરે છે તેની તપાસ કરવા હું ગયો અને ત્યાં મને જે અનુભવ થયો તે વિગતથી આપને જણાવું છું તે આપ સાંભળવા કૃપા કરો.^૧

૧ આ અધમાધમ પુરુષનું લક્ષણ બતાવતાં પૂન્યપાદ શ્રીઉમાસ્વામિ તત્વાર્થ ભાષ્યમાં કહે છે કે કર્માહિતમિદં નામુત્ર વાધમતમો નરઃ સમારમતે. અધમાધમ પ્રાણી આ ભવ અને પરભવમાં અહિત થાય તેવાં કાર્ય કરે છે. શ્વેત્કરગણિએ પદ્મપુરુષ ચરિત્ર લખ્યું છે તેમાં અધમાધમ પુરુષનાં લક્ષણ બતાવતાં કહે છે કે— તેઓ ધર્મની સંજ્ઞાથી તદ્દન દૂર હોય છે, પરલોક સંબંધી વિચાર વગરના હોય છે, સારી પરિણતિથી રહિત હોય છે, પાંચ ઇન્દ્રિયના સુખનો સ્વાદ નહિ જાણનારા હોય છે, કૂર કર્મ કરનારા હોય છે, પાપ કરવામાં આદર કરનારા હોય છે, અધર્મના કામમાં હોંસ દેખાડનારા હોય છે, તેઓના હાથપગ તૂટી ગયેલા અને બાળ ઉખડી ગયેલા હોય છે, તેઓ વસ્ત્રરહિત, આશ્રમરહિત, આધાર વગરના, ગરમી ઠંડી અને પવનથી હેરાન થતા અને ઝાડની છાલના અથવા ચામડાના વસ્ત્ર પહેરનાર, પર્વતની ઝુડામાં રહેનાર, સંસારસુખના અનુભવ વગરના, સકળ લોકોવ્યવહારથી રહિત અને પૃથ્વીને ભાર કરનારા હોય છે અને મનુષ્યપણું મળ્યા છતાં એકંદર જનાવર જેવા દેખાય છે. સાધારણ રીતે તેઓની ભતિના નામો બતાવતાં કહે છે કે લિલ્લ લોકો, શિકારી લોકો, ભરવાડ, રખારી, ચાંડાળની જેવાં નીચ કામ કરનારાં તેઓ હોય છે. તેઓ ગમે તેમ કરીને મહા કષ્ટે ધન મેળવે છે અને પછી દારૂ પીએ છે, માંસ ખાય છે, ન કરવા યોગ્ય કાર્યો કરે છે. આવા પ્રાણીઓ સર્વ પ્રાણીઓથી નીચની ગણનામાં આવે છે, સર્વ પ્રાણીઓ તરફથી નિંદાને પાત્ર થાય છે, સર્વ પ્રાણીઓને ઉદ્દેગ કરાવનારા થાય છે, સર્વ પ્રકારના પુરુષાર્થથી રહિત હોય છે, સર્વ વખત અત્યંત નિંદનીય અવસ્થા ભોગવી આખરે પરલોકમાં નરકાદિની પીડા ભોગવે છે.

આ અધમાધમ પુરુષના સંબંધમાં સુપ્રસિદ્ધ મધુભિદ્રુનું દષ્ટાન્ત તેઓ આપે છે. સિદ્ધર્થિગણિ અંતરંગ રાજ્યમાં તેઓની શી અવસ્થા હોય છે તે વિસ્તારથી બતાવે છે, ત્યારે શ્વેત્કરગણિ તેઓની બાહ્ય રાજ્યમાં કેવી દશા હોય છે તે બતાવે છે. આટલા ઉપરથી આ સર્વથી અધમ મહા નીચ પ્રાણીઓનાં લક્ષણ સમજવામાં આવશે. પદ્મપુરુષચરિત્ર સંસ્કૃત અને ગુજરાતી છપાયેલ છે તે વાંચવા અત્ર સૂચના છે.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

(૨) અધમરાજ્ય-યોગિની દષ્ટિદેવી.

{ પ્રથમ વર્ષમાં નિકૃષ્ટે કેવી રીતે રાજ્ય કર્યું તેનો વિસ્તારથી હેવાલ વિતર્કે કહી સંભળાવ્યો. ત્યાર પછી બીજા વર્ષમાં શું થયું તે હકીકત જણાવતાં વિતર્કે આગળ ચલાવ્યું— ઉત્તમસૂરિ આ આખી વાર્તા હુરિરાજ સમક્ષ કહી બતાવે છે—સંસારીજીવ પોતાનું આખું ચરિત્ર સદ્ગામ સમક્ષ કહે છે અને અગ્રહીતસંકેતા અને પ્રજાવિશાળા તથા ભવ્યપુરૂષ સાંભળે છે:— }

વિતર્કે અપ્રબુદ્ધશિષ્યને કહે છે કે—બીજા વર્ષની શરૂઆતમાં પણ દોલ પીટાવીને ઉદ્દોષણ કરવામાં આવી કે—‘આ વર્ષે અધમ રાજ થયો છે માટે લોકોએ ખાતું પીતું અને મજા કરવી.’ ગયા પ્રકરણમાં જે સર્વ હકીકત નિકૃષ્ટના રાજ્યના સંબંધમાં બની હતી તે આ વખતે પણ સર્વ બની, બન્ને સૈન્યમાં પણ એવી જ સ્થિતિ થઈ, અંદર અંદર મંત્ર વિચારણા થઈ અને મોહરાયના અને ચારિત્રરાજના સૈન્યમાં અરસ્પરસ રાજ્ય કેવું થશે તે સંબંધી વિચારસંમેલન થયા. હવે વિષયાભિલાષ મંત્રીએ આ અધમરાજના ગુણો મોહરાજની સભામાં વિસ્તારથી વર્ણવ્યા તે અત્ર કહી બતાવું છું.

વિષયાભિલાષનું કથન.

અધમ રાજ્યનું સ્વરૂપ.

અહિકૃતિ ઉપાય ચિંતવન.

વિષયાભિલાષ મંત્રી મોહરાજની રાજસભામાં કહેવા લાગ્યો— ‘જુઓ, એના પિતા કર્મપરિણામ મહારાજને આ અધમ રાજને કેવો બનાવ્યો છે તેનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી કહી બતાવું છું: આ અધમ આ લોક (આ ભવ)માં સંપૂર્ણ આસક્ત છે, અહીં સર્વ પ્રકારના આનંદ

લોગવી લેવાની ઇચ્છાવાળો છે, આ ભવમાં સર્વ પ્રકારની પૂર્ણતા માનનારો છે; એ પરલોકથી તદ્દન વિમુખ છે, પરભવમાં જેવું કાંઈ છે જ નહિ તેમ માનનારો છે અને આ ભવમાં મળે તેટલો આનંદ કરવાના વિચારવાળો છે; ધર્મ અને મોક્ષરૂપ પુરૂષાર્થ તરફ તેને ઘણો દ્રેષ છે. તેની વાત પણ તેને ગમતી નથી, એ અર્થ (ધન એકઠું કરવું) અને કામ (ઇંદ્રિયના વિષયો ભોગવવા) રૂપ પુરૂષાર્થ ઉપર તક્ષીન છે. એ શબ્દ રૂપ રસ ગંધ અને સ્પર્શના ઘણા રસીઓ છે, અત્યંત લોહુપી છે, મહા આસક્ત છે, તેમજ તપ દયા દાન શીળ (શુભ વર્તન) અને બ્રહ્મચર્ય વિગેરે ગુણોનું દૂષણ બોલનાર દ્રેષી છે. આ પ્રમાણે એ રાજ્યમાં ગુણો (?) હોવાથી તે આપણને ઘણા વહાલો લાગે તેવો છે અને એનું આપણા ઉપર હેત પણ ઘણું છે; વળી એ આપણા સર્વ દુક્રમોને બરાબર ઉઠાવનાર છે અને વધારામાં વળી એ આપણા મહા દુસ્મન ચારિત્રધર્મ રાજના લશ્કરનો મોટી દ્રેષીલો છે, મહા ખારીલો છે, અને તેનો પક્ષો દુસ્મન છે. વળી તે અધમને હજી સુધી પોતાના રાજ્યની કાંઈ ખબર જ નથી, પોતાનું બળ કેવું અને કેટલું છે તે પણ તે જાણતો નથી, પોતાનું ખરૂં સ્વરૂપ શું છે તેની તેને ખબર પણ નથી અને આપણે ખરેખરા ચોરનો આકાર ધારણ કરનારા છીએ તે પણ એ જાણતો નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી અધમનું મંત્ર વિચારણા. રાજ્ય છે તે વાસ્તવીક રીતે આપણું પોતાનું જ રાજ્ય પ્રવેશ ન આપવો. છે એમ મને તો લાગે છે અને હે પ્રભુ ! એ બાબતમાં મને તો જરા પણ શંકા જેવું લાગતું નથી. છતાં મને એક બાબત આપણે સર્વેએ ખાસ કરવા જેવી હોય તેમ લાગે છે અને તે એ છે કે કોઈ પણ પ્રકારે એ રાજ્યની અંદર દાખલ ન થાય તેવો આપણે પક્ષો અંદોબસ્ત કરવો, કારણ કે જો એ એક વાર પોતાના રાજ્યમાં દાખલ થઈ સર્વ બાબત જોઈ જશે તો પછી તે આપણી ચેષ્ટાઓનું પણ આરિકીથી અવલોકન કરશે અને આપણને જોઈ લઈને બરાબર ઓળખી જશે. એ દુરાત્મા અધમમાં કાંઈક જરા જરા વીર્ય (શક્તિ) છે, માટે એને તો ગમે તેમ કરીને રાજ્યની બહાર જ રાખવો જોઈએ, એને રાજ્યમાં અંદર દાખલ થવા દેવો સારો નથી. એ રાજ્યમાં દાખલ થઈ આપણને ઓળખી બંધ તો કદાચ ભારે પડી જાય.”

૧ નિકૃષ્ટ ધર્મ અર્થ કામ મોક્ષથી રહિત હતો, આ અધમ અર્થ અને કામમાં આસક્ત છે. નિકૃષ્ટ પરલોક પરાદ્મુખ હતો, અધમ પણ તેવો જ છે; પણ એ આ લોકમાં વધારે આસક્ત છે.

વિષયાભિલાષ મંત્રીએ આવી રીતે વિસ્તારથી અધમનું સ્વરૂપ અને તેને અંગે કામ લેવાની રાજનીતિ જણાવી. છેવટે તેને રાજ્યમાં પ્રવેશ ન કરવા દેવાની વાત જણાવી એટલે તુરત જ મહારાજ મોહરાયે તેને પૂછ્યું “આર્ય! એ દુરાત્મા અધમ પોતાના રાજ્યમાં પ્રવેશ જ ન કરી શકે તેટલા માટે એને બહાર રાખવાનો જે ઉપાય હોય તે તમે વિગતવાર જણાવો જેથી એના ઉપર સર્વ સૈન્યનું ધ્યાન રહે.”

મહામંત્રી વિષયાભિલાષ બોલ્યા “દેવ! મેં આપને હમણા જ જણાવ્યું કે એ અધમ અર્થ અને કામમાં ઘણો આસક્ત છે, માટે આપણે સર્વેએ મળીને એને અર્થ અને કામમાં ઘણો મશગુલ રાખવો અને તેમ કરીને તે બાહ્ય પ્રદેશમાં જ રહે અને પોતાના અંતરંગ રાજ્યમાં આવે જ નહિ, દાખલ થવાનો વિચાર જ કરે નહિ એમ કરવું. એ બાહ્ય પ્રદેશમાં આસક્ત રહેશે તો પોતાના રાજ્યની બહાર જ રહેશે.”

તે સાંભળી મહારાજ મોહરાયે હુકમ આપ્યો કે “મંત્રીની યોજના અસમ્પૂર્ણ છે. મંત્રી કહે છે તે પ્રમાણે અધમ અર્થ કામમાં આસક્ત રહી બાહ્ય પ્રદેશમાં જ રહ્યા કરે એવી આખા સૈન્યે યોજના કરવી.” મોહરાયનો આવો હુકમ સાંભળીને આખું લશ્કર પોતાના કાર્યમાં સજ્જ થઈ ગયું.

‘દૃષ્ટિએ હાથમાં લીધેલ કાર્ય.

તેનું બળ અને તેની હોંસ.

દૃષ્ટિનું કાર્ય કરવા માટે પ્રસ્થાન.

હવે એ વિષયાભિલાષ મંત્રીની એક દૃષ્ટિ નામની દીકરી છે, તે ઘણી હુશિયાર અને પરમ યોગિની છે, જાતે સ્વરૂપવાન, વિશાળ આંખો વાળી અને દેખાવે ભવ્ય સુંદર હોઈ ઘણી આકર્ષક છે. તે છોકરી પોતાના પિતાજીને તથા મહારાજને કહેવા લાગી “દેવ! તમે તો અગાઉ દેવ દાનવ અને મનુષ્યોને જીતી લીધેલા છે તો અધમરાજ તે તમારી પાસે કંઈ ગણતરીમાં છે કે તેને એકલાને જીતવા માટે તમે બધા તૈયાર થઈ ગયા છો. અરે મહારાજ! મને એકલીને જો આપ રજા આપો તો બહુ થોડા વખતમાં હું એને વશ કરી લાવું અને તમારા તાબામાં રહે

૧ અહીં દૃષ્ટિદેવીને ખાસ સ્થાન આપવાનું કારણ છે. આ પ્રસ્તાવમાં યોથી સહચરિત્રિયનું વર્ણન આપવાનું છે તે કાર્યે આથી સિદ્ધ થાય છે અને અધમ જેવાને મોહરાયના સૈન્યનું એક માલુસ કે છોકરી પણ બાહ્ય પ્રદેશમાં રાખી શકે એ બતાવવાનો ખાસ ઉદ્દેશ જણાય છે. દૃષ્ટિદેવીની આવી કલ્પના કરવામાં અંધ-કર્તાએ ઘણું ચાતુર્ય બતાવ્યું છે.

એવો બનાવી દઉં, એમાં તે શી મોટી વાત છે કે આપ સર્વ આટલા બધા વિચારમાં પડી ગયા છો? હું એકલી આપની નાની દાસી એ કામ સપાટામાં કરી લાવીશ. હું આપને ખાતરીથી કહું છું કે એને યોરા વખતમાં હું એના રાજ્યથી બ્રહ્મ કરીશ, અને અંતરંગ રાજ્યથી તદ્દન બહાર અને દૂર જ રાખી દઈશ, એને આપના હુકમને અમલમાં મૂકનાર આપના ચાકર જેવો બનાવી દઈશ અને એ પોતાના લરકરથી તદ્દન અજાણ્યો જ રહે અથવા પોતાના સૈન્ય તરફ ઉલટો ગુસ્સો રહે એવો કરી મૂકીશ-એ આખતમાં દેવ! આપ જરા પાણુ સંકા કરશો નહિ. આપ એ સર્વ કામ મને સોંપી દો. વળી સાહેબ! આપ સારી રીતે જાણો છો કે જ્યાં હું જઈ છું ત્યાં મારા ભાઈઓ બહેનો સ્પર્શન વિગેરે જે આપના પોતાના જ મનુષ્યો છે તે પાણુ મારી સાથે આવે છે, હું જ્યાં જઈ છું ત્યાં તેઓ સાથે હોય જ છે; અને એ પુરૂષને (રાજાને) હું વશ કરીશ તેમાં ભાવથી તો આપ સર્વ પાણુ મારી પાસે હાજર જ હશે એમ આપે ધારવાતું છે; વળી આ સંબંધમાં હું તમને એક દાખલો પણ આપું: તમને યાદ હશે કે ગયે વર્ષે જ નિકૃષ્ટ રાજા થયો હતો તે ધન અને કામ વગરનો હતો છતાં તેને તમારી સાથે રહીને આપણે પાપિપંજર (નરક)માં મોકલી દીધો હતો; તો દેવ! આ સંબંધમાં ચોક્કસ કામ લેવા મને હુકમ આપો અને એ સંબંધમાં આપ હવે વધારે ઠીલ ન કરો. આપનો હુકમ થાય તો હું એ અધમરાજાને વશ કરી નાખું અને એના રાજ્યમાં એને દાખલ થતો જ અટકાવું. આપે સંવચ્છે એ સંબંધમાં ચિંતા કરવાની કે પ્રયત્ન કરવાની ખીલકુલ જરૂર નથી. આપના ટેકાથી હું એકલી એ કામ કરી આવીશ.”

યોગિની દૃષ્ટિદેવી આ પ્રમાણે બોલી રહી એટલે મહામોહ રાજાએ વિચાર કર્યો કે જે કામ એ યોગિની માથે લેવા તૈયાર થઈ છે તે કામ કરવાને તે સંપૂર્ણ યોગ્ય છે, કરી શકે તેવી છે અને મારી વિશ્વાસુ છે. આ પ્રમાણે વિચારીને દૃષ્ટિદેવીને અધમ રાજાને ઠેકાણે લઈ આવવાતું કામ સોંપવામાં આવ્યું એટલે તુરત જ તે ત્યાંથી ઉપડી અને એ અધમરાજા બાલ પ્રદેશમાં હતો ત્યાં ગઈ.

*

*

*

ચારિત્રરાજ મંડળમાં શોક.

હવે ચારિત્રરાજના મંડળમાં સમાચાર આવ્યા કે અધમ રાજા થયો છે એટલે ત્યાં તો મોટો તરખાટ થઈ ગયો, એ આખા મંડળને તો

૧ સ્પર્શન, રસના, પ્રાણ અને શ્રોત્ર, એ સર્વ પણ ક્ષિપ્યાક્ષિલાપના જ છાન્-
રાઓ અથવા માણસો છે. જુઓ અ. ૪. ૫. ૭૬૨ તથા અ. ૪. પ્ર. ૧૭.

મોટો ત્રાસ થઈ ગયો અને સર્વને મોટો ખળભળાટ થઈ આવ્યો. આગલા પ્રકરણમાં જણાવ્યું હતું^૧ તે પ્રમાણે નિકૃષ્ટનું રાજ્ય થતાં મંત્ર-વિચારણા થયા પછી આખા પ્રદેશમાં જેમ શોક આપી રહ્યો હતો તે પ્રમાણે આ વખતે પણ થયું, અધમ રાજ્યની હકીકત સાંભળીને આખા સાધુમંડળમાં દિલગિરી ફેલાઈ ગઈ અને સર્વનાં મન અત્યંત વ્યાકુળ થઈ ગયાં.

* * *

યોગિની દૃષ્ટિ દેવીનો પ્રભાવ.
સ્ત્રીનિરીક્ષણમાં આનંદ અવગાહન.
મહામોહાદિતું પ્રખળ વીર્યદર્શન.

હવે પેલી યોગિની દૃષ્ટિ દેવી તે વખતે રાજનો હુકમ મેળવીને પ્રથમ તો અંતર્ધાન થઈ ગઈ (અદૃશ્ય થઈ ગઈ) ૩૫ દર્શન. અને પછી વિભ્રમ ઉત્પન્ન કરી સુખ રીતે અધમ

રાજની આંખોમાં જઈને રહી. એ યોગિનીના પ્રતાપથી પેલો અધમ રાજ (સ્ત્રીઆદિકનાં) ૩૫ ભેવામાં ઘણો આસક્ત થયો અને આ દુનિયામાં સારાં સારાં ૩૫ ભેવાં ઉપરાંત બહુ સુખનું બીજું કોઈ કારણ જ નથી એમ માનવા લાગ્યો. સર્વ સુખની કલ્પના તેને સુંદર ૩૫ ભેવામાં જ થઈ, કોઈ સ્ત્રીને કટાક્ષ કરતી ભેવી, કોઈ સ્ત્રી આડી આંખે નિશાનીઓ કરે તે ભેવું, કોઈ સ્ત્રીના વિભ્રમો ભેતાં તેના અંગોપાંગની ચેષ્ટા ભેવી, કોઈ સ્ત્રીના હાવભાવ ભેવા, કોઈ સ્ત્રીની હાવશ્ચરસિકતા ભેવી, કોઈ સ્ત્રીનું હસવું ભેવું, કોઈ સ્ત્રીનો આનંદ ભેવો, કોઈ સ્ત્રીની રમત ગમત ભેવી અને એવી એવી સ્ત્રી સંબંધી જે કાંઈ હકીકત અને તે આંખો ફાડીને પ્રેમથી રસથી ભેથા કરવી એમાં એ ભેગણીના પ્રતાપથી અધમરાજને આનંદ આવવા લાગ્યો. એ મૂર્ખ બુદ્ધિવાળો રાજ સ્ત્રીની આંખોમાં નીલ કમળની કલ્પના કરવા લાગ્યો, સ્ત્રીના મુખમાં ચંદ્રની કલ્પના કરવા લાગ્યો, સ્ત્રીનાં સ્તનોમાં સુવર્ણકુંભની કલ્પના કરવા લાગ્યો અને સ્ત્રીનાં પ્રત્યેક અંગેમાં સૌંદર્ય ભેવા લાગ્યો.^૨ એ સ્ત્રીઓના વિલાસ ભેવામાં આનંદ માનવા લાગ્યો, સ્ત્રીઓના નાચ ભેવામાં સુખ માનવા લાગ્યો, સ્ત્રીઓનાં ચાળા અને

૧ જુઓ પૃ. ૧૫૬૮.

૨ અહીં ભર્તૃહરિનો એક શ્લોક વિચારવા ભેવો છે.

સાનૌ માંસધન્યૌ કલકલશશવિત્સુપમિતૌ

મુલં શેષ્માગારં તદપિ ચ શશકિન તુલિતમ્ ।

[ચાહ.

નખરાં જોવામાં મોજ માણુવા લાગ્યો, સ્ત્રીઓના હાવભાવ જોવામાં રસ લેવા લાગ્યો અને રૂપવાળી સુંદરીઓનું નાટક જોઈને રાજી રાજી થવા લાગ્યો. સારાં ચિત્રો જોઈને તેમાં તેને કૌતુક થતું હતું, કોઈ પણ આ-કર્ષક સ્ત્રી જોવામાં તેને આનંદ થતો હતો અને ખાસ કરીને સ્ત્રીઓને જોવામાં-તેની હીલચાલો અવલોકવામાં તે આનંદ માનતો હતો. વળી તેવો પ્રસંગ બનતાં તે વિચારતો હતો કે-અહો! આપણે તો હુમણા નવાં નવાં રૂપોનું દર્શન થાય છે, ઘણા આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે તેવા દેખાવો જોવાના મળે છે, તેથી અહો મારે તો ઘણું સુખ છે! મને તો અહીં સ્વર્ગ મળી ગયું લાગે છે! મારાં પુણ્યનો પાર નથી! આવા વિચારને પરિણામે એ અધમ રાત્રી દિવસ રૂપ જોવાના રસમાં પડી ગયો અને પોતે કોણ છે? શું કર્યું છે? અને કરે છે? તેનો જરા પણ વિચાર કરવો કેમ વર્તે ભૂલી ગયો.

આવી રીતે રૂપદર્શનમાં અધમરાજ આસક્ત થઈ તે કામમાં પડ્યો હતો તે વખતે સ્પર્શન વિગેરે દૃષ્ટિદેવીના રાજ્ય બહાર રહ્યો. અંધુઓ પણ પોતાનું કામ કરવા લાગ્યા અને વળી મહામોહરાજ પોતે અને તેનું આખું લક્ષ્કર પણ પોતપોતાનું બળ તેના ઉપર અજમાવવા લાગ્યા અને તે સર્વ પ્રયત્નને પરિણામે અધમરાજમાં જે કાંઈ થોડું ઘણું જ્ઞાન હતું તે પણ લગભગ નાશ પામી ગયું. તેને લઈને એ અધમરાજ પોતાના આખા રાજ્યથી તદ્દન બહાર થઈ ગયો અને માત્ર ધન અને કામ (પૈસા અને વિષય)માં આસક્ત થયો. આખો વખત સારાં સારાં રૂપ જોવાં, ધન મેળવવું અને ઇંદ્રિયોના વિષયો ભોગવવામાં તેણે સુખ અને ઇતિ-કર્તવ્યતા માની અને પોતાનું ખાસ રાજ્ય છે તેની તેને ખબર પણ ન પડી, પોતાનું ખાસ લક્ષ્કર છે એ વાત એના સમજવામાં પણ ન આવી, પોતાની પાસે ઘણી મોટી દોલત પુંજી અને સંપત્તિ છે એ વાત તેના બંધુવામાં પણ ન આવી અને વાત એટલે સુધી વધી પડી કે પોતે રાજ છે એ વાત પણ એના લક્ષ્યમાં ન રહી. એ તો પેલી બે-

સ્રવન્મુવચ્છિન્નં કરિવરકરસ્પર્ષી જવનં
મુદ્ધનિન્ન્યં રુપં કવિજનવિશેષૈર્ગુરુકૃતમ્ ॥

સ્ત્રીઓનાં જે સ્તનેા વાસ્તવિક રીતે માંસની અંધીઓ છે તેને સોનાના કળ-શની હપથા આપવામાં આવે છે, સ્લેશ્મ (બળખા વિગેરે)ના ધર જેવા સુખને ચંદ્રની સાથે સરખાવવામાં આવે છે, પડતા મુત્તથી ખરાબ થતી બંધોને હાથીની સુંઠ સાથે સરખાવવામાં આવે છે. અહો સ્ત્રીનું રૂપ વારંવાર નિહવા યોગ્ય છે, છતાં માત્ર કવિઓએ એને ખાલી મહત્તા આપી દીધી છે.

ગણી દૃષ્ટિદેવીને પોતાની ખરી વહાલી સગી માનવા લાગ્યો, તેને જ પોતાની સમજવા લાગ્યો અને મહામોહરાયના આખા સૈન્યને પોતાનું માનવા લાગ્યો, તે પોતાનું હિતસ્વી છે, ખરા મિત્ર જેવું છે-એમ સમજવા લાગ્યો અને તેના ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ મૂકવા લાગ્યો.

મોહનું અધમપર સામ્રાજ્ય.

રાજ્યનાશ-દુષ્ટ ચિંતવન.

ચંડાળણીપર આસક્તિ: પાત.

ઉપર પ્રમાણે હકીકત બન્યા પછી પેલા ચોરોના ટોળાએ (લશ્કરે) ધીમે ધીમે તેનું આખું રાજ્ય પચાવી પાણું અને તે પરંત્રતામાં અધમરાજને પોતાને તદ્દન વશ કરીને તેના પક્ષના આ નં દ. અને તેને અનુસરનારા તાબેદાર રાજાઓ હતા તે સર્વને મારીને હઠાવી દીધા. એ અધમરાજ આવી રીતે પોતાના ખરા રાજ્યથી તદ્દન ભ્રષ્ટ થઈ ગયો, પોતાના ભાઈઓ અને ખરા સંબંધીઓ વગરનો થઈ ગયો અને પોતાના ખરા દુશ્મનથી ઘેરાઈને હતપરાક્રમ થઈ ગયો, છતાં એવી પરાજ્યની સ્થિતિમાં અને પારકાને તાબે રહેવાની હાલતમાં પણ આનંદ માનવા લાગ્યો. શબ્દ વિગેરે ઈન્દ્રિયના વિષયો જે પોતે જાતે દુઃખરૂપ છે, દુઃખનાં કારણ છે અને દુઃખને ઘણા વધારી મૂકનાર છે તેને પોતાના અજ્ઞાનથી પ્રાણીઓ સુખરૂપ અને સુખનાં કારણો માને છે. એ પ્રમાણે વાસ્તવિક સુખ શું છે અને ક્યાં છે તેનો જરા પણ સાચો સ્પષ્ટ ખ્યાલ ન હોવાને લીધે તે ઈન્દ્રિયસુખમાં આનંદ માનવા લાગ્યો અને તેને જ ખરૂં સુખ માનવા લાગ્યો. બાહ્ય-પ્રદેશમાં તે એવા પ્રકારનો થઈ રહ્યો કે એને રાજસેવક સાથે અથવા નાટકીઆ (ભવાયા) સાથે અથવા ભાટચારણ સાથે અથવા તો જુગારીની સાથે સરખાવી શકાય. વધારે સ્પષ્ટ રાખદોમાં કહીએ તો તે જાતે રાજા હોવા છતાં નાટકીઆ કે જુગારીના વેશે સંસારમાં એળખાવા લાગ્યો અને તે તેવો જ છે એમ સર્વત્ર જણાયું.^૧ મહામોહરાયના લશ્કરની અસર તળે તે દુનિયામાં અભિચારી તરીકે એળખાવા લાગ્યો, અત્યંત પાપી તરીકે ગવાયો, સમજી વિવેકીને મહા દયા ઉપજાવે તેવી સ્થિતિનો જણાયો, ધર્મ ઉપર અત્યંત નાસ્તિક થયો, કુળ લોક કે સ-

૧ આ અધમ કોટિના માણસો જુગારી, નાટકીઆ, ભાટચારણ અથવા રાજસેવક (મહા માયાવી-અમલની ધૂનવાળા પણ નોકર) હોય છે. ચાહુ પ્રકરણને અંતે નોંધ આપી છે તે જુઓ.

માજની મર્યાદાને ઉલ્લંઘન કરનારો નીવડ્યો અને ધર્મના માનસિક અવનતિ. અનુસાનોને દોષ આપનારો થઇ પડ્યો. વાત એટલે સુધી થઇ આવી કે બીજા કોઇ માણસો કે સંબંધી ધર્મ કરતા હોય તો 'આ તો ભારે મોટા ધરમની પૂંછડી થઇ ગયા છે!' એવી તેમની મસ્કરી કરવા લાગ્યો, તેમના તરફ હસવા લાગ્યો અને તેઓ આપડા ભોગથી ઠગાઇ ગયા છે, તદ્દન ભોળીયા છે-એમ તેમના સંબંધમાં ધારવા લાગ્યો; પોતાની જેમ જે પ્રાણીઓ અર્થ મેળવવામાં અને કામસેવનમાં તત્પર રહેતા હોય તેઓ જ ખરા સમજી વિચક્ષણુ ઠાલા છે એમ માનવા લાગ્યો; ખરેખરી રીતે પોતાના ઊંડા હૃદયમાં શુદ્ધ સત્ય તરીકે માનવા લાગ્યો કે-જે પ્રાણીને દરરોજ નવાં નવાં રૂપો ભેવા સાડ મળ્યાં કરતાં હોય, પોતાની સ્ત્રી જેને વશ હોય, જેની પાસે ઘણા પૈસા હોય અર્થાત્ જેની પાસે અઢળક દોલત હોય તેને અહીં જ મોક્ષ છે, તે જ ખરો સુખીઓ છે અને બાકીના બધા નકામાં ફાંફાં મારે છે, હેરાન થાય છે, ત્રાસ પામે છે. આવી રીતે તે અધમરાજ બાહ્ય દેશમાં જ રહ્યો, પોતાનું અંક ધન ખોઇ બેઠો, પોતાની ખરી દોલત હુંડાઇ બચ છે તેના ચોખ્ખા ખ્યાલથી વંચિત રહ્યો, છતાં આવી અતિ ખરાબ દશામાં પણ આનંદ માનવા લાગ્યો, સુખ સમજવા લાગ્યો, રાજ થવા લાગ્યો.

હવે એક વખત એક ચંડાળની સ્ત્રી ઘણી રૂપાળી હતી તે આ અધમના ભેવામાં આવી એટલે દૃષ્ટિના દોષથી તેને વિવેક બ્રહ્મનો એ ચંડાળણી ઉપર રાગ થયો, તેના તરફ આકર્ષણુ અધઃ પા ત. થયું, તેના ઉપર વ્યામોહ થયો. આવી મનુષ્યથી તબલયલી-અધમ વર્તન અને ધંધાવાળી સ્ત્રીને ભેતાં તેનામાં આસક્તિ થઇ, તે વખતે અધમે ન ગણી પોતાના કુળની આબરૂ, ન કલ્પના કરી લોકના અભિપ્રાયની, ન ક્યો પાપનો વિચાર, અને ન ક્યો ભવિષ્યનો વિચાર. વળી લોકોમાં એથી પોતાના આત્માની કે ભતની કેટલી હલકાઇ કહેવાશે તેનો પણ ખ્યાલ ન ક્યો, પોતે કાર્ય કરે છે કે અકાર્ય કરે છે તેનો વિવેક કે વિચાર પણ ન ક્યો અને માત્ર એ ચંડાળણીની સુંદર આમડીમાં આસક્ત થઇ તેના સામું ભેઇ જ રહ્યો, ત્યાં ને ત્યાં પોતાની નજરને ચોંટાડી દીધી અને બીજી કોઇ બાબત કે વસ્તુ તરફ નજર જ ન કરી. અધમ-રાજનું આરું અતિ વિપરિત લોકનિધ તુચ્છ વર્તન ભેઇ સર્વ લોકો તેની ઘણી નિંદા કરવા લાગ્યા, તેનો ઉઘાડી રીતે તિરસ્કાર કરવા લાગ્યા અને તેને શ્રીટકાર આપવા લાગ્યા. આવી રીતે અંતરંગ રાજ્યથી

તે ભ્રષ્ટ થયો અને બાહ્ય પ્રદેશમાં જનસમૂહથી પણ નિંદા પામ્યો. આખરે સર્વ લોકોએ એકઠા મળીને એ મહા અકર્મ કરનારના અતિ અધમ કાર્ય પર વિચાર કરી તેને રાજ્યમાંથી કાઢી મૂક્યો કારણ કે માત્ર ગુણો જ સર્વત્ર પૂજ્ય છે, ત્યાર પછી બાહ્ય પ્રદેશમાં અતિ ભયંકર દુઃખો સહન કરીને આખરે નિકૃષ્ટ રાજની પેઠે પાપી-પંજર (નરક)માં મહા ખરાબ અવસ્થા પામ્યો. ત્યાં કર્મપરિણામ રાજ્યે તેને કહ્યું કે “અલ્યા છોકરા! તેં રાજ્ય બહુ ખરાબ રીતે કર્યું, તને રાજ્ય કરતાં આવશ્યું નહિ!-” આ પ્રમાણે કહીને તેને અ-નેક પ્રકારની પીડાઓ કરવામાં આવી.

(વિતર્ક કહે છે કે) અપ્રયુક્ત! તે વખતે મારા મનમાં વિચાર થયો કે નિકૃષ્ટની પેઠે આ અધમરાજ્ય રાજ્ય મળવા છતાં

૨ અધમનું સ્વરૂપ બતાવતાં તત્વાર્થ ભાષ્યમાં કહ્યું છે કે રૂઢ ફલમેવ તુ અધમો । અધમ પ્રાણી આ ભવમાં જ બધું આવી ગયું એમ સમજે છે. એ સંબંધમાં ક્ષેત્રકર ગણિ પદ્મપુસ્તક ચરિત્રમાં બહુ લંબાણથી ઉલ્લેખ કરે છે. પરલોકને નહિ માનનારા, કેવળ આ લોકને માનનારા, અર્થ અને કામને જ પુરુષાર્થ માનનારા, ઈદ્રિયસુખની અભિલાષા રાખનારા, સંસારના ભય વગરના, જન્મમરણથી યનારા દુઃખને નહિ બાણનારા, કૂર કર્મના પરિણામને નહિ વિચારનારા પ્રાણીઓ આ કક્ષામાં આવે છે. ઇચ્છામુજબ ખાવું પીવું, ગમે તેમ જો-લવું, નીચ કર્મ કરવાં એ તેઓની જીવનપ્રવૃત્તિ હોય છે. એવા પ્રાણીઓ લોક-નિંદાની અવગણના કરનાર અને લોકલાજ કે મર્યાદા શરમ વગરના હોય છે. નટ, બજારીયા, જીવડીયા, ચોર, કથક અને નારિતકોનો આ વર્ગમાં સમાવેશ થાય છે. ધર્મની નિંદા કરનાર, ધર્મીઓનું હાસ્ય કરનાર, મોક્ષની નિંદા કરનાર, આત્મા હોઈ શકે નહિ એમ માનનાર, સદાચાર તરફ હસનાર, અધમ લોકો પરલોક મા-નતા નથી, પૂજન સેવનને ઢોંગ માને છે, બ્રહ્મચર્યાદિ વ્રતપાલનને પોતાની જાતને છેતરવા જેવું માને છે, ધર્મના ઉપદેશ કરનારા ઢોંગીઓ છે અને તેઓનું કામ જોળા લોકોને છેતરવાનું છે એમ તેઓ માને છે, દેવગુરુની પૂજા એ ધનનો ખોટો વ્યય કરવા જેવું છે એમ માને છે અને માત્ર ધન અને કામ પોતાની જાતને અંગે અને તેટલા પૂરતા ઉપયોગી ગણે છે. પૈસાથી સર્વ સત્તા માન અને કાર્યો બને છે તેથી તેને બહુ અગત્યના ગણે છે. અહીં તેમણે એક મોહરત્તિ પ્રધાનનું દષ્ટાન્ત આપ્યું છે. એ તદ્દન ખોટી સલાહ આપનાર અને રાજને કુમાર્ગે દોરનાર હતો, અને એને પોતાના ખોટા ઉપદેશને પરિણામે સંસારમાં ઘણું રખડવું પડ્યું હતું એમ તે કથામાં બતાવ્યું છે. સિદ્ધર્ષિગણિએ દૃષ્ટિયોગિનીની કલ્પના આ પ્રસ્તાવમાં ચક્ષુરિદ્રિયની હકીકત લાવવા માટે કરી છે, બાકી એમનું દૃષ્ટિબિન્દુ અંતરંગ બાહ્ય રાજ્યને અંગે છે. અધમ માણસો અહીં વૈભવ ભોગવવા વાળા અને સ્વાત્મસંતોષી અથવા એકાંત સ્વાર્થી હોય છે એવો સર્વ અંધકારીનો અભિપ્રાય છે.

આવી અવસ્થા પામ્યો, પોતાનું રાજ્ય ઝોળખી શક્યો વિતર્ક વિચારણા. નહિ, રાજ્ય ભોગવી શક્યો નહિ અને આખરે ભારે હેરાનગતિ પામ્યો તેનું મુખ્ય અથવા તો એક જ કારણ અજ્ઞાન જણાય છે. એ જો પોતાની વસ્તુ, પોતાની જાત અને પોતાના સૈન્યને ઝોળખતો હોત-ઝોળખી શક્યો હોત તો તેની આવી દશા થાત નહિ.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

૩. ૪. વિમધ્યમ-મધ્યમ રાજ્ય.

પ્રથુહ પાસે વિશેષ હકીકત જણાવતાં વિતર્ક કહે છે:-^૧
દેવ! ત્રીજા વર્ષમાં વિમધ્યમને રાજ્ય સોંપવામાં આવ્યું. અગાઉ ઘોષણા કરીને સર્વને જણાવવામાં આવ્યું હતું તેમ વિમધ્યમનું રાજ્ય પણ જાહેર કરવામાં આવ્યું.

૩. વિમધ્યમરાજ્ય.

અગાઉ મહામોહની વિચારણા થઈ હતી તે પ્રમાણે આ વખતે પણ થઈ. અત્રે સૈન્યમાં આ નવીન રાજ્ય સંબંધી વિચાર થયો, અર્થાત્ થઈ અને નિર્ણયો થયા તે સંબંધી કાંઈક વિગત અત્રે વિચારીએ.

મહામોહ રાજ્યે પોતાના વિષયાભિલાષ મંત્રીને પૂછ્યું “ભદ્ર! આ વળી અંતરંગ રાજ્યનો નવો રાજા થઈને આવ્યો છે તેના સંબંધી હકીકત શી છે તે તમે વર્ણવો. એ નવા રાજા કેવા છે તે વિગતવાર કહી બતાવો.”

૧ ઉત્તમસૂરિ હરિરાજ સમક્ષ આનંદ નગરમાં આ વદ્વુરુપ ચરિત્ર બોધ આપવા માટે કહે છે-આખી વાર્તા સંસારીજીવ સદામમ સમક્ષ કહી સંભવાને છે જે વખતે અમલીતસંકેતા, પ્રજાવિશાળા વિગેરે બેઠેલા છે.

૨ જુઓ પૃ. ૧૫૬૪.

વિમધ્યમ માટે મંત્રીનો મત.

ધર્મ માટે તેની સહજ લાગણી,

ઉપાયનો નિર્ણય અને અમલ.

વિષયાભિલાષ મંત્રીએ જવાબ આપ્યો. “ મહારાજ ! આ નવો રાજ્ય થઈને આવ્યો છે તે આપણા તરફ પ્રેમથી જોનારો તો છે અને તેથી આપણને વહાલો તો ખરો; પણ એ ચારિત્રરાજ તરફ પણ જરા જરા જોયા કરે છે. એ નવો રાજ્ય આપણને પોતાના ભાઈ જેવા ગણે છે તેની સાથે એ પેલા ચારિત્રરાજના લશ્કરની પણ અપેક્ષા રાખે છે. વાત એટલી છે કે એનો આપણી તરફ પક્ષપાત વધારે છે, એને આપણે માટે લાગણી અને હેત ઘણાં છે અને ચારિત્રરાજ તરફ એનો આદર મંદ મંદ છે. એ રાજ્ય આ લોક (આ ભવ)ના સંબંધમાં જેમ ચિત્ત લગાડ્યા કરે છે તેમ કોઈ કોઈ વખત પર લોક (પરભવ)ની વાત પણ એ જરા જરા કરે છે, પરલોક ઉપર એ જરા નજર પણ નાખ્યા કરે છે. એનું મન વિશેષે કરીને તો પૈસા પેદા કરવામાં અને પૈસાના રક્ષણ કરવામાં તથા કામલોગમાં આસક્ત છે પણ વચ્ચે વચ્ચે એ સહજ ધર્મ કાર્ય પણ કરે છે. એ પ્રકૃતિએ ભદ્રક (સરળ) છે, સર્વ દેવોની અને સર્વ પ્રકારના ગુરુઓની સ્તુતિ કરનારો છે, દાન દેવાની ઇચ્છાવાળો છે, શીળ પાળવા તત્પર છે અને સાચા શાસ્ત્ર ઉપર કોઈ પણ પ્રકારનું દૂષણ લગાડનાર નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી રાજ્ય ! આ નવો રાજ્ય આપણને બહુ સારો નથી, કારણ કે એ ચારિત્રધર્મના સૈન્યને પણ જરા જરા જાણે છે અને એના તરફ સહજ ઢળતો છે. દેવ ! તેટલા માટે આપણે આ વર્ષે જરા વધારે સાવધાન થઈને રહેવું પડશે. ગમે તેમ કરીને એ નવા રાજ્યને અંતરંગ રાજ્યમાં બનતા સુધી પ્રવેશ જ ન કરવા દેવો. જો એ સંબંધમાં ગફલતી કરી એને અંતરંગ રાજ્યમાં પ્રવેશ કરવા દેવામાં આવશે તો જેવો એ અંદર દાખલ થયો કે તુરત જ પોતાના સૈન્યને ઐાળખી તેને પાળવા મંડી જશે અને પછી જરૂર આપણા લશ્કરને બાધા-પીડા કરશે, હેરાન કરશે. એ બહાર રહીને (અંતરંગ રાજ્યમાં પ્રવેશ કર્યા વગર) ઉપર ઉપરથી પોતાના લશ્કરની પરિપાલના સહજ કર્યા કરશે તો તેથી આપણા લશ્કરને ત્રાસ થશે નહિ, પણ એ જો અંદર દાખલ થયો તો આપણી પરિસ્થિતિ આકરી અથવા કફોડી જરૂર થઈ જશે. અગાઉ આપણે જેવી રીતે યોગિની દૃષ્ટિ સાથે રહીને અધમને બહારને બહાર રાખ્યો હતો તેમ આ નવા રાજ્યને પણ ગમે તેમ કરીને બહાર જ રાખવો. જરા પણ વખત

ખોયા વગર મહારાજ ! આ સર્વ બાબતની ગોઠવણુ કરવા હુકમ આપી દો. વિમધ્યમ અહીં આવી અંદરના રાજ્યનો વિશેષ કબ્જે મેળવે તે પહેલાં એ સર્વ બાબત આપણા હિત ખાતર થઈ જવી નેહ્યે. આ પ્રમાણે સાંભળીને મહામોહ મહારાજે એ જ પ્રમાણે કરવાનો તુરત જ હુકમ આપ્યો.

વિમધ્યમ રાજ્ય વર્તન અને પરિણામ.

મોહરાજના અનુચર ચોરોએ મોહરાયનો હુકમ મળતાં દેવી દૃષ્ટિને આગળ કરીને નવા રાજ (વિમધ્યમ)ને ધકેલીને બહાર કાઢ્યો, એનું આખું રાજ્ય તે ચોરોએ પોતાને હાથ કરી લીધું, પણ આ વખતે તેઓએ ચારિત્રરાજના લશ્કરને બહુ પીડા ન કરી અને કાંઈક કાંઈક તેની પણ અપેક્ષા રાખી. આ સર્વ બાબતનું પરિણામ એ થયું કે એ રાજ (વિમધ્યમ) પોતાના અંતરંગ રાજ્યથી તો તદ્દન બહાર-દૂર જ રહ્યો પણ વચ્ચે વચ્ચે તે જરા માનસન્માન પૂજન કરીને ચારિત્ર-રાજના લશ્કરને પણ સહજ પાળવા લાગ્યો.

વિમધ્યમે ગોઠવણુ એવી રાખી હતી કે રાત્ર અને દિવસના વિભાગો પાડીને અમુક વખત તે ધર્મકાર્ય કરતો નવા રાજની હતો, અમુક વખત પૈસાની લેવડદેવડમાં વખત ગોઠવણુ. ગાળતો હતો, અમુક વખત વિષયસ્તેવનમાં સમય નિર્ગમન કરતો હતો. આવી રીતે દરેક કાર્યને યોગ્ય વખતે ધર્મ અર્થ અને કામમાં પ્રવૃત્તિ કરતો હતો. એને નેહને ચારિત્રધર્મ વિગેરે રાજ્યો પણ જરા જરા સંતોષ પામેલા અને તૃપ્ત થયેલા હોવાથી અગાઉની પેઠે શોક કરતા નથી, કકળાટ કરતા નથી, રડતા નથી.

આ વખતે આ રાજ કેવું રૂપ ધારણુ કરતો હતો તે તમારે ધ્યાન. ખ્યાત રાજનું રૂપ નેહ લેવું. તેઓ જ્યારે પોતાથી બની શકતી રીતે ધર્મ અર્થ અને કામ એમ ત્રણે વર્ગ સાધતા હોય છે ત્યારે જેવા દેખાય છે તેવો એ વિમધ્યમરાજ દેખાતો હતો.

આવી રીતે વિમધ્યમ પોતાનું રાજ્ય ચલાવી રહ્યો હતો તે વખતે લોકોમાં એ ભાગ્યશાળી અને પુણ્યશાળી તરીકે પ્રશંસા પામ્યો. લોકો કહેવા લાગ્યા કે આ રાજ નસીબદાર છે અને પુણ્ય કરનારો છે. એ વિમધ્યમનો કર્મપરિણામ નામનો પિતા હતો તે પણ પોતાના છોક-

રાની રાજ્યપાલનપદ્ધતિ અને ચેષ્ટા ભેદને જરા રાજી થયો. અપ્રત્યુ-
દ્ધ! મેં તે વખતે એમ સાંભળ્યું હતું કે એ પિતા ત્યાર પછી એને
કોઈ વખત સુખ આપે તેવા સંયોગવાળા પશુસંસ્થાન (તિર્યચગતિ)-
માં મૂકતો હતો, કોઈવાર સુખથી ભરપૂર માનવાવાસ (મનુજમતિ)માં
મૂકતો હતો, અને કોઈ વખત સુખથી ભરપૂર વિષ્ણુધાલય નગર (દેવ-
ગતિ)માં પણ મૂકતો હતો.^૧

*

*

૧ વિમધ્યમના રાજ્યની જે હકીકત અહીં કહી બતાવી છે તે ઉપરથી જ-
ણાયું હશે કે સિદ્ધર્ષિગણિની વ્યાખ્યા પ્રમાણે એ ત્રીજા વિભાગના પ્રાણીઓ મુ-
ખ્યત્વે તો આ સંસારમાં (ભવમાં) આસક્ત હોય છે, પણ પરભવની અપેક્ષા
રાખે છે, એ ધન અને કામના અર્થો હોય છે, પરંતુ ધર્મની પણ સન્મુખ રહે છે.
દુનિયાના વહેવાર પ્રમાણિક માણસો એ આ વિભાગનો આદર્શ છે. તરવાર્ય
બાપ્યમાં કહે છે કે વિમધ્યમસ્તુમયફલાર્યમ્ । વિમધ્યમ પ્રાણી આ ભવ અને
પરભવ એમ બન્ને પ્રકારનાં ફળની અપેક્ષા રાખે છે. ક્ષેત્રંકરગણિ પદ્-
પુષ્પચરિત્રમાં આ વર્ગના પ્રાણીઓતું વર્ણન કરતાં વિસ્તારથી તેનાં લક્ષણ
બતાવે છે: તેઓ કહે છે કે-વિમધ્યમ પુરુષો ધર્મ, અર્થ અને કામ પુરુષાર્થને એક
ખીજ સાથે વિરોધ ન આવે તેવી રીતે એકસરખી રીતે સેવે છે, મોક્ષ પુરુષાર્થ-
ને તો ગળનિમીલિકા (અહંકારથી ચાલતા હાથીની ઉપેક્ષા) માફક તણ દે છે,
પણ તેની નિંદા કરતા નથી અને લોકોને કહે છે કે ધર્મ કરશું તો ભવાંત-
રમાં પુત્રપરિવાર મળશે, રાજ્યગાદી મળશે-આવી અપેક્ષાથી દાન શીલ તપ તરફ
પ્રવૃત્ત થાય છે, કાંઈક પરોપકાર પણ કરે છે અને તીર્થસેવા કરે છે. બ્રાહ્મણ,
ક્ષત્રિય, વાણીઆ, કણ્ઠી, રાજા વિગેરે આ લોક અને પરલોકને નાશાત્મક
માનનારા અને કુશાસ્ત્રને માનનારા, મોક્ષની અભિલાષાવાળા ન હોવાથી જ્ઞાન
ધ્યાન તપમાં કષ્ટ માનનારા મિથ્યાદષ્ટિ પુરુષો પરમાર્થ દષ્ટિવાળા ન હોવાથી આ
વિમધ્યમના વર્ગમાં આવે છે. વળી ભવિષ્યમાં ચક્રવર્તીની કે દેવેન્દ્રની ઋક્ષિ મેળ-
વવાની ઇચ્છાથી તપસ્થા આદિમાં પ્રવૃત્તિ કરનારા સમકિતી જીવોના પણ આ
વર્ગમાં સમાવેશ થાય છે. આ વર્ગના પુરુષો ધર્મની અપેક્ષા રાખે છે, પરલોક
વિરક્ત ભય તેડું કર્મ કરતા નથી, સ્વર્ગ નરકને માને છે અને પાપથી ડરે છે.
તેઓ કહે છે કે ધર્મથી સારા ફળમાં જન્મ થાય છે, સુંદર સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય
છે, લાંબુ આયુષ્ય મળે છે, શરીરમાં બળ આવે છે, નિર્મેળ યશ ફેલાય છે, વિદ્યા
પ્રાપ્ત થાય છે, પૈસા મળે છે, લંગલમાં મહાભયથી બચાવ થાય છે અને ધર્મથી
સ્વર્ગ તેમ જ મોક્ષ મળે છે. આ વર્ગના પ્રાણીઓ ધર્મની અપેક્ષા રાખે છે પણ
સાચો માર્ગ બરાબર નજીક નથી. ધર્મના યથાસ્થિત સ્વરૂપને ત નજીકનાર
આવા પ્રાણીઓ યથેચ્છ રીતે વિચરે છે તેથી ધર્મનાં ખરાં ફળને પામી શકતા
નથી. ત્યાં પછી એક શ્રીપતિ વણિકની કથા આપી છે. એ વાણીએ ધર્મનિમિત્તે
મહાયજ્ઞો કર્યા પણ અંતે જે પુત્ર અને પુત્રવધૂને પોતાની મિલકત સોંપી મરણ
પામ્યે તે પુત્રાદિકે જ તેને પિંડદાન આપવાને વખતે બકરા તરીકે ધયેલા તેના જ

[આજી

(૪) મધ્યમ રાજ્ય.

એવી રીતે વિમધ્યમ નામના ત્રીજા પુત્રનું રાજ્ય પૂરું થયા પછી ચોથે વર્ષે મધ્યમ નામના ચોથા પુત્રનું રાજ્ય થયું. અંતરંગ રાજ્યપર તેની નીમણુક જાહેર ઘોષણાથી અગાઉ માફક પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી. અગાઉની પેઠે મહામોહ અને તેના મંત્રી વચ્ચે આ રાજ્ય સંબંધી વાતચીત અને વિચારણા થઈ, તે પ્રસંગે વિષયાભિલાષમંત્રીએ નીચે પ્રમાણે હકીકત જણાવી.

મધ્યમરાજ્યનાં લક્ષણો.

“ મહારાજ! આ મધ્યમ નામનો નવો રાજા આવ્યો છે તે ભાવ-પૂર્વક ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષ એ ચારે પુરુષાર્થોમાં આખો વખત ચાલુ પ્રયાસ કરનારો છે, વળી એ ચાર પુરુષાર્થોમાં પણ મોક્ષને જ ખરા પરમાર્થ સ્વરૂપે જાણે છે, એને પરમ સાધ્ય જાણે છે અને એ મેળવવા માટે અને તેટલો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ એમ બરાબર સમજે છે, વળી તે એમ પણ જાણે છે કે એ મોક્ષરૂપ સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવાનું પરમ સાધન ધર્મ પુરુષાર્થ છે, એ હકીકતને લક્ષ્યમાં લઈને એ અથે અને કામ પુરુષાર્થોમાં બહુ આસક્ત થતો નથી. વળી એ ધન અને વિષય (અથે અને કામ)ના દોષો સારી રીતે વિચારી શકે તેવો છે તેા પણ તેનામાં અત્યંત વિશાળ પરાક્રમની ગેરહાજરી હોવાને લીધે તે બંનેને અંગે પ્રવૃત્તિ કર્યા કરે છે અને પોતાના પુત્ર સ્ત્રી સગાં વિગેરેને જો કે એ ખરેખરા પરમાર્થથી અંધનરૂપ સમજે છે છતાં તે અંધન છોડી શકતો નથી; વસ્તુસ્વરૂપ તે બરાબર સમજે છે, પણ તેનામાં સત્ત્વ પૂરતું ન હોવાથી બહાર પડી શકતો નથી; આડી એની લાગણી મોક્ષ મેળવવા તરફ છે, એનું ચિંતવન હમેશા એ લક્ષ્ય તરફ રહે છે.”

વધ કર્યો. પછી જન્માંતરમાં પોતે પાછે તેનો વધ કર્યો અને પાછો પોતાનો વધ થયો. મતલબ ધર્મનું બરાબર સ્વરૂપ ન સમજવાથી ધર્મને પહોંચે તેને મહા ત્રાસ ઉત્પન્ન થયો. દુષ્ટિરાગવાળા સર્વ જીવોનો આ વર્ગમાં સમાવેશ થાય છે.

આ સર્વ બાબતોનું પૃથક્કરણ કરતાં જણાય છે કે વિમધ્યમ નામના ત્રીજા વિભાગમાં બહુધા સંસારઆસક્ત, અર્થ કામમાં તત્પર, વચ્ચે વચ્ચે ધર્મ કરનાર વહેવાર મનુષ્યોનો સમાવેશ થાય છે. પાપભીરૂ અને સાધારણ રીતે ઠીક ઠીક રીતે વર્તનાર શેરીઆઓ, પ્રમાણિક નોકરો અને હોડોત્તર મિથ્યાત્વને અંગે ધર્મ કરનાર જૈન એ સર્વ આ ત્રીજા વિભાગમાં આવે છે. આંતર દુષ્ટિએ તેઓને ધર્મ થતો જ નથી, બાહ્ય રીતે સારા દેખાય છે અને તેમનું સાધ્ય બહુ સાદું અને અપેક્ષિત હોય છે, આત્મિક ઉત્થાનને અંગે શૂન્યતા હોય છે.

{વિતર્ક કહે છે કે-‘વિષયાભિલાષમંત્રીએ મહામોહ વિગેરે મહા-
રાજ્યોને મધ્યમ સંબંધી હકીકત નિવેદન કરી અને એ સર્વ હકીકત
મેં ત્યાં લોકોમાં વાતચીત ચાલતી હતી તે પરથી સાંભળી લીધી.’
અપ્રયુક્ત શિષ્યે તે વખતે પ્રશ્ન કર્યો ‘અહો વિતર્ક! તેં બહુ સારી
વાત સાંભળી! હવે લોકોમાં તેં તે વખતે આ સંબંધમાં ખીલું વધારે
શું શું સાંભળ્યું તે વિગતવાર મને કહી સંભળાવ.’ વિતર્કે વાત આ-
મળ ચલાવી. }

મોહરાયની ભૂમિપર અર્ધ આક્રમણ.

ચારિત્રરાજના સૈન્યમાં મોટા આનંદ.

યોગિની દૃષ્ટિદેવીની અર્કિચિત્કરતા.

‘આપને જે સિદ્ધાન્તગુરુએ સર્વ વાત અગાઉ કરી હતી તે જ
સિદ્ધાન્તની સાથે એ મધ્યમરાજ્યને ઝોળખાણ હતી, સારો પરિચય
પણ થયેલો હતો અને એ ગુરુ મધ્યમરાજ સાથે સારો સંબંધ રાખતો
હતો. એ સિદ્ધાન્ત ગુરુએ એક વખત સાધારણ વાતચીતમાં ઉદ્દેશ-
પૂર્વક એને સમજાવી દીધું હતું; તેથી પોતાના અંતરંગ રાજ્યને એ
મધ્યમરાજ કાંઈક ઝોળખી ગયા હતા. સિદ્ધાન્તે તેને તે વખતે જે
ઉપદેશ કર્યો તેથી ચારિત્રરાજનું લશ્કર પણ તેના ઝોળખવામાં જરા
જરા આવી ગયું અને પોતાનું અસલ રૂપ અને ખરેખરી ઋદ્ધિ સ-
મૃદ્ધિ કેટલાં અને કેવાં હતાં તે પણ ઘણુંખરું તેના જાણવામાં
આવી ગયું હતું. વળી એ સિદ્ધાન્તગુરુના કહેવાથી મહામોહ વિગેરેની
રાત્રુતા કેવી આકરી છે અને ચોર તરીકે તેઓનું જીવન કેવું ભયંકર
છે તે પણ તેના (મધ્યમરાજના) જાણવામાં આવી ગયું હતું. આ પ્રમાણે
હકીકત હોવાથી મધ્યમ રાજ્યે અંદરથી પોતાનું બળ (વીર્ય) વાપરીને
થોડી થોડી અંતરંગ રાજની ભૂમિ પોતાને તાલે કરી અને અડધા
રસ્તા સુધીનું રાજ્ય પોતાના હાથમાં લઈ લીધું. આ પ્રમાણે હકીકત
ખનવાથી ચારિત્રરાજ વિગેરે જે મધ્યમરાજના પોતાના સેનાનીઓ
હતા તે જરા રાજ થયા અને પેલા ચોરો અને ધાડપાડુઓને જરા
પીડા થઈ આવી. આ પ્રમાણે ખનવાથી મહામોહાદિ ચોરો મધ્યમ-
રાજનું વીર્ય કેટલું છે તે જોઈ ગયા એટલે તેઓ પણ તેનામાં આસક્ત
જ રહ્યા, તેના રાજ્ય ઉપર પોતાની સત્તા અને પોતાને દોર એકલો
ચલાવવાનો વિચાર માંડી વાજ્યો, પરંતુ સર્વે ચોરો તેના નોકર જેવા
થઈને તેની પાસે ને પાસે રહ્યા અને પોતાના મનમાં અંદરખાનેથી

૧ સિદ્ધાન્તનો આ અપ્રયુક્ત શિષ્ય છે તે માટે જુઓ પ. ૧૪૫૭-૫૮.

ધૂળતા રહ્યા, ખીતા રહ્યા. ચારિત્રધર્મ વિગેરે રાજ્યો પોતાના શેઠનું આટલું પણ વીર્ય જોઈને મનમાં જરા જરા મલકાતા રહ્યા અને પોતાના મોટા લશ્કર નગર અને સંબંધીઓ સાથે મળીને રાજ થયા. જે યોગિની દૃષ્ટિદેવીએ અગાઉ રાજ્યોને વશ કરી લીધા હતા તે પણ મધ્યમરાજને અત્યંત બાધા પીડા નીપજવી શકી નહિ.

ઉપર પ્રમાણે હકીકત બનવાથી મધ્યમરાજ જેણે પોતાના મંડળને થોડું થોડું જીતી લીધું હતું, તે પોતાનું રાજ્ય ચલાવવામાં સમય પસાર કરતો હતો અને પોતાનું સામ્રાજ્ય વિસ્તારવા માટે યોગ્ય અવસરની રાહ જોતો હતો.^૧

બહિર્દેશમાં એ મધ્યમરાજના બહુ વખાણુ થયા: લોકો કહેવા લાગ્યા કે આ રાજ ખરો ભાગ્યશાળી છે, પુણ્યશાળી છે, એને સાચો માર્ગ પ્રાપ્ત થયો છે, એને ધન્ય છે.

સ્વરૂપ દર્શન.

જૈનશાસનમાં વર્તતા જે જીવોએ સાચો માર્ગ પ્રાપ્ત કર્યો હોય, જેઓનાં મન સાચી શ્રદ્ધાથી શુદ્ધ થયેલાં હોય, જેઓ જીવ અજીવ વિગેરે તત્ત્વોના બળુકાર હોય, જેઓ પોતાની શક્તિપ્રમાણે અને તેટલાં પાપોથી પાછા હુકેલા હોય (દેશવિરતિયુક્ત), જેઓ પોતાની વિશુદ્ધ પરિણતિથી આખા ભુવનને બની શકે તેટલો આનંદ-આહ્લાદ કરાવનાર હોય-આવા પ્રાણીઓ જે પ્રકારનાં અનુષ્ઠાનો કરે તે પ્રકારનાં આચરણો મધ્યમરાજએ પોતાનું રાજ્ય ભોગવતી વખતે કર્યાં હતાં એમ સમજી લેવું. પરલોકને માટે ઉદ્યમ કરનારા આવા જે પ્રાણીઓ હોય અને જેઓ મોક્ષને ખરેખરે તત્ત્વ સમજી ગયા હોય તેઓ જે પ્રકારનું વર્તન કરે તેવા પ્રકારનું વર્તન કરનારો આ મધ્યમરાજ હતો.

એ મધ્યમરાજનો પિતા કર્મપરિણામ હતો તે તેના આવા પ્રકારના વર્તનથી કાંઈક રાજ થયો. એટલે જ્યારે એનો રાજ્યકાળ પૂરો

૧ દેશવિરતિની ભાવના હમેશા સર્વસંગભાગની હોય છે અને એવી ભાવના હોય તે જ દેશભાગ બરાબર બન્યો રહે છે અને આજળ પ્રગતિ થયા કરે છે.

થયો ત્યારે અસંખ્ય શુભોથી ભરપૂર ત્રિશુધાલયમાં તેનો (મધ્યમને) ભઈ ગયો.^૧

૧ ચોથા મધ્યમ વર્ગતા છવોતું પૃથક્કરણ કરતાં તત્ત્વાર્થભાષ્યમાં પૂજ્યપાદ ઉમારવાતિમહારાજ કહે છે કે પરલોકહિતાર્થેવ, પ્રવર્તને મધ્યમઃ ક્રિયાસુ મદા । મધ્યમ પ્રાણી સર્વદા પરલોકમાં પોતાનું હિત યાય તેટલા માટે ધર્મક્રિયામાં પ્રવર્તે છે. અધમાધમ બંને બગાડે છે, અધમ આ ભવને જ જીએ છે, વિમધ્યમ બંને સુધારવા પ્રવ્રત કરે છે ત્યારે મધ્યમ પરલોકના હિતની અપેક્ષા રાખી સર્વ કાર્ય કરે છે.

પદ્મપુરપ ચરિતના લેખક ક્ષેત્રમંકરગણિ જણાવે છે કે-મધ્યમ પુરુષો ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષ એ ચારે પુરુષાર્થને માનનારા હોય છે, પણ એ ચારનાં મોક્ષને પરમ તત્ત્વ માને છે; છતાં એનામાં સત્ત્વની હીનતા હોય છે અને એ સ્ત્રી-પુત્રમાં બંધાયેલા રહે છે, એ પરમાર્થ બરાબર જાણે છે, સંસારની અસારતા સમજે છે, વિષયોએને યતાં બચકર પરિણામો અવલોકે છે, ઇદ્રિયોની ઉન્માર્ગગમનવૃત્તિ સમજે છે, છતાં વિષયોની મધુરતાને લીધે, ઇદ્રિયો અપજા હોવાને લીધે, સંસાર-સ્વભાવ એકદમ ન ઓળંગી શકાય તેવો હોવાને લીધે, (તેને) મોક્ષ નહક ન હોવાને લીધે અને કર્મોના પ્રભાવ અચિન્ત્ય હોવાને લીધે તેવા પ્રાણી દીક્ષા ગ્રહણ કરી શકતા નથી, સર્વવિરતિ આદરી શકતા નથી અને સંસારમાં રાટ્ટી પાનતું ધર્મધ્યાન કરે છે. જીવ અજીવ તત્ત્વને જાણનારા સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો જિનવચનના રહસ્યને જાણનારા, પોતાની રાજ્ઞિ પ્રમાણે ત્યાગ કરી જ્ઞાત પરચાખણ કરનારા શ્રાવકો આ વર્ગમાં આવે છે કેપરાંત જે સ્વભાવે ભદ્રક હોય, અંતઃકરણ-પૂર્વક દયા કરનારા હોય, રાજ્ઞિ છતાં શાંતિ, નિરભિમાન, સરળતા, નિર્લોભ આદિ શુભગુણ હોય, દાન આપનારા, શીળ પાળનારા, તપ કરનારા અને અંતરમાં શુદ્ધ ભાવ ભાવવાવાળા હોય તેવા પ્રાણીઓ આ મધ્યમ વર્ગના છે. આ સંબંધમાં જિન-ચંદ્ર નામના એક વલ્લિકપુત્રનું દૃષ્ટાન્ત આપ્યું છે એ કુમાર સાહસિક અને પોતાના બળ કેપર આધાર રાખનાર હોઈ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવા પરદેશ વહાણમાં ગયો, ત્યાં ચાર સ્ત્રીઓ પરણ્યો, સમુદ્રમાં ડૂબ્યો તે પછુ દેવકૃપાથી ઋદ્ધિ અને સ્ત્રીઓને મેળવી શક્યો અને અનેક પ્રકારની ઋદ્ધિ સમૃદ્ધિ ભોગવતા છતાં ભુવનભાનુ શુરની કૃપાથી દેશવિરતિ અંગીકાર કરી આનંદથી રહેવા લાગ્યો.

સર્વ ગ્રંથકારોના મત પ્રમાણે દેશવિરતિધર શ્રાવકો અને સાત્ય તત્ત્વ સમજનારા-મોક્ષાભિલાષી પછુ કષ્ટસાધ્યની કોટિમાં મૂકવા યોગ્ય પ્રાણીઓનો આ ચોથા વિભાગમાં સમાવેશ થાય છે.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

૫. ઉત્તમરાજ્ય.

તર્ક વિશેષ હકીકત જણાવતાં અપ્રયુક્ત શિષ્યને કહે છે:-
ઉપરના ત્રણ પ્રકરણમાં જણાવ્યું તેવું નિકૃષ્ટ, અધમ, વિમધ્યમ અને મધ્યમતું ચરિત્ર જોઈને અને તેઓની રાજ્યકાર્યને અંગે જૂદી જૂદી પરિસ્થિતિનું અવલોકન કરીને ત્યાર પછી હવે પાંચમે ઉત્તમ રાજ્ય એ સંબંધમાં શું કરશે, કેવી રીતે રાજ્ય પાળશે, તેના રાજ્યમાં કેવા કેવા અનાવો અને શે અને તેનું વર્તન કેવું રહેશે તે જાણવા માટે હું ઘણો ઉત્સુક થયો, મારા મનમાં એ આતત્વું કૌતુક સરખાતથી જ બહુ થયું. આ પાંચમા રાજ્યના રાજ્યમાં વળી કાંઈક નવી ધામધુમે થશે તેથી જરૂર કાંઈ જોવા જેવું મળશે એમ ધારી હું ઘણા કુતહળમાં પડી ગયો.

૫. ઉત્તમરાજ્ય.

અન્યદા આખા રાજ્યમાં-તમામ ગામોમાં અને શહેરોમાં અગાઉ મોકલેલ ઘોષણા થઈ કે-આ વરસે ઉત્તમ રાજ્ય સર્વ ઉપર રાજ્ય કરશે. આવા પ્રકારની ઘોષણા સાંભળીને સુંદર અને અસુંદર બન્ને અંતરંગ રાજ્યોના આખા પરિવારમાં વિચારણા ચાલી કે આ નવો રાજ્ય કેવો નીવડશે. ચારિત્રરાજના સૈન્યમાં અને મોહરાજના સૈન્યમાં વળી એક નવો અનુમાન અને વિચારણાનો ખડખડાટ ચાલ્યો અને આ નવીન રાજ્ય તેઓ પ્રત્યેકના સંબંધમાં કેવો નીવડશે તે સંબંધી મંત્ર થવા માંડ્યો.

સદ્બોધકથિત ઉત્તમ ગુણો.

હવે સદ્બોધ મંત્રીએ આખા સૈન્યની શાંતિ જાળવી રાખવા સારૂ ચારિત્રધર્મરાજ સમક્ષ આ ઉત્તમરાજ્યના ગુણોનું વિસ્તારથી વર્ણન કરી અતાવ્યું તે આ પ્રમાણે:-

“અહો લોકો ! તમે આ નવા રાજ્યથી જરા પણ ગભરાશો નહિ. આ નવો રાજ્ય તો ઘણો સારો છે, એ આપણા તરફ ઘણું હેતુ રાખનારો છે અને આપણા આનંદમાં ઘણો વધારો કરે તેવો છે. એના સંબંધમાં એક ઘણી જાણવા જેવી હકીકત એ છે કે એ રાજ્ય પોતાનું આ (નવીન) રાજ્ય અનેક મહામૂલ્યવાળાં રત્નોથી ભરપૂર છે એ હકીકત બહુ સારી રીતે જાણે છે. કોઈ કોઈ અગાઉના રાજ્યો પોતાનાં રાજ્યને ઓળખતા જ ન હોતા એવો આ મૂર્ખ રાજ્ય નથી, એટલું જ નહિ પણ આપણા આખા લશ્કરના દરેક નાયક સેનાની અને ઉપરીને એ બરાબર નામથી અને ગુણથી પીછાને છે, આપણા દરેકમાં શા શા ગુણો છે અને તે ગુણોને અને પોતાનો દરેક સાથે કેટલો સંબંધ છે તે સર્વે તે બરાબર સમજે છે; વળી આપણું લશ્કર કેવું છે, કેટલું છે, આપણા સૈન્યના નાનામાં નાના સેનાનીના ગુણો કયા કયા છે, આપણા સંબંધમાં કયાં કયાં ગામો નગરો અને સ્થાનો છે, કયા કયા દેશો છે, અતરંગ રાજ્યમાં કયા કયા ચોરો છે અને કોણ સાચી પવિત્ર દાનતના છે-એ સર્વે હકીકત તે બરાબર જાણે છે; વળી આ રાજ્યમાં કયા પ્રકારની પરિસ્થિતિ ઘણી ઉત્તમ પ્રકારની છે. બરાબર વસ્તુસ્થિતિ શી છે તે ઉત્તમરાજ્ય સારી રીતે જાણે છે, સમજે છે અને વિચારે છે. વળી તમને એક વધારે અગત્યની વાત કહું. એ રાજ્ય વસ્તુસ્થિતિ સમજે છે એટલું જ નહિ પણ સમજેલી વાતને બરાબર અમલમાં મૂકવા તે તૈયાર છે, એ આપણા સૈન્યના બળમાં વધારો કરનારો છે, આપણો યશ વધારનારો છે, આપણા તેજમાં વધારો કરાવે તેવો છે, મહામોહ વિગેરે આપણા દુર્મનને શત્રુ તરીકે ઓળખનારો છે, તેમને દાખી દેનારો છે, તેમને હાણનારો છે-આવી રીતે એક રાજ્યને યોગ્ય સર્વે ગુણોથી તે અલંકૃત થયેલો હોવાને લીધે એ રાજ્ય આપણે માટે ઘણો સારો છે, માટે તમારે જરા પણ ગભરાવાની જરૂર નથી. અત્યારે એનું રાજ્ય થયું છે તે પરમાર્થ નજરે આપણું પોતાનું જ રાજ્ય છે એમ તમે સમજો. દેવ ! આ બાબતમાં જરા પણ શંકા કે સંશય કરવા જેવું નથી.”

ચારિત્રરાજ્યના વર્ગમાં આનંદ.

મોહરાજ્યના વર્ગમાં તરખાટ.

સહબોધ મંત્રીનાં આવાં વચનો સાંભળીને ચારિત્રધર્મ વિગેરે રાજ્યોનાં મુખકમળો ઘણાં પ્રકુલિત થયાં, સર્વને ઘણા આનંદ થયા. પછી તેઓએ સંતોષથી આનંદમાં આવી જઈ ચારે તરફ લોકોને અમલ્કાર થાય તેવો હર્ષ મહોત્સવ કર્યો, વધામણીઓ આપી અને પરસ્પર

અભિનંદન આપ્યું, સર્વ રાજ્યો આનંદ રસમાં લીન થઇ ગયા અને
ગાવા લાગ્યા કે:-

इदमुत्तमराज्यमहो प्रबलं,
दलित्ताखिलतस्करवृन्दबलम् ।
अचिरेण भविष्यति तत्सदृशं,
प्रमदाय च साधुजनस्य भृशम् ॥

“ અહો! આ ઉત્તમરાજના પ્રબળ રાજ્યમાં ચોરોના આખા
“ દોળાને દાખી નાંખવામાં આવશે, થોડા વખતમાં તે ઉત્તમ પ્રકારનું
“ થઇ જશે અને ખાસ કરીને સાધુ પુરૂષોને તે ઘણો આનંદ આપનાર
“ થશે.

મહામોહના રાજ્યમાં ઉત્તમ રાજના રાજ્ય સંબંધી સમાચાર ફે-
લાયા અને મંત્રીએ તેની હકીકત સ્પષ્ટ કરી એટલે સર્વે રાજ્યો અને
આખું મોહરાજનું લંકર તો તદ્દન હતાશ થઇ ગયું. તેઓ મુખેથી
મોલવા લાગ્યા કે ‘ અરે! આ તો ઠાર મુઝા!!’ દેખાવમાં પણ જાણે
તેઓ મરી ગયા હોય તેવા અધમુઆસરખા થઇ ગયા. તેઓ વિચારવા
લાગ્યા કે હવે ઝાં જવું? ઝાં નાસવું? અરે આ જીવિતનો બચાવ કેમ
કરવો? કેવી રીતે કરવો? આવા વિચારમાં આકુળઆકુળ થઇને અનેક
વિકલ્પો કરવા લાગ્યા, ઘણા મુંઝાવા લાગ્યા, બહુ દુઃખી થવા લાગ્યા.

નિષ્કંટક રાજ્ય માર્ગ.

પિતા કર્મપરિણામ પાસેથી રાજ્ય પ્રાપ્ત કરીને ઉત્તમરાજ્યએ
પ્રથમજ સિદ્ધાન્ત ગુરુમહારાજ પાસે હાજરી આપી અને રાજ્યની ખ-
રેખરી ગુપ્ત હકીકત શી છે અને તેની વ્યાંતર સ્થિતિ કયા પ્રકારની છે
તે સંબંધી વિગતવાર સવાલ પૂછ્યા તે આ પ્રમાણે:- “ મહારાજ! આવા
પ્રવેશ કરવામાં મુશ્કેલ રાજ્યમાં મારે દાખલ કેવી રીતે થવું? આવા
મહા આકરા પ્રચંડ ચોરોને મારે કેવી રીતે મારી
અર્થ સૂચક નાખવા? કઇ નીતિએ રાજ્ય કરવાથી આવડું મોકું
પ્રશ્નાવલિ. રાજ્ય મારે બરાબર વશ થાય? મારામાં જે શક્તિ
છે તેનો મારે કયે સ્થાને ઉપયોગ કરવો? મહારાજ!

૧ જીવજાં પાડાંતર છે, તેમાં પ્રક્રમસંગ થાય છે અને એક અક્ષર છંદમાં ગુટે
છે. આ ત્રોટક છે.

૨ મહારાજ્ય સંબંધી તાત્ત્વિક ખુલાસો સિદ્ધાન્ત (આગળ) આપી શકે
છે, તેને અત્ર રૂપક આપ્યું છે. સિદ્ધાન્તનો આખો જવાબ હૃદયમાં કોતરી રાખવા
જેવો છે, આખા પ્રંથના સહસ્રજ જેવો છે.

આપ સર્વ પ્રકારના ઉપાયો જાણો છો, આપ સર્વ વિધિ અને પ્રકારો સમજો છો—તો માફ રાજ્ય નિષ્કંટક થાય અને મને અન્ય તરફથી ત્રાસ ન થાય એનો રસ્તો બતાવો.”

ઉત્તમરાજે આવો શરૂઆતમાં જ સવાલ કર્યો એટલે તેને ઉત્તર આપતાં સિદ્ધાન્તસૂરિ બોલ્યા “વત્સ! તું રાજ્યને ખરેખરો લાયક છે એમાં જરા પણ શંકા નથી; કારણ કે મોક્ષ મેળવવાની તને પ્રબળ ઇચ્છા થઈ છે અને તે ઇચ્છા પાર પારવા સારું તું ધર્મ સાધવા ઉજમાળ થયેલો છે; વળી તું સંસારથી ઘણો દૂર રહેતો જાય છે અને ધનસંગ્રહ કમાણી રક્ષણ કે વ્યયની આખતમાં તેમજ ઇન્દ્રિયના વિષય-ભોગોમાં (અર્થ કામમાં) તું પ્રવૃત્ત થતો નથી અને તે બંનેથી ઉલટો સામો ચાલે છે. આ સર્વ યોગ્ય પ્રાણીનાં લક્ષણો છે. વળી મોક્ષમાં જવાને માટે જે પ્રાણીઓ યોગ્ય પ્રવૃત્તિ કરતા હોય છે તેઓની જે વિશાળ આબરૂ હોય છે, અને એ રસ્તે ચાલનારને પ્રસંગોપાત્ત જે મહાન્ સુખ મળી આવે છે તેમાં તે લપટાતા નથી, ફસાતા નથી, દયાઈ જતા નથી, જ્યાં તે તેમને અંધનભૂત થતાં નથી—એ પ્રમાણે પણ તને થતું જવામાં આવે છે. વળી આ સંસારનો આખો પ્રપંચ તને દીવા જેવો ચોખ્ખો જણાઈ આવેલ છે, તું તેનું રહસ્ય, તેની ધીટતા અને તેનું વિષમ-પાણું પણ સમજે છે તેથી પિતાએ જે રાજ્ય તને આપ્યું છે તે રાજ્યને તે અરાખર જાણી લીધું છે. રાજ્યના જ્ઞાનવાળામાં જે લક્ષણો હોય તે તારામાં અરાખર દેખાય છે તેથી એ રાજ્યને માટે તારી યોગ્યતા છે એમ મારો નિર્ણય થયો છે. અહો નરોત્તમ! હવે એ રાજ્યમાં દાખલ થવાના ઉપાયો શા છે તે હું તને વિગતવાર કહું છું તે અરાખર લક્ષ્ય રાખીને સાંભળ:—

રાજ્યપ્રવેશ ઉપાય.

“તન્ન મોઃ પ્રવિશતાન્તરજ્ઞરાગ્યે નરપતિના પ્રથમમેવ પ્રથ્વ્યા ગુરવઃ, સમ્ય-
 “ગનુષ્ટેપસહુપદેશઃ, વિધેયાહિતાગ્નિનેવાગ્નેસહુપચર્યા, કર્તવ્યં ધર્મશાસ્ત્રપારગમનં,
 “વિમર્શનીયસ્તાત્પર્યેણ તન્નાવાર્થઃ, જનયિતવ્યસ્તેન ચેતસોઽવધમ્મઃ, અનુશીલનીયા
 “ધર્મશાસ્ત્રે થયોક્તાઃ ક્રિયાઃ, પર્યુપાસનીયાઃ સન્તઃ, પરિવર્જનીયાઃ સતતમસન્તઃ,
 “રક્ષણીયાઃ સ્વરૂપોપમયાઃ સર્વજન્તવઃ, ભાવિતવ્યં સત્યં સર્વભૂતહિતમપરહમન-
 “તિકાલે પરીક્ષ્ય વચનં, ન દ્રાહ્યમણીયોઽપિ પરધનમદત્તં, વિધેયં સર્વાસામસ્મરણ-
 “મસંકલ્પનમપ્રાથંમભિરીક્ષણમનભિભાષણં ચ સ્ત્રીણાં, કર્તવ્યો બહિરજ્ઞાન્તરજ્ઞસજ્ઞ-

“ ત્યાગઃ, ધારણીયઃ સંયમોપકારી મહાયતિવેદાઃ, યાપનીયં નવકોટિવિશુદ્ધેનાહારો-
 “ પથિશય્યાદિનાસ્મશરીરં, વિહર્તેવ્યમનિયતવિહારેણ, ન દાતવ્યસ્તન્દ્રાનિદ્રાલસ્યવિ-
 “ ષાદ્વાદીનામવકાશઃ, ન મૂર્ચ્છિતવ્યં મૃદુસ્પર્શૈષુ, ન સર્થિતવ્યં સ્વાદુરસેષુ, ન મોહિ-
 “ તવ્યં સુરભિગન્ધેષુ, નાધ્યુપપત્તવ્યં કમનીયરૂપેષુ, નાભિકાંક્ષિતવ્યં કલધ્વાનેષુ,
 “ નોદ્વેષિતવ્યં કર્કશશબ્દેભ્યઃ, ન જુગુપ્સનીયાનિ બીભ્સરૂપાણિ, ન દ્વેષ્યમમનો-
 “ જ્ઞરસેષુ, ન નિન્દિતવ્યા દુરભિગન્ધાઃ, ન ગર્હણીયમકાન્તસ્પર્શૈષુ, પ્રતિક્ષણં ક્ષા-
 “ લનીયો વિશુદ્ધભાવનચાર્ત્મા, ભવિતવ્યં સદ્ગાસંતુષ્ટચિત્તેન, સમાચરણીયં વિચિત્રં
 “ તપશ્ચરણં, વિધાતવ્યોઽનવરતં પદ્મવિધઃ સ્વાધ્યાયઃ, પ્રણિધેયં પરમેશ્વરે સતતમ-
 “ ન્તઃકરણં, વર્તિતવ્યં સમિતિગુણિપરિપૂતેન માર્ગેણ, પરિસોદ્ધવ્યાઃ ક્ષુત્પિપાસાદયઃ
 “ પરીષદ્ધાઃ, તિતિક્ષિતવ્યા દિવ્યાદ્યુપસર્ગાઃ, અભ્યસનીયં ધીષ્ટિસ્મૃતિબલાધાનં,
 “ યતિતત્ત્વમસંપર્ભ્યોગેષુ.

“^૨રાજ્યે અંતરંગ રાજ્યમાં પ્રવેશ કરતાં પ્રવેશ કરતી વખતે
 “ પ્રથમ જ ગુરુમહારાજને સર્વ હકીકત પૂછવી; ગુરુ મહારાજ જે
 “ ઉપદેશ આપે-જે માર્ગ બતાવે, તેને બરાબર જસ પશુ ગોટા વાળ્યા
 “ વગર અનુસરવો, અમલમાં મૂકવો; વેદના મંત્રનો પાઠ કરાવીને ઘરે
 “ અગ્નિહોત્રી^૩ અગ્નિને રાખે અને જે પ્રકારે અગ્નિની સારસંભાળ કરે
 “ તે પ્રમાણે ગુરુમહારાજની સેવા બરદાસ ઉઠાવવી; ધર્મશાસ્ત્રનાં ચં-

૧ સપ્ત પાઠાંતર.

૨ અહીં અંતરંગ રાજ્યના પ્રવેશ માટે તેર બાબતો મુખ્યત્વે કરીને બતાવી છે તે નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) ગુરુઉપચર્યા.	(૭) ભાવના.
(૨) સાસ્ત્રાભ્યાસ.	(૮) સંતોષ.
(૩) ક્રિયાઆચરણ.	(૯) તપસ્યા.
(૪) પંચવ્રતપાલન.	(૧૦) સ્વાધ્યાય.
(૫) સાધુતા.	(૧૧) અંતરશુદ્ધિ.
(૬) ઇદ્રિયોપર અંકુશ.	(૧૨) પરીષદ્ઉપસર્ગસહન.
	(૧૩) યોગવહન-રૂપન.

આ તેર બાબતોપર બરાબર પ્રયત્ન કરવાથી અંતરંગ રાજ્યમાં પ્રવેશ થાવ છે અથવા અંતરંગ રાજ્ય પ્રવેશ માટે એ સર્વ બાબતો બહુ ઉપયોગી છે. પ્રવેશ કર્યા પછી શું કરવું તે આગળ બતાવે છે.

૩ અગ્નિહોત્રી ગૃહરથ ઘરે અગ્નિ રાખે તેની બહુ સંભાળ રાખે છે, દરરોજ પંચ યજ્ઞ કરવા પડે છે, અગ્નિ બરાબર ચાલતો રહે તેની વ્યવસ્થા કરવી પડે છે વિગેરે વિધિ મનુસ્મૃતિમાં બતાવેલ છે.

“ યોનો બહુ સારી રીતે મનનપૂર્વક અભ્યાસ કરવો અને તેના પાર-
 “ ગામી થવું; એ ધર્મશાસ્ત્રમાં-અંધોમાં બતાવેલી હકીકતનું સહસ્ય ઊંડા
 “ ઉતરીને વિચારવું, એ હકીકત બરાબર સમજીને મનમાં તેને માટે
 “ ચોક્કસ ખાત્રી કરવી અને તેના પ્રત્યે હૃદય દટ કરવું; ધર્મશાસ્ત્રમાં
 “ જે જે ક્રિયા અનુષ્ઠાનો બતાવ્યાં હોય તે તે આકારે તેનું પાલણુ
 “ કરવું; સંત મહાત્માઓની સેવાચાકરી કરવી; દુર્જન હલકા નીચ
 “ મનુષ્યોથી હમેશાં દૂર રહેવું અને તેમનો પરિચય છોડી દેવો; ૧ ‘સર્વ
 “ પ્રાણીઓ પોતાની જેવા જ છે, પોતાની ઉપમા અપાય તેવા છે તેમ
 “ ગણીને જેવી રીતે પોતાનું રક્ષણ કરવામાં આવે છે તેવી રીતે તે
 “ સર્વનો અચાવ કરવો, તેમનું રક્ષણ કરવું, તેમને પ્રાણુદાન આપવું;
 “ ૨ ‘સત્ય વચન બોલવું તે પણ સર્વે પ્રાણીઓને હિત કરે તેવું હોય તે
 “ બોલવું; આકરૂં ન હોય તેવું બોલવું, તેનો વખત ન વહી ગયો હોય
 “ સારે (યોગ્ય અવસરે) વખત વિચારીને બોલવું અને પરીક્ષા કરીને
 “ બોલવું; ૩ પારકા ધનનો એક તલ જેટલો ભાગ પણ ધણીના આપ્યા
 “ વગર લેવો નહિ, ૪ ‘સમગ્ર સ્ત્રીવર્ગ સાથે ભાષણ કરવું નહિ, તેમાં
 “ સ્ત્રીના કરવી નહિ, તેઓ સંબંધી કલ્પના કરવી નહિ, તેમને પ્રા-
 “ થના કરવી નહિ, તેમની સામું જોવું નહિ, તથા તેમની સાથે વાતો
 “ કરવી નહીં; ૫ બાહ્ય અને અંતરંગ સર્વ પ્રકારના સંગનો ત્યાગ કરવો;
 “ આત્મસંયમની આખતમાં ખાસ ઉપકાર કરનાર સાધુવેશ ધારણુ

૧ અહીંથી પાંચ વ્રત શરૂ થાય છે તે બતાવવા તેને એક બે એવી સંખ્યા આપેલ છે.

૨ બોલવાને અંગે પાંચ વાત કરી: સત્ય બોલવું, હિતકારક બોલવું, સામા-
 પર બોલની જેમ પડે તેમ નહિ પણ શાંતિથી સમજાય તેવું બોલવું, વખતસર અને
 વખતને યોગ્ય બોલવું અને મનમાં વિચાર કરીને પરીક્ષા કરીને બોલવું. આ વાત
 બહુ વિચારવા યોગ્ય છે. એકલા નજ સત્યને સત્ય કહેવામાં આવવું નથી એ
 જન પરિક્ષાવા સમજવા યોગ્ય છે.

૩ આ સ્ત્રીસંગમાં શિષ્યળની નવે વાડોનો યુક્તિ પૂર્વક સમાવેશ કર્યો છે.
 સ્ત્રીઓએ સર્વ બાબત ધરતા ફેરફાર સાથે પુરૂષો માટે સમજ લેવાની છે.

૪ આ અંતરંગ અને બાહ્ય પરિવ્રહત્યાગની વાત છે. બાહ્ય પરિવ્રહ નવ
 પ્રકારનો કહ્યો છે: ધન, ધાન્ય, ક્ષેત્ર, ધર, રૂપું, સોનું, અન્ય ધાતુઓ, દ્વિપદ અને
 ચતુષ્પદ. મતલબ જે વસ્તુઓ અને પ્રાણીઓ ઉપર માલેકી હક સ્થાપિત થાય તે
 બાહ્ય પરિવ્રહ. અંતરંગ પરિવ્રહ ચૌદ પ્રકારે છે. સ્ત્રીવેદ, પુરૂષવેદ, નપુંસકવેદ,
 હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, શોક, જીજ્ઞાસા, મિથ્યાત્વ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ.
 આ બન્ને પ્રકારના પરિવ્રહનો સંગ સર્વથા છોડવાનો અર્થ ઉપદેશ છે. એ પાંચનું
 વ્રત છે.

“ કરવો;^૧ નવકોટિએ^૨ વિશુદ્ધ આહાર ઉપધિ શય્યા વિગેરે લાઘને ઐનાવડે
 “ શરીરનો નિર્વાહ કરવો, ગામ, નગર વિગેરેના પ્રતિબંધ રહિત નિઃસ્પૃહ-
 “ પાણીથી વિહાર^૩ કરવો; ઉંઘવું ઘેન (તંદ્રા), ઉંઘ, આળસ અથવા નાઉમેદી
 “ કે શોકને જરા પણ અવકાશ આપવો નહિ; ૧ સારા સુકોમળ સ્પર્શ^૪-
 “ ઉપર મૂર્છા કરવી નહિ; ૨ સ્વાદવાળા રસોમાં ગૃહ્ણિ કરવી નહિ;
 “ ૩ સુગંધી વાસોમાં મોહી જવું નહિ; ૪ મનપસંદ રૂપોમાં આસક્ત
 “ થવું નહિ; ૫ કાનને પસંદ પડે તેવા અવાજને ઉપર રાખી જવું નહિ;
 “ ૫ ઉલટી રીતે જોઇએ તો કાનને પસંદ ન પડે તેવા શબ્દો રાગો કે
 “ અવાજને સાંભળીને ઉદ્વેગમાં પડી જવું; ૪ બાહ્ય નજરે ખરાબ લાગે
 “ તેવાં રૂપો જોઇને નિંદા ન કરવી, ધૂણા ન કરવી; ૨ મનને પસંદ
 “ ન આવે તેવા રસોનો દ્વેષ ન કરવો; ૩ દુર્ગંધી આવે તેવી ગંધોનો
 “ પ્રસંગ થતા મનમાં દ્વેષ ન લાવવો; ૧ અરૂચિકર સ્પર્શના પ્રસંગો આવે
 “ સારે તેના તરફ કચ્ચાટ કરવો નહિ; દરેક ક્ષણે દરેક પળે અત્યંત
 “ વિશુદ્ધ ભાવનાઓ કરીને આત્માને ઘોષ સાફ રાખવો; હુમેશાં
 “ મનમાં સર્વ પ્રકારે સંતોષ રાખવો; વારંવાર અનેક પ્રકારનાં તપ
 “ કરવાં; આખો વખત પાંચ પ્રકારનો સ્વાધ્યાય^૫ કર્યા કરવો; સર્વદા
 “ પરમાત્મામાં અંતઃકરણને સ્થાપન કરવું; પાંચ સમિતિ^૬ અને ત્રણ

૧ આટલા ઉપરથી એમ જણાય છે કે દ્રવ્યલિંગ પણ ધણું ઉપયોગી છે. સાધુનો વેશ પણ ધણું ઉપકાર કરે છે, એ વેશથી જ અમુક કાર્યો તો થતાં નથી, અવહારધર્મ આવી રીતે ઉપયોગી થાય છે, પછી વિચારને પરિણામે ભાવ-સાધુપણું આવી જાય છે અથવા આવવાનો સંભવ રહે છે.

૨ મુનિએ પોતાને માટે સજીવ નિર્ભવ કરવું નહીં, કરાવવું નહીં, કરનારને સારું જણવું નહીં; વેચાવું લેવું નહીં, લેવરાવવું નહીં, વેચાવું લેનારને સારું માનવું નહીં; પકાવવું નહીં, પકાવરાવવું નહીં, પકાવનારની અનુમોદના કરવી નહીં. એ રીતે નવ લેહ થાય છે. આ નવકોટિ વિશુદ્ધ આહારાદિ ગ્રહણ કરવાં એ સાધુને કર્તવ્ય છે.

૩ એક જગ્યાપર રહેવાથી અનેક પ્રકારે પ્રતિબંધ થાય છે, રાગવું કારણ વધે છે, તેથી સાધુઓએ એક જગ્યાપરથી બીજી જગ્યાપર સુસાદરી કર્યા કરવાનો હુકમ છે તેને વિહાર કહેવામાં આવે છે.

૪ અહીંથી સ્પર્શ, રસ, ઘ્રાણ, ચક્ષુ અને કર્ણ એ પાંચ ઇન્દ્રિયોના દમનનો વિષય શરૂ થાય છે.

૫ પંચસ્વાધ્યાયઃ ૧ વાચના (વાંચવું તે), ૨ પૃચ્છના (પૂછવું તે), ૩ પરાવર્તના (પાછળનું યાદ કરવું તે), ૪ અનુપ્રેક્ષા (અર્થ વિચારણા, અંદર અંદર ચર્ચા કરવી તે), અને ૫ ધર્મકથા (ધર્મની વાર્તા કરવી).

૬ પાંચ સમિતિ અને ત્રણ મુસિ માટે જુઓ મ. ડ. પ્ર. ૧૪.

“શુભિથી પવિત્ર થયેલા માર્ગે નિરંતર ચાલવું; ક્ષુધા પિપાસા વિગેરે
“આવીશ પરીપહો બરાબર સહન કરવા; પ્રસંગે દેવમનુષ્યાદિકૃત
“ઉપસર્ગો થાય તે પણ બરાબર સહન કરવા; બુદ્ધિ ધીરજ અને
“સ્મૃતિતું જેટલું બની શકે તેટલું વધારે બળ ધારણ કરવાનો અભ્યાસ
“પાડવો; જે શુભ યોગો^૧ પ્રાપ્ત થઈ શક્યા ન હોય તેને મેળવવા માટે
“બની શકે તેટલો પૂરતો પ્રયત્ન કરવો.”

“આ પ્રમાણે કરવાથી રાજાના રાજ્યમાં પ્રવેશ થઈ શકે છે.
તારે પણ ત્યાં એ પ્રકારે પ્રવેશ કરવો.”

ઉત્તમરાજ્યે કહ્યું “જેવી ભગવાનની આજ્ઞા !”

પછી સિદ્ધાન્ત સુરમહારાજે ઉપદેશ આગળ ચલાવ્યો.

અંતરંગ રાજ્યમાર્ગ.

અભ્યાસ વૈરાગ્ય સહાય.

અંતર પ્રવેશ પછીનાં કાર્યો.

ચિત્તવૃત્તિનાં સ્થાન દર્શન.

ઔદાસિન્ય રાજ્ય માર્ગ.

અધ્યવસાય રૂપ ઝરો.

સાફ કરનાર ચાર યોગિનિ.

ધારણા નામે મહા નદી.

ધર્મ ધ્યાન દંડોલક.

સખીજ નામનો યોગમાર્ગ.

શુકલ ધ્યાન દંડોલક.

નિર્બાજ નામનો યોગમાર્ગ.

યોગ વૈતાળ વિનાશ.

શૈલેશી નામે મહા માર્ગ.

નિર્વૃત્તિ નામની નગરી.

સમતા નામે યોગનલિકા.

“વસ્ ! યથેવં તત્તો ભવિષ્યતિ તત્ર રાજ્યે તત્ત પ્રવેશા; કેવલં પ્રહીતવ્ય-
“સ્વચાયમન્તરજ્ઞોઽભ્યાસનામા સ્વાક્ષિકઃ સહાય; તથા ચારિત્રધર્મસૈન્યાદાગમિ-

૧ યોગના ઘણા અર્થ છે. સાધુઓ યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવા યોગવહન કરે છે તેનો અર્થ નિદેશ નહીં ય છે. સૂત્ર વાંચન અને સંયમસ્થિતીકરણ માટે યોગની આખી પ્રનાલિકા બતાવી છે. કાળગ્રહણ વિગેરેની તેમાં ખાસ વિધિ હોય છે. અનુભવીને પૂછવાથી અથવા જેવાથી આ યોગપ્રક્રિયાનો ખ્યાલ આવે છે.

“व्यति ते त्रैराग्याभिधानो द्वितीयः सहचरः, ततस्ताभ्यामभ्यासवैराग्याभ्यां स-
 “हितेन भवता तत्र राज्ये प्रवेष्टव्यम्; निरोद्धव्यो महामोहादिसैन्यस्य यत्नतो
 “बहिःप्रचारः, निहन्तव्या यथादर्शं बलाभिर्गच्छन्तस्तसैनिकाः, संघीरणीयं चारि-
 “त्रधर्मसैन्यं, स्थिरकर्तव्या चित्तवृत्तिराज्यभूमिः, प्रवर्तितव्या मैत्रीमुदिताकरुणो-
 “पेक्षाभिधानाश्चतस्रो महादेव्यः, ततः समग्रसामग्रीकेण सता पूर्वद्वारेण प्रवेष्टव्यं
 “तत्र राज्ये भवता; तस्य च धामे दिग्भागे महामोहादिसैन्याधारभूतानि सर्वा-
 “ण्यपि ग्रामनगराकरपर्वतनद्यादीनि प्रतिवसन्ति; दक्षिणे तु दिग्भागे चारित्रधर्म-
 “सैन्यस्य सम्बन्धीनि ग्रामादीनि विद्यन्ते; सर्वाधारा पुनस्तेषां चित्तवृत्तिर्महाटवी
 “वर्तते, तस्याश्च पर्यन्ते पश्चिमे दिग्भागे विद्यते निर्वृत्तिर्नाम नगरी. सा हि तां म-
 “हाटवीमतिवृद्धयं व्यवस्थिता. तां च निर्वृत्तिनगरीं प्राप्तस्य ते परिपूर्णं भविष्यत्यस्य
 “राज्यस्य फलम्, अतस्तद्भवनार्थमेव प्रस्थानं विधेयं. न कर्तव्योऽन्यत्र भवता प्र-
 “तिबन्धः; गन्तव्यं च तस्यां नगर्यामनवरतप्रयाणकैश्चित्तवृत्तिमध्यभागवर्तिनात्य-
 “न्तप्रगुणेन महामोहादिसैन्यास्पृष्टेन चारित्रधर्मादिसैन्यातिवृद्धमेन सततमौदासी-
 “न्यनामकेन महाराजमार्गेण. इतश्चादावेवास्ति तावदध्यवसायो नाम महाहृदः,
 “स यदा पङ्ककलुषो भवति तदा प्रकृत्यैव महामोहादिसैन्यं पोषयति चारित्रधर्मा-
 “नीकं तु पीडयति, यदा पुनः प्रसन्नतया स्वस्थो भवति तदा सोऽध्यवसायमहा-
 “हृदश्चारित्रधर्मसैन्यं तस्वभावतया वृंहयति महामोहादिवलं तु कर्शयति; अत एव
 “महामोहादयस्तं स्वोपकारार्थं कलुषयन्ति चारित्रधर्मादयस्त्वात्मोपकारार्थमेव तं
 “प्रसादयन्ति. भवता तु तस्याध्यवसायमहाहृदस्य प्रसादनार्थं ताश्चतस्रोऽपि महा-
 “देव्यो नियोज्याः, यतो निपुणास्तास्तस्य नितराममलताकरणे. ततः प्रसन्नीभूते
 “तत्रादिमहाहृदे पुष्टीभूतेषु चारित्रधर्मादिषु स्वाङ्गिकभूषेषु कर्षितेषु महामोहादि-
 “तस्करेषु पुनरग्रतो गन्तव्यम्. ततो भविष्यति तस्मादेव महाहृदात् प्रवृत्ता ध्या-
 “रणा नाम महानदी. सा च स्थिरसुखयानासनोपविष्टेनोच्छ्वासरहितमतिवेगेन
 “गच्छता परित्यज्य निःशेषमिन्द्रियव्याक्षेपं भवता प्राप्तव्या. तस्याश्च जनयिष्यन्ति
 “ते महामोहादिशत्रवो विविधविकल्पकल्पकलोलकान्; ते भवतात्यन्तावहितेन
 “भङ्गनीयाः. ततो द्रक्ष्यसि त्वं धर्मध्याननामानमतिप्रगुणं दण्डोलकं, तेन च ग-
 “न्तव्यम्. स च गत्वा पतिष्यति सबीजयोगाभिधाने महति मार्गे. तेन च गच्छ-
 “तस्ते प्रतिक्षणं प्रलयीभविष्यन्ति सर्वेऽपि महामोहादिशत्रवः, समुच्चलयिष्यन्ति
 “तेषां सम्बन्धीनि समस्तस्थानानि, प्रबलीभविष्यन्ति चारित्रधर्मादयः, धवलतां
 “धारयिष्यति समस्तापि राज्यभूमिः, न भविष्यति च रजस्तमसोर्नामापि. ततो ल-
 “प्यसे त्वं शुक्लध्यानाभिधानं दण्डोलकं, तेन च गच्छतो भविष्यति ते विमलके-
 “वलालोकः. ततः स दण्डोलको गत्वा मिलिष्यति निर्वीजयोगारुचे बृहति मार्गे.
 “तत्र च स्थितेन त्वया विषमरिपुसमीकरणाय विधातव्यः केवलिसमुद्घाताख्यः
 “प्रयत्नो, निहन्तव्याश्च योगारुहाख्यो दुष्टवेतालाः, ततः परं भविष्यति शैलेशीनाम

“વર્તની, તયા ગન્તવ્યં; સૈવ તસ્યાં નિર્વૃત્તિનગર્યાં ભવન્તં પ્રાપયિષ્યતિ સા યતોઽ-
“નારતસ્તિહૃતીતિ.

“એ તે ચ સર્વે તમૌદાસીન્યનામકં મહારાજમાર્ગમસુચ્ચત એવ ભવતઃ સંપ-
“ત્યન્તે વ્યતિકરાઃ. અન્યથા—તત્ર ગચ્છતા ભવતા ગ્રહીતવ્યા સમતાનામ યોગન-
“લિકા, તસ્યાં ચ પાતનીયા નિજા દષ્ટિઃ તતસ્તસ્યાં સમતાયાં પતિતદ્દષ્ટેસ્તવ ભવિ-
“વ્યતિ યથાવસ્થિતપદાર્થદર્શનં. તતઃ સ્વયમેવ વિજ્ઞાય પ્રતિક્ષણં યથોચિતં કરિ-
“વ્યસિ, કિં બહુનોપદિષ્ટેન હૃતિ.

અભ્યાસ વૈરા- “ભાઈ! જો એમ છે તો પછી એ અંતરંગ રાજ્યમાં
અ સ હુ ય. “તારો પ્રવેશ થશે. એ બાબતમાં તારે ખાસ
“એક સંભાળ રાખવી અને તે એ કે તારે તે
“વખતે તારા અંતરંગનો અંગભૂત મદદગાર અ-
“ભ્યાસ નામનો છે તેને તારી સાથે રાખી લેવો, તેને
“તારા પોતાના મુદ્દામ માણુસ તરીકે તારે ગ્રહણ કરવો.
“વળી તે વખતે ચારિત્રધર્મના લક્ષકરમાંથી વૈરાગ્ય
“નામનો એક ખીલો સાબતી તારી સાથે થશે. એ
“સદરહુ અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય અન્નેને સાથે રાખીને
“તારે અંતરંગ રાજ્યમાં પ્રવેશ કરવો. ત્યાર પછી
“મહામોહ રાજના લક્ષકરના કોઈ પણ માણુસને
“બહાર આવવા દેવા^૧ નહિ, તેને જરા ફરકવા પણ
“દેવા નહિ અને એના કોઈ પણ લક્ષકરી કે સેનાની
“જો બળાકારથી બહાર આવતા જોવામાં આવે તો
“તેમને દેખતાં જ એકદમ મારી નાખવા.^૨ ચારિત્ર-
“રાજના આખા લક્ષકરને સારી રીતે ધીરજ આપવી.
“ચિત્તવૃત્તિ રાજભૂમિને અને તેટલી વધારે સ્થિર
“કરવી. એ રાજ્યભૂમિમાં મૈત્રી, મુદિતા, કૃણા અને
“ઉપેક્ષા^૩ નામની ચારે મહાદેવીઓને એ રાજ્યભૂમિમાં

૧ અભ્યાસ મગજનો વિષય છે. અવલોકન અને ટેવથી અભ્યાસ થાય છે. વૈરાગ્ય હૃદયનો વિષય છે. જ્ઞાન અને ચરિત્રનો આવો સહયોગ થાય એ બહુ ઇચ્છવા જોઈ છે. એકલો અભ્યાસ પાંગળો છે, એકલો વૈરાગ્ય કંટાળીક વાર અર્થ હોય છે. બન્ને સાથે હોય ત્યારે અંતરંગ રાજ્યપર વિજય બહુ જલ્દી થાય છે.

૨ મોહનીય પ્રકૃતિના કલ્પનો રોધ કરવો.

૩ કલ્પને નિષ્ફળ કરી નિર્જરા કરવી.

૪ આ ચારે ભાવનાના સ્વરૂપ માટે જુઓ અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ વિવેચન પ્રસ્તાવ પ્રથમ અને શ્રીવિનયવિજય ઉપાધ્યાયનો શાંતસુધારસ ગ્રંથ, છેલ્લી ચાર ભાવના.

ચિત્તવૃત્તિ ભૂ-
મિનાં સ્થાનો.

“ પ્રવર્તાવવી, તેમનો પ્રસાર વધારે વધારે કરાવવો,
 “ એ ચારે દેવીઓની રાજ્યપાલનમાં બનતી સહાય
 “ લેવી. આખી રીતે તારી પાસે જ્યારે સર્વ પ્રકારની
 “ સામગ્રીઓ તૈયાર થઈ જાય ત્યારે પૂર્વ દિશાને બા-
 “ રણુથી તારે અંતર રાજ્યમાં પ્રવેશ કરવો. એ અંત-
 “ રંગ ભૂમિમાં ડાબી બાજુએ મહામોહ રાજના
 “ લશ્કરને રહેવા માટે ઉપયોગમાં આવે તેવાં સર્વ
 “ ગામ નગર બાણુ નદી પર્વત વિગેરે આખી રહેલાં
 “ છે અને જમણી બાજુએ ચારિત્રરાજના લશ્કરને
 “ રહેવા માટે ઉપયોગમાં આવે તેવા ગામ નગર
 “ ડુંગર નદીઓ આવી રહેલાં છે. એ બન્ને લશ્કરનાં
 “ સ્થાનોને રહેવાનો આધાર તો ઉપર જણાવેલી
 “ ચિત્તવૃત્તિ ભૂમિ જ છે. અગાઉ જે ચિત્તવૃત્તિ મહા-
 “ અટવી કહેવામાં આવી હતી તેજ આ ચિત્તવૃત્તિ
 “ ભૂમિ છે. એ ચિત્તવૃત્તિ અટવીને છેડે આથમણી
 “ બાજુએ (પશ્ચિમ દિશાએ) નિર્વૃત્તિ નામની ન-
 “ ગરી આવી રહેલી છે. આખી મહાઅટવી ઓળંગી
 “ જઈએ એ પછી સામી બાજુએ નિર્વૃત્તિ નગરી આવે
 “ છે. જ્યારે એ અટવી ઓળંગીને સદરહુ નિર્વૃત્તિ
 “ નગરીએ તું પહોંચીશ ત્યારે તારા સર્વ મનોરથો
 “ પૂરા થશે, તને અંતરંગ રાજ્ય પ્રાપ્ત થવાનું ખરે-
 “ ખરું ફળ મળશે અને તને સર્વ પ્રકારે આનંદ
 “ આનંદ થશે. આટલા માટે એ નગરીએ પહોંચવા
 “ માટે તારે બની શકે તેટલો મોટો પ્રયત્ન કરવો.
 “ બીજી કોઈ બાબતમાં તારે કોઈ પણ પ્રકારનો
 “ અટકાવ કે પ્રતિબંધ ન કરવો, કોઈ બીજી બાબ-
 “ તમાં ઉતરી જઈ આ બાબતનો પ્રયત્ન મંદ પાડવો
 “ નહિ. ચિત્તવૃત્તિ અટવીના બચાવ મધ્યભાગમાં
 “ થઈને એક ઓઠાસીન્ય નામનો રાજમાર્ગ (જાહેર
 “ રસ્તો) નીકળે છે જે અત્યંત સીધો છે, જે રસ્તાને
 “ મહામોહ રાજનું લશ્કર ચડી પણ શકતું નથી, જે

ઓઠાસીન્ય
રાજ્ય માર્ગ.

૧ ચિત્તવૃત્તિ અટવીના વર્ણન માટે જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર. ૯.

૨ ઓઠાસીન્ય: ઉદાસીનતા, અલગપણું. પરલાવપર ઉદાસીનતા થાય, તે તરફ અવગણના થાય ત્યારે જ આત્મધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે.

અધ્યવસાય
સ રો વ ર.

સાફ કરનાર
ચાર યોગિની.

“ ચારિત્રધર્મરાજના લશ્કરને અત્યંત વહાલો છે, એ
 “ રસ્તે ચાલુ પ્રયાણ કરીને તારે નિર્વૃત્તિનગરીએ
 “ ચાલ્યા જવું. હવે તો રસ્તે ચાલતાં પ્રથમ અધ્ય-
 “ વસાય નામનું^૧ સરોવર આવે છે. એ સરોવરમાં
 “ એવી વિચિત્રતા છે કે જ્યારે કચરાથી એ ખરડા-
 “ થલું હોય છે ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે તે મહામોહ
 “ રાજના લશ્કરનું પોષણ કરે છે અને ચારિત્રરાજના
 “ લશ્કરને પીડા કરે છે, પરંતુ જ્યારે પ્રસન્નતાપૂર્વક
 “ એ સ્વસ્થ (સ્વભાવમાં રહેનાર-મેલકચરા વગરનું)
 “ હોય છે ત્યારે તેનો તેવો સ્વભાવ હોવાથી એ
 “ ચારિત્રરાજના આખા લશ્કરને પુષ્ટ કરે છે, આગળ
 “ પાડી આપે છે અને મહામોહરાજના લશ્કરને
 “ નિર્મળ કરે છે, દાખી દે છે. એ સરોવરના આવા
 “ સ્વભાવને લીધે મહામોહરાજનું આખું લશ્કર
 “ તેને પોતાના હિત સાફ અને તેટલો ડોળી મલિન
 “ કરે છે અને ચારિત્રરાજનું લશ્કર પોતાના લાભ-
 “ ખાતર તેને નિર્મળ કરે છે. તેને એક ખાસ ઉપાય
 “ એ મહાન સરોવર^૨ સાફ કરવા માટે બતાવું: એ
 “ સરોવર સાફ કરવા સાફ તારે ચાર^૩ મહાદેવી-
 “ ઝોની નિમણુક કરવી અને તે કામ તેમને સોંપી દેવું,
 “ કારણ કે મેલ સાફ કરવાના કામમાં અને સરોવરને
 “ તદ્દન નિર્મળ કરવાના કામમાં એ ચારે જોગણીઓ
 “ ઘણી કાબેલ છે. આવી રીતે પ્રથમ આ મહાન
 “ અધ્યવસાય સરોવર સાફ થઈ જાય, ચારિત્રધર્મ-
 “ રાજનું લશ્કર વધારે બળવાન થાય અને પરિ-

૧ અધ્યવસાય: આમાના વિચારો. અધ્યવસાયને મનની જરૂર પડતી નથી. શુદ્ધ અને મલીન બન્ને પ્રકારના અધ્યવસાયો થાય છે અને આખો વખત ચાલ્યા કરે છે. ચિત્તવૃત્તિ અટવીમાં અધ્યવસાય કુંડ બરાબર યોગ્ય સ્થાને છે.

૨ જ્યારે મોટાં સરોવરો જાંદાં થઈ ગયાં હોય ત્યારે તેનાપર દેખરેખ રાખવા માટે જોગણીઓ નીમવામાં આવે છે, જેઓ અંદરનો કચરો કાઢી નાખે છે અને નવો કચરો અંદર ન પડે તેની વ્યવસ્થા રાખે છે.

૩ આ ચારે દેવીઓનાં નામો ઉપર આવી ગયા છે: તે મૈત્રી, મુદિતા (પ્ર-મોદ), કરુણા (દયા) અને ઉપેક્ષા (માધ્યસ્થ) ભાવનાઓ છે. એ ચારે ભાવના અધ્યવસાયની નિર્મળતા કરે છે.

“ જુએ તારા અંગિત ભાયાત રાજ્યો વધારે પુષ્ટ
 “ શાય અને મહામોહ રાજના લશ્કરીઓ દયાઈ જાય
 “ અને બળહીન થઈ જાય એટલે વળી તારે આગળ
 “ પ્રયાણ કરવું. આગળ ચાલતાં ઉપર જણાવેલાં
 “ મહાન સરોવરમાંથી નીકળતી એક ધારણા નામની
 ધારણા નદી. “ મોટી નદી તારા રસ્તામાં આવશે. તારે તારી સર્વ
 “ હીલચાલો અને આસનોને સ્થિર કરી દઈને અને
 “ શ્વાસોશ્વાસને પણ અંધ કરી દઈને તેમજ સર્વ ઈન્દ્રિ-
 “ યોને વ્યાજ્ઞેષ તણ દઈને એકદમ એ નદીએ પહોંચી
 “ જવું. એ નદીએ જ્યારે તું પહોંચીશ ત્યારે મહામોહ
 “ વિગેરે તારા મોટા ભયંકર દુશ્મનો એ નદીમાં સંકલ્પ
 “ વિકલ્પ રૂપ અનેક મોત્તંઓ ઉત્પન્ન કરશે, પરંતુ
 “ તારે અત્યંત સાવધાન રહીને જેવાં એ મોત્તંઓ ઊઠે
 “ કે તુરંતજ તેને ભાંગી નાખવાં. એ નદી ઓળંગીને
 “ તું આગળ ચાલીશ ત્યારે તારા જોવામાં ધર્મધ્યાન
 “ નામનો દંડોલક^૧ આવશે. એ નાનો ટુંકો રસ્તો છે.
 “ એ નાના રસ્તાને માર્ગે તારે ચાલવું. એ દંડોલક
 “ આગળ ચાલતાં સખીજયોગ નામના મોટા રસ્તા
 “ ઉપર પડશે. એ મોટે રસ્તે ચાલતાં મહામોહવિ-
 “ ગેરે તારા સર્વે ભયંકર શત્રુઓનો નાશ થતો જશે
 “ અને તેઓને રહેવાનાં સર્વે સ્થાનકો પણ અસ્ત-
 “ અસ્ત થઈ જાયાં નીચાં થઈ જશે, પડું પડું જેવી
 “ સિથિતિમાં આવી જશે. વળી એ રસ્તે ચાલતાં
 “ આરિત્રધર્મવિગેરે અનુકૂળ મિત્રો વધારે બળવાન

ધર્મધ્યાન
દંડોલક.

સખીજ
યોગમાર્ગ.

૧ યોગમાં ધારણા પ્રાણાયામ પછી અને ધ્યાન પહેલાં આવે છે. એનાથી ચિત્તની સ્થિરતા થાય છે, મનની એકાગ્રતા વધે છે અને યોગનિષ્ઠતા પ્રાપ્ત થાય છે. એના વધારે વિવેચન માટે જુઓ યોગ ગ્રંથો.

૨ ધારણા પછી ધ્યાન આવે તેમાં પ્રથમ ધર્મધ્યાન અને પછી શુક્લધ્યાન. એ દરેકના ચાર ચાર પાયા છે. ધર્મધ્યાન સખીજધ્યાન કહેવાય છે. શુક્લધ્યાન નિર્ગોળ છે. કર્મથી સર્વથા મુક્તિ શુક્લધ્યાન કરાવે છે. ખીજ એટલે કર્મ. યોગ-શાસ્ત્રમાં ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાનનું વિસ્તારથી વર્ણન છે.

૩ દંડોલક: એને માટે મૂળમાં દળ્લોલક શબ્દ છે. એનો અર્થ ‘એ પર્વત-વચ્ચેની ખીણનો પ્રદેશ’ પણ થાય. એ પૂલ (bridge) જેવા હોય છે. હિમાલ-યમાં બહુ રચાને છે. ‘કેડી’ શબ્દ મેં મૂક્યો છે તે પણ યોગ્ય જણાય છે.

“ થશે. તારી આખી રાજ્યભૂમિ (અંતરંગ) વધારે
 “ વધારે શ્વેત અને વિશુદ્ધ થતી જશે. તેમાં ‘રાજસપાણું
 “ અને તામસપાણું અગાઉ રહેતું હતું તેવું નામ
 “ પણ નહિ રહે. એ મોટે રસ્તે આગળ વધતાં વળી
 શુક્લધ્યાનકેડી. “ પાછો એક શુક્લધ્યાન નામનો દંડોલક આવશે.
 “ એ રસ્તે ચાલતાં મેલવગર વિશુદ્ધ કેવળાલોક તને
 “ થશે, તું સર્વ વસ્તુઓને અને ભાવોને શુદ્ધ આ-
 “ કારમાં યથાસ્થિતપણે બેઠી શકીશ.² એ દંડોલકને
 નિર્બીજયોગ. “ છેડે વળી નિર્બીજયોગ નામનો મોટો રસ્તો આ-
 “ વશે. એ રસ્તા ઉપર ચાલતાં આકાશ શત્રુઓને
 “ સરખા કરવા માટે તારે કેવળી સમુદ્ધાત³ નામનો
 “ ભારે મોટો પ્રયત્ન કરવો અને તેમ કરીને તારે
 યોગવૈતાળનાશ “ યોગ નામના ત્રણ દુષ્ટ વૈતાળોનો નાશ કરવો.⁴

૧ રાજસી પ્રકૃતિમાં આજસ સ્વાદ વિગેરે આવે છે અને તામસી પ્રકૃતિમાં કામ ક્રોધ લોભ મદ વિગેરે છ શત્રુઓ આવે છે. સાત્ત્વિક પ્રકૃતિ સુંદર ગણાય છે. બાહ્ય ભાવ મઠી આંતર ભાવ વધતાં આ સ્થિતિ થાય છે.

૨ મતલબ તને કેવળજ્ઞાન થશે.

૩ કેવળીસમુદ્ધાત: અઘાતી કર્મોને સરખા કરવા માટે કેવળીઓને એ સમુદ્ધાત કરવો પડે છે. એમાં ચૌદ શબ્દોલકના પ્રત્યેક આકાશપ્રદેશપર પોતાના આત્મપ્રદેશને મૂકી વેદનીય, આયુષ્ય, નામ અને ગોત્ર એ ચારે કર્મોને સરખા (ચારેનો એકી વખતે ક્ષય થઈ જાય એવા પ્રકારનો) કરવામાં આવે છે. એ કરતાં કુલ આઠ સમય થાય છે. આત્માની અદ્ભુત શક્તિનું એ પરિણામ છે. પ્રથમ સમયે એમાં દંડ કરી આત્માના પ્રદેશોને સમગ્રેણીએ સીધા લાકડી જેમ ગોઠવે છે. બીજા સમયે તેનો કપાટ ફરે છે એટલે દંડને સમ બાબુએ ગોઠવે છે, આથી ચૌદરાજ પ્રમાણ ‘સ્લેટ’ થઈ જાય છે. ત્રીજા સમયે મંથાન કરે છે એટલે જેની ચાર બાબુ દંડમાંથી થઈ જાય છે. ચોથા સમયે આંતરા પૂરે છે. પાંચમે સમયે આંતરા સંહરે છે. છઠા સમયે મંથાન સંહરે છે. સાતમે સમયે કપાટ સંહરે છે અને આઠમે સમયે દંડ સંહરે છે. આથી કર્મો સમસ્થિતિમાં આવી જાય છે. આ અદ્ભુત પ્રયોગ છે. એનો ખ્યાલ અનુભવીને પૂછવાથી બરેાબર આવશે. આત્માનો અને વિશ્વનો શો સંબંધ છે તે આથી સ્પષ્ટ થશે. જુઓ નોટ (અ. પ. પ્ર. ૧૬ પૃ. ૧૨૮૦-૮૧)

૪ અહીં ‘યોગ’ કહ્યા છે તે મન વચન કાયાના યોગનો નિરોધ સમજવો યોગનો સર્વથા નિરોધ થતાં ચૌદમા ગુણસ્થાનકની પ્રાપ્તિ થાય છે. જે કે એના પર અંકુશ તેા અંતરંગ રાજ્યમાં પ્રગતિ થતી જાય છે તેમ થતો જ જાય છે.

શૈલેશીમાર્ગ. “ ત્યાર પછી શૈલેશી^૧ નામનો રસ્તો આવશે, તે
 “ રસ્તે તારે ચાલવું. એ રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં
 નિર્વૃત્તિનગરી. “ નિર્વૃત્તિનગરી આવશે. એ નગરીનું નામ નિર્વૃત્તિ
 “ કહેવાય છે, કારણુ કે એ સર્વદા સ્થિર છે અને ત્યાં
 “ કોઈ પણ પ્રકારની બાધા પીડા વગર રહી શકાય છે.
 “ ઉપરના સર્વ બનાવો કહ્યા તે જો ઉદાસીન
 “ નામનો રાજ્યમાર્ગ ન મૂકે, એ રસ્તો છોડીને આડો-
 “ અવળો ન ચાલે તો તારા સંબંધમાં અનુક્રમે સર્વ
 “ બની આવશે. વળી એ રસ્તે ચાલતાં તારે સમતા
 “ નામની યોગનલિકાને બરાબર ગ્રહણ કરવી. એ
 સમતા યો- “ યોગનલિકામાં તારી નજર નાખવી. તું એવી રીતે
 મ ન લિ કા. “ સમતામાં તારી નજર નાખીશ અને એ નળી વાટે
 “ નજર કરીશ ત્યારે તું દૂરના પદાર્થો બરાબર સ્થિ-
 “ તિએ જોઈ શકીશ. પછી તું તારી જાતે જ બધી
 “ વસ્તુઓ સત્ય સ્વરૂપે જોઈ શકીશ અને દરેક પ્રસંગે
 “ ઘટતું કરી શકીશ, તારા હાથમાં એ નળી આવ-
 “ વાની છે તેથી હવે તને વધારે ઉપદેશ આપવાની
 “ જરૂર નથી, તું યોતે જ સર્વ બાબતનો નિર્ણય
 “ કરી શકીશ.

નિર્વૃત્તિ નગરીનો આનંદ.

પ્રયાણુ માર્ગમાં વિભૂતિઓ,

સાવધાન રહેવા ભલામણ.

“ ભાઈ ! એ નિર્વૃત્તિનગરીમાં તો સર્વદા ઓચ્છવ મહોત્સવ
 ચાલ્યા જ કરે છે, જ્યારે તું ત્યાં પહોંચીશ ત્યારે અંતરંગ રાજ્યનું ખરૂં કાળ
 તને પ્રાપ્ત થશે અને ખરેખરો રાજ્યપ્રાપ્તિનો લાભ મળશે. તને તે વખતે
 કોઈ પણ પ્રકારની બાધા પીડા રહેશે નહિ, તારા આખા શત્રુસમૂહનો

૧ યોગનો શેષ થતાં આત્મા પર્વતની જેમ સ્થિર થાય છે, તેની અસ્તવ્યસ્ત
 સ્થિતિ તદ્દન મટી બચ છે. આ સ્થિતિને શૈલેશી કશ્ચુ કહેવામાં આવે છે. શૈલેશી
 કરણુ ચૌદમા ગુણસ્થાનકે હોય છે ચૌદમા ગુણસ્થાનકનો કાળ પાંચ રૂપવાદ્ધર
 અદ્વૈત ક્ષુદ્ર બોલીએ તેટલો જ છે. આ સ્થિતિ બહુ ચોટો વખત-નામનો જ વખત
 ચાલે છે, ઘડત જ સર્વ કર્મથી મુક્તિ થાય છે.

૨ ‘નલિકા’નો અર્થ હું લુંગળી ધારું છું. દુરબીનના અર્થમાં આ શબ્દ વપ-
 રાયો લાગે છે. દુરબીનથી દૂરની વસ્તુ મોટી અને સ્પષ્ટ દેખાય છે.

નાશ થયેલો હોવાથી તું તે વખતે તદ્દન નિર્ભય થયેલો હોઈશ, અને ત્યાં તું હે ભાગ્યશાળી! હમૈશા આનંદની લહેરોમાં મગ્ન રહીશ. તારી સાથે અંતરંગ રાજ્યના રાજાઓ છે તેઓને પણ ઘણી સંપત્તિઓ મળશે અને તેમાં લય પામીને તેઓ તારી સાથે આનંદ કરશે, મજા ઉડાવશે. વળી તને એક ખીણ વાત કહું તે પણ અરાબર લક્ષ્યમાં રાખજે. આ રાજ્યમાં તું પ્રવેશ કરે ત્યારથી જ તારા શત્રુનો વિનાશ કરનાર બળવાન સેનાની વૈરાગ્યને મોખરે રાખી તારે પ્રયાણ કરવું અને અભ્યાસ નામના રસ્તાના નિપુણ ભોમીઆને સાથે રાખીને તે અતાવે તે માર્ગે જ આગળ ચાલવું. આ વૈરાગ્ય અને અભ્યાસની સહાયથી તારો રાજ્યમાં પ્રવેશ થશે ત્યારથી જ પગલે પગલે તારી સંપત્તિમાં વધારો થતો જશે. હવે તને વધારે શું કહેવું! ટુંકામાં કહું તો તારે આ માર્ગે જરા પણ છોડવો નહિ, તારા અંતરંગ શત્રુઓને અરાબર હુણી નાખવા, બહારની જે કંઈ સંપત્તિ કે આકર્ષણો દેખાય તેની સાથે જરા પણ સંબંધ કરવો નહિ, ચારિત્રધર્મવિગેરે તારા ખરા હિતેચ્છુઓ છે તેમનું અરાબર પરિપાલન કરવું, મારાં વચનનું તારે વારંવાર સ્મરણ કર્યા કરવું. હે વત્સ! એ પ્રમાણે તું કરીશ તો અર્ધાં સારાવાનાં થશે. ભાઈ! હવે તું જા, તારી સિદ્ધિ થશે, તને લાભ થશે! તું સારી રીતે નિર્મળ રાજ્ય કર! તને રાજ્યનું ફળ અરાબર મળશે તો અમારી મહેનત પણ અરાબર સફળ થશે.”

ઉત્તમ કુમારે જવાબમાં કહ્યું “જેવી પ્રભુની આજ્ઞા!”

ઉત્તમકુમાર વર્તના.

દૃષ્ટિદેવીપર છત.

નિર્વૃત્તિનગરે પ્રયાણ.

મહાત્મા સિદ્ધાન્તગુરુએ ઉપર પ્રમાણે ઉપદેશ આપીને માર્ગે બતાવ્યો તે પ્રમાણે સર્વ ઘટના બુદ્ધિશાળી ઉત્તમ રાજાએ કરી, ઉપર જે રસ્તો બતાવ્યો હતો તે જ માર્ગે ઉત્તમરાજ અંતરંગ રાજ્યમાં દાખલ થયો અને આક્રીનાં પોતાનાં સર્વ કર્તવ્યો પણ તેણે તે જ પ્રમાણે કર્યાં.

હવે મહામોહ વિગેરે શત્રુઓએ પોતાની શક્તિ બતાવવા માટે પેલી મહાયોગિની દૃષ્ટિદેવીની અગાઉ પ્રમાણે યોજના કરી અને તેને ખાસ ભલામણ કરી કે ગમે તેમ કરીને પેલા ઉત્તમરાજને ઘસ કરવો;

૧ ઉત્તમકુમાર રાજાએ સિદ્ધાન્તગુરુને રાજ્ય સંબંધી હકીકત પૂછવા માંડી હતી તેનો સિદ્ધાન્ત ગુરુએ આ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો. બુઓ પૃ. ૧૫૯૬.

પરંતુ હકીકત એમ બની કે એ ઉત્તમકુમાર તો દેવી દૃષ્ટિને જરા પણ વશ થયો નહિ અને ઉલટી તેણે એ ભોગણી મહામાયાને જીતી લીધી, એટલું જ નહિ પણ છેવટે એ મહામોહ વિગેરે આખા શત્રુ-મંડળને જીતી લીધું.

ત્યાર પછી એ ઉત્તમરાજાએ ધીમે ધીમે આખા શત્રુવર્ગનો વિનાશ કરી દીધો અને કોઈ પણ પ્રકારની અગવડ કે વાંધા વગર અત્યંત સમૃદ્ધ અને દિવસાનુદિવસ વધતા જતા પ્રતાપવાળું સુંદર રાજ્ય પ્રાપ્ત કરીને તેણે પોતાના લશ્કરને સારી રીતે પાળવા માંડ્યું, આખી પ્રજાને આનંદ કરાવવા માંડ્યો અને એવી રીતે નિર્વૃત્તિનો રસ્તો તેણે છોડ્યો નહિ, તે આટોઅવળો ગયો નહિ, તેથી લોકોમાં તેની પ્રસિદ્ધિ પણ ઘણી થઈ. લોકો તો ખુબી રીતે વારંવાર કહેવા લાગ્યા કે-‘ખરે-ખર, આ ઉત્તમકુમાર ધન્ય છે, મહા ભાગ્યશાળી છે, ફરજ બજાવનાર છે, મહાત્મા છે, મહા ઉત્તમ પુણ્યવાન પ્રાણી છે, એણે રાજ્યને આવી રીતે બહુ સાફ પાળ્યું, એ ખરેખરો રાજા થયો, એ નસીબદાર છે, કૃતકૃત્ય છે, પ્રભાવશાળી છે!’

ત્યાર પછી તો દેવતાઓ દાનવો મનુષ્યો ઇંદ્રો અને ચક્રવર્તિઓ તેની અનેક પ્રકારે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા અને નિષ્કંટક મુક્તિમાર્ગે પ્રયાણ કરતાં એ બહુ સુંદર માન પૂજન પામ્યો. ત્યાર પછી એણે અનેક સુખોથી ભરપૂર અને ત્રણે ભુવનમાં પ્રસિદ્ધિ પામેલ મનોહર અંતરંગ રાજ્ય પાળવા માંડ્યું, રાજ્ય કરવા માંડ્યું અને પોતાની યાદશક્તિ ઘણી જબરી હોવાથી જે માર્ગ સિદ્ધાન્ત ગુરુમહારાજે બતાવ્યો હતો તે રસ્તે તે આગળ વધતો ચાલ્યો અને નિર્વૃત્તિને નજીક નજીક કરતો માર્ગ કાપવા લાગ્યો. તેમ કરવામાં તેણે ઐહારીન્ય માર્ગ બરાબર પકડી લીધો, વૈરાગ્ય અને અભ્યાસની સહાય લીધી અને ત્યાર પછી ઉપર જણાવેલ સરોવર રસ્તાઓ કેડીઓ અને નદીઓ ઓળંગતો પ્રગતિ કરતો આગળ વધતો ચાલ્યો. આ પ્રકરણમાં જણાવેલી સર્વ ચેષ્ટાઓ તેણે યોગ્ય પ્રકારે કરી અને આત્મવિકાસ સારી રીતે કર્યો. આ-ખરે સર્વદા આનંદ ઉત્સવથી ભરપૂર નિર્વૃત્તિનગરીએ તે ઉત્તમરાજા પહોંચી ગયો અને ત્યાં જઈને અંતરંગ રાજ્યનું સુંદર ક્ષણ મેળવવા અને ભોગવવા ભાગ્યશાળી થયો.

વળી દેવ! મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે એ નિર્વૃત્તિનગરી એવી તો સુંદર અને આકર્ષક છે કે ત્યાં મરણ નથી, ઘડપણ નથી, પીડા નથી, શોક નથી, ઉદ્વેગ નથી, ભય નથી, ક્ષુધા નથી, તૃષ્ણા નથી અને કોઈ પણ

નિર્વૃત્તિનગરી.

પ્રકારના ઉપદ્રવો નથી; ત્યાં તો તદ્દન સ્વાભાવિક, આધા પીડા વગરતું, પોતાને સ્વાધીન, અન્ય ઉપમા વગરતું અનંત સુખ સુખ અને સુખ જ છે અને તે એવું સુંદર છે કે એનો ખ્યાલ માત્ર યોગીઓને જ અનુભવદ્વારા આવી શકે, બીજાં સુખો બહાર લેવા જ્યાં પડે છે, એ નગરનાં સુખો સ્વભાવે અંદરથી જ મળે છે; બીજાં સુખમાં વચ્ચે કાંઈ પીડા હોય ત્યાં થાય છે, મોક્ષનાં સુખમાં કાંઈ પીડા અડચણ અંતરાય થતાં નથી; બીજાં સુખોમાં અન્ય પાસેથી વસ્તુ ધન સમય સહાય આદિની અપેક્ષા રહે છે, નિર્વૃત્તિનગરીનાં સુખો પોતાની ઉપર જ આધાર રાખે છે; બીજાં સુખોનો છોડો આખરે આવે છે અને સ્વારે પાછું દુઃખ થાય છે, મોક્ષનાં સુખનો કદિ છોડો આવતો નથી; દુનિયાદારીનાં સુખોને સરખાવવા બીજાં ચીજે હોય છે, મોક્ષનાં સુખ અવહુર્ય અતકર્ય છે અને તેની સાથે સરખાવી શકાય એવી આ દુનિયામાં કોઈ પણ ચીજ નથી. એનો અનુભવ થાય સ્વારે જ તે કદપી શકાય તેમ છે અને ખરો ખ્યાલ તો સંપૂર્ણ જ્ઞાની અથવા વિશિષ્ટ મહાયોગીને જ આવી શકે તેમ છે.

આની રીતે ઉત્તમરાજ્ય એ પોતાને મળેલ રાજ્ય પાળ્યું જેને પરિણામે એ પેલી નિર્વૃત્તિનગરીએ ગયો અને તદ્દન ચિંતા વગરનો થઈ ગયો. હવે એ ઉત્તમકુમારનો પિતા અને તેને રાજ્ય આપનાર કર્મપરિણામ રાજા હતો તેને પણ જીતીને તેણે તદ્દન હકાવી દીધો. જે નગરીમાં એ ઉત્તમ રાજા ગયો તે નગરી કર્મપરિણામના અધિકારની બહાર હતી, ત્યાં એનાં રાજ્ય કે જેર જરાં પણ ચાલે તેવું નહોતું, એટલુંજ નહિ પણ એ નગરીએ ગયેલાઓ કર્મપરિણામને જરાએ ખંડણી^૧ પણ મોકલતા નહોતા. આથી એ ઉત્તમરાજા તો કર્મપરિણામથી તદ્દન સ્વતંત્ર થઈ ગયો અને પોતે તો અનંત આનંદ અને વીર્ય તેમજ જ્ઞાન અને દર્શનથી પરિપૂર્ણ થઈ નિરંતરને માટે આનંદ કરતો ત્યાં રહેવા લાગ્યો. એને સર્વ પ્રકારની^૨ ક્રિયાઓ કરવી પણ બંધ પડી ગઈ, માત્ર જ્ઞાનદર્શનમાં રમણ કરવું એજ તેવું અશેષ

૧ હૈક શબ્દ મૂળમાં છે. તેનો અર્થ નજીકજવાપણું એમ થાય છે. એ રાજ્ય એવું હવે કે તાંના રાજાઓ પિતા કર્મપરિણામની પાસે પણ જતા નહોતા. આનો અર્થ પણ થઈ શકે છે.

૨ મોક્ષમાં ક્રિયા હોતી નથી, જ્ઞાનદર્શનમાં રમણ કરવું એ જ યાદિત્ર ત્યાં હોય છે.

કર્તવ્ય રહ્યું. ચિત્તવૃત્તિ નગરીનું મહારાજ્ય એણે સુંદર રીતે પાળ્યું તેને પરિણામે નિર્વૃત્તિનગરીમાં અનંતો કાળ રહેવાનું થયું.

એવી રીતે વિપ્રિપૂર્વક રાજ્ય પાળીને ઉત્તમરાજા નિર્વૃત્તિનગરીએ પહોંચ્યો.^૧

૧ ઉત્તમ પુરૂષોનું વર્ણન કરતાં શ્રીમાન્ ઉમાસ્વાતિ વાચક ભાષે છે કે મોક્ષાર્થક તુ ઘટતે, વિશિષ્ટમતિન્નમઃ પુરુષઃ ઉત્તમ પુરૂષ મોક્ષને માટે જ પ્રયત્ન કરે છે. મોક્ષ પુરૂષાર્થને કર્તવ્ય માની તેને માટે જ પ્રયાસ કરનાર ઉત્તમની પંક્તિમાં આવે છે. ખંડિત ક્ષેત્રમાં ગણિ વિસ્તારથી વિવેચન કરતાં આ ઉત્તમ વર્ગના પુરૂષો માટે કહે છે કે ઉત્તમ પુરૂષો ચારે પુરૂષાર્થો માને છે પણ પરમ પુરૂષાર્થ એક મોક્ષ જ છે એમ સ્વીકારી તેને માટે જ ધ્યાન આપે છે અતિ વિશાળ મોહભળને છેદનારા, વિષયરૂપ ધરને ભાંગી નાખનારા, જડ ધાતી બેઠેલા અને વિવેકને આ-સ્થાદન કરનારા, અજ્ઞાન રૂપ અંધકારને દૂર કરનારા, પ્રાણીહૃદયમાં શલ્યરૂપે કામ કરનાર રાગદ્વેષરૂપ મહોને ગળામાં હાથ નાખી ધક્કો મારનારા, સુખને નાશ કરનાર સ્નેહપાસને કાપી નાખનારા, આખા જગતને બાળી નાખનાર પ્રબળ ક્રોધ-અગ્નિને શાંત કરનારા, વિનયવાળી ચિત્તવૃત્તિને ભાંગી નાખવાથી તીવ્ર બનેલા મા-નપર્વતનો ચૂરો કરનારા, જગતને છેતરનાર માયાવેલડીઓના આખા વનને ઉખેડી સુકનારા, સમગ્ર દેશોનાં સ્થાનરૂપ લોભસસુદ્રનું ઉલ્લંઘન કરનારા, કુમાર્ગે પ્રવૃત્તિ કરનાર, દુષ્ટ ઇન્દ્રિય રૂપ અશ્વને પોતાને કબજે રાખનારા, વિષયભોગની તૃષ્ણાને દૂરથી લાત મારનારા, પરીષદ રૂપ મોટા યોદ્ધાઓથી કદિ ન છતાયલા, મહાભયં-કર ઉપસર્ગો વડે જરા પણ ખંડિત નહિ થયેલા, સ્ત્રીઓના વિલાસોથી અતિ દૂર રહેનારા, નિંદિત પરિચયવાળા લોકોની સંગતિ પણ નહિ કરનારા, અસંયમથી તદ્દન દૂર રહેનારા, પરમાર્થને ખરાબર જાણનારા, કુધર્મને કદિ પણ ન સેવનારા-આવા પુરૂષો ક્ષણિક સંસારી સુખોના બંધનમાં ફસાયા વગર સ્ત્રીપુત્રાદિનો સંબંધ કર્મના પરિણામ રૂપ છે એમ સમજી તેમાં રાચી મારી ન જતાં સર્વ દુઃખની નિર્વૃત્તિની કારણભૂત દીક્ષા આંગીકાર કરે છે. આ વ્યાખ્યાપ્રમાણે સાધુઓ ઉત્તમ વિભાગમાં આવે છે. ત્યાં મહેન્દ્ર કુમારની વાર્તા આપવામાં આવી છે. એ કુમાર અનેક રૂપાળી સ્ત્રીઓ પરણ્યો, પિતા તરફથી અઠળક દ્રવ્ય અને રાજ્ય મળ્યું, છતાં વસ્તુસ્વરૂપ ન્યારે સમજવામાં આવ્યું ત્યારે સર્વ વસ્તુઓ છોડી દઈ સર્વનો ત્યાગ કરી દીક્ષા લઈ આત્મહિત સાધવાનાં કાર્યમાં લાગી ગયો.

માત્ર મોક્ષને માટે યત્ન કરનારાઓનો સમાવેશ આ પાંચમા પ્રકારના પુરૂ-ષોમાં થાય છે.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

૩. વરિષ્ઠ રાજ્ય.

વે ત્યાર પછી એ કૃમપરિણામરાજ્યએ છઠ્ઠે વર્ષે પોતાના છઠ્ઠા પુત્ર વરિષ્ઠને રાજ્ય ઉપર સ્થાપન કર્યો. એના સંબંધી જે હકીકત બની તે જણાવતાં વિતરક અપ્રભુદ્ધ શિષ્યને કહે છે કે અગાઉના રાજ્યમાં બન્યું હતું તે પ્રમાણે આખા રાજ્યમાં પરદો વગરવાને વરિષ્ઠકુમારનું રાજ્ય બંધેર કરવામાં આવ્યું.

મોહને દીલગીરિ, ચારિત્રરાજને આનંદ.

તુરત જ મહામોહની મંડળી એકઠી થઈ, તેમ જ ચારિત્રરાજનો પરિવાર પણ એકઠો થયો. બંને મંડળમાં આ રાજા કેવો નીવડશે તે સંબંધી ચર્ચા ચાલી. અગાઉ માફક બંને મંત્રીઓએ આ રાજાનાં આચરણો જણાવ્યાં અને અંદર અંદર વાતો ચાલી. મહામોહના લશ્કરે તો આ નવા રાજાની હકીકત સાંભળી એટલે સર્વે તદ્દન આનંદ વગરના થઈ ગયા, અભિમાન વગરના થઈ ગયા અને બંને ભરી ગયા હોય તેવા થઈ ગયા. ચારિત્રરાજનું આખું લશ્કર ધણું હર્ષમાં આવી ગયું, અને આખું સાધુમંડળ ધણું જ રાહ થઈ ગયું અને તેમણે પોતાના આખા દેશમાં ઠેકાણે ઠેકાણે ખૂબ વધામણીઓ ફેલાવી દીધી. રાજ્યસ્થાપનમાં જે બનાવ ઉત્તમરાજને અગાઉના પ્રકરણમાં થયેલ જાણાવ્યા હતા તે સર્વ બન્યા. અત્ર તેનું પુનરાવર્તન કરવાની જરૂર રહેતી નથી. એના સંબંધમાં જે ખાસ અધિક હકીકત બની તેજ અત્ર કહેવામાં આવે છે.

રાજા પોતે જ સ્વયંજ્ઞાની.

સિદ્ધાન્ત સ્થાપના.

રાજ્યપર ઠોર.

એ વરિષ્ઠ રાજને સિદ્ધાન્ત^૧ સાથે અગાઉ ઘણીવાર પરિચય થયો હતો અને એ જાતે યુદ્ધિશાળી હોવાથી સિદ્ધાન્તના વચનને અનુસરેલ હતો. આથી અત્યારે એમ હકીકત બની કે જ્યારે તેને હમણા રાજ્ય મળ્યું ત્યારે તેને સિદ્ધાન્તને પૂછવાનું કાંઈ બાકી રહ્યું નહિ, રાજ્ય શું છે, તેને પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધનો ક્યાં ક્યાં છે વિગેરે કોઈ આખતમાં તેને ઉપદેશકની જરૂર ન રહી, કારણ કે આથી રાજ્યપરિસ્થિતિ એ મહાત્મા પોતે સારી રીતે જાણતો હતો, એનાં હેતુ અને સાધનોની તેને બરાબર ખબર હતી અને એ આખો અંતરંગ રાજ્યમાર્ગ દેખી શકતો હતો. તે મહારાજ પોતાના રાજ્ય ઉપર સ્વશક્તિથી ગોઠવાઈ ગયા એટલે ત્યાર પછી અનેક બહિરંગ મહાત્માઓ તેના પાયદળ લરકરમાં દાખલ થયા. આવી રીતે જે મહાત્માઓ એ વરિષ્ઠના સૈન્યમાં દાખલ થયા તેમના હાથ નીચે બહિરંગ પ્રદેશમાં જૂદા જૂદા ટેંજાઓ સોંપેલા હોવાથી લોકોમાં તેઓ “ગણુધર” નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. જેમ સૈન્યમાં સેનાપતિના હાથ નીચે લરકરીઓની ટુકરીઓ હોય છે તેમ આવા મહાત્માઓના હાથ નીચે સેનાનીઓની સખ્યા બની રહે તેવી વ્યવસ્થા થઈ ગઈ. હવે વરિષ્ઠરાજ પોતે સિદ્ધાન્ત જાણીને આવ્યા હતા તેમણે પોતાના ગણુધરોને એ સિદ્ધાન્ત ઉપકાર કરવાની અપેક્ષાએ બતાવ્યો. રાજાના હુકમથી સિદ્ધાન્તને આદરપૂર્વક પ્રાપ્ત કરીને તેઓ (ગણુધરો) તેનું શરીર સુંદર બનાવે છે (સિદ્ધાન્તનાં શરીરને અંગો કહેવામાં આવે છે, ગણુધરો આર અંગ બનાવે છે તેનો અર્થ નિર્દેશ છે). ત્યાર પછી એ મહાત્માઓ બરાબર નિર્ણય કરીને અને

૧ આગમ, રહસ્ય ગ્રંથો. તેનો પરિચય તો અગાઉના ભવોમાં તીર્થંકરોને હોય છે અને તે ભવમાં તેમને શીખવા જવું પડતું નથી, તેમને જ્ઞાન અંદરથી જાતે જ ઉત્પાન પામે છે.

૨ આ તીર્થંકરની હકીકત છે. તીર્થંકર સ્વતઃ જ્ઞાની હોય છે. તેઓને સંપૂર્ણ જ્ઞાન થાય ત્યારે પ્રથમ ગણુધરોની સ્થાપના કરે છે, તેમને જપનેશ્વા, વિગમેશ્વા કૃત્વેશ્વા “ઉત્પન્ન થાય છે, નાશ પામે છે, સ્થિર રહે છે.” આ ત્રણ પદ-ત્રીપદી આપે છે. તેનાપર અંતર્મુદૂર્ત ગણુધર વિચાર કરે છે. મહા યુદ્ધિશાળી વિદ્વાન પ્રથમ સર્વ વસ્તુઓને ઉત્પન્ન થતી જુએ છે, પછી તેનો નાશ જુએ છે અને તેમાં સ્થિરભાવ જુએ છે. એને અંગે તેમને દ્રવ્ય ગુણ અને પર્યાયનું બરાબર જ્ઞાન થઈ જાય છે, સહભાવી અને કમભાવી વસ્તુ અને આત્મગત ધર્મો દેખાય છે અને એમ વિચારણા કરતાં પોતે વસ્તુ સમજી જાય છે અને પોતાનાં આગમો બનાવે છે. દરેક ગણુધરના આગમો-બાર અંગો બહુધા જૂદા જ હોય છે, ભાવ એક સરખો જ હોય છે. તીર્થંકર તેમને ત્રીપદી બતાવે છે અને તેને પરિણામે વિચાર કરતાં ગણુધર સિદ્ધાન્ત ગ્રંથોની યોજના કરે છે.

સારી રીતે સંસ્કાર કરીને એ સિદ્ધાન્તના અંગો^૧ અને ઉપાગોની બરાબર સ્થાપના કરે છે. આ પ્રમાણે હકીકત બનવાથી જોકે એ સિદ્ધાન્ત પરમાર્થનજરે તો અજર અમર રૂપ છે, એ કદિ વૃદ્ધ થતો નથી કે નાશ પામતો નથી, છતાં લોકમાં એને વરિષ્ઠે ઉત્પન્ન કરાવ્યો એવી પ્રત્નિદ્ધિ થઈ. રાજ્યસાધનમાં એ સિદ્ધાન્ત કોઈ પણ પ્રકારનો વરિષ્ઠને ઉપદેશ કરનાર ન હોતો, અગાઉના રાજ્યો સિદ્ધાન્તને પૂછીને રાજ્યપ્રવેશ કરતા હતા તેમ આ વરિષ્ઠના સંબંધમાં બન્યું ન હોતું, કારણ કે પોતાના જ્ઞાનબળનાં સાધનથી જ તેણે રાજ્યસાધના બરાબર કરી લીધી હતી અને ઉલટી સિદ્ધાન્તની જાહેરાત વધારે સારી રીતે કરવાની તેમણે વ્યવસ્થા કરી હતી. એ મહાત્મા વરિષ્ઠરાજ કોઈના ઉપદેશની જરા પણ અપેક્ષા રાખે તેવો ન હતો, મહાભાગ્યશાળી હતો અને પોતાની અજબ શક્તિથી પારકાના ઉપદેશની જરા પણ જરૂર ન પડે તેવો સ્વયંજ્ઞાની હતો.

વરિષ્ઠરાજસ્વરૂપ.

હવે પેલા કર્મપરિણામપિતાએ વરિષ્ઠરાજને કેવો બનાવ્યો હતો તે હું તમને કહી સંભળાવું. એ સર્વ હકીકત વરિષ્ઠ સંબંધી જે વાતો આલતી હતી તે પરથી મારા સમજવામાં આવી છે તે હું તમને જણાવું છું. એ મહાન વરિષ્ઠરાજ આખો વખત પારકાનું કાર્ય કરવામાં ઘણો આતુર રહેતો, તેને એ આખતનું મહાન વ્યસન પડી ગયું હતું, પોતાના સ્વાર્થને તો તેણે તદ્દન તિલાંજલી^૧ જ આપી દીધેલી હતી, આખો વખત ઉચિત ક્રિયામાં તે તત્પર હતો, દેવ અને શુદ્ધ તરફ ઘણું માન રાખનાર અને જાળવનાર હતો, કોઈ પણ પ્રકારની દીનતા વગરના ઐજ્ઞસ્વી હૃદયવાળો હતો, જે કોઈ કાર્યનો આરંભ કે આદર કરે ત્યારથી તે પરિણામ સુધી સફળ થાય ત્યાં સુધીની દીર્ઘ નજરથી

૧ બાર અંગના વર્ણન માટે જુઓ પ્રથમ પ્રસ્તાવ નોટ પૃ. ૮૯-૯૦. ઉપાગોઃ ઉવવાઇ, સમપસેણી, જીવાભિગમ, પદ્મવણુ, જંપુદ્વીપપત્તિ, સુરપત્તિ, ચંદપત્તિ, કમ્પિયા. કમ્પવડસિયા, પુફિક્યા, પુષ્કચુલિયા, વહ્નિદક્ષા (જેલા પાંચનું નામ નિર્ધારણી કહેવાય છે.)

૨ દુનિયામાં ફતેહમંદ ગણાતા માણસો આથી ઉલટી જ રીતે વર્તનારા હોય છે, તેઓ હમેશા સ્વાર્થી, અભિમાની, કીર્તિના લોભી, વૈર દ્વેષથી ભરેલા, ઉપર ઉપરથી સારા હોવાનો દેખાવ કરનારા અને તરવનજરે ઉપરછલાં હોય છે, તેઓનાં જીડાં હૃદયમાં દીનતા તુચ્છતા પરાશા અને મલીનતા હોય છે. આ સર્વની સાથે વરિષ્ઠનું અંતરે રાજ્ય સરખાવવા યોગ્ય છે.

કરવામાં આવે તેવો સફળારંભી હતો, કરેલા શુભોને બરાબર સમજનાર અને જાણનાર હતો, પરમ ઐશ્વર્યવાળો હતો, કોઈ ઉપર પૂર્વના પાકા વૈરથી કે હાડ દુશ્મનાઈથી તદ્દન દૂર રહેનાર હતો અને મહા ઊંડા અને ગંભીર આશયવાળો હતો. વળી એને અવજ્ઞા માત્ર પરીવહો તરફ હતી, ઉપસર્ગો ગમે તેવા થાય તેની લેશમાત્ર ખીક નહોતી, ઇન્દ્રિયસમૂહ પ્રત્યે ચિંતા માત્ર પણ નહોતી, મહામોહ વિગેરે શત્રુવર્ગની તેના મનમાં ગણતરી પણ નહોતી, આરિત્રરાજ વિગેરે પોતાના લડકરના બળ ઉપર આત્મભાવ (પોતાપણું) હતો અને આખા જીવન ઉપર ઉપકાર કરવાની વ્યાખતમાં ઘણીજ આસક્તિ હતી.

મહારાજ વરિષ્ઠે ચોરોને હઠાવી દઇને પોતાના રાજ્યમાં પ્રવેશ કર્યો અને તેથી લોકોમાં અત્યંત આનંદ ફેલાયો તે વખતે તેને દિવ્ય રાજ્ય પરિણુત થયું, તેનામાં આવી ગયું; પછી સર્વદા આનંદઉત્સવવાળું રાજ્ય ભોગવતાં એ મહારાજને બાહ્ય સંપત્તિ કેવી થઇ તેનું વર્ણન કરી બતાવું છું તે તમે સાંભળો. જે ઇન્દ્રોએ ઝગઝગાયમાન થતાં મુચુટે, બાબુઓ, હારો અને કુંડળો પહેરલાં બાહ્યસંપત્તિ. છે અને જેનાં તેજથી સર્વ દિશાઓમાં પ્રકાશ થઇ રહ્યો છે તેવા મોટા પુરુષો તો એ મહારાજના પાળાઓ-સેનાનીઓ થઇને રહે છે; એટલુંજ નહિ પણ આ આખા ત્રણે જીવનો તેની અંદરના દેવતાઓ મનુષ્યો અને અસુરો જાણે એ મહારાજના સેવક થઇ ગયા હોય તેમ વર્તે છે. ટુંકામાં કહીએ તો સ્વર્ગ મૃત્યુ અને પાતાળમાં જે સંપત્તિઓ છે તે સર્વ એમની થઇને રહી; પરંતુ એ મહારાજને એ કોઈ પણ સંપત્તિ કે સેવા તરફ કે તેમાં જરા પણ સ્પૃહા નથી, તેની ઇચ્છા નથી, તે મેળવવાની લાલસા અભિલાષા કે હોંસ નથી. એ સર્વમાં તે તદ્દન નિઃસ્પૃહ છે.

નિર્વૃત્તિ માર્ગ ઉપદેશ.

સમવસરણુ. પ્રાતિહાર્ય.

અતિશયોની લક્ષ્મી.

વળી એ મહારાજ વરિષ્ઠ જે માર્ગે નિર્વૃત્તિનગરીએ જવા નીકળી પડ્યા છે તે માર્ગે કાંઈ તેઓ છુપાવી રાખતા નથી, ગુપ્ત રાખતા નથી, પરંતુ જાહેર રીતે સર્વ પ્રાણીઓ સમક્ષ તે માર્ગ બતાવી રહ્યા છે અને તેનો ઉપદેશ તેઓ સ્પષ્ટ રીતે જાહેરમાં સર્વને આપે છે. આવો મહાન્ મુખનો માર્ગ તેઓશ્રી બતાવી રહ્યા છે તેથી દેવ અસુર

અને મનુષ્યો તેમના તરફ ભક્તિરસથી ભરપૂર થઈ જાય છે, તેના તરફ ઘણો ઊંડો પ્રેમ લાવે છે અને તેમની સેવા ચાકરી કરે છે. તેઓ શું શું કરે છે તે કાંઈક અહીં તમને જણાવીએ. એવા પ્રકારની દેશના આપવા માટે દેવો એક સુંદર સમવસરણુ બનાવે છે જેની અંદર ત્રણ ગઢો બનાવવામાં આવે છે તે અનુક્રમે રૂપા સોના અને ચિત્ર-વિચિત્ર પ્રકારના રત્નોના બનાવેલા હોય છે.^૧

૧. આ મહારાજ વરિષ્ઠ (સર્વોત્કૃષ્ટ) છે એમ બતાવવા સાડે આઠ મહાપ્રતિહાર્યની રચના કરવામાં આવે છે તે પણ અત્ર તને જણાવી દઉં છું. ચારે તરફ ભમી રહેલા ભમરાઓના સુંદર મધુર અંકરના અવાજથી ભરપૂર અને મનને આનંદદાયી સુકોમળ પદ્મવિભૂષિત અતિસુંદર અશોકવૃક્ષ (આશોપાલવનું ઝાડ) રચે છે. (આ અશોક-વૃક્ષ પ્રભુથી આરગણું ઊંચું હોય છે અને તેની નીચે બેસીને ભગવાન દેશના આપે છે.)

૨. મનોહર અંકારયુક્ત ભમરાઓસહિત અનેક પ્રકારના પંચવર્ણી (શતા, ઘોળા, પીળા, લીલા અને શ્યામ) પુષ્પોની વૃષ્ટિ દેવતાઓ અસ્ખલિત કર્યા જાય છે અને તેનાથી દશે દિશાઓ સુગંધમય થઈ રહે છે. (આ પુષ્પો સમવસરણુમાં પડે છે, તેમનાં ખીટ નીચાં અને મુખ ઊંચાં રહે છે. આવાં ફૂલો ચાલનારની જાનુ સુધી પહોંચે તેટલાં સમવસરણુમાં હોય છે.)

૩. વરિષ્ઠ મહાત્મા સમવસરણુમાં બેસી ધર્મદેશના આપે છે ત્યારે આકાશમાં દેવતાઓ આનંદદાયી સુંદર નિર્ઘોષ કરે છે (આ દિવ્ય ધ્વનિ નામનો ત્રીજો પ્રાતિહાર્ય છે. પ્રભુની વાણી અમૃતસમાન હોઈ સર્વને પ્રમોદ આપનારી હોય છે, પ્રભુ માલકોશ રાગમાં દેશના આપે છે, એ વખતે આકાશમાં દેવતાઓ વેણુવિણુવિગેરેની જેવો સૂર પૂરે છે, આથી ગંભીર આલાપમાં વધારો થાય છે અને દેશના અતિ મન-મોહક અને આકર્ષક લાગે છે.)

૧ સમવસરણુના વિસ્તારથી વર્ણન માટે જુઓ ત્રિષષ્ટિ શલાકા પુરષ ચરિત્ર પર્વ ૧ હું સર્ગ ત્રીજો તથા સમવસરણુ પ્રકરણ. આવા સમવસરણુમાં બેસી પ્રભુ દેશના આપે છે. મોઠા નગરોમાં પ્રભુ આવે ત્યારે દેવતાઓ સમવસરણુ બનાવે છે.

૨ અષ્ટ મહાપ્રાતિહાર્ય તીર્થકરને કેવળજ્ઞાન થયા પછી થાય છે. તેનું અહીં વર્ણન છે. એને વિસ્તાર અનેક ગ્રંથોમાં છે. દાખલ તરીકે જુઓ શ્રીમદ્વિ-જ્યાનંદ સૂરિનો તત્ત્વનિર્ણયપ્રાસાદ-દ્વિતીય સ્તંભ પૃ. ૭૭.

૪. કમળની નાળેનાં સુંદર તાંતણુની જેવા સ્વચ્છ ઉજ્જવળ સુંદર આકારને ધારણુ કરનાર ચામરો પ્રભુની અંને આજી વિરાજમાન થઈ રહેલા હોય છે. (રત્નજડિત સોનાના દાંડામાં જડેલા મોટા ચામરો ભગવાનની અંને આજીએ દેવતાઓ અને ઈંદ્રો વીંજે છે.)

૫. દેશના દેવા માટે સમવસરણુના મધ્યમાં અશોકવૃક્ષની ચાર દિશાએ ચાર મહાન સિંહાસનો શોભી રહ્યાં હોય છે. એની આકૃતિ ઘણી સુંદર હોય છે, તેમાં અનેક પ્રકારનાં રત્નોની શોભા ઝળઝળાયમાન થઈ રહેલી હોય છે—આવા સિંહાસનપર બેસી ચાર મુખે પ્રભુ દેશના આપે છે. (આ ચારે સિંહાસનો બહુ ઊંચા હોય છે, સોનાના બનાવેલાં હોય છે. ભગવાન પોતે પૂર્વાભિમુખ બેસે છે, ત્રણ આજીએ તેમનાં રૂપો દેવો રચે છે એટલે ચતુર્મુખ દેશનાનો ગંભીર ધ્વનિ નીકળતો જણાય છે.)

૬. ભગવાનની પાછળ પ્રભામંડળ રચવામાં આવે છે તે આકાશને પ્રકાશમાન કરી રહેલ હોય છે, સૂર્યના આકારને ધારણુ કરનાર હોય છે અને તેમના શરીરને ઉજ્જાસ કરાવનાર અતિ સુંદર હોય છે. (ભગવાનની કાંતિ ઘણી હોવાને લીધે તેની સામે જોઈ શકાતું નથી, સૂર્યની કાંતિથી વધારે કાંતિ ધારણુ કરનાર પણ શાંત અને શરદ્ઋતુના સૂર્ય જેવું ભામંડળ—કાંતિપ્રભાનો સમૂહ સૂર્યનો આકાર બતાવે છે અને પ્રભુની પછવાડે રહે છે. એથી પ્રભુની સામે નજર થઈ શકે છે.)

૭. આખી દુનિયાને પ્રભુનું આગમન અને પરીપકારીપણું બતાવતો કાનને અતિ સુંદર લાગે તેવો દિવ્ય દુદુંબિનો અવાજ દેવતાઓ આકાશમાં રહીને કરે છે, એ અવાજ લોકોમાં ઉજ્જાસ ઉત્પન્ન કરે તેવો અને ઘણો સુંદર હોય છે. (આ દિવ્ય દુદુંબિનો અવાજ પ્રભુ પધાર્યા છે એમ જણાવનાર હોય છે અને પ્રભુ મોક્ષમાર્ગના સાર્થવાહ છે એમ સૂચવનાર હોય છે.)

૮. પ્રભુના માથા ઉપર ત્રણ છત્રો ખીરાજમાન થાય છે અને તે આખી દુનિયાને બરાબર જણાવે છે કે આ વરિષ્ઠ રાજ છે અને ત્રણ ભુવનના નાયક છે. (શરદ્ઋતુના ચંદ્ર જેવાં ઘોળા ત્રણ છત્રો—એક મેકની ઉપર આવી રહેલા, પ્રભુના માથા ઉપર ઊંચે અદ્ધર રહે છે અને તે પ્રભુનું પરમેશ્વરત્વ સૂચન કરે છે.)

આવી રીતે દેવતાઓ અને દાનવો પ્રાતિહાર્યની રચના કરે છે તેનાથી એ વરિષ્ઠ રાજ વધારે શોભે છે.

૧. 'વૃળી એ વરિષ્ઠ રાજ્યનું શરીર ઘણું મુગંધવાળું હોય છે, કોઈ

૧ અહીં ભગવાનના અતિશયનું વર્ણન આલે છે, તેમાં ચાર અતિશય ભગવાન જન્મે સ્વાસ્થી હોય છે, એગણીશ અતિશયો દેવતાઓ કરે છે અને ધાતી કર્મ અપવાને લીધે અગ્નીઆર અતિશયો તીર્થંકરપણાની ઋદ્ધિને અંગે થાય છે. આ એત્રીશ અતિશયો ઘણા અદ્ભુત અને મનોહર છે. આ હકીકતને મૂળ નજરે તપાસતાં એમ જણાય કે અરિહંતના ખાર ગુણો ગણાવ્યા છે તેમાં આઠ મહાપ્રતિહાર્ય અને ચાર મૂળ અતિશયો ગણાવ્યા છે તે ચાર મૂળાતિશયો પૈકી પાછળના બે અતિશયમાં તેનો સમાવેશ થાય છે. ચાર મૂળાતિશયો નીચે પ્રમાણે છે.

- (૧) જ્ઞાનાતિશય.
- (૨) વચનાતિશય.
- (૩) પૂલતિશય.
- (૪) અપાયાપગમાતિશય.

પ્રથમ જ્ઞાનાતિશયથી કૈવલ્યજ્ઞાનદર્શનથી ભૂત ભવિષ્ય વર્તમાન વસ્તુ ભાવ અને ધર્મોને ઉત્પાદ વ્યય અને ક્રુવપણે જાણવા અને દેખવા. મતલબ તીર્થંકર મહારાજને સંપૂર્ણ જ્ઞાન હોય છે અને આ દુનિયામાં કોઈ એવો ભાવ કે ચીજ થઈ નથી છે નહિ કે યવાની નથી જે તેમનાં જાણવા દેખવામાં ન આવે.

બીજા વચનાતિશયથી તીર્થંકર મહારાજ દેશના આપે તે પાંત્રીશ ગુણયુક્ત હોય. તેમની વાણીમાં પાંત્રીશ ગુણો સ્પષ્ટ જણાય. તે પાંત્રીશ વાણીના ગુણો નીચે પ્રમાણે છે.

૧. સ્થાનને યોગ્ય સંસ્કારી ભાષા અર્ધમાગધી સહિત બોલે. (સંસ્કારવત્વ)
૨. જોયા સ્વરે દેશના આપે જેથી એક યોજન પ્રમાણ સમવસરણમાં બેઠેલ સર્વ સાંભળી શકે. (હચ્ચત્વ)
૩. ભાષામાં ત્રામ્ય પ્રયોગ ન આવે, તુચ્છ ભાષા ન આવે. (અચામ્યત્વ)
૪. મેઘની જેવો ગંભીર સ્વર ચાલ્યો આવે, ગર્ભસ્વ સહિત બોલે. (ગંભીરત્વ)
૫. પ્રતિવેષ સાથે, વાજિત્રમાં બળે તેવી રીતે શબ્દે દષ્ટ છટા પડે તેમ બોલે. (પ્રતિનાદ વિધાયિત્વ)
૬. સાંભળનારને માનસહિત ઉદ્દેશીને બોલે. (દક્ષિણત્વ)
૭. સાંભળનારને રાગ ઉત્પન્ન થાય અને તે પોતાને ઉદ્દેશીને બોલાય છે એમ લાગે તેમ બોલે. (વપનીતરાગત્વ) આ સાત ગુણો 'શબ્દ' આશ્રયી થયા.
૮. ઘણા પુષ્ટ અર્થવાળી ભાષા બોલે. (મહાર્થતા)
૯. પૂર્વાપર અચિરોદયપણે બોલે. (અચ્ચાહતત્વ)
૧૦. કહેનારની મહત્તા લાગે તેમ, આ વચન આવા મહાત્માથી જ નીકળે તેવી વાતો બોલે. (શિષ્ટત્વ)
૧૧. એકું સ્પષ્ટ બોલે કે સાંભળનારનાં મનમાં જરા પણ શંકા ન રહે. (સંસયાસંભવ)
૧૨. દૂષણ વગરનું અને ફરીવાર પૂછવું ન પડે એકું બોલે. (નિરાકૃતાન્ય ઉત્તરત્વ)

૧૩. ગમે તેવો કહણુ વિષય સાંભળનારના મગજમાં હતરી ભય તેમ જોલે.
(હૃદયગમતા)
૧૪. જોટું જોલવાયોચ્ય હોય તેટું અને માંહેા માંહેા અર્થ મળે તેલું જોલે.
(મિથઃસાકાંક્ષતા)
૧૫. નયપ્રમાણુયુક્ત અપેક્ષાવાળું અને ષડ્દ્રવ્ય નવતત્ત્વ પુષ્ટ થાય તેલું જોલે. (પ્રસ્તાવૌચિત્ય)
૧૬. તત્ત્વજ્ઞાનનો યોધ થાય તેલું પ્રમાણુવચન જોલે. (તત્ત્વનિષ્ટતા)
૧૭. વિષય સંબંધ પ્રયોજન અધિકારી સમજને ઉચિત જોલે, અસંબંધ ન જોલે. (અપ્રકીર્ણ પ્રસુતત્ત્વ)
૧૮. પારકાની નિંદા ન થાય ચોતાના વખાણુ ન થઈ ભય તેમ જોલે.
(અસ્વસ્લાધાન્યનિંદિતા)
૧૯. પ્રતિપાદન કરવાના વિષયને બરાબર લક્ષ્યમાં રાખી જોલે. (અભિનત્ય)
૨૦. સાંભળનારને ધી ગોળથી પણ વધારે મીઠાશ ઉપજે તેમ જોલે. (અતિ-મિશ્ર મધુરત્ત્વ)
૨૧. યોચ્ય ગુણોની પ્રશંસા-વખાણુ કરનારે યોચ્ય વચન જોલે. (પ્રશસ્ત્યતા)
૨૨. પરમને ઉઘાડા ન પડે તેવી રીતે જોલે. (અમમંવેષિતા)
૨૩. જોલનાર મહા પુરૂષ છે એવો ભાસ પડે તેલું વચન જોલે, અર્થતુચ્છતા વાળું ન જોલે. (ઔદાર્ય)
૨૪. ધર્મ અને અર્થને બરાબર વળગી રહીને જોલે-બંને યુક્ત જોલે. (ધર્માર્થ પ્રતિબંધતા)
૨૫. કર્તા કર્મ ક્રિયા ક્ષિંગ કારક કાળ અને વિભક્તિ યુક્ત જોલે. (કારકાધ-વિપર્યાસ)
૨૬. સાંભળનારની બ્રાન્તિ દૂર થાય, વિક્ષેપ દૂર થાય તેલું જોલે. (વિબ્રમાદિ વિમુક્તતા)
૨૭. સાંભળનારને આશ્ચર્ય ઉપજે તેલું જોલે, નહું સાંભળીએ છીએ તેમ લાગે.
(ચિત્રકૃત્ત્વ)
૨૮. સાંભળનારને કાંઈ અહુલુત મહાન લાગે તેલું ધીરતા સાથે જોલે.
(અહુલુતત્ત્વ)
૨૯. વચ્ચે રૈકાયા વગર ચાલુ જોલે. (અનતિવિલંબીતા)
૩૦. જોલવામાં અનેક પ્રકારની નવીનતા અને વર્ણનો આવે તેમ જોલે.
(વૈચિત્ર્ય)
૩૧. વિશેષ યુદ્ધિ ઉપજે-સ્પષ્ટ ખ્યાલ થાય તેલું જોલે (વિશેષતા)
૩૨. ષદના અર્થને અનેક વિશેષણોનો આરોપ કરીને જોલે. (વર્ણુપદવાક્ય વિવિક્તતા)
૩૩. સત્ત્વપ્રધાનપણે, જોસથી, સાહસીકષણે જોલે. (સત્ત્વપ્રધાનતા)
૩૪. પુનરૂક્તિ દોષરહિત જોલે, અર્થ સિદ્ધ કરવાનાં અનેક નવાં નવાં પ્રમાણુો આપે. (અવ્યુચિતિ)

પણ પ્રકારના મેલ વગરનું હોય છે અને તેમને શરીરે જરા પણ પરસેવો તથા કોઈ પણ જાતનો રોગ થતો નથી.^૧

૨. એ રાજના દેહમાં રહેલ માંસ અને લોહી ગાયના દૂધ જેવું અથવા મોતીના હાર જેવું સફેત હોય છે.

૩. એ રાજ આહાર અને નિહાર^૨ કરે તે અર્ભચક્ષુથી જોઈ શકતા નથી. આહાર નિહાર કરે છે એમ દેખાય પણ વસ્તુ દેખાતી નથી.

૪. એ રાજના શ્વાસોશ્વાસ કમળના જેવા સુગંધી હોય છે.

આ ચારે ગુણો એ રાજને જન્મથી સાથે જ હોય છે.

૫. પ્રભુને દેશના દેવા માટે દેવતાઓ સમવસરણ એક યોજન-પ્રમાણુ રચે છે છતાં તેમાં પ્રભુના અતિશયથી કરોડો મનુષ્યો અને દેવતાઓ સમાઈ શકે છે, ત્યાં જરા પણ ભીડ થતી નથી, સંકોચ થતો નથી.

૬. પ્રભુ અર્ધમાગધીમાં ઉપદેશ આપે છે પણ સાંભળનારા સર્વે તેને પોતપોતાની^૪ ભાષામાં સમજે છે, મનુષ્યો પોતપોતાની દેશ-ભાષામાં સમજે છે, તિર્યંચો પોતાની ભાષામાં સમજે છે અને દેવો દેવ-ભાષામાં સમજે છે. એક યોજનમાં બેઠેલા સર્વે પ્રભુની વાણી બરાબર સાંભળી શકે છે.

૩૫. સાંભળનાર યાદી ન જાય તેમ જોલે. (અખેદિત્વ)

આવી રીતે બીજા વચનાતિશયથી વાણીના પાંત્રીશ ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે. ત્રીજા અપાયાપમ્ભાતિશયથી ભગવાનને પોતાને અથવા તેમના સંબંધમાં આ-વનારને પીડા થતી નથી, પચેલી પીડા દૂર થાય છે. ઉપદ્રવ નિવારકપણુનો અહીં સમાવેશ તેમની થાય છે.

ચોથા પૂજાતિશયથી ભગવાન જ્યાં જ્યાં જાય ત્યાં ત્યાં તેમનું નિઃસ્પૃહ-પણું છતાં પૂજા બહુમાન થાય છે, વૈભવ જખરો દેખાય છે અને સર્વ દિશામાં તેમની છાંતિ ફેલાય છે.

આ ત્રીજા અને ચોથા અતિશયમાં ચોત્રીશ અતિશયનો સમાવેશ થાય છે.

૧ આ પ્રથમના ચાર અતિશય જન્મથી હોય છે. તીર્થંકર જે ભવમાં થાય ત્યાં જન્મથી જ આ ચારે બાળતો તેમની સાથે હોય છે.

૨ વિષ્ટા મુત્ર; વડીનીતિ લઘુનીતિ.

૩ ૫-૧૫ સુધીના અગ્નીઆર અતિશયો કર્મ બધવાથી (ધાતી કર્મોનો ફલ થવાથી) કેવળજ્ઞાન થવાથી પ્રભુને થાય છે.

૪ દેવદેવી નરાનારી, સ્વરાશ્રાપિ જ્ઞાનરી ।

સિર્યંચો, પિહ્નિ તૈરશ્વી, મેનિરે મગદ્ધિરમ્ ॥

૭. એ સભાની પછવાડે પ્રભામંડળ સૂર્યથી હજારગણા તેજવાળું ચાલે છે. એનાથી પ્રભુ સામી નજર કરી શકાય છે અને તેજનો અંધાર નજરે પડે છે.^૧

૮. તાવ વિગેરે કોઈ પણ પ્રકારના રોગો ચારે બાજુ પચીશ યોજન સુધીના પ્રદેશમાં છ માસ સુધી થતા નથી. પ્રભુ જ્યાં જ્યાં વિચરે છે ત્યાંથી ચારે બાજુ પચીશ યોજનમાં છ મહિના અગાઉ રોગ થયેલા હોય તો તે પણ શાંત થઈ જાય છે.

૯. એટલી ભૂમિમાં વૈરવિરોધ ન થાય અને થયેલા હોય તો શમી જાય, દૂર થઈ જાય, છોડો આવી જાય.^૨

૧૦. પ્રભુ વિચરે તે પ્રદેશથી પચીશ યોજનમાં એકી વખતે ઘણાંનાં મરણુ થાય એવા મહા ઉપદ્રવ ન થાય, કોલેરા મરકી કોગળિયું કે એવા બીજા કોઈ પણ એપી કે હવાના રોગો ન થાય અને થયેલા હોય તે શાંત થઈ જાય.

૧૧. સદરહુ પ્રદેશમાં કોઈ પણ ઉપદ્રવ ન થાય. અનાજને નુકસાન કરનાર પ્રચુર તીડ ઉંદર આદિ જીવોની ઉત્પત્તિ ન થાય.

૧૨. ભગવાન જ્યાં જ્યાં વિચરે ત્યાંથી ચારે તરફ સૌ યોજનમાં દુકાળ ન પડે, દુકાળનાં કારણો ઉત્પન્ન થયાં હોય તો પણ સુકાળ થઈ જાય.

૧૩. સદરહુ પ્રદેશમાં અવૃષ્ટિ ન થાય. (વરસાદ ન આવવો તેને અવૃષ્ટિ કહે છે.)

૧૪. સદરહુ પ્રદેશમાં અતિવૃષ્ટિ ન થાય. (જોઈએ તેથી વધારે વરસાદ આવે તો તેથી લીલો દુકાળ પડે છે, એ પણ લોકોને અને જનાવરોને ત્રાસ આપે છે. અતિવૃષ્ટિ પણ નુકસાન કરે છે.)

૧૫. પ્રભુવિહારના પ્રદેશમાં સ્વયંક પરચક્રનો ભય થતો નથી. સ્વયંક્રમો ભય અંદર અંદરની લડાઈ (Civil war) કે બળવાથી થાય છે અને પરચક્રનો ભય બહારથી થતાં આક્રમણોથી થાય છે. આ બંને પ્રકારના ભયો પ્રભુવિહારક્ષેત્રોમાં થતા નથી.

મહામોહ વિગેરે મોટા દુર્ગમોનો નાશ થવાથી આ ૫-૧૫ સુધી ના ગુણો વરિષ્ઠરાજને ઉત્પન્ન થાય છે, ઉત્પન્ન થતાં મેં સાંભળ્યા છે.

૧ મૂળ ગ્રંથકારે આ અતિશય મૂઝી દીધો છે.

૨ ત્વ સ્તુ અહિંસાપ્રતિષ્ઠાયાં તત્તન્નિષૌ વૈરલાગઃ જ્યાં અહિંસા બરાબર જમી હોય ત્યાં તેમની આબુઆબુમાં પણ વૈરલાગ થાય છે, વાતાવરણ વૈર વગરનું થઈ જાય છે, સદર સૂત્રનો સાક્ષાત્કાર થાય છે.

૧૬. પ્રભુ વિચરે ત્યાં ધર્મપ્રકાશક એક ધર્મચક્ર આગળ આકાશમાં ચાલે છે.

૧૭. પ્રભુ ચાલે ત્યારે તેમની ઉપર ત્રણ છત્ર આકાશમાં ચાલે છે.

૧૮. પ્રભુ વિચરે તેની આગળ ધ્વજ (ઈંદ્રધનુ) નાની ધન-ઝોના સમૂહસહિત ચાલે છે.

૧૯. પ્રભુ વિચરે ત્યારે આકાશમાં રત્નજડિત સુંદર ચામર ચાલે છે.

૨૦. પ્રભુ વિચરે ત્યાં સ્ફટિકમય પાદપીઠસહિત સિંહાસન આકાશમાં સાથે ચાલે છે.

૨૧. ભગવાન વિચરે-ચાલે ત્યારે દેવતાઓ સુંદર નવ કમળોની યોજના કરે છે તે પાછળથી આગળ આવે છે અને તેના ઉપર પગ મૂકીને પ્રભુ ચાલે છે. કેવળજ્ઞાન યથા પછી ભગવાન ભૂમિતળનો સ્પર્શ કરતા નથી.

૨૨. સમવસરણની રચના દેવો કરે છે તેમાં રૂપાનો, સોનાનો અને રત્નનો ગઢ અનુક્રમે કરવામાં આવે છે. ત્રણ ગઢની અંદર વચ્ચે કૈલેલી વેદિકા ઉપર બેસીને પ્રભુ દેશના આપે છે.

૨૩. સમવસરણમાં પ્રભુ પૂર્વાભિમુખે બેસે છે, તે વખતે બીજા ત્રણ રૂપો ત્રણ દિશાએ દેવો કરે છે, તેથી ભગવાન ચતુર્મુખે દેશના આપે છે એમ દેખાય છે.

૨૪. સમવસરણના મધ્યભાગમાં તે વિશિષ્ટ પુરૂષના શરીર પ્રમાણથી બ્યારગણું ઊંચું અને એક યોજનપ્રમાણ સમવસરણ ઉપર સંપૂર્ણ છાયા કરતું, લીલા છત્રસમાન ચૈત્યવૃક્ષ-અશોકવૃક્ષ દેવતા રચે છે.

૨૫. પ્રભુ જે જે સ્થાને વિચરે ત્યાં કાંટાઓ ઊંઘા મુખવાળા થઇ જાય છે, કોઇને વાગી ન શકે તેવી રીતે ગોઠવાઇ જાય છે.

૨૬. કેશ, દાઢી, નખ, રોમ, મુછ હોય તેવાને તેવા રહે છે, જરા પણ વધતા નથી.

૨૭. પ્રભુ વિચરે તે સ્થાને સર્વ શબ્દ રૂપ રસ સ્પર્શ અને ગંધ હૃદયને પસંદ આવે તેવા થાય છે અને છત્રે ઋતુઓ તે સ્થાનમાં પુષ્પાદિ સામગ્રીઓથી એકી સાથે અનુકૂળ થઇ જાય છે.

૨૮. વિહારભૂમિ ઉપર સુગંધી જળનો છંટકાવ થયા કરે છે.

૨૯. વિહારભૂમિ ઉપર ફૂલો થોડાં થોડાં આખો વખત પહ્યાં કરે છે અને સમવસરણની જમીન ફૂલના સમૂહથી ભરેલી લાગે છે. પાંચ વર્ષનાં ફૂલો જાનુ સુધી ભરેલાં રહે છે.

૧ સોળથી થોડીસ સુધીના ઝોગણીસ અતિશયો દેવકૃત હોય છે.

૩૦. પક્ષીઓ વરિષ્ઠરાજની પ્રદક્ષિણા કરે છે.

૩૧. અનુકૂળ પવન વાય છે.

૩૨. પ્રભુ વિચરે ત્યારે ઝાડો નમતાં જાય છે અને જાણે પોતે ભક્તિરસથી બદબદ થતાં હોય એમ લાગે છે.

૩૩. ભગવાન પાસે કાંઈ નહિ તો પણ ઓછામાં ઓછા એક કરોડ દેવતાઓ સેવામાં હાજર રહે છે.

૩૪. દિવ્ય દુંદુભિનો અવાજ આકાશમાં થયા કરે છે.

ઉપરના અતિશયો ભક્તિથી ભરપૂર દેવતાઓ કરે છે અને પોતાનું સુંદર રાજ્ય ભોગવતા વરિષ્ઠરાજને ઉત્પન્ન થાય છે એમ મારા જ્ઞેવામાં આવ્યું છે. 'દેવ! એ વરિષ્ઠરાજને એવી તો અદ્ભુત સંપત્તિઓ મળી કે મારી જ્ઞેવાની વાણીથી તેનું વર્ણન કરવું પણ અશક્ય છે.

૧ આ સિવાય ભગવાનમાં અઠાર દોષો હોતા નથી તે નીચેની ગાથાપરથી ધ્યાનમાં રાખવું.

અંતરાયદાનલાભ-વીર્યમોગોપમોગગાઃ ।

હાસીરત્નરત્નીભીતિ-કુંડુમ્સા શોક એવ ચ ॥

કામોમિથ્યાત્વમજ્ઞાન-નિદ્રાચાવિરતિસ્તથા ।

રાગોદ્દેશ્ચનો દોષા-સ્તેષામષ્ટાદશાપ્યમી ॥

એ અઠાર દોષો વિસ્તારથી સમજવા માટે અનેપચંદ્રભાષ્યે બનાવેલો 'અઠાર દોષનિવારક' ગ્રંથ વાંચવો. સામાન્ય અર્થ અહીં લખ્યો છે (નામનિર્દેશમાત્ર).

૧. દાન દેવામાં અંતરાય થવો તે, દાન ન આપી શકાય તે સ્થિતિ-દાનાંતરાય.

૨. વસ્તુનો લાભ, તેની પ્રાપ્તિ ન થવી તે, અમુક કે સર્વ વસ્તુ ન મળે તે-લાભાંતરાય.

૩. પોતાનાં શક્તિ, તેજ, બળ વાપરી ન શકાય અથવા પ્રાપ્ત ન થાય તે-વીર્યાંતરાય.

૪. એકવાર ભોગમાં આવે તે ભોગ્ય વસ્તુ કહેવાય છે. એવી ભોગ્ય વસ્તુ ન મળે તે-ભોગ્યાંતરાય.

૫. અનેકવાર ભોગમાં આવે (ધરણી સ્ત્રી વિગેરે) તે ઉપભોગ્ય વસ્તુ કહેવાય છે. તે ન મળે તે-ઉપભોગ્યાંતરાય.

૬. મરફરી કરવી, ઠક્કા કરવા તે-હાસ્ય.

૭. પદાર્થો ઉપર પ્રીતિ કરવી તે-રતિ.

૮. પદાર્થો ઉપર અપ્રીતિ કરવી તે-અરતિ.

૯. કોઈ પણ પ્રકારની ખીક લાગવી તે-ભય.

૧૦. મલીન વસ્તુ જોઈને તેપર તિરસ્કાર-ધૂણા આણવી તે-બ્દુગુપ્સા.

૧૧. મનમાં દીક્ષગીરિ થવી, મન વિકળ થવું તે-શોક.

૧૨. સ્ત્રીપુરુષ કે બંને સાથે ભોગ ભોગવવાની ઇચ્છા તે-કામ. [ચાહ]

એ વરિષ્ઠ રાજ સર્વ પ્રાણીઓની આંખો ઠારે તેવા હતા, સર્વને આનંદ આપે તેવા હતા, મહાસુખ આપનાર નિર્વૃત્તિ-નિર્વૃત્તિ નગ. નગરીનો માર્ગ બતાવનાર હતા અને અનેક લોકોને રીએ પ્રયાણ. એ નગરીએ પહોંચાડી દેતા હતા.

આવા પ્રકારનું અતિ સુંદર રાજ્ય કરતાં આખરે એ મહાપ્રતાપી સુંદર વરિષ્ઠરાજ પોતે પણ નિર્વૃત્તિનગરીએ તે જ રસ્તે^૧ પહોંચી ગયા. અગાઉના પ્રકરણમાં ઉત્તમરાજ્યે શત્રુઓનો ઘાત કર્યો વિગેરે સંબંધી જે વિસ્તારથી હેવાલ કહ્યો છે તે આમના સંબંધમાં પણ બરાબર તે જ પ્રમાણે સમજી લેવો.^૨

હવે જે ચેલી દૃષ્ટિ દેવી હતી તેણે પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ તે વરિષ્ઠ ઉપર સારી રીતે કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ દૃષ્ટિદેવીનું અ- તે પણ તદ્દન નકામી થઈ ગઈ, કાંઈ કરી ન શકી ડિચિત્તરૂપ. અને આખરે તદ્દન ઠેકાણે આવી ગઈ. વરિષ્ઠરાજ્યે એને તદ્દન ઉપયોગ વગરની બનાવી દીધી, વળી એ પોતાના મદદ કરનારા બંધુઓથી વિખુટી પડી ગઈ, તદ્દન શક્તિ વગરની થઈ ગઈ અને આખરે સર્વથા મૂઢ થઈને નાશ પામી ગઈ. એવી રીતે સર્વ પ્રકારે કૃતકૃત્ય થઈને એ મહારાજ તદ્દન શાંત હોઈ કોઈ પણ પ્રકારની બાધા પીડા વગર અને સંપૂર્ણ આનંદમાં મગ્ન થઈ નિ-

૧૩. સમજ વગર કે ખોટા આગ્રહથી દર્શન ઉપર મોહ તે-દર્શનમોહ-મિથ્યાત્વ.

૧૪. મુઠપણું, સમજણનો-સ્વરૂપ જ્ઞાનનો અભાવ તે-અજ્ઞાન.

૧૫. ઉંધ આવવી તે-નિદ્રા.

૧૬. ત્યાગ કરવો તે પચ્ચખખાણુ. તે ન લઈ શકવા તે અપ્રત્યાખ્યાન-અવિરતિ.

૧૭. સુખનાં સાધનો મેળવવામાં શૃદ્ધિ તે-રાગ.

૧૮. પૂર્વ દુઃખનું સ્મરણુ અથવા તેનાં સાધનો ઉપર ક્રોધ તે-દ્વેષ.

આ અઠારે દોષ વરિષ્ઠરાજમાં નહોતા એમ કહેવાનો અર્થ આશય છે. આ અઠારે દોષો એટલા વિરત્ત છે કે એમાં આખી દુનિયાના સર્વ દોષો સમાઈ જાય છે અને જ્યારે તેનો સર્વથા ત્યાગ થઈ ગયો હોય ત્યારે પ્રાણી અસાધારણ મનુષ્યની ગણનામાં આવે છે તેમાં કાંઈ પણ નવાઈ નથી.

૧ પોતે જે માર્ગનો સર્વને ઉપદેશ આપવા હતા તે જ રસ્તે પોતે પણ ચાલીને મોક્ષે ગયા.

૨ શ્લોકો પૃ. ૧૬૦૯-૧૦.

વૃત્તિ નગરીમાં બેસે છે, મોજ કરે છે અને નિજગુણોમાં રમણ કરે છે.'^૧

૧. ઉત્તમોત્તમ પ્રાણીઓનું વર્ણન કરતાં શ્રીતત્ત્વાર્થસૂત્રના ભાષ્યકાર કહે છે કે યત્નુ કૃતાર્થોઽપ્યુત્તમમવાય ધર્મ પરેમ્ય ઉપદિશતિ । નિત્યં સ ઉત્તમેમ્યોઽપ્યુત્તમ इति पूज्यतમ एव ॥ “ જે ભાવ્યવાન પ્રાણી મહા ઉત્તમ ધર્મને પ્રાપ્ત કરીને તેના ઉપદેશ ઝીલને આપે છે તે પ્રાણી ઉત્તમોત્તમ છે અને સર્વથી વધારે પૂજ્ય છે.” ક્ષેત્રંકરગણિ પટપુસ્થ ચરિત્રમાં આ ઉત્તમોત્તમ પ્રાણીને અંગે તીર્થંકર મહારાજની વાર્તા કરે છે તેમાંનો અતિ આનંદદાયી ભાગ જેની વિગત ઉપર પ્રકરણમાં આવી નથી તે અહીં ઉતારી લઇએ છીએ. તેઓશ્રી જણાવે છે કે “તીર્થંકર નામકર્મનો વિપાક ભોગવનાર, ત્રણ લોકના ઇશ્વર, ત્રણ લોકના નાથ, ત્રણ લોકમાં પૂજનીય, ત્રણે લોકમાં સ્તુતિ કરવા લાયક, ત્રણ લોકમાં ધ્યાન કરવા યોગ્ય, નિર્દોષ, સર્વ ગુણોથી સંપૂર્ણ મહાત્મા તીર્થંકરો ઉત્તમોત્તમ વિભાગમાં આવે છે. એવા વિશુદ્ધ મહાત્માઓ અવ્યવહારરાશિમાં હોય છે ત્યારે પણ ગુણોમાં અન્ય છવેા કરતાં વધારે હોય છે, પણ તેઓનું રત્નવ ઢંકાયલું રહે છે. વ્યવહારરાશિમાં આવે ત્યારે જે પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થાય તો ચિંતામણિ રત્ન થાય છે, અપ્કાયમાં ભય તો તીર્થંજળમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અગ્નિકાયમાં ભય તો યજ્ઞ કે મંગળદીપકની અગ્નિ થાય છે, વાઉકાયમાં ભય તો વસંતકાળનો શીતળ મૃદુ સુગંધી પવન થાય છે, વનસ્પતિકાયમાં ભય તો કલ્પવૃક્ષ આંખા કે પ્રતાપી ઔષધી થાય છે અને એવી જ રીતે બે ઇન્દ્રિયમાં દક્ષિણાવર્ત શંખ થાય છે, તિર્થંચ પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્તમ ગળ કે અશ્વ થાય છે અને એવી રીતે સર્વ ગતિમાં ઉત્તમ સ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે. છેવટે જ્યારે તીર્થંકર થવાના હોય છે ત્યારે તેમની માતા ચ્યવનકાળે યૌદ્ધ મોટાં સ્વપ્ન દેખે છે, તેઓ ગર્ભકાળથી ત્રણ જ્ઞાનસહિત હોય છે, ગર્ભકાળમાં દેવો તેમના પિતાનાં ધરમાં ધનધાન્યની સમૃદ્ધિ કરે છે, તેમની માતાને ગર્ભની વેદના થતી નથી, મહા ઉત્તમ દોહદો થાય છે અને દયા અનુકંપા કરવા મન થાય છે, તેમના પિતાને ધણો હર્ષ થાય છે, અન્યથી પરાભવ થતો નથી, આજ્ઞા વધારે સારી રીતે પ્રસરે છે, યશસ્કીર્તિમાં વધારો થાય છે અને વિપત્તિઓ દૂર થાય છે. તેમના જન્મસમયે સર્વ ગ્રહો ઉચ્ચ હોય છે, ત્રણ લોકમાં સર્વ સ્થળે પ્રકાશ થાય છે, નારકીના છવેાને પણ થોડો વખત સુખ થાય છે, દેવતાઓ રત્ન સોના રૂપા વસ્ત્ર વિગેરેની વૃદ્ધિ કરે છે, જ્ય જ્ય શપ્દના ઉચ્ચારથી આકાશ અને પૃથ્વીને ગભવી મૂકે છે, સુગંધી શીતળ પવન સર્વત્ર વાય છે અને સસુદ્ર કહ્લોલ કરી વધારે ઊછળે છે. માતાનું પ્રસુતિ કાર્ય છપ્પન દિગ્બુમારીઓ કરે છે, મેરૂપવંત ઉપર જઈ ઇદ્રો અને દેવો પ્રભુનો જન્મભિષેક કરે છે અને તે વખતે આપ્તુ જગત્ આનંદમય થાય છે. તે વખતે વળી દેવ અસુર મનુષ્ય અને યશુ પક્ષીઓનું પરસ્પર વૈર નાશ પામે છે, ડાકિની શાકિની પરાભવ કરી શકતી નથી, ઉપદ્રવો ઉત્પન્ન થતા નથી, સૂર્યાદિક ગ્રહો લોકોને શાંતિ કરે છે, લોકોનાં મન પરસ્પર પ્રીતિવાળાં થાય છે, દૂષ ધી તલ શેરડી વિગેરે પદાર્થોમાં રસની વૃદ્ધિ થાય છે, વનસ્પતિમાં ફળ અને ફૂલનો વધારો થાય છે, ઔષધોનો પ્રભાવ અધિક થાય છે, ખાણોમાં રત્નસુવર્ણ વધારે ઉત્પન્ન થાય છે, પુષ્પોની સુગંધીમાં મોટો વધારો થાય છે અને નિધાનો જમીનમાં ઊંડા હોય તે ઉપર આવે છે. પ્રભુના જન્મસમયે મંત્ર સાધનાની

[આજ્ઞ

મનસિક્કિ-વિદ્યાસિક્કિ સુલભ યાય છે, લોકોનાં હૃદયમાં સહુલિક્કિ યાય છે, મન દ્યાર્દ્ર થાય છે, મુખમાંથી અસલ્ય વચન નીકળતાં નથી, પારકું દ્રવ્ય હરવાની મતિ થતી નથી, કુશીળ માણસોની સેવ્યતા થતી નથી, કષાયો આછા અને ઓછા થઈ જાય છે અને પાપલુક્કિ અલપ થઈ જાય છે. તીર્થકરના જન્મસમયે સારાં કાર્ય કરવાં મન પ્રવર્તે છે, ઇચ્છિત કાર્યની સિક્કિ યાય છે, અન્યના ગુણુ અહુલુ કરવા લુક્કિ યાય છે, સર્વ લોકો પોતાને ધરે મહોત્સવ કરે છે, મંગળગીત ગાય છે અને ચારે તરફ વધામણી યાય છે. તીર્થકરના જન્મસમયે સ્વર્ગવાસી પાતાળવાસી અને ભૂમિવાસી દેવો પ્રમુદિત થાય છે, શાશ્વત ચૈત્યોમાં મહોત્સવ કરે છે, દેવ-સ્ત્રીઓ ધાત્રી (ધાવ) તરીકે કામ કરે છે, દેવીઓ તવા બાળકને અનુપમ નવીન આભારણોથી શોભાવે છે, નાના પ્રકારની કીડા કરાવે છે, જમણા હાથના અંગુ-ઠામાં અમૃતનો સંચાર કરે છે. તેઓ બાળક અવસ્થામાં ત્રણ જ્ઞાનયુક્ત હોય છે, અપરિમિત બળ અને પરાક્રમયુક્ત હોય છે, ખીલું બાળકો કરતાં ઘણી ઉત્તમ પ્રકૃતિયુક્ત હોય છે, ત્રણે લોકની રક્ષા કરવાને શક્તિમાનુ હોય છે, અભ્યાસ કર્યા વગર વિદ્વાનુ હોય છે, કળા શીખ્યા વગર સર્વ કળામાં કુશીળ હોય છે, અલંકાર વગર પણ અતિ શોભતા હોય છે, અપળતારહિત હોય છે, સ્વજન પરજનને ઉપતાપ નહિ કરનાર હોય છે અને લીલાવિલાસમાં ચંચળતા વગરના હોય છે તેમ જ સર્વ વસ્તુનું જ્ઞાન હોવાથી અલ્પ ઇચ્છાવાળા હોય છે. ૧ વ્યાધિરહિત તેમ જ મેલરહિત દેહ, ૨ દેહમાં તથા મુખમાં સુગંધી, ૩ ગાયના દૂધની ધારા જેવા સફેદ લોહી અને માંસ અને ૪ ચર્મચક્ષુથી ન જોઇ શકાય તેવો આહાર નિહારનો વ્યવહાર-આ ચારે અતિશયો પ્રભુને જન્મથી સિક્કિ હોય છે. તીર્થકરના અંગોમાં અનુપમ શોભા હોય છે, તેમનો બાધો, રૂપ, સંસ્થાન, વર્ણ, ગતિ, સત્ત્વ, બળ, શ્વાસોશ્વાસ અનુપમ હોય છે. પાંચમા બ્રહ્મકલ્પમાં રહેનારા લોકાંતિક દેવો આવી પ્રભુને કહે છે કે “ભગવાન! હવે અવસર થયો છે, તીર્થ પ્રવર્તાવો.” એ વાક્યથી નિદ્રામાંથી જાગેલ રાજાની પેઠે પ્રભુ તરત સાવધાન થાય છે અને તુરત જ સાંવત્સરિક દાન દેવાનો આરંભ કરે છે. જેને જે વસ્તુનો ખપ હોય તે માગી લો એવી ઉદ્ઘોષણા દેવો કરે છે અને છૂટે હાથે લોકોને સોનું, રત્ન, મણિ માણેક, વસ્ત્ર, આભરણુ, હાથી, ઘોડા વિગેરેનું મહાદાન આપે છે. વર્ષ સુધી આહું વિશાળ દાન આપવાથી તીર્થકરનો પ્રીતિપટલ આખા વિશ્વમાં વાગે છે. ત્યાર પછી તેઓશ્રી દીક્ષા લે છે તે વખતે દેવો આઠ દિવસનો મહોત્સવ નંદીશ્વર દ્વીપે કરે છે. તીર્થકર પોતાને હાથે જ દીક્ષા લે છે. મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે બદ્ધકંઠ, યતિ-ધર્મ પાળવા તૈયાર અને દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવપર મમતા રાખનાર તીર્થકર પૃથ્વીપર વિહાર કરે છે અને પ્રાપ્ત થતા સર્વ પરીપહ અને ઉપસર્ગો સહન કરે છે. બાહ્ય અને અંતરનો સર્વ પરિબ્રહ્મ ત્યાગી આવી રીતે નિઃશંક થયેલા તીર્થકર નૈત્રી પ્રમોદ કરણા અને માધ્યસ્થ ભાવની સ્થિરતાને પરિણામે અને ક્ષમા, માનસ્યાગ, માયાલ્યાગ, લોભલ્યાગને લીધે જે ઔદાર્ય, ગાંભીર્ય, ધૈર્ય, મર્વાદિત આર્યત્વ, દયાળુત્વ, અનુક્રમત્વ, સદાચારીત્વ, મન વચન કાયાનું એકત્વ, સલ્યત્વ, સર્વજન હિતેચ્છત્વ, પ્રભુત્વ, જિતેન્દ્રિયત્વ, ગુણુરાગત્વ, મમતારહિતત્વ, સમાનભાવીત્વ, નિર્ભયત્વ, નિર્દોષત્વ હોય છે તેવું ત્રણ લોકમાં કોઇપણ દેવ અસુર કે મનુષ્યમાં

[આહુ

વિવેક અપ્રભુદ્ શિષ્યને કહે છે કે તમે છ રાજ્યોનું અવલોકન કરી તેની વિગતવાર હકીકત આપને જણાવવા મને હુકમ આપ્યો હતો તે પ્રમાણે જઈને મેં જે જોયું અને સાંભળ્યું તે મેં આપને આ પ્રમાણે વિગતવાર જણાવ્યું છે.

ભવામા આવવું નથી. વિહાર કરનાં અને તપ કરતા આખરે પ્રભુને કેવલધ્યાન (સર્વાર્થ જ્ઞાન) યાચ છે તે વખતે તીર્થંકર નામકર્મની પ્રકૃતિનો ભરાખર મહિમા પ્રલયક યાચ છે. તે મહિમાનું અત્ર કાંઈક દિગદર્શન કરીએ. તીર્થંકરો જે સ્થળે ખીરાજવાના દેાય છે તે સ્થળે વાયુકુમારના દેવો એક યોજનપ્રમાણ પૃથ્વી સાફ કરે છે, મંથકુમાર દેવો સુગંધી જળ છાંટે છે, ઋતુકુમાર દેવો પાચ વલ્ગાં કૂંઠની વૃષ્ટિ કરે છે, વ્યતર દેવો એક યોજનમાં મણિ રત્ન સુવર્ણમય પીઠ બાંધે છે, વૈ-માનિક દેવો મણિના કાંગરાથી વિરાજિત તથા પતાકા તોરણ ધળ પૂતળીઓથી મંદિત પ્રથમ રત્નો ગઢ કરે છે. એ પ્રથમ ગઢની કુસ્તો રત્નમય કાંગરાથી શોભતો ચાર દરવાજાવાળો મંથ ગઢ જ્યોતિષ દેવો કરે છે. એ ખીલ ગઢની કુસ્તો સોનાના કાંગરાથી વિભૂષિત ચાર દરવાજાવાળા ત્રીજો રૂપાનો ગઢ ભુવનપતિના દેવો કરે છે. અંબી જ રીતે અશોક વૃક્ષ, રત્નમય પીઠ, દેવહંદ, આસન વિગેરે ખીલ દેવો તીર્થંકર નામકર્મના પ્રભાવથી કરે છે. તીર્થંકર ચાલે છે ત્યારે નવ કમળની યોજના દેવા કરે છે જેના ઉપર પગ મૂકી પ્રભુ ચાલે છે. સમવસરભૂમાં દાખલ થતાં પ્રભુનું દર્શન ચારે બાજુથી યવા માટે તેમના ત્રણ રૂપો દેવો બનાવે છે, પ્રભુ પૂર્વ સન્મુખ બેસે છે છતાં ચારે દ્વારથી આવનારને અંદર આવતાં જ પ્રભુનું દર્શન યાચ છે. કરોડો દેવોથી પરવરેલા પ્રભુ બાર પ્રકારની સભા સમક્ષ દેશના આપે છે, દૃતદૃલ્ય ચંચલા પ્રભુ માક્ષમાર્ગનો પ્રકાશ કરનારી દેશના આધીને પૃથ્વીપર વિહાર કરે છે તેમાં તેમનો હેતુ પરોપકાર કરવાનો જ હોય છે. અતિશયથી વિરાજમાન, વાળીગુણ્યુક્ત, અઠાર દોષરહિત, અનંત શક્તિના ધણી, જમતના નાથ તીર્થંકરો ખરેખર ન્યાન કરવા યોગ્ય હોય છે. તીર્થંકરો મિથ્યાત્વનો નાશ કરે છે અને જૈન શાસનનો ઠંકો જગતમાં વગાડે છે, બહુવાયોગ્ય પદાર્થોનો વિસ્તાર કરે છે અને સસારમાં ભ્રમણ કરાવનારા કુખોધને ભેદે છે અને ભવ્ય પ્રાણીઓનાં મનમાં પ્રતિ-ભોધ કરે છે. છેવટે બાકીનાં ચાર અધાતિ કર્મનો ક્ષય કરી મોક્ષે ભવ્ય છે અને ત્યાં અનંત સુખનો અનુભવ કરે છે. સર્વ દેવમનુષ્યનાં ભૂતભવિષ્યનાં સુખોનો સરવાળો કરીએ તેથી અનંતગણું સુખ મોક્ષમાં છે. ઉત્તમોત્તમ પુરુષોનું આહું લક્ષણ શાસ્ત્ર-કાર બતાવે છે. તીર્થંકરો જૈન ધર્મમાં ખાસ મહત્વનો ભાગ ભજવતા હોવાથી તેમના સંબંધમાં વિસ્તારથી નોટ લખવામાં આવી છે.

૧ વાંચનારને યાદ હશે કે પ્રકરણ ૧૦ ની આખરે પૃ. ૧૫૬૬-૬૭ માં અપ્રભુદ્ શિષ્યે વિવેક નામના અનુચરને વદપુત્રનાં રાજ્યનું નિરીક્ષણ કરવા મોકલ્યો હતો તેણે પાછા આવી જે વિષયો ક્યાં તેનો સમાવેશ પૃ. ૧૧ થી ૧૫ સુધીમાં ક્યાં. આ વાર્તા ઉત્તમસૂરિએ હરિકુમાર પાસે કહેવા માડી છે. ઉપદેશને અંગે આ અંતરંગ રાજ્યનો પ્રપંચ બતાવવાનો પ્રસંગ હતો. ઉત્તમસૂરિ નવા પ્રકરણમાં તેજ વિષયને સ્પષ્ટ કરશે, તે પહેલાં શરૂઆતમાં અપ્રભુદ્ની વિચારણા ચાલશે. આ પ્રમાણે હકીકત લક્ષ્યમાં રાખવી.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

હરિ અને ધનશેખર.

પર પ્રમાણે વિતર્કે છ પુરૂષોની વાર્તા કરી તે સાંભળીને અપ્રયુક્ત શિષ્ય પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો.^૧

અપ્રયુક્તની પર્યાલોચના,
સિદ્ધાન્ત પ્રસાદથી સુખદુઃખ જ્ઞાન.
સર્વ સંશયોનો સંપૂર્ણ નાશ.

અહો ! મહાત્મા સિદ્ધાન્તે અગાઉ મને જે વાત કરી હતી તે સર્વ આ તો બરાબર સાબીત થઇ. આટલા ઉપરથી જણાય છે કે સિદ્ધાન્ત મહાશયના કહેવામાં જરા પણ ફેરફાર કે વિરોધ નહોતો. સિદ્ધાન્તમહાત્માએ મને વાતચીત દરમ્યાન કહ્યું હતું કે એ અંતરંગ રાજ્ય સુખ અને દુઃખ બન્નેનું કારણ થાય છે, પાત્રવિશેષે જે પ્રાણી એ રાજ્ય સારી રીતે પાળે તેને તે રાજ્ય સુખનું કારણ થાય છે અને જે તેને બરાબર રીતે પાળે તેને તે જ રાજ્ય દુઃખનું કારણ થાય છે. રાજ્ય તો એક જ છે પણ દરેક વ્યક્તિ તેને કેવી રીતે પાળે છે તેના ઉપર તેનાં સુખદુઃખનો આધાર રહે છે. વિતર્કે મને અત્યારે જે વાર્તા કહી સંભળાવી, પોતે નજરે છ વર્ષ સુધી જે હકીકત બેઠું તેનું જે વર્ણન કર્યું, તે એ જ હકીકત બતાવે છે. સિદ્ધાન્ત જે વાત બતાવે તેથી ઉલટી હકીકત કે તેમાં ફેરફાર હોવાનો સંભવ જ કેમ હોઈ શકે? કારણ કે

૧ અહીં બિ. રા. એ. સોસાયટિવાળા મૂળ પુસ્તકનું પૃ. ૬૫૧ શરૂ થાય છે.

૨ અહીં પૃ. ૧૫૫૮-૫૯ માં અપ્રયુક્ત અને સિદ્ધાન્ત વચ્ચે જે વાતચીત થઇ છે તે જરા વાંચી જવી એટલે આ પર્યાલોચનાનો સાર બરાબર સમજાઇ જશે.

વિતર્કે મને જે હકીકત કહી તે પરથી જણાય છે કે તે જ રાજ્ય નિકૃષ્ટને અને અધમને દુઃખનું કારણ થયું કારણ કે તેઓએ એ રાજ્ય ઘણી ખરાબ રીતે પાળ્યું અથવા પોતાનું રાજ્ય ઓળખી પણ શક્યા નહિ; વળી એ જ રાજ્ય વિમધ્યમને અદ્ય સુખનું કારણ થયું, કારણ કે એ પણ રાજ્યની બહારના ભાગમાં જ મોટે ભાગે રહ્યો અને રાજ્યને મંદમંદ સહજ પાળ્યું; વળી તે જ રાજ્ય મધ્યમરાજને લાંબા વખતના સુખનું કારણ થયું કારણ કે એણે રાજ્યની અંદર પ્રવેશ કરીને કાંઈક આદર-પૂર્વક તેની પાલના કરી; વળી તે જ રાજ્યને બહુ સુંદર રીતે પાળવાથી ઉત્તમરાજ અને વરિષ્ઠને તે સર્વ પ્રકારનાં સુખો આપનાર થયું. આ છ રાજ પૈકી પ્રત્યેકનું એક એક વર્ષનું રાજ્યપાલન સમજવાથી હું તો બધી હકીકત બરાબર સમજી ગયો, જાણી ગયો, કારણ કે ઠાઠા માણસોએ કહ્યું છે કે “જે માણસે ખારીક અવલોકન કરીને એક સંવત્સર (વર્ષ) જોયો હોય અને એકવાર જેણે ઇચ્છાપૂર્વક તેની સેવના કરી હોય, તેણે આખી દુનિયાને બરાબર જોઈ લીધી છે એમ જાણવું, કારણ કે દુનિયાના ભાવો ફરી ફરીને એવી રીતે જૂઠા જૂઠા સંબંધે બન્યા જ કરે છે.” સિદ્ધાન્ત મહાત્માની મેહરબાનીથી સુખ અને દુઃખના હેતુઓ કયા છે, કેવી રીતે રહેલા છે અને તે પ્રાણીપર કેવી રીતે કામ કરે છે તે મારા જાણવામાં આવી ગયું અને મારી અજ્ઞતા હતી તે દૂર થઈ ગઈ.

આવી રીતે એ અપ્રભુદ્ધ શિષ્ય જે પણ એક રાજ જ હતો તેને ઘણો સંતોષ થયો, તેના અંતરાત્માને ઘણો આનંદ થયો અને છ એ રાજ્યોનો વિચાર વારંવાર કરતાં, તે પર પચાસિાચના કરતાં અને તે સંબંધી પૃથક્કરણ કરતાં તે નિશ્ચિત થયો, આનંદમાં આવી ગયો, શાંતિ પામ્યો.^૫

* * * *

- ૧ જીઓ પ્રકરણ ૧૧ સું. ચાલુ પ્રસ્તાવ.
- ૨ જીઓ પ્રકરણ ૧૨ સું. ચાલુ પ્રસ્તાવ.
- ૩ જીઓ પ્રકરણ ૧૩ સું. ચાલુ પ્રસ્તાવ.
- ૪ સાત્રકાર અન્યત્ર કહ્યું છે કે જેણે એક ભાવ સર્વથા જાણ્યો તેણે સર્વ ભાવો જાણ્યા એમ સમજવું.

૫ ઉત્તમસરિએ હરિરામ પાસે પૃ. ૧૫૫૬ થી જે ઉપદેશ શરૂ કર્યો હતો તે અત્ર પૂરો થાય છે. જીઓ પ્રકરણ નવમાનો છેલ્લો ભાગ. પૃ. ૧૫૫૫-૫૭.

કથાનક રહસ્ય.

સૂરિતું વિવેચન.

હરિરાજની શંકા.

ઉત્તમસૂરિ હરિરાજપ્રત્યે ઉપદેશ આગળ ચલાવતાં કહે છે કે:-

“હરિરાજ! પ્રસંગાનુસાર તને ઉપર પ્રમાણે મેં વાત કહી; હવે એના ઉપરથી તારે તો સાર કાઢવાનો છે, આખી વાર્તાનું રહસ્ય શું છે; તે પણ તને કહી સંભળાવું તે તું બરાબર લક્ષ્યમાં રાખજે.

પેલા મહામોહ વિગેરે શત્રુઓ અને પેલી દૃષ્ટિયોગિની જેવી રીતે નિકૃષ્ટ અને અધમને મહાદોષો કરનાર થઈ પડ્યા, તેમને ભયંકર ત્રાસ આપનાર અને મહા અધમ ગતિએ લઈ જનાર થઈ પડ્યા, તેવી જ રીતે બીજા પણ અતરંગ લોકો સાચી સમજણ વગરના પ્રાણીઓને હેરાન કરનારા થાય છે, તેમને અનેક પ્રકારના ત્રાસ આપે છે અને તે સમજી પણ ન શકે તેવી સ્થિતિમાં તેમને મૂકી દે છે. વળી રખડતા ધનશેખરને તેના પાપી મિત્રોને લીધે પીડા પામતો સાંભળીને તે સવાલ કર્યો હતો કે ‘શું પ્રાણીઓ બીજાના દોષોથી દોષિત થાય છે, પીડા ખમે છે કે જે નિયમને અનુસારે અત્યારે ધનશેખર મિત્રોના દોષથી હેરાન થાય છે, પીડાય છે? તો તેના જવાબમાં હવે તારા જ્ઞેવામાં આવ્યું હશે કે એવા અતરંગ મિત્રોના દોષથી જ ધનશેખર આવા પ્રકારની એટલા કરે છે.

ઉપર પ્રમાણે જવાબ સાંભળીને વળી હરિરાજએ પૂછ્યું “સાહેબ! એ આખતમાં મારા મનમાં સંશય હતો તે તો બરાબર નીકળી ગયો, પણ મારા મનમાં વળી એક વધારે સંદેહ છે તે પણ આપ દૂર કરો. આપે કર્મપરિણામ મહારાજના છ પુત્રો ખતાવ્યા તે પુત્રો જ્યારે અહીંથી વિદાય થઈ જાય ત્યારે પછી શું થાય છે? શું એ છ રાજ્યો જ થયાં અને બીજાં નહીં થાય? અથવા વારંવાર એવાં રાજ્યો થયાં જાય છે? આ આખત આપ મને વિસ્તારથી સમજાવો.”

કર્મપરિણામનો પરિવાર.

ઉત્તમ સૂરિ-પાંચમા પુત્ર,

સ્વસંવેદનતું નિવેદન.

ઉત્તમસૂરિએ હરિરાજને જવાબ આપતાં કહ્યું “આ સંસારમાં નાના પ્રકારના આકાર ધારણ કરનાર ચર અને સ્થિર^૧ જે કોઈ પ્રાણીઓ છે,

૧ જુઓ પૃ. ૧૫૫૬.

૨ ચર અને સ્થિર માટે જૈન પરિભાષામાં ‘ચર’ અને ‘સ્થાવર’ શબ્દો વપરાય છે. એકદંદ્રિયથી માંડીને પાંચદંદ્રિય સુધીના સર્વ જીવો અનેક આકારો લે છે, દેહ ધારણ કરે છે તે સર્વનો આ ‘ચર અને સ્થિર’ શબ્દોમાં સમાવેશ થઈ જાય છે. માત્ર કર્મયુક્ત સિદ્ધ દેહમાં રહેલા જીવો જ બાકી રહે છે.

જે જે દેહધારી છે, ટુંકામાં જે સર્વ જીવો સંસારમાં છે તે સર્વે પરમાર્થ નજરે રસલ વસ્તુસ્વરૂપે કર્મપરિણામરાજના પુત્રો છે અને તે સર્વના જૂદા જૂદા આકારોનો સમાવેશ ઉપર જે છ પ્રકારના પુત્રો જણાવ્યા તેમાં થાય છે, એમાં જરા પણ સંશય રહે તેવું નથી. તેઓ જ્ય છે ત્યારે તે જ રાજ્ય તેમના જેવા જ ખીલ છોકરાઓને કર્મપરિણામ આપે છે અને તે નવા આવનારા છોકરાઓ વળી તે રાજ્ય ભોગવે છે, એ નવા આવનારા છોકરાઓનાં નામો પણ નિકૃષ્ટ અધમ વિગેરે થાય છે અને નામપ્રમાણે તેઓને સુખદુઃખનાં સર્વ કારણો અનુક્રમે આવી મળે છે અને એ નામોનાં ગુણ પ્રમાણે તેઓ આગળ વધે છે અને તેઓનો વિકાસ કે સંકોચ એવા જ પ્રકારનો થાય છે. રાજન્! એ કર્મપરિણામરાજના ખીલ છોકરાઓ દૂર રહો, એમની વાત હાલ આજી ઉપર રાખો, હું પોતે જ કર્મપરિણામરાજનો એક પુત્ર છું એમ તું જાણુ. ઉપર કથાનક પ્રસંગમાં ઉત્તમ નામનો પાંચમો પુત્ર આવ્યો હતો તે તારા લક્ષ્યમાં હશે, એને કર્મપરિણામરાજએ એક વર્ષ માટે રાજ્ય આપ્યું હતું તે પણ યાદ હશે, ત્યાર પછી સિદ્ધાન્તે બતાવેલા માર્ગે એ પાંચમો પુત્ર ચાલ્યો હતો,^૧ તેની સાથે અલ્યાસ અને વૈરાગ્ય નામના અનુચરો થયા હતા, એને જે રાજ્ય કરવાની પૂર્વ ક્રિયા સિદ્ધાન્તે બતાવી હતી તે સર્વ તેણે કરી હતી અને ત્યાર પછી તે અતિ સુંદર અંતરંગ રાજ્યમાં દાખલ થયો હતો, તેણે રાજ્યમાં દાખલ થઈને પોતાના આખા રાત્રુવર્ગને મારી નાખ્યો હતો અને ચારિત્રરાજ અને તેના આખા લરકરની બરાબર પોષણ કરી હતી તે સર્વ તને યાદ હશે, તે પાંચમો ઉત્તમરાજ નામનો પુત્ર હતો તે હું જ છું એમ સમજ અને એ રાજ્ય ભોગવતો આ સહાય કરનારા સાધુઓ સાથે અહીં આવી પહોંચ્યો છું એમ તું જાણુ. મેં અગાઉ એ પાંચમા ઉત્તમ રાજ્યના જે ગુણો (૧) તારી પાસે વિસ્તારથી વર્ણવ્યા હતા, તેને જે જે પ્રકારનું સુખ (૨) હતું અને થવાનું હતું એમ જણાવ્યું હતું, તેની જે જે મહાન વિભૂતિઓ (૩) તને ગણાવી હતી, એની જૂદા જૂદા પ્રકારની ચેષ્ટાઓ (૪) તને સંભળાવી હતી તે સર્વ ગુણો, તે સર્વ સુખો, તે સર્વ વિભૂતિઓ અને તે સર્વ ચેષ્ટાઓ મારા સંબંધમાં અત્યારે જ વર્તે છે, અને રાજન્! એ સંબંધમાં જરા પણ શંકા નથી. અત્યારે હું અંતરંગ રાજ્ય કહે છું અને ભક્તિભાવમાં નમ્ર થયેલા દેવતાઓ વારંવાર હું ‘ગુણગણોથી ભરેલો છું’ એવી રીતે ધન્યતાપૂર્વક

૧ જીઓ પ્રકરણ ૧૪ મું. ચાહ પ્રસ્તાવ.

૨ જીઓ પૃ. ૧૫૬૮ થી આગળ.

મારી સ્તુતિ કરે છે (આ (૧) ગુણને અંગે વાત થઈ). સાર પછી (૨) સુખના સંબંધમાં વાત કરે તો મને પોતાને મારા મનમાં મારા અંતરમાં એવો આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે અને રાજ્ય કરતી વખતે જ મને એવો સુખનો ઉપભોગ થાય છે કે તેનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે, તેનું ગમે તેટલું વિવેચન કરું તો પણ તેનો પાર આવે તેમ નથી. વળી મારી (૩) વિભૂતિ (સંપત્તિ)ના સંબંધમાં તને વાત કરું તો મારે જણાવવું જોઈએ કે મારી પાસે રત્નો (આત્મિક)નાં તો મોટા મોટા ઢગલા છે અને ચારે પ્રકારના (આંતરંગ) લશ્કરનો જે તને ખ્યાલ આપવા ધારું તો તે માત્ર ‘ અસંખ્યાત ’ શબ્દથી જ અપાય તેમ છે, મતલબ મારું ચતુરંગ લશ્કર એટલું મોટું છે કે તેની સંખ્યા જ થઈ શકે તેમ નથી, તેનો પાર પમાય તેમ નથી. આ મારી વિભૂતિને અંગે વાત થઈ. મારી (૪) ચેષ્ટાઓને અંગે તને વાત કરું તો સંક્ષેપમાં સિદ્ધાન્તમહાત્માએ ઉત્તમરાજની વાત કરતાં તેની જે સર્વ ચેષ્ટાઓ કહી હતી તેવી સર્વ ચેષ્ટાઓ મારી છે, મારાં અનુષ્ઠાનો અને વર્તનો તે પ્રમાણે છે એમ તું સમજ. જેવી રીતે કર્મપરિણામનો ઉત્તમ નામનો પુત્ર કહ્યો હતો તેવો હું થયો છું તેવી જ રીતે ધીજી નિકૃષ્ટ વિગેરે તેના છોકરાઓ સંસારમાં જન્મેલા જ છે એમ તારે સમજવું. એ રાજ્ય એક પ્રકારનું છે, વળી પ્રાણીઓ અનેક દેખાય છે અને પ્રવાહમાં કોઈ પણ પ્રકારનો ખાંચો નાંખ્યા વગર એક સાથે સર્વ પ્રાણીઓ એ રાજ્યને ભોગવે છે. રાજ્યનો પ્રવાહ ચાલે છે અને પ્રત્યેક પ્રાણી એક સાથે એકી વખતે તેને ભોગવે છે. આ પ્રમાણે હકીકત છે એનું બરાબર અવલોકન કરવાથી તને તે સ્કુટ રીતે સમજાઈ જશે. હવે તારે એ સંબંધમાં કાંઈ વધારે ખુલાસો પૂછવો હોય તો ખુશીથી મને પૂછી લે.”

હરિકુમારની સાવધાનતા.

પંચમરાજ્યે પ્રયાણુચ્છા.

દીક્ષા લેવાનો પ્રસિદ્ધ માર્ગ.

આચાર્ય ભગવાનના વચનમાં રહેલા ભાવાર્થને બરાબર સમજીને હરિરાજએ વળી પાછો સવાલ કર્યો “ ભગવન્ ! જે પરમાર્થનજરે સર્વ દેહધારી પ્રાણીઓ જેઓ આ સંસારમાં ભ્રમણુ કહી રહેલા છે તે કર્મપરિણામરાજના જ છોકરાઓ છે, જે કર્મપરિણામરાજ એ સર્વ પ્રાણીઓને તેઓની અંતરંગ ભૂમિ ચિત્તવૃત્તિ નામની છે તેનું રાજ્ય આપે છે, એ મહાભૂમિ જે કે એક જ પ્રકારની છે છતાં પાત્ર-

વિશેષે જેને રાજ્ય આપવામાં આવ્યું હોય તેને લઈને તે જૂદા જૂદા પ્રકારના આકાર ધારણ કરે છે અને તે જૂદા જૂદા આકારોને લઈને તે અનેક પ્રકારનાં સુખદુઃખનાં કારણભૂત થાય છે; જે એવી હકીકત હોય તો પછી અમે પોતે (હું) પણ કર્મપરિણામરાજના પુત્ર જ છીએ એમ જણાય છે!! અને જે તેમ હોય તો અમને પણ એ રાજ્ય બરાબર લાગુ પડતું અને મળી ગયેલું હોતું જોઈએ એમ જણાય છે.”

સૂરિમહારાજે જવાબ આપતાં કહ્યું “રાજન્! તેં બરાબર હકીકત કહી, તારા સમજવામાં વાત સ્પષ્ટ આવી ગઈ જણાય છે. તેં જે છેવટનો નિશ્ચય બતાવ્યો તે તદ્દન સાચો છે. એ રાજ્ય સર્વને બરાબર લાગુ પડે છે, સર્વને એ રાજ્ય મળે છે અને તને પણ રાજ્ય મળેલું જ છે. અગાઉ મેં ‘વિમધ્યમનું રાજ્ય વર્ણવ્યું હતું તે પ્રમાણે અત્યારે તું રાજ્ય પાળે છે, માત્ર એ રાજ્યને તું જોઈ શકતો નથી. એનું કારણ એ છે કે રાતદિવસ તું ધર્મ અર્થ અને કામ એ ત્રણે વર્ગોને સાથે છે પણ એ એવી રીતે સાથે છે કે એક બીજાને અસ્પર્શ વાંધો ન આવે. તને યાદ હશે કે અગાઉ વિમધ્યમ રાજ્યનું લક્ષણ’ મેં એજ કહ્યું હતું. કેમ હવે તારા ધ્યાનમાં તે વાત બરાબર આવે છે?”

હરિરાજ—“મારે આ વિમધ્યમનું રાજ્ય નથી જોઈતું. એ રાજ્યથી સર્થ! હાલ આપ જે ઉત્તમરાજ્ય ભોગવો છે તે મને પણ આપો.”

ઉત્તમસૂરિ—“રાજન્! એ વાત તો ઘણી સારી કરી, પણ એક વાત સાંભળ. એ રાજ્ય જેવી રીતે આ સાધુઓને મળ્યું છે તેવી રીતે જ મેળવી શકાય છે, એ રાજ્ય મેળવવાનો બીજો કોઈ ઉપાય નથી. તેઓને એ રાજ્યને અંગે કેવી વાત બની હતી તે તને જણાવું. જ્યારે અગાઉ તેઓના મનોહર અંતરંગ રાજ્ય સંબંધી વાત મેં તેમને કરી હતી ત્યારે તેઓ પણ એ રાજ્ય મેળવવા માટે ઘણી જ હોંસવાળા થઈ ગયા હતા અને અત્યારે જેમ તને એ રાજ્ય મેળવવાની ઘણી ઇચ્છા-અભિલાષા થઈ છે તેમ તેઓને પણ થયું હતું; તે વખતે મેં એ સર્વ લાભાકાંક્ષીઓને જણાવ્યું હતું કે ભગવાનના મતમાં દીક્ષા

૧ જુઓ પ્રકરણ ૧૩ નો પ્રથમ ભાગ ઉપર. પૃ. ૧૫૮૧-૮૬.

૨ જુઓ પૃ. ૧૫૮૭.

લીધા વગર એ અંતરંગ ભૂમિનું ઉત્તમ રાજ્ય પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ નથી. પછી તેઓએ સર્વ પાપોને નાશ કરનારી દીક્ષા લીધી અને તેને પરિણામે તેઓએ સર્વ સુખનું સ્થાન એ ઉત્તમ મહારાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યું. રાજન્! તને પણ એ ઉત્તમરાજ્ય પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તો તારે પણ આ ભાગવતી દીક્ષા લેવી.”

હરિરાજ—“ મહારાજ ! જે એટલું જ માત્ર કરવાથી એવડું મોટું મહાસુખદાયી રાજ્ય મળી જતું હોય તો પછી એ બાબતમાં વિલંબ શો કરવો? એવી બાબતમાં તે વળી જરા પણ ઢીલ કરવી યોગ્ય ગણાય ખરી? માટે મારા ઉપર કૃપા કરીને મને ભગવાનના મતની નાની દીક્ષા આપો, એમાં જરા પણ ઢીલ ન કરો.”

હરિરાજને દીક્ષા.

શાર્દૂલકુમારને રાજ્ય.

પંચમ રાજ્યની પાલના.

રાજનાં આવા વચન સાંભળીને સૂરિ મહારાજનાં નેત્રો આનંદથી વિક્સર થયાં. તેઓ બોલ્યા “ રાજન્! તેં બહુ સુંદર વાત કરી! આ મહાન રાજ્ય ઘણું સુંદર છે, મહા સુખપરંપરા આપનાર છે અને દીક્ષા લેવાથી તે મળી શકે તેવું છે, એવી હકીકત જાણીને કયો સમજી માણસ તે લીધા વગરનો રહે? થોડાં માટે વધારેને થોડાં એસવાની વાત તે કોઈ ડાહ્યો માણસ કરે ખરો કે? વળી તું ભગવાનના મતની દીક્ષા લેવાને ખરેખરો લાયક છે એ બાબતમાં જરા પણ શંકા લાવવા જેવું નથી. વળી જે પ્રાણી એને પાત્ર (લાયક) ન હોય તેના સંબંધમાં અમે પ્રયત્ન પણ કરતા નથી. તું પાત્ર છે માટે ખુશીથી એ દીક્ષા લે અને પરિણામે અક્ષય આનંદનું પાત્ર થા.”

ગુરુમહારાજે જે વચન કહ્યાં તેને હરિરાજએ તે જ પ્રકારે સ્વીકાર્યો અને તુરત જ પોતાનાં મહાવિવેકી મંત્રી અને સેનાપતિ સાથે પૂરતો વિચાર કરીને રાજ્ય ઉપર પોતાના શાર્દૂલ નામના પુત્રને સ્થાપન કરી દીધા. તુરત જ મોટો મહોત્સવ શરૂ કર્યો, જિનેશ્વર ભગવાનના મંદિરમાં ઠાઠમાઠથી આઠ દિવસ સુધી મહોત્સવ (અકાંઈ મહોત્સવ) કર્યો, દ્રવ્ય વિગેરેની અભિલાષાવાળા અર્થાવિર્ગને મોટાં દાન આપ્યાં, ગુરુમહારાજની મહા પૂજા કરી, વડીલવર્ગને માન આપ્યું, આખા નગરના સર્વ લોકોના આનંદમાં સર્વ પ્રકારે ખૂબ વધારો કર્યો અને તે વખતે કરવા યોગ્ય સર્વ ઉચિત ક્રિયાઓ કરી, જરૂરી કાર્યો

આટોપી લીધાં અને ફરજેનો ટુંકમાં પાણુ સુદાસર રીતે અમલ કરી લીધો. ત્યાર પછી પોતાની વહાલી સ્ત્રી અયૂરમંજરી, અનેક ઉત્તમ રાજ્યો તેમ જ ખીબ પ્રધાનવર્ગ સાથે પોતે નગર બહાર નીકળ્યો, સંસાર બહાર નીકળ્યો અને વિધિપૂર્વક ઉત્તમસૂરિપાસે સર્વેએ દીક્ષા લીધી. નિરંતર આનંદ આપનાર સુંદર રાજ્ય હુરિરાજ્યે પ્રાપ્ત કર્યું તેના આનંદમાં લીન થઈ મહાભાગ્યશાળી તે રાજ્ય રાજ્યમાં વધારો કરતો ધૃત્વી ઉપર વિહાર કરવા લાગ્યો. * *

લોભથી લલચાયેલ ધનશેખર,

દ્રવ્ય લોભથી લૂભિ ખનન,

વૈતાળથી થયેલો વધ.

સંસારીજીવ પોતાનું ચરિત્ર આગળ ચલાવતાં અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને કહે છે.—

અહો અગૃહીતસંકેતા ! મારી સાથે તો પેલા મારા મિત્રો મૈથુન અને સાગર મજબૂત દોસ્તીથી વળગી રહ્યા, તેમણે મારો છેડો છોડ્યો નહિ અને હું તેમનાથી છૂટો થઈ શક્યો નહિ, પરિણામે તેમણે મારી પાસે અનેક પ્રકારનાં નાટકો કરાવ્યાં. પૈસા મેળવવાની ઇચ્છાથી અને ધન ઉપર અત્યંત લોભથી રહેવાથી હું તો ઘણા દેશોમાં ત્યાર પછી રખડ્યો અને અનેક પ્રકારના કલેશોમાં મારી જાતને રમદોળીને આ દેશમાંથી પેલા દેશમાં અને એક નગરમાંથી ખીબ નગરમાં રખડ્યા કર્યો.

એવી રીતે અનેક ગામો અને દેશોમાં ફરતાં ફરતાં એક વખત હું મહા ભયંકર જંગલમાં આવી પહોંચ્યો. મને તે વખતે ઘણું થાક લાગેલો હોવાથી એક ખીલીના ઝાડ નીચે આરામ લેવા માટે હું બેઠો. મેં જરા ઉપર નજર કરી તો ખીલીના ઝાડની શાખામાંથી એક અંકુરો (વડવાઈ જેવો) ફૂટીને જમીન સુધી ગયેલો હતો, તેના લક્ષણપ્રમાણે તે પ્રરોહની નીચે જરૂર ધન હોવું જ જોઈએ એવો મારા મનમાં નિર્ભય થયો. ખીલીના ઝાડનો પ્રરોહ જમીન સુધી ગયો હોય ત્યાં નિધાન દાટેલું હોય છે એમ કહેલું છે એવી મને ખબર હતી તેથી ઉપર પ્રમાણે નિર્ભય હજી તો મારા મનમાં થાય છે ત્યાં તો અંદરથી મારા સાગરમિત્રે પ્રેરણા કરી કે “ મિત્ર ધનશેખર ! આ નિધાનને

૧ અન્યવાદ સંબંધમાં આ પ્રસ્તાવના પહેલા પ્રકરણમાં વાત આવી ચઢી છે જુઓ પૃ. ૧૪૭૫.

(ગુપ્ત દાટેલા લંકારને) ખોદીને બહાર કાઢ." મિત્રની પ્રેરણાથી મને થાક લાગેલો હતો છતાં આરામ પણ લીધા વગર મેં તે એકદમ જમીનને ખણવા માંડી, વધારે ઊંડું ખોદતાં એ જમીન મહા મૂલ્યવાન રત્નોથી ભરેલી જણાઇ, આરિકીથી તપાસ કરતા એક મોટો ઘડો અનેક મહા તેજસ્વી રત્નોથી ભરેલો દેખાયો, રત્નો એવાં તે પાણીવાળાં હતાં કે તેની પ્રભા (lustre) થી આરે તરફ પ્રકાશ થઇ રહ્યો હતો. આવાં સુંદર રત્નોથી ભરેલો ઘડો જોતાં મારા આનંદનો કાંઈ પાર રહ્યો નહિ, મારી જીભમાં પાણી છૂટવા લાગ્યું, મારા આખા શરીરે પર-સેવો થઇ ગયો, મારી આંખો હર્ષથી પ્રકુલ્લિત થઇ ગઇ અને મારા આખા શરીરે રોમાંચ ખડા થઇ ગયા. હું તો મારા સાગરમિત્રની પ્રેરણાથી તેને એકદમ લેવા ગયો ત્યાં તો આરે દિશાએને ફાડી નાખે એવો મોટો ભયંકર અવાજ થયો અને એ જ જમીનમાંથી કાળસ્વરૂપ અત્યંત ભયંકર મોટો વૈતાળ ઉત્પન્ન થયો, બહાર નીકળી આવ્યો. એની આંખો-માંથી અગ્નિના ભડકા બહાર નીકળતા હતા, એના મુખમાંથી 'ફેટ ફેટ' ના ભયંકર અવાજ નીકળ્યા કરતા હતા, એની અત્યંત ભયંકર લાંબી દાઢો બહાર નીકળી આવેલી હતી અને એનું મુખ જમરાજથી પણ વધારે ભયંકર હતું; એ એટલો ભયંકર અને ધીહામણો હતો, એના આખા શરીરનો દેખાવ એવો ભયંકર હતો કે એને જોતાં જ ગાત્ર ગળી જાય, એના સામી નજર કરતાં પ્રાણી બળું બળું થઇ જાય અને એનો સ્વર સાંભળતાં કાન ફાટી જાય. તેને જોતાં મેં મોટેથી રડો પાડવા માંડી, પોકારો કરવા માંડ્યા, રડવા માંડ્યું, પણ તે ન ગણુકારતાં તેણે મને પોતાના મોઢામાં લઇને બળાત્કારથી કડકડાટ કરતા ફાડી નાંખ્યો.

* * *

તે વખતે જે ગોળી મને ધનશેખર થતી વખતે ભવિતવ્યતા તરફથી આપવામાં આવી હતી તે પૂરી થઇ રહી એટલે એ જ ભવિતવ્યતાના પ્રતાપથી અગાઉની માફક પાછો હું પાપિષ્ઠનિવાસ નગરીના સાતમા પાડામાં ગયો (સાતમી નરકે ગયો). અહો સુંદરમુખી અ-ગૃહીતસંકેતા ! એ સાતમા પાડામાં અનેક પ્રકારનાં મહાભયંકર દુઃખો અનુભવીને ત્યાંથી બહાર નીકળ્યો ત્યારે વળી એ ભવિતવ્યતાના બળથી ત્યાર પછી અનેક સ્થાને હું રખડ્યો, મેં બહુ પ્રકારનાં દુઃખો અનુભવ્યાં અને મારે માથે થવામાં કાંઈ બાકી ન રહી. મારાં તે દુઃખોનું હું તારી પાસે કેટલું વર્ણન કરું? ટુંકામાં કહું તો આ દુનિયામાં એવું કોઇ પણ

દુઃખ નથી કે જે હું ભોગવ્યાં વગર રહ્યો હોઉં ! મારે માથે સર્વે પ્રકારનાં દુઃખો પડ્યાં અને મારે તે સહન કરવા પડ્યાં.

આવી રીતે અનેક પ્રકારનાં દુઃખો સહન કરતાં કરતાં મારાથી કાંઈ શુભ કર્મો થયાં તેના પ્રતાપે એક વખત મારી એ ભવિતવ્યતા ભાર્યાએ મને કહ્યું “ નાથ ! આર્યપુત્ર ! એક સાહ્યાદ નામનું નગર છે, બહુ સુંદર છે, સારી રીતે પ્રખ્યાત છે અને બહિરંગ પ્રદેશમાં આવેલું છે. અગાઉ જેમ બીજા નગરોએ ગયા હતા તે પ્રમાણે ત્યાં જવા માટે પ્રયાણ કરો.” મારે તો મારી એ પત્નીના હુકમ માનવાનો જ હતો, મારે તેની પાસે કાંઈ આલતું જ નહોતું એટલે દેવીના હુકમ માથે ચઢાવ્યો. તે વખતે દેવીએ મારી સાથે પુણ્યોદય નામના સહચરને પણ મોકલી આપ્યો અને એક નવી શુદ્ધિકા (ગોળી) પણ બનાવીને આપી. એ સહચરને સાથે લઈને અને ગોળીને મારી પાસે રાખીને હું સાહ્યાદ નગરે જવા નીકળ્યો.

* * *

ઉપસંહાર.

‘યદિદમસુલભં મો લઘ્વમેર્મિર્મનુષ્યૈ-
ર્બહુવિધભવચારાત્યન્તરીણૈર્નરત્વમ્ ।
તદપિ નયનલોલા મૈથુનેચ્છાપરીતા,
લઘુ ધનલવલુઘ્વા નાશયન્ત્યેવ મૂઢાઃ ॥

તતશ્ચ ।

‘વિગલિતાસ્ત ઇમે નરભાવતઃ, પ્રબલકર્મમહાભરપૂરિતાઃ ।
સતતદુઃખમટન્તિ પુનઃ પુનઃ, સકલકાલમનન્તભવાટ્વીમ્ ॥

તદિદમત્ર નિવેદિતમજ્જસા,
જિનવચ્ચો નતુ ભવ્યજના ! મયા ।

ઇદમવેત્ય નિરાકુરુત દ્રુતં,
નયનસાગરમૈથુનલોલતામ્ ॥

* * *

ભાવાર્થ—“ અનેક પ્રકારની સંસારરખડપટ્ટીમાં મહા મુસીબતે
“ મળે તેવું પણ પ્રાપ્ત થઈ ગયેલું” આ મનુષ્યપણું મૂર્ખ પ્રાણીઓ નયન

૧ માલિની.

૨ ભાકીના બન્ને દ્રુતવિક્ષિત હઈ છે.

૩ ભવચારાત્યન્તરીણૈઃ એનો અર્થ ‘સંસારના ચારથી અત્યંત ધન પામેલાં’ એવા પણ થઈ શકે છે. રીનો અર્થ ‘ટપકલું અથવા મારલું’ થાય છે.

“ (ચક્ષુરિન્દ્રિય)માં આસક્ત થઇને, મૈથુનની ઇચ્છામાં તત્પર રહીને
 “ અને થોડા માત્ર દ્રવ્યમાં લુબ્ધ થઇને હારી બેસે છે, ખોઇ બેસે છે,
 “ તેનો વિનાશ કરી નાંખે છે.

“ એવી રીતે મુસીબતે પ્રાપ્ત કરેલા નરભવથી ભ્રષ્ટ થયેલા પ્રા-
 ‘ણીઓ મહા આકરાં કર્મોનો મોટો ભાર વહોરી લઇને ઘણા લાંબા કાળ
 “ સુધી અનંત સંસારચટવીમાં મહાભયંકર દુઃખો ભોગવતાં રખડે છે.

“ ભવ્ય પ્રાણીઓ ! મેં અહીં ટુંકામાં જિનેશ્વરમહારાજના વચનનું
 “ વર્ણન કરી અતાવ્યું છે. એ હકીકત સમજીને નયન (ચક્ષુરિન્દ્રિય) સાગર
 “ (લોભ) અને મૈથુનમાં સર્વ પ્રકારની આસક્તિ-લોહતા દૂર કરજો.”

દ્વ્યુપમિતિભવપ્રપંચાયાં કથાયાં લોભમૈથુનચક્ષુરિ-
 ન્દ્રિયવિપાકવર્ણનઃ ષષ્ઠઃ પ્રસ્તાવઃ

* * *
 * *

ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથાનો
 લોભ મૈથુન ચક્ષુરિન્દ્રિયના વિપાકનું વર્ણન કરનાર
 છઠ્ઠો પ્રસ્તાવ સંપૂર્ણ.

श्री
उपमिति लवप्रपंथा कथा.

सातभो अस्ताव.

अवतरणु.

अस्ताव सातमे।

पान्न स्थानादि परिव्यय.

स्थानादि.

साहस्राह.
(अद्विंश)

सुप्र्य पात्रो.

साहस्राहसुरतो शल. कथानायकतो
पिता.

लीलादेवी.

अभूतरालनी पट्टराणी. कथानायकनी
माता.

धनवाहन.

कथानायक. संसारीश्व.

भहनभंजरी.

धनवाहननी राणी.

काकलोक.

अभूतरालता साध नीरदतो पुत्र. धन-
वाहनतो सभा.

सुधनंदन. (विधान) अथम सुनिः

द्वितीय सुनिः

तृतीय सुनिः

चतुर्थ सुनिः

पंचम सुनिः

लोकादरमां आग जेवापी वैराग्य पाभनार.

भदिराशाणा जेष्ठ वैराग्यभाव पाभनार.

देर (अरधृष्ट धृष्टी) जेष्ठ वैराग्य पाभनार.

सत्रिपात-हन्नाहने जेष्ठ वैराग्य पाभनार.

यार व्यापारी कथानक सांभणी वैराग्य पाभनार.

यार.

योग्य.

द्विपुत्र.

भूद.

वसंतपुरे रहेनार रत्नद्विषि व्यापार करवा
भट्टि वयेला यार भिन व्यापारीया.

सामान्य पात्रो.

नेशा.

वधानाशी आपनार हासी.

अभूतरालतो नातो साध. अक-
वंकनो पिता.

नीरदनी पत्नी. अकलंकनी माता.

છૂટા સુતિઃ
કેવિકઃ.
પરિચ્છઃ.
(આંતર).

સંગઃ.

સંસુતિનગરે ખનર ભેદ વેરામ્ય પામનાર.

સુનિસમૂહના આચાર્યે ચુદ્ધ.

રાગકેસરીનો પાંચમો પુત્ર. સાગરનો

મિત્ર.

પરિચ્છની ભાષાં.

ચારિત્રરાજ્યેરિત હપદેશક.

વિતવૃત્તિનો મહારાજ.

આઠમોનો એક રાજ.

વિતવૃત્તિમાં ઘેરાયેલ રાજ.

ચારિત્રરાજનો મંત્રી.

સદાગમ પણ મોકલવાનો સેનાપતિ.

ચારિત્રરાજનો નાનો પુત્ર.

સમાતલ.

સ્વમહાનિચય.

તદનુભૂતિ.

કેવિકઃ.

ખાલિશ.

સુતિ.

સંગ.

સમાતલનો રાજ.

સદર રાજની રાણી.

સ્વમલરાજના પુત્રો.

(કેવિક અને કેવિકાચાર્યે એકજ છે.)

કર્મપરિણામની કન્યા.

દાસીપુત્ર. સુતિનો અગ્રગામી અને

સંયોગ જોડનાર.

શાંધર્વમિથુન. } ગાયનના હરીક. પરીક્ષા માટે પર્વતે
કિત્તર. } ગયેલા.

મકરંબળ, હાસ, } મહામોહના. સેનાનીઓ. યોધા
રતિ, અરતિ, શેષક, } પ્રસ્તાવના બહુતા પાત્રો.
ભય, ભુશુંસા. }
મોહરાયનો પરિવાર (યાથા પ્રસ્તાવ પ્રમાણે.)

મહામોહનો મહુખ્ય ધનવાહનના
શરીરમાં પેસનાર.
મહામોહનો સેવક. પરિચ્છનો મિત્ર.
માયા.

કૃપણતા.	સાગરની અંગીભૂતા.	સ્ત્રિચાર્યોન. કુદંતિ.	રાગકેસરી. દ્રેષ્યગલ્લેદ્ર. મહામુદતા. વિષયાભિલાષ. લોચનુચ્ચા. કૃષયો.
કૃપણતા.	સાગરની અંગીભૂતા.	વિદ્યા. નિરીક્ષતા.	ચારિત્રરાજની આનસીક કન્યા. ચારિત્રરાજની વિરતિથી ઉત્પન્ન થ- યેલી બીજી કન્યા. પરિચલ્લેનો વિલય કરનારી.
અમૃતોદર.	નંદરોડ ધનકુંદરી પુત્ર. સંસારીછવ.	સુદર્શન.	ઉપદેશક. અમૃતોદરનો ઉપકારી.
બંધુ. વિશાસ્ત્રન.	બંધુદત્ત પ્રિયદર્શનો પુત્ર. દ્રવ્યસાધુ. આનંદ અને નંદિનો પુત્ર. સંસારીછવ.	સુંદર. ધર્મધોષ. સમ્યગ્દર્શન.	બંધુને ઉપદેશ કરનાર મુનિ. વિરાચનના ઉપદેશક ગુરુ. ચારિત્રરાજનો સેનાપતિ.
કલંદ. વાસવ.	આબીર. મદન-રેણુપુત્ર. સંસારીછવ. વસુબંધુ-ધરાનો પુત્ર. રાજપુત્ર. (સંસારીછવ).	શાંતિચ્છરિ.	વાસવને સોધ કરનાર આચાર્ય.
સોપારક.	શાંભિકદ-કનકપ્રકાનો પુત્ર. (સંસારીછવ).	સુધાભૂત.	વિભૂષણના ગુરુ. આચાર્ય.
ભક્તિપુર.	રત્નકિરાણ-વિભજનો પુત્ર. (સંસારીછવ).	સુપ્રમુહ.	વિરાટના ઉપદેશક મુનિ.

ॐ परमात्मने नमः

श्री

उपमिति लवप्रपंच्या कथा.

विभाग ३ जे (यावु).

सातमो प्रस्ताव.

अवतरण.

दोल. मैथुन. यक्षुचिंद्रिय.

प्रकरण १ लुं.

धनवाहन अने अकलंक.

साह्याद नगरे लभूत राज.

लीलादेवी कुक्षीये धनवाहन.

पुत्रजन्म महोत्सव. नामकरण.

ए लुवनने अनेक प्रकारना आश्रयभां गरकाव करनार दुःष्येने दूर करनार अने आषा जगतने आह्याद (आनंद-हर्ष) उत्पन्न करनार साह्याद नामतुं अेक अति विशाल नगर छे. त्यां जे नरनारीअेनां जेउलां अंतःकरणना अरस्परसना प्रेमथी, पोताना र्पथी अने शक्तिथी लीला करी रक्षा छे ते कामदेव अने तेनी स्त्री रतिना लभ उत्पन्न करे छे; अे जेउलांअेनां-दंपतिअेनां आनंदने जेछ साक्षात् कामदेव अने रति ज लीला करता होय अेवो सास थाय छे.

એ સાહ્યાદ નગરનો જીમૂત નામનો રાજા હતો: તેણે પોતાના આખા રાત્રુસમૂહને મૂળમાંથી ઉચ્છેદી નાખ્યો હતો, પોતે બંને લક-વામાં મહારથી વીર હતો અને એના તેજપ્રતાપથી એનો આખો સામંતવર્ગ અત્યંત માનપૂર્વક તેને નમી રહ્યો હતો. તે રાજાની લીલાદેવી નામની મહારાણી હતી: એ કામકુશળતામાં કામદેવની સ્ત્રી રતિ જેવી હતી, રતિની જેવા સર્વ આનંદસમૂહને આપનારી હતી અને રાજાએ તેને પોતાના આખા અંત:પુરની નાચિકા-પટ્ટરાણી બનાવી હતી.

(સંસારીજીવ પોતાનું ચરિત્ર આગળ ચલાવતાં અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને પ્રજાવિશાળા અને ભવ્યપુરૂષનાં સાંભળતાં મહાત્મા સદાગમ સમક્ષ કહે છે:-)

ખૂદને અગૃહીતસંકેતા! મને ભવિતવ્યતાએ એક નવી ગોળી આપીને આદેશ કર્યો તે અનુસાર તે ગોળી મારી પાસે રાખી એ મહારાણી લીલાદેવીની કુક્ષીમાં હું દાખલ થયો. ત્યાં નારકીના જીવોને જેવી રીતે ખીડા થાય છે તેવી રીતે મેં અનેક પ્રકારની ખીડા સહન કરી, ચારે તરફથી દબાઇ વંપાઇને હું અંદર રહ્યો અને એવી રીતે એ મહારાણીની કુક્ષીમાં નવ મહિનાથી સહજ વધારે વખત રહીને આખરે હું બહાર આવ્યો.

મને બહાર આવેલો જોઇને મારી મા લીલાદેવી બહુ રાજી થયા, તેની આંખોમાં પ્રેમ આવ્યો, આંખો આનંદથી ચપળ થઇ અને પોતે પુત્રની માતા થયા એ ખ્યાલથી તેમના મનને અત્યંત હર્ષ થયો. મારી સાથે તે જ વખતે પુણ્યોદયનો પણ જન્મ થયો પણ તે અંતરંગ (ગુપ્ત) રહેતો હોવાથી મારી માતા વિગેરે કોઇના જોવામાં આવ્યો નહિ.

મારી માતાને એક પ્રિયકરી નામની દાસી હતી તેણે મારા જન્મની વધામણી જીમૂતરાજાને આપી. રાજાએ ત્યારે એ સમાચાર સાંભળ્યા ત્યારે તેને ઘણો આનંદ થયો અને વધામણી આપનાર દાસી-પર સંતુષ્ઠ થઇ ઘણું સારું દાન આપી તેનું દાસીપણું દૂર કર્યું. મારા જન્મના હર્ષમાં આખા નગરમાં મોટો ઓચ્છવ થયો, કેદખાનામાંથી કેદીઓને છોડી દેવામાં આવ્યા, ઠેકાણે ઠેકાણે નોખત અને ડંકાના અવાજ થઇ રહ્યા, આખા રાજ્યમાં ઘરે ઘરે આનંદ વર્તાણો, જ્યાં ત્યાં લોકો ગાયત કરવા મંડી ગયા, કોઇ લોકો મઘાદિતું પાન કરવા લાગી ગયા, કોઇ લોકો અન્યને દાન આપવા લાગી ગયા અને કોઇ ઉભળીએ નીકળી પડી ખાવા પીવામાં લીન થઇ ગયા. એવી રીતે ચારે તરફ મારા જન્મનો મહોત્સવ થઇ રહ્યો અને સર્વને આનંદ આનંદ થયો.

જ્યોતિષશાસ્ત્ર.

મારો જન્મમહોત્સવ થઇ રહ્યા પછી મારા પિતા રાજા જીમ્ને એક સિદ્ધાર્થ નામનો પ્રસિદ્ધિ પામેલો જ્યોતિષી તે નગરમાં હતો તેને બોલાવ્યો અને તેને પૂછ્યું કે “કુમારના જન્મસમયે ત્રહો કેવા પ્રકારના પદ્મા છે તે મને બરાબર સ્પષ્ટ કરીને સમજાવો.” એનાં જવાબમાં સિદ્ધાર્થ જોતિષીએ કહ્યું:—

“મહારાજ જેવો આપનો હુકમ! આપ સર્વે હકીકત બરાબર લક્ષ્ય દર્શને સાંભળો.

“આ આનંદ^૧ નામનો સંવત્સર ચાલે છે; ઋતુ શરદ્ છે; હાલ કાર્તિક માસ^૨ ચાલે છે; આજે બીજી ઋતિથિ છે તે ભદ્રા છે; આજે શુક્રવાર છે; આજે કૃતિકા નક્ષત્ર છે; આજે વૃષ

૧ આનંદ સંવત્સર: જ્યોતિષ શાસ્ત્રમાં સાઠ સંવત્સરનાં નામો આપેલાં માલુમ પડે છે. એમાં અડતાળીશમા સંવત્સરને આનંદ સંવત્સર કહેવામાં આવે છે. સાઠ વર્ષ થઇ ગયા પછી પાછા ફરીવાર તેજ સંવત્સરો પુનરાવર્ત થાય છે. જન્માક્ષરમાં સંવત્સરનું નામ આસ આપવામાં આવે છે. શક યા સંવત્ વગર ચાલે પણ સંવત્સરના નામ વગર ન ચાલે.

૨ શરદ્ઋતુ: જ્યોતિષીઓ વર્ષને છ ઋતુમાં વહેંચી નાખે છે જેમાં બાર શક્ષિઓ આવી જાય છે. મીન મેષના સૂર્યને વસંત ઋતુ, વૃષભ અને મિથુનના સૂર્યને ગ્રીષ્મ ઋતુ, કર્ક અને સિંહના સૂર્યને વર્ષાઋતુ, કન્યા અને તોલાના સૂર્યને શરદ્ઋતુ, વૃશ્ચિક અને ધનરાશિના સૂર્યને હેમંતઋતુ અને મકર અને કુંભના સૂર્યને શિશિર ઋતુ કહેવામાં આવે છે. દરેક ઋતુ બે મહિનાની હોય છે.

૩ કાર્તિકમાસ: આખા વર્ષના બાર મહિના હોય છે તે આપણે સારી રીતે જાણીએ છીએ. જ્યોતિષી વર્ષ દ્વૈત્રથી શરૂ થાય છે તેમાં આઠમો માસ કાર્તિક આવે છે.

૪ બીજી: શુદ્ધિપક્ષમાં દરેક માસમા એકમથી પુનમ સુધી પંદર તિથિ આવે છે અને વદિપક્ષમાં એકમથી અમાસ સુધી થઇને પંદર તિથિ આવે છે. ૧, ૬, ૧૧ એ નંદા તિથિઓ અને ૨, ૭, ૧૨ એ ભદ્રા તિથિઓ છે. કુંવરનો બીજને દિવસે જન્મ હોવાથી તે ભદ્રા કહેવામાં આવી છે. તેમાં પ્રતિપદાથી માંડી અનુક્રમે નંદા, ભદ્રા, જયા, રિક્તા અને પૂર્ણા એ નામો છે. એકેક નામની ત્રણ તિથિઓ હોય છે.

૫ નક્ષત્ર: ચંદ્રની ગતિપ્રમાણે દેખાતા નક્ષત્રો ૨૭ હોય છે. એક અઠ્ઠાવીશમું નક્ષત્ર અશિષિત્ નામનું ગણાય છે. દરેક નક્ષત્રનો કાળ લગભગ ૬૦ ઘડિ (એક દિવસ)નો હોય છે. કૃતિકા નક્ષત્ર ત્રીજું આવે છે. એક ચાંદ્ર માસમાં બધાં નક્ષત્રો આવી જાય છે. આમણા મહિના ચંદ્રની ગતિ પ્રમાણે ગણાય છે અને વર્ષ સૂર્યની ગતિ સાથે મેળવવામાં આવે છે.

‘રાશિ છે; ધૃતિયોગ’ છે; અત્યારે લગ્ન સૌમ્ય ઘરતું છે; સર્વે ગ્રહો’ ઉચ્ચ સ્થાને આવીને રહેલા છે; હોરા કુંડળી’ ઉર્ધ્વમુખ છે; પાપગ્રહો ‘સર્વ અગ્નીઆરમે ધરે બેઠા છે. વળી રાજન્! કુમાર આવી સુંદર ‘રાશિમાં જન્મ્યો છે તેથી જરૂર તેને સર્વ સારા પ્રકારની સંપત્તિઓ પ્રાપ્ત થશે એમાં જરા પણ સંશય નથી.’”

૧ રાશિ-રાશિઓ બાર છે: મેષ,^૧ વૃષભ,^૨ મિથુન,^૩ કર્ક,^૪ સિંહ,^૫ કન્યા,^૬ તુલા,^૭ વૃશ્ચિક,^૮ ધન,^૯ મકર,^{૧૦} કુંભ,^{૧૧} મીન.^{૧૨} સૂર્ય બાર માસમાં આ બારે રાશિઓમાં પસાર થાય છે. મારી માન્યતા એવી હતી કે ચંદ્ર જે રાશિનો હોય તે પ્રમાણે નામ પડે છે. આ કારણે દરેક રાશિનો સમય ૧૩૫ ઘડિને ગણ્યો છે અને બારે રાશિને અક્ષરે આપી દીધા છે. આપણો કથાનાયક વૃષ રાશિમાં જન્મ્યો તો તે પ્રમાણે તેનું નામ જ વ કે જ અક્ષરથી પડતું બેઠ્યું તેને બદલે મિથુન રાશિ પર (ધનવાહનનો જ મિથુનનો છે) પડ્યું તે નવાઈ લાગી. જન્મનક્ષત્રને અંગે નામ પડાય તો કૃતિકા નક્ષત્રના અક્ષરો જ રૂ ર ર છે તેમાં પણ મેળ બેસતી નથી. આ બાબતને અંગે પં. મેઘવિજયજી મને જણાવે છે કે જન્મનક્ષત્ર કે નામનક્ષત્ર એક જ હોય એવો નિયમ નથી એટલે જન્મનક્ષત્રના અક્ષર પ્રમાણે નામ પડતું બેઠ્યું એવો કોઈ નિયમ નથી (જુઓ આરંભસિદ્ધિ ભાષાંતર પૃષ્ઠ ૧૩૦, ૧૪૫).

૨ યોગ: તિથિ અને વારથી યોગ થાય છે, તિથિ અને નક્ષત્રથી યોગ થાય છે, વાર અને નક્ષત્રથી યોગ થાય છે અને તિથિ વાર અને નક્ષત્રથી યોગ થાય છે. એમ ચાર પ્રકારે યોગ થાય છે. વળી પંચાંગમાં સૂર્ય અને ચંદ્રના યોગ પણ ગણવામાં આવે છે. એ ૨૭ હોય છે. એનાં નામે જ્યોતિષ ગ્રંથોમાં ગણાવ્યાં છે તેમાં આઠમો યોગ ધૃતિ નામનો આવે છે. યોગોનાં નામપરથી જ જણાય છે કે કેટલાક સારાં હોય છે, કેટલાક ખરાબ હોય છે અને કેટલાક મધ્યમ પ્રકારના હોય છે.

૩ ગ્રહસ્થાન: જન્મકુંડળી બતાવવામાં આવે છે તેમાં ગ્રહોના સ્થાન આ-કૃતિ પડે છે. તેમાં ઉચ્ચ સ્થાને ગ્રહો આવે તો જન્મનાર બાળક આયુષ્ય ધન સૌભાગ્ય કીર્તિ વિગેરે સારાં ભોગવે એમ ગણતરીપરથી કહેવામાં આવે છે. ગ્રહ નવ છે: સૂર્ય, ચંદ્ર, મંગળ, બુધ, ગુરુ, શુક્ર, શનિ, રાહુ અને કેતુ. એમાં ચંદ્ર, બુધ ગુરુ અને શુક્ર શુભ ગ્રહો છે, મંગળ, શનિ, રાહુ, કેતુ પાપગ્રહ છે અને સૂર્ય દૂર ગ્રહ છે.

૪ હોરા એટલે લગ્ન બતાવનાર સમય. અઠી ઘડિની એક હોરા થાય છે. જન્મસમય બતાવવા માટે હોરા કુંડળી બતાવવામાં આવે છે. એમાં નિયમ એવો જણાય છે કે જન્મનું લગ્ન વીધમ (એકી) રાશિનું અને પંદર અંશોની અંદરનું હોય તો હોરા કુંડળીમાં (સૂર્યની) રાશિનું સિંહ લગ્ન બેસાડતું અને પં-દરથી વધારે હોય તો ચંદ્રની રાશિ કર્ક રાશિનું લગ્ન બેસાડતું અને બીજા ભાગે એ અનુક્રમે રાશિઓ માંડતા જવી.

૫ પાપગ્રહો ઉપર જણાવ્યું તેમ મંગળ, શનિ, રાહુ અને કેતુ છે. એ જો અગ્નિ-વારમા ધરમાં આવે તો જરા પણ દુ:ખ દેતા નથી અને હલકા સાથે ફળ આપે છે.

૬ આ કુંડળી બતાવવામાં આવી છે તે પરથી ઉચ્ચ ગ્રહોની સ્થિતિ સ્મરભરો. (અહીં કુંડળી બતાવી મૂકવાની હતી તે બની શક્યું નથી.)

રાજાએ કહ્યું “આર્ય ! એ રાશિઓ કેવા પ્રકારની છે અને એ દરેકના ગુણદોષો કયા છે તે હું સાંભળવા ઇચ્છું છું.”

સિદ્ધાર્થ જ્યોતિષીએ જવાબમાં કહ્યું:—

“દેવ સાંભળો રાશિઓ આર છે તેનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે:—

‘મેષ, વૃષભ મિથુન, કર્ક, સિંહ, વૃશ્ચિક, ધન, મકર, કુંભ અને મીન. હવે એ દરેક રાશિના ગુણ કહું છું.—

૧ દરેક રાશિ ૧૩૫ ઘડિની હોય છે તેની ગણતરી આ પ્રમાણે થાય છે. દરેક નક્ષત્ર અગાઉ જણાવ્યું તેમ ૬૦ ઘડિતું હોય છે તેના ચોથા ભાગને એક ચરણ કહે છે. એટલે નવચરણની એક રાશિ થાય છે. તે કેવી રીતે થાય છે તે નીચેના પત્રકમાં જણાવ્યું છે.

મેષ—(મેંદાનો આકાર. વર્ણ લાલ. અશ્વની ઘડિ ૬૦, ભરણી ૬૦, કૃતિકા ૧૫).

વૃષભ—(ગોધાનો આકાર. વર્ણ સફેદ. કૃતિકા ૪૫, રોહિણી ૬૦, મૃગશિર્ષ ૩૦).

મિથુન—(ગદા નામનું વાહન જેના હાથમાં છે એવો પુરૂષ અને વીણાવાળી સ્ત્રી—એ બંનેના બેડાવાળી આકૃતિ. વર્ણ પોપટીઓ. મૃગશિર્ષ ૩૦, આર્દ્રા ૬૦, પુનર્વસુ ૪૫).

કર્ક—(કરચલાનો આકાર—રાતો વર્ણ. પુનર્વસુ ૧૫, પુષ્ય ૬૦, આશ્લેષા ૬૦).

સિંહ—(સિંહાકાર. શ્વેતવર્ણ મધા ૬૦, પૂર્વાશ્વિની ૬૦, ઉત્તરાશ્વિની ૧૫).

કન્યા—(ડાબા હાથમાં અગ્નિ અને જમણા હાથમાં ધાન્ય ધારણ કરીને વહાણમાં બેઠેલી કન્યા જેવી આકૃતિ. મેચક વર્ણ. ઉત્તરાશ્વિની ૪૫. હસ્ત ૬૦, ચિત્રા ૩૦).

તુલા—(તાજવા લઇને તોળનાર પુરૂષની આકૃતિ. વર્ણ કાળો. ચિત્રા ૩૦, સ્વાતિ ૬૦, વિશાખા ૪૫.)

વૃશ્ચિક—(ઘોંઝીનો આકાર. સુવર્ણ વર્ણ. વિશાખા ૧૫. અનુરાધા ૬૦, જ્યેષ્ઠા ૬૦).

ધન—(કેડની નીચેનો ભાગ અશ્વ જેવો એટલે ચાર પગવાળો અને શરીરની ઉપરનો ભાગ પુરૂષ જેવો અને હાથમાં ધનુષ્ય હોય એવી આકૃતિ. રંગ પીળો. મૂળ ૬૦, પૂર્વાષાઠા ૬૦, ઉત્તરાષાઠા ૧૫).

મકર—(મગરનો આકાર. તપખીરી રંગ. ઉત્તરાષાઠા ૪૫, શ્રવણ ૬૦, ધનિષ્ઠા ૩૦).

કુંભ—(ખાંધ ઉપર ધડો લેનાર પુરૂષાકાર. નોળીઆ જેવો રંગ. ધનિષ્ઠા ૩૦, સતમિષા ૬૦, પૂર્વાભાદ્રપદ ૪૫).

મીન—(જે મચ્છાના ડુંહડાં સામસામાં આવવાથી થતી આકૃતિ. માછલા જેવો રંગ. પૂર્વાભાદ્રપદ ૧૫, ઉત્તરાભાદ્રપદ ૬૦, રેવતિ ૬૦).

મેષ^૧—“ જો માણસનો મેષ રાશિમાં જન્મ થયો હોય તેની આંખો ચક્રળવક્રળ થતી હોય છે, તે નિરંતર રોગ વગરનો રહે છે, ધર્મકાર્યમાં તે તુરત સારા અને સાચા નિર્ણયપર આવી જનારો હોય છે, એની જાંઘો ઘણી વિસ્તારવાળી હોય છે, એ કરેલા શુભને જાણવાવાળો હોય છે, એ બહાદૂર હોય છે, રાજ્યમાં એને સારું માન મળે છે, સ્ત્રીઓનાં હૃદયને એ ઘણો આનંદ ઉપજાવનાર હોય છે, એ પાણીથી નિરંતર ડર્યા કરે છે, જોસથી કામ કરનાર થાય છે અને શરૂઆતમાં આકરો હોય છે પણ છેવટે નરમ પડી જતાર હોય છે. એવા મનુષ્યનું કોઈ કારણ પામી પ્રથમ વયમાં અઢારમે વર્ષે કુમરણુ થાય છે અથવા પચ્ચીસમા વર્ષની આખરે થાય છે, પણ જો તે ઘાતમાંથી બચી જાય તો સો વર્ષ જીવે છે. એનું મરણુ ચૌદશની અર્ધ રાત્રે મંગળવારે કૃતિકા નક્ષત્રમાં થાય છે.

વૃષભ^૨—“ વરખ રાશિમાં જન્મેલ મનુષ્ય ભોગ ભોગવનાર થાય છે, દાતા થાય છે, પવિત્ર થાય છે, હુશિયાર થાય છે, એની આંખથી હનવટી સુધીનો ભાગ (ગંડ) સ્થૂળ હોય છે, એનું ગળું મોટું હોય છે, એનામાં તેજ જળહળતું દેખાય છે, એને રાગ ઘણો હોય છે, એને ગળાનો રોગ (કંઠમાળ વિગેરે) થાય છે, એને પુત્ર સારા થાય છે, એની ગતિમાં વિલાસ ચોખ્ખો જણાઈ આવે છે, એ સત્ય બોલનાર થાય છે, એનાં આંધ અને ગંડસ્થળપર ચિહ્નો પડે છે. એ જો પચ્ચીસ વર્ષનો થાય તો જરૂર સો વર્ષ સુધી જીવે. એનું મરણુ ચૌપગા જનાવરથી થાય છે. એનું મરણુ રોહિણી નક્ષત્રમાં અને બુધવારે થાય છે.

મિથુન^૩—“ મિથુન રાશિમાં જન્મેલ મનુષ્ય પુષ્ટ શરીરવાળો થાય છે, તેની આંખો ચંચળ હોય છે, તેનું મન વિષય ભોગવવામાં અત્યંત આસક્ત રહે છે, તે પૈસાદાર થાય છે, તેના મનમાં દયાનો ભાવ સારો રહે છે, તેને ગળાનો રોગ રક્ષા કરે છે, લોકોમાં તે વહાલો થઈ પડે છે, ગાયન અને

૧ મેષના અક્ષરો મ, લ, ર છે.

૨ વૃષ અથવા વૃષભના અક્ષરો મ, વ, જ.

૩ મિથુનના અક્ષરો મ, જ, ઘ.

નાટકમાં તે કુશળ થાય છે, તેની વિખ્યાતિ ચારે તરફ ફેલાય છે, તેનામાં ગુણો વધારે પડતા હોય છે, તેનો વર્ણુ ગોરો હોય છે, તે શરીરે લાંબો થાય છે, જોલવામાં બહુ વાચાળ હોય છે. સોળમે વર્ષે એ પ્રાણીને પાણીમાં ઘાત થવાનો ભય બહુ રહે છે, તેમાંથી જો તે બચી જાય તો તેનું મરણુ એંશીમે વર્ષે પાણી અથવા અગ્નિમાં પોસ મહિનામાં થાય છે.

કર્ક—“કર્ક રાશિમાં ઉત્પન્ન થયેલો માણસ કામકાજમાં ઘણો આહોશ થાય છે, ધનવાળો થાય છે, શૂરવીર થાય છે, ધર્મિષ્ઠ થાય છે, ગુરુ તરફ પ્રેમ રાખનાર થાય છે, એને માથાનો વ્યાધિ રહ્યા કરે છે, એ મોટો બુદ્ધિશાળી થાય છે, એનું શરીર પાતળું રહે છે, એ કૃતમ-કરેલા ગુણનો જાણનાર થાય છે, એને મુસાફરી કરવાનો શોખ ઘણો રહે છે, એ કોપથી અંધ બની જાય છે, નાનપણમાં એને માથે વધારે દુઃખો પડે છે, એને મિત્રો સારા હોય છે, નોકર-ચાકરથી એ ભરપૂર રહે છે અને જરા વક (વાંકી) પ્રકૃતિનો થાય છે. વિશમે વર્ષે કોઈ જગ્યાએથી પડી જવાથી એને ઘાત લાગે છે, પણ જો તેમાંથી બચી જાય તો પછી એ એંશી વર્ષે મુધી જીવે છે અને તે વખતે તેનું મરણુ માગશર માસના અજવાળીઆમાં અથવા પોપ માસના અજવાળીઆમાં રાત્રે થાય છે.

સિંહ—“સિંહ રાશિમાં જન્મેલ મનુષ્ય ક્ષમાવાળો થાય છે, માનવાળો થાય છે, કામકાજ કરવામાં વિશેષ રોકાયેલો રહે છે, એને દારૂ અને માંસના ઉપયોગ તરફ વધારે પ્રેમ રહે છે, ચારે તરફ દેશમાં ભમવાનો એને બહુ શોખ રહે છે, એ વિનયથી નમ્ર રહે છે, એને શરદી (હંડી)નો બહુ ભય લાગે છે, એ જરા જરામાં ગુરુસે થઈ જનારો હોય છે, એને પુત્રપરિવાર ઘણો મોટો થાય છે, એના માથાપને એ બહુ વહાલો થઈ પડે છે અને લોકોમાં વ્યસની તરીકે એની ખ્યાતિ થાય છે. એનું મરણુ પચાસ વર્ષે થાય છે, જો તેમ ન થાય તો તે સો વર્ષનો થાય છે. ચૈત્રમાસમાં મઘા નક્ષત્રમાં શનિવારે એનું મરણુ સારા પુણ્ય ક્ષેત્રમાં થાય છે.

૧ કર્ક રાશિના અક્ષરો ક, હ.

૨ સિંહ રાશિના અક્ષરો મ, ટ.

કન્યા^૧—“કન્યા રાશિમાં જન્મેલ માણુસ વિલાસી સ્ત્રીઓ(વે-
શ્યાઓ)નાં હૃદયને આનંદ કરાવનારો થાય છે, ધનથી પૂર્ણ
રહે છે, દાનેશ્વરી થાય છે, કાર્યકુશળ થાય છે, કવિ થાય
છે, ઘડપણુમાં ધર્મપરાયણુ થાય છે, સર્વ લોકોમાં એ
વહાલો થઇ પડે છે, એને નાટક અને ગાયનનો શોખ
વધારે પડતો રહે છે, મુસાફરી કરવાની એને હોંસ રહ્યા
કરે છે, એને સ્ત્રી તરફનું હમેશા દુઃખ રહે છે. ત્રીસમે વર્ષે
એને હથિયારથી અથવા પાણીમાં ઘાત હોય છે, તેમાંથી
એ તે બચી જાય તો પછી એનું મરણુ એંશીમે વર્ષે વૈશાખ
માસમાં મૂળ નક્ષત્રમાં બુધવારે થાય છે.

તુલા^૨—“તુલા રાશિમાં જન્મેલ માણુસ કારણુ વગર નકામો
ગુસ્સે થનારો થાય છે, જતો દુઃખી થાય છે, મોટો સાચી
વાત સામાને જણાવી દેનારો થાય છે, અન્યને માફી
આપી દેનારો થાય છે, એની આંખો ઘણી અપળ રહ્યા કરે
છે, એની પાસે પૈસા અસ્થિર રહે છે, લક્ષ્મી દેવી એનાપર
રૂસે છે અને કોઈવાર તુસે છે, એ પોતાના ઘરમાં બહુ
જેર ખતાવનાર થાય છે, આપારમાં ઘણો કુશળ થાય છે,
દેવની પૂજા એ સારી રીતે કરે છે, મિત્ર ઉપર એ સારો
સ્નેહ રાખે છે, એ વારંવાર પ્રવાસ કરનારો થાય છે, મિ-
ત્રોમાં એ વહાલો થઇ પડે છે. વિશમે વર્ષે એને ભીંત
પડીને મરવાની ઘાત હોય છે, તેમાંથી જો તે બચી જાય
તો પછી એંશીમે વર્ષે જ્યેષ્ઠ માસમાં અનુરાધા નક્ષત્રમાં મં-
ગળવારે તેનું મરણુ થાય છે.

વૃશ્ચિક^૩—“વૃશ્ચિક રાશિમાં જન્મેલ માણુસ નાની વયમાં પ્રવાસ
ઘણો કરે છે, એ જતો દૂર ઘાતકી થાય છે, શૂરવીર થાય
છે, એની આંખો ખીળી થાય છે, એ પરસ્ત્રીમાં આસક્ત
થાય છે, અભિમાની થાય છે, એનું હૃદય પોતાના માણુસો
તરફ નિષ્ઠુર હોય છે, સાહસ કરવાથી એને લક્ષ્મી ઘણી
પ્રાપ્ત થાય છે, એ એની માતા તરફ પણ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો
હોય છે, એ ધૂતારો થાય છે, ચોર થાય છે, એ અનેક

૧ કન્યા રાશિના અક્ષરો: વ, ઠ, ણ.

૨ તુલા રાશિના અક્ષરો: ર, ત.

૩ વૃશ્ચિક રાશિના અક્ષરો: ન, ઘ.

કામના આરંભ કરે છે પણ પાર પહોંચાડી તેનાં ફળ મેળવતો નથી. અઢારમે વર્ષે એને ચારથી હથિયારથી અથવા સર્પથી ઘાત હોય છે. તેમાંથી તે બચી જાય તો પાછી પચીશમે વર્ષે ખીજી વાર તેથી જ ઘાત હોય છે, તે પસાર થઈ જાય તો તે સિત્તેર વર્ષે જીવે છે.

ધન^૧—“ ધનુ રાશિમાં જન્મેલ માણસ શૂરવીર થાય છે, સાચું બોલનારો થાય છે, યુદ્ધિના વૈભવથી યુક્ત થાય છે, સત્વ પરાક્રમવાળો થાય છે, લોકોને આનંદ કરાવનાર થાય છે, શિષ્ય (ઇન્જનીઅરીંગ)તું વિજ્ઞાન ધરાવનાર થાય છે, પૈસાથી ભરપૂર થાય છે, સુંદર સ્ત્રીવાળો થાય છે, અભિમાની થાય છે, ઉચ્ચ વર્તનશાળી થાય છે, સુંદર અક્ષર બોલનારો થાય છે, તેજસ્વી થાય છે, બહા શરીરવાળો થાય છે, પોતાના કુળનો નાશ કરનાર થાય છે. પોતાની ઉત્પત્તિથી અઢારમે દિવસે જે એતું મરણ ન થાય તો એ સત્તોતેર (૭૭) વર્ષ સુધી જીવે છે.

મકર^૨—“ મકર રાશિમાં જન્મેલ માણસ દુરાચારી માણસોને વહાલો થઈ પડે છે, એ સ્ત્રીઓને નિરંતર વશ રહેનારો થાય છે, જાતે એ પંડિત થાય છે, પરસ્ત્રી તરફ એ આસક્ત રહે છે, ગીતને સારી રીતે જાણનારો થાય છે, એના ગુણ ભાગ ઉપર નિશાની હોય છે, એને પુત્રપરિવાર બહુ મોટો થાય છે, કૂલ(પુષ્પ)નો એને બહુ શોખ રહે છે, એ ધનવાન થાય છે, સાગી થાય છે, સ્વરૂપવાળો થાય છે, ઠંડીથી ડરનારો અથવા શરદીના વ્યાધિવાળો થાય છે, એને ભાઈભાંડુનો પરિવાર મોટો થાય છે અને સુખને માટે એને વારંવાર ચિંતા થયા કરે એવા તેના સંયોગો થાય છે. શૂળના વ્યાધિથી વીશમે વર્ષે એતું મરણ ન થાય તો પછી એ સીત્તેરમે વર્ષે ભાદરવા મહિનામાં શનિવારે મરણ પામે છે.

કુંભ^૩—“ કુંભ રાશિમાં જન્મેલ માણસ દાતા (દાનેશરી) થાય છે, આજ્ઞસુ થાય છે, કરેલા ગુણને હજુનાર થાય છે, હાથી અથવા ઘોડાના જેવા સ્વરૂપવાળો થાય છે, એની કુક્ષિ દેડકાના જેવી થાય છે, એ નિર્ભય થાય છે, ધનવાન થાય છે,

૧ ધનુ અથવા ધન રાશિના અક્ષરો: ઢ, જ, ક, મ.

૨ મકર રાશિના અક્ષરો: જ, જ.

૩ કુંભ રાશિના અક્ષરો: મ, સ.

બળવાન થાય છે, જડ નજરવાળો થાય છે, એના હાથ ચળ હોય છે, એ માન મેળવવા માટે અને વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવા માટે નિરંતર ઉદ્યમ કરનારો થાય છે, એ પુણ્યશાળી થાય છે, સ્નેહ વગરનો થાય છે. અઢારમે વર્ષે એને વાઘથી ઘાત હોય છે તેમાંથી તે બચી જાય તો તે ૮૪ (ચારાશી) વર્ષ સુધી જીવે છે.

મીન^૧—“મીનરાશિમાં જન્મેલ માણસની સર્વ શ્રેષ્ઠાઓ ઘણી ગંભીર હોય છે, તે બંધે શૂરવીર હોય છે, યોદ્ધાવામાં હઠાપણુ વાળો હોય છે, મનુષ્યમાં એ ઉત્તમ પદવી ભોગવનાર થાય છે, એ પોતાની જાતની મહત્તા કોપ કરવામાં, બુદ્ધિનો વિસ્તાર બતાવવામાં અને લડાઈના મેદાનમાં બતાવી શકે છે, એ કોઈ વસ્તુના ત્યાગ કે દાન કરી શકતો નથી, એ કૃપણુ હોય છે, એ ભાઈભાંડુપર વાસત્ય રાખનાર થાય છે, એ ગાંધર્વવિદ્યા(ગાયનકળા)ને જાણનારો થાય છે, એ બીજા માણસોની સેવા કરનારો થાય છે અને એ રસ્તે ચાલે ત્યારે ઉતાવળે પગલે ચાલનારો થાય છે.

“મેષ વિગેરે રાશિઓના ઉપર મેં જે ગુણો વર્ણવ્યા તે રાજન! સર્વજ્ઞોએ પોતાના શિષ્યોને અગાઉ જણાવ્યા હતા તે પ્રમાણુ છે, કારણુ કે જ્યોતિષશાસ્ત્ર, નિમિત્તશાસ્ત્ર વિગેરે જે બાહ્ય ઇન્દ્રિયોથી ન સમજી શકાય તેવા શાસ્ત્રો અતિદ્રિય વિષયોથી ભરેલા છે તે સર્વ અગાઉ સર્વજ્ઞોએ બતાવેલાં છે. હવે એમાં કોઈ જ્યોત્ષે વાત ન મળે અને અપવાદ જણાય તો તેમાં જાણનારની બુદ્ધિનો દોષ સમજવો, કારણુ કે અદ્યક્ષાનવાળા માણસો શાસ્ત્રોના ઝીણા ઝીણા વિભાગો જાણી શકતા નથી.

“આ પ્રમાણુ હોવાથી કૂર ગ્રહોની નજર પડી ન હોય અને રાશિઓ બળવાન હોય તો ઉપર જે ગુણો બતાવ્યા છે તે બરાબર સાચા પડે છે અને એમાં જરા પણ અન્યથા થતું નથી એમ તમે સમજજો.”

આ સર્વ હકીકત સાંભળી જીમૂતરાજ બોલ્યા “આપે જે કહ્યું તે તદ્દન બરાબર છે. તમે કહ્યું તે વાતમાં જરા પણ શંકા જેવું નથી.”

ત્યાર પછી તે જોતિષીને સારી રીતે માન સન્માન આપવામાં આવ્યું, તેને દાનમાં સારી રકમ આપવામાં આવી અને તેની પૂજા

૧ મીન રાશિના અક્ષરો: દ, ચ, ક્ષ, ધ, સ્.

કરી તેને વિદાય કરવામાં આવ્યો. યોગ્ય સમયે આનંદ મહોત્સવ લો-
જન દાન પૂર્વક માંડે ઘનવાહુન નામ પાડવામાં આવ્યું.

અકલંક જન્મ.

હવે એ જન્મૂતરાજને નીરદ નામનો નાનો ભાઈ હતો, તેને
પદ્મા નામની રાણી હતી. આ રાણીએ પણ તે જ વખતે એક છોક-
રાને જન્મ આપ્યો, એ છોકરાનું અકલંક નામ રાખવામાં આવ્યું.

ઘનવાહુન અકલંક મૈત્રી.

બન્ને ભાઈઓની યુવાવસ્થા.

અકલંકના આદર્શ ગુણો.

હવે મારી અને મારા કાકાના પુત્ર અકલંકની અનેક પ્રકારે લાલના-
પાલના થતી હતી. તેવી રીતે અમે બન્ને આનંદથી ઉછરવા લાગ્યા,
મોટા થવા માંડ્યા. હું અને અકલંક ધૂળમાં સાથે રમ્યા, સાથે રગદો-
ળાયા અને એ મારા કાકાનો પુત્ર છે એ ખ્યાલથી ક્રીડાઆનંદ સાથે જ
કર્તા અને પરિણામે મારો અને તેનો કદિ વિરહ થયો નહિ. તદ્દન માન-
પણામાં ભવિતવ્યતાએ મારી અને અકલંકની દોસ્તી યોજી આપી
તેને લઈને અમારે બન્નેને અરસ્પરસ એક બીજા ઉપર ગાઢ પ્રેમ થતો
ગયો અને સ્નેહ વધતો જ ગયો. સાર પછી અમે બન્ને (ઘનવાહુન અને
અકલંક)એ એક જ ઉપાધ્યાય પાસે કળાઓનો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો.
આવી રીતે આનંદકલ્પોલ કરતાં હે સુંદરિ ! મકરંધજ (કામદેવ)ના
મંદિરરૂપ યુવાવસ્થાને અમે બન્ને પ્રાપ્ત થયા.

એ અકલંક બાળપણમાં કુમારઅવસ્થામાં તેમજ યુવાવસ્થામાં
બહુ ઉચ્ચ વર્તનવાળો થયો અને જાતે લઘુકર્મી અને ભાગ્યવાન હો-
વાથી તેનામાં કોઈ જાતનું વ્યસન નહોતું, કોઈ જાતનું ખરાબ વર્તન
નહોતું, કોઈ પ્રકારની ખરાબ ચેષ્ટા નહોતી; એ શાંતમૂર્તિ હતો,
પવિત્ર આત્મા હતો, મહા વિનયી હતો, દેવનું પૂજન કરનારો હતો,
પ્રિય બોલનાર હતો, ઘણો સ્થિર હતો, અત્યંત નિર્મળ મનવાળો હતો,
બહુ ઓછા રાગવાળો હતો, પ્રકૃતિથી જ (નૈસર્ગિક રીતે) વિકાર વગ-
રનો હતો અને જે વયમાં સાધારણ રીતે પરમાર્થ ન જાણવામાં આવે
તે વખતે પણ તત્ત્વજ્ઞાની (શ્રીલસુકું) જેવો દેખાતો હતો. સાર પછી
એને સાધુઓ સાથે પરિચય થયો, પ્રસંગ વધ્યો અને તેમની પાસે
જવા આવવાનાં કારણો વધ્યાં સારે તેણે આખ્યાનો સાંભળ્યાં જેથી
એ જૈન આગમમાં પણ ઘણો કુશળ થયો. આવી રીતે અકલંકનું
વલણ ધર્મસન્મુખ વધારે વધારે થતું જતું હતું છતાં મારા ઉપર એને

પ્રીતિ હોવાથી તે મારી સાથે આનંદપૂર્વક દરરોજ વિલાસ કરતો હતો અને મારા સ્નેહમાં વધારો કરતો હતો.

ક્રીડા માટે યુધનંદન ઉદ્યાનમાં.

એક દિવસ સવારે મેં અકલંકને ક્રીડા કરવા સારૂ મારી સાથે યુધનંદન નામના ઉદ્યાન તરફ લીધો. મારી ઇચ્છાને માન આપીને તે મારી સાથે જ પહોર સુધી રમ્યો. અમે બન્નેએ મધ્યાહ્ન સુધી સાથે ક્રીડા કરી. બરાબર ખરે અપોરે મારા મિત્ર અકલંકની મરજી ઘર તરફ જવાની થઇ ત્યારે મેં કહ્યું “લાઇ, આ ઉદ્યાનમા મોટું મંદિર છે ત્યાં ચાલો, આપણે જરા આરામ કરીએ, પછી થોડો વખત રહીને આપણે ઘરે જશું.”

અકલંકે મારી વાત સાંભળી એટલે તુરત તે કબૂલ કરી અને અમે બન્ને એ ઉદ્યાનમાં આવેલા એક વિશાળ જિન-મંદિરમાં દાખલ થયા. ત્યાં અંદર દાખલ થઇ ભગવાનની નમ્રભાવે સ્તુતિ કરી અમે બન્ને મંદિરમાંથી બહાર નીકળ્યા. તે વખતે મંદિરની બહાર અકલંકે

સાધુ પ-
રિચય.

સાધુઓને જોયા. તપાસ કરતાં જણાયું કે તે દિવસે આઠમ (અષ્ટમી) હોવાથી સાધુઓ નગરની વસતિ(ઉપાશ્રય)માંથી વંદન માટે અહીં આવ્યા હતા અને સર્વેને તે દિવસે ઉપવાસ હતો. વળી અમારા જાણવામાં એમ પણ આવ્યું કે સર્વ સાધુઓએ ત્યાં આવીને પ્રથમ ભુવનેશ્વર તીર્થપતિને વિધિપૂર્વક વંદન કર્યું અને ત્યાર પછી તેઓ જૂદા જૂદા બેસીને શિશ્યાન્ત ગણુવા લાગ્યા છે, સૂત્રનો પાઠ કરી રહ્યા છે અને જ્ઞાનધ્યાનમાં સમય પસાર કરે છે. એ સર્વ સાધુઓની કાંતિ ઘણી નિર્મળ હતી, સર્વે એક બીજાથી દૂર બેઠા હતા અને બહારના દ્વીપ સમુદ્રમાં રહેલા સ્થિર ચંદ્ર જેવા દેખાતા હતા અને બાહ્ય દેખાવથી પણ ઘણા બુદ્ધિશાળી હોય તેમ લાગતું હતું. અત્યંત સુંદર આકારને ધારણુ કરનાર અને ઇન્દ્રિય કૃષ્ણને આપવાવાળા એ સાધુઓ તે વખતે કલ્પવૃક્ષ જેવા શોભતા હતા.

અકલંક તે વખતે મને કહ્યું “ઘનવાહન! જો, જો! આ મુનિ-

૧ ચંદ્રો પણ સ્થિર અને એક બીજાથી દૂર હોઈને નિર્મળ કાંતિવાળા મનુષ્ય-લોકની બહાર દ્વીપસમુદ્રોમાં હોય છે. અહીં સાધુને ચંદ્રો સાથે સરખાવ્યા છે.

૨ કલ્પવૃક્ષ—એનો આકાર સારો હોય છે અને તે માન્યાં કૃષ્ણ આપનારા હોય છે તેમ સાધુઓના આકાર સુંદર હતા અને પરંપરાએ તે ઉત્કૃષ્ટ કૃષ્ણ આપનાર હતા. અહીં સાધુને કલ્પવૃક્ષ સાથે સરખાવ્યા છે.

મહાત્માઓ રૂપમાં કામદેવ જેવા છે, તેજસ્વીપણામાં સૂર્ય જેવા છે, સ્થિરપણામાં મેરુપર્વત જેવા છે, ગંભીરપણામાં સમુદ્ર જેવા છે અને લાવણ્ય (ખુબસુરતી)ની આબતમાં મહાઋદ્ધિવાળા દેવતાઓ જેવા દેખાય છે ! આવા અનેક ગુણોથી યુક્ત તેજસ્વી મહાપુરૂષો તો રાજ્ય-લોગ લોગવવા યોગ્ય ગણાય છતાં એવા ભાગ્યશાળી પુરૂષો આવું વિકટ ચારિત્ર શા માટે પાળતા હશે ? તેઓએ આવું આકર્ષ ચારિત્ર શા કારણથી આદર્યું હશે ? એવું મારા મનમાં કૌતુક થાય છે, મને એવો સવાલ સ્વાભાવિક રીતે ઉઠે છે. તો ભાઈ ! ચાલ, આપણે એ મહાત્મા મુનિઓ પાસે જઈએ અને તે દરેકને આવી વૈરાગ્ય આદરવાનું શું કારણ પ્રાપ્ત થયું હતું તે સંબંધી સવાલ કરીએ. એથી આપણને ઘણું નવું જાણવાનું મળી આવશે અને આરામના વખતનો સદુપયોગ થશે.”

ઘનવાહને (મેં) જવાબ આપ્યો “બહુ સારું. ચાલો, આપણે પ્રત્યેક મુનિપાસે જઈએ અને સવાલ પુછીએ.”

પ્રકરણ ૨ જી.

લોકોદરમાં આગ.

{ પ્રથમમુનિનો વૈરાગ્ય પ્રસંગ. }

હાન્ટની ગણના કરતા અને જ્ઞાનધ્યાનમસ્ત મુનિઓ છૂટા છૂટા બેઠા હતા તેઓમાંના એકની પાસે અમે ગયા. પ્રથમ અમે બન્નેએ તે મુનિમહારાજને વંદન કર્યું, ત્યાર પછી અકલંકે શાંત સ્વરે તે મુનિમહારાજને કહ્યું “ ભગવન્ ! આપને સંસારપર વૈરાગ્ય થવાનું શું કારણ બન્યું હતું ? તે કહો.

ભયંકર આગ. મંત્રવાદી.

આલવવાના ઉલટા ઉપાયો,

સાચા ઉપાયનો નિરાદર,

મુનિએ અકલંકના સવાલનો જવાબ આપતાં નીચે પ્રમાણે વાત કરી. “ભાઈ! સાંભળ. લોકોદર^૧ નામના ગામમાં આગતું વર્ણન. રહેનારો હું એક ગૃહસ્થ હતો. એક રાત્રે એ નગરમાં ચારે તરફથી મોટી આગ લાગી. ચોતરફ ધુમાડાના ગોટેગોટા નીકળવા લાગ્યા અને આગના ભડકા વધારે વધારે નીકળવા લાગ્યા; વાંસને ફૂટવાના અવાજો કડાકા અને ધડાકા ચોતરફ સંભળાવા લાગ્યા. આવા મોટા અવાજો સાંભળીને લોકો ભગી ઉઠ્યા, ચારે તરફ કોળાહળ થઈ ગયો, ધમાધમ થઈ રહી, છોકરાઓ આક્રન્દ કરવા લાગ્યા, સ્ત્રીઓ હાંફળી ફાંફળી અહીં તહીં દોડવા લાગી, અંધળા માણસો યુમરાણુ કરવા લાગ્યા, પાંગળા લોકો ઉચ્ચેથી રડવા લાગ્યા, કુતુહળી મશ્કરાઓ કિલકિલાટ કરવા લાગ્યા, ચોર લોકો ચોરી કરવા લાગ્યા, અંધી વસ્તુઓ અળવા લાગી, કૃપણુ લોકો વિલાપ કરવા લાગ્યા અને માતા વિતાના પુત્રની માફક આપું ગામ શરણુરહિત નિરાધાર જેવું થઈ રહ્યું.

“આખા ગામના લોકોને બાળીને ભસ્મ કરી નાખે એવી એ ભયંકર આગ થતાં એક સમજી મંત્રવાદી બહાર મંત્રવાદી. આવ્યો. તે ઉઠીને ગામની વચ્ચે એક મોટો ચોતરો હતો ત્યાં ભસો રહ્યો. તેણે એક અખતર ધારણુ કર્યું અને રેખા પાડીને એક મોટું વિશાળ મંડળ ચોરાની વચ્ચે આજેખ્યું. પછી મોટા શબ્દવડે ગામના લોકોને ત્યાં બોલાવ્યા: ‘અરે લોકો! તમે આ મંડળમાં આવો, અહીં દાખલ થાઓ, જેથી તમારી સર્વ વસ્તુઓ અને તમારાં શરીરો અળશે નહીં.’ તેનાં આવાં વચન સાંભળીને કેટલાક લોકો તેના મંડળમાં દાખલ થયાં.

“બાકીના લોકો તો બહુ ગાંડા થઈ ગયા હોય, પીધેલા હોય, છૂદયશૂન્ય હોય, આત્મ(પોતાના) વૈરી હોય, અસામાન્ય લોકો. હોથી ઘેરાઈ ગયેલા હોય, એમ પોતાનાં શરીર અને પોતાતું સર્વસ્વ એ આગમાં અળતું જોવા છતાં અ-

૧ લોકોદર: લોકોનો અંદરનો ભાગ. લોક એટલે ચૌદ રાજલોક. લોકમાં સર્વ જીવ અને અજીવ પદાર્થો રહે છે. અલોકમાં માત્ર આકાશ છે. આખી વાર્તા રૂપક (allegorical) છે તે આગળ સ્પષ્ટ થઈ જશે. આ વાર્તાના દરેક શબ્દનો ઉપનય આગળ આ જ પ્રકરણમાં ઉતાર્યો છે. આગળ વાંચો.

ત્યંત મૂર્ખાઈથી એ આગમાં ખડ અને લાકડાના ભારા નાખવા લાગ્યા અને ઘીના ભરેલા ઘડાઓ ડલવીને આગને ઓલવવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. આવી વિચિત્ર પરિસ્થિતિ જોઈને મંડળની અંદર થોડા લોકો ગયા હતા તેઓ બોલવા લાગ્યા—‘અરે ભોળા ભાઈઓ! આ તમે કરો છો તે આગ ઓલવવાનો ઉપાય નથી. જુઓ! કાં તો તમે જળ લાવીને એનાથી આ અગ્નિને શાંત કરો અથવા તો આ મહાત્મા મંત્ર-વાદીએ જે મંડળ રચ્યું છે તેમાં દાખલ થાઓ’ અને અમારે ઘરે અગ્નિ જેમ શાંત પડી ગયો છે તેમ તમારા સંબંધમાં પણ અગ્નિને શમાવો.’ પણ તે લોકોમાંના કેટલાકે તો તે સાંભળ્યું જ નહિ, કેટલાંક તેનો તિરસ્કાર કરવા લાગ્યા, કેટલાંક તેની મશ્કરી કરવા લાગ્યા, કેટલાંક તો ઉલટું બોલવા લાગ્યા, કેટલાંક તે અભિપ્રાયને દાબી દેવા લાગ્યા, કેટલાંક એ અભિપ્રાયથી ઉલટી રીતે જ વર્તવા લાગ્યા, કેટલાંક એવો અભિપ્રાય આપનાર તરફ ગુસ્સે થવા લાગ્યા અને કેટલાંક તો ઉલટાં તેવી સલાહ આપનારની સામા પ્રહાર કરવા માટે દોડવા લાગ્યા. આવો વિચિત્ર અનાવ જોઈને મંડળમાં રહેલા લોકો એ બહારના લોકો તરફ મૌન રહ્યા. વળી કોઈ પુણ્યશાળી લોકો ઉપરનાં વચનોનો વચ્ચે વચ્ચે આદર પણ કરતા રહ્યા.

“કુમારો! મારી ભવિત્યતા તેવા પ્રકારની હોવાથી મંડળની અંદરના માણસોએ જે વચનો કહ્યાં તે મને ગમ્યાં, મંડળમાં પ્રગતિ. પસંદ આવ્યાં, હું આનંદમાં આવી ગયો અને ફૂદકો મારીને મંડળમાં દાખલ થઈ ગયો. મંડળમાં ગયા પછી મેં જોયું તો ગામના બાકીના સર્વ લોકો આગથી બળતા દેખાયા, પવનના ભેરથી સપાટાબંધ વધતી જતી આગના ભોગ થઈ પડતા અને મોટેથી ચીસો પાડતા તેમને હું બરાબર જોઈ રાખ્યો. પછી મંડળની અંદરના લોકોમાંથી કેટલાકો દૂર થઈ ગયા, તેઓની સાથે હું પણ નાસી છૂટ્યો. કુમાર! આ માફ વૈરાગ્ય થવાનું કારણ છે.”

* * *

૧ અહીં આગ ઓલવવાના એ ઉપાયો કહ્યા: (૧) મંડળમાં આવવાનો, (૨) મંડળની બહાર રહી પાણીવડે આગ ઓલવવાનો. આ બન્ને ઉપાયો વિચારવા યોગ્ય છે. મંડળ બહાર રહી પાણીથી આગ ખુટવવાનો ઉપાય મુશ્કેલ છે પણ તે મહાસત્વશાળી કરી શકે છે, સાધારણ પ્રાણીને આગમાં ફસાઈ જવાનો ભય બહુ રહે છે. મંડળમાં દાખલ થનાર નિર્ભય થાય છે.

વિગતવાર ઉપનય,
વિવેચન ખુલાસો.
શબ્દાર્થઘટના.

ઉપરની વાત સાંભળીને અકલંક કુમાર ઘણો ખુશી થયો અને તે મુનિને નમીને ખીજા મુનિ જે દૂર બેઠા હતા તેની પાસે જવા નીકળ્યો. હું તો આ કથાનો સાવાર્ય કાંઈ સમજ્યો નહિ. મેં તેથી અકલંકને પૂછ્યું “અરે ભાઈ! આ મુનિએ પોતાને વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થવાનું કારણ શું કહ્યું? અને તેમની વાત સાંભળીને તું ઘણો ખુશી કેમ થયો? હું તો એક પણ બાબત અરાબર સમજ્યો નથી, માટે તું ખુલાસા સાથે સર્વ બાબત સમજાવ.”

લોકોદરમાં આગ.

અકલંકે જવાબમાં મને (ઘનવાહનને) કહ્યું “ભાઈ! સાંભળ:—

“મુનિએ જે લોકોદર નામનું ગામ કહ્યું તે આ સંસાર સમ-
“જવો. એ સંસારમાં તે વસનાર છે એમ સમજવું.
સંસારમાં આગ. “રાત્રિની તેમાં વાત કરી તે મહામોહની અંધકાર-
“મય દશા સમજવી. એ નગરમાં રાગદ્વેષ રૂપ
“અગ્નિ વડે નિરંતર આગ સળગ્યા જ કરે છે. ત્યાં હુમાડો થાય છે
“એમ કહ્યું તે તામસભાવ-કષાયની પરિણતિ સમજવી, એ આગ
“આખા નગરમાં પ્રસરી રહેલી છે. ત્યાં આગના ભડકા થાય છે
“એમ કહ્યું તે રાજસભાવ સમજવો. આ સંસારમાં જે ક્લેશ કંકાસ
“થાય છે તે વાંસ કૂટવાનાં અવાળો સમજવા, રાગદ્વેષ રૂપ અગ્નિથી
“ગરમ થઇને લોકો ભાંગી ઉઠે છે-ચોંટી ઉઠે છે અને તેઓ મોટા
“કોળાહળ કરી મૂકે છે; ચિત્તને અત્યંત તાપ કરનારા અને છોક-
“રાનો આકાર ધારણ કરનારા કષાયો^૧ આકુંડ કરવા મંડી બન્ય છે;
“અશુદ્ધ લેશ્યા^૨ નામની સ્ત્રીઓ ત્યાં હાંકળી ફાંકળી થઇને અહીં
“તહીં દોઝા કરે છે; સંસારના રાગમાં આસક્ત મૂર્ખ પ્રાણીઓ આં-

૧ કષાયો-ચાર છે: ક્રોધ, માન, માયા, લોભ. એ ચારને બાળકનું રૂપ અગાઉ ચોથા પ્રસ્તાવમાં પણ આપવામાં આવ્યું છે.

૨ કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત એ ત્રણ અશુદ્ધ લેશ્યા-આત્માના સ્થિત અધ્યવસાયો છે. તે અરાબ વિચારદ્વારા દોડાદોડ કર્યા કરે છે, એમાં સ્થિરતા કદિ આવતી જ નથી.

“ ધળા માણસની માફક છુમરાણુ કરી મૂકે છે (તેઓ રાગની ધૂનમાં
 “ કાંઈ બોલે છે ત્યારે જાણે કરશે વિચાર જ ન કરતા હોય તેવા દેખાય
 “ છે); વસ્તુસ્થિતિના જાણુકાર હોવા છતાં ક્રિયા નહિ કરનારા પાં-
 “ ગળાઓ ત્યાં જીએ સ્વપ્ને રડતા દેખાય છે; (અજ્ઞાનીઓ આંધળા છે
 “ અને સમજવા છતાં વ્યવહાર કાર્ય ન કરનારાઓ પાંગળા છે-આ સ્પષ્ટ
 “ હકીકત છે); મરકરાઓ જેવા નાસ્તિકો^૧ ત્યાં હમેશાં કિલકિલાટ
 “ કરે છે, ખાલી ધમાધમ કર્યા કરે છે, ખોટા હેત્વાભાસો મૂકી ધૂમ-
 “ રાણુ કરી મૂકે છે; ઈદ્રિયરૂપી ચોરો ત્યાં ધર્મસર્વસ્વની ચોરી કરે છે;
 “ રાગઅભિવડે આત્મધરની સાર સાર વસ્તુઓ બળવા લાગે છે;
 “ કેટલાક લોકો તેને વખતે એમ બોલતા સંભળાય છે કે ‘ અરેરે!
 “ શું કરીએ ? આવી ભયંકર આગ ઓલવવાને અમે શક્તિમાનુ નથી’-
 “ કૃપણુ માણસો કકળાટ કરે છે તેની બરાબર આ હકીકત સમજવી.
 “ હે ભાઈ! એ સાધુએ આ સંસારમાં લાગેલી ભયંકર આગનું વર્ણન
 “ કર્યું, સંસારની આગના ભડકા બતાવ્યા, લોકોની સ્થિતિ વર્ણવી, ગડ-
 “ બડાટ અને અવ્યવસ્થાનો ચિતાર આપ્યો. લોકોનો અરસ્પરસ બચાવ
 “ કરે તેવું કોઈ ન હોવાથી અને તેમ કરવા તેઓ સમર્થ ન હોવાથી
 “ તે આખું ગામ શરણુરહિત નિરાધાર બેવું થઈ રહ્યું છે^૨ એમ
 “ બતાવવામાં આવ્યું.

“ ત્યાં તે વખતે મંત્રવાદી આવ્યા તે વિજ્ઞાનવાળા પરમેશ્વર શ્રી
 “ સર્વજ્ઞ મહારાજ સમજવા. તેણે ઉઠીને એક તીર્થ
 સર્વજ્ઞ મંત્રવાદી. “ રૂપ મંડળ કર્યું-તેણે પોતાના તીર્થની પ્રરૂપણા-
 “ સ્થાપના કરી અને તેની સર્વ યોજના તેણે ગામની
 “ વચ્ચે ગોચન્દ્રક આકાર સમાન મધ્ય લોક (તીર્થલોક)માં સૂત્રમંત્રની
 “ રેખાવડે કરી પોતાની જાતને બખતર પહેરાવી લઇને ધર્મ દેશનાવડે તેણે

૧ આંધળા અને પાંગળાની આ દષ્ટિઓ ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવા જેવી છે. રાગ અને અજ્ઞાનને વશ થઈ મૂર્ખ માણસો તે આંધળાની જેમ વર્તે છે અને સમજનારા પણ ફસી જાય અને શુભ વર્તન કરે નહિ ત્યારે તે પાંગળા જેવા દેખાય છે.

૨ નાસ્તિકો-આત્માનું અસ્તિત્વ નહિ માનનાર, પરલવ-મુક્તિ નહિ માનનાર નાસ્તિક કહેવાય છે.

૩ આ ગડબડ અને ધમાધમ માટે કર્તાએ અમાતાપુત્રકં શબ્દ વાપર્યો છે એ બહુ સુંદર છે. ત્યાં છોકરાનો કે માનો અથવા વડીલ બાળનો તદ્દાવત કાંઈ રહ્યો નહિ એવી ઝડબડ ત્યાં મચી રહી-એમ કહેવાનો આશય છે.

“ લોકોને પોતાના મંડળમાં યોલાવવા માંડ્યાં અને તે ધર્મદેશનાથી
 “ તેમનું પોતાના તરફ આકર્ષણ કર્યું, ત્યારે કેટલાક ભાગ્યશાળી મહાપુરૂષો
 “ ભગવાનનાં વચનો સાંભળીને તે મંડળમાં દાખલ થયા, પરંતુ આવા
 “ લોકોની સંખ્યા પ્રમાણમાં બહુ ઓછી થઈ કારણ કે આ સંસારમાં
 “ જીવોની સંખ્યા છે તેની સાથે સરખાવતાં તેઓ તો માત્ર અતંતમે
 “ ભાગે જ હોય છે. આવા લોકો જેઓ એ મંત્રવાદીના મંડળમાં
 “ દાખલ થયા તેઓ અગ્નિના તાપથી મૂકાયા (મુક્ત થયા).

“ બાકીના મહા મૂઠ જીવો રાગદ્વેષ રૂપ અગ્નિવડે અત્યંત બળી
 “ રહેલા આ સંસારને ‘ વિષયો ’ વડે શાંત કરવા
 સામાન્ય મૂઠતા. “ પ્રયત્ન કરે છે, તેઓ સ્ત્રીપુત્ર ઉપર આસક્તિ રાખી
 “ પૈસા એકઠા કરે છે અને પાંચે ઇંદ્રિયોને છટી મૂકી
 “ તે દ્વારા તાપ ઓછો કરવા પ્રયત્ન કરે છે—આ માણસો અગ્નિમાં
 “ ખડ અને લાકડાના ભારાઓ નાખીને તે દ્વારા અગ્નિ ઓલવવાના
 “ પ્રયત્ન કરવા જેવું કામ કરે છે, પરંતુ તેથી તો અગ્નિ ઉલટો વધી
 “ પડે છે. વળી જે લોકો વારંવાર માયા કપટ કરે છે, લોભ કરે છે,
 “ અભિમાન કરે છે, ક્રોધ કરે છે એ સર્વે અગ્નિ શાંત કરવા માટે
 “ ધીનાં ઘડાઓ આગમાં ઠેલવવા જેવું કરે છે. એ લોકોને મંડળની
 “ અંદર રહેલા લોકો વારંવાર વારે છે, ધી અને ખડ કે લાકડાથી
 “ અગ્નિ વધશે એમ સમજાવે છે, છતાં તે વાત તેઓ સમજતા નથી,
 “ વાર્યા છતાં અટકતાં નથી અને તેઓને બતાવવામાં આવે કે એ
 “ સંસારઅગ્નિ તો ‘ પ્રશમ જળ ’થી જ ટાઢો થાય છે તે વાત તેઓ
 “ સમજતા નથી અને તેથી તેઓ પ્રશમરૂપ પાણીનો ઉપયોગ પણ
 “ કરતા નથી, તેમ જ તે સુંદર તીર્થ રૂપ મંડળમાં પ્રવેશ પણ કરતા નથી.
 “ અરે એટલું જ નહિ પણ એવા નિવારણ કરવાનાં ઉપાય રૂપ વાઓ
 “ તેઓ સાંભળે ત્યારે તેને અનુસરવાને બદલે ઉલટા યોલનારની
 “ મશ્કરી કરે છે અને વાતને નરમ પાડી દે છે; એ મહાત્મા મુનિની
 “ પેઠે કોઈક જ જીવ યોધ પામે છે અને સાચી વાત સમજે છે. એ

૧ તીર્થંકર મહારાજ સંબંધી આ કલ્પના ભવ્ય છે. મંડળ રચે ત્યારે મંત્ર
 યોલવા પડે, રેખા કરવી પડે અને પછી બચવાની ઇચ્છાવાળાને મંડળમાં આ-
 વવા આમંત્રણ થાય. સૂત્ર રૂપ મંત્રની રેખા અત્ર પાડવામાં આવે છે. વળી મં-
 ડળ રચવા પહેલા પોતાની જાતને બચાવવા બખતર પહેરવું પડે છે. એ તીર્થંકરો
 પ્રથમથી પહેરી પછી તીર્થમંડળની રચના કરે છે. આખી યોજના યથાસ્થિત
 અને ભવ્ય જણાય છે.

“ મુનિમહારાજ પેલા તીર્થમંડળની અંદર રહેલાઓના વ્યક્તિનો વિકાસ. “ વચનથી ઘોષ પામ્યા અને જાતે તીર્થમંડળમાં “ દાખલ થયા. અંદર દાખલ થયા પછી તેણે સંસારમાં રહેનારા લોકો તરફ નજર કરી તો તેણે બરાબર જોયું કે તે “ સર્વ લોકો રાગદ્વેષની અગ્નિથી બળી રહ્યા છે અને ગભરાટમાં “ પડી ગયા છે, પણ તેણે એ પણ જોયું કે ‘ અશુદ્ધ અધ્યવસાય ’ “ નામનો પવન એ લોકોદર ગામમાં રાગદ્વેષ રૂપ અગ્નિને વધારે વધારે “ જોડેથી સળગાવે છે અને અત્યંત વૃદ્ધિ પામેલો તે અગ્નિ ગામડીઆ “ જોવા તે અજ્ઞાનીઓ જોમ વધારે વધારે ખૂમો પાડે છે તેમ તે મુનિ- “ ઓના દેખતાં છતાં પણ પેલાઓને વધારે વધારે બાળતો જાય છે. “ ત્યાર પછી મુનિએ કહ્યું કે ‘ મંડળની અંદરના લોકોમાંથી કેટલાકો “ દૂર થઈ ગયા તેઓની સાથે હું પણ નાસી છટ્યો ’-એ વાક્ય “ પણ વક્રોક્તિવાળું સમજવું.” મેં પૂછ્યું કે ‘ એમાં “ વક્રોક્તિ. “ અને આખી વાતમાં વક્રોક્તિ શી ? ’ એટલે જવાબ “ આપતાં અકલંકે આગળ ચલાવ્યું-“ એ તીર્થમંડ- “ લમાં લોકો ત્યાર પ્રકારના હોય છે: સાધુઓ, શ્રાવકો. સાધ્વીઓ “ અને શ્રાવિકાઓ. એ મંડળમાં હોય છે તે સર્વ કાંઈ દીક્ષા લેતા “ નથી, માત્ર થોડા જ લે છે માટે ભાવાર્થ એમ જણાય છે કે આ “ મુનિએ દીક્ષા લીધી અને એ વાત તો કુઘાડી દેખાય છે. તો ભાઈ ! “ આની રીતે આખી વાત વક્રોક્તિવડે કહીને સંસારઅગ્નિને પો- “ તાના વૈરાગ્યના કારણ તરીકે આગળ કરેલ જણાય છે. આ હકીકત “ ઘણો ચમત્કાર ઉત્પન્ન કરે તેવી છે અને તે વાત એ મુનિ જ્યારે “ આપણી પાસે વાર્તા કરતા હતા ત્યારે જ મેં જાણી હતી અને તેથી “ મને આનંદ થયો-હું ખુશી થયો. મેં તે વખતે વિચાર કર્યો કે “ અહો! આ મુનિમહારાજ જે વાત કરે છે તે તદ્દન સાચે સાચી “ છે: સજ્જન માણસોને હુમેશા સળગી રહેલો આ સંસાર ખરે- “ ખરા વૈરાગ્યનું કારણ જરૂર થાય છે, વળી એ પણ સાચી વાત “ છે કે જડ મનુષ્યો અગ્નિના દાહવડે પોતાના આત્માને-પોતાની જા- “ તને અહીં (સંસારમાં) બાળે છે અને તેમાંથી જે વૃદ્ધિશાળી હોય

૧ વક્રોક્તિ: વાંકુ ખોલવું. એ અલંકાર છે અન્યસાન્યાર્થકં વાક્યમન્યથાયોજયેષદિ; અન્યક્રેણેણ કાકાવા, સા વક્રોક્તિસ્તત્તો દ્વિધા એકને કહીને બીજા અર્થમાં બીજાને સંબ- જાવવું અથવા પ્રલેખનો ઉપયોગ કરવો એ એ રીતે વક્રોક્તિ થાય છે. અહીં અન્યથા શબ્દ વાપર્યો છે, તેના અર્થ નીકળી જવું થાય, પ્રલેખ છે તેથી તેના બીજા અર્થ દીક્ષા લીધી એમ થાય છે.

“ છે તે બહાર નીકળી જાય છે. વળી મને એમ પણ લાગે છે કે
 “ આપણને બન્નેને પ્રતિબોધ આપવાના મહાન્ હેતુથી જ એ મુનિ
 “ મહારાજે લોકોદરમાં આગની વાત કરી છે અને તે પોતાના વૈરા-
 “ યના કારણ તરીકે જણાવી છે.

“ તેઓ જાણે એમ કહેતા હોય એમ મને લાગે છે કે—” અરે

“ ભાઈઓ! આ આગથી બળી રહેલા સંસારમાં તમે
 રહશ્યાર્થ. “ બન્ને પણ બળી રહ્યા છે અને તમારા જેવા સમ

“ જુઓએ તો તીર્થમંડળમાં પ્રવેશ કરવો યોગ્ય છે,

“ તમારે પણ આ તીર્થમંડળમાં આવી જવું જોઈએ. જેઓ ભાવપૂર્વક

“ આ અમારા તીર્થમંડળમાં પ્રવેશ કરે છે તે ભાગ્યવાન પ્રાણી-

“ એને રાગદ્વેષની અગ્નિનો દાહ કદિ પણ થતો નથી.” આ

“ પ્રમાણે આ મહાત્મા મુનિ આપણને પણ જણાવી રહ્યા હોય એમ

“ મને લાગે છે. ભાઈ ઘનવાહન! મુનિમહારાજનો આ ઉત્તમ વિચાર

“ મને તો બહુ ગમે છે! પણ ભાઈ! એ વાત તને ગમે છે કે નહિ

“ તે હું જાણતો નથી.”

* * *

અકલંકની આવી વાત અને આવો પ્રશ્ન સાંભળી હું તો મૌન જ
 રહ્યો, મેં કંઈ જવાબ આપ્યો નહિ; કારણ કે માફ મન હજી સુધી
 પાપથી ભરેલું હતું, પાપમય હતું, સંસારને સરાણે ચઢેલું હતું.

ભાંથી અમે મંદિર બહાર જ્ઞાનધ્યાન કરતા બીજા મુનિ પાસે
 આવી પહોંચ્યા.

પ્રકરણ ૩ બું.

દારૂનું પીઠું (મહિરાશાળા).

{ બીજા મુનિના વૈરાગ્ય પ્રસંગ. }

તાની વાર્તા આગળ ચલાવતાં સંસારીજીવ જે અલ્પારે ધનવાહન કુમાર હતો તે અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને પ્રજાવિરાળા અને ભવ્યપુરૂષ સાંભળે તેમ સદાગમ સમક્ષ કહેવા લાગ્યો—

એવી રીતે વાતો અને ખુલાસા કરતાં અમે બીજા મુનિમહારાજ સમક્ષ આવી પહોંચ્યા. અકલંકે મુનિરાજને યોગ્ય વંદન કર્યું અને તેની સાથે મેં પણ વંદન કર્યું. પછી અકલંક અને મુનિમહારાજ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાત થઈ.

અકલંક—“ સાહેબ! આટલી નાની વયમાં આપને શા કારણથી દીક્ષા લેવાનું થયું તે જણાવો.”

મુનિ—“ ભાઈ! મેં એક મોટી દારૂડીઆઓની ટોળી^૧ દારૂ પીવામાં તત્પર બેઠાં તે મારા વૈરાગ્યનું કારણ બની. આખા શરીરના સર્વ અંગો દારૂના ઘેનની અસરવાળા થઈ ગયા હતા અને હું એક મોટો દારૂડીઆ થઈ ગયો હતો, ત્યાં કૃપા કરનાર મહાત્મા પ્રાણભોગ્યે મને પ્રતિબોધ કર્યો અને તે રીતે મને વૈરાગ્ય થયો.”

૧ આને માટે પાનગોષ્ઠિ શબ્દ રાખવો કે કેમ તે નિર્ણય થતો નથી. જેમ દીપાર્થી (ચાપાર્થી) થાય છે તેમ દારૂની પાર્થી થાય છે, જેમાં ભાગ લેનારા દારૂ ઢીચે બંધ છે. અક્ષીણીઆઓ કસુંબા કાઢે તેને ‘રાવણુ’ કહે છે તેમ દારૂ પાર્થીનું નામ હોવું બેઠક્યે. તેવા ગુજરાતી કે કારસી શબ્દ હોય તે અત્ર ધટે છે. એવા શબ્દને માટે તપાસ કરું છું.

અકલંક—“ મહાત્મા ! એ દારૂનું પીહું જેવું હોય તેવું તેનું વર્ણન કરી બતાવો, ત્યાં તમે કેવી રીતે વર્તતા હતા તે જણાવો અને મારા ઉપર કૃપા કરીને તે શ્રાહ્મણો કેણુ હતા તે પણ બતાવો.”

* * *

મુનિ—“ સાંભળઃ—

દારૂનું પીહું.
દારૂ પીનારા.
તેર વિભાગો.

“ એ મદિરાશાળા (દારૂનું પીહું) અનેક અનેલા અને બનતા બનાવોથી ભરપૂર છે અને અનેક જનોથી ભરેલ છે તેથી તેનું બરાબર વર્ણન કરવાને તો કેણુ સમર્થ થાય ! તો પણ હે મનુષ્યોત્તમ ! તારી પાસે તેનું થોડું થોડું વર્ણન કરી બતાવું છું તે બરાબર ધ્યાન રાખીને સાંભળ. તને એ મદિરાશાળાની હકીકત જણાતાં ઘણો આનંદ આવશે:—

૧. બહુમેદવરાસવતુષ્ટજનં, વરભાજનરાજિ વિચ્ચિત્રસુરમ્ ।
શિતિનીરજરજિતસચ્ચષકં, જનમોદનકારણસત્સરકમ્ ॥
મદિરામદધૂર્ણિતસર્વજનં, ચઢુલાસવિલાસવિકાસકરમ્ ।
લસદુદ્ગ્ધવબોલવિગાનપરં, કૃતતાલમહારવરાસશતમ્ ॥

અન્યથા

૧. પ્રૌઢમનોરમકાન્તજનાલ્યં,
ગાઢમદોદુરયોષિદુપેતમ્ ।
આદિનિવેશવિહીનમનન્તં,
લોકનભોમિધમ્ભૂમિનિવિષ્ટમ્ ॥
વાદિતમર્દલકોટિસકાંસ્યં
વૈણિકનાદવિવર્ધિતતોષમ્ ।
વંશવિરાવસમુદ્ગતવોદ્, ૩
વોદ્ધવિધોષિતગોત્રસહસ્રમ્ ॥

एवं च

૧ ત્રોટક હંદ.

૨ દોઢક હંદ. ભ, ભ, લ, જ, ણ.

૩ દે. લા. વાળી છાપેલ યુક્તમાં વોદ્ કૌંસમાં મૂકેલ છે. એવા સખ્દ પણ કોશમાં મળતો નથી. અર્થ સંબંધ પરથી ઊંસાઓ છે તેમાં સુધારાને અવકાશ છે.

નર્તનગાનવિલાસનપાનૈઃ, શ્વાદનદાનવિભૂષણમાનૈઃ ।
સંતતભારરસૈઃ સમુપેતં, લોકચમત્કૃતિકારણમેતત્ ॥

“ એ મદિરાશાળા અનેક પ્રકારના સુંદર દાડત્યો (આસવ)થી લોકોને તુષ્ટમાન કરે છે, એમાં સુંદર વાસણોમાં ચિત્ર પીઠું. વિચિત્ર પ્રકારના દાડત્યો (મુરાત્યો) શોભી રહ્યા છે, એનાં મધપાત્રો કાળાં કમળની શોભા ધારણુ કરી રહ્યાં છે, એમાં શેરડીના રસનો દાડ અથવા તે પીવાનાં પાત્રો તેના રસીઆ લોકોને આનંદ કરાવી રહ્યાં છે; એમાં આવી રહેલા સર્વ લોકો દાડના ઘેનમાં લયપત્ર થઈ રહ્યા છે, તેઓ નાચવા કૂદવાની તેમજ ખીલ અનેક પ્રકારની ગમતો કરી વિકરવર થતા દેખાય છે, તેમાં બહારથી દીપતા તોફાની લોકો મોઢેથી હાકોટા કરે છે અને ગાયનો ગાય છે, વળી તેઓ સામસામા તાલ દે છે મોટા અવાજ કરે છે અને સેંકડો રાસો એક સાથે ચાલ્યા કરે છે.

“ વળી એ મદિરાશાળા પુખ્ત વયના અને સુંદર આકૃતિવાળા અનેક પ્રાણીઓથી ભરેલી છે, તેમાં અત્યંત ગાઢ મદથી ઉદ્ગત થઈ ગયેલી અનેક સ્ત્રીઓ પણ આવી રહેલી છે, તે શાળા એટલી લાંબી છે કે એની શરૂઆત ક્યાં છે એમાં પ્રવેશ ક્યાં થાય છે અને એનો છેડો ક્યાં આવે છે તે જાણી શકાતું નથી, એ લોકનભસ્ (લોકાકાશ) નામની ભૂમિમાં આવી રહેલ છે; એમાં કરોડો મૃદંગ કાંસીઓ વાગ્યાં કરે છે, એમાં વિણાના નાદથી આનંદમાં વધારો થયા જ કરે છે, વાંસ-હાઓના અવાજથી બળદો અથવા લઈ જનારાઓ વધારે ઉદ્ગત અને છે અને જનૈયાઓ સેંકડો અવાજો કરી રહ્યા છે.—આવી રીતે મદિરા-શાળામાં નાચ ચાલે છે, ગાયનો ચાલે છે, વિલાસો ચાલે છે, દાડતું પાન ચાલે છે, ખાવાતું કામ ચાલે છે, દાન દેવા લેવાનું ચાલે છે, આ ભૂષણો ધારણુ કરવાનું કામ ચાલે છે, માનઅપમાનની ધમાલ ચાલે છે અને એવા વિચિત્ર ભાવો ઉલટા સુલટા ચાલ્યા કરે છે તેથી એ પીઠું લોકોને ચમત્કારનું કારણુ હોય એમ દેખાઈ આવે છે. આવી રીતે અનેક શિષ્ટાઓને બતાવનાર, સર્વદા સેવાયેલ અને સર્વ સામગ્રીથી ભરેલા દાડના પીઠાને મેં જોયું. લોકમાં એવું કોઈ પણ આશ્ચર્ય નથી અથવા એવું કોઈ નાટક નથી કે જે મેં આ દાડના પીઠામાં ન જોયું હોય.

૧ અહીં મૂળમાં ‘નિબ્રમ’ શબ્દ છે. કારણુ વગર ક્રોધ થાય, હાર્ષ થાય, પુખ્ત વિગેરે આભરણોની માગણી થાય, પહેરેલાં હોય તેને કાઢી નખાય, ખમે તેવું યોલવું થાય—એ સર્વને વિભ્રમ કહેવામાં આવે છે.

પીનારા.

“(૧) ત્યાં અનંતા લોકો દારૂના ઘેનમાં પરેલા છે, તે આપડા બોલતા નથી, ચેષ્ટા કરતા નથી કે કાંઈ વિચાર પણુ કરતા નથી. વળી તે કોઈ પણુ પ્રકારનો લૌકિક વ્યવહાર^૧ પણુ કરતા નથી અને માત્ર મરી ગયેલા હોય અથવા વધારે સ્પષ્ટ રીતે કહીએ તો જાણે તદ્દન મૂર્છા પામી ગયેલા હોય તેવા રૂપમાં હમેશા રહે છે.”

“(૨) વળી ત્યાં (એ મદિરાશાળામાં) ખીજ^૨ અનંતા લોકો છે તેઓ ઉપર જણાવેલા લોકો જેવો જ આકાર ધારણુ કરનારા હોય છે, પરંતુ એ લોકો વચ્ચે વચ્ચે લોકનાં કાર્યો અને વ્યવહાર કાંઈ કાંઈ કર્યા કરતાં હોય છે.”

“(૩) વળી ત્યાં તેવા જ આકારના અને દારૂના મદમાં મસ્ત થઈ ને રહેનારા પૃથ્વી પાણી વિગેરે રૂપવાળા અસંખ્ય લોકો આવી રહેલા છે.”

“(૪) વળી અસંખ્ય લોકો એવા છે કે જેઓ ઢીચીઢીચીને આખો વખત દારૂનો સ્વાદ લીધા કરે છે, દારૂ પીધા કરે છે, પણુ નથી કાંઈ સુંઘતા, નથી આડું અવળું જોતા અને નથી કાંઈ સાંભળતા. માત્ર તેઓ જમીનપર આઘોટ્યા કરે છે, વચ્ચે વચ્ચે વારંવાર ખૂમ પાડ્યા કરે છે અને દારૂના ઘેનમાં જીભ વડે કાંઈ સ્વાદ લીધા કરે છે.”

“(૫) વળી ત્યાં ખીજ કેટલાક એવા પણુ લોકો છે કે જેઓ કાંઈ કાંઈ ચીજોની ગંધ લીધા કરે છે, પણુ આડું અવળું જોઈ શકતા નથી, કોઈનું સાંભળી શકતા નથી અને આવા લોકો પણુ થોડા ઘણા નહિ પણુ અસંખ્ય છે.”

૧ આ એક વિગેરે સંજ્ઞાનો ભાવ નીચે પૃ. ૧૬૭૫-૭૬ માં સ્પષ્ટ કર્યો છે. ત્યાં તે સંખ્યા મૂકી તેની સાથે તે પ્રયેકનો ખુલાસો કર્યો છે.

૨ લૌકિક વ્યવહાર: લોક સંબંધી વ્યવહાર. જહું, આવહું, હરહું, ફરહું, બેસહું, ઉઠહું વિગેરે. આ દરેક વર્ગ બંદે બંદા છે તે આગળ આજ પ્રકરણમાં સ્પષ્ટ થશે. (દરેક પેરા બંદો વર્ગ બતાવે છે.)

૩ આ અવ્યવહાર રાશિના જીવો છે.

૪ અહીં અનંતા અસંખ્ય અને સંખ્યાતા શબ્દ વાપર્યા છે તે જૈનના પારિભાષિક શબ્દ છે, તેના સ્વરૂપમાટે જુઓ કર્મગ્રંથ ચોથો.

૫ આ વ્યવહાર રાશિના બનસ્પતિકાય સમજવા.

૬ આ સૂક્ષ્મ ખાદ્ય પૃથ્વી અપ્ તેજ વાયુનું વર્ણન છે.

૭ આ વર્ણન બેઈદ્રિયનું છે.

૮ આ તેઈદ્રિયનું વર્ણન છે.

- “ (૬) વળી દાર્શના ઘેનમાં મસ્ત થઈ ગયેલા ધીજી અસંખ્ય લોકો ત્યાં એવા છે કે જેઓ આંખો ઉઘાડે તો સામે પડેલી વસ્તુને જોઈ શકે પણ તેઓ કાને કાંઈ સાંભળી શકતા નથી. તેવાઓની ચેતના ઉપર પણ દાર્શની અસર સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે.^૧
- “ (૭) વળી ત્યાં અસંખ્ય લોકો એવા છે કે જેઓની ચેતના મદિરાના ઘેનમાં તદ્દન શૂન્ય થઈ ગઈ છે, જેઓનાં મન મરી ગયાં છે અને જેઓ મન વગરના જણાઈ આવે છે.^૨
- “ (૮) વળી ત્યાં ધીજી અસંખ્ય લોકો એવા છે કે જેઓની ચેતના વધારે સ્પષ્ટ થયેલી હોય છે, પણ જેઓમાં અત્યંત ખરાબ મદિરાની અસર બહુ વધારે રહેલી હોય છે; તેઓ બાપડા દુષ્ટ વૈરીઓથી વારંવાર છેદાય છે, ભેદાય છે, ચીરાય છે અને વળી અરસ્પરસ એક ધીજીને છેદે છે, ભેદે છે, કાપે છે અને તેમ કરીને મહા ભયંકર વેદના પામે છે.^૩
- “ (૯) વળી ત્યાં ધીજી અસંખ્ય લોકો એવા દેખાય છે કે જેઓનાં ચિત્ત દાર્શના ઘેનમાં તદ્દન ભયભ્રાન્ત થઈ ગયાં હોય છે. તેઓ ધીઆરા દાર્શની અસર તળે કોઈ પણ કામ કરવા જેતું નથી એમ તો સમજતા જ નથી અને વળી વધારામાં ‘જનાવર’ના અવતાર અને આકારને ધારણ કરનારા થાય છે, મોઢેથી બૂમ માર્યા કરે છે, પોતાની માતાઓ સાથે પણ સંભોગ કરે છે, દાર્શની અસર તળે ધર્મ કે અધર્મને ઓળખતા નથી, ગમે તેવાં કામો કર્યા કરે છે, બોલેલું વ્યક્ત સમજી ન શકાય તેમ બોલે છે. તેમનાં કેટલાક જમીનપર આળોટયા કરે છે, કેટલાક દાર્શની ધૂનમાં આકાશમાં ઉડ્યા કરે છે અને કેટલાક દાર્શના કેદમાં ચક્રવૃત્ત થઈ પાણીમાં ડૂબકી મારી પડી રહે છે.^૪ એ લોકો માંહોમાંહે પણ અરસ્પરસ લડી મરે છે, અને અત્યંત આકરાં દુઃખો સહન કરે છે. ખરેખર, દાર્શ સર્વ આપત્તિઓનું સ્થાન છે!

૧ ચક્રિદ્રિયતું વર્ણન છે.

૨ આ અસંજી પંચેદ્રિય તિર્યચતું વર્ણન છે;

૩ નારકો વર્ણવ્યા.

૪ આ સર્વ અંતર ભેદો (ગર્ભજ) પંચેદ્રિય તિર્યચના છે. (અન વર્ણન સ્થળ-ચર એચર અને જળચરતું કર્યું છે.)

“ (૧૦) વળી એ મદિરાશાળામાં અસંખ્ય મનુષ્યો છે તેઓ બે પ્રકારના છે—એક તો તદ્દન ગાઢમત્ત થઈ ગયેલા અસંખ્ય છે અને બીજા સંખ્યાતા છે. એમાં બે મનુષ્ય તદ્દન મત્ત છે તેઓ જમીનપર આઘોટે છે અને આપડા દારૂના ઘેનમાં વમનને, થુંકને, પિત્તને, વિછાને તેમજ મૂત્રને ખાય છે અને પીએ છે. દારૂના ઘેનમાં તેઓને ખબર પણ પડતી નથી કે તેઓ શું કરે છે. વળી ભદ્ર! સંખ્યા ગણી શકાય તેવા^૧ મનુષ્યો બીજા પ્રકારના છે તેઓ વળી દારૂની અસરતળે અરસ્પરસ લગાઈ કરે છે, મોટા મોટા કૂદકા મારે છે, નાચ કરવા લાગી જાય છે, ઊંચેથી ખડ-ખડાટ હસે છે, ગાયન કરવા મંડી જાય છે, મોઢું મોઢું ઠેકાણા વગરતું ભાષણ કરવા લાગી જાય છે, નકામા રખણ કરે છે, જમીનપર લેટી પડે છે, દોડાદોડ કરી મૂકે છે, વિલાસના આનંદરસમાં મેલ કચરાથી ભરેલી અને માંસ અને શ્લેષ્મ આદિ તુચ્છ વસ્તુઓથી પરિપૂર્ણ થયેલી સ્ત્રીઓના ગાલોને ચુંબન કરે છે, આંખો ચાટે છે અને સમજી માણસને શરમ આવે તેવું અતિ વિચિત્ર વર્તન કરે છે, અનેક પ્રકારના ચાળા કરે છે, માખાપને મારવા સુધીની હંદે પણ પહોંચી જાય છે, ચોરી વિગેરે અનાયઃ કાર્યો કરવા પણ લાગી જાય છે અને ગમે તેવાં ભ્રષ્ટ કાર્યો કરવા તત્પર બને છે; વળી એવાં કામોને પરિણામે એ રાજપુત્રો વડે સપડાય છે ત્યારે અનેક પ્રકારની ભયંકર વેદના સહન કરે છે અને ઘણો માર ખાય તો પણ દારૂ પીવાના કામથી જરા પણ પાછા હટતા નથી.

“ (૧૧) વળી એ દારૂના પીકામાં અસંખ્ય પ્રાણીઓ બીજા આવી રહેલા છે જેઓને ચાર^૨ ટોળામાં વહેંચી નાખવામાં આવ્યા છે. તેઓ પણ દારૂના ઘેનમાં ચકચૂર થયેલા હોય છે, આંખો વખત કલબલ કલબલ કર્યા કરનારા હોય છે; તેઓની સામે વાંસ અને વીણાના સુંદર અવાજો થયા કરે છે, નાટક અને ખેલણાં ચાલ્યાં કરે છે, આનં-

૧ પ્રથમ ચક્રદ સ્થાનક્રીયા સંમૂર્ઠિમ મનુષ્યનું અને પછી ગર્ભજ મનુષ્યનું વર્ણન છે.

૨ અહીં બે. શ્રી. એ. સૌરાષ્ટ્રવાળા મૂળ ગ્રંથનું પૃ. ૬૭૬ શરૂ થાય છે.

૩ સુવનપતિ, વ્યંતર, ન્યૌતિષ્ અને વૈમાનિક.

દના વિલાસો ઉઠ્યા કરે છે અને મોરલીના અવાજો થયા કરે છે. સર્વ વખત તેઓ પાસે આવી ધમાલ થયા કરે છે અને તેઓ પણ નાચે છે, કૂદે છે, હસે છે, રડે છે અને પોતાની સ્ત્રીઓ સાથે પોતાની જાતને અનેક પ્રકારની વિડંબનાઓ કર્યા કરે છે. એ લોકો પણ મદિરામત્ત રહેતા હોવાથી તેની અસરતળે અંદર અંદર એક બીજાની ઇર્ષ્યા કરે છે, શોક કરે છે, વારંવાર અભિમાનમાં ફૂલાઇ જઇ અકાર્યો કરી બેસે છે અને ચારે સમુદાયમાં રહેલા તેઓ પોતાની જાતને કાંઇક સુખી માને છે તો પણ વાસ્તવિક રીતે તેઓ પણ દુઃખી જ છે.

“(૧૨) વળી એ દારૂના પીઠામાં થોડાક (સંખ્યાતા) એવા પણ લોકો છે કે જેઓ દારૂના પીઠામાં રહેવા છતાં બીલકુલ દારૂ પીતા નથી અને મધ્યસ્થ ભાવે રહેતા હોય છે. દર-રોજ વારંવાર દારૂ પીનારા લોકો આવા લોકોની મરકરી કરીને ટીકા કરતાં તેમને આઠાણુનું ઉપનામ આપે છે.”

“(૧૩) વળી એ આપાનક(મદિરાશાળા)ની બહાર બીજા અનંત લોકો એવા છે કે જેઓ જાતે મહા યુદ્ધિશાળી અને દારૂના ઘેન વગરના હોય છે. તેઓ આવા ગડબ-ડવાળા અવ્યવસ્થિત પીઠાને જોઇને તેનાથી દૂર થઇ ગયેલા છે, આધા પીઠા વગરના થઇ ગયા છે અને નિરં-તર આનંદઉત્સવમાં મગ્ન છે.”

“આવા આવા જૂદા જૂદા પ્રકારના અનેક વિભાગો તે દારૂના પીઠામાં અને પીઠાની બહાર જણાતા હતા તેના મેં તમને તેર વિ-ભાગો ગણાવ્યા. હું દારૂની અસરતળે ખૂબ રાચી રહી પહેલાં તો પ્રથમના વર્ણવેલા વિભાગમાં ઘણા કાળ સુધી રહ્યો. પછી અથડાતાં પછડાતાં હું બીજા વિભાગમાં ગયો અને ત્યાં પણ દારૂના ઘેનમાં મસ્ત રહી ઘણા કાળ પડ્યો રહ્યો. વળી કોઇ વાર ધમાલ કરતો હું ત્રીજા વિભાગમાં આવ્યો અને ત્યાં પણ દારૂમાં ચકચૂર ઘણા વખત સુધી રહ્યો. વળી ચાર પછી ચોથા વિભાગમાં દારૂની લાલસાવાળો થઇને ગયો. ઉપર મેં તેર વિભાગો ગણાવ્યા તે સર્વ એ લોકના લેદો છે તેનું સમા-સથી મેં વર્ણન કર્યું. એમાં જે પ્રથમનો વિભાગ છે અને છેવટના બે

૧ મુનિઓનું વર્ણન છે.

૨ સિદ્ધનું વર્ણન છે.

વિભાગો છે તે મૂકીને આક્રીના દશે વિભાગોમાં હું ઘણીવાર હીંજ્યો-ચાહ્યો અને એ દશે ભેદ જે મદિરાશાળામાં જ છે તેની અસર નીચે અનંત વાર હું ગયો, રખજો અને કૂટાયો.

“ એ મદિરાશાળાની ભૂમિ જે અતિ ખરાબ અને દુર્ગંધથી ભરેલી હતી અને જે વમન પિત્ત અપવિત્ર વસ્તુઓ મૂત્ર મદ્યશાળામાં અને કચરાથી ભરેલી હતી તેમાં કોઈ વખત હું માફે વર્તન. લોટતો હતો, કોઈ વખત ગુંદણીએ ચાલતો હતો, કોઈ વખત ભાખોડીએ ચાલતો હતો, કોઈ વાર જીભો ચતો હતો, કોઈ વાર પડતો હતો, કોઈ વાર દારૂના ઘેનમાં મોટેથી રાહો પાડતો હતો, કોઈ વાર ખૂમો પાડતો હતો, કોઈ વાર હસતો હતો, કોઈ વાર નાચતો હતો, કોઈ વાર રડતો હતો, કોઈ વાર દોડતો હતો, કોઈ વાર પીળ લોકો સાથે લડતો હતો, કોઈ વાર વધારે બળવાનો વડે માર ખાતો હતો, કોઈ વાર આખા શરીરે સેકડો ઘા વાગવાથી પીડા પામતો હતો—આવી રીતે હે ભદ્ર! હું એ મદિરાશાળામાં વિચરતો હતો.

બ્રાહ્મણની દૃષ્ટિ અને કૃષ્ણા.

પ્રતિબોધ તરફ અર્ચ્ય.

મદ્યન્યા અને મદ્યત્યાગ.

“ હવે એક વખતે એ મદિરાશાળામાં રહેલા કોઈ બ્રાહ્મણોએ મારા તરફ નજર કરી. એ મહાશયોને મારી ઉપર કૃષ્ણા આવી. તેઓએ વિચાર કર્યો કે—અરે આ આપડો દારૂ પીવાના વ્યસનથી બહુ દુઃખો અનુભવે છે, તો કાંઈ ઉપાય કરીને એ આપડાનું દારૂનું વ્યસન છોડાવીએ, જેથી જેમ આપણે સુખી થયા છીએ તેમ એ પણ સુખી થાય. આવો વિચાર કરીને એ બ્રાહ્મણોએ મને પ્રતિબોધ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તેઓ મોટેથી પોકાર કરીને સાચી વાત મને સમજાવવા લાગ્યા પણ હું તો મદિરામસ્ત હોવાથી તેઓની વાત સાંભળું જ નહિ અને જે-ભાન જેવો એ મદિરાશાળાના નૂદા નૂદા વિભાગોમાં ફર્યા જ કરું. ન્યારે એ બ્રાહ્મણો બહુ બહુ ખૂમો પાડવા લાગ્યા ત્યારે મેં તેમને જરા હોંકારો આપ્યો એટલે વળી તેઓએ મને ખેલાવવા ઘણો પ્રયત્ન કર્યો; એ અવસરે દારૂનું ઘેન કાંઈક ન્યૂન થવાથી મારી ચેતના પ્રગટ થવા લાગી અને મેં તેમને જવાબ આપ્યો. તેઓએ પછી દારૂ પીવામાં કેટલા દોષો છે તે મને વિસ્તારથી કહ્યા. મને પણ એ વાતની ખાતરી થઈ, એટલે મેં દારૂનો ત્યાગ કરવાનો ઠરાવ કર્યો અને હું પણ તેઓના

જેવો બ્રાહ્મણ થયો. એ સર્વ બ્રાહ્મણોએ પણ પ્રવ્રજ્યા (યતિવેષ) લીધી હતી જેથી મેં પણ તેમ જ કર્યું (પ્રવ્રજ્યા લીધી). દાર્દથી જે અણુ મને થયું હતું તે હજી સુધી જો કે મને મટી ગયું નથી તો પણ મને પૂછું આશા છે કે આ પ્રવ્રજ્યાના જોરથી મારા સર્વ અણુને હું કાપી નાખીશ. ભાઈ! આ મારા વૈરાગ્યનું કારણ છે.”

* * *

‘અગૃહીતસંકેતા! જ્યારે સાધુ મહારાજ આ પ્રમાણે પોતાની વાર્તા કરી રહ્યા હતા તે જ વખતે અકલંકના મનમાં અકલંકને સ્વ- સાધુ શું બોલે છે તે માટે વિચાર ચાલ્યા કરતા હતા. જ્ઞાતિસ્મરણ. એ સંબંધી વિચાર કરતાં કરતાં અકલંકને જ્ઞાતિસ્મરણ? જ્ઞાન થયું. પૂર્વ ભવમાં પોતે અભ્યાસ કરેલ જ્ઞાન તેને યાદ આવ્યું તેથી મુનિમહારાજ જે વાર્તા કરી રહ્યા હતા તેની અંદરનો ભાવાર્થ તેના ધ્યાનમાં આવી ગયો. તે પોતાના મનમાં બહુ પ્રભેદ પામ્યો અને મુનિમહારાજને વંદના કરી ત્રીજા મુનિરાજની તરફ ચાલ્યો.

અમાડની જેમ મેં (ઘનવાહને) અકલંકને પૂછ્યું કે “ ભાઈ! આ વાર્તાનો ભાવાર્થ હું તો કાંઈ સમજ્યો નહિ, મને તેની અંદરની વાત બરાબર સ્પષ્ટ કરીને સમજાવ! એટલે અકલંકે તે વાતનું સહસ્ય કહેવા માંડ્યું:-

* * *

મદિરાશાળા એ સંસાર,
તેમાં આસવો-મધપાત્રો.
દાર્દની અસરમાં ધમાલો.

દાર્દનું પીઠું.

“ ભાઈ ઘનવાહન! આ સંસાર છે તે જ દાર્દનું પીઠું અથવા “ મદિરાશાળા છે એમ જણાવતાં આ મુનિએ આ સંસારને તે આકા-

૧ બીજા મુનિએ ઘનવાહન અને અકલંક સમક્ષ પોતાના વૈરાગ્યનું કારણ જણાવ્યું-આ આખી વાર્તા સંસારીજીવ અગૃહીતસંકેતાને કદેશીને સદાગમ સમક્ષ કહે છે તે લક્ષ્યમાં રાખવું.

૨ જ્ઞાતિસ્મરણ: પૂર્વભવમાં પોતે ક્યાં હતો, કોણ હતો-તેની વિગત સ્મરણમાં આવે તેને જ્ઞાતિસ્મરણ જ્ઞાન કહે છે. સંજ્ઞી મંચેન્દ્રિય સંબંધી સંખ્યાતા ભવ તેમાં યાદ આવે છે. એ જ્ઞાતિજ્ઞાનનો ભેદ છે.

“ રમાં જોઇને તેને પોતાના વૈરાગ્ય થવાના કારણ તરીકે જણાવ્યો; તે
“ વાત આવી રીતે છે તે તું લક્ષ્યમાં લઇને સમજ:—

“ આ સંસાર ખરેખર દારૂના પીઠા જેવો જ છે, કારણ કે એમાં
“ અનેક બનાવો બની ગયા છે, બને છે અને બનશે; એમાં અનંતા
“ છવો દારૂડીઆનો પાક ભજવે છે, આઠ પ્રકારનાં કર્મો અને તેના
“ ઉત્તર બિંદો જૂદા જૂદા પ્રકારના દારૂનો (મદ્યોનો) ભાગ ભજવે છે;
“ એમાં ચાર પ્રકારના કપાયો આસવોનો ભાગ ભજવે છે; એમાં
“ નવ નોકપાયો સ્વરકાનો ભાગ ભજવે છે; એમાં ચાર ધાતિ કર્મો
“ (જ્ઞાનવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અંતરાય) સુરા (દારૂ)
“ નો પાક ભજવે છે; જૂદી જૂદી ગતિનાં આયુષ્યો તે મદિરાને આ-
“ ધારભૂત હોવાથી ચિત્રવિચિત્ર મધપાત્રો (વાસણો) નો ભાગ ભજવે
“ છે; પ્રાણીઓનાં શરીરો કર્મરૂપ મદ્યોનો ઉપયોગ કરનારા હોવાથી
“ દારૂ પીવાનાં પાત્રોનો ભાગ ભજવે છે; ઇંદ્રિયો શરીરોને વિભૂષણ
“ કરનારી હોવાથી અને અત્યંત આસક્તિના કારણથી કાળાં કર્મજની
“ શોભા ધારણ કરવાનો ભાગ ભજવે છે. કર્મરૂપ દારૂમાં મત્ત થયેલા
“ લોકો દારૂના ધેનમાં લચપચ થઇ ગયેલા હોય છે અને નાચવા
“ કૃદવાની તેમજ ધીજી અનેક પ્રકારની ગમતો તેમ જ હાસ્ય,
“ ચાળાચેષ્ટા અને કલબલાટ કરે છે; તે ચાળાચેષ્ટામાં કણ્ઠઆ કંકાસો
“ મૃદંગનો ભાગ ભજવે છે; અંદર અંદર ઘણો કલેશ કરનારા અને
“ ગડમથલ કરનારા લુચ્યા લોકો તેમાં કાંસીઓનો ભાગ ભજવે છે;
“ દુ:ખી પ્રાણીઓના દુ:ખના મંદ મંદ વિલાપો અને નિ:શ્વાસો વીણાનો
“ ભાગ ભજવે છે; શોકથી ભરેલા લોકોના કર્ણ અવાજો ત્યાં વાસના
“ અવાજોનો ભાગ ભજવે છે; આપત્તિમાં આવી પડેલા પ્રાણીઓની
“ ચેષ્ટાઓ મુશુન્દ^૩ના જેવા અવાજો કરવાનો પાક ભજવે છે; વહાલાના
“ વિયોગ વિગેરે પ્રસંગે લોકોની દીનતા બતાવનારી ચીસો ત્યાં ખડ-
“ તાળનો પાક ભજવે છે; અત્યંત અજ્ઞાનને તામે થઇ મૂર્ખ લોકો
“ જાનૈયાતું અનુકરણ કરે છે.

દારૂ પીનારા.

“ એમાં દેવતાઓ સુંદર આકૃતિવાળા લોકોનો ભાગ ભજવે છે;

૧ આસવ, સરકો, મધ અને સુરા એ જૂદી જૂદી રીતિથી બનાવેલા દારૂના પ્રકારો છે. (Spirit, wine, alcohol વિગેરે)

૨ મધપાત્ર એટલે દારૂને ભરવાતું પાત્ર (બાટલી વિં). દારૂ પીવાનાં પાત્ર તે વ્વાસ વિગેરે સમજવા.

૩ એક જાતનું વાજિત્ર.

“ તેઓની અપ્સરાઓ ગાઠ મદથી ઉદ્ભવ થયેલી જીવાન સ્ત્રીઓને
 “ ભાગ ભજવે છે. આ સંસારમદિરાશાળા એટલી લાંબી છે કે એની
 “ શરૂઆત ક્યાં છે, એમાં પ્રવેશ ક્યાંથી થાય છે અને એનો છોટા
 “ ક્યાં આવે છે તે જાણી શકાતું નથી; મતલબ કે એ અનાદિ
 “ અનંત છે. એ સદાકાળ લોકાકાશમાં આવી રહેલી છે. એમાં
 “ નાચ ચાલે છે, ગાયનો ચાલે છે, વિલાસો ચાલે છે, દાર્શનું પાન
 “ ચાલે છે, ખાવાનું કામ ચાલે છે, દાન દેવા લેવાનું ચાલે છે,
 “ આભૂષણો ધારણ કરવાનું ચાલે છે, માન અપમાનની ધમાક
 “ ચાલે છે અને એવા ચિત્રવિચિત્ર ભાવો ઉલટા સુલટા ચાલ્યા કરે
 “ છે તેથી એ જડ પ્રાણીઓને સંસારના વધારાનું કારણ અને છે અને
 “ વિવેકી પ્રાણીઓને સંસારપર વૈરાગ્ય થવાનું કારણ અને છે.

તેર વિભાગો.

“ એ મુનિમહાજ્ઞે એ મદિરાશાળામાં તેર પ્રકારના લોકો કહ્યા
 “ તે જૂદા જૂદા પ્રકારના જીવો સમજવા. તે તેર ભાગો નીચે
 “ પ્રમાણે છે.

૧. સૌથી શરૂઆતનો જે વિભાગ અતાવવામાં આવ્યો તે અસં-
 વ્યવહાર વનસ્પતિ સમજવી.^૧
૨. સાર પછીના વિભાગમાં અંદર અંદર સંવ્યવહાર કરનાર વન-
 સ્પતિ સમજવી.
૩. સાર પછી જે વિભાગ અતાવવામાં આવ્યો તેમાંના લોકોને
 પૃથ્વી પાણી અગ્નિ અને વાયુના નામથી ઝોળખવામાં
 આવે છે.
૪. સાર પછી જે ઈંદ્રિયો અતાવવામાં આવ્યા છે.
૫. સાર પછી તેઈંદ્રિયોનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે.
૬. સાર પછી ચૌરિંદ્રિયનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.
૭. સાર પછી અસંજ્ઞી પંચેંદ્રિયનું વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે.
૮. સાર પછી નારકીના જીવોને અતાવવામાં આવ્યા છે.
૯. સાર પછી પંચેંદ્રિય તિર્યંચો દર્શાવવામાં આવ્યા છે (જળ-
 ચર, સ્થળચર અને ખેચર).

૧ અનંત સૂક્ષ્મ નિગોદ. એનું વિવેચન ખીલ પ્રસ્તાવમાં વિસ્તારથી થઈ ગયું છે.

૨ અસંજ્ઞી પંચેંદ્રિય તિર્યંચોનું જ આ વર્ણન છે. એના મળમુત્રમાં તેો ઘેઈ-
 દ્રિય તેઈંદ્રિય ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૦. સાર પછી સંમૂર્ઠમ^૧ અને ગર્ભજ એ પ્રકારના મનુષ્યો જણાવવામાં આવ્યા છે.
૧૧. સાર પછી ચાર નિકાય (ભુવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષક અને વૈમાનિક)ના દેવતાઓ અતાવવામાં આવ્યા છે.
૧૨. સાર પછી આદ્યજીની સંજ્ઞાથી જે મનુષ્યો અતાવવામાં આવ્યા છે તે ઈન્દ્રિયપર સંયમ રાખનાર સાગી વૈરાગી સંયત મનુષ્યો-મુનિવર્યો દર્શાવવામાં આવ્યા છે.
૧૩. સાર પછી સંસારમદિરાશાળાથી તદ્દન બહાર રહેલા મુક્ત જીવોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. (મોક્ષમાં ગયેલા અનંત જીવો.)

“ એ સર્વ વિભાગના પ્રાણીઓનું સંખ્યાપ્રમાણ કેટલું છે તથા તેમનાં લક્ષણો કેવાં છે તે પણ તે સાથે અતાવવામાં આવ્યું છે. તેઓના સંબંધમાં વિચિત્ર પ્રકારના ખનાવો કેવા કેવા અને છે તે પણ સંક્ષેપમાં સાથે જ અતાવવામાં આવ્યું છે. મુનિમહારાજે પોતે કર્મ-મધનું પાન કરનાર પોતાની જાતને (પોતાના આદ્ય વિભાગો-તમાને) વર્ણવીને અતાવી દીધી, તેમાં તેઓએ માં રખડપાટો. અતાવ્યું કે પોતે પ્રથમ તો અસંવ્યવહાર જીવરાશિમાં અનંતકાળ સુધી રહ્યા હતા; સાંથી અનંતો કાળ ગયા પછી પોતે બહુ મુસીબતે બહાર નીકળ્યા એમ પણ સાથે સમજાવી દીધું; સાર પછી સંવ્યવહાર વનસ્પતિમાં પોતાને ઘણા કાળ રહેવું પડ્યું એમ મુનિરાજે જણાવ્યું; સાર પછી દશે સ્થાનોમાં અવારનવાર ફરી ફરીને બહુ ભટકવું પડ્યું એમ મુનિરાજે વાત કરી. માત્ર એ અસંવ્યવહાર નગરમાં ફરીવાર ગયા નહિ અને તેમને છેલ્લા આદ્યજીના અને મુક્ત આત્માઓના વિભાગમાં કદિ પ્રવેશ થયો નહિ એમ તેમણે સમજાવ્યું. એ દશ વિભાગમાં તેમના આત્માએ કેવી કેવી તીવ્ર પીડાઓ સહન કરી તે તેમણે સ્પષ્ટ કર્યું છે.

“ તેટલા માટે હે ભાઈ! આ સંસાર દારૂના પીડા જેવો છે અને “આત્માને દુઃખ થવાને હેતુભૂત છે એમ મુનિમહારાજે આપણને “સમજાવ્યું. વળી તેઓએ છેવટે કહ્યું કે મદિરાશાળામાં રહેલા “આદ્યજીએ તેને જોયા અને તેમને યજ્ઞપૂર્વક પ્રતિબોધ કર્યો તે વાતની “પણ યોજના બરાબર થઈ ગઈ તે આવી રીતે:—

૧ ગર્ભથી ઉત્પન્ન થાય તે ગર્ભજ, ગર્ભસિવાય થયેલા, જન્મેલા તે સંમૂર્ઠમ.

આજ્ઞાભોધ.

“અનાદિ સંસારના તથા પ્રકારના સ્વભાવનો યોગ થવાથી કર્મની
 “વધારેમાં વધારે (ઉત્કૃષ્ટ) વિગેરે સ્થિતિ ભોગવીને પછી પ્રાણીને
 “મનુષ્ય વિગેરે જ્વલિમાં સુસાધુમહાત્માઓનો સંબંધ થઈ જાય ત્યારે
 “પણ ધર્મભૂષણનું ન્યાયે તેને ધર્મભૂષણ દ્રવ્ય? શ્રુતની પ્રાપ્તિ થાય
 “છે પણ કર્મમદિરાના ઘેનમાં તેને સમ્યક્ત્વની તથા જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ
 “થતી નથી તથા તે સત્ક્રિયા આદરી શકતો નથી અને સારા
 “સાધુઓના સંબંધનો લાભ લઈ શકતો નથી-આ માટે અત્યંત આધ-
 “રાપણું સમજવું. તે ધર્મ ભવંકર તથા સંસાર વધારનાર હોઈને એના
 “બળથી આ જીવ બેભાન જેવો થઈ વારંવાર ભ્રમણ કર્યા કરે છે જેથી
 “એમ કરતાં જ્યારે કાળ વિગેરે સર્વ હેતુઓ અનુકૂળ થાય છે ત્યારે
 “આ પ્રાણી અતિ આકરી કર્મની ગાંઠને શુભ ભાવ વડે છેદીને (કાપી
 “નાખીને) કોઈ કોઈ પ્રાણી જ માત્ર મહા મુશ્કેલીએ મેળવી શકે તેવું
 “અને તેથી રાધાવેધની ઉપમાને યોગ્ય સુંદર દર્શન પ્રાપ્ત કરે છે.
 “ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે કે સુસાધુઓ ધર્મદેશનારૂપ પોકાર કરીને
 “જુમ પાડે છે ત્યારે તેના જવાબમાં પ્રાણી હોંકારો દે છે-એ આ
 “ધર્મદેશનાના યોધરૂપ હોંકારો સમજવો. એના (હોંકારના) સંબં-
 “ધમાં ખીજ ‘દર્શન,’ ‘મુક્તિખીજ,’ ‘સમ્યક્ત્વ,’ ‘તત્ત્વવેદન,’
 “‘દુઃખાન્તકૃત્વ,’ ‘સુખારંભ’ વિગેરે શબ્દો યોજવામાં આવે છે. એ
 “સર્વ શબ્દો એક જ વાતને (હોંકારને) સૂચવે છે. પ્રાણી જ્યારે
 “સમ્યક્દર્શન વાળો થાય છે ત્યારે પછી તત્ત્વશ્રદ્ધાનથી તેનો આત્મા
 “પવિત્ર થાય છે અને પછી તે સંસારસમુદ્રમાં રખડતો નથી. તે
 “પ્રાણી ત્યાર પછી સમ્યક્શાસ્ત્રને અનુસારે જેવું જેવું રૂપ હોય તેવું
 “વાસ્તવિક સ્વરૂપ પોતાની બુદ્ધિચક્ષુઓથી જુએ છે; જેમ કોઈ
 “પ્રાણીને આંખનો રોગ થયેલો હોય તે મટી જાય ત્યારે જેમ તે
 “વસ્તુનું રૂપ બરાબર જુએ તેની તેની સ્થિતિ થાય છે; તેવી રીતે યથા-
 “સ્થિત રૂપ જોઈને પ્રજ્ઞાંત અંતરાત્માવડે પરમ સંવેગભાવને આશ્ર-
 “થીને વસ્તુઓની અંદર રહેલા આંતર ભાવોપર યથાયોગ્ય વિચારણા

- ૧ ધર્મભૂષણનું ન્યાય: નદીમાં પથ્થર ધસાતો અકળાતો ગોળ થઈ જાય છે, કોઈ તેને ખાસ ધડકું નથી તે પ્રમાણે.
- ૨ દ્રવ્યશ્રુત: ઉપર ઉપરનું જ્ઞાન, આત્માને અસર ન કરે તેવું.
- ૩ આધારપણું તે અહીં દારૂ પીવાની તીવ્ર ઇચ્છા સમજવી.
- ૪ મુખ્ય હેતુઓ માંચ છે: કાળ, સ્વભાવ, નિયતિ, હિંચોજ અને કર્મ.

“ કરે છે. એવા પ્રાણીની વિચારણા કેવી હોય તેના કેટલાક નમુના
“ અત્ર ભતાતું છું:—

“ આ ભયંકર સંસારસમુદ્ર જન્મોથી ભરેલ છે, મરણોથી ભરેલ
“ છે, ઘડપાળથી ભરેલ છે, વ્યાધિઓથી ભરેલ છે,
વિચારણા “ રોગોથી ભરેલ છે, શોકથી ભરેલ છે અને પ્રાણી-
અને સાના. “ એને અનેક પ્રકારના ક્લેશ કરાવનાર છે, જ્યારે
“ ઉપર કહેલા જન્મ મરણ વિગેરે ક્લેશોથી રહિત
“ ભય વગરનો અને આધાપીડાવર્જિત મોક્ષજ માત્ર પ્રાણીને સુખ
“ માટે છે. અન્વય વ્યાપ્તિએ એમ જણાય છે કે હિંસા વિગેરે દુઃખાદિ
“ સંસારનાં કારણ છે (જ્યાં જ્યાં હિંસા કરવાપણું હોય ત્યાં ત્યાં
“ સંસારમાં રખવાપણું છે એ અન્વય વ્યાપ્તિ છે) અને આહિંસાદિ
“ એટલે આધાપીડારહિતપણું એ મોક્ષનું કારણ છે (જ્યાં જ્યાં
“ આહિંસા હોય છે ત્યાં મોક્ષ આખરે આવે છે એ વ્યાપ્તિ). આવી
“ રીતે યુદ્ધિચક્ષુવટે સંસારનું નિર્ગુણપણું અને મુક્તિનું ગુણરૂપપણું
“ જોઈને વિગુણ આત્મા આગમમાં કહેલી રીત પ્રમાણે તેને માટે પ્રયત્ન
“ કરે છે. જેમ એક કામી પુરૂષ પોતાની વહાલી સ્ત્રીને મેળવવા માટે
“ અનેક મુશ્કેલ કામો કરે છે તેમ મોક્ષ મેળવવાની દૃઢ કામનાવાળો
“ પ્રાણી સુદ્ર પ્રાણીઓને કરવાં મુશ્કેલ એવાં મહાન કાર્યો અને અનુ-
“ ણાનો કરે છે. પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય સુંદર વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયાસમાં
“ જે મુશ્કેલ અનુષ્ઠાનો કરવામાં આવે છે તેનાથી મન જરા પણ પીડા
“ પામતું નથી કારણ કે તે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાનો મનમાં પ્રતિબંધ થયેલો
“ હોય છે અને એકવાર એક બાબત પ્રાપ્ત કરવામાં મન લાગ્યું તો
“ પછી તેના પ્રયાસમાં મહેનત કે મુશ્કેલી ગણતરીમાં આવતા નથી.
“ આથી મુશ્કેલ અનુષ્ઠાનો પ્રાપ્ત કરવાની તીવ્ર ભાવનાવાળો પ્રાણી
“ જ્યારે પ્રયાસ કરે ત્યારે તેને તેમાં મુશ્કેલી લાગતી જ નથી અને
“ વળી જ્યારે એ બરાબર વિચાર કરે છે ત્યારે તેને હેય (તજવા યોગ્ય
“ વસ્તુ બાબતો કે અનુષ્ઠાનો) વસ્તુ આદરવામાં ઉલટો શ્રમ લાગે
“ છે. એક સમજી માણસ હોય, વ્યાધિઓથી ભરાઈ ગયેલો હોય અને
“ પછી જરા જરા આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરતો જતો હોય તો તેને આકરી
“ કરી અથવા સખ્ત ઔષધ લેવામાં સારી રીતે પ્રીતિ થાય છે અને
“ તેમ કરવામાં તે બહુ હોંસથી પ્રવૃત્તિ કરે છે, તે પ્રમાણે ઉત્તમ

૧ સમજીએને શાંત રહેવામાં મુશ્કેલી લાગતી નથી, ઉલટો ક્રોધ કરવો હોય
તો મુશ્કેલી લાગે છે. આવી રીતે સર્વે તજવાયોગ્ય બાબત માટે સમજીવું.

“ મનુષ્ય જ્યારે પોતાની જાતને સંસારન્યાયિથી ભરપૂર થયેલ જુએ છે
 “ અને પછી ઉપાયો કરવાથી શમરૂપ આરોગ્ય પોતાને થતું જુએ છે
 “ ત્યારે તે ઉપાયો પોતાના આત્મામાટે કરવામાં તે પોતામાં બેટલી
 “ શક્તિ હોય તેટલીના પ્રસન્ન ચિત્તથી પૂરતો ઉપયોગ કરે છે અને મજબૂત
 “ પણે વધારે આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરવાના કામમાં વધતો ચાલે છે તેમજ
 “ તે માટે ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરીને તેમાં કમસર આગળ આગળ વધતો
 “ જાય છે. ત્યારપછી તે સર્વજ્ઞ થઈ ભવોપગ્રાહી^૧ કર્મનો છેવટે જ્ઞાનયોગના
 “ ભેરથી ક્ષય કરી શાશ્વત મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. આવી મહા ‘કલ્યાણ-
 “ પરંપરા’ મહાત્મા સાધુઓની સેવનાથી ઘણું કરીને પ્રાણીને પ્રાપ્ત
 “ થાય છે.

“ એ છેલ્લી હકીકત કહી તેના સંબંધમાં સમજી^૨ ડાહ્યા માણસો
 “ અગાઉ કહી ગયા છે કે ભક્તિપૂર્વક નિરંતર સાધુની સેવા, ભાવપૂર્વક
 “ પ્રાણીઓ તરફ મૈત્રી અને પોતાના ગ્રહનો મોક્ષ (આગ્રહથી મુક્તિ તે)
 “ એ ધર્મહેતુને સાધનાર આવ્યો છે.

“ સાધુસેવાનાં ફળો આ છે:-એનાથી એક તો નિરંતર સાચો
 “ અને સારો ઉપદેશ મળે છે, ધર્મનો આચાર કરનાર મહાપુરૂષોના
 “ દર્શન થાય છે (એટલે ભાવના હૃદયસન્મુખ રહે છે) અને યોગ્ય
 “ પાત્રનો વિનય કરવાના પ્રસંગો મળે છે. આ ફળો કાંઈ નાનાંસૂતાં નથી,
 “ એ મોટાં ફળો છે.

“ મૈત્રી ભાવનાર પ્રાણીને શુભ ભાવ ઉત્તરોત્તર ઉત્પન્ન થાય છે
 “ અને શુભ ભાવરૂપ જળના છંટકાવથી દ્વેષરૂપ અગ્નિ ઠંડો પડતો
 “ જાય છે. એ દ્વેષ અગ્નિમાં લાકડાં કે ઘાસ નાખવાથી તે વધે છે
 “ પણ મૈત્રીભાવ એ અગ્નિને યુજવે છે.

“ ખોટા ગ્રહને મુકી દેવાથી સર્વ દોષોને ઉત્પન્ન કરનાર અને
 “ સર્વ ગુણોનો ઘાત કરનાર તૃષ્ણા ચાલી જાય છે.

“ આવી રીતે ગુણના સમૂહથી યુક્ત થયેલો વિશુદ્ધ આત્મા પો-
 “ તાના આશયોમાં સ્થિર રહીને કાર્યે સાધે છે તેને તત્ત્વજ્ઞાનીઓ
 “ સમ્યગ્ ધર્મનો સાધક એવા નામથી-સંબોધનથી બોલાવે છે.

૧ ભવોપગ્રાહી કર્મ: વેદનીય, નામ, ગોત્ર અને આયુષ્ય-આ ચાર ભવો-
 પગ્રાહી કર્મો કહેવાય છે.

૨ સમજી, ડાહ્યા (મનીષી)-આ વિરોધણુ હરિભદ્રસૂરિ મહારાજને માટે વાપર-
 વામાં આવ્યું છે, કેમ કે આ પાંચે પારિઆકૃતા શ્લોકો શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચયના
 છે જેના કર્તા શ્રીહરિભદ્રસૂરિ છે.

“ ભાઈ ઘનવાહન! એ મુનિએ આપણને જે વાત કરી તેનો
 “ ભાવ એમ સમજવો કે કર્ણાતપર આક્ષાણોનો આકાર ધારણ
 “ કરનારે તેને (મુનિને) યોધ આપ્યો.

“ હવે આ કથાનકમાં મુનિમહારાજે ખીજી જે વાત કરી તે પ્રથમ
 “ મુનિ સંબંધી વાત કરી હતી તેનાથી તને સ્પષ્ટ થઈ
 સ્પષ્ટ ઉ- “ ભય તેવી છે તેથી તેના સંબંધમાં ફરીવાર વર્ણન
 પ ન વ. “ કરતો નથી. જે ભાઈ! ભાગ (વિરતિ) વગરના સર્વ
 “ પ્રાણીઓ કર્મરૂપ દાઈમાં આસક્ત અને લયપત્ર
 “ છે એ તો ઉઘાડી વાત છે અને સંસારરૂપ મદિરાશાળામાં રહેવા છતાં
 “ સાધુઓ તેનાથી તદ્દન દૂર છે, તેના વગરના છે, તેનાથી પરાઈ-મુખ
 “ છે એ વાત પણ ઉઘાડી છે. એ કર્મમઘથી આ સાધુના જીવને
 “ પેલા સાધુઓએ યત્નપૂર્વક નિવાર્યો, રોક્યો, ઠેકાણે આણ્યો અને
 “ ભાર પછી આ સાધુઓએ દીક્ષા લીધી-એ એના વૈરાગ્યનું કારણ થયું.
 “ દીક્ષાના જોરથી મઘના અજીર્ણરૂપ કર્મઅજીર્ણને ઝેરથી નાખીને
 “ એ મુનિ સંસારરૂપ મદિરાશાળાની બહાર ચાલ્યા જશે, સર્વથા એ
 “ મદિરાશાળાથી મુક્ત થઈ જશે.

“ અને ભાઈ ઘનવાહન! આવી દુઃખદ અને ગંદી દાઈશાળામાં
 આપણા જેવાએ સમજી જાણી વિચારીને રહેવું તે જરા પણ યોગ્ય
 નથી, આપણને તે શોભતું નથી.”

‘અહો અગૃહીતસંકેતા! આવી રીતે અકલંકે વિસ્તારથી વિવેચન
 કર્યું પણ મને તેનાથી કાંઈ પણ યોધ થયો નહિ અને જેમ શૂન્ય
 અરણ્યમાં મુનિ મૌન ધારણ કરે તેમ હું ચૂપ રહ્યો. ભાર પછી અમે
 ત્રીજા મુનિ પાસે આવી પહોંચ્યા.

૧ સંસારીજીવ હવે જોલે છે. અહીં અકલંકનું વિવેચન પૂરું થાય છે. આખી
 વાર્તા સંસારીજીવ અગૃહીત પાસે કહી ભય છે તે લક્ષ્યમાં રાખવું.

પ્રકરણ ૪ થું.

અરઘટ્ટઘટ્ટી યંત્ર (રૈંટ).

{ તૃતીયમુનિ વૈરાગ્યપ્રસંગ. }

શુદ્ધિતાસંકેતાને ઉદ્દેશીને પ્રજ્ઞાવિશાળા અને ભવ્ય-પુરૂષની હાજરીમાં સદ્ગમ સમક્ષ સંસારીજીવ પોતાનું ચરિત્ર કહેતાં આગળ જણાવે છે:—બીજા મુનિ-સંબંધી હકીકતનું રહસ્ય અકલંક કહી રહ્યા પણ મારા પર તેની અસર જરા પણ થઈ નહિ; તે વાત કરતાં કરતાં યુધનંદન ઉદ્ધાનમાં અમે ત્રીજા મુનિસમક્ષ આવી પહોંચ્યા. અત્યંત ભક્તિપૂર્વક સાચા દીલે મુનિને અકલંકે વંદન કર્યું, હું પણ બાણુએ ઊભો રહ્યો. પછી અત્યંત વિનયપૂર્વક અકલંકે તે મુનિને વૈરાગ્ય થવાનું કારણ પૂછ્યું.

વૈરાગ્યકારણ—અરઘટ્ટઘટ્ટ.

વિસ્તારથી તેનું વિવેચન.

ત્યાગથી લાભ, પ્રાપ્તિ.

મુનિરાજે જવાબમાં જણાવ્યું કે ‘એક અરઘટ્ટઘટ્ટ યંત્ર (રૈંટ) ભેદને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો હતો.’

મુનિરાજનો આવો જવાબ સાંભળીને અકલંકે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે જેવી રીતે પ્રથમ મુનિએ મોટી આગને પોતાના વૈરાગ્યનું કારણ બતાવી હતી અને જેવી રીતે બીજા મુનિએ મદિરાશાળાને પોતાના વૈરાગ્યનું કારણ જણાવી હતી તેવી જ રીતે આ મુનિના સંબંધમાં રૈંટ કામ કરેલું હોવું ભેદ્ય છે. આનંદથી અને રિમતથી મનમોહક લાગતા આ મહાત્માને તે સંબંધી વિશેષ પૂછવામાં આવશે તો કાંઈ નવું જણવાજેવું જરૂર મળશે—આવો વિચાર કરીને હસમુખા વદને

તેણે તે મુનિરાજને પૂછ્યું.-“મહાભાગ! સ્પષ્ટ રીતે રેંટ આપને વૈરાગ્યનું કારણ કેવી રીતે થયો તે વિગતવાર અમને સમજાવો.”

મુનિએ જવાબમાં કહ્યું “ સાંભળો !

“ હે નરોત્તમ ! મેં જે પાણી કાઢવાનો રેંટ ભેયો તે પૂરતા ભેસથી ચાલતો હતો, દીવસ અને રાત વહા કરતો હતો, તે આખો સંપૂર્ણ એક જ હતો અને તેનું ભવ એનું નામ હતું.

“ એ રેંટના ખેડનારા^૧ સાથીઓ ચાર હતા તેઓનાં નામો આ પ્રમાણે છે: રાગ, દ્વેષ, મનોભાવ અને મિથ્યાદર્શન.

“ એ સર્વ સારથીઓનો ઉપરી મહામોહુ નામનો હતો. આખો રેંટ એ મહાપુરૂષના પ્રતાપથી ચાલતો હતો.

“ એ રેંટને ખેંચવા માટે સોળ બળદો હતા, કાંઈ પણ ચારો પાણી લેતા નહોતા, છતાં બહુ બળવાન હોવાથી ઉદ્દત થઈ રહેલા હતા, અત્યંત વેગવાળા અને ઘણી ઉતાવળથી કામ કરનારા હતા અને કષાય નામથી ઝોળખાતા હતા.

“ એ રેંટને અંગે કામ કરનારા^૨ હાસ્ય, શોક, ભય વિગેરે નિપુણ સેવકો હતા અને વળી જીયુપ્સા, રતિ, અરતિ વિગેરે દાસીઓ પણ કામ કરવા તૈયાર હતી.

“ એ રેંટને દુષ્ટયોગ અને પ્રમાદ નામના બે ઘણા મોટા તુંબા હતા અને વિલાસ, ઉદ્દાસ અને ચાળા નામના એ રેંટને આરાઓ હતા.

“ આ અસયંતજીવ નામનો મહાભયંકર અતિ ઊંડો કૂવો હતો, એ પાપથી અવિરતિરૂપ જળથી ભરેલો હતો અને એટલો ઊંડો પાતાળમાં ગયેલો હતો કે એનું તળીયું પણ જણાતું ન હોતું.

“ આ જીવલોક નામની ઘટમાળ (પાણી કાઢવાનું યંત્ર) અત્યંત વિસ્તારવાળી હતી તે પાપથી અવિરતિરૂપ પાણીના જથ્થામાં મગ્ર થઈ

૧ કંઈકે શબ્દ અસલ છે. તેનો અર્થ ખેડત અથવા ખેંચનાર છે. કાશ્યાવાડમાં એને ‘સાથી’ કહે છે.

૨ પ્રથમ વર્ણન ઉપર રહેલી ચીને તથા પ્રાણીઓનું ચાલે છે. કામ કરનાર દાસીઓ તેમજ સ્ત્રીઓ કાંઈ પણ રેંટ પાસે હોય જ છે તે બંનેનો પ્રકાર અત્ર બતાવ્યો. હવે કૂવા પાસે અને અંદર તેમજ રેંટની પોતાની રચના વિગતવાર બતાવશે.

૩ સતત પાપ પ્રવૃત્તિ.

ભરાઈને પછી ખાલી થતી હતી અને તેમ કરીને પાણીના જથ્થાને બહાર કાઢતી હતી. એ ઘટ્ટીચંત્રને મરણુ નામનો નોકર વારંવાર ચલાવ્યા કરતો હતો અને તે વખતે તેના પાટાઓ ઉતરવાની જગ્યાએથી એવા મોટા અવાજ થતા હતા કે વિવેકી માણુસો એ ચાલતા રૈંટને દૂરથી પણ સમજી^૧ (સાંભળી) શકતા હતા.

“ ત્યાં અજ્ઞાન મલીન આત્મા નામની જળને પ્રહણુ કરનારી પરનાળી^૨ હતી. એની બાજુએ દૃઢ મિથ્યાલિખાન નામે પાણી એકઠી થવાની કુંડી હતી, તેની જ સાથે લાગેલી સંકિલષ્ટચિત્તા નામની ખાળ (પ્રણાલિકા) હતી અને તે પ્રણાલિકા ભોગલોલુપતા નામની અતિ લાંબી પાણીની નીકમાં પડતી હતી. જન્મનાવિસ્તાર ૩૫ ત્યાં એક મોટું ખેતર હતું અને અપર અપર જન્મ ૩૫ તે ખેતરમાં અનેક ક્યારાઓ હતા.

“ એ ખેતરના ક્યારાઓમાં કર્મપ્રકૃતિ જાલ નામનાં બી વાવવામાં આવતાં હતાં અને તત્કાલપરિણામ નામનો તેને વાવનારો હતો.

“ જે બીજને વાવવામાં આવતાં તેને રૈંટના પાણીથી સિચવન થતું હતું અને તેથી જે નિષ્પત્તિ થતી હતી તે સુખદુઃખ વિગેરે ધાન્ય-સમૂહને ઉત્પન્ન કરનાર થતી હતી તેથી એ સર્વતું કારણુ તો રૈંટ જ ગણાતો હતો. ત્યાં સતત ઉત્સાહી પાણી સીચનાર અસદૃષ્યોધ સર્વદા તૈયાર જ રહેતો અને તેને તે કામ ઉપર મહામોહ રાજ્યે ખાસ નીમી રાખ્યો હતો.

“ ભાઈ અકલંક ! આવા સર્વ સામગ્રીથી ભરેલા અને હમેશા ભ્રમને ઉત્પન્ન કરનારા સંસારરૈંટમાં હું ઘણો વખત સુઈ રહ્યો અને બહુ વખત સુધી ત્યાં પડી રહ્યો. જુઓ ! આ સામે દૂર એક ભાગ્ય-શાળી મુનિમહારાજ ધ્યાનમાં તત્પર થઈ રહ્યા છે અને હાલ જે મારા ગુરૂ કહેવાય છે તેઓને મારા ઉપર દયા આવી, તેઓએ મને ત્યાં સુતેલો બેસાડ્યો, તેઓને મારી સર્વ ચેતના ગાઢ મૂઢ થઈ ગયેલી બેઠ

૧ રૈંટમાં આરાઓ સાથે પટ્ટી હોય છે જેથી રૈંટ ચાલતો હોય ત્યારે અવાજ થયા જ કરે છે અને દૂરથી સંભળાય છે. અહીં પટ્ટી ઉપર અવાજ કરનાર મરણુ છે તે આજળ સ્પષ્ટ થશે.

૨ ઘટ્ટીઓ જેમાં ખાલી યાય તે પરનાળી. ખાલી યાય એટલે પરનાળી-માંથી જળ કુંડીમાં આવે. ત્યાંથી એક નાળામાંથી નીચે પડી નીકમાં જાય અને નીકમાંથી ખેતરમાં જાય. રૈંટ બરાબર જોવાથી આ લક્ષ્યમાં આવશે.

અને તેમણે ઘણા પ્રયત્ન કરી મને પ્રતિબોધ કર્યો, આ ભવરેટ બરાબર કેવા પ્રકારનો છે તે ઘણા વિસ્તારથી બતાવ્યું અને ત્યાર પછી મને કહ્યું ‘હે મૂઢ! આ આખા રેંટનો તું જ સ્વામી છે, એ સર્વતું ક્ષણ ભોગવનાર તું જ પોતે છે તે વાતમાં જરા પણ સંશય નથી; પણ એ વાત તું પોતે કેમ જાણતો નથી? માટે ભાઈ! બરાબર સમજ! તું અનંત દુઃખો ભોગવે છે અને ભૂતકાળમાં તે ભોગવ્યાં છે તેમ જ આગામી કાળે ભોગવીશ તેનું કારણ આ ભવરેટ જ છે, માટે તું એને તજ દે.’ એ માર્ગદર્શન કરાવનાર પરોપકારી મહાત્માને મેં કહ્યું કે ‘એ ભવરેટનો ત્યાગ કેવી રીતે થાય તે આપ મને સમજાવો.’ મારા એ સવાલના જવાબમાં તેઓશ્રીએ મને કહ્યું ‘તું દીક્ષા લે. જે ઉત્તમ પ્રાણીઓ ભાવથી ભગવાનની દીક્ષા લે છે તેના સંબંધમાં આ ભવરેટ હીન થઈ જાય છે, નારા પામી જાય છે.’

“ એ મારા ગુરૂના એવાં વચન સાંભળીને મેં તે વચનનો સ્વીકાર કર્યો અને દીક્ષા અંગીકાર કરી. એવી રીતે મને વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થવાનો પ્રસંગ થયો હતો.”

અકલંકે મુનિમહારાજનાં વચન સાંભળીને કહ્યું—“ ભગવન! આપને વૈરાગ્યતું કારણ તો બહુ સાઈ પ્રાપ્ત થયું. કયા સમજી માણસને આ સંસાર અરણ્યકૃષ્ટ (રેંટ) નજરમાં આવ્યો હોય—જેવામાં આવ્યો હોય તો તે સંસારપરથી વિરક્તિ માટે ન થાય?”

આ મુનિમહારાજને નમીને અકલંક અને હું ખીજા મુનિમહારાજ સમક્ષ જવા ચાલ્યા.^૧

૧ અરણ્યકૃષ્ટી ચંત્ર-રેંટ.

સાધારણ રીતે દરેક વૈરાગ્યપ્રસંગનો ઉપનય ઉતારવામાં આવ્યો છે, પણ આ રેંટનું ઉદાહરણ ઉપનય ઉતાર્યા વગર જ રહેવા લીધું છે. અંચકારને તે કદાચ જરૂરી નહિ લાગ્યું હોય, કારણ કે હકીકત અને રૂપકો ખીજા અને ત્રીજા પ્રકરણને ઘણા મળતાં આવે તેવાં છે અને રૂપકોનાં નામો કથાપ્રસંગમાં સૂચિત રીતે મૂક્યાં છે, આપણે મુદ્દાની વાત જરા વિચારી લઈએ. આ વાત સમજ્યા પહેલાં રેંટચંત્ર જેવાની ખાસ જરૂર છે. જેણે એ કદિ જોયું નહિ હોય તેને આ વાતનો બરાબર ખ્યાલ આવવા સંભવ નથી.

કૂવો એ આ ત્યાગ વૈરાગ્ય વચરનો સંસારસિયો ‘જીવ’ પોતે જણાય છે, તેનામાં ત્યાગના અભાવ (‘અવિરતિ’) રૂપ જળભરેલું છે. હવે એ કૂવા ઉપર ત્યાર ખેડૂતો કામ લઈ રહ્યા છે: રાજ દ્વેષ મનોભાવ અને મિથ્યાદર્શન. એ ચારેનું કામ પાણી કાઢીને ખેતરોમાં લઈ જવાનું છે. પાણી અવિરતિરૂપ છે તે આપણે ઉપર

[ચાલુ.

લેઈ ગયા. આ ચાર ખેડૂતો 'સાથી' નોકર અથવા જમીન ખેડનારા છે પણ એ જમીનનો ખરો માલિક (Landlord) તે મહોમોહ છે, સર્વનો ઉપરી એ છે અને ચાર ખેડૂતોને પ્રવર્તાવનાર પણ એ છે. એના હુકમ વગર કાંઈ કામ ચાલતું નથી.

હવે એ કૃષી ઉપર પાણી કાઢવા સારું યંત્રની યોજના કરવામાં આવી છે તે પણ ખરાબર વિચારી જઈએ. ચાર ખેડૂતો માટે સોળ બળદ લેઈએ. દરેક યંત્ર સાથે ચાર ચાર બળદ પાણી ખેંચવા સારું રાખવાનો બનાવ સંભવિત છે. જ્યાં કૃષી ઊંડા હોય છે ત્યાં બેને બદલે ચાર બળદ લેઈવામાં આવે છે. આ બળદોની ખાસીઅત એ છે કે એને ચારાપાણીનો ખૂબ પડતો નથી, એને આરામ લેવો પડતો નથી અને એનાં બળ વેગ ઘણાં આકરાં હોય છે. કષાય જ્યારે અવિરતિ જળ ખેંચે ત્યારે પ્રાણી આ દશામાં જ વર્તે છે.

રેંટને બે વૃંખા લેઈએ. વૃંખા રેંટના ચક્રના મધ્યભાગમાં આવે છે અને એને ધરી સાથે સંબંધ હોય છે. એ વૃંખા તે દુષ્ટ યોગ અને પ્રમાદ. અવિરતિ જળ ખેંચવામાં મન વચન કાયાના દુષ્ટ યોગો અને પાંચ પ્રમાદો (મદ્ય વિષય કષાય વિ ક્યા અને નિદ્રા) ખરેખરો ભાગ બનવે છે અને એને ધરી સાથે સંબંધ રહે છે. એ રેંટને વિલાસ ઉદ્વાસ ચાળા વિગેરે આરાઓ હોય છે જેના ફરતો દોર વિંટાય છે.

આખો જીવલોક રેંટના રૂપક સાથે મળતો આવે છે અને પ્રત્યેક જીવ કૃષી સાથે યોગ્ય છે. રેંટ ગમે તે કૃષી સાથે જોડી શકાય છે અને તેમાંથી બળદની સહાયવડે પાણી બહાર કાઢવામાં આવે છે પણ જો એ જીવના સંબંધમાં ખેડૂત અને હળપતિ સહાય કરે તે જ પાણી કાઢવાનું કામ બની શકે છે; નહિ તે પાણી કાઢવાનું બનતું નથી, યંત્ર લાગુ જ પડતું નથી.

હવે કૃષીની ઉપર આવીએ તો ત્યાં ચાર ખેડૂતો-ખેંચનારાઓ ઉપરાંત પાણી સંબંધી કામ કરનારા હારથ શોક ભય વિગેરે દેખાય છે અને રતિ અરતિ બુદ્ધિસા વિગેરે દાસીઓ કૃષી ઉપર રટ્ટી કામ કરે છે. માત્ર એકલા ખેડૂતો આતું મહાભારત કામ ઉપાડી શકે નહિ અને પાણીની વહેંચણી કરવા, ખરાબર યોજના કરવા અને પાણી ખરાબર જગ્યાએ ધીલે પેપે તે માટે કામ કરનારાની ખેતરમાં ધણી જરૂર પડે છે અને તે સર્વ કામ આ દાસી અને દાસીઓ કરે છે.

એ ઘટ્ટયંત્ર ચાલ્યા કરે છે એમ દૂરથી આવતા મરણ નામના અવાજથી જાણાયા કરે છે. તમે કોઈ રેંટ ચાલતો જોયો હોય તો જણાશે કે ધણે દૂરથી અવાજ થયા કરતો હોવાથી રેંટ ચાલતો હોવાના બલકારા થયા કરે છે. એવી રીતે મરણપ્રસંગે ધૂમો પડ્યા જ કરતી હોય છે, નિઃસાસા રૂદન અને શોકથી સંસાર ચાલતો દેખાય છે. માત્ર આ વાતનો ખ્યાલ વિવેકી પ્રાણીઓને જ આવે છે.

પૂર્વોક્ત કૃષીમાંથી અવિરતિજળ ધણીઓમાં બરાઇને આવે છે. 'અજ્ઞાન મલીન આત્મા' નામના પરનાળામાં ખાલી યાય છે. કૃષી અસંયત જીવ નામનો છે અને ઉપરનું પરનાળું અજ્ઞાન મલીન આત્મા નામનું છે આ વાતમાં બહુ રહસ્ય છે. અસંયત જીવમાં રહેલ અવિરતિજળ જળ ઉપર રહેલા ચાર ખેડૂતોદ્વારા કષાય-બળદો મારફત ઘટમાળમાં બરાઇ બરાઇને ઉપર આવે છે અને અજ્ઞાન મલીન [ચાલુ.

આત્મામાં ખાલી થાય છે. આ પ્રાણીના સંબંધમાં પણ તેમ જ બને છે. બે આ ગ્રંથ જરા પણ સમજવા હરો! તો આ ભાવ સ્પષ્ટ થઇ જશે.

એ પાણી અજ્ઞાન મલીન આત્મારૂપ પરનાળથી મિથ્યાભિમાન નામની ડુંડીમાં આવે છે અને ત્યાં એકઠું થાય છે. ક્વાની બરાબર બાલુમી ડુંડી હોય છે. અજ્ઞાન મલીન આત્મામાંથી નીકળેલું અવિરતિ જળ પ્રથમ મિથ્યાભિમાન નામની ડુંડીમાં ભય છે તેને ખરે આશય સમજાઈ ભય છે. ત્યાંથી એક 'સંકલ્પ ચિત્તા' નામની નળી (નાળીયા)માં લઇને ભોગલોહપતા નામની નીકમાં આવે છે અને પછી જન્મસંતાન નામનું મોઠું એતર છે તેના નૂદા નૂદા ક્યારા રૂપ નૂદા નૂદા જન્મમાં તે પથરાય છે. મિથ્યાભિમાનની પોષણ અજ્ઞાન અને અવિરતિ જળથી થાય છે અને મિથ્યાભિમાનથી પ્રેરાયલા પ્રાણીના ચિત્તમાં અત્યંત સંકલ્પતા-તુચ્છ આશયો હોય છે તેને લઇને એને સાંસારિક ભોગોમાં વધારે વધારે આસક્તિ થાય છે અને તેને લઇને સંસાર વધતો ભય છે. આ આખું રૂપક અતિ વિરાળ છે, ધણું ગહન છે, સમજવા જેવું છે અને વિચારતાં વિચારતાં નવીન સત્યો હૃદયમાં પ્રગટાવે તેવું છે. આવી રીતે અવિરતિજળથી સંસાર વધતો ભય છે અને એક જન્મમાંથી બીજા જન્મમાં પ્રાણી આંટા માર્યા કરે છે, સંસારની ચક્કીએ ચઢે છે અને હેરાન થાય છે. હવે આવી રીતે કષાયથી ખેંચાયલું અને નોકપાયથી પોષાયલું અવિરતિજળ મિથ્યાભિમાન દ્વારા ચિત્તને સંકલ્પ કરી ભોગલોહપતાને લઇને સંસારસંતાનમાં પથરાય છે ત્યાં પછી તે કર્મરૂપ બીજા વવાયલાં હોય છે તેને પોષે છે. એ બીજાને વાવનાર છવનાં પોતાનાં પરિણામો આત્માના અધ્યવસાયો છે અને જેવાં પરિણામ હોય તેવાં બીજા વવાય છે અને પરિણામે સુખ દુઃખ રૂપ (પુણ્ય પાપના ભોગવટા રૂપ) ધ્યાનની નિષ્પત્તિ થાય છે. આવી રીતે પ્રાણીને બે સુખદુઃખો થાય છે તેને વાવનાર તે પોતે જ છે, સિંચનાર પોતે જ છે અને ભોગવૈનાર પણ પોતે જ છે. એમાં કષાય નોકપાય યોગ અવિરતિ અને મિથ્યાત્વ બે કર્મબંધનાં મૂળ કારણો છે તે કેવી રીતે ભાગ બળવે છે તે બરાબર આ રૂપકથી સમજાશે.

વળી એ આખા ચંત્રને પ્રેરનાર સર્વ હુબોનો માલિક મહામોહ રાજ છે તે લક્ષ્યમાં રાખવું. તેની સાથે જળસંચિનતા કામમાં પ્રેરણા કરવા માટે એ રાજા એ અસહખાધની હુંમેસને માટે નિમણુક કરી રાખી છે બે આ પ્રાણીને વસ્તુસ્વરૂપના સાચા ભોધથી સર્વદા દૂર રાખે છે. આવા ભવરેટમાં પ્રાણી ધણા લાંબા કાળથી પડેલો છે, ક્યારા કરે છે, એતરને પાણી પાય છે અને નકામો ત્રાસ પામ્યા કરે છે. એમાં અંદરથી પ્રેરણા કરનાર અને હળતા માલેક મોહરાજને એ બેતો નથી અને પાણી તેમજ ધડીઓને બળદોને તેમજ કામ કરનારાઓને ઉપર ઉપરથી ભુએ છે પણ તેમને વસ્તુતઃ ઓળખતો નથી અને અવિરતિજળ પોતાના ક્વામાંથી કાઢી સંસારક્ષેત્રને લીલુંકમ રાખે છે અને એક ક્યારામાંથી બીજામાં અને બીજામાંથી ત્રીજામાં ભય છે. તે સિંચતથી પછી ધ્યાનના ટગલા ઉગે છે તેને ઇચ્છાએ કે અનિચ્છાએ ભોગવે છે, ખાય છે અને હેરાન થાય છે. આ વસ્તુસ્થિતિ છે અને જરા આંતર ચક્ષુથી વિચારવામાં આવે તો કેવી શકાય તેવી છે, સમજ તો તુરત શકાય તેવી છે અને સમજવા જેવી છે.

મો, ગિ, કા.

પ્રકરણ ૫ મું.

પાંચ કુટુંબીઓનું ભોજન.

{ ચોથા મુનિનો વૈરાગ્યપ્રસંગ. }

પ્રમાણે વાત કરી.

મઠમાં વસનારા.

ભક્તોનું મંડળ.

ભોજનથી સન્નિ-

પાત અને ઉન્માદ.

“ભાઈ અકલંક! એક મોટા મઠમાં રહેનારા અમે ચટ્ટો^૧ હતા અને મઠમાં આનંદ માની રહેતા હતા. ત્યાં અમારૂં ભક્ત એક કુટુંબ આવી ચઢ્યું. એ કુટુંબમાં અનેક મનુષ્યો હતા પણ એના તંત્રને ચલાવનાર મુખ્ય પાંચ મનુષ્યો હતા અને એ પાંચ મુખ્ય તંત્ર ચલાવનારાઓએ અમારી સાથે એવી રીતે કામ લીધું કે અમને એમ જ લાગે કે એ આખું કુટુંબ અમારૂં હિતસ્વી છે અને અમારા પર પ્રેમ રાખનાર છે. વાસ્તવિક રીતે એ આખું કુટુંબ અમારૂં દુર્મન હતું પણ અમને એમ જ જણાવા લાગ્યું કે જાણે એ કુટુંબ અમારૂં પ્રેમાળ હોય. હવે એ કુટુંબે આવીને વિદ્યાર્થીઓને આદરપૂર્વક જમણુ આપ્યું. એ કુટુંબીઓનો આંતર સદ્ભાવ કેવો છે તે નહિ જાણનારા નવા નવા ભોજનના લોહુપી વિદ્યાર્થીઓ ભોજનનું વારંવાર ભક્ષણ કરીને પેટ ભરવા

૧ ચટ્ટો: પરિવ્રાજક સાધુઓ.

લાગ્યા. પેલા કુટુંબીઓએ પણ પોતાનું ભોજન મંત્રના યોગથી એવું બનાવ્યું કે તેના ઉપયોગથી કેટલાકને તુરત જ સનેપાત ચાલવા માંડ્યો અને વળી કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને તે ભોજન પચતી વખતે ઘણું આકરૂં હોદને ઉન્માદ (ગાંડપણનાં ચિહ્નો) કરનારૂં થઈ પડ્યું. ત્યાર પછી એ ભોજનથી ગળું કંધાઈ ગયું, જીભ કાંટા કાંટાવાળી થઈ ગઈ, (ગળાની) શ્વાસનળીમાંથી ઘોઘરો અવાજ ચાલવો માંડ્યો, તેઓ વિહ્વળ થઈ ગયા અને તેમની સંસાર તદ્દન નાશ પામી હોય તેવું જણાવા લાગ્યું. પછી તાવની પીડાથી તેઓનું આખું શરીર કોઈ વાર બળું બળું થઈ જાય, કોઈ વાર તેઓને શરદી થઈ આવે અને કોઈ વાર તેઓનું ચિત્ત ભ્રાન્ત થઈ જવાને લીધે જમીનપર લોટ્યા કરે—આવા તેમના હાલહવાલ થઈ ગયા. એ બિચારા ચદ્દો સનેપાતના નેરમાં દરદથી કોઈ વાર નકામી પીડા પામે અને કોઈવાર અત્યંત ધુરી સ્થિતિમાં આવી ઝગારા મારે. એમાં જેઓ ભોજનના ભક્ષણથી ઉન્માદને પ્રાપ્ત થયા તેઓ પાપી થઈને દેવની મુનિમહારાજની અને સંઘની નિંદા કરવાનાં કામો કર્યા કરે છે, ઉલટી સુલટી વાતો બોલે છે, દુષ્ટ ચેષ્ટાઓ કરે છે. જે બાપડાઓનું ચિત્ત હણાઈ ગયું હોય છે તેમની કંઈ ચેષ્ટાઓ સારી હોઈ શકે? ખીલ્યો એ ભોજનના દોષથી પશુની પેઠે અધર્મી થયા અથવા ઝેરની અસરતળે તદ્દન મૂઢ જેવા થઈ ગયા.

મહાવૈદ્યની દવાથી આરામ.

મઠવાળાઓને જોઈને ભય,

દીક્ષા અને ઉપદેશકર્તવ્યતા.

“ અહીં સામે સ્વાધ્યાયથી પવિત્ર થયેલા મહાપુરૂષ^૧ દેખાય છે તેમનામાં અતિ વિશુદ્ધ વૈદ્યશાસ્ત્રનો મોટો અતિશય છે. એક વખત એમ બન્યું કે હું મારા સોબતીઓ વચ્ચે સનેપાતની અસર તળે સબ-ડતો હતો તેવામાં એ મહાપુરૂષે મને જોયો, એ મહાત્માને મારા ઉપર દયા આવી, તેમણે પોતાના ઔષધના પ્રયોગથી મારો સનેપાત મટાડ્યો અને તેને પરિણામે મારી ચેતના કાંઈક વધારે સ્પષ્ટ થઈ. મારામાં તે વખતે ખીલ ચદ્દોની સોબતથી ઉન્માદ (ગાંડપણ) હતો તેને પણ ઘણા યત્નપૂર્વક એ મહાત્માએ મટાડ્યો. ત્યાર પછી એ મહાત્માએ જોયું તો તેમને જણાયું કે મારૂં મન કાંઈક સ્વસ્થ થયું હતું અને હું તેમની વાત સમજી શકું તેમ હતું એટલે તેમણે આખું ચદ્દમંડળ ઉન્માદપૂર્ણ અને સનેપાતમાં ગરકાવ હતું તે મને બતાવ્યું. એટલે મેં નજર કરી

૧ આ મુનિ તે શુક્રમહારાજ સામે ધ્યાનસ્થ હતા તે સમજવા.

તો તેઓ અવ્યક્ત સ્વર કરતા, બોલબોલ કરતા અને ઉઘતા તેમજ લવલવ કરતા અને દુઃખમાં ગરકાવ થયેલા દેખાયા-આવું દૃશ્ય જોઈને મને ઘણો ભય થઈ આવ્યો.

“ મહાત્મા મુનિએ મને કહ્યું ‘ભાઈ! જ્યાંસુધી ભોજન કરતો હતો ત્યાંસુધી ભોજનના દોષથી તું પણ એવો જ હતો, અને જો, તારા શરીર ઉપર હજી પણ અજીર્ણના વિકારો થોડા થોડા દેખાય છે; માટે ભાઈ! જે આખતનો હું ઉપદેશ કરું છું તે પ્રમાણે તું નહિ કરીશ તો પાછો ફરી વાર પણ એવાં જ દુઃખમાં ગરકાવ થઈ જઈશ.’ મુનિમહારાજનાં આવાં વચન સાંભળીને, તેમની વાતપર ભરોસો પડેલો હોઈને અને મઠવાસનાં દુઃખના ભયથી ત્રાસ પામીને આ ભોજનના અજીર્ણનું શોધન કરે તેવી દીક્ષા મેં લીધી. હવે આ મહાત્મા મુનીશ્વર મને જે જે ક્રિયા કરવાનો ઉપદેશ આપે છે તે તે સર્વ હું કરું છું—આ મારા વૈરાગ્યનું કારણ છે.”

* * *

અકલંકે મુનિમહારાજની આ વાત સાંભળીને પ્રીતિથી પોતાની આંખો ઊંચી કરી અને પછી તેમને વંદન કરી તે ખીજ મુનિ તરફ ચાલ્યો. મેં અકલંકને પૂછ્યું ‘ભાઈ! આ મુનિએ શું કહ્યું તે મારા સમજવામાં આવ્યું નહિ, માટે એમણે જે કહ્યું તે તું મને સમજાવ.’

* * *

વિસ્તારથી ખુલાસા.

મઠમાં વસનારા અને ભક્તોનું મંડળ.

અકલંકે ખુલાસો કરતાં જણાવ્યું:-

“ ભાઈ ઘનવાહન! આ મુનિમહારાજે સંસારને ચટ્ટના મઠના આકારવાળો જોયો અને તે હકીકત તેમણે એ પ્રકારે નિવેદન કરી. પ્રાણીઓ જૂદાં જૂદાં રૂપ ધારણ કરતા હોય છે તે સર્વ લોહાની સળીઓ જેવા અને અનેક પ્રકારના છે અને એક ધીજ સાથે સંબંધ વગરના હોવાથી તે મઠધારીઓ જેવા છે એમ જણવું.^૧ તે હકીકત આવી રીતે છે—એ જીવોના કોઈ મા નથી, કોઈ બાપ નથી, કોઈ સગા-

૧ મઠમાં રહેનારા પણ એવી જ સ્થિતિના હોય છે. આ મઠ તે શૃંગેરીમઠ જેવા હોય એમ લાગે છે. અથવા કાશીમાં અભ્યાસ સાડ મોટા શાસ્ત્રીઓના મઠો હોય છે તેની સાથે આ ચટ્ટોનો મઠ સરખાવવા યોગ્ય લાગે છે.

સંબંધીઓ નથી અને પરમાર્થથી જોઈએ તો તેમનું કોઈ પણ નથી અને એ સર્વ જીવો પરસ્પર સંબંધ વગરના છે. એની રીતે સંસાર-મટમાં રહેનારા જીવરૂપ ચટ્ટોની પાસે 'બંધહેતુ' નામનું ભક્તકુટુંબ

૧ બંધહેતુ: કર્મબંધના હેતુ જ્યારે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ પ્રાણી કર્મબંધ કરે છે. શાસ્ત્રકાર અનેક જગ્યોએ અને ખાસ કરીને કર્મગ્રંથમાં (જુઓ કર્મગ્રંથ યોથો ગાથા ૫૪-૫૫) ચાર બંધહેતુ કહે છે: ૧ નિશ્ચાત્વ, ૨ અવિરતિ, ૩ કષાય અને ૪ યોગ. અહીં ગ્રંથકર્તા પ્રમાદને પાંચમો હેતુ કહે છે. 'પ્રમાદ' શબ્દ ધણા ગ્રંથમાં વપરાય છે. સાધારણ આજસ કે ધર્મધ્યાન તરફ બેહરકારીને પણ 'પ્રમાદ' કહેવામાં આવે છે અને મધ વિષય કષાય વિકૃયા અને નિદ્રાને પણ પ્રમાદ કહેવામાં આવે છે. આ સર્વનો સમાવેશ ચાર બંધહેતુમાં થઈ જાય છે તેથી પ્રમાદની ખાસ જરૂર લાગતી નથી, છતાં 'સમયમે ગોચમ મકરે પ્રમાદ' એ ગ્રંથમાં પ્રમાદ વાપર્યો હોય તો તેમાં કાંઈ વાંધા જેવું લાગતું નથી. તત્વાર્થના આઠમા અધિકારમાં 'પ્રમાદ'ને બંધહેતુ ઉક્ત ચારની સાથે કહેલ છે. આ ચાર હેતુ અંતરંગ સમજવા. તેની વ્યાખ્યા નિશ્ચય દૃષ્ટિથી થયેલી છે. હવે આપણે ચાર બંધહેતુ વિચારી જઈએ. કર્મબંધના હેતુઓ ધરાવત સમજવામાં આવ્યા હોય તો ભવિષ્યમાં એનાથી ચેતતા રહેવાય તેથી એને ઓળખવાની જરૂર છે. એ ચાર હેતુઓના ઉત્તર ભેદ ૫૭ છે તે આપણે જોઈ જઈએ એટલે બંધહેતુનો ખ્યાલ રખણ થશે.

૧ નિશ્ચાત્વ. પાંચ પ્રકારના છે. (યોથો કર્મગ્રંથ. ગાથા ૫૧)

(૧) આભિચ્છિક-અભ્યાસ સમજણ વગર માત્ર મોટાને માર્ગે ચાલ્યો જાય, સમજણ વગર પોતાનું સાચું માને અને પારકી નિંદા કરે, ધર્મનો કદાચ્છ રાખે અને પરીક્ષા કરે નહિ એ આભિચ્છિક નિશ્ચાત્વ. એના સંબંધમાં ધર્મસંગ્રહ પૃ. ૪૦ ની વાત લક્ષ્યમાં રાખવા જેવી છે. ત્યાં લખે છે કે સમકિતી હોય તે કદિ પણ પરીક્ષા કર્યા વગર કોઈ સિદ્ધાન્તનો પક્ષપાત કરે નહિ, આથી જો કોઈ વ્યક્તિ તત્ત્વપરીક્ષા પૂર્વક એક પક્ષ માનીને અન્ય પક્ષનું ખંડન કરે તો તેને આ નિશ્ચાત્વનો દોષ ન લાગે. કુળાચાર માત્રથી પોતાને જૈન માનીને તત્ત્વની પરીક્ષા ન કરે તે નામમાત્ર જૈન છે પરંતુ વસ્તુતઃ 'આભિચ્છિક નિશ્ચાત્વી' છે. માણસુષ્ 'મુનિ' જેવા પોતાની અશક્તિથી પરીક્ષાની ઓખતમાં ગીતાર્થનો આશ્રય લે તે 'આભિચ્છિક નિશ્ચાત્વી' નથી, કારણ કે ગીતાર્થને આશ્રિત રહેવાથી મીથ્યા પક્ષપાતનો સંભવ નથી રહેતો.

(૨) અનાભિચ્છિક-મધ્યાં દર્શન સારાં છે એમ માને, એક બીજામાં સવિશેષતા શી છે અને શેને લઈને છે તે જાણે નહિ, જાણવાની દરકાર કરે નહિ કે તરફી લે નહિ એ અનાભિચ્છિક. એમાં શુભ-દોષની પરીક્ષાની ગેરહાજરી છે. [ચાલુ.

- (૩) **આભિનિવેશિક**—પોતાની વાત સ્થાપવા સૂત્રાર્થ મરડે, કુયુ-ક્તિએ લગાવે, પોતાને અનુકૂળ આવે એવા પાઠો આગળ કરે, ખીભની અમલ એાછી કરે અને પોતાની માન્યતામાં ભૂલ ભલુ-વામાં આવ્યા છતાં ગમે તે યુક્તિ કુયુક્તિએ પોતાનો કહ્યો ખરો કરવાની ઇચ્છા રાખે એ ‘આભિનિવેશ.’ એના સંબંધમાં ધર્મ-પરીક્ષા ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે “માત્ર ઉપયોગ ન રહેવાને કારણે અથવા માર્ગદર્શકની ગળતીને લઇને કોઇની શ્રદ્ધા વિપરીત થઇ જાય છે તે ‘આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વી’ નથી, કારણ કે યથાર્થ વક્તા મળતાં તેની શ્રદ્ધા તાત્વિક બની જાય છે, અર્થાત્ યથાર્થ વક્તા મળવા છતાં પણ શ્રદ્ધા વિપરીત બની રહે તે દુરભિનિવેશ છે. જો કે સિદ્ધસેન દિવાકર, જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ વિગેરે આચાર્યોએ પોતાના પક્ષનું સમર્થન કરવામાં ધણું કહ્યું છે તો પણ તેમને ‘આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વી’ કહી ન શકાય, કારણ કે પ્રવચનપરંપરાનો આધાર લઇને સાસ્ત્રના તાત્પર્યને પોતાના પક્ષને અનુકૂળ સમજીને પોતાની હકીકતનું તેઓએ સમર્થન કર્યું છે, પક્ષપાતથી નહિ; એથી ઉલટી રીતે જમાલી ઝાણામાહિલ વિગેરેએ સાસ્ત્રના તાત્પર્યને પોતાના અભિપ્રાયથી પ્રતિકૂળ ભલુવા છતાં પણ પોતાના પક્ષનું સ્થાપન કર્યું છે માટે એને આભિનિવેશિક કહેવાય છે.”
- (૪) **સાંશયિક**—ચુરનો યોગ છતાં પોતાને અજ્ઞાની ભણુશે એવા ભયથી સંશય પૂછે નહિ, વિના કારણ અવિશ્વાસ રાખી મનમાં શંકા રાખ્યા કરે એ સાંશયિક મિથ્યાત્વ. શંકા કરવાની કે પૂછવાની સાસ્ત્રકાર મના કરતા નથી, પણ એક શંકા ઉચ્છેદક મિથ્યાત્વના ધરતી હોય છે અને ખીજી જિજ્ઞાસાથી થયેલી હોય છે. ભલુવા માટે ગમે તેવા સવાલો કરવાની ખાસ છૂટ છે.
- (૫) **અનાલોચન**—કોઇ દર્શનને સાઈ ખરાબ ન ભણે, મૂર્છા પામેલાની માફક દર્શન સંબંધી વિચાર જ ન કરે, કરવા બેઠેલી શક્તિ જ ન હોય, સંસારમાં પડચો રહે અને રખજા કરે. એકેન્દ્રિયાદિક છવાને ખાસ કરીને આ મિથ્યાત્વ હોય છે.

૨ અવિરતિના ખાર ભેદ છે:-

મનથી કર્મબંધનો હેતુ ભલુવા છતાં હિંસા વિગેરે પાપોનો સંકલ્પ કરવો તે મનની અવિરતિ છે. પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયોને સંસારના હેતુ ભલુવા છતાં પોતપોતાના વિષયોથી ઇન્દ્રિયોને નિવર્તાવવાના પરિણામ ન કરે તે પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ છે. છકાય-એટલે પૃથ્વી-કાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય અને ત્રસકાય (જે ત્રણ ચાર પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા હોય) સંબંધી હિંસા સંસારહેતુ છે એમ ભલુતાં છતાં હિંસા કરે; તેવી જ રીતે મન, ઇન્દ્રિય અને છકાય સંબંધી

[ચાલુ.

બીજા મૃષાવાદ વિગેરે દોષો સેવે એ અવિરતિ સમજવી. એમાં અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિ સહ સ્વરૂપ જાણે પણ વિરમે નહિ અને મિથ્યાવાસમાં રહેલા તો જાણે પણ નહિ અને વિરમે પણ નહિ. આવી રીતે મન ઇન્દ્રિય અને કાય સંબંધી ચાર પ્રકારની અવિરતિ છે.

૩ કષાય. એના અંધહેતુને અંગે ૨૫ ભેદ છે:—

ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ, એ દરેકના ચાર ભેદ: અનંતાનુ-
બંધી, અપ્રત્યાખ્યાની, પ્રત્યાખ્યાની અને સંજ્વલન.

‘અનંતાનુબંધી’ ક્રોધાદિ ચાર ભવજ્વલ સુધી રહે, અત્યંત તેજવાળા હોય, પ્રાણીને મિથ્યાત્વમાં જ રાખે, સમ્યક્ત્વનો ઘાત કરે, તેને ન આવવા દે, નરકે લઈ જાય.

‘અપ્રત્યાખ્યાની’ ક્રોધાદિ ચાર એક વર્ષ સુધી રહે, કાંઈક ઓછા તેજવાળા હોય, પ્રાણીને અજ્ઞમાત્ર પણ વિરતિ ન આવવા દે, તિર્યંચ બનાવે.

‘પ્રત્યાખ્યાની’ ક્રોધાદિ ચાર ચાર માસ સુધી રહે, ઓછા તેજવાળા હોય, પ્રાણીને સર્વવિરતિ ન આવવા દે, મનુષ્યગતિએ ખેંચી જાય.

‘સંજ્વલન’ ક્રોધાદિ ચાર પંદર દિવસ સુધી રહે, અદ્ય તેજવાળા હોય, પ્રાણીને યથાખ્યાત (ઉત્કૃષ્ટ) ચારિત્ર આવવા ન દે, દેવ-ગતિનું કારણ બને.

એ ચાર વિભાગના ક્રોધ માન માયા લોભની સરખામણી વિસ્તારથી પ્રથમ કર્મગ્રંથ (ગાથા ૧૯-૨૦)માં કરી છે તે વાંચવા યોગ્ય છે. આવી રીતે ચાર ચાર પ્રકારના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભથી ૧૬ ભેદ કષાયના થયા. ત્યાર પછી કષાયના કારણ ભૂત નવનો-કષાય આવે છે.

હાન્ય-સકારણ કે અકારણ હસતું આવે, ભાંડ વિગેરેની ચેષ્ટા ભેદ હરતી જવાય તે.

રતિ-સકારણ કે વિનાકારણ ઇન્દ્રિય અનુકૂળ વિષયો પામી તેમાં રાગે તે.

અરતિ-ઇન્દ્રિય પ્રતિકૂળ વિષયો મળતાં ચિત્તનો હૃદય થાય તે.

સોહ-ઇષ્ટવિયોગપ્રસંગે અથવા વિનાકારણ દિલગીરી થાય તે.

ભય-અન્ય દેવ મનુષ્ય કે તિર્યંચને ભેદ કારણે કે વિનાકારણ ભય થાય તે.

દુર્બંધા-દુર્ગંધવાળા પદાર્થને ભેદને સૂઝ ઉપજે તે.

પુરૂષવેદ-સ્ત્રીને ભોગવવાની ઇચ્છા થાય તે.

સ્ત્રીવેદ-પુરૂષને ભોગવવાની ઇચ્છા થાય તે.

નપુંસકવેદ-સ્ત્રીપુરૂષ બન્નેને ભોગવવાની ઇચ્છા થાય તે.

આવી રીતે કષાયના સોળ અને નોકષાયના નવ મળી કુલ ૨૫ ભેદ થયા.

[ચાલુ.

આવે છે. અંધહેતુઓ વિચિત્ર પ્રકારના હોય છે અને ઘણા હોય છે, પણ એ સર્વનો સંગ્રહ કરનાર મુખ્ય પાંચ હેતુઓ છે અને તેથી એ અંધહેતુ કુટુંબનું તંત્ર ચલાવનાર પાંચ માણસ કહેવામાં આવ્યા છે: કારણ કે પ્રમાદ, યોગ, મિથ્યાત્વ, કષાય અને અવિરતિ આ પાંચ જીવને કર્મબંધના હેતુ છે એમ જાણવું. આ પ્રાણીમાં મોહરાજનું જોર એટલું બધું હોય છે કે તેના સામર્થ્યથી એને મોહરાજનું જ ખરે-ખરું હિત કરનાર છે એમ લાગે છે અને જો કે એ કુટુંબ એને કર્મ-બંધનું હેતુભૂત છે છતાં મોહરાજની અસરથી એ પોતાને ખરેખર

૪. યોગના ૧૫ ભેદ છે.

મનોયોગના ચાર ભેદ.

સત્ય મનોયોગ. (સાચા વિચાર કરવા તે યથાર્થ સ્વરૂપ વિચારણા.)
અસત્ય મનોયોગ. (અશુભ ખોટા વિચાર કરવા તે. અયથાર્થ સ્વરૂપ વિચારણા.)

મિશ્ર મનોયોગ. (કંઈક યથાર્થ કંઈક અયથાર્થ વિચારો કરવા તે.)
અસત્યામૃષા મનોયોગ. (જેમાં સત્ય અસત્યની બાબત જ ન હોય. સાદા વિચારો, ચાલુ બાબતો, જેમકે વ્રણને જે પાંચ યાચ. તેમાં શુભ અશુભનો સવાલ જ નથી.)

વચનયોગના ચાર ભેદ.

સત્ય વચનયોગ, અસત્ય વચનયોગ, મિશ્ર વચનયોગ અને અસત્યા-મૃષા વચનયોગ. ઉપર પ્રમાણે.

કાયયોગના સાત ભેદ.

ઔદારિક કાયયોગ. (ઔદારિક શરીરનો યોગ. આપણાં શરીરો ઔદારિક કહેવાય છે.)

ઔદારિક મિશ્ર કાયયોગ. (ઔદારિકનો અન્ય શરીર સાથે યોગ.)

વૈક્રિય કાયયોગ. (દેવતા નારકીનાં શરીરો તેમજ લખ્વિયંત જીવનાં શરીરો.)

વૈક્રિય મિશ્ર કાયયોગ. (વૈક્રિયનો અન્ય સાથે યોગ.)

આહારક કાયયોગ. (લખ્વિધવાન, ચૌદપૂર્વી તથા તીર્થંકરની ઋષિ દેખવા અથવા સંસય દૂર કરવા એક હાથનું શરીર કરે તે.)

આહારક મિશ્ર કાયયોગ. (એ આહારક શરીરનો અન્ય સાથે યોગ.)

કાર્મણુ કાયયોગ. (કર્મ પ્રકૃતિરૂપ શરીરનો યોગ.)

એ રીતે યોગના પંદર પ્રકાર છે.

પાંચ કુટુંબીઓ કહેવામાં આવ્યા તે આ પ્રમાણે પ્રમાદ, મિથ્યાત્વ, અવિરતિ કષાય અને યોગ સમજવા. એ પાંચ કુટુંબીઓ આ પ્રાણીને ભોજન આપી ઉન્માદ કરાવે છે.

હિત કરનાર હોય એમ તે માને છે. વાસ્તવિક રીતે એ કુટુંબીઓ (અંધહેતુઓ) આ પ્રાણીના ખરેખરા દુરમન છે અને દુરમનતું જ કામ કરે છે છતાં આ મંદબુદ્ધિવાળા પ્રાણીઓ (વિદ્યાર્થીઓ-મઠવાસીઓ) તેને દુરમન તરીકે ઓળખતા નથી.

ભોજનથી સન્નિપાત.

“ જેવી રીતે કુટુંબીઓએ મઠવાસીને ભોજન આપ્યું હતું તેવી રીતે આ પ્રાણીની કોણપતા વધારે તેવું ચિત્રવિચિત્ર પ્રકારનું સુંદર ભોજન આ પ્રાણીને માટે મોહરાજની આજ્ઞાથી તૈયાર થાય છે. એ ભોજનને મહામોહ પોતે મંત્રી આપે છે અને એની ખાસીઅત પ્રથમ તો જ્ઞાનને આવરણ કરવાની હોય છે. એ ભોજનને પેલું અંધ-હેતુ કુટુંબ તૈયાર કરે છે. મોહથી અત્યંત આસક્ત થયેલા જીવો મઠના ચંદ્રો સમાન હોઇ એ ભોજનને મેળવીને તેનાથી પોતાના આત્માને ઠાંસી ઠાંસીને ભરે છે અને એનું પરિણામ શું થશે તેનો તે વખતે જરા પણ વિચાર કરતા નથી, જાણતા પણ નથી. આવા કુભોજનતું જે પરિણામ થાય, તેને લઇને જે અજ્ઞાન થાય તેનું નામ ‘અનભિ-ગ્રહ મિથ્યાત્વ’^૧ નામનો સનેપાત કહેવામાં આવેલ છે.

સન્નિપાતની અસર.

“ આ પ્રાણીઓ મહા અંધકારરૂપ મિથ્યા જ્ઞાનમય ભાવ સન્નિ-પાતની અસર તળે હોઇને એકેન્દ્રિય અવસ્થામાં લાકડાની જેમ તદ્દન શેષા વગરના પડી રહે છે; બેદ્દિય અવસ્થામાં તેમનો અવાજ વ્યક્ત થઇ શકતો ન હોવાથી ઘોઘરો અવાજ કરતા તેઓ જણાય છે; તે-દ્દિય અવસ્થામાં અહીં તહીં જમીનપર લોટયા કરે છે; અઉરિન્દ્રિય અવસ્થામાં ઝગારા મારે છે; અસંજી પંચેન્દ્રિયનો આકાર ધારણ કરીને પીઠા પામવાની શેષા કરે છે; ગર્ભજ પંચેન્દ્રિયનો આકાર ધારણ કરીને જેમ તેમ ઝગારા મારે છે; અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં હોય ત્યારે

૧ જુઓ નોટ પૃ ૧૬૯૧ નો સરઆતનો વિભાગ. સર્વને સાદ માનવામાં સનેપાતના સર્વ યાગા પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. અસરો નીચે વર્ણવી છે.

૨ અપર્યાપ્ત: પર્યાપ્તિ છ છે: આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય, શ્વાસોશ્વાસ, ભાષા અને મન. ઉત્પત્તિ સમયે જીવ આવીને પ્રથમ આહાર લે છે, પછી શરીર પર્યાપ્તિ બંધાય છે અને ત્યાર પછી ઇન્દ્રિય વિગેરે પર્યાપ્તિઓ મેળવે છે. એમાં એકેન્દ્રિયને પ્રથમની ચાર પર્યાપ્તિ હોય છે, બે ત્રણ અને ચાર ઇન્દ્રિયને પ્રથમની પાંચ પર્યાપ્તિ હોય છે અને પંચેન્દ્રિયને છએ પર્યાપ્તિ હોય છે. પોતાને યોગ્ય પર્યાપ્તિ પૂરી ન કરે ત્યાં સુધી પ્રાણી ‘અપર્યાપ્તો’ કહેવાય છે.

ફાઇ અથવા ગળાવાળા દેખાય છે; નારકીમાં અનેક પ્રકારના દુઃખોથી ત્રાસ પામેલા હોઈને આકુળવ્યાકુળ સ્થિતિમાં તેમની જીભે જાણે કાંટા થઈ ગયા હોય તેમ દેખાય છે; નારકીમાં સખત તાપવડે ત્રાસ પામે છે; તે નારકીઓમાં જ ઠંડીની સખત પીડાઓથી હેરાન થાય છે; જનાવરના અવતાર પામીને કાંઈ વિચાર જ કરી શકતા નથી; મનુષ્યનો ભાવ (જન્મ) પામીને વારંવાર વધારે મોહ પામે છે; દેવ અવસ્થામાં મહામોહની નિદ્રામાં પડી જઈ વખત પૂરો કરી નાખે છે અને સર્વ અવસ્થામાં ધર્મની સંજ્ઞા વગરના થઈ જાય છે. આવી રીતે જીવના સંબંધમાં મિથ્યા અજ્ઞાનના અંધકાર રૂપ અત્યંત ભયંકર સન્નિપાત થઈ આવ્યો છે અને તેને ઉત્પન્ન કરનાર એવું કર્મભોજન કારણ રૂપ છે એમ તારે સમજવું.

ઉન્માદની અસર.

“વળી નારકી તિર્યચ મનુષ્ય અને દેવગતિમાં વર્તનારા ઘણાએ પ્રાણીઓને અકલ્યાણુ ભોજનને પરિણામે મનમાં સર્વજ્ઞ શાસનથી વિપરીત અભિનિવેશ^૧ થઈ જાય છે તેની અસર તળે તેઓ રાગદ્વેષ-મોહથી દૂષિત થયેલને પરમાત્મા ગણે છે આત્માને તેઓ ‘એકાન્ત નિત્ય માને છે, અથવા તેને ક્ષણિક^૨ માને છે, અથવા તેને સર્વગત^૩ માને છે, અથવા આત્માને પંચભૂતાત્મક^૪ માને છે, અથવા તેને ‘શ્યામા નામના ધાન્ય અથવા ચોખા જેવડો માને છે; વળી એની અસરતળે ‘સૃષ્ટિ-

૧ આગ્રહ સાથે અજ્ઞાન જન્ય નિર્ભય (એક પ્રકારનું મિથ્યાત્વ). બુદ્ધિ મોટા. પૃ. ૧૬૯૧.

૨ આત્માને એકાંત નિત્ય અદ્વૈતવાદીઓ માને છે.

૩ આત્માને ક્ષણિક ખૌષી માને છે.

૪ આત્માને-એકજ આત્માને સર્વગત માનવાનો સિદ્ધાન્ત વિશિષ્ટ અદ્વૈત મતનો છે.

૫ લૌકાયતિક-આર્વાક મતવાળા આત્માને પંચભૂતસમૂહ માને છે એ પંચભૂત છૂટા પડે એટલે મરણ ધાય છે અને ત્યાં સર્વ વાતનો છેડો આવી જાય છે,

૬ શ્યામાક-અડદનું નામ છે. અમુક કદનો આત્મા દ્વૈત મતવાદીઓ માને છે. અથવા ‘સામા’ નામનું અનાજ યાય છે. ઉપનિષદમાં આત્મા તંદુલ જેવડો માન્યો છે. પુણ્યદારણ્યક ૫-૬ અને છાંદોગ્ય ઉપનિષદ ૧૪-૩.

૭ સૃષ્ટિવાદ-આ સૃષ્ટિ ઇશ્વરે ણનાવી છે, તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલે છે અને તેમની ઇચ્છાથી તેનો લય યાય છે. ઇશ્વરેચ્છા અને જગત્કર્તૃત્વનો આખો સવાલ આ સૃષ્ટિવાદમાં સમાઈ જાય છે.

વાદ વિગેરેનો સ્વીકાર કરવામાં આવે છે અને બાકીના તત્ત્વોને પણ ઉલટાવી સુલટાવી નાખવામાં આવે છે. આતું નામ અભિગ્રહ કરેલા મિથ્યાદર્શન રૂપ કર્મભોજનની અસરથી થયેલ ઉન્માદ કહેવાય છે; કારણ કે એ ઉન્માદથી ત્રાસ પામેલા (હણાયલા) ચિત્તવાળા તેઓ સાચા શુદ્ધ માર્ગને દૂષણુ આપવા વડે જાણે પ્રલાપ (બડબડાટ) કરતાં હોય તેવા દેખાય છે, આખા તપમાર્ગને ઉડાવવા વડે જાણે હસતાં હોય તેમ દેખાય છે, પોતાની મરજીમાં આવે તેવું વર્તન કરવાનો ઉપદેશ આપવા વડે જાણે નાચ કરતાં હોય એમ દેખાય છે, આત્મા નથી પરલોક નથી પુણ્ય નથી પાપ નથી એમ બોલતાં જાણે કૂદતાં હોય એમ દેખાય છે, સર્વસમતના જાણુકાર પુરૂષોથી જ્યારે તેઓ હાર પામી જાય છે ત્યારે જાણે રડતાં હોય એમ દેખાય છે અને પોતાના તર્કના ડાંડીઆવડે^૧ નગાડે વગાડતાં જાણે ગાયન કરતાં દેખાય છે.^૨ આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી—

इति नर्तनवल्लगनगानपरा हसनप्रविलापसरोदनकाः ।

ननु भद्र ! भवन्ति जिनेन्द्रमताद्विपरीतदृशो ग्रहरूपधराः ॥

“જૈનેન્દ્ર મતથી વિપરીત દૃષ્ટિ રાખનાર અને ગ્રહતું રૂપ ધારણુ કરનારા લોકો આવી રીતે નાચ, કૂદન અને ગાયન કરવામાં તત્પર થાય છે અને હસન બડબડાટ અને રૂદન કરનારા થાય છે.

“એ સર્વ પ્રાણીઓ કર્મરૂપ વિષની અસરથી શેપાયલા દેખાય છે અને તેઓની ધર્મની સંજ્ઞા તદ્દન નાશ પામી ગયેલી હોય એમ જાણાય છે—એમાં જરા પણ સંશય નથી.

વૈદ્યમુનિ ગુરૂ.

“એ મુનિએ કહું હતું^૩ કે ત્યાર પછી આ સામે બેઠેલા મહાત્મા ગુરૂએ વૈદ્યકશાસ્ત્રમાં ઘણો પ્રયત્ન કર્યો અને અત્યંત કૃપાવાળા થઈને ભયંકર સન્નિપાતની અસરથી મને મૂકાવ્યો અને તેમ કરવા માટે

૧ ઢુંડોલક—આનો અર્થ ‘કામઠી’ સારંગી વિગેરે વગાડવાની ધતુ: પણ થાય છે.

૨ ઉન્માદની નિશાની છ બતાવી: પ્રલાપ (બડબડાટ), હાસ્ય, નાચ, વલ્લગન, રૂદન અને ગાયન. પ્રસંગ વગર—કારણુ વગર—હેતુ વગર એ સર્વ ક્રિયા થાય ત્યારે તેનું નામ ઉન્માદ કહેવાય છે. આ છ પ્રકારના ઉન્માદ ઉપર બતાવ્યા.

૩ શરૂઆતમાં આ વાર્તા ચોથા મુનિએ પોતાનું વૈરાગ્યધારણુ કહેતાં કહી હતી, તેનો ઉપનય ઉતારતાં અકલંક સ્વરૂપદર્શન ધનવાહન પાસે કરે છે. જ્ઞાં-સારીજીવ પોતાનો અનુભવ સદાગમ સમક્ષ કહી બતાવે છે.

તેમણે પોતાના ઔષધોનો મારા ઉપર પ્રયોગ કર્યો તે સર્વ વાત બરાબર બંધબેસતી આવે છે તે તું સાંભળ:-એ મહાત્મા મુનિઓ સ્ત્રી-પુત્રવૈદ્ય માટે ઘણા પ્રયત્ન કરતાં હોય છે અને પોતે જાતે નિષ્ણાત હોઈ સંસારની અંદર રહેનારા સર્વ પ્રાણીઓનાં સ્વરૂપને બરાબર જાણી શકે છે. એવી રીતે જ્યારે વાધિવ્રતને એ વૈદ્યરાજે તપાસે છે ત્યારે તેઓને જણાય છે કે પ્રાણીઓ કર્મભોજનથી થયેલા સનેપાતની અસરથી પીડાય છે. આવા અવલોકનને પરિણામે તેઓને પ્રાણી ઉપર બહુ જ ક્રૂણા આવે છે. પછી એ ભાગ્યશાળી મહાત્માઓ કેવા ઉપાયથી આ પ્રાણીઓને સંસારના ક્લેશથી મુક્ત કરી શકાય તેનો વિચાર કરે છે. આમ હોવાથી તે પ્રાણીઓ મુનિમહારાજની નિંદા કરે, તેઓ સામે ક્રોધ કરે, અથવા તેમને મારે કૂટે તો પણ તે મહાસત્ત્વોને તેથી જરા પણ ક્રોધ ઉત્પન્ન થતો નથી, તેઓ તો વિચાર કરે છે કે એ બાપડા (પ્રાણીઓ) કર્મસનેપાતથી અત્યંત પીડા પામતા દેખાય છે, મિથ્યાત્વરૂપ ઉન્માદથી તપી ગયેલા દેખાય છે, પોતાના પાપરૂપ ઝેરથી મૂર્છા પામેલા જણાય છે, સર્વદા દુઃખના ભારથી દબાઈ ગયેલા જોવાય છે, અને વિશુદ્ધ ધર્મની ચેષ્ટા નાશ પામી ગયેલા દેખાય છે, તેમ હોવાથી પરવશ પડેલા તેઓ નિંદા આક્રોશ કે મારકૂટ કરે તો તેના ઉપર કયો ડાહ્યો માણસ કોપ કરે? કૃપા કરનારા માણસો-કરૂણારસિક જીવો દુઃખ ઉપર ડામ દેતા નથી, ધા ઉપર મીઠું મૂકતા નથી.

“વળી તેઓ વિચાર કરે છે કે એ પ્રાણીઓ કર્મથી ઘેરાયલા હોઈ બાપડા દયાને પાત્ર છે એટલું જ નહિ પણ વિવેકી વિચારવંતોને તેઓ સંસારથી ઉદ્દેગ કરાવનાર પણ થઈ પડે છે, તે આવી રીતે: સંસારમાં અહીં તહીં ફરનારા જીવોને વસ્તુતઃ સનેપાતના ચાળા કરનાર અને એવી રીતે ગાંડા થયેલા અથવા ઉન્માદ પામેલા જોઈને જિનૈદ્રમત દ્વારા કથિત સ્વરૂપ સમજનાર ડાહ્યા માણસને મનમાં એમ થાય છે કે અરેરે! મનુષ્યપણું પામ્યા છતાં પણ આ બાપડાની આવી સ્થિતિ થઈ એ ઘણું ખોટું કહેવાય. એવી સનેપાત અને ઉન્માદની અસરતળે સંસારના જીવોનો સંચાર જોઈને પછી સંસારકારાગૃહ ઉપર કોને પ્રેમ આવે? અને તેમાં પણ તે સ્વરૂપ સમજ્યો હોય તેને તો એ વાતમાં આનંદ કેમ જ આવે?”

૧ નિષ્ણાતા અસાધારણ સંપૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરનાર. (expert)

ગુરૂની કરૂણા.

“ આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી કરૂણાચુક્ત ચિત્તવાળા ગુરૂમહારાજે પેલા મુનિ (ચોથા) ને તે વખતે સનેપાતની અસરથી અનેક પ્રકારની પીડા પામતા હતા તેને યોધ પમાડ્યો. ને મહાત્મા ગુરૂમહારાજે આ એક ચટ્ટ (મઠવાસી) નેવા પ્રાણીને પોતાના વચન-અમૃતરૂપ ઔષધવડે સાધુ બનાવી સ્વસ્થ કર્યો, સનેપાતની અસરથી મુક્ત કર્યો, તે ખરેખર મોટા વૈદ્ય ગણાય.

અવલોકના અને સદ્ગ્જ્ઞાન.

“ ત્યાર પછી એમ કહેવામાં આવ્યું હતું કે ‘ મારામાં તે વખતે બીજા ચટ્ટોની સોખતથી ઉન્માદ (ગાંડપણ) હતો, તેને પણ ઘણા યત્નપૂર્વક એ મહાત્માએ મટાડ્યો-એ હકીકત આવી રીતે સમજવી. એ ગુરૂમહારાજે પ્રથમ તો મોટા ખાધરાપણાનો આકાર ધારણ કરનાર ‘આભિગ્રાહિક મિથ્યાત્વનો અજ્ઞાનીઓને યોધ કરવા દ્વારા નાશ કરીને પછી અન્ય તીર્થાઓના સંબંધમાં આવીને ઉન્માદ નેવા અભિનિવેશો થયા હતા તેનો પણ ક્ષય કર્યો. પ્રથમ અજ્ઞાનદશામાં પ્રાણી હોય છે ત્યારે તે વરિલને માર્ગે ચાલ્યો જાય છે, પછી બધાં દર્શનને સારાં માને છે અને પછી પોતાની વાતને કુચુક્તિથી સાચી કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આ સનેપાત અને ઉન્માદ છે. ત્યાર પછી આ પ્રાણી સમ્યગ્ભાવમાં આવે છે ત્યારે તેને તે ચટ્ટોના મઠનો આકાર ધારણ કરનાર (આ) સંસારનો વિસ્તાર ગુરૂમહારાજ સમજાવે છે અને આખો સંસાર કેવો છે તે તેને બતાવે છે; તે વખતે આ પ્રાણી જુઓ છે કે જેમ મઠમાં ચટ્ટો રહે છે તેમ સંસારમાં પ્રાણીઓ રહે છે અને કર્મ-ભોજનના દોષથી તેઓ સનેપાતથી પીડાય છે અને ઉન્માદની અસર તળે હેરાન થાય છે. તેઓની આવી સ્થિતિ જોઈને-તેઓને દુઃખના ભારથી ભરેલા મોટેથી રાડો પાડતા અને કેડમાં ચક્રૂર થયેલા જોઈને અને તેઓને ગમે તેમ બકબકાટ કરતા જોઈને આ પ્રાણીને મહા ભય થાય છે.

“ ત્યાર પછી એ મુનિએ પોતાના ગુરૂને કહ્યું ‘ ત્યાર ગતિવાળા સંસારમાં સર્વ પ્રાણીઓ આપે મને બતાવ્યા તે સર્વ તો ઘણા દુઃખી દેખાય છે અને તેમને જોઈને મને ઘણો ઉદ્વેગ થાય છે.’ તેને મહાત્મા ગુરૂએ ઉત્તર આપ્યો ‘ ભાઈ! આ સર્વ પ્રાણીઓ દુઃખસમૂહમાં રૂંધી

ગયેલા અને રક્ષણથી રહિત દેખાય છે તેવો જ ભદ્ર ! તું પણ પૂર્વ હતો. અને વળી જે તારા શરીર ઉપર કર્મનું અણર્ણુ અત્યારે પણ દેખાય છે તો તેને પચાવવા માટે હું તને જે ક્રિયા બતાવું તે તું કર. અને વળી ભાઈ ! તને હું જણાવું છું કે મારી એ સુંદર ક્રિયાને તું નહિ કર તો સંસારમાં ફરીવાર પણ દુઃખઅસ્ત થઈશ,

જ્ઞાનનું ફળ.

“ શુદ્ધમહારાજે ઉપર પ્રભાણે વચન કહ્યાં તે સાંભળીને શુદ્ધ પાસે એ મુનિએ જૈનેંદ્ર મતની દીક્ષા લીધી અને શુદ્ધમહારાજે જે ક્રિયાનું આસેવન બતાવ્યું તે સર્વ બરાબર કર્યું. હવે અત્યારે એ કર્મભોજનથી થયેલું અણર્ણુ ઓછું કરતો રહે છે. આવી રીતે મુનિએ પોતાને વૈરાગ્ય થવાનું કારણ આપણી પાસે કહી સંભળાવ્યું.

દીકા અને વિવેચન.

“ ભાઈ ઘનવાહન ! માત્ર આ સાધુ મહારાજ જ આ સંસારમાં કર્મઅન્નથી થયેલા અણર્ણુથી પીડા પામેલા છે એમ ન સમજતો. આપણે સર્વ પણ એવી જ પીડા ભોગવીએ છીએ એમ તારે સમજવું. મનુષ્યભાવ પ્રાપ્ત કરીને આપણા જેવાએ પણ કર્મરૂપ અણર્ણુનું શોધન કરવું જોઈએ અને તેમ કરવા સાફ આપણે દીક્ષા લેવી જોઈએ.”

અગૃહીતસંકેતા ! તે અવસરે મારામાં તો કર્મનો ભાર ઘણો વધારે હોવાથી અકલકે મને જે વિચારો બતાવ્યા તે કાંઈ મને રૂઝ્યા નહિ અને મેં તો તેની અવગણના જ કરી.

પ્રકરણ ૬ કું.

ચાર ંયાપારી કથાનક.

{ પંચમ મુનિ વૈરાગ્યપ્રસંગ. }

સં સારીશ્વ પોતાનું ચરિત્ર સદાગમ સમક્ષ આગળ કહે છે, અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને તે બોલે છે અને પ્રજા-વિશાલા તેમજ ભવ્યપુરુષ તે સાંભળે છે. સંસારી-શ્વ આગળ કહે છે.—

હે અગૃહીતસંકેતા ! હું (ઘનવાહન) અને અકલંક મારો મિત્ર ત્યાર પછી નશ્વકમાં બેઠેલા પાંચમા મુનિ પાસે ગયા, તેમને વંદન કરીને અત્યંત ઉદાર શુદ્ધિવાળા મારા મિત્ર અકલંક સાથે હું તેમની સામે બેઠો. મુનિરાજે અમને સામાન્ય પ્રકારે દેશના આપી તે અમે સાંભળી અને ત્યાર પછી અકલંક અને મુનિરાજ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઈ:—

અકલંક—“ બાળવયમાં આપે આપી આકરી દીક્ષા લીધી છે તે બેઠને મને સહજ કૌતુક થાય છે; આપને આવી દીક્ષા લેવાનો શો પ્રસંગ અન્યો તે આપ મને જણાવવા કૃપા કરો.”

મુનિ—“ ભાઈ ! આ દૂર ગુરુમહારાજ બેઠા છે તેમણે મને એક કથા કહી તે સાંભળીને મને વૈરાગ્ય થયો અને મેં દીક્ષા લીધી.”

અકલંક—“ મહારાજ ! જે કથા આપને આવા અનુપમ વૈરાગ્યનું કારણુ થઈ પડી તે કથા મારા ઉપર કૃપા કરીને મને જરૂર સંભ-ળાવો. મને લાગે છે કે એ કથા ઘણી સાંભળવા જેવી હશે. આપ તેટલા માટે મારી પર મહેરબાની કરો.”

મુનિ—“ એમાં કાંઈ વાંધા જેવું નથી, સાંભળ. ગુરુમહારાજે મને કથા કહી તે નીચે પ્રમાણે હતી.”

* * *

* * * *

ચાર વ્યાપારી કથાનક.

વસંતપુર નગરમાં ઘણા સાર્થવાહો (મોટા વેપારીઓ) રહેતા હતા. તેમાં ચાર સાર્થવાહુપુત્રોને અંદર અંદર ઘણો સ્નેહ હતો અને પ્રીતિને પરિણામે તેઓ એક બીજાના પરમ મિત્રો થયા હતા. વેપારીના છોકરાઓ અને સમુદ્રને કાઠે રહેનારા એટલે તેમને વેપાર કરવાની ઘણી ઇચ્છા થતી હતી, તેથી તેઓ અનેક આવર્તો જળચરો અને ખીલ અનેક પ્રકારના સેંકડો ભયોથી ભરેલા સમુદ્રને ઓળંધીને વેપાર કરવા માટે રત્નદ્વીપે ગયા. એ ચારે મિત્રોનાં નામો અનુક્રમે ચાડૂ, યોગ્ય, હિતગ્ન અને મૂઠ હતાં. આ નામ બરાબર ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે, કારણ કે જેવા તેઓ નામે હતા તેવા જ તેઓ કાર્ય પણ હતા, મતલબ તેમનાં નામને સાર્થક કરે તેવી પ્રકૃતિના તેઓ હતા, તે હવે પછી કહેવાની વાર્તા ઉપરથી તમારા સમજવામાં

આવી જશે. રત્નદ્વીપ સર્વ રત્નોની ખાણ કહેવાય છે,
રત્નદ્વીપ. પરંતુ પુણ્ય વગર એ દ્વીપે જવાનું પણ બની શકતું નથી. એ દ્વીપ ઘણો સુંદર છે અને ભાગ્યવાનને જ

તે પ્રાપ્ત થાય છે. છતાં ત્યાં પણ ઉપાય કર્યા વગર-મહેનત કે પ્રયત્ન કર્યા વગર રત્નના ઢગલા મળી જતા નથી. સામે ભોજન આવી પડેલું હોય તો પણ જો પ્રાણી પોતાનો હાથ ન હલાવે તો ભોજન ખાઈ શકતો નથી.

ચાર વ્યાપારી અને રત્નો.

હવે ચાડૂએ તે રત્નદ્વીપે જઈને ખીલ કોઈ પણ ધંધાને દૂર ચૂકી દીધા. એણે તો શુદ્ધ મનથી રત્નો એકઠાં કરવાનો આરંભ ઉઘોગ. અને ત્રહણુ કરવાનો જ ધંધો માંડ્યો અને ખીલ કોઈ પણ આકાંક્ષા કે ઇચ્છાને માર્ગ આપ્યો નહિ. એ ચાડૂ જાતે ઘણો વિચક્ષણુ હતો તેથી જૂદા જૂદા ઉપાયો કરીને ત્યાંના લોકોને પોતાના તરફ આકર્ષતો હતો અને દરરોજ નવાં નવાં રત્નો એકઠાં કરતો જતો હતો. એ દૃઢ નિશ્ચયવાળા નરોત્તમે થોડા વખતમાં પોતાના આખા વહાણુને મહા મૂલ્યવાળાં રત્નોથી ભરી દીધું. એવું કારણુ એ હતું કે એક તો એને પોતાને જ રત્નની પરીક્ષા હતી, તેથી રત્નના શુણ્ડોષ બરાબર જાતે જ જાણતો હતો અને ખીલુ તેને

ઉદ્યાન વિગેરેમાં ફરવા જવાનો કે ખીલ રીતે વખત નકામો ગાળવાનો જરા પણ શોખ જ નહોતો. આવી રીતે ચાર મુંદર જ્ઞાન (સ્વ-પરીક્ષા) અને સદાચાર પરાયણતાથી (ચારિત્ર) સ્વદ્વીપમાં રહીને આખો વખત યોતાનો ખરો સ્વાર્થ સાધતો રહ્યો અને તેણે સ્વદ્વીપમાં આવવાનો યોતાનો હેતુ સફળ કર્યો.

ખીલે યોગ્ય નામનો સાર્થવાહપુત્ર જે ચારનો મિત્ર હતો તેણે પણ સ્વ મેળવવાની ઇચ્છાથી થોડો થોડો વેપાર યોગ્યનું કોલક. સ્વદ્વીપમાં ફરવા માંડ્યો પણ એમાં તદ્દાવત એટલો હતો કે એને વાડી ઉદ્યાનમાં ફરવા ફરવાનું થોડું કોનુક થયા કરતું હતું. એને સ્વની પરીક્ષા તો હતી તેથી તે દરેક સ્વના સુખદોષ જાણતો હતો, પરંતુ વચ્ચે વચ્ચે વાડી ઉદ્યાનમાં રમત ગમત કરવાના શોખમાં પડી જતો હતો તેથી તેની શક્તિ નરમ પડી જતી હતી. એવા શોખને પરિણામે તે દરરોજ બાગમાં ફરવા જતો હતો, વનખંડેમાં રખડવા જતો હતો, વાડીમાં લટાર ખાવા જતો હતો અને સરોવર જોવા જતો હતો અને એ હકીકતને લઈને એના કેટલાક દિવસો નકામો ચાલ્યા જતા હતા. વળી કોઈ કોઈ વાર એને મનમાં ચારનો ભય થઈ આવતો હતો કે રખેને તે ઠપકો દેશે, ત્યારે વળી અંતઃકરણના આદર વગર સ્વ તરફની વેડથી કરે તેમ વચ્ચે વચ્ચે તે સ્વો પણ થોડાં થોડાં એકઠાં કરતો જતો હતો. આવી રીતે યોગ્ય ત્યાં ઘણો વખત રહ્યો ત્યારે એણે સારાં માણુકો માત્ર થોડાં એકઠાં કર્યાં. એને કુતુહલ જોવામાં ઘણો પ્રેમ હોવાને કારણે એ મહા મૂલ્યવાળાં સ્વો બહુ એકઠાં કરી શક્યો નહિ અને જો કે સ્વદ્વીપમાં વેપાર કરવા ગયો તો પણ તે થોડું જ રહ્યો અને ઘણું રળી શકે તેવું હતું તે સમય હારી ગયો; મતલબ તેણે થોડાની ખાતર ઘણાનો ભોગ આપ્યો.

ત્રીજે હિતજ્ઞ નામનો સાર્થવાહપુત્ર પણ ચારનો મિત્ર હતો.

તેને તો જાતે સ્વની પરીક્ષા જ આવડતી નહોતી

હિતજ્ઞની તેથી જ્યારે ખીલ માણુસો તેને ઉપદેશ આપે-પ-
અકુશળતા. રીક્ષા કરી બતાવે ત્યારે જ તે સ્વને ઓળખતો હતો.

એમ એક તો એને સ્વની પરીક્ષા હતી નહિ અને

વળી એને વાડીઓમાં ફરવાનું બગિચાઓમાં રખડવાનું અને ચિત્રો જોવાનું બહુ જ મન થયા કરતું હતું અને એ શોખને લઈને એના સ્વના વેપારમાં ઘણી અડચણ પડ્યા કરતી હતી. આળસ અને શોખને લઈને એ તો સ્વનો કાંઈ જીવ જોવો વેપાર કરી શક્યો નહિ. વળી

બ્યારે બ્યારે એ થોડો થોડો વેપાર કરવા મન કરતો ત્યારે ત્યારે ધૂતારા લોકોથી તે ઠગાઈ જતો હતો, કેમ કે બ્યારે એ શંખલા, કાચના કટકા અથવા કોડિઓ ભેટો ત્યારે એનો ઉપર ઉપરનો ચકચકાટ બેઠને એને એ રત્ન ધારતો અને એવી માસુઢી ચીજો ધૂતારા લોકો એની પાસે લાવી વેપારને અવસરે રત્ન તરીકે ઠસાવી દેતા અને એ બાપડો પોતાને પરીક્ષા ન હોવાથી એ વસ્તુઓ લેવાને તૈયાર થઈ જતો. આવી રીતે હિતજ્ઞ રત્નદ્રીપે આવ્યો તો ખરો, પણ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાને અશક્ત રહ્યો.

ચોથો મૂઢ નામનો સાર્થવાહનો પુત્ર અને ચાડનો મિત્ર બંને તે રત્નની પરીક્ષા બીલકુલ બાણુતો નહોતો પરંતુ અન્ય મૂઢની મૂર્ખતા. કોઈ એની પાસે આવીને રત્નના ગુણુદોષ સમજાવે ત્યારે પણ મોહમૂઢ હોઈને તે સ્વીકારતો નહોતો. વળી એને કમળના ઉદ્યાનમાં ફરવું ગમતું હતું, મોટા વનોમાં શોભા જેવાનો શોખ હતો, બગિચામાં લટાર માર્યા કરવી પસંદ હતી, ચિત્રો જેવામાં બહુ રૂચિ હતી અને દેવમંદિરોની શોભા જેવામાં રસ પડતો હતો અને એવા એવા વેપારને નુકસાન કરે તેવાં કામોમાં જ તેનો ઘણો ખરો વખત વ્યતીત થતો હતો. એટલે તે તો! રત્નોને ઓળખી શક્યો નહિ અને પરિણામે સાચાં રત્ન ઉપર તો ઉલટો દ્રેષ કરતો રહ્યો અને આખો વખત વાડીબગિચામાં ફરવા હરવામાં અને કૌતુક જેવામાં તેમજ કુતૂહળ કરવામાં પડી રહ્યો અને કોઈ કોઈ વખત ધૂતારા લોકોના હાથે શંખલા કાચના ટૂકડા કે કોડિઓ માત્ર લેતો રહ્યો.

રત્નથી ભરેલ ચાડતું વહાણ.

મિત્રો સાથે તેનું વિચારણીય સંભાષણ.

સાચા ઉપદેશની વ્યક્તિગત જૂઠી જૂઠી અસર.

હવે ચાડએ તો પોતાનું વહાણ મૂલ્યવાળાં રત્નોથી ભરી દીધું અને પોતાને નગર (સ્વસ્થાન) પાછા ફરવાની ઇચ્છા કરી.
 ચો ગ્ય તો તે વખતે પોતાના મિત્રોનું શું થયું છે તેની ચિંતા કરતો
 સંવ્યવહાર. તે પ્રથમ ચોગ્ય પાસે આવ્યો. બન્ને વચ્ચે તે પ્રસંગે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઈ.

ચાડ—“લાઈ! હવે હું તો દેશમાં જઈ છું. તારે આવવું છે?”

ચોગ્ય—“મિત્ર! માઈ વહાણુ તો હજુ ભરાણું નથી, મને તો હજુ સુધી માત્ર થોડાં રત્નો જ મળ્યાં તે મેં એકઠાં કર્યાં છે.”

ચારૂ—“ભાઈ! મારે અને તારે આટલો બધો તકાવત પડવાનું કારણ શું? તે તું મને કહે.”

ચોગ્ય—“મેં અત્યાર સુધી શું શું કર્યું તે તું સાંભળ.” એમ કહી ચોગ્યે પોતાની આખી વર્તના કહી સંભળાવી.

ચારૂ—“ભાઈ! વાડી બાગ બગિચાનો તારો શોખ જરા પણ સારો નથી અને અહીં સુધી આવીને રત્નો એકઠાં કરવાનું ન થાય અને તે દ્વારા આત્મવંચન થાય તે તારા જેવાને ઘટતું નથી. જે મિત્ર! તું જાણે છે કે રત્નો સુખનાં કારણ છે અને તે મેળવવા માટે આપણે અહીં આત્મા છીએ, છતાં તે બાબતમાં પૂરતો આદર ન કરવો એ તો આત્મવૈરીપણું કહેવાય—એ તો આત્મઘાત કરવા તુલ્ય ગણાય. વળી તું જે, કે બાગબગિચાનો શોખ તેં ઘણા વખત સુધી કર્યો છતાં તને તેથી સંતોષ થયો નહીં, તું ધરાયો નહીં, તેથી તારો પોતાનો સ્વાર્થ ખરેખરો સધાય તેવાંજ કામ કરવાં એ વધારે હહાપણુભરેલું ગણાય; કારણ કે સ્વાર્થનો નાશ કરવો એ તો મૂર્ખાઈ છે. વળી વિચાર કર, કે તું અહીં રત્નકીર્ણે રત્ન ઉપાર્જન કરવાના હેતુથી જ આવ્યો હતો, છતાં જે કામ માટે તું અહીં આવ્યો હતો તે ન કરતાં બીજા કામમાં પડી ગયો તેથી તને તારા આત્માની લાજ પણ આવતી નથી? તને એમ થતું નથી કે પોતાનું મૂળ મુદ્દાનું કામ છોડીને તું બીજા કામમાં પડી ગયો છે? માટે હવે ભાઈ! મારા વચનથી તું આ મોજશોખની બાબતો તદ્દન છોડી દે અને માત્ર રત્ન ઉપાર્જન કરવાના કામમાં એક મને લાગી જા અને સઘળો વખત રત્નો એકઠાં કરતો જા. જે તું માંડે માનીશ નહિ તો હું તો હવે દેશ તરફ જઈશ, કારણ કે માંડે કામ તો લગભગ પૂરું થઈ ગયું છે, પણ હું તને કહું છું કે અત્યાર સુધી જેવી રીતે તું વત્યો છે તે જ પ્રમાણે ચાલુ રાખીશ તો તારા પોતાના સ્વાર્થથી તું બધું થઈશ અને નાહક દુઃખી થઈશ.”

ચારૂનાં ઉપર પ્રમાણેનાં વચનો સાંભળી ચોગ્યે પોતાનાં મનમાં ઘણું લજવાયો અને એને પોતાના વર્તન માટે ઘણો ખેદ થયો. પછી તે બોલ્યો “બંધુ! તું તો ખરો ભાગ્યવાન છે, પરંતુ તારે હમણા કૃપા કરીને દેશ ન જવું. તું મને જેમ કહીશ તેમ હું કરીશ. તેં ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે સર્વ કરીશ અને તે સિવાય બીજું પણ તું જે કહીશ તે કરીશ, પણ હાલ તું દેશ જા નહિ.”

પછી બીજાં સર્વ કામો પડતાં મૂકીને, બીજા બાલ શોખ વિસારી દઇને ચોગ્યે માત્ર રત્ન ઉપાર્જન કરવાનાં કામમાં લાગી ગયો. યુદ્ધિમાન ચારૂનાં વચનની તેના ઉપર બરાબર અસર થઈ.

ચાર પછી ચાડ પોતાના ખીન્ન મિત્ર હિતજ્ઞ પાસે આવ્યો તે વખતે બન્ને વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઇ તે
 હિતજ્ઞને ૩- ઘણી વિચારવા યોગ્ય છે. ચાડ યોગ્યને ઠેકાણે લાવીને
 કાણે આપ્યો. સીધો જ હિતજ્ઞ પાસે આવ્યો હતો તે વાત લક્ષ્યમાં
 રાખવાની છે.

ચાડ—“ કેમ ભાઈ હિતજ્ઞ ! હું તો હવે (દેશ) જઈ છું. તારે કેમ છે? આવવું છે?” ચાડનો આવો સવાલ સાંભળીને અત્યાર સુધી રત્ન-દ્રીપમાં પોતે જે કાંઈ એકદું કર્યું હતું તે આંચકાપૂર્વક ખીતાં ખીતાં હિતજ્ઞે તેને બતાવ્યું. ચાડએ જોયું તો જે વસ્તુઓ હિતજ્ઞે એકઠી કરી હતી તે તો માત્ર શંખલાના કટકા, કાચનાં ટુકડા અને કોરિઓનાં સમૂહો હતા. પછી આટલો બધો વખત શું કર્યું એવા સવાલના જવાબમાં હિતજ્ઞે પોતાનું આખું ચેષ્ટિત વિગતવાર જણાવી દીધું. એ વાત કરતાં હિતજ્ઞ સ્નેહ બતાવ્યા કરતો હતો તેથી ચાડને તેના ઉપર ઘણી દયા આવી અને પછી કાંઈક કપકાના અને કાંઈક સમજાવટના આ-કારમાં તેણે હિતજ્ઞને નીચે પ્રમાણે કહ્યું:-

ચાડ—“ ભાઈ હિતજ્ઞ ! પાપી ધૂતારા લોકોએ તને ખરેખરો ઠગ્યો છે ! તું તદ્દન ભોળો માણસ છે અને રત્નની જરા પણ પરીક્ષા જણાવતો નથી એ વાતનો તે પાપીઓએ લાભ લીધો છે. તું અહીં રત્નદ્રીપમાં વેપારી થઇને વેપારીના વેશે રત્નો કમાયા સાડે આવ્યો છે તો તારે હરવા કરવાના મોજશોખમાં પડી જતું એ જરા પણ યોગ્ય નથી. સાચા વેપારીને એવો ખોટો શોખ પાલવે નહિ.”

ચાડનાં આવાં વચન સાંભળીને હિતજ્ઞે વિચાર કર્યો કે-અહો ! ચાડની વચનકુશળતા કેવી ઉમદા છે ! અને તેના મારા તરફ સ્નેહ પણ ખરેખરો છે ! માડે હિત ક્યાં છે અને શેમાં છે અને માડે અહિત શા કારણથી થયું છે તે સર્વ બાબત આ મહા ભાગ્યવાન ચાડ બરાબર જાણે છે તો પછી મારે હવે ખરેખરું કરવા જેવું શું છે તે બાબત પણ તેને જ પૂછી લઉં. પછી એણે પોતાપર પ્રેમ રાખનાર મિત્ર ચાડને નીચે પ્રમાણે કહ્યું.

હિતજ્ઞ—“ ભાઈ ચાડ ! હવે વાડીબજિયાના મોજશોખમાં હું જરા પણ પડીશ નહિ અને ચિત્રો જોવામાં જરા પણ કુતૂહળ રાખીશ નહિ. પણ હવે તું મારા ઉપર કૃપા કરીને રત્નોના ગુણદોષો મને બરાબર સમજાવ, જેથી મને રત્નોની પરીક્ષા કરતાં આવડે. પછી રત્નોના બરાબર યોગ્ય પરીક્ષક થઇ હું આ કાચ શંખલાં વિગેરેનો ભાગ કરી

દઈ અને સાચાં રત્નો જ ગ્રહણુ કરૂં અને તેમ કરી તારા કહેવા પ્રમાણે મારા વહાણુને થોડા વખતમાં સાચાં રત્નોથી ભરી દઈને હું તારી સાથે જ આ રવદ્વીપથી આવીશ. માટે ભાઈ! તું થોડો વખત થોભી જા."

ચાંદ્રએ વિચાર કર્યો કે યોગ્ય જેમ સાચા ઉપદેશથી પોતાના નામને સાર્થક કરનારો પ્રયો છે તેમ આ હિતજ્ઞ પણ પોતાના નામને ગુણવંતે સાર્થક કરે તેવો જણાય છે. આ વિચારને પરિણામે તેણે (ચાંદ્રએ) હિતજ્ઞને રત્નોના ગુણુ અવગુણો બતાવ્યા, સમન્વયા અને હવે પછી તેણે માત્ર સાચાં રત્નો એકઠાં કરવાના કામમાં જ પડકું એ બાબત ઘણા પ્રયત્નથી તેને ગળે ઉતારી. ચાંદ્રના સાચા ઉપદેશથી હિતજ્ઞે વાડીબગિચા ચિત્રદર્શન વિગેરે બાબતનો મોજશોખ અને હુતહાજ તદ્દન છોડી દીધાં, થોડા વખતમાં જ તેણે પોતાની પાસેનાં કાચ, શંખલાં અને કોરિઓનો ભાગ કરી દીધો અને મૂલ્યવાન સાચાં રત્નો કમાવાનો પવિત્ર ધંધો એકચિત્તે આદરી દીધો. ભારથી હિતજ્ઞ તે વ્યાપારમાં ઘણા કુશળ થઈ ગયો અને જલતે જ રત્નો પરીક્ષક થઈને તેને એકઠાં કરવાના કામમાં લાગી ગયો.

ભાર પછી ચાંદ્ર પોતાના ત્રીજા મિત્ર મૂઠ પાસે ગયો અને આ-દરપૂર્વક તેને જણાવ્યું કે હવે પોતે દેશ તરફ વિદાય મૂઠની મૂર્ખતા. થાય છે. ભાર પછી મૂઠ અને ચાંદ્ર વચ્ચે નીચે પ્ર-માણે વાતચીત થઈ તે વિચારવા યોગ્ય છે:-

મૂઠ—“ ભાઈ ચાંદ્ર! તું દેશમાં જઈને શું કરીશ? આ દ્વીપ તો તું આખો ચારે તરફ ફરીને જો! આ બેટ કેવો રમણીય છે! આ બેટમાં ચારે તરફ કમળનાં વનો છે, સારી મોટી હવેલીઓ છે, સુંદર બગિ-ચાઓ છે, મોટાં મોટાં સરોવરો છે અને તે સર્વ આ બેટની શોભામાં ઘણા વધારો કરનારા છે; વળી આ બેટ ગમત અને આરામનાં સાધ-નોથી તેમ જ પુષ્પોથી ભરેલો છે અને ચારે તરફ વનરાજીથી ખીલી નીકળ્યો છે. તો અહીં વધારે વખત સુખભોગ ભોગવીને પછી આ-પણી મરજી થશે ભારે આગળ ઉપર આપણે સ્વસ્થાત તરફ જશું. અને ભાઈ! મેં પણ માંડ વહાણુ તો તારી જેમ ભરી લીધું છે.”

ભાર પછી મૂઠે પોતાનું વહાણુ અને તેની અંદર ભરેલી સર્વ સ્ત્રીએ ચાંદ્રને બતાવી. ચાંદ્રએ જોયું તો તે વહાણુમાં મૂઠે માત્ર કોણ, શંખલાં અને કાચના નાના મોટા ટૂકડાઓ જ ભરેલાં હતાં. સુંદર ચિત્ત-

૧ અહીં બે. રો. એ. સોસાયટિવાળા મૂળ પુસ્તકનું પૃ. ૧૦૦૧ શરૂ થાય છે.

વાળા બુદ્ધિશાળી ચારએ આ હકીકત જોઈને પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે અરે આ વ્યાપારી મૂઠ ખરેખર મૂઠ (મૂર્ખ) જ હોય એમ લાગે છે. એ તો અહીં આવીને મોજશોખમાં પડી ગયો જણાય છે અને એના અજ્ઞાનનો લાભ લઈને ધૂતારા લોકોએ એને સારી રીતે ઠગ્યો જણાય છે, છતાં હજી પણ જો એ ઠેકાણે આવે તો સાચું માટે એને સાચો માર્ગ શું છે તેની સમજણ તો જરા આપું. આવો વિચાર કરીને ચાર બુદ્ધિવાળા ચારએ તેને નીચે પ્રમાણે કહ્યું:—

ચાર—“ભાઈ! તારે આગળગિયામાં ફરવાનો શોખ રાખવો કે ચિત્ર જોવામાં આનંદ માનવો એ યોગ્ય નથી. એ તો ખરેખર આત્માને છેતરવાનું કામ છે અને વળી રત્નનો વ્યાપાર કરવા અહીં સુધી આવેલાને તે વેપારમાં અટકાવ કરનાર છે. વળી મિત્ર! મને એમ લાગે છે કે ધૂતારા લોકોએ તને પૂરેપૂરો ઠગ્યો છે અને તેઓની ઠગાઈનો તું ખરેખરો ભોગ થઈ ગયો છે, કારણ કે જે ખીલકુલ રત્ન નથી, પણ ઝગઝગના ખોટા કાચના ટૂકડા છે તેને તેઓએ તારી પાસે રત્ન તરીકે ઠસાવી દીધા છે. ભાઈ! આ તો સર્વ કચરો (નકામી ખોટી વસ્તુઓ) છે, માટે તું જલદી એનો ત્યાગ કર, એમાં કાંઈ દહારો વળવાનો નથી. અને ભાઈ! તું મૃત્યુવાત્ સાચાં રત્નો પ્રહણ કર. સાચાં રત્નોનું લક્ષણ એ છે કે—”

આવી રીતે ચાર સાચાં રત્નોનું લક્ષણ કહેવા જતો હતો ત્યાં તો મૂઠ એકદમ આવેશમાં આવી ગયો અને ચારને કહેવા મંડી ગયો “જા, જા! હું તો તારી સાથે કાંઈ આવવાનો જ નથી, તું જે કામમાં મંડી પડ્યો હો તેમાં લાગી જા. તું તો એવોને એવો જ રત્નો! કારણ કે તું તો હજી એવીને એવી જ વાતો કર્યા કરે છે. હું આવી રીતે છેલ્લો છોગાળો થઈને ફરું છું તે મારા વર્તન ઉપર તું તિરસ્કાર બતાવે છે અને વળી મને જાણે રત્નની પરીક્ષા જ ન હોય તેમ તું મારા રત્નના સંચય ઉપર પણ દોષનો આરોપ કરે છે! મારાં રત્નો કદાચ તને બહુ પ્રભા(lustre)વાળાં ન લાગતાં હોય તો ભલે, મારે તારાં રત્નોનું કાંઈ કામ નથી અને મારે તે જોતાં પણ નથી.”

ઉપરની આખતનો જવાબ દેવા માટે ચાર હજી તો હોઠ ઉઘાડે છે ત્યાં તો મૂઠ પાછો બેઠો ઉઠ્યો “ભાઈ! મારે તારાં રત્નો જોતાં નથી અને તારાં જેવાં રત્નો પણ જોતાં નથી, હું એના વગર ચલાવી ગઈશ. મારે તારાં સલાહ શિક્ષણ કે ઉપદેશની જરા પણ જરૂર નથી માટે છનોમાનો જલદી સિધાવી જા!”

ચારએ એ જવાબ સાંભળી પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે આ

મૂઠને શિખામણુ આપવાનો કે ઠેકાણે લાવવાનો કોઈ માર્ગ જણાતો નથી, કારણ કે એ મારી વાત પણ સાંભળતો નથી અને પોતાની વાતને વળગી રહેવાનો દૃઢ નિર્ણય કરી બેઠા છે.

ત્રણે રત્નો ભર્યાં, ચોથો રખડી ગયો.

ચોગ્ય અને હિતજ્ઞ તો ચારના ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તતા રહ્યા, તેને પરિણામે તેઓએ પોતાનાં વહાણો ધણુ આનંદથી થોડા વખતમાં મૂલ્યવાન રત્નોથી ભરી દીધાં. ચારએ તે વખતે પોતાના મનમાં દેશ જવાનો અગાઉ નિશ્ચય કર્યો હતો તેને અમલમાં મૂક્યો અને ચોગ્ય અને હિતજ્ઞને સાથે લઈને પોતાના સ્થાન (દેશ) તરફ ધણુ આનંદથી સીધાવ્યો અને મૂઠ તો કોઈ રીતે રત્નોનો મેળવનાર થયો નહિ તેથી તેને છોડીને ત્રણે મિત્રો ચાલ્યા ગયા. એ ત્રણે મિત્રોએ સ્વસ્થાનમાં જઈને રત્નો વેચ્યાં જેને લઈને તેઓ અપાર લક્ષ્મી મેળવી આનંદમાં પરિપૂર્ણ થઈને સુખે રહેવા લાગ્યા.

હવે પેલો મૂઠ તો રત્નદ્રીપમાં રહી મોજશોખ જ કરતો રહ્યો અને એણે રત્નો ઉપાર્જન કર્યાં નહીં, જેથી નિર્ધન થઈ ગયો અને તેને પરિણામે અનેક પ્રકારનાં દુઃખો ભોગવવા લાગ્યો અને તદ્દન ભિખારી રહી ગરીબાઈના દુઃખમાં સમડવા લાગ્યો. કોઈ ત્યાંનો ક્રોધી રાજા એ જ દ્રીપમાં તેની ઉપર તેના માઠા વર્તનથી ઘણો ક્રોધે ભરાયો અને આખરે તેણે તેને રત્નદ્રીપમાંથી પણ કાઢી મૂક્યો અને મહા ભયંકર જળતંતુઓથી ભરેલા અને ભયાનક આવર્તોથી ત્રાસ આપનારા તેમજ જેના મૂળ અને છોટો દેખી પણ શકાતાં નથી એવા મોટા સમુદ્રમાં ફેંકી દીધો.

* * *

પાંચમા મુનિમહારાજ અકલંકને કહે છે કે—ભાઈ અકલંક! મારા પૂજ્ય ગુરુમહારાજે ઉપર પ્રમાણે કથા કહી તે સાંભળીને મને વૈરાગ્ય થયો. અકલંક તો મુનિરાજના કહેવાનો ભાવાર્થ બરાબર સમજી ગયો તેથી તેનું મુખ કમળ ઘણું વિકસ્વર થયું. પછી તેણે મુનિરાજને નમસ્કાર કર્યો અને પોતે બીજા મુનિ તરફ ચાલ્યો.

‘ઘનવાહન—“ભાઈ! તે તો મુનિમહારાજને તેમના વૈરાગ્યનું કારણ પૂછ્યું હતું અને મુનિરાજે આવી સંબંધ વગરની વાત શી કરી! માટે તેની અંદર કાંઈ ન સમજાય તેવો ભાવાર્થ ઊંડો ઊંડો રહ્યો હોય તો મને સમજાવ. મને તો એમાં કાંઈ સમજણુ પડી નહિ.”

આ સવાલના જવાબમાં અકલંકે નીચે પ્રમાણે ખુલાસા કર્યાં.

૧ સંસારીજીવ.

* * * *

રૂપદ્ર ભાવાર્થ-વિવેચન.

ભાઈ ઘનવાહન ! મુનિરાજે આ વાર્તા કરી તે ઢંગઘડા વગરની નથી, અસંબંધ નથી. એમાં ઘણો ઊંડો ભાવ રહેલો છે તે તું બરાબર ધ્યાન રાખીને સાંભળ. “ મૂળ કથામાં જે વસંતપુર નગર કહેવામાં “ આબ્યું હતું તે અત્ર અસંબંધહાર જીવરાશિ^૧ સમજવી. વેપાર કર- “ નારાઓ તરીકે ત્યાં બરાબર નામ આપવામાં આયાં છે તેને સાર્થક “ કરનારા ચાર પ્રકારના જીવો^૨ સમજવા. ત્યાં સમુદ્રની વાત કરવામાં “ આની હતી (જેને ઓળંગીને વાણીઆઓ રત્નદ્રીપે જાય છે) તે “ અત્ર સંસારનો વિસ્તાર સમજવો: સમુદ્રમાં પાણી હોય છે તેમ “ આ સંસારવિસ્તારમાં જન્મજરામરણરૂપ પાણી હોય છે, સમુદ્રનો “ પાર પામવો મુશ્કેલ પડે છે તેમ સંસારવિસ્તારનો પણ મિથ્યા- “ દર્શન અને અવિરતિને લઈને પાર પામવો ઘણો મુશ્કેલ છે,^૩ સમુદ્રમાં “ ચાર મોટા પાતાળ કળશો છે તેમ સંસારવિસ્તારના સંબંધમાં મહા “ ભયંકર ચાર કષાયો રૂપ પાતાળ કળશો^૪ હોય છે, સમુદ્રમાં વારંવાર “ મહાન દુર્લભ આવતો^૫ થયા કરે છે અને તેથી તે ભયંકર લાગે છે “ તેમ સંસારના વિસ્તારમાં મહામોહ રાજના આવતો વારંવાર થયા “ કરે છે અને તેથી તે ઘણો ભયંકર જણાય છે, સમુદ્રમાં અનેક મોટા “ મોટા જગચર જીવો ભરેલા હોય છે તેમ સંસારવિસ્તારમાં અનેક

૧ અસંબંધહાર રાશિ. સૂક્ષ્મ અનંત નિગોદ. એના વિવેચન અને સ્વરૂપ માટે ખીબ પ્રસ્તાવનું પરિશિષ્ટ જુઓ.

૨ સાર્થક-જીવો વૃદ્ધા વૃદ્ધા વિકાસક્રમપર હોય છે. આજનો વિકાસ બહુ સારો થયેલો છે, યોગ્ય અને હિતજ્ઞનો તેથી અનુક્રમે ઓછો-જ્યારે બહુ થોડો વિકાસ પામેલો મૂઠ પાછો અપકાન્તિમાં પડી જાય છે. આથી ચારે પ્રકારના જીવો થોતાનાં નામો પ્રમાણે ગુણવાળા છે એમ કહ્યું.

૩ ચાર-છેડા. ગંભીર. સંસારમાં અજ્ઞાન અને અત્યાગને લઈને છેડા પ્રાપ્ત થતો નથી અને તેથી તે પણ સમુદ્ર પેઠે ગંભીર જણાય છે. મિથ્યાદર્શન એ અજ્ઞાન છે અને અત્યાગ તે સાંસારિક નિપયોની આસક્તિ છે.

૪ લવણ સમુદ્રમાં ચાર પાતાળ કળશો છે. રત્નદ્રીપ લવણ સમુદ્રમાં છે. કષાયો ચાર છે તેથી આ અર્થ ઘટે છે.

૫ આવતો-પાણી કેટલીક જગ્યાએ સમુદ્રમાં ચકાકાર ફરતું રહે છે (whirlpool) તેમાં વહાણ આવી જાય તો ફૂસી પડે છે-આવાં આવતો સંસારમાં મોહરાજ આપો વખત ઠવાં કરે છે તે મોહરાજના વર્ણનમાં આપણે અગાઉ જોયું છે.

૬ જગચર-મગરમચ્છ, વહેલ, સુસુમાર, કાચબા, સર્પ વિગેરે.

“ પ્રકારના દુઃખસમૂહો ભરેલા હોય છે, સમુદ્રમાં પવનથી ક્ષોભ
 “ વારંવાર થયા કરે છે તેમ સંસારવિસ્તારમાં રાગદ્વેષજનિત આકરો
 “ પવન વાયા કરે છે અને તેથી મોટો ક્ષોભ નિરંતર આલ્યા કરે છે,
 “ સમુદ્રમાં પાણીના મોઝાં દરેક ક્ષણે ઉછળતા હોવાથી તે આખો
 “ વખત ચપળ રહે છે તેમ સંસારવિસ્તાર પણ સંયોગ વિયોગ રૂપી
 “ મોઝાંઓની હારોથી ચપળ રહે છે, સમુદ્રનો કિનારો ભરતીથી આ-
 “ કુળ રહે છે તેમ સંસાર અનેક પ્રકારના મનોરથો^૧ રૂપ ભરતીઓથી
 “ નિરંતર આકુળ રહે છે, સમુદ્રનો એકથી બીજો છેડો દેખી શકાતો
 “ નથી તેમ સંસારવિસ્તારનો આ કે પેલી બાબુનો છેડો^૨ દેખાતો
 “ નથી. મૂળ વાર્તામાં રત્નદ્રીપિ જ્વાની વાત આવી હતી તે અહીં
 “ મનુષ્યનો ભવ સમજવો. વાડીબગિચાનો શોખ તે અત્ર પાંચે ઇ-
 “ દ્રિયના વિષયો ભોગવવાની અભિલાષાઓ સમજવી. ત્યાં પ્રાણી કોડાં,
 “ શંખલાં, કોડિઓ, અને કાચના ટૂંકડાઓ એકડાં કરે છે એમ
 “ કહેવામાં આવ્યું હતું તે કોડા વિગેરેને સ્થાને સર્વજ્ઞ મહારાજે ખતા-
 “ વેલા વિશુદ્ધ ધર્મથી વિપરીત રીતે વર્તનારા કુધર્મો સમજવા. એ
 “ રત્નદ્રીપમાં ધૂતારા લોકો હતા એમ કહેવામાં આવ્યું હતું તે સ્થાને
 “ અહીં કુતીર્થનો ઉપદેશ કરનારો આખો વર્ગ સમજવો. વહાણોને
 “ ઠેકાણે અત્ર જીવસ્વરૂપો સમજવા. સ્વસ્થાન (દેશ) જવું એટલે
 “ મોક્ષ નગરે જવું એમ સમજવું, કારણ કે એમાં ખરેખરો આત્મિક
 “ લાભ છે અને એ પ્રાણીનો પોતાનો દેશ છે. વાર્તામાં મૂઠ ઉપર
 “ રાજ કોપ્યો હતો એમ કહેવામાં આવ્યું હતું તે રાજ સ્વકર્મપરિ-
 “ છામ (પોતાનાં કરેલાં કર્મોનાં ફળરૂપ) સમજવો, અને મૂઠને સમુ-
 “ દ્રમાં ફેંકી દેવામાં આવ્યો હતો એમ કહ્યું હતું તે અનંત ભવભ્રમણ
 “ સમજવું.

આ પ્રમાણે તું વિચાર કરીશ તો ભાઈ ઘનવાહન ! તને આખી
 વાર્તાનો અંદરનો સાર બરાબર સમજાઈ જાય એમ છે, છતાં તને
 બરાબર વિશેષ સમજણ પડે તેટલા માટે હું વિસ્તારથી તેની હકીકત
 તારી પાસે સ્પષ્ટ કરું છું.

૧ સંયોગ વિયોગ પ્રાણીના મનને અસ્તવ્યસ્ત કરે છે તેથી તે મોઝાં સાથે
 બરાબર સરખાવાય છે. નહું નહું મેળવવાના મનોરથો પ્રાણીને આકુળ રાખે છે તે
 દરરોજના અનુભવનો વિષય છે.

૨ છેડો સંસારનો જ્ઞાનીઓ દેખે છે તે પણ અમુક પ્રાણીની અપેક્ષાએ અને
 તે પણ તેનો ખીજી તરફનો છેડો. બાકી સંસારમાં રહેલા અદ્યપ્ત પ્રાણીઓ તો
 એકે છેડો દેખી શકતા નથી.

(૧) ચાડના વર્તનનો ભાવાર્થ.

જેવી રીતે ચાડ વસંતપુર નગરથી નીકળ્યો, સમુદ્રનું ઉલ્લંઘન કર્યું, રત્નદ્રીપે પહોંચ્યો, ત્યાં જઈને સાચાં અને ધનાવટી રત્નોમાં તફાવત શો છે તે અરાબર સમજ્યો, વાડીબગિચામાં ફરવાનો મોજશોખ પોતે જરા પણ કર્યો નહિ, ધૂતારા લોકો કોણ કોણ છે તેને ઝોળખી લીધા, ખોટાં રત્નોને ખીલકુલ ગ્રહણુ જ ન કર્યો, સાચાં અને મૂલ્યવાળાં સુંદર રત્નો લેવાનો જ વેપાર કર્યો, થોડા વખતમાં કિમતી સારાં રત્નોનો સંગ્રહ કર્યો, એ દ્રીપના ઉત્તમ લોકોનાં મનને પોતા તરફ જીતી લીધાં, પોતાનું વહાણુ ભરી લીધું અને તે પોતાનો ખરો સ્વાર્થ સાધનાર થયો-તેવી રીતે જે અત્યંત સુંદર (સુંદરતમ) જીવો હોય છે તેમનામાં ભવ્યતા હોવાને કારણે જેવા તેઓ અસાંખ્ય-

**અતિસુંદર
જીવવર્તન.**

વહાર જીવરાશિમાંથી બહાર નીકળે છે કે થોડા વખતમાં સંસારના મોટા વિસ્તારને તેઓ ઝોળંગી બન્ય છે અને મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત કરે છે. ત્યાં પણ

તેઓનાં કર્મો પાતળાં હોવાથી પોતાને તજવા યોગ્ય શું છે અને આદરવા યોગ્ય શું છે તેનો તફાવત અરાબર વિવેકપૂર્વક જાણે છે. આવા પ્રાણીઓ વિચાર કરે છે કે અહો! આ મનુષ્યનો ભવ પામવો ઘણો દુર્લભ છે. એ મનુષ્યપણું ખરેખરાં સાચાં (ભાવ) રત્નોની ખાણુ છે, સત્ય અનંત સુખ નિર્વાણુ (મોક્ષ)નું કારણુ છે. અહો! આનો મનુષ્યનો ભવ આપણને મળી ગયો છે, આપણે હવે આવા ઉત્તમ સ્થાને પહોંચ્યા છીએ, તો હવે જેરથી પણ વધારે ભયંકર પરિણામ નીપજવનાર ઈંદ્રિયના વિષયોમાં આસક્તિ રાખવી એ આપણી જેવાને જરા પણ યોગ્ય નથી. આવા અતિ સુંદર પ્રાણીઓ સર્વજ્ઞ મહારાજનો મહા માર્ગ અન્ય કોઈના ઉપદેશ વગર પોતાની જાતે જ પ્રાપ્ત કરી લે છે. એવા પ્રાણીઓ કુતીર્થીઓથી કદિ પણ છેતરાતાં નથી, ખોટો ધર્મ ગ્રહણુ કરવાના કાર્યમાં પડતા નથી અને સાધુધર્મ ગ્રહણુ કરવા રૂપ સાચાં રત્નોનો વેપાર જ આખો વખત કરે છે. તેમજ ક્ષમા, નમ્રતા, સરળતા, નિર્લોભતા, તપ, સંયમ, સત્ય, શૌચ, મૂર્છાત્યાગ, બ્રહ્મચર્ય, સંતોષ, શાંતિ વિગેરે ગુણુરત્નો દરેક ક્ષણુ એકઠાં કરે છે; વળી તેઓ સદ્ગુણને, સાધુઓને, સાધર્મી ભાઈઓને પોતાની તરફ આકર્ષે છે, સદ્ગુણોવડે આત્માને પૂરે છે અને ખરેખરા પોતાનું કામ કરનારા થાય છે.^૧

૧ અત્ર સમુદ્ર સાથે સંસારવિસ્તારને સરખાવ્યો, રત્નદ્રીપને મનુષ્યભવ સાથે સરખાવ્યો, ખોટાં રત્નો અને સાચાં રત્નોમાં તીર્થી અને સર્વજ્ઞધર્મ કથિત

[આશુ.

(૨) યોગ્યના વ્યાપારનો ભાવાર્થ.

ત્યાર પછી ખીજા મિત્ર યોગ્યે રત્નદ્રીપે જઈને રત્નના ગુણદોષની વિચારણા કરી, રત્નો ગ્રહણ કરવા માટે કાંઈક વેપાર પણ કર્યો, પરંતુ જેમ એને વાડીબગિચામાં હરવાફરવાનો શોખ થયા કર્યો અને તેને લઈને એના ઘણા વખત નકામો ચાલ્યો ગયો, એ ત્યાં ઘણા વખત રહ્યો ત્યારે એને માત્ર બહુ થોડાં રત્નો જ મળ્યાં, તેમાં પણ એણે બહુ મુલ્યવાળાં ઉમદાં રત્નોનો સંગ્રહ એકઠો કર્યો નહિ-તેવી રીતે ભાઈ ધનવાહન! મધ્યમ સુંદર (સુંદરતર) છવો હોય છે તેમનામાં ભવ્યતા હોવાથી તેઓ પણ ધીમે ધીમે મનુષ્યભવમાં આવે છે અને તેઓ પણ લઘુકર્મી હોવાથી ગુણ અવગુણની પરીક્ષા કરી શકે છે, અને સર્વસંદર્શન પ્રાપ્ત કરીને શ્રાવકોને યોગ્ય કાંઈક કાંઈક ગુણુરત્નોની પણ પ્રાપ્તિ કરે છે, પરંતુ તેઓ લોભ ઉપર જીત મેળવી શકતા ન હોવાથી અને તેઓની ઈંદ્રિયો અપગ્ન હોવાથી તેઓને ધન અને ઈંદ્રિયના વિષયો તરફ વારંવાર ખેંચાણ થયા કરે છે અને તે આખતની ઘણી આકરી લત લાગી જાય છે અને ધન વિષયમાં આસક્ત રહી બાપડા ઘણા વખત નકામો કાઢે છે અને થોડી વાર રત્નો વ્યાપાર કરે છે તો પણ શ્રાવકયોગ્ય સાધારણુ કિમતનાં ગુણુરત્નો એકઠાં કરે છે, તેઓ સાધુધર્મમાં પ્રાપ્ત કરી શકાય તેવાં મહા મૂલ્યવાળાં ગુણુરત્નો એકઠાં કરી શકતા નથી.^૧

(૩) હિતજ્ઞ વ્યવહાર ભાવાર્થ.

ત્યાર પછી ત્રીજો મિત્ર હિતજ્ઞ રત્નદ્રીપે (મનુષ્યભવે) તો પહોંચ્યો પણ તેને બાપડાને જાતે રત્નની પરીક્ષા જ આવડી નહિ, ખીજાની દોરવણી પ્રમાણે દોરવાઈ જવાની સ્થિતિ તેણે પ્રાપ્ત કરી, વાડીબગિચા અને

આચરણે બતાવ્યાં, રત્નોમાં યતિધર્મો બતાવ્યાં, વિશિષ્ટ લોકો તે સાધુ અને સુ-શ્રાવકો બતાવ્યાં, વહાણુ એટલે આત્મા બતાવ્યો અને સ્વાર્થ એટલે પરમાર્થ સમજાવ્યો. અતિસુંદર છવોને પોતાના વિચારથી જ જ્ઞાન થાય છે, સ્વાભાવિક રીતે જ તેઓ માર્ગપર આવે છે. આવા પ્રાણીઓને જૈન સાસકાર અત્યેકપુદ્ધ અને સ્વચંપુદ્ધ કહે છે. ભવચક્રમાં એવા પ્રાણીઓ બહુ અલ્પ હોય છે. તે સિવાય આ વર્ગમાં પાછલા ભવમાંથી હૃદય વિકાસ લઈને આવેલા અલ્પકર્મી છવો પણ આવે છે જેઓ બહુ સારી રીતે પોતાથી જ બોધ પામી જાય છે.

૧ ચાહુ સિદ્ધિના ધર્મરક્ત પણ સંસારને નહિ છોડનારા અનેક છવો આ વિભાગમાં આવે છે. આ વિભાગ પણ સારો છે, કારણ કે એને શુદ્ધ વિભાગમાં જતા વખત લાગતો નથી.

વિહારોના મોજશોખમાં આનંદ માન્યે, સાચાં ખરાં મૂલ્યવાન રત્નો
 ગ્રહણ કરવાનું કાર્ય ન કર્યું, પારકાને છેતરનારા ધૂતારા લોકોને ઝોળખ્યા
 નહિ, ઉપર ઉપરથી ઝગઝગતા કાચનાં ટૂકડા, શંખલાં અને કોડાઓ
 એકઠાં કર્યાં, એ શંખલા વિગેરે ઘણાં મૂલ્યવાન છે એવો મનમાં વગર
 સમજણે નિર્ભય કરી દીધો અને આરૂ સાથે ઉપદેશનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત
 થતાં પહેલાં (પોતાને) આત્માને છેતર્યો તે પ્રમાણે ભાઈ ધનવાહન !
 સુંદર (સામાન્ય) જીવોમાં ભવ્યતા હોય છે તેથી ન્યારે તેઓ મુશ્કેલી-

એ મનુષ્યપણું પામે છે ત્યારે પણ કાંઈક ભારેકર્મી-
 સામાન્ય પણાને લઈને તેઓ ધર્મને ગુણ અને દોષ ક્યાં લાગે
 જીવવર્તન. છે, તેનાં કારણો શાં છે તેની પરીક્ષા જાતે ન કરી
 શકે તેવા રહે છે, ખીજા પ્રાણીઓ પાસે ઉપદેશ લેવા

યોગ્ય પોતે હોય એવી પરિસ્થિતિમાં પોતાની જાતને મૂકે છે, પાંચ
 ઈંદ્રિયના વિષયો ધન અને એવી એવી સ્થૂળ બાબતમાં મહાન પ્રતિ-
 બંધ કરી બેસે છે, સર્વજ્ઞ મહારાજે બતાવેલ વિશુદ્ધ ધર્મરત્નને ઉપા-
 જ્ઞન કરવાનું કામ જરા પણ કરતા નથી, કુતીર્થીઓની જાળ પાથરવાની
 અને તે દ્વારા છેતરવાની બાજી સમજી શકતા નથી, સાંતિ, દયા,
 ઈંદ્રિયનિગ્રહ વિગેરે અમૂલ્ય રત્નોને કિમત વગરનાં ગણે છે અને પો-
 તાના ખરી સમજણ ન હોવાથી બહારથી ઝગઝગાયમાન થતાં બનાવટી
 રત્નો જેવાં કુધર્મનાં અનુષ્ઠાનો ધર્મબુદ્ધિએ કરે છે અને વળી તે ઘણાં
 સુંદર છે, લાભ કરનાર છે એવી બુદ્ધિ ધારણ કરે છે અને તેમ કરીને
 સદ્ગુરુનો યોગ થવા પહેલાં પોતાના આત્માને ખરેખર છેતરે છે એમ
 ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે.^૧

(૪) મૂઠવંચકતા-ભાવાર્થ.

મૂઠ રત્નદ્રીપમાં ગયો તો પણ જેમ તેને રત્નની પરીક્ષા કરતા
 આવડી જ નહિ, ખીજાના ઉપદેશથી રત્નની પરીક્ષા તે શીખ્યો પણ
 નહિ, અગિયા વાડીમાં ફરતો રહ્યો અને ચિત્રોના કૌતુક વધારે રસથી
 જાતો જ રહ્યો, સાચાં રત્નો તરફ દ્રેષ જ રાખતો રહ્યો, કાચના કકડાઓ
 અને શંખલાંઓને રત્નની બુદ્ધિથી ગ્રહણ કરતો જ રહ્યો, એવાં કાચ
 શંખલાં વિગેરે મૂલ્યવાન સાચાં રત્નો છે એમ માનતો જ રહ્યો, ધૂતારા
 લોકોએ તેનું ધન ધૂતી લીધું અને તે પોતાના આત્માને બહુ જ છેતરતો

૧ અહીં આરૂનું કામ સદ્ગુરુ બબલે છે. ધૂત લોકને સ્થાને કુતીર્થીઓ
 સમજવા, રત્નો સાચાં ગુણો છે અને શંખલા વિગેરે અલ્પ લાભ કરનારાં અસદ્-
 ગુણનો છે. આત્મવંચન કેવું થાય છે તે અહીં ખાસ જોવાનું છે.

રહ્યો-તેવી રીતે ભદ્ર ઘનવાહન! જેઓ અત્યંત અધમ છવો હોય છે તેઓ કોઈ પણ પ્રકારે આ મનુષ્યનો ભવ પ્રાપ્ત કરે તો પણ જાતે અભવી અથવા દુર્ભવી હોવાથી અને અત્યંત ભારેકર્મી હોવાથી તેને પોતાને ધર્મના ગુણદોષની પરીક્ષા કરતા અ ધ મ છવવર્તન. આવડતી નથી, બીજાઓ તેમની પાસે ખરા ગુણદોષની પરીક્ષા કરવાના માર્ગ અતાવે કે વાતો કરે તે તેઓ સાંભળતા પણ નથી, પાંચે ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં તેમ જ ધનના સંચયમાં ને રક્ષણમાં અત્યંત લોલતા સાથે પ્રવૃત્તિ કરે છે, શાંતિ દયા વિગેરે શુદ્ધ અનુષ્ઠાનરૂપ ગુણરહીનો દ્વેષ કરે છે, આખો વખત જ્ઞાન કરવા, હોમ કરવા, યજ્ઞ કરવા વિગેરે છવઘાત અને છવત્રાસનાં પાપકારી અનુષ્ઠાનોમાં ધર્મયુક્તિ રાખે છે અને તેવાં અનુષ્ઠાનોતું આચરણ કરે છે, એવાં અનુષ્ઠાનો કરવામાં તત્પયુક્તિ માની બેસે છે, કુતીર્થાઓ વડે તેતું ધર્મધન ચોરાય છે અને પોતાના આત્માને તે બહુ પ્રકારે છેતરે છે. ૧-”

પ્રકરણ ૭ મું.

ચાર વ્યાપારી કથાનક (ચાહુ).

ચમા મુનિરાજે પોતાના વૈરાગ્યપ્રસંગની જે વાર્તા ચાર વ્યાપારીની કહી તેનો ભાવાર્થ સમજાવતાં પ્રધાનપુત્ર અકલંકે આગલા પ્રકરણમાં ચાર વ્યાપારીના વર્તનનો હેતુ અને તે વાતમાં રહેલ રહસ્ય સંબંધી ખુલાસો કર્યો; હવે તે વાર્તાના આક્રીના ભાગતું રહસ્ય સમજાવતાં અકલંકે જે કહ્યું તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. અકલંકે આગળ કહે છે—

કૃતકૃત્ય ચારની પ્રેરણા,
યોગ્યને સન્માર્ગે લાવવો,
રત્નદ્વીપમાં કમ્બાણીના રસ્તા,

૧ હકીકત આવતા પ્રકરણમાં ચાહુ છે.

“ હવે જેવી રીતે પ્રથમ મિત્ર ચાહુએ પોતાનું વહાણ મૂલ્યવાન રત્નોથી ભરી લીધું, પોતે જે હેતુએ આવ્યો હતો તે પાર પાડ્યો (પોતે કૃતકૃત્ય થયો), પોતાના સ્થાને જવાની ઇચ્છા કરીને યોગ્ય પાસે આવ્યો અને તેને પૂછ્યું કે ‘કેમ ભાઈ! તારે કેમ છે?’, તેના જવાબમાં યોગ્યે કહ્યું ‘મિત્ર! માફ વહાણુ તો હજુ ભરાણું નથી, મને તો હજુ સુધી થોડાં રત્નો મળ્યાં તે મેં એકઠાં કર્યાં છે,’ ત્યારે યોગ્યને તેમ થવાનું કારણ ચાહુએ પૂછ્યું, જેના જવાબમાં યોગ્યે વાલીબગિચામાં ફરવાનું પોતાને કાંતુક હતું જે રત્નસંચયમાં વિદ્રા કરનાર છે એમ કહી સંભળાવ્યું તેવી રીતે ભાઈ ઘનવાહન! ચાહુ જેવા મહાત્મા મુનિરાજે પોતાના આત્માને તપ, સંયમ, શાંતિ, સંતોષ, જ્ઞાન, દર્શન વિગેરે સાચાં મૂલ્યવાન રત્નોથી ભરીને જ્યારે પોતાનો અર્થ ખરાબર સધાઈ રહે છે ત્યારે મોક્ષલક્ષણુ સ્વસ્થાન (પોતાનો દેશ) તરફ જવાની ઇચ્છા કરે છે, તે વખતે યોગ્યનું રૂપ ધારણુ કરનારા દેશ વિરતિધરો^૧ ને મોક્ષ જવાનું આમંત્રણ જ બાણુ કરતા હોય તેમ તેમને ધર્મદેશના આપે છે. તેના જવાબમાં શ્રાવકો તેમને કહે છે કે પોતાનામાં હજુ બેઠએ તેટલા-તેના ગુણો એકઠા થયા નથી. તેવા ગુણરૂચિવાળા જીવને સાધુએ કહે છે કે-“આ મનુષ્યપણું એવું છે કે એમાં સદ્-ગુણો એકઠા કરવાનું કામ બહુ સારી રીતે થાય છે અને તેમ કરવું તે તમારા પોતાના તાબામાં છે, તમારે આધીન છે, છતાં અમારી પેઠે તમે પણ ગુણુરત્નો સંપૂર્ણુ એકઠાં કરવાનું કામ કેમ કર્યું નહિ?”

આનો સવાલ સાંભળીને દેશવિરતિધર શ્રાવકો^૨ ઉપદેશ આપનાર ગુરૂને જવાબ આપતાં સંપૂર્ણુ ગુણુ એકઠાં કરવામાં વિદ્રાબૂત થયેલ પોતાની વિષયોમાં લોહુપતા અને ધનમાં આસક્તિ કારણુ તરીકે જણાવે છે. બંને સરળ હોવાથી પોતાની સાચી સ્થિતિ જણાવી દે છે.

ત્યાર પછી ચાહુએ યોગ્યને કહ્યું^૩ હતું કે ભાઈ! વાલીબગિચાનો તારો શોખ જરા પણ સારો નથી, અને અહીં સુધી આવીને રત્નો એકઠાં કરવાનું ન થાય અને ઉલટું આત્મચંચન થાય તે તારા જેવાને ઘટતું નથી. વળી મિત્ર! તું બાણુ છે કે અહીંનાં રત્નો સુખનાં કારણુ

૧ જુઓ આગલા પ્રકરણનું પૃ. ૧૭૦૧-૨.

૨ શોડો વધતો લાગ કરનાર શ્રાવકો.

૩ અહીં એના ખરા અર્થમાં એ સખ્દ સમજવાનો છે. નામધારી શ્રાવકોને અત્ર સ્થાન નથી.

૪ જુઓ આગલા પ્રકરણનું પૃ. ૧૭૦૪.

છે અને તે મેળવવાં આપણે અહીં આવ્યા છીએ, છતાં એ બાબતમાં પૂરતો આદર ન કરવો એ તો આત્મવૈરીપણું કહેવાય, આત્મઘાત કરવા તુલ્ય ગણાય. વળી તું જે કે બાગબગિચાનો શોખ તેં ઘણા વખત સુધી કર્યો તો પણ તેથી તને સંતોષ થયો નથી (તું ધરાયો નથી), તેથી તારો પોતાનો સ્વાર્થ ખરેખરો સધાય તેવાં જ કામ કરવાં એ વધારે હહાપણુ ભરેલું ગણાય. કારણ કે સ્વાર્થનો નાશ કરવો એ ખરી મૂર્ખાઈ છે. વળી તું વિચાર કર કે તું અહીં રત્નદ્રીપે રત્ન-ઉપાર્જન કરવાના હેતુથી જ આવ્યો છે અને જે કામ માટે તું અહીં આવ્યો છે તે ન કરતાં ખીલ કામમાં પડી ગયો છે તેથી તને તારા આત્માની લાજ પણ આવતી નથી? તને એમ થતું નથી કે પોતાનું મૂળ મુદ્દાનું કામ છોડીને તું ખીલ નકામા કામમાં પડી ગયો છે? માટે હવે ભાઈ! મારા વચનથી તું હવે આ મોજશોખની બાબત છોડી દે અને મારી સહાયથી માત્ર રત્નઉપાર્જન કરવાના કામમાં એક મને લાગી જ અને આખો વખત રત્નો એકઠાં કરતો જા...” વિગેરે ચારનાં વચનો સાંભળીને યોગ્ય પોતાના મનમાં ઘણું લજવાયો, એને પોતાના વર્તન માટે ઘણો ખેદ થયો અને ચારનાં વચનો તેણે સ્વીકાર્યાં, તે જ વખતથી યોગ્યે તથાપ્રકારનાં વિધાન-અનુષ્ઠાનો કરવાં માંડ્યાં અને સાચાં મૂલ્યવાન રત્નોવડે વહાણુ ભરવાથી પોતાનો ખરો સ્વાર્થ સાધનાર તે થયો—તે પ્રમાણે ભાઈ! ધનવાહન! દેશવિરતિધારી શ્રાવકો જેમણે થોડો થોડો લાગ કર્યો હોય છે, પણ જેઓ ધનદંદ્રિ-

ઉપદેશ.

યમાં રક્તપણુ હોય છે તેવાઓ ન્યારે શુદ્ધ ગુરુપાસે સાચી વાર્તા કહી દે છે ત્યારે તેમને ઉપદેશ આપતાં ગુરુમહારાજ કહે છે કે “ભદ્રો! તમે મનુષ્યભવ “પ્રાપ્ત કર્યો છે, જિનમહારાજના વચનામૃતનો રસ તમે ચાખ્યો છે, “આ સંસારની અસારતા અને નિરર્થકતા તમારા જણવામાં આવી “છે, શરીર ઊંઘ મળથી ભરેલું છે એમ તમારા સમજવામાં આવ્યું “છે, જીવાની સંધ્યાકાળે વાદળાનાં થતાં સુંદર રંગોની પેઠે થોડા વખ- “તમાં ઉડી જનાર છે એમ તમારા લક્ષ્યમાં આવ્યું છે, આખું જીવન “ગરમીથી તપી ગયેલા પક્ષીના ગળા જેવું ચંચળ છે તે તમે દરરોજ “જીઓ છો, પોતાના સગાંસંબંધીઓ અને સેહીઓપર જે પ્રકાશ “અને વિકાસ થોડો વખત દેખાય છે તેનો તમે જાતે જ પાછો નાશ “થતો જીઓ છો, ત્યારે તમને ધન ઉપર અને ઈંદ્રિયના વિષય ઉપર “મમત્વ બાંધવો કે તેના સેવનની ટેવ પાડવી કેમ પાલવે? એ “ખરેખર તમારી જાતને (આત્માને) છેતરવાપણું ઉઘાડું દેખાય

“ છે ! અને એમ કરવાથી તો જ્ઞાન વિગેરે ખરાં સાધનો પ્રાપ્ત કર-
 “ વામાં કલટો અંતરાય થાય છે. અને ભદ્રો ! તમે સારી રીતે જાણો
 “ છે કે ઈન્દ્રિયના વિષયો પરિણામે ઘણા ભયંકર છે, મનને ઉથલ-
 “ પાથલ કરનારા છે, સ્ત્રીઓ બહુ સંચળ હૃદયની હોય છે, એ જાતે
 “ લાંબા વખતનાં મુખનું સ્થાન કદિ બની શકતી જ નથી, વળી એ
 “ આર્ત અને શંકા ધ્યાનનું કારણ અનેક પ્રકારે બને છે; વળી તમે જાણો
 “ છે કે જ્ઞાન સારી ગતિનો માર્ગ દર્શાવવામાં દીપક સમાન છે, મનમાં
 “ અત્યંત આનંદનું કારણ બને છે, ખરાબ યોનિઓમાં જન્મ પામવા
 “ રૂપ ખાડામાં પડતાં અચ્ચાવવા માટે હાથનો ટેકો આપનાર છે; તેમજ
 “ દર્શન મનને અત્યંત પ્રમોદ કરાવનાર છે અને વળી મહા મુખ આપનારા
 “ મોક્ષમાં જાતે એકદમ નિક્ષેપ કરનાર છે; અને ચારિત્ર હૃદયમાં
 “ એક પ્રકારનો હર્મશનો ઉત્સવ કરનાર છે અને જીવરૂપ વસ્ત્રપર
 “ અનાદિકાળથી લાગેલા મેલને દૂર કરવા સારૂ પાણીનું કામ કરનાર
 “ છે; તપ અર્ચનગરહિતતા વિગેરે ગુણસમૂહોને આપનાર છે અને
 “ નહિ લાગેલા કચરાને લાગતા અટકાવનાર છે; તેમજ સંયમ ભવ-
 “ બ્રમણમાં થતા ભયોને દૂર કરી ભવિષ્યકાળમાં થવાના ભારે હર્ષનું
 “ કારણ બને છે. અરે ભદ્રલોકો ! તમે આ હકીકત પણ સારી રીતે
 “ જાણો છો છતાં તમારી આ અવિદ્યા (અજ્ઞાન) કેટલી ? તમને આ
 “ મોહ શો ? તમાકે આત્મવંચન (છેતરવાપણું) કેવું ? તમારૂં આત્મ-
 “ વૈરીપણું કેટલું ? કે જેને લઈને તમે વિષયોમાં આવડી બધી આ-
 “ મકિત રાખો છો, સ્ત્રીઓમાં મોહ પામી જાઓ છો, ધન ઉપર આટલો
 “ બધો લોભ રાખો છો, સગાઓ ઉપર આવડો સ્નેહ રાખો છો, જીવાની
 “ ઉપર આટલા બધા મલકાઈ જાઓ છો, તમારૂં પોતાનું રૂપ જોઈને
 “ એવડા રાજ રાજ થઈ જાઓ છો, તમને અનુકૂળ સંગ-પ્રસંગો પ્રાપ્ત
 “ થાય તેની પાલતા કરો છો, તમને તમારા હિતનો ઉપદેશ આપનાર પર
 “ ક્રોધ કરો છો, ગુણને દોષ આપો છો, અમારા જેવા તમને સહાય
 “ કરનાર સાથે હોવા છતાં સન્માર્ગથી નાસી જાઓ છો-ખસી જાઓ છો,
 “ સાંસારિક મુખોમાં રાજ થઈ જાઓ છો, અને વળી તમે જ્ઞાનનો અ-
 “ ભ્યાસ કરતા નથી, દર્શનનો આદર કરતા નથી, ચારિત્ર પાળતા નથી,
 “ તપ કરતા નથી, સંયમ ધારણ કરતા નથી અને આત્માને અનેક
 “ ગુણના ભાજનભૂત કરતા નથી !! આ તે તમારી કેટલી બધી
 “ ભૂલ કહેવાય ! આ તમારો પ્રમાદ અને આ તમારી આત્મવંચકતા
 “ કેટલી બધી આકરી અને નુકસાન કરનારી કહેવાય ! આ પ્રમાણે જ્યાં-
 “ સુધી તમે ચલાવ્યા કરો ત્યાંસુધી ભદ્રો ! આ મનુષ્યભવ તમને પ્રાપ્ત

“ થયો છે તે નિર્રથક થાય છે, તમે અમારા જેવાની પાસે રહો અને
 “ અમારાં પડખાં સેવો તે નકામું થાય છે, તમને એ સર્વ બાબતનું જ્ઞાન
 “ થવાનું અભિમાન છે તે પ્રયોજન વગરનું છે અને તમને ભગવાનના
 “ દર્શનની પ્રાપ્તિ થઈ છે તે પણ કાંઈ લાભ કરનાર થતી નથી; એ
 “ પ્રમાણે તો માત્ર તમારા સ્વાર્થનો તદ્દન નાશ જ થાય છે અને એ તો
 “ માત્ર તમારું અજ્ઞાન જ બતાવે છે. વળી તમે વિચાર કરશો તો જ-
 “ ણુશો કે એ વિષયોને તમે ઘણા લાંબા વખત સુધી સેવો, ધન ગમે
 “ તેટલું મેળવો, તો પણ તેથી તમને સંતોષ થતો નથી, થવાનો નથી-
 “ આ પ્રમાણે છે તો તમારા જેવાએ એવી રીતે બેસી રહેવું એ જરા
 “ પણ યોગ્ય નથી. માટે હવે તમે વિષય તરફનો પ્રેમ છોડી દો, તમારા
 “ સ્વજનો તરફ સ્નેહ મમતા છે તેને તજી દો, ધન એકદું કરવામાં અને
 “ ઘરખારમાં જે ખાલી મમતા છે તેનો ત્યાગ કરો, સર્વ સાંસારિક
 “ મળરૂપ કચરો ફેંકી દો, ભગવાનના મતની ભાવદીક્ષા ગ્રહણ કરો,
 “ સત્ય જ્ઞાન વિગેરે ગુણસમૂહોનો સંચય કરો, એવા ગુણોવડે આત્માને
 “ ભરી દો અને અમે તમારી પાસે છીએ ત્યાં સુધીમાં ખરા સ્વાર્થસાધક
 “ બની જાઓ. જો એમ નહિ કરો અને અમારો ઉપદેશ તમને મળતો
 “ બંધ થઈ જશે તો પછી સદ્બુદ્ધિથી રહિત થયેલા તમે તમારા સ્વા-
 “ ર્થથી ભ્રષ્ટ થશો.” આવી રીતે અંદરખાનેથી ઠપકો આપવા સાથે ચારૂ જે
 ઉપદેશામૃત આપે છે તે સન્મુનિના વચનામૃત તુલ્ય સમજવું. એ ઉપ-
 દેશ સાંભળીને યોગ્ય જેવા દેશવિરતિધરો પોતાના વર્તન તરફ લજ્જ
 પામે છે, સાચા ખોટા અથવા ભગતા ઉત્તરો આપતા નથી અને મનમાં
 ખોટા અભિનિવેશ કરતા નથી, પરંતુ સાધુનાં વચનો પોતાના ખરા હિત
 માટે જ છે એમ સ્વીકારે છે અને સાધુમહારાજ કહે તે પ્રમાણેનાં
 વિધાનપૂર્વક તે વચનોનો આદર કરે છે, ભગવાનનાં કહેલાં મહાવ્રતોનો
 સ્વીકાર કરે છે અને એ રીતે આત્મવહાણુને ગુણુરત્નોથી ભરતા જાય છે.

હિતજ્ઞને આમંત્રણ.

શુદ્ધ સ્વરૂપ આદર્શ.

માર્ગ અને તેના ઉપાય.

સાર પછી ચારૂ પેલા હિતજ્ઞની પાસે ગયો,^૧ તેને પોતાની સાથે
 સ્વસ્થાન (દેશ) તરફ જવાનું આમંત્રણ કર્યું, તે વખતે હિતજ્ઞે તે વખત
 સુધી પોતે જે ઉપાર્જન કર્યું હતું તે સર્વ બતાવ્યું, તે જ્ઞેતાં સર્વ કાચના
 કકડા, શંખલાં અને કોડાંજ જણાયાં, કારણુ સંબંધી સવાલ કરતાં તેને

બાગબગિચાના મોજશોખો કરવા વિગેરે બાબતની પોતાની આખી વર્તના કહી બતાવી-તેવી રીતે ભાઈ ધનવાહન! પ્રાણીઓના સંબંધમાં જે હકીકત અને છે તે તું વિચારી ને. ઘણા પ્રાણીઓ મિથ્યાદષ્ટિવાળા હોય છે પણ ભવ્ય હોય છે અને જાતે ભદ્રક હોય છે તેવાઓને મહાત્મા સાધુઓ સાચો ઉપદેશ આપવા તૈયાર થાય તે ચાડ્ હિતજ્ઞ પાસે ગયો તેની બરાબર સમજવું. ચાર પછી મહાત્મા સાધુઓ ભદ્રક

મિથ્યાદષ્ટિઓને ધર્મદેશના આપીને તે દ્વારા મોક્ષ-હિતજ્ઞે માનેલા ગમનનું આમંત્રણ કરે છે, જેનો જવાબ આપતાં પેલા ધર્મ વ્યવહાર. મિથ્યાદષ્ટિ (આપારી) કહે છે કે “ સાહેબ! અમે

પણ ધર્મ તો કરીએ છીએ: જુઓ, અમે દરરોજ સ્નાન કરીએ છીએ, અગ્નિહોત્ર ઘરમાં રાખ્યો છે તેને બળિદાન આપીએ છીએ, તેમાં તલ હોમીએ છીએ અને લાકડાં (સમિધ્) બાળીએ છીએ, ગાય ભૂમિ અને સોનાનું દાન દઈએ છીએ,

કાચઉલ્કતા. વાવ ફૂવા તળાવ ખોદાવીએ છીએ, કન્યાદાન આપીએ છીએ.” આ સર્વ હકીકત કહે છે તે તેવા પ્રકારના પ્રાણીઓએ એકઠાં કરેલા કાચ વિગેરેના ટૂકડાઓ બરાબર સમજવું.

વળી એવા પ્રાણીઓ સુસાધુઓને જણાવે છે કે “ સાહેબ! અમે સુખે રહીએ છીએ કારણ કે અમે માંસ ખાઈએ

કૌ તુ ક છીએ, દાડ પીએ છીએ, બત્રીશ પ્રકારનાં ભોજન ઉલ્કતા. અને તેત્રીશ પ્રકારનાં શાક આરોગીએ છીએ, સુંદર સ્ત્રીઓ સાથે વિલાસ કરીએ છીએ, અતિ સુંદર

ઉજળાં મૂલ્યવાળાં વસ્ત્રો પહેરીએ છીએ, પંચ સુગંધીયુક્ત પાન ચાવીએ છીએ, વિચિત્ર પ્રકારની પુષ્પમાળાઓ શરીરપર ધારણ કરીએ છીએ, આખા શરીરપર વિલેપન કરીએ છીએ, ધનનો મોટો ઢગલો એકઠો કરીએ છીએ, અમારા ધ્યાનમાં આવે તેવી શ્રેષ્ઠાઓ કર્યા કરીએ છીએ, અમારા દુર્શ્મનની એક જરા ગંધ પણ સહન કરતા નથી, અમારી કીર્તિને ચોતરફ ફેલાવીએ છીએ, અમે જાણે મનુષ્યભૂમિના દેવતા હોઈએ એવી અમારી કાંતિ અને વર્તના બતાવીએ છીએ અને મનુષ્ય-

૧ પંચસુગંધી: પાનમાં પાંચ સુગંધી નખાય છે. એવું પાન લીજતદાર કહેવાય છે.

કર્પૂરકક્કોલલવંગપુષ્પગુવાકજાતિકલપંચકેન ।

સમાંશમાગેન ચ યોજિતેન મનોહરં પન્નસુગન્ધકં સ્યાત્ ॥

કર્પૂર, અકુલની છાલ, લવંગના પુષ્પ, તજ અને જાંબુજાંબુ એ પાંચેને પ્રમાણ સર યોજવાથી પંચસુગંધી તાંબુલ થાય છે.

પણામાં જે જે સારભૂત હોય તે તે સર્વ આખતોનો જાતે અનુભવ લઈએ છીએ.” આવા પ્રકારની વાતો કરવી તે પોતાનો વાડીબગિચામાં ફરવાનો શોખ હતો તે સર્વ આખત હિતને કહી બતાવી તેની બરાબર સમજવું.

ઉપર પ્રમાણે હકીકત સાંભળીને આરને પોતાના મનમાં હિતસ તરફ ઘણી જ કૃપા ઉત્પન્ન થઈ તે દયાની પ્રેરણાથી રંગાયલા હૃદયે તેણે કહ્યું “ભદ્ર! તને પાપી ધૂતાશ લોકોએ ખરેખર છેતર્યો જણાય છે અને તું પોતે ભોળો હોવાથી રત્નની પરીક્ષા જરા પણ કરી શક્યો નથી, રત્નમાં ગુણુ આ છે અને દોષો (blots)–(એઓ) કઈ છે તે તું ખીલકુલ સમજ્યો જ નથી અને વળી રત્નદ્રીપે તું વ્યાપાર કરી રત્ન કમાવા સારૂ આંવ્યો છે તો તારે અહીં ફરવા હરવાતું કૌતુક તો જરા પણ રાખવું જ ન જોઈએ, કારણ કે પરમાર્થની નજરે એમાં તને ખરેખરી આખરે છેતરાણુ જ જવાની છે.” આવી મતલબની તેની વાત સાંભળીને હિતસને મનમાં નિશ્ચય થયો કે આર પોતાના ઉપર ખરેખરો પ્રેમભાવ રાખનાર છે અને રત્નની પરીક્ષા કરવામાં તેતું જ્ઞાન પાકું થઈ ગયેલું છે, ત્યાર પછી આરની સલાહ પ્રમાણે પોતે ફરવા હરવા જોવા વિગેરે આખતતું કૌતુક છોડી દેવાની ઇચ્છા જણાવી અને પોતાને રત્નની પરીક્ષા કેમ થઈ શકે તે સંબંધી સવાલો પૂછ્યા. પોતે આરના વર્તનથી એટલો બધો રાજી થઈ ગયો કે તે વાતને પરિણામે તે તેનો શિષ્ય થઈ ગયો. આર પણ હિતસના ગુણુપ્રેમથી રાજી થઈ ગયો, તેને રત્નની પરીક્ષા શીખવી અને હિતસ તે કામમાં પાવરદો થઈ ગયો, ત્યાર પછી કૃત્રિમ ખોટાં રત્નોનો લાગ કરીને માત્ર સાચાં રત્નો મેળવવાના કામમાં હિતસ એકચિત્તે લાગી ગયો—આ પ્રમાણે વાર્તા મુનિરાજે આપણને કહી હતી તેનો સાવાર્થ તું બરાબર વિચાર.

કરુણાતત્પર મુનિઓ જ્યારે ભદ્રક પરિણામી મિથ્યાદષ્ટિ પ્રાણીઓને જુએ છે ત્યારે તેઓ તેને નીચે પ્રમાણે કહે યોગ વંચકતા. છે “ભદ્રો! તમે ખરેખર ધર્મશીળ છો અને આત્મ-
“બુદ્ધિએ સાચો માનીને તમે ધર્મ કર્યા કરો છો,
“પરંતુ સાચો ધર્મ ક્યાં છે અને કેવો છે તે તમારા ભોળપણને લઈને
“તમે જાણી શકતા નથી. હિંસાનાં કામો કરવાથી ધર્મ કદિ થતો નથી.
“ભગવાનનો વિશુદ્ધ ધર્મ તો સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર દયામય હોય તે જ

૧ જુઓ પૃ. ૧૭૦૫-૬. અહીં તે હકીકતનો સાર લખ્યો છે, વિગતભરે હકીકત લાંબી બેઠ લેવી.

“હોઈ શકે છે અને અત્યારે તમે જે હોમ અથવા યજ્ઞ કરો છો તે
 “તો તેનાથી વિરુદ્ધ છે. ધર્મની બુદ્ધિથી આવી રીતે તમારે અધર્મતું
 “સેવન કરતું કોઈપણ રીતે યુક્ત નથી. વળી તમે હમણા જણાવ્યું કે
 “તમે સુખે રહો છો કારણ કે તમે માંસ ખાઓ છો વિગેરે, તે પણ
 “તમારું અજ્ઞાન જ અતાવે છે અને ડાહ્યા સમજી માણસો તો એવી
 “વાત સાંભળીને જરૂર હસવા જ મંડી જાય તેવું છે; કારણ કે જ્યાં
 “શરીરની બાબતમાં જ અથવા શરીરમાં જ અનેક પ્રકારની પીડાઓ
 “સાથે જ રહેલી હોય, અનેક પ્રકારના રોગો વળગી રહેલા હોય, ઘડ-
 “પણ એકદમ જલ્દીથી ચાલ્યું આવતું હોય, રાજ્ય તરફની તેમજ
 “બીજા અનેક પ્રકારની હેરાનગતિઓ અને ત્રાસો શરીરને અને મનને
 “સંતાપ આપી રહ્યા હોય, જીવાની વાંકી સુંકી ચાલી જનાર (અથવા
 “હંગામી વગરની) હોય, પ્રાપ્ત થયેલી સંપત્તિઓ સર્વ પ્રકારનાં દુઃ-
 “ખેને ઉત્પન્ન કરનાર હોય, વહાલાંઓના વિયોગો મનને બાળી નાખતાં
 “હોય, પોતાને ન ગમે તેવા અપ્રિયતા સંયોગો મનને આકુળબાકુળ
 “કરી દેતા હોય, દરરોજ મરણ વધારે ને વધારે નજીક જ આત્મા
 “કરતું હોવાનો ભય માથે લટકી રહેલો હોય, શરીર અપવિત્ર પદ-
 “ાર્થોને એકઠા કરી રાખવાનાં ભંડાર જેવું હોય, વિષયો માત્ર પુદ્ગળોના
 “પરિણામ માત્રને જ અતાવનારા હોય, આખું જગત અસંખ્ય દુઃખોથી
 “ભરેલું જ હોય, ત્યાં પ્રાણીઓને ‘સુખ’ની વાત શી કરવી? એમાં
 “સુખનો સવાલ જ ક્યાં રહે છે? પરમાર્થે એ સર્વ એકલું દુઃખ જ છે,
 “પણ તમને એમાં સુખનો ખોટો ખ્યાલ બંધાઈ ગયો છે. એ જે
 “તમને ખોટો ભ્રમ થયો છે તે તમારાં કર્મોને લઈને જ થયો છે અને
 “તે અનંત સંસારમાં ભમવાનું જ કારણ છે. તેટલા માટે ભદ્રો!
 “આવો સુંદર મનુષ્યનો ભવ મહા મુશ્કેલીએ પામ્યા છો, તમને ધર્મ
 “કરવાને યોગ્ય સર્વ સામગ્રીઓ અને અનુકૂળતાઓ પણ મળી ગઈ
 “છે, અમારો ઉપદેશ પણ તમને ચાલુ મળ્યા કરે છે, ગુણ પ્રાપ્તિ
 “કરવા એ પણ તમારે પોતાને સ્વાધીન છે, જ્ઞાનાદિ મોક્ષનો માર્ગ
 “ઉઘાટો છે, જીવ વસ્તુસ્વભાવે અનંત આનંદરૂપ છે, જીવના અસલ
 “સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય એ જ તેનો મોક્ષ છે અને તે પ્રાપ્તિ યોગ્ય
 “(જ્ઞાન), શ્રદ્ધા (દર્શન) અને અનુદાન (ચારિત્ર)ની ઉપર જ આ-
 “ધાર રાખે છે—આ સર્વ બાબતો છતાં તમે તમારા આત્માને આટલો
 “બધો છેતરો છો એ બીલકુલ યોગ્ય નથી.”

મહાત્મા મુનિનાં આવાં સુંદર વચનો સાંભળીને હિતરાજે જેવા
 ભદ્રકે ભવ્ય મિથ્યાદષ્ટિ જીવો હોય છે તેઓ વિચાર કરે છે કે એ

મહાત્મા મુનિઓ પોતાની તરફ ખરેખરે સાચો પ્રેમ રાખનારા છે, મહાત્મા મુનિઓતું જ્ઞાન ઘણું વિશાળ છે એ વાત પણ તેમના મનપર ઠસી જાય છે. ત્યાર પછી ઉપદેશને પરિણામે જે સુંદર વાસનાઓ થઈ આવેલી હોય છે તેને લઈને ધનપ્રાપ્તિ કરવાનો અને વિષયો ભોગવવાનો જે પ્રતિબંધ^૧ અત્યાર સુધી તેઓને થતો હતો તે ઘટતો જાય છે, નિવર્તતો જાય છે, દૂર થતો જાય છે; અને પછી તે મુનિ-મહારાજને સાચો ધર્મ પૂછે છે, પોતે તેમની પાસે શિષ્યભાવ ધારણ કરે છે અને વિનય વિગેરે ગુણોએ કરીને ગુરુમહારાજનાં મનનું રંજન કરે છે. ગુરુમહારાજ પણ પ્રસન્ન થઈને ગૃહસ્થદેશને ઉચિત તથા સાધુપણને ઉચિત ધર્મમાર્ગ તેને બતાવે છે અને ઘણી યતનાપૂર્વક તે પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાયો પણ બતાવે છે. તે આ પ્રમાણે:—

“ ભદ્રો! તમે વિશુદ્ધ ધર્મોતું સાધન તમારા આત્માને પ્રાપ્ત થાય

“ એવી ઇચ્છા રાખો છો તો તમારું પ્રથમ કર્તવ્ય

આદ્ય ધર્મ યોગ્ય- “ તો એ છે કે શરૂઆતમાં તમારે દયાળુતા સેવવી,

તા અને તે ઉપા- “ ખીજનો જરા પણ તિરસ્કાર કરવો નહિ, કોપીપણું

જનનો ઉપાય. “ તદ્દન છોડી દેવું, ખરાબ માણુસો (દુર્જન) સાથેનો

“ સંબંધ સર્વથા તજ દેવો, બુઠાપણુ (ખોટું બોલ-

“ વાપણુ)નો સર્વથા ત્યાગ કરવો, અન્યના ગુણુ તરફ પ્રેમ કરવાનો

“ અભ્યાસ પાડવો, ચોરી કરવાની બુદ્ધિ પણ ન કરવી, મિથ્યાભિ-

“ માનને તદ્દન તજ દેવું, પરસ્ત્રીનો કોઈ પણ પ્રકારનો અભિલાષ તદ્દન

“ ન કરવો, પોતાને ધન ઋદ્ધિ કે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હોય તેનો ગર્વ

“ છોડી દેવો, દુઃખી પ્રાણીઓને દુઃખમાંથી છોડાવવાની ઇચ્છા ધારણુ

“ કરવી, ગુરુમહારાજની ભક્તિ કરવી, દેવને વંદન કરવું, સગાંસંબં-

“ ધીઓતું યોગ્ય સન્માન કરવું, પ્રેમ રાખનાર જનોની હોંસો પૂરી

“ કરવી, મિત્ર વર્ગને અનુસરવું, પારકાના દોષો કે અપવાદો જરા પણ

“ બોલવા નહિ, પારકાના ગુણોને શ્રદ્ધણુ કરવા, પોતાના ગુણોની પ્રશંસા

“ કરતાં શરમાવું, પોતે જરા નાતું સરખું સાંરે કામ (સુકૃત્ય) કર્યું

“ હોય તો તેને પણ મનમાં વારંવાર સંભાર્યા કરવું, પારકાને માટે-

“ પશોપકાર કરવા સાંરે અને તેટલો પ્રયત્ન કરવો, મહાપુરુષોની સાથે

“ પ્રથમ રેલાપણુ કરવું, ધર્મ કરનાર માણુસોની હિંમેશાં અનુભાદના

“ કરવી, પારકાના મર્મો (ખાનગી વાતો) જરા પણ પ્રગટ કરવા નહિ,

૧ પ્રતિબંધ: તીવ્ર પ્રેમ. આસક્તિ પૂર્વક રોકાણુ.

૨ તેઓને પ્રથમ પોતે બોલાવવા, તેઓ બોલાવશે તો બોલશું એવો આશ્રય ન રાખવો,

“ અને હમેશા સારો વેષ પહેરવો અને આચારો પણ સારાં રાખવાં—
 “ આ પ્રમાણે કરવાથી સર્વજ્ઞ મહારાજે ખતાવેલા શુદ્ધ ધર્મનું અ-
 “ નુષ્ઠાન કરવાની યોગ્યતા તમને પ્રાપ્ત થશે.”

“ ચાર પછી ગૃહસ્થ (શ્રાદ્ધ-શ્રાવક) થયા હોય તેમણે અકલ્યાણુ
 “ મિત્રનો” સંબંધ છોડી દેવો, કલ્યાણુ મિત્રોની” સે-
 સાધુધર્મ યોગ્યતા “ વના કરવી, પોતાને ઉચિત સ્થિતિમર્યાદાનું ઉલ્લંઘન
 તદુપાર્જન માર્ગ. “ ન કરવું, વ્યવહારમાર્ગ (લોકમાર્ગ)ની હમેશા
 “ અપેક્ષા રાખવી, શુદ્ધમહારાજને-વડીલ પુરૂષોને યોગ્ય
 “ માન આપવું, તેઓ જે ફરમાન કરે તે પ્રમાણે વર્તવું, દાન વિગેરે
 “ સદ્ગુણોમાં વિશેષ પ્રવૃત્તિ કરવી, ભગવાન દેવની ઉદાર પૂજા કરવી,
 “ સાધુમહાત્મા પુરૂષોની નિરંતર શોધ કર્યા કરવી, તેમનો સંયોગ મેળવીને
 “ ધર્મશાસ્ત્રનું વિધિપૂર્વક શ્રવણ કરવું, મહા યત્નપૂર્વક તેની પર્યાલોચના
 “ કરવી, તેમાં કહેલ વાચ્યતોનો અર્થ સમજી વિધાનપૂર્વક તેનું અનુષ્ઠાન
 “ કરવું, ધૈર્યને ધારણુ કરવું, ભવિષ્યકાળનો વારંવાર વિચાર કરવો, મરણને
 “ વારંવાર નજર સન્મુખ રાખ્યા કરવું, પરલોક સાધનમાં તત્પરતા
 “ રાખવી, શુદ્ધમહારાજની સેવના કરવી, યોગપટ્ટનું” દર્શન કરવું, તેના
 “ રૂપને પોતાના મનમાં વારંવાર સ્થાપન કરવું, ધારણુને સ્થિર કરવી,
 “ કોઈ પણ પ્રકારનો આંતર વિક્લેપ થાય તેવો માર્ગ તણ દેવો, યોગ-
 “ (મન વચન કાયા)શુદ્ધિ થાય તે માટે પ્રયત્ન કર્યા કરવો, ભગવાનનાં
 “ મંદિરો તેમજ મૂર્તિઓ તૈયાર કરાવવાં, તીર્થંકર મહારાજનાં વચનોને
 “ લખાવવાં,” મંગળળપ (નવકારમંત્રમરણુ) વારંવાર કર્યા કરવો,

૧ આ પ્રમાણેના ક્રમસર સદ્ગુણો શાસ્ત્રમાં બીજી કોઈ જગાએ લખેલાં છે કે કેમ તેની તપાસ કરતાં મને તે મળી શક્યા નથી. આ સદ્ગુણો ઘણા સુંદર છે અને ધર્મયોગ્યતા પ્રાપ્ત કરાવે તેવા છે તેમાં સંદેહ નથી. માર્ગાનુસારીના શુણોને આધારે તેની રચના થઈ હોય એમ જણાય છે. ભા. ૬.

૨ અકલ્યાણુમિત્ર: પ્રાણીનું અંતિમ સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવામાં વિદ્ધ કરનાર અવગુણોનું સમુચ્ચય નામ. એમાં મોઢા વિગેરે સર્વ આંતર રિપુઓનો સમાવેશ થાય છે.

૩ કલ્યાણુમિત્ર: પ્રાણીનું અંતિમ સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવામાં સહાય આપનાર. એમાં ચારિત્રરાજ વિગેરે આંતર જોડીઓનો સમાવેશ થાય છે. ખરા પ્રીતીઓનું એ સમુચ્ચય નામ છે.

૪ યોગપટ્ટ: યોગી લોક યોગાભ્યાસ વખતે કેટ વસ્ત્ર બાંધે છે તે જણાય છે.

૫ વચનોને લખાવવાં એટલે પુસ્તકોદ્ધાર કરવો.

“ ચાર શરણોને વારંવાર અંગીકાર કરવાં, પોતાનાં દુષ્કૃત્યો (ખરાબ
 “ કામો)ની વારંવાર નિંદા કરવી, પોતાનાં સારાં કામોની વારંવાર
 “ અનુભોદના કરવી, મંત્ર દેવોની પૂજા કરવી, પૂર્વ પુરૂષોની સુંદર વર્તના-
 “ ઝોનાં ચરિત્ર વારંવાર સાંભળવાં, ઉદારતા રાખવી અને ઉત્તમ જ્ઞાનમાં
 “ વારંવાર રમણુ કર્યા કરવું-એ પ્રમાણે કરવાથી સાધુ મહારાજના
 “ ધર્મો અને અનુષ્ઠાનો કરવાની તમારામાં યોગ્યતા આવશે.”

“ ત્યાર પછી તમે બાહ્ય અને અંતર સંગનો ત્યાગ કરેલો હોવાથી

“ અને પારકા મળેલા આહાર ઉપર આધાર રાખ-

સિદ્ધાન્ત ગ્રહણ “ નાર ભાવમુનિ થયેલ હોવાથી તમારે ગ્રહણુશિક્ષા
 પાત્રતાનાં કારણો. “ ધારણુ કરવી અને તેટલા માટે વસ્તુતત્ત્વ સમ-

“ જવાની બરાબર જિજ્ઞાસા મનમાં ઉત્પન્ન કરવી;

“ પોતાનાં અને પારકાં શાસ્ત્રોને બરાબર જાણુનાર, પારકાનું હિત કર-

“ વાનાં કાર્યમાં સદા તત્પર, સામા માણુસના હૃદયનો આશય બરાબર

“ સમજનાર, અને પોતાના નામને સાર્થક કરનાર ગુરુમહારાજ સાથે

“ સાચો સંબંધ કેવી રીતે થાય તેની શોધ કરવી; ગુરુમહારાજનો

“ વિનય બરાબર કરવો, અનુષ્ઠાનોની સર્વ વિધિઓ કરવા તત્પર રહેવું,

૧ ચાર શરણુ: અરિહંત શરણુ, સિદ્ધ શરણુ, સાધુતું શરણુ, અને કેવળી-
 ભાષિત ધર્મનું શરણુ.

૨ નિંદા: પોતે ખરાબ કામ કર્યા હોય અથવા સમુચ્ચયે જે જે દુષ્કૃત્યો
 હોય તેની નિંદા કરવી, કામ કરનારની નહિ પણ ખરાબ કામોની નિંદા કરવી,
 તે ન કરવાં યોગ્ય છે એમ કહેવું. આ તકાવત ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવા યોગ્ય છે.
 અન્યની નિંદા કરવાનો કોઇને અધિકાર નથી.

૩ આ કષ્ટ હદની વાતો છે અને આપણે કયે સ્થાને જીએ તે ખાસ વિચા-
 રવા યોગ્ય છે. શ્રાવક તો નહિ પણ શ્રાવકધર્મ પ્રાપ્ત કરવાની યોગ્યતા ક્યારે
 થાય અને સાધુપણાની યોગ્યતા ક્યારે થાય તે વિચારવાથી પોતાનું સ્થાન ધર્મ-
 વિકાસમાં કયાં છે તે સમજશે.

૪ ગ્રહણુશિક્ષા: દરરોજ સૂત્ર અર્થનું ગ્રહણુ કરવું તે.

૫ વિનય: પ્રવચનસારોદ્ધાર ગ્રંથના ૬૫ માં દ્વારમાં આવત (પર) પ્રકાર
 વિનયના બતાવ્યા છે. તીર્થંકર, સિદ્ધ, કુળ, ગણુ, સંઘ, ક્રિયા, ધર્મ, જ્ઞાન,
 જ્ઞાની, આચાર્ય, સ્થવીર, ઉપાધ્યાય અને ગણુની એ તેરની આસાતના ન
 કરવી, તેમના તરફ ભક્તિ રાખવી, તેમનું બહુમાન કરવું અને તેમની કીર્તિને
 પ્રગટ કરવી એ પ્રત્યેક સાથે મેળવતાં આવત ભેદ થાય છે. વિનયના પ્રકાર માટે
 ભુએ. પ્ર. ૪ પ્ર. ૩૫.

૬ વિધિ: સાધુધર્મની આહાર લેવાની, ચારિત્ર ગુણમાં સ્થિરતા કરવાની,
 ક્રિયાઓ કરવાની વિધિ અનેક ગ્રંથોમાં બતાવી છે તે પ્રમાણે કરવા તૈયાર રહેવું,
 તેમાં આનંદ રાખવો, ઉત્સાહ રાખવો વિગેરે.

“ મંડલિ^૧ નિષદ્યાઅક્ષ^૨ વિગેરેમાં બરાબર યત્ન કરવો, નાના મોટાનો કુમ^૩
 “ શાસ્ત્રમાં કરમાવ્યો છે તે બરાબર પાળવો, સાધુને યોગ્ય ઉચિત
 “ અશનક્રિયા^૪ પાળવી, વિક્રથા^૫ વિગેરે વિક્ષેપોનો સર્વથા ત્યાગ કરવો;
 “ ભાવપૂર્વક સર્વ ક્રિયા વિગેરેમાં ઉપયોગ^૬ રાખવો; (સૂત્ર અર્થ)
 “ સાંભળવાનો વિધિ બરાબર શીખવો, બોધ પરિણુતિ બરાબર આ-
 “ ચરવી; સમ્યગ્જ્ઞાનમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય તે માટે અને તેટલો
 “ યત્ન કરવો; મનની સ્થિરતા કરવી; પોતાને જ્ઞાનરૂપ ધન મળી જાય
 “ તેનું જરા પણ અભિમાન ન કરવું; જ્ઞાનથી જે અબલુણ્યા રહ્યા હોય
 “ (અબલુ હોય) તેની હાંસી જરા પણ કરવી નહિ; વિવાદનો સર્વથા
 “ ત્યાગ કરવો; સમજણ વગરના માણસોની બુદ્ધિનું પ્રથક્કરણ કરવાનો
 “ પ્રયાસ માંડી વાળવો અથવા અબલુ અને બલુલા વચ્ચેનો તફાવત^૭

૧ મંડલિ:-સૂત્ર, સૂત્રનો અર્થ, ભોજન, કાલગ્રહણ, આવશ્યક, સત્યા અને સંચારો એ સાત માંડલી કહેવાય છે, તે દરેકમાં એક એક આંગેલ કરીને પ્રવેશ કરવાનો છે. (પ્ર. સા. દ્વાર. ૮૭).

૨ નિષદ્યા: આસન. અક્ષ: સ્થાપનાચાર્ય.

૩ કુમ-નાના સાધુએ વડિલને વંદન કર્યું, સાધુ થયાના કાળથી પોતાનો જન્મ માનવો, સાધ્વીએ સર્વ સાધુને વંદન કર્યું વિગેરે જ્યેષ્ઠલઘુક્રમ પંચવસ્તુ વિગેરેમાં બતાવ્યો છે, આપણે કલ્પસૂત્રની સુબોધિકા ટીકાની ઉપોદ્ધાતમાં તે સાંભળીએ છીએ. એ ક્રમપર આ ઉલ્લેખ છે.

૪ અશનક્રિયા: સાધુની ભોજનક્રિયા ઉપર બહુ જ ભાર મૂક્યો છે અને તેના નિયમો ઘણા આકરા છે. આહાર લેવા જવામાં જ બહુ સમજણ રાખવી પડે છે. પિંડવિશુદ્ધિમાં આહાર લેવાના ૪૨ દોષો તજવાના બતાવ્યા છે તે કશ્ચુસ્તિ-તરીને અંગે પ્રાપ્ત થાય છે. તેનું બહુ વિસ્તારથી વિવેચન પ્રવચનસારોદ્ધાર ગ્રંથના સડસડમાં દ્વારમાં આપેલ છે તે વાંચવાથી જણાય છે કે આ વ્યવહાર બહુ આ-કરો છે. ભોજન કરતી વખત પણ પાંચ દોષો સંબંધી સાવચેતી રાખવી પડે છે. સાધુલવનના ક્રિયા માર્ગના પુસ્તકો પૈકી લગભગ પચાસ ટકાથી વધારે વિભાગ ભોજનવિધિની સાથે આગળ પાછળ સંબંધ રાખનાર છે. આ મહત્વના વિષયપર પુસ્તકો ભરાય તેટલું લખાય તેમ છે. જિજ્ઞાસુએ પંચવસ્તુ, પ્રવચન સારોદ્ધાર વિગેરે પુસ્તકો જોવાં એવી ખાસ ભલામણ છે.

૫ વિક્રથા: રાજકથા, હેરાકથા, સ્ત્રીસંબંધી કથા અને ભોજન સંબંધી કથા. આ ચારને વિક્રથા કહેવામાં આવે છે. એ અનર્થ દંડ છે, નકામી વાતો કરવી તે પ્રમાદનો એક પ્રકાર છે, સંસાર વધારનાર છે અને નકામો ખેદ ઉત્પન્ન કરનાર છે.

૬ ઉપયોગ: જ્ઞાન દર્શન શુભના વ્યયને ઉપયોગ કહેવામાં આવે છે. ઉપ-યોગ વગર અન્યથિતો કે નિરાદરપણે અનુષ્ઠાન થાય તે નકામો જેવાં થઈ પડે છે.

૭ તફાવત: અબલુ અને બલુલાનો તફાવત અબલુ સન્મુખ પાડવાથી તેને અપમાન લાગે છે અને તે ધર્મથી વિમુખ થાય છે. આટલા રાડ તેનો ભેદ મનમાં સમજવો, પણ પ્રગટ રીતે અપમાન લાગે તેમ તેમનો ભેદ તેમની સમક્ષ પાડવો નહિ.

“ કદિ પાડવો નહિ; કુપાત્ર (અયોગ્ય) માણસને શાસ્ત્રનો અભ્યાસ
 “ કરાવવો નહિ—આ પ્રમાણે કરવાથી ગુણ જાણનારાઓ જેવું બહુ-
 “ માન કરે છે એવી યોગ્યતા તમને પ્રાપ્ત થશે, શાંતિરૂપ લક્ષ્મી
 “ તમને આપોઆપ મળી આવશે અને ભાવસંપત્તિઓનું તમે આ-
 “ શ્રયસ્થાન થઈ પડશે.

“ ઉપર પ્રમાણે જ્યારે તમારી અંદરથી આવી યોગ્યતા થશે ત્યારે
 “ ગુરૂમહારાજનો તમારા ઉપર ખરો પ્રસાદ થશે, તમારાપર તેમની
 “ કૃપા થશે; પછી તેઓ તમને સિદ્ધાન્તનો સાર બતાવશે અને તમા-
 “ રામાં (૧) સાંભળવાની ઇચ્છા (૨) સાંભળવાનું કાર્ય (૩) શબ્દગ્રહણ
 “ (૪) શાસ્ત્રધારણ (૫) ગ્રહણ (૬) અગ્રહણ (૭) વિચારણા (૮) તત્ત્વજ્ઞા-
 “ નની પ્રાપ્તિ એ બુદ્ધિગુણો^૧ ખીલવશે. પછી તમારે આસેવના શિક્ષા^૨
 “ ગ્રહણ કરવી, સર્વે ઉપકરણો અને કપડાઓની પ્રત્યુ-
 મોક્ષ પ્રમણ “ પેક્ષણો^૩ કરવી, વારંવાર પ્રમાર્જન કરવું, ભિક્ષાચર્યા^૪
 યોગ્ય ગુણો. “ કરવાની વિધિ યોગ્યતા આત્મા સાથે એકમેક કરી
 “ દેવી, ઇર્થાપચિકી^૫ દોષનું પ્રતિક્રમણ કર્યા કરવું,

૧ ગ્રહણ: જલવામાં આવેલા પદાર્થનું અવહન કરી તેવા પ્રકારના ખીબ પદાર્થો સંબંધી વિવર્ત કરવો તે અથવા સામાન્ય જ્ઞાન.

૨ અગ્રહણ: અનુમાનાદિકથી વિપરીત જણાતા પદાર્થોનો ત્યાગ કરવો તે અથવા વિશેષ જ્ઞાન. હૃદાયોહના ચેતથી અજ્ઞાન, સંશય અને વિપરીતપણાનો ત્યાગ થવાથી સાતમે અર્થવિજ્ઞાન નામનો બેદ પણ જલવામાં આવે છે અને આઠમે બેદ વત્તજ્ઞાનનો જલવામાં આવે છે.

૩ બુદ્ધિના આઠ ગુણો: (1) curiosity. (2) hearing. (3) grasping. (4) digesting. (5) ruminating. (6) discriminating. (7) knowledge and (8) philosophy. આ ગુણો બહુ વિચારવા યોગ્ય છે.

૪ શિક્ષા એ પ્રકારે છે: ૧ ગ્રહણ શિક્ષા ૨ આસેવના શિક્ષા. ગ્રહણ શિક્ષા: દરરોજ સૂત અર્થનું ગ્રહણ કરવું. આસેવના શિક્ષા: દરરોજ સ્વયોગ્ય સામાન્યારી અનુસાર ક્રિયામાં હૃદય સમ્પન્ન તે.

૫ પ્રત્યુપેક્ષણ: પરિવેદણા. વસ્તુ લેવી મૂકવી, વસ્ત્રોને લેવાં મૂકવાં બદલવાં ત્યારે તેને વપાસીને નિર્હવ છે એમ ખાત્રી કરવી વિગેરે. એ પરિવેદણાના વિધિ માટે જુઓ આધ નિર્ણયિત.

૬ ભિક્ષાચર્યા: આને માટે જુઓ એપણાના ૪૨ દોષો. એ વિષયપર ખીબ ભાવમાં પરિશિષ્ટ નં. ૪ આપ્યું છે તે જુઓ. પૃ. ૧૪૦૪-૨૬.

૭ ઇર્થાપચિકી: ચાલવી વખતે સાડા ત્રણ હાથ જમીન બેઠને નીચી નજરે ચાલવું જેથી કોઈ હવ ખતલે દબાઈ ન ભય. છતાં પ્રમાદથી મરી ભય અથવા અબલે દબાઈ ભય તે ધાપને ખમાવવું તે ઇર્થાપચિકીનું પ્રતિક્રમણ.

“ આલોચના’ લેવી, નિર્દોષ ભોજનવિધિ શીખવી, ભોજન પરિકર્મ વિ-
 “ વિપૂર્વક સાફ કરવાં, આગમને અનુસાર મળવિસર્જન વિધિ કરવી,
 “ સ્થંડિલ ભૂમિતુ’ બરાબર નિરીક્ષણ કરવું, સર્વ પ્રકારની ઉપાધિઓથી
 “ રહિત થઈને આવશ્યક’ કરવું, આગમમાં કહેલ વિધિપ્રમાણે કાલ-
 “ ગ્રહણ’ કરવું, પાંચ પ્રકારે સ્વાધ્યાય’ કરવો, તેમજ દરરોજની કિ-
 “ યામાં સાવધાન રહેવું, પાંચ પ્રકારના આચારો’ બરાબર પાળવા,
 “ ચરણ કરણની’ બરાબર સેવા કરવી, અપ્રમાદભાવને’ આત્મા સાથે

૧ આલોચના: પ્રાચક્ષિત. કરેલ અપરાધની સજા.

૨ ભોજનપરિકર્મ: પાતરાં વિગેરે પ્રમાર્જવાં.

૩ સ્થંડિલ: મળ વિગેરે વિસર્જન કરવા યોગ્ય નિર્ઠવ ભૂમિ.

૪ આવશ્યક: સવાર સાંજ પ્રતિક્રમણ અથવા સામાયક વિગેરે ૭ આવશ્યક.

એ સર્વનો પ્રતિક્રમણમાં સમાવેશ યદ્ય જાય છે.

૫ કાલગ્રહણ: સાધુઓને યોગોદ્ગ્રહન કરવાના વિધિમાં કાલગ્રહણ લેવાનું કહ્યું છે.

૬ સ્વાધ્યાય: (૧) વાચના: ગુરૂ પાસે વાંચના લેવી તે. (૨) પૃચ્છના: પૂછવું તે. (૩) પરાવર્તના: ભણેલ બાબતો વારંવાર યાદ કરી જવી તે. (૪) અનુપ્રેક્ષા: અભ્યાસના વિષયો ઉપર વિચાર કરવો. (૫) ધર્મકથા: ધર્મસંબંધી વાતો વિચારો કરવા, તેના રહસ્યને તારવવા. આ પાંચ પ્રકારના સ્વાધ્યાય એ અભ્યંતર તપમાં આવે છે.

૭ પંચઆચાર: જ્ઞાનમાં પ્રવૃત્તિ કરવી તે ‘જ્ઞાનાચાર’; દર્શનમાં પ્રવૃત્તિ કરવી તે ‘દર્શનાચાર’; ચારિત્રમાં પ્રવૃત્તિ કરવી તે ‘ચારિત્રાચાર’—આમાં સાધુનાં સર્વ મહા-પ્રતો અને શ્રાવકોનાં અણુપ્રતોનો સમાવેશ યાય છે; (૪) ‘તપાચાર:’ બાહ્ય અને અભ્યંતર તપ કરવા અને (૫) ‘વીર્યાચાર:’ ક્રિયા અનુષ્ઠાન વિગેરેમાં મનવચન-કાયાની શક્તિને ફેરવવી.

૮ ચરણ કરણ: ચરણ સિતરી અને કરણ સિતરી. ફરેકના સિતેર સિતેર ભેદ છે. ચરણ સિતરીમાં પાંચ મહાવ્રત, દશ યતિધર્મ, સત્તર પ્રકારના સંયમ, દશ પ્રકારે વૈયાવચ્ચ, નવ પ્રકારે બ્રહ્મચર્યની શુષ્ઠિ, જ્ઞાનત્રિક (જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર), બાર પ્રકારે તપ અને ક્રોધાદિ ચારનો નિગ્રહ. કરણસિતરીમાં ચાર પ્રકારની પિંડ-વિશુદ્ધિ, પાંચ સમિતિ, બાર ભાવના, બાર પડિમા, પાંચ ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ, પચીસ પડિલેહણા, ત્રણ શુષ્ઠિ અને ચાર અભિગ્રહ. આ ચરણકરણસિતરીના સીતેર સીતેર શુભોનો વિસ્તાર પ્રવચનસારોદ્ધાર ગ્રંથમાં છાસકમા અને સડસકમાં દ્વારમાં છે તે જોઈ લેવો. એ બહુ વિચારવા યોગ્ય છે. જુઓ અધ્યાત્મ કલ્પદ્રુમ નોટ તેરમે અધિકાર પૃ. ૩૯૧-૯૮ ત્રીજી આવૃત્તિ.)

૯ અપ્રમાદભાવ: પ્રમાદ: આજ્ઞા. મદ્ય, વિષય, કષાય, વિકૃત્યા, નિદ્રામાં વખત કાઢવો તે સર્વ પ્રમાદ છે. એમાં બેસી રહેવાને પ્રાધાન્ય નથી, પણ પરભાવ-રમણતા એ પ્રમાદ છે. સાધુઓએ એક સમય પણ બને ત્યાં સુધી પ્રમાદ ન કરવો એવો ઉપદેશ છે. અપ્રમાદભાવ ખારણ કરવો એટલે પરભાવમાં રમણતા ન કરવી એવો અત્ર ઉપદેશ છે.

“ એકમેક કરી દેવો, અતિ ઉચ્ચ વિહારીપણું^૧ ધારણ કરવું—આ પ્રમાણે
“ કરવાથી મોક્ષમાં અસ્ખલિત પહોંચાડનાર ગુણસમૂહની તમને
“ પ્રાપ્ત થશે.”

એવી રીતે મહાત્મા મુનિમહારાજ સદ્ગુણો ઉપાર્જન કરવાના ઉપાયો તેમને બતાવે છે. તેમના એવા ઉપદેશથી અત્યાર સુધી મિ-
શ્યાદષ્ટિપણામાં રહેલા પરંતુ બાલક અને આગામી કાળે હિત સાધવાની યોગ્યતા ધરાવનારા (ભવ્ય) પ્રાણીઓ હુશિયાર થઈ બચે છે, ભાવસ્ત્રની (ખરા ધર્મની) પરીક્ષા કરનાર બને છે અને કુધર્મોના આ-
સેવનને છેડી દે છે, સદ્ગુણ ઉપાર્જન કરવાના કામમાં મંડી બચે છે અને પછી બાલક બદ્ધારક ગુરુપ્રત્યે કહેવા લાગે છે—“ અહો ભદ્ધારક! અત્યાર સુધી આ મહાવિપત્તિઓના હેતુભૂત વિષયભોગોથી અમે તો બહુ છેતરાયા! અને અંદરખાને ધૂતારાનો આકાર આદર અને ધારણ કરનાર અન્ય તીર્થીઓએ અમને ઘણા ભ-
અર્થ સાધકતા, માવ્યા! પરંતુ એ સર્વનું કારણ અમારો પોતાનો મોહ- દોષ જ હતો એમ હવે અમને માલુમ પડે છે. હાલમાં આપે અમારા ઉપર અત્યંત પ્રેમ બતાવીને અમને સાચો માર્ગ બતાવ્યો તો નાથ! આપે કહ્યું તે સર્વ હવે અમે કરશું.” એવા પ્રકારના પ્રા-
ણીઓપર સાધુઓનાં મનોહર વાક્યની ખરાબર અસર થાય છે અને તેમના ઉપદેશ પ્રમાણે ચાલવાના નિર્ણયને અનુસરવાથી આખરે તેવા ભદ્ધક પ્રાણીઓ પોતાનો ખરો સ્વાર્થ સાધનારા થાય છે.

મૂઠને રત્નસ્વરૂપ દર્શન,

મૂઠનો તત્સંબંધી વિચિત્ર જવાબ,

અસાધ્ય વર્ગમાં તેની ગણના.

ત્યાર પછી આગળ કથાનકમાં કહેવામાં આવ્યું હતું કે આર ત્યાર પછી પોતાના ત્રીજા મિત્ર મૂઠ પાસે ગયો અને આદરપૂર્વક તેને જણાવ્યું કે પોતે દેશ તરફ વિદાય થાય છે. ત્યારે મૂઠે તેને કહ્યું “ભાઈ આર! તું દેશમાં જઈને શું કરીશ? આ દ્વીપ તો તું આપો ફરીને બે! આ ખેટ ઘણા મજબૂત છે! આ ખેટમાં ચારે તરફ કમળનાં વનો છે,

૧ ઉચ્ચ વિહાર: સાધુઓ વધારેમાં વધારે એક સ્થાને શેષકાળે એક મારા અને વર્ષાકાળે ચાતુર્માસ રહેવું, પ્રતિબંધ ન થાય તે તેના હેતુ છે. એક સ્થાનેથી બીજા સ્થાને જવાને ‘વિહાર’ કહેવામાં આવે છે. ઉચ્ચ વિહાર એટલે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવના પ્રતિબંધરહિત સખત વિહાર કરવો.

૨ બુઓ પૃ. ૧૭૦૬-૭.

સારી મોટી હવેલીઓ છે, સુંદર અગિયાઓ છે, મોટાં મોટાં સરોવરો છે, અને તે સર્વ આ બેટની શોભામાં ઘણો વધારો કરનારા છે; વળી આ બેટ ગમત અને આરામનાં સાધનોથી તેમજ પુષ્પોથી (ફૂલોથી) ભરેલો છે અને ચારે તરફ વનરાજીથી ખીલી નીકળેલો છે. તો અહીં વધારે વખત સુખ ભોગવીને પછી આપણી મરજી થશે ત્યારે આગળ ઉપર આપણે દેરા તરફ જશું. મને તો અહીંથી જવું ગમતું જ નથી. જો કે ભાઈ! મેં પણ માંડે વહાણુ તો તારી જેમ ભરી લીધું છે.” ઉપર પ્રમાણે કહીને મૂઠે પોતાનું વહાણુ અને તેની અંદર ભરેલી સર્વ ચીજો આરૂને બતાવી. આરૂએ જોયું તો તે વહાણુમાં મૂઠે માત્ર કોડા શંખલાં અને કાચના નાના મોટા ટુકડાઓ જ ભરેલાં હતાં. સુંદર ચિત્તવાળા આરૂને આ હકીકત જોઈને મૂઠ ઉપર દયા આવી અને તેણે તેને કહ્યું “ભાઈ! તારે આગઅગિયામાં ફરવાનો શોખ રાખવો કે ચિત્રો ભેવામાં આનંદ માનવો એ યોગ્ય નથી. એ તો ખરેખર આત્માને છેતરવાનું કામ છે અને વળી રત્નોના વ્યાપાર કરવા અહીં સુધી આવેલાને તે વેપારમાં અહચાણુ કરનાર છે. ભાઈ! તને ધૃતારાઓએ કહ્યો છે. કારણ કે ખોટાં રત્નોને સાચાં રત્નો તરીકે તેમણે કસાની દીધાં છે. ભાઈ! આ વહાણુમાં ભરેલો તો સર્વ કચરો છે, માટે તું જલ્દી એનો ત્યાગ કર, એમાં કાંઈ દહારો વળવાનો નથી. અને ભાઈ! તું મુલ્યવાન સાચાં રત્નો ગ્રહણુ કર. તું સાંભળ! સાચાં રત્નોનું લક્ષણુ એ છે કે—” આવી રીતે આરૂ સાચાં રત્નોનું લક્ષણુ કહેવા જતો હતો ત્યાં તો મૂઠ એકદમ આવેશમાં આવી ગયો અને આરૂને કહેવા મંડી ગયો “ જા જા! હું તો કાંઈ તારી સાથે આવવાનો નથી, તું જે કામમાં લાગ્યો હો તેમાં લાગી જા. તું તો એવો ને એવો જ રહ્યો. કારણુ કે હજી તું એવીને એવી જ વાતો કર્યા કરે છે. હું આવી રીતે છેલ્લોગાળો થઈને ફરું છું તેથી મારા તેવા વર્તન ઉપર તું તિરસ્કાર બતાવે છે અને જાણુ મને વળી રત્નોની પરીક્ષા જ ન હોય તેમ તું મારાં રત્નોના સંચય ઉપર પણ દોષનો આરોપ કરે છે! આથી તું મારો મિત્ર જ નથી; માટે મારાં રત્નો કદાચ તને બહુ પ્રભા (lustre) વાળાં ન લાગતાં હોય તો ભલે, મારે તારાં રત્નોનું કાંઈ કામ નથી અને મારે તે ભેતાં પણુ નથી.” એ બાબતનો જવાબ દેવા આરૂ હજી તો હોઠ ઉપાડે છે ત્યાં તો વળી મૂઠ પાછો બોલી ઉઠ્યો “ ભાઈ! મારે તારાં રત્નો ભેતાં નથી અને તારાં જેવાં રત્નો પણુ ભેતાં નથી. હું એના વગર ચલાવીશ. મારે તારાં સલાહ શિક્ષણુ કે ઉપદેશની જરા પણુ જરૂર નથી માટે છાનોમાનો જલ્દી સ્થિલાવી જા.” આરૂએ એ જવાબ સાંભળી પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો

કે આ મૃદને શિખામણુ આપવાનો કે ઠેકાણે લાવવાનો કોઈ માર્ગ જાણતો નથી, કારણ કે એ મારી વાત પણ સાંભળતો નથી અને પોતાની વાતને વળગી રહેવાનો દૃઢ નિર્ણય કરી બેઠા છે.

ઉપર પ્રમાણેની હકીકત આગલા પ્રકરણમાં કહેવામાં આવી હતી તેવી રીતે ભાઈ ઘનવાહન! આર જેવા મહાત્મા મુનિઓ જ્યારે દુર્ભવ્ય અથવા અભવ્ય પ્રાણીને ધર્મોપદેશ દેવા તૈયારી કરે છે ત્યારે તેઓ જાણે તેની સમીપ જાય છે એમ સમજવું. ત્યાર પછી તે મહાત્મા મુનિઓ તેમને વિશુદ્ધ ધર્મની દેશના આપવા દ્વારા તેઓને મોક્ષ (દેશ) ગમન માટે આમંત્રણ કરે છે તે વખતે મૃદ જેવા પ્રાણીઓ સુરમહારાજને જવાબ આપે છે “ અરે સાધુઓ! તમારા મોક્ષનો અમારે ખપ નથી! અને તમારે પણ ત્યાં જવાની વાત તો શા માટે

કરવી જ જોઈએ? જુઓ તમારા મોક્ષમાં ખાવાનું તમારે મોક્ષ અ- કાંઈ છે નહિ! નથી કાંઈ પીવાનું! ત્યાં કાંઈ લોગ- મને ન જોઈએ. વિલાસ કરવાના નથી કે નથી કાંઈ ઐશ્વર્યમાં આજો- ટવાનું! ત્યાં દિવ્ય દેવાંગનાઓનો સંયોગ થવાનો નથી કે મનુષ્યની કમલાક્ષીઓનાં ત્યાં કટાક્ષો નથી! ત્યાં પ્રેમવિલાસનાં ભાષણો પણ નથી. અરે ત્યાં નથી ગાયન કે નથી નાચ, નથી હસવાનું કે નથી રમવાનું! એ તે મોક્ષ (મૂકવું તે) કહેવાય? એ તો ખરેખર અંધન (અંધાવું તે) છે! આ અમારો સંસારવિસ્તાર જેની તમે અત્યંત નિંદા કરો છો તે અમારા દિલને ઘણો આનંદ આપે છે અને અમને તો ઘણો સુંદર લાગે છે. આ અમારા સંસારમાં ખાવાનું ખૂબ મળે છે, પીવાનું પુષ્કળ મળે છે, અહીં ધનસંપત્તિ સાંપડે છે, વિલાસમોજ ઉડાવાય છે, ઘરેણાં ગાંડાં પહેરાય છે, ઇચ્છિત સુખ આપનાર કમલાક્ષી સ્ત્રીઓ સાથે આનંદ થાય છે, અમારી મરણમાં આવે તેવું વર્તન કરીએ છીએ, નાચીએ છીએ, ગાઈએ છીએ, વિલેપન કરીએ છીએ અને અમને અહીં સર્વ પ્રકારનાં સુખનાં સાધનો પ્રાપ્ત થાય છે. અરે સાધુઓ! આવો મજાનો સુખસામગ્રિથી ભરેલો સંસાર મૂકીને તમારે પણ મોક્ષ જવાનો વિચાર કરવો યોગ્ય નથી, માટે હવે મોક્ષ જવાની વાતો પડતી મૂકો! આ સંસારમાં ભારે મજા છે! તેમ છતાં તમને મોક્ષમાં વધારે સુખ લાગતું હોય તો અહીંનું મળેલું સુખ હાલ તો લોગવી લો, પછી વળી આગળ ઉપર મોક્ષે જાઓ.

“ વળી હે સાધુઓ! તમે સદ્ધર્મ(સાચા ધર્મ)નો વાદ કરી રહ્યા છો તો તે વાત તો અમારા મનમાં પણ વસેલી જ છે, તમે આક્ષી ધર્મનો ગર્વ શેના કરી રહ્યા છો? તમે જુઓ! અમે અનેક

મદનો મા-
નશેા ધર્મ.

પાડાઓ, બકરાઓ અને હુંડોને મારીને તેના લોહીથી ચંડિકાનું તર્પણ કરીએ છીએ; વળી અમે ગોમેધ યજ્ઞ, અશ્વમેધ યજ્ઞ અને નરમેધ યજ્ઞ કરીએ છીએ, અનેક બકરાઓ વડે યજ્ઞ કરીએ છીએ^૧ અને એવી રીતે અનેક પ્રાણીઓનું મર્દન કરી ચારે પ્રકારના યજ્ઞો કર્યા કરીએ છીએ. ખીચારા અનેક પશુ અને પ્રાણીઓ ખરાબ યોનિમાં પરેલા હોઇ દુઃખથી રીખાતા હોય છે તેમના ઉપર કૃપા કરીને તેમને અમે દુઃખથી મૂકાવીએ છીએ અને અમારી પાપઝડિવડે જીવોને દિને દિને મારીને યજ્ઞસ્થાનને અમે માંસથી ભરી મૂકીએ છીએ. પછી અમારી મરજી પ્રમાણે એ સર્પનું દાન^૨ કરી દઇએ છીએ. આવાં આવાં ધર્મો તો અમે કર્યા જ કરીએ છીએ અને તેથી અમારી કુરજ બલ-વતા રહીએ છીએ, માટે અમે તમારા આ ધર્મની ચિંતા કરતા જ નથી.”

મૂઠ જેવા અભવ્ય પ્રાણીઓ ગુરૂમહારાજને આવો જવાબ આપે અથવા આને મળતી દલીલો કરવા લાગે ત્યારે શાંત મુનિરાબ્દને તેમના ઉપર વધારે દયા આવે છે અને તેને રસ્તે લાવવા તેમનાં મનમાં વિચાર આવે છે, તેને પરિણામે તેને બચૂત કરવા મુનિઓ આ પ્રમાણે કહે છે “ ભદ્રો ! તમારે આવો સંસાર વધારે તેવો ખોટો ભ્રમ રાખવો

ગુરૂનો સ્વ-
રૂપોપદેશ.

ઉચિત નથી. તમે ખોટું રસ્તે દોરવાઇ ગયા છો. તમે જે ઇંદ્રિયના ભોગોની વાતો કરી તે સર્પના ભોગની^૩ પેઠે પરિણામે ઘણા ભયંકર છે, એનો છોડો આખરે ઘણો કડવો આવે છે, તે પાપથી ભરપૂર છે અને મહા ભયંકર કલેશને વધારનાર છે. વળી તમે સ્ત્રીઓમાં રાચો માચો છો પણ ખરેખર તેઓ પ્રાયે નીચ સ્વભાવની હોય છે, અકાર્યો કરનારી હોય છે અને જાતે માયાનો કરંડિયો છે. તેઓનાં વિલાસ નાચ આયન અને ચાખાચસકા સર્વ વિહંગના જ છે, અને ભાઇઓ ! મોક્ષ તો અનંત આનંદથી ભરપૂર છે અને તે આનંદ હમેશા બન્યો બન્યો રહે છે. જીવોની આત્મવ્યવસ્થા સર્વ કલેશથી રહિત છે. માટે ભાઇઓ ! મનુષ્યને ભવ પ્રાપ્ત કરીને ખાવા પીવાના વિલાસોનું કૌતુક કરવું અને

૧ યજ્ઞો: મુખ્ય ચાર પ્રકારના છે. જેમાં ગાય, અશ્વ, મનુષ્ય અને બકરા હોમાય તે અનુક્રમે ગોમેધ, અશ્વમેધ, નરમેધ, અને અજમેધ યજ્ઞ કહેવાય છે. એ યજ્ઞનો વિધિ મનુસ્મૃતિ વિગેરેમાં બતાવેલ છે.

૨ દાન: સત્ર-યજ્ઞસ્થાનમાં આખરે બ્રાહ્મણને દાન આપવામાં આવે છે. આ એક યજ્ઞવિધિ છે.

૩ સર્પના ભોગ: શરીર તથા ફળાં.

તે દ્વારા આત્માને છેતરવો (આત્મવંચના કરવી) એ તમારા જેવાને યોગ્ય નથી; માટે માત્ર યોગ દિવસ સુધી ટકી શકે તેવા એ ઇદ્રિય-ભોગોમાં આસક્ત રહી તમે મોક્ષનો ધોરી માર્ગ છોડી દઇ અનંત સંસારમાં આશ્વા ન જાઓ. વળી ધર્મનાં અનુષ્ઠાનો કરવાની બુદ્ધિએ આ અન્ય જીવોને મારવાનું પાપ તમે કરો છો તે તો સંસારને વધારનાર છે, માટે એવા શાસ્ત્રકાર ઉપર ખોટો મોહ રાખીને તમે આ ધંધા કરો નહિ, તમે દોષોને કાપનાર અહિંસામૃગ ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરો.”

મુનિરાજ ઉપર પ્રમાણે સુંદર ઉપદેશથી ભરેલાં વચનો શાંત રીતે

ઉત્તરમાં
કા. ૫.

કહે તે સાંભળીને મૂઠ જેવા પ્રાણીઓ એકદમ ઉશ્કે-

રાઇ જાય છે અને આવેશની અસર તળે મુનિને કહે

છે-“ અરે સાધુઓ! તમારે અમને ઉપદેશ આપ-

વાની અને તે દ્વારા તમારું કહાપણુ બતાવવાની જરૂર

નથી, જેવા આઠવા છો તેવા જ રસ્તે પડી જાઓ. અરે મૂખો! તમે

ભોગોની આટલી અંધી નિન્દા કરો છો અને વળી વધારામાં અમારા

માનેલાં ધર્મનું પણ વાંકું બોલો છો! માટે તમે તો અમારા ખરેખરા

દુશ્મન છે, તમને તો સીધા યમમંદિરે જ મોકલાવી દઇએ!! અમારો

આવો સુંદર વિશુદ્ધ ધર્મ છે તે તમને ગમતો નથી તો પછી અધમ

પુરુષો! અમારે તમારા ધર્મનું જરા પણ કામ નથી. તમારા પોતાનાં

કોઇ માનુસો હોય તેને તમારો ધર્મ સંભળાવો, અમારે તમારા ધર્મનું

કોઇ પ્રયોજન નથી.”

મૂઠ પ્રાણીઓ ઉપર કહ્યો તેવો જવાબ તાડુકીને આપે છે ત્યારે

વળી સાધુઓને તે આપડા ઉપર દયા આવે છે અને વળી ફરી વાર

તેને ધર્મનું લક્ષણુ કહેવા પ્રયત્ન કરે છે. સાધુઓનું કર્તવ્ય વારંવાર

સાચા ધર્મની હકીકત કહેવામાં સમાય છે, પણ સંસારરસીઆ જીવો

ઉપર તેની અસર થતી નથી અને ઉલટા કહેનાર પર ગુરસો કરે છે.

જ્યારે મુનિરાજ ધર્મનું લક્ષણુ કહેવા ફરી વાર તૈયાર થાય છે ત્યારે તો

આ ભાઇની આંખો લાલચોળ થઇ જાય છે અને ક્રોધમાં હોઠ દબાવીને

લાત મારવા કે ધક્કામુઠ્ઠી અથવા પ્રહાર કરવા તે તૈયાર થઇ જાય

છે અને એક બે લાતો તકડાવી પણ કાઢે છે. મૂઠની આવી ચેષ્ટા

જોઇને શાંત મુનિઓ પોતાનાં મનમાં નિશ્ચય કરે છે કે આ પ્રાણી કોઇ

પણુ પ્રકારે ઠેકાણુ આવે તેમ લાગતું નથી. આવા

સાધુને નિર્ણય.

મૂઠ અસાધ્ય.

નિશ્ચયને પરિણામે સાધુઓ એવા તદ્દન અસાધ્ય

પ્રાણીઓ તરફ ઉપેક્ષા બતાવે છે, કારણુ કે એક

વખતે નિર્ણય થયો કે અમુક ગાય વંધ્યા જ છે પછી

તેનાથી દૂધ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો એ તદ્દન નકામો છે.

અંતિમ રહસ્ય.

પેલા યોગ્યે અને હિતજ્ઞે આરનો ઉપદેશ માન્યો અને પોતાના વહાણો થોડા વખતમાં મૂલ્યવાન રત્નોથી ભરી દીધાં, અર્ધાં વહાણો અને તે બંનેને સાથે લઈને ચારૂ સ્વસ્થાને ગયો, ત્રણે જણાઓ રત્નોના વ્યાપારથી સતત આનંદના ભાજન થયા, મૂઢતા ખરાબ વર્તનથી પ્રતિ રત્નદ્રીપનો રાજા તેના ઉપર ક્રોધે ભરાયો, તેને રત્નદ્રીપમાંથી કાઢી મૂક્યો, સમુદ્રમાં ફેંકી દીધો અને તે અનંત દુઃખ સહન કરનાર થયો. આવી મતલબની વાત તને અગાઉ મૂળ કથામાં મુનિરાજ તરફથી પોતાના વૈરાગ્યનું કારણ જણાવતાં કહેવામાં આવી હતી તે તને યાદ હશે.^૧

ભાઈ ઘનવાહન! હવે એ સર્વે બાબતનો મેળ તને ટુંકામાં કહી દઉં છું તે સાંભળ. દેશવિરતિધર શ્રાવકો અને ભદ્રક પ્રકૃતિના ભવ્ય મિત્ર્યાદૃષ્ટિઓ ન્યારે મુનિમહારાજનો ઉપદેશ સાંભળે છે અને તે પ્રમાણે આચરણ કરે છે ત્યારે આખરે તેઓ ભગવાનના મતમાં અતાવેલાં પાંચ મહાવ્રતો આદરે છે, એને લઈને તેમનામાં જ્ઞાન વિગેરે ગુણો વધારે પ્રમાણમાં આવે છે, એવા ગુણોવડે તેમનો આત્મા ભરાય છે અને તેથી સર્વે આખરે પરમ પદે (મોક્ષે) જાય છે અને નિરંતરને માટે સતત આનંદના ભાજન અને છે, કારણ કે ત્યાં તેઓને એકલાં કરેલાં જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ રત્નોનો જ વ્યાપાર કરવાનો હોય છે. હવે પેલો મૂઢ અને તેના જેવા પ્રાણીઓ પાપથી પૂરેપૂરા ભરાય છે એટલે પછી એના ઉપર કર્મપરિણામ રાજા બહુ ક્રોધે ભરાય છે, તેને મનુષ્યભવરૂપ રત્નદ્રીપમાંથી હાંકી કાઢે છે, સંસારસાગરમાં તેને ફેંકી દે છે અને નિરંતર તે દુઃખસમૂહનું ભાજન અને છે.

તેરલા માટે.

આ કથાનકનો ભાવાર્થ આવી રીતે જાણી વિચારીને એ (પાંચમા) મુનિએ દીક્ષા લીધી, સંસારનો ત્યાગ કર્યો. ભાઈ ઘનવાહન! કથામાં સાચી ખોટી હકીકતની વહેંચણુ બહુ યોગ્ય રીતે કરી છે. એનો વિચાર કર્મને કાપી નાખનાર છે. એ કથા સાંભળી વિચારીને કયો સમજી માણુસ મુનિપણું ન લે અને આવા રત્નદ્રીપ જેવા મનુષ્યભવને પ્રાપ્ત કરીને એવો કોણુ સમજી માણુસ હોય જે પોતાનું વહાણુ રત્નોથી ભરે નહિ અને શિવાલયે પહોંચી જાય નહિ! એ કથા એવી મુંદર છે કે એનો વિચાર કરતાં જરૂર પ્રાણી સંસારથી ભય પામી જાય અને સ્વ-

ધર્મમાં લાગી જાય. મુનિએ એ પ્રમાણે જે વાત કરી હતી તેનો ભાવાર્થ તારા સમજવામાં હવે આવ્યો હશે.

ઉપરની હકીકત સાંભળીને સંસારીજીવ કહે છે કે મારા ઉપર પણ સહજ અસર થઈ. અગૃહીતસંકેતા ! તે વખતે સંસારી જીવ- મારી કર્મસ્થિતિ પણ ઘણી પાતળી પડી ગઈ, મારા પર અસર. મનમાં કાંઈક ભદ્રક ભાવ પણ જન્મત થયો અને અકલંકની વાત મને કાંઈક સુખ આપનારી લાગી, મીઠી લાગી,^૧ છતાં હું શુષ્કરૂપ રહ્યો, હું કાંઈ બોલ્યો નહિ.^૨

પ્રકરણ ૮ મું.

સંસારખંડર.

(છકા મુનિનું વૈરાગ્ય કારણ,)

કલંકે કહેલ ભાવાર્થ વિચારી તેને પરિણામે ભદ્રકભાવ પામેલો હું (ઘનવાહન સંસારીજીવ) મારા મિત્ર (અકલંક) સાથે છકા મુનિરાજ તરફ ચાલ્યો. મારા મિત્ર સાથે મેં પણ મુનિમહારાજને વંદન કર્યું અને મુનિરાજે અમને ધર્મલાભ^૩ આપ્યો. પ્રસ્તાવના કર્યા બાદ અગાઉની માફક વૈરાગ્યનું કારણ તે મુનિરાજને પણ અકલંકે પૂછ્યું. મુનિરાજે એ પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં કહ્યું:—

૧ અહીંથી સંસારજીવનો હત્યાનકાળ શરૂ થાય છે તે હવે પછીની કથામાં ખરાબર લક્ષ્યમાં રાખશો. એક કથા, એક બનાવ, કેટલી અસર કરે છે તે આ પરથી જોવાનું છે. જીવનના નાના બનાવો કેટલીક વાર પ્રાણીની આખી પરિસ્થિતિને ફેરવી નાખે છે અને તેને સન્મુખ લઈ આવે છે, તેનો આખો માર્ગ ફેરવી નાખે છે. સદુપદેશની મહત્તા ઘણી છે.

૨ આ વાક્યથી જણાય છે કે હજી માનસિક હત્યાન થયું છે, તેની ક્રિયા આગળ થશે.

૩ ધર્મલાભ. જૈનસાધુને કોઈ વંદન કરે ત્યારે જવાબમાં સાધુ તેને ' ધર્મલાભ ' તેને ધર્મપ્રાપ્તિ થાએ એટલો આશીર્વાદનો શબ્દ બોલે છે. એ જૈનનો ખાસ પારિભાષિક શબ્દ છે.

હાટમાર્ગ-દુકાનો.

“ ભાઈ અકલંક! આદિ અને અંતવગરની 'સંસ્કૃતિ' નામની એક નગરી છે. તે નગરીમાં આવેલો દુકાનોનો માર્ગ (બંધન) મારા વૈરાગ્યનું કારણ થયો ”

અકલંકે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે અગાઉ જેમ (ત્રીજા) મુનિએ રેંટ-અરઘટ્ટને પોતાના વૈરાગ્યના કારણ તરીકે જણાવ્યો હતો તેવો જ આ હાટનો માર્ગ હશે; છતાં એ આખતનો નિર્ણય કરવા માટે પેલા સાધુને તેણે પૂછ્યું “ મહાશય! એ બંધનનો માર્ગ આપને કેવી રીતે વૈરાગ્યનું કારણ થઈ પડ્યો અને તે કેવો હતો તે આપ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં મને સમજાવો.”

સંસારબંધન વર્ણન.

મુનિરાજે જવાબ આપતાં કહ્યું “ મહાભાગ! આ સામે ધ્યાનમાં સ્થિત થયેલા મુનિમહારાજ છે, તેમણે અનેક જન્મોને ઉત્પન્ન કરનાર બંધન મને બતાવ્યો: એ બંધનમાં બહુ લાંબી લાંબી ભવ (જંદગી) રૂપ શ્રેણીઓ હતી, દુકાનોમાં સુખદુઃખ નામનાં કરીઆણું^૨ મોટા પ્રમાણમાં ભરેલાં હતાં, એમાં વેપારની લેવડ દેવડની ધમાલમાં પડી ગયેલા અને કરીઆણું એકઠું કરવાના કામમાં મશગૂલ અનેક જીવરૂપ આપારીઓ પોતાના સ્વાર્થમાં તત્પર અને આકુળવ્યાકુળ થઈ રહેલા દેખાતા હતા, ત્યાં થોડા વધારે અથવા સાધારણ પુણ્ય અને પાપ રૂપ મૂલ્ય^૩ આપીને પોતાને યોગ્ય વસ્તુઓ ખરીદી શકાતી હતી, અનેક અપુણીઆ મરીબ જીવોથી એ બંધન ભરાઈ ગયેલો અને હુમેશા ઉઘાડો જ રહેતો હતો, એ સંસ્કૃતિનગરીનો મહામોહ નામનો રખેવાળ (સરસુબો) હતો, કામ કોપ વિગેરે તેના હાથ નીચેના અમલદારો હતા, ત્યાં કર્મ નામના ઘોર લેણદારો જીવરૂપ દેવાદારોને અતિ આક્રમ અને ન છોડાવી શકાય તેવા કેદખાનામાં નખાવતા હતા,^૪ લોકોને ઉદ્દેગ કરાવીને ધમાલ કરી મૂકનારા કપાય નામના મદોન્મત્ત તોફાની છોકરાઓ

૧ સંસ્કૃતિ: આમાં સુ ધાતુ છે તેનો અર્થ 'વહેવું' થાય છે. સમ્બંધપસર્ગ સાથે ભેરથી વહેનાર શબ્દ થાય છે. સંસારનો પ્રવાહ ચાલ્યા જ કરે છે તેથી 'સંસાર' અર્થમાં આ શબ્દ વપરાય છે. પાણીના રેલા સાથે આ શબ્દ સરખાવવો.

૨ કરીઆણું: વ્યાપારની ચીજોનું સમુચ્ચય નામ.

૩ મૂલ્ય: કિંમત. price.

૪ જેમ ધનવાનો ધનવડે માલ તોળી લે અથવા દાસદાસી ખરીદે અને દેવું ન આપનારને દીવાની જેલમાં નાખે, તેમ અહીં કામ ક્રોધ વિગેરે બેલીકાવડે કર્મ નામના લેણદારો દેવાના બદલામાં પ્રાણીઓને આકરી કેદમાં નાખતા હતા.

ગઝબઝ મચ્યાવી મૂકતા હતા. એ બલર અનેક નવાઈઓથી ભરપૂર હતો, નિરંતર આકુળવ્યાકુળ અને જાગતો રહેતો હતો અને આ દુનિયામાં એના જેવો બલર ખીજો કોઈ જોવામાં આવતો નહોતો. મેં જ્યારે એ લોકોને બહુ બારિકીથી સારી રીતે નિરીક્ષણ કરીને જોયા ત્યારે મને માલુમ પહોં કે એ બલરમાં રહેલા સર્વે લોકો અંદરખાનેથી બહુ દુઃખી હતા. હવે તે વખતે આ સામે બેઠેલા મુનિરાજે (મારા ગુરૂએ) મારી ઉપર કૃપા કરીને જ્ઞાનરૂપ અંજન (આંજણુ) મારી આંખોમાં આંજ્યું. એ અંજનના ઉપયોગથી મારી નજર બહુ નિર્મળ થઈ ગઈ અને તેના ઉપયોગથી એ દુકાનો પૂરી થાય ત્યાં એક મઠ શિવાલય. મઠ નામતું શિવાલય દૂરથી મારા જોવામાં આવ્યું. એ શિવાલયમાં 'મુક્ત' નામના અનંત પુરૂષો મારા જોવામાં આવ્યા. તેઓ નિરંતર આનંદથી સુંદર અને કોઈ પણ પ્રકારની બાધાપીડાથી રહિત હતા એમ મારી સદ્બુદ્ધિવાળી નજરથી મારા જોવામાં આવ્યું. હું પણ પેલી દુકાનોમાં વેપાર કરતો હોઉં એમ મને જણાયું; પણ પેલા મઠ શિવાલયને જોયા પછી મને તે મઠને પ્રાપ્ત કરવાની તીવ્ર ઇચ્છાવાળો નિર્વેદ (વૈરાગ્ય) થઈ આવ્યો. પછી આ મારા ગુરૂરાજને મેં કહ્યું કે 'હે નાથ! આપણે આ બલર છોડીને ચાલો પેલા શિવાલયમાં રહેવા જઈએ, કારણ કે આ અત્યંત આકરા બલરમાં મને તો એક ક્ષણુ વાર પણ શાંતિ વળતી નથી, મારી તો આપસાહેબની સાથે પેલા મઠમાં જવાની ઇચ્છા થાય છે.' મારી આવી ઇચ્છા સાંભળીને ગુરૂરાજે મને કહ્યું 'ભાઈ! તારે મઠમાં જવાની ઇચ્છા હોય તો તું મારી દીક્ષા ગ્રહણ કર, કારણ કે એ દીક્ષા મઠને જલદી પ્રાપ્ત કરાવી આપનાર છે.' જવાબમાં મેં મારા ગુરૂને કહ્યું 'મહારાજ! એમ હોય તો મને એ દીક્ષા જલદી આપો, એમાં જરા પણ વિલંબ કરો નહિ.' મારો આવો જવાબ સાંભળીને તેઓશ્રીએ મને આ પરમાત્માના મતની દીક્ષા આપી અને પેલા મઠને પ્રાપ્ત કરવાનાં કારણો રૂપ કર્તવ્યો મને બરાબર સમજાવ્યાં. ભાઈ! એ કર્તવ્યો બજાવતો અત્યારે હું અહીં રહ્યો છું.^૧"

૧ વિવેચન. આ હાટમાર્ગ. બલરનું વર્ણન બરાબર સમજી શકાય તેવું છે. વ્યાપારીઓ તેનો અક્ષરેઅક્ષર સમજે તેવું છે. બલરમાં છાકરાઓ ગરબઝ કરે તે નાના શહેરોની બલરો જોવાથી જણાઈ આવશે. સખ્ત પ્રવૃત્તિવાળા બલરના લોકો ઉપર ઉપરથી ધન પેદા કરતાં હોય પણ તેઓ પ્રવૃત્તિચક્ર પર ચઢેલા હોવાથી સુખ મેળવી શકતા નથી તે ખુબજની બલરમાં મોટા ધનસાથે કામ કરનારા ટુરત સમજી શકે તેવું છે. શિવાલય મોક્ષ સ્થાન છે. ત્યાંના જીવોને એ ઉપાધિ હોતી નથી.

અકલંકે બંધનું અને મઠનું વર્ણન સાંભળી લીધું, પછી પૂછ્યું
“ મહારાજ ! આપને આપના ગુરુમહારાજને કર્તવ્ય કેવા પ્રકારનું બતાવ્યું
કે જેના બળથી આપ મઠમાં જવાનું ધારે છે ? આપ કૃપા કરીને
તે મને વિસ્તારથી કહો.”

ગુરુ કથિત કર્તવ્ય.
ચિત્તવાંદરને લય.
તદ્રક્ષણનો ઉપાય.
રક્ષણનું પરિણામ.

કાયા-એરડો.
પંચાક્ષ-ગોખ.
ક્ષયોપશમ-ખારી.
કાર્મણ્ણશરીર-ચોક.
ચિત્તવાનર બન્ધનું-

(મનનું રૂપક.) તેને ઉપદ્રવ કરનારા.

કપાય-ઉદર.
નોકપાય-વીંછી.
સંજ્ઞા-ખિલાડી.
રામદ્રેષ-ઉદર.
મહામોહ-ખિલાડો.
પરીવહ ઉપસર્ગ-મચ્છર.
દુષ્ટાભિલાષ ચિતકે-માંકડ.
ખોટી ચિંતા-ગરોળી.
પ્રમાદ-કાકિડો.
અવરતિ-ભૂં.

મિથ્યાદર્શન-અંધકાર.

રૌદ્રધ્યાન-કુંડ.

આર્ષધ્યાન-ગુફા.

વિષય-વિષવૃક્ષ.

અર્થનિચય-કચરો.

કર્મપરમાણુનિચય-

ફળફૂલની રેણુ.

લોખનેહ-મધનો વરસાદ.

સ્વધીર્ય-હાય.

અપ્રમાદ-વજ્રહંડ.

મુનિરાજે અકલંકને મારા સાંભળતાં ઉપરના સવાલનો જવાબ
આપ્યો તે આ પ્રમાણે હતો: “ ભાઈ અકલંક ! સાંભળ.
મારા ગુરુમહારાજને મને તે વખતે કહ્યું કે ‘ ભાઈ ! તારી
“ મિલકતમાં તારે રહેવાને એક સારો એરડો છે તેનું નામ

“કાયા છે અને તેમાં પંચાક્ષ નામના ગોખો છે. એ ઝોર-

“હના ગોખને ક્ષયોપશમ નામની બારી છે તેની બરાબર

“સામે કાર્મણુ શરીર નામનો ચોક અથવા અંદરનો ઝોરડો છે.

“એ ચોકમાં ચિત્ત નામનું અતિ ચપળ વાંદરાનું બચ્ચું^૧ છે.”

“મેં મારા ગુરૂમહારાજને કહ્યું ‘હા મહારાજ! એ સર્વ બરાબર છે.’

“એટલે ગુરૂમહારાજે આગળ ચલાવ્યું ‘એ સર્વને સાથે રાખીને તારે દીક્ષા લેવી, કારણ કે તેને યોગ્ય અવસર પ્રાપ્ત થયા પહેલાં છોડી શકાય તેમ નથી.’

“મેં ગુરૂમહારાજને જવાબમાં કહ્યું ‘જેવી પ્રભુની આજ્ઞા!’

“આર પછી ગુરૂમહારાજે મને દીક્ષા આપી. ગુરૂમહારાજે પછી મને કહ્યું ‘ભાઈ! તારે આ વાંદરાના બચ્ચાના રૂપનું સારી રીતે રક્ષણ કરવું, એ બરાબર જાળવવા યોગ્ય છે અને તેનું સારી રીતે જતન કરવાની જરૂર છે.’

“મેં ગુરૂમહારાજને કહ્યું ‘જેવો મહારાજનો હુકમ! આપ કૃપા કરીને મને જણાવશો કે એ વાંદરાના બચ્ચાને ચિત્તવાનરૂપ કેનાથી ભય છે એટલે સંભાળ રાખી એ ભયોથી તેને તેને ભયો. બચાવી લઉં.’ એટલે ગુરૂમહારાજે મને વિસ્તારથી તેનો જવાબ આપ્યો—‘એ વાંદરાનું બચ્ચું ઘરના

“ઝોરડામાં (ઘરના મધ્યભાગમાં) રહે છે ત્યાં તેને અનેક ઉપદ્રવ
“કરનારા છે: કારણ કે એ આપડાને કષાય નામના ચપળ ઉંદરો
“કાપી ખાય છે, ડંખ મારવામાં ઘણા હુશિયાર નોકષાય નામના
“ભયંકર વીંછીઓ પોતાના ડંખથી એને ઊંચું નીચું કરી મૂકે છે,
“સંજ્ઞા^૨ નામની ઘાતકી બિલાડીઓ એને ખાઈ જાય છે, રાગદ્વેષ

૧ ચિત્ત વાનર: શરીરમાં પાંચ ઇન્દ્રિયા, આત્મા શરીરમાં હોય ત્યાંસુધી એ પાંચ ઇન્દ્રિય અને મનદ્વારા બાહ્ય વિષયો વ્યક્ત કરે છે, હૃદયમંથને perception ઇન્દ્રિય અથવા મનદ્વારા જ થાય છે. ક્ષયોપશમ એ જ્ઞાનની તરતમતા છે. કાર્મણુ શરીર કર્મના સમૂહ આત્મા સાથે સંબંધ કરી રહે તે છે. એના ચોકમાં-મધ્યમાં અથવા અંદરના નાના ઝોરડામાં ચિત્ત રહે છે.

૨ સંજ્ઞા: આહાર, ભય, મૈથૂન અને પરિવ્રહ. ચાર પ્રકારની સંજ્ઞા સ્થાનાંતરમાં કહી છે. પ્રથમની વેદનીય કર્મના હૃદયથી અને બાકીની મોહનીય કર્મના હૃદયથી થાય છે. અથવા એ ચાર સાથે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, લોક અને એાધ શેજવતાં ભગવતીસૂત્ર પ્રમાણે દશ સંજ્ઞા થાય છે. સર્વ જીવાને સર્વ સંજ્ઞા હોય છે. (લોકપ્રકાશ. તૃતીય સર્ગ-શ્લોક ૪૪૨-૪૬૩).

“ નામના ભયંકર જિંદર એનો લોપ કરી નાખે છે, મહામોહ નામનો
 “ અતિ ભયંકર ખિલાટો એને આખું ને આખું ગળી જાય છે, ‘પરીપહ
 “ ઉપસર્ગ નામના ડાંસો અને મચ્છરો એને વારંવાર ડંખ મારીને
 “ ગરમ ગરમ કરી મૂકે છે, દુષ્ટાભિસંધિ^૧ અને વિતર્ક^૨ નામના વ્રજ
 “ જેવી આકરી મુંઠેવાળા માંકડો એનું લોહી ચૂસીને એને આકુળ-
 “ આકુળ કર્યા કરે છે, ખોટી ચિંતા^૩ નામની ગરોળીઓ એને વારંવાર
 “ ત્રાસ આપ્યા કરે છે, ભયંકર આકૃતિ ધારણ કરનારા પ્રમાદ^૪ નામના
 “ કાકિડાઓ તેનો વારંવાર તિરસ્કાર કર્યા કરે છે. અવિરતિ^૫ જન્મ્યાલ
 “ (કચરા) નામની જૂંતા જાળાઓ વડે વારંવાર ડંખ મરાય છે અને
 “ મિથ્યાદર્શન^૬ નામનું અતિ ભયંકર અંધાં તેને તદ્દન આંધળું કરી

૧ પરીપહ ઉપસર્ગ: પરીપહ-કર્મનિર્ભરા અર્થે સહન કરવામાં આવે તે. તેના પ્રસિદ્ધ બાવીસ પ્રકાર છે. જુઓ નવતત્ત્વપ્રકરણ, સંવરદ્વાર. વિસ્તાર માટે પ્રવચન સારોદ્ધાર દ્વાર ૮૬ મું. દેવ, મનુષ્ય, તિર્યચ વિગેરેથી ઉત્પન્ન કરાતાં દુઃખોને ઉપસર્ગ કહેવામાં આવે છે. વીરપરમાત્માને ચંડકોશીઆએ, સંગમદેવે, ગોશાળે કર્યા હતા તે સર્વ ઉપસર્ગો કહેવાય છે.

૨ દુષ્ટાભિસંધિ: દુષ્ટ પરિણામનું ચિંતવન. કોઈનો વિનાશ કરવા માટે અને કોઈને નુકસાન કરવાના વિચારો. એથી દ્વેષ થાય છે. દુષ્ટાભિસંધિનો પરિવાર ત્રીજા પ્રસ્તાવમાં વિસ્તારથી બતાવાઈ ગયો છે, જુઓ પ્ર. ૩. પ્ર. ૨૧.

૩ વિતર્ક: અસ્તવ્યસ્ત વિચારો આવે તેને વિતર્ક કહે છે.

૪ ખોટી ચિંતા: ભવિષ્યમાં શું થશે તેની ખાલી કલ્પનાઓ. ગરોળીઓ વારંવાર અવાજ કરીને તેમજ જીવોને પકડીને ત્રાસ આપે છે તે જાણીતી વાત છે. ખોટી ચિંતા મનની એવી જ સ્થિતિ કરી મૂકે છે.

૫ પ્રમાદ: મદ, વિષય, કષાય, વિકૃત્યા અને નિદ્રા. ચિત્તને ઠેકાણે પડવા જ દેતા નથી. કાકિડો નકામી ડોક હલાવી જેમ ઘરમાં તિરસ્કાર કરે છે તેમ પ્રમાદો પણ પ્રાણીના ચિત્તને અપમાન આપ્યા જ કરે છે. અથવા પ્રવચનસારોદ્ધારના ૨૦૭ મા દ્વાર પ્રમાણે પ્રમાદો આઠ પ્રકારના છે: ૧. અજ્ઞાન: મૂઠપણું; ૨. સંદેહ: આ વાત આમ હશે કે કેમ એવી શંકા; ૩. મિથ્યાજ્ઞાન: હલકા પ્રકારના જ્ઞાનનો આદર; ૪. રાગ: પ્રેમ, વિચાર વગરનો આદર; ૫. દ્વેષ: અપ્રીતિ, વ્યવસ્થા વગરની; ૬. સ્મૃતિભ્રંશ: વાતો ભૂલી જવી, વિસ્મરણ યર્થ; ૭. ધર્મ અનાદર: ધર્મનો આદર ન કરવો; આળસ કરવું; ૮. યોગ: મન વચન કાયાને દુષ્ટપણે ધારણ કરવા.

૬ અવિરતિ: વાંદરાના શરીરમાં જૂં બહુ પડી જાય છે અને તેને આખો વખત હેરાન કર્યા કરે છે. કોઈ પ્રકારના વ્રત નિયમ ન લેવા એ અવિરતિ દશા કહેવાય છે. વાનર શરીરને એ દશા બહુ ત્રાસ આપનારી છે એ અત્ર વક્તવ્ય છે. એ દશામાં શરીરમાં જેમ મેલ વધારે થાય છે તેમ આત્માપર ધણો કચરો ચઢ્યા કરે છે.

૭ મિથ્યાદર્શન: અજ્ઞાન. અનાદિ કાળથી ચાલ્યું આવતું અજ્ઞાન-અંધકારમાં અને મિથ્યાદર્શનમાં જરા પણ ફેર નથી. આત્મામાં તદ્દન અંધકાર રહે છે.

“ મૂકે છે. આવી રીતે ભદ્ર ! એ ઓરડામાં રહેતાં રહેતાં એ વાંદરાના
 “ બચ્ચાને ઘણા ઘણા ઉપદ્રવો વારંવાર થયા જ કરે છે. હવે એ ચિત્ત
 “ નામના વાંદરાના બચ્ચાને વારંવાર એવા એવા અનેક ઉપદ્રવો થયા
 “ કરે છે તેની વેદનાનો આકરો ભાર તે આપહું ઉપાડી શકતું નથી
 “ તેથી કોઈ વખત તે ‘રૌદ્રધ્યાન’ નામના ખેરના અંગારાથી ભરેલ
 “ ધગધગતા જાળવલ્લ્યમાન કુંડમાં પડે છે, કોઈવાર અનેક પ્રકારના
 “ કુવિકલ્પો રૂપ કરોળીઆના જાળાથી જેતું મોહું છુપાઈ રહેલું છે
 “ એવી અત્યંત ભયંકર ‘આર્તધ્યાન’ નામની ઊંડી ગુફામાં પેસે છે,
 “ તારે એ વાંદરાના બચ્ચાને બહુ સંભાળ રાખી સાવચેતીથી એ
 “ બળતા કુંડમાં કે ઊંડી ગુફામાં જેતું બચાવી લેવું.”

“ મેં પૂછ્યું ‘મહારાજ ! એને કુંડમાં કે ગુફામાં પડતાં બચાવ-
 “ વાના ઉપાયો શા શા છે?’ એટલે ગુરુરાજે વાત આગળ ચલાવી:-

“ ભાઈ ! પેલા કાયા નામના ઓરડામાં પાંચ ગોખો છે તેમનાં

“ બારણાં પાસે પાંચ વિષય નામના ઝેરી ઝાડો છે.

વાતર રક્ષણ-

“ એ ઝેરી ઝાડો સ્વરૂપે ઘણા ભયંકર છે કારણ કે

ના ઉપાયો.

“ એ તેને વિહ્વળ કરી દે છે, ગંધથી પણ એ વાંદ-

“ રાના બચ્ચાને ઘેન લાવી મૂકે છે,” એને જોવામાં

૧ રૌદ્રધ્યાન: ક્રૂર આશયથી ઉત્પન્ન થાય છે. હિંસાનંદી, મુદાનંદી, ચૌર્યા-
 નંદી અને સંરક્ષણાનંદી એ ચાર એના પેટા વિભાગો છે. એ મનને ઉકળાવે છે
 અને તેને ઉત્પન્ન થવાનાં કારણો અને તેનાં સાધ્યો બહુ ખરાબ હોય છે. (વિશેષ
 વિગત માટે જુઓ જૈન દૃષ્ટિએ યોગ પૃ. ૧૭૫-૩૮).

૨ આર્તધ્યાન: અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થાય છે. અનિષ્ટસંયોગ, ઇષ્ટવિયોગ, રોગ-
 ચિંતા અને ભવિષ્યની ચિંતા આ ચાર એના પ્રકાર છે. એ ધ્યાનમાં પડેલા પ્રાણી
 સંસારખાડામાં પડતો જ ભય છે અને તેને યોગ્ય રીતે ગુફા કહેવામાં આવેલ છે.
 એના વિશેષ વિગતવાર સ્વરૂપ માટે જુઓ જૈ. દ. ચો. પૃ. ૧૩૧-૩૫.

૩ આ સર્વ હકીકત ગુરુમહારાજે છઠ્ઠા મુનિને કહેલી છે અને તે સર્વ વાત
 છઠ્ઠા મુનિ અકલંક પાસે ફરીવાર કહી બતાવે છે. ગેરસમભુતી ન થાય તે સારૂ
 જણાવવાની જરૂર છે. હલ્લુ છઠ્ઠા મુનિનો. પોતાનો અભિપ્રાય કાંઈ આપ્યો નથી.
 ગુરુ અને પોતાની વચ્ચે થયેલી વાત તે કહી બતાવે છે. ઘનવાહને સાંભળેલી
 તે સર્વ વાતને સંસારીજીવ તરીકે સદાગમ સમક્ષ અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને કહી
 બતાવે છે.

૪ વિષલુક્ષો: ઝેરી ઝાડો. પાંચ ઇન્દ્રિયના ત્રેવીશ વિષયો. એના વર્ણનમાં પ્ર-
 થમ પ્રાણીન્દ્રિય લે છે, પછી ચક્ષુરિન્દ્રિય, શ્રોત્રેન્દ્રિય, સ્પર્શન્દ્રિય અને રસેન્દ્રિય લે-
 વામાં આવી છે. આ પાંચે ઇન્દ્રિયો મનપર કેવી અસર કરે છે તેનું અન્ન આખે-
 હુબ વર્ણન છે.

“આવે તો દર્શનમાત્રથી વાંદરાને એ ચપળ બનાવી દે છે, એના નામ-
 “શ્રવણમાત્રથી એ વાંદરાના બચ્ચાને મારે છે તો પછી એને અક-
 “વામાં આવે તો અથવા એનો સ્વાદ લેવામાં આવે તો એ બચ્ચાનો
 “વિનાશ કરી મૂકે એમાં શું આશ્ચર્ય જેવું છે? વાંદરાના બચ્ચાને
 “ભૂદી ભૂદી રીતે ઉપર કહેવામાં આવેલા ત્રાસ આપીને એ એવું
 “તો વ્યાકુળ બનાવી મૂકે છે કે એ ત્રાસની અસર નીચે એ બચ્ચું
 “પેલા વિષવૃક્ષને આંખાનાં ઝાડો મણુવાની ભૂલ કરે છે; અને એ
 “વિષવૃક્ષોપર અત્યંત રાજી થઈ તેમાં આસક્ત થાય છે. અગાઉ જણા-
 “વેલા પાંચ ગોખોદ્ધારા તે બહાર નીકળી આવી અત્યંત અભિલાષા-
 “પૂર્વક એ વૃક્ષો તરફ દોડે છે, એનાં કેટલાંક ફળો સારાં છે એમ
 “ધારી લઈને એના ઉપર તે શ્રીદા થઈ જાય છે, વળી એનાં કેટલાંક
 “ફળો સારાં નથી એમ ધારીને તે (ફળો)ની ઉપર દ્રેષ કરે છે,^૧ એના
 “ઉપર અત્યંત આસક્ત થઈને એ વૃક્ષોની ડાળીઓમાં વારંવાર ભમે
 “છે, એ ઝાડોની નીચે અર્થનિચય^૨ નામનો પાંદડાં, ફળ, ફૂલ, રજ
 “અને બીજા કયારો એકઠો થયેલો હોય છે તેના ઉપર તે આખોટો
 “છે, એમાં ફરતાં ફરતાં કર્મપરમાણુનિચય^૩ નામની એ વૃક્ષોનાં
 “ફળો અને ફુલોની પરાગને આખા શરીરે ચોંટાડે છે અને ભોગસેલું
 “નામના જળમિદુ ઝરમર ઝરમર વરસાદથી એ ભીનું થાય છે.

આં ત ર
 ભા વા યં.

મારા ગુરુમહારાજે જે વાત કરી તેનો અંદરનો ભા-
 વાર્થ મારા સમજવામાં આવી ગયો તેથી મેં વિચાર
 કર્યો:—આ મહારાજશ્રી કહે છે તે વિષવૃક્ષો (ઝેરી ઝાડો)
 તો શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ રૂપ સામાન્ય
 પ્રકારે જણાય છે, એનાં ફૂલો એ તો કાંઈક વધારે સ્ફુટ
 પણ દેખી ન શકાય તેવા તેનાં વિશેષ પ્રકારો^૪ જ-
 ણાય છે, જ્યારે એનાં ફળો એ એનાં વધારે સ્ફુટ
 સમજી શકાય તેવા વિશેષ આવિભાવો જણાય છે,
 એની ડાળીઓ તે વિષયોના આધારની વસ્તુઓનાં

૧ આ રાગદ્વેષનું સ્વરૂપ છે. ઇદ્રિયના કેટલાક વિષયો સમે છે તે પર રાગ
 થાય છે, કેટલાક ખરાબ લાગે છે તે પર દ્વેષ થાય છે, તજે છે તે પણ લાગણુ-
 દ્વિથી નહિ પણ દ્વેષથી. જરા વિચાર કરવાથી આ વિષવૃક્ષનું આખું સ્વરૂપ સમ-
 બધું જાય તેવું છે.

૨ અર્થનિચય: વિષયોના સ્વરૂપો. બાહ્ય દેખાવો. નીચે લાવાર્થ જુઓ.

૩ કર્મપરમાણુનિચય: કર્મ રજથી આખા શરીરને વ્યાપ્ત કરી નાખતું તે.

૪ વિશેષ પ્રકારો: આવિભાવો. Manifestations.

સ્થાનો જણાય છે, એ ડાળીઓમાં ચિત્તરૂપ વાંદરાના અચ્ચાનું હરવું ફરવું લોકોના ઉપચાર માત્રથી થાય છે, કારણ કે લોકો સાધારણ રીતે એમ બોલે છે કે માફ મન અમુક જગ્યાએ અત્યારે ગયું છે. આ પ્રમાણે હોવાથી મુનિરાજે જે વાત કહી તે મારા સમજવામાં અરાબર આવી ગઈ છે અને તે હવે પછી પણ સર્વ અરાબર સમજઈ જશે-આવો વિચાર કરી જે મારા ગુરૂમહારાજને પોતાની વાર્તા આગળ ચલાવવા વિ-શ્વસિ કરી. }

“ ભદ્ર ! ઉપર જણાવ્યું તેમ ભોગસ્રોહ નામના જળથી એ વાંદ-
 “ રાના અચ્ચાનું શરીર ભીનું થયેલું હોય છે ત્યારે તેના ઉપર કર્મ-
 “ પરમાણુનિચય નામની રજ ઘણી ચોંટે છે અને એ રજથી એ
 “ વાંદરાના અચ્ચાનું આખું શરીર ધૂડધૂડ થઈ જાય છે; હવે એક તો
 “ વાનરમાં સ્થિરતા હોતી નથી અને વળી પેલી ઝેરી રજ આખા
 “ શરીરને ભેદ કરનારી હોવાથી એ વાંદરાના અચ્ચાના શરીરમાં
 “ જખમો પડે છે, શરીર ક્ષીણતાથી અરબર ઘોરડી જેવું (ઘરડું
 “ અને શિથિળ) થઈ જાય છે, એનો મધ્ય ભાગ ચારે તરફથી વેરાઈ
 “ જાય છે અને પેલી ઝેરી રજ આખા શરીરને અને ખાસ કરીને
 “ મધ્યભાગને અસર કરે છે અને આખું શરીર બળવા માંડે છે; પરિ-
 “ ણામે આખું શરીર કાળું પડી જાય છે અને તેમાં કાંઈક કાંઈક રતાશનો
 “ ભાગ પણ જોવામાં આવે છે. ત્યાર પછી પાછું તે ચોરડામાં એ વસે
 “ છે તે વખતે ઉપર લખેલા સર્વ ઉપદ્રવો તેને પાછા વારંવાર થયા
 “ જ કરે છે, વધારે આકરા રૂપમાં તેના ઉપર તે ઉપદ્રવોના હુમલા
 “ આવ્યા કરે છે અને એક અથવા બીજા હુમલાઓ અવાર નવાર
 “ તેના ઉપર અસર કર્યા કરે છે.

“ ભદ્ર ! એ ચિત્ત નામના વાંદરઅચ્ચાને ઉપર કહ્યાં તેવા
 “ ઉપદ્રવો અને પીડાઓ થયા જ કરે છે અને તેનું
 સીધો “ આખું શરીર બળતું બળતું કાળું પડી જાય છે
 ઉપાય. “ તેમાંથી તેનું રક્ષણ કરવાનો આ સીધો ઉપાય
 “ છે-સ્વધીર્ય નામના પોતાના (આત્માના) હાથમાં

૧ ભીના શરીરમાં હમેશા રજ વધારે ચોંટે, તેમાં વળી સ્નેહમાં સ્વીકાર છે એટલે વધારે ચોંટે. એ ભીનારા જતાં રજ ખરવા માંડે છે તે આગળ જણાશે.

૨ સ્વધીર્ય: પોતાની શક્તિ. આત્મા અનંત શક્તિનો ધણી છે, અંદર રહેલી. શક્તિને બહાર વ્યક્ત કરવાની છે. હાથ દ્વારા શક્તિ બતાવાય છે.

“અપ્રમાદ નામનો દૃઢ વજ્રદંડ (સખત ન ભાંગે તેવો દાંડો) લઇને
 “ પેલા પાંચે ગોખલાઓ પાસે ઊભા રહેવું અને જ્યારે જ્યારે પેલું વાંદરાનું
 “ બચ્ચું ઝેરી ઝાડોનાં ફળો ખાવાની ઇચ્છાથી બહાર આવે ત્યારે ત્યારે
 “ તેની સમક્ષ પેલો દાંડો ઉગામીને તાળી પાડીને તેને બહાર આવતું
 “ અટકાવવું. એમ છતાં પણ એ બચ્ચું ઘણું ચપગ હોવાને લીધે
 “ કદાચ બહાર આવી જાય તો તેને જોરથી ધમકાવવું; ત્યાર પછી
 “ એને બહાર આવવાનો નિષેધ કરેલો હોવાને લીધે અને તેને આંખાનાં
 “ ફળો (કેરીઓ) ખાવાની અભિલાષા નિવૃત્ત થતી હોવાને લીધે તેના
 “ આખા શરીરે ભોગસોહના વરસાદથી જે શરદી^૧ થઇ આવેલી હશે
 “ તે સોપાઇ જશે, શરીરમાં ગરમી આવતી જશે, પછી એનું શરીર
 “ સૂકું પડેલું હોવાને લીધે તેના ઉપર જે રજ-ધૂડ લાગેલી હશે તે પણ
 “ પ્રત્યેક ક્ષણે ખરવા માંડશે, એના શરીરપર પડેલા જખમો રોકાવા
 “ માંડશે, એનાં શરીરની ક્ષીણતા દૂર થતી જશે, એ કાણું પડતું અટકશે,
 “ એના શરીરની ખોટી લાલાશ નાશ પામશે, એના શરીરપર ઘોળો
 “ રંગ આવવા માંડશે, શરીરની સ્થિરતા પ્રાપ્ત થશે અને એનું આખું
 “ રૂપ જોવા લાયક થશે. આ પ્રમાણે થયા પછી તે બચ્ચું પેલા ઘરના
 “ આરડામાં રહેશે તો પણ તેને ઉપર જણાવેલા ઉપદ્રવો થશે નહિ
 “ અથવા પેલા ઉપદ્રવો પોતાનો પ્રભાવ તેના ઉપર જરા પણ અતાવી
 “ શકશે નહિ. વળી પેલા બિલાડા ઉંદર કોળ વિગેરે જે વાંદરાના બચ્ચાને
 “ વારંવાર ઉપદ્રવ કર્યા કરતા હોય છે તેમનો સર્વનો તારે એ અપ્રમાદ
 “ નામના વજ્રદંડ વડે ચૂરેચૂરો કરી નાખવો. જ્યારે એ સર્વના ચૂરેચૂરા
 “ થઇ જશે ત્યારે પછી પેલા ચોકને રસ્તે એ વાનરબચ્ચું બહાર
 “ નીકળશે તો પણ એને કોઇના તરફનો જરા પણ ભય રહેશે નહિ.
 “ એ વાંદરાના બચ્ચાને ઉપદ્રવોમાંથી બચાવવાનો આ ઉપાય છે.”

પ્રથમ ચક્ર.

“ વળી મેં મારા ગુરૂ મહારાજને પૂછ્યું ‘ એ વાંદરાના બચ્ચાનું
 સંરક્ષણનું પરિણામ. આટલું બધું રક્ષણ કરવાથી માફ શું કામ થશે? અને
 શો લાભ મળશે? તે આપ જણાવો.’ એટલે વળી
 ગુરૂમહારાજે આગળ ચલાવ્યું—

૧ અપ્રમાદ: આળસને ત્યામ, આત્મગુણમાં ચાહુ ઉદ્યોગ. ‘સમયને
 ગાયમ! મ કરે પ્રમાદ.’ પ્રમાદ એટલે સંસાર આસક્તિ.

૨ શરદી: જ્યાં ત્યાં રખડવાથી અને જે તે ખાવાથી યાય છે, તેનો નિષેધ
 થતાં શરદી મટે છે, ટાકટરો શરદી યાય ત્યારે આરામ લેવાનું અને ખાવાનું બંધ
 કરવાનું કહે છે તે ધ્યાનમાં લેવાનું છે.

“ “ભદ્ર! તને પેલો શિવાલય નામનો મઠ અહુ પસંદ આવ્યો
 “ હતો અને ત્યાં જવાની તને ઇચ્છા થઈ હતી, એ શિવાલય મઠે
 “ પહોંચવાનો મુખ્ય ઉપાય આ વાંદરાના અચ્ચાંતું સારી રીતે રક્ષણ
 “ કરવું એ છે. એ વાંદરાના અચ્ચાંતું સારી રીતે રક્ષણ કર્યું હોય તો
 “ તે કોઈ પણ પ્રકારની અડચણ અગવડ વગર એકદમ શિવાલય
 “ મઠમાં પહોંચવાનું પ્રયત્ન કરણુભૂત અને છે; તેટલા માટે ભાઈ!
 “ તારી મરણ જે એ મઠમાં જવાની જરૂર થઈ હોય તો તારે આ
 “ વાંદરાના અચ્ચાંતું સારી રીતે રક્ષણ કરવાનો મજબૂત પ્રયત્ન કરવો
 “ જોઈએ; કારણ કે એ વાંદરાનું અચ્ચું ઘણા કાળથી ચક્રમાં પડી ગયું
 “ છે અને એ ચક્રમાંથી તેને બહાર લાવવું એ ઘણું મુશ્કેલ કામ છે.
 “ એ ચક્રમાં (વમળમાં) તે કેવી રીતે પડી ગયું છે તે તું સમજ:
 “ ઉપર અનેક પ્રકારના ઉપદ્રવો બતાવવામાં આવ્યા છે તે ઉંદર
 “ બિલાડા વિગેરેથી પીડા પામતો આ પ્રાણી મોહની અસરતળે આમ
 “ ફળો ખાવા દોષો જાય છે એટલે એના શરીરપર ધૂડ સારી રીતે
 “ મોટા પ્રમાણમાં ચોંટે છે અને વળી એ પાણીથી ભીંજાય જાય છે,
 “ એટલે એના શરીરપર ધારાં પડે છે, એટલે વળી પેલા ઉંદર બિ-
 “ લાડા એના પર વધારે ત્રાસ કરે છે, ત્યાર પછી એ વસ્તુઓ ખાવા
 “ માટે ઉંદર બિલાડા વિગેરે સંખ્યા અને જોરમાં વધતા જાય છે અને
 “ તેઓ જેમ જેમ એને વધારે પીડા કરે છે તેમ તેમ શાંતિ મેળવવાના
 “ હેતુથી અચ્ચું આંખા તરફ દોડે છે, પરિણામે વળી એના પર વધારે
 “ રજ ચોંટે છે, એનામાં ભીંજાશ વધતી જાય છે અને પરિણામે
 “ શરીરપર વધારે ધારાં પડતાં જાય છે અને તેવી રીતે એ ચક્રમાં
 “ પડ્યા પછી એને ઉપદ્રવો વારંવાર વધતા જ જાય છે. આવા ખરાબ
 “ વમળમાં-ચક્રમાં પડી ગયા પછી ન્યાંસુધી તું પોતે જ એનું રક્ષણ
 “ નહીં કર ત્યાંસુધી એ આધાપીડા વગરનું કોઈ રીતે થઈ શકે
 “ એમ નથી. તેટલા માટે ભાઈ! એને રક્ષણ કરવાનો જે ઉપાય મેં
 “ ઉપર જણાવ્યો છે તે તારે નિરંતર અમલમાં મૂકવો, નિરંતર તે
 “ પ્રમાણે ઉપાય કર્યા કરવો જોઈ એ અચ્ચું આધાપીડા વગરનું થાય.

વિવેચન-સમજણ.

(છઠ્ઠા મુનિમહારાજ અક્લંકને કહે છે કે) “મારા ગુરૂમહારાજને જે હકીકત કહી તેનો અંદરનો લાવાઈ હું સમજી ગયો અને તે પર વિ-

૧ અક્ષ: whirlpool, circle. પાણીમાં ‘વમળ’ થાય છે, ચારે તરફ ગોળ કરે છે, વહાણ તેમાં આવી જાય તો આગળ વધી શકતું નથી, ગોળ ફર્યા કરે છે.

ચાર કરતાં કરતાં મેં ચિંતવના કરી કે ગુરૂમહારાજને વાર્તાદ્વારા મને જે હકીકત સમજાવી તે આ પ્રમાણે જણાય છે:—

“ રાગ વિગેરેથી ઉપદ્રવ પામેલું ચિત્ત ઇંદ્રિયના વિષયોમાં પ્રવર્તે છે, અને જ્યારે જ્યારે એ વિષયોમાં પ્રવર્તે છે ત્યારે ત્યારે એને “કર્મસંચય વધતો જાય છે અને ભોગજ્ઞેહની તેની વાસનાઓ તેની સાથે એકરૂપ થતી જાય છે. એ ભોગજ્ઞેહની વાસનાને લઈને સંસાર સંબંધી સંસ્કારો તેને થાય છે. તે સંસ્કારો ધારાઓની સાથે સરખાવવા યોગ્ય છે. એ સંસ્કારોને લઈને રાગ વિગેરે ઉપદ્રવો પોતાનું જોર વધારે પ્રમાણમાં બતાવે છે. હોંદર બિલાડી જેવા એ ઉપદ્રવો દરેક ક્ષણે વધતા જ જાય છે અને તેઓની અસર અને પ્રેરણા નીચે ચિત્ત વિષયો તરફ વારંવાર દોહું જાય છે. તેને લઈને”

“ એ ફરીવાર કર્મ બાંધે છે, એથી ચીકાશ વધારે વધારે થાય છે અને ચીકાશને પરિણામે વધારે વધારે ઉપદ્રવો થાય છે. આવા પ્રકારનું એ ચક્ર જેનું મૂળ કે છોડો દેખાઈ શકતો નથી તેમાં એ (ચિત્ત) પડી જાય છે અને તેમાં એને કરોડો દુઃખો થાય છે તેમાંથી તે છૂટી શકતું નથી. એને બચાવવાના ઉપાય તરીકે ગુરૂમહારાજે સ્વર્ણીય હાથમાં અપ્રમાદ નામનો સખ્ત દાંડો લેવા જણાવ્યું, તે પછી ગુરૂમહારાજે જે અપ્રમાદ કરવા કહ્યું છે તેને હું હવે બરાબર અનુસરીશ, ગુરૂમહારાજના ઉપદેશને બરાબર અમલમાં મૂકીશ.

“ કારણ કે આ શરીર, સંપત્તિ, ભોગો અને આ સગાસંબંધીઓ બહારથી દેખાય છે તે સર્વ સ્વપ્ન છે, ઇંદ્રજાળ છે, ગંધર્વ નગર છે. આ પ્રમાણે સદ્બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર અને નિર્ણય કરીને તે બાબતની ભાવના વારંવાર કર્યા કરીશ. એમ કરવાથી મારા ચિત્તનું બંધન આ સંસારના જાળામાંથી પાછું હટી જશે. હવે મારા એ ચિત્તને સંસારની સાથે અનાદિ કાળથી સંબંધ હોવાને લીધે વળી પાછું એ સંસાર તરફ ગયા તો કરશે પરંતુ તે હકીકત આત્માને ઘણી નુકસાન કરનારી છે તેથી પ્રયત્ન કરીને ચિત્તને હું તેમ જતાં રોકી રાખીશ અને વળી તેને શિક્ષા આપીશ કે ‘ચિત્ત! તારે

“ આવી રીતે બહાર નીકળવામાં શો લાભ છે? તું ચિત્તને શિક્ષા. “ તારા પોતાના ખરા રૂપમાં (સ્વરૂપમાં—આત્મસ્વ-

“ રૂપમાં) સ્થિર રહે, જેથી તું આનંદમાં લીન થઈને રહી શકે. આ આખો સંસાર છે તે બહાર નીકળવા જેવો છે (તે તારા બહારના ચારા જેવો છે) અને તે સંસાર આખો અનેક

૧ અહીં શ્રી. એ. સોસાયટિવાળા મૂળ ગ્રંથનું પૃ. ૧૦૨૬ શરૂ થાય છે.

“દુઃખોથી ભરેલો છે અને મોક્ષ પોતાના સ્વરૂપમાં રહેવા જેવું છે અને
 “તે જ માત્ર અનેક સુખોથી ભરપૂર છે. માટે સુખ પ્રાપ્ત કરવાની
 “ઇચ્છાથી તારે બહાર નીકળવાની જરૂર નથી; બહાર તો સંસાર છે
 “અને ત્યાં દુઃખ જ છે; તારે તો આત્મામાં રહેવું-સ્થાન કરવું અને
 “બાહ્ય ભ્રમ બિલકૂલ છોડી દેવા એ જ યોગ્ય છે. સુખ તો ખરેખર
 “આત્મઅવસ્થાનમાં જ તને મળે તેમ છે. જો, આત્મામાં અવસ્થાન
 “કરીશ તો તને આ જન્મમાં પણ ઘણું સુખ મળશે અને જો બહાર
 “નીકળીશ તો આ ભવમાં પણ તને ઘણું દુઃખ પડશે એ વાત તું
 “બરાબર લક્ષ્યમાં રાખજે. કારણ કે—

“ સર્વં દુઃખં પરાયત્તં સર્વમાત્મવશં સુખમ્ ।

“ બહિઃસ્વ તે પરાધીનં સ્વાધીનં સુખમાત્મનિ ॥

“જેટલે અંશે પરવશપણું હોય છે, જેને માટે પારકા ઉપર
 “આધાર રાખવો પડતો હોય છે તે સર્વ દુઃખ જ સમજવું અને જેટલું
 “પોતાના તાબામાં હોય, પોતાને કબજે હોય તે સર્વ સુખ સમજવું.
 “હવે બહાર જવું તે તારે પરાધીન છે અને પોતાનામાં રહેવું તે સ્વા-
 “ધીન છે. તેટલા માટે બહાર નીકળવામાં (પરપ્રવેશમાં) દુઃખ છે
 “અને આત્મ અવસ્થાનમાં આનંદ છે. વળી હે ચિત્ત ! આત્માની
 “બહાર રહેલી કોઈ પણ વસ્તુ તને વહાલી લાગતી હોય તો તે સંય-
 “મમાં તને કહેવું જોઈએ કે તે સર્વ વસ્તુઓ નાશ પામે તેવી છે,
 “દુઃખ આપનારી છે, આત્મસ્વભાવથી જૂદી છે અને મેલ કચરાથી
 “ભરેલી છે. હે ચિત્ત ! એવી વસ્તુઓ સાંચું તું શામાટે નકામો કલેશ
 “કરે છે? અને શા માટે આત્માને મૂકીને આવી રીતે વારંવાર
 “રખાયા કરે છે? તું વિચાર કર કે આત્માની બહાર જો કોઈ સુંદર
 “વસ્તુ હોત તો દુઃખમાંથી તેનું નિવારણ કરવાનો રસ્તો પણ હોત;
 “અને હે ચિત્ત ! એવો તો કોઈ રસ્તો હોય એમ જણાતું નથી. ભોગ
 “રૂપ ભયંકર અંગારાઓ જ્યારે તને બાળતા હોય છે ત્યારે આનંદ-
 “સ્વરૂપ આત્મામાં તેનું નિવારણ (અટકાવ) થાય છે પણ તેમ થાય છે
 “ત્યારે તું ફેગટ કલેશ કરે છે; પરંતુ તેમ ન કરતાં હે ચિત્ત ! અનંત
 “દર્શન જ્ઞાન વીર્ય અને આનંદથી ભરેલા આત્મામાં અવસ્થાન કરીને
 “તું શીઘ્ર નિરાકુળ થા. આ સ્થાન (આત્મામાં અવસ્થાન) પર કાયમ
 “રહેવાથી ભોગ રૂપ વીકારો ઓછી થતી જાય છે અને તેથી ઓટેલી
 “રજ અવશ્ય ખરતી જાય છે એમાં જરા પણ શંકા જેવું નથી.
 “હાર પછી તું વિચાર કર કે તારા શરીર પર જે ભયંકર ધારાઓ
 “પડે છે તે માત્ર અત્યંત ખરાબ વાસનાથી ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ

“ જ્યારે તું એ વાસનાઓની પીડાથી મુક્ત થઈશ ત્યારે પછી ભોગો
 “ ઉપર તને પ્રેમ જ નહિ આવે. ધારાઓમાં એ ભોગો પિંડ જેવા
 “ થઈને રહેલા છે એમ ડાહ્યા માણસો કહે છે. આથી જરા થોડો
 “ વખત તે આનંદ આપે છે, પરંતુ તે ભોગપિંડને ભોગવવામાં
 “ આવે છે ત્યારે પાછી પીડા વધારી મૂકે છે. એવી રીતે એ ભોગોને
 “ ભોગવ્યા ત્યારે થોડો વખત જરા નિરાત વળે છે પણ ખરાબ વાસ-
 “ નાના ધ્યાનને લઈને અંતે ધાની પીડાને એ વધારે છે. હવે ને તારા
 “ શરીરમાંથી ખરાબ વાસનાઓ નીકળી જાય તો તારું શરીર કોઈ
 “ પ્રકારની આધાપીડારહિત અને નિરંતર આનંદયુક્ત થાય અને
 “ એવી સ્થિતિ ઉપજે તો તને એ ભોગોની ઇચ્છા જ થશે નહિ-આ
 “ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી હે ચિત્ત ! બહારનો સર્વ ભ્રમ છોડી દઈને
 “ તારા પોતાના અસલ સ્વરૂપમાં આસક્ત થઈ તું એસ અને આધા
 “ પીડા વગરનું થઈ જા.”

“ ચિત્તને એ પ્રમાણે શિક્ષા-સમજણુ યોગ્ય રીતે આપીને બસ-
 “ અર લક્ષ્યપૂર્વક એના રક્ષણુમાં હું તત્પર થઈ રહીશ. આવી રીતે ચિત્તને
 “ શિક્ષા આપ્યા છતાં એ પાપી સ્થિર ન રહેતાં અપળતા કરશે તો
 “ એને બહાર દોડતાં વારંવાર ફરી ફરીને ચલ કરીને અટકાવીશ; વળી
 “ કપાય નોકપાય વિગેરે એને ઉપદ્રવ કરનારા છે તે સર્વને અપ્રમાદ
 “ રૂપ સસ્ત્રથી વધ કરી નાખીશ. જ્ઞાનના ઉપયોગથી અને શુભ ધ્યા-
 “ નના સેવવાથી અને એ રાગ વિગેરે ઉપદ્રવોના પ્રતિપક્ષીઓના
 “ આલંબનથી તેઓ જલદી નાશ પામી જશે. એ રાગદ્વેષનો નાશ
 “ થશે એટલે પરીપહ ઉપસર્ગ વિગેરે બહારના ઉપદ્રવો છે તે આધા
 “ પીડા કરનારા થશે નહિ-તેઓ પોતાનું જોર જરા પણ બતાવી
 “ શકશે નહિ. એટલે પછી માફ ચિત્ત આત્મારામ થઈ જશે, રાગાદિ
 “ ઉપદ્રવથી મુક્ત થઈ જશે, બહાર ભટકતું અટકી જશે એટલે મો-
 “ ક્ષને યોગ્ય થઈ જશે. આવો મારા મનમાં વિચાર કરીને અને તે
 “ વિચાર પ્રમાણે વર્તવાનો નિર્ણય કરીને ભાઈ અકલંક ! હાલ હું
 “ પ્રમાદનો ત્યાગ કરી સાવધાન થઈને રહું છું.

૧ ભોગો ભોગવતાં જરા સારા લાગે પણ વાસનાને પરિણામે આખરે જોર કરે એટલે જલદી વધારે પીડા થાય છે અને ધારાં વધતાં જાય છે.

૨ ધ્યાન તે ધર્મ ધ્યાન અને શુદ્ધ ધ્યાન સમજવાં. આવતા પ્રકરણમાં તે વધારો સ્પષ્ટ થશે.

પ્રકરણ ૯ મું.

સંસારબંધન (ચાલુ)^૧.

બીજું ચક્ર.

ક્રા મુનિરાજે આગલા પ્રકરણમાં વાત કરી તે સર્વ સાંભળ્યા પછી અકલંકે કહ્યું “ મહારાજ ! બહુ સાંઝે થયું ! આપે ગુરૂમહારાજનાં વચનોનો સાર બહુ સારી રીતે જાણ્યો અને યોગ્ય રીતે તેનું આચરણ પણ કરી રહ્યા છો. આપે જે વાત કરી તે સાંભળીને મને પણ બહુ પ્રમોદ થયો છે. આપે જેમ એક ચક્રની વાત કરી તેમ મારા ધારવા પ્રમાણે બીજું પણ એક ચક્ર જણાય છે. મારી એ ધારણા બરાબર છે કે નહિ તે આપશ્રી સાંભળો અને પછી મને તે બાબતનો ખુલાસો આપશો. મારા ધારવા પ્રમાણે નીચે પ્રમાણે હકીકત છે.” ગુરૂમહારાજે હકીકત નિવેદન કરવાનું કહેવાથી અકલંકે પોતાના વિચાર જણાવ્યા.

“ “ ચિત્ત—મન એ પ્રકારનું કહેવામાં આવ્યું છે: એક દ્રવ્યમન

“ અને બીજું ભાવમન. એમાં જે દ્રવ્યચિત્ત છે તે

દ્રવ્યમન:

“ મનપર્યાપ્તિવાળા આત્માએ ગ્રહણ કરેલા મનો-

ભાવમન.

“ વર્ગણના પુદ્ગળ સ્વરૂપ છે. છ પર્યાપ્તિમાં છટ્ટી,

“ મનપર્યાપ્તિ છે, તેનાવડે મનોવર્ગણ ગ્રહણ કરી

“ શકાય છે તેને દ્રવ્યમન કહેવામાં આવે છે. એ દ્રવ્યમનમાં જ્યારે

“ જીવ-આત્મા જોડાય ત્યારે તેને (આત્માને) ભાવમન કહેવામાં

“ આવે છે. આ ભાવમન કાર્મણ શરીરમાં રહે છે અને તેથી તેને જૂદું

૧ પ્રકરણ ૮ મું અને ૯ મું સાથે જ વાંચવાનું છે, વધારે લંબાણ થવાથી તેને બે વિભાગમાં વહેંચી નાખ્યું છે.

“ કહેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી ભાવમન તો નિયમસર
 “ જીવ જ છે, પણ જીવ ચિત્તરૂપ હોય કે ન પણ હોય. દાખલા તરીકે
 “ દેવળીએ ભાવચિત્ત વગરના હોય છે. કોઈને મનથી ઉત્તર દેવામાં
 “ તેઓ દ્રવ્યમનનો ઉપયોગ કરે છે, પરંતુ કેવળજ્ઞાન થયેલું હોવાથી
 “ તેમને ભાવમનની અપેક્ષા રહેતી નથી, એટલે કેવળજ્ઞાનીને દ્રવ્ય-
 “ મન હોય છે પણ ભાવમન હોતું નથી. જ્યારે આ પ્રાણી રાગદ્વેષ
 “ વિગેરેની સાથે જોડાયલો હોય છે ત્યારે મિથ્યાજ્ઞાનને પરિણામે તેને
 “ ઉલટા નિર્ણયો (વિપર્યાસો) થાય છે અને પરિણામે તે દુઃખ આપનારી
 “ વસ્તુમાં સુખ મેળવવાની બુદ્ધિથી પડે છે. રાગદ્વેષ વિગેરેથી એને
 “ સાચો નિર્ણય થતો નથી, વાસ્તવિક સુખ અને દુઃખ ક્યાં છે તેનો
 “ નિર્ણય મિથ્યાજ્ઞાન તેને થવા દેતું નથી. ખોટી પ્રવૃત્તિ થયા પછી
 “ એના સ્નેહના તંતુઓ કર્મનાં પરમાણુઓને ખેંચી લાવે છે, એ કર્મનાં
 “ પરમાણુઓથી જન્માંતરનો આરંભ કરે છે; વળી એ જન્માં-
 “ તરમાં પ્રાણી પાછો મિથ્યાજ્ઞાન વિપર્યાસ વિગેરેમાં પડે છે અને
 “ રાગાદિની સંતતિને વધારે છે. રાગાદિ સંતતિથી વિષયાકાંક્ષા થાય છે,
 “ વિષયાકાંક્ષાથી સ્નેહતંતુઓ જન્મે છે, સ્નેહતંતુઓથી કર્મોતું ગ્રહણ
 “ થાય છે અને કર્મગ્રહણથી પાછો જન્મ થાય છે; વળી ત્યાં વિપ-
 “ ર્યાસ થાય છે-એવી રીતે ઉપર જે ક્રમ જણાવ્યો તે ચાલ્યા જ
 “ કરે છે. આથી જ્યાંસુધી ખોટા નિર્ણયો (વિપર્યાસો) ની શ્રેણી ચા-
 “ લતી હોય છે ત્યાંસુધી સંસાર રખડપટ્ટીની શ્રેણી ચાલ્યા જ કરે
 “ છે. ભગવન્ ! મેં આપની પાસે આ બીજા ચક્રની વાત કરી સંભ-
 “ ળાવી એ વાત બરાબર છે કે નહિ તે આપ મને કૃપા કરીને કહો.”

મુનિમહારાજે જવાબ આપતાં જણાવ્યું “ તેં જે વાત કરી તે

“ બરાબર છે એમાં જરા પણ સંશય જેવું નથી.

વિપર્યાસ “ તારા જેવા ખોટી વાત સમજે એ કેમ બને ?

વ જ ત. “ ઉપરની વાતથી મેં પણ જણવ્યું અને સુરમહારાજે

“ પણ તેનું સમર્થન કર્યું કે એ ખોટા નિર્ણયો

“ (વિપર્યાસો) નું જે ચક્ર છે તે જ નહિ પસંદ કરવા યોગ્ય ભવચક્રનું

“ કારણ છે. આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી સાચી ખોટી બાબતનો સત્ય

“ વિવેક કરનાર પ્રાણીએ વિપર્યાસ (ખોટા નિર્ણયો) ને અનતા પ્રયાસે

“ તણ દેવા, એનો એક વાર નાશ થશે એટલે ચક્રની બીજી બાબતો

“ આપોઆપ મૂળથી જ નાશ પામી જશે. વિપર્યાસને છોડી દેવા એ

“ ખરેખરો વિવેક છે, એ ખરેખરું તત્ત્વજ્ઞાન છે અને એ આસવ^૧

૧ આસવ: જે દ્વારા કર્મો આવે તે પરનાળને આસવ કહે છે.

“ વગરનો ધર્મ છે. જે અપ્રમાદી પ્રાણી એવા ખોટા નિર્લુચો (વિપ-
 “ યાસો) છોડી દે છે અને સાચો જાણકાર અને છે તેને પોતાના મનો-
 “ વિકારનું જાણું પોતાથી તદ્દન અલગ લાગે છે. એક વખત મનને
 “ એ જુદું જુએ છે અને પોતાની જાતને (આત્માને) તેનાથી ભિન્ન
 “ જુએ છે એટલે આત્મા એને નિરંતર આનંદમય લાગે છે; પછી એને
 “ દુઃખ ઉપર દ્વેષ થતો નથી, સુખ મેળવવા માટે ઇચ્છા થતી નથી.^૧
 “ આવી રીતે મનથી તે અલગ થતાં-મન ઉપરથી તેની આસક્તિ દૂર
 “ થતાં ઇન્દ્રિયોના વિષયો ઉપર તેને શ્લેષ થતો નથી અને એકવાર
 “ શ્લેષ (ચીકાશ) ગયો એટલે કર્મપરમાણુનો સંચય થતો એકદમ
 “ અટકી જાય છે; આવી રીતે એ નિઃસ્પૃહ થવાથી અને એને (સંસાર)
 “ બીજનો નાશ થયેલો હોવાથી એ મુક્ત જીવોની માફક ભવાંતરનો
 “ આરંભ કરતો નથી અને તેથી એનું ભવચક્ર ફરતું બંધ થાય છે.

“ એ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી ઉપર એ પ્રકારની વાત કહી

“ તે તારા લક્ષ્યમાં આવી ગઇ જણાય છે: એક તો
 ચક્રજ્ઞાનનું “ કર્મબંધન અને બીજું તેનાથી વિસ્તરતું સંસારચક્ર.
 પરિણામ. “ એ બન્ને કેવી રીતે પ્રવર્તે છે અને કેવી રીતે નિવર્તે છે
 “ તે સંબંધી સવ્ય હકીકત જાણે તે પછી સંસારને વધા-

“ રનાર શરીર ઉપર, ધન ઉપર, કે ઇન્દ્રિયોના ભોગો ઉપર અથવા તો
 “ બીજા કોઈ પણ પદાર્થ ઉપર કદિ પણ રાગ કેમ કરે? જે પ્રાણીને
 “ સાંસારિક પદાર્થો ઉપર ચિત્તની આસક્તિ થાય, જેને તેમાં આનંદ
 “ અને સુખ લાગે તેણે હજી સુધી બન્ને ચક્રો (સંસારચક્ર અને
 “ વિષયસિચક્ર) ખરેખરાં તત્વથી જાણ્યાં નથી એમ સમજવું. એનું
 “ કારણ એ છે કે જ્ઞાન અને ક્રિયાનો યોગ થાય ત્યારે જ ખરેખરા
 “ ક્રાંતિ પ્રાપ્તિ થાય છે, તે સિવાય બીજા કોઈ પ્રકારે થઇ શકતી
 “ નથી. સાધ્ય અર્થ શો છે તે ખરાબ જાણીને (જ્ઞાન) જ્યારે તે
 “ બાબતમાં સમ્યગ્ પ્રકારે પ્રવૃત્તિ (ક્રિયા) કર-
 જ્ઞાનક્રિયા.^૨ “ વામાં આવે ત્યારે તે સાધ્ય પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.
 “ મહામતિ મહાત્મા વસ્તુસ્વરૂપને એ જ આકારમાં

૧ સરખાવો-માન અપમાન સહુ સમ ગણે, સમ ગણે તુલ્ય મણિ ભાવરે;
 અને મુક્તિ સંસાર બેહુ સમ ગણે રે વિગરે.

અને ખરો ખ્યાલ આપતાં આનંદધન કહે છે કે-આપણો આતમભાવ જે,
 એક ચેતનાધારરે; અવર સર્વ સાથ સંલોગથી, એહ નિજ પરિકર ધારરે.

૨ આ વિભાગ ખાસ મનન કરવા યોગ્ય છે.

“ અતાવી ગયા છે. ’ સમ્યક્ પ્રવૃત્તિઃ સાધ્યસ્ય પ્રાહ્યુપાયો ડમિધીયતે । સાધ્ય
 “ પ્રાપ્તિનો ઉપાય સમ્યગ્ પ્રકારે તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી તે જ છે અને
 “ જે એવી રીતે સાધ્યની પ્રાપ્તિ થતી ન હોય તો એ ઉપાયનું ઉપાય
 “ પહુંજ રહેતું નથી. જ્યાં અસાધ્યનો આરંભ છે (સાધ્યનો આરંભ
 “ નથી) ત્યાં સમ્યગ્ જ્ઞાન નથી અને જ્યાં સમ્યગ્ જ્ઞાન નથી ત્યાં
 “ સાધ્યનો આરંભ નથી. આવી રીતે સાધ્ય અને સમ્યગ્જ્ઞાનનો પર-
 “ સ્પર અન્યોન્યાશ્રય સંબંધ છે, તેટલા માટે આગમના જ્ઞાનવાળો
 “ જે ક્રિયા કરે છે તે જ ખરી ક્રિયા કહી શકાય છે અને જે યોગ્ય
 “ ક્રિયામાં સ્વશક્તિ અનુસાર ઉદ્ધમ કરે છે તે જ આગમનો જાણકાર
 “ કહી શકાય છે. ચિંતામણિ રત્નનું જે પ્રાણી અરાઅર સ્વરૂપ જાણતો
 “ હોય અને તેની પ્રાપ્તિના અનેક પ્રકારના ઉપાયો વિદ્યમાન હોય
 “ અને પોતે દારિદ્રાવસ્થાથી પીડાતો હોય તો તે ચિંતામણિ રત્ન મેળ-
 “ વવાનો માર્ગ છોડી અન્ય માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ ન જ કરે. માટે જે
 “ સાધ્યથી ઉલટી રીતે પ્રવૃત્તિ કરે તે ખરેખર વસ્તુનો જાણકાર જ
 “ ન હોવો જોઈએ, જે ભમરો માલતીના ફૂલની ગંધ જાણતો-સમ-
 “ જતો હોય તે ઘાસ કે દર્ભ ઉપર બેસવાની કદિ પ્રવૃત્તિ કરે જ નહિ.
 “ આવી રીતે સંસારનો અભાવ થતાં પ્રાણી મુક્તિ પામી જાય છે-
 “ આવી અનેક વાતો છે તે સઘળીથી સર્વું. માત્ર મારા કહેવાની મત-
 “ લબ એ છે કે તે જે ખીજ ચક્ર માટે વાત કરી તે તદ્દન અરાઅર
 “ છે. મારા ગુરુમહારાજે આ સર્વ વાતના પરિણામે મને કહ્યું હતું કે
 “ પેલા વાંદરાના બચ્ચાંનું બહુ સારી રીતે આખો વખત જતન
 “ કરતું અને એ કાર્ય મારા ખાસ કર્તવ્ય તરીકે તેમણે મને જણાવ્યું
 “ હતું.”

મહાપ્રાપ્તિના ઉપાય.

છ લેશ્યાઓનું સ્વરૂપ.

દાદર-તેનાં પગથીયાં.

અકલંકે મુનિરાજને પૂછ્યું “ ત્યારે મહારાજ ! એ વાનરને શિવા-
 લય મઠમાં કેવી રીતે લઈ જવો-તેના ઉપાય શા શા છે તે સંબંધી
 આપશ્રીને ગુરુમહારાજે જે કહ્યું હોય તે સર્વ મને જણાવો.” છટ્ટા-
 મુનિરાજે એ સવાલનો જવાબ આપતાં કહ્યું:—

૧ મહામતિઃ આ નામ શ્રી ઉમાસ્વાતિ વાયકને અપાય છે. તેઓશ્રી કહે
 છે કે જ્ઞાનક્રિયામ્યામ્ મોક્ષઃ ઉપર મૂળમાં લખેલ સૂત્ર પશુ તેઓશ્રીનું જ છે. સ્થળ
 મળી શક્યું નથી.

“ ભદ્ર! એ ઉપર તને ગર્ભગૃહ^૧ બતાવવામાં આવ્યો હતો તેમાં
 “ છ નોકર જાતની સ્ત્રીઓ વસે છે, તેઓનું સામાન્ય નામ (ઓળખ)
 “ લેશ્યા તરીકે જાણીતું થયેલું છે અને પ્રત્યેકનાં નામ અનુક્રમે કૃષ્ણ,
 “ નીલ, કપોત, તૈજસી, પદ્મ અને શુકલ છે. એ જ ગર્ભગૃહમાં
 “ તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે, તેની જ દોષતથી એ ઉછરે છે, વધે છે અને
 “ તે સ્થાનની જ પુષ્ટિ કરનારી પણ થાય છે. એ છ સ્ત્રીઓ પૈકી પ્રથ-
 “ મની સ્ત્રી ઘણીજ કૂર છે, બીજી સ્ત્રી પ્રથમની સ્ત્રી કરતાં કાંઈક
 “ ઓછી કૂર છે, ત્રીજી તેથી પણ સહજ ઓછી કૂર છે, પણ ત્રણે
 “ સ્વરૂપે કૂર છે, અનેક પ્રકારના સંકરો અનર્થોનું કારણ છે, પેલા
 “ વાનરાના બચ્ચાંની તો ખરેખરી દુર્મન છે, એ ગર્ભગૃહમાં અનેક
 “ પ્રકારનો અશુભ કચરો એકઠો થવામાં કારણભૂત છે, તને પણ આ
 “ અનેક દુઃખથી ભરેલા બજારમાં ધારણુ કરી રાખનાર છે અને મઠ-
 “ ગમનનું નિવારણુ કરનાર છે-તેમાં અડચણુ કરનાર છે. બાકીની
 “ ત્રણ સ્ત્રીઓ છે તે અનુક્રમે શુદ્ધ છે, વધારે શુદ્ધ છે અને અતિ
 “ વિશુદ્ધ છે, ત્રણેનું સ્વરૂપ જ શુદ્ધ છે, અનેક પ્રકારના આહ્વાદો પ્રગટ
 “ કરવાનું કારણુ થાય છે, પેલા વાનરાના બચ્ચાંની ખરેખરી મદદ
 “ કરનારી બહેનો જેવી છે, પેલા ગર્ભગૃહમાં શુદ્ધિની વૃદ્ધિ થવામાં હેતુ-
 “ ભૂત છે, અનેક પ્રકારની અસારતાની પરંપરાથી ભરપૂર આ બજાર-
 “ રમાંથી તને બહાર કાઢી લાવનાર છે અને મઠગમનના કામમાં
 “ ઘણી અનુકૂળતા કરી આપનારી છે.^૨ એ છ એ સ્ત્રીઓએ પેલા

૧ ગર્ભગૃહ ક્ષયોપશમ નામે જીવો પૃ. ૧૭૩૮.

૨ ચિત્ત અને લેશ્યા: આ વિષય ઘણો વિચારવા યોગ્ય છે અને ટુંકામાં
 કહીએ તો જૈનદષ્ટિએ માનસશાસ્ત્ર (Psychology) કેવી રીતે બતાવવામાં
 આવ્યું છે તે સર્વ બાબતો અત્ર વિચારવા યોગ્ય જણાય છે. મન અને અધ્યવ-
 સાયને કેવા પ્રકારનો સંબંધ છે, આત્મા અને મનને શો સંબંધ છે, અધ્યવસાય
 અને વિચારમાં શો તફાવત છે અને મન અને લેશ્યાને કેવો સંબંધ છે-આ સર્વ
 પ્રશ્નોને નિર્ણય આવી ટુંકી નોટમાં તો થઈ શકે નહિ પણ સહજ ખ્યાલ આ-
 પવા પ્રથમ કર્યો છે તે વિચારશો. નવીન અને પ્રાચીન અભ્યાસ શૈલી સાથે કર્યો
 હોય તો જ આ વિષયનો હલ્લેખ થઈ શકે તેમ છે તેથી આ અજલના વિષયપર
 કોઈ સુંદર લેખ અભ્યાસ કરીને વિસ્તારથી લખશે એવી પ્રાર્થના છે.

આત્મા ભતે સ્ફટિક રત્ન જેવો નિર્મળ છે, પારદર્શક છે, મેલ વગરનો છે, હૃદય-
 ગામી સ્વભાવવળી છે. સ્ફટિક રત્ન જ્યારે ખીજ પદાર્થના સંબંધમાં આવે ત્યારે
 તેના જુદા જુદા રંગ દેખાય છે: સ્ફટિકની પછવાડે ખીજો પદાર્થ ધરવામાં આવે
 તો તે ખીજો દેખાય છે, લાલ ધરવામાં આવે તો તે લાલ દેખાય છે, છતાં ભતે તો

[ચાલુ.

“ ગર્ભગૃહમાં ઉપર ચઢવા માટે પોતાની શક્તિના જોરથી પરિણામ
 “ નામનો એક દાદરો બનાવ્યો છે. વળી એ જ છ સ્ત્રીઓએ એક પછી
 “ એક પગથીઆં પણ એ દાદરાપર ચઢવા માટે બનાવ્યાં છે, એ પગ-

નિર્ભય પાસ્ટર્શક જ હોય છે અને રહે છે તે પ્રમાણે આત્મા જ્યારે મન વચન કે કાયાના સંબંધમાં આવે ત્યારે તેના બૃહા બૃહા રંગ દેખાય છે-તે આત્માના પરિણામોને ક્ષેત્ર્યા કહેવામાં આવે છે. મનમાં વિચાર આવે છે તે અમુક આકાર ધારણ કરે છે. વિચારો પૌદ્ગલિક છે, મનોવર્ગણાનાં રૂપો છે; મન માત્ર પંચેન્દ્રિયને જ હોય છે, તે સિવાયના જીવોને દ્રવ્ય મન હોઈ નથી અને પંચેન્દ્રિયમાં પણ અસંજ્ઞી જીવોને દ્રવ્ય મન હોઈ નથી. સર્વ આત્માઓને જે બૃહા બૃહા વ્યક્ત ખ્યાલો થાય તેને અધ્યવસાય કહેવામાં આવે છે. અધ્યવસાયને અને મનના વિચારોને કેવા પ્રકારનો સંબંધ છે તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. આત્માને જે અધ્યવસાયો થાય છે તે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયને મનદ્વારા જણાય છે અને ત્યાં મનોવર્ગણાને જે આકાર મળે તે વિચાર તરીકે વ્યક્ત થાય છે. આથી સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયના અધ્યવસાયો અને વિચારો જો કે તદ્દન બૃહા છે છતાં વ્યક્ત રૂપે તેમાં ખાસ નજીવા જેવો તફાવત પડતો નથી. આ હકીકત સ્પષ્ટ કરવા પ્રથમ જ્ઞાન કેવી રીતે થાય છે તે જરા જોઈ લઈએ. પંચેન્દ્રિય જીવોને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાના-નજીવાના છ દ્વારો-આરીઓ છે: પાંચ ઇન્દ્રિય અને મન. શરીર સાથે કાંઈ અથડાતાં, જીભ સાથે સ્વાદ થતાં, નાકમાં ગંધ આવતાં, અક્ષુથી દેખાતાં, કાનથી સંભળાતાં અથવા મનમાં તર્ક થતાં ‘આ કાંઈક છે’ એવું જ્ઞાન થાય છે એને જૈન પરિભાષામાં ‘વ્યંજનાવગ્રહ’ કહે છે, નવીન ન્યાય (logic)ના perception સમ્પદ સાથે એની સરખામણી થઈ શકે, જો કે perception વ્યંજનાવગ્રહથી કાંઈક ભડું છે અને ‘અર્થાવગ્રહ’ની કોટિમાં કેટલેક અંશે જાય છે. આવી રીતે ‘આ કાંઈક છે’ એવું જ્ઞાન થયા પછી અમુક ભતિ (genus) તું એ છે એમ સહજ ખ્યાલ થાય છે એને ‘અર્થાવગ્રહ’ કહેવામાં આવે છે. અત્યંત અવ્યક્ત યોધને વ્યંજનાવગ્રહ કહેવામાં આવે છે. કોઈ સ્થાનકે એને ‘નિરાકાર યોધ’ પણ કહેવામાં આવે છે. વ્યંજનાવગ્રહને અંગે એટલું ખાસ નજીવા જેવું છે કે એમાં ચાર ઇન્દ્રિય સાથે વસ્તુને સંબંધ થાય છે પણ આંખ અને મનને વસ્તુના સંબંધની જરૂર રહેતી નથી. દાખલા તરીકે સ્પર્શેન્દ્રિયને વસ્તુનું જ્ઞાન જ્યારે તે વસ્તુ ઇન્દ્રિય સાથે સંબંધમાં આવે ત્યારે જ થાય છે, તેવીજ રીતે રસ ધ્રાણ અને શ્રોત્રનું સમજવું, પણ આંખને દેખવા માટે વસ્તુ સુધી જવું પડતું નથી, એ તો દૂરથી પણ દેખી શકે છે, તેવી જ રીતે મનને અમુક વસ્તુનો આકાર સ્પષ્ટ કરવા માટે તેના સંનિકર્ષમાં આવવું પડતું નથી. આવી રીતે ઘણાજ થોડા વખતમાં વસ્તુની ભતિ જણાય છે (એનો સમય માત્ર એક સમયનો છે). ત્યાર પછી વ્યવચ્છેદ રૂપે એની specie વ્યક્તિત્વ સમજાય છે. એની વ્યક્તતા શોધવી એને ‘ઘઠ્ઠા’ કહેવામાં આવે છે. એને logic માં concep-tion કહે છે. એની વ્યક્તિતાનો નિર્ણય ‘આ તે જ છે’ એમ ધારવું તેને ‘અવાય’ કહેવામાં આવે છે અને અન્ય કાંઈ નથી પણ તે જ છે એવો નિર્ણય ધારી રાખવો

[ચાલુ.

“થીઆં કમસર છે, દરેક સ્ત્રીએ અસંખ્ય અસંખ્ય બનાવ્યાં છે અને
“સરવાળે પણ (કુલે પણ) અસંખ્ય છે અને અધ્યવસાયસ્થાન

તેને ‘ધારણા’ કહેવામાં આવે છે. લોકક્રમાં આ ઉવટનો નિર્ણય knowledge કહેવાય છે. ન્યારે વર્તમાન ન્યાયકારો logicians જ્ઞાનપ્રાપ્તિના ત્રણ વિભાગ પાડે છે: conception, perception & knowledge ત્યારે જૈન માનસ શાસ્ત્રીએએ વિશેષ પ્રયત્ન કરીને વ્યંજનાવગ્રહ, અર્થાવગ્રહ, ઈદા, અવાય અને ધારણા એમ પાંચ વિભાગ પાડ્યા છે. આવી રીતે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પ્રાણીને ઇન્દ્રિય અને મનદ્વારા જે જ્ઞાન થાય તેને વિચાર-નિર્ણય કહેવામાં આવે છે. આંતર જ્ઞાન માટે પાંચ ઇન્દ્રિય-દ્વારો છે અને તે દ્વારા જ્ઞાન થાય છે. મનપર એની છાપ પડે છે. એના અન્ય વ્યવસ્થેદો થાય છે અને નિર્ણય થાય છે. મન પૌદ્ગલિક હોઇને વસ્તુના વિચારનો આકાર કરે છે અને તે આકાર દ્વારા જ્ઞાન થાય છે. આ બાહ્ય પદાર્થના જ્ઞાનને અંગે વાત યઈ. આત્માને ‘પૂર્વઅનુભૂત અથવા કર્મવર્ગજ્ઞાની અસર અનુસાર ‘અધ્યવસાય’ થાય છે. Instinctive knowledge સહજ જ્ઞાનનો આમાં સમાવેશ થાય છે. સ્મૃતિ અનુભવ એ સર્વનો સમાવેશ ધારણામાં થાય છે. મનના વિચારો આત્મામાં સ્થિત થાય છે અને ત્યાં રૂપ અને આકાર ધારણ કરે તેને લેશ્યા કહેવામાં આવે છે. પંચેન્દ્રિય સંજ્ઞી જીવોના મનનો વ્યાપાર અને આત્માના અધ્યવસાયો વચ્ચેનો તફાવત સમજવો ઘણો મુશ્કેલ પડે છે. મન પૌદ્ગલિક છે અને ત્યાં આકાર થાય છે. પૂર્વકાળની સ્મૃતિથી અથવા ઇન્દ્રિયોની મદદ વગર એક જ્ઞાન થાય તેને મારા વિચાર પ્રમાણે ‘અધ્યવસાય’ આત્મજ્ઞાનમાં મૂકવું જોઈએ. આત્મા ન્યારે મનયોગમાં વચ્ચનયોગમાં અથવા કાયયોગમાં પ્રવર્તે તે વખતે તેના અધ્યવસાયો જે રૂપ લે-જે પરિણામ પામે તેને લેશ્યા કહેવામાં આવે છે. ન્યાં ત્રણમાંથી કોઈ પણ યોગ હોય છે, ત્યાં લેશ્યા હોય છે, ન્યાં યોગ ન હોય ત્યાં લેશ્યા હોતી નથી.

હવે અહીં સવાલ એ ઉત્પન્ન થાય છે કે કયાય અને લેશ્યામાં તફાવત કેવા પ્રકારનો રહે છે. કોઈ પણ કર્મનો બંધ પડે તે વખતે તેની ચાર બાબત સુકરર થાય છે: પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ અને પ્રદેશ. પ્રકૃતિબંધ એટલે એ કર્મનો સ્વભાવ કેવો છે, સ્થિતિબંધ એટલે કેટલા વખત સુધી અને ક્યારે ફળ પામનાર છે, રસબંધ એટલે એ કર્મની ગાઢતા કેટલી છે, ચીકાશ કેટલી છે અને પ્રદેશબંધ એટલે એ કર્મ કેટલા પ્રદેશ-પરમાણુઓનું બનેલું છે. એક દાખલો લઈએ: શાતા વેદનીય કર્મ બાંધ્યું તો શાતા આપવી એ પ્રકૃતિ યઈ, કેટલા વખત સુધી શાતા આપવી અને શાતા આપવાનું કામ ક્યારે શરૂ કરવું એ તેની સ્થિતિ, એ શાતામાં વિશેષતા અલ્પતા કેટલી રહેશે તે રસ અને તે કર્મ પોતે કેટલા પરમાણુનું બનેલું છે તે પ્રદેશ. આમાં સ્થિતિ અને રસબંધમાં સહાય ‘કષાયો’ કરે છે. ક્રોધ માન માયા અને લોભ જેટલા સવિશેષપણે હોય તેટલો બંધ આકરો અને લાંબા કાળ સુધી ફળ આપનારો પડે છે. લેશ્યા પ્રદેશબંધને સહાય કરે છે. કષાયો અને લેશ્યા કોઈ વાર અંદર અંદર એક બીજામાં એટલા બધા ઘુંચવાઈ જાય છે કે સ-

[ચાલુ.

“નામથી જાણીતાં થયેલાં છે. તેમાં પ્રથમની સ્ત્રી (કૃષ્ણ લેશ્યા) એ

હાથ કરનાર તરીકે લેશ્યા પણ કાગે છે અને તેથી કોઈ આવ્યાથી લેશ્યાને સ્સ-
અંધમાં સહાય કરનાર ગણે છે પણ તે હપચાર માત્રથીજ સમજવાતું છે. મુખ્ય-
તાએ સ્સઅંધનો નિર્ણય કષાયપર જ થાય છે.

જેવી રીતે કોઈ માણસ દારૂ પીએ તો તેનું જ્ઞાન અવરાય છે, તે ઘણો બની
બંધ છે, પ્રચંડ દવા ખાય તો તેની ઇન્દ્રિયો બહેરી થાય છે, કલોરોફોર્મ આપવાથી
જેમ જ્ઞાનેન્દ્રિયો બાહ્ય જ્ઞાનના દ્વારો અંધ કરી દે છે તેવી રીતે લેશ્યા આત્માના
સ્ફટિકત્વપર પડદો નાખી નવાં નવાં રૂપો આપે છે. આત્મા જાતે શુદ્ધ સ્ફટિક
જેવો નિર્મળ અને પારદર્શક છે પણ લેશ્યા તેની સાથે આવે ત્યારે તેને જ્ઞાં
જ્ઞાં રૂપ આપે છે, નવા નવા રંગના આકાર ધારણ કરાવે છે, તેના સ્ફટિકત્વને
જ્ઞાં રૂપમાં બતાવે છે. સ્ફટિક રક્તની પછવાડે જે રંગતું દ્રવ્ય ધરાવામાં આવે
તેવો રંગ દેખાય છે તે પ્રમાણે આત્માનું વ્યક્તરૂપ નવા નવા રંગ ધારણ કરે છે
તે લેશ્યાના સંબંધથી થાય છે. (યાદ રહેવું જોઈએ કે એ બાહ્ય સહાયક લેશ્યા
દ્રવ્ય આત્માના સ્ફટિકત્વમાં પ્રવેશ કરતું નથી, આત્માના રંગને બદલતું નથી,
પણ બહારની નજરે આત્માને અન્ય રંગે બતાવે છે). લેશ્યાના છ પ્રકાર છે:
કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તેજ, પદ્મ અને શુક્લ. કૃષ્ણ લેશ્યાનો વર્ણ મેઘ કે આં-
જણ જેવો તદ્દન કાળો હોય છે, નીલ લેશ્યાનો વર્ણ પોપટ અથવા બપૈયાના
પીંછા જેવો અથવા મોરની ડોક જેવો બદ્ધ (blue) હોય છે, કાપોત લેશ્યાનો
વર્ણ રીંગણાના ફૂલ જેવો રાતો (adulterated red) હોય છે, તેજ લેશ્યાનો વર્ણ
પ્રભાતના સૂર્ય અથવા સંધ્યાના રંગ જેવો લાલ (pure red) હોય છે, પદ્મ
લેશ્યાનો વર્ણ કૃષ્ણના ફૂલ જેવો અથવા સોનાના રંગ જેવો પીળો હોય છે, શુક્લ
લેશ્યાનો વર્ણ ગાયના દૂધ જેવો અથવા સમુદ્રના ક્ષીણ જેવો સફેદ હોય છે. પ્રથ-
મની ત્રણ લેશ્યા અશુદ્ધ છે, બાકીની ત્રણ લેશ્યા શુદ્ધ છે, છતાં આત્માના સ્ફટિક-
કષણને તો આવરણ કરનારી જ છે પણ ખરાબ આકારમાં બતાવનારી નથી.
આવીજ રીતે લેશ્યાના સ્સ ગંધ અને સ્પર્શ પણ બતાવવામાં આવ્યા છે. કૃષ્ણ
લેશ્યાનો સ્સ કડવી તુંબડી અથવા લાંબાના સ્સ જેવો છે, નીલ લેશ્યાનો સ્સ
પીપર આદુ અથવા મરચાના સ્સ જેવો છે, કાપોત લેશ્યાનો સ્સ આમળા અ-
થવા ફણસના સ્સ જેવો છે, તેજ લેશ્યાનો સ્સ કેરીના સ્સ જેવો છે, પદ્મ લે-
શ્યાનો સ્સ ધરાખ ખત્તર અથવા મહુડાના આસવ (દારૂ) જેવો છે અને શુક્લ
લેશ્યાનો સ્સ સાકર ગોળ ખાંડ કે રોરડીના સ્સ જેવો મધુર છે. પહેલી ત્રણ લે-
શ્યાઓ ધણી દુર્ગંધવાળી અને મલીન છે અને તેનો સ્પર્શ ઠંડો અને લુખો છે,
બાકીની ત્રણ લેશ્યાઓ સુગંધવાળી અને નિર્મળ છે અને તેનો સ્પર્શ સ્વિન્ન
અને ગરમ છે.

લેશ્યાને અંગે પ્રાણીના કેવાં પરિણામ થાય છે તે બતાવવા સાસ્ત્રકારે બંધ
વક્તવું દર્શાવ્યું છે. છ મિત્રો જંગલમાં ગયા, લુખ્યા થયા, સામે બંધનું
ઠાડ જોયું. પ્રથમ માણસે કહ્યું કે આ આખા ઝાડને હપેડી નાખો એટલે મહેનત
[ચાલુ.

“ કાળા રંગનાં અસંખ્ય પગથીઓં બનાવ્યાં છે, ’ એવી રીતે બીજી સ્ત્રી
 “ (નીલલેશ્યા) એ નીલ (blue) રંગનાં અસંખ્ય પગથીઓં બનાવ્યાં છે,
 “ ત્રીજી સ્ત્રી (કાપોત લેશ્યા)એ કપૂતર જેવા
 પરિણામ દાદર... “ રંગનાં અસંખ્ય પગથીઓં બનાવ્યાં છે, ચોથી સ્ત્રી
 અધ્યવસાય પગ “ (તેજે લેશ્યા)એ તેજથી ઝળકતાં અસંખ્ય પગ-
 “ થીઓં બનાવ્યાં છે, પાંચમી સ્ત્રી (પદ્મ લેશ્યા)એ
 “ ઘોળા કમળની છાયાવાળાં અસંખ્ય પગથીઓં બનાવ્યાં છે, છઠ્ઠી

વગર કૃષ્ણ ખવાય, બીજાએ કહ્યું કે તુક્ષ્ણ પાડવાનું કાંઈ કારણ નથી, ડાળીઓ
 પાડીએ તો કીક છે, ત્રીજાએ નાની નાની ડાળીઓ પાડવા કહ્યું, ચોથાએ નંબુવાળા
 ગુન્ઝાઓ પાડવા કહ્યું, પાંચમાં એ નંબુને જ પાડવા કહ્યું અને છઠ્ઠાએ જમીનપર
 પડેલાં નંબુ છે તે વીણી ખાઈને સંતોષ પામવા કહ્યું. આવી રીતે છે લેશ્યાવાળાના
 પરિણામો હોય છે.

આ સંબંધમાં ધાડ પાડવા ગયેલા છ માણસોનું બીજું દષ્ટાન્ત આપેલ છે
 તે આ પ્રમાણે:-જામમાં ચેસતાં પ્રથમે કહ્યું કે સામે માણસ કે ઢોરો આવે તેને
 મારવું, બીજાએ કહ્યું કે માત્ર માણસને જ મારવાં, ઢોરને શામાટે મારવા ? ત્રીજાએ
 કહ્યું સ્ત્રીને ન મારવી, માત્ર પુરૂષને જ મારવા; ચોથાએ કહ્યું હથિયારવાળો પુરૂષ
 હોય તેને મારવો, પાંચમાએ કહ્યું કે હથિયારવાળામાં પણ સામે થતો હોય
 તેને જ મારવો, નાસતો હોય તેને શામાટે મારવો ? છઠ્ઠાએ કહ્યું પરદ્રવ્ય હરવું એ જ
 પાપ છે તો પછી વળી ખૂન કરવાનું વધારે પાપ શામાટે કરવું ? માત્ર ધન લેવું,
 કોઈને મારવા નહિ. આ બન્ને દાખલાઓથી પ્રત્યેક લેશ્યાવાળાની અતુક્રમે પરિ-
 ભુતિ કેવા પ્રકારની હોય છે તે જણાઈ આવશે. એ દરેક દષ્ટાન્તો અતુક્રમે કૃષ્ણથી
 શુક્લ લેશ્યાના છે. આગળ વધતાં પરિણામ વધારે સુંદર બનતા જાય છે તે એ
 દાખલાઓથી જણાઈ આવે છે.

લેશ્યા સર્વ જીવોને હોય છે, વિરોધ વિકાસ યાચ તેમ તે જ્ઞેય પ્રકારની
 પ્રાપ્ત થતી જાય છે, મન ન હોય તેવા જીવોને પણ લેશ્યા હોય છે, તેના સંયો-
 ગથી આત્માના જે રૂપના અધ્યવસાય વ્યક્ત યાય-જે પરિભુતિ યાય તેને તે
 બતાવે છે, ચિત્રે છે અને સારા અથવા ખરાબ આકારને ધારણ કરાવે છે. એ
 કષાયોને હટીપન કરે છે પણ જાતે કષાય રૂપ નથી, કર્મના ઉદય પ્રમાણે અધ્ય-
 વસાયને રૂપ આપે છે છતાં જાતે કર્મનો રસ નથી. અધ્યવસાયને વ્યક્ત કરનાર
 લેશ્યાના સ્વરૂપ માટે વિરોધ ગ્રંથો (પત્રવણા લેશ્યાદ્વાર વિગેરે) વાંચવા યોગ્ય છે.

૧ પરિણામ અને અધ્યવસાયસ્થાન આત્માની પરિભુતિને પરિણામ
 કહેવામાં આવે છે. એના અધ્યવસાયસ્થાન અસંખ્ય છે. પરિણામ અને અધ્ય-
 વસાય માટે ઉપરની નોંઠથી ખુલાસો થઈ જાય છે. અંદરથી જે જ્ઞાન યાય અને
 તરંગો ઉઠે તેને અધ્યવસાય કહેવાય છે. મનદ્વારા તો ખાલ્લ જ્ઞાન આકારપૂર્વક
 યાય છે, અધ્યવસાયને આકાર હોતો નથી અને મનના વિચાર તો માત્ર સંક્ષી
 પંચેન્દ્રિયને હોય છે ત્યારે અધ્યવસાય સર્વ જીવોને હોય છે.

“ સ્ત્રી(શુકલ લેશ્યા)એ વિશુદ્ધ સ્ફટિક જેવા નિર્મળ રંગના સફેદ અસંખ્ય
 “ પગથીયાં બનાવ્યાં છે. પેલું વાંદરાનું બચ્ચું જ્યાં સુધી પ્રથમની ત્રણ
 “ સ્ત્રીઓએ બનાવેલાં પગથીયાંઓ પર રહેતું કે ફરતું હોય છે ત્યાં
 “ સુધી તે ઉછળી ઉછળીને ગોખો^૧ તરફ દોડે છે, સાથી આંખાઓનાં
 “ આગેપર ફલંગ મારે છે અને જમીનપર પડી આખા શરીરે રજ લગાડે
 “ છે અને ધૂળમાં રગદોળાય છે; ત્યાં સ્ત્રીકારનાં બિંદુઓ વડે ભેદાય છે,
 “ હેરાન થાય છે; સાર પછી એના શરીરપર સેંકડો ધારાઓ પડે છે
 “ એટલે પછી પેલા ઉંદર બીલાડાં ભુંડ વડે વિગેરેથી વધારે વધારે ત્રાસ
 “ પામે છે; એને પરિણામે કોઈ વખત એ તદ્દન નાશ પામી ગયેલ હોય
 “ એવું લાગે છે, કોઈ વખત મૂર્છા પામી ગયેલ હોય એવું લાગે છે, કોઈ
 “ વખત ભયંકર આકાર ધારણ કરે છે અને એવી રીતે આખો વખત
 “ સંતપ્ત સ્થિતિ(high excitement)માં રહે છે. આ વાનરાનું બચ્ચું
 “ તને પણ એ સ્થિતિમાં ઘણી દુઃખપરંપરાનું કારણ બને છે. એટલા
 “ માટે તારે એ વાનરાના બચ્ચાંને એ ત્રણ સ્ત્રીઓએ બનાવેલાં દાદ-
 “ રનાં પગથીયાંમાંથી શૂંકું પાડવું અને ઉપરનાં સારાં પગથીયાં છે
 “ તે પર ચઢાવી દેવું. સાથી સ્ત્રીએ બનાવેલાં દાદરાનાં પગથીયાં પર એ
 “ વાનરાનું બચ્ચું ચઢવા માંડશે ત્યારે દરેક ક્ષણે એ વાનરાના બચ્ચાંના
 “ સંતાપો આછા થતા જશે, પેલા ઉપદ્રવ કરનારા ઉંદર બિલાડી વિ-
 “ ગેરે આછા થઈ જશે અને એને આંખાનાં ફળો ખાવાની ઇચ્છા
 “ જરા જરા આછી થતી જશે. સાર પછી મધના સંબંધથી થયેલી
 “ શરદી આછી થતી જશે અને શરીરપરથી રજ ખરી પડતી જશે
 “ એટલે એને કાંઈક સુખ થશે અને એ પોતે પણ તેજવાન સ્વસ્વપવાન
 “ થશે. સાર પછી પાંચમી સ્ત્રીએ બનાવેલાં પગથીયાં ઉપર તારે એને
 “ ચઢાવવું. ત્યાં ચઢતાં એને સંતાપો વધારે આછા થતા જશે, પાતળા
 “ પરતા જશે, ઉપદ્રવો ઘણા આછા થતા જશે, અપથ્ય કે કેરી ખાવાની
 “ ઇચ્છા આછી આછી થતી જશે, શરીર સૂકું પડતું જશે અને એના
 “ ઉપર લાગેલો ધૂળનો કચરો ઘણો ઘણો ખરતો જશે, પડતો જશે.
 “ સાર પછી એ વાનરાના બચ્ચાંનાં શરીરે પરેલા ઘા જરા જરા
 “ રૂઝાતા જશે, એ મહા આનંદ પામતું જશે, ધોળાપાણું ધારણ કરતું
 “ જશે, (એનું) શરીર તંદુરસ્તીમાં વધતું જશે અને એ જતો વિશાળ

૧ ઇંદ્રિયો.

૨ આંખા નથી પણ એ વિષયો છે. વાંદરાએ એને આંખા માન્યાં છે.
 ભુઆ પૃ. ૧૭૪૦-૧. બાકીના સર્વ શબ્દોનો ખુલાસો પણ એ જ પૃષ્ઠ પર થઈ ગયો છે.

“ થશે,^૧ ત્યાર પછી તારે એ વાનરાના અચ્ચાંને છટ્ટી સ્ત્રી(શુક્લ
 “ લેશ્યા)એ બનાવેલાં પગથીઆંઓ ઉપર ચઢાવવું. જ્યારે એ તે
 “ પગથીઆંપર ચઢશે ત્યારે એની દુઃખ ભોગવવાની સ્થિતિ અત્યંત
 “ નરમ પડી જશે, એને થતાં ઉપદ્રવો લય પામી જશે, એને કેરીઓ
 “ ખાવાની ઇચ્છા તદ્દન નહિ જેવી થઇ જશે, ધૂળ અને કચરામાં
 “ આઘોટવાની એની ઇચ્છા તદ્દન તૂટી જશે અને મધના રસથી થ-
 “ યેલી ભીનાશ અને શરદી તદ્દન સોશાઇ જશે. એનું શરીર વધારે
 “ સૂકું પડી ગયેલું હોવાથી એમાંની ઘણી ધૂળ અને કચરો ખરી જશે,
 “ પ્રાંતે તદ્દન ધૂળ અને કચરાથી શરીર સાફ થઇ જશે,^૨ એને નિરં-
 “ તર આહ્લાદ થશે અને તદ્દન નિર્મળ સ્ફટિક જેવી શુદ્ધતા તેની
 “ જણાઇ આવશે.

“ પાછળની ત્રણ સ્ત્રીઓએ બનાવેલાં પગથીએ ચઢતાં ચઢતાં એને
 “ ધર્મધ્યાન રૂપ મંદ મંદ પવન લાગશે; એ પવન
 ધર્મધ્યાન “ સુખકારી હોવાથી મંદ મંદ ચાલે છે, સંતાપને દૂર
 પ વ ન. “ કરનારો હોવાથી શીતળ છે અને સાચા ગુણો
 “ રૂપ કમળવનનાં પુષ્પોના પરાગને ધારણ કરનારો
 “ હોવાથી^૩ સુગંધી છે. એ પવનનો સંબંધ થવાથી એ અચ્ચાંને સતત
 “ પ્રમોદ થતો જણાશે. હવે નીચે રહેલા ઉંદર બિલાડા હુંડ ડુક્કર
 “ વીંછી કાકિડા ઢેઢગરોળી વિગેરેથી અતિ ઉદ્વેગ પામેલ હોય તેમ
 “ પ્રથમની ત્રણે સ્ત્રીઓએ રચેલા ઘણા અંધકારમય માર્ગને પાણુ
 “ છોડી દઇને પછવાડેની ત્રણે સ્ત્રીઓએ રચેલા નિર્ભય અને સર્વદા
 “ પ્રકાશીત રહેતાં પગથીઆંને માર્ગે ધૂપાઇ રહેલું એક વાનરાનું મોટું

૧ આ દરેકે દરેક શબ્દ લક્ષ્યમાં લેવા જેવો છે. શુદ્ધ લેશ્યા પ્રાપ્ત થતાં મન
 વિશાળ થવું જાય છે, તંદુરસ્ત થવું જાય છે એ ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવું.
 જ્યોનાં મનમાં વિશાળતા નથી તે કઇ લેશ્યામાં છે તે આ ઉપરથી સમજ
 શકાશે.

૨ આનું નામ કર્મનિર્જરા કહેવાય છે.

૩ ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાનના સામાન્ય સ્ફુટ સ્વરૂપ માટે જુઓ જૈ.
 દ. યોગ પૃ. ૧૪૪ થી આખર સુધી (પ્ર. આ.).

૪ પવન ત્રણ ગુણવાળો હોય તે તે સારો લાગે છે: મંદ, શીતળ અને
 સુગંધી. જોસવાળો ગરમ અથવા દુર્ગંધી પવન સારો લાગતો નથી. આ ધર્મધ્યાન
 પવન સુખ કરનાર હોવાથી મંદ લાગે છે, સંતાપને દૂર કરનાર હોવાથી શીતળ
 લાગે છે અને શુણ્ણની સુવાસ આપે છે તેથી સુગંધી લાગે છે. ત્રણે વિશેષણો
 બરાબર યોગ્ય છે.

“ ટોળું છે જે પેલા વાંદરાના અચ્ચાનું સંબંધી થાય છે. એ ટોળામાં ‘વિ-
 “ શુદ્ધ ધર્મ ’ નામનો એક મોટો વાંદરો તેનો આગે-
 સંબંધી વાન. “ વાન છે, પ્રશમ દમ સંતોષ સંયમ સદ્બોધ વિગેરે
 શું ધૂય. “ તેનો પરિવાર છે, વળી ધૃતિ, શ્રદ્ધા, સુખપ્રાપ્તિ, વિ-
 “ વિદિષા (જાણવાની ઇચ્છા-જિજ્ઞાસા), નિઃસ્પૃહતા
 “ વિગેરે સુંદર વાંદરીઓ તે ટોળામાં હોય છે અને ધૈર્ય, વીર્ય, ઔદાર્ય,
 “ ગાંભીર્ય (ગંભીરતા), શૌંડીર્ય (ગર્વ-pride), જ્ઞાન, દર્શન, તપ, સત્ય,
 “ વૈરાગ્ય, અકિંચન્ય (નિષ્પરિગ્રહપણું), માર્દવ (માન ત્યાગ, નિર્માની-
 “ પણું), આર્જવ (સરળતા-માયાત્યાગ), બ્રહ્મચર્ય, શૌચ (પવિત્રપણું)
 “ વિગેરે ણીજ નાનાં વાંદરાઓનાં અચ્ચાં તે ટોળામાં હોય છે. જ્યારે
 “ એ વાંદરાનું અચ્ચું પેલી પછવાડેની ત્રણ સ્ત્રીઓએ બનાવેલાં પગથી-
 “ આંપર ચઢવા માંડે છે ત્યારે પેલો મહાવાનર વાંદરી અને વાંદરાના
 “ એ અચ્ચાંઓમાંના કોઈ કોઈ કોઈ કોઈ જગ્યાએ કવચિત્ પ્રગટ
 “ થાય છે તે સર્વ પેલા વાનરનાં ટોળામાંથી હોય છે. તારૂં જે વાંદરાના
 “ અચ્ચાંનું રૂપ છે તેને એ સર્વ (મહાવાનર-તેનો પરિવાર-વાંદરીઓ અને
 “ વાંદરાનાં અચ્ચાંઓ) શરીરરૂપ છે, જીવનભૂત છે, સર્વસ્વ છે, અને
 “ અરૂં સાચું હિત કરનાર છે; વળી એ વાંદરાનું ટોળું સ્વરૂપમાં સ્થિર
 “ હોય છે, સૂર્યના જેવું તેજસ્વી પ્રકાશમાન હોય છે, પોતાના દર્શનીય
 “ વર્ણુથી જગતને આહ્લાદ કરાવનાર હોય છે, પેલા ગોખલાની ખારી-
 “ ઓને નાકે આવી રહેલાં વિષયવૃક્ષો જેને આંખાનાં ઝાડો જેવાં સુંદર
 “ કટપવામાં આવેલાં હોય છે તેના તરફ તે ઇચ્છા અભિલાષા વગરનું
 “ હોય છે અને અર્થનિયય સંપત્તિરૂપ રૂળ ફૂલ રજ અને કચરામાં
 “ આળોટવાની સ્પૃહા વગરનું હોય છે. આવું મનનું વાંદરાનું ટોળું
 “ ત્યાં કોઈ કોઈ જૂદી જૂદી જગ્યાએ જૂદાં જૂદાં પગથીઆંઓ પર
 “ માલૂમ પડે છે. આ પોતાના ખાસ સંબંધી અને હિત કરનાર વાંદ-
 “ રાના ટોળાને એ પ્રકાશમાન નવીન ઉપરના માર્ગમાં મળતાં તારૂં
 “ વાંદરાનું અચ્ચું (રૂપ) ધણું આનંદમાં આવી જશે અને અત્યંત હ-
 “ વેમાં આવી ઉપર ઉપરને પગથિયે ચઢતું જશે અને છેવટે એ છટ્ટી
 “ નારી(શુક્લ વૈશ્યા)એ બનાવેલા માર્ગ સુધી પહોંચી જશે. ત્યાં
 “ એ વાંદરાનું ટોળું શુક્લધ્યાન નામના ગોરૂચંદનના રસનું ઠંડું વિલે-
 “ પન એ વાનરના અચ્ચાંને આખે શરીરે કરશે.
 શુક્લધ્યાન “ એ છટ્ટી સ્ત્રીએ બનાવેલા અતિ સુંદર માર્ગપર
 વિ લે પ ન. “ ચઢતાં ચઢતાં જ્યારે અર્ધે રસ્તે એ અચ્ચું આવી
 “ પહોંચશે ત્યારે ગાઠ આનંદમાં ગરકાવ થઈ જશે.

“ સાર પછી એ ઉપરનાં પગથીઆં ઉપર ચઢવા અસમર્થ થશે. એ
 “ વાંદરાનું બચ્ચું તાંકે જીવન હોવાથી અંતર ધન હોવાથી અને તારી
 “ સાથે એકીબૂત હોવાથી તે જેમ જેમ ઉપર ચઢતું જાય છે તેમ
 “ તેમ તું પોતે પણ ઉપર ચઢતો જાય છે. હવે એ બચ્ચું તો
 “ ઉપર ચઢવા અસક્ત હોવાથી આગળ વધી શકતું નથી તેથી તેને
 “ ત્યાં જ છોડી દઈને તારે પોતે જ આગળને પગથીએ ચઢવું.^૧ છેવટે
 “ એ પગથીઆં પણ છોડી દઈને પોતાની તાકાતથી પંચ હસ્વાક્ષર
 “ કાળ^૨ કોઈ પણ જાતના ટેકા વગર આકાશમાં સ્થિર રહીને પછી
 “ પેલો એરડો છોડી દઈ, ગર્ભગૃહનો ત્યાગ કરી, વાનરને મૂકી દઈ,
 “ એક ઝપટ^૩ મારીને બજારનો માર્ગ પણ છોડી દઈ, એક તડાકે ઉડીને
 “ તારે મઠમાં પેસી જવું અને ત્યાં તારી અગાઉ ગયેલા લોકોની વચ્ચે
 “ અનંત કાળ સુધી રહેવું અને અનંત આનંદનો અનુભવ કરવો.””

“ મેં (છટ્ટા મુનિએ) કહ્યું કે ‘જેવી ગુરૂમહારાજની આજ્ઞા!’—
 ભાઈ અકલંક! એ વાંદરાનું બચ્ચું એવી રીતે મઠમાં લઈ જવા સમર્થ
 છે એમ મારા ગુરૂમહારાજે મને તે વખતે જણાવ્યું હતું.”

* * *

ગુરૂમહારાજ (છટ્ટા મુનિરાજ)ના ભાવાર્થથી ભરપૂર અત્યંત
 રહસ્યવાળાં ઉપરનાં વચનો સાંભળીને અકલંક તે મુનિરાજને વંદન
 કરી બોલ્યો “ હે મુનિરાજ! ગુરૂએ આપને ઘણા સુંદર ઉપદેશ
 કર્યો અને આપે તેને અનુસરવા આરંભ કર્યો તે પણ બહુ સુંદર કર્યું!
 આપના જેવા પ્રભાવશાળીને તે જ યોગ્ય ગણાય.”

આ પ્રમાણે છટ્ટા મુનિરાજને કહી નમન કરી અમે આગળ ચાલ્યા.

૧ તેરમા ગુણસ્થાનકે મનનો પ્રયોગ અટકી જાય છે. કેવળીને લાવ મન
 નથી. શુક્લધ્યાનના પ્રથમ બે પાયામાં મન જ કામ કરે છે. એના વિરોધ વિવેચન
 માટે જુઓ જૈ. દ. યોગ પૃ. ૧૭૪-૧૮૨.

૨ પંચહસ્વાક્ષર-અર્થેથી ગુણસ્થાનનો કાળ પાંચ હસ્વ અક્ષર અલક્ષ્ય
 બોલીએ તેમાં વખત લાગે તેટલો છે. તેરમા ગુણસ્થાનકપર્યંત લેશ્યા હોય છે.
 ચૌદમા ગુણસ્થાનકે લેશ્યા હોતી નથી. ચૌદમું અર્થેથી ગુણસ્થાનક લેશ્યારહિત
 હોય છે.

૩ એક ઝપટ-જે સમયે કર્મથી મુક્ત થાય છે તે જ સમયે કામનામાંથી
 ખાણુ છૂટે તેમ સીધી ગતિએ પ્રાણી શિવાલયમાં જાય છે. હવેલી વસ્તુ ઉપર
 પહોંચે તેમ કર્મભારથી મુક્ત આત્મા લોકને અને સ્વભાવે તે જ સમયે પહોંચી
 જાય છે. તેટલા માટે ‘અક ઝપટ’ કહેવામાં આવી છે. અને મોક્ષમાં તો અનંતો
 કાળ રહેવાનું છે.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

સદાગમ સામિધ્ય. અકલંક દીક્ષા.

૭ કા મુનિરાજ પાસેથી જરા આગળ ચાલીને અમે બંને ઊભા રહ્યા, પછી મને સમ્યગ્ બોધ (સાચો ઉપદેશ) કરવાની ઇચ્છાથી અકલંકે કહ્યું “ ભાઈ ઘનવાહન ! આ મુનિમહારાજે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જે વાર્તા કરી તેનો અં દરનો ભાવાર્થ તારા સમજવામાં બરાબર આવ્યો કે ?
જે ભાઈ સાંભળ ! એ મહાત્માએ મુદ્દાની વાત આપણને કહી સંભ-
જાવી છે.

સંસાર સમુદ્રના પારતું કારણ મન.

ભવ-સંસારતું કારણ પણ મન.

સુખ ક્યારે મળે અને કેમ મળે ?

ચિત્ત સાધના કરવાની ખરી ચાવી.

अनेन हि समाख्यातं क्लेशनिर्मुक्तमंजसा ।

चित्तमेवात्मनो मुख्यं, संसारोत्तारकारणम् ॥

તેઓશ્રીએ આપણને જણાવ્યું છે કે કલેશથી મૂકાયલું મન સંસારસમુદ્રનો શીઘ્ર પાર પામવાતું મુખ્ય કારણ છે. એ મનને કલેશથી મૂકાવાનો પ્રસંગ પણ લેશ્યાના પરિણામ વડે જ બની શકે છે. જ્યારે એ વિશુદ્ધ લેશ્યાદ્વારા શુદ્ધ અધ્યવસાયો તરફ જાય ત્યારે એ કલેશથી મૂકાય છે અને કલેશથી મૂકાય ત્યારે એ સંસારને પાર ઉતારવા સમર્થ બને છે. વળી એક એટલી જ અગત્યની બીજી વાત પણ તેઓશ્રીએ આપણને કહી જણાવી છે અને તે એ છે કે એ મન શિવ-ગમનતું સુંદર કારણ છે એટલું જ નહિ પણ ભવ(સંસાર)તું પણ તે જ કારણ છે એમ મહાત્માઓ કહે છે. એનું કારણ એ છે કે ઉપર જે ઓરડાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું, જે ગર્ભગૃહનો વિસ્તાર બતાવ-

વામાં આવ્યો અને જે વાંદરાતું બન્નું બતાવવામાં આવ્યું તે સર્વ પ્રાણીઓના સંબંધમાં એકસરખાં જ છે, બધાંને એવાં એરડા ગર્ભ-ગૃહો અને બન્ન્યાં હોય છે. હવે પેલા દાદરામાં જે પગથીઆં અગાઉ વર્ણવવામાં આવ્યાં હતાં તે તને યાદ હશે. એ વાંદરાતું બન્નું એ પગથીઆં ઉપર ચઢે છે અને તે તેતું ચઢવું અનેક પ્રકારના ભવ-સંસારતું કારણ થાય છે. જે પગથીઆં ઉપર ચઢીને એ ઠેકડા મારે છે તેની આંજીમાં જે દુકાન હોય ત્યાં તેને (પ્રાણીને) જવાતું બને છે; એ વાનરબન્નું પ્રાણીને જલદી આંજીની દુકાનપર લઇ જાય છે.”

મેં પૂછ્યું “ભાઈ અકલંક! તારી વાત સમજાણી નહિ. તું જે કહે છે તેનો અંદરનો અર્થ શો છે?”

અકલંકે જવાબ આપતાં કહ્યું “ભાઈ ઘનવાહન! સાંભળ: લેશ્યા “અને તેના અધ્યવસાય તો તારા સમજવામાં અગાઉ આવ્યાં છે. “જે લેશ્યાના અધ્યવસાયસ્થાનમાં મરણસમયે પ્રાણીતું ચિત્ત હોય “છે, તેજ લેશ્યાના અધ્યવસાયસ્થાનમાં અન્ય ભવમાં પ્રાણી ઉત્પન્ન થાય છે.” ચિત્ત અસંખ્ય અધ્યવસાયોમાં વર્તીતું હોય છે અને તેથી “તે ચિત્રવિચિત્ર પ્રકારની યોનિઓરૂપ સંસારતું કારણ બને છે, અનેક “અધ્યવસાયોને અનુરૂપ સ્થાનમાં લઇ જાય છે અને તેથી તે સંસારતું “પણુ કારણ છે. ભાઈ ઘનવાહન! જે એ ચિત્ત દોષથી ભરેલા સ્થા- “નોમાં વર્તીતું હોય છે તો તે સંસારતું કારણ બને છે અને જે તે “જાતે નિર્દોષ સ્થાનમાં વર્તીતું હોય છે તો તે જ મન મોક્ષતું કારણ “બને છે. “એ ચિત્ત તારૂં ખરેખરૂં અંતર ધન છે, એના ઉપર ધર્મ “અને અધર્મ બંને આધાર રાખે છે, એના ઉપર સુખદુઃખનો “આધાર રહે છે-માટે એ ચિત્તરૂપ સુંદર રજતું સારી રીતે રક્ષણ “કર. જીવમાં અને ભાવચિત્તમાં પરસ્પર કાંઈ તફાવત નથી, તેટલા “માટે જે પ્રાણી ભાવચિત્તતું રક્ષણ કરે છે, તેને બરાબર જાળવે છે “તે વાસ્તવિક રીતે પોતાના આત્માતું રક્ષણ કરે છે, આત્માને જા- “ળવે છે. જ્યાં સુધી એ ચિત્ત ભોગની લાલસાએ વસ્તુઓ કે ધન

૧ અહીં પ્રાણીઓ એટલે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયની મુખ્યત્વે વ્યાખ્યા થાય છે.

૨ વ્યવહારમાં કહેવાય છે કે ‘અંતે યા મતિ સા ગતિ’-મરણ વખતે જેવી બુદ્ધિ તેવી ગતિ. આ હકીકત કેવા પ્રકારની છે તે અત્ર સ્ફુટ થાય છે.

૩ અહીંથી મૂળ શ્લોક નીચે નોટમાં આપ્યા છે.

“ મેળવવા માટે જ્યાં જ્યાં દોડાદોડ કર્યા કરે ત્યાં સુખી તને સુખની
“ ગંધ પણ કેમ આવી શકે ?

“ જ્યારે એ ચિત્ત બહારનો સર્વ પ્રકારનો ભ્રમ છોડી દઇને
“ તદ્દન સ્પૃહા-ઇચ્છા-આશા વગરનું થાય અને જ્યારે એ આત્મામાં
“ સ્થિર થાય ત્યારે તને પરમ સુખ પ્રાપ્ત થાય. ૧.

“ કોઈ ભક્તિ કરે કે સ્તુતિ કરે અથવા કોઈ ક્રોધ કરે કે નિંદા
“ કરે તે સર્વ ઉપર જ્યારે એકસરખી વૃત્તિ રહે-સર્વ ઉપર ચિત્તમાં
“ સમ ભાવ થાય ત્યારે તને પરમ સુખ પ્રાપ્ત થાય. ૨.

“ પોતાનાં સગાં હોય કે સંબંધી હોય અથવા દુસ્ત્રમ હોય કે
“ મુક્તિ કરનાર હોય તે સર્વ ઉપર ચિત્તમાં તુલ્ય ભાવ થાય-એક
“ પર રાગ કે બીજા પર દ્વેષ ન થાય ત્યારે તને પરમ સુખ પ્રાપ્ત
“ થાય. ૩.

“ પાંચે ઇન્દ્રિયા વિષયો સારા હોય કે ખરાબ હોય, સુખ આપ-
“ નાર હોય કે દુઃખ આપનાર હોય તે સર્વના ઉપર એકાકાર વૃત્તિ
“ ચિત્તમાં થાય, કોઈ વિષય ઉપર પ્રેમ કે તિરસ્કાર ન થાય ત્યારે
“ તને પરમ સુખ પ્રાપ્ત થાય. ૪.

“ એક માણસ આવીને ગોઝવંદનનો લેપ કરી જાય અને એક
“ માણસ આવીને ડરસીથી છેદ કરી જાય તે બન્ને ઉપર જરા પણ-
“ તકાવત વગરની સરખી વૃત્તિ રહે એવી મનની સ્થિરતા થાય ત્યારે
“ તને પરમ સુખ પ્રાપ્ત થાય. ૫.

“ સાંસારિક સર્વ પદાર્થો પાણી જેવા છે, તાંડે ચિત્તરૂપી કમળ
“ એમાં લેપાય નહિ એવી એની વૃત્તિ થાય, એમાંથી ઉગેલ છતાં
“ એની નજીક રહે પણ એને લાગે નહિ એવી સ્થિરતા ચિત્તમાં આવે
“ ત્યારે તને પરમ સુખ પ્રાપ્ત થાય. ૬.

પ્રવંડ યુવાવસ્થાના જોરમાં ઝળઝળાયમાન થતું લાવણ્ય અને
“ સુંદર ખુબસુરતીવાળી લલિત લલનાઓને જેવા છતાં મનની અં-
“ દર જરા પણ વિકાર ન થાય એવું સુંદર ચિત્ત તાંડે થાય ત્યારે
“ તને પરમ સુખ પ્રાપ્ત થાય. ૭.

“ અત્યંત (આત્મ) સત્ત્વ ધારણ કરીને ચિત્ત જ્યારે ‘અર્થ’
“ અને ‘કામ’સેવનાથી વિરક્ત થાય અને ‘ધર્મ’માં આસક્ત થાય
“ ત્યારે તને પરમ સુખ પ્રાપ્ત થાય. ૮.

“ જ્યારે રાજસી અને તામસી પ્રકૃતિથી મન મૂકાઈ જાય અને

“ સ્થિર સમુદ્રની થેઠે ઉછાળાં કે મોઝાં વગરનું થની તે તદ્દન શાંત-
“ સાત્વિક થઇ જાય ત્યારે તને પરમ સુખ પ્રાપ્ત થાય. ૯.

“ મૈત્રી, કારણ્ય, માધ્યસ્થ અને પ્રમોદ ભાવનાયુક્ત થઇ જ્યારે
“ ચિત્તને મોક્ષ મેળવવામાં એક તાન લાગે ત્યારે તને પરમ સુખ
“ પ્રાપ્ત થાય. ૧૦.

“ ભાઇ ધનવાહન! સુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે આ દુનિયામાં પ્રા-
“ હ્ણીને ચિત્તને છોડીને ખીજે એક પણ ઉપાય સિદ્ધ થયો નથી, ત્રણ
“ જગતમાં સુખ પ્રાપ્ત કરવાનો એ જ સિદ્ધ ઉપાય છે.”

ધનવાહનની ગાંઠ નરમ પડી,
પૂર્વ વાર્તાનું સ્મરણ આપ્યું.

અગૃહીતસંકેતા ! અકલંકના એવાં સુંદર વચનામૃતો સાંભળીને
હું જરા આહ્વાદ પામ્યો અને પછી એ મારા મિત્ર અકલંકે દર્શાવ
૩૫ મુદ્દમરવરે મારી આકરી કર્મપદ્ધતિને કાપી નાખી-તોડી નાખી.

૧ આ ચાર જાણીતી ભાવનાઓ છે. મૈત્રીમાં સર્વ પ્રાણી તરફ બંધુ ભાવ છે, કારણ્યમાં દુઃખી તરફ દયા છે, માધ્યસ્થમાં પાપી તરફ મધ્યસ્થભાવ છે અને પ્ર-મોદમાં સુખની ખુઝ છે. અન્યત્ર એ પર વિસ્તારથી લેખ લખ્યો છે. જુઓ અ. ૬૯-૫૬૫મ પૃ. ૨૪-૪૦ (વ. આ.) અને જૈન દ. યોગ પૃષ્ઠ ૬૨-૬૪.

૨. ચિત્તસાધનાતાં આ શ્લોક વારંવાર વિચારવા લાયક છે, કહે કરવા યોગ્ય છે, તેથી નીચે આપ્યા છે:—

રક્ષેદં ચિત્તસદ્ગતે તસ્માદન્તર્ધનં પરમ્ । ધર્મોધર્મઃ સુખં દુઃખં યત્ર સર્વં પ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥
જીવાન્ન ભાવચિત્તાન્ન નાસ્તિ મેદઃ પરસ્પરમ્ । આસ્માડતો રક્ષિતસ્તેન ચિત્તં યેનેહ રક્ષિતમ્ ॥
અર્થાર્થ મોગલૌલ્યેન યાવદ્દાવતિ સર્વતઃ । ચિત્તં કુતસ્સ્યસ્તે તાવત્સુખગન્ધોડપિ વિદ્યતે ?
યદેદં તિઃસ્પૃહં મૂલા પરિલ્લજ્ય બહિર્ઝમમ્ । સ્થિરં સમ્પત્સ્યતે ચિત્તં તદા તે પરમં સુખમ્ ॥૧॥
મજ્જેસ્તોતરિ કોપાન્થે નિન્દાકર્તરિ ચોત્થિતે । યદા સમં ભવેચ્ચિત્તં તદા તે પરમં સુખમ્ ॥૨॥
સ્વજને સ્નેહસન્બદ્ધે રિપુવર્ગોડપકારિણિ । સ્યાત્તુલ્યં તે યદા ચિત્તં તદા તે પરમં સુખમ્ ॥૩॥
શબ્દાદિવિષયપ્રામે સુન્દરેડસુન્દરેડપિ ચ । એકાકારં યદા ચિત્તં તદા તે પરમં સુખમ્ ॥૪॥
ગોશીર્ષચન્દનાલેપિવાસીચ્છેદકયોર્યદા । અમિત્તચિત્તવૃત્તિઃ સ્યાત્તદા તે પરમં સુખમ્ ॥૫॥
સાંસારિકપદાર્થેષુ જલકલ્પેષુ તે યદા । અઠ્ઠિષ્ટં ચિત્તપદ્યં સ્યાત્તદા તે પરમં સુખમ્ ॥૬॥
દૃષ્ટેષૂદામલાવપ્થબન્ધુરાજ્ઞેષુ ચોવિતામ્ । નિર્વિકારં યદા ચિત્તં તદા તે પરમં સુખમ્ ॥૭॥
યદા સત્ત્વૈકસારત્વાદર્થકામપરાબ્જુલમ્ । ધર્મે રતં ભવેચ્ચિત્તં તદા તે પરમં સુખમ્ ॥૮॥
રજસ્તમોવિનિર્મુક્તં સ્તિમિતોદધિસન્નિભમ્ । નિષ્કલ્લોલં યદા ચિત્તં તદા તે પરમં સુખમ્ ॥૯॥
મૈત્રીકારુણ્યમાધ્યસ્થ્યપ્રમોદોદામભાવનમ્ । યદા મોક્ષૈક્તતાનં તત્તદા તે પરમં સુખમ્ ॥૧૦॥

આથી મોટી કર્મસ્થિતિને ઝોળંગીને યાકી રહેલી નાની કર્મસ્થિતિ પાસે હું આવી પહોંચ્યો. આ નાની કર્મની સ્થિતિ જલદી તોડી શકાય તેવી છે, જે તું યાદ કર.

{વામદેવના પ્રસ્તાવમાં યુધ્ધસૂરિએ જે વાત કરી હતી તે તારા ધ્યાનમાં હશે. તું તે યાદ કરીશ તો તને આ વાર્તા પૂર્વકથા સ્મરણ. ધરાધર સ્મરણ જશે. (અગૃહીતસંકેતાએ એ વાર્તા જરા સ્મરણમાં લઈ આવવાનું અને તે માટે ફરીવાર યાદ આપવાનું કહેતાં સંસારીજીવે કહેવા માંડ્યું) જે તું યાદ કર. યુધ્ધસૂરિએ જે વખતે પોતાનો હેવાલ કહેવા માંડ્યો હતો, તે વખતે તેમણે જણાવ્યું હતું કે તેમનો પુત્ર વિચાર મુસાફરી કરવા અને પરદેશ દેશદેશાવર જેવા સાડ મયો હતો.^૧ એ વિચાર નામનો યુધ્ધસૂરિનો પુત્ર અનેક દેશોમાં ફરીને ભવચક્રનું આરિક્રીથી નિરીક્ષણ કરીને માર્ગાનુસારિતાને સાથે લઈને ઘણે વખતે પાછો ફર્યો હતો, તેણે એકાંતમાં યુધ્ધસૂરિ પાસે સર્વ હકીકત નિવેદન કરી હતી. તેણે તે વખતે જણાવ્યું હતું કે મહાઅળવાન મોહ-

૧ કર્મશંધિ-દેક કર્મની મોટી સ્થિતિ હોય છે. મોહનીય કર્મની સિત્તેર કોડકોડિ સાત્રોપમની ત્રિમેરે એમાં આયુષ્ય સિવાય બાકીનાં સાતે કર્મની સ્થિતિ એક કોડકોડિ સાત્રોપમથી કાંઈક ન્યૂન કરે છે, એને યથાપ્રવૃત્તિકરણ કહેવામાં આવે છે એનાપર અગાઉ વિસ્તારથી નોંઠ લખી છે. જુઓ પૃ. ૮૬-૮૮. આનાથી આમજ સાથે ત્યારે શંધિએદ થાય છે તે હવે પછી જણાશે. ઉપર જણાવેલી નોંઠ વાંચી જવા ખાસ તલામજ છે. એથી આ હકીકત સ્પષ્ટ જણાશે.

૨ વામદેવ યુધ્ધસૂરિ: પાંચમા પ્રસ્તાવના પાત્રોનું લીસ્ટ જુઓ એટલે આ નામોનો પરિચય તાલંત થઈ જશે.

૩ શુભવિપાક અને નિજસાધુતાનો પુત્ર યુધ્ધ. યુધ્ધ અને ધિષણનો પુત્ર વિચાર. જુઓ પૃ. ૧૨૮૪ માં આપેલ પત્રક.

૪ વિવેક પર્વતના અગ્રમનશિખર ઉપર જૈનપુર ખતાવે છે તે વખતે શંકમસુભટને માર પડતાં જોવાય છે. પ્ર. પ. પ્ર. ૧૬ (પૃ. ૧૩૦૦). તે જોવા મારી સાથે વિચાર નય છે. આશિત્રરાજ પોતાનું સરકર તપાસે છે અને પોતાના બળના સંબંધમાં સહજોધમંત્રી સાથે વિચાર ચલાવે છે (પૃ. ૧૩૦૫), ફતને ઠલી સંદેશો કહેવાય છે. છેવટે આશિત્રરાજ અને મોહરાયનું યુદ્ધ થાય છે (પૃ. ૧૩૧૬-૧૭) જેમાં આશિત્રરાજ પેરાઈ નય છે. આ સર્વ વાત યુધ્ધપિની પાસે વિચાર નામનો તેમનો પુત્ર ઠલી સંબળાવે છે. મોહરાય અને આ-યુદ્ધનો હેવાલ પાંચમા પ્રસ્તાવમાં પ્રકરણ ૧૬ માં છે. પૃષ ૧૩૧૮ વાતથી આમજ વાર્તા અહીં ચાલશે.

રાય અને તેની સેના સાથે લડતાં ચારિત્રરાજ (એ બન્ને) વચ્ચે યુદ્ધ થતું તેણે જોયું હતું. વળી તેણે જણાવ્યું હતું કે મોહરાયે તે વખતે ચારિત્રરાજપર જીત મેળવી હતી અને તેને ઘેરીને અભિમાનમાં મોહરાય ઊભો હતો. છેવટે વિચારે ખુદપિતાને જણાવ્યું હતું કે એવી રીતે ચારિત્રરાજને ઘેરાયલી સ્થિતિમાં જોઈને અને તેની ચોતરફ અભિમાની મોહરાયનું બળવાન લશ્કર ફરી વળેલું દેખીને તે પિતા પાસે પાછો ફર્યો હતો. (પૃ. ૧૩૧૭).

આટલી વાત સાંભળતાં સર્વ પૂર્વે સાંભળેલી વાત વિગતસાથે અગૃહીતસંકેતાને યાદ આવી ગઈ અને તેણીએ જણાવ્યું કે ‘બરાબર છે ! એ સર્વ વાત અગાઉ તેં ઘ્રાણુ(નાસ્તિકા)ના દોષ બતાવતી વખતે જણાવી હતી. હવે મને એ સર્વ વાર્તા બરાબર યાદ આવી ગઈ છે. હવે એ વાર્તા સાંથી આગળ ચલાવ.’

સંસારીજીવે તેને આવી રીતે જાગૃત કર્યા પછી પોતાની વાર્તા આગળ ચલાવી.}

ચારિત્ર મોહની કથા ચાલુ.

સદ્બોધ સાથે કરેલો મંત્ર.

સદ્દાગમ પ્રેષણ માટે નિર્ણય.

અનંત કાળથી ચિત્તવૃત્તિ અટવીમાં ચારિત્રરાજનું આખું લશ્કર ચારે તરફથી ઘેરાઈ ગયું હતું તે વાત તારા લક્ષમાં આવી ગઈ. હવે અકલંકની પાસે ઊભો ઊભો હું તેની વાત સાંભળતો હતો તે વખતે જે બનાવ બન્યો તે તું બરાબર ધ્યાન રાખીને સાંભળ.^૧ પોતાના આખા લશ્કરને ઘેરાઈ જવાને અંગે દીલગીરિમાં પડી ગયેલું જોઈ સદ્બોધમંત્રીશ્વર રાજરાજેશ્વર ચારિત્રરાયને ઉદ્દેશીને બોલ્યો “ દેવ ! આપણે આ બાબતમાં હવે વધારે વખત દીલગીર થવાની જરૂર નથી, કારણ કે આપણા મનોરથવૃક્ષોને પુષ્પો આવતાં દેખાય છે માટે તે હવે ફળીભૂત થશે એમ જણાય છે. હકીકત એમ છે કે આ મહા પ્રભાવશાળી સંસારીજીવ જ્યાં સુધી આપણને ઝાળખતો નથી ત્યાં સુધી જ આપણને દુર્શ્મન તરફની સર્વ પીડાઓ છે; જેવો તે આપણું રૂપ જાણશે, આપણને ઝાળખશે તેવો જ તે આપણને સંતોષ આપશે અને આપણે તે જ વખતે આપણા

૧ જીવનના અગલના બનાવો વાતો સાંભળતાં બની જાય છે, આખું પરિવર્તન થઈ જાય છે-એ ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે.

શત્રુ(મોહરાય)ના આખા લશ્કરનો નાશ કરવા શક્તિમાન થશું.
 આપણો મહાપ્રભુ એ સંસારીજીવ છે. અત્યારે આ
 અટવીમાં ઉન્નવ- ચિત્તવૃત્તિ મહા અટવી જરા જરા ઉન્નવળ દેખાય
 ગતા. આગળ વ- છે, એમાં અગાઉ જે મોટું તામસ (અંધારું) વ્યાપી
 ધવામાં સંભાળ. રહેલું હતું તે ઓછું થતું જણાય છે-એટલા ઉપરથી
 મને એમ લાગે છે કે આપણો એ મોટો શેઠ (સંસારીજીવ) આ-
 પણુને વધારે સારી રીતે બાણે પીછાને એવી સ્થિતિમાં આવતો બચ
 છે. એની ચિત્તવૃત્તિમાં રહેલા અંધકારમાં આપણે એટલા બધા દબાઈ
 ગયા હતા કે તેણે અત્યાર સુધી આપણને જોયા જ નથી; પણ હવે એ
 અંધકાર ઓછો થતો બચ છે અને કાંઈક ઉન્નવલતા થતી બચ છે, તો
 હવે સંસારીજીવ આપણું દર્શન જરૂર કરશે, આપણને બરાબર જોશે
 એમ લાગે છે. આ પ્રમાણે હકીકત છે તો મારો એવો મત થાય છે
 કે આપણા મહાન્ રાજા કર્મપરિણામને પૂછીને એ સંસારીજીવ પાસે
 આપણે કોઈ આપણા મુદ્દામ માણસને મોકલવો. આપણો ગયેલો મા-
 ણસ સંસારીજીવ પાસે જઈને જો તેને અનુકૂળ બનાવે તો કેટલોક
 વખત ગયા પછી એના મનમાં આપણને જોવાની લાલસા જરૂર
 ઉત્પન્ન થશે.”

સહબોધમંત્રીશ્વરની આવી સલાહ અને ઉપર જણાવેલા વિ-
 ચારો સાંભળીને ચારિત્રરાજ બોલ્યા “ ભાઈ! તે વાત ઘણી સારી
 કરી અને મત આપ્યો તે મને બહુ ઠીક જણાય છે. હવે આ પ્રસંગે
 સંસારીજીવ પાસે મોકલવા યોગ્ય આપણો કયો માણસ છે તે પણ તું
 જણાવ એટલે તે સંબંધમાં તજવીજ થાય.”

સહબોધમંત્રીએ જવાબ આપ્યો “ દેવ! મારા વિચાર પ્રમાણે
 તો આ સદાગમ ત્યાં મોકલવા યોગ્ય છે. જ્યારે સંસારીજીવને આ
 સદાગમ સાથે ઘણી વાર પરિચય થશે ત્યારે તેનામાં આપણા દર્શનની^૧
 મજબૂત ઇચ્છા ઉત્પન્ન થશે. ત્યાર પછી મહારાજા કર્મપરિણામ આ-
 પણુને તેની સાથે ઓળખાણ કરાવશે તે વખતે આપણે શત્રુનો ઘાત
 કરવા શક્તિમાન થશું.”

સહબોધ મંત્રીએ જે હકીકત કહી અને સલાહ આપી તે સર્વ
 ચારિત્રરાજે સ્વીકારી અને સદાગમને મારી પાસે આવવા તૈયાર થવાનો

૧ દર્શન: શ્લેષ છે: દર્શન એટલે (૧) જૈન દર્શન; અને (૨) દર્શન એટલે દેખવું તે.

હુકમ આપ્યો. વળી રાજ્યે મંત્રીશરને પૂછ્યું “ કેમ? આ સદાગમ સાથે આપણે સમ્યગ્દર્શન નામના આપણા સેના-શ્રી સમ્યગ્દર્શનને પતિને પણ મોકલશું?” સદ્બોધમંત્રીએ વિચાર હજી અવસર નથી. કરીને જવાબ આપ્યો “ દેવ! સંસારીજીવ પાસે સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિ જાય એ તો ઘણું ઉત્તમ છે એ વ્યક્તમાં જરા પણ શંકા જેવું નથી, કારણ કે સદાગમ પણ સમ્યગ્દર્શન સાથે હોય ત્યારે જ પોતાનો ખરેખરો લાભ આપી શકે છે અને તેમ થાય ત્યારે જ આપણે સર્વે પણ તેની જાણમાં આવી જઈએ છીએ, પણ હજી તેને (સમ્યગ્દર્શનને) મોકલવાનો અવસર થયો નથી, તેથી હાલ તુરત તેને મોકલવો નહિ. સમજી આણસો અવસર વગર કોઈ પણ કામ કરતા નથી.”

ચારિત્રરાજે વળી સવાલ કર્યો “ ત્યારે મંત્રી! એને મોકલવાનો અવસર ક્યારે આવશે? તે પણ તું જણાવ.”

સદ્બોધમંત્રીએ જવાબ આપ્યો “ દેવ! તે સંબંધમાં મારો જે વિચાર છે તે હું આપને કહી સંભળાવું છું. આ સદાગમ હાલ સંસારીજીવ પાસે જાય, તેની પાસે રહીને તેને સારી રીતે રીઝવે, એવી રીતે કરવાથી જ્યારે એ રીઝાઈ જશે ત્યારે પછી તે વખતે સમ્યગ્દર્શનને મોકલવો; કેમ કે આ સદાગમની ખાલુમાં રહીને સંસારીજીવ વારંવાર તેના પરિચયથી જ્યારે પોતામાં તાકાત (વીર્ય) લાવશે ત્યારે સમ્યગ્દર્શનને તેની પાસે રહેવાનો વખત આવી લાગશે.”

મંત્રીની સદરહુ સલાહ ચારિત્રરાજે માન્ય કરી અને તે જ વખતે તેમણે મારી પાસે સદાગમને મોકલ્યો અને સદાગમ મારી પાસે આવી પહોંચ્યો.

૨ સદાગમ અને સમ્યગ્દર્શન: સદાગમ એટલે શુદ્ધ જ્ઞાન, વસ્તુ સ્વરૂપ પ્રતાવનાર સાચા નિર્ણયો. સમ્યગ્દર્શન એટલે શુદ્ધ બોધ અને શ્રદ્ધા. જ્ઞાન વગર બોધ થતો નથી અને શ્રદ્ધા સ્થિર રહેતી નથી, ઉપર ઉપરની શ્રદ્ધા ખસી જતાં વખત લાગતો નથી. જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાના ખરેખરાં સ્થાનો જ્ઞેન યોગમાં ક્યાં છે તે આ ફક્ત વાંચતાં સમજશે. સિદ્ધિર્થિત્સિ તે સદાગમ વગર સમ્યગ્દર્શનને અવકાશ જ નથી ત્યાં સુધી કહે છે. દર્શનપ્રાધાન્ય વર્તમાન યુગમાં આ વાત કદાચ ખરાબર નહિ લાગે પણ એ વાત વિચારવા યોગ્ય છે. સદાગમ વગર દર્શન-વ્યામોહ નકામો છે, કેટલીક વાર દંભ અને કેટલીક વાર આત્મવંચના કારણનાર થાય છે અને બહુધા લાંબો વખત ટકી શકતો નથી. આ વાત ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. સમ્યગ્દર્શનના વર્ણન માટે જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર. ૩૬. (પૃ. ૧૦૮૮). આ વાત એકાંત નથી પણ એકંદરે હૃદયમાં રાખવા યોગ્ય છે.

સદાગમ આગમન

અને

જ્ઞાનસંવરણની અંતરલીનતા.

હવે મહામોહ રાજ્યે તેા અગાઉથી જ પોતાના સંબંધી 'જ્ઞાન-સંવરણ' નામના બળવાન રાજને મારી પાસે મોકલી આપ્યા હતા. એ રાજ્યે આવીને ચારિત્રરાજની આખી સેનાને પડદા પાછળ નાખી દીધી હતી અને એ વારંવાર મહામોહના આખા લશ્કરનું પોષણ કર્યા કરતો હતો. આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી એ જ્ઞાનસંવરણ રાજના જે-થી મહામોહ રાજના લશ્કરને ભયનાં સર્વ કારણો નાશ પામી ગયાં હતાં અને તેના બળથી સર્વે નિશ્ચિત થઈને આનંદમાં રહેતા હતા. તે-ઓએ ચારિત્રરાજની સેનાને હઠાવી દીધી હતી તેનું કારણ આ જ્ઞાન-સંવરણ રાજનું જોર જ હતું અને અસારે શત્રુને પાછો પાડી દઈને તેઓ મોજ કરતા હતા. હવે સદાગમને જોવો તે જ્ઞાનસંવરણ રાજ્યે મારી પાસે આવતો જોયો કે તે તેા અંદર છૂપાઈ જઈ ભરાઈ બેઠો અને અંતરમાં જ્યાં ત્યાં ગોઠવાઈ ગયો.^૧

સદાગમ સામ્રિધ્ય કથન.

વ્યવહારથી તેનો આદર.

અકલંકે દીધેલી દીક્ષા.

આ પ્રમાણે આંતર રાજ્યમાં હકીકત બનતી હતી તે વખતે નજીકમાં ધ્યાનારૂઢ થયેલા સર્વ મુનિઓના ગુરૂપાસે અકલંક ગયો, તે-મને પાદવંદન કર્યું અને તે વખતે હું પણ તેની સાથે ગુરૂ પાસે ગયો. એ ગુરૂમહારાજ કોવિદાચાર્યનો જ્યારે ધ્યાનયોગ પૂરો થયો ત્યારે તેમણે 'ધર્મલાભ' આપ્યો અને અકલંક સાથે તેમણે વાતચીત કરવા માંડી. અકલંકે કેટલાક સવાલો પૂછ્યા જેના ગુરૂમહારાજે ઉત્તર આપ્યા અને ગુરૂમહારાજે ધર્મદેશના પણ કરવા માંડી તે વખતે તે-મની બાણુમાં મેં યેલા મહાત્મા સદાગમને જોયા.

૧ સ્કંધવર્ણન: જ્ઞાનાવરણી કર્મ. મોહરાય મોટા રાજ પાસે બીજા સાત રાજ્યો વર્ણવવામાં આવ્યા હતા. જુઓ પ્રસ્તાવ ૪. પ્ર. ૧૮ (પૃ. ૮૮૮). એમાં એક રાજ જ્ઞાનસંવરણ હતો. તે રાજ જ્ઞાનનો અંતરાય કરે છે, આત્માના જ્ઞાન ગુણની સામે આવરણ નાખે છે અને વસ્તુનું સત્ત્વ જ્ઞાન થવા દેતો નથી.

૨ સંસારીજીવ પોતાની વાર્તા અનુહીતસંકેતા પાસે કહે છે.

અકલંકને મેં તે વખતે પૂછ્યું કે ‘એ સદાગમ કોણ છે?’ એના જવાબમાં અકલંકે મને જણાવ્યું કે “ભાઈ ઘનવાહન! એ મહાત્મા સદાગમ સાધુ પુરુષોને પણ આરાધના કરવા યોગ્ય છે. એ સદાગમ મહાત્મા જે હુકમ કરે તેને વિનયપૂર્વક આ સર્વ સાધુઓ ઉપાડી લે છે અને એ સદાગમની મહત્તા શી છે તે ગુરુમહારાજ બહુ સારી રીતે જાણે છે. એ સદાગમ ધર્મ અને અધર્મનું બરાબર વિવેચન કરનાર હોવાથી તે તને ઘણું હિત કરનાર છે, માટે યોગ્ય ઉપદેશ મેળવવા ખાતર તારે એની ઝોળખાણ કરવી જરૂરી છે. મને પોતાને, આ સર્વ સાધુઓને અને ગુરુમહારાજ (કોવિદાચાર્ય)ને જે જ્ઞાન થયેલું છે, વસ્તુસ્વરૂપ સમજાયું છે, તે સર્વ આ સદાગમમહાત્મા પાસેથી જ મળેલું છે. આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી આ કોવિદાચાર્ય એ હિતકારી સદાગમ સાથે તારો સંબંધ સારી રીતે બેડી આપશે. એની સાથે તારો સંબંધ બેડાશે એટલે પછી તારા પોતાના આત્માને લાભ ક્યાં છે અને નુકસાન ક્યાં છે, હિત અહિત કેમ ક્યાંથી અને શા માટે થાય છે એ સર્વ તું અનુક્રમે જાણી શકીશ, માટે તું એ સદાગમનો આશ્રય કર.”

મારા મિત્રના આગ્રહથી અને કાંઈક અંતરાત્માના સંતોષથી પણ વિશેષે કરીને મારા મિત્રને રાજી કરવા મેં તે વખતે સદાગમને આદર્યો, સદાગમ સાથે સંબંધ બેડાવ્યો. સદાગમના કેટલાક ગુણો તે વખતે મને કોવિદસૂરિએ બતાવ્યા અને તેનું વિજ્ઞાન પણ દર્શાવ્યું, પણ મને તે ઉપર બરાબર શ્રદ્ધા થઈ નહિ. માત્ર અકલંકના આગ્રહથી અને તેને ખુશી કરવા સાડે હું ચૈત્યવંદન કરે, સાધુઓને દાન આપું અને એવાં એવાં કાર્યો કરે, પણ મારા અંતરમાં બિલકુલ ભાવ ઉત્પન્ન થયેલા ન હતા. ભાવશૂન્ય ચિત્તે ઉપર ઉપરથી આ સર્વ કાર્યો હું તે વખતે કરવા લાગ્યો. વળી અકલંકના કહેવાથી હું ‘નવકાર’^૧ વિગેરેનો પાઠ પણ કરવા લાગ્યો. એ સર્વ કાર્યોમાં માડે મન ન હોતું, પણ અકલંકના અનુરોધથી સર્વ કરતો હતો.^૨

ત્યાર પછી માતૃપિતાની રજા લઈને અકલંકે તુરતમાં જ ગુરુ કોવિદાચાર્ય પાસે દીક્ષા લીધી અને ગુરુમહારાજ સાથે અન્ય રથજો વિહાર કર્યો.

૧ નવકાર: નમસ્કાર. નમો અરિહંતાણું વિગેરે. જૈનનો પ્રથમ સંસ્કાર.

૨ આ દ્રવ્ય અનુષ્ઠાન થયાં. ભાવ અનુષ્ઠાનનો હજી અવસર થયો નથી.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

મહામોહ અને મહાપરિગ્રહ.

હ્યોધ મંત્રીની સલાહથી સદાગમને મારી પાસે (સંસારીજીવ પાસે-તે વખતના ઘનવાહન પાસે) મોકલવાનો ચારિત્રરાજે ઠરાવ કર્યો અને તે પ્રમાણે સદાગમ મારી પાસે આવ્યો અને તેને તેનો આશ્રય કર્યો. અકલંકના કહેવાથી ઉપર ઉપરથી મન વગર મેં કેટલાંક સારાં કર્યોં કર્યાં અને ગુણો સ્વીકાર્યાં. હવે તે વખતે મહામોહરાજના સૈન્યમાં શી હકીકત બની તે તને કહી સંભળાવું.

મહામોહરાજની સલામાં ખળભળાટ.

લગાડમાં સદાગમને જીતવાનો આગ્રહ.

મહામોહ અને પરિગ્રહનું પ્રયાણ.

ન્યારે રાગકેસરિના મંત્રીના જાણવામાં આવ્યું કે જ્ઞાનસંવરણ રાજ સદાગમના ભયમાં આવી પડ્યો છે ત્યારે તેણે મહારાજ મહામોહને કહ્યું “મહારાજ! અત્યાર સુધી જ્ઞાનસંવરણ રાજને કોઈ પણ પ્રકારનો ત્રાસ કે ભય થતો ન હોતો તેથી આપણે સર્વે નિશ્ચિત થઈને બેઠા હતા, પરંતુ દેવ! હાલમાં પેલો સદાગમ સંસારીજીવ પાસે જઈને

૧ રાગકેસરિ-મહામોહનો પુત્ર અને મંત્રી. જાતે રાજસત્તા પણ ધારણ કરે છે કારણ મોહરાય ઘણા ધરડા થયા છે. એના વર્ણન માટે જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર. ૧૩ (પૃ. ૮૬૩). એ રાગકેસરિનો મંત્રી વિષયાભિલાષ છે. એના વર્ણન માટે જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર. ૧૭ (પૃ. ૮૮૩ થી ૮૮૬).

રહ્યો છે અને એનાથી જ્ઞાનસંવરણ રાજા ત્રાસ પામી રહ્યો છે. વળી એ સદાગમ આપસાહેબને કહ્યો વિરોધી છે તેથી આ બાબત નજર તમે કાઢી નાખવા જેવી કે ઉપેક્ષા કરવા જેવી નથી. કાશ્યો માણસ જે વસ્તુ નખથી છેદી શકાય તેવી હોય તેને કુહાડાથી છેદવી પડે તેથી થવા દેતો નથી, તેવી બાબતને તો મૂળમાંથી કાઢી દે છે.”

વિષયાભિલાષ અમાત્યનાં આવાં વચન સાંભળીને મોહરાજાની આખી સભાને સદાગમ ઉપર ઘણો રોષ ઉભરાઈ આવ્યો અને આખા સભાસ્થાનમાં ખળભળાટ થઈ રહ્યો. બધા યોદ્ધાઓ એકદમ ભવાં મઢાવી હાંકારા કરવા માંડ્યા, હોડો કરડવા લાગ્યા અને જમીનપર પગ પછાડવા લાગ્યા અને મુખેથી બોલવા લાગ્યા કે ‘દેવ! અમને હુકમ આપો, અમે એ પાપી સદાગમને હણી નાખીએ.’ દરેક યોદ્ધો આવી રીતે એકી સાથે બોલવા લાગ્યો તેથી સભાસ્થાનમાં મોટો ગડબડાટ થઈ ગયો.

મહામોહ રાજા પોતે આ સર્વ ગડબડાટ અને પરિસ્થિતિ જોઈને બોલ્યા “ મારા બહાદુર યોદ્ધાઓ! તમે સર્વે જેમ કહો છો તેમ કરો તેવા છો તેમાં જરા પણ શંકા જેવું નથી, પરંતુ એ મહાપાપી સદાગમે સંસારીજીવ પાસે ખાસ મેં મોકલેલા આપણા સંબંધી જ્ઞાનસંવરણ રાજાનું આટલું બધું અપમાન કર્યું છે તેથી એ હરામખોર દુરાત્મને મારે જલતે જ હણવો છે. વળી મારા યોદ્ધાઓ! હું તમારા સમુદાય રૂપ જ છું તેથી જો હું તેને હણું તો તેને હણવાનું માન તમને જ સર્વને ઘટે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી એને હણવા હું જઈ તો વાસ્તવિક રીતે તમે જ ગયા છો, કારણ કે તમારો સર્વનો સમુદાય તે જ છું છું, મારામાં તમે સર્વે આવી જાઓ છો; માટે મારા વત્સો! તમે સર્વે અહીં રહો; એ સદાગમ પાપીનો નાશ કરવા હું જ જઈ છું. તમે સર્વે સ્વામી (મારી) તરફ પ્રેમ રાખનારા છો તેથી જ્યારે જ્યારે તમારામાંના કોઈનો ખપ પડે ત્યારે ત્યારે તુરત સાવધાન રહેજો અને યથાવસર જરૂર પડે ત્યારે વચ્ચે વચ્ચે તમારું કામ બજાવી લેજો.”

૧ આ એક નીતિ છે. પ્રથમ બાબત નાની હોય છે ત્યારે તેને સહેજે દાખી શકાય છે. વાત વધી પડે પછી આકરું કામ બની જાય છે; સમસ્ત માણસ તેટલા માટે નુકસાન કરનારી બાબતને શરૂઆતથી દાખી દે છે. બાબત નાની હોય, શરૂઆતની હોય, ત્યારે તમે તેને છેદી કે ઉપેક્ષા શકાય છે, તે જ વાત વધી પડે ત્યારે કુહાડાનો ખપ પડે છે.

“વળી આ મારા પુત્ર રાગકેસરિના પુત્ર ‘સાગરનો મિત્ર પરિ-
ગ્રહ નામે છે તેના ઉપર મને બહુ હેત છે, તે મારો ખાસ વહાલો
છે, એને અહીં મૂકી દઇને મને ત્યાં જવાનો ઉત્સાહ થતો નથી. એ
પરિગ્રહ મહા બળવાન છે અને મને સારી રીતે સહાય આપે તેવો છે.
માટે મારા મદદગાર તરીકે એ પરિગ્રહને એકલાને સાથે લઇને પેલા
સદાગમનો નાશ કરવા હું જઈ છું.”

મહારાજ રાજેશ્વર મહામોહનો એ સંબંધમાં અત્યંત આગ્રહ નેઇને
સર્વેએ તેમનું વચન માન્ય કર્યું અને મસ્તક નમાવીને તે વચનનો
સ્વીકાર કર્યો.

ત્યાર પછી અત્યંત ઉત્સાહમાં આવીને અને પૂરતા ભેસ સાથે તે
મહામોહ અને પરિગ્રહ મારી પાસે આવ્યા અને મેં એ બંનેને આવતા
નેયા. સુંદરિ! અનાદિ કાળથી મારો એ સંબંધમાં અભ્યાસ પડેલો
હોવાથી મારે એ મહામોહ અને પરિગ્રહ સાથે ઘણા સંબંધ થઇ ગયો
અને સોહ પણુ તુરત જ જામી ગયો.

૧ સાગર: સાગરનું વલ્લેન પ્રસ્તાવ છઠ્ઠામાં સારી રીતે વિરતારથી થઇ ગયું
છે. એ લોભનું રૂપક છે. પરિગ્રહ એટલે ધન ધાન્ય વિગેરે વસ્તુઓ એકઠી કરવી,
તેના પર માલીકી માનવી અને તેમને બળવવી વધારવી અને તેના સંબંધમાં વિ-
ચાર-દુર્ધ્યાન કર્યો કરવાં. શાસ્ત્રકાર પરિગ્રહ નવ પ્રકારનો કહે છે: ૧ ધન, ૨
ધાન્ય (અનાજ), ૩ ક્ષેત્ર (ખેતરો), ૪ વાસ્તુ (ઘર-સ્થાવર મિલકત), ૫
રૂપ્ય (રૂપું), ૬ સુવર્ણ (સોનું-આ બંનેમાં સોનું રૂપું અને તેના દાગીનાઓનો
સમાવેશ થાય છે), ૭ કુખ્ય (અન્ય ધાતુ. કામ વાસણોનો અન્ન સમાવેશ થાય છે),
૮ દ્વિપદ-એ પગલાળાં. દાસદાસીઓ. અગાજ તેને મિલકતમાં ગણવામાં આવતા
હતા, ૯ અતુળપદ (ચાર પગલાળાં ગાઇ, બળદ, ભેંસ, હાથી, ઘોડા, ગધેડા
વિગેરે). મોટર, ગાડી, પરચુરણ કપડાં, ચીજો, ફરનીચર વિગેરે સર્વ વસ્તુઓનો
સમાવેશ કુખ્યમાં થાય છે. ‘ધન’માં ગણીને તેણીને અથવા માપીને વેચવાની સર્વ
વસ્તુનો સમાવેશ કર્યો છે. તે ઉપરાંત રોકડ અને ઉધરાણીનો પણ તેમાં જ સમાવેશ
થાય છે. ‘ક્ષેત્ર’માં ખેતીવાડીની સર્વ જમીન અને બગિચાનો સમાવેશ કર્યો છે અને
‘વાસ્તુ’માં એ સિવાયની સર્વ સ્થાવર મિલકતનો સમાવેશ કર્યો છે. આમાં રૂપા
સોનાનો સમાવેશ ધનમાં થઇ શકે તેમ છે છતાં તેને નહાં દેખાયાં છે તેનું કાંઈ
કારણ હોઇ નેઇએ અને ધાતુનાં વાસણો સિવાયના ઘરના ફરનીચરનો સમાવેશ
કુખ્યમાં કરવાનો છે. પહેરવાના કપડાનો સમાવેશ પણ કુખ્યમાં થાય છે. ધર્મસંગ્રહ પુ.
૧૦૬ માં કહે છે કે ધરની સર્વ ધરવકરી ‘કુખ્ય’માં આવે છે, સોના રૂપા સિવાય
સર્વનો સમાવેશ એમાં થાય છે. સોના રૂપા સિવાયની ધાતુનો સામાન કાષ્ટ વસ્ત્ર
અને માટીનાં વાસણો વિગેરે સર્વ કુખ્ય છે. શેર, કરંસી નોટ, પ્રોમીસરી નોટ
બોન્ડ, ક્રીએચરનો સમાવેશ ધનમાં ગણવો નેઇએ.

જામૂતરાજ મરણ.

ઘનવાહનને રાજ્ય,

અને પરિગ્રહાસક્તિ.

હવે તે વખતે મારા પિતાશ્રી જામૂતરાજ મરણ પામ્યા. તે વખતે મારા ભાયાતો મંત્રી અને સેનાપતિએ મને ગાદી ઉપર બેસાડ્યો, મારા સર્વ સામંત રાજ્યોએ મારી આજ્ઞા સ્વીકારી, મારા શત્રુઓ મારા નોકર થઈ ગયા અને અનેક વિભૂતિઓથી ભરેલું રાજ્ય મને તે વખતે પ્રાપ્ત થયું. મને આવું સુંદર રાજ્ય પ્રાપ્ત થયું અને મારી આજ્ઞા ચારે તરફ વિસ્તરી તેવું વાસ્તવિક આંતર કારણ મારી સાથેના પુણ્યોદય મિત્ર હતો, પરંતુ મહામોહના ઝેડમાં મગ્ન થયેલા મેં તેને તે વખતે ધરાધર ઝોળખ્યો નહિ અને એ અધો પ્રતાપ પરિગ્રહમિત્રનો જાણ્યો.

ત્રણની જૂદી જૂદી શિક્ષા.

સરખાવવા યોગ્ય જીવન પ્રસંગો.

માનસિક પરિવર્તન વખતે સ્થિતિઓ.

સદાગમની શિક્ષા.

હવે તે વખતે શરીર, વિષયો, રાજ્ય અને ચિત્રવિચિત્ર પ્રકારની વિભૂતિઓ (દોલત-સંપત્તિ) જે પૌદ્ગલિક (material) પદાર્થો હતા તે સર્વ ઉપર ચિત્તનું ખેંચાણ થયા કરતું હતું. સદાગમ તે વખતે મને તે સર્વ વસ્તુઓના સંબંધમાં કહેતો હતો કે “ભાઈ ઘનવાહન! એ સર્વ વસ્તુઓ-શરીર વિષય રાજ્ય અને વિભૂતિઓ-ક્ષણભંગુર છે, થોડો વખત ટકનારી છે, દુઃખથી ભરપૂર છે, મલીન છે, તારા સ્વભાવથી વિપરીત છે, અહાર સંચાર કરનારી છે-માટે હે ભાઈ! તું એના ઉપર મૂર્છા કર નહિ, કર નહિ!! તારો આત્મા જ્ઞાન દર્શન સદ્વીર્ય અને આનંદથી ભરપૂર છે, તે આનંદ સ્થિર છે, ચોખ્ખો છે, સ્વાભાવિક છે અને આંતર સંચાર કરનાર છે, માટે હે નરોત્તમ! તારે એના તરફ ખેંચાણ કરવું યોગ્ય છે, જેથી નિરંતરના આનંદનું સ્થાન નિર્વૃત્તિને તું પામી જા.”

મહામોહની શિક્ષા.

મહામોહ મને તે જ વખતે જણાવતો હતો કે એ માફ રાજ્ય, એ મારી સંપત્તિઓ, એ માફ શરીર અને મારા શબ્દ વિગેરે ઈદ્રિ-

યના ભોગો છે તે અને બીજી પણ એવી એવી વસ્તુઓ છે તે સર્વ સ્થિર છે, સુખથી ભરપૂર છે, સુંદર છે, નિર્ભય છે, હિત કરનારી છે અને ઉત્તમ છે. વળી મને તે ઉપદેશ આપતો હતો કે જીવ નથી, દેવ નથી, મોક્ષ નથી, પુનર્ભવ નથી, પુણ્ય નથી, પાપ નથી, આ જગત્ માત્ર પંચ ભૂત(પૃથ્વી, પાણી, તેજ, વાયુ અને આકાશ)મય છે; માટે ભાઈ ઘનવાહન! જ્યાં સુધી આ શરીર છે ત્યાં સુધી તારી ધૃત્વ મુજબ ખા, પી અને આનંદ કર, દિવસ અને રાત બીજી પંચાત મૂકી દઈ તું ભોગ ભોગવ અને સુંદર ભોગો ભોગવીને તારી જાતને રાજી કર, મનોહર નેત્રોવાળી લલિત લલનાઓનો સત્કાર કર, તેની સાથે યથેષ્ટ સુખ ભોગવ. પેલો મૂઠ પુરૂષ તને સમજાવે છે તેને અનુસરીશ નહિ.”

પરિવ્રહની શિક્ષા.

તેજ વખતે પરિવ્રહ મને કહેવા લાગ્યો “ભાઈ ઘનવાહન! સોનું સંઘરી રાખ, અનાજના કેઠારો ભર, રત્નોને તીનેરીમાં રાખ, દાગિના એકઠા કર, ઘરો અંધાવ, મિલકતો ખરીદ કર અને ચારે તરફ માલમિલકત વધારી મૂક, એને માટે અને તેટલો પ્રયત્ન કર-જે પ્રાણી મળેલા પૈસાનું સારી રીતે રક્ષણ કરે છે, નહિ મળેલા પૈસા માટે પ્રયત્ન કરે છે અને જેને કદિ સંતોષ થઈ જતો નથી, તેને જ ખરેખર સાચું સુખ મળે છે.

જ્ઞાનસંવરણના તાબામાં.

મહાપરિવ્રહના હુકમમાં.

સદાગમની સાચી દિશામાં.

સદાગમ મહામોહ અને પરિવ્રહનાં આવાં જૂદા જૂદા પ્રકારનાં વાક્યો સાંભળીને મારા મનમાં ગભરાટ થઈ ગયો, માંડે મન ડોળાઈ ગયું અને શું કરવું તેની સુજ ન પડવા લાગી. હવે તે વખતે વળી એક અનાવ અન્યો તે સાંભળ. જ્ઞાનસંવરણ રાજા જે મારાથી દૂર ખસી ગયો હતો તેને મહામોહની હાજરીથી પાછું જોર આવ્યું અને તેથી બીક છોડી દઈને તે પાછો મારી પાસે આવ્યો અને રીતસર અંદર ગોઠવાઈ ગયો. આથી ઉપર જે ઘણું સુંદર વાક્ય સદાગમે કહ્યું તેનો અર્થ મારા સમજવામાં આવ્યો નહિ અને માંડે મન તેથી રીજ્યું નહિ; વળી તે જ વખતે મહામોહ અને મહાપરિવ્રહ જે કથન કર્યું તેનો પ્રથમથી જ અત્યંત સંસ્કાર હોવાથી મારા મન ઉપર સચોટ

લાગી ગયું, તેમની બાબતમાં માફ ચિત્ત ઘોટયું અને તેમની વાત મારા હૃદયમાં ગમી ગઈ. એટલે મેં તો દેવપૂજન, ગુરૂવંદન, નમસ્કારનો પાઠ વિગેરે સર્વ ધર્મક્રિયાના માર્ગો છોડી દીધા અને હું ભોગમાં આસક્ત થઈ ગયો. આથી સાધુઓને દાન આપતો હતો તે અટકાવી દઈને તેમજ અન્ય સુક્ષેત્રોમાં લક્ષ્મીનો ઉપયોગ કરતો તે અંધ કરીને પૈસા એકઠા કરવા લાગ્યો અને વધારે વધારે પૈસા એકઠા કરવા માટે લોકો ઉપર નવા નવા ભારે કર નાખવા લાગ્યો; મારી રૈયત કરના બોજ તળે કચરાવા લાગી. સર્વ સાંસારિક બાબતોમાં બહુ ગાઢ મૂર્છા ત્યાર પછી થવા અને વધવા લાગી. મોહુરાજ પોતાનું જોર બરાબર બતાવવા લાગ્યો. સદાગમ તરફ મને બીલકુલ રૂચિ જ રહી નહિ. પરિશ્રમની અસરથી મને તો બધી વાતે ઓછું જ પડવા માંડ્યું, ગમે તેટલું મળે પણ મારી ઇચ્છા પૂરી જ થાય નહિ, વધારે મળે તેમ તેથી પણ વધારે મેળવવાની ઇચ્છા થયા કરે અને એવી રીતે ઘણું ધન મળે તો પણ આગળને આગળ વધારે ધન મેળવવાની ઇચ્છા થયા જ કરે. મારી આંતર સ્થિતિ આવા પ્રકારની જોઈને સદાગમ મારાથી દૂર ચાલ્યો ગયો અને મહામોહ અને પરિશ્રમ મારા આંતર રાજ્યના માલિક થઈ ગયા, તેઓની હોંસ પૂરી થઈ તેથી તે બંને ઘણા રાજ થયા, સંતોષ પામ્યા.

અકલંક અને આચાર્યનું આગમન.

મારો મિત્ર અકલંક દીક્ષા લઈને આચાર્ય સાથે અન્ય અન્ય દેશોમાં વિહાર કરતો એકદા આચાર્ય સાથે મારે નગરે આવી ચઢ્યો. મને કોઈ સાધુઓને વંદન કરવા જવું ગમતું નહોતું પણ અકલંક સાથે ઘણા વખતનો સ્નેહ હતો તેના દાક્ષિણ્યથી ત્યાં ગયો અને અંતે અકલંકને અને સાથે તેના ગુરૂમહારાજ શ્રીકોવિદાચાર્ય તથા અન્ય સર્વ મુનિવર્યોને નમસ્કાર કર્યા. હવે હક્રીકત એમ બની કે કોવિદાચાર્યે જ્ઞાનબળથી માફે આખું ચરિત્ર-વર્તન બરાબર જાણ્યું હતું અને અકલંકના સાંભળવામાં લોકો પાસેથી પણ મારી ઘણી ખરી હક્રીકત આવી ગઈ હતી; તેથી અકલંકે પ્રસંગ જોઈને ગુરૂમહારાજને વિજ્ઞાપિ કરી “નાથ! સદાગમમાં શી મહત્તા છે, તેનું શું માહાત્મ્ય છે, તેની કેટલી શક્તિ છે તે આ ઘનવાહન રાજાને જાણાવો”; વળી દુર્જન માણુ-

૧ કેટલીક વાર આમ સીધી રીતે ઉપદેશ અપાય છે, કેટલીક વાર આડકતરી રીતે અપાય છે. પ્રસંગ અને વ્યક્તિ ઉપર ઉપદેશની શૈલી, ભાષા, વસ્તુ અને રચનાનો આધાર રહે છે. કયે માર્ગે ઉપદેશ અસરકારક થશે તેનો નિર્ણય અનુભવી ગુરૂઓ કરી લે છે.

સોની સોખત કરવાથી શા શા ગેરલાભો થાય છે તે પણ આપસાહેબ તેને જણાવો જેથી એને ખરા માર્ગની ખરાબર ખબર પડે. જો એ સદાગમની ભક્તિ કરે અને અધમ લોકોની (મહામોહ-પરિગ્રહની) સોખત મૂકી દે તો આ ભવ પરભવમાં એને ઘણું સુખ મળે, માટે નાથ ! આપ કૃપા કરી તેને સાચી ઝોળખાણુ કરાવો.”

કોવિદસૂરિએ જવાબ આપ્યો “ એમ કહું છું.” પછી મને કહું કે “રાજા તમે ધ્યાન દઇને સાંભળો.” અકલંકના આગ્રહથી હું સૂરિની નજીક બેઠો. સૂરિમહારાજે વાત ચલાવી તે હવે જણાશે.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

શ્રુતિ. કોવિદ અને બાલિશ.

કલંક પાસે આવેલ છે જાણી હું (ઘનવાહન) કોવિદા-ચાર્ય પાસે વંદન કરવા આવ્યો, મને ઉદ્દેશીને સદાગમના ગુણુ અને મોહ પરિગ્રહના દોષ જણાવવા અકલંકમુનિએ સૂરીશ્વરને પ્રાર્થના કરી અને નિરાદરપણે અન્યત્ર ચિત્તે સૂરિ જે કહે તે સાંભળવા હું બેઠો, પણ મને તે વાતમાં રસ હતો નહિ. સૂરિએ નીચે પ્રમાણે વાર્તા કરી.

સદાગમ ગ્રહણુ.

શ્રુતિ સાથે લાભ.

સંગ અને સ્થાનો.

એક ક્ષમાતળા નામનું નગર છે, ત્યાં સ્વમળાનિચય નામનો રાજા છે, તેની તદનુભૂતિ નામની પટરાણી છે, એ રાજા રાણીને કોવિદ અને બાલિશ નામના બે પુત્રો છે. એ બન્નેમાંના કોવિદને પૂર્વ જન્મમાં

૧ આચાર્ય ધ્યાન આપવા કહે છે પણ રાજા ધ્યાન આપતો નથી. મોહની અસર મજબૂત હોય ત્યાં એમ જ બને છે.

સદાગમ સાથે પરિચય થયેલ હતો. જ્યારે કોવિદે એ સદાગમને ફરીવાર આ જન્મમાં જોયા ત્યારે ઇહાપોહ (વિચાર) કરતાં અને તે ઉપર મન લગાડતાં જાતિસ્મરણ^૧ જ્ઞાન થયું, સદાગમનો પત્નિ અથ પૂર્વકાળમાં થયો હતો તે યાદ આવ્યું અને તેને જોઈને ઘણું આનંદ થયો, પછી એ પોતાનું હિત કરનાર ગુરુ છે એ તરીકે તેણે સદાગમને ગ્રહણ કર્યો. કોવિદે સદાગમનું યથાસ્થિત સ્વરૂપ બાલિશને પણ જણાવ્યું પણ એના હૃદયમાં પાપ હોવાથી એ દુર્બુદ્ધિએ તેને સ્વીકાર્યો નહિ.

હવે કર્મપરિણામ^૨ મહારાજને એ કોવિદ અને બાલિશ પાસે પોતાની શ્રુતિ^૩ નામની કન્યાને મોકલી આપી. તે સ્વયંવર કરીને (પસંદ કરીને) વરનારી કન્યા હતી. એ કન્યાને વળી એક ઘણો ચાલાક અને ચતુર સંગ^૪ નામનો નોકર હતો. એ સંગ સંબંધ કરાવવામાં બહુ કાબેલ હતો અને શ્રુતિની પહેલા ચાલનારો હતો. એ સંગને પણ શ્રુતિની અગાઉ ત્યાં મોકલવામાં આવ્યો હતો. શ્રુતિએ કોવિદ અને બાલિશ બંનેને પસંદ કર્યા અને બંનેની સાથે તે પરણી.

હવે એ કોવિદ અને બાલિશની મિલકતમાં એક નિજદેહ^૫ નામનો પર્વત હતો, એ પર્વત ઉપર મૂર્ધન નામનું એક મોટું શિખર હતું, એ શિખરની બંને બાજુએ શ્રવણ નામના બે અતિ સુંદર કિલ્લાવાળા એરડા હતા. એ બંને એરડા શ્રુતિએ જોયા, તેને એ પોતાનાં નિવાસ માટે પસંદ આવ્યા, પતિની આજ્ઞા લઈને એ બંને એરડામાં શ્રુતિ રહી અને પોતાનો પડાવ ત્યાં નાખ્યો અને એ સ્થાને પોતે નિવાસ કર્યો. એવી રીતે શ્રવણમહેલમાં નિવાસ કરીને શ્રુતિ કોવિદ અને બાલિશ સાથે હરે ફરે છે.

૧ જાતિસ્મરણ: ગયા ભવની યાદિ આવવી તે. એ મતિજ્ઞાનનો પ્રકાર છે.

૨ કર્મપરિણામના સ્વરૂપ માટે જુઓ પ્રસ્તાવ બીજો પૃ. ૨૫૮ થી ૨૬૨.

૩ શ્રુતિ: જ્ઞાન, સાંભળવાની ઇન્દ્રિય. શ્રવણેન્દ્રિય. એ વિષયાભિલાષ મંત્રીની દીકરી છે પણ અત્ર તેને કર્મપરિણામની કન્યા કહી છે તે આગળ સ્પષ્ટ થશે.

૪ સંગ: ઇન્દ્રિયનો ઉપયોગ. જ્ઞાન તે સર્વને હોય છે પણ તેનો વપરાશ થાય ત્યારે તે સાંભળે છે. વરણ અને ઇન્દ્રિયનો સંબંધ થાય, તેના પર રાગદ્વેષ થાય તે સર્વ સંગ કહેવે છે.

૫ નિજદેહ એટલે શરીર. મૂર્ધા એટલે મસ્તક. શરીર તરફ જગર કર્યો તો તે પર્વત જેવું લાગશે, મૂધા-માયું તેનું શિખર જણાશે. તે શિખરની બંને બાજુએ શ્રવણ જ્ઞાન છે. એ મહેલ જેવા જ દેખાશે. મોટા શિખરની બાજુએ બે મહેલો બાંધેલા છે. દેવના બંધ છે.

આલિશ અને શ્રુતિ.

હવે એ શ્રુતિને પ્રાપ્ત કરીને આલિશ તો બહુ રાજી થઈ ગયો. પછી અત્યંત આનંદમાં આવીને વિચાર કરવા લાગ્યો કે અહો! મને આવી સુંદર મનોહર સ્ત્રી પ્રાપ્ત થઈ ગઈ તેથી ખરેખર હું ભાગ્યશાળી છું, નસીબદાર છું, કૃતકૃત્ય છું, પુણ્યશાળી છું. શ્રુતિ સંગનો ઉપદેશ. તરફ તેને સ્નેહપરાયણુ જોઈને એક વખત લાગ સાધીને સંગ તેની પાસે ગયો ત્યારે તેઓ વચ્ચે નીચે

પ્રમાણે વાતચીત થઈ:—

સંગ—“અત્યંત હિતકારી મહારાજા કર્મપરિણામે આપની સાથે મારી શેઠાણી શ્રુતિદેવીનો સંબંધ કરાવ્યો તે કામ તો ઘણું યોગ્ય થયું, કારણ કે મહારાજા! રૂપ, વય, કુળ, શીળ અને લાવણ્યની સરખાઈ સાથે પતિપત્નીનો પરસ્પર પ્રેમ થવો અને એ સર્વ બાબતમાં સરખાઈ જળવાઈ રહેવી એ ઘણું મુશ્કેલ છે. તમે ખરેખર પુણ્યશાળી છો કે એ સર્વ બાબતો તમારા સંબંધમાં ઘટતી આવી ગઈ છે. હવે આ સુંદર પ્રેમબંધને સારી રીતે જોમ અને તેમ વધારે જમાવવાની આવશ્યકતા છે.”

આલિશ—“ભાઈ સંગ! તું વાત તો ઠીક કહે છે, પણ એ સ્નેહ-સંબંધ કેવી રીતે વધી શકે?”

સંગ—“એમને જે વસ્તુ વહાલી હોય એની વારંવાર સેવના (ઉપયોગ) કરવાથી સ્નેહ વધી શકે.”

આલિશ—“તો સંગ! એમને (શ્રુતિને) કઈ વસ્તુ વહાલી છે તે તું મને જણાવ.”

સંગ—“સાહેબ! એને મધુર ધ્વનિ બહુ વહાલો છે.”

આલિશ—“સંગ! તે ઘણી સારી વાત કરી; ને એમ છે તો આખો વખત જરા પણ વિસામો લીધા સિવાય એ મધુર ધ્વનિ સાંભળ્યા કરે તેવી ગોઠવણુ કરીશ.”

સંગ—“સાહેબ! બહુ કૃપા થઈ.”

પેલો સંગ આ પ્રમાણે બોલતો હતો તે વખતે પ્રિયાને પ્રિય વસ્તુ બતાવનાર તેના ઉપર આલિશને ઘણો પ્રેમ આવ્યો અને તેને પોતાના હૃદયમાં સ્થાન આપી ત્યાં દાખલ કરી દીધો.

ત્યાર પછી વીણા, વેણુ, મૃદંગ, કાકલી, ગીત વિગેરેના સુંદર અવાજો સુરો અને ગાયનો શ્રુતિને આલિશ સંભળાવતો ગયો અને

તેનાથી શ્રુતિ રાજી થાય ત્યારે તેમાં પોતે મોજ માણુતો ગયો અને વળી વિચારવા લાગ્યો કે અહો! હું ખરેખરો સુખી છું, મને આ સંસારમાં સ્વર્ગનું સુખ મળ્યું છે, હું ખરેખરો ભાગ્યવાન છું કે જેથી મને નિરંતર આનંદ કરાવનાર આ શ્રુતિ પત્ની મળી ગઇ.

પેલા દાસપુત્ર સંગને પોતાના હૃદયમાં રાખીને અત્યંત જોહથી તેને ખાલિશ વારંવાર ચાંખ્યા કરે અને સુંદર મધુર પરિણામ ધ્વનિથી-રાગ રાગભીથી અને વાજિત્રોના નાદથી શ્રુતિનું લાલન કર્યા કરે. 'આખરે એ નાદમાં એટલો પૂળી ગયો કે એણે બીજાં સર્વ કાર્યો છોડી દીધાં, ધર્મને નવ ગાઉના નમસ્કાર કર્યા અને એવી રીતે રંગીલોછબીલો થઇને વર્તન કરવા લાગ્યો, તેથી વિવેચી માણસોને એક ખરેખરું હાસ્યનું સ્થાન થઇ પડ્યો.

કેવિદ અને શ્રુતિ.

હવે અહીં કેવિદે સદાગમને સવાલ કર્યો કે "મહારાજ! આ શ્રુતિ પોતે જાતે ચાહી ચલાવીને મને વરી છે તે મારી ભાર્યા મને હિત કરનારી છે કે નહિ? તે આપ મને કૃપા કરીને જણાવો."

સદાગમે જવાબ આપતાં કહ્યું "ભાઈ કેવિદ! ન્યારે એ તારી ભાર્યા સંગ સાથે હોય ત્યારે તે જરા પણ હિત કર- સદાગમે કરાવેલી નારી નથી અને સંબંધ કરવા લાયક નથી, એનું કા- શ્રુતિની એળખાણ. રણ વિસ્તારથી સાંભળ. રાગકેસરિરાજના મંત્રીએ (વિષયાલિલાષે) અગાઉ આ દુનિયાને વરા કરવા સાડ પાંચ મનુષ્યો મોકલ્યા હતા તે તને યાદ હશે. એ પાંચ મનુષ્યો પૈકી એક આ શ્રુતિ હતી તે પણ તને યાદ હશે. હવે પેલો રાગકેસરિ રાજ છે તે મહામોહનો દીકરો થાય અને કર્મપરિણામ મહારાજને ભત્રિજે થાય. એ રાગકેસરિ દુનિયાને જાણીતો મોટો ભરેડી ચોર છે અને વળી કર્મપરિણામનો મંત્રી પણ છે. મહામોહનું તો પ્રધાન કાર્ય સર્વે એ જ કરે છે. હવે કર્મપરિણામ રાજ સર્વથી વધારે બળવાન છે, સર્વનો ઉપરી રાજ છે અને સર્વ પ્રાણીઓનું સાડે અને ખરાય કર-

૧ અહીં બે. રો. એ સોસાયટિવાળા મૂળ ગ્રંથનું પૃ. ૧૦૫૧ સડ થાય છે.
૨ રાગકેસરિનો મંત્રી વિષયાલિલાષ છે. એણે જગતને વરા કરવા યજ્ઞ- ઇન્દ્રિયને મોકલેલ છે તેની હકીકત માટે જુઓ પ્રસ્તાવ ત્રીજો, પ્રકરણ ચોથું- એ હકીકત આજળ ચોથા પ્રસ્તાવમાં પણ આવે છે (જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર. ૧૧૫ પૃ. ૮૮૩-૮૪).

નારા તરીકે લોકોના વિશ્વાસમાં આવી પડેલો છે. આ શ્રુતિ પેલા ચાર (ઠગારા)ની દીકરી છે (રાગકેસરિની દીકરી છે) એમ જો જાણવામાં આવી જાય તો આ લોક તેને ગ્રહણ કરે નહિ, કારણ કે જાણી જોઈને ચારની દીકરીને તે કોણ પરણે! તેથી રાગકેસરિએ ઘણો મોટો પ્રયત્ન કર્યો છે. એણે પોતાનો ખાસ નોકર સંગ નામનો હતો તેને શ્રુતિની નોકરીમાં આપી દીધો અને તેને શ્રુતિ સાથે કરી દઈ અગાડીથી મોકલી દીધો અને તેને સર્વ શુભ વાત કહી રાખી. ધીજો પ્રયત્ન એણે એ કર્યો કે આ શ્રુતિને કર્મપરિણામની કન્યા તરીકે દુનિયામાં જાહેર કરી. આથી જો કે આ શ્રુતિકન્યાનો આપ કર્મપરિણામ કહેવાય છે. પણ વાસ્તવિક રીતે તે રાગકેસરિની દીકરી છે. એ દુરાત્મા રાગકેસરિએ જગતને છેતરવા આ કન્યાને સંગ સાથે મોકલી આપી છે તેથી તે તને હિત કરનાર થાય એમ તો કેમ જ અને? જો કે તે એને તારી પત્ની બનાવી છે છતાં એ પતિને છેતરનારી લુચ્ચી છે તેથી તું કદિ તેનો વિશ્વાસ કરીશ નહિ. હવે તું તેને પરણી ચૂક્યો છે તેથી એ સ્ત્રીનો અભારે ભાગ કરવાનું બની શકે તેમ નથી પણ તારે તેના સેવક સંગથી સંવધા દૂર જ રહેવું, તારે કદિ પણ એની કપટબળમાં લપેટાવું નહિ, એનો વિશ્વાસ કરવો નહિ. જો એ પાપી સંગ તારી

પાસે નહીં આવી શકે તો શ્રુતિ તારા સંબંધમાં રહ્યા

દાસી પુત્રથી

સા વધા ન.

છતાં તને દોષ કરનાર થશે નહિ, તુકસ્તાન કરનાર

થઈ શકશે નહિ, બહુ અહિત કરનાર થઈ શકશે નહિ.

એનું કારણ એ છે કે આ સંગના સંબંધમાં જ્યારે

શ્રુતિ આવે છે ત્યારે તે અનિષ્ઠ (ન જમે તેવા) શબ્દોનો દ્વેષ કરનારી, થઈ પડે છે અને મધુર ધ્વનિમાં લોહુપ બની જાય છે, પણ એ જાતે એવી નથી, સંગની સાથે હોય છે ત્યારે જ તે વિકાર પામી જાય છે. જ્યારે એ સંગની સાથે રહીને તેના બળથી રાગદ્વેષને તાણે થઈને તને પ્રેરણા કરે ત્યારે તને અનેક દુઃખોની પરંપરા થાય છે, પરંતુ જ્યારે સંગના સંબંધથી તે દૂર હોય છે ત્યારે જમે તેવા શબ્દો સાંભળવા તત્પર બને તો પણ તે મધ્યસ્થ રહે છે, રાગદ્વેષ વગરની રહે છે, તેથી તે કોઈ પણ પ્રકારની બાધા પીડા કરનારી થતી નથી. તેથી આ નીચ સંગ અત્યંત ખરાબ માણસ છે, દાસીપુત્ર છે, તને અનેક પ્રકારના દુઃખ અને ત્રાસનો કારણભૂત છે, માટે સર્વથા તેની સોબત છોડવા જાય છે.”

સદાજમે જે સલાહ આપી તે નમ્ર કોવિદે શાંત ચિત્તે સાંભળી,

સ્વીકારી અને શ્રુતિના દાસ સંગની સોબત સર્વજ્ઞ પરિણામ. છોડી દીધી. હવે પેલો કેવિદ ત્યાર પછી શ્રુતિ સાથે જ રહ્યો, તેની સાથેનો લગ્નસંબંધ ત્યાહુ રાખ્યો તો પણ શબ્દ સંબંધી એનામાં કાંઈ આતુરતા કે ઉત્સાહ આવતો નહિ, અરાભ શબ્દોથી એને કંટાળો થતો નહિ, મધુર શબ્દો સાંભળવાની એને બહુ આતુરતા થતી નહિ, તેથી તે તેને ગમે તે પ્રકારના શબ્દો સાંભળાવતો પણ અંદર તેને માટે ઉત્સાહ કે આતુરતા ન હોવાને લીધે લોકોમાં તેની પ્રશંસા થતી અને જાતે તે સુખી થયો અને સુખી રહ્યો.

આવી રીતે કેવિદ અને બાલિશ અનુક્રમે સંગના ત્યાગ અને પ્રહણથી સુખ અને દુઃખથી ભરપૂર રહ્યા-કેવિદ સંગત્યાગથી સુખમાં રહ્યો અને બાલિશ સંગસંબંધથી દુઃખમાં ડૂબતો ગયો.

ગંધર્વ મિથુન અન્ને કિન્નરની હરીફાઈ.

બાલિશની હાજરી અને દેવોને થયેલો શેષ.

મૂર્ખ બાલિશના અંતે થયેલા હાલહવાલ.

હવે તુંગશિખર નામનો બહિરંગ પ્રદેશમાં એક મોટો પર્વત હતો તેના ઉપર એક દિવસ કેવિદ અને બાલિશ ચઢવા લાગ્યા. એ અત્યંત ઊંચા પ્રવર્ત ઉપર દેવતાઓએ બનાવેલી એક ગુફા છે, બહુ મોટી છે, અતિ વિશાળ છે અને એટલી લાંબી છે કે મનુષ્યો એને છેડો નેહ શકે નહિ.

એક કિન્નરનું જોડલું છે અને બીજું ગંધર્વોનું જોડલું છે. તેઓને એક પ્રસંગે અંદર અંદર ગાવાની બાબતમાં હરીફાઈ થઈ. ગંધર્વો પોતે ગાવામાં હુશિયારી બતાવવા લાગ્યા અને કિન્નરો પોતાનું ગાણું ઉત્તમ છે એવો દાવો કરવા લાગ્યા. આવી હરીફાઈને અંગે તેઓએ અંદર અંદર સ્પર્ધા કરી, પરીક્ષકોની-મધ્યસ્થોની નિમણૂક કરી અને એ તુંગશિખરની વિશાળ ગુફાનું એકાંત સ્થાન શોધીને ત્યાં નિર્ણય કરાવવા સારૂ દેવ ગાંધર્વ કિન્નર અને પરીક્ષકો સર્વ સાથે આવી પહોંચ્યા.

૧ કિન્નર: કુબેરના સેવકો, એમનું સુખ ઘોડા જેવું હોય છે અને શરીર મનુષ્ય જેવું હોય છે. ગાયનમાં બહુ કુશળ ગણાય છે.

ગાંધર્વ: દેવલોકના એ ગાનારા છે, અત્યંત અદ્ભુત રાગ સાથે તેઓ ગાય છે. ગાંધર્વ દેવોની છે, કિન્નર પણ દંતકથામાં આવે છે. તેઓનો સમાવેશ વ્યંતર ઘોનિમાં થાય છે. શુત, પિશાચ, રાક્ષસ યક્ષ, કિન્નર, કિપુરિસ, મહોરમ અને ગાંધર્વ એ આઠ વ્યંતરદેવોનીમાં ગણાય છે.

હવે બન્ને જોડલાંઓએ એક બીજાની હરીફાઈમાં ગાયન ગાવા માંડ્યાં, અત્યંત સુંદર મધુર ધ્વનિથી રાગ આલાપ લલકારવા માંડ્યા અને એકનું ગાન પૂરું થાય કે એથી વધારે સુંદર આલાપ સાથે બીજું જોડલું ગાન ઉપાડે એવી હરીફાઈ આદરી. એક બીજાની ઇર્ષાથી અતિ સુંદર આલાપ સાથે ગાન ચાલવા માંડ્યું અને પરીક્ષકો તે હકીકત લક્ષ્યપૂર્વક સાંભળવા લાગ્યા. તે વખતે પેલા કોવિદ અને આલિશ પણ તે શિખરપર આવી પહોંચ્યા અને ગુફાની અંદરથી આવતાં આલાપ સંવાપ અને ગાન સાંભળી સાવધાન બની ગયા.

તે વખતે આલિશે એક જખરી ભૂલ કરી નાખી. એ દુરાત્માએ અંદર રહેલા સંગની પ્રેરણાથી શ્રુતિને પેલી ગુફાના આરણા ઉપર ગોઠવી દીધી અને તે પણ અંદર રહેલા નોકર સંગની પ્રેરણાથી સાંભળવા તરફ યઇ ગઇ. આલિશે પોતે પોતાનું સર્વસ્વ શ્રુતિને અર્પણ કર્યું જ હતું અને લગભગ તે વખતે તો એ શ્રુતિમાં તદ્રુપ થઇ ગયો અને તેના રસમાં એવો તો લીન થઇ ગયો કે બીજું કંઈ જાણ્યું નેતો કે જાણ્યો જ ન હોય એવી તેની સ્થિતિ થઇ ગઇ. તે વખતે સંગે તેના ઉપર પોતાની શક્તિ ખરેખરી અજમાવી અને તેને એવો તેજ ભાન વિનાનો બનાવી દીધો કે એ (આલિશ) પથ્થરની શિલા માફક ઝટ દઇને ગુફામાં પડ્યો. એ આલિશના પડવા સાથે ગુફામાં મોટો ધડાકો થયો, પડવાના અવાજથી સર્વ દેવો અને ગાંધર્વો ચોંટી ગયા, તેઓના રગમાં ભંગ પડ્યો અને સર્વ એકદમ આલિશ ઉપર ગુસ્સે થઇ ગયા. તેઓ એકી સાથે બોલી ઉઠ્યા, 'અરે! વળી આ કોણુ છે? કોણુ છે. એને પકડો, પકડો!' આમ બોલતાં તેઓએ આલિશને સખત બંધે બાંધ્યો, પછી ખૂબ ફટકાવ્યો અને અનેક પ્રકારના લાતો અને પગના પ્રહારથી ખૂબ માર્યો. સખત વેદના સહન કરી તે મરણુ પામ્યો.

સદાગમનો સદુપદેશ.

કોવિદ તેથી સાધુ થયો.

છેવટે આચાર્ય પદે આવ્યો.

સદાગમના ઉપદેશથી કોવિદે સંગનો સર્વથા ત્યાગ કર્યો અને તેથી તે ગીત ગાયન ચાલતાં હોય ત્યારે શ્રુતિ સાથે હોય, પોતે સાંભળતો હોય તો પણ તેના ઉપર કદિ મૂર્છા પામતો નહિ, તેમાં આસક્ત થતો નહિ, તેમાં કદિ એકરૂપતા ધારણુ કરતો નહિ. આલિશને અનેક પાદપ્રહારથી હણાતો અને જમીન પર પડેલો જોઈને એ ગિરિના શિખરપરથી કોવિદ નીચે ઉતરી ગયો અને તુરત જ એક અતિ વિદ્વાન અને સારા

ધર્મઘોષ નામના આચાર્ય પાસે પહોંચી ગયો. બાલિશનો બનાવ નજરે નોંધાથી તેની યુદ્ધિમાં જનગૃતિ આવી ગઇ અને તે દીક્ષા લઇ સાધુ થઇ ગયો. અનુક્રમે તેને ગુરૂએ પોતાને સ્થાનકે સ્થાપન કર્યો-આચાર્ય બનાવ્યો. રાજન્ ધનવાહન! એ કોવિદ તે હું પોતે જ છું.^૧

રાજન્! મારો ભાઇ બાલિશ પેલા શત્રુમિત્ર (હિતશત્રુ) સંગની સોમ્પતથી હેરાન થયો, નાશ પામ્યો અને અનેક પ્રકા-સદાગમ મહાત્મ્ય. રનાં દુઃખોથી ત્રાસ પામ્યો. મને એ પાપી સંગના દુષ્ટ સંગ વર્તન. સંબંધથી મહાત્મા સદાગમે વાર્યો અને છોડાવ્યો અને તેથી કરીને બાલિશના જેવાં અત્યંત ભયંકર દુઃખો મારે સહન કરવાં ન પડ્યાં અને વાસ્તવિક રીતે તે સર્વ દુઃખોમાંથી મને તે મહાનુભાવ સદાગમે છોડાવ્યો. ત્યાર પછી સંયમ (દીક્ષા) લેવાથી તો મને સર્વદા આનંદ આનંદ જ રહે છે અને એ સર્વ પ્રતાપ એ ઉપકારી સદાગમનો જ છે, તેથી હાલ પણ એ સદાગમ મને હુકમો ફરમાવે છે તે સર્વનો હું બરાબર અમલ કરું છું. માટે ભાઇ ધનવાહન! આ સદાગમ સર્વ પ્રાણીઓને હિતકારી છે અને અંદર જે દુષ્ટ લોકો રહેલા છે તેની સાથે સોમ્પત કરવાનું પરિણામ આખરે ઘણું ભયંકર નીવડે છે. આ પ્રમાણે હુકીકત હોવાથી રાજન્! જે પ્રાણી પોતાનું ખરેખરું ભલું ઇચ્છતો હોય તેણે દુષ્ટ અંતરંગ લોકો સાથેનો સંબંધ તજી દઇ-સદાગમનો સંબંધ કરવો યોગ્ય છે.

* * *

ધનવાહનનો દ્રવ્ય આચાર.

કોવિદાચાર્ય મહાત્માએ અત્યંત સુંદર વાત કરી તે મારા કાનને ન રૂચી, પણ મને અંદરખાનેથી એમ લાગવા માંડ્યું કે આ આચાર્ય મહારાજ અને પેલો અકલંક ગમે તેમ કરીને મારો મહામોહ અને પરિગ્રહ સાથેનો સંબંધ છોડાવી આ સદાગમનો આદર કરાવવા માગે છે અને તેટલા સાડ તેઓએ આ આખો તાગડો રચ્યો છે.

મારા મનમાં આવા વિચાર ચાલતા હતા અને શું કરવું તેની ચિંતામાં હું પડી ગયો હતો તે વખતે મારા અંદરના આશય સમજી

૧ કોવિદાચાર્ય આ પોતાની વાર્તા ધનવાહન સમક્ષ કહે છે અને ધનવાહન અશાંત મને અકલંકને રાજી રાખવા સાંભળે છે. આખી વાર્તા સાંસારીજીવ અગૃહીતસંકેતા સમક્ષ કહે છે.

૨ તાગડો. સાંસારિક જીવો શુદ્ધ ઉપદેશકોને આવી રીતે જ ખેટા વગેરે છે, જ્યાં ન હોય ત્યાં હેતુઓની કલ્પના કરે છે અને પછી મુદ્દામાંથી ખસી નય છે.

જનાર 'અકલંક બોલ્યો "ભાઈ ઘનવાહન ! મહાત્મા ભગવાન આચાર્યશ્રીનું વચન તારા સમજવામાં બરાબર આવ્યું કે નહિ ?" એટલે મેં તેને તુરત જ જવાબ આપ્યો કે "હા ભાઈ ! બરાબર સમજાયું." શાળા અકલંકે બરાબર તક સાધી અને તુરત જ બોલ્યો "જે સમજવામાં આવ્યું હોય તે એ પ્રમાણે કરવા માંડ.""

અકલંક ઉપર મારો અત્યંત શ્રેષ્ઠ હોવાને લીધે અને ભગવાન આચાર્ય મહારાજ કોવિદસૂરિના આજીવ્યાજીવના વાતાવરણને અચિંત્ય પ્રભાવ હોવાને લીધે તેમજ તે વખતે હું 'કર્મની ગાંઠના તદ્દન નજીકના સ્થાન સુધી આવી પહોંચેલો હોવાને લીધે અને જવાબ દેવાની મારામાં શક્તિ રહેલી ન હોવાને લીધે મેં અકલંકનું વચન સ્વીકાર્યું, અંગીકાર્યું, સદાગમ પણ તે વખતે વળી ફરી વાર મારી વધારે નજીક આવી પહોંચ્યો, મેં તે વખતે ચૈત્યવંદન વિગેરે કરવા માંડ્યું, અગાઉ જે ધર્મનો અભ્યાસ કર્યો હતો તે પાછો તાજે કરી ગયો, ફરી વાર દાન વિગેરે આપવા શરૂ કરી દીધાં, તે વખતે મહામોહ અને પરિગ્રહ જરા દૂર થઈ ગયા. આ સર્વ બાબતો મેં અકલંકની શરમથી દ્રવ્યથી-ઉપર ઉપરથી આદરી, પણ અંદરખાનેથી મને તેના ઉપર ભાવ નહોતો, અંતરંગ રાગથી મેં તે સર્વ બાબતો આદરી નહોતી.

અકલંકને તો તે વખતે એમ લાગ્યું કે સાંસારિક પદાર્થો ઉપર મારી મૂર્છા આછી થઈ ગઈ છે, ઘનસંચયના સંબંધમાં મને સંતોષ થઈ ગયા છે અને સદાગમ સાથે મારે પૂર્ણ સંબંધ થઈ ગયા છે. મારી આવી સ્થિતિ જોઈ મને મુઠ્ઠરેલો અને રસ્તાપર આવી ગયેલો જોઈ અકલંકે આચાર્યમહારાજ સાથે અન્યત્ર વિહાર કર્યો.

૧ આ આશ્રપદ્ધતિ ઉપદેશ કરવાની પદ્ધતિ છે, કોઈવાર તે કૃપાભૂત થાય છે, પણ અંદરની ખાત્રી વગર લોકલાજથી પ્રહણ કરેલ માર્ગ બહુધા ટકતો નથી. સમાજ સમક્ષ લીધેલા નિયમો તોડનારા ધણીવાર દેખાઈ આવે છે તે દ્રવ્યાચાર અથવા અચાનક આવેશને પરિણામે સ્વીકારેલ ધર્મમાર્ગનું સ્વાભાવિક રીતે થયેલ સખલન સમજવાનું છે.

૨ અંધિલોહની નજીકનું સ્થાન. એની વિશેષ સમજ માટે જુઓ પ્રથમ અસ્તાવ પૃ. ૮૬-૮૮. યથાપ્રવૃત્તિકરણપરની નોંટ.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

શોક અને દ્રવ્યાચાર.

કલંક મુનિએ અન્યત્ર વિહાર કર્યો એટલે એને દૂર જાયેલ બહુ વળી પાછા મહામોહ અને પરિવ્રજીત બન્યા થયા, રાજ થયા, નજીક આવ્યા અને સદાગમ મારાથી દૂર જતા રહ્યા. પછી મેં જે દાનાદિ કાર્ય આદર્યો હતાં તે તરફ હું શિથિલ થવા લાગ્યો, ધર્મદેશના તો તદ્દન વિસરી જ ગયો, હું તો પછી તદ્દન જનાવર જેવો થઈ ગયો અને અંકુરો ઉઠેલા હતા તે જડ જેવા થઈ ગયા, નકામા થઈ ગયા. ધીમે ધીમે હું પાછો વિષયો સેવવાની મૂર્ખામાં અને ધન એકઠું કરવાના વિચારમાં તત્પર થઈ ગયો અને અનેક સ્ત્રીઓ અને સોલું એકઠું કરવા માટે મારી આખી વસતીને અનેક પ્રકારની પીડાઓ કરવા લાગ્યો, દુઃખ દેવા લાગ્યો, ત્રાસો આપવા લાગ્યો. અનેક પ્રકારના ભોગની વૃત્તિ કરવા સાડ મેં અંતઃપુરમાં હજારો સ્ત્રીઓને એકઠી કરી, સોનાથી સેંકડો કૂવાઓ ભરી દીધાં અને મહામોહને તાબે થઈને આખી પૃથ્વીને સોનારહિત (અહિરણ્યી) કરી દીધી અને ટુંકામાં કહું તો આ દુનિયામાં એવું કોઈ પણ પાપ નહિ હોય જે મેં મોહવશ થઈને કર્યું નહિ હોય. હું જે જે ઇચ્છાઓ કરતો તે સર્વ મારે આંતર મિત્ર પુણ્યોદય પૂરી પાડતો હતો, પણ મોહ અને પરિવ્રજીતને વશ પડીને મેં તે વાત બહુ નહિ, તેની કિમત આંકી નહિ, તેના પ્રેમનો અટકો આપ્યો નહિ અને તેથી આખરે પુણ્યોદય મારા ઉપર કાંઈક શુરસે થયો.

મદનસુંદરી મરણ.

શોકનું આગમન.

અકલંકનો ઉપદેશ.

તે વખતે મારી હૃદયવલ્લભા પ્રિયા મદનસુંદરી જે મને ત્રાણથી પણ વધારે વહાલી હતી તેને શૂળનો વ્યાધિ થયો, થોડો વખત તે

ધિમાં પીલાણી અને તુરત જ મરણ પામી. મારા હૃદયપર તે વખતે મોટો આઘાત થયો.

હવે તે વખતે મહામોહનો એક મોટો રસાલદાર જેનું નામ શોક^૧ હતું અને જે મહામોહનો અત્યંત વિનયી સેવક ગણાતો હતો તે પોતાના સ્વામી પાસે આવ્યો. એણે આદરપૂર્વક પોતાના સ્વામીને પ્રણામ કર્યા અને અવસર ખરાબર સાધીને અત્યંત માયાપૂર્વક મને ભેટી પડ્યો.

તે વખતે દેવી મદનસુંદરીને વારંવાર ફરીફરીને યાદ કરીને હું ઊંચેથી રડવા લાગ્યો, પોક મૂકવા લાગ્યો, માથું કૂટવા લાગ્યો અને આંસું પાડવા લાગ્યો. મારા શરીરની દરકાર પણ આખરે મૂકી દીધી, રાજકાર્ય ઉપર બીલકુલ ધ્યાન આપવાનું અંધ કરી દીધું અને અત્યંત દુઃખની અસરતળે જાણે મને કોઈ પ્રહ વળગ્યો હોય કે ચેટક લાગ્યું હોય તેના જેવો થઈ ગયો.

અક્લંકમુનિને કોઈએ મદનસુંદરીના મરણસમાચારની અને મને થતા તીવ્ર શોકની હકીકત કહી જણાવી. મારી હકીકત જાણતાં મારી ઉપર કૃપા કરીને તેઓ મારે નગરે પધાર્યા. તેઓએ આવીને જોયું તો હું તો નદન શોકને વશ પડી ગયેલો જણાયો અને સર્વ શુભ કૃત્યો દૂર મૂકી દીધેલાં જ્યાં એટલે મારાપર દયા કરી તેઓ બોલ્યા—

“અરે ભાઈ વનવાહન! આ તે શું કરવા માંડ્યું છે? આ તું શું આદરી બેઠો છે? અરે ભાઈ! તું શું માફ વચન તદન જ વિસરી ગયો? શું તે સદાગમને તદન છોડી જ દીધો? અરે આ દુષ્ટ લોકોએ તને ખરેખર છેતર્યો? ભાઈ! તું તો બંધી વાત સમજતો હતો, અંદરનો સાર જાણતો હતો, છતાં આવી બાળક જેવી બેદાશા માટે કરે છે? અરે ભાઈ! દેવી મદનસુંદરીને વારંવાર યાદ કરાવીને પેલો શોક તારા ચિત્તને બાધા કરે છે તે હકીકત શું તું જાણતો નથી? તને એટલી ખબર પણ પડી નહિ? મારી કહેલી સર્વ વાત ભૂલી જ ગયો? જે તું વિચાર કર. સર્વ પ્રાણીઓ યમરાજના મુખમાં જ વસે છે, છતાં એક ક્ષણ પણ જીવે છે તે જ નવાઈ જેવું છે. યમરાજના મુખનો કોણીઓ ક્યારે થઈ જશે તે કાંઈ કહેવાય નહિ, એ તો જીવ્યા એટલું નવાઈ જેવું સમજવાતું છે. એ યમદેવ એવો દૂર છે કે એ પ્રેમ જોતો નથી, અંધન જોતો નથી, વય જોતો નથી, સંબંધ જોતો નથી, એ તો મદમાં અટ્ટેલા મસ્ત હાથની જેમ પોતાના માર્ગમાં જે આવે તેના ચૂરેચૂરા કરી નાખે છે; જે સજ્જનરૂપ સુંદર કમળો હોય

૧ એ લામસચિતનો અધિકારી પુરુષ છે. અસ્તાવ ૪ પ્રકરણ ૮ (પૃષ્ઠ ૭૬૫ થી).

છે અને જે ખાસ કરીને ધીજનની આંખોને અત્યંત મનોહર લાગતાં હોય છે તે સર્વ પ્રત્યે એ યમદેવ હીમના જળકણો જેવું કાર્ય કરે છે અને તેને સપાટામાં ઝાંખાં કરી નાખે છે. મનુષ્ય શરીરધારીને મોટાં મોટાં મંત્રચંત્રો મરણુથી બચાવી શકતા નથી, તેના ધનના ઢગલા આડા આવી શકતા નથી, મોટા મોટા વૈદ્યોની તેને અંગે કારી ક્ષમતી નથી, સમખાણુ ઓસરો જડીચુટ્ટીઓ કે માત્રાઓ તેનાથી રક્ષણુ આપી શકતા નથી, ભાઈઓ છોડાવી શકતાં નથી અને મોટા દેવેદ્રનો હુકમ પણ તેને અંગે આલી શકતો નથી. આથી મરણુ નામનો ઉપદ્રવ એવા પ્રકારનો છે કે એની સામે કોઈ ઉપાય કામે લાગી શકતો નથી અને સર્વને એ માર્ગે ચોક્કસ જવાતું છે, તો પછી એ સિદ્ધ માર્ગે કોઈને જતાં જોઈને કયો સમણુ ગભરાટમાં પડી જાય?"

આવી રીતે અકલંક મુનિ મહારાજ મારો શોક દૂર કરાવવા અને મને શોકના સંબંધથી છોડાવવા થાક્યા વગર દરરોજ ધર્મદેશના આખ્યા કરતા હતા, જૂદે જૂદે પ્રકારે જીવનમરણુના સંબંધ જણાવતા હતા અને મરણુસંબંધી વિશિષ્ટ તત્ત્વજ્ઞાનના રસનાં ઝરણું મારી આગળ ખાલી કરતા હતા. પરંતુ મહામોહને તામે થઈને હું તો શોક-મિત્રની સાથે જ ચાલ્યો જતો હતો, તેનો સંબંધ છોડતો નહોતો અને મહાત્મા અકલંકના વચનપર લક્ષ્ય આપતો નહોતો. હું વારંવાર આરડતો હતો કે “અરે બાળા! અહો પ્રિયા! અરે વહાલી! અહો સુંદરિ! હા પ્રેમી! હા પદ્મનેત્રા! અરેરે! સુંદર ભમરોવાળી! હા કાંતા! હા સુંદરભાષિણી! હા પતિવત્સલા! હા પતિપ્રેમી! હા પતિ-વ્રતે! હા દેવિ! અહાહા મારી મદનસુંદરિ! અરેરે!! આ પ્રમાણે રડતાં ઘનવાહનને અહીં છોડી દઈને તું ક્યાં આલી ગઈ? અરેરે વહાલી! તું મને તારૂં દર્શન કરાવ! આ રડતાં તારા વિરહી સાથે એક વાર જરા ભાષણુ કર! વહાલી! અહીં આવીને મારે શરીરે ભેટી પડ! મારી આ અત્યંત ખરાબ સ્થિતિ તારી હાજરીથી દૂર કર!”

હું તો અકલંક મહાત્માની પાસે પણ આવા આવા વાક્યો બોલ્યા કરતો, ઉદ્ગારો કાઢ્યા કરતો અને મહાત્મા મને વારંવાર ઉપદેશ આપતા તે જરા પણ જાણી શકતો નહોતો.

અકલંકનો સદુપદેશ.

ઉપદેશથી સચેતનતા.

શોકતું દૂર ગમન.

મહાત્મા અકલંક મુનિ આ સર્વ જોયા કરતા હતા, મોહતું સા-

આજ્ય વિચારતા હતા, જાતે મહા યુદ્ધિશાળી હતા, દયા તત્પર હતા, પરોપકાર કરવાની રૂચિવાળા હતા અને મારા ઉપર આદરવાળા હતા. મારી આવી અવસ્થા જોઈને તેઓ વળી ઉપદેશ દેવા લાગ્યા.—

“ મહારાજ ધનવાહન! તારા જેવાએ આતું બાળચરિત્ર કરવું યોગ્ય નથી, માટે તું આ નામરદાઈ છોડી દે, ધૈર્ય ધારણ કર, તારા અંતઃકરણમાં સ્વસ્થતા લાવ, તારા આત્માને યાદ કર, કોઈ પણ જાતના અપવાદ વગર તારું માત્ર એકાન્ત અહિત કરનાર આ મહા-મોહને છોડી દે, શોકને મૂકી દે, પરિબ્રહ્મને પરિચય ઓછો કર, સદાગમને અનુસર, તેના ઉપદેશ પ્રમાણે આચરણ કર, મારા ચિત્તને પ્રમોદ થાય તેમ કર. અરે ભાઈ! આટલી જ વારમાં પેલા ‘સાધુએ’ લોકોદરમાં આગ બતાવી હતી તે ભૂલી ગયો? શું ‘સંસાર-મદિરાશાળા તદ્દન વિસરી ગયો? પેલો સંસાર રેંટ (અરઘટ્ઘટ્ટી)^૩ તને યાદ રહ્યો નથી? અરે તું તારા મનમાં કર્મવાળા છવોનો અને મહનો વૃત્તાંત અને ત્યાં બતાવેલ સન્નિપાત અને ઉન્માદ^૪ યાદ કરતો નથી? મનુષ્યજન્મ રૂપ રત્નદ્રીપ પ્રાપ્ત કરવાની દુર્લભતા^૫ તને યાદ રહેલ નથી? સંસારબંધનમાં રહેનારની સ્થિતિનું^૬ જરા પર્યાલોચન કરી તું કેમ વૈરાગ્ય ધારણ કરતો નથી? અરે પેલા ચિત્તરૂપ વાંદ-રાના અચ્ચાની^૭ અપળતા તને સ્મરણમાં રહી નથી? એ વાંદરાના અચ્ચાતું નિરંતર રક્ષણ કરવાની જરૂર છે એ વાત તું કેમ સ્વીકારતો નથી? અને એ વાત સ્વીકારતો હો તો તું શા માટે એ પ્રમાણે વર્તન કરતો નથી? અરે ભાઈ! તું શા માટે^૮ વિષયનાં ઝેરી ઝાડો ઉપર કુદાકુદ કરે છે? અને શા માટે તું અર્થનિચય નામની પાંદડા ફૂલ ફળની^૯ રજ અને કાદવમાં આળોટે છે? તું મોક્ષમાર્ગને સારી રીતે જાણુ છે ઓળખે છે સમજે છે છતાં તારા આત્માને મહા ધોર નરક તરફ શા માટે ફેંકે છે! તને ત્યાં જે ઉપાય બતાવવામાં આવ્યો

૧ જુઓ આ વાલુ અસ્તાવ પ્રકરણ બીજું (પૃ. ૧૬૫૭).

૨ સદર પ્રકરણ ત્રીજું. (પૃ. ૧૬૬૫).

૩ સદર પ્રકરણ ચોથું (પૃ. ૧૬૮૧).

૪ સદર પ્રકરણ પાંચમું (પૃ. ૧૬૮૭).

૫ સદર પ્રકરણ ૭ અને સાત (પૃ. ૧૭૦૦-૩૪).

૬ સદર પ્રકરણ આઠ (પૃ. ૧૭૩૫).

૭ સદર પ્રકરણ નવ (પૃ. ૧૭૪૮).

૮ જુઓ પ્રકરણ ૮ પૃ. ૧૭૪૩.

૯ સદર પૃષ્ઠ ૧૭૪૧.

“હતો તેના વડે તારા આત્માને હમેશને માટે આનંદ આપનાર શિવ
 “ભય નામના મઠમાં શા માટે મૂકી આપતો નથી? અને મહારાજ!
 “સંસારમાં રહેનાર પ્રાણીઓને આફતો તો હાથની અંદર આવી રહેલી
 “છે, વાતવાતમાં લાગુ પડી જાય તેમ છે; તેવી જ રીતે પોતાના પ્રિય
 “જનોના વિરહ તદ્દન સુલભ છે, તુરતમાં બની જાય તેવા છે; મોટા
 “આધિઓ તો જરા પણ દૂર નથી, હાલતાં ચાલતાં લાગુ પડી જાય
 “તેમ છે; દુઃખો તો તદ્દન આંખમાં જ આવી પડેલાં છે, જરા જરામાં
 “તદ્દન નજીક આવી વળગી પડે તેવી સ્થિતિમાં છે; અને મરણુ તો
 “ચોક્કસ થવાનાં જ છે, જરૂર આવી પડનાર છે—આ પ્રમાણે હોવાથી
 “શુદ્ધ વિવેક એ જ પ્રાણીઓતું ખરેખર રક્ષણુ છે, એ જ ખરેખરો
 “આધાર છે અને બીજા કોઈ પણ સાચો ટેકો નથી.”

બહેન અગૃહીતસંકેતા! જેમ એક મનુષ્ય બહુ આકરી નિદ્રામાં
 ઉઠી ગયો હોય તેને જૂમ મારી મારીને કોઈ જાગૃત
 શુદ્ધિ આવી. કરે, અથવા જેરની અસર થવાથી કોઈ પ્રાણી ઝોલાં
 ખાતો હોય તેને જેમ આકરા મંત્રોને જાપ ઠેકાણે
 લઈ આવે, અથવા તો દારૂના ઘેનમાં કોઈ પ્રાણી મસ્ત થયો હોય તેને
 જેમ એકદમ બીક બતાવવાથી તે ઠેકાણે આવી જાય, અથવા તો કોઈ
 પ્રાણીને મૂર્છા આવી ગઈ હોય તેને જેમ શીતળ જળયુક્ત પંખો નાખીને
 પવનદ્વારા શુદ્ધિમાં લાવવામાં આવે અથવા તો કોઈને સનેપાતનો
 ચાળો થઈ આવ્યો હોય તેને હુશિયાર વૈદ્યની પદ્ધતિસર ચિકિત્સા કર-
 વામાં આવે ત્યારે તેની ઉન્મત્તતા જેમ દૂર થાય તેવી રીતે અકલંક
 મુનિની ઉપર પ્રમાણેની વિશાળ સુંદર વચનપદ્ધતિથી મારામાં કાંઈક
 શુદ્ધિ આવી, હું જરા ઠેકાણે આવ્યો, મારી ચેતના જાગૃત થઈ.

હવે તે વખતે શૌક મહામોહ પાસે ગયો, તેને નમ્યો અને પછી
 તે બંને વચ્ચે નીચે પ્રમાણે ખાનગી વાતચીત થઈ:-

શૌક—“દેવ! હવે હું તો જાઉં છું! મને અકલંક અહીં રહેવા
 દેતો નથી, બેસવા દેતો નથી. એ તો ખરોખર મારી પછવાડે પડ્યો છે.”

મહામોહ—“એ અકલંક તો બહુ આકરો છે, ઘણો વસમો
 માણસ છે. એ ઘનવાહનની સાથે મળી જઈને બાપડાને છેતરે છે,
 ઉંધે રસ્તે દોરી જાય છે. આપણું પણ હવે શું થશે તેની અભ્યારે તો
 કાંઈ ખબર પડતી નથી, કાંઈ વાત સમજમાં આવતી નથી. માટે અ-

૧ સંરક્ષણના ઉપાય માટે જુઓ ચાલુ પ્રસ્તાવ પ્રકરણુ < સું પ. ૧૭૪૩-૪૪.

ત્યારે તો ભલે તું ચાલ્યો જા. માત્ર તારે ખબરદારી રાખવી, સાવધ રહેવું, તારો અને અમારો યોગ વળી આગળ ઉપર ચઈ આવશે.”

શોક—“ જો મહારાજ સાહેબનો હુકમ !”

એ પ્રમાણે કહીને શોક ત્યાંથી વિદાય થયો.

મેં પણ અકલંક મુનિનાં વચનનો આદર કર્યો, સદાગમની તરફ પ્રેમ બતાવ્યો, થોડો થોડો મહામોહ અને પરિગ્રહ તરફ તિરસ્કાર બતાવ્યો, અગાઉ જે ભણ્યો હોતો તેને થોડું થોડું તાબું કર્યું, નવીન શાસ્ત્ર ભણવાને

અંગે આદર કર્યો, કેટલાંક જિનમંદિરો અને પ્રતિમાઓ નવાં કરાવ્યાં, કેટલીક યાત્રાઓ કરી, જ્ઞાત્રમહોત્સવો કર્યાં, પાત્રોને દાન આપ્યાં.

આ પ્રમાણે કેટલીક શુભ ક્રિયાઓ મેં કરી તે જોઈને અકલંક-મુનિને પોતાના મનમાં સંતોષ થયો કે હવે તેમણે મને ગુણવાન બનાવ્યો છે, મને ગુણભાજન કર્યો છે, રસ્તા ઉપર આણ્યો છે.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

મહાપરિગ્રહ.

કલંક મુનિના સદુપદેશથી કેટલોક બાહ્ય આચાર મેં (સંસારીજીવે ઘનવાહને) પાળ્યો અને તેને લઈને દાન યાત્રા મહોત્સવાદિ કાર્યો કર્યાં અને તે દ્વારા મુનિરાજને અતોષ આપવાને હું શક્તિમાન થયો. હવે તે વખતે એક તદ્દન નવીન ઘટના બની તે ખાસ સાંભળવા યોગ્ય છે. ભદ્રે અગૃહીતસંકેતા ! તું લક્ષ્ય રાખીને એ હકીકત સાંભળ:—

(સંસારીજીવ જે અત્યારે ઘનવાહનના નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલ છે તે તે ભવસંબંધી પોતાની જીવનચર્યા અગૃહીતસંકેતા અને પ્રજ્ઞાવિશાળા સાંભળે તેમ ભવપુરૂષની હાજરીમાં સદાગમ સમક્ષ કહે છે, તે વાત લક્ષ્યમાં રાખવી. સંસારીજીવ પોતાની વાર્તા આગળ ચલાવે છે:)

૧ એમ જણાય છે કે મોહરાયે આ વચનમાં શોકદ્વારા કેમ ગુણ સંદેશો મોકલ્યા છે.

અગ્રગામી સાગર અને માયા.

જહેન કૃપણતાનું તત્ત્વ સહગામીત્વ,

મહાપરિગ્રહની મદદે મોટો મોહ પરિવાર.

ચુક્રિતી મુનિ અકલંકને દૂર કરવાનું કાર્ય.

અકલંકમુનિના પરિચયથી મહામોહ અને પરિગ્રહના હાલ થયા હતા તે ઉપર જણાવ્યા. હવે એ પરિગ્રહને એક અહુલિકા. સાગર^૧ નામનો મિત્ર છે. એ મહામોહનો ખાસ અંગરક્ષક છે અને જાતે બહુ સમર્થ છે. પરિગ્રહજનન

નામના પોતાના મિત્રની જે દશા થઈ તેથી પોતાનાં હૃદયમાં દુઃખી થઈને એ મારી પાસે આવવા તૈયાર થયો. એને વિચાર થયો કે પોતાના મિત્રની સહાય કરવા આ અવસરે જવાની જરૂર છે. મારી પાસે આવ્યા અગાઉ એણે રાગકેસરિને પૂછ્યું. રાગકેસરિએ એને પરિગ્રહની મદદે જવા રજા આપી. જે વખતે સાગરે જવાની રજા માગી તે વખતે ત્યાં બહુલિકા^૨ હાજર હતી. તેણે તે વખતે પિતા રાગકેસરિને કહ્યું “પિતાજી! જ્યાં સાગર જાય ત્યાં મારે તો જરૂર જવું જ નોંધએ; કારણ કે આપશ્રીને એ તો ખાસ ખબર છે કે ભાઈ સાગર મારા વગર એક ક્ષણવાર પણ રહી શકતો નથી.”

બહુલિકાની એવી માગણી સાંભળી પિતા રાગકેસરિએ વિચાર કરીને જવાબ આપ્યો “દીકરી! એમ છે તો તું કૃપણતા. પણ સાથે જ. વળી એક ખીણ પણ વાત છે. આ કૃપણતા છે તે તો સાગરનું શરીર જ બની રહેલી છે, એનું જાણે એ જીવંત જ હોય તેવી છે. તો પછી તું સાગર સાથે જવાની છે તો પછી એ કૃપણતા પણ ભલે સાથે આવે. એથી સાગરને ઘણી ધીરજ રહેશે.”

૧ સાગર: લોભ. છઠ્ઠા પ્રસ્તાવનો ધનશેખર(સંસારજીવ)ને બહેકાવનારો વિખ્યાત પાત્ર. આ તે જ પાત્ર છે (જુઓ પ્ર. ૬ પ્ર. ૧ અને ૨.)

૨ બહુલિકા: માયા. પાંચમા પ્રસ્તાવની બહુલિકા સ્ત્રી પાત્ર. જુઓ પૃષ્ઠ ૧૧૪-૪૫.

૩ કૃપણતા: બખીલપણું. જ્યાં લોભ હોય ત્યાં એ સાથે જ હોય છે. કૃપણતાનું ખરૂં સ્થાન છઠ્ઠા પ્રસ્તાવમાં ઘટે, ત્રંચકર્તાએ કોઈ કારણસર એને આ પ્રસ્તાવમાં મૂકી છે.

આવી રીતે બહેન બહુલિકા અને કૃપણતા બેને સાથે મોકલવાની આજ્ઞા થઈ એટલે સાગર તો બહુ રાજી થઈ ગયો, પિતાને જવાબમાં માત્ર 'બહુ કૃપા કરી' એટલું જ કહ્યું અને સાગર પોતાની સાથે બહુલિકા અને કૃપણતાને લઈને મારી પાસે આવ્યો.

એ ત્રણેને મારી પાસે આવતાં જોઈને મહામોહ અને પરિગ્રહ બહુ રાજી થયા. તે જ વખતે કૃપણતા મને ભેટી પરિગ્રામો. પડી. એ જોવી મને ભેટી કે મારા મનમાં ઇચ્છા થઈ કે-અરે! આ મારી પાસે પૈસા છે તે તો નજરે દેખી શકાય તેવાં સુખનું કારણ છે, તેનાથી સુખ મેળવવાનાં સાધનો ખરીદ કરી શકાય છે, એકઠાં કરી શકાય છે, ભોગવી શકાય છે; એવા પૈસાનો પરલોકનાં સુખનાં સાધનો મેળવવાની ઇચ્છા વડે વ્યય કરી નાખવો એમાં તે ડહાપણ શું કહેવાય? પૈસાથી અહીંનાં સુખોનો લાભ લેવો કે પરલોકનાં સુખની કલ્પના કરી તે ખાતર તેનો વ્યય કરી નાખવો? આવી રીતે નજરે દેખાય તેવાં સુખસાધનો ત્યાગ કરી અદૃષ્ટ અને કલ્પનામાત્રમાં રહેલાં સાધનોમાં પૈસા ઉડાડી નાખવાનો હેતુ શા? પણ આ અકલંક મુનિ તો મને દરરોજ પ્રેરણા અને ઉત્સાહ આપ્યા કહે છે અને કહે છે કે 'ભાઈ ઘનવાહન! જો તારે ભાવસ્તવ કરવાનાં ઉત્સાહ હોય. ભવિષ્યમાં તારે તે માર્ગે પ્રગતિ કરવી હોય તો અત્યારે તું દ્રવ્યસ્તવ કરવામાં સારી રીતે આદર કર, તેના ઉપર તારું ચિત્ત લગાડ, તે માર્ગે પ્રવૃત્ત થા. ધીમે ધીમે તું ભાવસ્તવમાં' તે માર્ગે આગળ વધીશ.' આવાં આવાં ઉત્સાહનાં વચનો કહે છે તેથી તે રીતે દ્રવ્યસ્તવમાં મારા બહુ પૈસા ખરચાઈ જાય છે, વપરાઈ જાય છે, વેડકાઈ જાય છે. ત્યારે હવે મારે તે શું કરવું? આ તો મારે મોટી મુંઝવણ થઈ પડી. આવા આવા વિચાર હું કરતો હતો તે વખતે બહુલિકાએ મને આલિંગન કર્યું, મને ભેટી પડી.

જેવી બહુલિકા મને ભેટી તેવીજ મારામાં એક અત્યંત ખરાબ

૧ દ્રવ્યસ્તવ, ભાવસ્તવ: દ્રવ્યસ્તવમાં પૂલ આત્ર યાત્રા મહોત્સવાદિનો સમાવેશ થાય છે. તે ભાવસ્તવનું નિમિત્ત છે અને નિમિત્ત પૂરતી જ તેની ઉપયુક્તા છે. સંસારરસિયા છવો પ્રથમ દ્રવ્યસ્તવમાં પડે છે, પછી વિચારણાને પરિણામે ભાવસ્તવમાં નેડાય છે. ભાવસ્તવમાં અંતઃકરણની ઇચ્છાથી લાગ, આત્મ-ભાવમાં રમણતા, સમતા અને વિકારો પર અરુચિનો સમાવેશ થાય છે. દ્રવ્યસ્તવમાં ધનભ્યવ, દાન, દેવગુરુપૂજન, સદાચાર, તપ, મોક્ષઅદ્વેષ વિગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

કુબુદ્ધિ જાગૃત થઈ આવી. મેં વિચાર કર્યો કે આ અધમતાની વચનની રચના કરીને એમને વિહાર કરાવી દઉં, તો પછી આ પૈસાનો ધુમાડો થતો અટકી જાય. આવા તુચ્છ વિચાર અને નિર્ણયને પરિણામે હું અકલંકમુનિ પાસે આવ્યો અને બોલ્યો 'સાહેબ! આપ તો ખરેખર મારા ઉપર ઉપકાર કરવા માટે અહીં પધાર્યા છો. ખરેખર, આપશ્રીએ મારા ઉપર ઘણી કૃપા કરી, આપશ્રીનો બહુ આભાર થયો. સાહેબ! હવે માસકલ્પ' પૂરો થયો છે; તો મહાત્મા કેવિદ્યાચાર્ય (ગુરુ)નું આપના સંબંધમાં મન ઊંચું થઈ જશે અને એમને ઠપકો મળશે કે વિહારનો સમય થયો છતાં એમ આપશ્રીને વધારે રોકી રાખ્યા. તો સાહેબ! હવે આપશ્રી વિહાર કરો. આપે જે જે આદેશ કર્યા છે તે તે સર્વ હવે એમ કર્યા કરશું. આપશ્રીએ એ સંબંધમાં જરા પણ ચિંતા ન કરવી." તેનાં આવાં વચન સાંભળી મુનિ અકલંકે વિહાર કર્યો અને પોતે પોતાના ગુરૂપાસે સીધાંબ્યા.

પરિબ્રહ્માં આસક્તિ.

ચોરોનો અંદર અંદર જલ્પ.

છેવટે સદાગમ દૂરીકરણ.

અકલંકમુનિએ વિહાર કર્યો અને સાગરના ઉપદેશથી હું પરિબ્રહ્માં વધારે વધારે આસક્ત થયો અને ધર્મમાર્ગે જે થોડો થોડો પૈસાનો વ્યય હું કર્યો કરતો હતો તે પણ અટકાવી દીધો. ભાવસ્તવની વાત તો બાબુએ રહી ગઈ પણ દ્રવ્યસ્તવ પણ અટકી ગયું અને પરિબ્રહ્મની ધારણા સફળ થઈ તેમજ મહામોહની ઇચ્છા પૂરી થઈ.

ઉપર પ્રમાણે મારી સ્થિતિ થઈ અને મારામાં ફેરફાર થયો તે બરાબર જોઈને પરિબ્રહ્મ ઘણો રાજી થયો અને પોતાની મદદે અડીને

૧ માસકલ્પ: સાધુ ચોમાસામાં (વરસાદમાં) ચાર માસ અને શેષ કાલે એક માસથી વધારે સાધારણ રીતે એક સ્થાનકે રહેતા નથી. શારીરિક નબળાઈ અથવા મોટા ઉપકારના કારણે રહેવાની ગુરૂની આજ્ઞા થાય તો રહી શકાય પણ ધનવાહનની જ્ઞાનત રત્ન મંગાવવાની ન હોતી, પણ એમ તે બહાને મુનિ વિહાર કરાવવાની હતી. ભદ્રિક સાધુને બનાવી જવાની પ્રવૃત્તિ કવચિત્ દૃષ્ટિગોચ થાય છે તે ખેદનો વિષય છે. જ્યાં એકાંત સરળતા એકાંતે ત્યાં પણ મોહનાં અકમણો થાય તો પછી વિષમ સમુદ્ર તરવાના માર્ગે કેમ મળે? ક્યાંથી મળે? મારે મળે?

વખતે આવી પહોંચનાર સાગરમિત્રને કહેવા લાગ્યો “ અરે ભાઈ ! મારા મિત્ર ! પ્રેમી ! મારા તો દહાડા અહીં ગણાઈ ચૂક્યા હતા અને માફ આવી બન્યું હતું. હું તો લગભગ ખલાસ થઈ જવા આવ્યો હતો, તેમાં અરાખર ટાંકણે આવીને તેં મારો અચાવ કર્યો છે. અને ભાઈ ! તારાથી પણ વધારે સારી રીતે આ કૃપણતા બહેન પોતાના ભાઈ ઉપર (મારા ઉપર) વાતસહ્ય રાખનારી થઈ છે, એણે તો ખરેખર મને મરતાને જીવન આપ્યું છે, મને નવી હાંદળી આપી છે, મને ખરેખર અચાવી દીધો છે. અને સાથે આ બહુલિકા બહેન પણ મારે ઉપકાર કરનારી થઈ પડી છે, કારણ કે મારી ખરેખરી મુશ્કેલી તો પેલા મારા હાડવૈરી અકલંકે જાલી કરી હતી, તેને એ બહેને મારે યુક્તિ કરીને અહીંથી વિદાય કરી દીધો. ભાઈ ! નરોત્તમ ! તેં બહુ સાફ કર્યું ! વખતસર આવી પહોંચી તેં મહારાજ રાજેશ્વર (મહામોહ) તરફ ખરો ભક્તિભાવ બતાવ્યો અને માફ રક્ષણુ કર્યું.”

આવી ગીતે પરિગ્રહ પોતાના મનથી સાગર બહુલિકા અને કૃપણતાનો આભાર દર્શાવી રહ્યો હતો તે આખી વાર્તા સાંભળીને મહારાજ મહામોહ જે પાસેજ બેઠા હતા તે પરિગ્રહને ઉદ્દેશીને બોલ્યા “ વત્સ ! પરિગ્રહ ! તું તદ્દન સાચું જ બોલ્યો છે, તારી વાત તદ્દન વાજબી છે. આ છોકરો સાગર છે એ તો ખરેખર મારા જીવનરૂપ છે, મારા જીવનરમય છે, મારી સર્વ શક્તિ મેં એનામાં સ્થાપન કરી છે અને વસ્તુતઃ તે તેનામા અરાખર જમી ગઈ છે. મારા લશ્કરમાં એ છોકરો (સાગર) મારો ખરેખરો ભક્ત છે, બદલાની અપેક્ષા રાખ્યા વગર સાચી સેવા કરનારો છે, મારો સાચો પુત્ર છે, રાજ્યને યોગ્ય છે અને તારૂં રક્ષણુ કરવાને પૂરતો શક્તિમાન છે.”

એવી રીતે જ્યારે સાગરને મહામોહ મહારાજે પોતે જ ઉત્તેજન આપ્યું, ચઢાવ્યો, ત્યારે તે પણ મને વધારે વશ કરનારો થઈ પડ્યો અને સદાગમને સારી ગીતે હેરાન કરનાર નીવડ્યો. સાગરે મારા ઉપર જેમ જેમ પોતાનો દોર વધારવા માંડ્યો તેમ તેમ હું પણ આશા તૃણા અને ઇચ્છામાં વધતો ચાલ્યો અને સદાગમને દૂર કરતો ગયો. છેવટે જે જે કૃત્યો મેં અકલંકમુનિના સદુપદેશથી ઉપર જણાવ્યું તેમ શરૂ કર્યા હતાં તે સર્વ છોડી દીધાં અને આખરે હું અકલંકમુનિ અહીં પધાર્યાં તે પહેલાં જેવો હતો તેવો જ થઈ ગયો, સર્વ દ્રવ્યસ્તવમાં તદ્દન શિથિળ થઈ ગયો અને સંસારમાં રસિયો બની મહા પરિગ્રહમાં આસક્ત થઈ ગયો.

નિરર્થક કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ

સમજી હોય તે કદિ ન કરે.

કોવિદાચાર્યનો જ્ઞાનાનુભવ.

અકલંકમુનિ ખરેખર દયાના સાગર હતા, કૃપારસથી ભરપૂર હતા અને મારે માટે વારંવાર ચિંતા રાખ્યા કરતા હતા. તેઓશ્રીએ મારી ઉપર જણાવેલી હકીકત સાંભળી, જ્યારે તેઓશ્રીને જણાયું કે હું તો પરિવ્રહમાં આસક્ત થઈ ગયો છું અને દ્રવ્યસ્તવ પણ મૂકી બેઠો છું ત્યારે વળી ફરીવાર મારી પાસે આવીને મને ઠેકાણે લઈ આવવા તેઓ તૈયાર થઈ ગયા. તેઓશ્રીએ ગુરુમહારાજ કોવિદાચાર્યને પ્રણામ કર્યાં, મારા સંબંધી હકીકત કહી સંભળાવી અને મને ઉપ-
કૃપારસવાળા દેશ આપવાની ઇચ્છાનું પ્રયોજન જણાવી મારી પાસે
અ ક લં ક. આવવાની અનુજ્ઞા માગી. કોવિદાચાર્ય મહા વિચક્ષણ હતા, શાસ્ત્ર અને વ્યવહારમાં મહા કુશળ હતા અને અનુભવજ્ઞાનમાં એકા હતા. તેઓ અકલંકમુનિનાં દૃઢવમાં રહેલો સદ્-ભાવ સમજી ગયા, તેઓના શિષ્યના શુભ ઇરાદાની તેમને ખાતરી હતી અને વિશિષ્ટ જ્ઞાનાનુભવથી તે વખતે વર્તતી મારી સ્થિતિની પોતાના મગજમાં સ્પષ્ટતા હતી. શિષ્યની સદર વિજ્ઞાનના પ્રત્યુત્તરમાં તેઓશ્રીએ નીચે પ્રમાણે વિચારણા બતાવી. તે વખતે તેઓની (ગુરુ શિષ્યની) વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઈ:-

કોવિદાચાર્ય—“વત્સ અકલંક! આ તારો પ્રયત્ન તદ્દન નકામો છે. તું ત્યાં જવાની વાત છોડી દે, એમાં કાંઈ સાર જેવું નથી, એમાં કશો લાભ નથી. એનું કારણ એ છે કે એ ઘનવાહનની પાસે જ્યાં સુધી પેલા મહામોહ અને પરિવ્રહ છે ત્યાંસુધી એના ઉપર કાંઈ કામ થઈ શકે તેવું નથી અને એ પોતે પણ કર્મકુશળ થઈ શકે તેવું નથી. અત્યાર સુધી એ જ સ્થિતિ વર્તે છે અને તેથી તારો પ્રયત્ન તદ્દન ફેલે જવાનો છે. એવા નિશ્ચયનું કારણ એ છે કે એ બંને (મહામોહ અને પરિવ્રહ) તો ત્યાં અહો જમાવીને પડ્યા છે અને વળી પાછા તેઓની પાસે સાગર વિગેરે એક પછી એક આજ્યા કરશે, કારણ એ બંને મૂળનાયક છે અને પેલા સાગર વિગેરે અનેકના આશ્રયસ્થાન છે; એટલે એ આખા સશ્કરનું જોર વધ્યા જ કરશે. મતલબ એ છે કે જ્યાં સુધી પ્રાણી એ દુરાત્માઓને જ્વરા વર્તતો હોય છે ત્યાંસુધી એને ઉપદેશ પણ કેવો? અને ધર્મ પણ કેવો? અને એને સદાગમ સાથે મેળાપ પણ ક્યાંથી સંભવે? એવા પ્રાણીઓ તો મહામોહ અને તેના

પરિવારને વશ રહીને વધારે વધારે નીચા ઉતરતા જાય છે. એવા પ્રાણીએને દેશના આપવી એ તો બહેરાની આગળ જાપ કરવા જેવું છે,^૧ આંધળાની પાસે નાચવા જેવું છે, વંધ્ય (ઉખર^૨) ભૂમિમાં ખી વાવવા જેવું છે. જે બહેરો માણસ સાંભળે, આંધળો જુએ અથવા ઉખર ભૂમિમાં અનાજ ઉગે તો જ એવા પ્રાણીને આપેલ ધર્મદેશનાને કૃણ ભેસે.

“અને ભાઈ! કદાચ માનીએ કે તારા બહુ પ્રયાસથી એને બહુ થોડો સહેજસાજ લાભ થાય અથવા એના સંસ્કારમાં લાભ હાની. સહજ ફેર પડે તો તેવો લાભ બહુ જ થોડો તદ્દન ની ઉભવા. નહવે તેમજ અલ્પકાલીન સમજવો અને તારા જેવાને અભ્યાસ વિગેરેનું મોટું નુકસાન થાય એ ચોક્કસ સમજવું. વળી એક ખીજી પણ વાત છે: તું એને વારંવાર બોધ આપ્યા કર, જાગૃત કર્યા કર, પ્રેરણા કર્યા કર, પરંતુ જ્યાં સુધી પેલા મહામોહ અને પરિવ્રજ એની સમીપમાં પહ્ચાપાધર્યા રહ્યા છે ત્યાં સુધી એ તો ભાવનિદ્રામાં હોવા જ કરશે, એને ગમે તેટલો જગાડીશ પણ જાગશે જ નહિ. માટે વત્સ! એની પાસે જવાથી સર્કું. સમજી માણસો નુકસાન થાય તેવા કામમાં પડતા નથી, તેવો ધંધો કરતા નથી.”

અકલંક—“ભગવન્! આપશ્રીની વાત ધરાધર છે. ત્યારે સાહેબ! એ બાપડા ઘનવાહનનો પેલા મહા અનર્થના કરનારા હુન્ચ્યા-એથી છૂટકારો ક્યારે થશે?”

વિદ્યા અને નિરીહતા.

કોવિદાચાર્ય—“તારા જેવો પ્રાણી ચારિત્રરાજના સેનાપતિ (સમ્યગ્દર્શન)ને^૩ તો સારી રીતે જાણખે છે. એ સેનાપતિએ રાજરાજેશ્વર ચારિત્રધર્મની સાથે મળીને પોતાના વીર્યથી એક વિદ્યા^૪ નામની

૧ ‘જાયન’ વધારે યોગ્ય શબ્દ લાગત.

૨ વંધ્ય. ઉખર: જે જમીનમાં ખીજ વાવવાથી હળી શકે નહિ તેવી ભૂમિ.

૩ સમ્યગ્દર્શન: એના વર્ણન અને પરિચય માટે જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર. ૩૬.

૪ વિદ્યા: આની સાથે મોહરાજની યાત્રાવટિ અવિદ્યાને સરખાવો (મ૦ ઇ. પ્ર. ૯. પૃ. ૮૧૦ અને પ્ર. ૪. પ્ર. ૧૦ પૃ. ૮૩૮). મહામોહનું આણું સારી અવિદ્યામય છે. તેના વિરોધમાં આ વિદ્યા કન્યા આવી. એને ઉત્પન્ન કરનાર કોણ છે તે હર્ષ્યમાં રાખશે. ઉખર ઉખરનું જ્ઞાન (વિષય પ્રતિભાસ જ્ઞાન) એ કાંઈ વિદ્યા નથી, એને સમ્યગ્દર્શન અને ચારિત્રરાજ ઉત્પન્ન કરે ત્યારે જ એ સાચું જ્ઞાન થાય છે.

માનસિક કન્યા ઉત્પન્ન કરી છે. એ ઘણી મનોહર છે
વિદ્યા. બહુ રૂપાળી છે, વિશાળ આંખોવાળી છે અને આખા
 જગતને આનંદ ઉપજવનારી છે. વળી તે વસ્તુઓની
 અંદર રહેલા ઊંડા ભાવોને ઘરાઘર સમજનારી છે, આખા વિશ્વના
 બનાવોના હાર્દને જાણનારી છે અને પ્રત્યેક અવયવે સુંદર છે. એ
 કન્યા પોતાની વિશિષ્ટ ક્ષીલાથી આખી દુનિયામાં વિલાસ કરે છે. એના
 સંબંધમાં એક વાત ઘણી જ નવાઇ ઉપજાવે તેવી એ છે કે એનું લા-
 વણ્ય સંસારથી ઘણું આગળ વધેલું હોવાને કારણે સામાન્ય રીતે સ્ત્રી-
 સંબંધથી દૂર નાસી જનાર મહાત્મા મુનિઓને પણ એ કન્યા વલ્લભ
 છે, પ્રિય છે, ઇષ્ટ છે. એટલા માટે એ કન્યા સર્વ સંપત્તિઓનું મૂળ
 કહેવાય છે, સર્વ કલેશને કાપી નાખનારી કહેવાય છે અને અનંત આ-
 નંદ સમૂહને આપનારી કહેવાય છે. એકંદરે સર્વ સારી વસ્તુઓ અને
 ભાવોનું સ્થાન બની રહેલી એ કન્યા બહુ આકર્ષક અને પ્રેમપાત્ર છે.
 જ્યારે ઘનવાહન એ કન્યાને પરણુશે ત્યારે એનો મોહરાજના કંદમાંથી
 છૂટકારો થશે. એ કન્યા મોહરાજની તદ્દન વિરુદ્ધ છે, પોતાની શક્તિ
 ઉપર મદાર બાંધી ટટાર રહી શકે તેવી છે અને તેથી જ્યાં એ હોય
 છે ત્યાં ખીજનું (મોહનું) રહેવું થતું નથી, બન્ને એક સાથે એક સ્થા-
 નકે રહી શકતા નથી. જ્યાં વિદ્યા કન્યા આવી કે મહામોહને પોખાર
 જ ગણવા પડે છે.

“વળી એક ખીજ **નિરીહતા**^૧ નામની ભોળી કન્યા છે. એ ચારિ-
 ત્રરાજની દીકરી થાય છે, ઘણી સુંદર છે, મનને આ-
નિરીહતા. રામ આપે તેવી છે અને સર્વાંગસંપૂર્ણ છે. એ વિ-
 રતિ દેવીની^૨ કુક્ષીથી ઉત્પન્ન થયેલી છે, તેના ભાઇઓ
 એના ઉપર બહુ પૂજ્યભાવ રાખે છે ચારિત્રધર્મરાજના રાજ્યમાં
 તેનાં ખોટની છાંડી જેટલાં લાડ પાન અને માન છે અને એ સર્વને
 આનંદ આપનારી છે. સમ્યક્દર્શન સેનાપતિને એ ખાસ વહાલી છે,
 સદ્દેશના એના પર ચારે હાથ છે અને સ્વામિભક્ત સંતોષે એને ઉછે-
 રીને મોટી કહેલી છે. એ બાળા સ્વભાવથી જ ઘણી સુંદર છે, એની
 સર્વ ઇચ્છાઓ પૂરી થઇ ગઇ છે તેથી તે વસ્ત્ર ઘરેણાં કે માળા વિગે-
 રેથી જે શરીરશોભા થાય છે તેની કદિ ઇચ્છા પણ કરતી નથી, એને

૧ **નિરીહતા:** કોઇ વસ્તુની ઇચ્છા સ્પૃહા ન કરવી તે. એવી વૃત્તિ થાય
 એટલે ચરિત્રહનો નાશ થાય છે, એમાંથી જે નીકળી જાય છે.

૨ **વિરતિ:** ચારિત્રધર્મરાજની પત્ની (અ. ૪. પ્ર. ૩૪).

એવી વસ્તુઓ ભેગવવા કે ભોગવવા માટે મન જ થતું નથી. એ નિરીહતા કન્યાને સોનાથી લલચાવી શકાતી નથી, બૂદા બૂદા પ્રકારના ભોગોથી એને આકર્ષી શકાતી નથી અને ચિત્રવિચિત્ર પ્રકારનાં રત્નોના ઢગલા એને ખેંચાણુ કરી શકતા નથી. જ્યાં કોઈ વસ્તુ કે ચીજ, ભોગ કે ઉપભોગ તરફ વૃત્તિ જ ન રહી, પ્રેમ જ ન રહ્યો ત્યાં પછી એને આકર્ષણુ કરી લેવાનું કે એને લોભલાલચમાં પાડવાનું કારણુ જ ક્યાં રહ્યું? એ કન્યા સ્વર્ગ મૃત્યુ અને પાતાળમાં સર્વત્ર વંધ છે, નમસ્કાર યોગ્ય છે, એ મુનિઓને વહાલી હોઈ તેઓનાં મનને હરણુ કરનારી છે, એ દુઃખોનો નાશ કરનારી હોઈ તેને (દુઃખોને) દૂર ફેંકી દેનારી છે અને જાતે ઘણી નસીબદાર છે. આવી સારી સુંદર અને લાવણ્યરસથી ભરપૂર કન્યાને જ્યારે એ ઘનવાહન પરણુશે ત્યારે પેલો પરિચ્છેદ નાશ પામશે, 'વિલયભાવને પામી જશે, નકામા જેવો થઈ જશે. એનું કારણુ એ છે કે એ દુરાત્મા પરિચ્છેદને પેલી નિરીહતા કન્યા સાથે ઘણો વિરોધ છે; એ પોતાના મનથી તે કન્યાને પોતાની દુર્મન ગણે છે; તેથી જેવો એ દુરાત્મા પેલી કન્યાને નજરે જુએ છે કે તરત જ અત્યંત ભયભીત થઈને વિલય પામી જાય છે."

લક્ષકાળ પર વિચારણા.

કર્મપરિણામનો દાનાધિકાર.

ત્યાં પછી ગુરુનો હેતુભાવ.

અકલંકે આદરેલ નિરપેક્ષતા.

અકલંક—“ ભગવન! એ મહામોહ અને પરિચ્છેદને દૃષ્ટી નાખનાર એ યત્ને કન્યાઓનો યોગ ઘનવાહનને ક્યારે થશે? એમનું ઘનવાહન સાથે લગ્ન ક્યારે થશે?”

કેવિદાચાર્ય—“ વત્સ! ઘણું વખત ગયા પછી એની પ્રાપ્તિ ઘનવાહનને થશે અને જે વખતે એની પ્રાપ્તિ થશે તે જ વખતે જરૂર તેઓનાં લગ્ન થશે.”

અકલંક—“ જો આપસાહેબની આજ્ઞા હોય તો એ યત્ને કન્યાનો યોગ હું ઘનવાહનને કરાવી આપું.”

કેવિદાચાર્ય—“ ભાગ્યશાળી! એ કન્યાઓ પ્રાપ્ત કરાવવાનો તારા જેવાનો અભારે અધિકાર નથી. એનો હેતુ એ છે કે કર્મપરિણામ નામનો જે મહારાજ છે તેનો જ એ યત્ને કન્યાઓ આપવાનો અ-

૧ વિલય શબ્દ બહુ અર્થસૂચક છે. એ મરી નહિ જાય પણ જીવતે મુવા જેવો થઈ જશે એવો એમાં આંતર આશય છે.

ધિકાર છે, બીજા કોઈને એ બાબતમાં જરા પણ અધિકાર નથી, બીજા કોઈને એ બાબતમાં વચ્ચે આવવાની સત્તા નથી. એમાં બીજા માણસોનો અધિકાર કેટલો છે તે પણ સમજી લે: જ્યારે કર્મપરિણામ રાજા ઉપર જણાવ્યું તેમ કન્યાઓ આપવા તૈયાર થાય છે, તે કાર્યમાં ઉદ્યત થાય છે, તે વખતે તારા જેવા પણ હેતુભાવને પામે છે, કારણિક અને છે.

“માટે તારો અભારે એ કન્યાઓને મેળવી આપવાનો અધિકાર ન હોવાથી તું ખોટે માર્ગે પ્રયાસ કર નહિ. એ કર્મપરિણામ રાજા જ એ ભાગ્યશાળી સુખ આપનાર કન્યાઓ કોઈ વખતે ઘનવાહનને અપાવશે, પણ જ્યારે એને એમ લાગશે કે ઘનવાહન એ કન્યાઓને યોગ્ય થયો છે ત્યારે એ પ્રમાણે હકીકત બની આવશે. તું તો હવે એ બાબતમાં ચિંતા છોડી દે, જે વસ્તુ તારા હાથમાં નથી તે માટે આશ્રય દૂર કર અને તારા ભણવાગણવાના કામમાં તત્પર થઈ જા. એ પરિણામશૂન્ય નકામી પ્રવૃત્તિને તિલાંજલિ આપ.”

ગુરૂમહારાજનું વચન સ્વીકારીને અકલંકમુનિ મારા સંબંધી ચિંતા મૂકી દઈ પોતાના સ્વાધ્યાય અનુષ્ઠાનાદિ કાર્યમાં લાગી ગયા અને ત્યાર પછી તેઓશ્રીએ મારે માટે ચિંતા કરી નહિ, વિચાર પણ કર્યો નહિ અને કાંઈ પ્રયાસ પણ કર્યો નહિ.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

મહામોહનું મહાન આક્રમણ.

ખી દુનિયામાં માફે ભલું કરવાની એકાંત ઇચ્છાવાળા મારા બાળપણના એક ખરા સ્નેહી અને યુવાવસ્થાના સહચારી મુનિ અક્લંક મારા સંબંધમાં ચિંતા વગરના થઈ ગયા અને અહીં મારી ઉપર મહામોહ અને મહા પરિવ્રજનાં આક્રમણો વધતાં ચાલ્યાં. પછી તો તેઓએ એવી બાજી માંડી કે પોતાના એક એક પરિજનને બોલાવવા માંડ્યા, પોતાના સગાં અને સૈન્યના માણસોને મારા ઉપર અસર કરવા તોડાવવા માંડ્યા અને તે પ્રત્યેકે આવી મને અનેક પ્રકારની કદર્યના કરી. એ કદર્યનાઓમાં હું વધારે વધારે ઉતરતો ગયો, એમાં મારા કેવા હાલકવાલક થયા તે આખો વૃત્તાંત જાહેન અગૃહીતસંકેતા! સાંભળવા યોગ્ય છે તેથી બરાબર સાવધાન થઈ એ વાત સાંભળ.

મહામોહની ભયંકર અસર.

એના પ્રત્યેક સેનાનીનું કાર્ય.

ઘનવાહનપર પ્રત્યેકનો પ્રયોગ.

મહામોહે હવે પોતાની બાજી બરાબર માંડી, સારી રીતે વિસ્તારી અને મજબૂત બેઠી. એના એક નોકર કે પરિજન મારી પાસેથી જાય, તે જતો હોય ત્યાં વળી ખીજે આવે અને કેટલાક મારી બાજીએ રાહ જોઈને એસી રહે અને પોતાના વખતની નિરીક્ષા કરે. એમણે તો ભારે બાજી માંડી, ખરેખરી રમત જ માંડી અને સાફ મજલું નાટક જ ભજવવાનું કામ આદર્યું. એ પ્રત્યેકની તને કેટલી વાત કહું, કેટલો વખત લઈ? જો! હું તારી પાસે લાંબી લાંબી વાતો કહું છું તેથી તું મને

વાચાળ ન ગણી લેતી, મહામોહની બાજુ મંડાણી તે વખતે જે હકીકત બની તે હું તને ટુંકામાં જ કહી દઉં છું તે તું સાંભળીને સમજ લેજે. એ આખી વાર્તા તને કહેવા માટે પૂર્વની કંઈક વાર્તા તને યાદ આપવાની જરૂર છે. તને યાદ હશે કે પૂર્વે વિમર્શ પ્રકર્ષ રસનાની શોધ કરવા ગયા ત્યારે તેઓએ ચિત્તવૃત્તિ અટવી જોઈ હતી, એ અટવીમાં પ્રમત્તાતા નામની નદી હતી, એ નદીમાં વચ્ચે તદ્દિલસિત નામનો રેતીનો ઘેટ (બોક્લો) હતો, એ ઘેટમાં વચ્ચે એક ચિત્તવિક્ષેપ નામનો મંડપ બાંધવામાં આવેલો હતો, એ મંડપમાં લગભગ મધ્ય ભાગે એક તુષ્ણા નામની વેદિકા (પ્લાટફોર્મ) તૈયાર કરવામાં આવી હતી અને એ વેદિકા ઉપર વિપર્યાસ નામનું સિંહાસન મૂકવામાં આવ્યું હતું. એ વિપર્યાસ સિંહાસનપર મહામોહ રાજા બેઠા હતા અને અવિધા નામનું તેમનું શરીર હતું. આ સર્વ વાર્તા મામા વિમર્શ પોતાના ભાણેજ પ્રકર્ષને જણાવી હતી અને અગાઉ મેં તે તને વિસ્તારથી કહી સંભળાવી હતી^૧—તે સર્વ તને યાદ છે કે નહિ?

અગ્રહીતસંકેતાએ જવાબમાં જણાવ્યું કે તેને એ સર્વ વાતો બ-
રાબર યાદ છે. પછી તેણે વાર્તા આગળ ચલાવવા સંસારીજીવને કહ્યું.

સંસારીજીવે વાર્તા આગળ ચલાવતાં કહ્યું—જો જાહેન! એ પ્ર-
માણે હકીકત છે તો પછી વળી વધારે યાદ કરીશ તો તારા સ્મર-
ણમાં આવશે કે તે વખતે મામા વિમર્શ ભાણેજ પ્રકર્ષ પાસે વેદિકા
ઉપર બેઠેલા મિથ્યાદર્શન વિગેરે ખીજ અનેક સેનાની વિગેરેનું વર્ણન
કર્યું હતું, વળી તેની સેવા કરવાથી ખુશી રહેનારા ખીજ અનેક રા-
જાઓ વિગેરે મંડપમાં હતાં તેનું પણ વર્ણન કર્યું હતું. એ રાજાઓ
વિગેરે સર્વે પોતાનાં ભાઈભાંડું સ્ત્રી કુટુંબ પરિવાર અને નોકરચાકરને
લઈને દરેકે દરેક મારી પાસે આવી પહોંચ્યા; કારણ કે એ સર્વનો
નાયક મહામોહ તે વખતે મારી પાસે આવ્યો હતો. પરિણામે વાત
એ થઈ કે મહામોહ રાજાના પોતાના લશ્કરમાં તથા મદદનીશ રાજાઓને
સહાય કરનારા લશ્કરમાં કોઈ પણ એવું બાકી ન રહ્યું કે જેના વડે
મારી સેવના ન થઈ હોય—જેણે આવીને મારી ઉપર પોતાની અસર
ખતાવી ન હોય.

૧ એ સર્વ વર્ણન અસ્તાવ ૪ પ્રકરણ ૬ માં આવી ગયું. (જુઓ પૃ. ૮૦૨-
૧૧). એના વિગતવાર ખુલાસા તેજ પ્રસ્તાવના પ્રકરણ ૧૧ ની આખરે થઈ ગયા છે.

પ્રત્યેક લશ્કરીકૃત બાધા વિગરે.

મહામૂઢતા.

તે વખતે મહામૂઢતાએ^૧ મારા ઉપર એવી અસર કરી કે જેથી તે ભવમાં મારા જે ભાવો વર્તતા હતા, તે વખતે મારી જે પરિસ્થિતિ વર્તતી હતી, તેમાં મને બહુ આસક્ત બનાવી દીધો, ગાઢ મૂઢિત ક્યો અને અત્યંત લદ્દખદ ક્યો. તેવી ગાઢ આસક્તિને પરિણામે હું સન્માર્ગથી ચૂક્યો, દૂર થયો, તથા થયો.

મિથ્યાદર્શન.

એ મહારાજના સેનાપતિ મિથ્યાદર્શને^૨ મને સદાગમથી દૂર કર્યો, છેવટે સદાગમનો ત્યાગ કરાવ્યો, ત્યાર પછી મારી છુદ્ધિમાં મોટો ભ્રમ ઉત્પન્ન કર્યો અને તેમ કરીને તેણે મને અનેક પ્રકારની બાધા પીડા કરી.

કુદૃષ્ટિ.

એ સેનાપતિની મહારાણી કુદૃષ્ટિએ^૩ મારી પાસે અનેક ભયંકર પાપો ઘણી વાર કરાવ્યાં અને તેમાં તેણે ખૂબિયે એ કરી કે એ પાપો કરતી વખતે હું તેા આપો વખત એમ જ માનતો રહ્યો કે જાણે હું ખરો ધર્મ કરું છું. આવી રીતે મને સમજ ન પડે તેમ મારી પાસે અધોગતિનાં કારણો એ શ્રાવણીએ પ્રાપ્ત કરાવ્યાં.

રાગકેસરિ.

મહારાજના પાટવી રાગકેસરિએ^૪ શબ્દ રૂપ રસ ગંધ અને સ્પર્શના વિષયો જે જાતે કોઈ પાત્ર પ્રકારના સાર વગરના છે અને જેની સાધુ પુરૂષો વારંવાર અનેક આકારમાં જુદી જુદી રીતે નિંદા કરી રહ્યા છે તેના ઉપર મારા મનમાં પ્રીતિ ઉપજાવવાનું કામ કર્યું અને મારામાં માનસિક નિર્બંધતા દાખલ કરી.

૧ મહામૂઢતા: એ મહામોહ મહારાજની શોભાવ્યવતી ભાર્યા છે. (પ્ર. ૪ પ્ર. ૧૨).

૨ મિથ્યાદર્શન: મોહરાજનો સેનાપતિ (પ્ર. ૪ પ્ર. ૧૨).

૩ કુદૃષ્ટિ: સેનાપતિ મિથ્યાદર્શનના અર્થે આસન પર બેઠેલી તેની ભાર્યા. જુઓ સદર પૃષ્ઠ ૮૫૮.

૪ રાગકેસરિ: મહામોહનો યોરો પુત્ર. દ્વેષગર્ભેન્દ્ર નાનો પુત્ર. મૂઢતા એ રાગકેસરિની પત્ની છે અને અવિવેકિતા એ દ્વેષગર્ભેન્દ્રની પત્ની છે. (જુઓ પ્ર. ૪ પ્ર. ૧૩). ભાં એ ચારેનું વર્ણન છે.

મૂઠતા.

વળી મૂઠતા નામની એ રાગકેસરિની ભાર્યા મારી પાસે આવી ત્યારે તો હું એને તાબે થઈ ગયો, એને વશ પડી ગયો અને તેની અસરથી આ સંસાર દુષ્ટ છે એ પણ મારા જાણુવામાં ન આવી શક્યું, આ સંસારમાં કાંઈ અનિષ્ટ છે એવું માફે જ્ઞાન થઈ શકે તેની આસપાસ એ બાધએ તો પડદો પાડી દીધો.

દ્વેષગજેન્દ્ર.

અને વળી એ મહામોહ મહારાજના ધીજી કટાયા કુંવર દ્વેષગજેન્દ્રે તો મારી પાસે કારણુસર કે વિનાકારણુ જ્યાં ત્યાં અપ્રીતિ ઉત્પન્ન કરાવી, મોટો અટરાગ કરાવી દીધો અને ચારે તરફ સંતાપનો અગ્નિ સળગાવી દીધો અને મને તે અપ્રીતિ અને સંતાપમાં ગરકાવ કરી દીધો.

અવિવેકિતા.

વળી જ્યારે એ કટાયા કુમાર દ્વેષગજેન્દ્રની પત્ની અવિવેકિતા મારી પાસે આવી ત્યારે એણે તો ભારે અજબ વાત કરી: જ્યારે જ્યારે અમુક કાર્ય કરવા યોગ્ય છે કે નહિ તેની હું વિચારણા કરવા માંડું ત્યારે ત્યારે એવી નજીવી બાબતમાં તરદી ન લેવાનું એ મને વારંવાર કહેવા લાગી અને હું વિચારણા કરવા લાગી જઈ તો તેથી મને વારવા લાગી, અટકાવવા લાગી; એટલે કે તે મને કરવા યોગ્ય ન કરવા યોગ્ય બાબતનો વિવેક કરવા દેતી નહિ.

વિષયાભિલાષ.^૧

રાગકેસરિના મંત્રીએ ત્યાર પછી ત્યાં આવીને મને શબ્દમાં રસ લેતો કર્યો, રૂપમાં આસક્ત કર્યો, રસમાં લુબ્ધ કર્યો, ગંધમાં રસીઓ કર્યો અને સ્પર્શમાં રત કર્યો અને તેમ કરીને તેણે તો મને તદ્દન ચોતાને વશ કરી લીધો. એના તાબામાં પડીને હું ઈંદ્રિયોના વિષયમાં આસક્ત થયો.

ભોગતૃષ્ણા.^૨

જ્યારે વિષયાભિલાષે મને ઈંદ્રિયભોગમાં આસક્ત કર્યો ત્યારે તેની પત્ની ભોગતૃષ્ણાએ પોતાના પતિને ઇષ્ટ વિષયોમાં મને વધારે ફસાવ્યો;

૧ જીએ. પ્ર. ૪. પ્ર. ૧૭.

૨ જીએ. સદર પૃ. ૮૮૬.

જે જે વિષયો મને પ્રાપ્ત થયા તેમાં બહુ ગાઢ મૂર્છાવાળો મને બનાવ્યો અને ન પ્રાપ્ત થયા હોય તેને મેળવવાની આશા-તૃષ્ણા અને આકાંક્ષા મારામાં ઉત્પન્ન કરીને મને ખૂબ હેરાન કર્યો, વિષયોની પછવાડે તગડાવ્યો અને તેની પાછળ દોડાવ્યો.

હાસ.

ત્યાર પછી મુંદર ગંભીરતાનો મોટો દુર્મન હાસ^૧ મારી પાસે આવ્યો. એણે મારી પાસે આવતાં વિનાકારણુ મારી પાસે બહુ વખત હાસ્ય કરાવ્યું. મુખ ઉઘાડી ઉઘાડીને મોટેથી હંગમડા વગર મને હસાવ્યો.

રતિ.

ત્યાર પછી મકરધ્વજની પત્ની રતિ^૨ મારી પાસે આવી અને તેણે મને તે વખતે સ્ત્રીઓનાં શરીર સાથે રમાડ્યો. એ સ્ત્રીઓનાં શરીરો મુત્રથી આંતરણથી વરણીથી માંસથી મળથી અને એવી એવી બીજી અનેક દુગંધનીય વસ્તુઓથી ભરેલાં હતાં છતાં મારા વિવેકચક્ષુને એ બાદએ તદ્દન અંધ કરી દીધાં અને એવી નિર્માલ્ય વસ્તુઓને ચાનંદદાયક મનાવી મને તેમાં કસાવ્યો.

અરતિ.

વળી ત્યાર પછી અરતિબાઈ આવ્યા. એણે વળી એક પછી એક નવાં નવાં વૃદ્ધાં વૃદ્ધાં કારણે શોધી કાઢીને મારા મનને અનેક પ્રકારે ઉદ્વેગ પમાડ્યો. મારા સંતાપમાં ભારે વધારો કર્યો અને ચિત્તની સ્થિરતા તદ્દન આબુએ મુકાવી દીધી.

ભય.

ત્યાર પછી વળી ભય આવ્યો. તેણે વળી મારા મનમાં એવી જ ભીતિ ઉત્પન્ન કરી કે અરે ! હું હવે જરૂર મરી જઈશ અથવા તો અરેરે ! માફ આ રાજ્ય કોઈ હરાવ્યું કરી લેશે, મને ગાદીએથી ઉઠાડી મૂકશે, મારી રખડપટ્ટી થશે ! આવા આવા અનેક પ્રકારના ભયો ઉત્પન્ન કરીને ભયે મને હેરાન કર્યો, મારી પાસે નાટક કરાવ્યું.

૧ હાસ, અરતિ, શોક, ભય અને જુગુપ્સાના વર્ણન માટે જુઓ
પ્ર. ૪. પ્ર. ૧૫.

૨ આ રતિ કામદેવની સ્ત્રી છે, નોકપાયમાંની એક છે. એના વર્ણન માટે જુઓ
પ્ર. ૪. પ્ર. ૧૪ (૫૪ ૮૬૬).

શોક.

ત્યાર પછી શોક આવ્યો. કોઈ સગાએહીનાં મરણનું કારણ પ્રાપ્ત કરીને કે લડાઈ કે વ્યાપારમાં ધનના નાશ થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત કરીને શોકે મને અનેક પ્રકારની વિડંબના કરી. તે આવે ત્યારે મોહથી દુઃખ થાય, પણ સાચું જ્ઞાન થાય નહિ.

જુગુપ્સા.

ત્યાર પછી જુગુપ્સાઆઈ આવ્યા. એણે વળી પોતાના કામની જમાવટ એવી રીતે કરી કે જેમાં તેમાં મને દુગંછા આવવા લાગી. કાંઈ ગમે નહીં, ખરાબ જ લાગે, મારો આત્મા તત્ત્વમાર્ગથી તદ્દન દૂર જ રહે, અને એણે મારામાં સદસદ્વિવેકને અંગે એવી ખોટી માન્યતાઓ ઊભી કરી કે મારો આત્મા તદ્દન ઢંકાઈ ગયો, ડબાઈ ગયો, છૂપાઈ ગયો અને પરિણામે હું વિવેકી માણસોને હસવાનું સ્થાન થઈ પડ્યો.

કપાયો.

જ્ઠેન ! મેં તારી પાસે અગાઉ એ વૃદ્ધ મહામોહરાજનાં પુત્રો અને રાજકુમાર રાગકેસરિના આઠ પુત્રોનું વર્ણન કર્યું હતું અને તેની સાથે જ દ્વેષગર્જેદ્રના આઠ પુત્રોનું વર્ણન કર્યું હતું તે તને ધરાધર યાદ હશે. એ સોળે છોકરાઓ દાદાના ખોળામાં તોડાન કરતા તે વખતે તેં જોયા હતા. એ કપાય નામના સોળે છોકરાઓ પોતાના દાદા મહામોહને મારી સમીપ જોઈને જે ધમાલ કરવા મંડી ગયા અને જે ત્રાસો મને તેમણે આપ્યા તે જો કહેવા બેસું તો તેનો પાર આવે તેમ નથી.

જ્ઞાનસંવરણ.

ત્યાર પછી મહામોહ મહારાજની પાસે જ્ઞાનસંવરણ મિત્રરાજ આવ્યા. એમણે મને લગભગ જ્ઞાનના પ્રકાશથી તદ્દન રહિત બનાવી દીધો, જ્ઞાન વગરનો જાણે ભાવથી હોઈ તેવો કરી દીધો ! મારી વિચારણા યુક્તિ અને તર્ક વિગેરેની આસપાસ એ રાજાએ પડદા નાખી દીધા અને મારી મતિને ઘેરી લીધી.

૧ એ છોકરાઓના વર્ણન માટે જુઓ મ. ધ. પ્ર. ૧૬.

૨ જ્ઞાનસંવરણથી અંતરાય સુધીના મિત્રરાજાઓનાં વર્ણન માટે જુઓ મ. ધ. પ્ર. ૧૮.

દર્શનાવરણ.

વળી સાર પછી દર્શનાવરણ મિત્રરાજ મહામોહ પાસે આવ્યા અને તેમણે પોતાની મારા ઉપર અસર જમાવી. એણે મારી પાસે ધુરધુર અવાજ કરાવ્યા, મને ઉઘાડી દીધો, લાકડા જેવો તદ્દન મૂઠ અને ચેષ્ટા વગરનો બનાવી દીધો અને કોઈ પણ પ્રકારના દર્શનથી મને લગભગ તદ્દન વિમુખ કર્યો, દૂર કર્યો.

વેદનીય.

સાર પછી મહારાજને સહાય કરવા વેદનીય નામના મિત્રરાજ પધાર્યા. તેમણે કોઈ વખત મને શુભ આપીને ખૂબ આનંદમાં તર-બોળ કરી દીધો અને કોઈ વાર દુઃખ આપીને સંતાપથી ગાંડોવેલો બનાવી દીધો. મારી એક સરખી સ્થિતિ એમણે રહેવા ન દીધી પણ આનંદ અને સંતાપ વચ્ચે ઝોલાં ખવરાવ્યાં.

આયુષ્ય.

વળી આયુષ્ય મહારાજ પોતાના મિત્રરાજની મદદે આવ્યા. તેમણે પોતાની શક્તિના નેરથી મને બહુ લાંબા વખત સુધી ઘન-વાહન તરીકે ધારણ કરી રાખ્યો, મને એ નામે એ રૂપે ચાલુ રહેવા દીધો અને તે આખતમાં આખો વખત પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કર્યો.

નામ.

વળી નામ નામના મિત્રરાજે આવી મહામોહ મહારાજને મદદ કરવા મારા શરીર ઉપર પોતાની શક્તિ અનેક રીતે બતાવી અને અનેક રીતે મારા પર સારી ખરાબ ચિત્રામણા કરી, મને આજેખી નાખ્યો અને મારાં ચિત્રવિચિત્ર રૂપો કર્યાં.

ગોત્ર.

ગોત્રરાજે મને કોઈ વખત સારા ગોત્રવાળા તરીકે ઓળખાવ્યો, અને કોઈ વખત ખરાબ ગોત્રમાં પ્રસિદ્ધ કર્યો. નૂદી નૂદી દૃષ્ટિથી નૂદા નૂદા ગોત્રવાળા તરીકે મને તેણે જાહેર કર્યો.

અંતરાય.

લાભ, દાન, ભોજ, ઉપભોગ અને વીર્ય બાબતમાં અનેક પ્રકારની અગવરો ઊભી કરી અંતરાય મિત્રરાજે મારા સંબંધમાં કામ લીધું અને તેમ કરીને મહારાજ મહામોહ પાસે પોતાનું નામ જાહેર કર્યું અને પોતાનું ખરૂં પોત પ્રકાશી આપ્યું.

દુષ્ટાભિસન્ધિ.^૧

અને ત્યાર પછી રૌદ્રચિત્તનો ઉપરી દુષ્ટાભિસન્ધિ મારી પાસે આવ્યો. તેણે મારામાં અનેક પ્રકારનાં આર્ત રૌદ્ર ધ્યાનના પ્રસંગે ઉત્પન્ન કર્યાં, મને તદ્દન પાપી બનાવી દીધો અને મારી ચેષ્ટાઓ સર્વ પાપથી ભરપૂર કરી દીધી. એ રાજાએ તો મારા અંતરંગના હલ-હવાક કરી નાખ્યા.

વિગેરે.

તે વખતે મહામોહની પાસે બીજા પણુ મહારથી, વીરરથી અને મોટા મોટા સેનાનીઓ વારાફરતી આવવા લાગ્યા અને તે દરેકે પોત પોતાની શક્તિ મારી ઉપર પૂરેપૂરી અજમાવી. મને જેટલો બને તેટલો મોહરાજ સમીપ રહેવાનાં કાર્યમાં મશગુલ કર્યો. અકલંક મને છોડી ગયા હતા, મારા સંબંધમાં તે નિરાશ અને ઉદાસીન થયા હતા એ વાતની એ લોકોને બરાબર ખબર પડી ગઈ હતી, તેની બાતમી તે લોકોએ મેળવી હતી અને તેથી તેઓ તદ્દન નિર્ભય થઈ ગયા હતા. તેથી એ મારા હાડવૈરીઓએ મને અનેક પ્રકારના ત્રાસો આપ્યા, હેરાનગતિઓ કરી અને વિડંબનાઓ નીપજાવી.

મકરધ્વજની ખાસ બાધાઓ.

સદાગમન દૂર ગમન,

મહા તુચ્છ વર્તન.

હવે મને કદર્યના કરવા માટે એક વખત મકરધ્વજ^૨ મહામોહ મહારાજ પાસે આવી પહોંચ્યો. એ આવ્યો તે કાંઈ એકલો ન આવ્યો પણ પોતાની સાથે પોતાની ભાર્યા રતિને લેતો આવ્યો અને વળી રાગદેસરિ મહારાજના મંત્રી વિષયાભિલાષને તથા તેના પાંચ કુટુંબીઓ (છોકરાઓ-ઘંદ્રિયો) ને પણ સાથે તેડતો આવ્યો. એને જે કાર્ય સિદ્ધ કરવું હતું તેમાં એ સર્વની જરૂર હતી અને તેથી બધાને સાથે લઈને એ આવ્યો હતો અને પોતે પણ કેક બાંધી હાથમાં^૩ તીર-કામઠું લઈને અને શરીરપર બખ્તર પહેરીને આવ્યો હતો. જ્યારે મકરધ્વજ આવી રીતે મોટા પાયા ઉપર તૈયારી કરીને આવી પહોંચ્યો

૧ દુષ્ટાભિસન્ધિ. એ રૌદ્રચિત્તપુરનો રાજા છે. હિંસાનો પિતા થાય જુઓ પ્ર. ૩. પ્ર. ૨૧.

૨ એના વર્ણન માટે જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર. ૧૪.

૩ કામદેવતા તીર એટલે પુષ્પો સમજવાં. એ રૂપક સુપ્રસિદ્ધ છે.

ત્યારે તેને મળવાથી મહામોહમહારાજ બહુ તુષ્ટમાન થયા અને તે હકીકતથી મકરધ્વજને પોતાને પણ ઘણો આનંદ થયો. એ મકરધ્વજ જ્યારે મહામોહરાજને આવી મળ્યો ત્યારે મોહરાય ખરેખર મદમસ્ત થયેલા ગંધહરતી બની ગયો અને મને અનેક પ્રકારની બાધા પીડા કરનારો નીવડ્યો તે હવે તું ભેષ શકીશ.

એ મકરધ્વજે જેથી મારી ઉપર પોતાની અસર નીપજવવા જળ પાથરી કે હું તે વખતે શબ્દમાં લુબ્ધ થયો, રૂપ ભેવામાં આસક્ત થયો, રસનો સ્વાદ કરવામાં પ્રેમી થયો, સ્પર્શ કરવામાં આતુર બન્યો અને ગંધમાં આનંદ માનવા લાગ્યો. ટુંકામાં કહું તો જાણે હું એ પાંચ વિષયોમાં તદ્દન આંધળો જ બની ગયો અને તેના રસમાં વધારે વધારે હાંસ ઉતરવા લાગ્યો. તે વખતે મારો સહજોધ તો ક્યાંતો ક્યાં ફર નાસી ગયો.

એ રીતે મકરધ્વજે મારી ઉપર પોતાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપન કરવા માંહ્યું. અને પાંચામે વિષય રૂપ અપવિત્ર પદાર્થોના કીચડમાં હું રગદોળાવા લાગ્યો. જેમ એક દુષ્કર (ભુંડ) કચરાથી અને તુચ્છ વસ્તુથી ભરેલા ખાણમાં આગોટે, આનંદ કરે કે ગેલ કરે તેમ સર્વ પ્રકારની લાજ સરમ મારી દૃષ્ટને હું રાત્રિદિવસ વિષયોમાં રમવા લાગ્યો અને મારી જાતને તેમાં તરબોળ કરી દીધી. મેં અનેક પ્રકારના ભોગો અનેક વાર ભોગવ્યા. એમાં મેં રસ આનંદ માન્યો, છતાં ઘણું વખતે પણ મને સંતોષ વળ્યો નહિ, તૃપ્તિ થઈ નહિ, નિરાંત વળી નહિ. વાંદરાને ગમે તેટલું ધી પીવરાવવામાં આવે તેથી શું તે જરા પણ જાણે થાય? મારે એવું બન્યું કે હું જેમ જેમ ભોગો ભોગવતો જઈ તેમ તેમ મારી ભોગતૃષ્ણા વધતી જાય, મને ભોગો ભોગવવાની વૃત્તિ ઇચ્છા અને હાંસ વધારે વધારે થતી જાય. વડવાનજ અગ્નિમાં જેમ જેમ વધારે પાણી નાખવામાં આવે તેમ તેમ આગના વધારે વધારે મોટા ભડકા ઊડે છે. એ વખતે ચંદ્રકિરણ જેવા અલંકના ઉપદેશોની આસપાસ મહામોહમહારાજનાં વાદળાં ફરી વળ્યાં અને તેને પરિણામે હું એ સર્વને વિસરી ગયો, મારી આદશક્તિમાંથી એ ફર થઈ ગયા અને માંડે તે તરફ જરા પણ ધ્યાન જ રહ્યું નહિ.

૧ વાંદરાને ગમે તેટલું ધી પાવામાં આવે પણ તેથી તે પુષ્ટ થતો નથી.

૨ વડવાનજ: દરિયાનો અગ્નિ. એ જળથી ઓલવાતો ખુડાતો નથી, એમાં જળ વધારે નાખે તેમ ગ્યાસલેટની જેમ તે વધે છે. તેમજ ભોગો ભોગવવાથી શાંત થતા નથી, હલકા એની ઇચ્છા વધારે છે-આ સાશ્વત નિયમ છે.

આવી રીતે હું અકલંકના ઉપદેશને વીસરી ગયો, વિષયમાં વધારે વધારે ઊંડો ઉતરતો ગયો અને મકરધ્વજના તાબામાં જતો ગયો એટલે સદાગમ મહાશયે જોઈ લીધું કે અત્યારે ભાઈશ્રી એના ભાવ-શત્રુઓના હાથમાં રમકડાં થઈ પડ્યાં છે અને એવે વખતે પોતાનો અવસર જરા પણ નથી, પોતાને માટે એ સંજોગોનાં જરા પણ સ્થાન નથી—આવી વિચારણાને પરિણામે એ પોતે દૂર જઈને બેઠા,—મારાથી આઘા ખસી ગયા.

આવા વિચિત્ર સંયોગોમાં અને અનર્થકારી ઘટનાના પ્રસંગોમાં પણ મારો અંતરંગ મિત્ર પુણ્યોદય મારી સર્વે વાંછાઓ જરૂરીઆતો અને હોંસો પૂરી પાડતો હતો, હું જે ઇચ્છું તે હાજર કરી દેતો હતો, પણ હું એટલો બધો પરાધીન થઈ ગયો હતો અને મૂઠ બની ગયો હતો કે એ મારા સાચા મિત્રની કિમત તે વખતે હું જરા પણ આંકતો નહિ, તેને પીછાનતો પણ નહિ અને તેને યાદ પણ કરતો નહિ.

મેં તો બસ એક જ વાત ઉપર ધ્યાન આપ્યું: મારા અંત:પુરમાં આખો વખત રહેવા લાગ્યો, સ્ત્રીઓ સાથે મનમાન્યા આનંદ કરવા લાગ્યો, વિલાસબળમાં પડવા લાગ્યો અને સ્ત્રીસંબંધમાં સુખ માનવા લાગ્યો; તે એટલે સુધી કે મારા રાજ્યતું સર્વે કાર્ય મેં છોડી દીધું, મારો રાજધર્મ વિસરી ગયો અને માત્ર વિષયસેવનાની ઝંખના ચિંતા અને વિચારણા કરવા લાગ્યો. મારા અંત:પુરની સ્ત્રીઓ સાથે જ વિષય સેવવાથી વાત અટકી નહિ, મારી ભોગતૃષ્ણા તો આકાશની જેમ વધવા લાગી, એટલે પછી મેં મર્યાદા છોડી, હદ મૂકી અને હું આગળ વધ્યો; મારા નગરમાં સારા રૂપવાળી કોઈ પણ સ્ત્રી છે એમ મને ખબર પડે કે કોઈ જણાવે એટલે એને મેં તો પકડવા માંડી, ફસાવવા માંડી, હેરાન કરવા માંડી, એના ઘણી પાસેથી બળાતકારે ખુંચવી લેવા માંડી. એમાં એ સ્ત્રી કુળવાન છે કે અધમ છે, યોગ્ય છે કે અયોગ્ય છે, કે એવી બીજી કોઈ પણ બાબતનો વિચાર ન કર્યો. ગોરી ચામડી અને બહારથી રૂપાળું લાગતું શરીર જોઈ હું તેના ઉપર બળાતકાર કરવા લાગ્યો અને નીચ આચરણ ચલાવવા લાગ્યો. એમ કરવામાં મહા પાપ થાય છે એ વાત મારા ખ્યાલમાં પણ ન આવી, મારા કુળને એવી વાત છાજતી નથી એવો મને વિચાર સરખો પણ ન આવ્યો અને મારો રાજધર્મ મને શું શીખવે છે તેનો ખ્યાલ પણ ન રહ્યો. મારા મંત્રીઓ એ બાબતમાં મને વારે કે અટકાવે તેની પણ મેં કાંઈ ગણના કરી નહિ.

આખા રાજ્યમાં અસંતોષ.
રાજ્યભ્રષ્ટ ધનવાહન.
નીરદવાહનને રાજ્યપ્રાપ્તિ.

પાપની હવે પરિસીમા થતી ચાલી, ઉદ્ધતાઈની પરાકાષ્ટા થઈ, નીચતાની હદ આવી ગઈ, પણ મેં તે કોઈની વાત સાંભળી નહિ, કોઈની સલાહ માની નહિ, કોઈના કહેવા પ્રમાણે રરતો લીધો નહિ. આવી વિચિત્ર પરિસ્થિતિ કેટલો વખત ચાલે? મારા અતિ અધમ વર્તનને લોકો ક્યાં સુધી સાંખે? પોતાની વહુદીકરીની લાજ કોને વહાલી ન હોય? પરિણામે મારા એવા વર્તનથી મારા સર્વ લશ્કરીઓ મારાથી વિરૂદ્ધ થઈ ગયા, આખું નગર ઉદ્વેગમાં પડી ગયું અને ખૂદ મારા સંબંધીઓ પણ એવા પ્રકારના મારા અધમ વર્તન અને ચેષ્ટાથી શરમાઈ ગયા, લાજ ગયા અને માંડે પાયદળ લશ્કર પણ મારી નિંદા કરવા લાગ્યું, કારણ કે ગુણો સર્વ જગ્યોએ પૂજ્ય છે, એમાં સગ-પણુ કે સંબંધ જરા પણ કારણભૂત થઈ શકતાં નથી.

આવી રીતે પ્રબંધમાં એટલી વધતી ચાલી, લશ્કર મારી વિરૂદ્ધ થઈ ગયું, મંત્રીમંડળ મ્હાન થયું અને ખૂદ મારાં નીચતાની સગાંસંબંધીઓ પણ મારાથી લજવાઈ ગયાં એટલે હદ પર. આખ. રાજ્યમાં ખરી રીતે માંડે કોઈ રહ્યું નહિ. કોંકામાં મારી આટલી બધી નિંદા થતી હતી એ હકીકતની મને ખબર પડી હતી છતાં મહામોહને વરા રહીને હું તો મારાં અધમ કાર્યોમાંથી જરા પણ પાછો હજ્યો નહિ, મારામાં જરા પણ ફેર પડ્યો નહિ, કોઈ પ્રકારની સુધારણા થઈ નહિ. છેવટે અત્યંત નીચ કુળની હલકા વર્ણની સ્ત્રીઓને મેં મારા અંતઃપુરમાં દાખલ કરી, જે સ્ત્રીઓની પાસે જવું પણ યોગ્ય ન ગણાય તેવીને પણ મેં મારા અંતઃપુરમાં દાખલ કરી અને એવી રીતે હું મારી નીચતામાં વધતો ચાલ્યો.

મારે એક નીરદવાહન નામનો નાનો ભાઈ હતો. એ જાતે ઘણો શરમાળ હતો, અત્યંત વિનયવાળો હતો, બહુ સુંદર આ અ ૩ પ્રકૃતિવાળો હતો, લોકોમાં સારી પ્રખ્યાતિવાળો રાજ્યભ્રષ્ટ. હતો અને અતિ સુંદર પુરુષાર્થ કરનાર મહા ઉદ્યોગી હતો. મારા અતિ અધમ વર્તનથી કંટાળી ગયેલા મારા સામંતો નગરવાસીઓ મંત્રીઓ અને સેનાપતિ સર્વ એકઠા થયા, તેમણે વિચાર કર્યો, સર્વે એકમત થયા અને પછી એકાંતમાં

મારા ઉક્ત બંધુ નીરદવાહનને મળ્યાં અને તેને જણાવ્યું કે “મુર-
ખીશ્રી! આપનો ભાઈ રાજા ઘનવાહન અતિ તુચ્છ સ્ત્રીઓમાં રખડવા
લાગ્યો છે, પરત્ત્રીમાં આસક્ત થઈ ગયો છે, એણે સર્વ માન કે મર્યાદા
મૂકી દીધી છે, એની યુક્તિ ખૂબેર મારી ગઈ છે, અને એણે આપના
અતિ કોંચા કુળને મહા દૂષણ લગાડ્યું છે; એ ખરેખરો કુળખં-
પણુ છે, અત્યારે એ શ્વાન જેવો થઈ ગયો છે, જ્યાં ત્યાં મહોદું નાખે
છે અને આવા મહાન રાજ્ય સિંહાસનને જરા પણ લાયક રહ્યો નથી;
એ તો રાજ્યને ખરી રીતે ખોઈ ખેડો છે, એણે પોતાના વંશનેને હલકા
પાડ્યા છે, માટે હવે એના વિનાશના સંબંધમાં વધારે વખત બેદર-
કાર રહેવું એ અમને કે આપણને જરા પણ ઘટતું નથી. એ તો
અત્યારે વિનાશના કાંઠા ઉપર આવી ગયો છે, તદ્દન ખલાસ થઈ
જવા આવ્યો છે અને આખરે જરૂર નાશ પામવાનો છે. વાત એમ
છે કે આવી એની અધમતાની અને નીચતાની હકીકત આબ્દુબાબુના
દુશ્મન રાજાઓને જણાય નહિ ત્યાંસુધીમાં આપશ્રીએ રાજા થઈ
જવું યોગ્ય છે. જો આપ એમ કરવામાં આનાદાની કે આગ્રહ કરશો
તો એ તમારો ભાઈ પણ નહિ રહે, રાજ્ય પણ નહિ રહે, આ સંપ-
ત્તિઓ પણ નહિ રહે, અમે પણ નહિ રહીએ, આખરૂ પણ નહિ રહે
અને આ નગર પણ નહિ રહે. તમને રાજ્યની ઇચ્છા કે ઇલા નથી,
તમે રાજ્યના ભોગી નથી, એ અમે જાણીએ છીએ પણ અત્યારે
પ્રજા સાથેનો રાજ્યધર્મ વિચારી વખતને યોગ્ય કાર્ય કરો.”

સામંત લોકો અને મંત્રીઓ આવી રીતે યુક્તિપૂર્વક બોલ્યા, ઉપરની
મતલબની વાત તેઓએ કરી અને મારા વર્તનના સંબંધમાં તેઓ
એ અંદર અંદર પણ ઘણી વાતો કરી, ચર્ચા કરી અને એ વાતો પર
વિવેચનો થયાં. મારા ભાઈ નીરદવાહન પણ તેઓની ચેષ્ટા જોઈ લીધી
અને તે સંબંધી વિચાર કરવા લાગ્યો.

તે વખતે મારો મિત્ર પુણ્યોદય જે મારા અતિ અધમ વર્તનથી
કેટલાક વખતથી પાતળો થયા કરતો હતો, તેને
પુણ્યોદય ઘણી ગઈ.
પોતાના મનમાં ઘણો ઉદ્વેગ થયો, મારી નીચતા
વધતી જતી જોઈ અને હું જરા પણ રસ્તે આવતો
નથી એવી મારી સ્થિતિ જોઈ એ આખરે પૂરો કંટાળ્યો અને મને ઓ-
ડીને ચાલ્યો ગયો. આવી રીતે પુણ્યમિત્રથી પરવાયો અને વળી મારું
પાપ ઘણું વધતું ચાલ્યું, મારા ભાવશત્રુઓ (મહામોહનાં સગાઓ
નોકરો અને મિત્રો) વધારે વધારે ભેરમાં આવતા ગયા અને પરિણામે

કર્મની સ્થિતિ વધારે લાંબી થઈ. આ સર્વ કારણોને લઈને લોકોએ જે વિગ્રહિ નીરદવાહનને કરી તે ઘણી ચર્ચા થયા પછી તેને ગળે ઉતરી અને તેણે પણ એ વાતમાં પોતાની વિચારપૂર્વકની સંમતિ પ્રજ્ઞના સુખની ખાતર આપી.

કેદખાનામાં ધનવાહન,
દુઃખો ખમતો ધનવાહન,
સાતમી નરકે ધનવાહન.

નીરદવાહનની સંમતિની વાત જ આક્રી હતી. જેવું એણે માથું ધૂણુવ્યું કે માફ આવી બન્યું, મારા આર વાગી માફ કોઈ નહિ. ગયા. મારા દહાડા ગણાઈ ગયા. તે જ વખતે લોકો બહુ મારા ખરેખરા પાકા દુશ્મનો હોય તેમ મને શોધવા દોઢ્યા. હું તો તે વખતે દારૂ પીતો મદિરામસ્ત થઈ ગયો હતો. લોકોએ એની સ્થિતિમાં મને પકડ્યો, બાંધ્યો અને ખેંચ્યો. જ્યારે મને ખેંચ્યો ત્યારે મારી શી સ્થિતિ છે એનો મને જરા ખ્યાલ આવ્યો, મેં આબુનાબુ મદદ માટે નજર નાખી, પણ મારી આસપાસના માગ નોકરવગ કે સગાસંબંધીમાંથી કોઈએ ‘ચરે રહેવા દો’ એટલા શબ્દો પણ કહ્યા નહિ, સર્વે મારાથી વિપરીત થઈને બેઠા, સર્વે મારા પ્રતિપક્ષી હોય તેવા દેખાવા લાગ્યા અને સર્વે મારાથી પરં-ક-મુખ થઈ ગયા.

લોકો તો બહુ નરકના પરમાધામીઓ હોય તેમ મારો તિર-સ્કાર કરવા લાગ્યા. તેઓએ મને સખત બંધને બાંધ્યો અને પછી મારા મંત્રીઓ સગાઓ અને સેનાપતિ વિગેરે સર્વે સાથે મળીને મને મહાભયંકર કાર-ગ્રહમાં નાખ્યો. મારા ભાઈ નીરદવાહનને તેઓએ સર્વે સાથે મળીને ગાદીએ બેસાડ્યો અને તે વખતે તેઓએ મોટા મોટા હર્ષના અવાજ કર્યા, તેઓ સાથે મળીને હર્ષમાં ખૂબ નાચ્યા અને મનથી ખરેખરા રાજી થયા. પોતાના માણ અધમ સ્વામીના નાશથી લોકો અને લશ્કરીઓ ઘણા રાજી થયા, નવા સ્વામીના ગુણોથી ઘણા તુષ્ટમાન થયા અને તે આનંદના પ્રસંગને યોગ્ય સર્વ પ્રકારના આનંદના ઉભરા કાઢવા લાગ્યા, હર્ષનો પ્રભાવ ખતાવવા લાગ્યા, પ્રેમની ઉર્મિઓ ઉછાળવા લાગ્યા, આનંદરસને રેડવા લાગ્યા અને બહુ શું શું કરી નાખીએ એમ અંતરથી ખતાવવા લાગ્યા.

જે કેદખાનામાં મને નાખવામાં આવ્યો હતો તે મુત્ર વિજ્ઞાન
કચરો અને આંતરડા વિગેરે અતિ તુચ્છ પદાર્થોની
શારીરિક દુર્ગંધથી ભરેલું હતું, માતાના ગર્ભ જેવું ચારે બાજુથી
સંતાપ. સંકડામણુવાળું હતું અને ચીકાશથી એટલું તો ખ-
રાખ હતું કે જ્યાં બેસીએ ત્યાંથી ધસી પડાય. એ
કેદખાનામાં પછા પછી મારે માથે થવામાં બાકી રહી નહિ: મને
તદન ભૂખનાં સાંસા પડવા માંડ્યા, મારા શરીરે બેડીઓ ઠોકવામાં
આવી, મને અનેક પ્રકારના પરાભવો કરવામાં આવ્યા, મારા આગલાં
દુષ્ટ વર્તનો યાદ કરીને નાના નાના છોકરાઓ પણ મને તાડના કરવા
લાગ્યા. જે પ્રાણી એક વખત સુખશય્યામાં પોઢતો, સ્ત્રીઓમાં
વિલાસ કરતો, સુગંધીમાં રાયતો અને બત્રીશ શાક અને તેત્રીશ
ભોજન આરોગતો તેના અભારે આવા હાલ થયા ! ભૂખ, પરાભવ,
તાડના અને કારાગૃહમાં વાસ એમાં કાંઈ બાકી ન રહ્યું. આવી ભય-
કર પીડાના સ્થાનમાં વળી મારા સંબંધીઓ આવી મારો તિરસ્કાર
કરે, મેં તેઓ તરફ ચલાવેલાં વર્તનો માટે મહેણું આપે અને મારો
પ્રીટકાર કરે. મને આવી રીતે શારીરિક સંતાપ એક નારકીને નર-
કમાં થાય તેટલો એ કેદખાનામાં થયો.

આ તો શારીરિક સંતાપની વાત કરી. હવે મારા મનને કેટલી
વ્યથા થઈ તેનું જે તારી પાસે વર્ણન કરવા બેસું
માનસિક તે પાર આવે તેમ નથી. એમાં તો મારાં દુઃખનો
સંતાપ. પાર રહ્યો નથી. જે સાંભળ:—

મારા મનમાં વારંવાર એમ થતું હતું કે અરે ! આવડું મોટું માંડે
રાજ્ય અને મારી આટલી બધી સંપત્તિને શું હું જીવતાં બીજે ભોગવે ?
અરે ! શું મારા જીવતાં તેઓ મારા આવા હાલ કરે અને મારો માલ
પચાવી પાડે ? આવી રીતે શોકની રયામ છાયા મારા મન ઉપર
પડતી હતી.

અરે ! માંડે શરીર સુખમાં લાલનપાલન પામેલું છે, સુખમાં
ઉછરેલું છે, અને સુખમાં ટેવાયલું છે તેના શું આવા હાલહવાલ
થાય ? અને આવા પાળેલા પોષેલા દેહને શું આટલા બધા માણસો
આવી રીતે ત્રાસ આપે ? હેરાન કરે ? આ તે કેવી વાત ! આવી
રીતે અસ્તિ મને માનસિક કદર્યના કર્યા કરતી હતી.

અરે આ લોકો મારાં પોતાનાં સોનાને અને રત્નોને લઈ જાય છે !
ચોરી જાય છે ! એ મારી મત્તા છે, તેઓનો એના ઉપર અધિકાર

નથી. અરે હું મરી ગયો ! મરી ગયો ! આવી રીતે ધનની મૂર્છાથી હું પીડા પામતો હતો, મનમાં ત્રાસ પામ્યા કરતો હતો.

એવી રીતે નારકી જેવા એ કેદખાનામાં મારાં પાપકર્મથી ઘણો વખત રહ્યો અને શારીરિક અને માનસિક વ્યથાઓ છતાંન સમજ્યા. પાર વગરની ભોગવી. આટલું છતાં જીવન અગૃહીત-સંકેતા ! તને એક મુદ્દાની વાત કહી દઉં. હું એટલો લાંબો વખત કેદખાનામાં રહ્યો અને ત્યાં મેં અનેક પીડાઓ સહી તે સર્વ વાત મહામોહ મહારાજ અને તેમાં પરિવારના દોષથી ખમી હતી છતાં મને સંસાર ઉપરથી જરા પણ રાગ ઘટ્યો નહિ, મને સંસારનો કંટાળો આવ્યો નહિ, મારી સંસારપરથી વાસના ઉડી નહિ, મેં તો કેદખાનામાં એટલા એટલા પણ ખીજાઓ ઉપર દ્રોહ કર્યો, મનમાં અનેક પ્રકારનાં શૈદ્ર ધ્યાનો ધ્યાયાં, વૈરની વિચારણાઓ કરી, બદલા લેવાના તુચ્છ માર્ગોની કલ્પનાસૃષ્ટિઓ બાંધી.

આખરે મને મજેલી તે ભવ સંબંધી ગોળી પૂરી થઈ જવા આવી, છૂલું થઈ જવા આવી અને મારી ભવિતવ્યતા સ્ત્રીનો આદેશ થયો; એટલે હું પાપિષ્ઠનિવાસના સાતમે પારે ગયો અને ત્યાં મારી સ્ત્રી ભવિતવ્યતાના પ્રભાવથી હું પાપિષ્ઠ(નારક)નું રૂપ બનાવીને રહ્યો.

*

*

પ્રકરણ ૧૬ મું.

રખડપોટો.

રી પત્ની ભવિતવ્યતાએ મને પાપિષ્ઠવાસ નગરીના સાતમા પાડામાં મૂક્યો. એ અતિ અધમ પાડાના તુચ્છ^૧ ઘરમાં મારા શરીરે અનેક કાંટાઓ ભોંક્યા, મને ભારે ત્રાસ થયો, હું બહુ હેરાનગતિ પામ્યો. ત્યાં હું તેત્રીશ સાગરોપમ^૨ કાળ એક દડાની માફક ફંગોળાયો, દબડાયો, ધકેલાયો. ત્યાં હું જ્યાં ત્યાં રખડો અને પારાવાર દુઃખ પમ્યો.

* * * *

અનેક રૂપો અને ત્રાસો.

પંચાક્ષ પશુ સંસ્થાને.

અને પાપિષ્ઠવાસે.

માછલો.

એટલો મોટો કાળ મહા દુઃખમાં મેં પસાર કર્યા પછી મારી પત્ની ભવિતવ્યતાએ મને વળી એક નવી ગોળી આપી જેના ભેરથી હું પંચાક્ષપશુસંસ્થાનમાં માછલો થયો.

* * * *

વાધ.

વળી પાછી ભવિતવ્યતા મને અત્રિષ્ઠાન નામના^૧ તુચ્છ ઘરે (પાપિષ્ઠવાસનાં સાતમા પાડામાં) ફરીવાર લઈ ગઈ અને ત્યાંથી વળી

૧ સાતમી નારકીમાં પાંચ નરકવાસા છે તેમાં ચાર દિશાએ ચાર અને એક મધ્યમાં છે. એ મધ્ય નરકવાસાનું નામ અત્રિષ્ઠાન છે. ત્યાં તેત્રીશ સાગરોપમની સ્થિતિ છે.

૨ સાગરોપમઃ જુઓ પ્ર. ૨. પ્ર. ૨ માં આવેલી કાળ સંબંધી નોટ.

પાછો મને તે પંચાક્ષપશુસંસ્થાનમાં લઈ આવી અને ત્યાં મને વાઘનું રૂપ અપાવ્યું.

* * * *

બિલાડો.

ત્યાર પછી ભવિતવ્યતા મને પાપિષ્ઠવાસના ચોથા પાડામાં લઈ ગઈ અને ત્યાં મારી પાસે ભયંકર યાતનાઓ સહન કરાવી અને વળી પાછી ત્યાંથી મને પંચાક્ષપશુસંસ્થાનમાં લઈ આવી અને ત્યાં મારી પાસે બિલાડાનો આકાર ધારણુ કરાવ્યો.

* * * *

નગરોમાં રખડપાટો.

મહામોહની અસર.

પરિબ્રહ્મની વિડંબના.

આવી રીતે એ મારી પત્ની ભવિતવ્યતાએ મારી પાસે વારં-વાર નવાં નવાં રૂપો ધારણુ કરાવ્યાં અને એ પ્રત્યેક પ્રસંગે દુઃખના દરિયાનો વિસ્તાર કેટલો મોટો હોય છે તેનો તેણે મને સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો. એક અસંવ્યવહાર નગરને છોડીને બાકી લગભગ દરેક નગરમાં એ મારી પત્ની મને લઈ ગઈ, દરેક જગ્યાએ મને ફેરવ્યો અને હેરાન કર્યો. અહાહા! મોહરાત્નનો આખો પરિવાર મારી આબુ-બાબુએ તે વખત દરમ્યાન ચીંટગાઈ વળેલો હતો અને મારે મારી પત્ની શ્રીમતી ભવિતવ્યતાનો હુકમ ઉઠાવવો પડતો હતો. મારી પાસે એમણે કંઈક કંઈક નાટકો કરાવ્યાં, અનેક નાચો નચાવ્યાં, મારે રખડ-પાટો કરાવ્યો. અને વળી પરિબ્રહ્મને બહાને^૧ મારી ભાર્યાએ દરેક યોનિ-ઓમાં મારી અનેક પ્રકારે બહુ આકરી વિડંબનાઓ કરી. દાખલા તરીકે એણે મારી પાસે ગરોળીનો આકાર ધારણુ કરાવ્યો, સર્પનો આકાર ધારણુ કરાવ્યો, ઉંદરનો આકાર ધારણુ કરાવ્યો અને એ પ્રત્યેક આકારમાં જ્યારે જ્યારે મને ધનનો ભંડાર મળી જતો ત્યારે ત્યારે ભારે આનંદ થતો

૧ એ નગર છોડ્યા પછી ત્યાં ફરી વાર જવાનું નથી એવી પરિપાટિ છે. જુનેાં પ્ર. ૨. પ્ર. ૭.

૨ મારી ભાર્યા પરિબ્રહ્મને દ્વંશી નિશાની (સંજ્ઞા) કરે એટલે પરિબ્રહ્મ મને વિડંબના કરે.

અને તે જ્યારે કોઈ લઈ જતું ત્યારે મને બહુ દુઃખ થતું હતું.^૧ આવી રીતે મારી સ્ત્રીએ મને ખૂબ રખડાવ્યો, અનંત કાળ સુધી તગડાવ્યો, ભારે હેરાન કર્યો.

ઘર્ષણ ધૂર્ણન ન્યાય.
ભવિતવ્યતા પ્રસન્ન,
મહામોહની દુર્બળતા.

પછી ઘર્ષણધૂર્ણન ન્યાયે જ્યારે અથડાઈ પછડાઈને હું ઠેકાણે આવ્યો ત્યારે એ ભવિતવ્યતા બાઈ મારી ઉપર સહજ પ્રસન્ન થઈ. વળી મારી સાથે અનંત કાળ સુધી રખડી રઝળીને પેલા મહામોહ વિગેરે પણ જાણે થાકી ગયા હોય તેમ જરા દુખળા થયા, કાંઈક પાતળા થયા, જરા નરમ પડ્યા. તે વખતે માફે પાપ પણ પાતળું પડ્યું, કર્મની સ્થિતિ પણ એાછી થઈ અને પેલી અંધિ^૨ હતી તે કાંઈક નજીક આવી. આવી રીતે ભવિતવ્યતાની પ્રસન્નતા, કર્મની પાતળાશ અને પાપની સહજ નરમાશથી મારામાં એક મોટો ફેરફાર થયો તે હવે હું તને સહજ વિસ્તારથી કહું છું.^૩ અત્યારસુધી પંચાક્ષપશુસંસ્થાનમાં અને પાપિષ્ઠનિવાસમાં રખડપટ્ટો બહુધા થતો હતો તેમાંથી હવે માનવાવાસમાં માફે આગમન થયું અને ત્યાંથી નવો માર્ગ દેખાયો તે આ રીતે:—

સાકેતપુર ગામે અમૃતોદર.
સુદર્શનથી સદાગમ લાભ,
શ્રાવકપણાની સુપ્રાપ્તિ.

મનુજગતિ નગરીમાં એક ભરત નામનો પારો (ક્ષેત્ર) છે, તે પાડામાં એક સાકેતપુર નામનું ઘર (નગર) છે ત્યાં મને મારી સ્ત્રી ભવિતવ્યતા ત્યાર પછી લઈ ગઈ. તે સાકેતપુરમાં એક નંદ નામનો

૧ આપણી સામાન્ય માન્યતા છે કે જેને ધન પર ઘણી મમતા હોય છે તે મરીને ઉદર કે સર્પ થાય છે અને ધન પર ચોક્કી કરે છે. એમાં એને કાંઈ મળવું નથી, પણ ધનનો મોહ એવો છે કે એમાં એને રસ પડે છે અને એવી ખોટી માન્યતા ઉપર સંસારની રચના છે. એ ધન જ્યારે કોઈ ઉપાડી જાય છે કે હુંડી જાય છે ત્યારે ઉદર માથાં પછાડે છે. આ સર્વ ઘટના જાણીતી છે.

૨ અંધિ: કર્મની ગાંઠ. અપૂર્વકરણ વિગેરે હકીકત માટે નોટ પ્રથમ પ્રસ્તાવ પૃ. ૮૬-૮૮. (દ્વિ. આ.)

૩ આવી રીતે જ પ્રાણીની પ્રગતિ થાય છે. એનો ક્રમ હવે આવે છે તે બરાબર લક્ષ્યમાં રાખવો. આ મધ્યમ વર્ગના કષ્ટસાધ્ય પ્રાણીઓનો વિકાસક્રમ છે તે લક્ષ્યમાં રાખવું.

વાણીએ રહેતો હતો, તેની ઘનસુંદરી નામની ભાર્યા હતી. મને મારી સ્ત્રી ભવિતવ્યતાએ એક નવી ગોળી આવી તેના યોગથી એની કુખમાં હું પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. માંહે અમૃતોદર નામ પાડવામાં આવ્યું અને હું સારી રીતે ઉછરતો થયો. અનુક્રમે હું કામદેવના મંદિર જેવું યૌવન પામ્યો પરંતુ મારા ભાગ્યયોગે તે વખતે હું કામદેવની સેવા કરવાને બદલે ખીજે રસ્તે ચઢી ગયો.

એક દિવસ હું જંગલમાં જતો હતો ત્યાં સુદર્શન નામના એક બહુ ગુણવાન અને જ્ઞાની ઊંચી શૈલીના સાધુનું મને દર્શન થયું, માંહે તેમના તરફ ધ્યાન ગયું. તેઓશ્રીને પણ મનમાં મારા ઉપર કૃપા ઉત્પન્ન થઈ અને તેમજે મને યોગ્ય દેશના આપી. ભદ્રે! અગૃહીતસંકેતા! મેં વળી ફરી વખત આ જ મહાત્મા સદાગમને તેમની પાસે જોયા. એ સાધુ મહારાજની સમીપમાં આ મહાત્મા સદાગમ પોતે જ મને ફરીવાર દેખાયા. (આ વાત કરતી વખત સંસારીજીવ સદાગમ મહાત્મા જેની પાસે પોતે વાત કરતો હતો તેના તરફ આંગળી બતાવે છે).

મુનિમહારાજની દેશનાથી મારામાં કાંઈક ભદ્રક ભાવ ઉત્પન્ન થયો અને દ્રવ્યથી મેં શ્રાવકપાત્રાનો આકાર ધારણ કર્યો, હું ઉપર ઉપરથી દ્રવ્યશ્રાવક થયો અને નવકાર વિગેરેનો બાલનાર થયો.

આવી રીતે મારામાં દ્રવ્યશ્રાવકપાત્રું તે વખતે પ્રાપ્ત થયું.

* * *

ભુવનપતિ દેવ.

ત્યાર પછી કેટલાક કાળ ગયા પછી મારી સ્ત્રી ભવિતવ્યતાએ વળી મને એક નવી ગોળી આપી, તેના પ્રભાવથી હું વિશ્વધાલય નગરે ગયો. એ વિશ્વધાલયમાં ભુવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ અને કલ્પવાસી નામના દેવો રહે છે. એમાંના પ્રથમ ત્રણ પાડાઓના અનુક્રમે દશ આઠ અને પાંચ વિભાગો છે. બાકીના કલ્પવાસી (વિમાનવાસી) દેવોના બે પ્રકાર છે: 'કેટલાક કલ્પસ્થ છે અને કેટલાક કલ્પાતીત દેવો છે. કલ્પસ્થ દેવોને રહેવાના બાર આવાસો છે અને કલ્પાતીત દેવોને રહેવાના નવ અને પાંચ આવાસો છે. એ દેવો ત્રણ પાડામાં

૧ અહીં બે. શા. એ. સોસાયટિવાળા મૂળ ગ્રંથનું પૃ ૧૦૭૬ સહ ધાય છે.
૨ કલ્પાતીત દેવોના બે પ્રકાર છે: ૧ ઐતેયક-નવ પ્રકારના. ૨ અનુતાર દેવો-પાંચ પ્રકારના.

રહે છે. હું એ ચાર પૈકીના પહેલા પાડામાં ભુવનપતિ દેવ થયો અને મારી વિષુદ્ધ (દેવ) તરીકે વિખ્યાતિ થઈ. હું એ જાતિનો કુળપુત્ર થયો.^૧

૧ વિષુદ્ધાક્ષયઃ દેવગતિ. એના મુખ્ય ચાર ભેદ છે: ભુવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક. એ પ્રત્યેકની ઉપયોગી સામાન્ય હકીકત નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) ભુવનપતિઃ એના દસ પ્રકાર છે: અસુરકુમાર, નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, વિદ્યુતકુમાર, અગ્નિકુમાર, દ્વીપકુમાર, ઉદધિકુમાર, દિશિકુમાર, વાયુકુમાર અને સ્તનિતકુમાર. પ્રથમ નારકીનું પૃથ્વીદળ ૧૮૦૦૦૦ યોજનનું છે તેમાં ઉપર નીચે હળર હળર યોજન મૂકી બાકીના ૧૭૮૦૦૦ યોજનમાં તેર પાચડા છે ને બાર આંતરા છે. તેમાંથી ઉપર નીચેના બે આંતરા મૂકી બાકીના દસ આંતરામાં એ દેવો રહે છે. એ દસ નિકાયના ઉત્તર દક્ષિણના બે બે વિભાગોના બે બે ઇંદ્રો છે. તે રીતે તેમના ૨૦ ઇંદ્ર છે.

(૨) વ્યંતરઃ આઠ વ્યંતર અને આઠ વાણ્વ્યંતર છે. આઠ વ્યંતરોઃ પિશાચ, ભૂત, યક્ષ, રાક્ષસ, ઇન્દ્ર, કિંપુરુષ, મહોરગ અને ગંધર્વ. આઠ વાણ્વ્યંતરોઃ અણુપત્રી, પણુપત્રી, ઋષિવાદી, ભૂતવાદી, કંદિત, મહાકંદિત, કેહંડ અને પતંગ. આ પ્રથમ પૃથ્વીમાં ઉપરના એક હળર યોજનમાં સો સો યોજન મૂકી બાકીના ૮૦૦ યોજનમાં વ્યંતરો રહે છે. એ આઠે નિકાયમાં ઉત્તર દક્ષિણનાં ન્હાં ન્હાંં સ્થાનો છે તે પ્રત્યેકના ન્હાં ન્હાં ઇંદ્રો છે તેથી વ્યંતરના ૧૬ ઇંદ્રો છે. ઉપરનાં ૧૦૦ યોજન મુક્યાં તેમાંથી ઉપર નીચેના દસ દસ યોજન મુકતાં વચ્ચેનાં ૮૦ યોજનમાં વાણ્વ્યંતરનાં સ્થાન છે અને તેમાં પણ ઉપરોક્ત રીતે ઉત્તર દક્ષિણના યઠ ૧૬ ઇંદ્રો છે. આવી રીતે વ્યંતરોના ૩૨ ઇંદ્રો છે.

(૩) જ્યોતિષી દેવોઃ ચંદ્ર સૂર્ય ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારા. એ પાંચ ભેદ છે. પ્રત્યેક વર્ણ ચર અને સ્થિર એમ બે પ્રકારના છે. મેરૂ નીચે સમ ભૂમિથી ઉપર સાતસો નેહું યોજન ઉપર તારાનાં વિમાનો છે, પછીના દસ યોજને સૂર્યનું વિમાન છે, પછીના એંશી યોજને ચંદ્રનું વિમાન છે, પછીના ચાર યોજને નક્ષત્રનાં વિમાનો છે, ત્યાર પછીના સોળ યોજનમાં ગ્રહોનાં વિમાનો (૪ બુધ, ૩ શુક્ર, ૩ બ્રહ્મરૂપતિ, ૩ મંગલ, ૩ શનિ,) છે. અઠી દ્વીપરૂપ મનુષ્ય ભૂમિમાં એ વિમાનો ચર છે, ત્યાર પછીનાં ચંદ્રાદિ સ્થિર છે. સૂર્ય અને ચંદ્ર બે ઇંદ્ર છે. (વ્યક્તિ મતે તે અસંખ્ય છે પણ સંખ્યામાં તે બે ગણાય છે.) ઉપર નજીકનું તે રીતે ૭૯૦ યોજનથી ૯૦૦ યોજન સુધીમાં જ્યોતિષીઓનાં વિમાનો છે. આ ત્રણે પ્રકારના દેવો તીર્થંકરનાં કલ્યાણકોના મહોત્સવમાં જાગ લે છે.

(૪) વૈમાનિક દેવોમાં તીર્થંકરનાં જન્માદિ મહોત્સવમાં જાગ લે છે તે કલ્પસ્થ અથવા કલ્પોપપત્ત કહેવાય છે; અને એ રીતે જાગ લેતા નથી તે કલ્પાતીત કહેવાય છે. પ્રથમ કલ્પસ્થની વાત કરીએ.

[આઠ.

ન્યારે હું ભુવનપતિમાં ગયો ત્યારે વળી પાછો હું સદાગમને વીસરી ગયો અને એ પણ પોતાના અવસરની રાહ ભેતાં મને છોડીને ચોડો વખત મારી પાસેથી દૂર ચાલી ગયા અને રાહ ભેવા લાગ્યા.

એ વખતે હું મોટી ઋદ્ધિવાળો દેવ થયો અને દોઢ પહચોપમ કાળ ત્યાં સુખમાં રહ્યો, આનંદમાં પડી રહ્યો અને લીલા લહેરમાં મશગૂલ થઈ ગયો.

* * * *

* * * *
 માનવાવાસમાં બંધ નામે,
 સુંદરમુનિ અને સદાગમ,
 દ્રવ્યમુનિપણની પ્રાપ્તિ.

ન્યારે ઉપર જણાવેલો કાળ પૂરો થયો ત્યારે મારી ભાર્યા ભવિ-
 તવ્યતાએ મને એક નવી ગોળી આપી અને મને માનવાવાસ નગરે

અહીંથી ઉપર સાત રાજલોક છે. તેમાં પ્રથમ ૬૦૦ યોજન સુધીમાં ન્યૌતિષનાં સ્થાનો છે. મતુષ્ય લોકથી એક રાજ ઉપર જઇએ આવે ત્યારે દક્ષિણ દિશાએ સૌધર્મ દેવલોક અને ઉત્તર દિશાએ ઇશાન દેવલોકનો ભેટો આવે છે. ત્યાર પછી એક રાજ ઉપર જતાં દક્ષિણે ત્રીલું સનતકુમાર અને ઉત્તરે ચોથું માર્હેદ્ર દેવલોક આવે છે અને એ બેનો ભેટો છે. એક રાજ ઉપર પાંચમું બ્રહ્મા દેવલોક છઠ્ઠું સાંતક દેવલોક, સાતમું શુક દેવલોક અને આઠમું સહસ્રાર દેવલોક એક એકની ઉપર છે. ત્યાર પછી કેટલાક જાયા જઇએ ત્યારે દક્ષિણ ઉત્તર અનુક્રમે આનત નવમું અને પ્રાણ્ત દશમું દેવલોક ભેટાય છે. ત્યાર પછી વધારે જાયા જઇએ ત્યારે દક્ષિણ ઉત્તર અગીઆરમું આરણ્ય અને બારમું અચ્યુત દેવલોક ભેટાય છે. આ સર્વ દેવલોકમાં રહેનારા દેવો કલ્પસ્થ છે. પ્રથમના આઠ દેવલોકના એક એક ઇદ્ર છે, નવમા દશમાનો એક અને અગિઆરમા બારમાનો એક એ પ્રમાણે બાર દેવલોકના દશ ઇદ્ર છે. (એ રીતે ભુવનપતિના ૨૦, વ્યંતરના ૩૨, ન્યૌતિષીના ૨ અને બાર દેવલોકના ૧૦ મળી કુલ ૬૪ ઇદ્ર થાય છે. આ સર્વ દેવો તીર્થકરનાં જન્માદિ વખતે મહોત્સવમાં ભાગ લે છે તેથી કલ્પસ્થ કહેવાય છે. એ મહોત્સવ સંબંધી હૃષીકેત માટે જુઓ વરિષ્ઠ રાત્ર્યની હૃષીકેત અને તે પર નોટ (પ્ર. ૬. પ્ર. ૧૫).

બાર દેવલોક ઉપર નવ શ્રેવેયક આવે છે અને તેની ઉપર પાંચ અનુત્તર વિમાન છે. એમાં રહેનારા દેવો કલ્પાતીત છે.

પ્રથમના બે દેવલોકની તથા ત્રીજા ચોથાની અને પાંચમા છઠ્ઠાની નીચેની ભૂમિમાં કિલ્લિવપિયા દેવો રહે છે તેના તે રીતે ત્રણ પ્રકાર છે. અને પાંચમા દેવલોકમાં નવપ્રકારના લોકાંતિક દેવો રહે છે. આ લોકાંતિક દેવો પ્રભુના દીક્ષા સમય પહેલાં તીર્થ પ્રવર્તાવવાની ભગવાનને વિજ્ઞાપિ કરે છે.

મોકલ્યો. ત્યાં એક બંધુદત્ત નામનો વલ્લિક રહેતો હતો, તેની પ્રિયદર્શના નામની પત્ની હતી. તેમને ત્યાં મને મારી પત્ની લઈ ગઈ અને મારું બંધુ નામ પાડવામાં આવ્યું અને તે નામે હું દુનિયામાં પ્રસિદ્ધ થયો. અનુક્રમે હું યુવાવસ્થા પામ્યો અને વ્યવહારમાં તૈયાર થયો.

તે વખતે મને એક સુંદર નામના જૈન મુનિનો યોગ થઈ ગયો એ મુનિની પાસે મેં સદાગમ મહાત્માને જોયા, તેઓ આ પોતે જ હતા (આ વાત કરતાં સંસારીજીવ સદાગમને પોતાની હાથની નિશાનીથી બતાવે છે). પેલા સુંદરમુનિએ મને સદાગમ સંબંધી થોડું થોડું જ્ઞાન શીખવ્યું, કાંઈક બતાવ્યું અને મારી આંખો ઉઘાડવા પ્રયત્ન કર્યો. એના પ્રતાપથી હું ભાવ વગરનો દ્રવ્યશ્રમણ (જૈન સાધુ) થયો. મને એ સાધુપણાના વિષય ઉપર અંતરંગ રૂચિ ન હોતી પણ દ્રવ્યથી હું સાધુ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો.

* * * *

સદાગમ દૂર થઈ જાય ત્યારે.

અને

સદાગમ જોરમાં હોય ત્યારે.

વ્યંતરાદિકમાં મારું ગમન.
પુનઃ સ્મૃતિ પુનઃ વિસ્મૃતિ.
કર્મસ્થિતિ-શત્રુઓની રમત.

ત્યાર પછી હું ફરીવાર વિષ્ણુધાલયમાં ગયો અને તેના ખીજ વ્યંતર નામના પાડામાં મોટી ઋદ્ધિવાળો દેવ થયો. ત્યાં વળી ઋદ્ધિ સૌભાગ્યના સુખમાં પડી ગયો એટલે બંધુના ભવમાં ઉપર જણાવ્યું તેમ સદાગમ સાથે મારે સારે સંબંધ થયો હતો તે પાછો હું વીસરી ગયો, ખૂદ સદાગમને જ ભૂલી ગયો અને મેં તેને કદિ યાદ જ કર્યા નહિ.

ત્યાર પછી વળી માનવાવાસ નગરે આવ્યો ત્યારે વળી ફરી વાર મેં એ મારા ઉપકારી સદાગમને જોયા.

આવી રીતે અનંત ભવચક્રમાં રખડતાં ભ્રમતાં મારી ભાર્યા ભવિ-તવ્યતાએ મારા હાલબેહાલ કર્યા, મને ચારે તરફ સારી રીતે ધૂમાવ્યો. એ મારા ચક્રભ્રમણ દરમિયાન મેં એ સદાગમ મહાત્માની અનંત વાર અ-વલોકના કરી, મેં એમને જોયા પણ અનંત વાર, પણ વળી પાછો હું તેમને તદ્દન વિસરી જતો હતો, ભૂલી જતો હતો અને તેઓનો બતાવેલો માર્ગ પણ મારા રમરણમાંથી ચાલ્યો જતો હતો. જ્યારે એ સદાગમ મહાત્માને

બૂલી જઈ ત્યારે વળી ભવચક્રમાં વધારે જોરથી ફરવા લાગી જઈ,
વળી કોઈ વાર એ સદાગમમહાત્માની અવલોકના થઈ પણ જાય. પરિણામ
એ થયું કે બહુન ! હું અનંત વખત શ્રાવક થયા
સદાગમ જોરમાં પણ તે માત્ર દ્રવ્યથી, ઉપર ઉપરથી, બાહ્ય દૃષ્ટિએ જ
હોય તે વખતે. થયા. કેટલીક વાર સાધુનું રૂપ કર્યું તો તે પણ
દ્રવ્યથી જ કર્યું; પણ એવે એવે પ્રસંગે મેં સદાગમ
મહાત્માને જોયા ખરા. વળી જ્યારે એ સદાગમ
અને તે જોરમાં મહાત્માને વિસરી જઈ ત્યારે પાછી મારી ભાર્યા મને
ન હોય ત્યારે. અનેક ઠેકાણે રખડારે, ફેરવે અને ત્યાં જુદા જુદા
પ્રકારની હેરાનગતિઓ કરે, ત્રાસો આપે અને વિડં-
બનાઓ કરે. સદાગમ હોય ત્યારે કાંઈક ઠેકાણે આપું, તેને વિસરી
જઈ એટલે વળી ભવચક્રમાં જોરથી ફરવા લાગું. કેટલીક વાર તો હું
સદાગમને વિસરી ગયો ત્યારે 'કુતીર્થીઓનો યતિ (સન્યાસી વિગેરે)
થયા અને તે વખતે એમને વિસરી ગયો એટલું જ નહિ પણ એને
(સદાગમને) દૂષણ દેનારો થયો; એ ખોટો છે, જુદો છે, પ્રપંચી છે-
એમ પણ બોલનારો થયો અને એવી પરિસ્થિતિ પણ આ ભવચક્રમાં
મેં અનેક વાર પ્રાપ્ત કરી.

એ મોટા ભવચક્રમાં ફરતાં મારાં કમોંની સ્થિતિ કોઈ વખત
લાંબી થતી, કોઈ વખત ટુંકી થતી. મોહરાય વિગેરે શત્રુઓ કોઈ વાર
બહુ જોરમાં આવી જતા અને કોઈ વાર સદાગમ જોરમાં આવી જતો.
જ્યારે સદાગમનું જોર થાય ત્યારે પેલા શત્રુઓના ઉપર એનો અંકુશ
ચાલતો અને તેઓ નરમ પડતા. એ પ્રમાણે ભવચક્રમાં પરિભ્રમણ
કરતાં મારી પામે અનંત વખત એ સદાગમ આવ્યો અને ગયો, એ
પ્રમાણે આવતાં જતાં એનો મને કાંઈક અભ્યાસ^૧ થયો. ત્યાર પછી
મારા સંબંધમાં શી હકીકત બની તે તું સાંભળીને સમજ લે.

વિદ્યા સંબંધી સદ્બોધનો સંકેત.

સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિનું પ્રસ્થાન.

આખરે સદ્બોધની નીતિનું અનુકરણ.

સદાગમના અભ્યાસને પરિણામે મારી ચિત્તવૃત્તિ અટવી કાંઈક
નિર્મળ થઈ, સાફ થઈ, એટલે એ વખતે અવસર જોઈને ચારિત્ર-

૧ કુતીર્થીઓના વર્ણન માટે જુઓ. અ. ડ. પ્ર. ૧૨.

૨ અભ્યાસ:—શ્લેષ છે: (૧) નજીક વાસ અને (૨) બહુલું તે. નજીક
રહેનાથી પરિચય વધે છે તેના પર આ રૂપક છે.

રાજનો સેનાપતિ સમ્યગ્દર્શન તૈયાર થયો. એની ઇચ્છા મારી પાસે આવવાની હતી પણ એણે પોતાની અકલથી કામ કરવા જતાં આગળ સખ્ત હાર ખાધી હતી^૧ અને આખરે સદ્બોધની રાજનીતિ સાચી છે એમ તેને સ્વીકારવા યોગ્ય લાગ્યું હતું તેથી કોઈ પણ પ્રકારની શરૂઆત મારા સંબંધમાં કરવા પહેલાં તેણે સદ્બોધ મંત્રીની સલાહ લેવી યોગ્ય ધારી. લશ્કરી ખાતાના માણસો જે દિવાની ખાતાની સલાહ લેતા નથી તો ઘણી વાર આપત્તિમાં આવી પડે છે એ વાતનો એને મારા સંબંધમાં અગાઉ સાક્ષાત્કાર થઈ ગયો હતો. આ સર્વ વિચારણા તેના ધ્યાનમાં હતી તેથી પ્રસ્થાન કરવા પહેલાં તે (સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિ)^૨ સદ્બોધ પાસે ગયો. તે વખતે તેઓ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઈ:—

સમ્યગ્દર્શન—“આર્ય! તમે મને અગાઉ કશું હતું કે તે વખતે તો ખેસી રહેવું અને રાહ જોવી. હવે અવસર થયો છે? જો થયો હોય તો આપણા રાજધિરાજને કહો કે ઘેરો ધાલવા માટે-પ્રસ્થાન કરવા માટે મને હુકમ આપે. મને લાગે છે કે હવે મારો અવસર આવી પહોંચ્યો છે, મારે એ સંસારીજીવને હાથમાં લેવાનો વખત થઈ ગયો છે.”

સદ્બોધ—“ભાઈ? તું બહુ સારૂ જોલ્યો! તેં બરાબર તાગડો સાધ્યો છે, અવસર જોઈ લીધો છે, તકને પકડી લીધી છે.”

સદ્બોધે ત્યાર પછી મહારાજરાજેશ્વર ચારિત્રમહારાજને વિગતિ કરી. તેમણે મારી પાસે સમ્યગ્દર્શનને મોકલવા હુકમ આપ્યો. તે વખતે વળી સમ્યગ્દર્શન પૂછ્યું:—

સમ્યગ્દર્શન—“સાહેબ! આ નિર્દોષ પુત્રી વિધાને મારી સાથે લઈ જઈ? એ કન્યા પેલા સંસારીજીવને ભેટ કંઈ કે નેથી એને પણ સંતોષ થાય, એ રાજી થાય અને એનું આપણી તરફ વધારે ખેંચાણ થાય?”

૧ જુઓ પ્ર. ૫. પ્ર. ૧૯.

૨ આ સંબંધમાં પ્ર. ૫. પ્ર. ૧૯ માં સદ્બોધની રાજનીતિ વિગેરે જરૂર સ્મરણ કરવા. એણે રાહ જોવાનું તે વખતે કશું હવં (૫. ૧૩૧) તે અવસર હવે આલ્યો જણાય છે.

૩ વિધાનો પરિચય આ પ્રસ્તાવના પ્રકરણ ૧૪ માં થઈ ગયો છે. એ ચારિત્રરાજની કુમારી કન્યા છે.

સહ્યોધ^૧—સેનાપતિરાજ! અત્યારે એ વિધાનો અવસર નથી, એને અત્યારે સાથે લઈ જવામાં લાભ નથી તેનું કારણ સાંભળો: એ સંસારીજીવ હજી ભોળો છે, કાચો છે, તેથી એ તને અત્યારે સારી રીતે ઓળખી ન શકે. અત્યારે તો એ સામાન્ય રીતે જ તને અંગીકાર કરશે. જ્યાં સુધી એ સંસારીજીવ તારૂં તાસ્વિક રૂપ^૨ ન જુએ, રૂપ ભેદને જ્યાં સુધી તને એ ઘરાબર ધારણુ ન કરે ત્યાં સુધી વિદ્યા કન્યા એને ન દેવાય. હકીકત એવી છે કે આપણે હજી એના કુળ અને શીળને જાણતા નથી, આપણે હજી તેની સાથે પાકો પરિચય નથી; અને એ મૂર્ખાઈ કરીને કદાચ દીકરી વિધાનો પરાભવ કરે, એને મારે કૂટે કે એની સાથે પૂરતો સંબંધ ન રાખે તો મારા જેવાને એ હકીકતથી ઘણું સંતાપ થાય: માટે હાલ તું વિધાને સાથે લીધા વગર જ તેની પાસે જા. યોગ્ય વખત થયા પછી એ તારૂં રૂપ ઘરાબર પરખશે. જ્યારે એ તને ઘરાબર પરખશે અને એના ધ્યાનમાં તારૂં સાચું રૂપ આવી જશે ત્યારે વિધાને સાથે લઈને હું ત્યાં તારી પાસે આવીશ. અત્યારે સંસારીજીવને સદાગમનું સનાથપણું મળ્યું છે, મહામોહાદિથી એને જરા નરમાશ મળી છે અને સુખના સ્વાદનું જરા વેદન (ઉપ-ભોગ) થયું છે, તેમજ વળી એ દેવ (ચારિત્રધર્મરાજ) તરફ કાંઈક સન્મુખ ભાવવાળો થયો છે, એને દેવના દર્શનની ઇચ્છા થઈ આવી છે, તેથી અત્યારે તું વિદ્યા કન્યા વગર જઈશ તો પણ ઘણું લાભ છે. માટે હાલ તો ભાઈ સમ્યગ્દર્શન! તું એકલો જ જા."

સમ્યગ્દર્શન—“જેવી પ્રભુની આજ્ઞા! અને સહ્યોધ ભાઈની સલાહ!”

આ પ્રમાણે અવસરે વિદ્યાકન્યાને લઈ આવવાનો સંકેત કરી યોગ્ય વિચારણાને પરિણામે મહારાજના આદેશથી અને મંત્રીની સલાહથી સમ્યગ્દર્શન મારી પાસે આવવા સાડ નીકળી પડ્યો.^૩

૧ લશ્કરી ખાતું પણ છેવટે સિવિલિયન (દિવાની) ખાતાના હાથ નીચે રહીને જ કામ કરે તે યોગ્ય છે તેનું આ જ્વલંત દૃષ્ટાંત છે.

૨ આખું વાક્ય જરા ભાવવાળું છે. વિચારશો. સંકેત સ્પષ્ટ થઈ ગયો છે, અર્થ વિચારવાથી ઘેસી જશે. આખું વાક્ય મ્લેષથી ભરપૂર છે. તાસ્વિક રૂપ એટલે સમ્યગ્દર્શનનો વાસ્તવિક અનુભવ-દ્રવ્યથી નહિ પણ ભાવથી. આ ઉપરથી એમ જણાય છે કે પ્રથમ સમ્યગ્દર્શન થયા પછી સમ્યગ્જ્ઞાન થાય છે. એથી છેલ્લે ક્રમ રાક્ય છે કે નહિ એ વિચારણીય પ્રશ્ન છે.

૩ પ્રગતિના માર્ગે હવે વધતા જવાનું થાય છે. એના એક એક પગથી આ વિચારવા યોગ્ય છે. એમાં દોડાદોડી નકામી છે અને ધમાલ હાનિકર્તા છે. આખી કથાના સાધ્યનું દર્શન કરાવવાની હવે શરૂઆત થાય છે અને તેનો અંતિમ ભાગ આવતા પ્રસ્તાવના અંત સુધી ચાલે છે.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

પ્રગતિને માર્ગે.

દાગમ મારી પાસે હોય ત્યારે મારી કેવી સ્થિતિ થતી હતી અને તેને જ્યારે હું વિસરી જતો ત્યારે મારા શા હાલ થતા હતા તેનું તારી પાસે વિવેચન કર્યું. સદ્બોધમંત્રી સાથે વિદ્યાપુત્રી સંબંધી સંકેત કરી મહારાજશાસ્ત્રી ચારિત્રધર્મની રત્ન લઈ સદ્બોધ મંત્રીની સલાહ અનુસાર સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિએ મારી તરફ પ્રસ્થાન કર્યું તે વાત તને જણાવી. તે વખતે મારા સંબંધમાં શો બનાવ બની રહ્યો હતો તે તું સાંભળ.

જનમંદિરનગરે વિરોચન.
ધર્મઘોષ મુનિની દેશના.
સમ્યગ્દર્શનનો ત્યાં મેળાપ.

માનવાવાસમાં એક જનમંદિર નામનું નગર હતું. ત્યાં આનાં નામનો એક ગૃહસ્થ વસતો હતો. તેની નંદિની નામે પત્ની હતી. તેઓને ત્યાં હું તે વખતે પુત્ર થયો હતો. મારું વિરોચન નામ પાઠવામાં આવ્યું હતું. યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત કર્યા પછી હું આનંદ કરતો હતો.

એક વખત એ નગરની બહારના ભાગમાં આવેલાં એક ચિત્તનંદન નામના બગિચામાં હું ફરવા ગયો. ત્યાં મેં એક ધર્મઘોષ નામનો આચાર્યને જોયા. હવે તે વખતે મારી કર્મની સ્થિતિ ઘણી પાતળી પડી ગઈ હતી અને મહામોહ વિગેરે ભાવશત્રુઓ કમળેર થઈ ગયા હતા. તેણે હું એ મુનિમહારાજને પગે પડીને જીવરક્ષિત ભૂમિ તપાસી તે પર મેઠાં

મહાત્મા મુનિના દર્શનથી મને ભદ્રકલાવ ઉત્પન્ન થયો, હું ધર્મસ્ત્રુપ થયો છું એમ તેઓના જણવામાં આવી ગયું. એટલે અમૃતનાં શિદુઓ ઝરતાં હોય ત્યારે જેઓ આનંદ થાય તેવો મનને આનંદ ઉત્પન્ન કરનાર અને કાનને પવિત્ર કરનાર શબ્દો વડે તેઓશ્રીએ દેશના આરંભી:

ધર્મદેશના.

“આ દુનિયામાં મનુષ્યજન્મ પ્રાપ્ત થવો ઘણો મુશ્કેલ છે. એવો
 “મનુષ્યજન્મ પ્રાપ્ત થાય તો પણ ખાસ કરીને જૈનધર્મની પ્રાપ્તિ
 “થવી તેથી પણ વધારે મુશ્કેલ છે. બુદ્ધિશાળી માણસને એવી પ્રાપ્તિ
 “થાય તો પછી એણે એનાથી પરમપદ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. એમ
 “ન કરવામાં આવે તો શું થાય છે તે પણ તમે જાણી લો. આ
 “સંસાર (ભય) રૂપ મોટા અને અંત વગરના લાંબા રસ્તામાં પડ-
 “વાતું તેને થાય છે અને એવી મોટી મુસાફરી માટે પૂરતું ભાતું
 “અને સારી રીતે ભરપૂર ખોરાક ન હોવાથી આખે રસ્તે હેરાન
 “થવું પડે છે. ત્રાસ વેઠવા પડે છે અને પરિણામે દુઃખની પરંપરા
 “લોગવવી પડે છે. વળી પ્રાણીએ જાણવું જોઈએ કે કુશળ કર્મો
 “કરવાં એ સંસારસમુદ્રને તરવાતું મુખ્ય સાધન છે, માટે એણે
 “સારાં કર્મો જ કરવાં જોઈએ, કર્મયોગી થવું જોઈએ. આવો સારો
 “મનુષ્યજન્મ મળ્યો છે તેને નકામો ન કરી નાખવો જોઈએ, એનો
 “ખતતો લાભ લેવો જોઈએ, એનાથી કામ કાઢી લેવું જોઈએ.”

સદાગમ પ્રાપ્તિ.

કર્તવ્યનો આદેશ.

સન્માર્ગ દર્શન.

એ પ્રમાણે ધર્મઘોષ મહારાજે દેશના આપી તે વખતે તે જ
 મુનિ પાસે આ મહાત્મા સદાગમ મહાશય ફરી વાર દેખાયા. તે વખતે
 મુનિરાજે જે વચન કહ્યાં તે સર્વ મારે ગળે ઉતર્યાં, અને તે પર પ્રેમ-
 રૂચિ થયાં અને તે મુનિરાજને કહ્યું “સાહેબ ! માફ કર્તવ્ય શું છે તે
 આપશી કરમાવો.”

૧ આ નીચેના મૂળ શ્લોકો મુખપાઠ કરવા જેવા છે. એનો છંદ ક્રુત-
 વિલંબિત છે.

મનુજન્મન્નગલ્યતિદુર્લભં, જિનમતં પુનરન્ન વિશેષતઃ ।
 તદિદમાપ્ય નરેણ સુમેધસા, વિઠપનીયમતોઽપિ પરં પદમ્ ॥
 इतरथा पुनरेव निरन्तके, नियतितस्य सुभीममबाध्वके ।
 कुशलशम्बलमुत्कलमौदनं^१, ननु विनातुलदुःखपरम्परा ॥
 इदमत्रेव जनेन विजानता, कुशलकर्मभवोदधितारकम् ।
 इह विधेयमद्वो विफलं मुधा, न करणीयमिदं नरजन्मकम् ॥

૧ જ્ઞાન પાઠાંતર.

ધર્મધોષ મુનિએ જ્વાળામાં કહ્યું:—

ભવના પ્રપંચની પીછાન,
દેવ ગુરૂધર્મનું આરાધન,
જિન વચનની સદ્ભૂષા.
ચોગોની ઉપર અંકુશ.
રાગાદિ દોષની ઝોળખાણ.
ચિતની સાચી નિષ્પ્રકંપતા.

“ અવધીરણીયો ભવતા ભવપ્રપંચઃ, આરાધનીયો ચિલીનરાગદ્ધે-
“ ષમોહોઽનન્તજ્ઞાનદર્શનવીર્યાનન્દપરિપૂર્ણઃ પરમાત્મા, વન્દનીયાસ્તદુ-
“ પદિષ્ટમાર્ગવર્તિનો ભગવન્તઃ સત્ સાધવઃ, પ્રતિપત્તવ્યાનિ જીવાજીવ-
“ પુણ્યપાપાસ્ત્રવસંવરનિર્જરાબન્ધમોક્ષલક્ષણાનિ નવ તત્વાનિ, સર્વથા
“ પેયં જિનવચનામૃતં, નેયં તદજ્ઞાક્ષીભાવેન, અનુષ્ટેયમાત્મહિતં, ઉપચેયં
“ કુશલાનુવન્ધિ કુશલં, વિધેયં નિષ્કલક્રમન્તઃકરણં, હેયં કુવિકલ્પ-
“ જલ્પજાલં, અવસેયં ભગવદ્વચનસારં, વિજ્ઞેયં રાગાદિદોષવૃન્દં, લેયં
“ સુગુહ્સદુપદેશભેષજં, દેયં સતતં તદાચરણે માનસં, અવગેયં દુર્જન-
“ પ્રણીતક્રમતવચનં, નિમેયં મહાપુરુષવર્ગમધ્યે સ્વરૂપં, સ્થેયં નિષ્પ્રક-
“ મ્પચિત્તેનેતિ.”

“ તમારે આ ભવ (સંસાર) નાટકનો સંપૂર્ણ અનાદર કરવો;
“ જેમના રાગ દ્વેષ અને મોહ નારા પામી ગયા છે અને જેઓ અનંત
“ જ્ઞાન દર્શન વીર્ય અને આનંદથી ભરપૂર છે એવા પરમાત્માની
“ તમારે આરાધના કરવી; એવા પરમાત્માએ અતાવેલા માર્ગમાં વર્ત-
“ નારા ખરેખરા સાધુ મહાત્માઓની તમારે વંદના પૂજા ભક્તિ કરવી;
“ તમારે જીવ અજીવ પુણ્ય પાપ આસ્રવ સંવર નિર્જરા બંધ મોક્ષ રૂપ
“ નવતત્ત્વોને ખરા તત્ત્વરૂપે કબૂલ રાખવાં, સ્વીકારવાં; સર્વથા તીર્થકર
“ મહારાજનાં વચનરૂપ અમૃતનું તમારે પાન કરવું; તેની સાથે એક
“ મેક થઈ જવું; એમાં પ્રધાનતા અને જૌણુતા અથવા ઉપકાર્ય ઉપ-
“ કારક ભાવને ખરાખર સમજવા; આત્માને હિત થાય તે જ કાર્ય કરવું;
“ એવાં સારાં કાર્યો કરવાં કે જેનાં પરિણામે વધારે સારાં કામો થયાં જ
“ કરે; અંતઃકરણને તદ્દન સાફ મેલ વગરનું અને ડાઘ વગરનું

૧ આને પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય કહેવામાં આવે છે. સમાજહિત આત્મહિત થાય તેવાં કાર્યોમાં ધન કે શક્તિનો વ્યય પુણ્યાનુબંધી પુણ્યોદય સૂચવે છે. મોજ-શોષ વિધયસેવન રમતગમત વિગેરે એથી કલહાં છે. એમાં શક્તિ કે ધનનો વ્યય થાય તે પાપાનુબંધી પુણ્યોદય છે.

“રાખવું; ખોટા વિચારો કે અગડંબગડ યોલવા રૂપ વચનજળને
 “સર્વથા ત્યાગ કરવો; ભગવાનના કોઈ પણ વચનનો ઊંડો સાર શો
 “છે તે શોધી કાઢવો; રાગ દ્વેષ મોહ વિગેરે દોષોનાં ટોળાંઓને ખરા-
 “બર ઓળખી લેવાં; સુશુરના સાચા ઉપદેશ રૂપ ઔષધને શ્રદ્ધા
 “કરવું; તે ઔષધોનો ઉપયોગ કરવા ઉપર નિરંતર મનને લગાડવું;
 “દુર્જન માણુસોએ કહેલાં-પ્રરૂપેલાં ખોટા મતનાં વચનોનો તિરસ્કાર
 “કરવો; મહાપુરૂષના વર્ગમાં પોતાની જાતને સરખાવવી અને તદ્દન
 “સ્થિર ચિત્તે રહેવું.”

સમ્યગ્દર્શન આગમન.

આ પ્રમાણે મહા તપસ્વી ભગવાન ધર્મધોષ મહારાજ મધુર સ્વરે બોલી રહ્યા હતા તે વખતે સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. બહુ મુશીબતે ભેદી શકાય એવી આકરી કર્મની ગ્રંથિના ભેદ દ્વારા મેં તેને જ્ઞેયો, એ ગ્રંથિ ભેદરૂપ દુરખીનથી મેં એને દૂરથી તપાસી લીધો, અવલોકી લીધો એટલે એ દર્શનના પ્રભાવથી મુનિમહારાજે જે જે વચનો કહ્યાં તેના ઉપર રૂચિપૂર્વક શ્રદ્ધા થઈ અને વળી એ સેનાપતિ મારો ખરો ખંધુ છે એવી યુક્તિથી મેં એનો આદર કર્યો, મેં એને વધારી લીધો.

મુનિમહારાજ ધર્મધોષને મેં જવાબમાં તે વખતે કહ્યું “નાથ ! આપ જે હુકમ કરો છો-ફરમાવી રહ્યા છો તે સર્વ હું કરીશ.”

આપ્રમાણે કહીને તે મુનીશ્વરને વંદના કરી હું મારે ઘરે ગયો.

જ્ઞાન પ્રગતિ અને અધિકાર.

શુરૂમહારાજની નિમિત્તતા.

ગુણોદ્ભવ યોગ્યતાનુસાર.

હવે હું સમ્યગ્દર્શનયુક્ત થયો, મારી સાથે સમ્યગ્દર્શન રહેવા લાગ્યો અને તેને લઈને તત્ત્વશ્રદ્ધા^૧ મને થઈ અને તેથી મારો આત્મા પવિત્ર થયો. છતાં મારે તને જણાવવું જોઈએ કે તે વખતે હું ખાસ જ્ઞાનથી રહિત હતો એટલે કે મને શ્રદ્ધા હતી પણ કોઈ વિશિષ્ટ જ્ઞાન મારામાં નહોતું; તેથી વાત એ બની કે મારામાં ઓછ શ્રદ્ધા વધારે હતી. જિનેદ્ર ભગવાને જે કહ્યું છે તે જ સાચું છે, વગર

^૧ મતલબ તે વખતે મને ગ્રંથિભેદ થયો.

^૨ તત્ત્વશ્રદ્ધા: તીર્થંકર મહારાજે બતાવેલા નવતત્ત્વની રૂચિ. શ્રદ્ધા અને જ્ઞાનનો સંબંધ કેવો છે તે અત્ર જણાશે. શરૂઆતમાં વિશિષ્ટ જ્ઞાન વગરની શ્રદ્ધા કેટલો લાભ કરે છે તે પણ ખાસ વિચારવા મોગ્ય છે.

શંકાએ તે સાચું છે અને તેમાં જરા પણ ક્ષેદભાવ નથી-’ આવી રીતે શ્રદ્ધા રાખીને હું રાહ થઈને રહેતો હતો.’ સદાગમ જાતે પોતાનું વિજ્ઞાન મને થોડું થોડું બતાવતો હતો તેટલું જ હું બાણુતો હતો, પણ વસ્તુનાં ઊંડા ભાવોનો કે રહસ્યોનો મને કાંઈ યોધ થયો ન હતો. સદાગમના પ્રતાપથી ઉપર ઉપરની કેટલીક હકીકત હું માત્ર બાણુતો હતો. મારા ગુરૂઓ ઘણા કાબેલ હતા, બોલવામાં પણ ભારે કુશળ હતા છતાં પણ તેઓ મને સૂક્ષ્મ જ્ઞાન આપી શક્યા નહિ, વધારે ઊંડો મને લઈ જઈ શક્યા નહિ, મને ઝીણવટમાં ઉતારી શક્યા નહિ, કારણ કે તેવા વિશેષ જ્ઞાન માટે મારી યોગ્યતા થઈ ન હતી.

એનું કારણ એ છે કે શ્રદ્ધા અને જ્ઞાનનું ખરૂં કારણ તો પોતાની યોગ્યતા જ છે, ગુરૂઓ તો તેને અંગે માત્ર મદદગાર (નિમિત્ત) થાય છે, સાધનમાત્ર બને છે. એ વાતનો તને દાખલો પણ આપું: જો આગળ જ્યારે હું ઘનવાહન હતો તે વખતે મારા મિત્ર અકલેકે અને કૌવિદ્યાચાર્યગુરૂએ મને ઉપદેશ આપવા માટે ઘણો પ્રયત્ન કર્યો હતો.^૧ તેઓએ સેકરો પ્રયત્નો કર્યા છતાં મારા ઉપર તેની સહજ પણ અસર થઈ ન હતી, મને શ્રદ્ધા પણ થઈ ન હતી. વળી બહેન! ભાર પછી અનંત વખત મારે સદાગમનો સંબંધ થયો પણ તે વખતે હું શ્રદ્ધા વગરનો હતો, હું સદાગમની વાત સાચી જ માનતો નહિ અથવા મને તેના તરફ ઉપેક્ષા રહેતી હતી. આટલા ઉપરથી તારા સમજવામાં આવ્યું હશે કે પ્રાણીમાં જ્યારે બેટલી યોગ્યતા હોય ત્યારે તેટલો જ તેને ગુણનો લાભ થાય છે, તેટલો જ ગુણનો તેનામાં જન્મ થાય છે. યોગ્યતા વગર ગુણપ્રાપ્તિ કે તેની વૃદ્ધિ થઈ શકતી નથી. આ પ્રમાણે કારણ હોવાથી ધર્મધોષસૂચિએ તો ઘણો ઉપદેશ આપ્યો, તેના પરિણામે મને માત્ર શ્રદ્ધા જ થઈ, સૂક્ષ્મ જ્ઞાન વગરની પણ સાચી શ્રદ્ધા થઈ, કારણ કે મારી તે વખતે એટલી જ યોગ્યતા હતી.^૩

૧ પ્રાથમિક સ્થિતિમાં યોધ શ્રદ્ધાની કેટલી જરૂર છે તે આ ઉપરથી સમજશે. શ્રદ્ધાને સ્થિર રાખનાર જ્ઞાન છે પણ શ્રદ્ધા (દર્શન) વગરનું જ્ઞાન અજ્ઞાન છે એ સર્વમાન્ય સૂત્રોનો અહીં સાક્ષાત્કાર થશે. બહુ લક્ષ્ય રાખીને રહસ્ય વિચારશે. આ પ્રગતિના માર્ગે બહુ વિચારવા યોગ્ય છે, એનો કમ બહુ લક્ષ્યમાં રાખવા યોગ્ય છે.

૨ આહુ પ્રસ્તાવ, ઘનવાહનનો ભવ. જુઓ પ્રકરણ ૧૨ નું અને ૧૪ નું.

૩ એકલી યોધ શ્રદ્ધા થાય તે પણ યોધી વાત નથી. સંસારીજીવની દષ્ટિ ધણી ઊંચી છે એટલે એ તો શ્રદ્ધા સાથે ‘માત્ર’ શબ્દ વાપરે છે, બાકી એથી એકડો થાય છે અને સંસાર પરિમિત થાય છે.

શૃદ્ધિધર્મતું તત્ર આગમન,
તેની પાલનાથી વિષ્ણુધાલય.

કર્મની સ્થિતિ ઉપર જણાવ્યું તેમ અંશિભેદ કરતી વખત ઝોછી કરી હતી તેમાંથી વળી એથી નવ પદ્યોપમની સ્થિતિ મેં ત્યાર પછી વધારે ઝોછી કરી એટલે તે વખતે ચારિત્રરાજનો ફટાયો શૃદ્ધિધર્મ^૧ મારી પાસે આવ્યો. મેં તેા એને માત્ર સામાન્ય નજરે ઉપર ઉપરથી ઝોળખ્યો. મેં એનું વિગતવાર ઝોળખાણુ તે વખતે કર્યું નહિ. મેં સામાન્ય રીતે (દેશથી) વ્રત નિયમો લીધાં અને લીધાં તેવાં પાળ્યાં; જેટલાં પાળ્યાં તેટલાં શ્રદ્ધાથી શુદ્ધ થયેલ યુદ્ધિએ પાળ્યાં. એને પરિણામે ત્યાર પછી મને એક નવી ગોળી આપીને કલ્પવાસ્તી વિષ્ણુધાલયમાં (ચોથા પાડામાં) મને લઈ જવામાં આવ્યો.

* * *

સૌધર્મ દેવલોકે.

દેવ જન્મ વર્ણન.
પૂર્વભવતું સ્મરણ.
દેવકર્તવ્ય પાલન.

પ્રથમ દેવલોક સૌધર્મના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. ત્યાં દેવતાનો આકાર ધારણુ કરતો હું સુખશય્યામાંથી એક ક્ષણવારમાં જગૃત થયો. દેવતાનો જન્મ કેવી રીતે થાય છે અને તે વખતે તેમનું શરીર કેવું હોય છે તે સાંભળવા જેવું છે તે ખહેન ! તું સાંભળ. પ્રથમ જે શય્યામાંથી હું જગૃત થયો તેનું વર્ણન તારી પાસે કરું છું:—

એક દિવ્ય પલંગ ઉપર સુંદર તળાઈ રચવામાં આવેલી હોય છે. એ તળાઈ અતિ કોમળ હોય છે, શુભગુલિયા થાય શય્યા વર્ણન. તેવી સુંદર હોય છે. એ તળાઈ ઉપર તદ્દન મુલાયમ સ્પર્શવાળું અને મનને આનંદ ઉપજાવે તેવું આચ્છાદન ખીછાવેલ હોય છે, મતલબ કે ચાદર (ઝોછાડ) પણ ઘણી કોમળ હોય છે. એ શય્યાની આસપાસ અતિ સુગંધી ફૂલો અને ધૂપનો પમરાટ ફરી વળેલો હોય છે અને એની સુગંધી ચોતરફ વિસ્તરી રહેલ હોય છે. દિવ્ય વસ્ત્રોનો માથે ચંદરવો હોય છે તે આંખને ખહુ સારો લાગે તેવો હોય છે.

૧ શૃદ્ધિધર્મ—એ ચારિત્રરાજનો ફટાયો કુમાર થાય. જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર. ૩૫.

ત્યાં બે કાંબા હાથ પસારીને ભભા રહેલા દેવોના આનંદ સ્વરથી મને આશ્ચર્ય થયું. હું જ્યારે ઉઝો^૧ ત્યારે મારે માથે જન્મ, વિભૂષા. મુગટ પહેરેલો હતો, હાથે કડાં પહેરેલાં હતા, અન્ને હાથે બાબુઓ ઓઢિલા હતા, ગળામાં હાર પહેરેલો હતો, કાનમાં કુંડળ પહેરેલાં હતાં, આખે શરીરે ઘરેણાં પહેરેલાં હતાં, શરીરે સુગંધી વિલેપન કરેલું હતું, મુખમાં તાંબૂલ હતું અને સદૈવ તાણ રહેતી પુષ્પની માળા ગળામાં ધારણુ કરેલી હતી. આવા સુંદર સંયોગોમાં હું શય્યામાંથી બેઠો થયો તે વખતે સર્વ દિશાઓ ઝળઝળાટ થઈ રહેલી હતી, અને તેના પ્રકાશમાં મેં વધારો કર્યો હોય એમ મને લાગ્યું.

તે વખતે એ શય્યાની બાબુમાં લલનાઓ (દેવાંગનાઓ) ભભી રહેલી હતી. તેઓની આંખો અતિ ચપળ હતી પણ લલના. મટકું ભારતી ન હોતી. દેખાવમાં તેઓ અતિ સુંદર હતી. પ્રેમભીની આંખોએ તેઓ ' જય જય નંદા, જય જય ભદ્રા ' વચનો બોલી. ' હે નંદા! તારો જય થાઓ, હે ભદ્રા! તારો જય થાઓ.' એવા ભાવોવાળો તેઓનો રૂપાની ઝીણી ધુધરી જેવો મધુર અવાજ મારા સાંભળવામાં આવ્યો. વળી તેઓ બોલી " હે ભદ્રા! તું દેવ છે, તું અમારો સ્વામી છે, અમે તારી દાસીઓ છીએ." આવા સુંદર કર્ણપ્રિય શબ્દો એ અદ્ભુત રૂપસૌંદર્યવાળી સ્ત્રીઓ બોલી રહી હતી.

મારી આસપાસ આવી અદ્ભુત સમૃદ્ધિ બેઠને મારી આંખો વિરમયથી પ્રકુલ થઈ ગઈ અને મને ક્યાં સુકૃત્યનાં પૂર્વ યાદિ. પરિણામે આ ઋદ્ધિસિદ્ધિ મળી હશે તેનો હું વિચાર કરવા લાગ્યો. બહેન! તે વખતે જ્યારે હું અગાઉ વિરોચન હતો તે પ્રસંગે મેં જે સુંદર કાર્યો કર્યાં હતાં તે સર્વ મને યાદ આવ્યાં. મારા મનમાં તે વખતે જ્ઞાન થયું કે અગાઉ વિરોચન તરીકે રૂચિ અને સમજણ પૂર્વક ગૃહિધર્મની પાલના કરી હતી તેનો આ સર્વ લાભ મળ્યો છે. આ પ્રમાણે હું વિચાર કરતો હતો ત્યાં તો સેનાપતિ સમ્યગ્દર્શન અને મહાત્મા સદાગમ મારી પાસે આવી પહોંચ્યા એટલે મને અરાબર ખ્યાલ થયો કે આ તો સર્વ પ્રતાપ એ બે મહાત્માઓનો છે. મેં તે જ વખતે એ બન્ને મહાપુરુષોને

૧ દેવતાઓ આવી રીતે શય્યામાંથી જન્મે છે. તેઓનો જન્મ ગર્ભજ પેઠે મદુષ્ય હોતો નથી.

મારા ભાઈ તરીકે સ્વીકારી લીધા^૧, વધાવી લીધા. હું આટલા વિચાર અને નિશ્ચયપૂર્વક શય્યામાંથી ઊઠો થયો અને દેવતાને યોગ્ય મારાં કર્તવ્યો કરવા લાગ્યો તે નીચે પ્રમાણે:—

એ દેવભૂમિમાં અનેક રત્નોનાં કિરણથી લાલ રંગનાં દેખાતાં જળથી અને સંપૂર્ણ ખીલેલાં કમળોથી શોભી રહેલાં દેવ નિવાસ. મોટાં સરોવરો હોય છે. એવાં સરોવરમાં હું હૃષ્ટ-પુષ્ટ શરીર અને પર્યોધરવાળી લલિત લલનાઓ સાથે નાહ્યો, સરોવરમાં તેમની સાથે સારી રીતે જળક્રીડા કરી અને આનંદ કર્યો. ત્યાર પછી તરત જ લીલાપૂર્વક હું જિનમંદિરે ગયો. એ જિનમંદિર પણ ઘણું ભવ્ય હતું, તદ્દન શુદ્ધ સોનાથી તૈયાર કરવામાં આવ્યું હોય તેવું હતું. એની દરસખંધીમાં નિર્મળ રત્નો ગોઠવવામાં આવેલાં હતાં. એવા અતિ આકર્ષક જિનભુવનમાં જઈને ત્યાં દૃઢ ભક્તિપૂર્વક તીર્થંકર મહારાજને મેં વંદન કર્યું. પછી ત્યાં રહેલ મનોહર પુસ્તક ઉઘાડ્યું: એ પુસ્તકમાં નિર્મળ પાનાઓનો સંગ્રહ કરવામાં આવેલો હતો, એ આખું પુસ્તક મણિરત્નમય હતું, તીર્થંકર મહારાજનાં વચનો વડે ભરપૂર હોવાથી રમ્ય લાગતું હતું અને અંદરની હકીકત વાંચતાં રોમરોયને વિકરવર કરે તેવું હતું. આવું મુંદર પુસ્તક ઉઘાડીને મેં તે વાચ્યું^૨ અને ત્યાં રહીને મારે શું કરવાનું હતું-મારો કલ્પ શો હતો તે જાણી લીધું.

આવી રીતે ઇચ્છા પ્રમાણે પાંચે ઇદ્રિયના ભોગો દેવલોકમાં ભોગવ્યા અને આશય પ્રમાણે તેમાં આનંદ માન્યો. એ સૌધર્મ દેવલોકે બે સાગ-રોપમથી સહજ આંછો કાળ હું રહ્યો.

* * *

કલંદ આભીર.

મારો સૌધર્મ દેવલોકે^૩ કાળ પૂરો થયો એટલે વળી મારી ભાર્યા

૧ અંતકે એ ભવમા પણ મને સમ્યગ્દર્શન થયું અને સહાગમનેા અભ્યાસ ચાહુ રહ્યો.

૨ દેવતાઓનો સમય ક્રીડા નાટકમેક્ષણ અને ઇદ્રિયસુખસાધનના ભોગોપભોગમાં જાય છે. ત્યાં જે રચિમાન પ્રાણી હોય છે તે વિષયમાં વધારે પડતો રાગ કરતો નથી. જે અજ્ઞાનકષ્ટથી કે ઉપર ઉપરના ત્યાગથી ત્યાં પહોંચી ગયેલ હોય છે તે મિથ્યાજ્ઞાનને લઈને વિષયમાં જ રસ લે છે, આસક્ત યઈ જાય છે અને પરિણામે સંસારમાં પડે છે.

૩ દેવગતિનાં સુખોને પરિણામે કેટલીક વાર આવી મોટી હાનિ પહોંચે છે. વાસેનાઓનો લાભ મળે પણ પ્રગતિ અટકી જાય છે અને પછી ધીમે ધીમે પશ્ચાદ્ગતિ પણ થતી જાય છે. વળી પાછો પ્રસંગ મળતાં આગળ કહેવાસે તેમ પ્રાણી ઉપર પણ ચઢતો જાય છે.

મને માનવાવાસ નગરે પાછી લઇ આવી. ત્યાં એક મદન નામનો આભીર^૧ રહેતો હતો. તેની રેણા નામની સ્ત્રી હતી. તેમને ત્યાં હું પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. માંડે કલંદ નામ રાખવામાં આવ્યું.

ત્યાં મારા વહાલા ભાઈએ પેલા સેનાપતિ અને સદાગમ તો મને વિસરી ગયા, ત્યાં આવ્યા જ નહિ. તેને પરિણામે હું પેલા શુદ્ધિ-ધર્મને તો તદ્દન વિસરી જ ગયો, મેં એને ત્યાં જોયો જ નહિ; કારણ કે પેલા સેનાપતિ સદાગમ ન હોય ત્યાં એ એકલો કદિ દેખાતો જ નથી. છતાં અગાઉ મારો થોડો વિકાસ થયો હતો, મારામાં ભદ્રક ભાવ જાગૃત થયો હતો તેથી હું પાપથી કાંઈક બહીતો રહ્યો અને ભદ્ર પરિણામી થયો. આવી રીતે આભીરની અવસ્થામાં માનવાવાસે કાળ પૂરો કર્યો.

* * *

વિસ્મૃતિ અને રખડપાટો.^૨

ન્યોતિપીએ દેવ.

ત્યાર પછી મારી ભવિતવ્યતા ભાયાંએ મને વળી એક નવી જોખી આપી અને ન્યોતિષ્ક દેવગતિમાં લઇ ગઇ. ત્યાં સારા સારા ભોગો ભોગવ્યા. વળી સંપતિ પણ ત્યાં ઘણી મળી. મેં મારી ઇંદ્રિયોને

૧ આભીર: આહર. આ આહર ગોવાળીઆનું કામ કરે છે. તેમનું ઘન ગાય બેસ ઘેટાં છે, તેમને ચારે અને દૂધ બીનના પૈસા કરે. જંગલમાં નાની નાની પક્ષીઓ ફરી રહે છે. તેમનાં ગામોને 'પક્ષી' અથવા 'નેહડા' કહેવામાં આવે છે.

૨ વિકાસક્રમમાં એક બાળક અગાઉ પણ લક્ષ્યમાં આણી છે તે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી. પ્રાણી વિકાસમાં આગળ વધે, વળી જો તેનામાં રાગ દ્વેષ મોહતું જોર વધે તો પાછો પડે. આવી રીતે અથડાતાં કુદાતાં ન્યારે એ બરાબર નિઃશંક થઇ આગળ વધે ત્યારે તે પ્રગત થાય છે. એક દૃષ્ટિમાં અનંત કાળ ગયો. પછી છેલ્લા પુદ્ગળપરાવર્તમાં તે યોગ દૃષ્ટિમાં આવે છે. એ એક પુદ્ગળપરાવર્તને કાળ પણ ઘણું લાંબો છે, પ્રથમ પ્રસ્તાવના પરિશિષ્ટમાં વિચારામ્લ થયો છે. એ છેલ્લા પુદ્ગળપરાવર્તમાંથી અર્ધ પસાર થાય ત્યારે મંચિકેદ થાય છે. ત્યાર પછી ચડ-હતર તો થયા કરે છે પણ પછી પ્રાણીની સ્થિતિ ફરે છે, એના કાર્યમાં કુણાયા, એની યોક્ષીમાં મીઠાસ, એનાં વિચારમાં નરમાશ આવતી જાય છે. સંસારીજીવ અત્યારે આ છેલ્લી જણાવી તે દશામાં છે; પડતો જાય છે, વળી જોડે છે, પાછો રખડે છે, છતાં એ દરગ્યાન એની આંતર દૃષ્ટિ પ્રગત થતી જાય છે એ સૂક્ષ્મ રીતે જોવાથી જણાશે. આ છેલ્લા પુદ્ગળપરાવર્તને કાળ છે તેમાં જે ધણેલા અને પ્રગતિ થાય છે તે બરાબર વિચારવા.

ત્યાં તૃપ્ત કરી, સારી રીતે રાજી કરી. ત્યાં વળી પેલા મહામોહ પરિ-
ગ્રહ ભાઈએ બહુવારે દેખાયા, મારી સાથે ઘણો વખત રહ્યા, સંબંધ
વધાર્યો અને હું પણ તેમના તરફ વધારે પક્ષપાત રાખી રહ્યો. મેં
તેમને મારા પોતાના કરી લીધા અને વળી પેલા સેનાપતિ (સમ્ય-
ગૃહર્શન) અને સદાગમને તો હું તદ્દન જ ભૂલી ગયો, તેમને યાદ
પણ કર્યા નહિ.

* * *

તિર્યચમાં દેડકો.

જ્યોતિષક દેવ તરીકે રહેવાની મારી ગોળી પૂરી થવા આવી
એટલે વળી ભવિતવ્યતાએ મને એક નવી ગોળી આપી અને મને
પંચાક્ષપશુસંસ્થાને લઈ જઈ ત્યાં મને દેડકો બનાવ્યો. મારી સ્ત્રીને તો
રમત કરવાની ટેવ પડેલી તે એણે તો જેમ ફાવ્યું તેમ મારી સાથે
મળ કર્યા કરી અને મને ચોતરફ ફેરવ્યો.

* * *

આ દેડકા તરીકેની મારી ગોળી પૂરી થઈ ત્યારે વળી બીજી નવી
નવી ગોળીએ આપી મને અનેક જગ્યાએ આમતેમ ફેરવ્યો, રખ-
ડાવ્યો અને તે રીતે ભવિતવ્યતાભાર્યાએ મળ માણી.

* * *

કાંપિલ્યપુરે વાસવ.

અનેક જગ્યાએ રખડાવીને મારી ભાર્યા મને માનવાવાસના
કાંપિલ્યપુરમાં લઈ આવી. એ નગરનો વસુબંધ નામનો રાજા હતો.
ધરા નામની પત્ની હતી. તેઓને ત્યાં હું રાજપુત્ર તરીકે પેલી ભાર્યાનાં
પ્રતાપે ગયો. મારૂં ત્યાં વાસવ નામ રાખવામાં આવ્યું. રાજપુત્રને
વૈભવ હોવા છતાં હું સારાં કૃત્યો કરનારો થયો અને સર્વને ઘણો પ્રિય
થઈ પડ્યો.

ત્યાં ચોગ્ય ઉમરનો થતાં મને શાંતિસૂરિ નામના સાચા ધર્મના
ઉપદેશકનો યોગ થયો. એમનો ઉપદેશ સાંભળ્યા પછી તે જ વખતે ત્યા
સમ્યગૃહર્શન સેનાપતિ અને સદાગમ દેખાયા. તેઓનો વધારે પરિચય
થતાં પેલા મહામોહ વિગેરે જરા નરમ પડ્યા. એ સર્વે દેખાવમાં તે
મારા ખરા મિત્ર હતા પણ અંદરખાનેથી મારા શત્રુ હતા. પણ તે
બાબતની મને ચોક્કસ ખબર હજી પડી ન હોતી. સદાગમના પ્રતાપે
મને ત્યાં કાંઈક લાભ થયો.

* * *

બીજો દેવલોકે.

વાસવના ભવમાં મને સમ્યગ્દર્શન સદાગમનો સંબંધ થયો તેના નેરથી હું બીજો દેવલોકે ગયો, ત્યાં પણ એ અંનેનો મને સમાગમ થયો. હું વિષ્ણુધાસયના આનંદમાં પડી ગયો ત્યાં મેં ઘણા કાળ સુધી સુખ ભોગવ્યું, આનંદ કર્યો, લહેર કરી.

* * *

કાંચનપુરે.

ત્યાર પછી મનુજગતિની અંદર આવેલા કાંચનપુર નામના નગરે હું આવ્યો. ત્યાં મહામોહના દોષથી પેલા સેનાપતિ અને સદાગમને પાછા વિસરી ગયો.

શ્રમણનો વેષ. વિરતિથી રહિતપણું.
 શુદ્ધિધર્મનો સામાન્ય સ્વીકાર અસ્વીકાર.
 ભોગસંપત્તિ-પુણ્યોદય-ભોગ અને પાપ.
 સમ્યગ્દર્શન સદાગમની હાર અને છત.

આવી રીતે ન ગણી શકાય તેટલી વખત (અસંખ્ય વખત) મેં એ સદાગમ મહાત્માને જોયા અને વળી અનેક વખત સદાગમ મારી પાસેથી ચાલ્યા ગયા, સેનાપતિ તો મારી પાસેથી ખીલકુલ ચાલ્યા જ ગયા, હું તેમને ખોઈ બેઠો. એનો હેતુ એ કે મારે રખડવાનાં ઠેકાણું અનેક રહ્યાં, મેં કોઈ જગ્યાએ હજી સુધી સાચો વિરતિભાવ (લાગ ભાવ) ધારણ કર્યો નહોતો, માત્ર ઉપર ઉપરની શ્રદ્ધાથી શ્રાવક થયો પણ સર્વવિરતિભાવની પ્રાપ્તિ મને થઈ નહોતી. એટલે કેટલીક વાર મારી નૈસર્ગિક સરળતાને લઈને અને કેટલીક વાર સામા માણસને રાજી રાખવા ખાતર શ્રદ્ધાને લઈને મેં શ્રાવકનો વેષ તો ધારણ કર્યો, પણ વિરતિભાવ મને આવ્યો નહિ, મેં ખરો લાગ કદિ કર્યો નહિ.

વળી અસંખ્ય વખત જ્યારે જ્યારે મારે સેનાપતિ સમ્યગ્દર્શનને મળવાનું થયું ત્યારે ત્યારે દરેક વખત મારે તેની સાથે સદાગમનો મેળાપ જરૂર થતો હતો અને વળી તેમના મૂળમાં સામાન્ય રૂપે હું શુદ્ધિધર્મ ફટાયાને પણ જોતો હતો. વળી કોઈ વાર આ શુદ્ધિધર્મને સેનાપતિ સાથે ન પણ જોઈ એવું એ બન્યું હશે; છતાં તને હુંકામાં કહું તો એ સેનાપતિની સાથે શુદ્ધિધર્મ અને સદાગમને મેં અસંખ્ય વાર જોયા. એ દરેક વખત શુદ્ધિધર્મ અને સદાગમ સામાન્ય રૂપવાળા હતા તો તારે લક્ષ્યમાં રાખવું.

૧ આ આખી હકીકત ઘણી ઉપયોગી છે, વિકાસક્રમ યતાવનારી છે.

આવી રીતે એ ત્રણે ભાઈઓ (સમ્યગ્દર્શન, સદાગમ અને ગૃહિધર્મ) ને બહુ વખત જોયા અને જ્યારે જ્યારે જોયા ત્યારે ત્યારે તેઓ મને સુખનાં કારણ થયા અને વળી વચ્ચે વચ્ચે મેં પાછા તેમને છોડી પણ દીધા. મેં એકલા સદાગમને તો અનંત વાર જોયો. પણ એના વગર સમ્યગ્દર્શનને તો મેં કદિ પણ જોયો નહિ.^૧

વળી એક બીજી પણ વાત આ પ્રસંગે જણાવી દઉં: જ્યારે જ્યારે સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિ મારી બાબુમાં હોય, મારી પાસે હોય, ત્યારે ત્યારે પુણ્યોદય મારો મિત્ર થતો હતો, તે મને અત્યુદ્ધ થતો હતો. મને માનવાવાસમાં કે વિશુધાસયમાં જે ભોગો મળતા હતા, સંપત્તિઓ પ્રાપ્ત થતી હતી, વિદ્યાસનાં સુખસાધનો સાંપડતાં હતાં તે સર્વ એ પુણ્યોદય મિત્ર પૂરા પાડતો હતો. આ રીતે સેનાપતિની હાજરીને એ એક લાભ હતો એટલું જ નહિ પણ એક બીજો પણ લાભ થતો હતો અને તે એ કે એ હોય ત્યારે મારી કર્મની સ્થિતિ ટુંકી થઈ જતી હતી, અંદરના શત્રુઓ ગભરાયલા અને ખડીકથી ભરપૂર રહેતા હતા અને મહાભાઈ વિગેરે અંદર યુવચૂપ પડ્યા રહેતા હતા. કોઈ કોઈ વખત જ્યારે એ મારા ભાવશત્રુઓ જોરમાં આવી જતા ત્યારે પેલો પુણ્યોદય મિત્ર મને તથા જતો હતો, મારાથી દૂર નાસી જતો હતો અને તેથી મને ઘોંઘા ત્રાસ થતો હતો. એ (પુણ્યોદય) જેવો મારી પાસેથી દૂર ખસતાં કે મને દુઃખના ટુંગર ખરા થઈ ગયેલા દેખાતા હતા અને મારે તેને એટલું પરતું હતું. એ સર્વને પરિણામે ભવિત-વ્યતા અનંત કાળથી મને ભમાવ્યા કરતી હતી, રખરાવ્યા કરતી હતી. એ પ્રમાણે થાય ત્યારે વળી કર્મની સ્થિતિ ભારે મોટી થઈ જતી, મન તદ્દન અધમ થઈ જતું અને તદ્દન તત્ત્વશ્રદ્ધાન વગરનું બની જતું હતું.

આ પ્રમાણે જ્યારે બનતું ત્યારે વળી પેલા મહાશત્રુઓ ભારે જોરમાં આવી જતા અને મારા ઉપર ધોતાનું સામ્રાજ્ય ચલાવતા. એમ જ્યારે થતું ત્યારે પેલા ભાઈઓ (સમ્યગ્દર્શન અને સદાગમ) દૂર જઈને એસતા. આ પ્રમાણે હકીકત અનેક વાર બની ગઈ.

વળી એક વખતે વાત તને શાક્રસ કહી જણાવું: જ્યારે મિથ્યા-દર્શનથી સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિનો તિરસ્કાર થતો ત્યારે જ્ઞાનસંવરણ

૧ જ્ઞાન અને દર્શનનો આ તફાવત લક્ષ્યમાં રાખવા યોગ્ય છે. માત્ર જ્ઞાન થાય તે કામનું નથી. સમ્યગ્દર્શન વગર જ્ઞાન અનંત વાર થાય તે ઉપયોગ વગરનું છે. સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન વગર થઈ નથી. ગૃહિધર્મ એ ચારિત્રનો વિભાગ છે. જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રની આ ફલ વ્યવસ્થા વિચારવા યોગ્ય છે. તેમાં તેઓનું ઉપર ઉપરનું સ્વરૂપ પણ સમજવા યોગ્ય છે અને અંતરદર્શિતું સ્વરૂપ આદરવા યોગ્ય છે.

રાજ સદાગમના ઉપર વિજય મેળવી તેને પણ દૂર મોકલી આપતો, વળી કોઈ વખત તેઓ પણ તેના ઉપર છત મેળવતા; મતલબ કોઈ વાર સમ્યગ્દર્શન સદાગમ સાથે મળી મહામોહાદિ પર વિજય મેળવતા અને કોઈવાર મહામોહ પરિબ્રહ્મ સાથે મળી સેનાપતિ અને સદાગમ પર વિજય મેળવતા.

આવી રીતે બન્ને પક્ષનો કોઈ વાર જય થતો અને કોઈ વાર હાર થતી. એ તો જેવો દેશ, જેવો વખત અને જેવા લશ્કરીઓ. જ્યારે જેનું પરિબળ થતું ત્યારે તેનો વિજય થતો અને સામાની હાર થતી. પણ આ બધી વાતમાં મુદ્દાની વાત એ છે કે હું જેનો પક્ષપાત કરતો, જેના તરફ પ્રેમ દેખાડતો, તેનો ઘણું ભાગે ખાસ કરીને વિજય થતો અને જેનાથી હું વિરુદ્ધ દેખાતો અથવા થતો તેની હાર થતી.

આવી રીતે બન્ને પક્ષની જય પરાજયની-હાર છતની બાજુ અનંત કાળ સુધી ચાલી.^૧

સોપારક પુરે વિભૂષણ.

મહાપુરુષોની નિંદા આશાતના.

દુઃખસમુદ્રમાં ભયંકર પાત.

બહેન અગૃહીતસકેતા ! ત્યાર પછી મારી પત્ની ભવિતચ્યતા મને એક વખત માનવાવાસમાં આવેલા સોપારક નામના સુંદર નગરમાં લઈ ગઈ. ત્યાં શાલિભદ્ર નામનો એક વલ્લિક રહેતો હતો. તેને કનકપ્રભા નામની ભાર્યા હતી. તેનો હું પુત્ર થયો. માફ વિભૂષણ નામ શખવામાં આવ્યું.

૧ આવી રીતે જૈન આત્મનાય પ્રમાણે વિકાસ અને હાનિ થયા કરે છે. એ બન્નેનો આધાર આત્માપર છે. એ ધારે અને વીર્યશક્તિનો ઉપયોગ કરે તો એ પ્રગતિને માર્ગે આગળ વધતો જાય છે, એ નરમ પડી જાય તો શત્રુઓ જોરમાં આવી જાય છે. આવી સ્થિતિ ઘણો કાળ ચાલે છે, પણ એટલું નક્કી છે કે એક વાર સમ્યગ્દર્શન થયા પછી વધારેમાં વધારે અર્ધ પુદ્ગળપરાવર્તન કાળમાં પ્રાણી જરૂર સર્વ કર્મથી મુક્ત થઈ ભાવશત્રુઓ પર વિજય પ્રાપ્ત કરી પોતાનું સાચું સ્વસ્થરોચ્ય મેળવે છે અને નિરાબાધપણે નિરંતરને માટે સુખી થાય છે. પ્રાણીની પોતાની પ્રગતિ કે પશ્ચાદ્વર્તિનો આધાર તેના પોતાના જોર પર રહે છે. સમ્યગ્દર્શન દેશ કાળ પ્રમાણે જોર કરે છે એમ હવર કહ્યું તેનો એ જ ભાવાર્થ છે. તત્ત્વજ્ઞાન વચરનું જ્ઞાન ઉપયોગી નથી, ચારિત્રની પ્રગતિ જ્ઞાનનું સાધ્ય છે, ભાગભાવ જ્ઞાનનું ફળ છે અને તત્ત્વજ્ઞાન વચરનું પુસ્તકજ્ઞાન માત્ર ખ્યાતિ માટે જ ઉપયોગી થાય છે. આથી જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર એ ત્રણેની સાથે પ્રગતિ થાય તે જ ખરી હક છે.

એક વખત હું શુભકાનન નામના ઉદ્યાનમાં ગયો. ત્યાં સુધાકૃપ નામના આચાર્યનો મારે યોગ થયો.^૧ તેમની વાતો સાંભળી તે વખતે મારે પેલા સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિનો અને સદાગમનો મેળાપ થયો.

તેઓશ્રીનો યોગ થતાં મને તત્ત્વશ્રદ્ધાન (તત્ત્વપર પ્રીતિ-રૂચિ) થઈ આવ્યું, છતાં ભાવપૂર્વક મને વિરતિ (લ્યાગભાવ) થઈ નહિ, ઉપર ઉપરથી (દ્રવ્યથી) લ્યાગ થયો. ગુરૂના આશ્રલથી અંતરના સાચા પ્રેમ વગર હું શ્રમણુ (સાધુ) થયો. મેં સાધુનો^૨ વેષ તો લીધો અને સાધુઓની વચ્ચે રહ્યો પણ મારા કર્મના દોષથી હું વિભાવમાં પડી ગયો, આડે રસ્તે ચઢી ગયો અને મારું સાચું કર્તવ્ય વિસરી ગયો.

જ્યારે આવી રીતે વિભાવમાં પડ્યો ત્યારે પેલા વિપરીત પહું. મહામોહ વિગેરે પૂરતા જ્ઞેરમાં આવી ગયા અને વિલાક-નિંદા. વસ્તુતઃ પેલા સેનાપતિ અને સદાગમ મારી પાસેથી તેનાં પરિણામ. દૂર ચાલ્યા ગયા. હવે મહામોહ વિગેરેની અસર તમે

હું તો પારકી નિંદા કરનારો થઈ પડ્યો. કારણ હોય કે ન હોય પણ સાધારણ રીતે જ પારકાના અવર્ણવાદ બોલવા, પારકાની નિંદા કરવી, હોય કે ન હોય તેવી આબતોના આક્ષેપો કરવા, એ મારો ધંધો થઈ પડ્યો. મેં તો પછી તપસ્વીઓની નિંદા કરી, સુંદર ચારિત્રવાળા મહાપુરૂષોની નિંદા કરી, સારા ક્રિયારૂચિ જીવોની ટીકા કરી. આવા ઉચ્ચ કક્ષાએ સ્થિત થયેલા પુરૂષોની નિંદા કરતાં મારા મનમાં જરાએ સંકા પણ ન થઈ, મનને જરા આંચકો પણ ન આવ્યો અને તે વાત એટલે સુધી છેવટે વધી પડી કે મેં તો પછી સંઘની નિંદા કરવામાં, શ્રુત જ્ઞાનની નિંદા કરવામાં, ગણધરોની નિંદા કરવામાં અને ખૂદ તીર્થંકર મહારાજની નિંદા કરવામાં પણ પાછું વાળીને જ્ઞેયું નહિ. ગણધરો પણ જાણે અમુક વાત સમજ્યા જ ન હોતા અને ખૂદ તીર્થંકરો પણ અમુક વાતો કહી કે સમજી શક્યા નથી એવા એવા અનેક પ્રકારના આક્ષેપો પણ મેં કરી દીધા. આવી રીતે જ્ઞે કે મેં યતિનો વેષ લીધો હતો^૩ છતાં હું ખરોખરો પાપાત્મા બની પાત અને ગયો, ગુણનો મોટો શત્રુ બની ગયો અને એ મહારખડ પાટો. મોહને વશ પડીને ભયંકર મિથ્યાદૃષ્ટિ થઈ ગયો. આવા પ્રકારની પાપચેષ્ટાઓને પરિણામે હું અતિ

૧ આવી રીતે દેવશુરનો યોગ થવો તેને યોગાવંચકપહું કહે છે.

૨ દ્રવ્ય સાધુપણનો અને ભાવ સાધુપણનો વિચાર અત્ર કર્તવ્ય છે.

૩ વેષ લીધાથી કંઈ વળણું નથી એ વાત લક્ષ્યમાં રાખવી. આ દ્રવ્ય સાધુપહું છે.

આકરા દુર્ભેદ કર્મસમૂહથી ઘેરાઈ ગયો, વીંટળાઈ ગયો, ભરપૂર થઈ ગયો અને તેને પરિણામે મારી ભાર્યાએ અનંત કાળ સુધી દુઃખસમુદ્રમાં લગભગ સર્વ સ્થાનકોએ પાછો ભમાવ્યો, રખડાવ્યો, તગડાવ્યો, આ સંસારમાં રહેલી સમસ્ત દ્રવ્યરાશિ મેં અરધા પુદ્ગળપરાવર્તના કાંઈક ઓછા કાળમાં ભોગવી લીધી અને હું ખૂબ રખડ્યો, ચારે તરફ સારી રીતે' ભમ્યો. એ ભ્રમણમાં મારે માર્યે એક પણ વિપત્તિ પડવી બાકી રહી નહિ, એક પણ દુઃખ પડવું બાકી રહ્યું નહિ અને એક પણ આકરી વિહંગના-હેરાનગતિ થવી બાકી રહી નહિ.

* * * * *

ખુલાસાઓ. ઉપસંહાર.

* * * * *

પ્રજ્ઞાવિશાળાની વિચારણા.

* * * * *

મહામોહ પરિગ્રહ.
તેમનું અનર્થવિધાન.
તત્ત્વ સ્પષ્ટ વિશેષતા.

સંસારીજીવ ઉપર પ્રમાણે વાત કરતો હતો તે વખતે અશ્રુહીત સંકેતાને લાગ્યું કે પોતે કાંઈક અંદરનો ભાવાર્થ પણ સમજે છે. આટલા ઉપરચોટિયા જ્ઞાનથી પણ એના મનમાં વિસ્મય ઉત્પન્ન થયો અને પોતે જાણે કાંઈક સમજી હોય તેવું તેના મુખ પર જણાવા લાગ્યું.

બુદ્ધિની ભંડાર પ્રજ્ઞાવિશાળાએ ઉપરની વાત સાંભળી ત્યારે તેના મનમાં ઊંડો સંવેગ થઈ આવ્યો અને તેણે પોતાના મનમાં નીચે પ્રમાણે વિચારણા કરી:—

“ ખરેખર, મને એમ લાગે છે કે સંસારીજીવને જે અનેક
“ પાપો વળગેલાં છે તેમાં મહામોહ અને પરિગ્રહ ઘણા ભયંકર છે,
“ ભારે આકરા છે, સર્વથી વધારે પ્રબળ છે. તેવું કારણ એ છે કે

૧ દ્રવ્યથી પુદ્ગળપરાવર્ત કેવી રીતે થાય છે તેમણે જુઓ પરિશિષ્ટ ૬ પ્રથમ પ્રસ્તાવ.

“ ક્રોધાદિ પાપોનો જ્યારે એને યોગ થયો હતો ત્યારે તો એને સમ્ય-
 “ ગદર્શન સેનાપતિનો મેળાપ પણ થયો નહોતો, તેની સાથે તેને
 “ એજખાણુ પણ નહોતી અને જરાએ સંબંધ પણ તેની સાથે
 “ સંસારીજીવને ન હોતો. એ વખતે તો આ સંસારીજીવ કોઈ પણ
 “ પ્રકારના ગુણુ વગરનો હતો અને એ તકનો શાભ લઈને એ ક્રોધાદિ
 “ પાપીઓ પોતાની અસર આ સંસારીજીવ ઉપર ચલાવે અને સંસા-
 “ રીજીવ તેમના કહેવા પ્રમાણે નાચ કરે, એટલા કરે, તેમાં મને કાંઈ
 “ નવાઈ જેવું લાગતું નથી, એ વાતમાં હવે મને કાંઈ વિશેષતા લાગતી
 “ નથી; પણ આ મહામોહ અને પરિગ્રહ તો ભારે જખરી વાત કરી,
 “ ન ઉકેલી શકાઈ એવી ઘુચ ઊભી કરી, ન સમજી શકાય તેવી
 “ પરિસ્થિતિ નીપજતી: એમણે (મહામોહ પરિગ્રહ) તો સંસારીજીવને
 “ સમ્યગ્દર્શન જેવો સેનાપતિ મળ્યો તો પણ એનો દીર્ઘ કાળ સુધી
 “ સંસારમાં પાત કરાવ્યો અને ચારે તરફ લગભગ સર્વ સ્થાનકોમાં
 “ એને રખડાવ્યો ! ત્યારે મહામોહ અને પરિગ્રહ તો ગુણુ પ્રાપ્ત કરેલા-
 “ સગુણીને પણ મહા અનર્થ કરનારા થઈ પડે છે. આટલા માટે એ
 “ બંને (મહામોહ અને પરિગ્રહ) ખરેખર ઘણા આકરા-ભયંકર છે.

“ મને એક બીજી પણ વાત લાગે છે કે જ્યાં આ બે (મહા-
 “ મોહ અને પરિગ્રહ) હોય છે ત્યાં ક્રોધ વિગેરે પાપીઓ જરૂર
 “ હોય છે અને તેટલા માટે જ મહામોહને અગાઉ આખા સમુદા-
 “ યાત્મક (મોટા પરિવારના મુખ્ય ભાગ) તરીકે વર્ણવ્યો જણાય
 “ છે. મહામોહને મોટો રાજા ગણાવામાં આવ્યો છે અને આખા તેના
 “ વર્ગને તેની નીચેનો ગણાવામાં આવ્યો છે તેવું એ જ કારણુ જણાય
 “ છે. અને વળી પરિગ્રહ પણ એ સર્વનો મોટો આધાર છે, ટેકો છે,
 “ એ લોભનો મિત્ર છે, લોભ નામ પણ ધારણુ કરે છે અને મહા-
 “ મોહના લક્ષ્ણમાં પૂછણુગાઇણુ છે અને મુખ્ય સ્થાન ભોગવે છે.

“ આ પ્રમાણે હોવાથી સંસારીજીવના ગુણુનો ખાસ ઘાત
 “ કરવાને એ બંને મૂળનાયકો થયા છે એમાં જરા પણ શંકા
 “ જેવું નથી. એ મહામોહ અને પરિગ્રહ પોતે જાતે ઘણા જખરા છે
 “ અને એને ક્રોધ વિગેરે સહાય કરનારા છે, તેથી તેઓ પ્રાણીના
 “ ગુણુનો બહુ ઘાત કરે છે અને જાતે એવા સમર્થ છે કે સેનાપતિ
 “ કે સદાજમની આવ જા થયા કરે તેની પણ દરકાર કરતા નથી.

૧ એના પ્રશ્ન ખુલાસા વિગેરેના વર્ણન માટે જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર. ૧૮
 (પ. ૮૬૩-૮૬૮).

“વાત એમ છે કે છતાં ગુણનો ઘાત કરવા માટે ક્રોધ વિગેરે પણ
 “પૂરતા છે, પૂરતી તાકાતવાળા છે, પણ એ મોહ અને પરિગ્રહની
 “એ કાર્યમાં ખાસ વિશેષતા છે અને તેટલા માટે તેઓ માટે એ પ્ર-
 “માણે કહેવામાં આવ્યું છે. એટલે કે મહામોહ વગર એ ક્રોધ
 “વિગેરે કોઈ પણ કદિ હોતા જ નથી અને તે બન્ને તો સર્વને પ્રવર્તા-
 “વનાર હુકમ કરનાર સેનાપતિ જેવા છે જ્યારે પેલા ક્રોધ વિગેરે તો
 “પાયદળ જેવા છે, જમીનપર ચાલનાર લશ્કરીઓ જેવા છે. આ
 “ખાસ હકીકતની સિદ્ધિને માટે આ પ્રાણીએ તેઓના દોષોનું
 “દર્શન અનુક્રમે કરાવ્યું છે. એ બન્ને મહામોહ અને પરિગ્રહ સંસારી-
 “જીવના સંબંધમાં સર્વ અનર્થને ઉત્પન્ન કરનાર છે. આ પ્રમાણે
 “હકીકત હોવા છતાં અને સુરમહારાજ એ સંબંધી ચેતવણીના સંકેતો
 “વાચ્યો વારંવાર કહે છે છતાં પણ પાપાત્મા પ્રાણી એ બન્નેનો
 “લાગ કરતા નથી, એને ફેંકી દેતા નથી, એનાથી દૂર થઈ જતા નથી.
 “હવે આના સંબંધમાં તે શી વાત કરીએ? કેટલી વાત કરીએ?
 “કોવિદ્યાચાર્યે પેલી શ્રુતિને પણ ખરાબ તરીકે વર્ણવી છે છતાં તેમાં
 “પણ મૂર્ખ માણસ વારંવાર રીઝાઈ જાય છે, તેના હાથમાં ફસી
 “જાય છે અને તેનું રમકડું બની જાય છે.”

આ પ્રમાણે પ્રજ્ઞાવિશાળા પોતાના ગાઢ વિચાર કરી રહી હતી તે વખતે ભવ્યપુરુષે તેને પૂછ્યું—“કેમ માણ! શો વિચાર કરી રહ્યા છો?”

પ્રજ્ઞાવિશાળાએ જવાબ આપ્યો “ભાઈ! હાલ તું આ આખી વાર્તા સાંભળી લે. ત્યાર પછી હું પણ મારી તેને અંગે શી વિચારણા થઈ છે તે તને કહી સંભળાવીશ, જ્યાં સુધી આ વાત પૂરી ન થાય ત્યાં સુધી તું ઉતાવળ કર નહિ. એમની આત્મચેષ્ટાની વાર્તા લગભગ સમાપ્ત થવા આવી છે, માટે જ્યાં સુધી તે પૂરી ન કરે ત્યાં સુધી હાલ તું તેમાં જ ધ્યાન આપ.”

રાજપુત્ર આ જવાબ સાંભળી ચૂપ રહ્યો એટલે વળી સંસારી-જીવે પોતાની આત્મકથા આગળ કહેવા માંડી.

* * * * *

ભદ્રિલપુરમાં વિશદ.

બહેન અગૃહિતસંકેતા! ત્યાર પછી મારી પત્ની અને ભદ્રિલપુરે લઈ ગઈ. સ્ફુટિકરાજ નામનો ત્યાં રાજા હતો અને વિભળા નામની

તેમની રાણી હતી તેનો પુત્ર વિશદ નામે હું થયો. રાજ્યવૈભવ ભોગવતાં હું મોટો થયો. નિર્દોષ આનંદ કરતાં ધીમે ધીમે હું તરણુ અવસ્થાએ પહોંચ્યો. તે વખતે મને સુપ્રભુદ્ધમુનિનો યોગ થયો. એમના સહવાસથી હું જૈનશાસનનો બોધ પામ્યો. ત્યાં ત્યાર પછી મેં ફરી વાર સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિ અને સદાગમને જોયા અને ગૃહિધર્મ રાજકુમાર સાથે મારે મિત્રતા થઈ. મેં ત્યાં વ્રત (નિયમ) પાળ્યાં, મારો આત્મા તત્ત્વશ્રદ્ધાનથી શુદ્ધ થયો અને એ સ્થિતિમાં હું લાંબો કાળ રહ્યો. માત્ર મૂઠ્ઠમ પદાર્થોનું પ્રથક્કરણ કરી શકાય તેવું ઊંડું જ્ઞાન મને થયું નહિ, પણ એકંદરે એ અવસ્થામાં હું ધીમે ધીમે પ્રગત થતો ગયો. એને પરિણામે મારો નિર્દોષ પુણ્યોદય મિત્ર પ્રગટ થયો, મારી સાથે પ્રેમસંબંધ વધારતો ગયો અને મારો મેળાપ વધારે વધારે કરવા લાગ્યો.

* * *
* * *

ત્રીજો દેવલોકો.

એ મારા પુણ્યોદય મિત્રના પ્રતાપથી હું ત્રીજો દેવલોકો ગયો. તારા ધ્યાનમાં હશે કે એ વિબુધાલયનો એક વિભાગ છે. મને પસંદ આવે તેવા શબ્દ વિગેરે પાંચે ઇંદ્રિયોના ભોગનો ત્યાં મારે સંબંધ થયો. એ દેવલોકોમાં ઇંદ્રિયભોગો બહુ જ ભોગવવાના હોય છે. એવા આનંદમાં સાત સાગરોપમ જટલો કાળ કાઢીને વળી હું માનવાવાસ પાડામાં આવ્યા, ત્યાંથી વળી વિબુધાલયમાં ગયો. એવી રીતે અનેક વાર માંડે જવાઆવવાનું થયું.

હુંકામાં કહું તો એ મારા ત્રણે મિત્રોની સાથે મેં મારે કલ્પો^૧ અવાર નવાર જોયા. વળી વચ્ચે વચ્ચે કોઈ કોઈ વાર મારા તે મિત્રો મને છોડી પણ જતા હતા. આવી રીતે એકંદર સમ્યગ્દર્શન સદાગમ અને ગૃહિધર્મ સાથે મારો સંબંધ ધીમે ધીમે પણ મઠ્ઠમપણે વધતો ચાલ્યો. હવે ત્યાર પછી મારી સ્ત્રી ભવિતવ્યતાએ મને આરમ્ભ કલ્પ-માંથી માનવાવાસમાં પ્રસ્થાન કરાવ્યું તેની હકીકત કહું હું.

* * *
* * *

ઉપસંહાર.

‘વિમલમપિ ગુરુણાં ભાવિતં મૂરિ ભવ્યાઃ,
પ્રબલકલિલહેતુર્યો મહામોહરાજઃ ॥
સ્થગયતિ ગુરુવીર્યોઽનન્તસંસારકારી,
મનુજભવમવાપ્તાસ્તસ્ય મા ભૂત વશ્યાઃ ॥

“ જે મહામોહ મહારાજ મોટા ગોટાળાઓનો હેતુ છે
“ (એટલે જે અનેક જાતની ધુંચવણો ઊભી કરનાર છે), જે અનંત
“ સંસારને કરનાર છે (સંસાર જેનાથી અનંત કાળ સુધી વધી જાય
“ છે) અને જે મહાન્ શક્તિવાળો છે તે ગુરુમહારાજ તદ્દન શુદ્ધ
“ ભાષણ કરે, વારંવાર વિવેચન કરીને સ્પષ્ટ કરે તેવી વાતને પણ
“ દૃઢાવી દે છે, નિર્જીવ બનાવી દે છે, દૂર કરી નાખે છે. આવો
“ જાનરજસ્ત એ મહામોહરાજ છે. માટે હે ભવ્ય પ્રાણીઓ ! મનુજ
“ ગતિ પ્રાપ્ત કરીને એ મોહરાજને વશ પડશો નહિ.”

* * *

* * *

સૈકલદોષભવાર્ણવકારણં,
ત્યજત લોભસગ્લં ચ પરિગ્રહમ્ ।
इह परत्र च दुःखभराकरे,
सजत मा बत कर्णसुखे ध्वनौ ॥
પૈત્રિવેદિતમશેષવચોભિરન્ન,
પ્રસ્તાવને તદિદમાત્મધિયા વિચિન્ત્ય ।
सत्यं हितं च यदि वो रुचितं कथंचि-
त्पूर्णे तदस्यकरणे घटनां कुरुध्वम् ॥

“ પરિગ્રહ લોભનો સખા છે, સર્વ દોષોતું કારણ છે અને
“ સંસારસમુદ્રમાં પાડનાર છે, એનો ત્યાગ કરો. વળી આ ભવમાં
“ અને પર ભવમાં દુઃખના ભારથી ભરપૂર થયેલા ધ્વનિમાં—કાનના
“ માની લીધેલાં સુખોમાં આસક્તિ ન રાખો.”

૧ માલિનિવૃત.

૨ દ્રુતવિલંબિત.

૩ વસંતતિલકા.

“ અનેક વચનોથી આ હકીકત આણુ પ્રસ્તાવમાં સ્પષ્ટ કરી છે.
 “ તે બાબત આત્મિક દૃષ્ટિએ તમારે વિચારવી અને તેમાંની કોઈ
 “ પણ વાત સાચી લાગતી હોય, હિત કરનારી જણાતી હોય અને
 “ તેના ઉપર તમારી રૂચિ થતી હોય તો તે હિત કરનારી બાબતોને
 “ અમલમાં મૂકવાની યોજના-ઘટના જલદી કરવી.”

इत्युपमितिभवप्रपञ्चायां कथायां महामोहपरिग्रह
 श्रवणेन्द्रियविपाकवर्णनो नाम सप्तमः प्रस्तावः

*

*

*

*

*

ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથાના
 મહામોહ પરિગ્રહ શ્રવણેન્દ્રિય વિપાકનું વર્ણન કરનાર
 સાતમો પ્રસ્તાવ સંપૂર્ણ.

श्री
उपमिति लवप्रपंच्या कथा.

आठमो प्रस्ताव.

अवतरण.

भरस्ताव आठमो. पात्र विगरेनी सत्त्वि.

स्थण्णदि.	सुअय पात्रो.	सायान्य पात्रो.
सभमेाद.	सप्रभाद नगरतो राज्ज.	
(जडिरंम)	भुवुवारण्णु.	
	सुआसिनी.	
	सुणुधाराण्णु.	
	कुलंधर.	
साद्धादभंडिर. (वन)	अंधससुअ नगरतो राज्ज.	भदनमंजरीना राज्जा. नरसेन अने
अंधससुअ.	कनकेादर राज्जनी राज्जी.	पस्रिदिसग्गी हीपरी.
(वित्तादयपर नगर)	कनकेादर कामसतानी पुत्री.	रवयवरमा आंरका विदाधरो.
	अण्णधाराण्णो राज्जनीय अंन भित्त.	गगनवसुअण्णपुरता विधुइंगना विधा-
		धरपुत्र.
		आधुअण्ण.
		आधुअण्णपुरता राज्ज नाअकेसरिनो
		विधाधरपुत्र.
		रत्तिविजास.
		रथण्णपुरता राज्ज रत्तिभित्तनो वि-
		धाधरपुत्र.
		धवखिटा.
		कामसतानी भास हासी.
		समय पौआरनार.
		कनकेादर विधाधरनो आतभीहाद.
		अण्णु.

(अंतर्ग.) { पुष्ट्योदय. सदागम. सत्यगृहर्षीम. सातसौदं. सुष्पासिका. }	शुद्धधारणुतो अंतर मित्र.	शुद्धधारणुतो अंतरंभ मित्र.	शुद्धधारणुतो अटवीना परिचित शुभ
	” ” ” ”	” ” ” ”	पात्रो. (शुभो अ. ४ नी सुचि.)
	” ” ” ”	” ” ” ”	वाशिराजुतो नानो पुत्र.
	” ” ” ”	” ” ” ”	शुद्धिधर्मो भायो.
उदंमुनि.	छद्मरथ विद्वान् साधु. भडाभद्रो आ- गण को व थनार. प्रज्ञाविशाला नामना प्रसिद्ध पात्रनो छव.	आरिधर्म. सद्भोधर्मनी. विद्याङन्या. शुद्धिधर्म. सद्शुद्धरत्ता.	शुद्धधारणुतो दास. निर्भणाथार्य- आगमनविकेक.
निर्भणाथार्य.	केवणज्ञानी. उपदेशक.		

दशकन्या परिचय.

शुभपरिष्णाम. निष्प्रकंपता. याइता. १. सांति. २. हय. शुभाक्सिन्धि. वशता. वर्षता. ३. सुकुता. ४. सत्यता.	शुभपरिष्णाम-निष्प्रकंपता पुत्री. शुभपरिष्णाम-व्याशिता पुत्री. शुभमानस नगरतो राज्म. शुभाक्सिन्धिनी राणी. (१) शुभाक्सिन्धिनी राणी. (२) शुभाक्सिन्धि-वरतानी पुत्री. शुभाक्सिन्धि-वर्षतानी पुत्री.
शुभमानस. (अंतर्ग.)	

शुभपरिष्णाम.
(अंतर्ग.)

शुभमानस.
(अंतर्ग.)

विक्रमानस.
(अंतरंग)

- शुक्राक्सिन्धि. विश्वमानस नगरतो रान्. }
शुक्रता. शुक्राक्सिन्धिनी राष्ठी. (१)
पापखिद्रता. शुक्राक्सिन्धिनी राष्ठी. (२)
य. मञ्जुता. शुक्राक्सिन्धि-शुक्रतानी पुत्री.
३. मञ्जोरता. शुक्राक्सिन्धि-पापखिद्रता पुत्री.
सदाशय. शुक्रवित्तपुरतो रान्.
वरेष्यता. सदाशयनी राष्ठी.
७. अक्षरति. सदाशय वरेष्यतानी दीकरी. (१)
८. शुक्रता. सदाशय वरेष्यतानी दीकरी. (२)
६. विद्या. सम्यग्दर्शननी पुत्री.
१०. निदीहता. यादित्तरान्-विरतिदीनी पुत्री.

शुक्रवित्तपुर.
(अंतरंग)

विषयाखिलाष मंत्री. }
याषोदय मित्र. }
सानसंवरण्य. }
धर्म. }
शुक्रल. }
पीत. पक्ष. शुक्रला. }
सद्बोधे अतावेव ऋषु सुंहर
नारीया (बिरया.) परिच्यारिग.

१८५०

क्रोथा प्रस्तावना परिचित
अंतरंग अशुभ पात्रो.
सद्बोधे अतावेव ऋषु सुंहर
श्वेत पुरधि.
सद्बोधे अतावेव ऋषु सुंहर
नारीया (बिरया.) परिच्यारिग.

अनतारण्य. शुद्धधारण्यतो पुत्र. दीक्षावसर तेतो
रान्थाखिषेक थाय छे ते.

ज्ञेनेयक देव. संसारीअव देव तरीक.

ज्ञेनेयक.
१-२-३-४-५

સિદ્ધપુર.
(અહિરંચ)

જંગાધર.

મહેદ્ર અને તીર્થાનો પુત્ર.
(સંસારીછવ)

સુદોષાઆર્ય.

ગંગાધરના ઉપદેશક—ગુર.

સંખનગર.
(અહિરંચ)

મહાગિરિ.

સંખનગરનો રાજ.

ભદ્રા.

મહાગિરિની ભાર્યા.

સિંહ.

સંસારીછવ. મહાગિરિભદ્રાનો પુત્ર.

ધર્મબંધુ.

સિંહના ગુર. મુનિ.

પંચાક્ષપશુસંસ્થાન.
વિષ્ણુધાલય.
માનવાવાસ.

કોમપુરી.

ગુર્જાધર.

કોમપુરીનો રાજ.

સુકચ્છ વિક્રમની

ગુર્જાધરની રાણી.

રાજધાની.

સંખનગર.

અનુસુંદર.

ચિત્તરમ ઉદ્યાન.

સંસારીછવ. ચક્રવર્તી. ચોર.

અનોનંદન ચૈલ-
ભુવન.

પુરંદર.

ત્રકદિગૌરવ.

રસગૌરવ.

કેલરાજનો માણસો.

(અંતરંગ)

શાતાગૌરવ.

આત્મીશય.

ગૌરવના અનુયાયીઓ.

રૌદ્રાભિસન્ધિ.

(અંતરંગ)

કૃષ્ણ. નીલ. કાચેત.

પરિચારિકા. દેશ્યા. આત્મીશય અને

રૌદ્રાભિસન્ધિની સેવકઓ.

એક અંતરંગ સ્વતંત્ર રાજ.

એકાક્ષનિવાસનો સુઓ. } બુઓ

એકાક્ષનિવાસનો સેનાપતિ. } પ્ર. ર.

સર્વ સંમીલન.

મીચંકરી.

દાસી. પુત્રજન્મની વધામણી વ્યા-
પનાર.

અનુસુંદરનો પુત્ર અને તેના પછીનો
માદીપતિ.

हरिपुर.
(मदिरंग)

बीभरथ.
सुलद्रा.
समन्तभद्र.

महाभद्रा.

हरीपुरतो राज्.

बीभरथनी राणी.

बीभरथ. सुलद्रा पुत्र.

आचार्य. (सिद्धांगर).

बीभरथ. सुलद्रा पुत्री.

भद्राविशाया. ईदमुनिनो एव.

रत्नपुर.
(मदि)

मगधसेन.
सुसंगथा.
सुललिता.

रत्नपुरतो राज्.

मगधसेननी राणी.

मगधसेन सुसंगथानी पुत्री.

अशुद्धीतसुकेता. महत्तमनरीनो एव.

सोणपुर.
(मदि)

श्रीगर्भ.
कमलिनी.
पुंडरीक.

सोणपुरतो राज्. अशुद्धर (सोसारी-
एव)नो मातो.

श्रीगर्भनी राणी. महाभद्रानी माती.

श्रीगर्भ-कमलिनी पुत्र. लव्यपुत्रक.

सुभति. तेना उपदेशक मासीपुत्र

समंतभद्र अने मासीपुत्री महाभद्रा.

एवटे आचार्य समंतभद्रनी पाटे.

सुधीध.

हीवाउर.

आचार्य. समंतभद्रना सुत्र.

गंधपुरना रविप्रथम अने पद्मावतीनो

पुत्र. महाभद्रानो पति.

शारसंभंधी रचना.

अशुशल.

कर्मभल.

राजस.

तामस.

रागकल्होल.

कुविकल्पसंतति.

पापतिरेक.

अशुशल.

असदाधार.

दृष्टाक्षय.

विनेधी लोक.

कषाय.

द्रव्य. बोरीनी वस्तु.

बरस. बोरीरे विकिपन.

सोनागेरना ढाया.

भसना चांडवा.

कथेस्नी माणा. (डोके.)

शरावणानी माणा. (पेट).

जोपरी. ठीम. (माथे).

बोरेव धन. (गणे).

गधेश (सिसवा माटे).

बाहे तरक शंजपुत्रा.

निहा करतारा.

तोडानी छाजरा.

સંસારીજીવ.
આવધિ.

અનુસુંદર વ્યક્તિ. કથાનાયક.
સદ્બોધ મિત્ર.

સંલોગ.
અહિલોહવિલાસ. દુર્લભેતુ અદ્વૈતાચ્ય.

અમૃતસાર.

ગાંધારશબ્દ પદ્મિની ગુપ્ત. સંસારીજીવનો ધનેશ્વર.
પ્રગત આત્મા. વિપુલાશાસ્ત્રાર્ય પાસે
બોધ પામી મોક્ષગામી.

પુંડરીકની પાટે આચાર્ય.

ॐ परमात्मने नमः
श्री उपमिति लवप्रपंच्या कथा.

आठमो प्रस्ताव.

अवतरण.
पूर्वसूचित भिन्न.

प्रकरण १ लुं.

गुणधरण कुमार.

नवावासमां अेक सप्रमोद नामतुं नगर હતું, અનેક ન કલ્પી શકાય તેવા ઉત્તમ ગુણોથી વિસૂષિત હતું અને નિરંતર ચાલતા ઉત્સવોયુક્ત હતું. એ નગરનો પુરુષવર્ગ 'દાનજળથી અને પોતાના સુંદર ગમનથી ઐરાવણ હાથીની' ગતિનો ભ્રમ કરાવનાર હોઈ ઈંદ્રની જેવો બહુ શોભતો હતો. એ નગરનો સ્ત્રીવર્ગ રૂપ લાવણ્ય અને વસ્ત્રાભૂષણમાં દેવીઓ જેવો જ હતો, માત્ર તેઓની આંખોમાં^૧ પલકારા થતા હતા તેથી જ તે દેવીઓથી ભૂદો પડી જતો હતો, અન્યથા તો બહુ તે દેવીઓનો જ વર્ગ હોય તેવો જણાતો હતો. એ નગરમાં

સપ્રમોદ
ન ગ ર.

૧ દાનજળ: ઈંદ્ર વરસાદ મોકલી આનંદ કરાવે છે, તે પ્રમાણે સપ્રમોદ નગરના લોકો દાનરૂપ જળથી સર્વને આનંદ કરાવે છે.

૨ ઐરાવણગતિ: ઈંદ્ર ન્યારે બહાર ફરવા નીકળે ત્યારે ઐરાવણ હાથી પર બેસે છે. સપ્રમોદ નગરના લોકો ચાલે ત્યારે હાથી જેવા લાગે છે. શરીરે મજબૂત અને ગતિમાં હાથી જેવા હોવાથી બહુ ઐરાવણ પર ચઢેલ ઈંદ્ર ચાલતો હોય તેવા દેખાય છે.

૩ પલકારા: મનુષ્યની આંખો પલકારા માર્યા કરે છે, ઉધડે છે અને બંધ થાય છે; દેવોની આંખો પલકારા વગરની હોય છે.

શત્રુરૂપ હાથીઓનાં ગંડસ્થળોને તોડી નાખનાર અને ખરેખરા પુરુ-
વાયેની ખ્યાતિવાળો એક મધુવારણ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો.
એ રાજા પોતાના (રાજ્યના) પૈસા સર્વના છે (સર્વસાધારણ છે)
એમ માનીને સર્વના ઉપયોગમાં આવે તેવી રીતે ખરચતો હતો,
લોકોપયોગી કાર્યમાં તેનો વ્યય કરતો હતો. એનામાં આત્મવિશ્વાસ
એટલો બધો હતો કે એની સ્ત્રી અત્યંત સ્વરૂપવાળી હતી છતાં પણ
એણે જ્ઞાનખાતામાં રખવાળો રાખ્યા ન હોતા, એને રખવાળો
રાખવાની જરૂર જ લાગી ન હોતી. એને રૂપ અને લાવણ્યથી ભરપૂર
કમળાક્ષી સુમાલિની નામની ઘણા ઉત્તમ કુળમાં જન્મેલી અનેક
ઉત્તમ ગુણવિભૂષિત મહારાણી હતી. એણે એક ઘણી આશ્ચર્ય ઉપ-
બલ્લે તેવી વાત કરી હતી: એણે રાજાને પોતાના હૃદયમાં રાખ્યો હતો
છતાં પોતે રાજાના હૃદયમાં રહી રાકી હતી^૧. તે અનેક સુગુણોથી
વિભૂષિત હતી.

ગુણધારણ જન્મ.

પુણ્યોદયની સાથે મારી સ્ત્રી ભવિતવ્યતાની પ્રેરણાથી હું એ
નિપુણ ધર્મચારિણી મહાદેવી સુમાલિનીની કૃષ્ણિમાં પુત્રપણે દાખલ
થયો. યોગ્ય સમય પૂરો થતાં હું બહાર આવ્યો, માંડે શરીર સર્વ
અવયવે સુંદર હતું. મારી સાથે મારો પુણ્યોદય મિત્ર પણ બહાર
આવ્યો. મારો જન્મ થતાં જ ચારે તરફ આનંદરસ ભભી ગયો, ચારે
તરફ નાદ થવા લાગ્યા, સંગીતના જલસાઓ થવા લાગ્યા અને રાજા
મધુવારણનું આખું રાજ્યમંદિર હર્ષથી ઉભરાઈ જવા લાગ્યું. તે વખતે
જે આનંદ થયો તેનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે. તે વખતે જે વધા-
મણીઓ દેવામાં આવી તેનો વિસ્તાર અવાહ્ય છે. મારા પિતા મધુ-
વારણને ઘણો આનંદ થયો, સુંદર રાસો^૨ અને નાચો તેમજ વિલાસો
ઉભરાવા લાગ્યા, અનેક વાજિત્રો વાગવા માંડ્યાં, લોકોને ઉબલીઓ
આપવામાં આવી, ખાવાનું પુષ્કળ વહેંચવામાં આવ્યું, ગાયનોનો
તો ડોઠ જગ્યાએ જરા પણ હિસાબ જ રહ્યો નહિ, લહેરી લાલાઓ
દારૂના કેદમાં મસ્ત થઈ આમતેમ ભભવા લાગ્યા, સુંદર વનિતા (સ્ત્રી)-
ઓ સાથે વામનો નાચવા લાગ્યા, કુબડાઓ અને મશ્કરાઓ હાસ્ય
વિનોદ કરવા લાગ્યા, જેને જે જે વસ્તુની ઇચ્છા થતી તે સર્વ પૂરી

૧ આ અરુપરસ પ્રેમસૂચક વાક્ય છે. દેખીતો વિરોધ વિચાર કરવાથી
શકી ભય તેમ છે.

૨ રાસ: ધ્વનિ, ડોળાહળ.

પાડવામાં આવી. એવી રીતે લોકોને ચમત્કાર ઉત્પન્ન કરે એવો મારો જન્મમહોત્સવ થઈ રહ્યો, સર્વત્ર આનંદ પ્રસરી રહ્યો, વધામણીના શબ્દો ચોતરફ ગાજી રહ્યા.

ત્યાર પછી થોડા સમયે અત્યંત આનંદપૂર્વક મારા પિતાએ મારું ગુણધારણુ નામ પાડ્યું. પાંચ ધાવો^૧ મને ઉછેરવા લાગી. તેમના હાથમાં સ્વર્ગમાં જેમ દેવ વૃદ્ધિ પામે તેમ સુખસાગરની વચ્ચે રહી હું ઉછરવા લાગ્યો, મોટો થવા લાગ્યો, અનેક પ્રકારનાં સુખોનો અનુભવ કરવા લાગ્યો.

ગુણધારણુ કુલંધર મૈત્રી.

મારા પિતાનો સગોત્રીય અને ભાયાત એક વિશાલાક્ષ નામનો રાજા હતો, મારા પિતાશ્રીને અને તેને અત્યંત ગાઢ મૈત્રી હતી, અને એક બીજાના જીવનનું મિત્ર હતા. એ વિશાલાક્ષ રાજાને કુલંધર નામનો પુત્ર હતો. મારા પિતાનો કુલંધર કુમાર ઉપર ઘણો શ્રેહ હતો અને તેને લઈને તે અમારા સપ્રમોદ નગરમાં રહેતો હતો. એ કુલંધરને અને મારે ઘણો શ્રેહ થતો ગયો, ધીમે ધીમે દોસ્તી વધતી ચાલી અને આખરે અમે બન્ને ઘણા ગાઢ મિત્ર થયા. એ કુલંધર બહુ વિશુદ્ધ હૃદયવાળો હતો, સુંદર રૂપવાળો હતો, ભાગ્યશાળી હતો, પ્રવીણ હતો, સર્વ ગુણોથી સંપન્ન હતો અને ખરેખર કુલંધર^૨ નામને દીપાવનાર હતો. એ શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા સદ્ગુણી મિત્રની સાથે હું વધવા ઉછરવા લાગ્યો અને અમે બંને સદ્ભાવપૂર્વક પરસ્પર અતિ શ્રેહાળ થયા.

ત્યાર પછી અમે કળાનો એકસરખો અભ્યાસ સાથે રહીને કર્યો, સાથે ક્રીડાઓ કરી, નિર્દોષ રમતો સાથે રમ્યા અને આખરે કામદેવના મંદિરસ્વરૂપ યૌવન અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયા.

આહ્લાદમંદિરમાં તારામૈત્રક.

અમારા સપ્રમોદ નગરથી થોડે દૂર એક અતિ સુંદર મેરૂપર્વતના નંદનવનસમાન આહ્લાદમંદિર નામનો બગિચો હતો. અમને બન્નેને એ બગિચો બહુ પસંદ આવી ગયો હતો, એને જોતાં અમારી આંખોમાં

૧ પાંચ ધાવો: (૧) દૂધ ધવરાવનાર તે ક્ષીરધાત્રી. (૨) કપડાં પહેરાવનાર તે મંડનધાત્રી. (૩) તવરાવનાર તે મળજનધાત્રી. (૪) રમાડનાર તે ક્રીડનધાત્રી. (૫) ખેળામાં ખેસાડનાર તે ઉત્સાહધાત્રી.

૨ કુલંધરનો અસલ અર્થ વંશ ધારક, કૃષ્ણને વધારનાર-દીપાવનાર યાવ છે. ઉમદા વિચારવાળા સુભગ પુણ્યવાન ગુણસંપન્નો કૃષ્ણને ધારણુ કરી શકે છે, દીપાવે છે-તેમાં નવાઈ જેવું જરા પણ નથી.

શાંતિ વળી જતી હતી, અમારા ચિત્તમાં અમત્કાર થતો હતો અને તેથી લગભગ દરરોજ અમે ત્યાં જતા હતા.

એક દિવસ સવારે અમે એ બગિચામાં ગયા તે વખતે અમારાથી દૂર અમે એ સ્ત્રીઓને જોઈ. એ બેમાંની એક સ્ત્રી તો પોતાના રૂપ લાવણ્ય અને વિલાસથી બાણે કામદેવની સ્ત્રી રતિની હાંસી જ કરી રહી હતી. બીજી સ્ત્રી તેની સાથે હતી તે એવી સુંદર દેખાતી ન હોતી. એ બન્નેમાંની પહેલી સ્ત્રીએ પોતાની ભ્રમરની લતા રૂપ ધનુષ્યમાંથી દૃષ્ટિબાણો મારા તરફ ફેંક્યાં, અને દૃષ્ટિપથમાં આવતાં તે બાણોવડે મને આખાદ વીધી નાખ્યાં. ત્યાર પછી એક આંખાના

ઝાડે લટકીને લીલામાં તેણે પોતાનાં સ્તનો ઉછાળ્યાં અને હીંચકા ખાવાનો વિલાસ કરતાં મારા મનને હરી લીધું. એનું સ્વરૂપ મેં બાહ્ય ચિહ્નોપરથી તે વખતે જરા જોઈ લીધું, એનું મન પણ ચકિત થઈ

ગયું હોય, વિસ્મય પામી ગયું હોય, સ્નેહાળ થઈ ગયું હોય, વિચારમાં પડી ગયું હોય, અતિ લજ્જા પામી ગયું હોય એમ મને લાગ્યું. મનને અને આંખોને આનંદ આપનાર એ સુંદર લલનાને એવી સુંદર જોતાં અને કુદરતી રીતે સહભાવને અર્પણ કરાવી દે એવા તેના હાવભાવ જોતાં માંડે ચિત્ત ઘણું આનંદમાં આવી ગયું. તે વખતે મારા મનમાં એક ક્ષણવાર વિચાર આવી ગયો કે આ તે શું કામદેવની સ્ત્રી રતિ હશે !

અથવા તો શું સાક્ષાત્ ઇંદ્રાણી હશે ! અથવા તો શું વિષ્ણુ હૃદયસ્થા લક્ષ્મી શરીર ધારણ કરીને સાક્ષાત્ અહીં આવેલ હશે !! આવી રીતે વિચાર કરતો હતો તે વખતે 'કામદેવનાં શરો વડે જરા હું વીધાયો

અને તેની અસર તળે જરા વિકારને વશ થયો ત્યાં તો સુંદરિ ! મારો સુર મિત્ર કુલંધર જે મારી બાણુમાં ઊભો હતો તેણે આશયપૂર્વક મારી સામે જોયું, તે કાંઈક માંડે મન સમજી ગયો હોય એમ મને લાગ્યું અને મેં પણ તેજ વખતે મારો આકાર ગોપવી દીધો અને હું વાત ઉઠાવવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. વળી મને તે વખતે વિચાર થયો કે વિવેકી માણુસોએ પરસ્ત્રી સામે નજર પણ કરવી ન જોઈએ અને પરસ્ત્રી સામે સકામ નજરે જોવું એ તો આબરૂદાર માણુસોને ખરેખર શરમાવા જેવું છે. અરરર ! અત્યારે નિર્ભળ ચિત્તવાળા મારા મિત્ર કુલં-

૧ અશરીરીનાં શરો-કામદેવનાં બાણો. કામદેવને કથાઓમાં સૂરિય વખરનો કહ્યો છે. એનાં બાણો ફૂલ જેવાં હોય છે, જુઓ મકરધ્વજ વર્ણન પ્રસ્તાવ ૪ પ્ર. ૧૪ મું.

ધરે પેલી પારકી સ્ત્રી પર નજર નાખતાં મને ભેયો હશે તો એ
અવસરે મારે માટે શું ધાર્યું હશે!! પછી અત્યંત લગ્નપૂર્વક તે
ન જીએ તેમ તેણું (કલંધરનું) મુખ હું વારંવાર જોવા લાગ્યો અને
તેના પર કેવી અસર થઈ છે તે તપાસવા લાગ્યો. મારો મિત્ર ઘણો

કાબેલ હતો, અંદરનો આશય તુરત સમજી જાય
સમજી મિત્રની તેવો હતો અને કળામાં અત્યંત કુશળ હતો તેથી
અવસરોચિતતા. એણે પણ વાત ફેરવી અને તીવ્ર મધુર ધ્વનિપૂર્વક

મને કહ્યું “કુમાર! આપણે ઘણી વાર કીડા કરી,
ખપોર થઈ ગયેલ છે, હવે અહીં વધારે શામાટે રહેવું જોઈએ!
ચાલો, આપણે હવે ઘેર જઈએ.” એટલે મેં પણ તુરત જવાબ
આપ્યો “હા ભાઈ! તને ગમે તે કરીએ, ચાલો.” પછી અમે બન્ને ત્યાંથી
તે જ વખતે ધરે ગયા અને દિવસનાં બાકીનાં અમારાં કર્તવ્યો કર્યાં.

રાત્રીએ ગુણધારણની દશા.

રાત્રે મારા પલંગમાં હું એકલો પડ્યો એટલે પાછી પેલી મુગન-
યની પ્રમદા મારી પાસે (કલંપનામાં) આવી. જે પવિત્ર પુણ્યોદય
મિત્ર મારો સહાયક રહ્યો ન હોત અને મારી એ અવસ્થામાં મને
ખરેખરી મદદ કરી ન હોત તો એ પ્રમદા તો મારા ચિત્ત ઉપર
વારંવાર લાગીને એક મોટા શક્ય જેવી થઈ પડીને પછી મારા
શા હાલ કરત તે કાંઈ કહી શકાય નહિ. એ સ્ત્રી તો મારા હૃદય ઉપર
ઘા મારવા લાગી, પરંતુ મારી મદદમાં મારો પુણ્યોદય મિત્ર બરા-
બર હાજર રહ્યો તેથી તે બહુ પીડા કરનારી થઈ શકી નહિ. નિર્દોષ
પુણ્યોદય મિત્ર સાંસારિક પદાર્થો ઉપર પ્રાણીઓનાં મનને દુઃ-
ખંધન વગરનું બનાવી દે છે એટલું છતાં પણ એ પ્રમદાને સંભા-

૧ ગુણધારણ—સંસારજીવની કેટલી પ્રગતિ થઈ ગઈ છે એ વિચારવા
જેવું છે. અનેક દોષોનો મંદિર એ જીવ અત્યારે પરસ્ત્રી સામે નજર કરતાં મિત્ર
જીએ તે જ્ઞાનથી પણ લજવાય છે એ તેની ઘણી યોગપ્રગતિ બતાવે છે. હજી બાહ્ય
દષ્ટિ ચાલુ છે તેણું પણ અત્ર સૂચવત થાય છે. મિત્ર જીએ તે ખોટું એટલો તેનો
ખ્યાલ છે, પણ આત્મગુણદષ્ટિ હજી જોઈએ તેટલી તેનામાં ખીલી નથી. મિત્ર ન હોય
તો હજી પરસ્ત્રીને એ એકલો એકલો વગર લગ્નએ ધારી ધારીને જીએ. પ્રગતિનાં
પગથીયાં વિચારવા યોગ્ય છે.

૨ પુણ્યોદય જ્યારે નિર્દોષ હોય ત્યારે સાંસારિક પદાર્થો સાથે તાદાત્મ્ય
લાવ શકાયતો નથી, પ્રેમ થાય પણ તે વગર ન જ ચાલે એવું મન થવું નથી.
ગુણધારણને સ્થાને ખીએ હોત તો તેને તે રાત્રે ઉંધ આવત નહિ. આ પુણ્યાનું
ખંધી (નિર્દોષ) પુણ્ય સમજવું. ખીલ સહોષ પાપાનુબંધી પુણ્યમાં વસ્તુ તો મને
છે, પણ મેળવતાં પહેલાં બહુ ઉપાધિ થાય છે.

રીને મને સહજ ચિંતા તો થઈ અને વિચાર થયો કે એ કમલાક્ષી કોણુ હશે? કોની સ્ત્રી હશે? એવા વિચારમાં મને નિદ્રા આવી થઈ અને પ્રભાત થયું.

પ્રભાતે ફરીવાર ઉઘાન તરફ.

મિત્રો વચ્ચે મશ્કરી અને વાતચીત.

કામલતા અને દાસી સાથે મેળાપ.

સવાર થતાં મારી પાસે કુલંધર આવ્યો. મને વળી પાછી એ પ્રમદાના દર્શનની અભિલાષા થઈ આવી એટલે મારી અને કુલંધરની વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઈ:—

ગુણધારણ—“કેમ ભાઈ! આજે વળી ફરીવાર આપણે આ-હાદમંદિર બગિચામાં જશું?”

કુલંધર (કાંઈક હસીને)—“કેમ ભાઈ! શું તારી કુંચી (ચાવી) ત્યાં કાલે ભૂલી ગયો છે? શા માટે આજ ફરીવાર જવું છે?”

હું સમજી ગયો કે કુલંધર મારા મનનો ભાવ બરાબર જાણી ગયો છે, મેં વિચાર કર્યો કે હવે વાત છૂપાવવામાં સાર નથી એટલે મેં જવાબ આપ્યો:—

ગુણધારણ—“ભાઈ! હવે મશ્કરી છોડી દે. ચાલ, આપણે બગિચે જઈએ અને તે કોણુ છે? કોની સ્ત્રી કે પુત્રી છે? એની તપાસ કરીએ. તું બરાબર પરીક્ષા કર કે એ યોગ્ય કન્યા છે કે કેમ છે? તારે એવો સંકલ્પ કે વિચાર પણ ન કરવો કે એ ગમે તે હશે તો પણ એને હું ગ્રહણ કરી લઈશ, મારી બનાવીશ. એમ નથી. જો એ પારકી સ્ત્રી હશે તો એનો ખ્યાલ પણ નહિ કરું, પણ જો એ કુમારી હશે તો પછી ઈંદ્ર મારી પાછળ પડશે તો પણ એને છોડીશ નહિ.”

કુલંધર—“ભાઈ! જરા ઉતાવળ ન કર. ચાલ આપણે ઉઘાનમાં જઈએ. પછી તને જે ગમશે તે કરશું.”

પછી અમે બન્ને બગિચે ગયા અને આજુબાજુ જોવા લાગ્યા. આગલે દિવસે જે ઠેકાણે એ બન્ને સ્ત્રીઓને અમે જોઈ હતી તે જગ્યા બરાબર જોવા લાગ્યા. ચારે તરફ ધારી ધારીને જોતાં એ મૃગનયની લલનાને અમે ત્યાં જોઈ નહિ. એને મળવાની-મેળવવાની તીવ્ર ઇચ્છાથી મારા મનમાં સહજ ઉદ્વેગ પણ થયો અને મનમાં થોડી થોડી પીડા પણ થવા લાગી. પછી તો અમે આખા વનમાં ફર્યા, ચોતરફ તપાસ

કરી, સર્વત્ર શોધ ચલાવી અને તે આંખાના વૃક્ષને વારંવાર નેચું. આખરે થાકીને અમે બન્ને તે વૃક્ષની નીચે જમીનપર બેસી ગયા. તે વખતે અમે અમારી પછવાડે પાંદડાંઓમાં કોઇના ચાલવાનો ખડ ખડ અવાજ સાંભળ્યો, એ અવાજ સાંભળતાં જ મારી ડોક તે તરફ એકદમ વળી, તે વખતે એક અત્યંત સુંદર સ્ત્રીને મેં નોંધ, તેતું શરીર સારા આકર્ષક આંધાવાળું જણાતું હતું અને તેની ઉમર મધ્યમ લાગતી હતી. તેની સાથે એક ખીજ સાધારણ સ્ત્રી નેવામાં આવી. ગઇ કાલે જે એ સ્ત્રીઓને મેં નોંધ હતી તેમાંની એક-સુંદરી સાથેની રૂપાળી નહિ એવી ખીજ સ્ત્રી હતી તે તે જ હતી.^૧

તે બન્ને સ્ત્રીઓ અમારી તરફ આવતી હોય તેમ જણાયું, હું અને કુલંધર ઊભા થયા અને અમારી ગરદન તેમના તરફ નમાવી. એ બેમાંની પેલી સુંદર શરીરવાળી મધ્યમ વયની સુંદરી મારી સામે નોંધ રહી અને મને નેતાં નેતાં એની આંખોમાં આનંદનાં આંધું આવી ગયાં. પછી તે મને ઉદ્દેશીને બોલી “વત્સ! મારા આયુષ્ય વડે પણ તું બહુ વધારે જીવ!” કુલંધર તરફ ફરીને બોલી “પુત્ર! તું લાંબા આયુષ્યવાળો થા!” વળી તે કુલંધર તરફ નોંધ બોલવા લાગી “તમને બન્નેને મારે એક ખાસ જરૂરી વાર્તા કહેવાની છે તેથી ભાઈ! તું રાજપુત્રને નીચે બેસાડ.”

કુલંધરે જવાબ આપ્યો. “જેવી માતાજીની આજ્ઞા!” પછી એણે પોતાના હાથે જમીનતું તળિયું સાફ કરી નાંખ્યું, જમીનપર પડેલાં પાંદડાં અને તરખલાં દૂર કરી દીધાં એટલે અમે સર્વ શુદ્ધ સ્થળ પર બેઠા. પછી મને ઉદ્દેશીને એ પ્રૌઢ સુંદરી પોતાની કથા કહેવા લાગી. તેણે કહેલી રસમય કથા આનંદ આપે તેવી છે તે આપણે આવતા પ્રકરણમાં વાંચશું.

પ્રકરણ ૨ નું.

'મદનમંજરી.

વિદ્યાધરી કથિતા વાર્તા.

વિદ્યાધરોને રહેવાનું સ્થાન વૈતાલ્ય નામનો મોટો પર્વત છે. એ પર્વત ઉપર ગંધસમૃદ્ધ નામનું નગર છે. એ નગરનો સ્વામી અને સર્વ વિદ્યાધરોનો ચક્રવર્તી કનકોદર નામે રાજા છે. તેની હું કામલતા નામની મહાદેવી છું. રાજાને એક પણ પુત્ર થયો નહિ. દિવસો ઉપર દિવસો અને માસો તથા વર્ષો ચાલ્યાં ગયાં પણ પુત્રનું દર્શન થયું નહિ. { (કામલતા દેવી) અને (ગુણધારણને) ઉદ્દેશીને કહેવા લાગી કે } વંધપણથી રાજા દીલગીર થતો હતો તેમ અને પણ શોક થયા કરતો હતો; તેથી પુત્રપ્રાપ્તિ માટે મેં અનેક ઔષધો ખાધાં, અહશાંતિ કરાવવામાં આવી, સેંકડો માનતાઓ સમવામાં આવી, નિમિત્તીઆઓને બોલાવીને ભવિષ્ય પૂછ્યું, મંત્રવાદીઓ પાસે જઈ તેમને ભાપ કરવા વિશ્વાસ કરી, મંત્રનાં જંત્રો કરી તેને હાથે બાંધ્યાં, અનેક જીને મૂળીઆં ખીધાં, અનેક કૌતુકો^૧ કર્યાં, અવશ્રુતિઓ નીકાળી,^૨ હોરાતંત્રો^૩ શોધવામાં આવ્યાં, પ્રશ્ન^૪ પૂછવામાં આવ્યાં, સુંદર સ્વપ્નોનો અર્થ^૫ પૂછવામાં આવ્યો, યોગિણીઓની પ્રાર્થના કરવામાં

૧ વિદ્યાધરી કામલતાએ કહેવા માંડેલી આ વાર્તા આખા પ્રકરણમાં ચાલે છે.

૨ કૌતુક: દષ્ટિદોષાદિકની રક્ષા માટે કરવામાં આવતાં મધીતિલક, રક્ષા મંત્રનાદિક પ્રયોગ.

૩ અવશ્રુતિ: આનો અર્થ મને સમજાયો નથી.

૪ હોરાતંત્ર: ભતક. એક ભતકું માદળિયું.

૫ પ્રશ્ન: ભવિષ્ય બાલુવા માટે નિમિત્તીઆને પ્રશ્ન કરે છે. તે વખતે કોઈ વસ્તુનું નામ લે છે. ગણુવરી કરી નિમિત્તીઓ જવાબ આપે છે.

૬ સ્વપ્નવિશ્વાસ: અષ્ટાંગ નિમિત્તનો આ એક ભેદ છે. સ્વપ્નથી કુળાદેશ પ્રાપ્ત છે.

આવી અને ટુંકામાં કોઈએ આવીને સંતતિ થવાના જે કાંઈ પણ ઉપાય ખતાવ્યા તે સર્વ કરવામાં આવ્યા. ત્યાર પછી કેટલોક કાળ ગયા પછી મારી મધ્ય અવસ્થા થતાં-ગદ્ગાપચીશી (યુવાવસ્થા) પૂર્ણ થતાં મને મર્મ રહ્યો. રાજા બહુ રાજ થયા.

યોગ્ય કાળે મને પુત્રીનો પ્રસવ થયો, એના શરીરની કાંતિ એવી સુંદર હતી કે તેના તેજથી દિશાસમૂહને તે જળ-પુત્રીજન્મ. કાચી રહી હતી. રાજાને તે વાતની ખબર આપવામાં આવી. રાજાને આનંદ થયો. એણે ઘણી વધાઈઓ પણ આપી. સારે દિવસે સગાસંબંધીઓને બોલાવી તેનું મદનમંજરી નામ રાખવામાં આવ્યું.

મદનમંજરી સુખમાં ઉછરવા લાગી અને સર્વને અત્યંત વહાલી થઈ પડી. મહારાજા કનકોદરને એક નરસેન નામના શૈવન અને વર લશ્કરી સાથે ઘણો પ્રેમ હતો, તેને વેલડીની જેવી એક પ્રાપ્તિની ચિંતા. અત્યંત સુંદર દીકરી હતી. એ છોકરીનું નામ લવલિકા હતું. તેને અને મદનમંજરીને બહુ પ્રેમ હતો. બન્ને એક બીજાની પ્રિય સખી થઈ ગઈ. મદનમંજરીએ સર્વ કળાઓનો અભ્યાસ કર્યો તેની સાથે એની બહેનપણી લવલિકા પણ સર્વ કળાઓ શીખી. અનુક્રમે મદનમંજરી યુવાવસ્થાએ પહોંચી. રૂપમાં તે ઘણી સુંદર હોવાથી અને અભ્યાસ ઘણો સારો કરેલો હોવાથી પોતાને યોગ્ય કોઈ પતિ પોતાને મળનાર નથી એવા ખ્યાલથી આખરે તે પુરૂષદ્વેષિણી થઈ; કોઈ પુરૂષ રૂપ ગુણમાં તેના ધ્યાનમાં આવે નહિ, પોતાને યોગ્ય જણાય નહિ અને પોતાને લાયક કોઈ હોવો સંભવિત જ નથી એવો લગભગ તેના મનમાં નિર્ણય થઈ ગયો. પુરૂષો તરફ તેના આવા વિચારો થઈ ગયા છે એમ લવલિકા મારફતે જ્યારે મારા જાણવામાં આવ્યું ત્યારે મને ઘણો ખેદ થયો. મેં એ હકીકત મહારાજા કનકોદરને જણાવી. એમના જાણવામાં એ વાત આવતાં તેઓશ્રીને પણ ચિંતા થઈ અને વિચાર થયો કે આ પુરૂષદ્વેષ; (કન્યા)નું હવે શું થશે! વિચાર કરતાં કરતાં સ્વયંવર. રાજાને એક વાતે ઘાટ બેઠો. એમણે પોતાના મનમાં નિર્ણય કરીને સ્વયંવરમંડપની રચના આદરી અને જેટલા વિદ્યાધર રાજાઓ અને રાજવારસો હતા તે સર્વને આમંત્રણ કરીને સ્વયંવરમાં બોલાવ્યા. રાજાઓ પણ એક પછી એક તાકીદે આવવા લાગ્યા. એ સર્વ રાજાઓને યોગ્ય માન સન્માન આપવામાં આવ્યાં. પછી એક મોટો મંચ ગોઠવવામાં આવ્યો. એ માચડા ઉપર

નૃદે નૃદે યોગ્ય સ્થાનકે સર્વ વિદ્યાધર રાજાએ ગોઠવાઇને બેઠા. સ્વયંવરમંડપની બરાબર વચ્ચે પોતાના આખા પરિવારને લઇને રાજા કનકોદર બેઠા. મેં દીકરી મદનમંજરીને સુંદર વસ્ત્રો પહેરાવ્યાં, સારાં આભૂષણો ધારણ કરાવ્યાં, પગે અળતો ને શરીરે ચંદનાદિ સુગંધી દ્રવ્યોની રચના કરી, સુગંધી માળાઓ પહેરાવી અને એવી રીતે શણગારીને તેની સખી લવલિકાને સાથે લઇને અમે સર્વ સ્વયંવર મંડપમાં દાખલ થયા. એ અવસરે દેવાંગનાઓના શરીરસૌંદર્યની પણ હાંસી કરે એવું મદનમંજરીનું લાવણ્ય જોઇને વિદ્યાધર રાજાએ પ્રખળ ચિત્તતરંગોમાં જૂકી રહેલ હતા છતાં પણ મદનમંજરી ઉપર નિશ્ચળ દૃષ્ટિ રાખી જાણે ચિત્તરકામમાં ચિત્તરેલા જ હોય તેવા સ્તબ્ધ બની ગયા. મેં દરેક વિદ્યાધર રાજા-વિદ્યાધર એનો પરિચય કરાવવા માંડ્યો, દરેક રાજાનું મેં પરિચય વર્ણન કરી બતાવ્યું: એનાં દરેકનાં નામો બતાવ્યાં, એનાં ગોત્રો સૂચવ્યાં, એ પ્રત્યેકને પૈભવ કેટલો છે તે જણાવ્યું, એમનાં નિવાસસ્થાન કેવાં અને ક્યાં છે તે જણાવ્યાં, એ દરેક રાજાનું રૂપ કેવું છે તે જણાવ્યું, એ પ્રત્યેકના ગુણો ગણાવી દીધા અને દરેકનાં ચિહ્નો શાં છે તે બતાવી આપ્યું. એક એક રાજાને લેતી ગઇ અને તેની સર્વ હકીકત જણાવતી ગઇ. તે આ રીતે:-

દીકરી મદનમંજરિ ! જો, આ વિદ્યુહંત રાજાનો પુત્ર અમિતપ્રભ નામનો વિદ્યાધર રાજા છે, ગગનવલ્લભ નગરનો સ્વામી છે, ઘણી મોટી ઋદ્ધિવાળો છે, દેવતાના જેવો સ્વરૂપવાન છે, સર્વ કળાઓમાં એણે ઘણી પ્રવિણતા મેળવી છે, એની ધનમાં સુંદર મોરતું ચિહ્ન છે અને એ વીજળીની જેમ ચમકારા ભારતો બિરાજે છે.

વળી જો ! આ ગાંધર્વપુર નગરનો નાયક મહારાજા નાગકેસરીનો પુત્ર ભાનુપ્રભ છે, મોટી શક્તિવાળો છે, મહાન્ ઋદ્ધિવાળો છે, અત્યંત મનોહર આકૃતિવાળો છે, અનેક વિદ્યાઓમાં પ્રવીણ છે, અનેક ગુણ-રત્નોની ખાણ છે, બહુ પ્રખ્યાત છે અને એની ધનમાં ગરૂડ શોભી રહેલો છે.

વળી આ રચનુપુર ચક્રવાળપુરના મહારાજા રતિમિત્રનો પુત્ર રતિવિલાસ નામનો છે, એની પાસે ઘણી દોલત અને ઋદ્ધિ છે, મુવર્ણ વર્ણસમાન એનું શરીર મુશોભિત છે, એ સર્વવિજ્ઞાનનો સાગર છે,

૧ ચિહ્ન: એના જે અર્થ છે: (૧) ખાસ હકીકત-ગુણવિગરે. (૨) ક્વળ. રાજ્યદંડમાં દરેક રાજાઓનાં નૃદાં નૃદાં ચિહ્નો હોય છે: કાઇને ગરૂડ, કાઇને હાથી વિગરે. અત્યારે પણ દરેક રાજાનાં નૃદાં નૃદાં stamptard હોય છે.

ગુણુ તો એના ઘરના જ થઈ પડેલા છે, અને એની ધજ્જામાં સુંદર વાંદરાનું ચિહ્ન છે.

આવી રીતે એક એક રાજપુત્રનું હું વર્ણન કરતી ગઈ તેમ તેમ મદનમંજરી વધારે વધારે દીલગીર થતી ગઈ.

સ્વયંવર પડી ભાંગ્યો;

મદનમંજરી અને માતાનો ખેદ.

સખી લવલિકાની સમજાવટ.

(કામલતા ગુણુધારણુ પાસે આગળ વાત કરતાં કહે છે:—)હું જેમ જેમ વિદ્યાધરરાજાએનાં ગુણોનું વર્ણન કરતી ગઈ તેમ તેમ એક કમનસીબ સ્ત્રી પોતાની શોક્યના ગુણોનું વર્ણન સાંભળે ત્યારે જેવી તેના મનની સ્થિતિ થાય, અથવા આપત્તિમાં આવી પડેલ સુભટ (લશ્કરી-સેનાની) જેમ રાત્રુના ઘળની હકીકત સાંભળી નારાજ થાય, અથવા અભિમાની વાદી તેની સામે થનાર પ્રતિવાદીનો હાથ ઉપર આવતો (અતિશયપણું) બેઠને જેમ ઝાંખો પડી જાય અથવા ઇર્ષ્યાવાળો વૈદ્ય તેના ઉપર આવનાર ખીબ કુરાળ વૈદ્યની કુરાળતા બેઠને જેમ પાછો પડી જાય, અથવા ગર્વિષ્ટ જ્ઞાની પોતાનું માયું તોડે એવું ખીબ વિજ્ઞાનીની નિપુણતા બુદ્ધિ ત્યારે તેના મનની જેવી સ્થિતિ થાય તેવી સ્થિતિ મદનમંજરીની થઈ ગઈ. 'એણે તો પોતાની નજર પણ ઊંચી ન કરી અને તદ્દન સ્લાન મુખવાળી થઈ નીચે જમીન પર બેઠ રહી. મારા મનમાં મને ઘણી નવાઈ લાગી અને અરેરે!! આ તે શું થઈ ગયું! એવી ઊંડી ચિંતા મને થઈ આવી અને હું બોલી "દીકરી! મદનમંજરી! તને આ વિદ્યાધર રાજાએમાંથી કોઈ પસંદ આગ્યો? તું કેમ કાંઈ બોલતી નથી?" એટલે તુરત જ મદનમંજરીએ જવાબ આપ્યો "માતૃશ્રી! આપણે આ સ્થાનકેથી જલદી પાછા ચાલો, એ લોકોનાં દર્શનથી સર્પું! મને તો આ વાત જરા પણ ગમતી નથી. તું એ લોકોનાં મોટાં મોટાં બનાવટી વર્ણનો કરે છે તં સાંભળીને આંકે માયું દુઃખવા આવી ગયું છે."

દીકરીનો આવો જવાબ સાંભળીને હું બહુ વિષાદ પામી ગઈ, દીકરીને ગાંડપણુ આવી ગયું છે એવો ખ્યાલ કરવા લાગી. મેં મદન-રાજા કનકોદરને હકીકત જણાવી એટલે તે પણ ચિંતાતુર થયા અને બોલ્યા. "એને રાજમહેલમાં લઈ જાઓ અને એના મનના દુઃખથી એની શરીરપ્રકૃતિ અસ્વસ્થ (ખરાબ) ન થાય તેની સંભાળ

૧ અહીં બે. રો. એ. સોસાયટિવાળા મૂળ ગ્રંથનું પૃ. ૧૬૦૧ યદ્ય થાય છે.

રાખ્તો.” મહારાજનો આવો જવાબ સાંભળી પુત્રીને લઇને હું સ્વયંવરમંડપમાંથી બહાર નીકળી આવી અને રાજભુવનમાં તેને લઈ ચાલી.

હવે એ હકીકતથી આ મારી પાસે બેઠેલી લવલિકા બહુ દીલગીર થઈ. પછી તે બોલી “માજી! ત્યારે આ મારી સખીને પરણાવવાનો આપે શો ઉપાય ધાર્યો છે? મને તો આમાં કાંઈ સમજણ પડતી નથી.” ત્યારે મેં લવલિકાને જવાબ આપ્યો “લવલિકા! અમે પણ એનો ઉપાય નિરધારી શકતા નથી. તારી સખી તો ભારે આકરી છે, એના ધ્યાનમાં તો કોઈ રાજ પણ આવતો નથી. હવે તો તું એને પૂછીને શું કરવું તેનો ઉપાય શોધી કાઢ. અમારી નજરમાં જે ઉપાય આવ્યા તે સર્વ અજમાવ્યા, હવે તો બધી દિશાઓ અમારી નજરમાં તો પૂરી થઈ ગઈ છે, અમને મંદભાગ્યને તો કોઈ માર્ગ સૂજતો નથી.” આમ બોલતાં મારી આંખમાંથી બેર બેર જેવડાં આંસુઓ મોતીની માળાની જેમ ખરી પડ્યાં અને હું તો મોટેથી રડવા લાગી. એટલે વળી આ લવલિકા બોલી “બાઈ! તમે દીલગીર ન થાઓ. હું મારી સખીને પૂછીશ. એમ તો એ વિનિતશિરોમણિ છે અને એ માઆપને સંતાપ કરે તેવી નથી, એને હું પૂછીશ તો એ હવે આ બાબતમાં શું કરવું તેની વાત મને જરૂર કરશે.”—આવો જવાબ આપીને લવલિકાએ મને જરા ઠંડી પાડી.

સ્વપ્નદર્શન અને ડુંગ.

હવે સ્વયંવરમંડપમાં તે વખતે ભારે ખળભળાટ થઈ ગયો. જ્યારે વિદ્યાધર રાજાઓએ મદનમંજરીને કોઈને વિદ્યાધર- પણુ વર્યા વગર પાછી ફરતી નેઈ ત્યારે તેઓને રોનો કાપ. એમ જ લાગ્યું કે જાણે કોઈ તેઓનું સર્વસ્વ હરી જાય છે; પછી તો જેમ એક માણસ પોતાનો આપો રક્તનો ખન્નનો ખોઈ નાખે ત્યારે તેની જેવી સ્થિતિ થાય, અથવા જાણે કોઈએ મોઘરીનો માર માર્યો હોય ત્યારે જેવાં મ્હોઠાં થાય અથવા તો આકાશમાં ચાલતાં પોતાની વિદ્યા ગળી જાય ત્યારે જેવી વિદ્યાના જ્વરથી આકાશમાં ચાલનારનાં મનની સ્થિતિ થાય તેમ તેઓ સર્વ શૂન્ય થઈ ગયા, મ્લાન (કરમાયલા) મુખ-લાળા થઈ ગયા, ઝાંખાઝખ થઈ ગયા, દ્રોઘમાં આવી ગયા, નરમ ઘેંસ જેવા થઈ ગયા અને કનકોદર રાજા સાથે એક શબ્દ પણ બોલ્યા વગર કે રજા લીધા વગર સર્વ એક દિશાએ ચાલ્યા ગયા.

આ બનાવ જોઈને રાજને બહુ શોક થયો, અત્યંત ખેદ થયો અને તે દિવસ એને એક વર્ષ જેવો લાગ્યો. જેમ રાજનો શોક. તેમ કરતાં આખરે રાત પડી. રાજ્યના નિવમ પ્રમાણે દરરોજ રાત્રીની સંધ્યા વખતે રાજસભા મળતી હતી તેમાં પણ રાજ હાજર થયા નહિ. રાજ પથારીમાં ઉઠું મુખ કરીને પડી રહ્યા, લગભગ નિદ્રા વિના જ આખી રાત પસાર થઈ, પથારીમાં આમતેમ પછાડા માર્યા, મનમાં ચિંતા ચાલુ રહી, આખરે મન ઉપર ઘણો ભાર થતાં છેક મળસ્કે રાજને જરા ઉઘ આવી ગઈ.

ઉઘમાં રાજને સ્વપ્ન આવ્યું. રાજ જાણે જાગતો જ સ્વપ્ન. હોય તેમ તેણે તે વખતે ચાર મનુષ્યોને જોયાં!

તેમાં એ પુરૂષો હતાં અને એ સ્ત્રીઓ હતી. તેઓએ મહારાજ કનકોદરને પૂછ્યું “મહારાજ કનકોદર! ઉઘો જો કે જાગો છો?” રાજએ જવાબમાં કહ્યું “જાગું છું.” એટલે તે ચારે મનુષ્યોએ એક સાથે બોલ્યાં “જે એમ છે તો સાંભળો. તમે દીલગીરિ છોડી દો. અમે મદનમંજરી માટે પ્રથમથી જ વર શોધી રાખ્યો છે, તે જ તેનો વર થશે. માટે હવે તમે મદનમંજરી માટે બીજા વરની શોધ કરશો જ નહિ. વિદ્યાધર રાજ્યોને દેખી બનાવ્યા તે પણ અમારું જ કામ છે. અમે એને બીજા વરને આપવા નહિ દઈએ.” આટલું બોલીને એ ચારે મનુષ્યો અદૃશ્ય થઈ ગયા.

એ વખતે પ્રભાતની નોખતનો ગડગડાટ થયો. રાજ જાગ્યો થયો. મનમાં હર્ષપૂર્વક સ્વપ્નના અર્થનો વિચાર કર્યો. તે પ્રભાત. વખતે કાળનિવેદકે જણાવ્યું:—

उद्गच्छेष भो लोकाः ! भास्करः कथयत्यलम् ;
मा कृद्वं चित्तसन्तापं, मा हर्षं मा च विक्लवम् ।
यथैवानादिसिद्धोज्यमस्माकं भो दिने दिने;
उदयादिक्रमः सर्वस्तथा वोऽपि भवे भवे ॥

“અહો લોકો! આ જાગતો સૂર્ય સર્વને કહી જણાવે છે “કે ‘તમે કોઈ ચિંતાના સંતાપ કરશો નહિ, હર્ષમાં આવી જશો નહિ, અને ગભરાટ પણ કરશો નહિ. જેવી રીતે

૧ આ ચાર પુરૂષો કોણ છે તેનો ખુલાસો આગળ થશે. જુઓ આ પ્રસ્તાવનું પ્રકરણ પાંચમું.

૨ ગમે તેવા હાલનો માણસ હમેશા આવો જ જવાબ આપે છે.

“અનાદિ કાળથી મારો દરરોજ ઉદય થવાનો, માથે આવ-
 “વાનો અને અસ્ત થવાનો ક્રમ સિદ્ધ છે તેમ દરેક
 “લવમાં તમારો પણ તેવો જ સિદ્ધ ક્રમ છે.”

કાળનિવેદકના આ શબ્દો સાંભળીને રાજાને વિચાર થયો કે
 અહો ! આ કાળનિવેદક જે બોલે છે તે તદ્દન યોગ્ય
 નિર્ણય. છે. સ્વપ્નનો સાચો અર્થ મને બેઠો હતો એને તેણે
 બરાબર ટેકો આપ્યો જણાય છે. મને તેના કહેવા ઉપ-
 રથી જણાય છે કે જેમ દેવરૂપ ચાર મનુષ્યોએ મને અગાઉ જણાવ્યું
 કે મદનમંજરીના વર તેઓએ અગાઉથી જોઈ રાખ્યો છે તેમ આ
 કાળનિવેદક પણ જણાવે છે કે સૂર્ય દરરોજ ઉદય પામે છે, પોતાનો
 પ્રતાપ (તાપ, ગરમી) ચારે તરફ ફેલાવે છે, અસ્ત થવા રૂમ અદ-
 શનને પામે છે અને વળી ફરી બીજે દિવસ ઉદય થાય છે, તેવી રીતે
 મનુષ્યોને દરેક જન્મમાં સુખદુઃખ થાય છે, લાભહાનિ થાય છે,
 ગમનઅગમન થાય છે, તે સર્વ અગાઉથી નિર્ણય થઈ ગયેલ જ હોય
 છે અને તે પ્રમાણે સર્વ એક પછી એક અન્યા જ કરે છે તેથી કોઈ
 બાબતમાં દીલગીરિ કરવી ન જોઈએ એમ તેણે જણાવ્યું. આ સર્વ
 બાબત પહેલેથી જોઈવાઈ ગયેલી હોય એમ ચોક્કસ જણાય છે. માટે
 હવે આ બાબતમાં આપણે ચિંતા શામાટે કરવી જોઈએ-આવો વિચાર
 કરીને રાજા નિશ્ચિત થયો, એને મનમાં ખેદ થતો હતો તે દૂર થઈ
 ગયો અને એની વ્યાકુળતા મટી ગઈ.

વરશોધન માટે પર્યટન.

હવે ઉપર જણાવ્યું તેમ મારી સાથે વાત થયા પછી વરશોધ-
 નનો ઉપાય વિચારવા લવલિકા મદનમંજરી પાસે ગઈ. લવલિકાએ
 તેને સીધો સવાલ પૂછ્યો કે તેણે આ બાબતમાં શું ધાર્યું છે એટલે
 દીકરી મદનમંજરીએ જવાબ આપ્યો “જે મને માતા અને પિતા
 બન્ને રજા આપે તો હું પોતે જ આખી પૃથ્વી પર વરની શોધ માટે ફરું
 અને ફરીને મારે માટે યોગ્ય વરને પસંદ કરી તેની સાથે માં પાણિઅહણુ
 કરું.” મદનમંજરીએ લવલિકાને જે જવાબ આપ્યો તે તેણે મને
 (કામલતાને) જણાવ્યો, મેં મહારાજા કનકોદરને તે વાત કરી, તેમણે
 વિચાર કર્યો કે દીકરીએ આ સારો તોડ ઉતાર્યો છે! પેલા ચાર મનુષ્યો

૧ મદનમંજરીની માતા કામલતા આ સર્વ વાત લવલિકાની સોબતમાં ગુણ-
 ધારણુકુમાર અને કુલંધરને કહી બતાવે છે. ગુણધારણુ સંસારીજીવ છે અને તે
 પોતાનો આખો વ્યતિકર અશ્રહીતસંકેતાને દેશીને સદાગમ સમક્ષ કહી બતાવે છે.

એને માટે જે વરની વાત કરી ગયા છે તેને મેળવવાનો કદાચ આ જ ઉપાય હશે! આવા વિચારને પરિણામે એણે મદનમંજરીને વર શોધવા માટે પૃથ્વીપર્યટણુ કરવાની રજા આપી. રાજની સંમતિમાં મેં તો સંમતિ આપી જ દીધી.

પરિણામે પોતાની સહચરી (સોબતણુ સખી) તરીકે આ લવલિકાને સાથે લઈને મદનમંજરી વર શોધવા સાફે સર્વ પુરુષોની અવલોકના કરવા નીકળી પડી. એ હકીકત બન્યાને કેટલાક દિવસ ગયા. મારો અને રાજનો દીકરી પર ઘણો જ પ્રેમ હતો તેથી અમે દિશાઓ જોતાં અને એની રાહ જોતાં જ રહ્યા. અમને એક એક દિવસ પસાર કરવો ઘણો લાંબો લાગતો હતો.

લવલિકાનો સંદેશો.

એમ કરતાં એક દિવસ અત્યંત દીલગીર ચહેરે આ લવલિકા અમારી પાસે આવી પહોંચી. એક તો એ તદ્દન એકલી હતી, વળી તેના મુખપર દીલગીરિ જણાઈ આવતી હતી એટલે અમે બન્ને (હું કામલતા અને મારા પતિ કનકોદર રાજ) તો આભા જ બની ગયા અને અમારા હૃદયમાં ધ્રાસકો પડ્યો કે આ લવલિકા એકલી આવી છે અને વીલે મહોંઢે આવી છે તો આપડી મદનમંજરીને શું થયું હશે? એહ હમેશા રાંકા કરાવે છે, એહીતું અહિત પ્રથમ નજરમાં આવે છે- એવી અમારી સ્થિતિ થઈ. લવલિકાએ અમને પ્રણામ કર્યાં.

મેં લવલિકાને કહ્યું “ ભદ્રે લવલિકે! દીકરી કુશળ છે?”

લવલિકા—“ હા માણ! મદનમંજરી જેમકુશળ છે. ”

હું (કામલતા)—“ ત્યારે અત્યારે મંજરી ક્યાં છે?”

લવલિકા—“ માણ સાંભળો:—

“અમે બન્ને (હું અને મદનમંજરી) અહીંથી નીકળ્યા, ત્યાર પછી અમે અનેક ગામો જોયાં, અનેક નગરો જોયાં, અનેક બનાવોથી ભરપૂર પૃથ્વીનું અવલોકન કર્યું, ઘણી જગ્યાએ ગયા, ઘણા મનુષ્યોના પરિચયમાં આવી, પૃથ્વીમંડળમાં કેવા કેવા અદ્ભુત બનાવો અને છે, કેવી જૂદા જૂદા સ્વભાવની વ્યક્તિઓ હોય છે તેનો અનુભવ કર્યો. એમ કરતાં કરતાં અમે સપ્રમોદ નગરે ગયા. એ નગરની બહાર એક આહ્લાદમંદિર નામનો યગિચો છે ત્યાં અમે આવી પહોંચ્યા. એ યગિચો ઉપરથી સારો લાગવાથી એને વધારે બારિકાથી જોવાનું અમને

અત્રેને કુતૂહળ થયું એટલે એ ધગિયા ઉપર અમે
 રાજકુમાર થોડો વખત સ્થિર રહ્યા. ત્યાં દેવતાના આકારને
 દર્શનથી રસા- ધારણુ કરનારા અત્યંત સુંદર અને આકર્ષક બે
 ન્તર અનુભવ. રાજકુમારોને અમે ઉપરથી જોયા. એ બેમાંના એક
 રાજકુમારને જોતાં જ 'અશરીરીના બાણુપ્રહારથી
 મારી સખી (મદનમંજરી) હણાતી હોય એમ દેખાયું. એ બાણુની
 વેદના સહન ન થવાથી મારી સખી મારી સાથે જમીન પર ઉઘા-
 નમાં ઉતરી. તેઓની અમારી ઉપર નજર પડે એમ નજીકમાં
 આંખાના વનમાં એક આંખાના ઝાડ નજીક અમે સ્થિર રહ્યા અને
 મારી સખી તો આંખનું મટકું પણુ માર્યા વગર એ બેમાંના એક
 રાજકુમારને જોઈ જ રહી. એ રાજકુમારની પણુ એના ઉપર સહજ
 નજર પડી હોય એમ લાગ્યું. તે વખતે જાણે કોઈએ એ મારી સ-
 ખીને સુખસાગરમાં ફેંકી દીધી હોય અથવા તો જાણે તેના આખા
 શરીરપર અમૃતનો વરસાદ વરસાવ્યો હોય તેમ તે અપૂર્વ રસ અનુ-
 ભવતી જોવામાં આવી. માજી! ચોમાસામાં વાદળાંનો અવાજ સાંભ-
 ણીને જેમ મયૂરિ (હેલ) હુર્ષમાં આવી જાય છે તેમ તે વખતે મારી
 સખીના આખા શરીરે રોમાંચ ખડા થઈ ગયા, કદંબનાં ફળની પેઠે
 તેનું મુખ વિલાસથી મધુર જણાયું અને આખું શરીર રસમાં લદબદ
 થઈ જતું જણાયું. રસના પડવાથી જાણે નાચતી હોય, વારંવાર જાણે
 લગ્ન પામતી હોય, વિશાળ આંખોવાળી તે જાણે હસતી હોય એવી
 રીતે એ તો એકચિત્તે કુમાર ઉપર દૃષ્ટિ નાખતી જ રહી.

“મારી સખીને એકચિત્તે રસમાં પડી ગયેલી જોઈ હું તો
 વિચારમાં પડી ગઈ અને ઘણા હુર્ષમાં આવી ગઈ.
 લવલિહના મને વિચાર થયો કે ખરેખર મારી સખી છે તો
 વિચારતરંગો. ઘણી કાબેલ, અને વળી એની પસંદગી ઘણી આકરી
 છે. પણ મને લાગે છે કે એ રાજકુવરી પેલા સુંદર
 યુવાનથી રાજ થઈ છે, યુવાન પર આકર્ષાણી જણાય છે. અહાહા! શું
 એ યુવાનનું રૂપ છે! શું એની લવણિમતા છે! ખરેખર! એ અત્રેનો
 યોગ થાય તો તે કામદેવ અને રતિના સંબંધ જેવો મનનો થાય!
 ખરેખર! વિદ્યાતાએ આ જોડકું તો બરાબર ઘણું છે. અંતરના પ્રેમ-
 પૂર્વકના આ મેળાપથી આપણી ઇચ્છા પૂરી થઈ એમ લાગે છે.

“હું આવા આવા વિચાર મનમાં કરતી હતી તે વખતે ક્ષણવા-

૧ અશરીરી:—કામદેવ. એનાં ફૂલનાં બાણુ બહુ આકરાં હોય છે. ચોથા
 ત્રસ્તાવમાં તેનું વર્ણન થઈ ગયું છે.

પર

રમાં પેલો યુવાન અને તેનો મિત્ર એક સાથે ત્યાંથી એકદમ ભાગી થયા અને ચાલતા થયા.

“તેઓ ચાલ્યા એટલે મારી સખીની આંખો તો ચકળવકળ થઈ ગઈ અને જાણે તેનો આખો ધનનો ભંડાર ગૂમ થઈ ગયો હોય તેમ તે અત્યંત ગભરાયણુમાં પડી ગઈ.” ત્યાર પછી મારી અને તેની વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઈ.

“લવલિકા—‘સખિ! જો તને એ વર પસંદ આવ્યો હોય તો ચાલો, આપણે માતપિતા પાસે જઈએ. મને ખાતરી છે કે એ જરૂર સપ્તમોદયુરના રાજા મધુવારણુનો પુત્ર જ હશે. ખીજો આવો રૂપાળો તે કોણ હોય? તો પછી પિતાજીની આજ્ઞાપૂર્વક તમે તેમને આત્માર્પણુ કરો. આ બાબતમાં હવે ઠીલ કરવાની શી જરૂર છે?’

“મદનમંજરી—‘મને તો એની ઉપર રૂચિ થઈ ગઈ છે, પણ મારા મનમાં એક શંકા છે તેથી મને દુઃખ થયાં કરે છે: મને એમ લાગે છે કે એની મારા ઉપર ઘણું કરીને રૂચિ થઈ નથી લાગતી. નહિ તો એ અહીંથી તુરત ઉઠીને ચાલ્યા કેમ જાય?’

“લવલિકા—‘નહિ રે સખિ! એમ ન બોલ. તું વિચાર તો કર. શું એણે તારા તરફ નજર નહોતી કરી? નજર કરતી વખતે એ રાજપુત્રની આંખમાં સંતોષ ન હોતો જોવામાં આવ્યો? તું આવી વાત કેમ કરે છે? હું તો એટલે સુધી કહી શકું છું કે વસંતઋતુમાં રસાળ આત્રમંજરી ઉપર ભ્રમરોને જેવી રૂચિ હોય છે તેવી તારી ઉપર તેની સાચી રૂચિ થઈ છે એમાં જરા પણ શંકા નથી! તું તારા મનમાંથી વહેમ દૂર કરી નાખ. તારી ઉપર તેનો પ્રેમ થયો છે અને તે ઘણી હુશિયારીથી અહીંથી દૂર ચાલ્યો ગયો છે. માટે સખિ! મેં કહ્યું તેમ તું કર. ચાલો, આપણે માતપિતા પાસે જઈએ અને બધી ઘટના કરીએ.’

“મારા આવા વચનથી રાજપુત્રી કાંઈકે રવરથ થઈ, છતાં પણ તે જવાબમાં બોલી—‘સખિ લવલિકા! મારામાં અહીંથી જવાની બિશ્ક-કુલ તાકાત રહી નથી, માફે શરીર નરમ થઈ ગયું છે, હું આ બગિચો હાલ છોડી શકું તેમ નથી; માટે હાલ તો તું અહીંથી જા અને માતાપિતાને અહીં અનેહી સર્વ હકીકત જણાવ.’

૧ આ સર્વ વાત રાણી સમક્ષ લવલિકા કહી બતાવે છે—એ સર્વ વાત રાણી કમલવતા પોતે ગુણુધારણુ કુમાર પાસે કહે છે—આખી વાર્તા સંસારી-જીવ કહે છે. આ હકીકત લક્ષ્યમાં રાખવી.

“માણ ! મને એમ લાગ્યું કે સખિએ જે નિર્ણય કર્યો છે તે તે કોઈ પણ પ્રકારે ફેરવે તેમ નથી, એટલે પછી એક મોટા વિશાળ ઝાડના કોતરમાં મેં તેને બરાબર મૂકી દીધી, ત્યાં મેં તેની સાડાં ઠંડાં પાંદડાંની શય્યા કરી આપી, એની પાસે સોગન લેવરાવ્યા કે એણે એ સ્થાનમાંથી જરા પણ દૂર કે આહુંઅવળું જવું નહિ કે બીજું કાંઈ આહુંઅવળું કરી બેસવું નહિ.” ત્યાર પછી અત્યંત વેગપૂર્વક તરવાર જેવાં કાળા વાદળાંઓને વીંધીને હું અહીં આવી છું. આ પ્રમાણે હકીકત છે. હવે આપને યોગ્ય લાગે તેમ કરો.” * *

{ કામલતા આગળ વાત ચલાવતાં ગુણધારણ કુમારને કહે છે:— }

પિતાનો નિર્ણય.

માતાનું આગમન.

સ્વાસ્થ્ય ઉપાય.

આટલી વાત સાંભળી એટલે મારા કાંત ફનકોદર રાજાએ મને કહ્યું “ત્યારે દેવિ ! તમે જલદી પુત્રી પાસે જાઓ અને મદનમંજરીને બરાબર શાંતિ કરી આપો. હું બધી સામગ્રિ એકઠી કરીને તમારી પછવાડે આવું છું. તમે જરા જલદી જઈ છોડીને ધીરજ આપો. મારે પછવાડે આવવાનું એક કારણ છે. મારા મનમાં શંકા છે કે પેલા વિદ્યાધરે સ્વયંવરમાંથી ઉઠીને ચાલ્યા ગયા છે તેઓ બહુ કોપાયમાન થઈ ગયા છે. આપણા બાતમીદાર ચટુલ નામના દૂતે એ સંબંધી કેટલીક ખાનગી બાતમી મને હમણા જ આપી છે, માટે મારે સર્વ સામગ્રિ લઈ બરાબર તૈયાર થઈને ત્યાં આવવું વધારે યોગ્ય થઈ પડશે એમ મને લાગે છે. વળી ત્યાં જતી વખતે મારે કાંઈ નજરાણું પણ લઈ જવું જોઈએ, તે લેવામાં પણ થોડો વખત લાગશે, માટે તમે તો તુરત જ ઉપડી જાઓ” મેં મહારાજાનું વચન માન્ય કર્યું અને આ લવલિકાને આગળ કરીને અને સાથે મારી દાસી ધવલિકાને લઈને હું ઉતાવળી આ ઉદ્યાનમાં આવી.

મદનમંજરી.

ઉદ્યાનમાં આવતાં ઠંડાં પાંદડાંની પથારીમાં બેઠેલી અને યોગિનીની પેઠે કોઈ એક જ બાબતનું ધ્યાન કરી રહેલી મારી મદન મંજરીની સ્થિતિ અને ધીરજ. દીકરી મદનમંજરીને મેં આ ઉદ્યાનમાં જ્યાં તેને લવલિકાએ મૂકી હતી ત્યાં જ જોઈ. એ એવા ધ્યાનમાં મશગૂલ થઈ ગઈ હતી કે એને અમારા આવવાની ખબર પણ પડી નહિ. અમે તો પછી એની બાજુમાં જઈને સર્વ બેઠા.

૧ આહુંઅવળું કરવું એટલે આત્મઘાત અથવા અત્યંત શોક કરવો.

લવલિકા—“સખિ! કુંવરી! આ માતાજી અહીં આન્યા છે! તું આમ કેમ બેઠી છે?”

લવલિકા જ્યારે આ પ્રમાણે બોલી ત્યારે દીકરીને કાંઈક ચેતના આવી, તેણે શરીર મરહું, આળસ ઉઠાહું, ટાચકા ફેંચ્યા, આંખો ચલાવી-મટકાવી અને મને બેઠ. એકદમ ઉઠીને તે મારે પગે પડી.

કામલતા (હું)—“દીકરી, ચીરંજીવી થા, મારા જીવનથી પણ તારૂં આયુષ્ય વધો, પતિવાળી થા, સૌભાગ્યવતી થા, તારા હૃદયવલ્લભને જલ્દી મેળવ,” પછી મેં એને મારા પગેથી ઉઠાડી, એને હું ભેટી પડી, એને મારા ખોળામાં બેસાડી, એને મુખકમળે સુંખન કર્યું, એનું માથું સુંઘ્યું અને પછી હું બોલી “દીકરી મદનમંજરી! જરા ધીરી પડ અને દીલગીરિ છોડી દે. તું બે! તારી જે ઇચ્છા છે તે લગભગ સિદ્ધ થઈ જતી હોય એમ જણાય છે! તારા પિતાજી પણ હમણાજ અહીં આવે છે. આ બાબતમાં હવે થોડી ધરિઓ જ બાકી હોય એમ જણાય છે.” “મારાં એવાં નસીબ ક્યાંથી હોય?” એમ ધીરેથી બોલતી નીલું મુખ કરીને દીકરી બેસી રહી.

તે વખતે સૂર્ય અસ્ત થયો, સર્વત્ર અંધકાર ફેલાયો, આકાશમાં તારાઓનો સમૂહ ઝગમગવા લાગ્યો, ચક્રવાક ચક્રવાકીઓનાં બેડલાંનો વિયોગ થઈ ગયો, કમળો અંધ થઈ ગયાં, પક્ષીઓ પોતાના માળામાં સંતાઈ ગયાં, ધૂવડો ચારે તરફ ઉડવા લાગ્યાં, ભૂત અને વૈતાળો રાજ થવા લાગ્યા, આકાશમાં ચંદ્ર ઉગ્યો, ચંદ્રિકા ચારે તરફ પસરી રહી. પછી દીકરીના મનમાં આનંદ થાય એવી કથાઓ કહીને તેમજ બીજી યુક્તિઓ કરીને અમે મુરકેલીએ આખી રાત્રી પસાર કરી.

લવલિકાની શોધ.

રાણીનું આગમન.

કથાની સમાપ્તિ.

અનુક્રમે સૂર્યનો ઉદય થયો એટલે મેં લવલિકાને કહ્યું “અરે લવલિકા! જરા આકાશમાં જઈને શબ્દનો (કનકોદર) રસ્તો તો બે, બે ને! એમને કેમ આટલી બધી વાર લાગી? તેઓ હજી કેમ આવી પહોંચ્યા નહિ?”

૧ અત્યારે પણ પુત્રપુત્રીનું માથું શ્રેમથી સુંઘવાનો રિવાજ અંગાળામાં છે. ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં એવારણાં લે છે તેને મળતો આ રિવાજ જણાય છે.

લવલિકા આકાશમાં ઉડી, હોંચે જઇને થોડીવાર સ્થિર રહી અને અત્યંત હર્ષના દેખાવ સાથે પાછી જમીનપર આવી. મેં લવલિકાને પૂછ્યું “અરે! આટલા બધા આનંદમાં કેમ ઉભરાઇ બંધ છે? શું રાજ આવ્યા?”

લવલિકા—“નારે ભાઈ! રાજજી તો હજી આવ્યા નથી, પરંતુ કાલવાળા બન્ને કુમારો અહીં આવી પહોંચ્યા જણાય છે. તેઓ મારી સખીને શોધવા વાસ્તે આખા અગિયામાં ફરી વળ્યા, પરંતુ આપણે જે પ્રદેશમાં બેઠા છીએ તે ઘણો ગીચ હોવાથી તેઓની નજર અહીં ગઈ નહિ એટલે એ બન્નેમાંથી મારી સખીને હૃદયવલ્લભ બહુ ખેદ પામ્યો. એટલે બીજાએ તેને કહ્યું ‘ભાઈ શુભધારણુ! કાલે આપણે આંબાવાડીમાં જે આંબાની નીચે બેઠા હતા અને જ્યાં બેઠા બેઠા એ ચાલતા પવનથી ચલાયમાન કમળની પાંખડી જેવી સ્વર્ણ આંખવાળી અને હૃદયને ચોરનારી આળાને તેં જોઈ હતી ત્યાં જ આપણે ચાલો, બીજી જે તે જગ્યાએ ફરવામાં શો ફાયદો છે? દૈવયોગ અનુકૂળ હશે તો ત્યાં જ એનો ભેટો થઈ જશે.’ બીજા કુમારે આ પ્રમાણે કહ્યું એટલે રાજકુમારે તે વાત કબૂલ કરી. પછી બન્ને કુમારો આ આંબાવાડીમાં આવ્યા. માજી! મારા આનંદનું આ કારણ છે!!”

મદનમંજરી—“માજી! આવી આવી બનાવટી વાતો ઊભી કરીને શા સારૂ મને છેતરો છો?” મદનમંજરીએ એ સર્વ વાત ખોટી માની અને નિઃસાસાપૂર્વક એમ બોલી. તેને ખાત્રી કરી આપવા લવલિકાએ અનેક સોગન ખાધાં, પરંતુ મદનમંજરીને એ વાતનો જરા પણ વિશ્વાસ ન આવ્યો.

આવો વિચિત્ર પ્રસંગ જોઈને મેં લવલિકાને કહ્યું “અરે લવલિકા! હવે એ બાબતમાં સોગન ખાવામાં ને વારંવાર એની એ વાત કરવામાં શો સાર છે? તું મારી સાથે ચાલ, એ કુમારને મને બતાવ એટલે એને પોતાને તારી સાથે લઈને હું અહીં મદનમંજરીને બતાવી દઉં, જેથી એને સાચો આનંદ થાય.” લવલિકાએ જવાબ આપ્યો “માજી! ચાલો! હું તૈયાર છું.”

દારી ધવલિકાને મદનમંજરી પાસે મૂકી હું લવલિકા સાથે નીકળી પડી, લવલિકા મને રસ્તો બતાવતી અહીં લઈ આવી. કુમાર આ પ્રમાણે હકીકત છે!! મારી દીકરી સાધારણુ પ્રયાસે કોઈની પસંદગી કરે

૧ કામલતા પોતે જ આ સર્વ વાર્તા પ્રકરણની શરૂઆતથી શુભધારણુ કુમાર સમક્ષ કહી બતાવે છે તે લક્ષ્યમાં રાખવું.

તેવી નથી, અત્યારે એના પ્રાણુ કંઠે આવ્યા છે, માટે કૃપા કરીને આપ અહીંથી ઉઠો અને એને જીવો, સંભાળો.

* * * *

ગુણુધારણુ (હું સંસારીજીવ) અને કુલંધર સમક્ષ આટલું જો-
લીને કામલતા દેવી (વિદ્યાધરી-મદનમંજરીની માતા) સુપ રહી.^૧

પ્રકરણુ ૩ જી.

લગ્ન અને આનંદ.

મલતાએ પોતાની વાત પૂરી કરી એટલે મેં (ગુણુ-
ધારણુ કુમારે) મિત્ર કુલંધરની સામું જોયું. કુલંધર
જોલ્યો “મિત્ર! વાત મેં પણ બરાબર સાંભળી છે.
ચાલો! એમાં શો વાધો છે?” કુલંધરે આ પ્રમાણે
જવાબ આપ્યો એટલે અમે સર્વ ત્યાંથી ઉઠ્યા.

મદનમંજરી ગુણુધારણુ મેળાપ.

તે સમયનો સંકીર્ણ રસ.

સર્વને થયેલો પ્રમોદ.

અમે સર્વ આલીને જ્યાં મદનમંજરી હતી ત્યાં આવ્યા. જેવી
સ્થિતિતું કામલતાએ વર્ણન કર્યું હતું તેવી જ સ્થિતિમાં મેં મદનમંજ-
રીને જોઈ. એનું દર્શન થતાં હું સુખરૂપ અમૃતથી ભરેલા મોટા સરે-

૧ આ પ્રકરણની શરૂઆતમાં ગુણુધારણુ સમક્ષ કુલંધર સાંભળે તેમ જે
વાર્તા પુખ્ત વિદ્યાધરીએ કહેવા માંડી હતી તે અત્ર પૂરી થઈ-આખી કથા સંસારી-
જીવ જે અત્યારે ગુણુધારણુ કુમાર છે તે સદાગમ સમક્ષ અગૃહીતસંકેતા
અને અજ્ઞાવિશાળા પાસે ભવ્યપુરૂષ સાંભળે તેમ કહી દેખાડે છે. એ ખીજ
પ્રસ્તાવથી શરૂ થયેલ વાર્તાનો હવે છેડો નજીક આવતો જાય છે માટે સાવ-
ધાન થઈ લક્ષ્ય આપો.

વરમાં રૂબકી મારતો હોઈ તેમ મને લાગ્યું, રતિના રસથી ભરેલા મોઠા દરિયામાં ઉતરી ગયો હોઈ એમ મને જણાયું, સંપૂર્ણ આનંદના ઢગલામાં જાણે ગરકાવ થઈ ગયો હોઈ એવો અનુભવ થયો, મારા સર્વ મનોરથો જાણે આજે એકદમ ક્ષીણત થઈ ગયા હોય તેમ લાગ્યું, મારી સર્વ ઈંદ્રિયો આનંદમાં આવી ગઈ હોય તેમ સર્વત્ર મહા મહોત્સવ વર્તી રહેલો મને લાગ્યો.

એ મદનમંજરીએ મને જોયો એટલે ‘અરે હા! એ તો ખરેખર એ જ!’ એમ ધારી હર્ષમાં આવી ગઈ, બહુ લાંબે વખતે અત્યારે દેખાયા એ વિચારથી ઉત્કંઠિત થઈ ગઈ, અરે એ તે અહીં ક્યાંથી હોય! એવા ખ્યાલથી તર્કવિતર્ક કરવા લાગી, ખરેખર, આ તો સ્વપ્ન જ હોતું જોઈએ એવા વિચારથી દીલગીર થવા લાગી, ના, ના, આ તો એ જ છે એવો નિર્ણય થવાથી તેને ભરોસો પણ થવા લાગ્યો, આટલો બધો વખત (?) વિરહ રહ્યો છતાં પોતે છવી શકી એવા ખ્યાલથી શરમાઈ ગઈ, અરે! એ હવે મને અંગીકાર કરશે કે કેમ? એ વિચારથી ઊંડા ઉદ્વેગમાં પડી ગઈ, અરે! પણ એ મારા સામું જુએ છે તો ખરા! એવા ખ્યાલથી પ્રમોદમાં આવી ગઈ—આવી રીતે અનેક પ્રકારના મિશ્ર રસોના અનુભવ મદનમંજરીએ તે વખતે કર્યો, એના આખા શરીરપર રોમાંચથી અલંકૃત થઈ, પરસેવાનાં ધિંદુઓ રૂપ મોતીઓ વડે તે વિભૂષિત થઈ, એકદમ ચાલતા શ્વાસોશ્વાસના પવનથી સુંદર લાગી અને હૃદય હરણુ કરનારી મધુરી લતા હોય તેમ કંપવા લાગી. અત્યંત પ્રીતિરસમાં તરબોળ થઈ ગયેલી એ લલિત લલના પોતાના સ્નિગ્ધ ગાલો અને ચપળ આંખો પરથી ન વર્ણવી શકાય એવો અત્યંત નવીન રસ અનુભવતી મારા જોવામાં આવી.

તે વખતે કામલતા બોલી “દીકરી! કેમ હવે તને લવલિકાનાં વચન પર ભરોસો બેઠો?”

આવો સવાલ સાંભળીને સ્મિત મુખ કરી મારા હૃદયને રંજન કરતી તે જ સ્મિતરૂપ સુધાથી પોતાનાં કપોલોને ઉજ્જવળ કરતી બાળા મદનમંજરી નીચું જોવા લાગી. આ અવસરે સર્વને હર્ષ થયો.

કનકોદર આગમન.

હૂતની ગુપ્ત વાર્તા.

સંક્ષિપ્ત વિધિએ લગ્ન.

૧ પ્રેમીની નજરમાં આ ધણે મોટો આંતરો—વખત ગણાય. જોયાને હજી જોવીય કલાક પણ પૂરા થયા નથી તે ખ્યાલમાં રાખવું.

તે વખતે કનકોદર રાજ (મદનમંજરીના પિતા) ત્યાં આવી પહોંચ્યા. એ તરફ ઝમઝમાયમાન થતાં રત્નોની પ્રભાથી આહ્લાદ મંદિ- આકાશમાં મોટા પ્રકાશ થઈ રહ્યો. રાજ સાથેના રમાં આનંદ. વિદ્યાધરે જાણે મોટા ઋદ્ધિવાળા મહાન દેવો હોય તેવા દેખાવા લાગ્યા અને તેમની વચ્ચે કનકોદર રાજ જાણે ઈંદ્ર હોય તેવા દૂરથી આકાશમાં શોભવા લાગ્યા. એના વિમાનમાં એણે અનેક રત્નો સાથે ભરી લીધાં હતાં તેની શોભા પણ અવલ્ક્ય હતી. એમણે આકાશમાંથી સપ્રમોદપુર નગર જોયું એટલે ધીમે ધીમે તેઓ સર્વ ખેચરોને સાથે લઈને આહ્લાદમંદિર ઉદ્યાનમાં ઉતરવા લાગ્યા અને અમે અત્યંત વિરમયપૂર્વક તેઓને આકાશમાંથી જમીન પર ઉતરતા જોઈ રહ્યા.

કનકોદર રાજ નીચે ઉતર્યા એટલે અમે સર્વ ઊભા થયા અને

મસ્તક નમાવી તેને પ્રણામ કર્યાં. સર્વ પોતપોતાને યોગ્ય સ્થાનકે બેઠા. કેટલાક વખત મુઠ્ઠી કનકોદર મહારાજ પ સંદગીની પ્રેમનજરે મારી સામું જોઈ રહ્યા. 'આ તે જ હોવો પ સંદગી. જોઈએ' એમ પોતાના મનમાં સંતુષ્ટ ચિત્તે નિર્ણય

કરીને પછી એણે કામલતા સામું જોયું. ચતુર માણસો આજીબાજીની હકીકત અને આકૃતિ ઉપરથી સર્વે હકીકત અનુમાનથી સમજી જાય છે. ચતુર કામલતા રાજના અંતરભાવ સમજી ગઈ અને ટુંકામાં એણે જરૂરી સર્વ વાત રાજને કહી જણાવી. રાજએ પછી પોતાનો અભિપ્રાય જણાવતાં કહ્યું "દેવિ! આ દીકરીને આપણે અભાર મુઠ્ઠી અત્યંત આકર્ષી પસંદગી કરનારી કહેતા હતા, એ તે જાણે કોઈને પસંદ કરશે કે કુમારી રહેશે એવો આપણને સંદેહ થતો હતો, પણ એણે આવા પુરુષરત્નને પસંદ કરીને પોતાની ઉપરનો દુષ્કરચિપણાનો આરોપ તદ્દન દૂર કરી નાખ્યો છે. ખરેખર! ઈંદ્રાણી (રાચી) ઈંદ્ર સિવાય બીજા કોઈની તરફ પોતાનું મન સ્થાપતી નથી." રાજના આ અભિપ્રાયને સમર્થન કરતાં દેવી કામલતા બોલ્યા "હાજી! એ વાત તદ્દન બરાબર છે! એમાં શો સંદેહ છે!"

આ પ્રમાણે આનંદચર્યા ચાલતી હતી ત્યાં કનકોદર મહારાજ પાસે તેનો ચટુલ નામનો દૂત દોડતો આવ્યો. એણે સમાચાર અને મહારાજના કાન પાસે જઈ કાંઈ છાનીમાની વાત શી થઈ છે. કરી. રાજએ દૂતને વિસર્જન કર્યો. પછી 'આવી અગત્યની આબતમાં દીલ કરવી સારી નહિ' એમ

૧ દૂતે શી વાત કરી તે આ જ પ્રશ્નમાં આગળ જણાશે. જુઓ પૃ. ૧૮૭૬.

રાજાએ કામલતાને જણાવ્યું, કુમાર કુલંધર જે રાજાની નજીક જ બેઠો હતો તેની સાથે સલાહ મેળવીને તે જ ઠેકાણે સંક્ષિપ્ત વિધિએ રાજાએ પોતાની કન્યાનું પાણિગ્રહણ કુમાર ગુણધારણ (મારી) સાથે કરાવ્યું.

કનકોદર રાજાએ વિવાહનો આનંદ વર્તાવ્યો. પછી પોતાની સાથે
 'વજ્ર વૈદ્ય' ઇંદ્રનીલ મહાનીલ કર્કેતન પદ્મરાગ મરકત
 દા ય જો. ચૂડામણિ પુષ્પરાગ ચંદ્રકાંત રૂચક મેચક વિગેરે અ-
 સંતો પ. મૂલ્ય રત્નોથી ભરેલાં પોતાનાં વિમાનો આણેલ હતાં
 તે રણુ કર્યા અને કુલંધરને વિજ્ઞપ્તિ કરી—“ભદ્ર
 રાજપુત્ર! આ વિમાનો દાયજામાં આપવા સાંઝે અહીં લઇ આવ્યો
 છું. જેવી રીતે અમારી રાજપુત્રીને ગ્રહણ કરીને (પરણીને) કુમાર-
 શ્રીએ અમારા આનંદમાં વધારો કર્યો છે તે પ્રમાણે આ અમારાં
 વિમાનો અને તેની અંદરની વસ્તુઓ પણ કુમારશ્રી ગ્રહણ કરે એવી
 મારી વિનતિ છે.” સમયસૂચક ચતુર કુલંધર જવાબ આપતાં બોલ્યો
 “આપનો હુકમ પ્રમાણુ છે! શિરસાવંધ છે! એમાં વિનતિ કરવાનો
 અવકાશ જ ક્યાં રહે છે? વડીલો બ્યારે પોતાની ઇચ્છામાં આવે તેવો
 હુકમ કરે ત્યારે તેઓએ રાજપુત્રની પ્રાર્થના કરવાનો કે તેની વિજ્ઞપ્તિ
 કરવાનો પ્રસંગ કે સલાહ જ રહેતો નથી, હોતો નથી.” કનકોદર મહા-
 રાજા આવો મુંદર જવાબ સાંભળી ઘણા રાજી થયા. તેને મનમાં એમ
 થયું કે પોતે ખરેખરા કૃતકૃત્ય થયા છે, પોતાનું જીવન સફળ થયું છે.
 દીકરી મદનમંજરી આજે ખરેખરી સંતોષ પામી છે અને નિશ્ચિત
 થઇ છે એવા વિચારથી મહારાણી કામલતા પણ ઘણાં રાજી થયાં અને
 લવલિકા વિગેરે રાજાનો આખો પરિવાર પણ હૃદયમાં આવી ગયો.

૧ વજ્ર: હીરો.

વૈદ્ય: માણેક.

ઇંદ્રનીલ: રાતિ.

મહાનીલ: મણિ.

કર્કેતન: રત (જાનિ).

પદ્મરાગ: માણેક.

મરકત: લીલા મણિ, પાનું, નીલમ.

ચૂડામણિ: માથામાં રહેલા મણિ.

પુષ્પરાગ: પેાખરાજ.

ચંદ્રકાંત: મણિ-રાત્રે પ્રકાશે છે.

રૂચક: રત્નમતિ.

મેચક: રાતિ.

દીકરી જન્મે ત્યારે શોક કરાવે છે, વધતી જાય છે-મોટી થતી જાય છે ત્યારે ચિંતા કરાવે છે, એને અન્યને આપી દેવાનો (પરણાવવાનો-કન્યાદાન કરવાનો) વખત આવે ત્યારે એને સંકલ્પવિકલ્પ કરાવે છે અને કમનસીબે ખરાબ સ્થિતિમાં આવી પડે-સાસરામાં દુઃખી થાય કે વિધવા થાય તો અત્યંત શોક કરાવે છે. એને જે ધોખ વરને આપવામાં આવે, એ વર એને પસંદ પડેલો હોય, એ વર ધર્મિષ્ઠ હોય અને ધનવાન હોય તો એની બાબતમાં નિશ્ચિતપણું પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે સ્થિતિ હોવાથી રત્નના ઢગલા સાથે દીકરી મદનમંજરી મને આપીને સર્વ સંબંધી અને પરિજન સાથે રાજા કનકોદર ઘણા હર્ષમાં આવી ગયા.

લડવા આવેલા વિદાધરો.

પુણ્યબળથી તેમનું સ્તંભન.

વિદાધરોને થયેલો સંતોષ.

હવે તે વખતે સપ્રમોદપુર નગરની ઉપર જાણે ધનઘટા છવાઈ રહી હોય તેવું વિદાધરોનું એક મોટું લશ્કર દૂરથી આકાશમાં જોવામાં આવ્યું. એ લશ્કર પાસે અનેક ચક્રો હતાં, તરવારો હતી, ભાથાં હતાં, બર્ષાઓ હતી, લોઠાનાં બાણો હતાં, શક્તિ તથા પ્રાસ નામનાં અસ્ત્રો હતાં, ધનુષ્યો હતાં, દંડો હતા, ગદાઓ હતી, શૂળો હતી, તેમજ ખીજાં લડવાનાં અનેક શસ્ત્રો અને અસ્ત્રો^૧ હતાં, જેને લઈને એ આખું લશ્કર ઘણું ભયાનક લાગતું હતું, આકાશમાં પ્રકાશમાન થઈ રહેલાં એમનાં શસ્ત્રોના તેજથી આખું લશ્કર વિકરાળ લાગતું હતું, લડવાની આતુરતા અને જીતવાના મદથી ઉદ્ગત જણાતું હતું અને અસંખ્ય ઉદ્ભટ ખેચરોથી અને તેમના જૂદા જૂદા અધિપતિઓથી અવનવી લીલા બતાવી રહ્યું હતું. એના સેનાનીઓ આકાશમાં મોટો સિંહનાદ કરી રહ્યા હતા, મોટા તાડુકાઓ કરતા હતા અને તેના મોટા અવાજથી આખા આકાશને ગળવી રહ્યા હતા. એ સર્વ સેનાનીઓ આખા શરીર પર બખતર અને માથા પર ટોપ પહેરીને કોધાંધ અનેલા હોઈ લડવાની સંપૂર્ણ તૈયારીઓ કરીને આવતાં હોય તેમ ઘણું દૂરથી પણ જોઈ શકાતું હતું અને તેઓની કોધી મુખમુદ્રાઓ એ વાતની સાક્ષી પૂરી રહી હતી. અમે માથાં ઊંચાં કરીને જોઈએ છીએ તો લડાઈ કરવાના અભિમાનથી

૧ શસ્ત્ર અને અસ્ત્રમાં ફેર છે: જે પોતાનાં હાથથી સામાના શરીરે વાગે તે 'શસ્ત્ર' કહેવાય છે: જેમ કે બાહુ, તરવાર વિગેરે. જેને ફેંકવું પડે તે 'અસ્ત્ર': જેમકે તીર, ચક્ર વિગેરે

અંદર અંદર સ્પર્ધા કરતું એ આખું લશ્કર અમારી તરફ આશ્રય લેવા માંગે છે. બહુ ટુંક સમયમાં તો આખું લશ્કર લગભગ અમારી બહુ નજીક માથા પર આકાશમાં આવી પહોંચ્યું.

કનકોદર રાજા મહા બુદ્ધિશાળી હતા, તેણે આકાશમાં નજર કરી કે તુરત જ સર્વ હકીકત તેના ખ્યાલમાં આવી ગઈ.

કનકોદરનો નિ- તેણે તુરત જ હાક મારી—“અરે મારા વિદ્યાધરો !
લુંચ અને પા- સેનાનીઓ ! તમે તૈયાર થાઓ. ચટુલ દૂત હમણાં
ડેલી વીર હાક. અહીં આવીને જે વાત કરી ગયો તે વાત હવે અરાબર
સ્ફુટ થઈ. ચટુલ મને ખાતમી આપી ગયો હતો તેની

મતલબ એ જ હતી કે મારી દીકરીના સ્વયંવર વખતે જે રાજાઓ કોપ કરીને મને મળ્યા વગર કે મારી રાજા લીધા વગર મંડપમાંથી ઉઠીને ચાલતા થયા હતા તેઓને પોતાનાં મનમાં ઘણો દ્વેષ થઈ આવ્યો હતો; તેઓ સર્વ ત્યાર પછી મળી ગયા છે અને હજી ખારથી બળ્યા કરે છે. તેઓએ પોતાના દૂતો રાખી મૂક્યા હતા. તેમની મારફત તેમને ખબર પડી ગઈ કે મદનમંજરી ગુણુધારણુ કુમારને આપવામાં આવી છે. જેવી એ હકીકત તેઓના બાલુવામાં આવી કે તેઓ સર્વ વધારે ક્રોધમાં આવી ગયા. તેઓને એવો વિચાર થયો કે અરે ! અમે તો મોટા વિદ્યાધર મનુષ્યો છીએ, મહા ઉત્તમ છીએ અને પેલો ગુણુધારણુ તો જમીન પર ચાલનારો છે, સાધારણુ સ્થિતિનો મનુષ્ય છે ! છતાં તેને પરણાવે છે તે આપણાથી કેમ સહન થાય ? આ હકીકતને લઈને તેઓ સર્વ લડવા માટે આવી ચઢ્યા છે. તો એ સર્વ આ આહ્વાદમંદિર સુધી આવે તે પહેલાં ગરૂડ જેમ કાગડા ઉપર તૂટી પડે છે તેમ તમે તેના ઉપર ધસારો કરો, તેઓને જે મિથ્યા અભિમાન પોતાની જાત માટે થયું છે તેને જલદી દૂર કરો અને એ સર્વને જમીનલેગાં કરી દો. મારા જુભિ ઉપર રહેલ સેવકબહાદુરો ! મને તમારા શૂરાતન પર પૂરતો વિશ્વાસ છે, તમે તમારી બહાદુરી બતાવી સ્વામીનું નામ રાખો.”

કનકોદર રાજાના સેનાનીઓ જમીન પર હતા. સ્વામીની રણહાક સાંભળીને તેઓ સર્વ તેજમાં આવી ગયા અને એકદમ આકાશમાં ચઢવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. આ વખતે મારા (ગુણુધારણુના-સંસારીજીવના) મનમાં વિચાર આવ્યો કે-અહો અહો ! મારી ખાતર

વિદ્યાધર : એ પણ એક જાતના મનુષ્યો છે, પણ વિદ્યાના યોગથી તેઓ આકાશમાં ઉડી શકે છે. આ રાત્રિને લઈને તેઓ પોતાની જાતને ઉત્તમ માને એમાં સ્થૂળ નજરે નવાઈ નથી.

અહીં મોટી લોહીની નદીઓ વહેશે અને ખેદાનખેદાન થશે એ તો ઠીક નહિ, આ વાત કાંઈ સારી થઈ નહિ !

એ વખતે જમીનપરથી ઊંચે ઉડવાની તૈયારી કરતા વિદ્યાર્થીઓ આ બાબતે રહ્યા હતા અને આકાશમાં સામે ચાલ્યા આવતાં લશ્કરનો ધસારો બીજા બાબતે ચાલુ હતો તે વખતે એક અત્યંત વિચિત્ર બનાવ બન્યો તે સાંભળો. કોઇએ એ બંને લશ્કરને સ્થિર કરી દીધાં, હાલતાં ચાલતાં અટકાવી દીધાં, તેમની આંખોને પણ સ્થિર કરી દીધી, તેઓના સર્વ વ્યાપાર બંધ શાંતિ-સ્તંભન. કરી દીધા અને બંને લશ્કરને તદ્દન ચંભાવી દઈ બાજુ પૂતળાં જ હોય તેવાં કરી દીધાં. એક લશ્કર આકાશમાં રહ્યું, બીજું લશ્કર જમીન પર રહ્યું, બંને હાલી ચાલી શકતા નથી, કોઈની આંખ પણ મટકું ભારતી નથી, બંને લશ્કરે એક બીજાને બાજુ ચિત્રમાં ચિત્રેલાં હોય તેવાં તે વખતે જેવા લાગ્યાં આ લશ્કરવાળા સામાને જુએ તો તેઓ પણ હાલતા ચાલતા નથી અને આકાશનું લશ્કર જમીનપરના લશ્કરને જુએ તો તે પણ બાજુ ચીતરાઈ ગયેલું હોય એવું દેખાવા લાગ્યું.

આકાશમાં રહેલું એ લશ્કર ત્યાર પછી ચારે તરફ જેવા લાગ્યું. તેઓએ મને મદનમંજરીની સાથે સુંદર આરામ દર્શન. વિચાર. પર ખેડેલો જેવો. તેઓએ અમને બંનેને જેવા નિર્ણય. નમત. ખાસ કરીને મને જેવો એટલે તેઓને વિચાર થયો કે- અહાહા ! શું સુંદર રૂપ છે ! શી મજાની સૂતિ છે ! વિદ્યાતાએ નવરાશે ઘડી કાઢી હશે ! અહાહા ! શી એની કાંતિ છે ! અરે મુખ પરથી એના ગુણો પણ કેટલા સુંદર જણાય છે ! અરે આ મહાત્મા મનુષ્યનું ધૈર્ય પણ કેટલું જબર ! એની સ્થિરતા પણ બહુ મહાત્ જણાય છે ! અરેખર ! મદનમંજરી વિચાર કરી લાંબી નજર પહોંચાડીને પસંદગી કરનારી તો ખરી ! એણે જાતે તપાસ કરીને- પરીક્ષા કરીને ખરેખરો પોતાને યોગ્ય પતિ શોધી કાઢ્યો છે એમાં તો શક નહિ ! અને આ નરરત્ને જ પોતાના તેજથી અમને સર્વને સ્તંભાવી દીધા હોય એમ લાગે છે ! અહાહા ! જુઓ તો ખરા ! એ મદન- મંજરી સાથે પોતાના મિત્રસહિત સ્વસ્થ ખેડેલો જણાય છે, પરંતુ બીજા કોઈ એવી સ્થિતિમાં નથી ! આવા મહાપુરુષરત્ને મારી નાખવાની આપણે ઇચ્છા કરી એ તો ઘણું લુંડું કંચું અને આપણે અભારે ચંભાઈ ગયા છીએ એ એ જ પાપનું ફળ લાગે છે. અરે ! ચાલો ! એ મહાપુરુષ જ આપણો સ્વામી ! અને આપણે તેના સેવકો !

આવે વિચાર કરતાં તેમને અંદરનો ઇર્ષ્યાનિળ શાંત થઈ ગયો એટલે જેમણે તેઓને થંભી રાખ્યા હતા તેમણે તેઓને છૂટા કર્યા. તુરત જ તેઓ આકાશમાંથી જમીન પર આંચા અને સર્વે મારે પગે પડ્યા.

ક્ષમા અને આનંદ.

તે વખતે એ સામેથી આવતા વિદ્યાધરે કપાળ ઉપર બંને હાથ ભેડીને બોલવા મંજ્યા 'નાથ! અમારો અપરાધ માફ કરો, હવે અમે તમારા દાસ છીએ. અમારી જૂલ થઈ ગઈ તે ક્ષમા કરો.'

તેઓનું આખું વર્તન જોઈને કનકોદર રાજાનો મદ પણ ગળી ગયો અને તે વખતે તે અને તેનું આખું લશ્કર પણ છૂટું થઈ ગયું, થંભાય ગયું હતું તેમાંથી મુક્ત થઈ ગયું.

પછી તો સર્વ વિદ્યાધરે હાથ ભેડીને અરસપરસ એક બીજાને ખમાવવા લાગ્યા, મારી માગવા લાગ્યા, સર્વેની આંખોમાં હર્ષનાં આંસું આવી ગયાં અને જાણે સર્વે એક બીજાના સગા ભાઈઓથી પણ વધારે હોય તેવા થઈ ગયા.

મધુવારણ વિગેરેને આનંદ.

હવે તે વખતે કોઈ મારકત મારા પિતાશ્રી મધુવારણ રાજાને સર્વ હકીકતની ખબર પડતાં તેઓ પણ ત્યાં (આહ્વાદમંદિર બગિચામાં) આવી પહોંચ્યા. તેઓને દૂરથી આવતા જોઈ હું ઊભો થયો, મારી સાથે સર્વ વિદ્યાધરે પણ તેમને માન આપવા ઊભા થયા, મેં અને મદનમંજરીએ પિતાજીનાં ચરણકમળમાં નમસ્કાર કર્યા. તે વખતે મારી માતાજી વિગેરે આખું અંતઃપુર પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યું, મંત્રીમંડળ પણ આવી પહોંચ્યું અને બીજા પણ ઘણા નગરવાસીઓ આવી પહોંચ્યા. તેમને સર્વેને યથાયોગ્ય પ્રણામ વિગેરે અમે કર્યા, ખેચરોએ પણ સર્વેનું યોગ્ય સન્માન કર્યું અને સર્વેને ઘણો આનંદ થયો.

મારા પિતાજીને આનંદથી આખે શરીરે રોમાંચ વિકસર થઈ ગયા, આંખોમાં આનંદનાં આંસું આવી ગયાં અને તેઓ અત્યંત હર્ષમાં આવી જઈ મને ભેટી પડ્યા. મિત્ર કુલંધરે તે વખતે આખો વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો, જે હકીકત બની હતી તે સર્વે દુઃખમાં પણ મુદ્દામ રીતે જણાવી દીધી, એટલે પિતાશ્રી વિગેરે સર્વેને શું બન્યું હતું તે જણવામાં આવી ગયું. તે વખતે સર્વ વિદ્યાધરે હાથ ભેડી મારા પિતાશ્રીને કહેવા લાગ્યા "પ્રભુ! આ (ગુણધારણ કુમાર) અમારો દેવ છે! અમારો સ્વામી છે! તમારો આ ચિરંજીવી પુત્ર અમને

જીવિતદાન આપનાર છે! એ ખરેખર ધન્ય છે, કૃતાર્થ છે, મહા ભાગ્યવાન છે! એણે આ પૃથ્વીને ખરેખરી દીપાવી છે, શોભાવી છે! એનામાં કલ્પનામાં પણ ન આવે તેવી અદ્ભુત શક્તિ છે! એના જેવો ગુણવાન મનુષ્ય હાલ આ દુનિયામાં અમારા જાણુવા પ્રમાણે ખીજો કોઈ નથી!"

વિદ્યાધરેને મારી આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરતાં બેઠને મારા પિતાજી અત્યંત રાજ થયા, તેમજ મારી માતા સુભાલિની પણ નગર પ્રવેશ. બહુ પ્રસન્ન થયા, આખું અંતઃપુર તે વખતે બહુ અને આનંદ. હર્ષમાં આવી ગયું, નગરવાસીઓ બહુ જ રાજ થયા, આખું પિતાશ્રીતું લશ્કર ખુશી થઈ ગયું અને બાળકો તેમજ વૃદ્ધો સર્વ આનંદમગ્ન થયા. જેને આપણે આપણા માનતા હોઈએ તેને ન્યારે ઋદ્ધિ સમૃદ્ધિ કે માન મળે ત્યારે તે બેઠને જરૂર આનંદ થાય તેમાં કાંઈ નવાઈ નથી; એમાં પણ ન્યારે આપણી કલ્પનાથી પણ વધારે ઋદ્ધિ સિદ્ધિ કે માન આપણા પ્રેમીજનને મળતું બેવામાં આવે ત્યારે તો પછી હર્ષતું માપ રહેતું નથી. ત્યાર પછી અતિ આનંદભરમાં આવેલા તે લોકોએ અમારો સપ્રમાદનગરનો પ્રવેશ મહોત્સવ કર્યો. પ્રસન્ન થયેલ મનુષ્યો શું શું નથી કરતા! હવે તે પ્રવેશ-મહોત્સવ કેવા પ્રકારનો થયો તે સાંભળો:—

ગંગનચારિગણે વિચિત્રિ સ્થિતે, મયિ ચ તાતયુતે જયકુજ્જરે ।
કરિવરાન્તરવર્તિકુલંધરે, કરિણિકાનિહિતે દયિતાજને ॥

વિવિધલાસવિલાસપરાયણે,
પ્રમદનિર્ભરગાયનબન્ધુરે ।
વરવિભૂષણમાલ્યમનોહરે,
વિબુધવૃન્દસમે નિલ્લિલે જને ॥

નનુ પરિસ્ફુટમેવ તદા નરૈઃ, પ્રમુદિતાશયસૌખ્યમરોદુરૈઃ ।
અમરલોકસમાનમિદં વનં, પુરવરં ચ મુદેતિ વિનિશ્ચિતમ્ ॥

પૃથુનિતમ્બપયોધરચાલમિઃ
પ્રમદનૃત્તપરૈઃ પ્રમદાજનૈઃ ।
ઠ્ઠિતિ વિલાસશતૈર્વરલોચને !,
પ્રવિશતિ સ્મ ચ સર્વજનઃ પુરે ॥

૧ ધણા મુંદર લાગવાથી આ શ્લોકો અન મૂક્યા છે. કુતવિલંબિત હંદ છે.

“ વિદ્યાધરો આકાશમાં ચાલવા લાગ્યા, હું પિતાશ્રીની સાથે તે-
મની પડખે જ્યકુંજર નામના મોટા પટ્ટહાથી પર અંબાડીમાં બેઠો,
પછવાડે એક ખીજા હાથી પર કુલંધર બેઠો, હાથણીઓ ઉપર માતાજી
વિગેરે સ્ત્રીવર્ગ બેઠો, અમારી અગાઉ લોકોનું મોટું ટોળું ચાલવા લાગ્યું,
તેઓમાં કેટલાક અનેક પ્રકારના નાચ કરતા હતા, કોઈ વિલાસ કરતા
હતા, કોઈ અતિ હર્ષના આવેશમાં ઊંચા સ્વરથી મનોહર ગાયન લલકારતા
હતા, કેટલાકે પોતાના કંઠમાં સુંદર માળાઓ પહેરી હતી, કેટલાકે
ઉત્તમ પ્રકારનાં આભૂષણો પહેરી લીધાં હતાં. આથી સઘળાં મનુષ્યો
દેવતા સમાન શોભી રહ્યા હતા. અત્યંત પ્રમોદના કારણે અને થયેલાં
માનસિક સુખના ભારથી તે વખતે એ ઉદ્યાન જાણે નંદનવન હોય
અને નગર જાણે દેવલોક હોય તેવું લાગતું હતું. અહીં સુંદરલોચના !
અત્યંત વિશાળ નિતંબ અને પથોધરથી સુંદર લાગતી લલિત લલનાઓ
તે વખત અત્યંત હર્ષપૂર્વકે નાચ કરવા લાગી, ગાન કરવા લાગી. એવા
સેંકડો પ્રકારના વિલાસો સાથે અમારો નગરમાં પ્રવેશ થયો.”

મોટા હાથી પર હું અને પિતાજી ! પછવાડે કુલંધર ! પછી માતાજી
અને ખીજાઓ ! આગળ નાચ કરતાં અને ગીતગાનના તાનમાં મસ્ત
બનેલા નગરજનો અને આખાળવૃદ્ધ સર્વ આનંદમાં ચક્રચુર. આવે
વખતે અમારા આનંદની પણુ પરિસ્થિતિ થાય તેમાં કાંઈ નવાઈ નથી.

મારા પિતાશ્રીએ કનકોદરરાજનો સર્વ વિદ્યાધરોનો અને બન્ને
લશ્કરના સેનાનીઓનો સારી રીતે સત્કાર કર્યો. ભદ્રે
વિદ્યાધરો- અગૃહીતસંકેતા ! તે દિવસ જાણે આખો રત્નમય હોય !
નો સત્કાર. અથવા તો જાણે અમૃતનો જ રચેલો હોય ! અથવા
તો સુખરસથી ભરેલો હોય ! અથવા તો વિશેષ શું
કહું ? જેનું વર્ણન જ કરવું અશક્ય હોય ! તેવો પસાર થયો. એ દિવસે
મને અત્યંત આહ્લાદ થયો, સર્વ મનોરથોની સિદ્ધિ થઈ, કામદેવનું સ-
ર્વસ્વ મને તે દિવસે પ્રાપ્ત થયું, કેમકે મદનમંજરી તે દિવસે મારી થઈ અને
મહામૂહ્યવાળાં રત્નોનો મને લાભ થયો ! જેથી અર્થસંબંધી પણુ મારી
કલપનામાં પણુ ન આવે તેવા મારા મનોરથો સિદ્ધ થઈ ગયા. વળી
મારા માતાપિતાને મનમાં તે દિવસે મેં ઘણો સંતોષ ઉપજાવ્યો, અંધુ-
વર્ગમાં હર્ષ પેદા કર્યો, નાગરિકોને ઉત્સવ કરાવ્યો અને શત્રુઓ મારે
વશ થઈ ગયા, તેથી પણુ મારા મનમાં મોટો ઉત્સવ થયો. આખો
દિવસ ઘણા આનંદમાં ગયો, બહુ ઉત્તમ દશા અનુભવી અને રાત્રિનાં
પ્રથમ પ્રહર સુધી પિતાશ્રી પાસે રહીને અમે બહુ મજા કરી.

ત્યાર પછી સર્વ સામગ્રિથી ભરેલાં મંદિરમાં મદનમંજરી સાથે રાત્રીનો વખત ગાળ્યો. દેવતાઓ દેવલોકમાં સુખ ભોગવે તેવો લાભ તે રાત્રીએ લીધો. આનંદસુખનો-પ્રેમસાગરમાં ઉછાળા મારવાનો અનુભવ કર્યો; માત્ર મારી કોઈ પણ બાબતને અંગે અત્યંત લોહુપતા ન હોતી તેથી અત્યંત આસક્ત ન થઈ ગયો.

સુરતસુખનો અનુભવ કરીને અમે નિદ્રા લીધી, મદનમંજરી સાથે પ્રભાતે ઉઠ્યો, ઉઠીને તેની સાથે જ માતપિતા પાસે જઈ તેમને વંદન કર્યું અને ત્યાર પછી પ્રભાતયોગ્ય સર્વ કર્તવ્યો કર્યા.

પ્રકરણ ૪ થું.

કંદમુનિ. રાજ્યપ્રાપ્તિ. ગૃહસ્થધર્મ.

ગુણધારણકુમાર તરીકે મેં આખી રાત બહુ સુખનો અનુભવ કર્યો, મદનમંજરીના પ્રેમનું પાન કર્યું, મનુષ્ય-લોકમાં દેવસુખનો સાક્ષાત્કાર કર્યો અને અંતરદષ્ટિ કાંઈક આત્માસમીપ રાખી લોહુપતા વગર આનંદસાગરમાં ડૂબકીઓ મારી. મારો મિત્ર કુલંધર પ્રભાતે મારી પાસે આવ્યો અને મને જણાવ્યું કે તેણે રાત્રીના એક મુંદર સ્વપ્ન જોયું છે. મેં તે સ્વપ્નનું વર્ણન કરવાનું જણાવતાં તેણે તેના નીચે પ્રમાણે હેવાલ કહ્યો અને તે વખતે અમારી વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઈ:-

કુલંધર સ્વપ્ન.

કુલંધર—“ભાઈ ગુણધારણ! રાત્રે મેં સ્વપ્નમાં પાંચ મનુષ્યોને જોયાં-તેમાં ત્રણ પુરૂષો હતા અને બે સ્ત્રીઓ હતી. તેઓએ મને કહ્યું ‘કુલંધર! ગુણધારણના સંબંધમાં અત્યારે જે સુખસમૃદ્ધ ઉછળી રહ્યો છે તે અમોએ જ તેને માટે બનાવેલો છે એમાં જરા પણ શંકા જોવું નથી. વળી એને ભૂતકાળમાં જે જે સાઈ થયું છે અને ભવિષ્યમાં તેને જે જે સાઈ થવાનું છે તે તે સર્વ અમારું કરેલું છે અને થશે.’ ભાઈ ગુણધારણ! એ પ્રમાણે બોલીને એ પાંચ મનુષ્યો તુરત જ મારાથી

અદૃશ્ય થઇ ગયા, મારી પાસેથી ચાલ્યા ગયા, ત્યાર પછી તુરત જ હું ભયો અને જોઈ છું તો ન મળે કોઈ મનુષ્ય કે ન સંભળાય તેમની ભાષા ! ભાઈ ! એ પાંચ મનુષ્યો કોણ હતા અને તેઓ તારાં સર્વ કાર્યોની યોજના કેવી રીતે કરે છે તે વાત હું કાંઈ પણ સમજતો નથી.”

ગુણધારણ (હું પોતે)—“ભાઈ કુલંધર ! આ સ્વપ્ન સંબંધી હકીકત તું પિતાશ્રી વિગેરે પાસે કહી સંભળાવ કે જેથી એનો અંદરનો ખરેખરો ભાવાર્થ શો છે તે આપણા સમજવામાં આવી જાય.”

મારો યુદ્ધિમાન મિત્ર કુલંધર ત્યાર પછી રાજ્યસભામાં ગયો.

મારા પિતાશ્રીની રાજ્ય સભામાં અનેક વિદ્વાનો હતા.

સ્વપ્રાર્થપર વિચારણા. પિતાશ્રી સમક્ષ આખી રાજ્યસભામાં કુલંધરે પોતાને આવેલાં સ્વપ્નની હકીકત વિગતવાર કહી સંભળાવી.

મારા પિતાશ્રીએ તેમજ મોટા વિદ્વાનોએ પોતાની યુદ્ધિથી અંદર અંદર સ્વપ્નના અર્થપર વિચારણા ચલાવી અને ત્યાર પછી સર્વેએ એકમત થઇ સ્વપ્નનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે જણાવ્યો—

“એમ જણાય છે કે અમુક દેવો ગુણધારણને અનુકૂળ થયા છે અને તેઓએ જ કુમારના સંબંધમાં આટલી બધી કલ્યાણભાગાઓ રચી આપી છે. કુમારને જે સુંદર અનુકૂળતાઓ થઇ છે તે તેઓનો પ્રતાપ છે. વળી તેઓએ જ પ્રસન્ન થઇને કુમારના મિત્રને (કુલંધરને) સ્વપ્નમાં આવી કહ્યું જણાય છે કે એ સર્વ કલ્યાણપરંપરા તેઓએ કરેલી છે.”

પિતાશ્રીએ અને વિદ્વદ્રાજસભાએ સ્વપ્નનો જે નિર્ણય આપ્યો તે

વિચારણાપર વિચારણા. હતો. અગાઉ કામલતાએ મને વાત કરી હતી કે તેના પતિ અને મારા સાસરા કનકોદરને સ્વપ્નમાં ચાર મનુષ્યો આવ્યા હતા અને તેમણે રાજને ઉંઘતાં

જગાડી જણાવ્યું હતું કે તેની દીકરી મદનમંજરી માટે તેમણે વર શોધી રાખ્યો છે, તેથી રાજ કનકોદરે તે સંબંધમાં ચિંતા કરવી નહિ. આ વાત મને બરાબર યાદ હતી તેથી મારા મનમાં સંદેહ થયો કે— કનકોદરરાજ્યએ અગાઉ ચાર મનુષ્યોને જોયા હતા તે શું? અને કુલંધરે પાંચ મનુષ્યોને સ્વપ્નમાં જોયા તે શું! ક્યા દેવરૂપે મારા કામની આટલી બધી ચિંતા રાખે છે અને તેમ કરવાનું કારણ શું હશે? મને તો આ સર્વ બાબતમાં કાંઈ ઉંડું કારણ ભાસે છે પણ તે શું હશે તેનો હાલ તો ખ્યાલ આવતો નથી, તેનું રહસ્ય માલુમ

૧ જુઓ પૃષ્ઠ ૧૮૬૬ (ચાલુ અસ્તાવનું પ્રકરણ ખીનું).

૫૪

પડતું નથી, તેનો ભેદ ખુલ્લો જણાતો નથી. આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી જ્યારે કોઈ અંતીદ્રિય વિષયના બાલુકાર મુનિમહારાજનો યોગ થશે ત્યારે તેમને આ સંબંધી વિગતવાર ખુલાસો પૂછીને નિર્ણય કરીશ, એ વગર આ બાબતનો સંતોષકારક ખુલાસો થાય એમ લાગતું નથી. આ પ્રમાણે મારા મનમાં સંદેહ થયો છતાં પિતાશ્રી વિગેરેએ સ્વપ્નનો અર્થ જણાવ્યો તેમાં ઉઘાડી રીતે મેં કાંઈ દૂષણ કાઢ્યું નહિ, મેં તે વાત માન્ય કરી અને મનમાં કરેલો નિશ્ચય મનમાં ધારી રાખ્યો^૧.

વિદ્યાધરોનો સત્કાર અને વિસર્જન.

જે ખેચરો કનકોદર સાથે લડવા આવ્યા હતા અને જેઓ આખરે મારા સંબંધી થયા હતા તેઓ રાજા કનકોદર સાથે મારા મંદિરમાં ફેટલાક દિવસ રહ્યા. તેઓનો અત્યંત આદરસત્કાર કરી મેં તેઓને ઘણો આનંદ ઉપજાવ્યો. એ આનંદામૃતમાં સ્નાન કરી મારા પ્રત્યે સેવકપણું અંગીકાર કરી તેઓ સર્વે પોતપોતાને સ્થાનકે સીધાવ્યા.

મૃત્યુલોકમાં દેવ સુખાનુભવ.

નિશ્ચિન્તાવસ્થામાં નિર્દોષ પ્રેમ.

સુખસાગરમાં અલિપ્તાવસ્થા.

મદનમંજરી સાથે સુખસાગરમાં હું દુભ્યો અને લીલામાં મારા દિવસો ત્યાર પછી પસાર થવા લાગ્યા, દેવતાઓ દેવલોકમાં સુખો અનુભવે તેવા સુખનો હું મૃત્યુલોકમાં અનુભવ કરવા લાગ્યો, દિવસે દિવસે તેના પ્રેમરસનું પાન વધારે વધારે કરવા લાગ્યો, આનંદ-રસામૃત દરરોજ વધતો જ ચાલ્યો અને સુંદર ભાવપૂર્વક તેનું મીઠન મને વધારે વધારે સુખ આપતું ગયું. અમારો પ્રેમ વધારે જામતો ગયો, અમારા આહ્વાદમાં નિરંતર વિકાસ થતો ગયો અને અમારી ગોષ્ઠિ વિશેષ દૃઢ થતી ચાલી. રાજ્યકાર્યની ચિંતા પિતાજી કરતા હતા, અનેક રાજાઓ મને નમસ્કાર પ્રણામ કર્યા કરતા હતા. એવા સુંદર સંયોગોમાં અહો વિશાલાક્ષિ! મને ચિંતાની ગંધ પણ આવતી ન હોતી, મારા દિવસો સુખમાં પસાર થતા હતા.^૨ વળી વિદ્યાધરો અનેક સુગંધી ફૂલોની માળાઓ લઈ આવતા હતા, સુંદર આભૂષણાદિ સર્વ વસ્તુઓ લઈ આવતા હતા અને એવી રીતે અમારી સર્વ ઇચ્છાઓ પૂરી થતી

૧ આ ગુણધારણ કુમારનો વિનયશુભ્ર બતાવે છે.

૨ હત્તરામચરિત્રમાં ભવભૂતિ રામના સુખમાં મૂકે છે તે સરખારોઃ જીવસ્ય તાતપાવેસુ, નવે દારપરિગ્રહે, માતૃમિશ્ચિન્ત્વમાનાનાં, તે હિ નો દિવસા ગતાઃ અહીં એવે મળતો ભાવ સુંદર રીતે મૂક્યો છે.

હોવાથી મને સંપૂર્ણ સુખની તૃપ્તિ થયા કરતી હતી. જો કે હું એ સુખસાગરમાં અવગાહન કરતો હતો છતાં મારો આત્મા એ (સુખ-સાગર)માં જરા પણ લીન થઈ જતો ન હોતો, એમાં આસક્ત થઈ જતો ન હોતો, એના રસમાં લદખદ થઈ જતો ન હોતો. એવી રીતે મારી સુંદર ભાર્યા મદનમંજરી અને સન્મિત્ર કુલંધર સાથે આનંદ. અને-ગોષ્ઠિ કરતો હું તે વખતે રહેતો હતો.

કંદમુનિ સાથે થયેલો પ્રસંગ.

સદાગમ સમ્યગ્દર્શનનો આદર.

સાતે રાજેન્દ્રો સાથે સંબંધ.

સુખાસિકામાં થયેલી વૃદ્ધિ.

ત્યાર પછી એક દિવસ હું મારા મિત્ર કુલંધર અને પત્ની મદન મંજરી સાથે આહ્વાદમંદિરે ગયો, તે વખતે ત્યાં મેં કન્દ નામના એક અતિ પવિત્ર મુનીશ્વરને જોયા. એ મહા ઝોજસ્વી સાધુમહાત્માને જોતાં અત્યંત વિનયથી હું ઘણો નમ્ર બની ગયો, તેમને યોગ્ય રીતે નમસ્કાર કરી ધર્મ સાંભળવાની અને પ્રાપ્ત કરવાની ખુદ્ધિથી શુદ્ધ જ્ઞાન શોધીને તે પર હું તેમની સામે બેઠો. મુનિમહારાજ શ્રી કન્દ-મુનિએ તે વખતે હૃદયને અતિ આહ્વાદ ઉત્પન્ન કરનારી અને કર્ણને અત્યંત પ્રિય ધર્મદેશના આપી.

મુનિમહારાજે આપેલી દેશના મેં અત્યંત આદરપૂર્વક સાંભળી. તે વખતે તે જગ્યાએ જ (અંતરમાં) પેલા મારા અગાઉના બે બંધુઓ ખરા થઈ ગયા, મેં તેમને બરાબર જોયા અને તુરત ઝોળખી લીધા. તેઓમાંનો એક બંધુ તે મારો અગાઉનો જાણીતો સેહી સદાગમ હતો અને બીજો મારો પરમ મિત્ર સમ્યગ્દર્શન હતો^૧. ગુરૂમહારાજના વચનથી પ્રબોધ પામી એ બંનેને મેં મારા હિત કરનાર તરીકે ઝોળખ્યા અને તેમને તે ભાવે મેં ગુરૂવચનથી જાત્રત થઈને સ્વીકાર્યા.—

અગાઉ હું જ્યારે ત્રિપુધાલયમાં હતો ત્યારે વેદનીય^૨ રાજના

૧ સદાગમ સમ્યગ્દર્શનની મિત્રતા સાતમા પ્રસ્તાવમાં બહુ પ્રસંગે વ્યક્ત કરી છે, તે હોય અને ન હોય ત્યારે શું થાય તે પણ જોઈ ગયા છીએ. ખાસ કરીને જુઓ પ્રકરણ ૧૬ મું પૃ. ૧૮૨૩-૪ વિગેરે. સદાગમની અસરમાટે અને અસરની ગેરહાજરી માટે જુઓ પૃ. ૧૮૨૩.

૨ સાતરાજા. વેદનીયકર્મ. સુખનો—તંદુરસ્તીનો અનુભવ કરાવે ત્યારે સાતાનું જોર હોય છે, દુઃખનો અનુભવ કરાવે ત્યારે અસાતાનું જોર હોય છે. આ સાત રાજ તે સુખનો—શારિરીક તંદુરસ્તીનો અનુભવ કરાવનાર છે. (જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર. ૧૮).

મુખ્ય ભાષાત સાત (સાતા) નામના રાજનો મારે બહુ પ્રસંગ થયે હતો. તે મારી ઉપર ઘણો સ્નેહ રાખતો હતો, મારી તરફ ઘણો પક્ષ-પાત રાખતો હતો અને મારા ઉપર બહુ આસક્ત રહેતો હતો. મારી સાથે વિષુધાલયમાં થયેલી મિત્રતા યાદ કરીને એ સાત નામનો રાજ મારી સાથે સપ્રમોદપુર નગરે આવ્યો હતો, પરંતુ એ અત્યાર સુધી ધૂપો રહીને મને સુખનો સ્વાદ લેવરાવ્યા કરતો હતો. હવે જ્યારે મારા પેલા એ મિત્રોનો અંધુ તરીકે મારે સંબંધ થયો ત્યારે એ સાત રાજ પણ ઉઘાડી રીતે મને ભેટી પડ્યો અને ત્યાર પછી સુખ મળવાની મારી જે યોગ્યતા હતી તેમાં અનંતગણો વધારો ગુરૂમહારાજ સમક્ષ જ થઈ ગયો અને ત્યાર પછી સાત રાજની સહાય અને મૈત્રીથી મને સ્ત્રી અને રત્નસમૂહની પ્રાપ્તિથી ઉત્પન્ન થયેલ સુખમાં અનંતગણો વધારો થયો^૧

મેં જેવી રીતે પેલા સદાગમ અને સમ્યગ્દર્શનને મારા મિત્ર તરીકે સ્વીકાર્યા તેવી જ રીતે તે જ વખતે મારી પત્ની મદનમંજરી અને મિત્ર કુલંધરે પણ તે બંનેને મિત્ર તરીકે ગુરૂરાજ સમક્ષ સ્વીકાર્યા. આવો સુંદર બનાવ બેઠને એ પવિત્ર મહાત્મા મુનિરાજ વધારે રાજી થયા અને ફરીવાર વધારે વધારે વિશુદ્ધ ધર્મદેશના દેવા લાગ્યા.

ચિત્તવૃત્તિ અટવીમાં નવો બનાવ.

મહામોહની સલામાં મોટો ખળભળાટ.

ચારિત્રરાજની અવસર સાધવાની વિશાળેચ્છા.

સપ્રમોદપુરના આહ્વાદમંદિર ઉદ્યાનમાં ઉપર પ્રમાણે સુંદર બનાવો બનતા હતા તે વખતે વળી એક તદ્દન નવીન ઘટના બની આવી; હકીકત એવી બની કે ચિત્તવૃત્તિ અટવીમાં મહામોહ રાજ વિગેરે ઘેરો ઘાલીને પડ્યા હતા તેઓ કાંઈક પાતળા પડતા ગયા, નરમ થતા ગયા, ધૂજતા ગયા અને ભયથી ઘેરો છોડી દઈને જરા દૂર જઈને બેઠા.

બહેન અગૃહીતસંકેતા! તે વખતે ચારિત્રધર્મરાજને પોતાના મનમાં કાંઈક સંતોષ થયો હોય તેમ જણાયું અને તે સંતોષ બહેર કરતાં તેઓએ પોતાના મંત્રી સદ્બોધને કહ્યું—“મંત્રીવર! અત્યારે અવસર સારો પ્રાપ્ત થઈ ગયો હોય એમ મને જણાય છે, ઘણી વાતની અનુકૂળતા વધતી જતી હોય એમ દેખાય છે, તેથી અત્યારે તું પુત્રી

૧ શુદ્ધ માર્ગે જનારને શાતા વધારે થાય છે, માર્ગો સરળ થાય છે, પ્રમોહ વધે છે અને આનંદ આનંદ થાય છે. જ્ઞાન અને દર્શનના વધારા સાથે પુણ્ય પ્રકૃતિમાં વધારો થાય છે તેનું અત્ર દિગ્દર્શન થયું.

વિધાને લઇને ત્યાં પહોંચી જા. અત્યારે વખત બરાબર સાધી શકાશે એમ લાગે છે. અત્યારે તું સંસારીજીવ પાસે વિધાને લઇને જઇશ તો ઘણો લાભ થવો સંભવે છે: એનું કારણ એ છે કે અત્યારે ચિત્ત-વૃત્તિ મહાઅટવી કાંઇક વધારે ઉજ્જવળ થઇ હોય એમ જણાય છે, આપણા ઉપર જે ઘેરો ઘાલવામાં આવ્યો હતો તે કાંઇક ઓછો થયો જણાય છે, આપણા શત્રુઓ જરા છેટા ગયા હોય એમ જણાય છે; આટલા માટે કર્મપરિણામ મહારાજને પૂછીને તે જો રજા આપે તો દીકરી વિધાને સાથે લઇને તું સંસારીજીવ પાસે જઈ જા. આપણા જાનસુસાથી મને હમણા જ ખબર મળી છે કે કુમાર ગુણધારણ (સંસારીજીવ) અત્યારે કંદમુનિ સમક્ષ બેઠેલ છે, તેથી મને એમ લાગે છે કે બરાબર જો તું અત્યારે દીકરીને સાથે લઇને પહોંચી જઇશ તો તે તારો સ્વીકાર કરશે.”

સદ્બોધ મંત્રીની યોગ્ય સલાહ.

ગૃહિધર્મને ભાર્યા સાથે માકલવાનો વિચાર.

દ્રવ્ય અને ભાવધર્મ પર ઉપયોગી વિવેચન.

મહા વિચારશીળ સદ્બોધ મંત્રીએ રાજના વિચારો સાંભળ્યા, એટલે તેણે પોતાના મનમાં વિચારણા કરી લીધી, હકીકત પર લક્ષ્ય આપી દીધું અને યોગ્ય નિર્ણય કરી લીધો. પછી ચારિત્રરાજને જવાબ આપતાં નમ્ર ભાવે કહ્યું:-

“ દેવ! આપશ્રીએ કહ્યું તે બરાબર છે, એમાં જરા પાણુ રાંકા
 “ જેવું નથી, પાણુ મારા ધ્યાનમાં એમ આવે છે કે આ બાબતમાં
 “ હજુ પાણુ થોડો વખત પસાર કરી દેવો, બરાબર તકની ગહ જોવી
 “ અને વાત જરા ઢીલમાં નાખવી. એનું કારણ હું આપશ્રીને જણાવું તે
 “ પર આપ નિઘા કરો, પછી આપનો હુકમ થશે તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં
 “ આવશે. હકીકત એમ છે કે એ સંસારીજીવની પાસે હજુ કેટલાક
 “ વખત તેના બે મિત્રો રહેનાર છે: એક તો પુણ્યોદય નામનો મિત્ર છે
 “ અને બીજો સાત નામનો રાજા તેના પર બહુ સ્નેહ રાખે છે અને
 “ હજુ કેટલાક વખત સુધી એ બન્ને સ્નેહીઓ એને (સંસારીજીવને)
 “ ભોગદળ આપશે, એ સંસારીજીવને પુણ્ય ઉદય હજુ ઘણા ભોગ-
 “ વવાનો છે અને સાથે શબ્દાદિ સુખનો લાભ મેળવવાનો છે. વળી
 “ વાત એવી છે કે એ બન્ને મિત્રોને કુમાર ઉપર ઘણા પ્રેમ છે, તેથી
 “ તેઓ શબ્દાદિ વિષયોનાં ઘણાં સુખો તેને ચખાડવા માગે છે અને તેમ

“ કરીને તેને તે બન્ને મિત્રો હજી આગ્રહથી ઘરમાં રાખશે. ” આ પ્રમાણે
 “ હકીકત હોવાથી જ્યાં સુધી એ બન્ને મિત્રોના કહેવા પ્રમાણે આચરણ
 “ અને વર્તના કરી સંસારીજીવ ઘરમાં રહે અને વળી શબ્દ વિગેરે સ્વૂળ
 “ વિષયોને સુખના હેતુભૂત સમજે ત્યાં સુધી મારે વિદ્યાને સાથે લઈ
 “ તેની પાસે જવું યોગ્ય લાગતું નથી. મારી સલાહ પ્રમાણે તો હાલ
 “ તુરત કુમાર શુદ્ધિધર્મને તેની ભાર્યા સાથે સંસારીજીવ (શુભધારણ)
 “ પાસે જલ્દી મોકલી આપવો યોગ્ય છે. અત્યારનો સંસારીજીવનો વખત
 “ અને તેની આજીવનના સંયોગો જોતાં જો કુમારશ્રીને મોકલવામાં
 “ આવે તો તે ઘણું યોગ્ય થઈ પડશે અને જે કાર્ય સાધવાની આપ-
 “ શ્રીની ઇચ્છા છે તેને મદદ કરનાર (સાધક) પણ એ જ બાબત
 “ આગળ ઉપર થઈ આવશે. વળી તેમની ભાર્યા સદ્ગુણરક્તા છે
 “ તે તો સંસારીજીવને બહુ ઇષ્ટ થઈ પડશે. મને તો લાગે છે કે કુ-
 “ માર જો હાલ ત્યાં જાય તો તેના જવામાત્રથી જ ભાવપૂર્વક તેને પેલો
 “ શુભધારણ આદરી લેશે, વધાવી લેશે અને સંબંધી કરી લેશે.

“ એ પ્રમાણે બનવાનું કારણ મને એમ જણાય છે કે અગાઉ
 “ પણ જ્યારે જ્યારે પેલો સદાગમ એ સંસારીજીવની પાસે હતો ત્યારે
 “ ત્યારે તેણે આપણા કુમારશ્રીને દ્રવ્યથી ઘણીવાર બેચેલ છે, વળી
 “ અગાઉ પણ જ્યારે જ્યારે એ સંસારીજીવની પાસે સમ્યગ્દર્શન છે-
 “ નાપતિ હતો તે વખતે તે પણ આ આપણા કુમારશ્રીને સાથે લઈ
 “ જતો હતો કારણ કે એ આપણા સેનાપતિને કુમારશ્રી શુદ્ધિધર્મ
 “ ઉપર ઘણો વત્સળભાવ છે. સમ્યગ્દર્શન સંસારીજીવ પાસે ગયા પછી
 “ એથી નવ પલ્લેપમ^૧ જાય ત્યારે અગાઉ પણ સંસારીજીવ ભાવપૂર્વક
 “ શુદ્ધિધર્મ કુમારને પોતાની સોબતમાં રાખવાનું સ્વીકારતો હતો.^૨ વળી
 “ અગાઉ જ્યારે જ્યારે એ સંસારીજીવે સદાગમ અને સેનાપતિ(સમ્ય-
 “ ગ્દર્શન)ને ફરીવાર જોયા હતા ત્યારે ત્યારે તેણે આ કુમારશ્રી શુદ્ધિ-
 “ ધર્મને સ્વીકારેલ છે અને તેવી હકીકત અસંખ્ય વાર બની ગઈ છે.

૧ સોગાવળી કર્મનો ઉદ્દય એને સંસારમાં રાખશે. શુભ કર્મ પણ ભો-
 ગવ્યા બગર ચાલતું નથી એ બાબત પર અત્ર વિવેચન છે, એ જોડી સેનાપતિ
 છે પણ આખરે તે બેડા જ છે.

૨ પલ્લેપમના પ્રમાણ માટે જુઓ અર્થ કર્મગ્રંથ. અસંખ્ય વરો એક
 પલ્લેપમ થાય છે.

૩ પલ્લેપમ પૃથકત્વ કાળ સમ્યગ્દર્શન રક્ષા પછી શુદ્ધિધર્મ જરૂર આવે.
 એક વાર વિકાસ થયા પછી પાછો પડે તો પણ તેટલે ચલવાના પ્રસંગ બહુધા
 જરૂર પ્રાપ્ત થાય છે.

“ વળી હાલમાં એ ગુણધારણુ મારી વધારે પાસે આવતો જાય છે તો
 “ આ કુમારશ્રીને તેની પાસે જવાની વિશેષ અનુકૂળતા થશે. માટે
 “ મારી સલાહ પ્રમાણે તો કુમારશ્રી ગૃહિધર્મ હાલ તેની પાસે જાય,
 “ તેને પોતાના ગુણોથી વિશેષ રાજી કરે અને જ્યારે એને રંજનતા
 “ થઈ જશે ત્યારે મારે અને મારા જેવા બીજાએ પણ ત્યાં જવાનો
 “ વખત આવી લાગશે.”

“ વળી એક બીજી હકીકત પણ વિચારવા જેવી છે અને તે એ
 “ છે કે અત્યારે કુમારશ્રી ગૃહિધર્મ ત્યાં જશે તો મહામોહ વિગેરે આ-
 “ પણા શત્રુઓને વધારે ત્રાસતું કારણુ જરૂર થઈ પડશે અને ચિત્ત-
 “ વૃત્તિ અટવી વધારે વિશુદ્ધ થશે. આ ગૃહિધર્મ કુમારશ્રી ત્યાં હોવાથી
 “ તે બાળુમાં રહી સંસારીજીવને તેમ કરવા વારંવાર પ્રેરણા કર્યા કરશે
 “ અને તેથી સંસારીજીવ આપણને જેવાની ઇચ્છાથી આપણી સન્મુખ
 “ થતો જશે. વળી એ કારણોને લઈને એના આત્માને વધારે વધારે
 “ શાંતિ અને સુખ થતાં જશે, એના મનમાં વધારે વધારે સંતોષ થતો
 “ જશે, એનાં કર્મો પાતળાં પડતાં જશે અને એને સંસાર ચકરાવાનો
 “ ભય મટી જશે. ગૃહિધર્મના એ ચારે મોટા ગુણો છે.” આ પ્રમાણે

૧ આ આખી હકીકત બહુ વિચારવા યોગ્ય છે. એકલા જ્ઞાનથી ગૃહિધર્મ દ્રવ્યથી આવે છે, સમ્યગ્દર્શનના સહયોગથી થોડો વખત અવિરતિ ભાવ રહે છે અને પછી દ્રવ્ય આવકપણું પ્રાપ્ત થાય છે. જ્ઞાનદર્શનના સામાન્ય યોગથી ગૃહિ-ધર્મ અસંખ્યવાર આવે છે અને જાય છે. જ્યારે આદરપૂર્વક ગૃહિધર્મ સ્વીકારાય, સદ્બોધપર પ્રેમ થાય, એમાં આત્મરંજન થાય, એમાં વિશ્રામ થાય, ત્યારે પછી ખરો ભોધ થાય છે અને પછી ભાવથી ગૃહિધર્મ સ્વીકારાય છે. આ સર્વે વાત અત્યંત અસરકારક રીતે વાર્તાના રૂપમાં કહી નાખી છે.

૨ આ ચારે ગુણો ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવા યોગ્ય છે:—

(૧) ચેતનની સુખાસિકા: આત્મા સ્વગુણમાં રમણતા કરે ત્યારે તેને અદ્ભુત આનંદ થાય છે, તે મહાસુખ અનુભવે છે—આ આત્માને અંગે વાત થઈ.

(૨) મનમાં સંતોષ: મૂર્છા વગરનું અથવા અદૃષ્ટ મૂર્છાવાળું મન બહુ નિ-રાતમાં હોય છે, એની હોડાદોડી ઘટતી જતી હોય છે—આ મનને અંગે વાત થઈ.

(૩) કર્મની પાતળાશ: સંસારમાં રખડાવનાર કર્મો છે, એ દરેક સમયે પ્રાણી એકાં કરે છે, એમાં જ્યારે આવક ઘટે ત્યારે હોય તે કર્મો પાતળાં પડતાં જાય છે અને સંસાર ઘટવાને અંગે મહાન લાભ પ્રાપ્ત થાય છે.

(૪) ભવભીતિનો અભાવ: સંસાર વૃદ્ધિની ખીક ભારે જખરી છે, સર્વે દુ:ખો સંસારને લઈને છે અને સમજીને તેનો ભય બહુ લાગે છે. માર્ગે આવી ભાવથી ગૃહિધર્મ આદરનારને પછી સંસારની ખીક રહેતી નથી.

ગૃહિધર્મના આ ચારે ગુણો બહુ મનન કરવા યોગ્ય છે.

“હકીકત હોવાથી હાલ ગૃહિધર્મને ત્યાં મોકલી આપો, ત્યાર પછી
“અવસર જોઈને આપણે સર્વે તેની પાસે જશું.”

ગૃહિધર્મ આદર.

મંત્રીનું એવું વચન સાંભળીને રાજાએ વિચાર કર્યો, તેમને મંત્રીની સલાહ ઘણી યોગ્ય અને વખતસરની લાગી, એ વિચારમાં તેમણે નિર્મળતા જોઈ અને પછી તુરત વ્યવસ્થા કરીને પોતાના નાના પુત્ર ગૃહિધર્મને મોકલી આપ્યો. ગૃહિધર્મના જ્વાની આખતમાં પ્રથમ કૃમે પરિણામ રાજાની રજા મેળવવામાં આવી અને તેના હુકમથી ગૃહિધર્મ મારી (સંસારજીવ-ગુણધારણની) પાસે આવવા નીકળ્યો. જે વખતે આહ્લાદમંદિરમાં હું કુંદમુનિ સમક્ષ બેસીને વ્યાખ્યાન સાંભળતો હતો તે જ વખતે તે મારી પાસે આવી પહોંચ્યો અને મુનિરાજે તેને પ્રગટ કર્યો.^૧ ગુણરક્તતા ભાર્યા પણ તેની સાથે હતી, વળી ધીજા બાર મનુષ્યો^૨ પણ તેની સાથે હતા અને એ સર્વેને મેં તે જ વખતે મુનિ-મહારાજ સમક્ષ સ્વીકાર્યા, વધાવ્યા, આદર્યા. વળી તે જ વખતે કુલંધરે પણ એ ગૃહિધર્મ કુમારને, તેની પત્ની ગુણરક્તતાને અને તેના બારે મનુષ્યોને સ્વીકાર્યા. અમને તે વખતે ઘણો આનંદ થયો.

૧ મને શ્રાવકધર્મ સંભળાવ્યો.

૨ હકીકતનો ભાવાર્થ એ છે કે તે વખતે ગુણધારણ કુમારે ગૃહસ્થધર્મ આદર્યો. ગૃહસ્થધર્મમાં બાર વ્રત આદરવાનાં હોય છે તે બાર મનુષ્યો સમજવાં. એ બાર વ્રતનું સ્વરૂપ બહુ વિસ્તારથી સમજવા યોગ્ય છે તે માટે જુઓ બારવ્રતની ટીપ, શ્રાદ્ધવિધિ વિગેરે ગ્રંથો. અત્ર માત્ર તેનો ખ્યાલ લાવવા માટે સંક્ષેપમાં તેનું સ્વરૂપ આપ્યું છે. કાંઈક વિવેચન અસ્તાવ ૪ પ્રકરણ ૩૫ માં પણ થઈ ગયું છે.

૧ સ્થૂળ આણ્વતિયાતવિરમણુ—સ્થૂળ હિંસાનો લાગ. શ્રાવક સર્વથા હિંસાનો લાગ કરી શકતો નથી, પણ નિરપરાધી ત્રસ જીવને સંકલ્પ પૂર્વકે નિરપેક્ષપણે મારવાનો નિષેધ અંગીકાર કરી શકે છે અને બની શકે તેટલો વધારે લાગ કરવાની ભાવના રાખે છે.

૨ સ્થૂળ મૃષાવાદવિરમણુ—અસત્ય બોલવાનો લાગ. આ પણ સ્થૂળથી બને છે, પાંચ મોટાં જુકાં, ખોટી સાક્ષી, ખોટા દસ્તાવેજ બનાવવા વિગેરે સર્વનો શ્રાવકને લાગ હોય છે.

૩ સ્થૂળ અદત્તાદાનવિરમણુ—કોઈ પણ વસ્તુને ઘણીની રજા વગર ઉપાડવી લઈ લેવી તેને ચોરી કહે છે. દાણચોરી, ક્યવિક્યમાં બોલો તોલ, અલ્પ માન વિગેરે સર્વનો સમાવેશ આ વ્રતમાં થાય છે.

૪ સ્વદારાસંતોષ—પરસ્ત્રી ગમન વિરમણુ-વિધવા, વેશ્યા, પરસ્ત્રી. કુમ્ભરિકા એ સર્વ સાથે વિષયસંબંધ કરવાનો અત્ર નિષેધ થાય છે, તેમજ

[આદ.

ઉપર પ્રમાણે ગૃહધર્મનો સ્વીકાર કર્યા પછી મેં અગાઉ વિચાર કરી રાખ્યો હતો તે સ્વપ્નમાં આવેલ ચાર અને પાંચ સ્વપ્ન વિચાર. મનુષ્યો સંબંધી મારો સંદેહ કંદમુનિને પૂછ્યો. મેં કેવળી ગમ્ય. ગુરુમહારાજને સ્વપ્નસંબંધી સર્વે હકીકત જણાવી, કનકોદરને અને કુલધરને સ્વપ્ન આભ્યાં તેમાં ફેર

સ્વસ્ત્રી સંબંધી પણ નિયમ કરી શકે છે. ઉચ્ચ વર્તન રાખવાની અત્ર ખાસ સૂચના છે અને નિર્ણય છે.

૫ **પરિશ્વપ્નમાણુ**—ધન, ધાન્ય, સ્થાવર મિલકત, ફરનીચર, ઠામ વાસણુ વિગેરેનું પરિમાણુ કરવું, હદ બાંધવી, વધારે મેળવવા ઇચ્છા ન કરવી, પ્રયાસ ન કરવો, મળી જાય તો યોગ્ય ધર્મક્ષેત્રમાં દેશકાળ જોઈ વાપરવા એ પંચમ વ્રત છે. આ **પાંચ અણુમત** કહેવાય છે.

૬ **દિગ્પરિમાણુ**—ચારે દિશાએ ઉપર અને નીચે કેટલી હદ સુધી જવું, મુસાફરી કરવી તેનો નિર્ણય કરવો એ છઠું વ્રત છે.

૭ **લોગોપલોગપરિમાણુ**—ખાવા પીવા વાપરવાની વસ્તુઓમાં જીવ-વ્યામ, અતિ જીવવ્યામ, અનંત જીવવ્ય મ વસ્તુઓનો વિવેક કરવો, અનંત જીવાકુળ વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવો, વાશી દ્વિદળ વિગેરેનો ત્યાગ કરવો, રાત્રીભોજન ન કરવું. ઉપરાંત મહા આરંભના કર્મોદાનના વ્યા-પારો ન કરવા, તુચ્છ વ્યાપાર ન કરવા, જીવ વ્યાપાર ન કરવા એ સર્વ બાબતોનો અત્ર સમાવેશ થાય છે.

૮ **અનર્થદંડવિરમણુ**—નકામાં પાપો ન કરવાં, નાટક સીનેમા જોવાં નહિ, ખેડી સલાહ આપવી નહિ, લોકોને અંદર અંદર બખડાવી મારવા નહિ, આજસ કરવું નહિ, રાજકથા દેશકથા કુથળી કરવી નહિ વિગેરે. આ વિનાકારણનાં પાપો છે. છેલ્લા ગણને ત્રણુમત કહેવામાં આવે છે.

૯ **સામાયિકમત**—એ ઘટિ સુધી શાંત ચિત્તે જ્ઞાન ધ્યાનમાં મગ્ન રહી સંસારને ભૂટી જવો, પરમાત્મ તત્વ વિચારણા કરવી, શાંતિનો અનુભવ કરવો, સાધુધર્મની વાનગી ચાખવી.

૧૦ **દેશાવગાસિકમત**—અમુક દિવસને માટે દિગ્પરિણામ કરેલ હોય તેમાં પણ રોકાય કરવો અને દશ સામાયિક કરવા.

૧૧ **પૌષ્ઠમત**—અર્ધો કે આળો દિવસ સામાયિક (જુઓ ઉપર નં. ૯) કરવું, આત્મસાક્ષાત્કાર કરવો, અનુભવની જાગૃતિ કરવી, સાધુધર્મની ભાવના ભાવવી અને વિશેષ સ્વાદ લેવો, સંસારપ્રપંચનો ટુંક વખત માટે ત્યાગ કરવો, યથારાગ્નિ તપ કરવો, આહાર પૌષ્ઠ, શરીર સત્કાર ત્યાગ પૌષ્ઠ, અવ્યાપાર પૌષ્ઠ, બ્રહ્મચર્ય પૌષ્ઠ એ ચાર પ્રકારે પૌષ્ઠ થાય છે. એ ચારે પ્રકારે અંગીકાર કરી ધર્મધ્યાનમાં મશગુલ રહેવું.

૧૨ **અતિથિસંવિભાગમત**—ભોજનકાળે પોતાને ઘેર આવેલ મહાત્મા સાધુઓનો ભોજન, વસ્ત્ર, પાત્રાદિવડે સત્કાર કરવો, શ્રાવકોને ભોજનાદિ સહાય કરવી, આદરાતિથ્ય કરવાં. છેલ્લા ચાર વ્રતને **શિક્ષામત** કહે છે.

પડ્યો હતો તે જાણ્યો અને તેની અંતર્ગત રહેલ ભાવાર્થ જાણવાની મારી જિજ્ઞાસા ગુરુમહારાજ સમક્ષ રજુ કરી. કંદમુનિએ મારી સર્વ હકીકત સાંભળી અને કહ્યું “ભાઈ ગુણુધારણુ ! તારાં સ્વપ્નને ભાવાર્થ અર્તાદ્રિય જ્ઞાની ગુરુ વગર ખીજે કોઈ કહી શકે એમ નથી. મારા ગુરુમહારાજ નિર્ભળસૂરિ નામના પોતાના કેવળજ્ઞાન રૂપ પ્રકાશથી સૂર્ય સમાન છે, પણ અભારે તેઓશ્રી દૂર દેશમાં વિહાર કરે છે. જ્યારે તેઓશ્રીના પાદવંદન કરવા હું જઈશ ત્યારે તારો સંદેહ તેમને પૂછીશ. મારી ખાત્રી છે કે યત્ને સ્વપ્નને અંગે તારા મનમાં જે સંદેહ થયો છે તેનો તેઓશ્રી બરાબર ખુલાસો કરી આપશે, તેઓ મહા જ્ઞાની હોવાથી સ્વપ્નને અંદરનો આશય બરાબર સમજાવશે.”

મેં જવાબમાં કહ્યું “ભગવન્ ! જે આપતા ગુરુમહારાજશ્રી નિર્ભલાચાર્ય જાતે જ અહીં કોઈ પણ રીતે પધારે તો કેવું સાચું થાય !”

કંદમુનિએ મને જવાબ આપતાં કહ્યું “હું તારાં વચનથી ગુરુમહારાજ પાસે જઈશ અને તેઓશ્રીને અહીં પધારવા પ્રેરણા અને ખાસ વિજ્ઞપ્તિ કરીશ અને મારી ખાત્રી છે કે તેઓશ્રી વિ હા ર. જાતે અહીં પધારીને તારા મનોરથો પૂરા કરશે. અથવા તો મને એમ પણ લાગે છે કે તેઓશ્રીને

આત્મા કેવળજ્ઞાનતા પ્રકાશથી સર્વ ભાવને જાણકાર હોવાથી તારા મનના ભાવ જાણીને મારી વિજ્ઞપ્તિ વગર જ જાતે અહીં આલ્યા આવશે. તેઓશ્રી પધારે દરમ્યાન તારે હાલ તુરત સદાગમ ઉપર સમ્યગ્દર્શન ઉપર અને તે યત્ને સાથે આ ગૃહિધર્મકુમાર ઉપર બહુ આદર રાખવો.”

ગુરુ મહારાજનાં એ છેલ્લાં સુંદર વચનોને મેં અત્યંત આદરથી વધાવી લીધાં અને મુખેથી કહ્યું ‘ભગવન્ ! બહુ કૃપા થઈ.’ મારી સ્ત્રીએ પણ ભગવાનનાં વચનને સ્વીકાર્યું. ગુરુમહારાજને વારંવાર વંદન કરીને હું અને મારી સ્ત્રી ત્યાર પછી ઉદ્યાનમાંથી અમારા રાજભુવને ગયા.

મહાત્મા કંદમુનિ પણ ખીજા અનેક મુનિવરો સાથે પોતાના ગુરુ શ્રીનિર્ભળાચાર્યને વંદન કરવા સાડ ત્યાંથી વિહાર કરી ગયા.

ગુણુધારણુનું રાજ્ય.

ભદ્રે અગૃહીતસંકેતા ! ત્યાર બાદ કેટલોક વખત ગયા પછી ધર્મતંત્ર આસેવન કરી સમાધિમરણે મારા પિતા મધુવારણુ પરલોક સીધાબધ ત્યાર પછી મારા ભાયાતો મંત્રી અને સેનાપતિએ સાથે મળી અત્યંત હોંસથી અને મહા આનંદથી મારો રાજ્યાભિષેક કર્યો, તે વખતને યેજ્ઞ સર્વ ધામધૂમો કરવામાં આવી અને સર્વ ઘણા રાજ્ય થયા.

એવી રીતે મને રાજ્ય પ્રાપ્ત થયું, આખું રાજ્યમંડળ માંડે પ્રેમી થયું, મારા શત્રુઓ સર્વ મારા દાસ થઈ ગયા અને વિદ્યાધરો મારે વશ થયા. વાત એટલે સુધી થઈ કે દેવતાઓ પણ માથું નમાવીને મારી આજ્ઞામાં વર્તવા લાગ્યા અને મારો ખજાનો અને મારી આજ્ઞા તેમજ મારી સંપત્તિઓ સર્વ પ્રકારે વધતી ચાલી. એક પણ વખત મારે ધનુષ્યને વાળતું ન પડ્યું, એક પણ વખત આંખોને ક્રોધથી લાલ કરવી ન પડી, છતાં પણ માંડે રાજ્ય નિષ્કંટક થઈ ગયું. આવી રીતે અત્યંત સુખસમૃદ્ધનાં કારણ પ્રાપ્ત થયાં છતાં પણ માંડે મન એમાં જરા પણ આકુળ થયું નહિ, એમાં જરા પણ આસક્ત થયું નહિ, એમાં જરા પણ રાગ્યું માર્યું નહિ, હું તો સદાગમમાં અહોનિશ ઉદ્યોગ કરવા લાગ્યો, સમ્યગ્દર્શન તરફ નિરંતર તૈયાર રહેવા લાગ્યો, પુણ્યોદયને સાથે રાખીને ગૃહિધર્મભિત્રનો આદર વખતોવખત કરવા લાગ્યો અને સાત રાજા મને વારંવાર આહ્વાદ કરતા ગયા. એવી રીતે પત્ની મદનમંજરી અને મિત્ર કુલંધર સાથે ઉપરના ઉદ્યમ અને તત્પરતા દાખવતાં દેવો જેમ સ્વર્ગમાં સુખ ભોગવે તેમ મેં અનેક સુખો અનુભવ્યાં. આનંદસાગરસામ્રાજ્યમાં ડૂબકી મારતાં મારો ઘણો કાળ પસાર થઈ ગયો.

પ્રકરણ ૫ મું.

નિર્મળાચાર્ય-સ્વપ્નવિચાર.

ક દિવસ કલ્યાણ^૧ નામનો મારો સેવક મારી પાસે આવ્યો, મને નમ્યો અને પછી વિનયપૂર્વક બોલ્યો ‘દેવ! નમ્યો દેવ અને દાનવોથી પૂજિત આચિંત્ય મહિમાવાળા મહાભાગ્ય નિર્મળા નામના આચાર્યમહારાજ આહ્વાદ-મંદિર ઉદ્યાનમાં પધાર્યા છે અને તે બાબતના સમાચાર આપશ્રીને કહેવા હું અત્ર હાજર થયો છું.

૧ આ કલ્યાણ મિત્રનો (ધર્મનો) યોગ સમન્વય છે.

સૂરિ આગમન સમાચારથી આનંદ.

સમાચાર આપનારને મોટું ઇનામ,

સૂરિ દર્શને રાજ, વિધિપૂર્વક વંદન.

દાસનું આ વચન સાંભળી મને વર્ણવી ન શકાય તેટલો આનંદ થયો, એના કહ્યોલથી હું જાણું મારા શરીરમાં સમાતો ન હોઈ, મારા રાજમંદિરમાં સમાતો ન હોઈ, મારા નગરમાં સમાતો ન હોઈ, અરે આખા ત્રણ જગતમાં સમાઈ શકતો ન હોઈ તેમ હર્ષથી વધવા લાગ્યો. મારા મનમાં આનંદ આનંદ થઈ રહ્યો. આવા સુંદર સમાચાર આપનાર એ મારા સેવકને એક લાખ સોના મહોર અને મારા શરીર પરનાં સર્વ આભૂષણો ઇનામમાં આપી દીધાં અને તેને રાજ કરી વિદાય કર્યો.

પછી અત્યંત આદરપૂર્વક મારા મિત્ર કુલંધરને અને ભાર્યા મદનમંજરીને સાથે લઈને સૂરિમહારાજને વંદન કરવા સાડે હું નગર બહાર તુરત નીકળ્યો.

સુંદર સોનાથી ઝગઝગાયમાન થઈ રહેલા દેવતાઓએ બનાવેલા એક અતિ સુંદર કમળ ઉપર બેઠેલા એ સૂરિમહારાજને મેં જોયા. વળી તે મહાત્મા મહાભાગ્યવાન સૂરિમહારાજની આનુબાનુ અનેક મુનિઓ, અનેક દેવો, અનેક દાનવો અને અનેક વિદ્યાધરો મર્યાદા પૂર્વક બેઠા છે, સર્વનાં મસ્તક નમી રહ્યાં છે અને તે સર્વને કેવળી ભગવંત સુંદર ધર્મદેશના આપી રહ્યાં છે-એ પ્રમાણે મેં દીઠું.

સૂરિમહારાજના દૂરથી દર્શન થતાં અત્યંત આનંદથી મને આખે શરીરે રોમાંચ વિકસરવ થઈ આવ્યાં, મારી સાથે બીજા નાના પટાવત, રાજાઓ હતા તેમણે અને મેં અત્યંત ભક્તિપૂર્વક રાજ્યનાં પાંચ ચિહ્નો છોડી દીધાં: એટલે કે અમે છત્ર, તરવાર, મુગટપરતું મોડિયું, વાહન અને આમરને સૂકી દીધાં,^૧ ઉત્તરાસંગ^૨ ધારણુ કર્યું અને સૂરિમહારાજના

૧ પાંચ રાજ્યચિહ્નો: શ્રીદેવવંદન લાખમાં દેવવંદન પ્રસંગે પાંચ ચિહ્નો વર્ણવાળી વાત કરી છે ત્યાં વાહનને સ્થાને ઉપાનહ કહેલ છે. (જુઓ દેવવંદન લાખ ગાથા ૨૨ મી.) દેવ કે સુર પાસે જાય ત્યારે રાજાને આચાર છે કે એણે રાજ્યચિહ્નો તણ હેવાં જોઈએ. પાંચ અભિમત જાણવવાના પ્રસંગે આ વાત કરી છે અને વિવેકસરની તે વાત લાગે છે. એમાં મુગટ સંબંધી જરા ખુલાસો કરવા યોગ્ય છે. મુગટ ઉતારી રાજા ઉધાડે માથે જતાં હોય એમ લાગતું નથી, પણ મુગટની ઉપર મોડિયું હોય છે તે ઉતારી નાખે છે. ખરૂં રાજ્યચિહ્ન એ મોડિયું છે.

૨ ઉત્તરાસંગ: એકપટ્ટું વસ્ત્ર લઈ આખા વસ્ત્રને ડાલા ખલા પર વીંટળાઈ

[ચાલુ.

‘અવગ્રહમાં હું દાખલ થયો. મારી સાથે આવેલાં સર્વ પણુ અવગ્રહમાં આવ્યા. પછી મેં વિધિપૂર્વક સૂરિમહારાજને દ્વાદશાવર્ત વંદન કર્યું અને યોગ્ય ક્રમ પ્રમાણે ખીબ મુનિઓને મેં વંદના કરી. કેવળી મહારાજ અને સાધુઓ પાસેથી ‘ધર્મલાભ’ને આશિર્વાદ મેળવીને વળી ફરીવાર

જમણો હાથ ઉઘાડો રાખવો તેને ઉત્તરાસંગ કરવું કહેવાય છે. પાંચ અભિગમમાં એ ચોથું અભિગમ છે.

આ પ્રસંગે પાંચ અભિગમનાં નામ જણાવી દેવા પ્રાસંગિક છે. તે નીચે પ્રમાણે છે:—

- ૧ મંદિરે જતાં સચિત્ત દ્રવ્ય હોય તેનો ત્યાગ કરવો.
- ૨ મંદિરે જતાં પૈસા વસ્ત્રાદિ અચિત્ત દ્રવ્ય હોય તે પાસે રાખવાની અતુલા.
- ૩ મંદિરે જતાં ચિત્તની એકાગ્રતા કરવી, ખીબ વ્યાપારમાં પડી જવું નહિ.
- ૪ એક સાડી ઉત્તરાસંગ કરવું.
- ૫ જીનેશ્વરને દૂરથી જોતાં એ હાથ જોડી મસ્તકે લગાડવા-અંજલિબદ્ધ પ્રણામ કરવા.

૧ અવગ્રહ: હદ. એ પ્રકારનો હોય છે: સાડા ત્રણ હાથ અને તેર હાથ. સ્વ-પક્ષ અને પરપક્ષને અંગે આ વિભાગ છે. સાધુ સાધુમાં અને સાધુ શ્રાવકનો એક પક્ષ છે, સાધ્વી સાધ્વીમાં અને સાધ્વી શ્રાવિકાનો ખીબ પક્ષ છે. અંદર અંદર એ સ્વપક્ષ છે અને એક ખીબની અપેક્ષાએ પરપક્ષ છે. સ્વપક્ષનો અવગ્રહ સાડા ત્રણ હાથનો છે, પરપક્ષનો અવગ્રહ તેર હાથનો છે. સાધુ પાસે શ્રાવક જય તો તેણે સાડા ત્રણ હાથ દૂર રહી વંદન કરવું, રત્ન મળે તો અંદર જવું, શ્રાવિકા સાધુ પાસે જય તો તેર હાથ દૂર રહેવું. આવી રીતે શ્રાવક સાધ્વી પાસે જય તો તેને પણ તેર હાથનો અવગ્રહ છે. (જુઓ ગુરુવંદન ભાષ્ય. ગાથા ૩૧).

૨ દ્વાદશાવર્ત વંદન: દ્વાદશાવર્ત વંદન સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ વંદન ગણાય છે એ વંદન આચાર્ય ઉપાધ્યાય વિગેરે પદપ્રતિષ્ઠિતને હોય છે. એ વંદન કરતાં પચ્ચીશ આવશ્યક ભળવવાનાં છે, શરીરવ્યાપારને બહુ ચોક્કસ રીતે નિયમિત કરવાનો છે, ત્રણ ગુપ્તિઓ ભળવવાની છે, એ વાર અંદર પ્રવેશ કરવાનો છે અને એક વાર બહાર નીકળવાનું છે, ગુરુમહારાજને અમુક છ સવાલો પૂછવાના છે અને તેના ગુરુમહારાજ પાસેથી ઉત્તર મેળવવાના છે. એકંદરે જોઈએ તો મોટી વિધિથી ગુરુવંદન કરવાનું છે. એનો આખો વિસ્તાર શ્રીગુરુવંદન ભાષ્યમાં કરેલો છે, તે બહુ વિચાર કરીને સમજવા યોગ્ય છે. એની વ્યવસ્થામાં વપરાયેલ દીર્ઘદુષ્ટિનો ખરો ખ્યાલ આવે તેવી તે બાબત છે.

૩ યોગ્યક્રમ: શાસ્ત્રમર્યાદા વિચારવા યોગ્ય છે. પદસ્થ સિવાય દીક્ષાપર્યાય પ્રમાણે વંદન કરવાનું હોય છે, વધારે સમય દીક્ષામાં ગળેલ હોય તેને પ્રથમ વંદન કરવાનું હોય છે. નાના મોટા સર્વ સાધુને સાધ્વીએ નમવાનો ક્રમ છે. આ જના દીક્ષિત સાધુને વર્ષો પહેલા દીક્ષા લેનાર સાધ્વીએ નમવું જ જોઈએ એવી આજ્ઞા છે. લઘુ વડીલ ક્રમ ભળવવામાં ગુણધારણે વિવેક વાપર્યો છે.

સૂરીશ્વરમહારાજને નમીને આખા પરિવાર સાથે શુદ્ધ નિર્જીવ જમીન તપાસીને હું બેઠો, મારા મનમાં તે વખતે ઘણો આનંદ થયો અને મારો અંતરાત્મા પ્રસન્ન થયો. ગુરુમહારાજ શ્રીનિર્મળાચાર્યે ભવ્ય જીવોના કર્મરૂપ વિષને ઉતારનાર અમૃતના ઝરણા સમાન દેશના આપવાનો આરંભ કર્યો.

નિર્મળાચાર્યકૃત દેશના.

ચક્રભ્રમણમાં અંતે દુઃખ.

સાધુતામાં જ ખરું સુખ.

“ ભવ્ય પ્રાણીઓ! આ સંસારચક્ર જે નિરંતર ભ્રમણ કર્યા જ કરે છે અને જે અનેક પ્રકારનાં ભયંકર દુઃખોથી ભરપૂર છે, તેમાં “ ધર્મ સ્તિવાય ખીલ કોઈ વસ્તુ શરણુયોગ્ય નથી, આધારભૂત નથી, “ વિશ્રામસ્થાન આપે તેવી નથી. “ એ સંસારચક્રમાં જન્મ થાય છે “ તે મરણુ માટે થાય છે, એમાં શરીર પ્રાપ્ત થાય છે તે રોગોતું કા- “ રણુ હોય છે, એમાં જીવોની આવે છે તે વૃદ્ધાવસ્થાની કારણુભૂત “ હોય છે અને એમાં જે કાંઈ મેળાપ-સમાગમ થાય છે તે આખરે “ વિયોગને માટે જ હોય છે-વિયોગમાં જ પરિસમાપ્તિ પામે છે, “ એમાં અનેક પ્રકારની સંપત્તિઓ (સ્તૂળ) મળે છે તે સર્વ વિપ- “ ત્તિઓની-દુઃખોની નિમિત્તભૂત છે. સંસારમાં આવી રીતે જે શરીર, “ યુવાવસ્થા, મેળાપ અને સંપત્તિઓની મોટી કિંમત અંકાય છે તે સર્વ “ દુઃખને માટે થાય છે તેથી એમ જણાય છે કે પ્રાણીઓના સંબંધમાં “ આવતી સાંસારિક એક પણ વસ્તુ એવી નથી કે જે એનાં દુઃખને “ માટે થતી ન હોય, એ સંસારચક્રમાં જે જે સ્તૂળ વસ્તુઓ છે તે “ તે સર્વ પ્રાણીઓને દુઃખતું જ કારણુ છે. આ પ્રમાણુ લકીકંત હોવાથી “ સંસારના પદાર્થોમાં સુખ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો એ માત્ર અંક “ વામાંથી જળ મેળવવાની આશા જેવું છે. ત્યારે સુખ ક્યાં છે અને “ સુખી કોણુ છે? સંસારનો પાર પામી જે મહાત્માઓ અમૂર્ત દેશમાં “ આવી ગયેલા છે, જેઓ સર્વ ભાવને બંધી રહ્યા છે, જેઓ ત્રણુ “ લોક (ઉર્ધ્વ, અધો અને તિર્યગ્ લોક) થી ઉપર આલ્યા ગયા છે, જે- “ ઓએ સર્વ સંગનો ત્યાગ કર્યો છે, તેઓ જ માત્ર સુખનો અતુલ્ય “ કરી રહ્યા છે, એ મહાત્માઓને રાગદ્વેષ અજ્ઞાન મૂર્છા વિગેરે અખે-

૧ મરણાય મવેજ્જન્મ, કાયો રોગનિવન્ધનમ્! તારુણ્યં જરસો હેતુ વિયોગાય સમાગમઃ#

૨ અહીં બે. રો. એ. સોસાયટિવાળા મૂળ ગ્રંથતું પૃ. ૧૧૨૬ શરૂ થાય છે.

૩ અમૂર્ત: આ સર્વ સિદ્ધ જીવોતું વર્ણન છે, કર્મકાય કરી પરમાત્મ દેશને પ્રાપ્ત કરનાર મહાત્માઓતું વર્ણન છે. અમૂર્ત: એટલે અરૂપી, મૂર્તિ-આકાર વગરના.

“હાઓ નાશ પામી ગયેલા હોય છે, એમને સર્વ પ્રકારની બાધા પીડા
 “નાશ પામી ગયેલ હોય છે અને એમનાં સર્વ સત્કાર્યો સિદ્ધ થઈ
 “ગયેલાં હોય છે. આવા મહાત્માઓને કેવું સુખ હોય છે એનું શું વર્ણન
 “કરી શકાય? એના પર કેટલું વિવેચન થાય ?

“આ પ્રમાણે સંસાર ચક્ર-સંસાર લોક અને સિદ્ધ લોકની હકી-
 “કત છે. હવે જરા વધારે વિચાર કરો તો તમને જણાશે કે જે
 “પ્રાણીનો આ સંસારમાં જન્મ જ ન થાય તો પછી જરા અને મરણ
 “પણુ વગર કલ્પે જ અટકી જાય, કારણ કે જન્મનાર પ્રાણી જ વૃદ્ધ
 “ધાય છે કે મરે છે પણુ જન્મરૂપ કારણુનો જ નાશ થઈ જાય તો
 “પછી દુઃખદાયી પરવશપણું અને ત્રાસ ઉત્પન્ન કરનાર જરા અને
 “મરણુનો પણુ અભાવ થઈ જાય, અને જરા તથા મરણુનો અભાવ
 “થઈ જાય એટલે પછી સર્વ દુઃખોનો પણુ અભાવ જ થઈ જાય.
 “જ્યારે સર્વ દુઃખોનો અભાવ થઈ જાય ત્યારે શાશ્વત પરમાનંદ-નિરં-
 “તરતું આંતરા વગરતું સુખ પ્રાપ્ત થાય. એટલા માટે સિદ્ધ જીવોને
 “કોઈ પણુ પ્રકારની બાધા પીડા અટકાયત વગરતું ચાહુ સુખ હર્મે-
 “શને માટે રહ્યા કરે છે.

“આ તો સંસારથી પાર ગયેલાની વાત થઈ. સંસારમાં જેઠાએ
 “તો જે પુરૂષોએ બાહ્ય અને અંદરની ધન મિલકતનો ત્યાગ કર્યો છે,
 “જેઓને આ સંસારરૂપ બંદિખાનામાં કોઈ પણુ પ્રકારની કે કોઈની
 “સ્પૃહા રહી નથી, જેઓ સર્વ પ્રકારનો સંતોષ રાખી-ધારીને જેસી
 “ગયા છે અને પોતાના ધ્યાનધોગમાં મસ્ત રહે છે, જેઓ અહોનિશ
 “સમતારૂપ અમૃતરસતું પાન કર્યા કરે છે, જેઓને કોઈ પણુ વસ્તુ કે
 “પ્રાણીનો સંગ ઇષ્ટ નથી, જેઓનો અહંભાવ તદ્દન નાશ પામી ગયો
 “છે, જેઓનું અંતઃકરણુ તદ્દન નિર્મળ થઈ ગયું છે, તેવા સાધુપુરૂષો
 “જે કે શરીર ધારણુ કરે છે તો પણુ સુખી હોય છે-તેઓ જ માત્ર
 “સંસારમાં સુખી છે, તે સિવાય બીજા કોઈ સુખી દેખાતા નથી.
 “એક ખરેખરી ખૂબિની વાત તો એ છે કે આ સંસારમાં સર્વ પ્રા-
 “ણીઓ સુખ મેળવવાની વાંછા કરે છે, હોંસ રાખ્યા કરે છે પરંતુ
 “નિઃસ્પૃહતાની ભૂમિરૂપ એક સાધુપણુ સિવાય બીજી કોઈ પણુ જગ્યાએ
 “તે સુખ છે નહિ, એટલે પછી જ્યાં સુખ છે જ નહિ ત્યાં તેને શોધવા
 “પ્રયત્ન કરવો એમાં કાંઈ લાભ મળે એ ફાકટની આશા છે.

“તેટલા માટે હે સત્ત્વવાન પ્રાણીઓ ! તમે વિચાર કરો, તપાસ
 “કરો, નિર્ણય કરો, તમને જણાશે કે આ સંસારમાં સુખ હોય તો

“ સાધુપણામાં જ છે અને એ વાતની તમને પ્રતીતિ થતી હોય તો
 “ આ અસાર સંસાર છોડી દઇ સાધુતા આદરો-સાધુતા પ્રાપ્ત કરો-
 “ સાધુતા સ્વીકારો.”

ભદ્રે! અગૃહીતસંકેતા! મેં નિર્મળાકેવળીની દેશના સાંભળી. મારાં
 કર્મો તે વખતે કાંઈક પાતળાં પડતાં જતાં હતાં
 લ હુ કર્મોને તેથી ભગવાનની વાત મારા મનમાં રૂચિ કર થઇ, મારી
 આત્મનિર્ણય. ઉપર તે વાતે ઘણી અસર કરી અને એ વાત સાં-
 ભળીને મારા મનમાં ઘણું સુખ થયું. મેં તે જ વખતે
 મારાં મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે ભગવાને જે સુખતું કારણ કહ્યું છે તે હું
 ધરાધર અંગીકાર કરું, આદરું, સ્વીકારું-આવા વિચારને પરિણામે મારું
 મન તે વખતે દીક્ષા લેવાની સન્મુખ ગયું.

સંશય નિવેદન.

આ પ્રમાણે વચનામૃતતું સિંચન કરતી ભગવાન નિર્મળાચાર્યની
 પ્રમોદ કરાવનારી વાણી પૂર્ણ થવા આવી તે વખતે મહાત્મા કુંદમુનિએ
 જે હાથ જોડ્યા અને તેને લલાટે લગાડી કેવળી ભગવાનને પ્રાર્થના
 કરતાં પોતાના ચિત્તની વાત કરી તે વખતે નીચેના નોંધવા લાયક પ્ર-
 સંગ બની આવ્યો.

કુંદમુનિ—“ ભગવન! આ સંસારમાં ક્યા પ્રાણીને વખત પસાર
 કરવો-ઠીલ કરવી દુઃશક્ય છે?”

નિર્મળાચાર્ય—“ જે પ્રાણીનાં મનમાં કાંઈ સંદેહ થઇ આવ્યો હોય
 અને ગુરુમહારાજ પાસે તે સંદેહ સંબંધી પૃચ્છા કરી વસ્તુતત્ત્વ બહુ-
 વાની જેને અભિલાષા હોય તેને કાળવિલંબ કરવો ફોકટ છે.

કુંદમુનિ—“ ભગવન! જે એ પ્રમાણે હોય તો સાહેબ! ગુણુ-
 ધારણુ રાબના મનમાં જે સંદેહ છે તેતું નિવારણુ કરવાને-તેના ખુ-
 લાસો કરવાને આપ સર્વ રીતે યોગ્ય છે, તો આપ તેમ કરવા કૃપા
 કરો.”

નિર્મળાચાર્ય—“ બહુ સાર! એમના સંદેહનો ખુલાસો કરીએ.

ગુણુધારણુ (હું પોતે)—“ ભગવન! મારી ઉપર મોટી કૃપા
 કરી.” (કુંદમુનિ તરફ જોઇને) “ સાહેબ! આવી રીતે યોગ્ય વિરુદ્ધિ-
 પૂર્વક આપશ્રીએ મારો સંદેહ ગુરુમહારાજશ્રીને પૂછીને આપે પહુ
 મારા ઉપર મોટી કૃપા કરી છે!”

કુંદમુનિ—“રાજન્! કેવળી ભગવાનની કૃપાને તમે સર્વ પ્રકારે યોગ્ય છે, હવે એ મહાત્મા કેવળજ્ઞાની મહારાજ તમને જે હકીકત કહે તે બરાબર લક્ષ્ય રાખીને સાંભળો.”

તે વખત વધારે વિનયનમ્ર થઈ મસ્તક નમાવીને હું સ્થિરતા-પૂર્વક કેવળી મહારાજ જોલે તે લક્ષ્યપૂર્વક સાંભળવા લાગ્યો. નિર્મળા-ચાર્યે કહેવાની શરૂઆત કરી.

નિર્મળાચાર્ય—“રાજન્! તારો સંદેહ આ પ્રમાણે છે: કનકોદર વિદ્યાધરપતિએ સ્વપ્રમાં ચાર મનુષ્યો જ્યાં તે ચાર કોણુ? અને તારા મિત્ર કુલંધરે સ્વપ્રમાં પાંચ મનુષ્યો જ્યાં તે પાંચ કોણુ? તેઓ પાંચે તારાં સર્વ કાર્યો કરનાર કેવી રીતે છે? વળી એકે ચાર રૂપ કેમ જ્યાં અને બીજાએ પાંચ રૂપ કેમ જ્યાં? તેમજ તે સર્વ દેવોનાં રૂપો હતાં? કે એ અને બાબત તદ્દન અર્થ વગરની માત્ર સ્વપ્રરૂપ જ હતી? તારા મનમાં આવા પ્રકારના સંદેહ છે? કેમ બરાબર છે?”

ગુણુધારણુ—“હા સાહેબ! અરેબર આપશ્રીએ જેમ ફરમાવ્યું તેવા પ્રકારના જ મારા મનમાં સંદેહો છે!”

નિર્મળાચાર્ય—“રાજ! એ તો ઘણી મોટી કથા છે-બહુ લાંબી વાર્તા છે, તેથી એ બધી કેમ કહી શકાય અને કેવી રીતે સાંભળી શકાય!”

ગુણુધારણુ—“ભગવન્! એમ હોય તો પણ મારા ઉપર મહેર-બાની કરીને એ આખી કથા મને બરાબર સંભળાવો અને મારો સંદેહ દૂર કરો.”

ભગવાન નિર્મળાચાર્યે તે વખતે અસંવ્યવહાર નગરથી માંડીને મારો આખો વૃત્તાંત બહુ સંક્ષેપમાં પણ મુદ્દાસરની દરેક વખતની રચનાના નિર્દેશપૂર્વક કહી સંભળાવ્યો.^૧

ચાર મનુષ્યો અને પાંચ મનુષ્યો,

કર્મપરિણામની પરમ અનુકૂળતા,

રાજનદેશે પુણ્યોદયસહચરત્વ દર્શન.

વૃત્તાંત પૂર્ણ કર્યા પછી નિર્મળાચાર્યે સર્વ વાતવું રહસ્ય સમજાવ્યું તે બહુ ઉપયોગી છે, ખાસ મનન કરવા યોગ્ય છે, બહુ વિચાર કરવા

^૧ આ આખો વૃત્તાંત બીજા પ્રસ્તાવથી શરૂ થાય છે. કથાની શરૂઆત પ્રસ્તાવ બીજાના પ્રકરણ ૬ કૃત્તીની આખરથી થાય છે.

લાયક છે. તેમણે મને જણાવ્યું કે “રાજન્! એવી રીતે તારી ચિત્ત-
 વૃત્તિમાં અનેક નગર અને ગામોથી ભરપૂર એક મોટું અંતરંગ રાજ્ય
 છે. એ અંતરંગ રાજ્યને અંગે અત્યાર સુધીમાં બહુ મોટી ખટપટ
 થયેલી છે: એ રાજ્યમાં તારૂં હિત કરવાના સ્વભાવવાળા ચારિત્રધર્મ
 વિગેરે રાજ્યો છે તેઓને મારી હઠાવી અને તને પોતાને પણ રાજ્ય-
 માંથી બહાર ધકેલી કાઢી એના ઉપર મહામોહ વિગેરે રાજ્યો
 ધણીધોરી થઈ બેઠા હતા અને જાણે એ અંતરંગ રાજ્ય તેઓનું પો-
 તાનું જ હોય એમ વર્તતા હતા. વળી કમનસીબે હકીકત એમ બની
 કે પેલો કર્મપરિણામ મહારાજ પણુ અત્યાર સુધી તારી વિરૂદ્ધ રહીને
 તારાથી પ્રતિકૂળપણે કામ કરતો રહ્યો અને એ મહામોહરાજના
 લશ્કરને પોષણ આપતો રહ્યો. હમણા હમણા થોડા વખતથી એ કર્મ-
 પરિણામ મહારાજ તને અનુકૂળપણે વર્તતો જણાય છે. વળી એ
 કર્મપરિણામ મહારાજએ તને અનુકૂળ થવા માંહ્યા પછી પોતાની
 સ્ત્રી કાળપરિણતિ મહાદેવીને તારી સન્મુખ કરી છે, તારી પોતાની
 સ્ત્રી ભવિતવ્યતાને બહુ રાજી કરી છે, પોતાના ખાસ મદદનીશ અને
 હજુરીઆ સ્વભાવને તારી પાસે બોલાવ્યો છે, પોતાના સહચર પુ-
 ણ્યોદયને ઉત્સાહ આપ્યો છે અને વળી એ ઉપરાંત એ મહારાજએ
 પેલા મહામોહ વિગેરેનો તિરસ્કાર કરીને તેને કાંઈક દૂર કાઢ્યાં છે,
 ચારિત્રધર્મ વિગેરે રાજ્યોને આશ્વાસન આપ્યું છે અને અત્યાર પહેલાં
 ઘણાં સુખનો માર્ગ તને બતાવ્યો છે. કર્મપરિણામરાજની આ પ્રમાણે
 અનુકૂળતા થયા પછી તને સદાગમ સાથે શ્લેષ થયો, સમ્યગ્દર્શન
 નામનો સેનાપતિ તને વહાલો થયો અને એ સદાગમ અને સમ્યગ્-
 દર્શન સાથેના તારા શ્લેષને પરિણામે મહારાજ કર્મપરિણામ તારી તરફ
 વધારે અનુકૂળ થતા ગયા. ત્યાર પછી જ્યારે તું વિશ્વધાલય (દેવલોક)માં
 ગયો ત્યારે તે મહારાજ પોતાના આખા પરિવાર સાથે તને વધારે
 અનુકૂળ થયો અને તેણે તને ત્યાં ઘણું સુખ નિયમસર લાંબા વખત
 સુધી આપ્યું. ત્યાર પછી તું મધુવારણુ રાજને ઘરે આવ્યો ત્યારે વળી
 તને વધારે સુખ આપવા સારૂ તે મહારાજએ તારા મિત્ર પુણ્યોદ-
 યને ખાસ ઉત્સાહ આપ્યો, પ્રેરણા કરી અને જુસ્સો આપ્યો. પછી
 એ તારા ખાસ મિત્ર પુણ્યોદયે મદનમંજરીને તારા બહિરંગ રાજ્યની
 પત્ની તરીકે મેળવી આપી. એ પુણ્યોદય ઘણો ઉમદા ખવાસનો મા-
 ણુસ છે, બહુ ઉત્તમ પ્રકૃતિનો છે, મનમાં આવે તેવાં રૂપ ધારણુ કરી
 શકનારો છે. તેણે એક વખત વિચાર કર્યો કે આવી સર્વ સુખપરંપરા
 તને પ્રાપ્ત કરાવી આપી એમાં પોતે તો કોણુ માત્ર છે? એ સંકલ્પ

કાર્ય તો પેલા ચાર મહાપુરુષો જ કરે છે-આવા વિચારને પરિણામે થયેલી માન્યતાને આધારે એ પુણ્યોદયમિત્રે કનકોદર રાજને સ્વપ્નમાં ચાર મનુષ્યો બતાવ્યાં.^૧ એ ચાર મનુષ્યો તે (૧) કર્મપરિણામ (૨) કાળપરિણતિ (૩) સ્વભાવ અને (૪) ભવિતવ્યતા હતાં. પુણ્યોદયે કનકોદરરાજને તે ચાર મનુષ્યોદ્વારા સ્વપ્નમાં જણાવ્યું કે તેઓએ મદનમંજરી માટે વર શોધી રાખ્યો છે માટે રાજાએ વરશોધનની ચિંતા કરવી નહિ. આ પ્રમાણે એ ચાર મનુષ્યોએ સ્વપ્નમાં કનકોદર રાજને હકીકત જણાવી એ સર્વ પુણ્યોદયમિત્રનું કાર્યરૂપે દર્શન જ હતું. વળી સર્વ વિદ્યાધરો ઉપર મદનમંજરીને વિરાગ થયો, કોઈ વિદ્યાધરને તે વરી નહિ અને સ્વયંવરમાં પણ તેણે સર્વને તરછોડી નાખ્યાં^૨ તે સર્વ બાબત કરાવી આપનાર એ તારો પુણ્યોદય મિત્ર હતો, છતાં એના વિશાળ હૃદય અને મહાનુભાવપણાને અંગે એ સર્વ હકીકત કર્મપરિણામરાજાએ કરી છે એમ સ્વપ્નમાં તેમને જ મ્હોઠે પુણ્યોદયે જણાવી. આ પ્રમાણે હકીકત બની હતી એ વાત બ્યારે કર્મપરિણામના જાણુવામાં આવી ત્યારે તેણે જાતે પુણ્યોદયને કહ્યું 'ભાઈ પુણ્યોદય! ગુણધારણને સર્વ પ્રકારનું સુખ તો તેં કરી આપ્યું છે છતાં તારી જાતને તે બાબતનું માન ન આપતાં તેં એના કર્તા તરીકે અમને ચારને જણાવ્યા છે તે વાજબી નથી કર્યું!' પુણ્યોદયે જવાબમાં કહ્યું 'દેવ! પ્રભુ! આપ એ પ્રમાણે બોલો નહિ, હું તો આપના હુકમને ઉઠાવનાર નોકરમાત્ર છું, એ સર્વ બાબતને બજવનારા તત્ત્વદષ્ટિએ જ્ઞેતાં ખરેખરા તો તમે જ છો અને એજ સાચી પરમાર્થ સત્ય હકીકત મેં કનકોદર રાજને સ્વપ્નમાં બતાવી છે, તેમાં મેં અનુચિત-ગેરવાજબી શું કર્યું છે?' કર્મપરિણામરાજા શાંતિપૂર્વક બોલ્યા 'આર્ય! તું કહે છે તે વાત સાચી છે, છતાં ગુણધારણને સુખ થવાની અને મદનમંજરી મળવાની બાબતનો પરમ હેતુ તો તું જ છે, કારણ કે તારા વગર સારાં કાર્યો કે સુખનાં સાધનો કરી આપવાને અમે બીલકુલ શક્તિમાન નથી, માટે તારે પણ તારી જાતને જાહેર તો કરવી જ જોઈએ. જ્યાં સુધી તું એમ કરેલાં સુધી મારા હૃદયમાં શાંતિ નહીં થાય.' પુણ્યોદયે વડીલનો હુકમ માથે ચઢાવ્યો. પછી કુલંધરને સ્વપ્નમાં પાંચ મનુષ્યો^૩ બતાવ્યાં તેમાં ચાર તો એ અસલ હતાં તે જ કર્મપરિણામ, કાળપરિણતિ, સ્વભાવ અને ભવિતવ્યતા બતાવ્યાં અને પુણ્યોદયે પો-

૧ જુઓ મ. ૮. પ્ર. ૩ પૃ. ૧૮૬૬.

૨ જુઓ પૃ. ૧૮૬૪.

૩ જુઓ પ્રકરણ ૪ કું પૃષ્ઠ ૧૮૮૪ (ચાહુ પ્રસ્તાવ).

તાની જાતને પાંચમી બતાવી અને એમ બતાવ્યું કે ગુણધારણને જે સર્વ સુખો મળે છે અને અનુકૂળતાઓ થાય છે તે એ પાંચ મનુષ્યો કરી આપે છે.

“રાજા! એ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી આર કોણ હતાં અને પાંચ કોણ હતાં તે તારા સમજવામાં આવ્યું હશે. એ આર અથવા પાંચ મનુષ્યો તારાં કાર્યની યોજના કર્યા જ કરે છે. હવે એ સંબંધી સંદેહ કરવા જેવું કાંઈ રહ્યું નથી. હવે તારા સમજવામાં બધી હકીકત આવી ગઈ હશે.” ઉપર પ્રમાણે ખુલાસો કરી નિર્મળાચાર્ય કેવળી મૌન રહ્યા.

પ્રકરણ ૬ કું.

કાર્યસાધક કારણસમાજ.

કે વળીમહારાજ નિર્મળાચાર્યે વિસ્તારથી સ્વપ્રદર્શનનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું, આર મનુષ્યો અને પાંચ મનુષ્યોની વિગત જણાવી, ગુણધારણની સુખસંપત્તિ અને પ્રયોજકસ્વામીતા સ્પષ્ટ કરી બતાવી અને સામાન્ય નજરે ન સૂજ પડે તેવી પુણ્યોદયની મહાનુભાવતા દર્શાવી આપી. ગુણધારણ રાજાને સંદેહ દૂર થયો, પરમાર્થ સત્ય સમજવાની તીવ્ર જિજ્ઞાસા જાગૃત થઈ અને આવા અપૂર્વ યોગને લાભ લેવાનો પ્રસંગ હાથ ધરવાની નિર્મળ વૃત્તિ થઈ. ગુરુમહારાજે લંબાણુ વિવેચન પૂર્ણ કર્યું એટલે ગુણધારણે તે પર વિચાર કરી નાખ્યો અને પછી પ્રશ્ન-પરંપરા વિશેષ જિજ્ઞાસાપૂર્વક કરવા માંડી, ગુરુમહારાજે તેના સવાલના જવાબ આપવા માંડ્યા:—

પુણ્યોદયનું કાર્ય.

ગુણધારણ—“મહારાજ! મહનમંજરીનો લાભ થયા પછી અને તેને આદરપૂર્વક પરણ્યા પછી મને જે અત્યંત સુખ થયું, કું ત્યાર પછી સુખસાગરમાં ડૂબકી મારતો રહ્યો અને જેને અન્યની ઉપમા

આપી ન શકાય તેવો આનંદ ભોગવતો રહ્યો તે સર્વ પણ કર્મપરિણામ વિગેરે આર મહામનુષ્યોની પ્રેરણાથી એ પુણ્યોદયે જ કર્યું ?”

નિર્મળાચાર્ય—“રાજન! હા! તે સર્વ કાર્ય તે પુણ્યોદયે જ કરી આપ્યું અને એટલું જ કામ પુણ્યોદયે તારે માટે કરી આપ્યું છે એમ નથી, અગાઉ પણ તારા સંબંધમાં એણે ઘણાં સારાં કામો કરી બતાવ્યાં છે અને તને મુખ્ય આપ્યું છે: જે સાંભળ-જે વખતે તું નંદિવર્ધન^૧ હતો તે વખતે એ પુણ્યોદયે તને કનકમંજરી સાથે સંબંધ કરાવી આપ્યો હતો; જે વખતે તું રિપુદારણ^૨ હતો તે વખતે તેણે નર-સુંદરી સાથે તારો સંબંધ કરાવી આપ્યો હતો; જ્યારે તું વામદેવ^૩ હતો તે વખતે તને વિમળકુમાર જે સદ્ગુણોથી તદ્દન નિર્મળ હતો અને તારા ઉપર કોઈ પણ પ્રકારના બદલાની આશા વગર સાચો શ્રેષ્ઠ રાખતો હતો તેની સાથે મૈત્રી કરાવી આપી હતી; જ્યારે તું ધન-શેખર^૪ હતો તે વખતે તેણે તને અનેક પ્રકારનાં રત્નો મેળવી આપ્યાં હતાં; અને જ્યારે તું ઘનવાહુન^૫ હતો તે વખતે કોઈ પણ પ્રકારના કપટ વગર સર્વ પ્રકારના કલંક-બદા-એબથી રહિત અકલંકને તારા ઉપર ઉત્ત્ર પ્રેમ કરાવી આપ્યો હતો. તને એણે મહાન રાજ્ય અનેક વાર અપાવ્યું હતું અને સર્વ સ્થાનકે અનેક પ્રકારની સુખસગવડો કરાવી આપી હતી. વાત એમ બની કે એ કોઈ પણ જગ્યાએ પુણ્યોદયની ખરી શક્તિનો તને જરા પણ ખ્યાલ થયો નહિ, તેની કિમત તને આપી નહિ, તેં એને બરાબર ઓળખ્યો નહિ, અને ઉલટી રીતે

૧ નંદિવર્ધન: ત્રીજા અસ્તાવનો મુખ્ય પાત્ર. સર્વત્ર સંસારીજીવણે એ સામાન્ય છે. જૂદા જૂદા ભવમાં જૂદે જૂદે નામે એ પ્રગટ થાય છે તે આપણે અગાઉ જોઈ ગયા છીએ. કનકમંજરી એની ભાર્યો થાય.

૨ રિપુદારણ: ચોથા અસ્તાવનો આપણો મુખ્ય પાત્ર સંસારીજીવ. નર-સુંદરી એની પત્ની થાય.

૩ વામદેવ: પાંચમા અસ્તાવનો સંસારીજીવપાત્ર. વિમળકુમાર એનો મિત્ર થાય.

૪ ધનશેખર: છઠ્ઠા અસ્તાવનો મુખ્ય પાત્ર સંસારીજીવ. એને ત્યાં રત્નદ્વીપમાંથી બહુ રત્નો મળે છે.

૫ ઘનવાહુન: સાતમા અસ્તાવનો આપણો મુખ્ય પાત્ર સંસારીજીવ. પ્રધાનપુત્ર અકલંક સાથે એને ગાઠ મૈત્રી હતી તે આપણે ગયા અસ્તાવમાં વાંચી ગયા.

સર્વ દોષોના કેંદ્રસ્થાનીય પેલા પિંડિયા, વૈશ્વાનર, મૃષાવાદ, શૈલરાજ, સ્તેય, બહુલિકા, મૈથુન, સાગર, પરિગ્રહ અને મહામોહ તરફ તારો પક્ષપાત રહ્યો, તને થતો લાલ તે તેઓના સંબંધથી થતો માન્યો અને પુણ્યોદયને વગર ઝોળખ્યે ગુણુસમૂહની કલ્પના પેલા દોષોના દારૂણ સમુદાય ઉપર કરી!! તને ગુણુ કરનારને તે ઝોળખ્યો નહિ અને ઉલટા દોષોના પાત્રોને ગુણુ કરનાર માન્યા.”

પરિભ્રમણનાં કારણો.

કર્મપરિણામના એ સેનાપતિઓ.

પાપોદયતું કાર્ય-વિસ્તારથી સમજણ.

ગુણુધારણુ—“સાહેબ! જ્યારે મને થતી સુખપરંપરાના હેતુમાં પુણ્યોદયનો મારી સાથે અગાઉ પણ સંબંધ હતો ત્યારે સાહેબ! મને આટલાં બધાં દુઃખો વચ્ચે વચ્ચે શા માટે થયાં? અને અનંતકાળ સુધી મારે અહીંથી તહીં અને તહીંથી અહીં આઠાંબવળાં પરિભ્રમણો શા માટે કરવાં પડ્યાં?”

નિર્મળાચાર્ય—“રાજન્! તારો સવાલ ઘણો વિશાળ છે, હવે તારે એનો ખુલાસો સમજવો જ છે તો પછી એ હકીકત તો તને મૂળથી માંડીને કહેવી પડશે કે જેથી તારો સંદેહ દૂર થઈ જાય.”

ગુણુધારણુ—“સાહેબ! મારા ઉપર કૃપા કરીને એ સર્વ વાત સમજાય તેવી રીતે વિસ્તારથી કહેવા કૃપા કરો.”

નિર્મળાચાર્ય—“તું બરાબર યાદ કર: તને હમણા જ કહેવામાં આવ્યું હતું કે અસંવ્યવહારનગરમાં તું એક શહેરી-કુટુંબી તરીકે અગાઉ વસતો હતો. તે વખતે સંસારીજીવ એવું તારું નામ આપવામાં આવ્યું હતું. તારી ચિત્તવૃત્તિમાં અનાદિ કાળથી અંતરંગ રાજ્ય ચાલુ રહેલું જ છે, તું અસંવ્યવહાર નગરમાં હતો ત્યારે પણ એ રાજ્ય ચાલુ જ હતું. વળી એ રાજ્યમાં એક ચારિત્રધર્મરાજતું મોટું લોકર

૧ પિંડિયા વૈશ્વાનરનું જોર ત્રીજા પ્રસ્તાવમાં, મૃષાવાદ શૈલરાજનું જોર ચોથા પ્રસ્તાવમાં, સ્તેય બહુલિકાનું જોર પાંચમા પ્રસ્તાવમાં, મૈથુન સાગરનું જોર છઠ્ઠા પ્રસ્તાવમાં, પરિગ્રહ મહામોહનું જોર સાતમા પ્રસ્તાવમાં. આ સર્વ બાબત અગાઉ આવી ગઈ છે.

૨ આ પાપોદય પુણ્યોદયતું તત્વજ્ઞાન સર્વ જીવોને લાગુ પડે છે. બરાબર સમજીને વિચારવા યોગ્ય છે.

હતું અને ખીજું મહામોહરાજનું લશ્કર હતું. એ લશ્કરો બન્ને એક ખીજાથી વિરુદ્ધ હતા, સામોવડીયા હતાં, છતાં તારા અંતરંગ રાજ્યમાં એ બન્ને લશ્કરો અનાદિ કાળથી રહેલાં હતાં અને કર્મપરિણામ એક ખીજાની વિરુદ્ધ પક્ષે આખો વખત તારા રાજ્યમાં રહ્યા હતાં. એ કર્મપરિણામમહારાજને મહામોહ તરફ વધારે પ્રેમ છે કારણકે એ બન્ને એક જ કુટુંબના એક જ જાતિના છે, છતાં પણ એ મહારાજ (કર્મપરિણામ) તાકે વીર્ય (શક્તિ) કેટલું છે તેના ઉપર ખારીક નજર રાખ્યા કરતો આવ્યો છે અને તારા બન્ને લશ્કરમાં જાણે પોતે સાધારણ હોય (Common factor હોય) એવી રીતે પોતાની જાતને બતાવતો રહ્યો છે. એ કર્મપરિણામમહારાજ અસલ સ્વરૂપે બળતા અગ્નિ જેવો છે તેથી પેલા બન્ને લશ્કરમાંથી જે લશ્કરનું જોર જીએ છે તેને તે સંકેરી આપતો રહ્યો છે, તેને તે ગરમ કરતો રહ્યો છે. પોતે બન્નેમાં સામાન્ય-સાધારણ રહી જેનું જોર થાય તેને ગરમી આપતો રહ્યો છે. અનાદિ કાળથી આ પ્રમાણે સ્થિતિ ચાલ્યા કરે છે.

“ હવે એ કર્મપરિણામ મહારાજને એ સેનાપતિઓ છે: એકનું નામ પાપોદય છે અને ખીજાનું નામ પુણ્યોદય છે. પુણ્યોદય પા- એ ખીજો સેનાપતિ પુણ્યોદય તે જેના સંબંધમાં યોદય રહ્યય. હમણા તને વાત કરી તે જ તે છે. પેલો પાપોદય સેનાપતિ છે તે એના અસલ સ્વરૂપે ઘણો જ ભયંકર છે અને તારી તરફ ઘણો જ પ્રતિકૂળપણે વર્તનારો છે અને પરિણામ એનું એ થયું છે કે કર્મપરિણામના લશ્કરનો એક ભાગ જે ઘણો જ ખરાબ છે, મહા ભયંકર છે, અત્યંત કૂર છે અને તારો દુશ્મન છે તેનો ઉપરી એ પાપોદય થઈ બેઠો છે. એ કર્મપરિણામનો ખીજો સેનાપતિ પુણ્યોદય છે તે તને અનુકૂળ છે, અને તેનું પરિણામ એ થયું કે કર્મપરિણામના લશ્કરનો ખીજો ભાગ જે બહુ સારો છે, તારા ઉપર એહ રાખનાર છે, તેનો ઉપરી એ પુણ્યોદય થયો છે. હવે વાત એમ બની છે કે તું અસંવ્યવહાર નગરમાં હતો ત્યાંથી જ અનાદિ કાળથી એ પાપોદય સારી રીતે દેખાય તેમ તારી સાથે ને સાથે રહ્યા કર્યો છે. એ એટલો વ્યક્ત રૂપે રહેતો હતો કે ભવિતવ્યતા(તારી ભાયા) એ તને તેને અત્યાર સુધી ખાસ ઓળખાવવાનો કદાપિ પણ વિશેષ પ્રયત્ન કર્યો નથી. ભાઈ ગુણ્યુધારણ! તને સંસારમાં અનાદિકાળથી જ્યાં

૧ કુલંધરના સ્વપ્નમાં આવનાર પાંચમો મનુષ્ય જીઓ પૃ. ૧૯૦૩.

લાં ધકેલાવું પડે છે અને તારો આવડો બધો રખડપાટો થાય છે તેનું કારણ એ બીજો સેનાપતિ પાપોદય જ છે; તને અનેક પ્રકારનાં દુઃખો એક પછી એક નિયમસર થતાં ગયાં તેનું કારણ પણ એ પાપોદય જ છે; વળી હિંસા વિગેરે મહા અનર્થનાં કેંદ્રોને તેણે તારાં હિત કરનારાં મનાવ્યાં અને તને અર્થે હિત કરનાર આ પુણ્યોદય જ છે અને જ્યોત્ષ્ણા પણ ન દીધો-આ સર્વ સ્થિતિ કરનાર એ પાપોદય જ છે.

“ અને રાજા ગુણુધારણુ ! વળી એક બીજું ઘણું જખંડે કામ એ પાપોદયે તારા સંબંધમાં કર્યું; તારું પોતાનું અંતરંગ પાપોદયનાં રાજ્ય તારી ચિત્તવૃત્તિમાં છે તે અગાઉ તને જણાવ્યું પરાક્રમો. છે. તે ચિત્તવૃત્તિમાંથી તને પોતાને જ એ પાપોદયે ઢાંકી કાઢ્યો અને તારા પોતાના રાજ્યથી તને પદ-બ્રષ્ટ કર્યો; વળી તને એકાંત હિત કરનાર ચારિત્રરાજનું મોટું લશ્કર તારા અંતરંગ રાજ્યમાં હતું અને તે લશ્કર તારે તાબે હતું, તારા હુકમને અનુસરવા તૈયાર હતું તેને મારી હાડાવી ઢાંકી દીધું, ઊંચું ન આવવા દીધું. વળી એ પાપોદયે મહામોહનું આખું લશ્કર તને એકાંત નુકસાન કરનાર હતું છતાં બંધે તે તને બહુ સંતોષ આપનાર હોય અને તારું નજીકનું સરું હોય એમ તને તેણે બતાવ્યું, તેના તરફ તારામાં રાગ ઉત્પન્ન કર્યો અને પોતે છેતરપીંડી અને આત્મવિગોપનમાં અત્યંત કુશળ હોવાને લીધે પોતે પણ બંધે તારા ઉપર પ્રેમ રાખનાર-તારું હિત કરનાર હોય તેવી રીતે પોતાની બતને બતાવી. હવે તે વખતે આ પુણ્યોદય પણ તારી પાસે તો રહેતો હતો પણ પાપોદયના પાસમાં તને પડેલો બેઠ તારું બહુ હિત કરી શકતો ન હોતો. વચ્ચે વચ્ચે એની ભલમનસાઇ પ્રમાણે એ તને સુખ તો આપ્યા કરતો હતો, છતાં કલ્યાણપરંપરા પ્રાપ્ત કરવાનો તે હેતુભૂત થઈ શકતો ન હોતો. અને એમ ન થયું એમાં બાપડા પુણ્યોદયનો જરા પણ દોષ નથી, પરંતુ એ આખો દોષ પેલા દુરાત્મા પાપોદયનો જ છે!!”

પાપનું જોર અને તેમાં થયેલો

સદાગમ સમ્યગ્દર્શનનો તોર.

ગુણુધારણુ—“ તારે સાહેબ ! એ પાપોદય અત્યારે કેમ ગૂપચૂપ બેસી રહ્યો છે ? ”

નિર્મળાચાર્ય—“ તારો પ્રશ્ન સુંદર છે. બે ભાઈ ! એ પાપોદય તદ્દન સ્વતંત્ર નથી, પરંતુ એ કર્મપરિણામ કાળપરિણુતિ સ્વભાવ ભવિ-

તબ્યતા વિગેરે પર આધાર રાખનારો છે અને એ ચારેએ મળીને પેલા પાપોદયને હમણા તારાથી દૂર કાઢ્યો છે. તું બરાબર સમજ લે. તે હકીકત આ પ્રમાણે બની છે: એ પેલા ચારે મહાપુરુષોની રબ લઇને તારી પાસે સદાગમ આવ્યો છે તારાથી માંડીને એ પાપોદયનું બેર તેઓએ નરમ પાડી નાખ્યું. ત્યાર પછી એ પા-
 પાપોદય પોદય તારાથી જરા દૂર બેઠો છે, જરા આવે ખસી
 કિનારે. ગયો છે અને તને દુઃખો આપવાના કારણભૂત થતો
 મટી ગયો છે અને તેમ થવાને પરિણામે પુણ્યોદયને
 તારા સંબંધમાં વધારે અવકાશ મળ્યો છે, સારી તક મળી છે. વચ્ચે
 વચ્ચે જ્યારે જ્યારે આવું બન્યું હતું ત્યારે ત્યારે પણ તને સદાગમ
 ઉપર વધારે વધારે પ્રીતિ થતી હતી અને તે સદાગમના માહાત્મ્યથી
 તને વચ્ચે વચ્ચે સુખ પણ થતું હતું. વળી પેલા ચારે પુરુષો પાપો-
 દયને, તારી નજીક કરી આપે ત્યારે વળી તું સદાગમને છોડી દેતો
 હતો અને પાપોદયની અસરતળે અનેક પ્રકારનાં દુઃખો ભોગવતો હતો.

“ આવી રીતે એ ચારે પુરુષો એકમત થઇને તારાં કાર્યો સંબંધી વિચાર કરતાં હતાં અને તારો કાર્યક્રમ (Programme) મુકરર કરતાં હતાં અને જે જે કરતાં હતાં તે અરસ્પરસ વિચારણા કરીને એક બીજાનો મત મેળવીને સર્વાનુમતે જ કરતાં હતાં. આ સંસારમાં તેમણે અનંત વાર પુણ્યોદયનો તારી સાથે મેળાપ કરાવ્યો, તેને અને તને સંબંધ કરાવ્યો અને તે વખતે પાપોદયને ઢાંકી દઇને સદાગમ સાથે પણ તારો મેળાપ કરાવ્યો. ત્યાર પછી જ્યારે એ ચારે મહાપુરુષોએ તારી પાસે ગૃહિધર્મયુક્ત સમ્યગ્દર્શન નામના સરદારને પોતાના તેજથી આણ્યો ત્યારે પેલા પાપોદયને તારાથી વધારે દૂર કરી દીધો, તારી નજીક પાપોદયનું આખું લશ્કર હતું તે પણ તેને વધારે દૂર લઇ જવું પડ્યું અને તેથી તને વધારે સુખ થયું. ત્યાર પછી તને પુણ્યોદય સાથે વધારે મેળાપ થયો. તારો તેની સાથે સંબંધ વધારે ગાઢ થયો, પછી પેલા ચારે પુરુષોએ તને પુણ્યો-
 સુંદર અસુંદ- દયની સાથે વિશુદ્ધાલયમાં મોકલી આપ્યો, ત્યાંથી
 રોનો વિરહ વળી માનવાવાસનગરમાં લઇ આવ્યા અને તને
 અને મેળાપ. અનેક પ્રકારની કલ્યાણસુખપરંપરા કરી આપી.
 ત્યાર પછી વળી એ ચારે જણાએ એકઠા થઇને
 પાપોદયને તારી પાસે મોકલ્યો, તારી નજીક કર્યો અને તેનું આખું
 લશ્કર જે તારાથી દૂર મોકલવામાં આવ્યું હતું તેને પણ નજીક
 કર્યું અને તારા સંબંધીઓને પણ તારો ભાગ કરાવ્યો જેથી તારા

સંબંધીઓ પાળુ તને છોડી ગયા અને તને મહા દુઃખપરંપરા પ્રાપ્ત થઈ. આવી રીતે અનેક વાર તને સુખ મળ્યું અને ગયું, અનેક વાર દુઃખ થયું અને વિસરાણ થયું. મુંદર અમુંદર વસ્તુઓના આવી રીતે અનેકવાર વિરહ અને મેળાપ તેમણે કરાવ્યા.

“રાજન્! તને આ રાજ્યમંદિરમાં (સપ્રમોદનગરે મધુવારણ રાજ્યને ઘરે) લાવવામાં આવ્યો તે પહેલાં આવી રીતે અનેક પ્રસંગે તને મુંદર અમુંદરનો વિરહ અને મેળાપ થઈ ગયો છે. હવે એ ચારે મહાપુરૂષોના હુકમથી અત્યારે પાપોદય તારાથી ઘણો દૂર થઈ ગયો છે, પાળુ આખા સંન્ય સાથે દૂર પડાવ નાખીને ચૂપ પાપોદય ચાપ એસી રહ્યો છે. અત્યારે એ કર્મપરિણામ વિગેરે વધારે દૂર. ચારે મહાપુરૂષોએ સાત રાજ્યને અને પુણ્યોદય વિગેરેને તારી નજીક કર્યા છે અને તે ભાગ્યશાળીઓ (પુણ્યોદય અને શાતા) તારા ઉપર પોતાની સારી અસર નીપજાવે છે. પાપોદય ઉપર એમનો (કર્મપરિણામો) ખાસ ચાલુ પ્રેમ નથી અને તેથી જ હાલ પુણ્યોદય તને જાગૃત થયો છે. એ પુણ્યોદયે તને ઘણી સુખપરંપરા કરી આપી છે અને તેમાં ખાસ લોહુપતા વગરની શાંત મુંદર માનસિક સ્થિતિ તને પ્રાપ્ત કરાવી આપી છે.

“ટુંકામાં કહીએ તો તારાં સર્વ મુંદર અને ખરાબ કામોમાં એ ચારે મહાપુરૂષો (કર્મપરિણામ, કાળપરિણુતિ, ભવિતવ્યતા અને સ્વભાવ) જે સ્વપ્નમાં જોવામાં આવ્યાં હતાં તેઓનો જ હાથ હોય છે અને તેઓથી જ સર્વ કાર્યો બની આવે છે એ બાબતમાં જરા પણ શંકા નેવું નથી. ન્યારે એ મહાપુરૂષો તારાથી પ્રતિકૂળ હોય છે ત્યારે તેઓ પાપોદયને આગળ કરીને તને અનેક પ્રકારનાં દુઃખો, અનેક પ્રકારનાં ત્રાસો, અનેક પ્રકારની હેરાનગતિઓ કરે છે અને ન્યારે તેઓ તારી સાથે અનુકૂળ હોય છે ત્યારે પુણ્યોદયને આગળ કરીને જૂદાં જૂદાં કારણો દ્વારા અનેક જહાનાં નીચે તને અનેક પ્રકારનાં સુખો કરી આપે છે, તરેહ તરેહ વારની સગવડો કરી આપે છે અને ભાત ભાતના આનંદો ઉપજાવી આપે છે. એટલા માટે અત્યાર સુધીમાં તને સાફ અથવા ખરાબ-શુભ યા અશુભ-મુંદર યા અમુંદર પ્રાપ્ત થયું છે અને હવે પછી થવાનું છે તે સર્વનાં કારણ એ ચારે મહાપુરૂષો છે. ચારે પુરૂષોની શક્તિ કેટલી છે અને તેઓનું સ્થાન તારે અંગે (સંસારી-જીવને અંગે) શું છે તે હવે તારા સમજવામાં આવ્યું હશે, પુણ્યોદય પાપોદયનું રહસ્ય પણ તારા ખ્યાલમાં આવ્યું હશે અને સદાગમ તથા સમ્યગ્દર્શનનો ઉપયોગ પણ તારા સમજવામાં આવ્યો હશે.”

સ્વયોચ્ચતા.

નિજવીર્ય.

પુરૂષાર્થ.

ગુણધારણને આ પ્રમાણેના જવાબો સાંભળતાં રસ વધતો ગયો, વાતમાં આનંદ આવ્યો. તત્ત્વજિજ્ઞાસા વધી, મળેલ તકનો ઉપયોગ કરવા-લાભ લેવા નિર્નય થયો અને તેને પરિણામે એક ઘણો જ મહત્વનો પ્રશ્ન તેણે પૂછ્યો, જેને પરિણામે પાછી પ્રશ્નોત્તરપરંપરા આલી:-

ગુણધારણ—“ભગવન્! આ શુભ અને અશુભ બાબતો મારે અંગે થયા કરે છે. મને સુખદુઃખનો અનુભવ થાય છે. તે બાબતમાં હું પોતે તદ્દન નકામો છું? કાંઈ પાપુ ન કરી શકું તેવો જ છું? શું હું તદ્દન અકિંચિત્કર જ છું?”

નિર્મળાચાર્ય—“નહિ રાજન! એમ કદાપિ પાપુ માનવાનું કારણ જ નથી. અત્યારે જે મહાપુરૂષો અને સેનાપતિઓની વાર્તા કરી તે સર્વ તારો પોતાનો પરિવાર છે, તારું કુટુંબ છે અને તે સર્વનો ઉપરી-નાયક તો તું પોતે જ છે. એ હકીકત તું હવે અસાચર લક્ષ્યમાં રાખી લે. વાત એમ છે કે પેલા કર્મપરિણામ વિગેરે ચારે મહાપુરૂષો છે તે તારી યોગ્યતા તપાસીને અસાચર નિર્નય કરે છે અને તે નિર્નયને અનુસારે તારા શુભ અથવા અશુભના હેતુભૂત થાય છે, તે પ્રમાણે તને સુખદુઃખ આપવાના ઠરાવપર આવે છે. એવી રીતે તારાં સર્વ કાર્યોમાં તારી પોતાની યોગ્યતાનાં જ મુખ્ય આધાર લેવાય છે. આટલા ઉપરથી તારા સમજવામાં આવ્યું હશે કે તને અત્યારે કે ભૂતકાળમાં જે સારા અથવા ખરાબ અનુભવો થાય છે કે થયા હતા તેનું મુખ્ય કારણ તો તારી પોતાની યોગ્યતા જ છે અને પેલા કર્મપરિણામ વિગેરે તો સાદકાની કારણો છે. રાજન! અનાદિકાળથી એ યોગ્યતા તારી સાથે જોડાયેલી રહે છે અને રહેલી છે અને એ યોગ્યતાએ જ આ આખા સંસારનો વિસ્તાર (પ્રપંચ) તારા સંબંધમાં જોડાયો છે. તારે માટે જેવો સંસારવિસ્તાર જોડવાયો છે, તેનો જે પ્રકાર તારે સંબંધે

૧ સહકારી કારણ: એનો સમવાય સંબંધ રહે છે, આત્મા પોતે ઉપાધાન કારણ છે. ક્યાંદિ ચારે સમવાયી કારણ તરીકે રહે છે, પણ કર્મને ઉત્પન્ન કરનાર પણ આત્મા જ છે. આ વાત બહુ સુંદર છે.

થયો છે તેનું કારણ તારી તેવા પ્રકારની યોગ્યતા છે. એ તારી પોતાની યોગ્યતા વગર પેલા કર્મપરિણામ વિગેરે આપણ કાંઈ કરી શકતા નથી, તેઓ સુંદર પરિણામો નીપજવી શકતા નથી કે ખરાબ કળો ચખાડી શકતા નથી-સુંદર કે અસુંદર ફળપ્રાપ્તિ આપવાનું કાર્ય એ આરે મહાપુરુષો કરે છે પણ એને મેળવી આપનાર પ્રાણીની પોતાની યોગ્યતા જ ખરું કામ કરે છે. તેટલા માટે તને પોતાને થતાં સારાં અથવા ખરાબ કાર્યોનું મુખ્ય કારણ તું પોતે જ છે અને તેથી કારણમાં તારી મુખ્યતા બતાવનારી વાત અનેક પ્રસંગે ગાવામાં આવે છે, કહેવામાં આવે છે.”

કાર્યોનું પરમ કારણ સુસ્થિતરાજ.

પ્રભુ પરમાત્માની સિદ્ધ આજ્ઞાઓ.

આજ્ઞા ઉલ્લંઘનનાં દરથ પરિણામો.

ગુણધારણ—“નાથ ! મારા કાર્યની સાધના આપે કહ્યું તેવી રીતે થાય છે તો મારે આપને એક વધારે વાત પૂછવાની છે અને તે એ છે કે મારાં કાર્યોને અંગે ઉપર જણાવ્યાં તે જ કારણો કામ કરે છે કે હજી કોઈ કારણ તેને અંગે જણાવવું બાકીમાં છે ? બીજું પણ કોઈ કારણ હોય તો મને જણાવવા કૃપા કરો.”

નિર્મળાચાર્ય—“રાજન્ ! તું હવે એક વાત બરાબર સાંભળ “એટલે તારા છેલ્લા પ્રશ્નોને નિર્ણય તને બરાબર બેસી જશે. એક નિર્ણયિ

૧ યોગ્યતા: દરેક પ્રાણીને evolution વિકાસ નૂદા નૂદા પ્રકારનો હોય છે, તે તેની લાચકાત પર આધાર રાખે છે. શરૂઆતમાં આપણે સુસાધ્ય કષ્ટસાધ્ય જીવોને હેવાલ વાંચ્યો હતો (પૃ. ૩૫), તે ઉપરાંત આપણે ચારે તરફ જોઈએ તો દરેક પ્રાણીની કાર્યપદ્ધતિ, માનસિક પરિસ્થિતિ, આગળ વધવાની રીતિ, સંસાર-મગ્નતા, આત્મપરિણતિ વિગેરે સર્વ બાબતોમાં ઘણો ફેરફાર જોવામાં આવે છે. એ ફેરફારને લઈને જેને માટે જેવો સંસાર ગોઠવાય તે તેના પૂરતો પ્રપંચ છે અને તે માટે તેની યોગ્યતા જ છેવટે જવાબદાર છે. આ યોગ્યતામાં અયોગ્યતાને પણ સમાવેશ થાય છે. ‘યોગ્યતા’ એટલે સુંદર અસુંદર વસ્તુ એકઠી કરવા યોગ્ય આત્મવિકાસ.

૨ આ પ્રકરણમાં કારણ શબ્દ નૂદા નૂદા અર્થમાં વપરાયો છે. કર્મપરિણામ આદિ ચાર કારણોને વિચાર કર્યો ત્યાં સમવાયી કારણોના અર્થમાં, આત્મા સાથે ઉપાદાન કારણના અર્થમાં તે શબ્દ વપરાયો છે. અને હવે સુસ્થિતમહારાજને લાવવામાં આવ્યા છે તે સૃષ્ટિકર્તૃત્વને અંગે જાહેર માન્યતા પર ન્યાયદષ્ટિએ ફટકો મારવા સાથે લોકમતને આઘાત ન થાય તેની યુક્તિથી કારણ શબ્દને લઈ આવેલ છે. સુસ્થિત મહારાજની ધટના સુંદર કરી છે, પણ એની યોજના ન્યાય કરતાં નીતિશાસ્ત્રને અંગે વધારે શોભતી આવે છે.

“ નામની ઘણી સુંદર નગરી છે. એમાં દરરોજ આનંદ આનંદ જ થયા
 “ કરે છે, એ આનંદમાં વચ્ચે વચ્ચે જરા પણ અંતર કે અગવડ
 “ પડતી નથી. એ નગરી ઘણી જ સુંદર છે, અત્યંત આકર્ષક છે, બહુ
 “ મનોહર છે, વ્યાધિ વ્યાધિ ઉપાધિથી રહિત છે. એ નગરીના સુસ્થિત
 “ નામના મહારાજ છે: એ અનંત મહાવીર્ય (શક્તિ) થી ભરપૂર છે,
 “ સર્વ હકીકત જાણનાર છે, સર્વ બાબતો દેખનાર છે અને અનંત
 “ આનંદથી ભરપૂર છે. એ નગરીના તે પરમેશ્વર છે. એ મહારાજ
 “ આખા જગતના પ્રભુ હોઇને આ દુનિયામાં પ્રાણીઓ જે કાંઈ
 “ સુંદર અસુંદર કામ કરે છે તે સર્વનાં તેઓશ્રી (સુસ્થિતમહારાજ)
 “ પરમ કારણ છે. એ મહારાજ અનેક છતાં મહાન સૂરિવરો એને
 “ એક રૂપે કથન કરે છે. કદપનામાં કે ચિંતવનમાં પણ આવી
 “ ન શકે તેટલી તેની શક્તિ હોવાને લીધે મહાન આચાર્યો એને પર-
 “ માત્માના નામથી પણ ઓળખે છે. એ પરમાત્મા યુદ્ધ છે, એ જ
 “ બ્રહ્મા છે, એ જ વિષ્ણુ છે, એ જ મહેશ્વર છે, એ જ નિ:શરીરી છે,
 “ એ જ જિનેશ્વર છે અને એમને તત્ત્વદષ્ટા મહાત્માઓ તે જ નામે ઓળખે
 “ છે.” એ પરમાત્મા તારી કાર્યપરંપરા પોતાની ઇચ્છાથી કરતા નથી
 “ કારણ કે એ તો વીતરાગ છે તેથી એમને રાગ નથી, દ્વેષ નથી અને
 “ તેથી તે કોઈ પણ પ્રકારની ઇચ્છા વગરના છે. કોઈ કાર્ય ઇચ્છા વગર થાય
 “ નહિ અને ઇચ્છા હોય ત્યાં રાગ દ્વેષ હોવા જ જોઈએ અને એ બન્ને
 “ પરમાત્મા વીતરાગમાં છે જ નહિ અને છતાં તારી સર્વ પ્રકારની કાર્ય-

૧ એ સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી, અનંતવીર્યવાન છે, ઉપયોગના ભોક્તા છે અને સ્વરૂપે સમિચ્છાનંદ રૂપ છે એ પર આ વિશેષણો છે. પ્રથમ અસ્તાવમાં સુસ્થિત મહારાજ આબ્યા હતા તે આ જ છે.

૨ અનેક: અનંત સિદ્ધ છવો છે, સ્વરૂપે એક છે, જ્ઞાનદર્શને સરખા છે તેથી એકરૂપે કહ્યા છે. આ ભેદાભેદ અથવા દ્વેતાદ્વૈતવાદ થયો.

૩ પરમાત્મા: પરમેશ્વર, સિદ્ધાત્મા. પરમદશાપ્રાપ્તના આ સર્વ વિશેષણો છે. પણ એને માટે પરમેશ્વર-પ્રભુ વિગેરે શબ્દો ખાસ હેતુસર વાપર્યાં છે. સૃષ્ટિ-કર્તૃત્વનો સવાલ વિચારતાં એ વાત બેસી જશે.

૪ ભક્તામરમાં કુદૃત્ત્વમેવ વાજો રપ મો શ્લોક તથા હરીભદ્રસંસ્કૃતિ પ્રથમ મહાદેવાણક આ બાબત બહુ સ્પષ્ટ રીતે બતાવે છે. અહીં આ હકીકત બતાવવાનો આશય એ છે કે સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાનું, જાળવવાનું, નાશ કરવાનું બ્રહ્મા વિષ્ણુ મહેશ્વરનું કાર્ય, ઉપદેશ દેવાનું સુદ્ધ ભગવાનનું કાર્ય વિગેરે સર્વ કાર્ય આ પરમાત્મા કરે છે. એ કાર્ય કેવી રીતે કરે છે તે તેમની સિદ્ધ આજ્ઞાએને અંગે આ-શય દુરવમાં જ જણાઇ આવશે. આખી યુક્તિ મનન કરીને વિચારવા યોગ્ય છે.

“ પરંપરા-મુંદર અથવા અમુંદર એ મહાત્મા કરે છે તે કેવી રીતે
 “ થાય છે એ હકીકત હવે તને સ્પષ્ટ અક્ષરોમાં કહી સંભળાવું હું તે
 “ ધ્યાન રાખી સમજ.

“ એ સિદ્ધ ભગવાને સર્વ લોકોના નિયમન સાથે ન ફેરવી શકાય
 “ તેથી મુંદર આજ્ઞા આપેલી છે, બદ્દેર હુકમ ફરમાવેલ છે, ત્રીકાલ-
 “ સ્પષ્ટ નિશ્ચય આપ્યા આપેલી છે અને તે આખી આજ્ઞા લોકોને
 “ પાળવા મૌખ્ય છે. તે આજ્ઞા નીચે પ્રમાણે છે:—

તમારે તમારી ચિત્તવૃત્તિને તદ્દન અંધકાર ધરાવતી કરવી
 “ અને મુંદર પ્રકાશરાગા તેજ યુક્ત કરવી અને ગાયના
 “ દૂધ, માતીની માળા, પ્રભાતની ઝાકળનાં બિંદુ, ડાલ-
 “ રતાં ફૂલ અથવા અંદ્ર જેવી શુદ્ધ ચોખ્ખી કરવી.

“ મહાભોહુ રાજા અને તેનું લશ્કર ભયંકર સંસારતું કારણ
 “ હોવાથી તેને હુમેશા તમારે શત્રુ તરીકે ઓળખવાં
 “ અને પ્રત્યેક ક્ષણે તેને હણવાનો પ્રયત્ન કર્યા કરવો.

“ ચારિત્રધર્મરાજા અને તેનું લશ્કર મહા કલ્યાણતું કારણ
 “ હોઇને એને પોતાના સગા ભાઈ જેવું ગણવું અને હુમેશા
 “ તેને પોષણ આપ્યા કરવું.”

“ સર્વ લોકોના સંબંધમાં આ પ્રમાણે સિદ્ધ આજ્ઞા છે, એ મહા-
 “ રાજાની આજ્ઞા છે. વિદ્યાતાનો હિત કરનારો હુકમ છે. આ ત્રણ કાળ
 “ સિદ્ધ આજ્ઞા હોવાથી રાજસેવકની ફરજ છે કે પૂજન વડે, ધ્યાન વડે,
 “ સ્તવન વડે અને વ્રતઆચરણ વડે એ આજ્ઞાઓનું પાલન અને તેનો
 “ અમલ કરવો. આ આખતની મહત્તા બરાબર સમજી તે આજ્ઞા
 “ ઉભાવવાનું કામ સેવકોએ બરાબર કરવું જ જોઈએ.

“ જે આચરણોનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે તે કરવાથી એ આ-
 “ જ્ઞાઓનો ભગ થાય છે, આજ્ઞાની વિરાધના થાય છે. એ મહારાજાના
 “ ધાર અંગેમાં ઘણી ઘણી વાતો કરી છે તે સર્વનો સાર ઉપર જણાવ-
 “ વેલી આજ્ઞામાં આવી જાય છે. ઉપર જણાવેલી આજ્ઞાને જે પ્રાણી
 “ જેટલે અંશે અનુસરે છે તેટલે અંશે, પછી તે આજ્ઞા કરનારને કે
 “ આજ્ઞાને ઓળખતો હોય કે ન હોય તે પણ, સુખ મેળવી શકે છે
 “ એવું એ આજ્ઞાનું માહાત્મ્ય છે. જે કોઈ પ્રાણી એ આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન
 “ કરે છે અને તેથી ઉલટી રીતે વર્તન કરે છે તે આજ્ઞાનું સ્વરૂપ ન
 “ જાણતો હોય તે પણ દુઃખી થાય છે, દુઃખ સહન કરે છે, હેરાન
 “ થાય છે. મોહને લઈને જે પ્રાણી જેટલે અંશે એ આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન

“ કરે છે તેટલે અંશે તે પ્રાણી દુઃખી થાય છે અને તેવી જ રીતે
 “ જેટલે અંશે એ આજ્ઞાનું પાલન કરવામાં આવે છે તેટલે અંશે પ્રા-
 “ણીને સુખ થાય છે.

“ આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી એ આજ્ઞાના ઉલ્લંઘનથી દુઃખ
 “ થાય છે અને એ આજ્ઞા પ્રમાણે આચરણ કરવાથી સુખ થાય છે
 “ અને તે વાત સર્વ પ્રાણીઓના સંબંધમાં બન્યા જ કરે છે અને વળી
 “ વાત એટલે સુધી ચોક્કસ છે કે આ ત્રણ ભુવનમાં એવી એક પણ
 “ સારી કે ખરાબ બાબત નથી, એક અંશ માત્ર પણ સારો કે માઠો
 “ બનાવ નથી કે જે સદરહુ આજ્ઞાની વ્યપેક્ષા રાખ્યા વગર બની
 “ શકતો હોય; આ દુનિયાની સર્વ ક્રિયા, પ્રાણીનાં સર્વ વર્તનોનાં પરિ-
 “ણામ, માનસિક વાચિક કાયિક પ્રવૃત્તિ વિગેરે સર્વ ઘટના એ સિદ્ધાજ્ઞાના
 “ અપ્રતિહત નિયમાનુસાર બની આવે છે—આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી
 “ એ મહારાજ (પરમાત્મા) રાગદ્વેષરહિત હોવા છતાં અને એટલે
 “ બધે દૂર આવી રહેલી નિર્વૃત્તિ નગરીમાં રહેતા હોવા છતાં સર્વ
 “ કાર્યોનાં પરમ કારણ છે એમ જાણવું.

“ ગુણધારણ રાજ ! તારાં મુંદર અને ખરાબ કાર્યોના પરમ હેતુ
 “ એ જ મહાપુરૂષ છે એમ તારે ચોક્કસ સમજવું અને એ બાબતમાં
 “ જરા પણ સંશય જેવું નથી. અગાઉ તેં એ મહાસત્વશાળી પરમા-
 “ત્માની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કર્યું હતું તેથી તને અનેક પ્રકારનાં દુઃખો
 “ થયાં હતાં, ત્યાર પછી કાંઈ કાંઈ તે આજ્ઞાનું તું પાલન કરવા લાગ્યો
 “ તેથી તને થોડું થોડું સુખ થતું જાય છે. જ્યારે એ મહાત્માની
 “ આજ્ઞાને પૂરેપૂરી પાળીશ તે વખતે ખરેખરા સુખસમૂહનો રસ
 “ કેવો છે તેનો તને અરાબર ખ્યાલ આવશે. તેટલા માટે તારાં સર્વ
 “ કાર્યોમાં ઉપર જાણુવેલાં કારણો પૈકી કોઈ પ્રધાનપણે અને કોઈ
 “ ગૌણપણે કામ કરી રહ્યાં છે, એ સર્વને તારે તારાં કાર્યોનાં કારણ
 “ તરીકે અરાબર જાણખી લેવાં જોઈએ. રાજન્ ! એ કારણોમાંનું
 “ એક પણ કારણ ગેરહાજર હોય તો તારા કાર્યની સિદ્ધિ ન થાય
 “ એમ તું જાણુજે. ટુંકમાં વાત એટલી છે કે આ પ્રકરણમાં જાણુ-
 “વેલ સર્વ હેતુઓને હેતુસમાજ તરીકે જાણખવા અને એ આખો
 “ હેતુસમાજ કાર્યસાધક છે એમ તારે લક્ષ્યમાં રાખવું.”

ગુણધારણ—“ સાહેબ ! કાર્યને અંગે જેટલાં કારણો હોય છે તે
 “ સર્વ આપે જાણુવી દીધાં કે હજી તેમાં કોઈ બાકી રહેલ છે ? ”

૧ સુખલેશ : સખ્દ અહીં વાપર્યો છે. એના ઉપર આવતા પ્રકરણમાં એક સવાલ આવશે તેથી તે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય સખ્દ છે.

નિર્મળાચાર્ય—“રાજન્! ઘણું ભાગે તો બધાં કારણો તને જાણવી દીધાં છે. એ સર્વ કારણો મળે ત્યારે કાર્ય થાય છે. એમાં આક્રીના હેતુનો અંતભાવિ પણુ થાય છે: દાખલા તરીકે ભવિતવ્યતામાં નિયતિ અને યદ્દેહાનો સમાવેશ થાય છે.”

અગૃહીતસંકેતા! આવી રીતે રાજને (મને) સ્વપ્રસંધાંધી બે શંકાઓ થઇ હતી તે મેં ગુરુમહારાજ શ્રી કેવળીને પૂછી અને તેમણે મને જવાબ આપ્યા તેથી મારી તમામ શંકા દૂર થઇ.

પ્રકરણ ૭ મું.

સંપૂર્ણ સુખ અને દશ કન્યાઓ.

જ્ઞાસા? તૃપ્ત થવાનાં પ્રસંગો મળે ત્યારે એના ખર્ચો જીવે એવી તકનો પૂરતો લાભ લેવાનું ચૂકતા નથી. ગુણુધારણ રાજનો (મારો) સંદેહ દૂર થયો, પણુ તેણે નવા નવા સવાલો પૂછી હકીકત સમજવાનું ચાહુ રાખ્યું અને કેવળીમહારાજે પણુ જીવની યોગ્યતા અને તે દ્વારા લાભનું કારણુ વિચારી ઉત્તર આપવાનું ચાહુ રાખ્યું. તે વખતે નીચે પ્રમાણે પ્રશ્નોત્તરપરંપરા પાછી મારી અને કેવળી-મહારાજની વચ્ચે ચાલી:—

૧ નિયતિ: નિર્ણય. અમુક બાબત આમ જ થવી બેઠયે એવો અપ્રતિહત નિયમ. એ ઉદ્દેશરૂઢા લાગ્ય અને દૈવના અર્થમાં પણુ વપરાય છે.

યદ્દેહા: પેતાની સ્વતંત્ર ઇચ્છા, કાર્ય સ્વતંત્રતા. સૃષ્ટિનિયમને અંગે આ પણુ વપરાતો શબ્દ છે. એનો વિશેષાર્થ સામ્રવાર્તાસમુચ્ચય વિગેરે ગ્રંથમાં જવારો.

૨ પાંચમા છકા અને સાતમા પ્રકરણનો સંબંધ ચાહુ છે. સગવડ ખાતર પ્રકરણ ન્હા પાડેલાં છે, હકીકતનો પ્રસંગ અને વિષય એક જ છે અને સ્થાન અને માત્રો પણુ તે જ છે. ત્રણે પ્રકરણને એક રીતે એક પ્રકરણના ત્રણ પેઠા ભાગ મણી શકાય.

સૈન્યના સ્તંભનનું કારણ.
પુણ્યોદય પાપોદય પરમ કારણ.
બાહ્ય નિમિત્તોનું માત્ર સાધનત્વ.

ગુણધારણ—“ પ્રભુ ! જ્યારે મારી સામે વિદ્યાધરનું લશ્કર ચઢી આવ્યું ત્યારે એક લશ્કર આકાશમાં સ્તંભી ગયું અને બીજું જમીન પર સ્તંભી ગયું, બન્નેની ગતિ એકદમ અટકી ગઈ, તે હકીકત કયા હેતુને લઈને બની હતી? ”

નિર્મળાચાર્ય—“ એ બાબતમાં પણ છેવટનું પરમ કારણ તો એ પુણ્યોદય જ છે. એને બીજા કારણોએ પ્રેરણા કરી એટલે એ બહાર પડ્યો. પછી એની શક્તિથી વનદેવતા તારી ઉપર પ્રસન્ન થઈ અને એણે બન્ને લશ્કરને ચંભાવી દીધાં. તારી ઇચ્છાથી એ ખેચરનાં મરણો અટકાવ્યાં, અંદર અંદર કાપાકાપી થવા ન દીધી. વળી તારી જ ઇચ્છાનુસાર તેમને છોડી દીધાં અને તારી સાથે તેમનો ભાઈઓ જેવો સંબંધ બેડી આપ્યો—આ સર્વમાં વનદેવતાએ જે કર્યું તે પણ ખરેખરી રીતે તો પુણ્યોદયે જ કર્યું છે, કારણ કે એ વનદેવતાને પ્રેરણા કરનાર પણ આખરે એ પુણ્યોદય જ હતો. એ પુણ્યોદયને અંગે એક હકીકત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે: એ પુણ્યોદય બીજાંને પ્રેરણા કરીને સર્વ કાર્યો અન્યની મારફત જ કરાવી આપે છે, પોતે જાતે કાંઈ કરતો નથી, કામનો જસ (યશ) હમેશાં બીજાંને જ અપાવે છે, એનો સ્વભાવ જ એવો છે. એવી જ રીતે પેલો પાપોદય સેનાપતિ પણ અન્યદ્વારા જ કામ કરે છે, પોતાનાં માઠાં કૃણ બીજાંને પ્રેરણા કરીને તે દ્વારા અપાવે છે અને તેના અપયશના ભાગી બીજાંને બનાવે છે. એ પાપોદય પણ જાતે કોઈ કામ કરતો નથી, પોતે કરે છે એવું દેખાડતો નથી. તને પોતાને જે કાર્યો થતાં લાગે છે તેમાં સારાં અથવા ખરાબ હેતુભૂત વચ્ચેનાં સાધનો કે સાધકો બીજાં જણાય છે પણ એ સર્વ ગૌણ હેતુઓ અને સાધનો છે—એ સર્વની પછવાડે મુખ્ય હેતુ-પણે તો કાં તો પુણ્યોદય હોય છે અથવા તો પાપોદય હોય છે.

“ દાખલા તરીકે તું યાદ કરીશ તો તને ખ્યાલ થશે કે અગાઉ જૂદાં જૂદાં કારણો પ્રાપ્ત કરાવીને તને પાપોદયે ઘણાં દુઃખો ભોગવાવ્યાં છે, અનેક રીતે ત્રાસો આપ્યા છે, બહુ પ્રકારની વ્યથાઓ ઉત્પન્ન કરી છે. હવે પુણ્યોદયનો વારો આવ્યો છે, તેનું જોર થયું છે,

૧ જુઓ પૃ. ૧૮૮૦ (ચાલુ પ્રસ્તાવ પ્ર. ૩). લક્ષ થયા પછી તુરત જ આ બનાવ બને છે તે સ્મરણમાં તાલે કરવો.

તેથી તે ધીળાં ધીળાં સાધનો નિમિત્તો અને પ્રાણીઓ દ્વારા પોતાના
જેરથી તને સુખ આપે છે. રાજ્ય ગુણધારણુ! એમાં બાહ્ય વસ્તુઓ
તો નિમિત્તમાત્ર છે. ખરેખર પરમ કારણુ તો એ પુણ્યોદય જ છે.”

કારણોની વિચારણાની સ્પષ્ટ અવધારણા.

સુખલેશ અને સંપૂર્ણ સુખસ્થાન.

પરિપૂર્ણ સુખ પ્રાપ્ત કરવા સંબંધી પ્રશ્ન.

ગુણધારણુ—“ મહારાજ! આપે વિસ્તારથી જે જવાબ આપ્યા
તેથી મારા મનમાં જે સંદેહ થયા હતા તે તદ્દન દૂર થઈ ગયા છે.
આપે જે હકીકત કહી તેનું રહસ્ય હું આ પ્રમાણે સમજ્યો છું: જ્યારે
નિર્વૃત્તિનગરીના નાથ પરમેશ્વર શ્રીસુસ્થિતમહારાજની આજ્ઞાનું
ઉલ્લંઘન કરું, અજ્ઞાનતાથી તેની પૂરી કિમત ધરાવે સમજું નહિ,
તેના પરિણામે મારી ચિત્તવૃત્તિને ભાવઅંધકારથી મેલી બનાવી
દઉં અને જ્યારે મહામોહ વિગેરે શત્રુઓનાં લશ્કરનું પોષણ કરું
ત્યારે મારું તેવા પ્રકારનું રૂપ જોઈને કર્મપરિણામ કાળપરિણતિ
સ્વભાવ ભવિતવ્યતા વિગેરે મારે પ્રતિકૂળ થાય છે અને તે વખતે
કર્મપરિણામરાજાને પાપોદયસેનાપતિ પોતાની સાથે મારાથી
વિપરિતપણે વર્તનારી આખી લશ્કરની ટૂકડીને લઈ આવીને મને
અનેક પ્રકારનાં દુઃખો શ્રેણીબંધ ઉત્પન્ન કરે છે અને તેમ કરવા
માટે અનેક અંદરની તેમ જ બહારની વસ્તુઓને પ્રેરણા કરે છે
અને તે દ્વારા મને દુઃખો નીપજાવે છે; અને જ્યારે હું મારી ચોચતાનો
ખરો જ્યાલ કરીને અને તે જ સુસ્થિતમહારાજની કૃપાથી સાચું
જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને તેઓની આજ્ઞામાં રહું, તેઓના હુકમ પ્રમાણે
વર્તું, જ્યારે ભાવઅંધકારને ઘેાઘ નાખીને ચિત્તવૃત્તિને વધારે નિ-
ર્ભેળ બનાવું, અને ચારિત્રધર્મરાજના લશ્કરને પ્રસન્ન કરું, ત્યારે
કર્મપરિણામ, કાળપરિણતિ, સ્વભાવ, ભવિતવ્યતા વિગેરે મારું વર્તન
જોઈને અતુકૂળપણે વર્તે છે, તે વખતે કર્મપરિણામ રાજાના ધીળ
સેનાપતિ પુણ્યોદય તેની સાથે આવેલ અતુકૂળ સૈન્યવડે મને મોટું
સુખ આપે છે અને તે માટે બાહ્ય તેમ જ આધ્યાત્મિક અંદરની
વસ્તુઓને સાધન તરીકે સુખ આપવાની પ્રેરણા કરે છે અને તે
દ્વારા સુખ નીપજાવે છે; તેટલા માટે એ સર્વનો (કારણોનો) સ-
મૂહ કાર્યને ઉત્પન્ન કરનાર છે, એમાંનો એક કાંઈ પણ કાર્ય ઉ-
પજાવી શકતો નથી—આ પ્રમાણે આપના કહેવાનો ભાવાર્થ હું
સમજ્યો છું.”

“ હવે સાહેબ ! એક બીજી વાત પૂછી લઉં: આપે હમણા વાત કરી ત્યારે જણાવ્યું કે મને થોડું થોડું સુખ^૧ પુણ્યોદયે ઉત્પન્ન કરી આપ્યું છે, મને એણે સુખલેશ કરી આપેલ છે—આપના આ વચનથી મારા મનમાં જરા કુતલુબ્ધ થયું છે, મારી જિજ્ઞાસામાં ઉમેરો થયો છે. મને એવો ખ્યાલ થાય છે કે જે દિવસે^૨ મને મદનમંજરી મળી, જ્યારે મને અમૂલ્ય કિમતનાં બહુ રત્નો પ્રાપ્ત થયાં (મદનના પિતા કન્કોદર પાસેથી), જરા ચિતવન કરતાં જ ખેચરો (વિદ્યાધરો)ની મોટી ખૂનાખરાબી અંધ થઈ, તે સર્વને પરસ્પર ભાઈચારો થઈ આવ્યો, વધારામાં વળી તેઓ સર્વેએ મારું દાસપણું સ્વીકાર્યું, મારા માતાપિતાને પૂર્ણ સંતોષ થઈ ગયો, મ્હોટો મ્હોત્સવ થઈ રહ્યો, અમારા સર્વ નગરવાસીઓને પણ ઘણો આનંદ થયો, વિદ્યાધરો સર્વે અમારે ઘરે આવ્યા, મારા માતાપિતાએ તેઓતું યોગ્ય આતિથ્યપૂર્વક સન્માન કર્યું, તે સર્વેએ મારાં ઘણાં વખાણુ કર્યાં, મારા યશનો ઉંકો દેશમાં સર્વત્ર વાગી રહ્યો, તે વખત—તે દિવસ સુખથી ભરપૂર હોવાને લીધે મને તો અમૃત જેવો લાગતો હતો. ત્યાર પછી વળી મદન-મંજરીની સાથે મારો પ્રેમઅંધ વધારે મજબૂત થતો ચાલ્યો, ત્યાર પછી વળી કુંદમુનિના^૩ દર્શન થયા, ત્યાર પછી રાજા સાત અને સદા-ગમ સમ્યગ્દર્શન અને શૃહિધર્મ સાથે મારે મિત્રતા થઈ, ત્યાર પછી વળી મને રાજ્યની પણ પ્રાપ્તિ થઈ અને મારી ઇચ્છામાં આવે તેટલાં અને તેવાં સુખોમાં હું વિલાસ કરવા લાગ્યો ત્યારે તો મને દેવલોકના સુખની પણ અવગણના થવા લાગી, મને એમ થયું કે આવું સુખ તો દેવલોકમાં પણ હશે જ નહિ. વળી ત્યાર પછી હાલમાં આપ મહાત્મા-શ્રીનાં દર્શન થયાં^૪ વિનયપૂર્વક આપશ્રીને વંદના કરી, આપને પૂછેલ સંદેહ ઘરાઘર દૂર થઈ ગયો અને આપશ્રીનાં સુખકમળને જોતાં અને આપકૃપાળુતાં વચનામૃત સાંભળતાં મને એવો આનંદ થાય છે, મારા મનમાં એટલું સુખ થાય છે કે વાણીમાં તેલું વર્ણન કરવું પણ અશક્ય છે—આટલી બધી હકીકત હોવા છતાં આપશ્રીએ એમ કેમ કહ્યું કે મને જરા જરા સુખ થયું છે? મને સુખલેશ થયો છે? અને

૧ સુખલેશ. જુઓ પૃ. ૧૬૧૫ આગલું પ્રકરણ.

૨ ચાહુ અસ્તાવ. પ્રકરણ ૩ બું.

૩ ચાહુ અસ્તાવ. પ્રકરણ ૪ ડું.

૪ ચાહુ અસ્તાવ. પ્રકરણ ૫ મું.

તે ખુણ્યોદયે કરી આપ્યો છે? મારા મનમાં અત્યારે જે તર્ક થઈ આવ્યો છે તે એ છે કે મારાં એટલાં બધાં સુખને જે આપ સુખલેષ કહો છો તો પછી સંપૂર્ણ સુખ કેવું હશે? માટે મહાત્મા! શરીર-ધારીને (પ્રાણીને) સંપૂર્ણ સુખ કેવા પ્રકારનું હોય તે સમજાવવા મારા-પર કૃપા કરો.”

સંપૂર્ણ સુખપર વિવેચન.

દશ કન્યા પરણવાની જરૂર.

તે લગ્ન વગર પ્રવ્રજ્યા પણ નિષ્કળ.

નિર્મળાચાર્ય—“ મહારાજ ગુણુધારણુ! એ સંપૂર્ણ સુખનું સ્વરૂપ તારા પોતાના અનુભવથી જ તું જાણી શકીશ, એ હકીકત કહેવામાં શું વળે?”

ગુણુધારણુ—“ તે સાહેબ! કેવી રીતે બનશે?”

નિર્મળાચાર્ય—“ રાજન્! તું દશ કન્યાઓ પરણીશ. અત્યંત ભાવપૂર્વક તારો તેઓ સાથે સંબંધ થશે, પ્રેમ થશે, અત્યંત આનંદ-પૂર્વક જ્યારે તે દશ કન્યાઓ સાથે તું લીલા કરીશ, વિલાસ કરીશ, આનંદગોષ્ઠિ કરીશ તે વખતે તને જે સુખ થશે તેની સાથે સરખા-મણીમાં અત્યારે તને જે સુખ થાય છે તે ઘણું જ ઓછું છે, બહુ થોડું છે અને સુખલેશના નામને બરાબર યોગ્ય છે એમ તને જણાશે.”

ગુણુધારણુ—“ સાહેબ! મારી તો એવી ધારણા હતી કે આ એક મદનમંજરીને પરણ્યો છું તેને પણ છોડી દઈને આપશ્રીનાં ચરણુકમળની સેવામાં હાજર થઈશ, આપશ્રીની પાસે દીક્ષા લઈશ. જ્યારે સાહેબ! પરણેલીને પણ તજવાનો મારો વિચાર છે તો પછી વળી દશ નવી કન્યા પરણવાની ખટપટમાં મારે શા માટે પડવું?”

નિર્મળાચાર્ય—“ ભાઈ! તારે એ દશ કન્યાઓ સાથે તો અવશ્ય પરણવું. એ દશે કન્યાઓ સાથે તું જોડાયેલો હોઈશ ત્યારે જ એમને તને પ્રવ્રજ્યા (દીક્ષા) આપશું. એનો હેતુ એ છે કે પ્રવ્રજ્યાને અને એ દશ કન્યાઓને જરા પણ વિરોધ નથી. અને વાત તો એમ છે કે એ દશ કન્યા વગર પ્રવ્રજ્યા લેવી તે પણ નકામી છે! એ દશ કુળવાન કન્યા વગર જો કોઈ પણ પ્રવ્રજ્યા લે તો તેનું કાંઈ વળતું નથી, તે આમજ વધી શકતો નથી, તેને સુખનો અનુભવ થતો નથી. તેટલા માટે તેની સાથે લગ્ન કરીને પછી જ તારે પ્રવ્રજ્યા લેવી.”

ભગવાનનાં આવાં વચન સાંભળીને મને મનમાં અત્યંત આશ્ચર્ય થયું કે ભગવાન પોતે વળી આ શી વાત કરે છે? એટલે કુંદમુનિએ પાછા સવાલ ઉઠાવ્યો.

કુંદમુનિ—“મહારાજ! એ કન્યા જે આ ગુણધારણે પરણવી જોઈએ એમ આપશ્રીએ હમણા જણાવ્યું તે કઈ કન્યાઓ છે? આપ તેઓની ઓળખાણ કરાવો.”

નિર્ભળાચાર્ય—“ન્યારે આ ઘણાં જૂનો વૃતાંત મેં તને અગાઉ સંભળાવ્યો હતો તે વખતે જે દશ કન્યાઓ જણાવી હતી તે જ દશ કન્યાઓ સાથે લગ્ન કરવાના છે, બીજી કોઈ નહીં.”

કુંદમુનિ—“સાહેબ! હું તો તે વાત ભૂલી ગયો છું તેથી મારા પર કૃપા કરીને એ કન્યા કોની સંબંધવાળી છે? (કોના સગપણમાં છે?) તેઓનાં નામે કયાં કયાં છે? અને અત્યારે તેઓ ક્યાં રહે છે? એ સર્વ હકીકત વિગતવાર સમજાવો.”

નિર્ભળાચાર્ય—“સાંભળ.

દશકન્યાઓ.

“ચિત્તસૌંદર્ય નામનું નગર છે. તેનો શુભપરિણામ નામનો રાજા છે. તેની નિષ્ક્રંપતા અને આરૂતા નામની બે રાણી છે. તેમની અનુક્રમે ક્ષાન્તિ અને દયા નામની બે કન્યાઓ છે.

“તથા એક શુભ્રિમાનસ નામનું નગર છે. તેનો શુભાભિસન્ધિ નામનો રાજા છે. તેની વરતા અને વર્ચતા નામની બે રાણીઓ છે. તેમની અનુક્રમે મૃદુતા અને સત્યતા નામની બે કન્યાઓ છે.

“વળી એક વિશદમાનસ નામનું નગર છે. તેનો શુદ્ધાભિસન્ધિ નામનો રાજા છે. તેની શુદ્ધતા અને પાપભીરૂતા નામની બે રાણીઓ છે. તેમની અનુક્રમે ઋજુતા અને અચોરતા નામની બે કન્યાઓ છે.

“તેમ જ શુભ્રિચિત્તપુર નામનું એક નગર છે. સદાશય નામનો તે નગરનો રાજા છે. તેની વરેણ્યતા નામની પત્ની છે. એ રાણીને બે કન્યાઓ છે. એકનું નામ વ્રહ્મરત્તિ અને બીજાનું નામ મુક્તતા છે.

“વળી પેલા સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિએ પોતાના વીર્યથી એક માનસીવિદ્યા નામની કન્યા ઉત્પન્ન કરી છે.

“અને ખુદ મહારાજ પોતે ચારિત્રરાજ અને મહાદેવી વિરતિ-
એ નિરીહતા નામની પુત્રી ઉત્પન્ન કરી છે.

“આવી રીતે ચિત્તસૌંદર્યના રાજ શુભપરિણામ અને રાણી નિ-
બ્રકંપતાથી ક્ષાંતિ^૧ કન્યા થઇ છે. ચિત્તસૌંદર્યના રાજ શુભ-
પરિણામ અને રાણી ચાર્તાથી દયા^૨ કન્યા થઇ છે. શુભમાન-
સના રાજ શુભાભિસન્ધિ અને રાણી વરતાથી મૃદુતા^૩ કન્યા
થઇ છે. શુભમાનસના રાજ શુભાભિસન્ધિ અને રાણી વર્ય-
તાથી સત્યતા^૪ કન્યા થઇ છે. વિશદમાનસના રાજ શુદ્ધાભિ-
સન્ધિ અને રાણી શુદ્ધતાથી ઋણુતા^૫ કન્યા થઇ છે, વિશદ-
માનસના રાજ શુદ્ધાભિસન્ધિ અને રાણી પાપભીરતાથી
અચોરતા^૬ કન્યા થઇ છે. શુભચિત્તપુરના રાજ સદાશય અને
રાણી વરેણ્યતાથી ઋદ્ધારતિ^૭ કન્યા થઇ છે. શુભચિત્તપુરના
રાજ સદાશય અને રાણી વરેણ્યતાથી સુક્રતા^૮ કન્યા થઇ છે.
સેનાપતિ સમ્યગ્દર્શનના પોતાના નીર્યથી માનસીવિદ્યા^૯
કન્યા થઇ છે. મહારાજધિરાજ અને મહાદેવી વિરતિથી
નિરીહતા^{૧૦} કન્યા થઇ છે.

“કંદમુનિ! એ પ્રમાણે દશ કન્યાઓનાં રહેવાનાં સ્થાનો અને
તેના માતૃપિતાનાં નામો તે કન્યાઓની ઓળખાણુ માટે તને
જણાવ્યાં.”

કંદમુનિ—“સાહેબ! આપે ઘણી કૃપા કરી. હવે મહેરબાની કરીને
મહારાજ ગુણુધારણુને એ કન્યાઓ કેવી રીતે મળશે તે હકી-
કત પણુ આપશ્રી જણાવો.”

કન્યાઓ અને તત્પ્રાપ્તિ ઉપાય.

નિર્ભળાચાર્ય—“કર્મપરિણામ રાજ પોતે જ કાળપરિણુતિ મહા-
દેવી વિગેરે સાથે વિચાર કરીને અને તે સર્વની સંમતિ મેળવીને
ધુણુયોદયને આગળ કરશે અને પછી તે બધાઓ ઉપરના નગરો જ

૧ જુઓ પ્ર. ૩. પ્ર. ૨.

૨ જુઓ પ્ર. ૩. પ્ર. ૨૭.

૩ જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર. ૩૯.

૪ જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર. ૩૯.

૫ જુઓ પ્ર. ૫. પ્ર. ૨૧.

૬ જુઓ પ્ર. ૬. પ્ર. ૯.

૭ જુઓ પ્ર. ૭. પ્ર. ૧૪.

જાણ્યાં છે ત્યાં જશે, ત્યાં જઈને તેઓ એ દશે કન્યાઓના માતૃપિતાને અનુકૂળ કરશે અને તેમ કરીને એ કર્મપરિણામ મહારાજ પોતે જ એ દશે કન્યાઓ ગુણધારણુ રાજને અપાવશે-દેવરાવશે. હવે એમાં એક હકીકત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે કે આ ગુણધારણુ બધા 'સદ્-ગુણો'ના સારી રીતે અભ્યાસ પાડવો, એ કન્યાઓને મેળવવા યોગ્ય પોતાના આત્માનો વિકાસ કરવો, જાતે એ કન્યાને લાયક થવું-જેને પરિણામે પેલો કર્મપરિણામ રાજ ગુણધારણુને અનુકૂળ થશે અને એ રાજ એક વાર અનુકૂળ થયો એટલે પેલી કન્યાના માથાપો પોતાની મેળે જ કન્યાદાન દેવા તત્પર બની જશે અને પેલી કન્યાઓ જાતે જ ચાલી ચલવીને ગુણધારણુની અત્યંત રાગી થઈ જશે. ત્યાર પછી રાજ ગુણધારણુ અને એ કન્યાઓ વચ્ચે સ્વાભાવિક પ્રેમબંધ થશે. તે પ્રેમ-સંબંધ એવો સુઘટિત થશે કે એ કોઈનાથી ત્રૂટી શકશે નહીં.

કંદમુનિ—“ એ બાબતમાં તો કહેવા જેવું જ શું છે! ભગવાનના વચનથી-આપશ્રીના હુકમથી જેવું આ જીવ ગુણધારણુ નામ ધારણુ કરે છે તેવા જ સાચા અર્થવાળો તે થઈ જશે. આપશ્રી હુકમ કરશે તે પ્રમાણે જ તે કરશે. મારી હવે એક વધારે વિગતિ છે. આપે કન્યા-પ્રાપ્તિના ઉપાયમાં સદ્-ગુણોના સારી રીતે અભ્યાસ પાડવા જણાવ્યું અને એ ગુણોને સેવવાની સૂચના કરી તો એ ગુણો કયા કયા છે તે જરા વિગતવાર જણાવવા કૃપા કરો.”

પ્રત્યેક કન્યાને વરવાની યોગ્યતા મેળવવાના અનુશીલનીય ગુણો.

નિર્મળાચાર્ય—“ અરાબર લક્ષ્ય દઈને સાંભળો:—

૧ ક્ષાંતિ. “ જે પ્રાણી 'ક્ષાંતિ' કન્યા સાથે લગ્ન કરવા ઇચ્છતો
 “ હોય તેણે સર્વ પ્રાણીઓ તરફ મૈત્રીભાવ રાખવો,
 “ સર્વ નાના મોટા જીવો પોતાના સંબંધી છે-મિત્ર છે-
 “ દોસ્તદાર છે એમ વિચારવું; અન્ય માણસ ગમે તેટલા
 “ પરાભવ-અપમાન કરે તે સર્વ સહન કરવા; તે દ્વારા
 “ પારકાની સાથેના પ્રીતિસંબંધની અનુમોદના કરવી;
 “ એવા પ્રકારના પ્રીતિયોગ સંપાદન થવાથી પોતાના
 “ (આત્મા) ઉપર એક પ્રકારનો અનુગ્રહ થાય છે એમ
 “ વિચારવું; આત્મા પરાભવ કરી દુર્ગતિએ જવા યોગ્ય
 “ બને છે તેથી તેવા આત્માની નિંદા કરવી; જે મુક્ત
 “ આત્માઓ પારકાને કોપ કરાવવાનું કદિ કારણુ જ થતા

૧ આ વૈશ્વાનરનો નાશ કરનારી કન્યા છે. વૈશ્વાનર તૃતીય અસ્તાવનો પાત્ર છે.

“ નથી તેઓ! ખરા ભાગ્યશાળી છે, તે માટે તેવા આ-
 “ ત્નાની અંતઃકરણપૂર્વક પ્રશંસા કરવી; પોતાનો તિર-
 “ સ્કાર કરનાર એક રીતે ભોતાં પોતાનાં કર્મની નિર્ભ-
 “ રતા હેતુબૂત થાય છે તેથી તેઓ હિત કરનારા છે
 “ એમ સમજવું; ખરેખરી રીતે સંસારનું અસારપણું
 “ તેઓ બતાવનાર છે તેથી તેઓને પોતાના ગુરૂ સમજવા
 “ અને હમેશા પોતાના અંતઃકરણને તિશ્ચળ બનાવવું-
 “ એવી રીતે સદરહુ ગુણોનું અનુશીલન કરનાર પ્રાણી
 “ ક્ષાંતિ કન્યાને વરવા યોગ્ય બને છે.

૨ દયા. “ જે પ્રાણી ‘દયા’ કન્યા^૧ સાથે લગ્ન કરવા ઇચ્છતો હોય
 “ તેણે અન્યને જરા પણ સંતાપ થાય એવી હકીકતથી
 “ તદ્દન દૂર રહેવું; સર્વ પ્રાણીઓ પોતાના સગા ભાઈઓ
 “ છે એમ સમજી તેઓ સાથે વર્તવું; અન્ય ઉપર બને
 “ તેટલો ઉપકાર કરવો; બીજાને આધિ આધિ કે દુઃખમાં
 “ પડેલા ભેદ તે તરફ ઉદાસી ભાવ-ખેદરકારી ન રા-
 “ ખવી અને હમેશા આખા જગતને આનંદ ઉપભવે
 “ તેવા સુંદર સમપણાના આશયને ધારણ કરનારા થવું-
 “ આવા પ્રકારના સદ્ગુણોનું અનુશીલન કરનાર પ્રાણી
 “ દયા કન્યાને વરવા યોગ્ય બને છે.

૩ મૃદુતા. “ જે પ્રાણી ‘મૃદુતા’ કન્યા^૨ સાથે લગ્ન કરવા ઇચ્છતો
 “ હોય તેણે પોતે અમુક ઊંચી જાતનો છે એ હકીકત
 “ કે એ વાતનો ગર્વ ન કરવો (૧. જાતિમદ); પોતે
 “ ખાનદાન છે કુળવાન છે મોટાના ઘરનો છે એ હકી-
 “ કતનો ગર્વ ન કરવો (૨. કુળમદ); પોતામાં ઘણું
 “ બળ છે, મોટા પર્વત જેવાને પણ હડાવી દે તેવો છે,
 “ સેન્ડો છે વિગેરે શક્તિનું અભિમાન ન કરવું
 “ (૩. બળમદ); પોતે ઘણો રૂપાળો છે, આકર્ષક છે, મન-

૧ દયા: કુમારી એ હિંસાની વિરોધી છે, પ્રથમ અત્રતની મહા વિરોધી છે.
 હિંસા કુમારીની હકીકત ત્રીજા પ્રસ્તાવમાં આવી ગઈ. એની સાથે નંદિવર્ધનના
 લગ્ન થયા હતા. (અ. ૩. પ્ર. ૨૧).

૨ મૃદુતા: એ માનને બેઠી નાખનાર છે. ચોથા પ્રસ્તાવના પાત્ર કૌલસાળની
 એ ખાસ વિરોધી છે.

“ મોહક છે એ હકીકતનો ગર્વ છાંડવો (૪. રૂપમદ);
 “ પોતે ઘણા છકુ અકૃમ આદિ તપો કરે છે, કર્યા છે,
 “ પોતાના જેવી તપસ્યા અન્ય કોઈ કરી શકતું નથી
 “ એવો તપના ગર્વનો પરિહાર કરવો (૫. તપગર્વ);
 “ પોતાની પાસે ઘણો પૈસો છે, પોતે જેટલો પૈસો ધરાવે
 “ છે તેટલો ખીન્ન પાસે નથી અને પોતે મોટો કુબેર
 “ ભંડારી થઈ ગયો છે, ખીન્ન સર્વ તો પોતાની પાસે
 “ ભીખારી જેવા છે અને પોતાની પાસે ઊભા રહેવાને
 “ પણ લાયક નથી વિગેરે પૈસાસંબંધી અભિમાન વર્જવું
 “ (૬. ધનગર્વ); પોતે ઘણો વિદ્વાન છે, પોતે બહુ થોડા
 “ વખતમાં સેંકડો શ્લોકો યાદ કરી શકે છે, પોતાની
 “ દલીલની પદ્ધતિ અપ્રતિહત છે, પોતાની ભાષણકળા
 “ સચોટ છે-વિગેરે આખતનો ગર્વ તદ્દન તજવો
 “ (૭. શ્રુતગર્વ); પોતે જ્ઞાતમહેનતથી ધન મેળવ્યું છે
 “ ભીખારીપણામાંથી મોટો ધનેશ્વરી બન્યો છે, વ્યાપા-
 “ રમાં પોતાની કળા નિરવધિ છે, ઘરાક સમબલવતાં
 “ પોતાને બહુ સારાં આવડે છે વિગેરે પૈસા મેળવવાની
 “ આખતોનો ગર્વ કદિ ન કરવો (૮. લાભમદ); અન્ય
 “ ઉપર પ્રેમ-વત્સળતા રાખવાની કે કરવાની આખતનું
 “ અને અન્ય પોતા તરફ વત્સળભાવ રાખે છે તે સંબંધી
 “ અભિમાન તણ દેવું; નમ્રતા ધારણ કરવી; નિનયનો
 “ વધારે વધારે અભ્યાસ પાડવો; અને હમેશા પોતાના
 “ હૃદયને માખણ જેવું સુકોમળ બનાવવું-આવા પ્રકા-
 “ રના સદ્ગુણોનું અનુશીલન કરનાર પ્રાણી મૃદુતાકન્યાને
 “ વરવા યોગ્ય બને છે.

૧૪ સત્યતા. “ જે પ્રાણી ‘સત્યતા’ કન્યા’ સાથે લગ્ન કરવા ઇચ્છતો
 “ હોય તેણે અન્ય પ્રાણીના મર્મો-ગુપ્ત વાતો ઉઘાડી
 “ પાડવાની ટેવ તદ્દન છોડી દેવી; ચાડી ચૂગલી કરવાની
 “ પદ્ધતિ તદ્દન વર્જવી; પારકાના અવર્ણવાદ બોલવાની
 “ કે નિંદા કરવાની આખતનો સર્વથા ત્યાગ કરવો; વાતો
 “ કરતાં કે સાધારણ રીતે બોલવાની આખતમાં વચનની

૧ સત્યતા: મૃધાવાદની વિરોધી છે. મૃધાવાદ ચોથા પ્રસ્તાવનો મુખ્ય પાત્ર અને શિષુદાસુનો મિત્ર હતો.

“કરવાશ તદ્દન છોડી દેવી; એકને કહી બીજને સંભ-
 “બાવવું-આહુંઅવળું બોલી કપટાશય બતાવવો વિગેરે
 “વક્રોક્તિ-વાંકા ભાષણની પદ્ધતિ છોડી દેવી; ઠકા મરકરીની
 “રીતિ તદ્દન તજ દેવી; ખોટી વાત કે ભળતી વાત
 “કે અર્ધસત્ય વાત કદિ ઉચારવી નહિ; નકામું બોલ
 “બોલ કરવાની ટેવનો કે બહુબોલાપણાનો ત્યાગ કરવો;
 “અને જે વાત જેમ બની હોય તેમ તેને તે સ્વરૂપે
 “અતિશયોક્તિ કે અર્ધ હકીકત વિગેાપન વગર તથા પ્રકારે
 “કહેવાની રીતિ રાખવી-આવા પ્રકારના સદ્ગુણોનું
 “અનુશીલન કરનાર પ્રાણી સત્યતાકન્યાને વરવા યોગ્ય
 “શ્રાય છે અથવા તો એવા પ્રાણી તરફ તે કન્યા
 “આપોઆપ ધણી અનુરક્ત બની જાય છે.

૫ ઋણુતા. “જે પ્રાણી ‘ઋણુતા’ કન્યા^૧ સાથે લગ્ન કરવા ઇ-
 “ચ્છતો હોય તેણે કુટિલપણાની તો ઝાટકણી જ કરી
 “નાખવી; પોતાના વર્તનમાં કાંઈ પણ વાંકાચુંકાપણું
 “રાખવું નહિ; સર્વ જગ્યેએ સરળ ભાવ રાખવો અને
 “દેખાડવો, અન્યની છેતરપીંડી કરવાનો વિચાર પણ
 “કદિ ન કરવો અને છેતરવાની વાત પણ ન જ કરવી;
 “પોતાના મનને મેલ વગરનું ચોખ્ખું રાખવું; પોતાનું
 “વર્તન તદ્દન જાહેર રાખવું; આજ દેખાવમાં અને અંદ-
 “રના વર્તનમાં જુદો ભાવ ન રાખવો; પોતાના વિચા-
 “રોમાં ઉચ્ચ ભાવોને જ મુખ્યતા આપવી; અને પોતાના
 “અંતઃકરણને સીધા દંડ જેવું બનાવવું; મનમાં કાંઈ પણ
 “ધુંચ, ગોટા, વાંકાઈ કે ગાંઠ ન રાખવા-આવા પ્રકારના
 “સદ્ગુણોનું અનુશીલન કરનાર પ્રાણી ઋણુતાકન્યાને
 “વરવા યોગ્ય બને છે અથવા એમ કરવાથી તે કન્યા
 “વશ થઈ જાય છે.

૬ અચ્ચારતા. “જે પ્રાણી ‘અચ્ચારતા’ કન્યા સાથે^૨ લગ્ન કરવા ઇચ્છતો
 “હોય તે અન્ય પ્રાણીને થતી પીડાથી ખ્હી જાય છે;
 “અન્યને થનારી પીડાનો ખ્યાલ જ તેને થયરાવી

૧ ઋણુતા: એ માયા (બહુલિકા)ની વિરોધી કન્યા છે. પાંચમા પ્રસ્તાવમાં વામદેવ સાથે એનો વિલાસ જોઈ ગયા છીએ. સરળતા બહુ સુંદર સદ્ગુણ છે.

૨ અચ્ચારતા: સ્તેયની વિરોધી છે. વામદેવે સ્તેયની મિત્રતા કરી કેવં કૃણ મેળવ્યાં તે આપણે પાંચમા પ્રસ્તાવમાં જોઈ ગયા.

“ નાખે છે; પારકાનો જરા પણ દ્રોહ (ખરાબ) કરવાની
 “ ધુદ્ધિ એનામાંથી સર્વથા નાશ પામે છે; પારકાના
 “ પૈસા લઈ લેવાની કે પડાવી લેવાની ધુદ્ધિને તે દૂર
 “ કરે છે; એવાં કાર્યો કરવાથી કેટલી મુશ્કેલી ઊભી
 “ થાય છે, કેવા ત્રાસ થાય છે, કેટલું દુઃખ થાય છે
 “ તેના બરાબર ખ્યાલ કરે છે; છેવટે એવાં અકાર્યોથી
 “ દુર્ગતિમાં જવાનો ભય તેના ખ્યાલમાં વારંવાર આવ્યા
 “ કરે છે-આવા પ્રકારના સદ્ગુણોનું અનુશીલન કર-
 “ નાર પ્રાણી ઉપર અચોરતાકન્યા ખાસ હેતુ કરે છે
 “ અને પોતાની જાતે ચાલી ચલાવીને તેની પાસે આવી
 “ તેને વરે છે.

૭ મુક્તતા. “ જે પ્રાણી ‘મુક્તતા’ કન્યા^૧ સાથે લગ્ન કરવા ઇચ્છતો
 “ હોય તેણે વિવેકને પોતામય-એકસ્વરૂપ કરી દેવો;
 “ પોતાનો આત્મા કોઈ પણ પ્રકારની બાહ્ય (સ્થૂળ) અને
 “ અંતરંગ મિલકતથી (ગ્રંથથી) તદ્દન અલગ છે-જૂદો
 “ છે-ભિન્ન છે એવી ભાવના કરવી; એ બાહ્ય અલયંતર
 “ મિલકતની પિપાસા (મેળવવાની ઇચ્છા) જેટલી અને
 “ તેટલી દયાવી દેવી; પોતાના અંતઃકરણને અંદર કે
 “ બહાર કોઈ પણ વસ્તુ સાથે ન લગાડવું, એનાથી તેને
 “ તદ્દન અલગું જ રાખવું અને જેમ કાદવ અને પાણીથી
 “ કમળ તદ્દન દૂર રહે છે તેવી રીતે પોતાનો અંતર
 “ ભાવ અર્થ (ધન) અને કામથી તદ્દન અલગ કરી
 “ નાખવો-આવા પ્રકારના સદ્ગુણોનું અનુશીલન કર-
 “ નાર પ્રાણી મુક્તતાકન્યાને વરવા યોગ્ય થાય છે.

૮ બ્રહ્મરતિ. “ જે પ્રાણી ‘બ્રહ્મરતિ’ કન્યા^૨ સાથે લગ્ન કરવા ઇચ્છતો
 “ હોય તેણે દેવતા મનુષ્ય અને તિર્યંચની સર્વ સ્ત્રીઓને
 “ પોતાની માતા સમાન ગણવી; (૧) જે સ્થાનમાં એ
 “ સ્ત્રીઓ રહેલી હોય તેવાં સ્થાનમાં તેણે જરા વખત
 “ પણ રહેવું નહિ; (૨) તેઓના સંબંધી કથા-વાતચીત કે
 “ વર્ણન કરવાં નહિ; (૩) જે સ્થાન કે શય્યા પર તેઓ

૧ મુક્તતા: એ લોક-સાગરનો લાગ છે. એ સાગર સંસારીજીવ ધનરોષ-
 રોષ મિત્ર થાય.

૨ બ્રહ્મરતિ: એ મૈથુનની વિરાધી છે. મૈથુનનો ધનરોષર સાથેનો સંબંધ
 પ્રસ્તાવ છઠ્ઠામાં જોયો હતો.

“ એકેલ હોય ત્યાં (બેઘડિ સુધી) બેસવું નહિ; (૪) એ સ્ત્રી-
 “ ઝોની ઇંદ્રિયો કે શરીરના કોઈ પણ ભાગ ઉપર ટીકી
 “ ટીકીને બેસવું નહિ; (૫) ભીંતને આંતરે આનંદકલ્પોલ કરવું
 “ કોઈ બેઠવું રહેતું હોય તો તેની પરબેનાં મકાનમાં
 “ વાસો કરવો નહીં; (૬) અગાઉ પોતે આનંદ વિલાસો
 “ કર્યા હોય તેવું સ્મરણ કરવું નહિ; (૭) જે ભોજન
 “ કરવાથી ઇંદ્રિય વિષય તરફ દૃષ્ટિ કે વિષય જાગ્રત થાય
 “ તેવા વૃત્તિને ઉરકેરનારા માદક કે ભારે આહારનો
 “ લાગ કરવો; (૮) પ્રમાણથી અધિક આહાર ન કરવો;
 “ (૯) પોતાના શરીરની કોઈ પણ પ્રકારની શોભા વિભૂષા
 “ કરવી નહિ;^૧ ઇંદ્રિયોના વિષય ભોગવવાની ઇચ્છા
 “ થાય તો તેને એકદમ દયાવી દેવી-આવા પ્રકારના
 “ સદ્ગુણોનું અનુશીલન કરનાર પ્રાણી બ્રહ્મરતિ કન્યાને
 “ વરવા યોગ્ય થાય છે.

૯ વિદ્યા, “ જે પ્રાણી ‘વિદ્યા’ કન્યા^૨ સાથે લગ્ન કરવા ઇચ્છતો
 “ હોય તેણે સૌથી પ્રથમ તો વિચારવું કે સર્વ પૌદ્ગલિક
 “ પદાર્થો અનિત્ય છે, થોડો વખત રહેનારા છે, આખરે
 “ નાશ પામનારા છે; તેવી જ રીતે સર્વ ધન પણ અ-
 “ નિત્ય છે, વિષયો પણ અનિત્ય છે અને પોતાનું શરીર
 “ પણ અનિત્ય છે; પોતે વિચાર કરે કે એ વિષયો,
 “ દેહ વિગેરે વાસ્તવિક રીતે અશુચિથી (અપવિત્ર
 “ પદાર્થોથી) ભરેલા છે, એમાં આખરે દુઃખ જ છે અને
 “ એનો છોડો દુઃખમાં જ આવે છે-એવી વિચારણા પર
 “ સ્થિરતા કરે; પોતાનો આત્મા પોતે જાતે એ સર્વ
 “ પદાર્થો-ભોગો અને શરીરથી તદ્દન અલગ છે એ સ્વ-
 “ ભાવ પર ખાસ વિચારણા કરે, અનેક પ્રકારના સાચા

૧ બ્રહ્મચર્ય પાળવાની ઇચ્છાવાળાને તે વ્રતરૂપ ઉગતા ધાન્યના રક્ષણ સાથે-
 તે ખેતરના રક્ષણ સાથે નવ વાડ બતાવી છે. અહીં બ્રહ્મરતિને અંગે વારોની
 હકીકત બતાવી છે. નવ વાડનું સ્વરૂપ પ્રસ્તાવ ત્રીભાગમાં પૃ. ૫૦૪ ની નોટમાં લખ્યું
 છે તે જુઓ. તેઓનાં પારિભાષિક નામો અનુક્રમે નીચે પ્રમાણે છે:-

(૧) વસતિ. (૨) કથા. (૩) નિષિદ્યા. (૪) ઇંદ્રિયનિરીક્ષણ. (૫) કુટુંબર
 (૬) પૂર્વકેલિ. (૭) પ્રણિતાહાર. (૮) અતિમાત્રાહાર. (૯) વિભૂષા.

૨ વિદ્યા: એ સદ્ગોધની કન્યા છે, અજ્ઞાનને દૂર કરનાર છે, સાતમા પ્ર-
 સ્તાવનું પાત્ર છે. એને સમ્યક્દર્શન અને સ્વદિવ્યરાજ હતપન્ન કરે છે.

“ ખોટા કુતકોં થયા કરતાં હોય તેનાં જાળાઓને તોડી
 “ પાડે, ભાંગી નાખે, દૂર ફેંકી દે; સર્વ વસ્તુની અંદર
 “ રહેલા સાચા તત્ત્વ પર પૂર્ણ વિચાર અને મનન કરે—
 “ આવા પ્રકારના સદ્ગુણો ધારણુ કરે તેને જાતે બો-
 “ લાવીને મંત્રી સદ્બોધ સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિની કન્યા
 “ વિધાને આપે છે.

૧૦ નિરીહતા. “ જે પ્રાણી ‘નિરીહતા’ કન્યા^૧ સાથે લગ્ન કરવા
 “ ઇચ્છતો હોય તેણે હમેશા વિચાર કરવો કે આ સં-
 “ સારમાં ઇચ્છાઓ થાય છે તે મનના સંતાપને બહુ
 “ વધારી મૂકનારી છે; ઇન્દ્રિયના ભોગો ભોગવવાની
 “ અભિલાષાઓ મનનાં દુઃખ માટે થાય છે; સંસારમાં
 “ જન્મ થાય છે તે મરણુ માટે થાય છે; પ્રિય વસ્તુ કે
 “ જન સાથે મેળાપ થાય છે તે આખરે વિયોગ માટે
 “ થાય છે અને વિયોગમાં પરિણમે છે; આ સંસારની
 “ સર્વ રચના પ્રાણી કરે છે તે રેશમીઆ કીડા જેમ
 “ પોતાના શરીર આસપાસ રેશમને વીંટાળે છે તેના
 “ જેવી છે અને કીડાને જેમ તેની પોતાની જ બનાવેલી
 “ રચના આકરા અંધનમાં નાખે છે તેમ સંસારની રચના
 “ પ્રાણીને પોતાને જ (રચના કરનારને જ) તીવ્ર અંધ-
 “ નમાં નાખે છે; વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરી રાખવાની ટેવ
 “ કલેશને વધારનાર થાય છે, સર્વ પ્રકારના સંગો સં-
 “ અંધો હેરાનગતિ માટે થાય છે; પ્રવૃત્તિ દુઃખરૂપ છે,
 “ નિવૃત્તિ સુખરૂપ છે—આવા વિચારો—આવી ભાવનાઓ
 “ જેઓ નિરંતર કર્યા જ કરે છે તેનામાં નિરીહતા
 “ કન્યા ઘણી આસક્ત થાય છે અને આખરે આવીને
 “ જાતે વરે છે.

“ રાજન! તારે પેલી દશ કન્યાઓ મેળવવી છે તો તેટલા
 સાડ તારે ઉપર જણુબેલા સર્વે સદ્ગુણોનો વારંવાર અભ્યાસ પાડવો
 જોઈએ.^૨ આવી રીતે જ્યારે તું લાંબા વખત સુધી કરીશ ત્યારે પછી

૧ નિરીહતા: એ આરિતરાજની વિરતિથી ઉત્પન્ન થયેલી કન્યા છે. સાતમા
 અસ્તાવનું પાત્ર છે. પરિશ્રદ્ધની મહા વિરોધી છે.

૨ દશ યતિધર્મો પર અગાહ વિવેચન થયું છે (જુઓ અસ્તાવ ચોથો પ્ર.
 ૩૫ મું.) ત્યાં આરિતરાજના યુવરાજ પુત્ર તરીકે યતિધર્મને બતાવ્યો છે અને તે
 [ચાહ.

અવસર ભેદને જ્યારે ધરાધર વખત તે માટે આવી લાગશે ત્યારે કર્મપરિણામમહારાજ આરિત્રરાજનું આખું હરકર તને બતાવશે, તારે પછી એ દરેક સેનાની અને હરકરીઓને અનુકૂળ જે જે સદ્ગુણો હોય તેનો ધરાધર અભ્યાસ અને અમલ કરીને તેઓ દરેકનો તારા તરફ અનુરાગ-પ્રેમ આકર્ષાય તેમ કરવું. એ જે સેનાનીઓ અને સુભટો છે તેઓ સર્વ પોતાના ઉપરી શેઠ આરિત્રધર્મ તરફ ઘણા વફાદાર છે, તેના ઉપર બહુ પ્રીતિ રાખનારા છે, તેથી જેવા તેઓ તારી સાથે અનુકૂળ થશે એટલે પોતાના ઉપરી શેઠના દુરમન મહામોહના

દશ મનુષ્યના પરિવાર સાથે છે. એ દશ યતિધર્મોની સાથે આ દશ કન્યાઓનો મેળ મળતો નથી. કાંઈ કાંઈ ફેર પડી જાય છે. મને એમ લાગે છે કે આ ગુણો 'પૂર્વ સેવા' તરીકે મેળવવાના છે તેથી સર્વનો મેળ મેળવવાની ખાસ જરૂર જણાતી નથી. મેં નીચે મેળ મેળવવા પ્રયત્ન કર્યો છે પણ તેમાં જરા ફેર પડે છે. દશ યતિધર્મો બતાવનાર ગાથા આ પ્રમાણે છે.

લંભિ મદ્વ ભજ્જવ, મુત્તી તવ સંજમે અ નોષન્વે ।

સન્ન સોઅં ઠાકિં, જ્ઞણં ચ બંધં ચ જહ્મમ્મે ॥

૧ ક્ષાંતિ, ૨ માર્દવ, ૩ આર્જવ, ૪ મુક્તિ (નિર્લોભતા), ૫ તપ, ૬ સંયમ, ૭ સત્ય, ૮ શૌચ, ૯ અર્કિચતત્વ અને ૧૦ બ્રહ્મ.

દશ કન્યા.	યતિધર્મ પૈકી.
૧ ક્ષાંતિ.	૬ સંયમ.
૨ દયા.	૧ ક્ષાંતિ.
૩ મૃદુતા.	૨ માર્દવ.
૪ સત્યતા.	૭ સત્ય.
૫ ઝંજીવતા.	૩ આર્જવ.
૬ અચોરતા.	૮ શૌચ.
૭ બ્રહ્મચરિત.	૧૦ બ્રહ્મ.
૮ મુક્તતા.	૪ મુક્તિ
૯ માનસી વિદ્યા.	૫ તપ.
૧૦ નિરીહતા.	૯ અર્કિચતત્વ.

આ તો માત્ર મેળ મેળવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. બાકી વારતલિક વિચારીએ તે 'તપ' અને 'સંયમ' યતિધર્મ સાથે કન્યા આવતી નથી, શ્રીસિદ્ધર્ષિ અણ્ણી વ્યાખ્યામાં યતિધર્મો તો એક જ પ્રકારના છે, તેમની સંખ્યા કે વ્યાખ્યામાં શાસ્ત્ર સાથે ફેર પડતો નથી તે આપણે ચોખ્ખા પ્રસ્તાવથી જણાવે છીએ, તેથી મને તે આ બાબતનો એક જ પુલાસો લાગે છે અને તે એ છે કે અહીં જે સદ્ગુણો પણ વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે તે યતિધર્મ પ્રાપ્ત કરતાં પહેલાં 'પૂર્વસેવા' જેવા [આદ્ય.

આખા લશ્કરની સામા પડી જશે અને તેને હઠાવી દેશે. આવી રીતે જ્યારે તને ભાવરાજ્ય પ્રાપ્ત થશે, તારા પોતાના બળની ચાક્રસ ખાતરી થશે અને પેલા ભાવ શત્રુઓ પર વિજય થશે એટલે પછી એ મુંદર લલિત લલનાઓ સાથે આનંદ ભોગવતો તું મજા કરીશ અને ઘણો સુખી થઈશ. તેટલા માટે તારે (ગુણધારણે) આ સર્વ ગુણોનું અનુષ્ઠાન કરવા યોગ્ય છે.”

ગુણો છે અને તેમાં પ્રવેશ થાય તો પછી યતિધર્મો પ્રાપ્ત થાય. નિર્મળાચાર્યનું વિચેચન એ હકીકત સ્પષ્ટ કરે છે અને ગુણોને વિસ્તાર અને તે માટે વાપરેલી ભાષામાં રહેલ સચોટતા પણ એ જ બાબતને સવિશેષપણે બતાવે છે. યતિધર્મોને અર્થ નીચે લખ્યો છે તે મનન કરવો.

૧ દામા—ક્રોધનો ત્યાગ.

૨ માર્દવ—માનનો ત્યાગ. નમ્રતા.

૩ આર્જવ—માયાનો ત્યાગ. સરળતા.

૪ મુક્તિ—લોભનો ત્યાગ. અંતરંગ અને બાહ્ય નિઃસંગપણું.

૫ તપ—ઇચ્છાનો રોધ-બાહ્ય અને અભ્યંતર. નિઃસ્પૃહપણું અને ત્યાગ.

૬ સંયમ—પાંચ આશ્રવ ત્યાગ, પાંચ ઇન્દ્રિયનો રોધ, ચાર ક્ષાયનો વિજય અને ત્રણ યોગ પર અંકુશ. આમાં અહિંસાની મુખ્યતા છે.

૭ સત્ય—હિત મિત અને પ્રિય એવું સત્ય સંભાષણ.

૮ શૌચ—આહાર શુદ્ધિ વિગેરે બાહ્ય શૌચ અને શુદ્ધ પરિભ્રામની વૃદ્ધિ તે અંતર શૌચ.

અથવા મન વચન કાયાને પવિત્ર રાખવા, સંયમમાં દોષ ન લગાડવો અને અદત કોઇ પ્રકારનું ન લેવું.

૯ અર્કિચ્ચનત્વ—પરિશ્રદ્ધ વસ્તુ આદિ માલેકીની ચીજો રાખવી નહિ, તેમના પર મૂર્છા કરવી નહિ.

૧૦ બ્રહ્મ—કોઇ પણ દેવ મનુષ્ય તિર્યચ સ્ત્રી સાથે વિષય સુખ ભોગવવું નહિ વિગેરે. આ પ્રસંગ વિગતવાર વિચારવા યોગ્ય છે. એમાં ઘણું આંતર રહસ્ય હોય તેમ લાગે છે. વિચારકોને સ્વતંત્ર વિચાર કરવા યોગ્ય આ પ્રસંગ છે.

ઉપરની નોટ લખાયા પછી આ પ્રસંગપર ઘણો વિચાર કર્યો અને પછી આખા ગ્રંથનો વિસ્તીર્ણ વિચાર કર્યો ત્યારે વધારે સ્પષ્ટતા થતી હોય એમ લાગ્યું. એ વિચારણાનું પરિણામ એ આવ્યું કે આ દશે કન્યાઓ પાંચ અવ્રતનો સ્વૂળ ત્યાગ સૂચવે છે, ચાર ક્ષાયોને નરમ પાડી દાખી દેવાનું કહે છે અને જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રમાં રમણ કરવાનું શીખવે છે. એ દશે કન્યાઓ દશ યતિધર્મ સાથે કાંઈ પણ સંબંધ નથી. વિકાસક્રમમાં વધતાં પ્રથમ આ પ્રમાણે પ્રગતિ કરવી ખાસ જરૂરી છે. ત્યાર પછી યતિધર્મોની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ રીતે વિચારતાં અને ખાસ કરીને એ દશે કન્યાનું ત્રીજથી સાતમા પ્રસ્તાવમાં ભૂદે ભૂદે પ્રસંગે વર્ણન આવી ગયું છે તે પર ખ્યાલ આપતાં વાત બરાબર બેસી જાય છે.

લાવલિંગની ઉન્નિદવારી.

દશ કન્યા સાથેના લગ્નસંબંધી ઉપાય ચિંતવન.

સદ્બોધની સહાયકપણે જરૂર.

કંદમુનિ—“સાહેબ ! ગુણધારણુ રાજના મનમાં અત્યારે જે અભિલાષા છે તે કેટલે વખતે સિદ્ધ થશે ?”

નિર્ભળાચાર્ય—“આર્ય ! માત્ર છ માસમાં.”

કંદમુનિને આચાર્યશ્રીએ આવો જવાબ આપ્યો એટલે હું (ગુણુ-ધારણુ-સંસારીજીવ) બેઠો ઉશ્ચો—“નાથ ! ઉતાવળ કરો. એ દીક્ષા લેવાને માટે મન ઘણું તલપાપડ થઈ ગયું છે. મને તો હમણા જ દીક્ષા આપો. આપે છ માસની વાત કરી એ તો બહુ લાંબો વખત થઈ બન્ય, એટલો વખત મારે બેસી રહેવું નથી અને એટલી ઠીલ મારાથી ખમાય તેમ નથી. માટે હવે ઠીલ કરવાની શી જરૂર છે ?”

નિર્ભળાચાર્ય—“રાજન ! આ બાબતમાં ઉતાવળ કરવાની કાંઈ પણ જરૂર નથી. મેં જે અનુષ્ઠાનો કરવાનો અને સદ્ગુણો આચરવાનો તને હમણા જ ઉપદેશ આપ્યો છે તે અનુષ્ઠાનો અને આચરણો પરમાર્થથી તો દીક્ષા જ છે. અરે સાહ ! દ્રવ્યલિંગ (સાધુનો વેશ) તો અગાઉ પણ અનેક વાર લીધેલ છે, પરંતુ અગાઉ મેં જે સદ્ગુણોની આચરણા જણાવી તે તે અગાઉ યથાસ્થિત કરી નથી અને જ્યાં સુધી સદ્ગુણોનું પૂર્ણપણે આચરણ ન હોય ત્યાંસુધી માત્ર દ્રવ્યલિંગ ધારણુ કરવાથી ખાસ વિશેષ ગુણુ થતો નથી, મોટો લાભ મળતો નથી, ધારેલી મુશ્કેલ બર આવતી નથી. તને પણ એમ જ થયું છે. માટે તારે હવે જ્યારે તે જ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવી છે અને તે માટે તું તૈયાર થઈ ગયો છે તો મેં જે અનુશીલનીય ગુણોનું વર્ણન કર્યું છે તે સર્વનો અરાબર અભણ કર. અત્યારે તો એટલું બસ છે.”

કંદમુનિ—“સાહેબ ! કન્યાઓ તો દશ છે, તો પછી એ દશને કયા અનુક્રમ પ્રમાણે પરણવી? પહેલી કોને પરણવી અને પછી કોને? એ પણ આપશ્રી જણાવવા કૃપા કરો.”

૧ દ્રવ્યલિંગ અનેક કર્યા તે વાત વિચારવા યોગ્ય છે. દીક્ષા લેવામાં થતી ઉતાવળ એમ બેદાસ્પદ છે તેમ સંસારભાવના ઊંઠ્યા પછી સંસારમાં સખજા કરવાનો ઉપદેશ પણ અગ્રાહ્ય છે. આત્મોત્થાન કરવા ભાવના યાવ ત્યારે એકિંક સંબંધ ખ્યાલમાં લાવવાનો જ નથી અને વસ્તુતઃ તે સંબંધમાં કાંઈ દમ પણ નથી. અનુભવ અને અધિકારના આ વિષયો છે.

નિર્મળાચાર્ય—“ તારો સવાલ ઘણો મહત્વનો છે. તેનો ઉત્તર સાંભળ. ગુણુધારણુ રાજા મારા ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તન અને અનુષ્ઠાન કરશે, ગુણુનું અનુશીલન કરશે અને અનુષ્ઠાનોનું આચરણુ કરશે એટલે થોડા વખતમાં સદ્બોધમંત્રી વિદ્યાકન્યાને સાથે લઈને જાતે જ આ રાજા પાસે આવશે, અને પોતે જાતે જ એ વિદ્યાના લગ્ન આ રાજા સાથે કરી આપશે. પછી પોતે પણ રાજાની સમીપ જ રહેશે. એ સદ્બોધ મંત્રી બહુ કુશળ છે, ઘણો અનુભવી છે અને અવસરે અવસરે શું કરવું એ આખત બહુ સારી રીતે સમજે છે. જ્યારે તે જાતે જ પાસે આવીને રહે ત્યાર પછી તેને ઉપદેશ દેવાની જરૂર પણ રહેતી નથી એટલો બધો એ ભરોસો મૂકવા લાયક યોગ્ય વીર છે. જ્યારે એ રાજાની પાસે આવે ત્યાર પછી સર્વ આખતમાં એ જ સલાહ આપે તે રાજાએ કબૂલ રાખવી યોગ્ય છે. એટલે તમને બધો માર્ગ તે બતાવી દેશે, સુખડી આપશે.”

હું (ગુણુધારણુ)—“મહારાજ ઘણી કૃપા થઈ! હવે આપના હુકમની રાહ જોઉં છું.”

આમ કહી ભગવાનને વંદન કરી પોતાના આખા પરિવાર સાથે હું (ગુણુધારણુરાજા-સંસારીજીવ) નગરમાં પાછો ફર્યો.

પ્રકરણ ૮ મું.

ભીષણ આંતર યુદ્ધ-વિદ્યા સાથે લગ્ન.

નગરમાં આવ્યો ત્યારે મને મનમાં ઘણો આનંદ થતો હતો, અંતઃકરણમાં હર્ષના ઉભરા આવતા હતા અને આખા શરીરમાં અને મગજમાં શાંતિ વ્યાપી ગઈ હતી. ત્યાર પછી તે જ દિવસથી ભગવાન શ્રીનિર્મળાચાર્યે આપેલ ઉપદેશ પ્રમાણે તેમણે બતાવેલા સદ્ગુણોનો અમલ કરવા માંડ્યો અને ખાસ કરીને ભગવાનની સેવામાં દિવસો પસાર કરવા માંડ્યા. આવી રીતે કેટલાક દિવસો વ્યતીત થયા.

વિદ્યા સાથે લગ્ન અને આનંદ.

ભગવાને મને જે ભાવના ભાવવાનું ખાસ બતાવ્યું હતું તે ભાવના ભાવતાં ભાવતાં એક વખત મને નિદ્રા^૧ આવી ગઇ અને જે વાસનામાં ઉઘી ગયો હતો તે જ વાસના સાથે સહબોધ આગમન. મોટી રાતે જાગૃત થયો. તે વખતે વળી એ જ ભાવનાઓ અત્યંત વધારે જોશ સાથે વૃદ્ધિ પામવા લાગી. તે વખતે મને એ ભાવના ભાવતાં ભાવતાં ઘણા પ્રભોદ થઇ આવ્યો, અત્યંત હર્ષ થઇ આવ્યો, ભાવના સાથે તદ્રુપતા થતી ચાલી અને એ પ્રભોદ શેનો હશે? એમ હું વિચાર કરતો હતો ત્યાં તો વિસ્મયપૂર્વક મને જણાયું કે મારી સામે સહબોધમંત્રી હાજર થઇ ગયો છે.^૨ મેં ધારી ધારીને એની સામે જોયું. વળી તે વખતે આંખો વધારે ઉઘાડતાં વિસ્મિત નજરે તેની ખાલુમાં વિદ્યા કુમારીને પણ જોઇ: તે કુમારી આંખોને બહુ આનંદ આપે તેવી હતી, એનાં સર્વ અવયવો ઘણાં સુંદર હતાં, એનું આખું શરીર ઘણું રમણીક હતું, ઘાટસર હતું, નમણું હતું, એને આસ્તિકતારૂપ સુંદર મુખ હતું, એની આંખો ઉજ્જવળ અને નિર્મળ હતી, તત્વાવગમ અને સંવેગ નામનાં બે ગોળમટોળ સ્તનો હતાં, પ્રશમ નામના મનહર નિતંબને એ ધારણુ કરતી હતી,^૩ રપૂછા

૧ નિદ્રા: ઉઘ. આ નિદ્રા કેવા પ્રકારની હશે તે વિચારી લેવું.

૨ દશ કન્યાનો અને સહબોધ મંત્રીનો પ્રસંગ ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે, રાત્રે સુતાં કેવી ભાવના હોવી જોઇએ, એથી કેવા લાભ થાય, દશ કન્યા કોણ છે, સહબોધ ક્યારે આવે, ઉપદેશની જરૂર કેને અને ક્યારે ન રહે તે સર્વ બહુ મનન કરી વિચારવા યોગ્ય છે. આખો પ્રસંગ અદ્ભુત છે.

૩ વિદ્યાનું આખું શરીરવર્ણન વિચારવા યોગ્ય છે. વિદ્યા એટલે સદ્જ્ઞાન સમજવું. એની શરીરની નમણાશ અને રમણીયતા અત્યંત આકર્ષક હોય તે બ-શબ્દ બંધ ખેસે તેવું છે, એનું શરીર ભેતાં જ આંખોને આનંદ થવો જ જોઇએ કારણ કે વિદ્યાની શોભા અદ્ભુત જ હોવી જોઇએ, એના મુખ પર આસ્તિકતા છવાઇ રહી હતી, સદ્જ્ઞાનમાં આસ્તિક્ય લક્ષણુ જરૂર હોવું જ જોઇએ એટલે એ ભાવ રમણ થાય છે. એની છાતીપર તત્વાવગમ (તત્વબોધ) એક ખાલુએ અને ખીચ ખાલુએ સંવેગ (સંસાર પર હદાસીનતા) લખાયલા હતા, ચોંટેલા હતા. સત્ય જ્ઞાનમાં એકલું જ્ઞાન જાણવા માત્ર થઈ નથી પણ એની સાથે જ વિવેકસર હદાસીન ભાવ આવે છે અને એની પછવાડે (background માં) અસ્પષ્ટિત શાંત-પ્રશમ હોય છે. સન્મુખમાં મુખમંડળપર આસ્તિકતા, સામે છાતી પર તત્વ-બોધ અને સંવેગ અને પછવાડે પ્રશમ-આખું વર્ણન વિદ્યાને બરાબર શોભાઈ છે, શોભાવનાઈ છે, ઇચ્છા કરાય તેવા સર્વ ગુણો તેનામાં છે અને ચિત્તનિર્વાણુર્ણુ પ્રબળ કારણુ એ (વિદ્યા) છે. આ આખું વર્ણન બરાબર વિચારવા યોગ્ય છે.

કરવા યોગ્ય સર્વ ગુણોથી તે મુંદરી યુક્ત હતી, જોતાં જ મનને તદ્દન શાંતિ આપનારી અને તેનું નિર્વાણ કરાવે તેવી હતી. આમ હોવાથી સ્થિર દૃષ્ટિથી લાંબા વખત સુધી હું એ કુમારીને જોઈ રહ્યો !!

તે જ રાત્રીએ તે જ વખતે એ પવિત્ર કન્યાને સદ્બોધે મારી સાથે પરણાવી. સદાગમ વિગેરે જે લગ્નના સાક્ષી તરીકે હાજર હતા તેમને બહુ જ આનંદ થયો. ત્યાર પછીની રાત્રી આનંદમાં પસાર થઈ ગઈ.

પ્રભાતે હું ઉઠ્યો, મારા પરિવાર સાથે હું આચાર્ય મહારાજ શ્રી-નિર્મળાચાર્ય પાસે ગયો, તેમને વંદન કર્યું, તેમની સૂરિપાસે સાથેના સર્વ સાધુઓને વંદન કર્યું. ત્યાર પછી અત્યંત ખુલાસો. વિનયપૂર્વક હાથ જોડીને મેં સૂરિમહારાજને ગઈ રાત્રે બનેલો આંખો વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. પછી આચાર્ય મહારાજને સવાલ કર્યો—“ સાહેબ ! કાલે રાત્રે મને એવી સુંદર ભાવના થઈ આવી અને ઘણો મળનો હર્ષનો ઉદ્ઘાસ થઈ આવ્યો—એ સર્વ શું થયું અને કેમ થયું ? તે આપ સમજાવો.”

સદ્બોધને થયેલો પ્રયાણનો હુકમ,
મહામોહરાજના સૈન્યમાં ખળભળાટ,
જ્ઞાનસંવરણ રાજ રણાંગણે.

આચાર્યશ્રીએ રાજનો સવાલ સાંભળ્યો એટલે વિગતવાર હકીકત સમજાવવા સાર તેઓ બોલ્યા—“ રાજા ! બરાબર ધ્યાન દઇને સાંભળ. તારે આ હકીકત બહુ જ વિચાર કરીને સમજવા લાયક છે. તારાં સારાં કૃત્યોથી પેલો કર્મપરિણામ મહારાજ તારા ઉપર રાજ થઈ ગયો એટલે તેણે જાતે તસ્તી લઈને પ્રયાણ કર્યું અને સદ્બોધને અને વિદ્યાને પ્રેરણા કરી કે તેમણે બન્નેએ તારી પાસે આવવું. સદ્બોધે પોતાના રાજા આરિત્રરાજ સાથે સલાહ કરી અને તેમનો અભિપ્રાય જાણી તે પોતે (સદ્બોધ) વિદ્યાને લઈને તારી સમીપ આવવા સારૂં નીકળી પડ્યો.

૧ પૃ. ૧૮૬૦ માં સદ્બોધે થોડો વખત વિલંબ કરવા જણાવ્યું હતું. તે વખતે તેણે ગૃહિધર્મને અને તેની જી સદ્ગુણરક્તતાને મોક્ષવાની સલાહ આપી હતી. ત્યાર પછી ગુરુપરિચયથી ન્યારે ગુણપ્રાપ્તિ થઈ એટલે ધારેલો વખત આવી લાગ્યો ત્યારે સદ્બોધ અને વિદ્યા આવી મળે છે. આ સર્વ યોજના બહુ વિચારવા યોગ્ય છે. સદ્બોધ ઘણો કુરાળ મંત્રી છે, છતાં રાજની આજ્ઞા લઈને જ આવે છે એ આજ્ઞાંકિતપણાનો ઉમદા ગુણ બતાવે છે.

“ સહ્યોધ મંત્રી પોતે વિદ્યાકુમારીને લઇને તારી પાસે આવે છે એવા સમાચાર જેવા મહામોહરાજની છાવણીમાં પહોંચ્યા કે ત્યાં તો મોટે ખળખળાટ થઇ ગયો, સર્વ ગભરામણમાં પડી ગયા અને બધાએ પાપોદયને આગળ કરીને અંદર અંદર ગુફ્તેગો કરવા માંડી, અભિપ્રાયની આપણે કરવા માંડી અને શું કરવું તે પર ખ્યાલ દોડાવવા માંડ્યો. વિષયાભિલાષ મંત્રીએ પ્રથમ વાત ઉપાડી- ‘અરે પેલો હરામખોર હુસ્તો ઠગારો સહ્યોધ સંસારીજીવની પાસે જાય તો તમે તો બધા મરી જ ગયા એમ સમજાવો. એ સહ્યોધ તો બહુ ભયંકર છે, ભારે ખટપટી છે અને સંસારીજીવને આપણી વિરુદ્ધ ઉશ્કેરી મૂકે તેવો છે; માટે હવે તો તમે તમારાથી અને તેટલો પ્રયત્ન કરો અને એના રસ્તામાં આડા પડીને એ સંસારીજીવની પાસે ન જાય તેવી અડચણો નાખો, એને માર્ગમાં સ્ખલનાઓ કરો અને એને આગળ વધતો અટકાવો.’ વિષયાભિલાષના આવા વિચારો સાંભળીને પાપોદય સેનાની બોલ્યો ‘અરે ભાઈઓ ! ન્યારે આપણો પોતાનો જ સ્વામી (કર્મપરિણામ રાજ) એના પક્ષમાં જઈ બેઠો છે, એ આપણો ઉપરી હોવા છતાં સામી બાણુએ જઈ બેઠો છે ત્યારે આપણે તે શું કરીએ? આપણાથી શું થઇ શકે? તમે સર્વ યાદ કરો: ન્યારે એ કર્મપરિણામ મહારાજ અત્યાર મુધી આપણા પક્ષમાં હતા ત્યારે આપણે સર્વે ઘણા બળવાન હતા. એ મહારાજ ત્રાહિત (તટસ્થ) તરીકે બંને લશ્કરમાં હોય છે ત્યાં મુધી તો આપણે જેર વાપરીને લડીએ છીએ અને તેમ કરવું તે આપણી ફરજ છે, પરંતુ અત્યારે તો એ સહ્યોધમંત્રી મહારાજ કર્મપરિણામના હુકમથી જે આવે છે અને પૂરતા વેગ સાથે આવે છે તેથી તેના માર્ગમાં સ્ખલના નાખવાનું કામ બની શકે તેમ નથી. જે મહારાજ કર્મપરિણામ અગાઉની માફક ઉદાસીન રહ્યા હોત તો તો આપણે આપણું જેર બતાવી શકત. વળી ન્યારે ન્યારે લડવા જવાનું હોય છે ત્યારે મહારાજ (કર્મપરિણામ) તરફથી મને ફરમાન થાય છે, હુકમ આવે છે, પણ આ વખતે મારા ઉપર કાંઈ હુકમ પણ આવ્યો નથી તેથી આપણે તો હાલ દૂર જ બેઠા છીએ. અત્યારે આપણી એવી પરિસ્થિતિ છે, સહ્યોધ સંસારીજીવ પાસે જાય છે અને આપણે જેયા કરવાનું છે, મારી સલાહ પ્રમાણે તો આગળ ઉપર આપણો લાગ આવે ત્યારે જેઇ લેશું, હમણા તો સહ્યોધને જવા દો.’

“ પાપોદય સેનાનીનાં આવાં વચન સાંભળતાં જ્ઞાનસંવરણ રાજ એકદમ ગુસ્સામાં આવી ગયા, ક્રોધથી એના હોઠ ધ્રુજવા લાગ્યા અને આવેશમાં આવી જઈ લડવા માટે તે એકદમ તૈયાર થઈ ગયા. આણતાં

ચાલતાં તેણે કહ્યું 'અરે! સહબોધ મારો મોટો દુશ્મન છે, આકરો શત્રુ છે અને તે સંસારીણવ પાસે નય, નિર્ભય ચાહ્યો નય અને હું ઊભો ઊભો બેયા કઈ એ વાત તે કદિ બની શકે? અને મારા એવા માલ વગરના જીવતરતું ક્ષણ પણ શું? એ તો ખાલી માતાને કલેશ કરાવનારૂં હીનસત્ત્વ જીવન ગણાય!! તમારા સાંધાઓ ખ્હીકથી નરમ પડી ગયા હોય તો તમારી મરજીની વાત છે, તમારે આવવું હોય તો આવો, ન આવવું હોય તો તમારી ઇચ્છા! હું તો સહબોધના માર્ગમાં અડચણો નાખવા અને તેને રખલના કરવા આ ચાહ્યો!'

બન્ને મોટા સૈન્યનું મહા યુદ્ધ.

સંશયારૂઠ કર્મપરિણામની વિચારણા.

ભાવના અને જ્ઞાનસંવરણની હાર.

(નિર્મળાચાર્ય ગુણધારણ પાસે આગળ વાત કરે છે:—)

"ઉપર પ્રમાણે આવેશપૂર્વક ભાષણ કરીને જ્ઞાનસંવરણરાજાએ તો તુરત પ્રયાણ કર્યું, અંદર અંદરની સલાહ કર્યા વગર એ તો જીવસામાં ઉપજ્યો એટલે શરમના માર્યા પાપોદય વિગેરે બીજા સેના નીઓ પણ તેની પછવાડે ગયા. તેઓ સર્વેએ સહબોધને આવવાનો રસ્તો રોકી પાડ્યો, છતાં તે વખતે હવે પછી શું થશે એ સંબંધમાં સર્વના મનમાં શંકા હતી.^૧ હવે તે વખતે સહબોધ મંત્રી અને તેની પછવાડે ચારિત્રરાજનું આખું લશ્કર ચાલતું ચાલતું જ્યાં જ્ઞાનસંવરણ રાજા માર્ગ રોકીને પડ્યો હતો ત્યાં આવી પહોંચ્યું. બન્ને લશ્કરોએ એક બીજા સામે મોટેથી બૂમો પાડવા માંડી અને તે વખતે બન્ને વચ્ચે મોટું ભયંકર યુદ્ધ થયું. એક બાજુએ અત્યંત સફેદ મુંદર શંખ જેવું ધોળું લશ્કર લડી રહ્યું છે અને બીજી બાજુએ કાળા ભમરાઓના જેવા રંગવાળું લશ્કર લડી રહ્યું છે-એ બન્ને લશ્કરોનો ભેટો ગંગા-યમુનાના સંયોગ જેવો લાગે છે. ગંગાનો શ્વેત રંગ અને જમનાનો કાળો રંગ પ્રયાગ પાસે મળે છે ત્યાં જેવો દેખાવ આપે છે તેવો દેખાવ બન્ને લશ્કરનો થઈ રહ્યો છે, મહારથી યોદ્ધાઓ^૨ રથવાળાઓની સામે લાગી

૧ અહીં જે વાત નુકસાન કરનારી બાજુમાં છે: એકસંપ અને એકનિશ્ચય વગર આગળ ધસારો અને બીજા સંશયમાં વિનયવતિ વાળો નિયમ. આ બન્ને હકીકત સાથે આદરેલ કાર્યનું પરિણામ સાચું આવવું નથી એવો વૃદ્ધ સંપ્રદાય છે અને તે અનુભવ સિદ્ધ છે.

૨ ધોળું અને કાળું લશ્કર કઇ બાજુનું હશે તે વાંચનારની કલ્પના પર ગ્રંથ-કર્તાએ છોડ્યું છે. ગંગા-યમુનાના સંયોગની ઘટના બહુ મળતી કરી છે.

૩ મહારથી: ૧૨૦૦૦ ધનુર્ધર સાથે યુદ્ધ કરી શકે એવા શસ્ત્રવિદ્યામાં કુશળ યોદ્ધો.

પક્ષા છે, હાથીઓની ઘટાઓની સામે હાથીવાળાઓ આરે બાબુઓથી લાગી પક્ષા છે, ઘોડાઓનું સૈન્ય ઘોડાવાળાઓને ઘેરી રહ્યું છે અને પાળાઓ બીજા પાળાઓને જમીન પર પટકી રહ્યા છે, સેંકડો ચોદાઓ જમીન પર પડી ગયા છે અને યોગી પુરૂષોને પણ વિરમય પમાડનારૂં અત્યંત ઉદ્ભટ પુરૂષાર્થને બતાવનારૂં મહા ભયંકર, અનેક જનોથી સંકીર્ણ બને લશ્કરનું તુમુળ યુદ્ધ ચાલી રહ્યું છે.^૧

“આવું ભયંકર અને સંરાયકારક યુદ્ધ બન્ને પક્ષ વચ્ચે ચાલી રહ્યું છે તે વખતે કર્મપરિણામ મહારાજ એ હકીકતનું પ્રયોજન વિચારવા લાગ્યા તેને મનમાં શંકા થઈ આવી અને તે ઊંડા ચિંતનમાં પડી ગયા: તે વિચારે છે કે-આરે! અત્યારે મારે ખુદ્દી રીતે એક બાબુનો પક્ષ કરવો સારો નથી, એમ પક્ષ કરવાથી મન જુદાં પડી જાય છે અને હું તો બન્ને પક્ષનો સામાન્ય (common) છું તેથી અત્યારે ઉઘાડી રીતે મારે એક બાબુએ ઢળી જવું ઠીક નથી. ખીલું કારણ એ પણ છે કે જો હું ખુદ્દી રીતે સહબોધ કે ચારિત્રરાજનો પક્ષ કરીશ તો પેલા મારા મહામોહ વિગેરે સગાઓ મારાથી તદ્દન નારાજ થઈ જશે અને મારાથી અળગા થઈ જશે અને એવો પ્રસંગ ઊભો થવા દેવો એ પણ મારે માટે સાફ નથી. અત્યારે તો મને ચારિત્રરાજનું સૈન્ય વહાલું થઈ પડ્યું છે અને સંસારીજીવના ગુણો સારા કાગે છે, પણ એ સંસારીજીવ ઠેકાણા વગરનો છે. હવે પછી વળી કદાચ એ ભાઈસાહેબ દોષમાં દાખલ થઈ જાય તો મારે તો અસહની રીત પ્રમાણે અંતે મારા અંધુઓ મહામોહ વિગેરે ઉપર જ આધાર રાખવો પડે, માટે અત્યારે મારે ચારિત્રરાજના લશ્કરની ધોષણા તો કરવી પણ ખાનગી રીતે જ કરવી જોઈ ભવિષ્યમાં વાંધો ન આવે. અત્યારે તે

૧ આ લડાઈના સંબંધમાં મૂળ ગ્રંથમાં આપેલ ત્રણ દ્રુતવિહંગિતો સુંદર છે. એનું અક્ષરશઃ ભાષાંતર થઈ અરાક્ય છે. તે સંબંધના નીચેના પદોકો જરૂર વાંચવા યોગ્ય છે.

વિશદશાસ્ત્રમમમભેકતો, મધુકરચ્છવિસન્નિમમન્યતઃ ।

ત્રિપથગાયમુનાજલવત્તદાઽમિલદલં પ્રવિભાસિ વલદ્યમ્ ॥

રથવિલગ્નસયોધમહારથં, ગજપટાપતિતાપરવારણમ્ ।

હ્યનિરુદ્ધલસદ્ધરિસાધનં, વરપદાતિભિષાતિતપત્તિકમ્ ॥

અથ વિપાટિતયોષશતોત્કટં, પ્રકટવિસયકાર્વણિ યોગિનામ્ ।

અમમદુઃકટપૌરુષશાસ્ત્રિનોસ્તદિતિ સદુલયુદ્ધમનીકયોઃ ॥

૨ ખાનગી મદદ કરવાના રસ્તે તો પણ મારે મનનો બતાવવો. ભાવના અંદરથી ચાલે છે, તેને અર્થિય પ્રભાવ છે અને સામાને ખબર પડે તેમ નથી. આ ધુલિ કરીને ભાવનાનું માહાત્મ્ય બતાવ્યું.

લશ્કર સંસારીજીવને હિત કરનાર છે તો પણ અંદર રહીને યુદ્ધ રીતે તેને મદદ કરવી જેથી કદાચ એ લશ્કર વડે પાપોદય વિગેરે જતાઈ જાય તો પણ મહામોહ વિગેરે મારા બંધુઓ મારી વિરૂદ્ધ ન પડી જાય, મારી સામા ન થઈ જાય. કર્મપરિણામે બહુ વિચાર કરીને પોતાના મનમાં આવેા નિર્ણય કર્યો અને પછી મેં દશાવેલી શુભ ભાવનાઓ તેણે તારા હૃદયમાં વધારી, તું ભાવના ઉપર ચઢ્યો અને જેમ જેમ તું ભાવના ઉપર ચઢતો ગયો તેમ તેમ સહજોધની સાથે આવેલું લશ્કર વધારે વધારે બળવાન થતું ગયું. કારણ કે:-

મળિમંત્રૌષધાદીનાં ભાવનાનાં વિશેષતઃ ।

અચિન્ત્યમિહ વિજ્ઞેયં વીર્યમાશ્ચર્યકારકમ્ ॥

“ ચિંતામણિ વિગેરે મણિઓનો, દૈવાધિષ્ઠિત મંત્રોનો, સિદ્ધ થયેલ ઔષધિનો અને ખાસ કરીને ભાવનાનો પ્રભાવ અજબ છે, તેની શક્તિ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે તેવી હોય છે. રાજન્! જેમ જેમ તારી ભાવનાઓ વધતી ગઈ તેમ તેમ મહામોહ વિગેરે લડાઈમાં નરમ પડતા ગયા, પાછા હઠતા ગયા, હાર પામતા ગયા. સહજોધનું સૈન્ય વધારે જોર પકડતું ગયું અને તે લશ્કરે પાપોદય વિગેરે આખા લશ્કરને ક્ષણવારમાં જીતી લીધું અને મહામોહ વિગેરે શત્રુઓને લોહીલુહાણુ કરી મૂક્યા અને ખાસ કરીને જ્ઞાનસંવરણુ રાજના તો ચૂરેચૂરા કરી નાખ્યા. તે વખતે

ભાવના: હર્ષ-
ઉક્લાસ- લગ્ન.

પાપોદય વિગેરે તદ્દન મંદા પડી ગયા, હારીને હેઠા બેઠા અને સહજોધ અને વિદ્યાનો આખા લશ્કર સાથે જય થયો, તેઓ વધારે નજીક આવ્યા અને ચારે તરફ એ લડાઈનું શુભ પરિણામ દેખાવા લાગ્યું. તું પણ તે જ વખતે સહજોધ મંત્રીની વધારે નજીક ગયો, તને મનમાં ઘણો હરખ થઈ આવ્યો, ઉક્લાસ થયો, આનંદ થયો. પછી સહજોધમંત્રી તને મળ્યા, તું એને ભેટ્યો, એણે તને વિદ્યા કન્યા પરણાવી તે વખતે અને ત્યાર પછી શું થયું તે સર્વ તો રાજન્! તું સારી રીતે જાણે છે. ગઈ રાત્રે તને શુભ ભાવનામાં વધારો થયો અને ઘણો હર્ષ તથા ઉક્લાસ થઈ આવ્યો તેનું આ જ કારણ છે તે હવે તારા સમજવામાં આવ્યું હશે.”

આ પ્રમાણે હકીકત નિર્મળાચાર્ય કેવળીએ ગુણુધારણુરાજને જણાવી.

અંતરશત્રુની વર્તમાન અને ભવિષ્યત્ સ્થિતિ.

ગુણુધારણુ (હું)—“ ત્યારે સાહેબ! એ પેલા અંતરંગ શત્રુઓ (પાપોદય-જ્ઞાનસંવરણુ-મહામોહ વિગેરે) હાલ શું કરે છે ? ”

નિર્ભળાચાર્ય—“રાજન્! હાલ તો તેઓ શું કરે? તેઓ અત્યારે તો વખત પસાર કરે છે, પોતાની તક આવવાની રાહ બેઠને બેઠા છે અને લાગ બેઠા કરે છે. અત્યારે તો તેઓમાંના જે ખેંચાઈ ખેંચાઈને બહાર આવ્યા તેટલા નાશ પામી ગયા છે, કેટલાક અંદર શાંત થઈને પડી ગયા છે અને સર્વે તારી ચિત્તવૃત્તિમાં લપાઈ છૂપાઈને પાતળા થઈને પડી રહ્યા છે; પણ તેઓનાં મનમાં હજી આર ઘણું છે, દ્વેષ ઘણું છે, તેથી ન્યારે તેમને પ્રસ્તાવ મળી આવશે ત્યારે બધા એકી સાથે એકઠા થઈને ઘસારો કરશે અને લડાઈ કરવા માટે એક-દમ તૈયાર થઈ જશે. એવું ન્યારે બની આવે ત્યારે સહ્યોધના કહેવા પ્રમાણે તારે કરવું અને તેની મદદથી ચારિત્રરાજના એકે એક સેનાનીને લઈને તારે સામા લશ્કરના દરેક સેનાનીને જૂદા જૂદા વારવા, જૂદા જૂદા દાખી દેવા.”

ગુણધારણ—“જેવી મહારાજની આજ્ઞા!”

ત્યાર બાદ માસકલ્પ^૩ પૂરો થવાથી આચાર્યશ્રી નિર્ભળસૂરિ વિહાર કરીને બીજી જગ્યાએ આસ્યા ગયા.

પ્રકરણ ૯ મું.

નવ કન્યા સાથે લગ્ન. ઉત્થાન. પ્રગતિ.

ર્ભળાચાર્યે મારી સર્વ શંકાઓ દૂર કરી, વિદ્યા સાથે મારો પરિચય વધતો ચાલ્યો, મારો આનંદ અવિચ્છિન્નપણે વધતો રહ્યો અને એના આખા વિકૃત્તા ભરેલા શરીરને ઉપલોગ અહોનિશ થતો ચાલ્યો. આચાર્યશ્રીના ઉપદેશ પ્રમાણે મેં અનુદાનો કરવા માંડ્યા,

૧ ઉદીરણ દ્વારા ઉદય આવ્યાં તે ભોગવાઈ ખરી ગયાં છે, બીજાં ઉપ-શમભલાવને પામ્યાં છે પણ અંદર સત્તામાં રહ્યાં છે.

૨ અંહીં રા. એ. સોસાયટિવાળા છાપેલ પુસ્તકનું પૃ. ૧૧૫૧ શરૂ થાય છે.

૩ માસકલ્પ-સાધુઓ આઠ માસમાં એક સ્થાનકે વધારેમાં વધારે એક મહિનો રહે છે તેને માસકલ્પ કહે છે, વર્ષાદના આતુર્માસમાં એક સ્થાનકે ચાર માસ રહે છે. આવી રીતે નવકલ્પી વિહાર કરે છે.

મારા અંતઃકરણને વધારે વધારે પ્રસાદવાળું બનાવ્યું, શરીરને પણ સારી રીતે કસોટિમાં મૂક્યું અને મારી ચિત્તવૃત્તિમાં સદ્બોધમંત્રીને પ્રવેશ કરાવ્યો.

ધર્મ શુકલ ધવલ પુરૂષો.

પીતા પદ્મા શુક્લા પરિચારિકાઓ.

વિદ્યાવિલાસ અને સદ્બોધ સાથે સલાહ.

સદ્બોધમંત્રીએ ત્યાર પછી મને સમાધિ નામના એ પુરૂષો બતાવ્યા: બન્નેના સામાન્ય નામ (અટક) સમાધિ હતા, તેઓના રંગ શ્વેત હતો, તેઓનું દર્શન બહુ સુંદર હતું અને સ્વરૂપે તેઓ બહુ સુખદાયી હતા.

એ બન્ને પુરૂષોના સંબંધમાં ઝોળખાણુ આપતાં સદ્બોધે મને કહ્યું “આ બન્ને પુરૂષોનું સામાન્ય નામ સમાધિ છે અને બન્નેનાં ખાસ નામો અનુક્રમે ધર્મ અને શુકલ છે. એ બન્ને પુરૂષો તમારા અંતરંગ રાજ્યમાં પ્રવેશ કરનારા છે. તેઓ ઘણા જ ઉપયોગી અને સદ્ગુણી છે. તમારે તેમનો સારી રીતે આદર સત્કાર કરવો.” મેં સદ્બોધના વચનનો સ્વીકાર કરતાં મારું નમાવ્યું.

તે જ વખતે સદ્બોધે ત્રણ નારીઓ બતાવી: તેઓમાંની એકનો રંગ વીજળી જેવો બીજનો રાતા કમળ જેવો અને ત્રીજનો સ્ફટિક રત્ન જેવો તદ્દન શ્વેત હતો, તેઓનાં શરીરનો આકાર ઘણો સુંદર હતો અને તેઓનું સ્વરૂપ ભેદતાં તેઓ પણ બહુ સુખ આપનાર હોય એમ લાગતું હતું. મને જણાવવામાં આવ્યું કે એ ત્રણે સ્ત્રીઓનું ગોત્ર લેશ્યા નામનું છે અને ત્રણે અનુક્રમે પીતા પદ્મા અને શુક્લા નામથી દુનિયામાં સારી રીતે પ્રસિદ્ધ થયેલ છે. પછી તેમની વધારે ઝોળખાણુ આપતાં સદ્બોધે મને જણાવ્યું કે “રાજન્! ઉપર જે ધર્મ અને શુકલ (બે) મહા પુરૂષોનો તમને પરિચય કરાવ્યો તેમાંના પ્રથમ ધર્મ નામના મહાપુરૂષની આ ત્રણે સ્ત્રીઓ નોકર છે, દાસીઓ છે અને એ ત્રણેમાં છેલ્લી શુક્લા નામની છે તે એક જ માત્ર શુકલ નામના બીજા મહાપુરૂષનું સવિશેષપણે પોષણ કરનારી છે. એ ત્રણે નારીઓ બહુ ઉપયોગી છે, ઘણી લાયક છે અને બહુ લાભ કરનારી છે. આપે એ ત્રણેની સાથે બહુ સારી રીતે વર્તવું. વળી એ ત્રણે સ્ત્રીઓ ન હોય તો તમારા ઉપર પરમ ઉપકાર કરનાર પેલા એ પુરૂષો તમારી પાસે રહી શકે નહિ અને તમારે જે રાજ્ય પ્રાપ્ત કરવાનું છે તેમાં મુખ્ય આધાર એ બન્ને મહા પુરૂષોનો છે. તેથી આ ત્રણે નારીઓનું આપે સારી રીતે પોષણ કરવું. એના પોષણથી પેલા પુરૂષો તમારા ઉપર ઉપકાર કરશે ત્યારે

તમને મહારાજ્ય પ્રાપ્ત થશે એવી હકીકત છે.”^૧ મેં આનંદથી જવાબ આપ્યો “બહુ સારું, હું સારી રીતે એ નારીઓનું પોષણ કરીશ.”

ત્યાર પછી હું તો એ નારીઓ કહે તે પ્રમાણે કરવા લાગ્યો જ્યારે જ્યારે બને ત્યારે ત્યારે વારંવાર હું તો ચિત્તપાંચ માસ પસાર, વૃત્તિમાં પેસું, વિદ્યા પત્ની સાથે વિદ્યાસ કંકે, સદ્-લક્ષ્મી ધા. બોધની સાથે વારંવાર વિચારણા કંકે, અને સદાગમને, સમ્યગ્દર્શનને અને શુદ્ધિધર્મને સારી રીતે સમજાવવા આપ્યા કંકે. આ પ્રમાણે કરતાં ભગવાનશ્રી નિર્ભળાચાર્યને ત્યાંથી ગયણે સહજ ઉણા પાંચ મહિના થયા. પાંચ માસની આખરે મારા શુભોચી કર્મપરિણામ રાજા મને ઘણા અનુકૂળ થઈ ગયા, તેઓનું હૃદય મેં હરણુ કરી લીધું અને તેઓ મારા તરફ વધારે પ્રેમ દાખવતા થયા. પછી તો તે જતે જ મારા સંબંધમાં સારા ખ્યાલ સાથે પેલા નગરોએ (ચિત્તસૌંદર્ય, શુભમાનસ, વિશદમાનસ અને શુભચિત્તપુર^૨) ગયા અને ત્યાંના રાજાઓ (શુભપરિણામ, શુભાભિસન્ધિ, શુદ્ધાભિસન્ધિ અને સદાશય)ને મળ્યા અને એ દરેક રાજાઓ પોતાની કન્યાઓ મને આપવા તત્પર થાય એવા સાનુકૂળ સર્વને બનાવી દીધા. એ પ્રમાણે બધી સગવડ કરીને કર્મપરિણામ રાજા મારી પાસે પાછા આવ્યા. પછી એણે પુણ્યોદય સેનાપતિને આગળ કર્યો, પોતાની પ્રેમી ભાર્યા કાળપરિણુતિને સાથે લીધી અને એવા પોતાના ખાસ પરિવાર સાથે પેલી કન્યાઓના વિવાહ માટે મારી ચિત્તવૃત્તિમાં એ કર્મપરિણામ રાજાએ મને પ્રવેશ કરાવ્યો. કર્મપરિણામે ચિત્તવૃત્તિમાં દાખલ કરાવીને પછી તુરત જ પેલા શુભપરિણામ વિગેરે ચારે રાજાઓને કહેણુ મોકલ્યું કે તેઓએ સર્વેએ સાત્વિક માનસપુરમાં^૩ આવેલા વિવેકપર્વ^૪

૧ આ લેશ્યાના સ્વરૂપ અને વિગત માટે જુઓ પ્રસ્તાવ સાતમે. પ્ર. ૬. મું. (પૃ. ૧૭૫૨-૬) અને તે પર લખેલી નોટ.

૨ ધર્મ-શુકલઃ ધ્યાનતા આ ઉત્તમ ભેદો છે. એના પાછા ચાર ચાર પ એ જૈન નજરે સમાધિ છે અને સમાધિમાં જ પ્રાણીનો મોક્ષ થાય છે. એના થત માટે જુઓ જૈનદષ્ટિએ યોગ પૃ. ૧૪૪-૧૮૨. આત્માના અધ્યવસાયને કહેવામાં આવે છે. એ પર ખાસ વિવેચન અન્યત્ર લખવા યોગ્ય છે. ૩ ત્રણ કૃષ્ણ નીલ કાપોત ખરાબ છે. બાકીની ત્રણ તેજો પર્વ અને શુકલ સારી અને આત્માના અધ્યવસાય પર ધ્યાનનો આધાર છે. ધર્મધ્યાનમાં તેજો, પર્વ શુકલ ત્રણે લેશ્યા વર્તે છે પણ શુકલધ્યાનમાં તો છેલ્લી શુકલ લેશ્યા જ વર્તે

૩ એના નામ વિગેરે માટે જુઓ પૃ. ૧૯૨૧.

૪ સાત્વિકપુરને માટે જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર. ૩૩. વિવેકપર્વત માટે જુઓ પ્રકરણ (પૃ. ૧૦૪૭) અને જૈનનગર માટે જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર. ૩૨.

તના શિખરપરના જૈનનગરમાં પધારવું. તે ચારે રાત્રીઓ તેના કહેણુને માન આપીને પોતાના આખા પરિવાર સાથે તે નગરે આવી પહોંચ્યા. તેઓ સર્વે પધાર્યા ત્યારે તેમની પદવીને યોગ્ય માન સન્માન સર્વને આપવામાં આવ્યું. લગ્નનો દિવસ સર્વેએ સાથે મળીને મુકરર કર્યો.

મહામોહના સૈન્યમાં ખળલળાટ.

વિષયાભિલાષનું વક્તવ્ય.

ભવિતવ્યતાની સલાહ.

આ પ્રમાણે જૈનનગરમાં તૈયારી ચાલતી હતી ત્યારે તે જ વખતે મહામોહના લશ્કરમાં આખો સમુદાય એકઠો થયો. તેઓએ અંદર અંદર સલાહ કરવા માંડી. વિષયાભિલાષ મંત્રીએ પ્રથમ વાત ઉપાડી - "દેવ! મારા પ્રભુ! માફ માનવું છે કે જે સંસારીજીવ પેલી ક્ષાંતિ બિગેરે કન્યાઓ પરણશે તો આપણે તો સર્વ ઠાર મુઆ સમજવા! મને તો પ્રસંગ થયો અંજીર જણાય છે તેથી આપણે આ બાબતમાં ગફલતી રાખવા જેવું નથી, આપણે તો તેની સામે સર્વ પ્રકારના પ્રયત્નો કરવાની અત્યારે જરૂર છે, આપણે સાહસ કરવું જોઈએ અને કોઈ પણ પ્રકારની નાઉમેદી છોડી દેવી જોઈએ. એ તો જાણીતી વાત છે કે જ્યાં સુધી આપણા કામનો છેડો ન દેખાય ત્યાં સુધી જ ધીક રાખવી, પણ જો એક વખત પ્રયોજન જ પ્રાપ્ત થઈ જાય તો તો પછી જરા પણ ધીક રાખ્યા વગર પ્રહાર કરી નાખવો અને પ્રયોજન સાધવું."

મહામોહ રાત્રીએ પોતાના મંત્રીનું વચન સ્વીકારી લીધું અને આખા લશ્કરે એના વિચારને ટેકો આપ્યો. તુરત જ બધી સામગ્રીઓ તૈયાર કરાવવામાં આવી, લશ્કરને તૈયાર થવાનો હુકમ અપાયો અને થોડા વખતમાં તો આખું લશ્કર તૈયાર થઈને આવી પહોંચ્યું. આખા લશ્કરમાં લડવાનો પૂરતો ઉત્સાહ હતો પણ તે વખતે મહારાજા કર્મ-પરિણામ તેમની નિરૂદ્ધ થઈ ગયા હતા તે બાબતનો દરેકનાં મનમાં અંદર ખાનેથી ભય હતો, તેથી તેઓ અંદર અંદર વાતો કરતા હતા, તેઓના મનમાં કાંઈક આકુળતા હતી, તેઓને પરિણામ માટે શંકા હતી, તેથી આખરે વિચાર કરીને તેમણે દેવી ભવિતવ્યતાને અમારે શું કરવું? એમ પૂછ્યું. દેવીએ તુરત જ જવાબ આપ્યો "ભાઈઓ! અત્યારે તમારે લડવાનો સમારંભ કરવાનો વખત નથી. અત્યારે મારો પતિ સારી રીતે આદરભાવ પામ્યો છે, ઠીક થઈ ગયો છે, કર્મપરિણામનો એને માટે બહુ ઊંચો મત હાલ તુરત થઈ ગયો છે, વળી અત્યારે એની પાસે શુભપરિણામ વિગેરે ચાર મોટા રાત્રીઓ આવી ગયા છે અને તે તેને મળી ગયા છે, આવી ઘેવડી મદદ અને ટેકાથી

આર્યપુત્રને પોતાના લશ્કરને તપાસ કરવાની હોંસ થઇ આવી છે^૧ અને બધા સંયોગોનેતાં કર્મપરિણામમહારાજ એને (એનું પોતાનું-સંસારી-જીવનું) લશ્કર જરૂર બતાવશે એમ લાગે છે અને આર્યપુત્ર તેનું પોષણ કરશે તેથી જો અભારે તમે રણે ચઢશો તો તમારો સર્વનો પ્રલય થઇ જશે. તેથી મારી સલાહ તો એમ છે કે હાલ તુરત તમે બધા વખત કાઢી નાખો, હાલનો મામલો જરા ટાઢો પડવા દો, તમને કોઇ ન જીએ તેમ જરા બાજુ ઉપર બેસી જાઓ અને રાહ જુઓ. જ્યારે તમારે ધા કરવાનો વખત આવી પહોંચશે ત્યારે હું જ તમને સર્વને ચેતાનીશ. તમે સર્વ સારી રીતે જાણો છો કે તમારા સર્વના કામમાં હું ખાસ ધ્યાન રાખું છું અને ચીવટપૂર્વક યોગ્ય વખતની ખબર તમને આપ્યા કરું છું. તો તમારે આ વખતમાં ખાસ ચિંતા કરવાની શી જરૂર છે?"

ભવિતવ્યતાની આવી સલાહ સાંભળી એટલે તેઓએ ઉઘાડી લગાઇ કરવાનો જે નિર્ણય કર્યો હતો તે વિચાર પડતો મૂક્યો અને તે વાત તુરતને માટે મુદતવી રાખી.

મોહના કહ્લોલો અને સદ્બોધ.

મહામોહના સૈનિકોએ લડવાનો વિચાર તો બંધ રાખ્યો પણ તેઓ સર્વ જાતે ઘણા લુભ્યા હતા, બહુ પકા હતા, તેથી તેઓ ચિત્ત-વૃત્તિની અંદર શુભપણે આડાઅવળા ભરાઇ રહ્યા અને છાની છાની પોતાની યોગશક્તિઓ મારા ઉપર ચલાવતા રહ્યા. એ યોગશક્તિના પ્રભાવથી મારા મનમાં નવા નવા તુરંગો આવતા રહ્યા તે આ પ્રમાણે:-

આઆર્ય મહારાજે જણાવ્યું કે જ્યારે કન્યાઓ સાથે માંડે લગ્ન થઇ જશે ત્યાર પછી તેઓ મને દીક્ષા આપશે; પણ મોહના ઉછાળા. અહાહા! એ દીક્ષા તો ઘણી દુષ્કર છે! એ તો જે તુરંત કહ્લોલો. હાથ વડે આપ્યા સ્વયંભૂરમણુ^૨ સમુદ્રને તરવા જેવી વાત છે! અને યતિઓની ક્રિયા તો મરણુ સુધી પાળવાની છે! અને માંડે શરીર તો સુખથી લાલનપાલન કરાયું

૧ To review the Army અભારે રાહેનરાહ લશ્કરની રવી કરાવે છે, તેને તપાસે છે તે હકીકતને ચળતી આ વાત છે.

૨ સ્વયંભૂરમણુ: સર્વથી ઉઘો સમુદ્ર. ઘણો જ મોટો છે, એનો પાર પા-મવો અશક્ય છે, એને જે હાથવડે તરવા પ્રયત્ન કરવો એ ધૃષ્ટતા જ છે, અસંખ્ય દ્વીપ સમુદ્ર પછી એ ઉઘો આવે છે. પ્રથમ જંમુદ્વીપ એક લાખ ચોલનનો છે. પછી તેની ફરતો સમુદ્ર બમણો, ત્યાર પછીનો દ્વીપ બમણો એમ કામબમણા યતાં છેવટે સદરહુ સમુદ્ર અસંખ્ય દ્વીપ સમુદ્ર મૂક્યા પછી આવે છે તેથી તે કટલો મોટો હશે તેનો સહજ ખ્યાલ આવશે. તેણે અરધું ચાલકોક રોકેલું છે.

છે. શરીરે રોગો અને સંતાપો પણ થઈ આવે ખરા! વળી એટલા ક્ષાંત્રા વખત સુધી તદન લુપ્તસુક્તું ખાવાનું મારાથી કેમ બની શકે? અને બિચારી મદનમંજરી હજુ ઘણી કાચી છે, પોચી છે. એને બે જીવે ત્યાં સુધીને માટે મારો હમેશનો વિયોગ થાય તો તો એને બહુ ક્લેશ થાય, ઘણું દુઃખ લાગે!! વિગેરે વિગેરે.

આવા આવા તુરંગોને પરિણામે મારા હૃદયમાં કાંઈક ભગ્ન પરિણામ થયા, મેં વિચાર કર્યો કે ત્યારે શું હવે પેલી સહબોધનો વખત- કન્યાઓને પરણવાનો વિચાર માંડી વાળું? તો તો પછી સરનો સપાટો. નિરાંતે સુખે રહેવાય. હાલ તો જીવાનીનો વખત છે, જરા મન ભોગવી લઉં. એ સ્ત્રીઓ સર્વ આખરે તો મારે આધીન જ છે. જીવાની પૂરી થશે ત્યારે એને વખતસર પરણી લઈશ અને પરણીને તુરત દીક્ષા લઈશ.—સહબોધમંત્રી દૂર હતો તે વખતે મને આવો વિચાર થઈ આવ્યો અને તે મારા મનમાં જ રહ્યો. એ તુરંગો અને વિચારો ચાલતા હતા ત્યાં સંયોગબળે સહબોધમંત્રી આવી પહોંચ્યો એટલે મેં એને મારો અંદરનો સાચો અભિપ્રાય જણાવી દીધો.

સહબોધ તો મારા વિચાર સાંભળીને સડક થઈ ગયો. તુરત બોલી ઉઠ્યો “દેવ! આપે જે નિર્ણય કર્યો છે તે બરાબર નથી. તમારો એ નિર્ણય તમારા આત્માને ઘણો નુકસાન કરનારો છે, તમારા પરમ સુખની આડે આવનારો છે અને અનુપણનો વાવટો છે. હું તમને ખાત્રીપૂર્વક કહું છું કે તમારો જે આ અભિપ્રાય થયો છે તે તમારો પોતાનો અભિપ્રાય નથી, સ્વાધીન મત નથી, સ્વાભાવિક નિર્ણય નથી, પણ પેલા દુરાત્મા મહામોહનો વિલાસ છે, એના પરિવાર અને સેનાનીઓનો વૈભવ છે, એના આશ્રિતોએ કરેલી પ્રેરણાનું પરિણામ છે. (મહા વિદ્યાસાધન કરીને) ન્યારે નિધાન (ભંડાર) હાથ ધરવાનો વખત આવે ત્યારે બરાબર છેલ્લી વખતે વૈતાળો^૧ આડા આવીને ઊભા રહે તેમ તેઓ સર્વ દુષ્ટો અંદરખાને ગૂપચૂપ રહીને બરાબર વખતે આપને વિદ્ધ કરવા આવી પહોંચેલા છે. પણ આપે એ પાપીઓથી આત્માની જરા પણ વંચના (છેતરપીંડી) થવા દેવી નહિ.”

સહબોધે જે વાત કરી તે મારા ચિત્તમાં બરાબર લાગી ગઈ. પછી મારી અને તેની વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઈ:—

૧ વૈતાળો: એક ભતના અધમ રાક્ષસો. મંત્રસાધના કરી રહેવા આવે ત્યારે આ દુષ્ટો છેલ્લી ઘડિએ છળ કરવા આવે છે અને જે સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવાનું હોય છે તેમાં આડા આવે છે.

ગુણધારણ (હું)—“આર્ય ! ત્યારે મારે એ સર્વને કેવી રીતે પાછા હઠાવવા ?”

સદ્બોધ—“દેવ ! તમારે એમને તમારા પોતાના બળથી જ હઠાવવા !”

ગુણધારણ—“તો મને માફ બળ બતાવો.”

સદ્બોધ—“દેવ ! હું તો તમારું બળ બતાવવા તૈયાર છું, પણ એ બતાવવાનો અધિકાર મહારાજાધિરાજ કર્મપરિણામને છે.”

કર્મપરિણામ રાજા તે વખતે ત્યાં હાજર હતા. તેમણે આ વાત સ્વીકારી લીધી હતી. સદ્બોધને જવાબ સાંભળી તે બોલી ઉઠ્યા— “મારા હુકમથી તું પોતે એનું બળ એને બતાવીશ તો પુરુષાર્થથી મેં જ તે બતાવેલું ગણાશે, તેથી હું તને આદેશ કરું છું કે તું એને (ગુણધારણને) એનું બળ બતાવી આપ.”

સદ્બોધ—“જેવો મહારાજા સાહેબનો હુકમ !”

વિત્તસમાધાન મંડપ.

આજ્ઞાકરણ, સન્માન.

શત્રુની બગવૃત્તિ.

સદ્બોધે તો તુરત જ કામ ઉપાણું. તે ચાલ્યો અને મને પોતાની સાથે વિત્તસમાધાન મંડપમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. સદ્બોધ આજ્ઞા ચાલ્યો અને હું તેની પછવાડે ચાલ્યો. ત્યાં તેણે ચારિત્રરાજને અને ધીજા તેમજ આખા લશ્કરને બતાવ્યું. તેઓએ મને પ્રણામ કર્યાં. મેં એ દરેકનું સારી રીતે સન્માન કર્યું. તેઓ પણ સર્વ મારા સેનાનીઓ હોય તેમ જણાયું, તેઓએ સર્વેએ તે સ્થાન સ્વીકાર્યું અને ચતુરંગ સેના તૈયાર કરીને શત્રુઓને મારી હઠાવવા માટે તેઓની ગોઠવણ તુરત જ કરી નાખવામાં આવી. તે વખતે તેઓ સર્વ લડવા માટે ઘણા ઉદુક્ત થઈ ગયા અને તેઓનો લડવાનો ઉત્સાહ જોઈને રાજાએ પણ દરેકને સન્માન આપ્યું અને રાજી કર્યાં.

આ બધી તૈયારીઓ અને ધમાલ જોઈને મહામોહ વિગેરે દુશ્મન રાજાઓ તો અત્યંત ભયભીત થઈ ગયા, માંડા જેવા થઈ ગયા. તેઓ બધા પાપોદયને મોખરે કરીને ઉપરની તૈયારીઓ જોઈને એકદમ ના-

૧ બળને અર્હાં બેવડો અર્થ છે. (૧) શક્તિ, પુરુષાર્થ અને (૨) લશ્કર પોતાનું લશ્કર તે ચારિત્રરાજનું લશ્કર-આમબળ સમજવું.

૨ વિત્તસમાધાનમંડપનું વિસ્તારથી વર્ણન થોડા પ્રસ્તાવમાં આવી ચૂકું છે. જુઓ પ્ર. ય. પ્ર. ૩૩ (પૃ. ૧૦૫૫).

સવા જ મંડી ગયા, સર્વે ત્યાંથી પલાયન કરી ગયા. તેઓને એટલી બધી ખીક લાગી કે જો તેઓ ત્યાં હાજર રહેશે તો જરૂર તેઓ માર્યા જવાના! આરિત્રરાજના સેનાનીઓએ પણ પેલા દુશ્મનોને રહેવાનાં મુકામો બધાં ભાંગી નાખ્યાં અને આખી મહા અટવીને ઘરાબર સાફ કરાવી, શોધાવી અને એ રીતે શત્રુઓનો નાશ કરવાને પરિણામે તેઓને જયધ્વજ^૧ પ્રાપ્ત થયો.

વાત એમ બની કે શત્રુઓ નાસી તો ગયા, પણ માત્ર તેમાંના થોડાકનો જ ક્ષય થયો, કેટલાક શાંત થઈને પડી રહ્યા અને બગવૃત્તિ ધારણ કરીને ગૂપ્તરૂપ થઈ ગયા.^૨

લગ્ન સમારંભ.

અત્યંત આનંદથી મહામહોત્સવપૂર્વક સુંદર વિવાહનો આરંભ કરવામાં આવ્યો. મારો એ સમારંભ જોઈને મારા અંતર બંધુઓ ઘણા ખુશી થયા.

પ્રથમ તો આઠ માતાઓનું^૩ સ્થાપન કરવામાં આવ્યું અને યથા-વિધિ એ આઠે માતાઓની પૂજા યોગ્ય રીતે મેં કરી.

માતૃકા સહ્યોધે એ આઠ માતાઓની જૂદી જૂદી શક્તિ સ્થાપન. કેટલી છે તેનું વિવેચન કરી બતાવ્યું. તે વર્ણન ખાસ સાંભળવા જેવું અને તદ્દન અભિનવ હોવાથી અગૃહીતસંકેતા!^૪ તને તે ઘરાબર કહી સંભળાવું છે તે તું લક્ષ્યમાં રાખજે.^૫

૧ Banner of success.

૨ કેટલાંક કર્મોનો ક્ષય થયો અને કેટલાંક ઉપશમ ભાવ પામ્યાં. ઉપશમ-ભાવમાં જે કર્મો રહે છે તે ઢાંકેલ અગ્નિ જેવાં રહે છે, અમુક વખત ગૂપ્તરૂપ પડી રહે છે, પ્રસંગ મળતાં લડકો થઈ આવે છે. ઉપશમભાવ અને ક્ષયોપશમ ભાવમાં આ મોટો તફાવત છે.

૩ બગવૃત્તિ: બગલો માછલાને પકડવા પહેલા જાંચી ડોક રાખી ભગતની જેમ બેસી રહે છે, માછલું પકડવાનો લાગ મળતાં ડોક નમાવી માછલું પકડી મળપ કરતો ગળી નય છે, કેટલાંક કર્મો હાલ તો બગભગત થઈ ગયાં, પણ લાગ બેતાં રહ્યાં.

૪ જૈન લગ્નવિધિમાં લગ્નની પહેલાં આઠ માતાની સ્થાપના કરવામાં આવે છે. જુઓ જૈન લગ્નવિધિ અથવા આચારદિનકરમાં તત્સંબંધી વિસ્તાર. આ વિધિને 'માઠસ્થાપના' એમ ક્ષાપામાં કહેવામાં આવે છે.

૫ સંસારીશબ્દ: પોતાનું ચરિત્ર અગૃહીતસંકેતા અને પ્રજ્ઞાવિશાળા પાસે સદાગમ સમક્ષ કહી બતાવે છે અને સુમતિ-ભાવ્યપુરુષ તે સાંભળે છે તે વાત હવે તાણ કરો. એનો સંબંધ મળવાનો હવે વખત નજીક આવે છે.

૬ અષ્ટ પ્રવચનમાતા માટે જુઓ પ્રસ્તાવ ત્રીજો પ્ર. ૧૪ (પૃ. ૫૦૫)માં કરેલી મારી નોટ. અહીં મુળમાં તેને લગતી હકીકત આવે છે.

- ૧ “ પ્રથમની માતા સાદા ત્રણ હાથ નજર આગળ કરાવે છે
“ અને જ્યારે જૈનપુરમાં મુનિરાજ ચાલે છે ત્યારે ખાસ કરીને
“ તેઓને કોઈ પણ ખીલ આખતમાં આક્ષેપ (ખેંચાણ) ન
“ થાય તે આખત પર ખાસ ધ્યાન આપે છે.”
- ૨ “ ખીલ માતામાં એવી શક્તિ છે કે એ મુનિજન પાસે સદ્-
“ બુદ્ધિથી પવિત્ર થયેલ વાક્યો જ બોલાવે છે, જેવી વાત બની
“ હોય તેવાં જ વાક્યોમાં બોલાવે છે, સાંભળનારને હિત કરે
“ તેવી જ વાત બોલાવે છે, ગણ્યાગાંઠ્યા જરૂરી શબ્દોમાં જ
“ બોલાવે છે અને તે પ્રમાણે તે સર્વદા વર્તે છે.
- ૩ “ ત્રીજી માતામાં એવી શક્તિ છે કે ખાવાતું કારણ પ્રાપ્ત
“ થાય ત્યારે તેઓ (યતિલોકો પાસે) એ સર્વ પ્રકારના
“ દોષોથી રહિત આહારની શોધ કરાવે છે અને તે પણ વ્યા-
“ જબી રીતે જ ખવરાવે છે.
- ૪ “ ચોથી માતામાં એવી શક્તિ છે કે મુનિરાજ જ્યારે વસ્તુ
“ પાત્ર કે ટુંકામાં કહીએ તો કોઈ પણ ચીજ લે અથવા મૂકે
“ ત્યારે તેને ધરાધર જુએ છે, તેની સારી રીતે પ્રમાર્જના”
“ કરે છે અને કોઈ પણ સૂક્ષ્મ જીવનો વિનાશ ન થાય તેની
“ ખાસ સંભાળ રાખે છે.
- ૫ “ પાંચમી માતાની એવી શક્તિ છે કે તેના વડે એક બહુ
“ સુંદર કામ થાય છે. કોઈ વખત વધારાનો આહાર તણ
“ દેવો-દેવકી દેવો પરતો હોય, શરીરને તજવું પડે તેવું હોય,
“ શરીરના મળનો લાગ કરવો હોય, વડીનીતિ દ્વારા કચરો
“ કાઢવો હોય, ટુંકમાં કોઈ પણ વસ્તુનો લાગ કરવો હોય ત્યારે

૧ પ્રત્યેકના વર્ણન સાથે અનુક્રમે નીચેના નામો ધારણો અને વિચારણો.

૧ ધર્માસમિતિ.

૨ ભાષાસમિતિ.

૩ એપણાસમિતિ.

૪ આહારભંડમતનિક્ષેપણાસમિતિ.

૫ પારિષ્ઠાપનિકાસમિતિ.

૬ મનોગુપ્તિ.

૭ વચનગુપ્તિ.

૮ કાચગુપ્તિ.

૨ પ્રમાર્જનાઃ વસ્તુને સુંવાળા પદાર્થથી-રજેહરણુ વિગેરેથી સાફ કરવી, બહુ ધીમેથી તે પર રહેલ ન દેખાય તેવા નાના જંતુઓને દૂર કરવા તે.

- “ એ શાસ્ત્રમાં બતાવેલી રીત પ્રમાણે શુદ્ધ નિર્ભય ભૂમિમાં
 “ તેનો લાગ કરાવે છે, કોઈ જીવને દુઃખ ન થાય તે માટે
 “ બનતો પ્રયાસ કરાવે છે.
- ૬ “ છઠ્ઠી માતા સાધુ મહારાજનાં મનને નિરંતર આકુળવ્યાકુ-
 “ળતા વગરનું રાખે છે અને છતાં તેમનામાં જે કાંઈ દોષો
 “ થઈ ગયા હોય તે સર્વને બહુ જોસ સાથે ખપાવી દે છે,
 “ તેને રદ કરાવી દે છે.
- ૭ “ સાતમી માતા ખાસ કારણની ગેરહાજરીમાં સાધુઓ પાસે
 “ મૌન પળાવે છે, ખાસ લાભ ન હોય ત્યાંસુધી તેમને બોલ-
 “વાની મનાઈ કરે છે અને કોઈ કારણ પ્રાપ્ત થાય અને તે-
 “ મને બોલવાની જરૂર જ પડે તો બોલવામાં કોઈ પણ પ્રકા-
 “રનો દોષ ન થાય તેટલું જ બોલાવવા સર્વદા તત્પર રહે છે.
- ૮ “ આઠમી માતા વળી એક ઘણું જ નવીન પ્રકારનું કાર્ય બંધવે
 “ છે. જ્યાં સુધી કાંઈ ખાસ કારણ ન હોય ત્યાં સુધી તે સાધુ-
 “ઓને કાચબાની પેઠે તદ્દન સંકોચાવીને રાખે છે. ખાસ
 “ કારણ પડે અને મુનિલોકને ચલન કરવું પડે તો શરીરથી
 “ ઉત્પન્ન થતા દોષોને અટકાવે છે.

પહેલે દિવસે એ જૈનપુરની સુંદર મેનાઓ-સારભૂત મીઠી માવ-
 ડીઓનું સ્થાપન કરવામાં આવ્યું અને તેમનું પૂજન કરવામાં આવ્યું.

ત્યાર પછી ચિત્તસમાધાન અંતરંગ મંડપ (માંડવા)માં આવી
 રહેલી નિઃસ્પૃહતા વેદીને સારી રીતે વાળી ઝૂડીને

વેદી-કુંડ સાફ કરવામાં આવી. ચારિત્રધર્મમહારાજએ પો-
 તાના તેજથી તે વખતે મોટો વિસ્તારવાળો અગ્નિકુંડ

સજાગાઓ, વધારે ચેતાઓ અને લગ્ન વખતે જે જે
 ઉચિત ક્રિયાઓ કરવી જોઈએ, જે જે તૈયારીઓ પ્રથમથી કરી રાખવી
 જોઈએ તે સર્વ યથોચિત કરી. તૈજસી પક્ષા અને શુકલા માતાઓએ
 અત્યંત આદરપૂર્વક વધૂકર્મ કર્યું, મતલબ જ્ઞાન, શરીરે વિલેપન અને
 આબ્જણધારણુ વિગેરે સર્વ ક્રિયાઓ કરી લીધી. એ માવડીઓએ
 અને ખીજા મારા આખા સામંતવર્ગ અને રાજાઓએ મને જ્ઞાન
 કરાવ્યું, વિલેપન કર્યું, ઘરેણું પહેરાવ્યાં અને સુંદર વસ્ત્રો ધારણુ કરાવ્યાં.

ત્યાર પછી વિવાહ થવાની શરૂઆત થઈ. સહબોધમંત્રી પોતે જ
 પુરોહિત (ગોર) થયા. એણે કર્મ નામનાં લાકડાં

લગ્ન. અગ્નિમાં નાખવા માંડ્યાં, યજ્ઞ આદરી દીધો, એમાં
 સહભાવનાની આહુતિઓ આપવા માંડી, કુવાસના

નામની શાળો અંજળી ભરી ભરીને અગ્નિકુંડમાં નાખવામાં આવી. એવી રીતે મહા તૈયારીઓ અને સમારંભો થઈ રહ્યા. સદાગમ પોતે ભેશી થયા અને તેમની હાજરીમાં વૃષ લગ્નના અમુક અંશમાં ક્ષાંતિ કન્યા સાથે મારાં લગ્ન થયાં. મેં તેનું પાલિત્રહણ કર્યું તે વખતે શુભ-પરિણામ વિગેરે રાજાઓ ઘણા હર્ષમાં આવી ગયા, નિઃપ્રકંપતા વિગેરે મહારાણીઓ પણ બહુ જ વિલાસમાં આવી ગઈ, તેમને બહુ આનંદ થઈ ગયો અને આખા મંડળો ગાંડાઘેલાં જેવાં થઈ ગયાં. તે જ વૃષ લગ્નમાં દયા વિગેરે બીજી આઠે કન્યાઓનાં પણ મારી સાથે લગ્ન થયાં.

જીવવીર્ય નામનું મોટું વિસ્તારવાળું સિંહાસન હતું તેની ઉપર હું તે સર્વ પત્નીઓ સાથે બેઠો. ચારિત્ર-ધર્મ રાજા વિગેરેને બહુ આનંદ થયો અને તેઓએ પણ અનેક પ્રકારના વિલાસો તે વખતે કર્યા, બતાવ્યા.

વૈશ્વાનરાદિ ઉપશાંત.

અન્ય કન્યાઓ સાથે લગ્ન.

સુ ખ સં દો હા તુ ભ વ.

હવે જરા મોહરાજની વાત કરી લઉં. અગૃહીતસંકેતા! જ્યારે હું વિદ્યાની સાથે પરણ્યો હતો ત્યારથી જ પરમાર્થથી તો મોહરાજા ઘણો નરમ પડી ગયો હતો, પરંતુ એ રાજા હિમત હારે તેવો ન હોતો, વળી એ એના આખા લશ્કરનો સમુદાયઆત્મા હતો, સર્વને જીવનેશ્વર હતો અને સર્વનો સારભૂત હતો તેથી બળેશી દોરડી જેવો આકાર ધારણ કરીને પણ તે ત્યાં પડી રહ્યો હતો, એને ઘણો ત્રાસ થયો તો પણ ભાંથી નાસી ગયો નહોતો. ત્યાર પછી ક્ષાંતિ વિગેરે નવ કન્યાઓને હું પરણ્યો, તે કન્યાઓ વૈશ્વાનર વિગેરેની ખાસ દુશ્મન હતી તે તો તારા સમજવામાં આવી ગયું હશે. હવે ચારિત્રધર્મરાજાએ મોહરાજાના આખા લશ્કરને નસાડી મૂક્યું અને એનો પાપાદય સેના-પતિ તો મોરચેથી નાસી જ ગયો અને તેમ થતાં એ મહામોહરાજા નરમ થઈ ગયો હતો પરંતુ છૂપાઈને છાનોમાનો બેસી રહ્યો હતો તે હવે તેથી પણ વધારે નરમ પડ્યો અને ત્રાસ પામતો હિંસા વૈશ્વાનર વિગેરે નવે જીવને પોતાની સાથે લઈને બને તેટલો વધારે દૂર આલ્યો ગયો. આવી રીતે મારા દુશ્મનોનો નાશ તો ન થયો પણ અત્યારે તેઓ દૂર નાસી ગયા.

એ પ્રમાણે હકીકત બની એટલે મારી દશ પત્નીઓ સાથે વિલાસમાં હું પડ્યો, તેઓના પ્રેમમાં પડ્યો, તેઓને ભેળ્યો, તેઓની

સાથે મેં આનંદ કર્યો, તેમના સંગમાં રહી શાંત જીવન ગાળ્યું, પીડા બાધા વગરની સ્થિતિ અનુભવી, અનેક પ્રકારના પ્રમોદને પીછાન્યો-વળી તે વખતે માંડે પોતાનું આપું લશ્કર પણ મને ઘેરીને બેસી રહ્યું અને અંતરંગ વિલાસોમાં ઊંચા પ્રકારની લીલા કરતાં સ્વસંવેદન^૧ સુખ અનુભવ્યું, મુનિ નિર્મળાચાર્ય કહી ગયા હતા તે સર્વ બાબતોનો સાક્ષાત્કાર કર્યો અને તેમનાં વચનની સત્યતા મને બરાબર સમજાણી.

હવે એ શુભપરિણામ રાજને નિપ્રકંપતા રાણીથી બીજી પણ ઘણી દીકરીઓ યદ્ય હતી. તેઓ અનુક્રમે ધૃતિ, શ્રદ્ધા, મેધા, વિવિદિષા, સુખા, મૈત્રી, પ્રમુદિતા, ઉપેક્ષા, વિજ્ઞાપ્તિ, કર્ણુલા વિગેરે અનેક હતી. એ સર્વ કન્યાઓને હું પરણ્યો. એ સર્વ નવીન સ્ત્રીઓ અને અગાઉની દરે સ્ત્રીઓ સાથે આખો વખત વિલાસ કરતો રહ્યો, આનંદ અનુભવતો ગયો, મજાઓ ઉડાવતો રહ્યો. એ સર્વ સ્ત્રીઓ મારી પાસે જ

૧ સ્વસંવેદન: આત્મસાક્ષાત્કાર. જાતે અનુભવ કરવો તે. ચોથી દૃષ્ટિની આખરે વેદસંવેદ પદની પ્રાપ્તિ થાય છે. ત્યાર પછી સ્વસંવેદન શરૂ થાય છે. એ અદ્ભુત અપૂર્વ આત્મદશા છે, યોગ પ્રગતિની નિશાની છે, આત્માનું ઉત્થાન ખતાવનાર છે. એનો વિસ્તાર યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયમાં જોવામાં આવશે. સામાન્ય માહિતી માટે જુઓ જૈ. ૬. યોગ પૃ. ૩૭.

૨ ધૃતિ: ધૈર્ય, ધીરજ, શાંતિ, આત્મબળ.

શ્રદ્ધા: આત્મ પુરૂષ પર વિશ્વાસ, આત્મબળ પર વિશ્વાસ, આત્માનો પુરૂષાર્થ મોક્ષ લઈ શકે એવો નિર્ણય.

મેધા: હલીલ કરવાની સમજવાની યચાવવાની બુદ્ધિ.

વિવિદિષા: ધર્મવાદ કરવાની ઇચ્છા. એથી સામો મનુષ્ય યોગ્ય ધર્મ પામી આત્મકલ્યાણ કરી શકે છે.

સુખા: સુખનો અનુભવ, વાસ્તવિક સુખનો સ્વાદ.

મૈત્રી: સર્વ જીવોને પોતાના બંધુ ગણી તેમને શરીરતું કે મનતું દુઃખ ન થાય તેહું વર્તન તેમની સાથે કરવું.

પ્રમુદિતા: ગુણ ઉપર, ગુણવાન ઉપર, ગુણવાન સાથે સંબંધ કરનાર ઉપર ખાસ પ્રેમ, તેમના તરફ આકર્ષણ.

ઉપેક્ષા: દોષ અને દોષવાળા તરફ બેદરકારી, તેઓની કર્મધીન સ્થિતિ પર વિચારણા.

વિજ્ઞાપ્તિ: વિશેષ જ્ઞાન, સમજણ, જિજ્ઞાસા અને જ્ઞાનવ્યય.

કર્ણુલા: પાપનાં પરિણામો અત્યારે સહન કરતાં હોય તેઓ પર દયા, પ્રેમ, તેમને દુઃખમાંથી તારવાની તીવ્ર ઇચ્છા.

રહે, તેઓનાં ટોળાં વચ્ચે હું બેસું, તેઓ મારી સાથે વિલાસ કરે-
આવી રીતે મને સુખનો અનુભવ થયો, અત્યંત આનંદ થયો, સંપૂર્ણ
રસના પ્રમોદમાં મેં રૂબરૂઓ મારી.

મેં એ વખત ચિંતવના કરી કે અહો! મહાત્મા ભગવાન નિર્મ-
ળાચાર્ય જે સુખાનુભવની મને અગાઉ સૂચના કરી હતી તેનો અભારે
મને સાક્ષાત્કાર થાય છે!! આવી રીતે અત્યંત પ્રમોદનો અનુભવ
કરતો હું સપ્રમોદપુરમાં રહ્યો હતો તે વખતે મહા-
નિર્મળાચાર્ય નુભાવ શ્રીનિર્મળાચાર્ય ફરતાં ફરતાં પાછા તે જ નગરે
આ ગ મ ન. આવી પહોંચ્યા, પોતાનો આખો પરિવાર તેમની
સાથે હતો અને તે જ આહ્લાદમંદિર ખગિચામાં
આવીને તેઓશ્રી ઉતર્યા. મને જેવા તેઓશ્રીના આગમનનાં સમાચાર
મળ્યાં કે તુરત જ અત્યંત આદરપૂર્વક હું આહ્લાદમંદિર તરફ ગયો,
બહુ પ્રેમભક્તિપૂર્વક મેં તેઓશ્રીને વંદન કર્યું.

વ્યવહાર-દ્રવ્યભાવ લિંગ.

મહાપૂજની તૈયારી.

દ્રવ્ય દીક્ષા ગ્રહણ.

પછી મારા હાથે બન્ને હાથ જોડીને અત્યંત વિનયભાવથી નમન
કરીને બહેન અગૃહીતસંકેતા! મેં આચાર્યમહારાજને વિરક્તિ કરી-
“ ભગવન! આપશ્રીએ આદેશ આપ્યો હતો તે પ્રમાણે અભારે સુધી
સર્વ વ્યવસ્થા મેં કરી છે. નાથ! હવે કૃપા કરીને મને દીક્ષા આપો.”
મહા વિચક્ષણુ નિર્મળસૂરિમહારાજે જવાબ આપ્યો “ રાજન! તને
ભાવથી ભાગવતી દીક્ષા આપોઆપ જ પ્રાપ્ત થઈ ગઈ છે તો હવે
દીક્ષા આપવાની તો ક્યાં રહી? જે ભાઈ! હકીકત એમ છે કે હાલ
છેલ્લા થોડા વખતથી તું ઘરમાં રહ્યો ત્યારે તારા સંબંધમાં જે બન્યું છે
અથવા તે જે બનાવ્યું છે તે ખાસ સવિશેષપણે સાધુપણામાં કર-
વાનું છે; તેથી ભાવદીક્ષા તો તે વસ્તુતઃ લઈ લીધી જ છે. છતાં ડાહ્યા
માણસોએ આ બાબતમાં વ્યવહારનું ઉલ્લંઘન કરવું ન જોઈએ તેથી
દ્રવ્યલિંગ (બાહ્ય વેશ) તને આપવામાં આવશે. કેમકે ભાવલિંગમાં
બાહ્ય ચિહ્ન પણ હેતુ તરીકે ખાસ પસંદ કરવા યોગ્ય છે તેથી તને

૧ વ્યવહાર: બાહ્ય નજરે જોવાને પ્રતીતિ ઉપજવાનું કારણ. વસ્તુતત્ત્વે તે
નિશ્ચય માર્ગ જ સાલ આપે છે પણ વ્યવહારનો લોપ કરવાથી અવ્યવસ્થા થઈ
ભય તેથી સકુદાયકારણે વ્યવહારને ખાસ ઇષ્ટ માન્યો છે.

‘બાહ્ય લિંગ હવે આપવામાં આવે છે.’ તે સાંભળી અત્યંત વિનયપૂર્વક
“બહુ કૃપા કરી! મારા નાથ!” એટલા શબ્દો હું ઉદ્ગારરૂપે બોલ્યો.

ત્યાર પછી આઠ દિવસ સુધી શ્રીજિનેશ્વર દેવની પૂજા રચવામાં
આવી (અષ્ટાહિક મહોત્સવ કર્યો), મુનિઓની આઠે દિવસ પૂજા કરી,
આખા નગરના સર્વ શહેરીઓને આનંદ કરાવ્યો, અંધુવર્ગને યોગ્ય
ભરભળામણ કરી દીધી, યાચક અને ઇચ્છકની માગણીઓ પૂરતી રીતે
સંતોષી, મારા પુત્ર જનતારણને રાજ્યગાદી પર સ્થાપન કર્યો અને તે
કાળને યોગ્ય સર્વ પ્રકારની જરૂરી ક્રિયાઓની વિધિઓ સંપૂર્ણ કરી
દીધી; પછી મહનમંજરી, કુળંધર અને પ્રધાન સેવકવર્ગસહિત નિર્મ-
ળસૂરિ પાસે યોગ્ય વિધાનપૂર્વક દીક્ષા અંગીકાર કરી, સંસારગૃહથી
બહાર નીકળ્યો, અર્થાત્ દ્રવ્યથી દીક્ષા ગ્રહણ કરી, મુનિવેશ ધારણ કર્યો.

અભ્યાસ. વિહાર.

સંલેખના. અનશન.

પ્રથમ ઐવેયકે.

સૂરિપાદે આવ્યા પછી હું સાધુનો સર્વ ક્રિયામાર્ગ બરાબર શીખ્યો.
ત્યાં આવ્યા પછી સદાગમ મારા પર વધારે પ્રેમી થયો. તેણે મને જે
પ્રમાણે સૂચના આપી તે પ્રમાણે મેં અગીઆર અંગનો અભ્યાસ
કર્યો, કાલિક અને ઉત્કાલિક સૂત્રો ભણ્યો. વળી સમ્યગ્દર્શન ઉપર
તો બહુ પ્રેમી થઈ ગયો. તે ઉપરાંત ચારિત્રધર્મ ઉપર તો હૃદયનો
પ્રેમ વધતો જ ચાલ્યો. સૂરિપાદે આવ્યા પછી એના લક્ષરને બહુ સારી
રીતે ઓળખ્યું, તેમનાં દરેકનાં કાર્યની કિમત થઈ, પરીક્ષા આવી.

૧ ભાવ લિંગને અંગે બાહ્ય ચિહ્ન ધણી વાર ઉપયોગી સાધન બને છે, કેટલીક
વાર અમુક વેશ કે કીર્તિ પતિત થતાં અટકાવે છે અને વ્યવહારને અંગે તેની ઉપર
જણાવેલી જરૂર છે.

અહીં વિચારવા જેવી વાત છે કે અંતરંગ શુદ્ધિ થયા પછી પૂર્ણ યોગ્યતા
જોયા પછી અને યોગ્ય સમય ઉમેદવારી કરાવ્યા પછી દ્રવ્યદીક્ષા આપવામાં આવે
છે. આ નિયમ સાર્વજનિક જણાતો નથી. એમ લાગે છે કે વ્યક્તિવિકાસ ઉપર
દીક્ષાકાળનો નિર્ણય કરવામાં આવતો હશે. એ બાબત ગમે તે હોય પણ નિર્મળ-
સૂરિએ જે માર્ગ સ્વીકાર્યો છે તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય તો છે જ.

૨ મતલબ એ છે કે બાહ્ય વિધિપૂર્વક મને દીક્ષા આપવામાં આવી અને
સ્થવીર તરીકે હું સૂરિ પાસે રહ્યો.

૩ કાલિક સૂત્ર-ઉત્કાલિક સૂત્ર: દિવસ અને રાત્રિના પ્રથમ અને અંત
પહોરમાં જ જેનું અધ્યયન થઈ શકે તે ‘કાલિક સૂત્રો’ અને માત્ર કાળવેળા છોડી
હર કોઈ અવસરે જેનું અધ્યયન થઈ શકે તે ‘ઉત્કાલિક સૂત્રો.’

તેમજ સૂરિપાદે આઠ્યા પછી સંયમયોગ અને તપયોગનું સારી રીતે પાલન કર્યું. પછી પ્રમત્તતા નદી વિગેરે દુરમનોને ક્રીડા કરવાનાં સ્થાનો હતાં તે ભાંગી નાખ્યાં, ચિત્તવૃત્તિ અટવીને વાળી જૂડીને વધારે સાફ કરી. આવી રીતે સંયમયોગ સાધતાં અને ગુરૂમહારાજનાં ચરણની સેવા કરતાં સાધુપણામાં હું ઘણો કાળ વિચર્યો, આખરે સંલેખના^૧ કરી, અનશન^૨ કર્યું. આ બધી આખત જોઈને મારી ઉપર દેવી ભવિતવ્યતા ગુપ્તમાન થયા. તેણે મને એક ખીણ ગોળી આપી. એના તેજથી વિષુધાલય વિભાગના કલ્પાતીત વિષુધોમાં મને લઈ જવામાં આવ્યો. પ્રથમ ઐવેયકે^૩ મારી સ્થાપના કરવામાં આવી. મને ત્યાં દેવપણું ઉત્પન્ન કર્યો.

* * * * *

પ્રથમ ઐવેયકે.

પ્રથમ ઐવેયકમાં ત્રેવીશ સાગરોપમ કાળ સુધી હું રહ્યો. ત્યાં અત્યંત મનોહર દીવ્ય પલંગ પર અતી સુંદર કિમતી વસ્ત્ર પાથરવામાં આવ્યાં હતાં. ત્યાં અત્યંત નિર્મળ આકારને ધારણ કરીને હું બહુ સુખમાં રહ્યો. આખો વખત શાંત જીવન ગાળ્યું, સર્વ પ્રકારની આધ્યા પીડાના અભાવવાળું સુખી જીવન વ્યતીત કર્યું અને સુખામૃતનો સાક્ષાત અનુભવ કર્યો.

* * * * *

સિંહપુરે ગંગાધર.
દીક્ષા. ચારિત્ર.
પાંચે ઐવેયકે.

૧ સંલેખના: મરણ નજીક બાણી જરૂરી વસ્તુ સિવાય સર્વ સંયોગનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે. એનો વિધિ આહર પચ્ચખખાલુ પચત્રામાં બતાવ્યો છે. દરેકે બહુ જ વિચારવા યોગ્ય છે.

૨ અનશન: ચારે આહારનો ત્યાગ. સર્વ લોભનનો ત્યાગ કરી મરણ નજીકને સમયે ધ્યાનચરત થવું એ અંત સંલેખનાનો એક પ્રકાર છે.

૩ કલ્પાતીત: જુઓ નોટ પ્રસ્તાવ ૭ મો, પ્રકરણ ૧૬ મું. (પૃ. ૧૮૨૦-૧).

૪ ઐવેયક: આરમા દેવલોકની ઉપર મહર્ષિસંપત્ર નવ ઐવેયકના દેવો રહે છે. તેઓ અત્યંત સુખી હોય છે. વૈમાનિક કલ્પાતીત દેવનો એ એક પ્રકાર છે.

ત્રેવીશ સાગરોપમને અંતે મનુજગતિ નગરીના એક ઐરવત^૧ નામના સુંદર નાના પેટા વિભાગીય પાડામાં મારી ભાર્યા ભવિતભ-તાના સંબંધથી હું આવી પહોંચ્યો. એ ઐરવત પાડામાં એક સિંહપુર નામનું નગર હતું. ત્યાં વીણા અને મહેદ્ર નામના સ્ત્રીપુરૂષ રહેતા હતા. તેઓ ભલે ક્ષત્રિય હતા. તેમનો હું પુત્ર થયો. માફ ગંગાધર નામ રાખવામાં આવ્યું. પરાક્રમની આબતમાં ત્યાં મારી સારી વિખ્યાતિ થઈ.

યોગ્ય વય થયા પછી અને સારી આબરૂ જમાવ્યા પછી મને ભતિરમરણ^૨ જ્ઞાન થયું. મેં દીક્ષા લીધી. સુધોષ નામના અતિ વિદ્વાન અને આત્માનુભવ કરનાર મહાત્મા આચાર્યના હાથ નીચે અગાઉની પેઠે મેં સર્વ કૃત્યો કર્યા અને અંતે અગાઉ જણાવેલાં ક્રમ પ્રમાણે મેં સંલેખના અનશનાદિ કર્યાં. આખરે મારી ભાર્યાના યોગથી હું ખીજે ઐવેયકે ગયો.

*

*

*

આવી રીતે અનુક્રમે મનુષ્ય થયો, દીક્ષા લીધી, તેનું વિધિપૂર્વક પાલન કર્યું, અંતે સંલેખના કરી અને ત્રીજે ઐવેયકે ગયો-એમ કૂલ પાંચ વાર જવાનું થયું અને પાંચે ઐવેયકે હું ગયો. મનુષ્યભવમાં દીક્ષા લઈને ઉપર ચઢતો ગયો અને ઐવેયકમાં એક એકનો વધારો કરતો ગયો. બહેન અગૃહીતસંકેતા ! આવી રીતે મારી સ્થિતિ વધતી ચાલી. છેલ્લે પાંચમા ઐવેયકમાં સતાવીશ સાગરોપમની સ્થિતિ ભોગવી. ત્યાં મને સુંદર, ચિત્તને તદ્દન શાંત કરનારી અને સુખસમૃદ્ધને આપનારી અત્યંત પવિત્ર કલ્યાણમાળા પ્રાપ્ત થઈ.

૧ ઐરવતઃ જંબુદ્વીપમાં ભરત ઐરવત અને મહાવિદેહ ત્રણ દ્વેષો છે. એમાં ભરત ઐરવતમાં છ છ આરા ક્રમે સારા અને ખરાબ વર્તે છે. મહાવિદેહમાં હમેશા ચોથા આરાના ભાવ વર્તે છે. જંબુદ્વીપ ફરતો ભવણ સમુદ્ર છે. તેની ફરતો ધાતકી ખંડ દ્વીપ છે, તેમાં બે બે ભરત ઐરવત મહાવિદેહ છે અને તેની ફરતો કાળો-દધિ સમુદ્ર છે. ત્યાર પછી પુષ્કર દ્વીપ આવે છે. તેમાં પણ બે બે ભરત ઐરવત મહાવિદેહ છે. અત્ર પાંચમાના કોઈ પણ ઐરવતમાં સંસારીભવ ગયો હોય એમ જણાય છે. જૈન પૃથ્વી સંબંધી હકીકત અહીંદ્વીપના નકશાની હકીકતમાં મળશે.

૨ ભતિરમરણજ્ઞાનઃ પોતે પૂર્વ ભવમાં કાલુ હતો તે યાદ આવે. આ જ્ઞાન મતિજ્ઞાનનો ભેદ છે. કેટલા ભવ યાદ આવે તે ક્ષયાપશમ ઉપર આધાર રાખે છે. આ કાળમાં પણ એ જ્ઞાન યદ શકે છે, એનો નિષેધ નથી.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

ગૌરવોથી અધઃપાત.

આમાં ઐવેયક સુધી જઈ ત્યાંની અદ્ભુત સમૃદ્ધિનો આનંદ ભોગવ્યો, બહુ લાંબા વખત સુધી ચિત્તનિર્વાણનો અનુભવ કર્યો અને શારીરિક સુખો અતિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનાં અનુભવ્યાં—છટ્ટી વાર ત્યાર પછી મનુજમતિના ધાતકી ખંડ નામના વિભાગમાં ભરતક્ષેત્રમાં શંખ નામના નગરમાં હું ભદ્રા અને મહાગિરિનો સુંદર રૂપવાન પુત્ર થયો, માફે સિંહુ નામ રાખવામાં આવ્યું, રાજના વંશમાં મારો જન્મ થયો તેથી સુંદર ભોગને યોગ્ય સઘળી સામગ્રીઓ પ્રાપ્ત થઈ. માફે રૂપ પણ સારું થયું.

સિંહની દીક્ષા.

અનુક્રમે હું યૌવન વય પામ્યો. મારે તે વખતે ધર્મર્થધુ નામના એક વિદ્વાન મુનિમહારાજનો યોગ થયો. તેમના ઉપદેશથી ભગવાનના મતની મેં દીક્ષા લીધી, રાજવૈભવ છોડી દીધો. ભદ્રે અચ્છીતસંકેતે! તે વખતે મેં સાધુઓની સર્વ ક્રિયાઓ કરી, ચરણ કરણ ક્રિયામાં સારી રીતે ઉદ્યુક્ત રહ્યો, ઉચ્ચ વિહાર કર્યા અને પ્રેમપૂર્વક સૂત્ર અને અર્થનો અભ્યાસ કરવામાં બહુ ઉદ્યમ કર્યો.

દ્વાદશાંગી અને ચૌદ પૂર્વનો અભ્યાસ.

આચાર્યપદે મને આપવામાં આવેલું સ્થાન.

માન, વાદ, યશ, સ્તુતિ, સેવા, વિખ્યાતિ,

યોગ વખતમાં મેં મારે અંજનો અભ્યાસ કર્યો, ચૌદ પૂર્વસંહિત^૧ મને દ્વાદશાંગી પ્રાપ્ત થઈ. સદાગમ અતિશય પ્રેમપૂર્વક મારી પાસે

પૂર્વ: શાસ્ત્ર ગ્રંથો. બહુ વિસ્તારવાળા છે. લખવા માંડ્યા હોય તો માર આવે નહિ. એ ચૌદ ગણવામાં આવતા હતા. અત્યારે એ સર્વ વિચ્છેદ ગયા છે. દ્વાદશાંગીમાં અગીઆર અંગોના અવશેષો મળે છે. આરંભું દક્ષિવાદ અંગ વિચ્છેદ ગયું છે.

વધારે વધારે રહેતો ગયો અને જાણે મારો ખાસ સગો ભાઈ હોય નેમ મારી સાથે વર્તવા લાગ્યો. અગાઉ પણ મને અનેક વાર ઘણું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હતું પણ કોઈ પણ વખતે મેં પૂરેપૂરા ચૌદે પૂર્વ પૂરા કર્યાં ન હોતા, અને આ વખતે તો બહુ થોડા વખતમાં અને રમત માત્રમાં ચૌદે પૂર્વ પૂરેપૂરા હું ભણી ગયો, તેની રટના મને બહુ સારી થઈ ગઈ. આવી રીતે સદાગમતા સંબંધથી મને ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારે જ્ઞાન-પ્રાપ્તિ થઈ.

મારા ધર્મઅંધુ ગુરૂએ જોયું કે મેં સર્વ સૂત્ર અને અર્થનો સારો અને પૂરો અભ્યાસ કર્યો હતો એટલે તેઓશ્રીએ શ્રીસંઘ સમક્ષ મને પોતાને સ્થાને (આચાર્ય સ્થાને) સ્થાપન કર્યો. જે વખતે મને આચાર્ય અને ગરુડાધિપતિને સ્થાનકે બેસાડ્યો તે વખતે દેવતાઓ પણ આવ્યા, દાનવો પણ દાખલ થયા અને મનુષ્યોસહિત તે સઘળાઓએ મોટા ચમત્કાર ઉપજાવે તેવો આનંદોત્સવ કર્યો. લોકોએ મારી ઘણી પ્રશંસા કરી, દેવતાઓ પણ વખાણ કરવા લાગ્યા, ખૂદ આચાર્યગુરૂએ પણ વારંવાર 'લાઘા કરી અને સર્વે મારા સાંભળતાં કહેવા લાગ્યા કે 'અહો! આટલી નાની વયમાં તમે આટલો બધો જ્ઞાનનો અભ્યાસ કર્યો અને જ્ઞાનને પ્રહણ કર્યું! તમને ધન્ય છે, તમારો અવતાર સફળ છે વિગેરે વિગેરે.' મને આચાર્યપદની સ્થાપનાને પ્રસંગે લોકઅંધુની^૧ વસ્ત્ર, આભૂષણો અને માળાઓથી સારી રીતે પૂજા કરવામાં આવી અને વળી આખા સંઘની ભોજનથી તેમ જ વસ્ત્રાદિની પ્રભાવનાથી વિધિપૂર્વક પૂજા કરવામાં આવી.

ધીમે ધીમે મારી ખ્યાતિ એટલી બધી વધી ગઈ કે એ સર્વ દેવો, એ મહાભાગ મુનિઓ અને એ સજ્જન પુરુષો મારા ગુણોથી અને ખાસ કરીને મારા જ્ઞાનમહિમાથી મારા તરફ વધારે વધારે આકર્ષણ પામતા ગયા, મને નમતા ગયા અને સર્વે મારા સેવક થઈ ગયા, તે ઉપરાંત અનેક મહાવિદ્વાન અંતેવાસીઓ (શિષ્યો) પણ સર્વે મારો વિનય કરવા લાગ્યા, મારા પોતાના ગરુડના સાધુઓ તો શું પણ બીજા ગરુડના મોટા ધુરંધર પડિતો પણ મારી પાસે આવી રહ્યા-આવી રીતે મારી પ્રશંસા વધતી ચાલી, મારું કામ પણ વધતું જ ચાલ્યું.

ત્યાર પછી હું પણ નવાં નવાં જૂદાં જૂદાં ગામોમાં, શહેરોમાં અને રાજધાનીઓમાં વિહાર કરતો ચાલ્યો અને દરેક જગ્યાએ વિદ્વાતાપૂર્ણ ઘણાં સુંદર વ્યાખ્યાનો આપતો રહ્યો, અનેક જગ્યાએ સભાઓને રંજન કરતો ચાલ્યો અને પ્રશંસાના રંકા વગડાવતો રહ્યો.

૧ લોકઅંધુ: જિનેશ્વર મહારાજ.

મોટા મોટા વાદીઓના અખાડા રૂપ એટલીઓમાં મેં સામે આવતા કુતીર્થીઓના વાદી રૂપ મસ્ત હાથીઓનાં ટોળાંઓનાં કુંભસ્થળો ભારી ભાષારૂપ અંકુશથી તોડી નાખ્યાં, ભાંગી નાખ્યાં, વિદારી નાખ્યાં અને જ્યારે સ્વશાસ્ત્ર અને પરશાસ્ત્રમાં રહેલા ઊંડા રહસ્યજ્ઞાનની મેં વાતો વિસ્તારથી કરવા માંડી-સમજાવવા માંડી ત્યારે મોટા મોટા સેનાપતિઓ સામંતો અને મહારાજાઓ પણ ઊંચા સ્તરે અત્યંત મુંદર શબ્દોમાં ભારી કીર્તિ ગાવા મંડી ગયા, મારા યશની ધ્વજ ફરકાવવા લાગ્યા અને ભારી આશ્ચર્યો મહાન પડહો વગાડતા રહ્યા. તેઓ એટલી સારી રીતે અને એટલા મીઠા શબ્દોમાં ભારી પ્રશંસા કરતા હતા કે તેનું વર્ણન કરવું ઘણું મુશ્કેલ છે. દાખલા તરીકે તેઓ બોલતા કે 'હે નાથ! ખરે-ખર તમે ધન્ય છો, નસીબદાર છો, તમારું જીવંતર સફળ છે, તમે આ દુનિયા પર અવતાર લઈને પૃથ્વીને શોભાવી છે, દીપાવી છે, અલંકરી છે, તમે ખરેખર પરમ બ્રહ્મરૂપ છો, પૃથ્વીના રાણુગાર છો, ધર્મના દીપક છો, અપવાદ રહિત તમે સાચા સિંહુ છો. આપનું સિંહુ નામ યથાર્થ છે.' આવી રીતે અનેક તીર્થીઓ, વાદીઓ અને નાસ્તિકો પણ ભારી સ્તુતિ કરતા રહ્યા, મને આસમાન પર ચઢાવતા ગયા અને માથાં ઝુકાવીને ભારી સમક્ષ ખડા રહેતા ચાલ્યા. છેવટે સર્વે ભારી સ્તુતિ તો કરતા પણ આખરે સેનાચાકરી પણ કરવા લાગ્યા અને પૂજા પણ કરવા લાગ્યા. આવી રીતે દિન પ્રતિદિન માંડે કામ વધતું જ ચાલ્યું.

ભવિતવ્યતાની ઉશ્કેરણી.

આવી રીતે આચાર્ય તરીકે સર્વે લોકમાં હું મોટો અગ્રેસર બની ગયો, સર્વેમાં અત્યંત આકર્ષક બની ગયો અને સર્વે મને નમણ લાગ્યા તે વખતે એક ખાસ બનાવ મારા સંબંધમાં બન્યો તે બરાબર ધ્યાન દઈને ભદ્રે અગૃહિતસંકેતે ! તું હવે સાંભળઃ વાત એમ બની કે ભારી આવી અદ્ભુત પ્રકારની ઋદ્ધિસિદ્ધિ જોઈને ભારી પાપી ભાઈ ભવિતવ્યતાને ઘણી અદેખાઈ થઈ આવી એ તો મારા ઉપર રૂઢભાન થઈ ગઈ અને મને હેરાન કરવાનો ધંધો આદરી બેઠી. તેણે વિચાર કર્યો કે અગાઉ જ્યારે મહામોહરાયના લશ્કરીઓએ ભારી સલાહ પૂછી હતી ત્યારે મેં તેમને જણાવ્યું હતું કે 'તેઓએ હમણાં થોડો વખત કાઢી નાખવો, અને રાહ જોવી-જ્યારે તેઓને યોગ્ય વખત આવશે ત્યારે તક જોઈને તેમને ભારી તરફથી ખબર આપવામાં આવશે. તેઓ મારા ઉપર આધાર રાખીને તે વખતથી નરમ પડી ગયા છે. મને હવે એમ લાગે છે કે અત્યારે તેઓનો વખત બરાબર આવી લાગ્યો.'

છે. એ બિચારા મારી આશાએ પડી રહેલા છે, મારા વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખીને ઘણા વખતથી ચૂપ બેસી રહ્યા છે, તો હવે તેમને અવસર આવી પહોંચ્યો છે એમ મારે તેમને જણાવવું જોઈએ. જો હું એ પ્રમાણે કરીશ તો એ આપડા પોતાની શક્તિ વાપરી જોર બતાવી મુખી થઈ જશે!

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને ભવિતવ્યતાએ મહામોહના સૈન્યમાંથી પાપોદય વિગેરે સર્વને બોલાવ્યા અને તેમને અત્યારનો અવસર સાધવા યોગ્ય છે એમ વાત કરી. આવી રીતે માફ ઘર કૂચું અને ઘર કૂટયે ઘર જાય એ પ્રસિદ્ધ વાત છે. પછી તો એ લુચ્ચી સ્ત્રીએ પોતાની શક્તિથી પેલા કર્મપરિણામ વિગેરે નિર્દોષ અંધુપણે મારે અનુકૂળ થઈ ગયા હતા તે સર્વને પણ પોતાની શક્તિથી નિર્માદ્ય બનાવી દીધા, ચેષ્ટા વગરના મૂઠ જોવા બનાવી દીધા, ઘણા નરમ પાડી દીધા.

પાપોદય લશ્કરને મોખરે.
વિષયાલિલાષની સલાહ.
કાર્ય દિશાનો ચોક્કસ નિર્ણય.

ત્યાર પછી તુરત જ મહામોહરાજએ પોતાના સૈન્યના મોખરા ઉપર પાપોદયને રાખી ફરી વાર સૈન્યની રચના કરી અને આખું લશ્કર મારી સન્મુખ આવવા નીકળી પડ્યું. મારી સ્ત્રીની સલાહથી તેઓ મારી સન્મુખ આવવા નીકળ્યા તો ખરા, પણ તેઓને અગાઉ ઘણી આપડા પડી હતી તેથી તેમનાં મનમાંથી ભય ખસ્યો ન હોતો એટલે પોતાના વિજય માટે તેમનાં મનમાં ઘણી શંકાઓ થયા કરતી હતી. પછી જીત મેળવવાના વિચાર ઉપર તેઓ અંદર અંદર વિચારણા કરવા લાગ્યા, સલાહ મેળવવા લાગ્યા અને અભિપ્રાયની આપલે કરવા મંડી ગયા.

ફેટલીક વાતચીત થઈ રહ્યા પછી મંત્રી વિષયાલિલાષ બોલ્યોઃ “ભાઈઓ! અત્યારનો અવસર જોઈને મને તો એમ લાગે છે કે આપણી કાર્યસિદ્ધિ કરવા માટે જ્ઞાનસંવરણરાજ પોતાની સાથે મિથ્યાદર્શનને લઈને તેની (સંસારીજીવની) નજીક જાય, પ્રથમ તે એને પડખે ચઢે, પછી શૈલરાજ પોતાના ગૌરવ નામના ત્રણે મનુષ્યો

૧ શૈલરાજઃ અભિમાન. ચોથા પ્રસ્તાવનો પ્રસિદ્ધ પાત્ર.

૨ ગૌરવઃ અભિમાનના પ્રકાર. ઋદ્ધિ, રસ અને શાતા આ ત્રણ તેના પ્રકાર છે. પોતાની ઋદ્ધિ માટે, ખાવાના પદાર્થો માટે અને સુખ તંદુરસ્તી માટે અભિમાન કરવું. અભિમાનના આઠ પ્રકાર પણ છે. જ્યાં જ્યાં દષ્ટિમિન્ટુથી જ્યાં પાખ્યા છે, બાકી મુદ્દો એક જ છે.

સાથે એની વધારે નજીક જાય, ત્યાર પછી તુરત જ તેની પછવાડે આર્ત્તાશય અને રૌદ્રાભિસન્ધિ^૧ નામના આપણા બન્ને પુરૂષોને મોકલી આપવા. એમની સાથે કૃષ્ણ નીલ અને કાપોત નામની લેશ્યા ગોત્રથી પ્રસિદ્ધ ત્રણે દાસીઓ તો જરૂર આપોઆપ જ જશે. આપણે સર્વે એ પ્રમત્તતા નદીના કાંઠા ઉપર પડાવ નાખવો. એ નદીને બરાબર કરીને એમાં પાણીનો પ્રવાહ જમાવવો, વહેવડાવવો અને આપણાં મંડપ વિગેરે ભાંગી ગયાં છે તેને પાછા (રિપેર કરીને) સમારવાં. આવી રીતે આપણું આખું લશ્કર નદી કાંઠે કેંપમાં રહેશે અને સર્વે પોત-પોતાને યોગ્ય કામ સંભાળી લેશે તો વગર મહેનતે આપણો પ્રભાવ જામી જશે અને આપણો વિજય થશે એવો મારો મત છે.”

મંત્રીનાં આવાં વચન મોહરાય અને આખી સભાને ધ્યાનમાં આવી ગયાં. સર્વેએ મંત્રીની સલાહને ટેકો આપ્યો, અનુમોદન આપ્યું અને તુરત જ તે પ્રમાણે અમલ કરવાનો આરંભ કરી દીધો.

અભિમાન ગજરૂઠ.

સુંદરિ! એ સર્વ જ્યારે મારી બાબુમાં આવ્યા, મારી નજીક આવ્યા ત્યારે મારા સંબંધમાં શું બન્યું તે તું ધ્યાન રાખીને સાંભળઃ—

મારૂં અત્યંત સન્માન થતું જોઈને તેમ જ મારી વધતી જતી પૂજા થતી જોઈને મારા મનમાં કલ્પોલો ઉઠવા લાગ્યા તે જાણવા જેવા છે. મારા મનમાં નીચે પ્રમાણે તુરંગો થવા માંડ્યાઃ—

અહો! મારૂં તેજ જબરૂં છે! અને મારૂં ગૌરવ પણ ઘણું મોટું છે! અને જગતમાં મારા જેવી પંડિતાઈ ક્યાં છે!
 અહંકારીના મારી વિદ્વત્તા અસાધારણ છે! અન્યત્ર એવી વિદ્વત્તા
 હું રંગો. કોઈ જગ્યાએ છે જ નહિ! અને ખરેખર હું તો યુગ-
 પ્રધાન જ છું! ભૂતકાળમાં મારા જેવા કોઈ પુરૂષો
 થયા હોય એમ જણાતું નથી અને ભવિષ્યમાં મારા જેવો જબરૂં કોઈ
 થાય એમ પણ લાગતું નથી! અરે સર્વે વિદ્યાઓ, સર્વે કળાઓ અને
 સર્વે અતિશયો ખીજા ભુવનો (સ્થાનો-સ્વર્ગ મર્ત્યાદિ) છોડી દઈને

૧ આર્ત્તાશય-રૌદ્રાભિસન્ધિ. આર્ત્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન. આ બન્ને કૃધ્યાન છે. સાંસારિક પદાર્થોને અંગે થતાં અજ્ઞાનજન્ય મનનાં પરિણામો છે, અતિ અનિષ્ટ છે. આર્ત્ત અને રૌદ્રધ્યાનનું સ્વરૂપ જૈન. ૬. યોગમાં પૃ. ૧૩૧ થી ૧૩૮ માં લખેલ છે. આ સ્વરૂપ બહુ સારી રીતે વિચારવા યોગ્ય છે.

૨ યુગપ્રધાનઃ અત્યંત ઉચ્ચ ચારિત્રશાળી મુખ્ય પુરૂષ. તુરતમાં મોક્ષ જનાર પ્રતાપી. તત્કાળાપેક્ષયા મહા પુરૂષ. તે કાળે વર્તતા તમામ શ્રુતના પારંગામી હોય તે યુગપ્રધાન કહેવાય છે.

મારામાં જ આવીને રહેલા છે, મારામાં જ ઘર કરી ગયેલા છે! અરે! પ્રથમ તો હું રાજા હતો, મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ હતો અને તે વખતે સુંદર રૂપવાળો હોઈને ભોગથી લાલિતપાલિત થતો હતો અને હવે આવો જખરો આચાર્ય થયો છું! ખરેખર! હું કાંઈ નાનોસૂનો માણુસ નથી. માફ કુળ મોટું છે! માફ તેજ મોટું છે! મારી લક્ષ્મી મોટી છે! માફ તપ મોટું છે! માફ જ્ઞાન મોટું છે! અને મારી ભુદ્ધિ પણ મોટી છે! ખરેખર, મોટાનું સર્વ મોટું જ હોય છે!!!

અધ:પાતની સંકળના.

જાણતા છતાં ભૂલ્યો,
સમજ્યો પણ ન સમજ્યો,
ભણેલું ભૂલતો ગયો.

અહંકારપૂર્વક ઉપર પ્રમાણે મારા મનમાં વિકલ્પો ચાલતા થયા, મારા મનમાં ઉછાળા આવતા ગયા અને તુરંતો વધતા જ ગયા, તે વખતે શૈલરાજ વખત નોઈને પુલકિત થયો, ઉછળ્યો અને અનંતાનુ-બંધપૂર્વક બહાર આન્યો.

હકીકત એમ છે કે જ્યાં અનંતાનુબંધી શૈલરાજ હોય ત્યાં મિ-થ્યાદર્શન તો અવશ્ય હોય જ છે અને વળી જ્ઞાનસંવરણરાત્નને પણ એ શૈલરાજ સાથે વિલાસ કરવાનું બહુ જ ગમે છે, તેથી તે પણ શૈલ-રાજની ચોક્કસ મુલાકાત લીધા કરે છે. શૈલરાજ આવ્યા પછી એ બંને (મિથ્યાદર્શન અને જ્ઞાનસંવરણ) પણ મારી પાસે આવતા રહ્યા, મુલાકાત કરતા રહ્યા અને આખરે હું તેમને પણ વશ થયો, તેથી માફ મન મલીન થતું ગયું-થઈ ગયું અને તેથી શાસ્ત્રનો અંદરનો અર્થ જાણતો હોઈ છતાં તેનું રહસ્ય જાણું ન જ જાણતો હોઈ તેવો હું થઈ ગયો. શાસ્ત્રના પાઠોનાં પાઠો હું પોતે વાંચી જતો, ભણી જતો, ખીજને ભણાવતો અને તે પર વ્યાખ્યાન કરતો, છતાં પેલાં બંને (મિ, અને જ્ઞા.) વશ પડી જવાથી એનો ભાવાર્થ બરાબર જાણી શકતો નહિ. ઉપર ઉપરથી જ્ઞાન સરી જતું ગયું. આખરે ઉપરના સાકાચાર પૂર્વો હું ભૂલી ગયો, મારા જ્ઞાનમાંથી એ તો તદ્દન આલ્યા ગયા. માત્ર બાકીનું જ્ઞાન તદ્દન વિસરી ગયો ન હોતો.

પ્રમત્તતાના પ્રવાહમાં.

આ વખતે વળી એક ખીજે ઘણો જ અસાધારણ બનવા બન્યો. મારા દુશ્મનોએ એ વખતે મારી ચિત્તવૃત્તિમાં આવેલી પ્રમત્તતા નદીમાં મોટું પૂર આણ્યું. જેવું એ

નદીમાં પૂર આવ્યું એટલે તેની અંદર પેલા ત્રણે ગૌરવ મનુષ્યો પોતાના વીર્યથી નાચવા લાગ્યા, ઉભરાવા લાગ્યા અને વિશેષ ઉછળવા લાગ્યા. તે આવી રીતે:—

ઋદ્ધિગૌરવ. અરે મારે આવડો મોટો શિષ્ય સમુદાય છે! મારે વસ્ત્ર પાત્રોની આવી સુંદર પ્રાપ્તિ છે! લોકો મારી પૂજા કરે છે! અરે! દેવતાઓ અને દાનવો મને વંદન કરે છે! મારી પાસે અભિમા વિગેરે વિભૂતિઓ છે—આવા આવા અભિમાનમાં વળી વધારે સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરવાના વિચારો કરતો રહ્યો.

રસગૌરવ. વળી મને જે જે રસો (રસવાળા પદાર્થો) મળતા ગયા તેમાં મને ઘણો જ આનંદ થવા લાગ્યો, બહુ પ્રેમ થવા લાગ્યો, માફ જીવનસાક્ષ્ય તેમાં સમજવા લાગ્યો અને તેના ઉપર અત્યંત લોલુપતા થતાં મને જે રસો મળતાં નહિ તેને માટે મેં માગણીઓ પણ શરૂ કરી દીધી, તેની ઉપરના પ્રેમને લીધે મારો સાધુધર્મ ચૂકી મેં તેની ભીક્ષા પણ માગવા માંડી.

શાતાગૌરવ. મને જ્યારે જ્યારે સુંદર શય્યા મળે ત્યારે તેમાં નિરાતે ઉંઘ આવવા માંડી, સુંદર પોચાં નરમ આસનો મળે ત્યારે તે પર બેસવાનું મન થવા માંડ્યું, સુંદર ઝીણું વેશભી વસ્ત્રો મળે તે પહેરવાનું મન થવા માંડ્યું, નવા નવા આહારના પદાર્થો ખાવાનો શોખ થવા લાગ્યો—એ વસ્તુઓને જોતાં મને મુખ થવા લાગ્યું, એ વસ્તુઓ મળતાં મને આનંદ થવા લાગ્યો અને ભવિષ્યમાં એવી વસ્તુઓ વધારે વધારે મેળવવાની ઇચ્છાઓ—અભિલાષાઓ થવા લાગી અને એ સર્વમાં રક્તતા—લોલુપતા વધતી જ ચાલી.

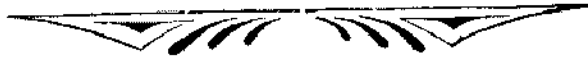
શિથિળતા. આવી રીતે પેલા ત્રણે મનુષ્યને હું બરાબર વશ પડી ગયો, તદ્દન તેને તાબે થઈ ગયો અને એના વિશેષ પરિચયથી પ્રથમ તો મેં ઉચ્ચ વિહાર કરવો બંધ કર્યો, મારામાં શિથિ-

૧ અભિમા: આઠ સિદ્ધિમાંની એક છે. એથી બહુ નાનું રૂપ ધારણ કરી શકાય છે.

૨ ઉચ્ચ વિહાર: સાધુએ એક સ્થાને શેષકાળે એક માસ રહેવું જોઈએ, એમાસમાં ચાર માસ રહેવાનું ફરમાન છે. પ્રેમબંધન ન થઈ જાય તે સારું આરું ફરમાન છે. એવી રીતે ગામેગામે ઉપકાર કરવા ફરવાના કાર્યને વિહાર કહેવામાં આવે છે—તેમાં પણ ઘણી જગ્યા પર ફરે તે કાર્યને 'ઉચ્ચ વિહાર' કહેવાય છે.

જતા વધતી ચાલી. આવી રીતે ત્રણે ગૌરવોએ મારા મનને ઘણું હરણુ કરી લીધું તે જ વખતે વળી આર્ત્તાશય^૧ મિત્રે પણ બાકી ન રાખી. એણે વળી મારા મનમાં અનેક પ્રકારના દુષ્ટ સંકલ્પો કરાવ્યા, અનેક જાતના આગળ પાછળની બાબતમાં સાચા ખોટા ખ્યાલો કરાવ્યા અને નવા નવા બુદ્ધિઓ ઉઠાવ્યા. હજુ એટલું બાકી રહ્યું કે હું સાધુના વેશમાં હોવાથી તેની સાથે આવેલો બીજો પુરુષ શૈદ્રાક્ષિ-સન્ધિ મને બહુ નુકસાન કરનારો ન થયો, એ હાજર તો રહ્યો, પણ એ આર્ત્તાશયની બાબતોએ પડી રહ્યો અને શું થાય છે તે તેણે માત્ર જોયા કર્યું. એ બંને પુરુષોની સાથે^૨ વળી ત્રણ દાસીઓ આવેલી હતી^૩ તેઓ પણ પોતાના સ્વામીને તેના કામમાં ઘણી મદદ કરવા લાગી, તેને સારી રીતે વધારવા લાગી અને જેટલું બને તેટલું મારું દુ:શીળ (ખરાબ વર્તન) કરવા લાગી, મને અધમ માર્ગે ધકેલવા લાગી.

હવે આ બાબતોએ ચિત્તવૃત્તિ અટવીમાં ચિત્તવિક્ષેપ મંડપને બાંધી લેવામાં આવ્યો, તેના ઉપર તૃષ્ણાવેદિકાને સજ્જ કરવામાં આવી અને તેના ઉપર વિપર્યાસ સિંહાસનને પણ બરાબર તૈયાર કરી દીધું. પેલા ચારિત્રધર્મરાજ વિગેરે રાજાઓ અને તેમનો આખો પરિવાર ચિત્તવૃત્તિમાં ઢૂપાઈ ગયા અને આખરે મારો વેશ તો સાધુનો રહ્યો પણ ખરેખરી રીતે હું મિથ્યાદષ્ટિ થઈ ગયો. આવી રીતે મારો અધ:પાત થતો ચાલ્યો.

૧ એ આર્ત્તાશય અને શૈદ્રાક્ષિસન્ધિ પુરુષો એ ગૌરવોની પછવાડે રહે એવી ગોઠવણુ અગાઉ થઈ ગઈ છે. બુદ્ધિઓ પૃ. ૧૯૬૦.

૨ શિયળતા આવી રીતે ક્રમસર આવતી જાય છે, પ્રથમ એક બાબત નરમ પડે, પછી તેને બચાવ કરવા મન થાય, પછી તર્કવિતર્કો ચાલે, પછી ખોટા અધ્યવસાય થાય, પછી મન આહદદોહદોમાં પડી જાય. કોઈ પણ પડીત થતા છવને જોશું તો આ ક્રમ બરાબર જણાઈ આવશે. સાધુધર્મથી બ્રહ્મ થયા પછી પાત ધણો આકરો થાય છે.

૩ એ ત્રણે દાસીઓ-પરિચારિકાઓ તે કૃષ્ણ નીલ કાપોત લેશ્યા છે. વિષ્ણુ-શક્તિવાણે તેની સંકળના પણ પૃ. ૧૯૬૦ માં હમણા જ કરી તે ધ્યાનમાં હશે.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

રખડપાટો.

રવ, આર્તાશય અને ત્રણ કુટ લેશ્યાઓના સમુચ્ચ-
કાર્યથી મારામાં શિથિળતા વધતી ચાલી, હું સાધુના
ત્રેષમાં રહી મિથ્યાદષ્ટિ થઇ ગયો અને દિવસાનુદિવસ
મારામાં દુઃશીળ આવતું ગયું, મારો અધઃપાત થતો
ગયો અને મારા ઉત્તમ મિત્રો અને શુભાકાંક્ષીઓ મા-
રાથી વધારે વધારે દૂર જતા ચાલ્યા. તે વખતે મારા સંબંધમાં
એક ઘણો ભયંકર બનાવ બન્યો. મુંદરી અમૂહીતસંકેતા! મારી વાતની
હવે લગભગ છેલ્લો આવતો ભય છે. હુંક વખતમાં વાજ પૂરી થશે.
આ બાકીનો વિભાગ તું જરા લક્ષ્ય દષ્ટને સમજ લે.

આયુષ્યરાજ અને ભવિતવ્યતાનો સંકેત.

ચારિત્રમાં શિથિળતા. મહા અધઃપાત.

અગાઉ જણાવ્યું તેમ મારા આખા દુર્મન વર્ગને હવે ઘણો
અવકાશ મળી ગયો, તેઓ સર્વ એક સાથે જરમાં આવી ગયા અને
એક સાથે મારા સંબંધમાં પોતપોતાને યોગ્ય માફ દુર્મનકાર્ય કરવા
મંડી ગયા. તેઓ સર્વેએ એકઠા થઈને મારી સ્ત્રી ભવિતવ્યતા સાથે
વિચાર કર્યો અને પછી તેને આયુષ્યરાજની પાસે સંદેશો આપીને
મોકલી. આયુષ્યરાજ અને મારી ભાર્યા ભવિતવ્યતા વચ્ચે નીચે પ્રમાણે
વાતચીતદ્વારા સંકેત થયો:-

ભવિતવ્યતા—“ભદ્ર! મારા નાથને હવે કોઈ સારું ઠેકાણું મોકલી
આપો, એનાં જેવાં કર્મો કરે તેમને રહેવા યોગ્ય જ કોઈ સાઈં(?)
સ્થાન હોય તે આને માટે મને બતાવી આપો.”

આયુષ્યરાજ—“દેવી! એનું સ્થાન તો બતાવી આપેલું જ છે!
તમે મને એમાં શું પૂછો છો? જુઓ. એ તમારા પતિના અભારના
ચરિત્રથી નારાજ થઈને મહારાજ કર્મપરિણામ પણ હાલ તો મોહ-
રાજના પક્ષમાં જઈ બેઠા છે. વળી એ મહારાજે ઓછામાં પૂરું પેલાં

પાપોદય સેનાપતિને આગળ કર્યો છે. વળી એ મહારાજાએ મને (આયુષ્યને) એકાક્ષનિવાસ^૧ નગરે સ્થાપન કર્યો છે અને પેલા તીવ્ર-મોહોદય સરસુઆને અને અત્યંતઅબોધ સેનાપતિને બોલાવ્યા છે. વળી એ મહારાજા કર્મપરિણામ હાલમાં કોઈ કારણથી સાત વેદનીય ઉપર ગુસ્સે થઈ ગયા છે તેથી તેનું સર્વસ્વ હરણુ કરીને તેને તદ્દન નિર્માલ્ય બનાવી દીધો છે, એ કાંઈ પણ કરી ન શકે એવી ખરાબ હાલતમાં તેને મૂકી દીધો છે.^૨ છેવટે એવો હુકમ નીકળ્યો છે કે આ સંસારીજીવને સાથે લઈને એના આખા પરિવાર સંગાતે આપણે બંનેએ પેલા તીવ્રમોહોદય અને અત્યંતઅબોધ સાથે એકાક્ષનિવાસ નગરમાં જઈને વસવું. હાલ તુરતને માટે આ પ્રમાણે ઠરાવ થયો છે. અને ભગવતી ! તમે કહો છો કે મારે પેલા જીવને (તમારા પતિને) વસવાનું સ્થાન બતાવવું ! તો એમાં મારે બતાવવાનું શું છે ? આપ પોતે એ હકીકત જાતે સારી રીતે જાણો છો !! મારા ઉપર ખાસ પ્રેમ લાવીને મારી પાસે એ વાત આપ બોલાવો છો ! બાકી એમાં નવું અથવા નહિ જાણેલું તમારે માટે શું છે ?”

ભવિતવ્યતા—“ ભદ્ર આયુષ્ય ! તારી વાત તો સાચી છે ! જ્યાં તારે જવાનો નિયોગ થયો હોય ત્યાં મારે આર્થપુત્રની સાથે બંધા-એને લઈને અવસ્થ વસવાનું જ છે; પરંતુ હજી એમાં એક વાત છે તે ખાસ વિચારવાની છે. હજી મારા આર્થપુત્ર ત્રણ ભાગ જેટલો કાળ હાલ અહીં રહેશે. એટલો વખત પૂરો થઈ જશે એટલે પછી અમે સર્વ રમતમાત્રમાં ત્યાં (એકાક્ષનિવાસ નગરે) આવી પહોંચશું.

આયુષ્યરાજ—“ ભગવતી ! આપ જ આ સર્વ બાબત જાણો

૧ એના વર્ણન માટે જુઓ પ્રસ્તાવ. ૨ પ્રકરણ ૮ મું. પૃ. ૩૧૩ થી.

૨ આ સર્વ બાબત મારા (સંસારી) જીવને આશ્રયીને છે. અમુક રાજા આ જીવ પ્રત્યે કેવી રીતે વર્ત્યા તેનું આ વર્ણન છે. પ્રત્યેક જીવનાં અંતરંગ રાજ્યો જ્યાં છે તે ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવું. સામાન્ય રીતે ખટપટની નજરે જોઈએ તો રાજ્યાકાન્તિ થવાની હોય ત્યારે આવી અનેક પ્રકારની ખટપટો થાય છે.

૩ આયુષ્યના જેટલાં વર્ષ હોય તેના ત્રણ ભાગ કરવા, તેમાંથી ૨ પસાર થયા પછી બાકીના છેવટના ૧ ભાગમાં આયુષ્યનો બંધ પડે છે. ૧૨૦ વર્ષનું આયુષ્ય હોય તો ૮૦ વર્ષની વય પછી અને બાકી રહેલાં ૪૦ વર્ષમાં આયુષ્યનો બંધ પડે છે. આયુષ્યનો બંધ પડે એટલે તે જવાની ગતિમાં નય છે, ભવિતવ્યતા સર્વ પરિવારને લઈ પતિ સાથે આયુષ્ય પૂર્ણ થયે તે ગતિમાં નય છે. નિયોગ માટે તન્નિયોગ દૂત આવી ગયો છે (જુઓ પૃ. ૩૦૨).

છો! એમાં મારા જેવાનાં તે શાં ગળં? હવે તો સિંહ (હું પોતે-સંસારીજીવ) ત્યાં જવાને યોગ્ય થઈ જાય એવી સર્વ સામગ્રીઓ તૈયાર કરે એ વધારે સાફ છે.”

બહેન અગૃહીતસંકેતા! પછી તો એ સર્વે ઘણા બળવાન થયા, મારા ઉપર સર્વે પોતાની શક્તિ પૂરા જોસથી અજભાવવા લાગ્યા, મને પૂરતી રીતે પોતાના કાષ્ટુમાં લેવા લાગ્યા અને પરિણામે તેમણે મને મારા સાધુમાર્ગમાં ઘણો શિથિલ બનાવ્યો, બહુ રીતે ભ્રષ્ટ કરાવ્યો અને મને સુખમાં લંપટ કરી દીધો, પછી તો મને એવું થવા લાગ્યું કે જરા ગરમ પણ ન ગમે, જરા ઠંડું પણ ન ગમે, જરા બાધા પીધા પરીવહ થઈ જાય તો તે પણ ન ગમે અને સર્વ પ્રકારે સુખ કેમ મળે, સ્થૂળ આનંદ કેમ પ્રાપ્ત થાય, પૌદ્ગલિક રસોમાં કેમ આસક્ત થવાય એવા જ વિચારો આવવા લાગ્યા અને એવી રીતે સુખ મેળવવાની આશા અને ઇચ્છામાં મારો સાચો માર્ગ મેં તદ્દન છોડી દીધો અને હું ખોટું રસ્તે ચઢી ગયો.

એકાક્ષનિવાસે. પંચાક્ષપશુસંસ્થાને.

વિષ્ણુધાલયે, માનવાવાસે.

આવી રીતે મારો જીવનક્રમ બદલાઈ ગયો, મારો માર્ગ પલટાઈ ગયો, મારો રસ્તો ફરી ગયો. સાધુજીવનના આખર ભાગમાં મેં વિધાનો (rituals) પણ છોડી દીધાં, મારી ચેતના પણ લગભગ મૂઠે થઈ ગઈ, મને શરીરે અનેક પ્રકારના વ્યાધિઓ અને દોષો થઈ આવ્યા અને એવી બાહ્ય તેમજ આંતરિક તુચ્છ દશામાં મારા આત્માને તો હું તદ્દન લક્ષ્યમાંથી વિસરી જ ગયો. આવી અવસ્થામાં મને આપવામાં આવેલી ગોળી જીર્ણ થઈ ગઈ. * *

તુરત જ મને નવી ગોળી આપવામાં આવી તેનો સ્વાદ લેતો હું એકાક્ષનિવાસ નગરે ગયો^૧! ત્યાં અગાઉ જણાવેલ એકાક્ષનિવાસ પ્રાસાદ અને ઓશધવાળા વનસ્પતિ નામના પાકામાં સના પાકાઓમાં મને સ્થાપન કરવામાં આવ્યો. નવી નવી ગોળીઓ ખાતાં ત્યાં કેટલોક કાળ રહ્યો. સાર પછી મને વળી

૧ પાત થાય છે ત્યારે કેવો જખરો થાય છે તે વિચારશો. આમાં અતિશયોક્તિ નથી. અગ્રીઆરમે ગુણસ્થાનકેથી પડનારામાંના ધણાખરા ગોષ્ઠે પણ રહી શકતા નથી, તદ્દન પહેલે જ આવી જાય છે.

એ જ નગરના જૂદા જૂદા પાડાઓમાં લઈ જવામાં આવ્યો અને એવી રીતે ત્યાં મને સારી રીતે રખડાવવામાં આવ્યો.

* * *

ત્યાર પછી મને પંચાક્ષપશુસંસ્થાનમાં લઈ જવામાં આવ્યો. ત્યાં મને કાંઈક વિશુદ્ધ ભાવના થઈ તેથી મારી સ્થિતિમાં સહજ ફેરફાર થયો અને મને સુખ મેળવવાની લાલસા પૂર્ણ થાય તેવી રીતે આગળ ચલાવવામાં આવ્યો.

* * *

વિષુધાલયમાં ગયા પછી વળી કેટલીક વાર પંચાક્ષપશુસંસ્થાને જઈ આવ્યો અને ત્યાંથી વિષુધાલયમાં ગયો. એમ વિષુધાલયે. એ બંને નગરોમાં અવારનવાર મારો આવરો જાવરો થતો રહ્યો. એ પંચાક્ષપશુસંસ્થાનમાંથી અનેક વાર હું વ્યંતર વિગેરે દાનવ જાતિમાં જઈ આવ્યો અને વળી પાછો પંચાક્ષપશુસંસ્થાનમાં આવ્યો. એક વાર વ્યંતર થાઉં અને વળી નવી ગોળી મળતાં પશુ થાઉં-એમ એ બંને પાડાઓમાં ઘણું ફર્યું. મારી સ્ત્રીના સહયોગમાં આવી રીતે ઘણું રખડ્યો. એતું કારણ એમ બન્યું કે કોઈ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં મને એક વાર અકામનિર્જરા થઈ આવે. વગર ઇચ્છાએ વગર ઇરાદાએ કંઈ સહન કરતાં પાપો ખરી જવાના પ્રસંગો અને તેને અકામનિર્જરા કહેવામાં આવે છે. એ અકામનિર્જરાના પ્રતાપે કાંઈક શુભ ભાવના થાય અને શુભ ભાવનાના બળે હું વ્યંતર જાતિનો દેવતા થાઉં. આવી રીતે એ બંને સ્થાનો વચ્ચે અવારનવાર ફરતો જ રહ્યો.

વળી કેટલીક વાર કાંઈ ખાસ વિશેષ સારા ભાવ થઈ આવવાથી સૌધર્મ વિગેરે દેવલોકે જઈ આવ્યો. એક વાર દેવ થાઉં અને એક વાર પંચાક્ષપશુસંસ્થાને આવી જાઉં એમ વારા ફરતી થતું ચાલ્યું. એ બાર દેવલોકના દેવો કહપોપત્ર કહેવાય છે, જિનજન્માદિ કલ્યાણકવ્યવસરે મોટો ઉત્સવ કરે છે. એ ગમનાગમનમાં મને શુદ્ધિધર્મ અને સમ્યગ્દર્શન મિત્રોનો પાછો યોગ થયો, તેમના સંબંધથી પૂર્વે પ્રેમ યાદ કરી મેં દર્શન ચારિત્રમાં સારી રમણતા કરી તેથી બાર દેવલોકમાંથી આઠ સુધી હું જઈ આવ્યો.

* * *

૧ વર્ણન માટે જુઓ પ્રસ્તાવ બીજા પ્રકરણ ૮ મું. (પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિને વાયુમાં).

સાર પછી હે સુલોચના! હું અનેક વખત માનવાવાસમાં જઈ
આવ્યો: ત્યાં કર્મભૂમિમાં અકર્મભૂમિમાં અને અંતર-
માનવાવાસે. દ્વીપમાં મનુષ્ય થઈ આવ્યો અને ત્યાં નરાકાર ધારણ
કરીને હું ઘણો કાળ રહ્યો. તેમાં અકર્મભૂમિમાં ગયો
ત્યાં મરણ પ્રમાણે આનંદથી કોઈક વાર એક પલ્લોપમ રહ્યો, કોઈ વાર
બે પલ્લોપમ રહ્યો અને કોઈ વાર ત્રણ પલ્લોપમ પણ રહ્યો અને વળી
કલ્પવૃક્ષથી મનોવાંછના પૂરી કરી મળ કરી. ત્યાં આગળ જેટલાં
પલ્લોપમનું આયુષ્ય તેટલા જ કોસનું^૧ મોટું શરીર પણ મેળવ્યું અને
વળી અનેક પ્રકારના ભોગો ભોગવી મળ કરી. ત્યાં સુખે આહાર કર્યો,
અને આશય ઇરાદામાં વિશુદ્ધતા પણ આણી. એ માનવાવાસમાં મેં

૧ કોસ: મૂળમાં ગવ્યુત શબ્દ વાપર્યો છે. કોસ અથવા ગવ્યુત એટલે આઠ
હજાર હાથ. અકર્મભૂમિનાં શરીરો મોટાં હોય છે. નીચેની નોટ જુઓ.

૨ માનવાવાસ: મનુષ્યના મુખ્ય ત્રણ ભેદ છે: કર્મભૂમિ, અકર્મભૂમિ
અને અંતરદ્વીપભૂમિ. ત્યાં વ્યાપાર ખેતી નામાં ધંધો હોય તેને કર્મભૂમિ
કહેવામાં આવે છે. જંતુદ્વીપમાં ભારત, ઐશ્વત અને મહાવિદેહ નામે ત્રણ કર્મ-
ભૂમિઓ છે, ધ્રાતકીખંડમાં બે બે ભારત ઐશ્વત મહાવિદેહ છે, પુષ્કારાર્ધમાં
પણ બે બે છે; એટલે કુલ પાંચ ભારત, પાંચ ઐશ્વત અને પાંચ મહાવિદેહ
મળી પંદર કર્મભૂમિઓ થઈ. એ પંદર કર્મભૂમિમાં અસ્તિ મસિ કૃષિનો
ઉપયોગ થાય છે અને તેમાં ઉત્પન્ન થનાર મનુષ્યો કર્મભૂમિ કહેવાય છે.

જંતુદ્વીપના મધ્યમાં એક પર્વત છે, તેની દક્ષિણે ભારતક્ષેત્ર છે જેમાં આ-
પણે રહીએ છીએ. એને ઉત્તરને છેડે હૈમવંત નામનો પર્વત છે, તેની ઉત્તરે હૈમ-
વંત નામનું યુગળીઆનું ક્ષેત્ર છે, તેથી જ રીતે સામે ઐશ્વતને દક્ષિણ છેડે
શિખરી નામનો પર્વત છે તેની દક્ષિણે હિરણ્યવંત નામનું યુગળીઆનું ક્ષેત્ર છે.
એ બન્ને ક્ષેત્રમાં યુગળીઆ રહે છે, કલ્પવૃક્ષ તેમની ઇચ્છા પૂરી પાડે છે, એક
કોસનું તેમનું શરીર હોય છે અને એક પલ્લોપમનું આયુષ્ય હોય છે. અવસર્પિ-
ણીના ત્રીજા આરાના ભાવ ત્યાં સદા વર્તે છે. આ બે અકર્મભૂમિ થઈ. હૈમવંત-
ક્ષેત્રની ઉત્તરે મહાહિમવંતપર્વત છે તેની ઉત્તરે હરિવર્ષ નામનું ક્ષેત્ર છે, તેમજ
હિરણ્યવંત ક્ષેત્રની દક્ષિણે રૂપી નામનો પર્વત છે તેની દક્ષિણે રચક નામનું
યુગળીઆનું ક્ષેત્ર છે. આ બન્ને ક્ષેત્રમાં યુગળીઆ રહે છે, કલ્પવૃક્ષ પર જીવન ગાળે
છે, બે કોસનું શરીર, બે પલ્લોપમનું આયુષ્ય અને ત્યાં અવસર્પિણીના બીજા
આરાના ભાવ વર્તે છે. આ બીજા બે અકર્મભૂમિ થઈ. એ હરિવર્ષક્ષેત્રની ઉત્તરે
નિપથ નામનો પર્વત છે તેની ઉત્તરે દેવકુરૂ નામનું યુગળીઆનું ક્ષેત્ર છે, તેમજ
ઐશ્વતની બાલ્યે રચક ક્ષેત્ર ઉપર બતાવ્યું તેની દક્ષિણે નીલવંત નામનો પર્વત
છે તેની દક્ષિણે ઉત્તરકુરૂ નામનું યુગલિક ક્ષેત્ર છે. આ બન્ને ક્ષેત્રમાં યુગળીઆ
[આજી.

બહુ મજા કરી. ત્યાર પછી જ્યારે મારી ગોળી પૂરી થઇ ત્યારે વળી મને નવી ગોળી આપવામાં આવી અને અગાઉની વિધિપ્રમાણે હું વિષ્ણુધાલયમાં જઈ આવ્યો. વળી ત્યાર પછી અનેક વાર અંતરદ્વીપોમાં જઈ આવ્યો અને પાછો વિષ્ણુધાલયમાં જઈ આવ્યો.^૧ અંતરદ્વીપમાં મારું અસંખ્ય વર્ષોનું આયુષ્ય થયું અને આવી રીતે મારું કામ ચાલતું જ રહ્યું. કર્મભૂમિમાં જ્યારે હું હતો ત્યારે મેં જળમાં અને અગ્નિમાં ઝંપાપાત કર્યાં, મોટા પર્વત ઉપરથી ઝંપાપાત કર્યો અને ઊંચે આધું, મારી ચારે તરફ અગ્નિની આતાપના અને અજ્ઞાન કર્યો. માથે સૂર્યની આતાપના લીધી (પંચાગ્નિ તપ કર્યો) અને દોરડા સાથે જીંધે માથે લટક્યો-આવાં આવાં હઠયોગનાં અનેક કર્મોં ધર્મભુદ્ધિથી કે બીજી ભુદ્ધિથી મેં કર્યાં પણુ તે સર્વમાં મારો ભાવ શુદ્ધ હતો તેથી વળી હું વિષ્ણુધાલયમાં તો ગયો

રહે છે, કલ્પવૃક્ષ તેમની ઇચ્છા પૂરી પાડે છે, ત્રણ કોસનું શરીર, ત્રણ પલ્લેપ-મનું આયુષ્ય અને અવસર્પિણીના પ્રથમ આરાના ભાવ વર્તે છે. આવી રીતે હે-મવંત, હિરણ્યવંત, હરિવર્ષ, રમ્યક, દેવકુર અને ઉત્તરકુર એ છ અકર્મભૂમિઓં જંબુદ્વીપમાં આવી. ત્યાર પછી ધાતકી ખંડ અને પુષ્કર અર્ધદ્વીપમાં બે બે મેરૂ બે બે ભરત ઐરવત છે, બે બે મહાવિદેહ છે અને તેમની જ ગણતરીએ બાર બાર અકર્મભૂમિઓ છે, આવી રીતે કુલ ત્રીસ અકર્મભૂમિ યાવ છે. ત્યાંના જીવોને તદ્દન સુખ જ હોય છે, વ્યવસાય નથી, જીવો ભદ્રક હોય છે અને આનંદ કરતા રહે છે, મોટું યુષ્ય પણુ બાંધી શકતા નથી અને પાપવ્યાપાર પણુ કરતા નથી.

જંબુદ્વીપના ભરતક્ષેત્રની ઉત્તરે હેમવંત પર્વત છે તે પૂર્વ પશ્ચિમ લવણસમુદ્ર સુધી લંબાય છે. સમુદ્રમાં તેની બે બે દાઢાઓ બન્ને દિશાએ નીકળે છે, પ્રત્યેક દાઢામાં સાત સાત અંતરદ્વીપો છે. ચાર દાઢામાં મળી ૨૮ દ્વીપ થયાં. તેમાં યુગળીઆ રહે છે, એકાંતરે આહાર કરે છે, આઠસો ધનુષ્યની તેમની જિઆઇ હોય છે અને પલ્લેપમના અસંખ્યતમા ભાગે (અસંખ્ય વર્ષોનું) આયુષ્ય હોય છે. તેવી જ રીતે જંબુદ્વીપના ઐરવતક્ષેત્રની દક્ષિણે શિખરીપર્વતની ચાર દાઢાઓ લવણસમુદ્રમાં નય છે તે પ્રત્યેકમાં સાત સાત ક્ષેત્ર ઉપર વર્ણવ્યાં તેવાં જ હોય છે અને તેમાં પણુ યુગળીઆ રહે છે. એ છપ્પન અંતરદ્વીપ છે. કર્મભૂમિના, અકર્મભૂમિના અને અંતરદ્વીપના મનુષ્યો સર્વ જ્ઞાનવાવાસમાં આવીને રહેલા છે.

૧ ગમનાગમનઃ એકની એક ગતિમાં ફરી વાર આવવાનો નિયમ એવો છે કે પંચેદ્રિય તિર્થય (પંચાક્ષપશુસંસ્થાનવાળા જીવો) ફરી ફરીને સાત કે આઠ ભવ તે જ ગતિમાં કરી શકે છે, પણુ અન્ય ગતિમાં જરૂર એક વાર જઈ આવે છે, તેવી જ રીતે મનુષ્ય પણુ મનુષ્ય તરીકે સાત કે આઠ વાર યાવ છે. જુગળીઆ તો મરીને દેવગતિમાં જ નય છે. નારકી અને દેવો મરીને નારક કે દેવ થતા નથી. અન્યત્ર એક ભવ કરી પણુ નારક કે દેવ થઈ શકે છે.

પણુ ત્યાં કિલિવષિક દેવતા^૧ થયો અને વળી મનુષ્ય થઇને વ્યંતરના પાણમાં પણુ જઇ આવ્યો. ત્યાર પછી વળી મનુજગતિમાં ઘોર વ્યાજ તપ (અજ્ઞાન તપ) કર્યાં પણુ મનમાં ક્રોધનો ધમધમાટ ખડુ આવવાથી તેમ જ તપનેક ગૌરવ પણુ ખડુ જ રહ્યો તેથી ભુવનપતિમાં જઇ આવ્યો. આવી રીતે દેવગતિની અધમ ભક્તિઓમાં રખડ્યા કર્યાં. વળી પાછા મેં અજ્ઞાનપૂર્વક તાપસનાં વ્રતો લીધાં, ત્યાંથી જ્યોતિષ દેવોમાં અનેક વાર ફરી આવ્યો—આવી રીતે મારી ભાર્યા અનેક વાર નીચા પ્રકારના દેવોમાં લઇ ગઇ. એક વાર માનવાવાસમાં લઇ આવે અને પાછી દેવગતિમાં લઇ જાય. એમ કરતાં જૈની (દ્રવ્ય) દીક્ષા

દ્રવ્ય દીક્ષા. પણુ લીધી, તપથી દેહ ને તપવા પણુ માંજ્યો અને ક્રિયાની ધમાલ પણુ કરવા માંડી અને ધ્યાનના અ-

ધ્યાસમાં પણુ પડ્યો, પરંતુ હું અંદરથી હજુ તદન મૂઠ હોવાથી સમ્ય-ગૃહર્શનથી રહિત જ રહ્યો અને સર્વસમહારાજને ભાષેલા એક પદ ઉપર વાચ્ય ઉપર કે અક્ષર ઉપર ખરી શ્રદ્ધા રાખતો નહિ, એના ઉપર પ્રતીતિ રાખતો નહિ અને એમાં મનને પરોવતો નહિ. ભદ્રે! અગ્ર-હીતસંકેતો! દ્રવ્ય દીક્ષાને પરિણામે હું અનેક વાર નવ ગ્રૈવેયકે પણુ જઇ આવ્યો અને વળી વચ્ચે વચ્ચે માનવાવાસમાં પણુ આવતો રહ્યો. સુંદરિ! મારે આટલા બધા રખડપાટા શા માટે કરવા પડ્યા

તેવું મુદ્દામ કારણુ છે તે પણુ તને કહી દઉં, કારણુ

બ્રમણુ કારણુ. કે હવે મારી વાતનો છોડો આવે છે. એવું કારણુ એ છે કે 'સિંહ' નામથી જ્યારે હું આચાર્ય થયો હતો તે

વખતે હમણા જ મેં તને જણાવી તેવી શિથિળતા કરી હતી તેને લઇને મારો આવડો મોટો રખડપાટો થયો. જો તે વખતે જ મારી ચિત્તવૃત્તિને નિર્મળ કરીને અને શત્રુવર્જનો નાશ કરીને પ્રગત થયો હોત તો રાજ્ય પર ઘેસી જત અને અત્યાર પહેલાં ક્યારનોએ નિર્વૃ-ત્તિનગરીમાં પહોંચી ગયો હોત; પરંતુ માફે બ્રમણુ થઇ ગયું, મારો આવડો મોટો રખડપાટો થયો તે મારી પોતાની દુષ્ટ ચેષ્ટાનું જ પરિણામ હતું એમાં બીજું કોઇ કારણુ નથી, બીજા કોઇનો વાંક નથી. ”””

૧ કિલિવષિક દેવ: પ્રથમ અને બીજા દેવલોકની નીચે ત્રણ પદ્યોપમના આયુષ્યવાળા, ત્રીજા અને ચોથા દેવલોકની નીચે ત્રણ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા અને પાંચમા અને છઠ્ઠા દેવલોકની નીચે તેર સાગરોપમના આયુષ્યવાળા અધમ દેવો હોય છે, દેવલોકમાં ચંડાળ જેવા ગણાય છે, હલકા દેવો ગણાય છે.

૧આ પ્રમાણે હકીકત કહીને સંસારીજીવ અટક્યો.
આજ્ઞાવિરાધન અને શ્રુતાદિમદ્કળદર્શન અત્ર કરાવ્યું.

* * * * *
* * * * *
* * * * *

સંસારીજીવ કથા સંપૂર્ણ.

૧ ખીલ પ્રસ્તાવના સાતમા પ્રકરણમાં (પૃ. ૩૦૦ થી) સંસારીજીવે પોતાની વાર્તા સદાગમ ગુરુ સમક્ષ અગૃહીતસંકેતા અને પ્રજા-વિશાળાની હાજરીમાં ભવ્યપુરુષ સાંભળે તેમ કહેવા માંડી હતી તે અત્ર પૂરી થઈ. હવે વાતોનો મેળ મેળવશે, શંકાનું સમાધાન કરશે અને પાત્રોની ઓળખાણ કરાવશે. વાર્તા તાજ કરવા ખીલ પ્રસ્તાવનાં ૩ થી ૬ પ્રકરણો જરા તાલંત કરી જવા વિજ્ઞપ્તિ છે. એમ કરવાથી હવે પછીની વાત બરાબર લક્ષ્યમાં આવશે.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

અનુસુંદર.

સર્વ સંમીલન અને આત્મહિત વિધાન.
તસ્કારાકાર ધારણું કારણ દર્શન.
ઉત્થાન, પ્રગતિ, ઇષ્ટ સિદ્ધિની શરૂઆત.

ગૃહીતસંકેતા આખી વાત ખરાબર સાંભળી રહી, સંસારીજીવની પ્રગતિ વિકાસ અને અધઃપાતના પ્રસંગો સમજતી ગઈ અને સિંહાચાર્ય થયા પછી ઉત્તતિના શિખર પરથી છેક નીચે આવી પડેલ પ્રાણી રમ. દોળાતાં તેના રખડપાટાઓ સાંભળ્યાં વિચાર્યાં. છેવટે સંસારભ્રમણનાં કારણમાં સંસારીજીવે પોતે સાધુધર્મમાં કરેલી શિથિળતા દર્શાવી એ સર્વ હકીકત સાંભળી લક્ષ્યમાં લીધી. એ સંબંધમાં પોતાનો અભિપ્રાય બતાવતાં છેવટે તેણે (અગૃહીસંકેતાએ) જણાવ્યું:—

“ભાઈ સંસારીજીવ! તેં હમણા જણાવ્યું કે તારા રખડપાટાનું કારણ તારી પોતાની દુષ્ટ ચેષ્ટાઓ—ખરાબ વર્તનો જ છે તે સંબંધમાં મારા વિચાર શા છે તે તું સાંભળ. મને એમ લાગે છે કે તારા રખડપાટાનું તે એકલું જ કારણ નથી. મને એમ જણાય છે કે મહારાજનધિરાજ સુસ્થિતરાજની આજ્ઞાને સ્થિર આશય રાખીને પાળી હોત, તેમના હુકમ પ્રમાણે વર્ત્યો હોત તો તને આવી અનર્થપરંપરા ન થાત. તને થયેલાં દુઃખો અને પડેલી આપત્તિઓ જાતે જ ઘણી ભયંકર છે અને સાંભળતા પણુ ઘણો ત્રાસ ઉપજાવે તેથી છે. તેં જો એ મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તન કર્યું હોત તો તારે ભ્રમણ કરવાનો વખત આવત નહિ. તેટલા માટે તારા રખડપાટાના હેતુમાં તારા પોતાનાં વર્તન (કર્મો) ઉપરાંત આજ્ઞાવિરાધનનું કારણ પણ મને તો પ્રખળ જણાય છે.”

આવો સુંદર વિચાર સાંભળી સંસારીજીવ ચકિત થઈ ગયો, તેને અગૃહીતસંકેતા માટે માન થઈ આવ્યું અને તે વાત સ્પષ્ટ કરતાં તેણે જણાવ્યું “બહેન અગૃહીતસંકેતા! તેં બહુ સારી અને સાચી તેમ જ મુદ્દા-સરની વાત કરી, અભાર સુધી તારૂં નામ અગૃહીતસંકેતા કહેવામાં આવતું હતું, તને વાતની અંદરનો ઊંડો ભેદ (સંકેત) જણાયો નથી એમ લાગતું હતું, તું રહસ્ય ગ્રહણ કરી શકી નથી એમ દેખાતું હતું, પણ હવે તારી આ છેલ્લી વાત પરથી તો તું નામમાત્રથી અગૃહીત-સંકેતા છે પરંતુ ભાવથી-તત્ત્વથી તું વિચક્ષણા છે અર્થાત્ કાબેલ (હુશિયાર) થઈ ગઈ છે એમ ચોખ્ખું જણાઈ આવે છે. હવે હું આવો ચોરનો આકાર ધારણ કરનારો ક્યા હેતુને લઈને થયો તે અંદરનો હેતુ પણ તને વિસ્તારથી કહી દેવા માગું છું, તેથી તને મારી પોતાની વર્તમાન સ્થિતિનો ખ્યાલ આવશે. તો મારી અભારની અવસ્થા સંબંધી હકીકત હવે સાંભળી લે.”

અનુસુંદર પરિચય.

મહાવિદેહ બબરમાં.

સુકચ્છવિજય-ક્ષેત્રમપુરી.

અનુસુંદર જન્મ. ચકવર્તી.

અગૃહીતસંકેતાને તો એ હકીકત જણવાતું ખાસ કુતૂહળ જ હતું તેમાં એ બાબતની દરખાસ્ત જ જ્યારે સંસારીજીવે કરી એટલે તે તો બહુ રાજ થઈ ગઈ અને જણાવ્યું કે “જરૂર મને એ વાર્તા વિગત-વાર જણાવ.”

અગૃહીતસંકેતાની ઇચ્છા જણી સંસારીજીવે વાત કરવા માંડી:^૧—

“છેલ્લા નવમા ઐવેચકથી મારી સ્ત્રી ભવિતવ્યતા મને ઉપાડીને

મનુજગતિ નગરીમાં આવી રહેલી ક્ષેત્રમપુરી નામની

ક્ષેત્રમપુરી.

નગરીમાં લઈ આવી. સુંદરી! તને યાદ હશે કે મનુ-

જગતિમાં આવી રહેલો આ મહાવિદેહ રૂપ બબર

ઘણો મોટો છે, અતિ વિસ્તારવાળો છે અને બહુ સુંદર છે. તેમાં

૧ અહીં હકીકત કહેવા માંડી છે તે પ્રકરણ પંદરમાના અંત સુધી ચાલશે. આ ચારે પ્રકરણો તસ્કર(ચોર)નો આકાર ધારણ કરવાનું કારણ બતાવે છે. અહીંથી શરૂ થતો ભાગ હવે સર્વ બાબતનો મેળ મેળવે છે, બધા પાત્રોને સ્પષ્ટ બતાવે છે, છેવટે તેમની પ્રગતિ અને મોક્ષ પ્રાપ્તિ બતાવે છે. શરૂઆતમાં પૃ. ૧૦ માં જણાવ્યું હતું કે સર્વનો મેળ આઠમા પ્રસ્તાવમાં મળશે તે પ્રસંગ હવે શરૂ થાય છે.

અનેક નાની મોટી દુકાનો હારબંધ આવી રહેલી છે, એ બજારમાં વચ્ચે વચ્ચે નાનાં મોટાં સુંદર નગરો છે તે પણ તું જાણે છે. એ બજારમાં બરાબર વચ્ચેના ભાગમાં ક્ષેત્રપુરી છે. એના સ્થાનકને સુકન્ધવિજય^૧ એવું નામ આપવામાં આવેલું છે. આપણે અત્યારે એ સુકન્ધવિજયમાં બેઠેલા છીએ, તું પણ એ જ સુકન્ધવિજયમાં છે અને મનોહર ક્ષેત્રપુરી પણ એ વિજયમાં જ આવી રહેલી છે.

એ ક્ષેત્રપુરીમાં શત્રુરૂપ અંધકારનો નાશ કરનાર અને તેજના ભંડાર સૂર્ય સમાન યુગંધર નામનો રાજા રાજ્ય અવતરણ કરતો હતો, મહા પ્રતાપવાળો હતો, દીવ્ય કાંતિવાળો હતો, કીર્તિવાળો હતો. એ રાજાની અત્યંત વહાલી નલિની નામની પ્રસિદ્ધ પટ્ટરાણી હતી, રાજાના દર્શનમાત્રથી એતું મુખકમળ વિકાસ પામતું હતું, જાતે બહુ બધી શાંત સુશીલ અને નમ્ર હતી, સૂર્યના દેખવાથી કમલિની જે ભાવ ધારણ કરે તેને અણુ-સરનારી હતી, બહેન અગૃહીતસંકેતા ! મારી સ્ત્રીએ મારી સાથે પુણ્યોદયને જોડીને મને એ નલિની રાણીની કુખમાં મૂક્યો.

જે રાત્રીએ હું એ રાણીની કુખમાં આવ્યો તે જ રાત્રીએ મુખ-શય્યામાં સુતાં સુતાં રાણીએ ચૌદ મહા સ્વપ્ન^૨ જોયાં. સ્વપ્ન ક્ષણ. એ ચૌદ સ્વપ્ન જોઈને રાણી જાગ્યા અને અત્યંત આનંદપૂર્વક એ સ્વપ્નસંબંધી હકીકત તેમણે પોતાના પતિ રાજા યુગંધરને કહી સંભળાવી. યુગંધર રાજાએ ધ્યાન રાખીને શાંત ચિત્તે બધી હકીકત સાંભળી પછી દેવીને જણાવ્યું કે 'દેવી ! તમને સ્વપ્ન ઘણાં સારાં આવ્યાં છે. એનાં ક્ષણ તરીકે એક કુળદીપક પુત્ર

૧ વિજય: મહાવિદેહ ક્ષેત્રના ૩૨ વિભાગ છે તેને 'વિજય' કહેવામાં આવે છે. સુકન્ધ એક વિજયનું નામ છે. મહાવિદેહમાં સર્વદા અવસરિણીના ચોથા આરાના ભાવો વાર્યા કરે છે. પાંચે મહાવિદેહમાં યદ્ય જઘન્ય કાળે વીર્ય અને ઉત્કૃષ્ટ કાળે ૧૬૦ તીર્થકર્ષે વિચારતા હોય છે. આ સુકન્ધવિજય જંબૂદ્વીપના મહાવિદેહનો છે કે અન્યનો તેની સ્પષ્ટતા કરી નથી.

૨ સ્વપ્ન: સ્વપ્ન પર આખાં શાસ્ત્રો છે. એના વખત અને બીજી વિધિ પર ક્ષણદેશ ખતાવેલ છે. આ ચૌદ મહા સ્વપ્ન ગણાય છે: ૧ ગજ. ૨ વૃષભ. ૩ સિંહ. ૪ લક્ષ્મી. ૫ પુષ્પમાળા. ૬ ચંદ્ર. ૭ સૂર્ય. ૮ મહાધ્વજ. ૯ કળશ. ૧૦ પદ્મસરોવર. ૧૧ રત્નાકર. ૧૨ વિમાન. ૧૩ રત્નો પુંજ. ૧૪ નિર્ઝૂમ અગ્નિ. આ ચૌદ સ્વપ્ન ચક્ર-વર્તી અથવા તીર્થકર્ષની માતાઓ જીએ છે. એ સ્વપ્ન અત્યંત પવિત્ર ગણાય છે અને બહુ શુભસૂચક છે. સ્વપ્નસંબંધી ઘણી હકીકત કલ્પસૂત્રમાં આવે છે તે જીએ. એનો વધારે વિસ્તાર આદીશ્વર ચરિત્રના દ્વિતીય સર્ગમાં છે. જીએ શ્લોક ૨૦૭-૨૨૬.

થશે, એ દેવ અને દાનવને પૂજનીક થશે અને મોટો ચક્રવર્તી થશે.' નલિની રાણી આ હકીકત સાંભળીને બહુ રાજી થયા, પતિનાં મીઠાં વચન સાંભળી તેનાં નેત્રો પુલકીત થયાં અને તે વાતને સ્વીકારી ગર્ભનું પ્રેમથી પોષણ કરવા લાગ્યા. સંપૂર્ણ સમય થતાં માતાએ મને પુણ્યોદય સાથે જન્મ આપ્યો, મારો સુંદર આકાર જોઈને એ ઘણી રાજી થઈ અને તેના મનમાં ઘણો આનંદ વ્યાપી ગયો.

ત્રિયંકરી નામની દાસી તુરત જ મારા પિતા પાસે ગઈ. અત્યંત હર્ષના આવેશથી ગદ્ ગદ્ સ્વરે અને વિકાસ પામતી વધામણી. આંખોના ઉદ્ઘાસપૂર્વક તેણે મારા પિતાશ્રીને મારા જન્મની વધામણી આપી. મારા પિતાને આ હર્ષ-સમાચાર મળતાં તેઓ બહુ આનંદ પામ્યા, આખે શરીરે તેમને રોમ-વિકાસ થયો અને ખબર લાવનાર દાસીને તેની ઇચ્છા પ્રમાણે રાજી થાય તેટલું મોટું ઇનામ તેણે આપ્યું. પછી મારા જન્મનો મહોત્સવ કરવા તેઓશ્રીએ હુકમ આપી દીધો. તે વખતે ચારે તરફ લોકો તહેવાર પાળવા નીકળી પડ્યા, સુંદર કપડાં અને ઘરેણાં ધારણુ કરવા મંડી ગયા, ચારે તરફ રમ્ય સૌંદર્યના દર્શન થવા લાગ્યા, રસપૂર્વક લોકો નાચવા લાગ્યા, વાજીત્રો વગાડવા લાગ્યા, ગાવા લાગ્યા અને મદમાં આવી જઈને એક ણીજની હરીફાઈ કરી હર્ષપ્રસંગમાં એકથી એક વધવા લાગ્યા, કેટલાકે ગાયન સાંભળવા લાગ્યા, કઈક મોટી ઉજાણીએ નીકળી પડ્યા, કોઈ સારાં ભોજન કે મુખધાસ ઘેરથી સાથે લઈ અગિ-ચાઓમાં લહેર કરવા નીકળી પડ્યા, કોઈ પોતાના માનમાં વધારો થાય તેવા હર્ષના ઉદ્ઘારો કાઢવા લાગ્યા, કોઈ સારો પ્રસંગ વિચારી દાન આપવા મંડી ગયા, કોઈ કામદેવને આદર આપવા લાગી ગયા. આવા પ્રકારનો આખા નગરમાં આનંદોત્સવ થઈ રહ્યો. આખું નગર અને આખું રાજ્ય હર્ષમાં હળીમળી ગયું. મારા જન્મનો દિવસ તથા ત્યાર પછીના પાંચ દિવસ એવા આનંદમાં ગયા, કુલ છ દિવસનો મોટો મહોત્સવ થયો, છએ દિવસ લોકોએ અનેક પ્રકારની લીલા કરી, આનંદો કર્યા અને મોજો ઉડાવી.

છઠ્ઠા દિવસની રાત્રે મારાં પિતા માતા તથા સગાસંબંધીઓ એકત્ર મળ્યા, સર્વેએ રાત્રિજગરણુનો મહોત્સવ કર્યો. નામકરણ. એ મહોત્સવ એવો તો સુંદર કર્યો કે એના આનંદ-પ્રસંગોમાં મર્ત્યલોકમાં સ્વર્ગ હોય એવો જોના-રાને ભ્રમ થાય. એક માસ બરોબર પૂર્ણ થયા પછી શુભ પ્રસંગ જોઈ માફ અનુસુંદર નામ પાડવામાં આવ્યું.

પાંચ ધાવો મને ઉછેરવા લાગી, દિવસાલુદિવસ હું મોટો થવા લાગ્યો. માતપિતાની ખાસ સંભાળથી શરીર તંદુરસ્ત ચક્રવર્તિવ. રહ્યું અને વધતું ગયું. સમજણો થયા પછી તુરત જ મને કળાઅભ્યાસની સર્વ સગવડો કરી આપવામાં આવી અને તે સર્વ સગવડોનો પૂરતો લાભ લઇને મેં કળાઓનો અભ્યાસ કર્યો, પુરુષયોગ્ય સર્વ કળાઓમાં હું કાબેલ થઇ ગયો. ત્યાર પછી હું યુવાવસ્થા પામ્યો એટલે યુવરાજપદે મારી સ્થાપના કરવામાં આવી. યુવરાજપદનો મહોત્સવ કરતી વખતે પિતાશ્રીને ઘણો આનંદ થયો અને લોકોએ પણ એ પ્રસંગે ઘણો હર્ષ ખતાવ્યો. સૂર્યનો આકાર ધારણ કરનારા પિતાશ્રી યુગંધર ત્યાર પછી થોડે કાળે અસ્ત પામી ગયા અને માતા નલિનીનો વિકાસ પણ સૂર્યના અસ્ત સાથે અસ્ત પામી ગયો, અર્થાત્ એ મારી પવિત્ર માતા પણ ભાસ્કર પછવાડે ચાલી ગઇ. ત્યાર પછી જ્યારે મારા રાજ્યાભિષેકનો પ્રસંગ ચાલતો હતો ત્યારે આયુધશાળામાં ચક્રરત્ન ઉત્પન્ન થવાના સમાચાર મળ્યા. તે વખતે વળી બીજા સુંદર તેર રત્નો પણ ઉત્પન્ન થયાં અને વળી

૧ ઔદરત્ન : ચક્રવર્તીને ઔદ રત્નો ઉત્પન્ન થાય છે. તેનાં નામાદિ નીચે પ્રમાણે છે.

૧ ચક્રરત્ન (જેને લઇને તે ચક્રવર્તી કહેવાય છે.) ચક્ર સેનાની આમળ ચાલે છે અને જરૂર પડે તો દુરમનતું ગળું ઉડાડી દે છે. એ રત્નો દેવાધિષ્ઠિત હોય છે.

૨ કુંજર-રત્ન (ઉત્તમ હરિત).

૩ હંડરત્ન (રાજ્યદંડ-વૈતાલ્યની યુક્તિનાં દ્વાર ઉઘાડનાર).

૪ સેનાનીરત્ન (સેનાપતિ).

૫ અશ્વરત્ન (અતિ ઉત્તમ ઘોડો).

૬ પુરોહિતરત્ન (વ્યવહારિક વિધિમાં અગ્રગામી).

૭ ગૃહપતિરત્ન (સૈન્યને દરેક સ્થાન પર ભોજન-ખોરાકી પૂરી પાડનાર રત્ન).

૮ વાર્ધકી રત્ન (પડાવની તૈયારી કરનાર કૌપ-તંત્રુ વિગેરે ગોઠવનાર).

૯ અર્ધરત્ન (વિસ્તારવાળા સૈન્યને ધારણ કરનાર).

૧૦ છત્રરત્ન (વિસ્તારવાળા સૈન્યને છાયા કરનાર).

૧૧ મણિરત્ન (અતુલ્ય કાંતિવાળો મોટા કદનો કોહિનુરથી પણ બારે હીરો, સૂર્ય પેઠે અંધકારનો નાશ કરનાર).

૧૨ કાંકિણીરત્ન (ચંદ્ર પેઠે અંધકારનો નાશ કરનાર. નામ લખનાર).

૧૩ ખડ્ગરત્ન (જખરી તરવાર. અમોઘ).

૧૪ સ્ત્રીરત્ન (ચક્રવર્તીનું વીર્ય ગ્રીલી શકે તેવી વેગવાળી સ્ત્રી-પત્ની). એ દરેક રત્ન ચક્રવર્તીને ઘણા ઉપયોગી છે. એનો ઉપયોગ આદીશ્વર ચરિત્રના પ્રથમ પર્વમાં જુદા જુદા જોડ સંકશે.

યજ્ઞોથી સારી રીતે રક્ષણ કરાતાં નવ નિધાનો^૧ પણ ઉત્પન્ન થયા. હું ચક્રવર્તી છું એમ માનીને સુકચ્છવિજયના સર્વ રાજ્યો મારે વશ થયા, મારા તાબેદાર થયા, માંડે ઉપરીપણું તેમણે સર્વેએ સ્વીકાર્યું. મારા પ્રતાપના જોરથી મેં ક્ષેત્રપુરીમાં જ રહીને છ ખંડ પૃથ્વી સાધી લીધી, છતી લીધી અને મારો વિજય આખા વિજયમાં ફેલાયો- વિસ્તર્યો. પછી અત્રીશ હજાર મુગટબંધ રાજ્યોએ એકઠા થઈને બાર વર્ષ સુધી મારો ચક્રી તરીકેનો અભિષેકમહોત્સવ કર્યો. પ્રકુક્ષિત થયેલા કમળ જેવી સુંદર આંખોવાળી ચોસઠ હજાર સ્ત્રીઓ સાથે મેં ભોગ ભોગવ્યા, મારી આખી પ્રજાને ઘણો આનંદ આપ્યો અને મોટી સંપત્તિના માલેક તરીકે અને ચક્રવર્તીના બિરૂદ સાથે મેં ઘણો કાળ એવી રીતે આનંદમાં નિર્ગમન કર્યો. મનુષ્ય તરીકે સ્થૂળ મુખની

૧ નવ નિધાન: ચક્રવર્તીના પુણ્ય પ્રાગ્ભારથી નવ વિધાન પ્રગટ થાય છે. એ નવે નિધાનનું વર્ણન શ્રીત્રિપષ્ટીશલાકા પુરૂષ ચરિત્રના પ્રથમ પર્વમાં નીચે પ્રમાણે કર્યું છે. (જુઓ પ્રથમ પર્વ-સર્ગ ૪ થો. શ્લોક-૫૭૪-૫૮૭).

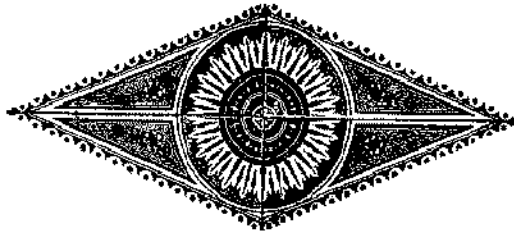
- ૧ નૈસર્ગ. તેનાથી છાવણી, શહેર, ગ્રામ, ખાણ, દ્રોણમુખ (અલ્પજન સ્થાન), મંડપ અને પત્તન વિગેરે સ્થાનોનું નિર્માણ થાય છે.
- ૨ ચાંડુક. માન, ઉન્માન, પ્રમાણ વિગેરેનું ગણિત અને ધાન્ય તથા ખીજનો સંભવ તેનાથી થાય છે.
- ૩ પિંગળ. તેથી નર નારી હાથી ઘોડાનાં સર્વ પ્રકારનાં આભૂષણોનો વિધિ જાણી શકાય છે.
- ૪ સર્વરત્નક. એનાથી સાત એકેન્દ્રિય અને સાત પંચેન્દ્રિય રત્નો ઉત્પન્ન થાય છે. ઉપરની નોટમાં ૧૪ રત્નો બતાવ્યાં તે પૈકીનાં ૧-૩-૬-૧૦-૧૧-૧૨-૧૩ એકેન્દ્રિય છે. અને ૨-૪-૫-૬-૭-૮-૧૪ પંચેન્દ્રિય છે તે લક્ષ્યમાં લેવું.
- ૫ મહાપદ્મ. એનાથી સર્વ પ્રકારના શુદ્ધ અને રંગીત વસ્ત્રો ઉત્પન્ન થાય છે.
- ૬ કાલ. એનાથી વર્તમાન ભૂત ભવિષ્ય જ્ઞાન, ખેતી અને શિલ્પનું વૈજ્ઞાનીક જ્ઞાન થાય છે.
- ૭ મહાકાલ. એનાથી પરવાળાં, રૂપું, સોનું, મુક્તાદ્દળ, લોહું વિગેરે ધાતુઓની ખાણો ઉત્પન્ન થાય છે.
- ૮ માણુવ. તેથી યોદ્ધા, હથિયારો અને બખ્તરોની સંપત્તિ મળે છે અને યુદ્ધનીતિ દંડનીતિનું સર્વ પ્રકારનું જ્ઞાન થાય છે.
- ૯ શાંખ. એથી ચારે પ્રકારના કાવ્યોની સિદ્ધિ થાય છે, નાટ્યવિધિ પ્રાપ્ત થાય છે અને સર્વ પ્રકારનાં વાગ્વિજ્ઞાની નિપ્પત્તિ થાય છે.
- ૧૦ મહાવિદેહના દરેક વિજયમાં ચક્રી જુદા જુદા થાય છે, દરેક ચક્રી પોતાના વિજયના છ ખંડો સાથે છે. દરેક વિજયમાં ૯૦ ખંડ હોય છે (ભરતની પેઠે).

પરિસીમા ચક્રીને હોય છે, મનુષ્યમાં તે વ્યવહારનજરે સર્વોત્તમ ગણાય છે, સર્વ રાજના પણ રાજ ગણાય છે અને એમની સુખ-સગવડો અવર્ણનીય હોય છે. એ સર્વનો મેં ઘણો સારી રીતે ઉપભોગ કર્યો અને સ્થૂળ સુખની પરિસીમાએ પહોંચી ગયો. મારાં સુખ સગવડોતું વર્ણન તને કેટલું આપવું? તું ટુંકામાં સમજી લેજે કે મેં ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનું સ્થૂળ સુખ ભોગવ્યું અને સારસાર પ્રકારના આનંદોનો અનુભવ દુનિયાની નજરે કરી લીધો.

શંખપુરના ચિત્તરમ ઉદ્યાનમાં.

અગૃહીતસંકેતા! એવી રીતે ચોરાશી લાખ પૂર્વ^૧ કાળ સુધી ભોગો ભોગવ્યાં, રાજ્ય કર્યું અને આનંદ કર્યો. છેવટના ભાગમાં મારી ક્ષેમ-પુરીમાંથી હું મારું રાજ્ય જેવા સારૂ અને આનંદ કરવા સારૂ ફરવા નીકળી પડ્યો. મારું રાજ્ય કેવું વિશાળ છે અને લોકોની સ્થિતિ કેવી છે તે જેવા સારૂ હું મારી રાજધાનીથી ચાલ્યો. આ સુકન્ધવિજયની ભૂમિ અનેક નગરો અને ગામોથી ભરપૂર છે, તેમાં ઘણી જગ્યોએ ફરી આવ્યો. ફરતો ફરતો હું આ શંખ નામના નગરમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાર પછી રાજવલ્લભને^૨ સાથે લઈને હું આ નંદનવન જેવા ચિત્તરમ ઉદ્યાનમાં આવ્યો, મારા આખા લશ્કરને મેં પછવાડે રાખ્યું.

અગૃહીતસંકેતા! આટલી વાત તારા ધ્યાનમાં ધરાધર આવી હશે. હજી મારે તને કેટલીક વિગતવાર વાત કરવાની છે તે આગળ કહું છું એ ધરાધર વિચારતી જાજે.

૧ પૂર્વે ચોરાસી લાખને ચોરાશી લાખ વર્ષે ગુણતાં એક પૂર્વ યાય. એટલે ૭૦૪૬૦૦૦૦૦૦૦૦૦ વર્ષનું એક પૂર્વ યાય. એવા ચોરાસી લાખ પૂર્વકાળ અવસુંદરે જીવન ભોગવ્યું.

૨ આ અવસુંદર ચક્રવર્તીનો પુત્ર છે, તેનું નામ પુરંદર છે તે આગળ જણાવે.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

મુલ્લિતા અને મહાલદ્રા.

સારીજીવની પૂર્વ કથા પૂરી કર્યા પછી તે જ સંસારી-જીવ અગૃહીતસંકેતા આગળ પોતાને ચારનો આકાર ધારણ કરવાનાં કારણો જણાવતાં અનુસુંદર ચક્રવર્તી તરીકે પોતાનો જન્મ અને પોતાની ઋદ્ધિ અને લોગ-વિલાસનું વર્ણન કરી ગયા તે આપણે ઉપરના પ્રકરણમાં જોયું. સારપછી વાર્તા આગળ ચલાવતાં પ્રજાવિશાળા અને અગૃહીતસંકેતા કોણ છે તેની યોગખાણુ આપતાં તેણે જ હકીકત કહેવા માંડી.^૧

મહાલદ્રા પરિચય.

કંદમુનિ અને માયા.

મહાલદ્રા અને સમંતલદ્ર.

પ્રવર્તિની અને આચાર્ય.

ચારનો આકાર ધારણ કરનાર સંસારીજીવ ખુલાસાઓ આપતાં અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને આગળ કહે છે:—

બહેન અગૃહીતસંકેતા! તને યાદ હશે કે જ્યારે હું ગુણધારણુ કુમાર હતો તે વખતે કંદ નામના આચાર્ય મને ઉપદેશ આપ્યો હતો. તને યાદ કરાવવા માટે ધ્યાન ખેંચું છું કે તે વખતે મારો મિત્ર કુલંધર હતો અને મારી સ્ત્રી મદનમંજરી હતી.^૨ એ મારા મિત્ર અને સ્ત્રીને

૧ આની સાથે બીજા અસ્તાવના પ્રકરણ ૩-૬ વાંચવાં. હવે બધી બાબતને મેળ મળતો જાય છે તેથી હકીકત બરાબર લક્ષ્યપૂર્વક વાંચવી.

૨ જુઓ આ અસ્તાવનું પ્રકરણ ચોથું. કંદમુનિ ઉપદેશક હતા અને તે વખતે ખુલાસા નિર્મળાચાર્યે કર્યા હતા તે લક્ષ્યમાં રાખવું.

પણ ભવિતવ્યતાએ સંસારમાં રખડાવ્યા અને અનેક સારાં ખરાબ રૂપો કરી બતાવ્યાં. ત્યાર પછી એમ હુકીકત બની કે એ કુંદમુનિએ એક વાર માયાકપટ કર્યું એટલે ભવિતવ્યતાએ કુંદમુનિના જીવને આ સુકન્ધવિજયની અંદર આવી રહેલા હુરિપુર નામના નગરમાં લઇ આવી.

હવે એ હુરિપુરમાં ભીમરથ નામના રાજા રાજ્ય કરતા હતા. તેમને સુભદ્રા નામની મહારાણી હતી. એ રાજારાણીને સમંતભદ્ર નામનો એક પુત્ર હતો. એ સુભદ્રા રાણીની કુખમાં કુંદમુનિના જીવને ભવિતવ્યતાએ મુક્યો, પણ માયાકપટ કરેલ હતું તેથી તેને સ્ત્રીનું રૂપ આપ્યું. અનુક્રમે પુત્રીપણે કુંદમુનિના જીવનો જન્મ થયો. તેનું માતૃપિતાએ મહાભદ્રા^૧ નામ સ્થાપન કર્યું.

હવે સમંતભદ્ર રાજપુત્રને એક વખત સુધોષ નામના મુનિરાજનો યોગ થયો. તેમની ધર્મદેશના સાંભળીને તેને વૈરાગ્ય થયો, માતૃપિતાને સમભળીને તેણે દીક્ષા લીધી, અભ્યાસ કર્યો અને થોડા વખતમાં દ્વદશાંગી જાળુનાર-ધારણુ કરનાર મહારાજાની ગીતાર્થ થયા. યોગ્ય જાણીને શુદ્ધમહારાજે તેને આચાર્યપદે સ્થાપન કર્યો અને ત્યાર પછી તે જગતમાં સમંતભદ્રાચાર્યના નામથી ઝોળખાવા લાગ્યા.

રાજપુત્રી મહાભદ્રા પણ અનુક્રમે યૌવનવય પામી. એને માતૃપિતાએ ગંધપુર નગરના રાજા રવિપ્રભ અને રાણી પદ્માવતીના પુત્ર દિવાકર સાથે પરણાવી. એ દિવાકર કાળવશ પડીને અસ્ત પામી ગયો (મરણુ પામ્યો). પ્રસંગ જોઈને સમંતભદ્રાચાર્યે પોતાની સંસારી-પણાની બહેન મહાભદ્રાને યોગ્ય ઉપદેશ આપ્યો, સંસારની અસ્થિરતા બતાવી અને આત્મહિત કરનાર મોક્ષમાર્ગના સાચા રસ્તાએ દાખવ્યા. સત્ય જ્ઞાનનો ઝળકાટ યતાં મહાભદ્રાએ દીક્ષા લીધી. એ વિદ્વાન ભાઈની બહેન પણ ઘણી વિદ્વાન નીવડી, એણે અભ્યાસ ઘણો કર્યો, થોડા વખતમાં એ પણ અગીઆર અંગ ધારણુ કરનારી થઈ, ગીતાર્થ થઈ, શક્તિવાળી સાધ્વી થઈ. એની યોગ્યતા જોઈ આચાર્યશ્રીએ એ ગીતાર્થા સાધ્વીને પ્રવર્તિની^૨ પદે સ્થાપન કરી.

૧ મહાભદ્રા: તે આપણી મહાવિશાળા છે તે આગળ જણાશે. અને સમંતભદ્ર એ સદાગમ છે તે પણ હમણા જ જોવામાં આવશે. બહુ લક્ષ્યપૂર્વક વાંચવા વિજ્ઞપ્તિ છે. વાતમાં જરા પણ ગોટાળો નથી. પણ લક્ષ્ય નહિ રહે તો વાત સમજશે નહીં.

૨ પ્રવર્તિની: સાધ્વીની હપરી, સાધ્વીઓની નિયંત્રણા કરનાર.

સુલલિતા પરિચય.

રત્નપુરે સુલલિતાનો જન્મ,
પુરૂષદ્વેષ. મહાભદ્રાપર પ્રેમ.
ગૃહસ્થિની તરીકે પ્રવર્તિની સેવા.

મહાભદ્રા સાધ્વી કરતાં કરતાં (વિહાર કરતાં) એક વખત પોતાની સાથેની અનેક સાધ્વીઓ સાથે રત્નપુરે આવી પહોંચ્યા.

એ રત્નપુરમાં મગધસેન નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો, એને સુમંગલા નામની મહારાણી હતી. હવે ભવિતવ્યતાએ મદનમંજરીના જીવને^૧ એ મગધસેનરાજા અને સુમંગલારાણીની દીકરી તરીકે જન્મ આપ્યો. એનું સુલલિતા^૨ નામ પાડવામાં આવ્યું. અગુક્રમે એ યૌવન વય પામી, પરંતુ એને પુરૂષ પર દ્વેષ થયો. પુરૂષનું એને નામ પણ ગમે નહિ, પુરૂષનો પરિચય ગમે નહિ, પુરૂષનો ઓળો પણ ગમે નહિ. એવી રીતે અને એ અવસ્થામાં એનો ઘણો કાળ ગયો. એને પતિ (વર-ધણી)ની ગંધ પણ ઇષ્ટ લાગતી ન હોતી તેથી સ્વાભાવિક રીતે એના સંબંધમાં એના માતૃપિતાને ચિંતા થયા કરતી હતી. એના લગ્ન કેવી રીતે થશે અને એ કેને વરશે એ સંબંધમાં જનની જનક મુઝાયા કરતા હતા.

ઉપર કહ્યું છે તેમ એ રત્નપુરમાં મહાભદ્રા પ્રવર્તિની પધાર્યા. તેમને વંદન કરવા સાંઠે મગધસેનરાજા તથા સુમંગલારાણી ઉપાશ્રયે ગયા. તેમણે વંદન કરવા જતી વખત પોતાની વહાલી પુત્રી સુલલિતાને સાથે લીધી. ભગવતી મહાભદ્રાને તેઓએ વંદન કર્યું. મોક્ષપદ રૂપ કલ્પવૃક્ષને ચોક્કસ ઉગાડનાર ખીજ જેવો ધર્મલાભ સાધ્વીશ્રીએ તેમને આપ્યો અને ત્યાર પછી અમૃતપ્રવાહ જેવી શુદ્ધ ધર્મની દેશના તેમણે આપી.

ભગવતીની દેશના ઘણી સ્પષ્ટ હતી પણ સુલલિતા ઘણી મુઝા હોવાથી તેનો ભાવાર્થ સમજી શકી નહિ, તેનો અંદરનો આશય વિચારી શકી નહિ, છતાં એના મનમાં પ્રવેશવના રાજથી સાધ્વીશ્રી (પ્રવર્તિની) તરફ ઘણું ખંચાણુ થયું, અગાઉના પરિચયથી તેમના ઉપર ઘણો સ્નેહ થયો અને તે ભગવતી સિવાય ખીજ તરફ પોતાના ચક્ષુઓને ફેરવવાને

૧ મદનમંજરી આપણો કથાનાયક સંસારીજીવ જ્યારે ગુણધારણુ હતો તે વખતે તેની સ્ત્રી હતી. જુઓ આ પ્રસ્તાવનું પ્રકરણ ખીજી.

૨ સુલલિતા: તે અગૃહીતસંકેતા છે તે હમણા જણાશે. હવેની વાત સાથે ખીજ પ્રસ્તાવનું પ્રકરણ ચોથું સરખાવતાં જઈ.

તે સમયે થઇ શકી નહિ. એ તો એકી ટસે (નજરે) પ્રવર્તિની સામું જ બેઠી રહી. પછી તેણે પિતાના પિતાને કહ્યું 'મારે તો આ ભગવતીના ચરણકમળની ઉપાસના કરવી છે, માટે આપ બે રજા આપો તો હું પણ તેઓશ્રીની સાથે સર્વત્ર વિચરું-હરું ફરું.' દીકરીની આવી માગણી સાંભળીને માતા મુમંગળા તો રડવા મંડી ગયા પરંતુ રાજાએ એને રોતાં વારી અને કહ્યું 'દેવી! રૂદન કરવામાં શો લાભ છે?' દીકરીને જેમ હોંસ થાય અને એનું મન વધે તેમ એને કરવા દે. એને વિનાદ ઉપજાવવાનો આ જ ઉપાય છે અને એ માર્ગે જ એ ઠેકાણે આવશે. મારો મત એવો છે કે એ સાધ્વીશ્રીની સાથે સર્વ સામગ્રી લઇને બહાર રહે, ગૃહસ્થ તરીકે રહે અને સાધ્વીશ્રી જ્યાં જાય ત્યાં તે પણ સાથે હરે ફરે, પણ આપણને પૂછ્યા વગર એણે દીક્ષા લેવાનું નામ લેવું નહિ.'

પિતાશ્રીનો એ હુકમ સુલલિતાએ માન્ય કર્યો. પછી પિતાની રજાથી એ તો પ્રવર્તિનીની સાથે રહી. પિતામાતા ઘરે ગયા. સુલલિતા પ્રવર્તિની મહાભદ્રા સાથે અનેક દેશોમાં ફરી. એને એટલો આકરો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ઉદય હતો કે એક પાઠ પણ એને મ્હોઠે ચઢે નહિ, સાધુ સાધ્વીના આચાર કે શ્રાવકના આવશ્યકોનો ક્રમ એ બાધીને આવડે નહિ, એને આગમના પાઠો સમજાવવામાં આવે પણ એને ભાવાર્થે એને જરા પણ સમજાય નહિ.

ભગવતી મહાભદ્રા ફરતા ફરતા આ શંખપુર નગરમાં આવી પહોંચ્યા. ગૃહસ્થના વેશમાં તેમની સાથે સુલલિતા પણ અહીં આવી. તેઓ નંદરીઠના ઘરમાં ઘંઘશાળામાં ઉતર્યા.'

૧ ઘંઘશાળા: ઘંઘશાળા એટલે ગૃહશાળા. પરમાં આવકો સામાયક પોષક કરવા માનવી ઉપાશ્રય જેવું રાખે છે, ત્યાં સાધુધર્મની ભાવના કરે છે અને આત્મચિંતન કરે છે. એની ધરથી અલગ પણ માનવી શાળાએને ઘંઘશાળા કહેવાય છે.

૨ સર્વ સંમીલન કરવા સારૂ હકીકત સ્પષ્ટ કરવા સંવાદીઓને જે હકીકત પ્રકરણ ૧૨ માં સરૂ કરી છે તે હજી ચાલુ છે. આ પ્રકરણમાં અગૃહીતકોટલા અને પ્રજ્ઞાવિશાળાની બોળખાણ આપી. હવે આવતા પ્રકરણમાં ભગવતી અને સદાનમનો પરિચય થશે. બરાબર લક્ષ્યપૂર્વક વાંચવા વિનયિત છે. થોડા જખતમાં બધી વાતના પ્રુક્ષાસા થઇ જશે.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

પુંડરીક અને સમંતભદ્ર.

વં બાબતનો મેળ મેળવવા માટે પોતાની વાર્તા પૂરી કર્યા પછી સંસારીજીવે પોતાના તે વખતના સ્વરૂપના સંબંધમાં અનુસુંદરચક્રવર્તી તરીકેની હકીકત કહી અને તેઓ ફરતા ફરતા શંખપુરના ચિત્તરમ ઉદ્યાનમાં આવી પહોંચ્યા સુધી વાત કરી, તેણે જ સુલલિતા અને મહાભદ્રાને ગૃહસ્થિની અને પ્રવર્તિની તરીકે શંખપુરનગરના નંદરીકના ઘરસુધી આવવાની હકીકત આગલા પ્રકરણમાં કહી. હવે આ પ્રકરણમાં તત્તરથ બીજા પાત્રોની વાત કરે છે:—

પુંડરીક પરિચય.

કમલિનીને સ્વપ્ન આગાહી.

કુલંધરનો જીવ કુક્ષીમાં.

કુશળકર્મ. મનોરથ પૂર્તિ.

આ શંખપુર નગરમાં શ્રીગર્ભ નામનો રાજા છે, તે મારો (અનુ-સુંદર ચક્રવર્તીનો) મામે થાય છે. તેમને કમલિની નામની રાણી છે, તે મહાભદ્રા પ્રવર્તિની થયા તેમની માસી થાય છે. એ રાજારાણીને એક પણ સંતાન થયું નહિ. રાણી કમલિનીએ તેટલા માટે અનેક પ્રકારની માનતાઓ માની, દાનો આપ્યાં, કોઈ જે માંગે તે આપી યાચકના મનોરથો પૂરવા માંડ્યા અને અનેક ઔષધિઓ અને મૂળીઆઓ લોકો કહે તે પીધાં. ત્યાર પછી ભવિતવ્યતાએ એક ઘટના કરી આપી. તને યાદ હશે કે ગુણુધારણુના ભવમાં મારો મિત્ર કુલંધર હતો. એણે ત્યાર

૧ જીએ. અસ્તાવ ૨. પ્રકરણ ૩. પૃષ્ઠ ૨૭૧ થી ૨૭૪.

૨ જીએ. અસ્તાવ આક. પ્રકરણ પહેલું. પૃ. ૧૮૫૬.

પછીના ભવમાં અનેક પ્રકારનાં શુભ કાર્યોના સારી રીતે અભ્યાસ કર્યો. એ કુલંધરના જીવને લઈને ભવિતવ્યતાએ કમલિની રાણીની કુખમાં મૂક્યો. જે રાત્રીએ એને કુખમાં મૂક્યો તે રાત્રીએ રાણીએ સ્વપ્નમાં^૧ જોયું કે સર્વ અંગે બહુ સુંદર એક પુરૂષ પોતાના મુખ વાટે શરીરમાં ઘેઠો, વધી બહાર નીકળ્યો અને પછી તુરત જ કોઈ માણસની સાથે તે ચાલ્યો ગયો. આ પ્રમાણે આવેલાં સ્વપ્નની હકીકત રાણીએ પોતાના પતિ શ્રીગર્ભ રાજને કહી સંભળાવી.

પતિએ સ્વપ્નસંબંધી હકીકત સાંભળી, એમને ઘણો આનંદ થયો અને સહજ ખેદ પણ થયો. રાણીને કહ્યું ‘દેવી! તમારે એક પુત્ર થયે, પણ તમારા સ્વપ્નપરથી એમ જણાય છે કે થોડા વખત પછી એને કોઈ શુરૂ મળી આવશે તેના ઉપદેશથી બોધ પામીને એ દીક્ષા લેશે.’ દેવીને પુત્રપ્રાપ્તિની બહુ જ અલિલાષા હતી તેથી તેને મનમાં ઘણો આનંદ થયો. બાકીની વાત તરફ તેણે બહુ દરકાર પણ ન કરી. ત્રીજે મહિને દેવી કમલિનીને બહુ કુશળ કાર્યો કરવાના મનોરથો થયા. એને જે જે સારાં કામો કરવાનું મન થયું તે સર્વ રાજ્યએ પૂર્ણ કર્યું. વખત પૂરો થતાં રાણીએ પુત્રને જન્મ આપ્યો. રાજને સંતોષ થયો.

જન્મનો મહોત્સવ.

સમંતભદ્રની આગાહી.

પુંડરીકની પ્રગતિ.

રાજ્યએ તે વખતે આખા નગરમાં અને રાજ્યમાં પુત્રજન્મનો મહોત્સવ કરાવ્યો. તે વખતે સર્વ લોકોને જૂદા જૂદા પ્રકારનો આનંદ થયો.

હવે સમંતભદ્રઆચાર્યને નિર્મળ કેવળજ્ઞાન થયું. તે કેવળી આચાર્ય ફરતાં ફરતાં શંખનગરે આવી પહોંચ્યા અને આ ચિત્તરમ ઉદ્યાનમાં જ સ્થિત થયા. મહાભદ્રા સાધ્વી (પ્રવર્તિની) જે નંદશેઠની શાળામાં ઉતર્યા હતા તેમને ખબર પડતાં તેઓ કેવળીમહારાજને વંદન કરવા ઉદ્યાનમાં આવી પહોંચ્યા. હકીકત એમ બની કે કેવળીમહારાજ ત્યાં પધાર્યા છે એ વાતની ખબર મુલક્ષિતાને પડી ન હોતી અને મહાભદ્રા તેને વાંદવા ગયા છે એ હકીકત પણ તેના જાણવામાં ન આવી. મહાભદ્રા પ્રવર્તિની સમંતભદ્રાચાર્ય પાસે આવ્યા તે વખતે કોઈએ રાજને પુત્ર થયો છે એવી વાત કરી.

૧ જુઓ પૃ. ૨૭૨. તે હકીકત સરખાવો.

પુત્રજન્મની વાત કેવળી પાસે નીકળતાં સમંતભદ્ર પોતે જ બોલી ઉઠ્યા “આ રાજપુત્રે અગાઉ ઘણાં સારાં કાર્યોના અભ્યાસ કર્યો છે, એ રાજને ત્યાં જન્મ્યો તો છે, પણ એ રાજભુવનમાં લાંબો વખત ટકશે નહિ, એ આગળ જતાં દીક્ષા લેશે અને સર્વજ્ઞમહારાજના આગમનો ધારણુ કરનારો થશે.” આ હકીકત સાંભળીને મહાભદ્રા સાધ્વી પોતે ઉતર્યા હતા તે સ્થાન પર પાછા પધાર્યા.

ત્યાર પછી તે રાજપુત્રનું પુંડરીક નામ પાડવામાં આવ્યું. નામ પાડતી વખતે યોગ્ય મહોત્સવ કરવામાં આવ્યો.

સુલલિતા સંદેહ-નિર્ણય.

સદાગમનો વધારે પરિચય.

પુંડરીક માટે ગોઠવણ અને વિહાર.

‘હવે સુલલિતા રાજપુત્રી ફરતી ફરતી અનેક પ્રકારનાં કૃતહળો નેતી અને હાંસો પૂરી પાડતી એ ચિત્તરમ ઉદાનમાં આવી પહોંચી. એણે જ્ઞેયું તો શ્રીસંઘની વચ્ચે બેસીને સમંતભદ્રસૂરિ રાજને ત્યાં જન્મેલા નવા બાળકના ગુણોનું વર્ણન કરતા હતા.’ કેવળી આચાર્ય બોલ્યા—“એ પુંડરીકને શુભ (સાનુકૂળ થયેલા) કર્મપરિણામરાજને અને અનુકૂળ થયેલી કાળપરિણુતિએ આ મનુજગતિ નગરીમાં ઉત્પન્ન કર્યો છે તેથી એ ઉત્તમ પ્રકારના ગુણુવાળો થશે. ભવ્યપુરૂષ જ્યારે સુમતિ (સારી બુદ્ધિવાળો) થઈ જાય છે ત્યારે એવા જ પ્રકારના ગુણુવાળો થાય છે એમાં શક શો છે?” આટલું વચન સમંતભદ્રાચાર્ય કેવળી બોલ્યા તે સુલલિતાએ બરાબર સાંભળ્યું હતું, ઘણા લોકોની સમક્ષ તે વાત થઈ હતી અને વાત ચાલતી હતી ત્યારે આચાર્ય અને લોકોમાં આનંદ ઘણો દેખાતો હતો.

સુલલિતાએ આ વાત સાંભળી ત્યારે તેના મનમાં સંદેહ થયો કે આ રાજપુત્રના કર્મપરિણામ અને કાળપરિણુતિ તે જનક (પિતા) અને જનની (માતા) કેમ હોઈ શકે? તેઓ વળી મનુજગતિમાં ઉત્પન્ન કેમ કરી શકે? અને આ આચાર્ય વળી ભવિષ્યમાં થનારા ગુણોની હકીકત શી રીતે જાણીને કહી શકે?—આવી સંકા તેના મનમાં થઈ તે જઈને તેણે પ્રવર્તિની મહાભદ્રાને જણાવી. મહાભદ્રાને વિચાર થયો કે આ સુલલિતા તો તદ્દન ભોળી જ રહી! એને પ્રતિબોધ કરવાનો આ જ

૧ અહીં બ. શા. એ. સોસાયટિવાળા મૂળ ગ્રંથનું પૃ. ૧૧૭૬ સર થાય છે.

૨ જુઓ પૃ. ૨૭૬. ગુણોનું વર્ણન ત્યાં વિસ્તારથી કરવામાં આવ્યું છે તે સરખાવે.

ઉપાય છે-એમ વિચારીને તેણે 'કુર્મપરિણામ અને કાળપરિણતિ પિતા-માતા છે, તેઓ એને ઉત્પન્ન કરનાર છે અને સર્વ જીવના માતાપિતા છે' એ વાતને યુક્તિપૂર્વક બરાબર સમજાવી. વળી એમને એવો ખ્યાલ આવ્યો કે એ સુલલિતાને સદાગમ ઉપર પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરવી. આવો વિચાર કરીને તેને જાગૃત કરવાની શુદ્ધ ભાવનાથી મહાભદ્રા બોલ્યા

સદાગમ અને જેની વાત લોકો ધ્યાનથી સાંભળતા હતા તે પરિચય. સદાગમ હતા. તે એને બરાબર ધ્યાનપૂર્વક જોઈ લીધો એ સાંઝે કર્યું. એ મહાત્મા બહુ જબરજસ્ત

છે, ઘણા વિદ્વાન છે અને બની ગયેલા બનતા અને બનનારા સર્વ જાણેને સારી રીતે જાણનારા છે. એ બાબતમાં જરા પણ સંદેહ વગરની વાત છે. મને જે આ વાતની બધી ખબર પડી છે તે એ મહાત્માની કૃપાથી જ પડી છે. મારે એ મહાત્મા પુરૂષની સાથે ઘણા વખતનો પરિચય છે. તેઓ બહુ મોટા પ્રભાવવાળા છે". આ પ્રમાણે વિગતવાર વાત કરીને સદાગમનું મહાત્મ્ય તેણે વિસ્તારથી સુલલિતાને કહી સંભળાવ્યું (જુઓ પૃ. ૨૮૪). વળી સદાગમને ઘણો આનંદ તે રાજપુત્રના જન્મથી થયો હતો તેનું કારણ પણ તેણે કહી સંભળાવ્યું અને તે હકીકત પણ વિસ્તારથી સમજાવી. (પૃ. ૨૮૩).

આટલી વિસ્તારથી હકીકત સાંભળ્યા પછી ભોળી સુલલિતાએ કહ્યું 'મહારાજ ! આપને જે મહાત્મા સદાગમ સાથે આટલો બધો પરિચય છે તેમનું મને પણ ઓળખાણ કરાવો.' મહાભદ્રાએ તે વાતનો ઘણી ખુશી સાથે સ્વીકાર કર્યો. (પૃ. ૨૮૨).

પછી પ્રવર્તિની મહાભદ્રા ચાલ્યા, સાથે સુલલિતાને લઈ લીધી અને બંને જણા સમંતભદ્રસૂરિ સમક્ષ આવ્યા. સુલલિતાએ જેવા એ આચાર્યને જોયા કે તુરત જ તેને ઘણો આનંદ થયો, બહુ પ્રમોદ થયો અને જેવા શુભો એના સંબંધમાં સાંધીએ કહ્યા હતા તેવા શુભો એમનામાં હોવાની એને પ્રતીતિ થઈ ગઈ, પછી પ્રમોદના આવેશમાં ઉદ્ગારરૂપે સુલલિતા બોલી "હે ભગવતિ ! આવા મહાત્મા પુરૂષના આપશ્રીએ મને અત્યાર સુધી દર્શન પણ કદિ કરાવ્યા નહિ તેથી હું

૧ આ હકીકત સાથે અસ્તાવ ખીલનું પ્રકરણ પાંચમું મેળવતા જરો, વાલ બરાબર મળતી ચાલી આવે છે.

૨ અહીં પ્રકરણ હકામાં (અસ્તાવ ખીલે) લખેલી વાતનો સંબંધ મળતો નથી છે.

તો અત્યાર સુધી ઘણી કમનસીબ રહી, બહુ છેતરાયલી રહી ! અરે ખરેખર ! તમે તો ઘણા સ્વાર્થી જણાઓ છો ! હવે ભગવતિ ! મારા પર કૃપા કરીને આ ભગવાનના મને દરરોજ દર્શન કરાવજો જેથી હું પણ આપશ્રી જેવી પંડિતા બની જઈં.” મહાભદ્રાપ્રવર્તિનીએ એ માગણીનો સ્વીકાર કર્યો.

હવે તે દિવસથી બંનેએ સમંતભદ્રાચાર્ય પાસે દરરોજ આવીને તેમની સેવા કરવા માંડી. એ પ્રમાણે એક માસ વિહાર.

પૂરો થયો, એટલે સમયસૂચક ભગવાન સમંતભદ્ર બોલ્યા “ મહાભદ્રા ! અત્યારે તમારૂં જંઘાબળ ક્ષીણ થવાથી તમે વિહાર કરવાને અશક્ત છો, માટે શંખપુરે જ રહો. અમે તો હવે અહીંથી વિહાર કરી જઈશું, વળી આગળ ઉપર કોઈ વખત અમે અહીં આવશું. તમને ખાસ હિત થાય અને જાગૃતિ રહે તેટલા માટે અમે આ સ્થાનકે પૂરેપૂરો એક માસ રહ્યા, નહિતર તો જે ક્ષેત્રમાં સાધ્વી હોય ત્યાં સાધુને માસકલ્પ કરવાનો પણ અધિકાર નથી; પણ માંદા માણસને સહાય કરવી-સ્થીર કરવા એ પુષ્ટ અવલંબન છે અને એવા અવલંબનને કારણે અમારી અહીં એક માસપર્યંત સ્થિતિ થઈ. હવે તમારે અહીં રહીને એક બાબતમાં ખાસ ઉપયોગ રાખવો. તમારે પેલા રાજપુત્ર પુંડરીક ઉપર ખાસ નજર રાખ્યા કરવી અને એને અનુકૂળ કર્યા કરવો. એ યોગ્ય વયનો થશે ત્યારે તે મારો શિષ્ય થશે.”

આ પ્રમાણેનું ભગવાન કેવળી સમંતભદ્રનું વચન મહાભદ્રા પ્રવર્તિનીએ સ્વીકાર્યું. પછી તે ભગવાન ત્યાંથી અન્યત્ર વિહાર કરી ગયા.

સાધુપુરુષોનું જીવન પરોપકાર માટે જ હોય છે. પોતાના આત્માને નુકસાન ન થાય તે વાતનો વિચાર રાખી તેઓ બને તેટલો

૧ વિહાર: સાધુ એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને જાય, ફરે, તેને 'વિહાર' કહ્યો કહેવાય છે. એ જૈન ધાર્મિક શબ્દ છે.

૨ માસકલ્પ: સાધુઓનો કલ્પ એવો છે કે શારીરિક અથવા ખાસ મહા લાભના કારણ વગર કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં તેઓએ શેષ કાળે એક માસથી વધારે રહેવું નહિ, ચોમાસામાં ચાર માસ રહેવું. ઉત્ત્ર વિહાર કરવો એ ખાસ જરૂરી ગણાય છે, એક સ્થાનકે રહેવાથી પ્રતિબંધ રાગ મમતા બંધાય છે. સ્થાન તરફ, શૃલભ તરફ, વૈયાવચ્ચ કરનાર તરફ, વંદન કરવા આવનાર તરફ આદિ અનેક તરફ મમતા થાય તો સંસાર વધે છે. આથી સાધુને વિહાર કરવાની આજ્ઞા છે. આ કલ્પ વીરશાસનમાં ચોક્કસ છે, જુઓ કલ્પસૂત્ર સુબોધિકા ટીકા પ્રથમ વ્યાખ્યાન.

૩ ઉપરની બાબતમાં એક એવો આદેશ છે કે જ્યાં સાધ્વીઓ રહેતી હોય ત્યાં સાધુઓએ વધારે વખત રહેવું નહિ. જો રહે તો તેમને સાધ્વી સાથે કાંઈ સંબંધ હશે એવો લોકાપવાદ થાય.

પરોપકાર જ કર્યા કરે છે, ખાસ પ્રસંગોએ અપવાદમાર્ગનું ઉત્તર ગુણને અંગે સેવન કરવું પડે છે તો તેવે વખતે પણ બનતી રીતે તેમાંથી સાર ખેંચવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને પ્રસંગ શોધે છે, અને ત્યાં સુધી તો અપવાદમાર્ગનો ખ્યાલ જ કરતા નથી, તે માર્ગે જવાનો વિચાર પણ કરતા નથી અને ખાસ કારણ જુએ તો તે માર્ગે ચાલીને પણ લાભ લઈ આવે છે. પરોપકારી સાદા જીવનની બલિહારી છે!

સમંતભદ્ર પરિચય.

પુંડરીક સમંતભદ્ર પરિચય.

પુંડરીકનો આચાર્ય પર પ્રેમ.

પુંડરીકનો આગમ અભ્યાસ.

ત્યાર પછી ધીમે ધીમે પુંડરીક ઉભરે વધતો ચાલ્યો. એનો આજ્ઞાલાવ પૂરો થયો અને કુમારભાવ શરૂ થયો. એનામાં સમજણ સાથે અગાઉ જણાવ્યા હતા તે ગુણો એક પછી એક ખીલવા લાગ્યા, વધવા લાગ્યા અને એને મહાભદ્રા પર અત્યંત રનેહ થયો. મહાભદ્રાનો સંબંધ તેની સાથે દરરોજ વધતો ચાલ્યો.

હવે એક વખત સ્થાને સ્થાને વિહાર કરતાં શ્રીસમંતભદ્રસૂરિ કેવળી ફરી વાર એ જ શંખપુરનગરના ચિત્તરમઉદ્યાનમાં પધાર્યાં. મહાભદ્રા પ્રવર્તિનીને એ હકીકતની ખબર પડતાં પોતે પુંડરીકને ભગવાન પાસે લઈ ગઈ. પુંડરીક ભાવીભદ્રાતમા હતો તેથી જેવી તેણે ભગવાનની મૂર્તિ દૂરથી જોઈ તેવો જ તેને મનમાં ઘણો હર્ષ થયો, એ મના ગુણુસમૂહ પર આંતર રંજન થયું અને જ્યારે એણે કેવળીમહારાજનાં વચનો સાંભળ્યાં ત્યારે તેના ઉપર ઘણી પ્રીતિ થઈ. એની યુદ્ધિ શુદ્ધ હતી પણ એનામાં હજી વિશેષ જ્ઞાન ન હોતું, એનામાં મુગ્ધપણું હતું તેથી એણે યુદ્ધા દીલે મહાભદ્રા સાધ્વીને પૂછ્યું “ ભગવતિ! આ મહાત્મા કોણુ છે? એમનું નામ શું છે?”

મહાભદ્રાએ આ સવાલ સાંભળ્યો એટલે પોતે વિચક્ષણા હોવાથી વસ્તુસ્થિતિ બરાબર સમજી ગઈ અને મનમાં વિચાર કર્યો કે અહો! આ રાજપુત્ર (પુંડરીક) ઘણો સરળ હૃદયનો છે અને અત્યારે ભગવાનના ગુણુથી રંગાઈ ગયો હોય એમ એની ચેષ્ટાપરથી જણાય છે. તો અભ્યારની એની સ્થિતિનો લાભ લઈને એ દ્વારા જ એને ભગવાનના આગમ ઉપર પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરું અને તેના પર ભક્તિ પણ તેનામાં જગૃત કરું-આવો વિચાર કરી પ્રવર્તિનીશ્રી બોલ્યા “ ભાઈ! એમનું નામ સદાગમ છે.” આવો જવાબ સાંભળી વળી પુંડરીકે પૂછ્યું “ દેવી!

ને માતાપિતાની આજ્ઞા હોય તો તેઓશ્રી પાસે જ હું આગમના અર્થો પ્રહણુ કહું, વિચારી લઉં, સમજી લઉં.” આ બીજા સવાલના જવાબમાં મહાભદ્રાએ જવાબ આપ્યો “ એ વાત તદન યોગ્ય છે.”

ત્યાર પછી પુંડરીકના મનમાં જે વિચારનિર્ણય થયો હતો તે મહાભદ્રાસાંધીએ તેના માતપિતા કમલિનીદેવી અને શ્રીગર્ભરાબને જણાવ્યો. તેઓએ જ્યારે આ વાત જાણી ત્યારે તેમને પણ ઘણો આનંદ થયો, તેઓએ ઘણા ઉત્સાહ અને પ્રેમથી પુત્રની ઇચ્છાને સ્વીકારી લીધી અને અત્યંત આનંદપૂર્વક તેઓએ પોતાના પુત્રને અહ્યાસ કરાવવા સાડ ભગવાનને અર્પણ કર્યો. ત્યારથી ભગવાનની પાસે રહીને પુંડરીક આગમનો અહ્યાસ કરવા લાગ્યો.

(આ પ્રમાણે હકીકત સંસારીજીવે અગૃહીતસંકેતા પાસે કહી. આક્રીની હકીકત આવતા પ્રકરણમાં પૂરી કરશે.)

પ્રકરણ ૧૫ મું.

ચક્રવર્તી-ચોર.

હાં ત્રણ પ્રકરણોમાં સંસારીજીવે (અનુસુંદરચક્રીએ) પોતાની તે ભવની હકીકત કહેવા માંડી છે તેમાં પોતાના સંબંધની તેમ જ મહાભદ્રા અને મુલલિતા સંબંધી મુદ્દાની વાત કરી દીધી અને આચાર્ય સમંતભદ્રાને હેવાલ જણાવ્યો. હવે સંસારીજીવે ચોરનું રૂપ શા માટે ધારણ કર્યું હતું તેનો હેવાલ વિગતવાર જણાવી તે પોતાની કથા આ પ્રકરણમાં પૂરી કરશે. આ સર્વસંમેલનનો આક્રીનો ભાગ પણ લક્ષ્યપૂર્વક વિચારવા યોગ્ય છે. અનુસુંદર-સંસારીજીવ પોતાની વાર્તાનો આક્રીનો ભાગ પૂર્ણ કરતાં કહે છે. —

૧ બીજા અસ્તાવના છઠ્ઠા પ્રકરણ સાથે આ વાતનો સંબંધ મેળવતા જવો. બીજાનું સંબંધ મળતો જશે.

અનુસુંદર પરિચય.

ચક્રવર્તીની સેનાનો કોળાહળ.

કોળાહળનું કારણ અને વિચાર.

સુલલિતાની શંકા અને પ્રશ્ન.

‘અગૃહીતસંકેતા’ નામકરણ.

હવે આ જ ચિત્તરમ ઉદ્યાનમાં, આ જ મનોનંદન નામના ચૈલમાં આચાર્ય કેવળી સમંતભદ્ર સંઘસમુદાયની વચ્ચે બેઠા છે, ધર્મની દેશના આપી રહ્યા છે, તેમની સામે મહાભદ્રા પ્રવર્તિની બેઠા છે અને ધર્મ-દેશના સાંભળે છે, તેની પરખે જરા દૂર પુંડરિક રાજકુમાર બેઠો બેઠો ગુરૂવક્તવ્ય સાંભળે છે, સુલલિતા પણ તે જ વખતે ત્યાં આવી પહોંચી છે, ભવ્ય પ્રાણીઓનાં ચિત્ત કેવળીમહારાજની ધર્મદેશનામાં એકતાન થઈ ગયાં છે અને એકી રસે, સર્વ ભગવદ્રચનરસ જીલી રહ્યા છે, તેવે વખતે મારા લશ્કરનો મોટો અવાજ રસ્તા ઉપર થવા લાગ્યો.^૧ અવાજ વધતો જ ચાલ્યો અને ગડબડાટ વધવા લાગ્યો એટલે આખી મંડળીના કાન ઊંચા થઈ ગયા.

એ વખતે સુલલિતાએ મહાભદ્રાને પૂછ્યું “ભગવતિ! આ આવડો મોટો અવાજ શેનો છે? ચાટલી ગડબડ શેની છે?” એટલે મહાભદ્રા સાંધીએ ભગવાનના મુખ તરફ નજર કરી સુલલિતાને જવાબ આપ્યો કે “મને એ બાબતની ખબર નથી. હું તે વાત જાણતી નથી.” સમંતભદ્રાચાર્યે આ પ્રસંગ હાથમાં લઈ લીધો, તેમણે બેયું કે સુલલિતા રાજપુત્રીને અને પુંડરિક રાજકુમારને પ્રતિબોધ કરવાનો આ યોગ્ય પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે, એટલે તેઓ બોલ્યા “અરે મહાભદ્રા! તને ખબર નથી કે આ તો મનુજગતિ નામની પ્રસિદ્ધ નગરી છે અને જેમાં આપણે બેઠા છીએ તે તે નગરીમાં આવેલો મહાવિદેહ નામનો બબ્બર છે. વાત એમ બની છે કે સંસારીજીવ નામનો એક મોટો ચોર છે તે આજે ચોરીના મુદ્દામાલ સાથે પકડાઈ ગયો. એને દુષ્ટાશય વિગેરે ક્ષિપાઈઓએ પકડી જકડીને તુરત જ કર્મપરિણામ મહારાજ સમક્ષ મુદ્દામાલ સાથે રજૂ કર્યો. ન્યાય ચૂકવવા બેઠેલા મહારાજાએ તે જ વખતે કાળપરિણતિ સ્વભાવ વિગેરે પોતાના સંબંધીવર્ગને પૂછી તેમની સલાહ અનુસાર એ ચોરને દેહાંતદંડની સજા કરી, એને ફાંસીએ ચઢાવવાનો હુકમ કર્યો. અત્યારે એ સંસારીજીવની આસપાસ અનેક રાજપુત્રો ફરી વળેલા છે, બબ્બરમાં થઈને મોટા કલકલ અવાજ-

૧ જુઓ પૃ. ૨૯૭. પં. ૧૬.

પૂર્વક એને નગરીની બહાર કાઢવામાં આવે છે અને પાપીપંજર^૧ નામને સ્થાને ફાંસીએ ચઢાવવાની જગ્યા છે ત્યાં તેને લઇ જવામાં આવે છે, ત્યાં લઇ ગયા પછી એને ખૂબ માર મારીને પ્રાણુરહિત કરવામાં આવશે. અત્યારે એને વધસ્થાનકે લઇ જવામાં આવે છે તેનો આ અવાજ છે.”

સુલલિતા તો ભગવાનનો આવો વિચિત્ર ખુલાસો સાંભળીને સડક જ બની ગઇ. એને એ દરેક બાબત ઘણી આશ્ચર્યજનક લાગી. ભોળી હોવાથી તુરત જ મહાભદ્રા તરફ મુખ રાખી બોલી “ભગવતિ! અરે આપણે તો અત્યારે શંખપુર નગરમાં છીએ, આ કાંઈ મનુજગતિ નગરી નથી અને આપણે તો ચિત્તરમ ઉદ્યાનમાં છીએ, આ કાંઈ મહાવિદેહ બનર નથી; વળી અહીં શ્રીગર્ભરાજ છે, અહીં કાંઈ કર્મપરિણામ રાજ નથી!! છતાં મહારાજશ્રી આ શું બોલે છે?”

તે સાંભળી આચાર્ય કેવળી બોલ્યા “ધર્મશીલ સુલલિતા! તું અગૃહીતસંકેતા છે,^૨ તને આ વાતનો અંદરનો ભાવાર્થ (સંકેત) પ્રાપ્ત થયો નથી તેથી જ તું મારી વાતનો પરમાર્થ જાણતી નથી.”

સુલલિતાએ મહારાજનાં એવાં વચન સાંભળી વિચાર કર્યો કે કેવળી ભગવાને તો માફ નહું નામ પાડ્યું! પછી એ તો મૌન બેસી રહી પણ એના ચહેરા પર આશ્ચર્યના ભાવો અને ભોળપણનાં ચિહ્નો સ્પષ્ટ દેખાવા લાગ્યાં અને ભગવાને કરેલી વાત તે જરા પણ સમજ ન હોય તેમ લાગ્યું.

વધભોચનનો ઉપાય.

દુઃખીશરણુ ભગવાન.

કથાઉપર સંપ્રત્યય.

વિચક્ષણુ મહાભદ્રા તો વાતનો સાર તુરત જ પામી ગઇ. ભગવાને જે ગૂઢ શબ્દમાં વાત કરી તેની અંદર રહેલ રહસ્ય તેના સમજવામાં આવી ગયું. એણે વિચાર કર્યો કે ભગવાને કોઇ પાપ કરનાર અને તેને પરિણામે નરકગતિમાં જનાર જીવનો નિર્દેશ કર્યો હોય એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. આવા વિચારથી મહાભદ્રા જે દયાની તીવ્ર લાગણીવાળી હતી તેને અહુ કંટાળા આવી. તેથી નીચે પ્રમાણેની વાતચીતનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો:—

૧ પાપીપંજર: પ્ર. ૪ પ્ર. ૨૭.

૨ આ વિશેષણુ છે. ન ગૃહીતં સંકેતં યયા સા અગૃહીતસંકેતા.

મહાભદ્રા—“ભગવન્! ચોરને મારી નાખવાને સ્થાનકે લઈ જવામાં આવે છે એમ આપશ્રીએ જણાવ્યું, તો સાહેબ! એ ચોર કોઈ રીતે છૂટી શકે ખરો કે નહિ? તે જણાવવા કૃપા કરો.”

આચાર્ય કેવળી—“એને તારું દર્શન થશે અને એ અમારી સમક્ષ આવશે ત્યારે એનો મોક્ષ-છૂટકારો થશે.”

મહાભદ્રા—“તો ભગવન્! હું એની સામે જઈ?”

આચાર્ય કેવળી—“હા જાઓ. એમાં જરા પણ વાંધા જેવું નથી.”

પછી અત્યંત કંટણીથી ભરપૂર હૃદયવાળી મહાભદ્રા મારી સન્મુખ આવી, મારી નજીક આવી અને મને કહેવા લાગી “ભદ્ર! ભગવાન્ સદાગમ મહાત્માનું શરણુ લે.” આ પ્રમાણે કહેવાની સાથે જ એ મહાભદ્રા પ્રવર્તિની મને ભગવાનની સમક્ષ લઈ આવ્યા. આખી પરિપદે મને મારવાને સ્થાનકે લઈ જવાતાં ચોરના આકારમાં અને વેશમાં જોયો. જે વખતે મેં ભગવાનને દૂરથી જોયા તે વખતે મુખેથી વર્ણુવી ન શકાય તેવા સુખના રસમાં હું પડી ગયો, લદબદ થઈ ગયો અને એ રસની સુંદર અસરને લઈને મને મૂર્છા આવી ગઈ.

ન્યારે પાછો હું તુરતમાં સાવધાન થયો ત્યારે મેં ભગવાનનું શરણુ લઈ લીધું, ભગવાનનો આશ્રય સ્વીકારી લીધો અને ભગવાને પણ ‘ખીરા નહિ’ એટલું વચન યોદ્ધીને મને આશ્વાસન આપ્યું. ભગવાનના વચનથી મને અભયદાન મળી ગયું. પેલા રાજપુરુષો (દુષ્ટાશય વિગેરે) જેઓ મને વધ કરવાને સ્થાનકે લઈ જવા સાડે આવ્યા હતા અને મારી સાથે હતા તેઓ તો ભગવાનના ભયથી દૂર જ નાસી ગયા. મને પકડનારા તેઓ દૂર થઈ ગયા અને ભગવાનની શાંત મુદ્રા મારી સન્મુખ રહી એટલે થોડા વખતમાં જ હું સાવધાન થઈ ગયો. પછી તે મને મારો વૃતાંત પૂછ્યો અને મેં પણ આ ભગવાન્ સમંતભદ્રનો, મહાભદ્રાનો, પુંડરિકનો અને તારો પોતાનો આખો હેવાલ વિસ્તારથી કહી સંભળાવ્યો. જે કે તારો પોતાનો હેવાલ તો તારા ખાસ જણુવામાં છે, તે અનુભવેલો છે, છતાં તારી પોતાની ચોક્કસ ખાતરી કરવા માટે અને તને લાભ થાય તેટલા સાડે મેં તને ફરીથી કહી સંભળાવ્યો છે, એનો ખાસ હેતુ એ છે કે તને બ્રહ્મખર પ્રતીતિ થાય કે આ પ્રાણી (પોતે-સંસારીજીવ) જે વાત કરે છે તે ચોક્કસ નિર્ણય થયેલી વાત જ કહે છે અને તેમ થાય ત્યારે જ તને ખીજી સર્વ આબતો ઉપર પણ પાકો ભરોસો બેસે. કહે, હવે તને મારી વાત ઉપર ભરોસો બેઠો?

૧ મોક્ષ: શબ્દ અત્ર યેવડા અર્થમાં વપરાયેલો છે તે સમજી લેવો.

આટલું બોલી સંસારીજીવ-અનુસુંદરચક્રી રૂપ રહ્યો. છેલ્લા ચાર પ્રકરણથી જે વાર્તા ચલાવી હતી અને રહસ્ય સમન્વયવું હતું તેની આ પ્રમાણે પીઠિકા કરીને એ મૌન રહ્યો.

* * * *

શંકાનું સમાધાન.

ચોર સ્વરૂપ ધારણ.

તેમ કરવાનાં કારણો.

મુદ્દાસરના સવાલ સીધી રીતે સુલલિતાને પૂછવાની જરૂર એ હતી કે એ વાતનું રહસ્ય જરા પણ પામી છે કે નહિ તે બાબતનો ખ્યાલ આવે. ભોળી સુલલિતા તુરત જ બોલી ઉઠી “મારે આત્મગોચર એવી એ હકીકતનો ખરેખરો ભરોસો મને બેઠો છે. પણ હવે મારા મનમાં એક જ સંદેહ છે તે વાતનો ખુલાસો હું સમજી શકતી નથી. તે સંદેહ આ છે કે જો તું પોતે જ અનુસુંદર નામનો ચક્રવર્તી છે તો અત્યારે આવું ચોરનું સ્વરૂપ અને ચોરનો આકાર તે શા માટે ધારણ કર્યો છે? આ મારી શંકાનું તું સમાધાન કર.”

સંસારીજીવે તેનો સવાલ બરાબર સાંભળી લીધો અને પછી તુરત જ તેનો જવાબ આ પ્રમાણે આપ્યો.—“ભદ્રે! તને પ્રતિબોધ આપવા માટે મેં આવું બહારથી ચોરનું રૂપ ધારણ કર્યું છે. એ વાત તને જરૂરી વિગતો સાથે જણાવું એટલે તારા ખ્યાલમાં આવી જશે. જો, યાદ કર. પ્રથમ તને એમ કહેવામાં આવ્યું હતું કે સંસારીજીવ નામનો ચોર જે ચોરીના મુદ્દામાલ સાથે પકડાઈ ગયો છે તેને કર્મપરિણામ રાજ્ય એ ન્યાય આપ્યો છે અને અત્યારે તેને વધ કરવાને સ્થાનકે લઈ જવામાં આવે છે તેનો એ અવાજ છે. (પૃ. ૧૯૯૦-૧) એ પ્રમાણે તને અહીં વાત કર્યા પછી મહાભદ્રા પ્રવર્તિની મારી પાસે આવ્યા, તેના દર્શનની કૃપાથી અને પ્રતિબોધ થયો, એટલે તે જ વખતે મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે એ અત્યંત વિશાળ પ્રજ્ઞા (બુદ્ધિ)વાળી મહાભદ્રા (પ્રજ્ઞા-વિશાળા) ભગવાને જણાવેલું માંડે અંતરંગ ચોરીનું સ્વરૂપ બરાબર સમજી ગઈ છે અને તેથી ઉપર ઉપરથી માંડે ગમે તેવું રૂપ હોય પણ અંદરખાનેથી માંડે ચોરપણું છે તે તે બરાબર જાણી ગઈ છે, પરંતુ પેલી સુલલિતા વાતની અંદરનો સંકેત જરા પણ ગ્રહણ કરી શકી નથી (અગૃહીતસંકેતા છે), એને એ બાબતનો સહજ પણ ખ્યાલ આવ્યો નથી તેથી જો અત્યારે હું ચક્રવર્તીનું રૂપ ધારણ કરીને યુર-મહારાજ પાસે જઈશ તો જરૂર એ આપડીને (તને) યુરમહાજના વચનપરથી વિશ્વાસ ઉઠી જશે, જરૂર એને એ બાબતમાં શક પડી જશે, કારણ કે એ આપડી જશ પણ શુદ્ધ આગમ (સદાગમ) જ-

ભૂતી નથી અને તેથી એને ખબર નથી કે આ પ્રાણી અકર્ત્વી છે તેને જ એ શુદ્ધ આગમે ચોર તરીકે વર્ણવ્યો છે, વાસ્તવિક રીતે તરકર તરીકે તેને ઓળખાવ્યો છે. વળી મને તે વખતે એમ પણ જણાયું કે રાજકુમાર પુંડરીકને પણ એ જ દ્વારાએ પ્રતિબોધ થશે, કારણ કે એ ભવ્યપુરૂષ છે અને સારી મતિ (બુદ્ધિ)વાળો (સુમતિ) છે તેથી જ્યારે એ મારો આખો હેવાલ અથથી તે ઇતિ સુધી સાંભળશે ત્યારે તેનો અંદરનો ભાવાર્થ તે પણ બરાબર સમજી જશે અને ત્યાર પછી તેને પણ આ સર્વ હકીકત અને તેની અંદરનો અભિપ્રાય બરાબર સમજશે. એને પરિણામે એ રાજકુમારને પણ પ્રતિબોધ થશે-આવા વિચારને પરિણામે વૈક્રિય લઙ્ઘિના^૧ નેરથી મારા અંતરંગ વર્તનને સૂચવનારું બહારનું ચોરનું રૂપ મેં કરી લીધું અને ચોરનો સર્વ આકાર ધારણ કરી લીધો.”

અંતરંગ ચૌર્યસ્વરૂપ.

ચોરસ્વરૂપધારી અનુસુંદરચક્રી આટલો ખુલાસો કરી ચૂપ રહ્યા એટલે વળી સુલલિતાના મનમાં ખીલ ઘણા સંદેહો એકી સાથે થઈ આવ્યા એટલે તેણે પણ બરાબર વખત નેઈ ખુલાસા પૂછી લીધા. ભોળા માણસો પોતાના મનમાં જે શંકા થાય તે તુરત બોલી નાખે છે. સુલલિતાએ પૂછ્યું-“અરે, અંતરંગ ચોરી જે તમે કરી કહો છો તે કેવા પ્રકારની છે? એ ચોરી માટે આટલી બધી ખીલાઓ અને ત્રાસો શા માટે થાય છે? આ તમારો પોતાનો આત્મગત અને ખીલનો આટલો બધો લાંબો હેવાલ તમે પોતે કેવી રીતે જાણ્યો? આ સર્વ આખતો મને ખુલાસા સાથે વિગતવાર જણાવવા કૃપા કરો. તમારી વાત તદ્દન નવીન પ્રકારની છે, સાંભળતાં કુતૂહળ ઉત્પન્ન કરે તેવી છે અને જેમ વધારે બોલો છો તેમ તેમાં રસ પડતો જાય તેવી છે.”

૧ ચારે પાત્રોનાં નીચે પ્રમાણે નામો ઘયાં હતાં.

મહાભદ્રા:	મજ્ઞાવિશાળા.
સુલલિતા:	અગૃહીતસંકેતા.
સમંતભદ્ર:	સદામય.
પુંડરીક:	ભવ્યપુરૂષ.

યાને સુમતિ.

આ સર્વનાં કારણો પણ આ ખુલાસામાં જણાવી દીધાં તે રહસ્ય સમજી લેઈ.
૨ વૈક્રિય લઙ્ઘિ: એ એક જાતની શક્તિ છે. એનાથી મનમાં આવે તેવાં નવાં નવાં બહારનાં રૂપો ધારણ કરી શકાય છે. દેવતાઓને આ શક્તિ જન્મસિદ્ધ હોય છે, મનુષ્ય આ શક્તિ તપના કે મંત્રના નેરથી મેળવી શકે છે એમ સાન્ન અને યોગ ગ્રંથોથી જણાય છે.

અનુસુંદરે સર્વ સવાલો ધારી લીધા અને પછી પોતાની વાતોનો આક્રીનો ભાગ સંપૂર્ણ કરવાના હેતુથી અને અગૃહીતસંકેતા(સુલલિતા)ને બોધ કરવા સારૂ તેણે જણાવ્યું “ વાત એમ બની કે છેલ્લા શ્રેયેય-કૃથી હું ચાલ્યો અને સુકન્ધવિજયમાં ક્ષેમપુરી નગરીમાં યુગંધર રાજા અને નલિની રાણીના પુત્ર તરીકે હું ઉત્પન્ન થયો.^૧ માફ અનુસુંદર નામ પાડવામાં આવ્યું. જે વખતે મારા નામકરણનો વિધિ ચાલતો હતો તે વખતે દેવી ભવિતવ્યતાએ મહામોહ વિગેરે રાજાઓને ઉત્સાહ^૨ આપતાં

કહ્યું ‘ ભાઈઓ ! આ અનુસુંદરથી સમ્યગ્દર્શન અભાવે
ભવિતવ્યતા ઘણો દૂર છે, ત્યાં સુધીમાં તમારો સ્વાર્થ સાધવા માટે
મર્મદર્શન. તમારે જે જે પ્રયત્નો કરવા હોય તે તે સર્વ કરી લો.

જે એક વખત કોઈ પણ પ્રકારે એ (અનુસુંદર)
એને (સમ્યગ્દર્શનને) મળી જશે-પ્રાપ્ત કરશે તો પછી પોલો એકદમ
પોતાના વર્ગનું જોર વધારી મૂકશે અને પછી તો અગાઉની માફક
તે (સમ્યગ્દર્શન) તમને વચ્ચે નહ્યા જ કરશે અને આ અનુસુંદર
પણ પીડા કરનારો થઈ પડશે. અભાવે તો એ તમને બહુ ઓછી
મહેનતે વશ થઈ જશે, તમારા કબજામાં બહુ ઓછા પ્રયત્ને આવી
જશે, પણ જે એક વખત સહુબોધ વિગેરે એની સહાયમાં એની
આસપાસ ફરી વળ્યા તો પછી એને અહણુ કરવો ઘણો મુશ્કેલ થઈ
પડશે; માટે હાલ તમે લોકો ગમે તેમ કરીને એને તમારે વશ કરી લો
અને તેમ કરીને નિરાકુળપણે ચિત્તવૃત્તિનું સામ્રાજ્ય તમારા હાથમાં
લઈ લો. આ બાબતમાં ગફલતી કરશો તો પસ્તાશો.’

“ ભવિતવ્યતાની સૂચના મહામોહના આખા સૈન્યે સ્વીકારી લીધી,
ઉપાડી લીધી અને તેને અમલમાં મૂકવાને આરંભ
બાલ્યકાળથી કરી દીધો. એને લઈને હું તદ્દન અણુસમજી બાળક
મોહપરાયણ. હતો ત્યારથી જ તેઓ સર્વ મને વીંટાઈને બેઠા અને
ચારે બાજુએથી મને વળગવા લાગ્યા. મને પોતાને
વશ રાખવાના અનેક યત્નો અને યુક્તિઓ ચાલુપણે કરતા રહ્યા. તેઓ-
એ મારી બુદ્ધિને અને મારી ચેતનાને એટલી બધી અંધ બનાવી દીધી

૧ જુઓ પ્રકરણ ૧૨ (ચાલુ અસ્તાવ).

૨ ભવિતવ્યતાએ પૃ. ૧૯૪૩-૪ માં તક આવ્યે જણાવવા વચન આપ્યું હતું તે કામ તેણે એક વાર તો ચાલુ અસ્તાવના પ્રકરણ દશમાં પૃ. ૧૯૫૬ માં કર્યું અને હવે તે કાળથી શરૂ થયેલી હાનિ ફરી વાર કરી લે છે. બહુ સમજવા ચોગ્ય આ પરિસ્થિતિ છે.

કે હું તો આખો વખત એ મહામોહના પરિવારની વચ્ચે બેસી રહું અને મારા ખરા બંધુઓ કોણ છે તેઓને ઓળખવાનો કે મળવાનો પ્રયત્ન પણ કરું જ નહિ-એવી રીતે હું તો એ મહામોહ અને તેની સેના સાથે તન્મય થઈ ગયો, એકાકાર થઈ ગયો, એકસ્વરૂપ થઈ ગયો.

“ પછી તો એ મોહરાજે અને એના સર્વ પાપી દોળાએ પોતાનું જોર બરાબર એકઠું કર્યું અને મારા ઉપર પો-

પાપાર્જન તાની શક્તિ બરાબર અજમાવી, પરિણામે હું ફરીવાર પરાવણ. પાછો પાપ એકઠું કરવામાં તત્પર બની ગયો, પાપનો પરિચય વધારતો ચાલ્યો અને પાપમાં રચી

પચી રહ્યો, ટુંકામાં કહું તો હું ‘પાપાર્જન પરાવણ’ થઈ ગયો: જ્યારે હું કુમારઅવસ્થામાં હતો તે વખતે માંસભક્ષણ કરવા લાગ્યો, મધપાન (દારૂનું પીતું) કરવા લાગ્યો, જીવહત્યા કરવા લાગ્યો અને પ્રાણીઓને અનેક પ્રકારની પીડાઓ આપવાનાં કામમાં હોંસથી ભાગ લેવા લાગ્યો; જ્યારે હું યૌવનઅવસ્થામાં આવ્યો ત્યારે લોકોની સ્ત્રીઓને, કન્યાઓને અને વિધવાઓને તેમ જ વેશ્યાઓને સતાવતો રહ્યો અને એવા એવા જીવોનીમાં અનેક ગુન્હાઓ કરતો ચાલ્યો; જ્યારે હું ચક્રવર્તીપણું પામ્યો ત્યારે મેં મોટા મોટા આરંભો કરવા માંડ્યા, હું મહાપરિબ્રહ્માં આસક્ત થયો અને શિકાર કરવામાં નિરંતર આસક્ત રહેવા લાગ્યો; આવી રીતે સર્વ બાબુઓ અને સર્વ સ્થાનકે ધનદોલતસંપત્તિમાં અને ઈન્દ્રિયના વિષયોમાં હું મૂર્છા પામ્યો, અત્યંત આસક્ત થયો અને બાહ્ય નજરે હું ઘણો સુખી હોઉં એમ તેની આસક્તિઓને લીધે દેખાયા કર્યું-આવા વાતાવરણને અંગે પેલા મહામોહ વિગેરે મારા ભાવશત્રુઓ હતા તેઓને મેં મારા ખરા બંધુઓ માન્યા અને મારો અગાઉનો વૃત્તાંત થોડા વખતને માટે તો હું તદ્દન જ વિસરી ગયો.

“ આવી રીતે પેલા પાપમિત્રોનો પ્રસાર મારા સંબંધમાં વધતો ચાલ્યો અને પરિણામે મેં મારી ચિત્તવૃત્તિ અટવીને

પા પોનાં ઘણી જ મહીન બનાવી દીધી, ચારિત્રરાજના આખા પરિણામ. લશ્કરને હાર પામેલાની સ્થિતિમાં દબાયેલું જ રાખ્યું,

એ આખા લશ્કરને ચોતરફથી ઘેરાયેલી હાલતમાં

અંદર જ રાખી મૂક્યું, ક્ષાંતિ વિગેરે અંતરંગ અંતઃપુરની સ્ત્રીઓને અણુમાનીતી કરી તદ્દન ઉવેખી મૂકી, મોટા રાજ તરીકે અને પ્રજા તરીકે બહારના ભાગમાં હું વિકાસ પામતો ચાલ્યો, કર્મપરિણામ રાજનું રાજ્ય વધારે પ્રકાશમાં આવવા લાગ્યું, પાપોદય વધારે બળવાન થતો ચાલ્યો, મહામોહરાજનું આખું લશ્કર વધારે જોરમાં આવી કૂદાકૂદ

કરવા લાગ્યું. તેઓએ તો વળી પોતાનાં નગરો વિગેરે પણ ફરી વાર સ્થાપન કરી દીધાં, વળી તેઓએ પ્રમત્તતા નદીમાં મોટું પૂર આણી તેને બે કાંઠે કરી મૂકી,^૧ એ નદીમાં જે તદ્દલક્ષિત બેટ હતો તેનો વિસ્તાર પણ વધારી મૂક્યો ચિત્તવિક્ષેપમંડપને શોધીને વધારે સ્વચ્છ બનાવી દીધો, તે મંડપમાં તૃણા નામની વેદિકા હતી તેને સમારી તૈયાર કરી દીધી, તેના ઉપર વિપર્યાસ નામનું સિંહાસન હતું તેને નવીન સંસ્કાર આપી તૈયાર કરી દીધું, મહામોહરાજે પોતાના અવિદ્યા નામના શરીરને ષોષણ કરીને પુષ્ટ બનાવી દીધું અને આવી રીતે સર્વ સામગ્રીઓ હાજર તો હતી જ તેને સમારીને-રિપેર કરી કરાવીને બરાબર નવી કરી દીધી.

“એ પ્રમાણે સર્વ સામગ્રી તૈયાર થઈ ગયા પછી અંદર અંદર વિચારણા ચાલી, પર્યાલોચ થયો, અભિપ્રાયની આ-
મંત્રીની પહેલ થવા લાગી. કેટલીક અર્થા ધયા પછી વિષયા-
પ્રેરણા. ભિલાષમંત્રીએ પોતાનો અભિપ્રાય જણાવતાં કહ્યું:
‘અરે રાજાએ! મિત્રો! તમે સર્વ મારા વચન પર

પૂરતો વિચાર કરજો. અગાઉ તમે એક વાર સજ્જડ હાર ખાઈ બેઠા હતા, ઘોળે દિવસે તમે અગ્નિના ભડકા જોયા હતા, એ સર્વ તમને યાદ હશે; તેથી મારે શા માટે ફરી વાર તે વાત તમને યાદ આપવી પડે! તમે અગાઉ આ બાબતમાં જરા ઓછી દરકાર કરી હતી તેના પરિણામે તમારો લગભગ નાશ થઈ ગયો હતો, તેથી આવી મહત્વની બાબતમાં જરા પણ ગફલતી કરવી કે મંદ આદર કરવો એ કોઈ પણ રીતે યોગ્ય નથી. મને ખાતરી છે કે તમે હવે આ બાબતમાં ઓછી કાળજી તો નહિ જ રાખો. તમે હવે તો બરાબર એવી રીતે પ્રયત્ન કરવા લાગી જાઓ કે જેથી આપણું રાજ્ય કોઈ પણ પ્રકારના કંટક વગર હમેશને માટે સ્થાપન થઈ જાય અને આપણી સ્થિતિ ચોક્કસ થઈ જાય.’ વિષયાભિલાષમંત્રીએ જે વિચાર બતાવ્યો તે મહામોહના આખા સૈન્યને પસંદ આવ્યો. તેઓએ સવાલ કર્યો કે ‘એ પ્રસંગે તેઓએ ખાસ કરીને શું શું કરવું પ્રાસંગિક ગણાય?’ જેના જવાબમાં વિષયાભિલાષમંત્રીએ તત્કાળકર્તવ્યકાર્યો જણાવી દીધાં. આ રીતે તેઓની અંદર અંદરની સલાહ પૂરી થઈ.

૧ આ પ્રમત્તતા નદી બેટ વિગેરે સર્વ નામો ચોથા અસ્તાવમાં આવી ગયાં છે, વાચનારાઓને તે નામનો પરિચય સમસ્થામાં હશે જ.

૨ નદીમાં મોટું પૂર આવે ત્યારે નદી ‘બે કાંઠે થઈ’ કહેવાય છે.

“ત્યાર પછી હું ઉત્સાહમાં આવ્યો અને તેઓના જ ઉપદેશથી તે જ ક્ષેત્રમાં રહેલું કાર્મણુ વર્ગણાતું અનેલું કર્મપરિણામ સ્વ. શુભ રાજ સંબંધી અકુશળ (પાપ) નામતું દ્રવ્ય વધસ્થાનકે. હતું તે મેં પુષ્કળ ગ્રહણ કર્યું-ઉપાડ્યું, તેઓએ તે મારી પાસે ગ્રહણ કરાવ્યું-ઉપડાવ્યું અને પાછા તેઓએ જ મને કર્મપરિણામ રાજ પાસે ચાર તરીકે બહાર કર્યો. કર્મપરિણામ રાજ તુરત જ હુકમ કર્યો કે ‘એને અનેક પ્રકારની વિડંબના આપતાં આપતાં પાપિપંજરમાં લઈ બાંધો અને ત્યાં એને સારી રીતે હેરાન કરો, ત્રાસ આપો અને અતિ માર મારી મારી નાંખો.’ રાજનો આવો હુકમ સાંભળીને તેના અધમ સેવકો ઘણા રાજ ગયા. ત્યાર પછી તેઓએ કર્મ નામની ભસ્મ-રાખ મારા આખા શરીરે લગાડી,^૧ રાજસી સોનાગેરના થાપા મારી ચામડી પર લગાવવામાં (છાપવામાં) આવ્યા, તામસી ઘાસની મશના (કાળા) ચાંડલાઓ મારા આખા શરીર પર કરવામાં આવ્યા, મારી રોકમાં પ્રબળરાગકલ્પોલપરંપરા નામની કણેરના બોડકાની માળા પહેરાવવામાં આવી, વળી કુવિકલ્પસંતતિ રૂપ એક રામપાતર (કાડીઆ)ની બીજી મોટી માળા મારા હૃદય મુઠી

૧ અકુશળદ્રવ્ય: આ ઘણું સુંદર રૂપક છે. અકુશળ દ્રવ્ય એટલે ‘પાપકર્મ’ કર્મની પૌદ્ગલિક વર્ગણા હોય છે, ઘણી જ સૂક્ષ્મ હોય છે, આખા ક્ષેત્રમાં તે ભરેલી હોય છે. પ્રાણી દરેક સમયે કર્મ બાંધે ત્યારે આત્મા એ વર્ગણા ગ્રહણ કરે છે અને તે વખતે તેના પ્રકૃતિ સ્થિતિ રસ અને પ્રદેશ નિર્ણિત થાય છે. એ કર્મવર્ગણા કર્મરાજની જ હોય છે અને તે જ પ્રાણીને સંસારમાં અનેક પ્રકાશા અનુભવો કરાવે છે અને રખડાવે છે. એ કર્મરાજનું ધન છે અને એના પરિણામે પ્રાણી કર્મની જ સબ ભોગવે છે. આ અકુશળદ્રવ્યને પ્રાણી કર્મરાજના માણસોની પ્રેરણા-ઉપદેશથી જ ગ્રહણ કરે છે અને તે એકા કરવાતું કાર્ય તે જ તેની ચોરી છે. એ ચોરીને પરિણામે એ સુદામાલ સાથે પકડાય છે અને એને સબ થાય છે તે કર્મનો ઉદય સમજવો. આમાં સૃષ્ટિક્રમ, વિકાસક્રમ અને સૃષ્ટિકર્તૃત્વ આદિ સર્વ બાબતોનો નિકાલ થઈ જાય છે.

૨ કર્મ નામે ભસ્મ-રાખ આખા શરીરે ચોળી, રાજસી અને તામસી વૃત્તિ બનાવનાર હાથાઓ અને ચાંડલાઓ મારા આખા શરીર પર કરવામાં આવ્યા (એમાં સાત્ત્વિક ભાવનો અભાવ છે તે ખાસ લક્ષ્યમાં લેવા યોગ્ય છે), રોકમાં ગુલાબ ચંબેલીની નહિ પણ કણેરના તુચ્છ ખોટા ફૂલની માળા પહેરાવી તે પ્રબળ રાગકલ્પોલ-રામના-મોહના ઉછાળાને બતાવનારી હોય તેવી બનાવી દીધી હતી, અનેક કુવિકલ્પોને બતાવનાર શરાવળાની-કોડીઆ-રામપાતરની બીજી લાંબી માળા અર્થસૂચક રીતે બનાવી દીધી.

લટકાવી દેવામાં આવી.^૧ મારા માથા ઉપર પાપાતિરેક નામની ખો-ખરી-બોદી ઠીબ ધારણ કરવામાં આવી, મારા સ્વરૂપ ગળામાં ચોરેલ ધન (અકુશળ નામનું) લટકાવવામાં આવ્યું, અસદાચાર નામના મોટા ગધેડા ઉપર મને બેસાડવામાં આવ્યો, મારી ચારે બાજુએ જમ જેવા દુષ્ટાશય વિગેરે મોહરાબ્દના રાજપુરુષો ફરી વળ્યા, વિવેકી લોકો મારી નિંદા કરવા લાગ્યા, કપાય નામના છોકરાઓ મારી ચારે બાજુએ કળ-કળાટ અને અવાજ કરી રહ્યા હતા, હું મારી પડખે રાખેલ વિગેરે ઈદ્રિયના સંલોગ નામનો અત્યંત ખરાબ નગારાનો અવાજ સાંભળી રહ્યો હતો, બહિરંગ પ્રદેશમાં રહેલા લોકોના વિકાસ રૂપ તોફાની માણસો અકુહાસના અવાજ સાથે મારી મશકરી અને ઉશ્કેરણી કરી રહ્યા હતા-એવા આકારમાં મને જાણે મારો આખો દેશ બતાવવામાં આવતો હોય તેવા બહાના તળે મહામોહ વિગેરે રાજાઓએ મહાવિદેહના બબ્બરમાર્ગમાં મને બહાર કાઢ્યો અને મને વધ કરવાના સ્થાનની સન્મુખ લઈ જવા માંડ્યો. આવા આકારમાં મને આ સ્થાન (ચિત્તરમ ઉદ્યાન)ની નજીક આણવામાં આવ્યો.^૩

૧ અગાઉ કોઈ પ્રાણીને ફાંસી કે શૂળિએ ચઠાવેલો હોય ત્યારે તેના શરીરે અત્ર લખી છે તેવી શોભા કરી તેને ગધેડા પર બેસાડી નગરમાં ફેરવી વધસ્થાનકે લઈ જવાનો નિયમ હતો. પાપિપંજરમાં મોકલવા પહેલા સંસારીજીવના પશુ એવા હાલ કરવામાં આવે છે. આખું રૂપક બહુ વિચારવા યોગ્ય છે. પોતાના ઉપર લાગુ પાડવા જેવું છે. આપણા ધણા રાજાગરો નારકીમાં જવાના રસ્તાપરના જ હોય છે તે વિચારવા. શરીરપરની ભસ્મ, ડોકની માળા, માથે ઠીબ, શરીરે મસના ચાંડલા, ગળામાં ચોરીનો મુદ્દામાલ અને ગધેડા પર સ્વારી-આ સર્વ પ્રત્યેક પ્રાણીને લાગુ પડે છે તે ખાસ સમજવા યોગ્ય છે.

૨ છત્રને સ્થાનકે પાપનું બાહુલ્ય બતાવનાર ખોખરી ઠીબ-માટીના ગોળાનો ખોખરો નીચેનો ભાગ (તળિયું) રાખવામાં આવ્યો. ફાંસીએ જતાં ચોરને માથે પણ એવીજ ખોખરી ઠીબ રાખવામાં આવતી હતી.

૩ અસ્તાવ બીજાના છૂટા પ્રકરણમાં પૃષ્ઠ ૨૯૭ માં જે વાક્ય છે તેનો અત્ર આ-શય સમજાવ્યો. અકીરાબ પોતાના દેશમાં ફેરવા નીકળ્યો છે, મોટા શહેનશાહો અને વાઇસરોયો ગવર્નરો તેવી જ રીતે નીકળે છે. તે અંદરખાનેથી પાપિપંજર તરફ પ્રયાણ હતું તે અત્ર બહુ અસરકારક રીતે સમજાવ્યું છે. પેસાની ધમાલમાં ગાજતા વ્યાપારીઓ, મોટા કેસો લડી રહેતા વકીલો, વીઝીટો પર જતા ડાકતરો, મોટા કામો બંધવા પર દેખરેખ રાખવા જતા ઈન્જનરો, શેઠની નોકરી કરવા જતા નાના મોટા નોકરો, દલાલી કરતા દલાલો અને જૂમ પાડતા સટોડીયાઓ કયાં અને કેવા આકારમાં બંધ છે, આ જવામાં અંદરખાનેથી તેમને કાણ પ્રેરે છે-તે સર્વ અત્ર વિચારી લેવું. સમજીને માટે-વિચારવાને માટે-ભાવીભદ્રાતમાઓ માટે આટલો વિચાર સ્થિર ચિત્તે થાય તો આખા ગ્રંથનો આશય જળવાઈ રહેશે અને સમજાઈ જશે.

“ આવી રીતે જ્યારે મને વધસ્થાનકે અધેરાપર ઘેસાડી લઈ જવામાં આવતો હતો અને મારી આસપાસ ચોક્કી મહાભદ્રા- માટે રાજપુત્રો ફરી વળેલા હતા અને છોકરાઓ ને કરૂણા. ગડબડ મચાવી રહ્યા હતા તે વખતે તમે લોકોએ (મહાભદ્રાએ અને સુલલિતાએ) મારા મોટા લશ્કરની ગડબડનો અવાજ સાંભળ્યો. તમારામાંથી સાંધવી મહાભદ્રા મારી સામે આવ્યા. હવે તે વખતે મારા પોતાના આખા લશ્કરને પછવાડે મૂકીને હું આ ચિત્તરમ ઉદ્યાનમાં લીલામાત્રથી આવ્યો અને મારી સાથે રાજવલ્લભ- ખાસ પુત્રો અને રાજપુત્રોને જ રાખ્યા. મારા મુંદર હાથી ઉપરથી હું રાતા અશોકના ઝાડ તળે ઉતર્યો અને આખા ઉદ્યાનને ચારે તરફ જોતાં તે ઘણું મુંદર જણાયું. એ ઉદ્યાન સારી રીતે જોવાની મારા મનમાં ઇચ્છા થઈ અને મેં તે માટે ચાલવાનો વિચાર કર્યો. મારી સાથેના રાજપુત્રો મને ‘દેવ દેવ’ એમ કહીને મુંદર ભાષામાં ચિત્તરમ ઉદ્યાનની શોભા બતાવી રહ્યા હતા તે વખતે દૂરથી આ ભાગ્યશાળી શ્રીમહા- ભદ્રાને આવતા મેં જોયા. તેઓએ ગુરુમહારાજ પાસે વધસ્થાનકે લઈ જવાના પુત્રનો વૃત્તાંત સાંભળ્યો હતો અને મારી પર કરૂણા લાવીને મારા તરફ આવતા હતા તે વાત મેં હમણા જ જણાવી છે. હું અનેક વસ્તુઓ જોઈ રહ્યો હતો ત્યાંથી મારી આંખ મેં પાછી ખેંચી લીધી. તેમના ઉપર મારી આંખો ખીલાની જેમ અંધાઈ ગઈ, તેમના તરફ જોવામાં રક્ત થઈ ગઈ, તેમના દેખાવ પર સ્થિર થઈ ગઈ. એ સાંધવી જો કે જાતે તદ્દન નિરપૃહી હતા અને મહા ભાગ્યવાન ઉચ્ચ- ગ્રાહી મહાસત્વશાળી હતા છતાં પૂર્વકાળના અભ્યાસને યોગે મારા તરફ પ્રેમાળ થયા, સ્નેહથી ખેંચાયા અને મને જોઈને ગુરુમહારાજનું વચન વિચારતાં મારી નજીકે આવ્યા અને હું નરકગામી છવ છું એ વિચારથી અત્યંત કરૂણાપૂર્વક મારી સામું સ્થિર નજરે જોઈ રહ્યા.

“ હવે કુંદમુનિના સહવાસમાં જ્યારે હું ગુણધારણ હતો ત્યારે વારંવાર એના સંબંધમાં આવવાનું અનેલું અને એ મહાભદ્રાને પરિચયને અંગે એનું બહુમાન કરવાનો વારંવાર અ- ભ્યાસ કરેલો હોવાથી, વિનયની અસર અને નિયંત્રણ

૧ આ પ્રસ્તાવનું પ્રકરણ ચોથું જુઓ. જ્યારે સંસારીજીવ ગુણધારણ હતો તે વખતે તેણે સ્વપ્નના અર્થે કુંદમુનિને આહ્વાનમંદિર બગિચામાં પૂજ્યા હતા અને કેવળી નિર્ભયાચાર્યે ખુલાસા કર્યો હતો તે જ કુંદમુનિનો છવ મહાભદ્રા પયેલ છે તે હકીકત પ્રકરણ ૧૩ માં આવી ગઈ છે આ મહાભદ્રા તે પ્રજ્ઞાવિશાળી છે અને અસહનો કુંદમુનિનો છવ છે. તે જ પ્રમાણે સુલલિતા તે ગુણધારણની પત્ની મહાવર્મજરી છે. આ વાત બરાબર લક્ષ્યમાં રાખવી.

મારા પર મજબૂત હોવાથી, હૃદયમાં અંગીકારપણું દઢ અને તેણે તદા થઈ ગયેલ હોવાથી, ગૌરવથી અત્યંત ભાવિત હૃદય કરેલી ભક્તિ. હોવાથી, પ્રેમભાવનું અનુદાન કરેલ હોવાથી મારા મનમાં વિચાર ઉત્પન્ન થયો કે-અહો! આ ભગવતી સાધ્વી તે કોણુ હશે! એને જોઈ છું ત્યારે મારા હૃદયને આટલો બધો આહ્વાદ થાય છે, આંખો શીતળ થઈ જાય છે, શરીરને શાંત ભાવ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે અને એ જાણે મને આખોને આખો અમૃતના કુંડમાં ઝમોળી દેતા હોય તેમ ઠંડો શાંત કરે છે. મેં તે જ વખતે તે જ વિચારની સાથે ભગવતી સાધ્વીને પ્રણામ કર્યાં. તેમણે પણ મને 'ધર્મ-લાભ'નો આશીર્વાદ આપ્યો અને પછી બોલ્યા 'નરોત્તમ (ઉત્તમ મનુષ્ય)! આ મનુષ્યપણું મોક્ષને પ્રાપ્ત કરાવી આપે તેવું છે. તેવું મનુષ્યપણું પ્રાપ્ત કરીને આવે ઉન્માર્ગે ઉતરી ગયા છે તે ઠીક નથી; તમારે તો ખીજે રસ્તે જ જવું જોઈએ. તમારા શા હાલ થાય છે તે જુઓ: તમારાં પોતાનાં કર્મના અપરાધને લઈને તમે ચોરનો આકાર ધારણુ કર્યો છે, તમને વધ કરવાને સ્થાનકે અત્યારે લઈ જવામાં આવે છે અને તમને અત્યારે પણ ઘણી ભાવવિરંબનાઓ કરવામાં આવે છે. ત્યારે મહારાજ!! આમાં તે રાજ્ય શું? અને વિલાસો શા? ભોગો ક્યા અને વિભૂતિઓ કઈ? અને એમાં નિરાંત કે સ્વસ્થતા ક્યાં જણાય છે? મહારાજ! મનમાં જરા વિચારો.' આટલું બોલતાં અને મને વધારે ધારીને જોતાં મહાભદ્રા સાધ્વીને પણ વિચાર થઈ ગયો અને વિચારને પરિણામે તેમને જાતિસ્મરણુ^૧ જ્ઞાન થયું. કંદ-મુનિના સમયથી માંડીને અત્યાર સુધીનો બધો સંબંધ અને તેને અંગેના પોતાના સર્વ પૂર્વ ભાવો તેમને તે વખતે સ્મરણુમાં આવી ગયા. વળી તે જ વખતે શુભ અધ્યવસાયોને પરિણામે તેમને (મહા-ભદ્રાને) અવધિજ્ઞાન^૨ પણ ઉત્પન્ન થયું. એટલે એણે અવધિજ્ઞાનના જોરથી માફે પૂર્વ ચરિત્ર પણ જોઈ લીધું. પછી પૂર્વસ્મરણુ. તેમણે (મહાભદ્રા સાધ્વીએ) મને કહ્યું 'ચરે રાજન્! યાદ કરો, ત્યારે તમે ગુણધારણુ હતા ત્યારે મારી

૧ જાતિસ્મરણુ જ્ઞાન: પોતે પૂર્વ કાળમાં કોણુ હતા અને ક્યાં હતા તેવું સ્મરણુ. એ અતિજ્ઞાનનો વિષય છે.

૨ અવધિજ્ઞાન: આ આત્મગોચર જ્ઞાન છે. એનાથી અમુક કાળથી અને અમુક હદ સુધીમાં બનેલા પૂર્વ કાળના બતાવો યાદ આવે છે, અન્ય સંબંધી હોય તે જોઈ શકાય છે. અવધિજ્ઞાનના અસંખ્ય પ્રકાર છે. એની હદ વધતી જાય છે. 'અવધિ' એટલે હદ. એનો વિસ્તાર સાધારણુ જિજ્ઞાસા મરિ પ્રથમ કર્મચંચળી ગાયા છડીમાં જોઈ લેવો.

પાસે ઊંચા પ્રકારની ધાર્મિક લીલાઓ કરી રહ્યા હતા તે શું બહી ગયા? પછી 'ક્ષાંતિ વિગેરે કન્યાઓનું અંતઃપુર પ્રાપ્ત કરીને સુખની સગવડોથી ભરપૂર થઈ ગયા હતા અને આખરે ભાવરાજ્ય પર પણ ચઢી ગયા હતા તે વાત પણ વિસરી ગયા? અરે નિર્ભગસૂરિએ તમને ઘણાં વચનો કહ્યાં હતાં, આખો અનંત ભવપ્રપંચ સમજાવ્યો હતો અને કાર્યસાધક કારણોની વિચારણા જણાવી દીધી હતી તે વાત પણ યાદિમાંથી ચાલી ગઈ? અરે ભાઈ! તમને ઐવેયક વિગેરેમાં જે ઘણાં સુખો મળ્યાં તે સર્વ પેલા સદાગમના શરણુનો જ પ્રભાવ હતો તે વાત પણ ભૂલી ગયા? અરે રાજા! હવે મુઝાઓ મા, બુઝા! બુઝા! તમારા ઉપર કંઈલા લાવીને બોધ કરવા સાડ-તમને સાચી વાત સમજાવવા માટે જ હું અત્યારે તમારી પાસે આવી છું.'

“મહાસાધી મહાભદ્રા આ પ્રભાણે બોલી રહ્યા તે વખતે પોતાને વખત જોઈને સદ્બોધમંત્રી પોતાની સાથે સમ્યગ્દર્શનને લઈને ફરી વાર પ્રવૃત્તિ કરવા લાગ્યા, હીલ-સિદ્ધાસને. ચાલ કરવા લાગ્યા, પરંતુ એ બાપડા તે વખતે પેલા હરામખોર અંતરંગ દુરમનોથી રોકાઈ ગયેલા હતા

તેથી તેને જો કે મારી પાસે આવવાનું ઘણું મન થતું હતું પણ તે આખા રસ્તામાં તમસ્ (અંધકાર) હોવાથી મારી પાસે આવી શકતા નહોતા. તે વખતે ભગવતી મહાભદ્રાના વાક્યરૂપ સૂર્યના કિરણના સમુદાયથી પ્રેરાયેલ જીવનીય નામનું શ્રેષ્ઠ સિદ્ધાસન સૂર્યકાંત સમાન પ્રકાશિત થઈ ગયું. જેવું એ જીવનીય સિદ્ધાસન પ્રકાશિત થયું કે તેના પ્રકાશથી પેલા અંધકાર નાશ પામી ગયો અને એકદમ ચિત્તવૃત્તિ અટકીમાં બંને સૈન્યની મોટી લડાઈ શરૂ થઈ ગઈ. પેલા સદ્બોધ અને સમ્યગ્દર્શન તો તુરત જ પ્રકાશ જોઈને ઉપજ્યા, લડવા મંડી ગયા અને તેને ધેરી લેનાર શત્રુવર્ગને ઝપાટામાં મારી હડાવી મારી પાસે દોડ્યા આવ્યા.

“ઉપરની હકીકત બહુ જ થોડા વખતમાં બની ગઈ. તેઓ બંને (સદ્બોધ અને સમ્યગ્દર્શન) મારી પાસે ચારનેત્રિતરમરણ આવ્યા અને હું તેઓને જોઉં છું ત્યાં તો મને વિચાર તથા અવધિજ્ઞાન થઈ આવ્યો, મારા મનમાં તર્કવિતર્ક થવા માંડ્યા અને એમ કરતાં કરતાં આ ભગવતી શું બોલી રહ્યા છે તેનો મેં ખ્યાલ કર્યો. એમ ઉદ્ધાપોહ કરતાં અને અંતરને

શોધતાં મને બલિસ્મરણુ જ્ઞાન થયું. એટલે તે જ વખતે હું ગુણધારણુ હતો તે વખતની અવસ્થા બરાબર યાદ આવી ગઈ. તે વખતે સદ્-બોધમંત્રી જે મારી પાસે હમણા જ લડાઈ કરીને આવ્યા હતા તેણે પાછી પોતાની લડાઈ તો અંદર ચાલુ જ રાખી હતી. મારા મનના અધ્યવસાય ઊંચા પ્રકારના થતા જતા હતા તે જ વખતે એ સદ્બોધનેા મિત્ર અવધિજ્ઞાન પોતાના દુરમનને^૧ છૂટીને મારી પાસે આવ્યો. એના બળથી તો મેં સંખ્યતા દ્વીપો અને સંખ્યાતા સમુદ્રો ભેળા, સંસારનેા મોટો પ્રપંચ હું બેઠાં રહ્યો, જ્યારે હું સિંહાચાર્ય^૨ હતો તે વખતે પૂર્વના જ્ઞાનનેા મેં અભ્યાસ કર્યો હતો અને જે જ્ઞાન ત્યાર પછી વિસરાઈ-અવરાઈ ગયું હતું તે પણ પાછું યાદ આવ્યું, તે પરતું આવરણુ ખસી ગયું, જ્ઞાન સાથે જ્ઞાનનેા અને અભ્યાસનેા અતિશય પણ જાગ્રત થઈ ગયો અને નિર્ભણસૂરિએ અગાઉ મને જે આત્મસંસારવિસ્તાર વિગતવાર જણાવ્યો હતો^૩ તે મારી નજર આગળ તરવરવા લાગ્યો, પ્રત્યક્ષ દેખાવા લાગ્યો. એ હકીકત ઉપર વધારે વિચાર કરતાં કરતાં મારે પોતાનેા અસંખ્ય લવથી પરિભ્રમણુ કરવાનેા આખો વૃત્તાંત યાદ આવ્યો. આ બધી હકીકત ભેતાં અને ઉપર જે કારણો બોધ કરવાને અંગે જણાવ્યાં તેથી પ્રેરાઈને સુલલિતાને સત્ય દર્શન કરાવવા અને પુંડરીકને વસ્તુજ્ઞાન કરાવવા આવું ચોરતું રૂપ કરીને હું અહીં આવ્યો, અંદરથી તો વિંબનાઓ ચાલુ જ હતી અને સદરહુ કારણુસર બાહ્ય વિંબનાની રચના કરીને મહાભદ્રા સાથે આવ્યો. ત્યાર પછી મારા સંબંધમાં શું બન્યું તે હે સુલલિતા! તું સારી રીતે જાણે છે! તે મને જે જે પ્રશ્નો^૪ ઉપર પૂછ્યા હતા તે સર્વના જવાબ આમાં આવી ગયા. સુલલિતા! તું મદનમંજરી પોતે જ છે તેથી મારા મનમાં

૧ અવધિ જ્ઞાનનેા દુરમન અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મ. તેને હઠાવે ત્યારે અવધિજ્ઞાન ધાય. જ્ઞાન આત્માનેા ગુણ છે, આવરિત હોય છે, આવરણુ દૂર થયે પ્રગટ થઈ જાય છે.

૨ બુઓ આ પ્રસ્તાવનું પ્રકરણુ ૧૦ મું. સિંહ નામના સાધુ-આચાર્યે થયા ત્યાર પછી ગૌરવેથી અધઃપાત થયો હતો તે યાદ કરવું.

૩ બુઓ પ્રકરણુ છઠ્ઠું (ચાલુ પ્રસ્તાવ). ત્યાં નિર્ભણાચાર્યે કારણો પર વિવેચન વિસ્તારથી કરે છે અને સંસારનેા પ્રપંચ બતાવે છે.

૪ આ પ્રકરણુની શરૂઆતમાં (પૃ. ૧૯૯૪) કરેલ સ્વાલોના જવાબ હું-કામાં થઈ ગયા, અત્ર તે સંક્ષેપે છે અને સર્વ સંમીલનનેા અધિકાર પ્રકરણુ બારથી શરૂ થયો તે પણ અત્ર પૂરો થયો.

એહનો તાતણો વધારે મજબૂત અંધારો તે કારણથી
 ચારાકાર ધારણ તેમજ આ આપડી (તું પોતે) હજુ પણ પરમાર્થ-
 કરવાનું કારણ. રહસ્ય સમજી શકી નથી અને અત્યંત લોભી છે એ
 વિચારથી મારા મનમાં કરણા પણ ઉત્પન્ન થઈ તે
 કારણથી સર્વજ્ઞ મહારાજના આગમમાં અહુમાન ઉત્પન્ન થવાને પરિણામે
 કિલ્લ કમોંને નાશ થતાં તને પણ પ્રતિબોધ થશે એ ખ્યાલથી આ
 સદાગમ મહાત્માની કૃપાથી જે મારો ઘણો લાંબો હેવાલ મારા
 બાણુવામાં આવી ગયો હતો તે તને પણ સદાગમ ઉપર અહુમાન
 ઉત્પન્ન કરે તેવી રીતે અને સંક્ષેપમાં કહેવા છતાં પણ તેના અનંત-
 પણાને લઈને છ મહિને પણ મહા મુશીબતે પૂરો કરી શકાય તેવો
 મારો હેવાલ સંક્ષેપમાં આ મહાત્મા સદાગમની કૃપાથી^૧ ત્રણ પહોરમાં
 તને કહી દીધો અને તે આખા હેવાલના વર્ણન દરમ્યાન તને અગૃ-
 હીતસંકેતાના નામથી સંબોધી. આવી રીતે સંવેગને ઉત્પન્ન કરનાર
 મારો હેવાલ અને મારો આખો ભવપ્રપંચ તારા કુતલહને પૂરો પાડવા
 માટે કહી બતાવ્યો અને તે કહેતાં કહેતાં મારામાં પણ સંવેગ
 વધારે જામતો ગયો. ભદ્રે! આવા પ્રકારની મારી અંતરંગ ચોરી હતી,
 આવા પ્રકારની મારી વિદંબનાઓ હતી અને છે. મેં મારો અને પારકો
 હેવાલ ઉપર જણાવ્યું તે રીતે બણ્યો અને તને કહી સંભળાવ્યો.”

૧ ત્રણ પહોર. આખી વાર્તા નવ કલાકમાં કહી છે તે ધ્યાન રાખો. બીજા
 પ્રસ્તાવના પ્રકરણ ૭થી અહીં સુધી વાત કહેતાં સંસારીજીવને નવ કલાક થયા. તે
 છ માસ ચાલે તેટલી કથા છે, પણ નવ કલાકમાં સદાગમના મહાત્મ્યથી પૂરી
 થઈ છે. આને માટે ઉપોદ્ધાત જુઓ.

મુખ્ય પાત્રોની સંપૂર્ણ પ્રગતિ.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

અનુસુંદર (ચક્રવર્તી-ચોર)નું ઉત્થાન.

અનુસુંદર ચક્રવર્તી જે સુલલિતા, મહાભદ્રા અને આચાર્યશ્રી તથા કુમાર પુંડરીક સમક્ષ ચોરનું સ્વરૂપ લઈ હાજર થયા હતા તેણે પોતાનો આખો હેવાલ ત્રણ પહોરમાં કહી સંભળાવ્યો, ચોરનું રૂપ ધારણ કરવાનું કારણ સમજાવ્યું, પોતાને ભવસ્વરૂપ કેવી રીતે અને આરે જણાયું હતું તેની વિગતો પણ જણાવી દીધી અને સુલલિતાના સર્વ સંદેહો દૂર કર્યા, શંકાઓનું સમાધાન કર્યું અને સર્વને પ્રતિબોધ થાય તેવી રીતે પોતાનું લંબાણ કાયે પૂરું કર્યું. સર્વ વાતનું આવી રીતે સંમિલન થયું. હવે તે સર્વ પાત્રોની પ્રગતિ કેવી રીતે થઈ તેની વિગત ગ્રંથકર્તા જણાવે છે.^૧

સુલલિતા ભોળી હતી અને સહૃદય હતી. તેના મન ઉપર આ આખી વાર્તાએ બહુ અસર કરી, એના હૃદય પર ચક્રવર્તીના હેવાલે ખાસ છાપ પાડી અને એના હૃદયમાં સુંદર ભાવના ઊઠી. કુમાર પુંડરીક પણ વાતનો ભાવાર્થ થોડો થોડો સમજી ગયો અને બહુ પ્રસન્ન થયો. તે અત્યાર સુધી તદ્દન ચૂપ રહ્યો હતો. તેણે હવે અનુસુંદર ચક્રી જે હજી પણ ચોરનો આકાર ધારણ કરી રહ્યો હતો તેને પૂછ્યું. “આર્ય! અત્યારે હવે તમારા હૃદયમાં શો ભાવ વર્તે છે? તમારી ચિત્તવૃત્તિનો પ્રવાહ હાલ કઈ દિશાએ વહન કરે છે?”

૧ આ આઠમા અસ્તાવના ચાર વિભાગ પડે છે. પ્રથમમાં ગુણધારણના ભવથી અનુસુંદર ચક્રવર્તી થાય છે ત્યાં સુધીનું સંસારીજીવનું ચરિત્ર (પ્રકરણ ૧-૧૧). બીજામાં સર્વનું સંમિલન, ચોરાકાર ધારણ પુલાસા (પ્રકરણ ૧૨-૧૫). ત્રીજામાં એ સર્વ મુખ્ય પાત્રોનો મોક્ષ (પ્રકરણ ૧૬-૨૨) અને ચોરામાં ગ્રંથનું રહસ્ય, પ્રકાશિત વિગેરે (પ્રકરણ ૨૩).

અનુસુંદરની ચિત્તવૃત્તિ.
સર્વત્ર પરિતોષ વર્ણન.
યુદ્ધમાં ચારિત્રરાજનો જય.
દીક્ષા લેવાના ચઠતા ભાવ.

કુમારનો પ્રશ્ન ઘણો મુદ્દાસરનો હતો. ચક્રવર્તીની અંતરંગ ચિત્ત-
વૃત્તિ ઉપર આખા બનાવે કેવી અસર કરી હતી તે બાલુવા યોગ્ય
હતું, એની જિજ્ઞાસા બરાબર રથાને અને યોગ્ય રીતે થઈ હતી. અનુ-
સુંદરે તુરત જવાબ આપ્યો જે એની ચિત્તવૃત્તિનું ખરૂં ચિત્ર રજૂ કર-
નાર હતો. તેણે જવાબ આપતાં કહ્યું “ભદ્ર ! સાંભળો:—

“જ્યારે અત્યંત સંવેગમાં આવી જઈને મેં તમારી પાસે માથે
હેવાલ કહેવા માંડ્યો તે વખતે ચારિત્રરાજે પોતાના મનમાં વિચાર
કર્યો કે હવે તેનો વખત બરાબર આવી લાગ્યો છે. બરાબર અવસર
જોઈને જ્યારે મેં વાર્તા કહેવા માંડી ત્યારે તે રાજરાજેશ્વર પોતાના
આખા સૈન્યને લઈને મારી નજીક આવ્યા. આવતાં આવતાં એ રાજે-
શ્વરે પ્રથમ તો તેના રસ્તામાં સાત્વિકમાનસ નગર આવ્યું તેને પોતાના
વીર્યથી આનંદિત કરી દીધું, વિવેકપર્વતને તદ્દન ઉજ્જવળ બનાવી દીધું,
વળી એ પર્વત પર આવેલા અપ્રમત્તત્વ શીખરને ઘણું જ રોનકદાર
બનાવી દીધું અને તે શિખર ઉપર જૈનપુરને વસાવી દીધું, ફરી વાર
વસ્તીવાળું સુંદર કરી દીધું, વળી એણે એ જૈનપુરમાં અગાઉ જે
ચિત્તસમાધાનમંડપ બનાવેલો હતો અને જે વચ્ચે વીંખાઈ ગયો હતો
તેને પાછો સાફસુકું કરી દીધો, ફરી વાર તૈયાર કરી દીધો અને બહુ
આકર્ષક બનાવી દીધો, તે મંડપમાં નિઃસ્પૃહતા વેદીને ફરી વાર ગોઠવીને
બરાબર તૈયાર કરી દીધી, તે વેદી ઉપર સુંદર કિરણોથી શોભતું જીવ-
વીર્ય સિંહાસન ગોઠવી દીધું અને પોતાના આખા લશ્કરને સર્વે પ્રકારે

૧ આ સાત્વિકમાનસપુર વિવેકપર્વત વિગેરે ચોથા પ્રસ્તાવમાં બહુ વિસ્તાર
રથી વર્ણવાઈ ગયા છે.

સાત્વિકમાનસપુર: અ. ૪. પ્ર. ૩૩ (પૃ. ૧૦૪૪).

વિવેકપર્વત: સદર પૃ. ૧૦૪૭.

અપ્રમત્તત્વશિખર: સદર પૃ. ૧૦૪૮.

જૈનપુર: અ. ૪. પ્ર. ૩૨ (પૃ. ૧૦૩૬) અને અ. ૪ પ્ર. ૩૩ પૃ. ૧૦૪૬.

ચિત્તસમાધાનમંડપ: અ. ૪. પ્ર. ૩૪. પૃ. ૧૦૫૧.

નિઃસ્પૃહતાવેદી: અ. ૪ પ્ર. ૩૪ (પૃ. ૧૦૫૫).

નિજવીર્યસિંહાસન: સદર (પૃ. ૧૦૫૬).

સંતોષ ઉપજે તેવી ચોરને વ્યવસ્થા કરી દીધી. આખા લશ્કરને તૈયાર કરીને અને પોતાના કિલ્લાઓને મજબૂત કરીને તે ચારિત્રરાજ મારી સન્મુખ આવવા લાગ્યો.

સંપૂર્ણ સામગ્રી સાથે મારી તરફ આવતાં એ રાજેશ્વરને રસ્તામાં મહામોહ રાજના લશ્કર સાથે ભેટો થઈ ગયો. મારી ચિત્તવૃત્તિના એક સુંદર છેડા ઉપર બન્ને લશ્કર વચ્ચે મોટી લડાઈ થઈ. મેં તે લડાઈ જોઈ. એવું મહાયુદ્ધ થયું કે તેનું વર્ણન થઈ શકે નહિ. તે વખતે સન્મુખદર્શન અને સહબોધમંત્રીની સાથે મેં એ રાજેશ્વર ચારિત્રરાજને ટેકો આપ્યો એટલે છેવટે એ ચારિત્રરાજની જીત થઈ. એણે પોતાની લીલાથી સામાના લશ્કરમાંથી ઘણાને હઠાવી દીધા અને જ્યલક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરી. પછી એણે શત્રુસમૂહને સારી રીતે પીડીને મારા અંતઃપુરને પોતાના કબજામાં લીધું, મારા અંતરમાં પોતાનું રાજ્ય સ્થાપન કર્યું અને ત્યાર પછી તે પોતે મારી નજીક આવ્યા. મહામોહ રાજના સેવકોનું તો બધું લુંટાઈ ગયું, તેઓ બિચારા બાપડા થઈ ગયા અને જેમતેમ જીવતા તો રહ્યા પણ અંદર ચોરી છૂપાઈને સંતાઈ ગયા. ભદ્ર પુંડરીક! મારી ચિત્તવૃત્તિમાં અત્યારે આ ભાવ વર્તે છે: શત્રુઓ હાલ પલાયન કરી ગયા છે અને મારા ખરા બંધુઓ હર્ષમાં આવી ગયા છે. વળી મારા મનમાં એમ પણ આવ્યું છે કે સર્વજ્ઞ મહારાજે બતાવેલું મુનિર્લિંગ ગ્રહણ કરીને અને એ ત્રણ જગતને વંદનીય મહા આત્મદાન કરીને મારા આ અંતરંગ બંધુઓનું સારી રીતે પોષણ કરવું.”

અનુસુંદર દીક્ષા—મહોત્સવ.

પોતાની ચિત્તવૃત્તિના અંતરભાવો આવી રીતે અનુસુંદર ચોરે બતાવ્યા, વિગતવાર સમજાવ્યા, અલૌકિક અંતર સ્થિતિનું દિગ્દર્શન કરાવ્યું અને એ પ્રમાણે બોલતાં બોલતાં પોતે જે ચોરનું સ્વરૂપ વૈકિંચશક્તિથી ધારણ કર્યું હતું તે પાછું ખેંચવા માંડ્યું, વાત પૂરી થતાં તો પોતે અસલ સ્વરૂપે—ચક્રવર્તી રૂપે ખડા થઈ ગયા અને તે વખતે પોતે નિશાની કરી એટલે સંકેત પ્રમાણે ચોરની જે સામગ્રી સાથે હતી (માળા—ગર્ધેટો—કપડા—છત્ર વિગેરે) તે સર્વ વિસરાણ થઈ ગઈ, ચોરને વિહંબના કરવાનાં સાધનો દૂર થઈ ગયાં અને તે જ વખતે એના મંત્રી, સેનાપતિ અને સેના—સર્વ હાજર થઈ ગયા. ચક્રવર્તીની સર્વ નિશાનીઓ તેના શરીરપર અને તેની આસપાસ ગોઠવાઈ ગઈ.

પરંતુ અનુસુંદરને તો એ સર્વ લાજ્ય થઈ ગયું હતું, એને તે પર પ્રેમ કે શ્રેહ રહ્યો ન હતો, એના મનમંદિરમાં ચારિત્રરાજની પધરામણી

થઈ ચૂકી હતી અને એના ભાવ એ સામગ્રીને પોષવાના હતા. એણે પોતાના મંત્રી સેનાપતિ અને સેનાને પોતાનો અભિપ્રાય કહી સંભળાવ્યો. સર્વને અવસરયોગ્ય તે હકીકત લાગી.

તે જ વખતે અનુસુંદર ચક્રવર્તીએ પોતાના પુત્ર પુરંદરરાયને સર્વ રાજ્યચિહ્નો આપી દીધાં અને સર્વ રાજ્યએ અને સામંત શ્રેષ્ઠી મંત્રી સેનાપતિને જાણાવી દીધું કે હવે પછી પુરંદરરાય તેઓનો રાજા છે. સર્વેએ એ હકીકત બહુ માન સાથે સ્વીકારી લીધી. તે વખતે ભગવાનની પૂજા વિગેરે યોગ્ય ધર્મક્રિયાઓ કરવામાં આવી.

શ્રીગર્ભ રાજા તે વખતે પોતાના અંતઃપુર સાથે બહાર નીકળ્યા હતા તે ત્યાં આવી પહોંચ્યા. એણે સર્વનો યથાચોગ્ય વિનય કર્યો, સર્વને પ્રણામ કર્યાં. ત્યાર પછી આખી પરિષદ ફરી વાર મળી અને સર્વેત્ર આનંદ આનંદ થઈ ગયો.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

સુલલિતાને પ્રતિબોધ.

રે તરફ આનંદ પ્રવર્તી રહ્યો. તે વખતે એવો અતિ ઉત્તમ અને અદ્ભુત બનાવ જોઈને જોણી સુલલિતાના ચિત્તમાં ચમત્કાર ઉત્પન્ન થયો. આખા બનાવથી તેને ઘણી નવાઈ લાગી. વળી કુમાર પુંડરીકને પણ ઘણો સતોષ થયો અને તેની આંખો આનંદથી મંદ મંદ સ્ફુરવા લાગી. અનુસુંદર જેવા મહાન ચક્રવર્તી પોતાની અતુળ રાજ્ય-

૧ શ્રીગર્ભ-શંખપુરના રાજા અને પુંડરીકના પિતા. આ આખો બનાવ શંખપુરની બહાર ચિત્તરમ ઉદ્યાનમાં બન્યો છે. શ્રીગર્ભ રાજા આખી વાર્તા દરમ્યાન હાજર નથી-તે હવે ત્યાં આવે છે તે લક્ષ્યમાં રાખવું.

૨ આ પ્રકરણ દરેક વાંચનારે પોતા ઉપર વિચારવાનું છે. જેટલી વાત સુલલિતાએ સાંભળી તેટલી જ આપણે પણ વાંચી કે સાંભળી છે-તે માત્ર વાર્તા રૂપે જ રહે છે કે તે ચિત્તવૃત્તિ પર અસર કરે છે તે દરેકે વિચારવા યોગ્ય છે. આવો સુંદર ગ્રંથ અસર ન કરે તો પોતાનું કર્મભળ સુલલિતાથી પણ વધારે ગાઢ છે એમ વિચારવું; વિચારીને ખેસી ન રહેવું પણ સુલલિતાનો અથવા તેના જેવો કોઈ માર્ગ લેવો યોગ્ય છે. આ ગ્રંથ વાર્તા કહેવા માટે યોજાયેલો નથી.

ઝડ્ડિ છોડી દઈને દીક્ષા લેવા તત્પર થઈ ગયા એ બનાવે સુલલિતાને આશ્ચર્ય ઉપભવ્યું અને પુંડરીકને સંતોષ પમાડ્યો.

અગ્રહીતસંકેતા (સુલલિતા)ને ઉદ્દેશીને.

હવે તે વખતે અનુસુંદર ચઢીએ આચાર્યશ્રી સમંતભદ્રને વિગતિ કરી તેથી તેઓ ચક્રવર્તીને દીક્ષા દેવાને તૈયાર થઈ ગયા. તે વખતે વળી અનુસુંદરને મનમાં કડ્ડણા ઉત્પન્ન થઈ તેથી રાજપુત્રી સુલલિતાને ઉદ્દેશીને તેણે એક વાર છેવટનું કહી નાખ્યું. તેઓ બોલ્યા:—

“સુલલિતા! તું આશ્ચર્યચકિત નજરે આમ તેમ બોયા કરે છે તો તને શું હજી પણ બોધ થયો નથી? તને થોડો થોડો ભાવાર્થ સમજાયો હોય તેમ તો લાગે છે, પરંતુ તારૂં ચિત્ત હજી પણ દોલાયમાન થતું હોય—સભ્ય અને દેખાવ વચ્ચે ઝોળા ખાતું હોય એમ જણાય છે. ભારે શું તું હજી સાચા તત્ત્વનો નિર્ણય કરી શકી નથી? જો ભદ્રે! તને બોધ કરવાના હેતુથી મારા આખા ભવનો પ્રપંચ—મારૂં પ્રથમથી અસાર સુધીનું વિગતવાર ચરિત્ર તને મેં કહી સંભળાવ્યું. એ આખું ચરિત્ર સંસારપર અત્યંત ઉદાસી ઉત્પન્ન કરે તેવું છે તે તો તારા સમજવામાં—જાણવામાં આવ્યું હશે. ભારે શું આવડું અને આવું ચરિત્ર સાંભળવા છતાં આ સંસારબંધીખાતું જેમાં અનંત દુઃખનો વિસ્તાર ભરેલો છે તેના ઉપર તને વૈરાગ્ય આવતો નથી? તને તેના પર કંટાળો થતો નથી? તને તેના તરફ ઉદાસી ઉત્પન્ન થતી નથી? તું વિચાર કર! મેં ઉપમાનદ્વારા ‘અસંખ્યવહાર નગરમાં જીવોને આત્મવિહંબના- કેવી વેદના થાય છે તે તને વિસ્તારથી મારા પોતાના નું પુનઃવર્ણન. અનુભવદ્વારા કહી સંભળાવી. અરે ભોળી! તે પીડા તારા જાણવામાં આવી નહિ? કે તારા હૃદયમાં તેની મહત્તા હજી ધરાધર ઠસી નહિ? અરે અભારે તું કાળજી અને શીકર વગરની થઈને સંસારકારાગ્રહમાં શું જોઈને આનંદ માને છે? કેમ પડી રહે છે? તને હજી ખરી વસ્તુસ્થિતિનું અને તારા પોતાના સાચા સ્થાનનું જ્ઞાન કેમ થતું નથી? તને એવી ભયંકર અસહ્ય પીડાઓ ઉપર કંટાળો કેમ આવતો નથી? ‘એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિય ભવોમાં તથા તિર્યચ ગતિમાં હું ઘણો કાળ ભમ્યો ભારે મારે માથે કેવાં કેવાં દુઃખો પડ્યાં તેનું

૧ જીભ અસ્તાવના સાતમા પ્રકરણમાં તે વર્ણન આપી ગયું.

૨ એકેન્દ્રિય દુઃખવર્ણન જીભ અસ્તાવના આઠમા પ્રકરણમાં, વિકલેન્દ્રિય માટે તે જ અસ્તાવના નવમા પ્રકરણમાં અને તિર્યચગતિ માટે પંજીના દશમા પ્રકરણમાં વર્ણન થઈ ગયું.

સ્કુટ વિવેચન પણ તારી પાસે કરી ગયો—ત્યારે શું તેનો ભાવાર્થ તારા મનમાં જરા પણ એટો જ નથી? ત્યારે તું તે શું જોઈને આમ ચિંતા વગરની થઈને વિલંબ કરી રહી છે? તને અંદરથી દુઃખો માટે ખરો ત્રાસ કેમ થતો નથી? અરે મુઝે! મનુષ્યપણું પ્રાપ્ત કરીને હિંસા અને ક્રોધમાં આસક્ત રહીને મેં જે દુઃખપરંપરા અનુભવી તે તે તારા હૃદયમાં ધારી લીધી? તેનો અંદરનો ભાવાર્થ તારા મનમાં જરાએ ઉતર્યો? કે માત્ર મેં તારી આગળ જે વાર્તા કહી છે તેને તે કલ્પિત કથા તરીકે જ જાણી છે? તને એ બાબતમાં વાર્તા ઉપરાંત અંદરનો ભાવ કાંઈ સમજ્યો છે કે માત્ર નવી કલ્પિત વાર્તા સાંભળતાં સાં- દાશ્ચર્ય થાય તેમ જ થયું છે? વળી માન અને મૃષાવાદથી^૩ અને કેવી પીડા થઈ, ચોરી અને માયાથી^૪ કેવી હેરાનગતીઓ થઈ તેમજ લોભ અને મૈથુનના દોષથી અંધ થયેલા^૫ મારે કેટલી યાતનાઓ સહન કરવી પડી તે સર્વ તે સાંભળ્યું છતાં પણ તારું મન જરાએ ઢીલું પહું નથી? યોગ્યું પહું નથી? પીગળ્યું નથી? જે એમ જ હોય તો તો ખરેખર તારું મન કાળસર્પથી ડસાયલું^૬ અને વજનું બનાવેલું જ હોવું જોઈએ. વળી મેં તને મારા અનુભવથી જાણાવ્યું હતું કે પેલા મહા- મોહ અને પરિગ્રહ^૭ મહા અનર્થના હેતુ છે અને તેમનામાં સર્વ દોષો એક સાથે આવીને રહ્યા છે. આટલી વાતો કહેવા છતાં અને તે પણ ખાસ મારા અનુભવથી સિદ્ધ થયેલી તને બતાવવા છતાં પણ તું તો હજી આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈને પરેલી છે અને તે વાતથી કાંઈ પણ બોધ પામતી નથી, અંદરનો આશય સમજતી નથી, તેથી ખરેખર તું અગૃહીતસંકેતા જ છે, તારું નામ ખરેખર પાહું છે અને તે તે સાચું બતાવી આપ્યું છે.

૧ નંદિવર્ધનના ભવમાં. આ ત્રીજા પ્રસ્તાવનો મુખ્ય પાત્ર છે. એનાં દુઃખોનું વર્ણન સદર પ્રસ્તાવના પ્રકરણ ૨૯ અને ૩૪ માં આપ્યું છે.

૨ નોવેલ અથવા રોમાન્સ.

૩ રિપુદામણ તરીકે. યોશો પ્રસ્તાવ જુઓ. પીડા માટે સદર પ્રસ્તાવનું પ્રકરણ ૪૦ સું છે.

૪ વામદેવ તરીકે. પાંચમો પ્રસ્તાવ જુઓ. એની હેરાનગતિ માટે તે પ્રસ્તાવનું પ્રકરણ ૨૨ સું છે.

૫ ધનશેખર તરીકે. છઠ્ઠો પ્રસ્તાવ જુઓ. યાતનાની હકીકત ત્યાં પ્રકરણ ૧૬ માં આપે છે.

૬ કાળસર્પથી ડસાયલું એટલે ડેરી થયેલું.

૭ ધનવાહન તરીકે. સાતમો પ્રસ્તાવ જુઓ.

“ વળી ભદ્રે ! તું યાદ કર. સ્પર્શ વિગેરે ઇન્દ્રિયોનાં પરિણામ કેવાં ભયંકર છે તે મેં તને અનુક્રમે^૧ બાળના સંબંધમાં, પૂર્વ સ્મરણો- જડના સંબંધમાં, મંદના સંબંધમાં, અધમના સંબં- નાં સહસ્યો. ધમાં અને બાલિરાના સંબંધમાં જણાવી આપ્યું, વિસ્તારથી જણાવી આપ્યું છતાં તે વાત પણ તારા હૃદયમાં જરા પણ બેઠી ન હોય, તે વાત તું જરા પણ સમજી શકી ન હોય તો તો પછી તું તદ્દન મુખી જ છે, અબ્બણી જ છે, લાકડાની બનાવેલી મૂર્તિ જેવી જ છે એમ કહી શકાય. અને વળી ઇન્દ્રિયોને વશ કરવાને અંગે ‘મનીષી’એ આચરણો કર્યાં, વિચક્ષણે જે વચન કહ્યાં, યુધસૂરિએ જે દેશના આપી, ઉત્તમ કુમારે જે ચેષ્ટા કરી અને કેવિદ્યાચાર્યે જે વિજ્ઞાન બતાવ્યું તે સર્વે બહુ સાંભળીને સંસાર ઉપરથી કોણુ વિરાગ ન પામે ? કોણુ એનાથી ઊંચો ન આવે ? કોણુ એનાથી દૂર નાસવા તત્પર બની ન જાય ? વળી ભદ્રે ! તને બોધ થાય તેટલા સારૂં અંતરંગમાં બે લશ્કરનું સ્વરૂપ કહ્યું, બન્ને લશ્કર પૈકી એક દુર્મનનું કામ કરે છે અને એક અંધુનું કાર્ય કરે છે, એ બન્ને લશ્કરનાં કાર્ય લગાઈ અને સરસાઇનો હેવાલ તને ઘણા વિસ્તારથી કહી બતાવ્યો-એ સાંભળીને પણ તને પ્રતિબોધ ન થયો તો

૧ બાળ-સ્પર્શેન્દ્રિયને અંગે ત્રીજા અસ્તાવમાં. જડ-રસેન્દ્રિયને અંગે ચોથા અસ્તાવમાં. મંદ-ધ્રાણેન્દ્રિયને અંગે પાંચમા અસ્તાવમાં. અધમ-અક્ષુરિન્દ્રિયને અંગે છઠ્ઠા અસ્તાવમાં. બાલિરા-શ્રોત્રેન્દ્રિયને અંગે સાતમા અસ્તાવમાં. આ પાંચ અંતરકથાઓ છે. બહુ વિસ્તારથી જણાવાઈ ગઈ છે.

૨ સ્પર્શેન્દ્રિયને અંગે મનીષી છેવટે દીક્ષા લે છે તને મહાન મહોત્સવ અને છેવટનો એનો ભાગ ત્રીજા અસ્તાવના પ્રકરણ ૧૫ થી ૧૭ માં જોવા.

રસેન્દ્રિયને અંગે વિચક્ષણસૂરિએ અર્કર્ષ વિમર્શની ભવચક્રનગરની ભેટનું અને રસનાના મુળનું વર્ણન ચોથા અસ્તાવમાં કર્યું તે અતિ અદ્ભુત છે, પોતાને દીક્ષાના પ્રસંગની વાત તેમણે પ્રકરણ છઠ્ઠાથી શરૂ કરી તે પ્રકરણ ૩૮ સુધી ચાલે છે.

ધ્રાણેન્દ્રિયને અંગે પાંચમા અસ્તાવમાં મંદનું ચરિત્ર કહેતાં યુધસૂરિએ નવમા પ્રકરણમાં હકીકત કહી અને દેશના આપી. જુઓ પ્રકરણ ૧૭ થી શરૂ થતો વિભાગ.

અક્ષુરિન્દ્રિયને અંગે છઠ્ઠા અસ્તાવમાં ઉત્તમકુમારનું ચરિત્ર નવમા પ્રકરણથી શરૂ થાય છે, તેમાં પાંચમા પુરૂષ ઉત્તમની ચેષ્ટા પ્રકરણ ૧૪ માં બતાવી તે વિભાગ વિચારવો.

શ્રોત્રેન્દ્રિયને અંગે કેવિદ્યાચાર્યનું વિજ્ઞાન સાતમા અસ્તાવના પ્રકરણ બાર-મામાં બતાવવામાં આવ્યું છે તે અત્ર નિર્દિષ્ટ કરેલ છે.

તો પછી તને ચેતવવાનો-કેકાણે લાવવાનો બીજો કાંઈ ઉપાય નથી. અને તે 'કનકશેખર'નો વિસ્તારથી હેવાલ (ત્રીજા પ્રસ્તાવમાં) સાંભળ્યો, 'નરવાહુન'ની સન્નતતા વિચારવાની તને આટલી બધી તક મળી, મેલ-પાપ વગરના 'વિમળ કુમાર'ની શુદ્ધ વર્તનાઓ તારા સાંભળવામાં આવી, અત્યંત આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે તેવો 'હરિકુમાર-રાજા'નો વિરમયકારક લાગ તારા સમજવામાં આવ્યો, 'અકલંક'નો મુંદર વિવેક તારા સાંભળવામાં આવ્યો અને મુનિઓના વૈરાગ્ય યવાના અનેક 'રૂપો' તારા જાણવામાં આવ્યા છતાં પણ બાળા! જે તારા હૃદયમાં જરા પણ અસર થઈ ન હોય, તારું હૃદય જરા પણ પીગળ્યું ન હોય, જરા બીનું પણ થયું ન હોય, તો તો ખરેખર તે 'કોરડું' મગ જેવું જ છે એમ જાણવું; એ બાબતમાં જરા પણ શક નથી. આટલા માટે મારા જેવા કે બીજા કોઈ તને અગૃહીતસંકેતા કહે-કહેલ હકીકતનો અંદરનો આશય ન સમજતારું ઉપમાન તને આપે-તો તેના ઉપર તારે જરા પણ ગુસ્સે યવાનું કારણ નથી, તું ખરેખર તે નામને યોગ્ય જ છે એમ તારા અભ્યાસના વર્તનપરથી જણાય છે.

૧ કનકશેખર: ત્રીજા પ્રસ્તાવમાં. નંદિવર્ધનનો પવિત્ર મિત્ર. એનો પ્રસંગ તે પ્રસ્તાવના પ્રકરણ ૧૮-૧૯-૨૦ માં આવે છે. અને છેલ્લો પ્રસંગ પ્ર. ૨૬ માં આવે છે.

૨ નરવાહુન. ચોથા પ્રસ્તાવના નાયક રિપુદાસના પિતા શાય. એમણે પુત્રનું અભિમાન જણ્યા છતાં પોતાની સન્નતતા ન છોડી. જુઓ પ્રકરણ ૩. ખાસ કરીને ક્ષણચાર્ય સાથેનો પ્રસંગ અને નરસુંદરીના વિવાહનો પ્રસંગ.

૩ વિમળકુમાર-પાંચમા પ્રસ્તાવમાં વામદેવ નાયકનો રાજપુત્ર મિત્ર વિમળકુમાર પવિત્રતાની મૂર્તિ છે. એણે રતનચૂડને ધણી મદદ કરી હતી. ચોરી કરનાર અને છેતરનાર વામદેવને પણ એ બચાવી લે છે. જુઓ (પ્ર. ૫. પ્ર. ૪).

૪ હરિકુમાર-છઠ્ઠા પ્રસ્તાવમાં ધનશેખરને રત્નદ્વીપમાં હરિકુમારરાજાનો મેળાપ થાય છે-તેને ઇન્દ્ર સમુદ્રમાં નાખી દે છે પણ હરિરાજા પોતાની ઉત્તમતા ઓડતો નથી (પ્ર. ૬. પ્ર. ૭).

૫ અકલંક. સાતમા પ્રસ્તાવમાં ધનવાહુનનો મિત્ર. અત્યંત વિવેકી કુમાર અને મહાસત્વશાળી ધવ (પ્ર. ૭. પ્ર. ૧).

૬ સાતમા પ્રસ્તાવમાં મુનિઓ પોતાના વૈરાગ્યપ્રસંગો કહે છે. જુઓ સાતમા પ્રસ્તાવના પ્રકરણ ૨ થી ૬. લોકાદરમાં આત્ર, મદિરાયાળા વિત્રે.

૭ કોરડું મગ: મગમાં કોઈ કોઈ કોરડું મગ હોય છે અને જમે તેટલા કરમ પાણીમા બહુ વખત રાંધવામાં આવે પણ તે ચડતા જ નથી.

“વળી બાળા ! તને યાદ આવતું નથી કે તું પોતે જ મદનમંજરી હતી અને વળી જે વખતે પુણ્યોદય વિગેરે તને હું પોતે જ મારી પાસે લઈ આન્યા હતા, તે વખતે ‘પુણ્યોદયે મદનમંજરી. તને કેટલો લાભ કરી આપ્યો હતો તે શું તું ભૂલી ગઈ? અરે તે પ્રસંગે તેં અનુભવેલા અને તને સમજાવેલા સર્વ પ્રસંગો શું તારા ખ્યાલ બહાર જ ચાલ્યા ગયા છે? તે વખતનું રાજ્ય, તે વખતનું સુખ, તે સર્વ મનોહર વિકાસો અને તે વખતના આનંદો તું સંભાર ! તેમાં પુણ્યોદયનો વિચાર કર, કારણ-સમૂહનો ખ્યાલ કર અને જુની વાતોને સ્મરણમાં ફરી વાર લાવ-તું તે સંભાર: કુંદમુનિનો પ્રસંગ? જ્યારે આપણને થયો ત્યારે તને જૈનશાસન ઉપર જાગૃતિ આવી, તું પ્રયુક્ત થઈ અને તારા ઉત્થાનની તે વખતે શરૂઆત થઈ. વળી ત્યાર પછી કેવળી ભગવાન શ્રી નિર્મળાચાર્યે તારી પાસે અને મારી સમક્ષ આખો સંસારનો પ્રપંચ ચોખ્ખા શબ્દોમાં સમજાવ્યો તે વાત પણ તું ભૂલી ગઈ? શું તને તે વખતે કાંઈ બોધ થયો ન હોતો? અથવા તારા ધ્યાનમાં તે વખતે બધી વાતો આવી ન હોતી? તને આ બધી વાત ફરી વાર યાદ આપું છું છતાં મૂઢની જેમ આમ તદન અપચૂપ કેમ બેસી રહી છે? બાળા ! તને બોધ કરવા માટે, તને જાગૃત કરવા માટે, તને સત્ય સ્વરૂપ સમજાવવા માટે મેં આ આખો સંસારવિસ્તાર તને ફરીને કહી સંભળાવ્યો નાટક બોધ. છે. મેં તને બતાવ્યું છે કે જેમ એક મુસાફર પોતે એકનો એક છતાં અન્ય અન્ય સ્થળે અન્ય અન્ય મકાનોમાં વાસ કરે છે તેની પેઠે, માફ અસલ રૂપ એક છતાં અનેક પ્રકારના ઘણા ભવો અને પ્રાપ્ત થયા છે: મુસાફરની જેમ હું જાણે એક સંસારીજીવ છું, ખરી રીતે (ભાવથી) એક રૂપવાળો છું અને સંસારનાટકમાં મેં નવાં નવાં રૂપો ધારણ કરી અનેક પ્રકારનાં નવાં નવાં નાટકો કર્યાં, પાઠો ભજવ્યા એ મેં તને વિસ્તારથી બતાવ્યું. એ સર્વ હકીકત સાંભળવા છતાં પણ તને સંસારકારાગ્રહ પર વૈરાગ્ય થતો ન હોય તો તો પછી હવે અમારે શું કરવું ?

૧ પુણ્યોદયે ભજવેલો ભાગ સ્વપ્રવિચાર કહેતાં નિર્મળાચાર્ય કહે છે. જુઓ પ્રકરણ પાંચમું અને છઠ્ઠું (ચાલુ પ્રસ્તાવ).

૨ ચાલુ પ્રસ્તાવ, પ્રકરણ ચોથું-વાંચનારે આ વાત પોતા માટે પણ સમજ લેવાની છે. એના ગર્ભમાં આશ્લેષ સાથે ઊંડો બોધ છે. આપણે પણ એ સર્વ વાતો યાદ કરવાની છે.

“ વળી ભદ્રે ! તને અનેક અંતરંગ નગરો સૂચવ્યાં, તેમાં અનેક રાજ્યો અને તેમની રાણીઓનાં નામો બતાવ્યાં અને કન્યા માતા તેમની દસ કન્યાઓનાં^૧ નામ કામ અને સંબંધો સ્મરણો. વિગતવાર બતાવ્યાં. એ કન્યા પૈકી પ્રત્યેકના ગુણ કયા કયા છે, તે કેટલા દિવ્ય છે, અદ્ભુત છે, અન્યત્ર અપ્રાપ્ય છે તે પણ તને બતાવી આપ્યું, તેના વિવાહતું પણ વર્ણન કર્યું અને વ્યુત્પત્તિ માટે આઠ માતાઓને પણ વિગતવાર નિવેદન કરવામાં આવી—આટલી આટલી વાતો ફરી છતાં બાળા ! જો તને જરા પણ બોધ થયો ન હોય, તારા દીલમાં જાગૃતિ આવી ન હોય, તને સંસાર પર નિવેદ થયો ન હોય તો તો ખરેખર તું પાવાણુ જેવી જ છે. એથી વધારે તને કહી પણ શું શકાય ?

“ વળી બાળા ! મારા ઉપર એહ લાવીને તેં પણ શ્રીનિર્મળાચાર્ય પાસે દીક્ષા લીધી હતી, ત્યાં તપ કરીને તું પણ સ્વર્ગે ગઈ હતી અને ત્યાં તેં અનેક પ્રકારનાં સુખો ભોગવ્યાં હતાં અને પછી ભવચક્રમાં ફરીને છેવટે તું અહીં આવી છે તે વાત પણ ભૂલી ગઈ ? કેમ તે અર્થ હજી પણ તારા સ્મરણમાં આવતું નથી ?

“ વળી તું વિચાર તો કર. સમ્યગ્દર્શનને દૂષણ આપનાર આશાતના^૨ કરીને, તીર્થંકર મહારાજના હુકમોનું અપમાન કરીને હું બહુ દુઃખી થયો, અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તથી કાંઈક એાછા કાળ સુધી હું સંસારમાં રખાજો અને આટલો બધો વખત હેરાન થયો—એ સર્વ વાર્તા તારામાં સંવેગ ઉત્પન્ન થાય તેટલા સાર મેં તને કહી બતાવી તે પણ તેં લક્ષ્યમાં લીધી નહિ ? તે હકીકત પણ તારા ધ્યાનમાં ન આવી ? તું યાદ તો કર કે હું એક વખત તો ચૈદ પૂર્વ ભણી ગયો હતો, પણ સાર પછી મદ-અભિમાનના દોષથી (ગૌરવોથી) ફરી વાર અનંતકાલ

૧ આ દસ કન્યાઓનું અને તેનાં નગરોનું તથા તેના માતૃપિતાનું વર્ણન આ પ્રસ્તાવના નવમા પ્રકરણમાં આવી ગયું છે. એનાં સર્વ નામો વિગરે પ્રસ્તાવની શરૂઆતમાં ખાત્રોના વિસ્તરમાં એક સાથે આપ્યાં છે. તે માટે જુઓ પૃ. ૧૮૪૯-૫૦ તથા જુઓ પૃ. ૧૯૨૧-૨૨.

૨ દસ કન્યા પૈકી નવ સાથે લગ્ન થાય છે સારે જે આઠ માતાઓની સ્થાપના કરી છે તે અષ્ટ પ્રવચનમાતા છે. જુઓ ચાહુ પ્રસ્તાવ પ્રકરણ ૬ સુ. (પૃ. ૧૯૪૮-૪૯.)

૩ આશાતના. જિન આજ્ઞાનું વિરાધનન પાળતું તે. જુઓ અ. ૮. પ્ર. ૧૦ (પૃ. ૧૯૬૨-૬૩.)

વિગેરેમાં પણ ઘણી વાર ઘણા વખત સુધી જઈ આવ્યો! આવી વિદ્વત્તા છતાં આટલો રખડપાટો થયો તે વાત તો તું વિચાર! એવી આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે એવી હકીકત સાંભળવા છતાં તારા મનમાં જરાએ ચમત્કાર જ ન થયો? અરે આવી આવી સાચી અનેલી અને સાક્ષાત્ અનુભવેલી વાતો તને સંભળાવી અને તેમાંની કેટલીક તો તેં જાતે અનુભવી હતી, છતાં પણ અત્યારે તું સંવેગ વગરની બેઠી છે, વૈરાગ્ય વગરની નિશ્ચિત પડેલી છે, એ તો ભારે નવાઈની વાત કહેવાય!! મેં તને અગાઉ જે જે વાતો કરી હતી અને વચનો કહ્યાં હતાં તે તે સર્વ સૂક્ષ્મ બોધપૂર્વક તું વિચાર, તે પર તારૂં મન લગાડ અને તેના પર પૂરે-પૂરો વિચાર કર. અને ખાસ કરીને એની અંદરનો ભાવાર્થ સમજ, તે પર લક્ષ્ય લગાડ અને તેના પર ઊંડો ખ્યાલ બાંધ. તું જરા પણ મુંઝાઈ જા મા, જરા પણ મોહમાં પડી જા મા, તું સાચો ખરો સાર વિચાર, અને હવે ધર્મારાધનમાં જરા પણ વિલાંબ કર નહિ! જ્યારે તું એમ કરીશ ત્યારે જ મારો સર્વ પ્રયત્ન સફળ થશે અને આખી વાર્તા કહેવામાં મેં જે પરિશ્રમ લીધો છે તેને ફળ બેસશે.”

પુંડરીકની જાગૃતિ.

માતાને થતો શોક.

ત્રણેનો દિક્ષાનિર્ણય.

અનુસુંદર ચક્રવર્તી દીક્ષા લેવા તૈયાર થઈ ગયા હતા. દીક્ષા લેતાં લેતાં અગૃહીતસંકેતા(સુલલિતા)ને ઉદ્દેશીને સકારણુ આટલું બોલ્યા, તેને યોગ્ય શબ્દોમાં અસર કરીને પછી પ્રેરણા કરી અને છેવટે ચૂપ રહ્યા. તેમણે પોતાનું બોલવું લગભગ પૂરું કર્યું તે વખતે પુંડરીક રાજ-કુમાર જે પાસે બેઠો બેઠો સર્વ હકીકત સાંભળતો હતો તેને એકદમ મૂર્છા આવી ગઈ અને તે જમીનપર પડી ગયો. આ વખતે એકાએક આ શું થઈ ગયું? એવા ખ્યાલમાં આખી મંડળી સંભ્રમમાં પડી ગઈ અને તેના પિતા શ્રીગર્ભરાજ તો પુત્રની મૂર્છા જોઈ અને જમીનપર પડવાનો અવાજ સાંભળીને આકુળબ્યાકુળ થઈ ગયા. વળી એ કુમારની માતા કમલિની તો ‘અરે પુત્ર! અરે પુત્ર! તને આ શું થઈ ગયું?’ એમ બોલતી ધ્રુજવા લાગી ગઈ. પછી પુંડરીક કુમારને પવન નાખવામાં આવ્યો એટલે ધીમે ધીમે એની મૂર્છા વળતી ગઈ, આખરે બહુ થોડા વખતમાં તે સાવધ થઈ ગયો.

સાવધ થતાં જ એની આંખો ઘણી વિકરવર થઈ ગઈ. તેણે તેના પિતા શ્રીગર્ભ રાબને કહ્યું “પિતાજી! આપશ્રી અહીં આંખા તે પહેલાં આ અનુસુંદર ચક્રીએ પોતાની સ્થિતિથી અત્યંત વિરુદ્ધ ચોરતું રૂપ ધારણ કર્યું હતું અને ચોર તરીકે પોતાનો આખો હેવાલ કહી સંભળાવ્યો હતો, તેમાં તેમને પોતાને કેવી રીતે અને શાં શાં કારણોથી સંસારમાં રખડવું પશ્યું હતું તે સર્વ જણાવ્યું હતું. તે હકીકત સાંભળીને પણ મને ઓશ્ર થયો નહોતો, મેં તો તે વખતે વિચાર કર્યો હતો કે એ સર્વ વાતનો અંદરનો ભાવાર્થ વિશાળ બુદ્ધિગૌરવવાળી દેવીશ્રી મહાભદ્રા સાથે વિચારીને તેને પૂછીને બધી હકીકતનો અંદરનો સાર સમજાશ. પણ વાત ત્યાં અટકી નહિ. આપ સાર પછી અત્રે પધાર્યા,^૧ આખી પરિષદ મળી. ત્યાર પછી અનુસુંદરચક્રીએ સુલલિતાને (આ પ્રકરણમાં) પ્રેરણા કરવા માંડી, વાતનો અંદરનો ભાવાર્થ કેટલોક જણાવ્યો અને તેને કેટલીક મુદ્દાની વાત ટુંકામાં કરી—એ હકીકત સાંભળતાં મારા મનમાં ઘણો પ્રભોદ થયો. એ પ્રભોદ એટલો સરસ હતો કે એતું વર્ણન થઈ શકે નહિ. એને લઈને મને અસહિષ્ણુ ભાવ પ્રાપ્ત થયો, અંદરથી ચૈતન્યે ઉછાળો માર્યો, એટલે મને મૂર્છા આવી, પણ તે જ વખતે મને જ્ઞતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું, મને બધું યાદ આવ્યું—મેં સાક્ષાત્ જોયું કે અહો પૂર્વે હું પોતે જ કુલંધર હતો, સંસારીજીવનો (ગુણધારણનો) મિત્ર હતો, અને તે વખતે નિર્મળ-સૂરિએ આ અનુસુંદર ચક્રવર્તીનો જે વિસ્તારથી ભવપ્રપંચ કહ્યો હતો તે આખો મેં સાંભળ્યો હતો^૨ અને અહો! આ (અનુસુંદર ચક્રવર્તી) જે હેવાલ કહી ગયા તે તે જ હતો એ સર્વ વાત મને સાક્ષાત્ યાદ આવતાં મારા મનમાં જે સંદેહ થયો હતો તે સર્વ તૂટી ગયો, દૂર થઈ ગયો. સંસારીજીવ તરીકે જે લંબાણુ હકીકત અનુસુંદરે કહી હતી તે સર્વ નિર્મળાચાર્યે કહેલી હતી તે ધરાધર એસી ગઈ, મનમાં વસી ગઈ અને તે જ વખતે સંસારબંધિખાનાપરથી માફ મન ઊઠી ગયું, સંસાર પર વિરાગ થઈ ગયો, પરમ સંવેગ આવી ગયો. પિતાજી! હવે મને આપ રજા આપો એટલે હું એમની (અનુસુંદરની) સાથે જ દીક્ષ લઈ લઉં.”

શ્રીગર્ભરાબ પાસે દીક્ષા લેવાની રજા માગતા પુત્રને જોઈને દેવી કમલિની તો એકદમ રોવા લાગ્યા. શ્રીગર્ભરાબ પત્નીને ઉદ્દેશીને

૧ જુઓ ચાલુ પ્રસ્તાવ-પ્રકરણ ૧૬ નો છેડો.

૨ ચાલુ પ્રસ્તાવ-પ્રકરણ પાંચમું.

બોલ્યા “દેવી ! તમે રૂદન કરો નહિ. તમે યાદ કરો. તમને સ્વપ્ન^૧ આવ્યું હતું કે એક પુરૂષ મુખદ્વારા શરીરમાં પેઠો અને પછી બહાર નીકળી ગયો, એ સ્વપ્નમાં જણાયો હતો તે જ આ પુંડરીક મહાત્મા પુરૂષ છે, મહા ઉત્તમ ગુણસંપન્ન વીર છે, શુદ્ધ ધર્મનો પ્રકાશક થનારો છે અને મંગળકલ્યાણનું સ્થાન છે, એનું ભવિષ્યમાં ઉત્કૃષ્ટ મંગળ થનાર છે, માટે એને અટકાવવો એ વાત મને કોઈ રીતે ઉચિત લાગતી નથી, ઉલટું મારા વિચાર પ્રમાણે તો એના ઉપરનો આપણો સાચો રાગ બતાવવા માટે—સત્ય શ્રેષ્ઠ સૂચવવા માટે—નિષ્કામ પ્રેમની નિશાની તરીકે આપણે પણ દીક્ષા લેવી જોઈએ. દેવી તમે વિચાર તો કરો—એ હજી તો બાળક છે, નાની ઉમરનો છે, ભોગ સુખ ભોગવાને યોગ્ય છે, લાયક છે, છતાં એ ધર્મ કરવા માગે છે, તો આપણા જેવા વૃદ્ધોએ સંસારબંધિખાનામાં પડ્યા રહેવું એ કઈ રીતે ઉચિત ગણાય ?” રાજનો આવો વિચાર સાંભળી દેવી કમલિની બહુ રાજ થયા, ઘણા પ્રસન્ન થયા અને હર્ષના આવેશમાં ગદગદ થતી વાણીએ ધ્રૂણતે સ્વરે બોલ્યા ‘આર્યપુત્ર ! આપે ઘણું સાડું કહ્યું, મને એ વાત બહુ ગમી !’ આ પ્રમાણે કહી રાણીએ પુંડરીકને અનુમતિ આપી અને તેની સાથે દીક્ષા લેવા માટે રાજ અને રાણી (શ્રીગર્ભરાજ અને રાણી કમલિની) પણ તૈયાર થઈ ગયા. તેઓએ પુત્રને રજ આપતી વખત જ મનમાં તે સંબંધી નિશ્ચય કરી લીધો.

સુલલિતાને શોક. પ્રશ્ન.

અનુસુંદરના હૃદયવેધી ભાષણથી સુલલિતાનું હૃદય વીંધાણું, પુંડરીક તેમજ તેના માતાપિતાના વર્તનથી એ રાજબાળા ભ્રમમાં પડી ગઈ, ઘણી મુંઝવણમાં પડી ગઈ અને સંવેગ પામવાથી હાથ જોડી અત્યંત ખેદ સાથે મહાભદ્રા સાંધીને ઉદ્દેશીને બોલવા લાગી “દેવી ! મેં અગાઉ એવું તે શું પાપ કર્યું છે કે જેને પરિણામે હું આવી થઈ ગઈ છું !! તમે જુઓ તો ખરા, આ રાજપુત્ર પુંડરીક તો પ્રસંગે હાજર હતો તેથી હકીકત માત્ર સાંભળ્યા કરતો હતો, થયેલી વાત માત્ર પોતાના કાનસુધી પહોંચાડતો હતો, કથા તેને ઉદ્દેશીને કે તેના બોધ સાડું કહેવામાં આવતી ન હોતી, છતાં એ વાતનો ભાવાર્થ સમજી ગયો. ખરેખર એ રાજકુમાર (પુંડરીક)ને ધન્ય છે; અને આ મહા ભાગ્યવાન પુરૂષ અનુસુંદરે અત્યંત આદરપૂર્વક મને ઉદ્દેશીને કથા કરી,

૧ જુઓ અ. ૮ પ્ર. ૧૪. (પૃ. ૧૯૮૪.)

ઘણા વિસ્તારપૂર્વક આખી કથા અને સંભળાવી, છતાં અને ક્રમભાગ્ય આળાને જાણે કથાનો ખરો લાભ બેસતો જ નથી, અને બોધ પ્રાપ્ત કરવાની હોંસ છે છતાં જાણે હું પણ જેવી જ હોઈ તહિ તેમ વચનનો ભાવાર્થ બરાબર અંદર બેસતો જ નથી. અનુસુંદરના એક વાક્યથી એ ત્રણે ભાગ્યમાનોનો (શ્રીગર્ભ, કમલિની અને પુંડરીકનો) સંસાર સાથે સંબંધ છૂટી ગયો અને વળી તેઓનો ભેદ જ્ઞાનપૂર્વક થઈ આવ્યો અને હું તો જાણે તદ્દન ગામડીઆ જેવી રહી, તદ્દન અંધ જેવી રહી, તદ્દન શૂન્ય જેવી રહી અને સ્પષ્ટ બોધનો ખરો લાભ અને હજી સુધી મળ્યો નહિ! દેવી એ તો ખરેખરી નવાઈની વાત છે કે મારી ખાતર સર્વ પ્રયાસ થયો અને મને તેનો લાભ મળતો નથી, તો તેમાં મને લાગે છે કે કાંઈ ખાસ ઊંડું કારણ હોવું જોઈએ; તો દેવી! તમે જાતે એ કારણ જાણતા હો તો તેમ, નહીં તો સદાગમને પૂછો અને પછી મને કહો કે મારા કયા પાપના ઉદયથી મને બોધ જ થતો નથી અને હું તદ્દન ભોઠ જેવી કેમ રહ્યા કંઈ છું?"

વૈરાગ્ય ન થવાનાં કારણ.

જ્ઞાનની લઘુ આશાતના.

પૂર્વભવ અભ્યાસ અને વર્તન.

આટલું બોલતાં બોલતાં સુલલિતાની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં, એની આંખો પાણીથી ભરાઈ ગઈ. એના હૃદયની એ અવસ્થા જોઈને અનુસુંદરને એના પર ઘણી દયા આવી ગઈ અને તેઓશ્રી રાજપુત્રીને ઉદ્દેશીને મોટેથી બોલવા લાગ્યા “અરે ભોળી સુલલિતા! તારા અમા-ઉના પાપને જાણવાની તને ખાસ જિજ્ઞાસા થઈ હોય તો તે હું તને પૂરેપૂરે જણાવી દઉં, તારે એ આખતમાં દેવી(મહાભદ્રા)ને તસ્દી આપવાની જરૂર નથી.”

સુલલિતા—“આર્ય! જો એમ કરો તો તો બહુ કૃપા થાય! મારા પાપનું વર્ણન આપ મને કરી બતાવો.”

અનુસુંદર—“સાંભળ! જ્યારે હું 'ગુણધારણુ હતો ત્યારે મેં દીક્ષા લીધી હતી. તે વખતે તું મદનમંજરી હતી. તને વૈરાગ્ય થવાથી મારી સાથે તે પણ તે વખતે દીક્ષા લીધી હતી. દીક્ષા લીધા પછી તે ક્રિયા-

૧ જુઓ ચાહ પ્રસ્તાવનું પ્રકરણ ૧-૨.

૨ જુઓ પ્ર. ૮ પ્ર. ૯ (પ. ૧૯૫૩.)

ઓનો અભ્યાસ કર્યો, અનેક પ્રકારનાં તપો તપ્યાં, પણ પછી તને એક દુર્બુદ્ધિ થઇ આવી, કે એ તો જે કાંઇ કરવાનું હોય તે કર્યા કરવું, એમાં ઝાઝી ધમાલ ન રાખવી, એને માટે મોટો શોળો કરવો નહિ-પછી સ્વાધ્યાય (અભ્યાસ) કરતાં જે કોળાહળ-અવાજ થાય તે તને ગમે નહિ, વાચના (પાઠ) લેવા ઉપર રૂચિ થાય નહિ, અનેક સવાલો પૂછવા (પુચ્છના)ની આખત તને પસંદ પડે નહિ, વાંચેલ ભણેલ આખત વારં-વાર યાદ કરી જવી (પરાવર્તના) ધ્યાનમાં આવે નહિ, અભ્યાસની આખતમાં અંદર અંદર ચર્ચા (અનુપ્રેક્ષા) કરવી ઠીક લાગે નહિ, ધર્મ-દેશના આપવી કે સાંભળવી નજરમાં આવે નહિ; અને વળી તને પ્રચલા^૧ ઉપર રાગ થયો, અભ્યાસ તરફ ઉદ્દેગ હોવાને કારણે તને મૌન (ચૂપ રહેવું) ઉપર વધારે પ્રેમ થયો, પરંતુ એમાં એટલું સાફ થયું કે તને તે હક્રીકત ઉપર ખાસ તીવ્ર અભિનિવેશ^૨ ન થયો કારણ કે જ્ઞાન-અભ્યાસવાળાની તરફ તું વિરોધીની નજરે જોતી ન હોતી, કોઇ બીજે શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવા ઇચ્છતો હોય તેના માર્ગમાં તું કોઇ પ્રકારનાં વિદ્વ નાખતી નહિ, અભ્યાસ કરનારાઓને કોઇ વખત હેરાન કરતી કે ત્રાસ પમાડતી નહિ, તેઓના તરફ કોઇ પ્રકારનો ખાસ દ્વેષ કરતી નહિ, ધર્મશાસ્ત્રો ભણાવનાર ગુરૂને ઓળવતી નહિ, તેમનું નામ છૂપાવતી નહિ, તે કાંઇ મોટી આશાતના^૩ કરી નહીં પણ કુબુદ્ધિએ કરી જ્ઞાન તરફ એટલી શિથિળતા આવી અને ખાસ કરીને પ્રમાદ (આ-ળસ)ને તાબે થવાની તારી વૃત્તિને પરિણામે તે જ્ઞાનની લઘુ આશાતના કરી તેને લઇને તે એવું કર્મ બાંધ્યું કે જેના પરિણામે તું સંસારચક્રમાં અસંખ્ય કાળ સુધી રખડી અને આવી તદ્દન જડ બુદ્ધિવાળી-ઓછી સમજણવાળી થઇ. જે જે કર્મો કરવામાં આવે છે તેને તેને અંગે કર્મ બંધાય છે, બેદરકારી કે ઉપેક્ષાનું પણ ફળ મળે છે અને ઘણું-ખૂંડું પ્રાણીને પૂર્વ ભવના અભ્યાસને અનુરૂપ ભાવો આ ભવમાં થયા કરે છે, વર્ચો કરે છે. આ ભવના ભાવોને પૂર્વના અભ્યાસ સાથે કેટલો ગાઢ સંબંધ હોય છે તે તું તારા પોતાના સંબંધ પરથી જ જોઇ

૧ પ્રચલા. બેકા બેકા નિદ્રા આવે તે ત્રીજા પ્રકારની નિદ્રા.

૨ અભિનિવેશ: દુરાગ્રહ. વિચાર વચરની મતચુસ્તતા.

૩ આશાતના: આ જ્ઞાનનો પારિભાષિક સપ્દ છે, કોઇ પણ પ્રકારનો દેવનો કે જ્ઞાનનો દોષ થાય, તેના તરફ અનાદર કે ઉપેક્ષા થાય તેને આશાતના કહેવામાં આવે છે. એના પ્રકાર સમજવા જુઓ દેવવંદન ભાષ્ય ગાથા ૯૧ મી. તથા ગુરૂ-વંદન ભાષ્ય ગાથા ૩૫-૩૭ મી. એ મોટી હોય તો બહુ પાપ બંધાય છે. લઘુ (નાની) હોય તો અલ્પ પાપ બંધાય છે.

શક્રીશઃ જ્યારે તું મદનમંજરી હતી ત્યારે તને પુરુષપર દ્રેષ હતો તું પુરુષદ્રેષિણી હતી.^૧ તે પ્રમાણે આ વખતે પણ તને પુરુષોપર દ્રેષ થયેલો છે.^૨ સખીઓએ જોયું કે તું બ્રહ્મચર્ય ઉપર વધારે પ્રેમવાળી છે તેથી આનંદ મેળવવા સાર તને તેઓ બ્રાહ્મણી^૩ કહે છે. કેમ હવે આ સર્વ બાબતનો તારા મનમાં કાંઈ મેળ મળે છે?"

સુલલિતા—“આર્ય! તમારાં વચનમાં તો એવું શું હોય કે જેને મેળ ન મળે? વળી આપ સૂર્યના પ્રકાશ જેવી સ્પષ્ટ વાત કરો છો. છતાં હું તો મંદભાગ્યવાળી હોવાથી ધ્રુવહની જેમ આમ તદન બધુ-ચક જેવી જ ભલી છું—આપની વાત ઘણી ઉઘાડી છે છતાં મને દુર્ભાગીને તો જરા પણ અસર કરતી નથી.”

આ પ્રમાણે બોલીને સુલલિતા પોતાની આંખમાંથી સ્થૂળ મોતી-ઓના સમૂહની માફક આંસુઓનાં ઝિંદુઓ વરસાવવા લાગી. સુલલિતા ઘણું રડી, તેણે બહુ પ્રશ્નાત્તાપ કર્યો અને તેને ઘણી લાગણી થઈ આવતી હોય તેમ દેખાઈ આવ્યું.

સદાગમને ચરણે.

ભક્તિથી જાતિરમરણુ.

ગુરુસહકારી-અન્ય હેતુઓ.

મુરકેલી કે ઠીલનો ખુલાસો.

સુલલિતાના મનની આવી દશા જોઈને અનુસુંદર બોલ્યા—“રાજ-પુત્રિ! હવે તું દીલગીરી છોડી દે; તે અગાઉ લઘુ આશાતના કરીને જે કર્મ બાંધ્યું હતું તે હવે લગભગ ક્ષીણ થઈ ગયું છે. હવે ભગવાન સદાગમની અને તેટલી ભક્તિ કર, એને શરણે જા. પ્રાણીઓને તત્ત્વ-જ્ઞાન થાય છે તેનું મૂળ એની આરાધનામાં છે, જેમ જેમ એ ભગ-વાનની આરાધના વધારે વધારે થાય છે તેમ તેમ તત્ત્વજ્ઞાનમાં વધારો થતો જાય છે. અજ્ઞાનરૂપ અંધકારનો નાશ કરવામાં એ ભગવાન સાચા સૂર્ય જેવા છે. તું એ ભગવાનના પાદ સન્મુખ આવી શકી છો તેથી તું ખરખર ભાગ્યશાળી છે!”

૧ જુઓ પ્ર. ૮. પ્ર. ૨.

૨ જુઓ પ્ર. ૮ પ્ર. ૧૩.

૩ અગૃહીતસંકેતાને પ્રસ્તાવ પીઠ પૃ. ૨૭ માં બ્રાહ્મણી કહી છે તે વાતનો અન્ન ખુલાસો થાય છે.

અનુસુંદર મહાશયનાં આ વચનો સાંભળ્યાં એટલે પવનવડે જેમ અગ્નિ સંકોચાય તેમ સુલલિતામાં તીવ્ર સંવેગ રૂપ અગ્નિ વધારે જાગ્રત થયો અને ભગવાન સમંતભદ્ર પોતે જ સદાગમ છે સમંતભદ્રસૂરિ એમ જાણુતી હોવાથી તે સૂરિમહાત્માને ચરણે પડી તે જ સદાગમ. અને અત્યંત લાગણીપૂર્વક બોલી કે “અહો જગતના નાથ! મહાત્મા! સદાગમ! અજ્ઞાન કાદવમાં ડૂબી પ્રયેલી મને બહાર કાઢવાને આપ જ સમર્થ છો! હું મંદભાગ્યવાળી છું તેને આપ ખરેખર શરણ આપનારા છો! અહો મહાભાગ્યવાન મહાશય! આપ મારા સ્વામી છો! આપ મારા પિતા છો! આપ મારા સર્વસ્વ છો! હે નાથ! આ સેવકને હવે શુદ્ધ કરો, મેલ વગરની કરો.”

સદાગમનું બહુમાન કરવાનો મહા પ્રભાવ હોવાથી, તેનામાં (સુલલિતામાં) સંવેગનો રંગ ઘણો ભારે થયેલો હોવાથી, પશ્ચાત્તાપ તપથી તેણીનું હૃદય ઘણું સરલ હોવાથી, ભગવાનની નજીક આખરે ક્ષયાણુ રહેવાનું કાર્ય મહા કલ્યાણુ કરનાર હોવાથી અને એ ભોળી સ્ત્રીનો મોક્ષકાળ નજીક આવેલો હોવાથી એનું કર્મનું મોટું જાણું તે વખતે પશ્ચાત્તાપના પ્રવાહવડે ત્રૂટી ગયું અને એ સમંતભદ્રસૂરિને પગે પડેલી હતી અને આંખમાંથી આંસું આલ્યાં જતાં હતાં તે જ વખતે પગમાં પડ્યા પડ્યા એને જાતિસ્મરણુ જ્ઞાન થયું. મદન-મંજરી વિગેરે ભવોમાં જે બનાવો બન્યા હતા અને જેના સંબંધમાં અનુસુંદર મહાશયે હમણા જ વર્ણન કર્યું હતું તે સર્વ તેને નજરે દેખાયા, પ્રત્યક્ષ થઈ ગયા અને તેનું જ્ઞાન થતાં જ તેના મનમાં વધારે પ્રમોદ જાગ્રત થઈ આવ્યો અને તે તુરત જ સાંથી ઉઠીને અનુસુંદરના પગમાં પડી.

અનુસુંદર—“ સુલલિતા! આ શું ? ”

સુલલિતા—“ આર્ય! ભગવાનની કૃપાથી જે વાત તમને બની આવી હતી તે અત્યારે મને પણ બની આવી છે. વાત એમ છે કે મને પણ જાતિસ્મરણુ જ્ઞાન થઈ આવ્યું છે અને તેથી તમે અત્યારે જે જે વાતો કહી તે સર્વનો અત્યારે મને નિર્ણય થયો છે, તે સર્વ વાતોની મને ખાતરી થઈ છે અને તેને પરિણામે સંસારબંધિખાનામાંથી માફ ચિત્ત ઊઠી ગયું છે, પાછું હઠી ગયું છે. અહો! આ કમનસીબ બાળા ઉપર આપમહાશયે અને ભગવાન સદાગમે (સમંતભદ્રે) આજે ખરેખરે ઉપકાર કર્યો છે.”

અનુસુંદર—“ બાળા! આ મહાત્મા સદાગમ પોતાના ભક્તના ઉપર જરૂર ઉપકાર કરે છે એ બાબતમાં જરા પણ સંદેહ નથી. તું

વિચાર કરીશ તો તને જણાશે કે ભાવચોરી કરવાથી સપસાઇ ગયેલો હું નરક તરફ જતો હતો અને તે માર્ગે આગળ ચાલતો હતો તેને સાક્ષાત્ એ ભગવાને ઓડાવ્યો એ તો હજુ હુમણુ જ અનેકી બાબત તારા જોવામાં આવી છે! વાત એવી છે કે 'પાપી પ્રાણીઓ પણ જે સદાગમને પ્રાપ્ત કરી તેની બરાબર ભક્તિ કરે છે તો જરૂર પાપથી ઓડાય છે, છૂટા થાય છે એ બાબતમાં જરા પણ શંકા જેવું નથી. વળી એક ખીજ વાત તને કહું: તને પોતાને ઘણી મુશ્કેલીએ બોધ થયો તે હકીકતથી તારે જરા પણ દુર્ધ્યાન કરવું નહિ, મનમાં મુંઝવું નહિ, ખેદ કરવો નહિ, તારે એમ ન ધારવું કે તું મંદભાગ્યવાળી છો અથવા દુર્ભાગી છો—તારે એ બાબતને અંગે અંદરની ચિંતા ન કરવી. તું વિચાર કર. અગાઉ જ્યારે મારામાં ઘણાં પાપો ભરેલાં હતાં અને હું ઉલટ્ટે માર્ગે ચાલતો હતો ત્યારે અકલંક વિગેરેએ મને સીધે રસ્તે લઇ આવવાનો ઘણો પ્રયત્ન કર્યો હતો પણ તેની મારા ઉપર જરા પણ અસર થઇ ન હોતી. જ્યારે મારાં પાપકર્મો ઓછાં અને આછાં થઇ ગયાં અને હું સ્વયોચ્ચતા પામ્યો, ત્યારે હું જૈનશાસનમાં બોધ પામ્યો, તેના તરફ આદરવાળો થયો અને ઠેકાણે આવ્યો, તેમ થવામાં તારા કરતાં પણ મને વધારે મુશ્કેલી થઇ હતી તે તે મારી વાત ઉપરથી ધ્યાનમાં લીધું હશે. બધી વાતનો સાર એ છે કે કાળ વિગેરે હેતુને પ્રાપ્ત કરીને જ્યારે પ્રાણીનાં પાપો નાશ પામે છે ત્યારે જ તેને બોધ થાય છે, તે માર્ગ પર આવતો જાય છે અને શુદ્ધ તો તેમાં માત્ર સહકારી કારણ અને છે, નિમિત્ત માત્ર અને છે.

મુલસિતા—“ અર્થ! આપ કહો છો તે સર્વ સાચે સાચી વાત છે. મારા મનમાં જે ખોટી ભાવના થઇ આવી હતી અને મને જે શંકા પડી હતી તે સર્વનો હવે નાશ થયો છે. હવે એક જ બાબત બાકી રહે છે અને તે એ છે કે મેં અગાઉ એવો નિર્ણય કર્યો હતો કે માતૃપિતાની રત્ન વગર હું દીક્ષા લેવાનું નામ પણ નહિ લઉં. હવે મારે એ બાબતનું શું કરવું?”

અનુસુંદર—“ સુંદરી! તું ગભરા નહિ. જો, તારા માતૃપિતા પણ અહીં આવી પહોંચ્યા છે!”

૧ અહીં જે વાત કરી છે તેને માટે નંદિસૂત્ર વિગેરે ગ્રંથોમાં બહુ મોટા ઉદ્દેશ છે. જ્ઞાની શાસોન્ધ્યાસમાં જીવંતાં કર્મોનો નાશ કરે છે તેટલો પૂર્વ કાઠિ વર્ષોના કષ્ટથી અજ્ઞાની કરી શકતો નથી. અને તેનું કારણ સમભય તેવું છે. બાહ્યાચાર અને અંતર સમજણ એમાં બહુ તફાવત છે. કર્મની ચીકાશ જેમ અંતરંગ શાસ્ત્ર પર આધાર રાખે છે તેમ જ તેને બાળવાના ઉપાયોમાં અર્થ્યતર તપ ધર્મ કામ કરે છે. આથી સદાગમ-શુદ્ધ જ્ઞાનની ભક્તિ પાપથી ઓડાવે તેમાં તવાઇ નથી.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

સાતની દીક્ષા. અનુસુંદરની પ્રગતિ.

સુલલિતાને જાતિરમરણુ જ્ઞાન થયું, ગત ભવોમાં કરેલાં પાપ નજર આગળ તરી આવ્યાં, સંસારના પડદા ઉચ્ચકાતા ગયા, તીવ્ર સંવેગ અગ્નિ બળવા લાગ્યો અને પ્રવ્રજ્યા લેવાના ભાવ થતાં સાથે જ માતૃપિતાની રજા વગર દીક્ષા ન લેવાનો પોતાનો જાહેર કરેલો નિશ્ચય યાદ આવ્યો. પોતાની છેલ્લી મુશ્કેલી અનુસુંદર પાસે તે બતાવતી હતી તે વખતે અરાબર તાકડો બની આવ્યો અને તેને પરિણામે અભિલાષાનાં વૃક્ષને ફૂલો બેઠાં.

સુલલિતાના માતૃપિતાનું આગમન,
તેમનો પ્રેમ, દીક્ષા માટે રજાની માગણી.
સાથે માતૃપિતાને પણ યોગ્ય નિમંત્રણ.

તે વખતે બહારના ભાગમાં મોટો કોળાહળ ઉઠ્યો. થોડા વખતમાં તે જ મનોનંદન નામના જિનજીવનમાં સુલલિતાના પિતા મગધ-સેન રાજા અને માતા સુમંગલાએ પોતાના આખા પરિવાર સાથે પ્રવેશ કર્યો. મગધસેન રાજાએ જિનેશ્વર દેવને નમસ્કાર કર્યા અને આચાર્ય મહારાજ અને સાધુવર્ગને વંદન કર્યું. એ અવસરે સુલલિતાએ પણ ઉઠીને માતૃપિતાને આદર કરી તેમને પ્રણામ કર્યા. ત્યાર પછી મગધ-સેનરાજા અનુસુંદરચક્રવર્તીને પ્રણામ કરીને તેની પાસે બેઠા. સુમંગલાએ પણ સર્વને નમસ્કાર વંદન પ્રણામ કર્યા, દીકરી સુલલિતાને બેઠી અને તેનું માથું સુંઘી તેની બાજુમાં બેઠી. પછી આનંદમાં આવી જઈ ગઈ-મદ વાણીથી ઘણું દિવસે મળેલી દીકરીને ઉદ્દેશીને બોલી “ દીકરી ! ઘણું દિવસથી તને જોઈ નહોતી તેથી તારા દર્શનની લાલસાથી રાજ્ય છોડીને અમે બન્ને અહીં આવ્યા છીએ. તારા આપને તારા વિના જરા

પણુ ચેન પડતું નથી અને મને તો તારા વગર તારા એકને લઈને કુદવમાં નિરંતર બળાપા થયા કરે છે. અને દીકરી! તારૂં કુદવ તે કેવું કઠોર છે અને તું કેટલી નિર્દય છે કે આટલા વખતથી તે તારી તબીબતના અમને જરા સમાચાર પણુ કહેવરાવ્યા નહિ? કોઈની સાથે જરા સં-દેશો પણુ મોકલ્યા નહિ?”

સુલલિતા—“માતા! બહુ વાત કરવાથી શું? બહુ બોલવાથી શું! તમારો મારા પર કેટલો અને કેવો એક છે તે હમણા જ જણાઈ આવશે. તમારી રાજ લઈને હું હમણા પરમ ઐશ્વર્યવાળી જૈનમતની દીક્ષા લેવા ઇચ્છું છું. એ દીક્ષા અદ્ભુત લાભને આપનારી છે, સંસારનો પાર ઉતારનારી છે. હવે જો એ દીક્ષા લેવામાં તમે મને કોઈ બતની અટકાયત નહિ કરો, બલકે મારી સાથે તમે પણુ દીક્ષા લેશો તો તમારો મારી ઉપર સાચો એક છે એમ મને અને આ સર્વ લોકોને પ્રતીતિપૂર્વક જણાવો. તમારો સાચો પ્રેમ બતાવી આપવાનો અભારે પ્રસંગ આવ્યો છે અને મને ખાતરી છે કે તમે તમારા હૈતને વ્યક્ત મારે આપશો જ.”

મગધસેન સુમંગળાના ભાવની વૃદ્ધિ.

મગધસેન રાજ આવો અલૌકિક જવાબ મેળી સુલલિતાનું મુખમાંથી સાંભળીને બહુ રાજી થયા, ઘણા વિચારમાં પડી ગયા, પણુ ચતુર હોઈ તુરત જ નિર્ણયપર આવી ગયા અને દેવી સુમંગળાને ઉદ્દેશીને બોલ્યા—“દેવિ! દીકરીએ તો આપણાં મ્હોઠાં બંધ કરી દીધાં! એણે તો પ્રથમથી જ આપણને નિરંતર કરી દીધાં! એ દીકરી અગાઉ તો તદ્દન મેળી હતી, પણુ અભારે મગધસેનનો એની નજરમાં પરમાર્થે આવી ગયો હોય તેમ લાગે નિર્ણય, સુમંગ- છે, એ અભારે ઘણી સમજણી થઈ ગઈ હોય એમ ગાની સંમતિ. એના બોલવા પરથી લાગે છે! નહિ તો આવી રીતનાં બરાબર સમયોચિત વચન બોલવાનું ક્યાંથી અને! તેથી એ જે કાંઈ કામ અભારે કરતી હશે તે જરા પણુ અયોગ્ય નહિ હોય એમ મારું માનવું છે. અને એણે અભારે આપણને યોગ્ય જ કહ્યું છે! આપણે એની સાથે દીક્ષા લેવી એ સર્વથા યોગ્ય હોય એમ મને પણુ ભાસે છે. એમ કરવાથી આપણો એના પરનો સાચો એક સૂચવી શકાય અને ખાસ કરીને આપણે તો અભારે કાંઈ આવી પહોંચ્યા છીએ, આપણે હવે દીક્ષા લેવી જ જોઈએ. અભારે આપણે તેમ કરવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે.”

સુમંગળા—“જેવો દેવનો હુકમ!”

માતપિતાને આ પ્રમાણે બોલતાં સાંભળીને સુલલિતાને ઘણો આનંદ થયો અને પોતાના ઉપર ઘણો પાડ કર્યો—એવા શબ્દો બોલતી તે પિતામાતાને પગે પડી. પછી એણે માતપિતાને અનુસુંદર ચક્રવર્તી વિગેરેના વૃત્તાંત ટુંકામાં કહી સંભળાવ્યો અને પોતાને કેવી રીતે દીક્ષા લેવાનું મન થયું હતું તે પણ મુદ્દાસર જણાવ્યું. એ હકીકત સાંભળી મગધસેન રાજા અને રાણી સુમંગળાને ઘણો જ આનંદ થયો અને ખરા ભાવથી બન્નેને દીક્ષા લેવાનાં પરિણામ થઈ આવ્યાં. સૂરિમહારાજ પાસે બન્નેએ દીક્ષા લેવાની યાચના કરી. આચાર્યે બન્નેના વિચારને મજબૂત રોકે આપ્યો.

સાતની દીક્ષા.

૧ અનુસુંદર.	}
૨ શ્રીગર્ભ.	
૩ કમલિની.	}
૪ પુંડરીક.	
૫ મગધસેન.	}
૬ સુમંગળા.	
૭ સુલલિતા.	

મનોનંદન ઉદ્યાન.^૧

અનુસુંદર વિગેરેના દીક્ષા અવસરે મનોનંદન ઉદ્યાન અનેક ભવ્ય પ્રાણીઓથી અને મુનિમહાત્માઓના સમુદાયથી ભરપૂર થઈ ગયું હતું, મહાન આનંદ ઉત્સવ થઈ રહ્યો હતો તેથી તે બહુ સુંદર થઈ ગયું હતું, આકાશમાંથી ઉતરી આવતાં અનેક દેવતાઓના સમુદાયોથી એની સર્વ દિશામાં ચારે તરફ ઉદ્યોત થઈ રહ્યો હતો, સુરના ડોલ કરતા અવાજથી વિલાસ કરતી શરણુઈઓ અને વાજાંત્રોના નાદથી જાણે આખા ભુવનનો અંદરનો ભાગ સાંકડો થઈ ગયો હતો, અનંત અને મોટા વિસ્તારવાળી પૂજા અને સત્કારથી ઉદ્યાન બહુ શોભાયમાન લાગતું હતું અને ઉપર જણાવેલા ભવ્ય પ્રાણીઓ અનેક પ્રકારનાં દાનો આપતા હતા, પરસ્પર સન્માન કરતા હતા, સુંદર ગાયનો ગાતા હતા અને વિદ્યાનો આનંદ મેળવતા હતા, તે સર્વથી તે ખીચોખીચ ભરાઈ ગયું હતું. દીક્ષા અવસરે મનોનંદન બગિચો ક્ષણમાત્ર આવી અહલુત શોભા

૧ મનોનંદન: મનને આનંદ આપનાર, મનનો જ આનંદ. આ આખો બનાવ એના આંતર હાર્દને અંગે સમજવાનો છે. મનોનંદન ઉદ્યાન અંતરંગ રાજ્યમાં છે તે વાંચનાર સમજી શકશે.

ધરી રહ્યો હતો. તે^૧ વખતે મગધસેનરાજાએ રાજપુરતું રાજ્ય અને શ્રીગર્ભરાજાએ શંખપુરતું રાજ્ય પણ અનુસુંદરના પુત્ર પુરંદરને જ આપી દીધું અને તે રાજ્યના વાહી તરીકે સર્વ તજવીજ કરવાની ભલામણ કરી દીધી. એ ઉપરાંત તે વખતને યોગ્ય આક્રીનાં સર્વ કર્તવ્યો તુરતમાં આદેશવામાં આવ્યાં.

આચાર્યશ્રીએ પછી તુરતમાં જ સાતેને વિધિપૂર્વક દીક્ષા આપી.

ચુરમહારાજાએ સર્વને સંયમમાં સ્થિર કરવા સાર તે વખતે અત્યંત મધુરભાષામાં સુંદર દેશના આપી. એ આખી દેશના અમૃતના સ્વાદતું ભાન કરાવનારી હતી અને મનને સ્થિર કરવાનું કાર્ય બરાબર કરી આપે તેવી હતી. સર્વ લોકોને તે સાંભળી ઘણો આનંદ થયો અને મનમાં શુભ ભાવ વૃદ્ધિ પામ્યો, પછી સર્વ પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા અને દેવો પણ સ્વર્ગમાં ગયા.

રાત્રિ, અનુસુંદર ધ્યાનમાં.

સમાધિ. ઉપશમશ્રેણિ.

સર્વાર્થસિદ્ધે ગમન.

યોગ્ય ઉપદેશ થઈ રહ્યા પછી ચુરમહારાજાની રાજ લઈને મહા-ભદ્રા વિગેરે સાધ્વીઓ પોતાને સ્થાને સીધાવી. (ઉપાશ્રયે ગઈ.)

હવે સૂર્યને પણ આ સઘળો મહોત્સવ વિગેરે જોઈને અને ચુર-મહારાજાની દેશના સાંભળીને મનમાં નિશ્ચય થયો કે પોતે એ કાર્ય કરવાને જરા પણ શક્તિમાન નથી-એ વિચારના ખેદમાં બીજા દ્વીપમાં ચાલ્યો ગયો, પોતાની અશક્તિના પ્રાયશ્ચિત તરીકે પોતાની જાતે જ દેશનિકાલની સજા પોતા ઉપર કરી.^૨

તે વખતે સર્વ સાધુઓ આવશ્યક ક્રિયા કરવા લાગ્યા અને ત્યાર પછી સ્વાધ્યાય અને ધ્યાનમાં મશગૂલ થઈ ગયા. રાત્રિનો પ્રથમનો ભાગ આવી રીતે ઘણોખરો પસાર થઈ ગયો.

૧ અહીં રે. એ. સો. (ઝંગાળ)વાળી પુસ્તકું પૃ. ૧૨૦૧ સર થાય છે.

૨ મતલબ ઉપરની સર્વ વાત બની અને હવે સૂર્ય અસ્ત થયો.

૩ આવશ્યક: સાધુ શ્રાવકને અવશ્ય કરવાની ક્રિયાને આવશ્યક કહે છે. એના છ પ્રકાર છે: સામાયક, યોગીશ પ્રભુની સ્તુતિ, વૈદન, દિવસના પાપની આ લોચનારૂપ પ્રતિકમણ, કાયોત્સર્ગ અને પ્રત્યાખ્યાન. આ છ આવશ્યકનું સ્વરૂપ સમજવા જેવું છે. એ ચરણ કરણાનુયોગની અતિ અમલની આવશ્યક છે અને તેના પર આવશ્યકસૂત્ર, ભાષ્ય વિગેરે અનેક ગ્રંથો ચોલ્યલા છે. અનુસુંદર આવશ્યક ચૂક્યા નથી તે ખાસ લક્ષ્યમાં લેવા યોગ્ય હકીકત છે.

અનુસુંદર રાજર્ષિને તે વખતે મનમાં ઘણો જ સંતોષ થયો, અત્યંત રાંતિ થઈ, કર્તવ્યપૂર્ણતાના માર્ગપર આવવાની સુંદર સ્થિતિનું જ્ઞાન થયું અને પોતાની જાતને અહોભાગ્ય માનતાં એકાંતમાં રાત્રે તે ધ્યાનપર ચઢી ગયા. એમની લેશ્યાએ વધારે શુદ્ધ થતાં તે ઉપશમ શ્રેણિએ ચઢી ગયા અને ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે આરૂઢ થયા. આચાર્ય ભગવાનના કહેવાથી ખીજા મુનિઓને જણાવ્યું કે અનુસુંદરનો મરણસમય નજીક આવ્યો છે એટલે તેઓ સર્વ તેની નજીક આવી તેને સમાધિ ઉપજાવવા લાગ્યા, તેને યોગ્ય રીતે જાગૃત કરવા લાગ્યા, તેને નિજામણી કરાવવા લાગ્યા. તે વખતે તેનું આયુષ્ય પૂર્ણ થયું. આ શરીરરૂપ પાંજરૂં મૂકી અનુસુંદર સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાને ગયા અને ત્યાં તેત્રીશ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા મોટી ઋદ્ધિવાળા દેવ થયા. સવારે એ હકીકતની ખબર પડતાં ચતુર્વિધ શ્રમણસંઘ એકઠો થયો. વિધિપૂર્વક મુનિમહારાજ રાજર્ષિ અનુસુંદરના મૃત શરીરનો તેઓએ સંસ્કાર કર્યો અને મનુષ્યોએ તથા દેવોએ તેની પૂજા કરી.

* * * * *
* * * * *

૧ ઉપશમ શ્રેણિ: ભોગ કર્મો બાકી રહે છતાં આત્મા ન્યારે પ્રગત થાય છે ત્યારે તે ઉપશમ શ્રેણિ માંડે છે. ભોગવવાનાં કર્મોને ડાખી દહને આગળ ઉડે છે, ત્યાંથી બાકીનાં કર્મો ભોગવવાં પાછા તેા ઉતરતું પડે છે પણ એક વાર ઉચ્ચ દશાનો સ્વાદ લઈ આવે છે. આવી ઉપશમ શ્રેણિ એક ભવમાં જેવાર કેટલાક પ્રાણી માંડે છે અને આખી સંસારચાત્રામાં ચાર વાર થાય છે. અગીઆરમાં ગુણસ્થાનકથી પાછા પડી જાય છે ને સાતાવેદની ભોગવે છે. અંતે જરૂર મોક્ષ જાય છે. કેટલાક સીધી દુષ્ટક શ્રેણિ જ માંડે છે તે તેા આગળ વધતા જ જાય છે, તેને પાછા હાંવવાની જરૂર પડતી નથી. આ ઉપશમ શ્રેણિની હકીકત ખીજા કર્મગ્રંથમાંથી જાણ લેવી.

૨ નિજામણી અંત્ય સમયની આરાધના.

૩ સર્વાર્થસિદ્ધ: ભોગ કર્મો ભોગવવાં જ્ઞાનાન્દમાં કાળ જાળવા માટે આ પાંચમું વૈમાનિક દેવોનું સ્થાન છે. ત્યાં સુખશાંતિમાં પચ્યા પચ્યા તેત્રીશ સાગરોપમ સુધી જ્ઞાનનો આન્દ કરે છે. ત્યાંથી વ્યવન થયા પછી મનુષ્યનો સવ પામીને તે જ મનુષ્યના ભવેથી મોક્ષ જાય છે. પુણ્યના વધારાનો સરખો હિસાબ કરવા જ આ સ્થિતિ થાય છે. ત્યાં ઉપાધિ કોઈ પ્રકારની નથી, છતાં સોનાની જેડી જેવી સ્થિતિ છે. મોક્ષનો આન્દ આત્મિક છે, અદ્ભુત છે; તેના પ્રમાણમાં આ આન્દ કાંઈ નથી.

સુલલિતાને થયેલ શોક અને આચાર્યે કરેલ શાંત્વન.

કેના મરણનો શોક કરવો અને કોતું જીવન સફળ ?

અનુસુંદરનું ભવિષ્ય-અમૃતસાર થઇ આખરે મોક્ષ.

સુલલિતાને અનુસુંદર ઉપર એક દિવસમાં ઘણો રાગ થયો હતો, પોતાને વિશુદ્ધ ધર્મનો સાચો બોધ આપનાર તે મહા પુરુષ હતો તેને સુણુ હતુ હૃદયમાં ભમતો જતો હતો અને પૂર્વકાળના દીર્ઘ અભ્યાસથી હતુ સ્નેહાંતુઓનાં જાળાં ત્રુટ્યાં નહોતાં. વળી અનુસુંદરનો મરણનો બનાવ એકદમ બની ગયો, જેથી ઉપકારના ભાર તેણે દબાયથી અને સંસારથી હતુ તાજી વિરક્ત થએલી સુલલિતાના મનમાં અનુસુંદરના ઓચીંતા મરણસમાચારથી કાંઈક ખેદ થયો અને તેની પીડા પણ થવા લાગી.

સમંતભદ્રસૂરિ આ બનાવ જોઇ ગયા, તેથી સુલલિતાને વધારે સ્થીર કરવા માટે અને તેનો શોક દૂર કરવા માટે તેઓ સર્વની સમક્ષ સુલલિતાને ઉદ્દેશીને નીચે પ્રમાણે બોલ્યા:—

“ આર્યે! બાબા! જે મહાત્મા પુરુષે એક દિવસમાં પોતાનું કામ “ કાઢી લીધું છે, સાધ્યને માર્ગે કૂચ કરી દીધી છે અને જે કૃતકૃત “ થઇ ગયા છે તે મહાત્માને માટે જરા પણ શોક કરવો યોગ્ય ન “ ગણાય. એણે તો જબંડ કામ કરી લીધું કહેવાય. જે એણે ખૂબ “ પાપો કર્યા હોત અને એના ભારથી એ સંસારસમુદ્રમાં ડૂબી ગયા “ હોત અને એણે અહીંથી નરક તરફ પ્રયાણ કર્યું હોત તો તે એને “ માટે દીલગીરિ કરવી યોગ્ય ગણાત, તો તે એના સંબંધમાં શોક “ કરવો વાજબી ગણાત; પણ જે પ્રાણી ત્રિશુદ્ધ ધર્મને પ્રાપ્ત કરીને “ પોતાનાં પાપરૂપ કચરાને ઘોઘને સર્વાર્થસિદ્ધિ વિમાને બધ તેને માટે “ શોક ઘટે નહિ, તેના સંબંધમાં દીલગીર થવું યોગ્ય ગણાય નહિ. “ તેને માટે ખેદ કરવો સ્થાને ગણાય નહિ. જે પ્રાણીને સંયમધર્મે “ અતિ દુર્લભ્ય હોય અને તેથી તે દુઃખના ભાર સાથે સંસારમાં “ ચારે તરફ રખડે તેવું હોય તેવા પ્રકારના પ્રાણીને માટે શોક કરવો “ ઉત્તમ પ્રાણીને યોગ્ય છે; જે પ્રાણી સંયમવાન હોઇ મરણ પામે “ તેના સંબંધમાં તો જરા પણ શોક કરવો યોગ્ય ગણાય જ નહિ. “ તે કદાચ સંસારચક્રમાં રહ્યો હોય તો પણ તે જ્યાં હોય ત્યાં “ તેને આનંદ જ છે, મજા જ છે, આંતર દહુરની ઊંજો જ છે અને “ તેથી તેને માટે શોક કરવો ઇષ્ટ ન જ ગણાય, જે પ્રાણીએ ખર “ લોકમાં સુખને આપનાર ધર્મનું આચરણ બરાબર કર્યું ન હોય

“ તે જ્યારે મરણ સામું આવીને ઊભું રહે છે ત્યારે તેનાથી ગભ-
 “ રાઇ જાય છે, બહી જાય છે, ડરી જાય છે. જે પ્રાણી વિશુદ્ધ
 “ ધર્મનું ભાતુ બાંધીને રહેલો છે અને તેની રાહ જુએ છે તેને
 “ મરણ નજીક આવે ત્યારે જરા પણ બહીક લાગતી નથી પણ
 “ ઉલટો તેને મન તો એ જાણે મોટો ઉત્સવ બની રહે છે, તેને મન
 “ તો એ જાણે મોટો આનંદનો પ્રસંગ થઇ આવે છે, જ્ઞાન દર્શન
 “ ચારિત્ર તપ રૂપ ચાર ખાંભાઓના ટેકાથી મજબૂત બનેલી
 “ અને પાપોનો નાશ કરનારી આરાધના જે પ્રાણીએ કરી હોય
 “ તેને મરવાથી શું? તેના સંબંધમાં મરણ એ શું સીજ છે? તેને
 “ મરણ જ શું છે? જે મહાત્મા મુનીશ્વરો પાપસમૂહને ઘોઇ નાખીને
 “ આરાધના કરીને પંડિતમૃત્યુએ^૧ મરે છે તેઓ તો ખરેખર આનંદ
 “ ઉત્પન્ન કરનારા છે, આનંદ દેનારા છે, આનંદ વધારનારા છે,
 “ આનંદ સ્વરૂપ છે. હે બાળા! અનુસુંદર રાજર્ષિ તો અનાયે કાર્યથી નિ-
 “ વૃત થઇ કામ સાધી ગયા છે, સિદ્ધકાર્ય થઇ ગયા છે, કૃતકૃત્ય
 “ થઇ ગયા છે, તેના મરણ માટે તે વળી શોક કેવો? તે કેમ ઘટે?
 “ અને તે વાજબી પણ કેમ ગણાય ?

“ વળી તું જરા સાંભળી લે. એ અનુસુંદર રાજર્ષિ અત્યારે કામ
 કરીને સર્વાર્થસિદ્ધિ વિમાને ગયેલ છે. ત્યાં જ્યારે
 પછી મનુષ્ય એની તેત્રીશ સાગરોપમની આયુષ્યની સ્થિતિ પૂરી
 થઇ મોક્ષે થશે, ત્યારે ત્યાંથી ચ્યવીને^૨ પુષ્કરવર દ્વીપમાં આવેલા
 ભરતક્ષેત્રમાં અયોધ્યા નગરી છે ત્યાં જશે. ત્યાં તે
 વખતે એક ગાંધારરાજ નામના રાજા હશે. તેને પદ્મિની નામની રાણી
 હશે. એ ગાંધારરાજ અને પદ્મિનીના પુત્ર તરીકે એ રાજર્ષિ જન્મશે.
 એનું ત્યાં અમૃતસાર નામ પાડવામાં આવશે. એને મહાવિભૂતિ પ્રાપ્ત
 થશે. દેવ જેવી તેની સમૃદ્ધિ થશે અને મનુષ્યપણામાં દેવનાં સુખોનું

૧ સર્વવિરતિનું મરણ પંડિતમરણ કહેવાય છે.

દેશવિરતિનું મરણ બાળપંડિતમરણ કહેવાય છે.

અવિરતિનું મરણ બાળીમરણ કહેવાય છે.

શાસ્ત્રમાં બતાવેલી આરાધના કરતાં, સર્વ જીવોને ખમાવતાં, સર્વ વૈર
 વિરોધને માટે ક્ષમા માગતાં, શુદ્ધ ભાવના ભાવતાં, સંસારનું અસારપણું વિચારતાં,
 પોતાનાં શુભ કાર્યો યાદ કરતાં, નમસ્કાર મહામંત્રનો જપ કરતાં મરણ થાય તેને
 જ્ઞેન પરિભાષામાં પંડિતમરણ કહે છે. આરાધના વિધિ માટે આહરણ્યખાણુ-
 ભાતપચ્યખાણુ પચત્રા જુઓ.

૨ ચ્યવીને: દેવ કાળ કરી અન્ય ગતિમાં જાય તેને 'ચ્યવનું' કહેવામાં આવે છે.

વાતાવરણુ થશે. ઉછર્યા પછી યૌવન પ્રાપ્ત થશે ત્યારે તે અનેક કળા-
ઓમાં કુશળતા મેળવશે. ત્યાર પછી એમને વિપુલાશય નામના આ-
ચાર્યનો યોગ થશે. તેની પાસેથી બોધ થવા પછી એ યુક્તિપૂર્વક માત-
પિતાને સમજાવીને દીક્ષા લેશે, એનો આત્મા ઘણો વિશુદ્ધ થતો જશે
અને એ સાધુ તરીકે રહી બહુ વખત સુધી મહા તપ તપશે. આખરે
એ પોતાનાં કર્મજળને કાપી નાખીને સમાધિપૂર્વક આગળ વધશે,
સંસારનો પ્રપંચ છોડી દઇ આખરે શિવાલયે (મોક્ષે) જશે.

“આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી ભવ્યપ્રાણીઓને એ અનુસુંદર
રાજર્ષિ અત્યંત પ્રમોદનું કારણ છે, એ મહાપુરુષના પ્રસંગને લઈને કોઈ
પ્રકારનો શોક થવો ન જોઈએ, કરવો ન જોઈએ, સંતાપ થવો ન જો-
ઈએ, બનવો ન જોઈએ. એ મહાપુરુષની વિભૂતિ ઓર છે, એની પ્રગતિ
ન્યારે થઈ ત્યારે એકદમ વધારે થઈ આવી છે અને એનો વિકાસ
આદર્શયુક્ત છે.”

ભાવીભદ્ર મહાત્માની ચિત્તવૃત્તિ.
ભવિતવ્યતાનો ન સમજવા માટે ખેદ.
અનુસુંદરની ભાવી અંતર ચેષ્ટા.

આચાર્ય મહારાજે અનુસુંદર રાજર્ષિનું ભવિષ્ય વિસ્તારથી કહી
બતાવ્યું, તેનો આખરે મોક્ષ જણાવ્યો અને સુલલિતાને શાંત કરી તે
વખતે પુંડરિક મુનિએ આચાર્યને પ્રણામ કરી સવાલ પૂછ્યો: “એ
મહાત્મા રાજર્ષિનો ભવિષ્યમાં બનવાનો બનાવ આપશ્રીએ વિગતવાર
કહી સાંભળાવ્યો તે મેં સાંભળ્યો. હું હવે આપશ્રીને એક ખીજ જ
બાંધત પૂછવા ઇચ્છું અને તે એ છે કે તેની ચિત્તવૃત્તિમાં સુંદર
લોકો હતા અને ખરાબ લોકો હતા જેનું વર્ણન ઘણીવાર અગાઉ
તેના વૃત્તાંતમાં સાંભળવામાં આવ્યું હતું તેઓનો આગળ વૃત્તાંત કેવો
બનશે તે પણ આપ કહી બતાવો—સુંદર અને ખરાબ લોકો તેની
ચિત્તવૃત્તિમાં હતા, તેઓનું શું થશે તે જણાવવા કૃપા કરો.”

સમંતભદ્રસૂરિ જવાબ આપતાં બોલ્યા—“પુંડરિક! તમારો સ-
વાલ ઘણો મજબૂત છે. જુઓ, સાંભળો: સર્વાર્થસિદ્ધિ વિમાનેથી મનુષ્ય
તરીકે ઉપર જણાવ્યું તેમ ન્યારે એ અમૃતસાર થશે ત્યારે થોડા
વખતમાં એ સર્વસંગનો ભાગ કરશે અને ભાવદીક્ષા ગ્રહણ કરશે, તે
વખતે તેની સ્ત્રીઓ-ક્ષાંતિ અને દયા, તથા મૃદુતા અને અસત્યતા,
તેમ જ ઋજુતા અને અચોર્યતા, તથા બ્રહ્મરતિ અને મુક્તતા અને

પ્ર ગ તિ ના
વિશાળ માર્ગે.

સુંદર લોક.

વિદ્યા અને નિરીહતા^૧ જે તે વખત સુધી જરા
લીન થઈને દબાઈને રહેલી હશે તે બહાર પડશે,
તેની સાથે ચારિત્રરાજ્યનું આપ્યું સૈન્ય પણ બહાર
પડશે. વળી તે વખતે તેના અંતરંગ રાજ્યમાં^૨ ધૃતિ,
શ્રદ્ધા, મેધા, વિવિદિષા, મુખા, મૈત્રી, પ્રમુદિતા,
ઉપેક્ષા, વિજ્ઞાપિ, કરુણા વિગેરે સ્ત્રીઓ પણ અગા-
ઉની માફક તેને બહુ વધારે સુખ આપનાર થઈ
પડશે. આવી રીતે એ મહાત્માને અત્યંત આનંદથી ભરપૂર અંતરંગ
રાજ્ય પ્રાપ્ત થશે, બહુ સુંદર રાજ્યનો એ ભોગવનાર થશે અને એ
રાજ્યનો ભોગવટો કરતાં એ પોતાના અંતર શત્રુઓને મૂળમાંથી ઉખેડી
નાખશે. એ મહા બળવાન પુરુષ ત્યાર પછી અમૃતસાર મુનિ તરીકે
અંતરંગ રાજ્યમાં વિજ્ય મેળવતાં મેળવતાં આખરે^૩ ક્ષપકશ્રેણીએ
ચઢશે અને એ વિશુદ્ધ શ્રેણીપર રહી ચારે ધાતીકર્મ^૪ નામના દુર્મ-
નોનો સર્વથા નાશ કરશે, તેમના ચૂરેચૂરા કરી નાખશે. ત્યાર પછી
^૫કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને તે જગત્ ઉપર અનેક પ્રકારના અનુગ્રહો ઉ-

૧ આ દશે કન્યાપર વિસ્તારથી વિવેચન પ્ર. ૮. પ્ર. ૬ માં થયું છે.

૨ આ બીજી દશ સ્ત્રીઓ છે તેનાં નામો વિગેરેનો નિર્દેશ અને તેના જરૂરી
અર્થ ચાહુ પ્રસ્તાવના પ્રકરણ ૯ માં આવી ગયા છે તે માટે જુઓ પૃ. ૧૯૫૧.

૩ ક્ષપકશ્રેણિ: સાતમા ગુણસ્થાનકેથી સીધા રસ્તે વધતાં કર્મોનો ક્ષય
કરતો-નાશ કરતો જીવ આગળ વધે છે. પછી તે એનાં કર્મોનો નાશ જ થાય છે.
એટલે એનો ઉપશમ શ્રેણિની પેઠે પાત થતો નથી.

૪ ચાર ધાતી: કર્મના મોટા ભેદ આઠ છે, તેમાં ચાર કર્મ ધાતી કહેવાય
છે તે કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, યથાખ્યાતચારિત્ર તથા અનંતા વીર્યને રોકનાર
હોવાથી તેને ધાતી કર્મો કહેવામાં આવે છે. ૧. જ્ઞાનને આવરણ કરનાર તે જ્ઞાના-
વરણીય; ૨. દર્શનને અટકાવનાર દર્શનાવરણીય; ૩. સંસારમાં રખડાવનાર મોહ-
નીય અને ૪. વીર્યશક્તિમાં અડચણ નાખનાર અંતરાય. આ ચાર કર્મોને ધાતી
કર્મો કહેવામાં આવે છે. એ ચારે જ્યારે ઉદય અને સત્તામાંથી સર્વથા જય ત્યારે
પ્રાણીને કેવળજ્ઞાન થાય છે. ચારે ધાતી કર્મોનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ પ્રથમ કર્મ-
ગ્રંથમાં આપવામાં આવ્યું છે.

૫ કેવળજ્ઞાન: ચાર ધાતી કર્મોનો નાશ થતાં પ્રાણીને કેવળજ્ઞાન-સંપૂર્ણજ્ઞાન
થાય છે. તેનાથી એ ભૂત ભાવી પદાર્થો જાણે છે. દ્રવ્યગુણપર્યાય સમજે છે અને
સર્વ ભાવો પ્રત્યક્ષ કરે છે. એવી દુનિયામાં કોઈ પણ જ્ઞેય વસ્તુ રહેતી નથી જે
કેવળજ્ઞાનનો વિષય ન થઈ શકે. સર્વ જ્ઞેયનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન એટલે કેવળ જ્ઞાન.

૬ અનુગ્રહ: કેવળજ્ઞાની દેશના ઈર્ષ જગતનો ઉદ્ધાર કરે છે, અનેક પ્રાણી-
ઓને સાચો માર્ગ બતાવી રસ્તે લઈ આવે છે, ખોટા માર્ગથી મૂકાવે છે અને
વિશુદ્ધ બનાવે છે. આ કાર્ય તેમનો જગતપરનો અનુગ્રહ બતાવે છે.

પકારો) કરશે, પછી એ કેવળી સમુદ્ધાત^૧ કરી, સર્વ યોગોનો નિરોધ^૨ કરી છેવટે આયુષ્યના તદ્દન છેવટના ભાગમાં 'શૈલેશી' નામની સુંદર ક્રિયા કરીને તે બાકીના 'દુશ્મનોનો પણ ચૂરો કરી નાખશે. તે વખતે એનાં સર્વ કામો પૂરો થશે, એની સર્વ ક્રિયાઓનો છેડો આવશે, એના સુંદર કાર્યોનું સુંદર પરિણામ આવશે અને એ પોતાના સર્વ બાંધવો સહિત નિવૃત્તિ નામની સુંદર નગરીમાં જઈને એના સુશબ્દ્યનાં સુંદર ડુંગો તે આખશે. ત્યાર પછી એ અનંત આનંદમાં મગ્ન થશે, અનંત જ્ઞાનથી પૂર્ણ થશે, અનંત વીર્યથી ભરપૂર થશે, અનંત દર્શનથી યુક્ત થશે, એની સઘળી બાધા પીડાઓનો નાશ થશે અને એના એ સર્વ ભાવો સર્વ કાળને માટે હમેશાના થશે. આ એના એક અંતરંગ કુટુંબની વાત થઈ.

“ હવે એના બીજા અંતર કુટુંબની વાત કરીએ. રાજર્ષિની કુ-

૧ સમુદ્ધાત: આયુષ્યકાળ સાથે કર્મોની વિષમતા ધણી ખરા કેવળીઓને હોય છે, બધાનો મેળ મળે નહિ તેથી કેવળી વધારાનાં કર્મોનો ભેસથી ક્ષય કરી બાકીનાને સરખાઈમાં આણે છે. એ સાંઠે મરણ પહેલાં છ માસ અગાઉ તેઓ આ સમુદ્ધાત કરે છે. એનો વખત આઠ સમયનો છે. પ્રથમ સમયે આત્મપ્રદેશને સીધી એક પ્રદેશની સ્થિતિએ હપર નીચે ગોઠવે છે એને 'દંડ' કહ્યો કહે છે, બીજા સમયે એને ચૌદ રાજમાં 'કપાટ'રૂપે ગોઠવે છે, ત્રીજા સમયે મંથાન કરી બધી દિશા પૂરે છે, ચોથા સમયે વચ્ચેના આંતરા પૂરે છે અને તેજ વખતે એ કર્મોને વેદી નાખે છે, આયુષી વધારે બાકીનાં કર્મોનાં દળ હોય તેને આત્માથી છૂટા કરી દે છે. પાંચમા છઠ્ઠા અને સાતમા સમયમાં સર્વ વિખરે છે એટલે અનુક્રમે મંથાન, કપાટ અને દંડ કરે છે અને આઠમા સમયે શરીરમાં સમાઈ જાય છે. ચોથા સમયે જ્યારે સર્વ આંતરા પૂરે છે ત્યારે તેમનો આત્મા ચૌદ સજ્જીવના પ્રત્યેક પ્રદેશ પર આવી જાય છે. પ્રત્યેક આકારપ્રદેશો આત્મપ્રદેશ મૂકાય છે. આ સમુદ્ધાતની હકીકત ખાસ સમજવા માટે જુઓ સમુદ્ધાત સ્થાનક-ભાણુંગ સૂત્ર.

૨ યોગનિરોધ: શુક્લધ્યાનના ત્રીજા પાયામાં યોગનો નિરોધ થાય છે. તેમાં શુભસ્થાનકને અંતે આ હકીકત બને છે. એ પાયાનું નામ સૂક્ષ્મક્રિયાઅનિવૃત્તિ. એ વિલાગમાં મુખ્યતા માત્ર કાયયોગની જ છે. જુઓ જી. ઇ. યોગ પૃ. ૧૮૦.

૩ શૈલેશી: આ ચૌદમે શુભસ્થાનકે થાય છે. એ શુક્લધ્યાનનો ચોથો પાયો છે. એનું નામ સમુચ્ચિત્ક્રિયાઅનિવૃત્તિ કહેવાય છે. એનો કાળ પાંચ હસ્તવાક્ષર બોલવા બેટલો છે.

૪ બાકીના દુશ્મનો: એટલો ત્યાર અઘાતિ કર્મો: વેદનીય, આયુષ્ય, નામ અને ગોત્ર. વેદનીય સુખદુઃખ આપે છે, આયુષ્ય જીવનકાળ નિર્માણ કરે છે, નામ વિવિધતા કરે છે અને ગોત્ર જ્ઞાનની વ્યવહાર આપે છે.

ભાર્યા ભવિતવ્યતા નામની તેની સાથે ઘણા કાળથી
ભવિતવ્યતાની હતી તેનો તે ત્યાગ કરશે. તે મહામોહરાજનું બળ
વિચારણા. નરમ પડી જવાથી ઘણા શોક કરવા લાગશે, તે વિ-
ચારશે કે 'ચરેરે! મેં મહામોહરાજના સૈન્યનો પક્ષ-
પાત કરીને મોટી દુર્બુદ્ધિ કરી અને તેને પરિણામે
અસુંદર લોક. આજે મારા મનોરથો ભાંગીને ચૂરેચૂરા થઈ ગયા.
ચરેરે! હું તો બધુંએ બંધુવાનો દાવો કરું છું છતાં
લોકોમાં ઉઘાડી રીતે બહાલી પાત કહેવાય છે, આજકો પણ જે બાલ્યા
કરે છે તે જ મેં બહાલી નહિ! સર્વ સારી રીતે બંધુ છે કે—

ધ્રુવાણિ યઃ પરિત્યજ્ય અધ્રુવાણિ નિષેવતે ।

ધ્રુવાણિ તસ્ય નશ્યન્તિ અધ્રુવં નષ્ટમેવ ચ ॥

જે ચોક્કસ સ્થીર પદાર્થોને છોડી દઈને અનિશ્ચળ પદાર્થોને
સેવે છે તેને સ્થિર પદાર્થો નાશ પામે છે અને અનિશ્ચળ પદાર્થો
તો નાશ પામેલા જ છે.^૧ મેં સ્થિર પદાર્થોને-ભાવોને ચોળખ્યા વિચાર્યા
નહિ! અથવા તો એમાં મારો પણ શો દોષ! આ માર્ગ રૂઢ થઈ
ગયો છે કે સર્વ માણસો પોતાના ખરા સાચા પ્રયોજનમાં મુકાય છે ભાં
તે માર્ગ ઉપર હું પણ મુકાઈ છું. આવો વિચાર અને નિશ્ચય કરીને
એ તો કુભાર્યા હતી એટલે ખીબ લોકોના કામમાં જોડાઈ ગઈ અને
દીલગીરિ છોડી દઈને ચૂપ થઈ ગઈ.

હે પુંડરિક મુનિ! અનુસુંદર રાજર્ષિના અંતરંગ રાજ્યના લોકોમાં
ભવિષ્યમાં કેવી શ્રેષ્ઠા થશે તેનો હેવાલ તમને દુંકામાં જણાવી દીધો.”

સમંતભદ્ર આચાર્ય પાસેથી આટલો વિસ્તારથી હેવાલ સાંભળ્યા
પછી પુંડરિક વિગેરે સાધુઓ ઘણા રાજી થયા અને સુલલિતાનો શોક
ફૂર થયો.

૧ આ એક મહા સત્ય છે. વ્યવહારમાં અને ધર્મસાધનામાં બહુ ઉપયોગી છે.
લોકો ઘણીવાર ચોક્કસ લાભને ગૌણ કરીને અચોક્કસને વળગવા ભય છે, સાચા
દીર્ઘકાળના સનેહીઓને છોડી નવા નવાને પકડવા ભય છે, તેમાં સાચા હૃદી ભય
છે અને ઉપરઉપરના તો અંતે હૃટવાના જ છે. અંતરંગરાજ્યે પણ એજ ઘટના
ચાલે છે. વિચારવાથી સ્પષ્ટ થઈ જશે.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

આગમનો સાર.

લલિતાનું મન ત્યાર પછી ઘણું સંવેગમાં આવી ગયું. એને વિચાર થયો કે પોતાને બોધ થતાં ઘણો વખત થયો હતો, અહુ મહેનત પડી હતી, તેથી પોતે ભારેકર્મા તો ખરી જ! એવો પોતાનો જીવરત માત્ર સંવેગરૂપ પવનથી શુદ્ધ નહિ થાય; તેને શુદ્ધ કરવા માટે તીવ્ર તપરૂપ અગ્નિની ખાસ જરૂર ગણાય. આવો વિચાર કરીને પછી એણે ગુરૂમહારાજની રત્ન લીધી અને તેમની સૂચના અનુસાર પોતે ખાસ ઉદ્યમ કરીને મહાકષ્ટદાયી તપ વડે આત્મરત્નને શુદ્ધ કરવા લાગી. જે આળા એક વખત ધર્મનું સ્વરૂપ કે વાત સમજતી ન હોતી તે જ અત્યારે જ્ઞાતિવિચારણા કરીને અંતરશુદ્ધિના માર્ગો શોધવા લાગી અને દરેક પ્રસંગે ગુરૂમહારાજની અનુજ્ઞા લેવા લાગી. એણે જે મહા તપસ્યા કરી તેનો સહજ ખ્યાલ આપવો અત્ર યોગ્ય ગણાશે.

સુલલિતાનો મહા તપ.^૨

એક એ ચાર પાંચ વિગેરે ઉપવાસો રૂપ અનેક પ્રકારનાં રત્નોની માળાવાળા^૩ રત્નાવળી તપથી તે રાગમુક્ત રાજકન્યા સુલલિતા સાધ્વી

૧ શુભ ધ્યાનપૂર્વક કષ્ટ સહન કરવાથી અત્યંત નિર્ભર થાય છે, કર્મનો ક્ષય થાય છે.

૨ શાસ્ત્રમાં અનેક પ્રકારનાં તપો વર્ણવ્યાં છે તેનો સમુચ્ચય તપોરત્ન-મહોદાધિ નામના ગ્રંથમાં શ્રી ભક્તિવિજયજીએ કર્યો છે અને તે ગ્રંથ શ્રીઆત્માનંદજીનસલા (ભાવનગર) એ બહાર પાડ્યો છે. નીચેની નોટ સદરહુ ગ્રંથને આધારે લખેલી છે.

૩ રત્નાવલી-કનકાવળીની પેઠે આ તપ જાણવો, માત્ર કનકાવળીમાં જ્યાં આઠ, આઠ અને ચૌત્રીસ છઠ તે સ્થળે આઠ, આઠ અને ચૌત્રીસ અક્રમ જાણવા-આ તપોરત્ન મહોદાધિને આધારે લખવામાં આવ્યું છે, પ્રાચીન સામાચારી અને ઉવવાઈ સૂત્રની દીકામાં કનકાવળીમાં આઠ, આઠ અને ચૌત્રીસ અક્રમ લખ્યા છે.

મુશોભિત બની. ત્યાર પછી અનેક પ્રકારની ચર્ચારૂપ સુવર્ણની ચાર લતા-વાળી સુંદર કનકાવળીથી^૧ વિભૂષિત થઇ. એ મહાભાગ્યવતી ત્યાર પછી એક ઉપવાસ વિગેરે રૂપ મનોહર મોતીઓથી વિભૂષિત 'મુક્તાવળી' નામના તપથી શોભી રહી. એ મહાદેવીની ક્રિડા કરવાની ઇચ્છા નિવૃત્ત થઇ ગઇ હતી તો પણ સિંહપરાક્રમી રાજપુત્રીએ સિંહની ક્રીડાની લીલા માફક લઘુ અને બૃહત્ સિંહવિક્રીડિત^૨ તપ કર્યાં. એના

૧ કનકાવળી: ઉક્ત ગ્રંથમાં એનો નંબર ૨૧ મો છે. એની ગોઠવણ હારની છે. પ્રથમ એક બે ત્રણ ઉપવાસથી એક દાઢમની કાઢલિકા (ચીર) થાય છે. પછી આઠ છઠ્ઠ (બે ઉપવાસ)થી દાઢમ પૂરું થાય છે. પછી એક બે ત્રણ ચાવત્ સોળ સુધી ઉપવાસ કરવાથી હારની એક સેર થાય છે. પછી ચોતીસ છઠ્ઠ કરવાથી નીચેનું પદક થાય છે. પછી સોળ પંદર ચૌદ ચાવત્ એક સુધી ઉપવાસ કરીને હારની બીજી સેર કરવાની છે. ઉપર આઠ છઠ્ઠ કરીને બીજું દાઢમ કરવું. પછી ત્રણ બે અને એક ઉપવાસ કરીને બીજી કાઢલિકા તૈયાર કરવી. કુલ ઉપવાસ ૩૮૪ થાય છે અને પારણા ૮૮ થાય છે. આખો તપ સંલગ્ન કરવાનો છે અને પારણે વિધિ કરવાની છે. વિશેષ વિધિ પ્રવચનસારોદ્ધાર ગ્રંથમાં લેવી. આમા ચાર લતાની વાત કરી છે તે ચાર ગણા તપ કરતાં ૫ વર્ષ ૨ માસ ૨૮ દિવસ થાય છે.

૨ મુક્તાવળી: ઉક્ત ગ્રંથમાં આનો નંબર ૨૨ મો છે. આ ત્રણે પ્રકારના હારો-રત્ન, સોના અને મોતીના ઘાટ વિચારવા. મુક્તાવળી તપમાં ઉપવાસનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે: ૧. ૨. ૧. ૩. ૧. ૪. ૧. ૫. ૧. ૬. ૧. ૭. ૧. ૮. ૧. ૯. ૧. ૧૦. ૧. ૧૧. ૧. ૧૨. ૧. ૧૩. ૧. ૧૪. ૧. ૧૫. ૧. ૧૬. ૧. ૨. ૧. ૩. ૧. ૪. ૧. ૫. ૧. ૬. ૧. ૭. ૧. ૮. ૧. ૯. ૧. ૧૦. ૧. ૧૧. ૧. ૧૨. ૧. ૧૩. ૧. ૧૪. ૧. ૧૫. ૧. તેમાં તપના દિવસ ૨૮૪, પારણાં ૫૬.

૩ સિંહવિક્રીડિત: આ મહા તપ છે. સિંહ જેમ ચાલતા પાછળનો ભાગ ભેટો બંધ છે તેવો આ તપ છે. એના બે પ્રકાર છે: એકને લઘુ કહેવામાં આવે છે, બીજાને બૃહત્ કહેવામાં આવે છે. ફેર ઉપવાસ સંખ્યામાં છે. ઉપવાસ ઉપર પારણાં કરવાનાં છે.

લઘુમાં ઉપવાસસંખ્યા નીચે પ્રમાણે છે. ૧. ૨. ૧. ૩. ૨. ૪. ૩. ૫. ૪. ૬. ૫. ૭. ૬. ૮. ૭. ૯. ૮. ૧૦. ૯. ૧૧. ૧૦. ૧૨. ૧૧. ૧૩. ૧૨. ૧૪. ૧૩. ૧૫. ૧૪. ૧૬. ૧૫. પછી પશ્ચાતુર્ધી એટલે ૯. ૭. ૮. ૬. ૭. ૫. ૬. ૪. ૫. ૩. ૪. ૨. ૩. ૧. ૨. ૧ (ઉપવાસ દિવસ ૧૫૪. પારણાં ૩૩) એને ચોવડા કરવાનો પણ મત છે.

બૃહત્માં ઉપવાસસંખ્યા નીચે પ્રમાણે.

૧. ૨. ૧. ૩. ૨. ૪. ૩. ૫. ૪. ૬. ૫. ૭. ૬. ૮. ૭. ૯. ૮. ૧૦. ૯. ૧૧. ૧૦. ૧૨. ૧૧. ૧૩. ૧૨. ૧૪. ૧૩. ૧૫. ૧૪. ૧૬. ૧૫. પછી પશ્ચાતુર્ધી એટલે ૧૬. ૧૪. ૧૫. ૧૩. ૧૪. ૧૨. ૧૩. ૧૧. ૧૨. ૧૦. ૧૧. ૯. ૧૦. ૮. ૯. ૭. ૮. ૬. ૭. ૫. ૬. ૭. ૫. ૬. ૪. ૫. ૩. ૪. ૨. ૩. ૧. ૨. ૧ (ઉપવાસ ૪૯૭. પારણાં ૬૧).

શરીરને ભૂવણુ રૂપ ત્યાર પછી એણે 'ભદ્રા' પ્રતિમા વહન કરી, મહા-ભદ્રા^૨ પ્રતિમા વહન કરી, સર્વતોભદ્રા^૩ પ્રતિમા વહન કરી અને 'ભદ્રો-

૧ ભદ્રા. ભદ્રતપ. ઉક્ત ગ્રંથમાં આ તપનો નંબર ૨૬ છે. એ કલ્યાણકારક હોવાથી ભદ્ર તપ કહેવાય છે. એની પાંચ શ્રેણીઓ છે. તેમાં ઉપવાસ નીચે પ્રમાણે.

પ્રથમ શ્રેણી: ૧. ૨. ૩. ૪. ૫.

બીજી શ્રેણી. ૩. ૪. ૫. ૧. ૨.

ત્રીજી શ્રેણી. ૫. ૧. ૨. ૩. ૪.

ચોથી શ્રેણી. ૨. ૩. ૪. ૫. ૧.

પાંચમી શ્રેણી. ૪ ૫. ૧. ૨. ૩.

એમાં ૭૫ ઉપવાસ અને ૨૫ પારણાં.

૨ મહાભદ્રા: તપ ઉપરની ભતનો છે પણ ઉપવાસસંખ્યા વધારે છે. એના ઉપવાસો નીચે પ્રમાણે છે. ઉક્ત ગ્રંથમાં આ તપનો નં. ૨૭ છે.

પ્રથમ શ્રેણી. ૧. ૨. ૩. ૪. ૫. ૬. ૭.

બીજી શ્રેણી. ૪. ૫. ૬. ૭. ૧. ૨. ૩.

ત્રીજી શ્રેણી. ૭. ૧. ૨. ૩. ૪. ૫. ૬.

ચોથી શ્રેણી. ૩. ૪. ૫. ૬. ૭. ૧. ૨.

પાંચમી શ્રેણી. ૬. ૭. ૧. ૨. ૩. ૪. ૫.

છઠ્ઠી શ્રેણી. ૨. ૩. ૪. ૫. ૬. ૭. ૧.

સાતમી શ્રેણી. ૫. ૬. ૭. ૧. ૨. ૩. ૪.

ઉપવાસ ૧૯૬ અને પારણાં ૪૬.

૩ સર્વતોભદ્રા: તપ ઉપરના જેવો છે, પણ ઉપવાસસંખ્યામાં ફેર છે. ઉક્ત ગ્રંથમાં એનો નંબર ૨૯ છે. એના ઉપવાસ નીચે પ્રમાણે છે:

પહેલી શ્રેણી. ૫. ૬. ૭. ૮. ૯. ૧૦. ૧૧.

બીજી શ્રેણી. ૮. ૯. ૧૦. ૧૧. ૫. ૬. ૭.

ત્રીજી શ્રેણી. ૧૧. ૫. ૬. ૭. ૮. ૯. ૧૦.

ચોથી શ્રેણી. ૭. ૮. ૯. ૧૦. ૧૧. ૫. ૬.

પાંચમી શ્રેણી. ૧૦. ૧૧. ૫. ૬. ૭. ૮. ૯.

છઠ્ઠી શ્રેણી. ૬. ૭. ૮. ૯. ૧૦. ૧૧. ૫.

સાતમી શ્રેણી. ૯. ૧૦. ૧૧. ૫. ૬. ૭. ૮.

કુલ તપના દિવસ ૩૬૨ અને પારણાં ૪૬.

કુલ દિવસ ૪૪૨.

૪ ભદ્રોત્તર: તપ ઉપરના તપ જેવો જ છે. પણ ઉપવાસ સંખ્યામાં ફેર છે. ઉપરના ગ્રંથમાં એનો નં. ૨૮ છે. એમાં ઉપવાસ નીચે પ્રમાણે છે.

પહેલી શ્રેણી. ૫. ૬. ૭. ૮. ૯.

બીજી શ્રેણી. ૭. ૮. ૯. ૫. ૬.

તરફ પ્રતિમા વહન કરી. પછી એ મહાદેવી જેનાં પાપ નાશ પામી ગયાં હતાં તે વર્ષમાન આંગેલ તપ કરીને પ્રતિક્ષણે વધતી ગઈ અને એનું જ્ઞાન પણ વધતું આવ્યું. ત્યાર પછી એણે આંદ્રાયણ તપ તપીને

ત્રીજી શ્રેણી ૬. ૫. ૬. ૭. ૮.

ચોથી શ્રેણી. ૬. ૭. ૮. ૯. ૫.

પાંચમી શ્રેણી. ૮. ૯. ૫. ૬. ૭.

ઉપવાસ ૧૭૫ અને પારણાં ૨૫.

ઉપર જે તપ લખ્યાં છે તે સદર ગ્રંથને આધારે લખ્યાં છે. વળી સાસ્રમાં ગ્રંથકર્તાએ કહી તેવી પ્રતિમાઓ પણ બતાવી છે, તેના ત્રણ પ્રકાર છે.

ભદ્રા પ્રતિમા: પૂર્વ દક્ષિણ પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશા સન્મુખ રહી દરેક દિશામાં ચાર ચાર પહોર સુધી કાઠસગ્ગ કરે. એ પ્રમાણે કરતાં સંપૂર્ણ બે દિવસે આ પ્રતિમા પૂરી થાય.

મહાભદ્રા પ્રતિમા: આ પ્રતિમા ઉપરોક્ત ભદ્રાપ્રતિમા જેવી જ છે, પરંતુ જેમાં દરેક દિશામાં આઠ આઠ પહોર કાઠસગ્ગ કરવાનો છે એટલે એ પ્રતિમા ચાર દિવસે પૂરી થાય.

સર્વતોભદ્રા પ્રતિમા: આ પ્રતિમામાં ચાર દિશા ચાર વિદિશા અને ઉપર નીચે યઈ દશે દિશામાં એક એક દિવસ પર્યંત કાર્યોત્સર્ગ કરે અને દશ દિવસે પ્રતિમા પૂરી કરે.

આવી રીતે ત્રણ પ્રકારે પ્રતિમા બતાવી છે. ઉપમાતિ સૂત્રની ટીકામાં ત્રીજી સર્વતોભદ્રા પ્રતિમા બે પ્રકારી કહી છે: એક નાની અને એક મોટી. પણ તેની વિગત ભદ્રા અને મહાભદ્રા પ્રતિમા જેવી જ છે. આગળ ટીકામાં ભદ્રોત્તરા ટીકા કહી છે તે ભદ્રોત્તર તપને બરાબર મળતી આવે છે.

પ્રાચીન સમાચારી જે હાલમાં શ્રી આગમોદય સમિતિ તરફથી બહાર પડી છે તેમાં સર્વતોભદ્રાને રથાને ભદ્રોત્તર છે અને ભદ્રોત્તરને રથાને સર્વતોભદ્રા છે.

૧ વર્ષમાન આંગેલ તપ: તપોરત્ન મહોદધિમાં આ તપને નં. ૫૬ માં વર્ણવ્યો છે. તેમાં એક આંગેલ ઉપર ઉપવાસ, બે આંગેલ ઉપર ઉપવાસ, ત્રણ ઉપર ઉપવાસ-ચાવત્ સો આંગેલ ઉપર ઉપવાસ. એમાં વચ્ચે કાંઈ આંતરેા ન થાડવેા. આ મહાન્ તપ છે, ચૌદ વર્ષ ત્રણ માસ અને વીસ દીવસે પૂરો થાય છે, મહા ભાગ્યવંત હોય તે જ પૂરો કરી શકે છે. શ્રીચંદ કેવળીએ આ તપ પૂર્વે બને ક્યોં હતો તેમ તેમના ચરિત્ર પરથી જણાય છે. સાધુ આવકને કરવાનો આ આગાઠ તપ છે.

૨ આંદ્રાયણ: આ તપ બે પ્રકારે કરવાનો છે. એનો અર્થ ચંદ્રનું જલું (અયન) તે; એટલે ચંદ્રમાસ અનુસાર થાય છે. પ્રથમ પ્રકાર ચવમધ્યનો છે, બીજો વજ્જ-મધ્યનો છે. જવનો મધ્ય ભાગ નહો અને બન્ને છેડા પાતળા હોય છે. વજ્જનો

[ચાલુ-

પોતાના કુળરૂપ આકાશને ચંદ્રલેખાની જેમ દીપાવ્યું. એણે યવમધ્ય અને વજ્રમધ્ય એ બન્ને પ્રકારની આસેવના કરી અને એ દ્વારા એ દેવી સંસારબંધિખાનાપર તદન નિઃસ્પૃહ વૃત્તિવાળી થઈ. એ મહાદેવીને બહુ શક્તિ આવી ગઈ, એણે ઉપર જાણુવ્યાં તે અને ખીલ્યાં અનેક તપો કર્યાં અને તેથી પોતાનાં પાપોને તેણે ઘોષ નાખ્યાં. એમ તે આગળ વધતી ચાલી.

ગીતાર્થ શ્રી પુંડરીક.

આગમનો સાર-સવાલ.

ધ્યાનયોગનો મહિમા.

તીર્થોચ્ચા. ધ્યેયનાનાત્વ.

હવે પુંડરીક મુનિ પણ અને તેટલો જ્ઞાનાભ્યાસ કરવા લાગ્યા અને વખતના વહેવા સાથે તે પણ જિતેન્દ્રિય ગીતાર્થ^૧ થયા. ત્યાર પછી આગમનો સુવિશુદ્ધ સંપૂર્ણ સાર-અંદરનો આશય જાણુવાની અભિલાષાથી યોગ્ય વિનયપૂર્વક એણે ગુરુમહારાજને સવાલ પૂછ્યો “ સાહેબ! દ્વાદશાંગી^૨ તો મોટા દરિયા જેવી છે, એ ભગવાને ભાષેલી છે, એનો દુંકામાં સાર શો છે તે આપ કહી બતાવો.”

વચ્ચેનો ભાગ પાતળો હોય છે અને બન્ને છેડા જડા હોય છે. અહીં આસ (શિખીઆ) અને દત્તિનો આધાર સ્થૂળતાહીનતા પર છે. અમુક કેળીઆ ખાવા તે આવક માટે છે અને અમુક વખત વહોરાવેલ લેવું તે તેટલી દત્તિ સાધુ માટે છે. એકવાર હાથમાં કે કડછીમાં લઈ વહોરાવે તે એક દત્તિ કહેવાય છે. યવમધ્ય ચાંદ્રાયણ તપ કરે તો શુકલ પક્ષની એકમને દિવસે એક આસ અથવા એક દત્તિ કરે છે, ખીજે બે, ત્રીજે ત્રણ, એમ પુનઃમ સુધી પંદર; પછી કૃષ્ણ પક્ષના પડવાને દિવસે પંદર, ખીજે ચૌદ, એમ અમાસે એક આસ અથવા એકદત્તિ આવે. આમાં છેડા પાતળા આવે છે તેથી તેને યવમધ્ય કહે છે. વજ્રમધ્ય કૃષ્ણપક્ષની એકમથી શરૂ થાય છે. એકમે પંદર આસ અથવા દત્તિ, ખીજે ચૌદ, એમ અમાસે એક, શુકલ પક્ષની એકમે એક એમ ચડાવીને પુનઃમ પંદર કરી તપ પૂરો કરવો. આવી રીતે બે માસે યવમધ્ય અને વજ્રમધ્ય ચાંદ્રાયણ તપ પૂરો થાય છે. આ તપ પણ સાધુ તથા આવકને માટે આગાઠ તપ ગણાય છે.

૧ ગીતાર્થ: શાસ્ત્રના રહસ્યને-જીંડા ભાવોને સમજનાર. સૂત્ર અને અર્થ ઉભયના જાણુકાર.

૨ દ્વાદશાંગી: આર અંગ-મૂળ સૂત્રો. એનો વિસ્તાર ઘણો છે. એની કેટલીક હકીકત માટે જુઓ પ્રથમ અસ્તાવ ધૃ. ૮૯-૯૦ માં આપેલી નોંટ નં. ૨.

સમંતભદ્ર—“ આર્ય ! આખા જૈન આગમનો સાર તદ્દન નિર્મળ

“ ધ્યાનયોગ છે. બધી વાતનું રહસ્ય એ એક શબ્દમાં

ધ્યાનયોગ

“ આવી જાય છે. એનો હેતુ એ છે કે જૈન શાસ્ત્રમાં

ચિત્તશુદ્ધિ.

“ નીતિ વિભાગને અંગે શ્રાવકોના અને ગ્રાધુઓના જે

“ અનેક મૂળગુણો બતાવ્યા છે, જે ઉત્તરગુણો બ-

“ તાવ્યા છે, જે જે બાહ્ય ક્રિયાઓ કહી છે, તે સર્વનો અંતિમ ભાવ,

“ સર્વનું લક્ષ્ય ધ્યાનયોગ છે, એ સર્વ^૧ ગુણો અને ક્રિયાનો હેતુ ધ્યા-

“ નયોગ સાધવાનો છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે મુક્તિને માટે ધ્યાન સિ-

“ દ્ધિની જરૂર છે અને તે ધ્યાનની સિદ્ધિ માટે મનઃપ્રસાદ સાધવો

“ જોઈએ અને તે અહિંસા વિગેરે શુદ્ધ અનુષ્ઠાનથી સાધી શકાય

“ છે. આવી રીતે સર્વ અનુષ્ઠાનોનું અંતિમ સાધ્ય મનઃપ્રસાદ થયું એ

“ તારા સમજવામાં આવ્યું હશે. એટલા ઉપરથી તારા જાણવામાં આવ્યું

“ હશે કે સર્વ અનુષ્ઠાનો ચિત્તશુદ્ધિ માટે કરવાનાં છે. હવે વિશેષ પ્રકારે

“ શુદ્ધ (વિશુદ્ધ) અને એકાગ્ર મન તે સર્વથી ઉત્તમ પ્રકારનું ધ્યાન

“ છે. તેટલા માટે ભાઈ ! આખી દ્વાદશાંગીનો સાર શુદ્ધ ધ્યાનયોગ

“ છે અને જે પ્રાણી મોક્ષ મેળવવાની ઇચ્છા રાખતો હોય તેણે તેને

“ સાધવો જોઈએ, ધ્યાનયોગને સિદ્ધ કરવો જોઈએ. બાકીના સર્વ

“ અનુષ્ઠાનો છે અને બીજા જે જે મૂળ અને ઉત્તર ગુણો છે તે સર્વ

“ એ ધ્યાનયોગનાં અંગ જેવાં છે, એના પેટામાં આવી જાય છે અને

“ તેટલા માટે એ ધ્યાનયોગને સર્વનો સાર કહેવામાં આવ્યો છે.”

ગુરુમહારાજનાં આવાં વચન સાંભળીને શાંતાતમા પુંડરીક મુનિ
લલાટે હાથ જોડી ગંભીર સ્વરે બોલ્યા “ ભગવન ! જ્યારે હું બાળક હતો
ત્યારે પણ મોક્ષમાર્ગના સંબંધમાં મારા દીલમાં ઘણું કૌતુક હતું. તે
રસ્તો કેવો હશે તે જાણવાની મને નાની વયમાં પણ ઘણી જિજ્ઞાસા હતી
અને તેથી એ બાબતમાં અનેક તીર્થાગ્યોને મેં સવાલ પૂછ્યા હતા. હું
તેઓને પૂછતો હતો કે ‘મહાત્મન ! ભાગ્યશાળી ! સર્વ બાબતનો સાર-
રહસ્ય હોય તેનું અને મોક્ષને આપે તેનું પરમ તત્ત્વ શું છે ? જે વાત
સર્વથી મહત્ત્વની હોય તે મને સમજાવો-જાણાવો.’ મારા આવા સવાલના
જવાબમાં તેઓ મને જે અભિપ્રાય આપતા હતા તે આ પ્રમાણે:-

“ એક એમ કહેતા હતા કે તમે હિંસા કરો-બીજાનું ગર્ભ તે કરો
તેમાં વાંધો નથી, માત્ર મુમુક્ષુ પ્રાણીએ પોતાની શુદ્ધિને કેવે કોઈ પણ
બાબતમાં લાગવા દેવો ન જોઈએ. તેઓ કહેતાં કે:-

૧ સર્વ મૂળ ઉત્તર ગુણો-શ્રાવકતા અને સાધુના તેમજ સર્વે બાહ્ય ક્રિયાનો
વિષય ચરણકરણાણુયોગને અંગે છે. એ જૈનનું Ethics, ritualistic portion છે.

यस्य बुद्धिर्न लिप्येत हत्वा सर्वमिदं जगत् ।

आकाशमिव पङ्केन नासौ पापेन लिप्यते ॥

આખી દુનિયાને ખારીને પણુ જેની બુદ્ધિ લેપ પામતી નથી, આકાશ જેમ કાદવથી કદિ ખરડાય નહિ તેમ જેની બુદ્ધિ એ સંહારના કાર્યથી લેપાઈ જતી નથી તેના ઉપર પાપનો લેપ પણુ થતો નથી.

“ બીજા વળી એમ કહેતા કે જે પ્રાણીઓ સર્વ પાપો કરીને પણુ પછી મહેશ્વરનું સ્મરણુ કરે તે એક ક્ષણુમાત્રમાં પાપથી મુકાય છે. જેમકે:—

छित्वा भित्वा च भूतानि कृत्वा पापशतानि च ।

स्मरेदेकं विरूपाक्षं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

પ્રાણીઓને છેદીને અથવા ભેદીને અથવા તેા સંકરો પાપો કરીને પછી જો તે શીવને સ્મરણુ કરે તેા તે પ્રાણી સર્વ પાપથી મુકાય છે.

“ બીજાઓ પાપની શુદ્ધિમાટે વિષ્ણુભગવાનનું ધ્યાન કરવાનું કહે છે, તેના ધ્યાનને સર્વ પ્રકારના પાપનો નાશ કરનાર કહેવામાં આવ્યું છે. તેઓ કહે છે કે:—

अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोऽपि वा ।

यः स्मरेत्पुण्डरीकाक्षं स बाह्याभ्यन्तरः शुचिः ॥

પોતે અપવિત્ર હોય કે પવિત્ર હોય કે બીજી ગમે તેવી અવસ્થામાં હોય પણુ જો તે વિષ્ણુ ભગવાનનું સ્મરણુ કરે તેા તે બાહ્યથી અને અંદરથી પવિત્ર છે, રહે છે, થઈ જાય છે,

“ કેટલાકો પાપાશન મંત્રને પાપનો વિનાશક કહે છે.

“ બીજા વળી વાયુ ઉપર જપ કરવાના કાર્યને મોક્ષનું સાધન કહે છે. જેમકે:— ‘હૃદયમાં રહેલ પુંડરિક (કમળ) ધ્યાનથી ઉઘરે છે, એ પુંડરિક દળમાં જાડું હોય છે, સુંદર હોય છે અને મનભ્રમરને સુખ આપનાર હોય છે. એ માર્ગે મનભ્રમર પરમ પદમાં સ્થાપિત થાય છે—તેવા પ્રકારના મનનો જે નાદ લક્ષ્યમાં આવે છે તે ખરૂં તત્ત્વ છે એમ તેઓ કહે છે.’

“ કેટલાક પૂરક કુંભાક અને રેચક પવનને એ પુંડરિક વિકસ્વર કરવાનું સાધન અને પરમ તત્ત્વ કહે છે.

“ બીજાઓ એમ કહે છે કે મોગરાનાં ફૂલ ચંદ્ર અથવા તેા સ્ફટિક જેવું જે ણિદુ હૃદયમાં છે, તે ઉપર નીચે અને આડુંઅવળું જાય છે, તે જ્ઞાનનું કારણુ છે.

૧ સ્મરનદેવં પાઠાંતર.

“વળી કોઈ એમ છે કે પણવ અક્ષર જે હું છે તેની ઉપર અને નીચે લેપ કરેલી અગ્નિની શીખા ચાલે તેની જે માત્રા થાય તે અમૃતકળા કહેવાય છે.

“વળી બીજાઓ કહે છે કે નાસિકાના અગ્રભાગમાં અથવા બે ભ્રમરની વચ્ચેના ભાગમાં ખરફ અથવા મોતીના હાર જેવું ચોક્કસ બિંદુ પડે છે જે બે પ્રકારનું હોય છે: અળ અને સ્થિર. તે બિંદુને ધ્યાનનો વિષય કહે છે. એ બિંદુ જ્યારે અગ્નિના મંડપમાં મળે છે ત્યારે લાલ રંગનું થાય છે, પૂર્વ દિશાએ સ્થપાય ત્યારે એ પીળું થાય છે, વાયુ ખુણામાં હોય ત્યારે કાળું થાય છે, પશ્ચિમ દિશાએ સફેત થાય છે, જ્યારે ચિત્ત સુંદર દશામાં હોય ત્યારે પીળું થાય છે અને ક્રોધના તાપમાં હોય ત્યારે લાલ થઈ જાય છે, શત્રુનાશના કાર્યવખતે તે કાળું થઈ જાય છે અને તે ધવળ હોય ત્યારે પુષ્ટિ કરનાર થાય છે.

“બીજાઓ વળી કહે છે કે જેઓ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળા હોય તેમણે નાડીમાર્ગ સાધવો જોઈએ, તેઓએ ઇલા અને પિંગળા બન્ને નાડીઓનો સંચાર કેવી રીતે થાય છે અને તે પ્રત્યેકનું કામ શું છે તે જાણવું જોઈએ. નાડીચક્રનો પ્રચાર જમણી તરફ અને ડાબી તરફ કેવી રીતે થાય છે તે પ્રાણીએ બરાબર વૈજ્ઞાનિક રીતે જાણવું જોઈએ અને તે દ્વારાએ-તે જ્ઞાનની મારફત-તે જ્ઞાનથી કાળનું અને બળનું જ્ઞાન બરાબર મેળવવું જોઈએ (આ બાહ્ય જ્ઞાન છે) અને બહુ સારી રીતે પદ્માસન કરીને સુંદર ઘંટાનાદ સાંભળવો જોઈએ (આ અંતરંગ આખત છે).

“કેટલાકો ઓંકારના ઉચ્ચારને પરમ શાંતિ આપનાર માને છે.

“કેટલાક કહે છે કે નાભિ(હૃદય)માંથી જે સરળ પ્રાણ (વાયુ) નીકળે છે અને જે કમળના તાતણા જેવો આધાર ધારણ કરે છે તે ધીમી ગતિએ માથાના અંતભાગ સુધી જાય છે, તે માથે તાળવામાં રહેલ બ્રહ્મરંધ્રમાંથી બહાર નીકળી જાય છે તેની બરાબર ચિતવના કરવી જોઈએ અને તેવી ધીમી ગતિએ વાયુનો સંચાર કરાવવો જોઈએ.

“કેટલાકો વળી એમ કહે છે કે સૂર્યમંડળમાં જે આદિપુરૂષ છે (મૂળપુરૂષ છે) અને જે મૂળપુરૂષ છાતીમાં અથવા કમળમાં આવી રહેલ છે તેનું ધ્યાન કરવું જોઈએ. તેને ધ્યેય તરીકે ઓળખવો જોઈએ.

“કેટલાક બુદ્ધિમાનો હૃદયમાં અથવા આકાશમાં રહેલ નિલ્ય (eternal) પરમ પુરૂષ જે અત્યંત શોભાયમાન સેંકડો કિરણોથી ભરપૂર

છે તેને ધ્યાન કરવા યોગ્ય કહે છે, તેને ધ્યેય તરીકે ધરાધર ઝોળખવા કહે છે.

“કેટલાક આકાશમાત્રને ધ્યેય તરીકે ઝોળખવા અને આદરવા કહે છે.

“કેટલાક ચર અને સ્થિર આખા વિશ્વને ધ્યેય તરીકે ઝોળખવા અને આદરવા કહે છે.

“કેટલાક આત્મામાં રહેલ ચિત્તને ધ્યેય તરીકે ઝોળખવા અને આદરવા કહે છે.

“કેટલાક શાશ્વત બ્રહ્મને ધ્યેય તરીકે ઝોળખવા અને આદરવા કહે છે.”

*

*

*

“તો મહાત્મન! આપશ્રીએ દ્વાદશાંગીના સાર તરીકે ધ્યાનયોગ

મુદાનો નૂદા આકારમાં સાર તરીકે પ્રતિપાદન કર્યો છે. તારે

સવાલ. સાહેબ! એ સર્વને છેવટનો સાર તો ધ્યાનયોગ જ

આવ્યો. તારે શું એ સર્વ તીર્થીઓ પણ મોક્ષના

સાધક છે? મોક્ષને માર્ગે છે? અને એક મોક્ષ જ સાધવાનો છે, સર્વતું

સાધ્ય મોક્ષ જ છે તો પછી નૂદા નૂદા યોગીઓ ધ્યેય (ધ્યાનના વિષય)

નૂદા નૂદા બતાવે છે તે શું? આ સંબંધમાં મારા મનમાં ઘણો મજબૂત

સંશય છે. નાથ! હું તો સંદેહવૃક્ષ પર આવી રીતે ચઢી ગયો છું તો

આપ એ વૃક્ષને આપના વાક્યરૂપ હાથીના જોરથી મૂળમાંથી ઉખેડી

નાખો—આપ મારા સંશયનો સંતોષકારક ખુલાસો આપો.”

સમંતભદ્ર—“તારો સવાલ ઠીક છે. તું હજી જૈનાગમમાં માત્ર

સામાન્ય ગીતાર્થ છે, પરંતુ જૈન આગમનું અંદરનું રહસ્ય હજી તેં જાણ્યું

નથી તેથી તું આવા પ્રકારનો સવાલ કરે છે! વાત એમ છે કે એ સર્વ

તીર્થીઓ ખોટા (ઊંટ) વૈદ જેવા છે, જૈન ધર્મજ્ઞ સાચા વૈદના શાસ્ત્ર

રૂપ મહાવૃક્ષની એક એક શાખા પકડનારા છે અને તેને લઈને તારા

મનમાં પ્રશ્ન થયેલો છે. એનો ખુલાસો તને કરી બતાવું છું તે સમજ.”

ગુરુમહારાજ કથા કહીને આ વિશાળ સવાલનો વિસ્તારથી ખુલાસો

કરે છે તે આવતા પ્રકરણમાં બહુ લક્ષ્ય રાખીને વિચારવા યોગ્ય છે.

૧ આ દર્શનકારોની બાબતમાં વધારે તપાસ કરી દરેકના મત પર વિચાર કરવા જેવો છે. મેં એના સંબંધમાં શોધ કરવા પ્રયત્ન કર્યા છે. તેનું પરિણામ આ જામી આવૃત્તિમાં જણાવી શકાશે.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

વૈદ્ય કથાનક-ઉપનય.

કરિક મુનિએ ધ્યાનયોગની મહત્તા જાણી, તેને દ્વાદશાંગીના સારરૂપ જાણ્યો એટલે અન્ય તીર્થીઓ પણ જૂદા જૂદા આકારમાં ધ્યાનયોગની મહત્તા કહે છે તેઓ પણ મોક્ષસાધક કહેવાય કે નહિ? અને ધ્યાનની વિચિત્રતા હોવાનું કારણ શું હશે? એ પ્રશ્ન પૂછતાં ગુરૂમહારાજે તીર્થીઓને પશ્ચવગ્રાહી કહ્યા અને વૈદ્યના એ પ્રકાર પાડી તેમને ફૂટ વૈદ્યો કહ્યા. એ હકીકત સ્પષ્ટ રીતે જણાવવા તેઓએ વૈદ્યની નાની કથા કહી સંભળાવી અને તેનો અંદરનો ભાવાર્થ પણ જણાવ્યો તે આપણે હવે વાચી લઈએ. અંથનો છેડો હવે નજીકમાં આવે છે, પણ આ છેવટના ભાગમાં હૃદયની ઉમિંચો છે, વાતનું રહસ્ય છે અને તરંગના ઉછાળા છે. સમંતભદ્રનો આ આખો ખુલાસો બહુ વિશાળ નજરે સમજવા યોગ્ય છે. આચાર્યશ્રી બોલ્યા:—

વૈદ્ય કથાનક. શાળા. સંહિતા.

“ એક નગરમાં રહેલા સર્વ લોકો અનેક પ્રકારના મહાવ્યાધિ-
 “ ઓના ભોગ થઈ પરેલા હતા. તે નગરમાં એક સાચો વૈદ્ય^૧ હતો.
 “ એને દિવ્ય જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયેલું હતું, સર્વ^૨ સંહિતાઓનો એ બના-
 “ વનાર હતો, સર્વ રોગોનો નાશ કરનાર હતો અને લોકો ઉપર ઉપ-
 “ કાર કરવાની વિશુદ્ધ ભાવનાવાળો હતો. છતાં વાત એવી બનતી કે

૧ સાચો વૈદ્ય: અંધકાર એને મહાવૈદ્ય કહે છે. એક નિયમ પ્રમાણે સંખ, તેલ, માંસ, વૈદ્ય, જ્યોતિષી, આશ્વણ, યાત્રા, પંથ અને નિદ્રા સાથે ‘મહાન’ શબ્દ આવે ત્યારે ખરાબ અર્થ થાય છે. આ નિયમ સાર્વત્રિક છે કે કેમ તે હું જાણતો નથી પણ મહાવૈદ્ય એટલે great physicianના આ અર્થમાં મેં સાચો વૈદ્ય, શબ્દ વાપર્યો છે.

૨ સંહિતા: કોઈ પણ વિષયનું સર્વ મુદ્દાસરથી એક જ અંથમાં જ્ઞાન થાય તેવો સમુચ્ચયસંગ્રહ. ધર્મસંહિતા, રોગસંહિતા, મનુસંહિતા વિગેરે એક એક વિષયના સંગ્રહો છે.

“ લોકો નિષ્પુણ્ય હોવાથી એ સાચા વૈદ્યની વાત માનતા નહિ, એનું વચન
 “ સ્વીકારતા નહિ અને એની સૂચના પ્રમાણે વર્તન કરતા નહિ. કેટલાક
 “ ભાગ્યશાળી પ્રાણી એ સાચા વૈદ્યનું વચન સ્વીકારતા હતા. હવે એ
 “ સાચો વૈદ્ય તો નિરંતર પોતાના શિષ્યોને વ્યાખ્યાન આપ્યા જ કરતો
 “ હતો. એ સાચો વૈદ્ય જે વ્યાખ્યાન કરતો તે ઉપશ્રુતિદ્વારા જેમણે
 “ સાંભળ્યું હોય તેમની પાસેથી સાંભળીને પ્રસંગથી પરંપરા ઉતરી
 “ આવેલ તેને બીજા કેટલાક ધૂતારાઓ સાંભળીને ધારી રાખતા. આવા
 “ થોડું થોડું શ્રુતિદ્વારા સાંભળીને પોતાને તૈયાર થઈ ગયેલા માનનારા-
 “ માત્ર એક સુંઠને ગાંધીએ ગાંધી બની ગયેલા એ ધૂતારાઓ વૈદ્ય
 “ કરવા મંડી ગયા અને પેલા લોકોના કમનસીબે એવા તવા વૈદ્યો
 “ વધારે પ્રકાશમાં આવવા લાગ્યા. હવે એ તવા વૈદ્યો પણ પોતાની
 “ જ્ઞાતને પંડિત માનતા હતા અને પછી તો તેઓ વળી પોતપોતાની
 “ સંહિતાઓ પણ રચવા લાગ્યા. એમાંના કેટલાકોએ અન્ય પાસેથી
 “ સાંભળેલાં સાચા વૈદ્યનાં વચનોને અનુસરીને તે સાચા વૈદ્યના કેટ-
 “ લાંક વચનો પોતાની સંહિતામાં ગુંથ્યાં અને કેટલાકોએ પોતાની
 “ પંડિતાઈના ધમંડમાં સાચા વૈદ્યનાં વચનથી તદ્દન વિપરીત વચનો જ
 “ પોતાની સંહિતામાં ગુંથ્યાં. વાત એવી બની કે એ નગરના રોગી
 “ લોકો પણ જૂદા જૂદા પ્રકારની રૂચિવાળા હતા. એનું પરિણામ એ
 “ થયું કે એ નગરના લોકોમાં કોઈને અમુક વૈદ્ય પસંદ આવે, કોઈને
 “ બીજો પસંદ આવે-એવી રીતે જૂદા જૂદા લોકો જૂદા જૂદા વૈદ્યને
 “ પસંદ કરતા હતા. એથી એ દરેકે ઊંટવૈદ્યની શાળા બંહારાતમાં
 “ આવી ગઈ અને સર્વે ઊંટવૈદ્યોએ પોતપોતાની સંહિતા પોતપોતાના
 “ શિષ્યોને પોતાની શાળામાં શીખવવા માંડી અને શીખવતી વખતે
 “ એટલું બધું વાચાળપણું બતાવવા માંડ્યું અને એ પર એવા એવા
 “ બડાશ સાથેનાં વ્યાખ્યાનો કરવા માંડ્યાં કે દુનિયામાં તે ઊંટવૈદ્યો
 “ પણ મહાવૈદ્ય તરીકે ઓળખાવા લાગ્યા. આયંદે અસલી સાચો
 “ વૈદ્ય હતો તેને ઘણા લોકો વિસારવા લાગ્યા, તેની ઉપેક્ષા કરવા
 “ લાગ્યા અને તેનો અનાદર પણ થતો ચાલ્યો.

“ હવે પેલો અસલી સાચો વૈદ્ય રોગોને અંગે જે જે દવા અને
 “ કરી બતાવે છે તે તે જે રોગીઓ કરે છે, વિધિ-
 નિ દા ન “ પૂર્વક તેમના કહેવા પ્રમાણે ક્રિયા કરે છે તેઓ
 ચિકિત્સા. “ જરૂર નિરોગી થાય છે. વળી એ અસલી સાચો
 “ વૈદ્ય જીવતા હતા તે વખતે જેમ તેણે અનેક લો-

“કોને રોગથી મૂકાવ્યા હતા તેમ તેના મરણુ બાદ તેની જે શાળા
 “ચાલી તેમાં તેની સંહિતા પ્રમાણે ઉપાયો કરીને તેના શિષ્યોએ પણુ
 “અનેક લોકોને રોગનો છેડો અપાવ્યો, એમની શાળા રોગનો નાશ
 “કરાવનારી બની.

“હવે કેટલાક રોગીઓ પેલા ઊંટવૈદ્યો પાસે દવા લેવા ગયા,
 “તેઓ તો આપણ રોગની પિડાઓમાં ઘેરાઈ ગયા અને હમેશા રો-
 “ગમાં સબડતા રહ્યા. તે વૈદ્યો જીવતા હતા ત્યારે જેમ તેમની શાળા
 “લોકો ઉપર અપકાર કરવાનું કારણુ બની હતી તેમજ તેમના મરણુ
 “પછી તેમની શાળા અને તેમના શિષ્યો પણુ લોકોને નુકસાન કરનાર
 “થયા. હવે આ વૈદ્યશાળામાં કોઈ કોઈ વાર રોગો ઓછા થવાના પ્રસંગો
 “બની આવતા અને વળી કોઈ વાર દૈવયોગે એ વૈદ્યશાળામાં રોગનો
 “તદ્દન નાશ થવાનું પણુ બની આવતું તેનું કારણુ પેલા સાચા વૈદ્યે જે
 “સાચાં વચનો કહ્યાં હતાં તેમાંનાં કેટલાંક આ લોકોએ સ્વીકારી લીધાં
 “હતાં તે વચનોનું અનુસરણુ હતું. જ્યારે જ્યારે સાચા વૈદ્યે બતાવેલાં
 “વચનો જે ઊંટવૈદ્યોએ ગ્રહણુ કર્યાં હતાં તેને અનુસરવામાં આવતું
 “ત્યારે રોગો ઓછા થતા અથવા સર્વથા નાશ પણુ પામી જતા.

“હવે કેટલાક દુર્બુદ્ધિઓ તો પોતાની બુદ્ધિ ઉપર જ ચાલ્યા
 “અને સાચા વૈદ્યનાં વચનો સમજ્યાં જ નહિ તેઓ તો એકાંતે
 “વ્યાધિને વધારનાર જ થયા.

“દુકામાં કહીએ તો પેલા સાચા વૈદ્યની શાળા જ માત્ર રોગ
 “ઉપર અંકુશ મૂકનારી હતી અને તેને અનુસારે થયેલી તેની સંહિ-
 “તામાં બતાવેલી બાબતને અનુસરનારી શાળાઓ કદાચ થોડે અંશે
 “વ્યાધિઓને ઓછા કરનારી થતી હતી.

“આ પ્રમાણે થવાનું કારણુ એ હતું કે સાચો વૈદ્ય બરાબર
 “જાણુતો હતો કે સર્વ વ્યાધિઓ વાત પિત્ત અને કફથી થાય છે. એ
 “ત્રણે દોષોને તે જાણુતો હતો અને તેનું ઔષધ પણુ જાણુતો હતો.
 “કુટ વૈદ્યો પોતે એ વાતને જાણુતા નહોતા, તત્ત્વની બાબતમાં-
 “મુદ્દાની વાતમાં વિરોધ હોવાને લીધે તેઓના સમજવામાં એ વાત
 “આવતી નહોતી. હવે તેમની પાસે કોઈ ભાગ્યવાન રોગીને ફાયદો
 “થઈ જતો તો તે માત્ર ધુણુક્ષર^૧ ન્યાયે જ થતો, કોઈ વાર ત્રણે દો-

૧ ધુણુક્ષર ન્યાય: લાકડાયાં જીવાતો લીંટા પાડે છે તેના અક્ષર કોઈક દાર
 યદ્દ જાય છે અથવા પાંદડાંમાં અક્ષરો પાડી દે છે. અસલ ધરાદો અક્ષરને પાડ-
 વાનો ન હોય પણુ અક્ષરમાત્ર યદ્દ આવે તેને ધુણુક્ષર ન્યાય કહે છે.

“વેનો નાશ થઈ આવે તેથી એમ બની આવતું. બાકી રોગોની
“ચિકિત્સા^૧ કરનાર તો એ એક સાચો વૈદ્ય જ હતો.

ઉપનય.

સદ્વૈદ્ય.

“પુંડરીક! તારી પાસે વૈદ્યની કથા કુંકામાં કહી સંભળાવી, તારા
“મનમાં જે સંદેહ થઈ આવ્યો હતો તેને દૂર કરવા માટે તે પૂરતી
“છે. તે આખત તું હવે બરાબર સમજ લે:-

“ઉપરની કથામાં જે ‘નગર’ કહેવામાં આવ્યું હતું તે સંસાર
“સમજવો, એ આખો સંસાર (સંસારના જીવો) સર્વ પ્રકારના રો-
“ગોથી પીડાતો છે એમ સમજવું.

“એ નગરમાં એક ‘સાચો વૈદ્ય’ હતો એમ કહેવામાં આવ્યું
“હતું તે પરમાત્મા સર્વજ્ઞ સમજવા. એ પરમાત્માને કેવળજ્ઞાન થયેલું
“હોય છે, શુદ્ધ સિદ્ધાન્તના આગમરૂપ તેમની સંહિતા બનેલી હોય
“છે, એ સર્વ લોકો ઉપર ઉપકાર કરવાની બુદ્ધિવાળા હોય છે અને
“કર્મ રૂપ ભયંકર રોગને એ મટાડનાર હોય છે. છતાં કમનસીબે વાત
“એવી બને છે કે ઘણા ખરા સંસારમાં રહેનારા અને સંસારમાં ફર-
“નારા જીવો ભારેકર્મી હોવાને લીધે તેને પરમેશ્વર તરીકે સ્વીકારત
“નથી. કેટલાક લઘુકર્મી ભાવ્યશાળી પ્રાણીઓ (ભવ્યો) એ સંસાર
“માં હોય છે તેઓ એ સર્વજ્ઞ સાચા વૈદ્યને પરમેશ્વર તરીકે આદરે
“છે-સ્વીકારે છે. એ સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર બ્યારે દેવ અને મનુષ્યોની
“સભામાં યોતાના શિષ્યવર્ગને મોક્ષમાર્ગ અસરકારક રીતે બતાવે છે
“ત્યારે ત્યાં બીજાં પણ કેટલાક માણસો હાજર હોય છે, કેટલાક દેવો
“અને મનુષ્યો ત્યાં પ્રસંગે આવી ચઢેલા હોય છે, તેમાંના કેટલાક
“દોષિત આશયવાળા પણ હોય છે તેઓ પણ સર્વજ્ઞ મહારાજની
“દેશના સાંભળે છે.

વૈદ્યશાળાઓનું ઉત્થાન.

“એવે પ્રસંગે સર્વજ્ઞ મહારાજ જે દેશના આપે છે તે અનેક
“પ્રકારના દૃષ્ટિબિંદુઓ(નયો)થી ભરપૂર હોય છે. એ દેશના સાં-

૧ ચિકિત્સા: વૈદ્યમાં નિદાન અને ચિકિત્સા બે વિભાગ છે. વ્યાધિ કયો છે તે લક્ષણ પરથી કહેવામાં આવે તેને નિદાન કહે છે, તેની દવાને ચિકિત્સા કહેવામાં આવે છે. નિદાન ભણવું વધારે સુરહેલ છે. વ્યાધિ જાણ્યા પછી તેની દવા કરવી પ્રમાણમાં સહેલ છે.

“ ભળીને કેટલાક મંદબુદ્ધિવાળા જીવો જેઓની ચેતના મિથ્યાત્વથી
 “ ભરાઈ ગયેલી હોય છે તેઓ ઉલટા પ્રકારની કલ્પનાઓ કરે છે અને
 “ ત્યાર પછી ત્યાંથી બહાર નીકળીને પોતે જે વાત સાંભળી હોય છે
 “ તેનો કાંઈક ભાગ પકડી લઈને પોતાનાં શાસ્ત્રો બનાવે છે. આવા
 “ મંદબુદ્ધિ પ્રાણીઓ ઊંટવૈદ્ય સમાન સમજવા.

“ એમાં કેટલાક સાંખ્ય વિગેરે આસ્તિક તીર્થોઓ છે તેમણે પો-
 “ તાના ગ્રંથોમાં કેટલીક વાત જિનવાક્ય પ્રમાણે લખી, અને કેટલીક
 “ પોતાની કલ્પના પ્રમાણે લખી દીધી, પણ એને પોતાના પાંડિત્યનું
 “ અભિમાન તો આખા ગ્રંથ માટે રહ્યું-એમને ઊંટવૈદ્ય સાથે સર-
 “ આવવા. ત્યાર પછી એમનાં શાસ્ત્રો પણ સર્વગ્નાં વચનથી ભૂષિત
 “ હોવાને લીધે પૃથ્વી ઉપર સારી પ્રસિદ્ધિને પામ્યા.

“ વળી બીજા બૃહસ્પતિ સુત વિગેરે દુષ્ટો હતા તે તો તદ્દન
 “ નારિતક જ થયા અને એમણે જૈન મતથી તદ્દન વિપરીત જ કલ્પ-
 “ નાઓ ઉપાડી બહુ મોટી મોટી વાતો કરી પોતાની વાચાળતાથી
 “ લોકોમાં પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યા. કહેવાય છે કે ‘આ દુનિયામાં ચોરો
 “ પ્રસિદ્ધિ વિશેષ પામે છે, કેમકે પ્રગલ્ભપણું (ઉદ્દતપણું) એ ભારે
 “ મોટી વાત છે.’

“ લોકો જુદા જુદા પ્રકારની રૂચિવાળા હોવાથી તેઓનો જેવો
 “ આશય હતો તે અનુસાર કેટલાક લોકોને તે તીર્થોકોમાંનાં કેટલાક
 “ રૂચિકર હતા અને કેટલાકને અન્ય રૂચિકર હતા અને કેટલાકને
 “ સર્વજ્ઞ મહારાજા અને તેમના શિષ્યો રૂચિકર હતા.

“ વળી વૈશેષિક સૂત્રકાર કણ્વદમુનિ તેમજ ન્યાયસૂત્ર પ્રણેતા
 “ ગૌતમ વિગેરે જે તીર્થોઓ થયા તેમણે શાસ્ત્રો પોતાનાં બનાવ્યાં અને
 “ પોતાના શિષ્યોને કહી બતાવ્યાં, તેમણે પોતાનાં તીર્થો પ્રવર્તાવ્યાં
 “ અને પોતાના શિષ્યોએ કેવાં અનુષ્ઠાનો કરવાં તેની એક મોટી અ-
 “ નુષ્ઠાનમાળા પણ બતાવી. આવી રીતે જુદી જુદી વૈદ્યશાળાઓ
 “ ઊભી થઈ.

૧ બૃહસ્પતિ. નારિતક મતના સ્થાપનાર આવાંક મતના એ પ્રણેતા છે.
 જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર. ૩૧ અને તે જ પ્રસ્તાવનું પરિશિષ્ટ નં ૩ (ખાસ કરીને પૃ.
 ૧૩૮૪-૮૬). ‘સુત’ કોને માટે વાપરેલ છે તેનો પત્તો મળ્યો નથી.

૨ વૈશેષિક સૂત્રકારના મત માટે જુઓ પ્રસ્તાવ ૪ થો. પ્ર. ૩૧ (પૃ. ૧૦૨૮).

૩ ન્યાય સૂત્ર (નૈયાયિક) દર્શનના અભિપ્રાય માટે જુઓ પ્રસ્તાવ ૪ થો
 પ્ર. ૩૧. પૃ. ૧૦૨૬. આ સર્વ બાબત સદર પરિશિષ્ટમાં પણ આવી ગઈ છે.

રોગીઓ.

“ આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી જે કર્મ રોગીઓની ચિકિત્સા સર્વ-
“ સ્ત્રી મહા વૈદ્યશાળામાં થતી હતી તેઓ તો ખરેખરા ભાગ્યશાળી
“ હતા કારણ કે તેથી તેઓ તો ચોક્કસ વ્યાધિ વગરના થતા હતા.

“ જે પ્રાણીઓ આસ્તિક તીર્થીઓ પાસે ઔષધ કરાવવા ગયા
“ તેમના કર્મવ્યાધિઓ જરા નરમ તો પડતા હતા અને એની દવા
“ કરનાર રોગીઓનો કોઈ કોઈ વાર રોગથી મોક્ષ (છૂટકારો) પણ
“ સંભળાતો હતો. એમને કોઈ કોઈ વાર એટલો પણ ફાયદો થઈ
“ આવતો હતો તે સર્વજ્ઞ મહાવૈદ્યનાં વાક્યતું ફળ હતું, કારણ કે આસ્તિક
“ તીર્થીઓએ સર્વજ્ઞનાં કોઈ કોઈ વચન પોતાનાં શાસ્ત્રોમાં અવાર-
“ નવાર ગુંથી દીધાં હતાં. અથવા તેઓમાંથી કોઈ કોઈને 'જ્ઞતિસ્મરણ
“ આદિ કારણોથી સર્વજ્ઞનું વચન હૃદયમાં સ્થાન પામી જતું હતું અને
“ તે કારણને લઈને કર્મરોગ ઓછા થવાનું કે નાશ પામવાનું પણ
“ ધની આવતું હતું.

“ જેની રીતે વૈદ્યો શરીરમાં રહેલાં વાત પીત્ત અને કર્મના ત્રણ
“ દોષોને ઓળખી તેની ચિકિત્સા કરે છે તેવી રીતે સર્વજ્ઞ મહાવૈદ્ય
“ રાગદ્રેષ અને મહામોહના ત્રણ દોષોની ચિકિત્સા કરે છે, તેટલા માટે
“ સર્વજ્ઞશાળાની બહાર અને એનાં શાસ્ત્રોથી જે તદ્દન બહાર રહેલા છે
“ તેમને ત્યાં કર્મરોગની ચિકિત્સા થતી જ નથી.

“ વળી જે લોકો પોતે નાસ્તિક હોઈ જૈનશાસ્ત્રથી તદ્દન વિપ-
“ રીત જ કહેવાવાળા છે તેઓ તો જરૂર સંસારને લાંબો કરનારા જ
“ છે, વધારનારા જ છે; છતાં અર્થ અને કામમાં આસક્ત લોકો જે-
“ ઓની નજર વર્તમાન ઉપર જ વધારે સ્થિર થયેલી હોય છે તેઓને
“ એ નાસ્તિકો બહુ સારા લાગે છે.

જૈનદર્શન.

“ તેટલા માટે આર્થ પુંડરીક! બીજાં તીર્થો તીર્થંકર મહારાજનાં
“ વચનમાંથી જ નીકળેલાં છે અને તેમ હોવાને કારણે જિનદર્શન
“ વ્યાપક છે, સર્વની ઉપર અને સર્વમાં આવી રહેલું છે.

“ આ પ્રમાણે હોવાથી રાગદ્રેષ અને મહામોહની સામે પડેલા
“ તેના દુર્શમનો જેવા કે સત્ય, પ્રાણીઓ ઉપરની દયા, બ્રહ્મચર્ય, શૌચ
“ (બાહ્ય અને આંતર પવિત્રતા), ઇન્દ્રિયનિગ્રહ, ઔદાર્ય, સુંદર વીર્ય

૧ જ્ઞતિસ્મરણ. પૂર્વ ભવોમાં પોતે કોણ હતા તેની યાદ. આ મતિજ્ઞાનનો વિષય છે. એથી સ્થિરતા યાય છે અને માર્ગ સૂઝ આવે છે. અન્ય તીર્થોને પણ જ્ઞતિસ્મરણ જ્ઞાન થઈ આવે છે.

“ (શક્તિ), અકિંચનતા (ધનત્યાગ), અલોભતા (લોભત્યાગ), ગુરુભક્તિ,
 “ તપ, જ્ઞાન, ધ્યાન અને ધીનત્વો જે તેવા જ પ્રકારનાં છે તે બંને
 “ સુંદર હોઈને વ્યાસ્તિક તીર્થોઓનાં સારાં તો લાગે છે પણ માગેલાં
 “ ઘરેણાંની પેઠે તે તેમને શોભતાં નથી. એનું કારણ એ છે કે તેઓ
 “ સત્ય પ્રાણીદયા બ્રહ્મચર્ય વિગેરેને પાછા પોતાની કલ્પનામાંથી કાઢેલાં
 “ ખીજાં વચનો સાથે ભેળવી નાખે છે, એને યજ્ઞ હોમ વિગેરે સાથે
 “ ભેડી દે છે, એમની સર્વજ્ઞ વચનની બહારની વસ્તુઓ સાથે ભેળવણી
 “ કરી નાખે છે અને તેથી તે શોભતાં નથી. સર્વ પ્રકારની ઉપાધિ-
 “ ઓથી રહિત ગુણોનું જ પ્રતિપાદન કરનાર સર્વજ્ઞદર્શન સર્વ તીર્થોમાં
 “ તે તે અંશે રહેલું છે. આ રીતે સદ્ભાવનાવાળું સર્વ ગુણોથી ભરપૂર
 “ જૈન તીર્થ સર્વત્ર રહેલું છે. માત્ર બહારનું લિંગ ધર્મનું કારણ નથી.

“ હવે તે સવાલ કર્યો હતો કે એવા પ્રકારના ધ્યાનયોગના બળે
 “ એ સર્વ તીર્થોઓ મોક્ષના સાધક છે કે નહિ તેનો જવાબ ખાસ
 “ ધ્યાન આપીને સમજવા યોગ્ય છે. હું તે હકીકત સ્પષ્ટ કંઈ છું તે
 “ પર તું ચોક્કસ લક્ષ્ય આપજો:—

બાહ્યલિંગ. વેશ.

“ કેટલાક પ્રાણીઓનું વર્તન દુષ્ટ હોય છે અને તેઓ બંને શુદ્ધ
 “ અનુષ્ઠાન વગરના હોય છે. દુનિયામાં આવી ઉપર ઉપરની વાતો કર-
 “ નારા પણ વર્તન કે અનુષ્ઠાન વગરના પ્રાણીઓ બહુ હોય છે. એવા
 “ લોકો ધ્યાન કરે તે કહેવા માત્ર છે, ઉપર ઉપરનો દેખાવ છે. એવા
 “ ઉપર ઉપરના દેખાવ ઉપર વિવેકી પ્રાણીઓએ જરા પણ આસ્થા
 “ કરવી યોગ્ય નથી. જેમ દ્વેષતરાંવાળાં ચોખ્ખા (તંદુલ) ઉપરથી દ્વે-
 “ તરાં પ્રથમ કાઢી નાખવામાં આવે ત્યાર પછી જ તે ચોખ્ખા ઉપર જે
 “ કાંઈ મેલ હોય તે શોધી શકાય છે તેમ જીવને અંગે પણ આરંભાદિ
 “ મળને પ્રથમ કાઢી નાખવામાં આવે ત્યાર પછી જ તેના ઉપરના
 “ અન્ય મળની શુદ્ધિ કરી શકાય છે. દ્વેષતરાંવાળાં તંદુલના દ્વેષતરાં દૂર
 “ કર્યા વગર તેની અંદરનો મેલ શોધી શકાતો નથી તેમ જે મલીના-
 “ રંજી હોય છે તેઓની શુદ્ધિ માત્ર બાહ્ય ધ્યાનથી થતી નથી. જેઓ
 “ તુચ્છ આબતોનો-સાંસારિક આબતોનો આરંભ સમારંભ કરનાર
 “ હોઈને બાહ્ય ધ્યાન કરવામાં તત્પરતા દેખાડે છે તેવા પ્રાણી ધ્યાન
 “ કરવાથી શુદ્ધ થઈ શકતા નથી. જેવી રીતે દ્વેષતરાંવાળા ચોખ્ખા શુદ્ધ
 “ થઈ શકતા જ નથી તેવી રીતે વર્તન અને અનુષ્ઠાન વગરના માણુ-
 “ સોનો ધ્યાન સાથે સંબંધ સમજવો.

“ એટલા માટે જે પ્રાણી સર્વ પ્રકારની ઉપાધિથી વિશુદ્ધ થયેલ
 “ હોય છે તે મોક્ષ મેળવી આપનાર ઊંચા પ્રકારના ધ્યાનયોગને સારી
 “ રીતે સાધે છે અને તેથી તે પ્રાણી મોક્ષનો સાધક થાય છે. જે કોઈ
 “ પ્રાણી આવા પ્રકારનો થાય-ઉપાધિરહિત હોઈને ધ્યાનયોગને માટે
 “ ચઢતો જાય તેણે નિર્મળ આત્મા તીર્થી હોય કે ગમે તે હોય પરંતુ
 “ તે વાસ્તવિક રીતે જૈનશાસનમાં વર્તે છે એમ સમજવું.

“ તેટલા માટે એક જ જૈનશાસન ખરેખર સંસારનો નાશ કર-
 “ નાર છે અને જે તીર્થોએ એ જૈનશાસનમાં રહેલા હોય છે અથવા
 “ સર્વ ઉપાધિથી વિશુદ્ધ થયેલા હોય છે તેઓ બાહ્યમાત્રથી ભલે પો-
 “ તાનાં તીર્થમાં રહેલા હોય તો પણ સંસારનો છેદ કરનારા થાય છે.

“ તને ડુંકામાં વાત કહું કે સર્વ વાતનો સાર એ છે, કે જેવી રીતે
 “ સર્વ રોગોની ઉત્પત્તિનું કારણ વાત પિત્ત અને કફ હોઈને એ વાત
 “ પિત્ત અને કફનું જે ઔષધથી શમન થાય અને પ્રાણીને જેથી આ-
 “ રોગ્ય પ્રાપ્ત થાય તે લોકમાં ઉત્તમ ઔષધ કહેવાય છે, તેવી રીતે
 “ કેટલીક વાર ઊંટવૈદ્યથી કરેલી દવા પણ જે તે પરમાર્થથી સાચા
 “ વૈદ્યની દવા સાથે સંમત હોય અને તેમની કરેલી હોય તો ધુણાક્ષર
 “ ન્યાયે આરોગ્યને લાવનાર થઈ આવે છે. તેટલા માટે જે જે અનુ-
 “ છાનો શગ દ્રેષ મોહ રૂપ વ્યાધિઓનો નાશ કરનારાં થાય છે, સર્વ
 “ મળથી ભરપૂર આત્માઓને નિર્મળ કરનાર થાય છે તે જૈન મતમાં
 “ હોય કે અન્ય તીર્થોમાં હોય, ગમે ત્યાં હોય, ત્યાં તે સર્વજ્ઞના મતને
 “ સમ્મત છે અને અનુકૂળ છે એમ સમજવું.

“ એક બાબત અહીં વિચારવા યોગ્ય છે. જે અનુષ્ઠાન ચિત્તને
 “ મલીન કરનાર અને તેથી મોક્ષને અટકાવનાર હોય તે કરનાર પછી
 “ ગમે તો તે મુનિ હોય કે શ્રાવક હોય પણ તે અનુષ્ઠાન જૈનમતથી
 “ બહાર છે. આ ત્રાત શંકા વગરની છે. તો પછી તીર્થોકો ચિત્તને
 “ મલીન કરનાર આરંભાદિયુક્ત અનુષ્ઠાનો કરે અને જે અનુષ્ઠાનો
 “ બહારથી પણ દોષયુક્ત દેખાય તેને માટે તો કહેવું જ શું? તેટલા
 “ માટે ભાવપૂર્વક આ વિશુદ્ધ ભાવતીર્થમાં ઉતરીને. પ્રાણીઓ સંસાર-
 “ સમુદ્રને તરી જાય છે. એમાં બાહ્ય વેશની ચિંતા કરવાનું જરા પણ
 “ કારણ નથી.^૧

૧ શુદ્ધ અનુષ્ઠાન, વિશુદ્ધ વર્તન અને ચિત્તની નિર્મળતા જ્યાં હોય ત્યાં તે મોક્ષને સન્મુખ લાવનાર બને છે. દુષ્ટ વર્તન સાથેનો ધ્યાનયોગ ગમે તે તીર્થમાં તદ્દન નકામો છે અને શુદ્ધ વર્તન સાથે ઉપાધિરહિત પ્રવચની અને ચિત્તની નિર્મળતા સાથે સાચા અનુષ્ઠાનની જરૂર એકાંતે સ્વીકારવામાં આવી છે.

દ્યેયનાનાત્વ-માધ્યસ્થ્ય.

“વિકાસક્રમમાં માત્ર આજીવેશને ખાસ સ્થાન નથી તે તારા સ-
 “મજવામાં આવ્યું હશે. ત્યાર પછી તે એક એવી શંકા ઉઠાવી હતી:
 “દ્યેય જૂદા જૂદા પ્રકારનું છે અને મોક્ષ તો સર્વને સાધવો છે તો એ
 “સંબંધમાં જે ખરો પરમાર્થ રહેલો છે તે તું ખરાબર સમજી લે.
 “આ ઘણી મુદ્દાની વાત છે અને ખરાબર વિચાર કરીને હૃદયમાં
 “ઉતારવા જેવી છે.

“આત્મા દુષ્ટ વિચારકલ્પોલને પરિણામે પાપ એકઠું કરે છે,
 “આધિ છે અને સુંદર વિચારવાળા ચિત્તને અંગે પુણ્ય એકઠું કરે છે,
 “આધિ છે. જ્યારે એનું ચિત્ત દુષ્ટપણા તરફ અને સારાપણા તરફ
 “ઉદાસી થાય-એને સારા તરફ રાગ ન થાય ખરાબ તરફ દ્રેષ ન
 “થાય ત્યારે તે પુણ્ય અને પાપ બંનેથી મુક્ત થાય છે. જીવનો એ સ્વ-
 “ભાવ છે અને તે સ્વભાવને લઈને એ ખરાબ કલ્પોલથી પાપ સાથે
 “બંધાય છે અને સુંદર કલ્પોલથી પુણ્ય સાથે બંધાય છે અને એને
 “એનાં પરિણામો પછી અવશ્ય ભોગવવાં પડે છે. એ બંને પ્રકાર તરફ
 “જો એ મધ્યસ્થ રહે છે તો તે પાપ અને પુણ્ય બંનેથી મુક્ત રહે
 “છે, છૂટો રહે છે. આ મુખ્ય મુદ્દો ખાસ ધ્યાનમાં રાખજો.

“હવે વિચાર કરીશ તો તને જણાશે કે જેવી રીતે ન પચે તેવો
 “ખોરાક (અપચય) ખાવાથી શરીરમાં વ્યાધિઓ થઈ આવે છે તેવી
 “રીતે ભ્રમને ઉત્પન્ન કરનાર તથા મનને મલીન કરનાર હિંસામય
 “અનુષ્ઠાનો કરવાથી મનમાં ખરાબ કલ્પોલો થઈ આવે છે.

“તેવી જ રીતે તને જણાશે કે સ્થિરતા અને નિર્મળતાને ઉત્પન્ન
 “કરનાર આહિંસામય અનુષ્ઠાનો કરવાથી ચિત્તમાં સારા કલ્પોલો થાય
 “છે. જેમ પચે તેવો અને તેટલો ખોરાક સુખ આપે છે, તંદુરસ્તી
 “વધારે છે, તે પ્રમાણે એવાં અનુષ્ઠાનો સારા કલ્પોલોને ઉત્પન્ન કરે છે.

“હવે એક ત્રીજા પ્રકારનું ધ્યાન છે જે ચિત્તની અંદર થતાં સર્વ
 “જાણાંઓને દબાવી દે છે, તેનો છટો આણી મૂકે છે. તે ધ્યાનમાં બંને
 “પ્રકારો ઉપર જણાવ્યાં તે તરફ ઉદાસીનતા રહે છે-આવી ઉદાસી-
 “નતા ખાસ કર્મનિર્જરાનું કારણ થાય છે અને તે આત્મા સાથે
 “લાગેલાં શુભ અશુભ કર્મોને ખેરવનારી થાય છે.

૧ જીઓ પૃ. ૨૦૪૨.

૨ હિંસાની મુખ્યતા ખાસ કરી છે, બાકી એ સર્વ પાપને નિર્દેશ કરે છે.
 હિંસા ઉપર મુખ્ય ભાર છે તે જિનાજ્ઞા પ્રમાણે યોગ્ય છે.

“હવે જે પ્રાણીને મોક્ષ મેળવવો હોય-કર્મથી છૂટાપણું પ્રાપ્ત
 “કરવું હોય તેમણે ચિત્તના અનેક સંકલ્પવિકલ્પ રૂપ જાળાનો
 “નિરોધ કરવો અને તેમ કરવા માટે રાગદ્વેષ વિગેરેનો વિચ્છેદ
 “કરનાર નાના પ્રકારના ઉપાયોનો સતત ઉપયોગ કરવો.

“આ પ્રકારનો ઉપાય તીર્થાંકિએ બતાવ્યો હોય અથવા જિન-
 “શાસનમાં કયન કયો હોય તેમાં વાંધો નથી, તેવો ઉપાય ભાવતીર્થમાં
 “રહેલ હોવાથી ધ્યેયનો ભેદ દૂષણુ યોગ્ય નથી. ધ્યેયનો આગ્રહ નથી,
 “ઉપાય ભાવતીર્થમાં રહેલ હોવો જોઈએ. મતલબ ઉપાય એવા પ્રકા-
 “રનો હોવો જોઈએ કે તેનાથી રાગદ્વેષનો વિચ્છેદ થઈ ચિત્તના સંકલ્પ
 “વિકલ્પો દબાઈ જતા હોવા જોઈએ. આ હકીકત જરા વિચાર કર-
 “વાથી બેસી જશે તે તું હમણા જ જોઈશ. એમ કહું છે કે બહારથી
 “વિશુદ્ધ કર્તવ્ય કરનારા મોક્ષ સાધવાની ઇચ્છાવાળા પ્રાણીઓ
 “નાનાપ્રકારનાં ધ્યેયનો આશ્રય કરીને મોક્ષને સાધે છે તેનું કા-
 “રણ માધ્યસ્થ છે. પરંતુ એમાં વાત એ છે કે પરમાત્મા વિગેરે ધ્યેય
 “તરીકે હોય છે તે જેવો સંવેગ કરે છે, પ્રાણીનાં ચિત્તપર જે અસર
 “ઉપજવી શકે છે, તેવી અસર બિંદુ વિગેરે (ધ્યેયો)^૧ ઉપજવી શકતા
 “નથી. ચિત્તને જે મુંદર આલંબન મળે તો તેનું સ્વરૂપ તેવું થાય છે
 “અને ખરાબ આલંબન મળે તો તેનું સ્વરૂપ તેવું થાય છે. આ બા-
 “બત સ્વઅનુભવથી સિદ્ધ છે.

“છતાં વાત એમ છે કે જૂદા જૂદા જીવોની રૂચિ જૂદા જૂદા
 “પ્રકારની હોય છે જેથી કોઈના ચિત્તની શુદ્ધિ કોઈ આલંબને થાય
 “અને કોઈની શુદ્ધિ બીજાં આલંબને થાય, તેટલા માટે અંતઃકરણની
 “વિશુદ્ધિ કરનારી જિનભાર્ગની દેશના અનેક પ્રકારના આશયોથી
 “ભરપૂર અનેક પ્રકારની છે. આથી કોઈ શુદ્ધ માધ્યસ્થભાવ ધારણ
 “કરનાર વિશુદ્ધ અંતઃકરણશાળી પુન્યાત્માને બિન્દુ વિગેરે (ધ્યેય
 “તરીકે) પણ ચિત્તની વિશુદ્ધિ કરનાર થઈ પડે એ બનવા જોમ છે.

“વિશુદ્ધ અંતઃકરણ અને માધ્યસ્થતા અભાવે કેટલા એ મૂઠ
 “પ્રાણીઓ તત્તવને બાણે છે છતાં પણ તે તેને વિપરિતપણે પરિણમે
 “છે જેથી તેઓ અર્થ અને કામમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે અને અમે
 “યોગીઓ એ જ તત્તવજ્ઞાનને પરિણામે તદ્દન નિશ્ચિન્ત થઈને ફરીએ
 “છીએ. આવા રાગદ્વેષના પારવર્યમાં સપડાયલા અને મલીન અંત-

૧ પૃ. ૨૦૩૯-૨૦૪૨ સુધી પુઠરીક બિંદુઓ વિગેરેની ધ્યેયતા બતાવી છે તે
 જૈનમતને સંમત છે, પણ પરમાત્માની ધ્યેયતા સર્વોત્કૃષ્ટ છે. ધર્મધ્યાન શુકલધ્યાન
 નતા ભેદો વિચારવા.

“ કરણવાળા પ્રાણીઓનું જ્ઞાન વિપરીત ક્રમને આપનાર હોય છે.
 “ સ્પષ્ટ સૂર્યોદય થાય તે અવસરે નિર્ભાંગી ધ્રુવક કોટરના અંધકારમાં
 “ લીન થાય છે તેમ જ્ઞાન પામી વૈરાગ્યનો લાભ ન મેળવતાં આવા
 “ પ્રકારના પ્રાણીઓ યોગ્ય દૃષ્ટિને અભાવે અજ્ઞાન રૂપી અંધકારથી
 “ લેવાઈ ધ્રુવકની માફક સંસાર રૂપી કોટરમાં લીન થાય છે એમ સમ-
 “ જવું. એ પ્રમાણે કહેવાનો આશય એ છે કે જ્ઞાનનાં કિરણથી દિમ
 “ થયેલ યોગ રૂપ સૂર્ય હૃદયમાં ઝળહળતો જાગેલો હોય તે વખતે
 “ અર્થ અને કામની સ્પૃહા રૂપ અંધકારનો સંભવ જ ન થટે. તેટલા
 “ માટે નિર્મળ ચિત્તવાળા તથા વૈરાગ્ય અને અભ્યાસના રસીલા છ-
 “ વોનાં આલંબનો અનેક પ્રકારનાં સંભવે, કારણ કે એ આલંબનો
 “ છેવટે એને માધ્યસ્થ તરફ લેતાં જાય છે. તેટલા માટે કુતીર્થીઓએ
 “ જે ધ્યેયના અનેક ભેદો કલા છે તે જિતમત રૂપ સમુદ્રના ઝરેલા
 “ એક બિંદુ માત્ર જેટલાં સમજવાં. એ અન્ય દર્શનોની શ્રેણીઓ
 “ ઊંટવૈદ્યની શાળા પેઠે સ્વરૂપે તો કર્મરોગને વધારનારી જ સમજવી;
 “ પરંતુ એમાં રહેનારનો કોઈ કોઈ વાર કર્મરોગ નાશ થતો જોવામાં
 “ આવે-કર્મરૂપ વ્યાધિ ઘટતો જતો જોવામાં આવે-તો તે ગુણુ સર્વ-
 “ જ્ઞાનાં વચનો જે તેમાં કિંચિત્ કિંચિત્ રહેલાં છે તે વચનોનો છે
 “ એમ સમજવું.

“ સાચા વૈદ્યની શાળાની પેઠે આ સર્વજ્ઞ મતની શાળા છે. એની
 “ દ્વાદશાંગી રૂપ સુંદર સંહિતા (વૈદક ગ્રંથ) છે તે કર્મરોગને હણુ-
 “ નારી જાણુવી.

“ હવે લોકોમાં કોઈ કોઈ વચન એવાં હોય કે જે જાતે સુંદર
 “ હોય અને દોષ (વ્યાધિ)નો નાશ કરનાર હોય તે સર્વ ગુણોની
 “ ખાણુભૂત આ દ્વાદશાંગીમાં રહેલાં વચનોમાંનાં જ છે એમ જાણુવું.
 “ કારણ કે એ દ્વાદશાંગી ગુણોની ખાણુ છે અને એવાં સુંદર અને
 “ દોષ દૂર કરનાર વચનો એમાં રહેલાં છે.

“ બાકી કેટલાક તીર્થીઓ ભુદ્ધિ વિના હિંસા કરવાનું સાઈ પરિ-
 “ છુમ જાણુવે છે અને દેવ દેવીના સ્મરણમાત્રથી સર્વ પાપનો
 “ નાશ અતાવે છે તે સર્વ તીર્થીઓ તત્ત્વથી તદ્દન બહાર જ ચરનારા
 “ છે, તેઓનું વચન યુક્તિ વગરનું છે અને વિવેકી માણુસોને હાસ્ય
 “ ઉપજાવે તેવું છે.

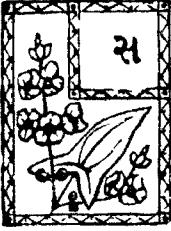
૧ સંખ્યાતીત નયવાદ જૈન દર્શનમાં દર્શાવ્યા છે.

૭૫

પ્રકરણ ૨૧ મું.

વ્યાપક જૈન દર્શન.

મંતભદ્ર સૂરિએ જણાવ્યું કે દ્વાદશાંગીનો સાર ધ્યાનયોગ છે એટલે પુંડરીકે સવાલ કર્યો કે અન્ય તીર્થોએ પણ એ જ વાત કરે છે તો તેમાં વિશેષતા શી? એટલે આચાર્ય મહારાજે ઉપર લખેલી એક સાચા વૈદ્યની અને ખીબા ઊંટવૈદ્યોની કથા કહી તેનો આશય સમજાવતાં વિશેષમાં કહ્યું કે સુંદર અનુષ્ઠાન અને શુદ્ધ વર્તન સાથે ધ્યેયની પવિત્રતા પ્રાણીને કર્મરોગથી મૂકાવે છે, અન્યત્ર ધ્યેયની કલ્પનામાં જ્યાં સામ્ય જણાય ત્યાં સર્વજ્ઞ વચનની હાજરી સમજવી અને ધ્યાનનો પરમ હેતુ માધ્યસ્થ્ય છે એ લક્ષ્યમાં રાખવું. અન્યત્ર પણ જ્યાં શુદ્ધ તત્ત્વનાં અંશો જોવામાં આવે ત્યાં તે તેટલા પૂરતા શુદ્ધ છે એમ સમજવું, યાત્રી હિંસામય અનુષ્ઠાન કરવાથી અથવા દેવીદેવાદિના સ્મરણ-માત્રથી વ્યાધિનો નાશ થાય એવાં કથનો છે તે અસત્ છે એમ સમજવું. ઉપરના પ્રકરણમાં આટલો ભાવ અનેક યુક્તિ સાથે સમજાવ્યો છે.

ત્યાર પછી તત્ત્વની-મુદ્દાની વ્યાખ્યાને વધારે સ્પષ્ટ કરવાના આશયથી પુંડરીકમુનિએ એક વધારે સવાલ પૂછ્યો તે નીચે પ્રમાણે.—

તત્ત્વજિજ્ઞાસા.

“નાથ! આપણે જેમ કહીએ છીએ કે જૈનદર્શન વ્યાપક છે તેમ અન્ય તીર્થોએ પણ એમજ કહે છે કે તેઓનું દર્શન પણ વ્યાપક છે! ત્યારે એનો ઉત્તર શો? એ સર્વ તીર્થોએ પોતાની યુદ્ધિથી એ તીર્થના સ્થાપનારાને સર્વજ્ઞ કહીને ઝાળખાવે છે! ખીબા તીર્થનો તિરસ્કાર કરે છે અને પોતાના મતનો ગર્વ રાખે છે, પોતે જને દેવ માને છે,

૧ આ સવાલ ઘણા સ્વાભાવિક છે અને ઘણાને થાય તેવો છે. ઉત્તર બરાબર વિચારવા યોગ્ય છે.

પોતે જેને ધર્મ માને છે, પોતે જેને તત્ત્વ માને છે અને પોતે જેને મોક્ષ માને છે તેમાં બરાબર આગ્રહી રહે છે, તે બાબતમાં આવેશ રાખે છે, જીવસો રાખે છે, ઝનુન દાખવે છે અને પોતાના શિવાય બીજું કોઈ દર્શન સાચું હોય અથવા હોઈ શકે એમ સ્વપ્નમાં પણ માનતા કે સ્વીકારતા નથી. આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી એ તીર્થંચો જેમ પોતાના દર્શન(મત)ની બાબતમાં ગર્વવાળા છે તેમ આપણે આપણા દર્શનથી ગર્વવાળા છીએ, તો પછી આમાં પરસ્પર તફાવત શો રહ્યો? નાથ! આ બાબતનો ખુલાસો આપો એટલે માફ મન સુમેરૂ પર્વતના શિખર જેટલું ઊંચું થઈ જાય!”

પુંડરીક મુનિનો પ્રશ્ન ઘણો વિશાળ, જાણુવા જેવો અને સામાન્ય રીતે મધ્યસ્થ જીવને ઊઠે તેવો હતો. તેના ઉત્તરમાં વિશુદ્ધ દાંતની પંક્તિમાંથી નીકળતાં કિરણો વડે હોઠને શોભાવતા પુંડરીકના મનને નિરધાર થાય, એણે ઉઠાવેલી શંકાનો ખુલાસો મળે અને એને નિર્ભય થાય તેવી રીતે ગુરૂમહારાજ બોલ્યા:-

વ્યાપક દર્શનનાં કારણો.

એતું દેવતત્ત્વ.

પરમાર્થ એક ધર્મ.

મોક્ષમાર્ગ પણ એક.

સત્ત્વ-વીર્ય-શક્તિ.

લેશ્યાશુદ્ધિ તે મોક્ષ.

શબ્દમાટે વિવાદ નથી.

વ્યાપકતામાં ભેદબુદ્ધિ નથી.

મલક્ષયે આત્મા ગમે ત્યાં હોય ત્યાં તેનો મોક્ષ છે.

મત્સરના અભાવમાં વ્યાપકતા છે.

દષ્ટિવાદ આગમમાં આ ભલામણ છે.

“ મેં તને હમણાં જણાવ્યું હતું કે જૈન દર્શન વ્યાપક છે તે વિ-
 “ ચાર સમ્યગ્દષ્ટિનો છે, સાચી નજર કરીને દેખનારાઓનો છે અને
 “ ઘણા વિચાર અને તત્ત્વચિંતવનને પરિણામે થયેલા
 “ નિશ્ચયરૂપ છે. ભેદબુદ્ધિ તે ટુંકી નજરનું પરિ-
 “ ભ્રામ છે, તે મળથી (રોગથી કે ક્યરાથી) ઉત્પન્ન
 “ થાય છે અને પ્રાણીને મોહમાં પાડી દે છે. હવે જે

૧ અહીં જે વિચારો આચાર્યશ્રીને ખતાવ્યા છે તે બહુ વિશાળ છે. દરિ-
 મલક્ષરિના મહાદેવાદક સાથે એ વિચારો સરખાવવા.

દેવ ધર્મને મોક્ષની એકવાક્યતા.

ભેદબુદ્ધિ.
 સુનિક્ષય.

“ પ્રાણીએ તરવ જાણી શકે છે, એ વિશાળ-વ્યાપક દર્શનમાં આવે છે
 “ તેનામાંથી એવા પ્રકારની મુંજાવનારી ભેદબુદ્ધિ ચાલી જાય છે અને
 “ ભેદબુદ્ધિ ચાલી ગઇ એટલે પછી કોઇ પણ પ્રકારની ધુંચ રહેતી
 “ નથી. એવા પ્રાણીને દેવ એક જ દેખાય છે: એ દેવ સર્વજ્ઞ હોય છે,
 “ સર્વદર્શી હોય છે. વીતરાગ (રાગવિનાના) હોય છે, દ્રેષ વગરના હોય
 “ છે, મહામોહનો નાશ કરનાર હોય છે, અને એ શરીરવાળા હોય છે
 “ ત્યારે આખા ભુવનના ભરતાર દેખાય છે અને શરીર વગરના થઇ
 “ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે ત્યારે ભુવનના પ્રભુ લાગે છે. એ એક જ દેવ છે.

“ આત્મ સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી વીતરાગ ગતદ્રેષી અને મહામોહપર સા-
 “ આજ્ઞકારીનું સ્વરૂપ પોતાના મનમાં યરાયર ધારી નિશ્ચય કરે છે-દૃઢ
 “ કરે છે તેવા પ્રાણીને પછી નાના પ્રકારના શબ્દો જરાએ ભેદબુદ્ધિ
 “ ઉત્પન્ન કરતા નથી, એ તો પછી સ્વરૂપ ઉપર જ નજર રાખે છે,
 “ નામ ઉપર એને મોહ થતો નથી. પછી એને લોહો, યુદ્ધ કહો કે
 “ બ્રહ્મ કહો, વિષ્ણુ કહો કે મહેશ્વર કહો, જિનેશ્વર કહો કે ધીબું કોઇ
 “ નામ આપો તેની એ સાચી દૃષ્ટિવાળાને પરવા હોતી નથી, એનામાં
 “ એ સંબંધે શબ્દના ભેદોથી કાંઇ અર્થભેદ થતો નથી.^૧ જે એને
 “ એવા (ઉપર જણાવેલા) સ્વરૂપે ઓળખીને ભળે છે તેના તે પ્રભુ
 “ છે અને આ મારા છે અને તારા નથી એ સર્વ મત્સર છે, ખોટો

૧ આવા જ વિચાર શાસ્ત્રનાં શાંત યોગીએએ વારંવાર બતાવ્યા છે. જરા વિચારીએ.

પક્ષપાતો ન મે વીરે, ન દ્રેષો કપિલાદિષુ
 યુક્તિમદ્વચનં યસ્ય તસ્ય કાર્યઃ પરિગ્રહઃ ।

તેમજ—

ભવવીજાંકુરજનના રાગાચાક્ષયમુપાગતા વસ્ય;
 મહ્યા વા વિષ્ણુર્વા, હરો જિનો વા નમસ્તસ્મૈઃ ।

અને યોગી આનંદધન કહે છે કે—

રામ કહો રહેમાન કહો કોઇ, કાન કહો મહાદેવ રે;	
પારસનાથ કહો કોઇ બ્રહ્મા, સકલ બ્રહ્મ સ્વયમ્ભવ રે.	રામ.
ભાજન ભેદ કહાવત નાના, એક મૃત્તિકા રૂપરી,	
તૈસે ખંડ કલ્પના રૌપિત, આપ આખંડ સરૂપરી.	રામ.
નિજબદ રમે રામ સો કહીએ, રહિમ કરે રહેમાનરી;	
કરશે કરમ કાન સો કહીએ, મહાદેવ નિર્વાણરી.	રામ.
પરસે રૂપ પારસ સો કહીએ, બ્રહ્મ ચિન્હ સો બ્રહ્મરી;	
ઇહવિધ સાધે આપ આનંદધન, ચેતનમય નિઃકર્મરી.	રામ.

અને આવા અનેક દાખલાઓ અન્યત્ર છે. એ આપણો સહિષ્ણુતા જાણ છે.

“ ભ્રમ છે. જે એને ભાવથી સાથે છે, ભાવથી એની ઇચ્છા કરે છે
 “ તેનું તે કહ્યાણુ કરે છે. શીંગડાથી કાંઈ ચંડાળનું પાણી અટકાવી
 “ શકાતું નથી!! એ દેવના તો સર્વ પ્રકારના કલેશો નાશ પામી ગયા
 “ હોય છે તેથી તે સર્વ પ્રાણીઓને સરખા છે. એને જે બરાબર જાણે
 “ છે તેવા યોગ્ય જીવોનો એ મોક્ષ કરે છે. ગંગા કાંઈ કોઈના બાપની
 “ છે? સંસારી આત્માઓમાં તો કર્મને લઈને જૂદા જૂદા પ્રકાર થાય
 “ છે, અનેક ભેદો પડે છે, ઉચ્ચનીચતા પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ પરમાત્મા
 “ તો કર્મના પ્રબંધથી તદ્દન રહિત હોવાને કારણે તેનામાં કોઈ પણ
 “ પ્રકારનો ભેદ પડતો નથી, પ્રકાર થતો નથી કે ઉચ્ચનીચપણું સંભ-
 “ વતું નથી.

“ એવી રીતે સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી આદિ વિશેષણોથી યુક્ત હોય તે
 “ દેવ છે, શુદ્ધ બોધનો પ્રભાવક છે અને એને શરીર
 એક દેવ. “ હોતું નથી છતાં અનંત શક્તિના ભેરે એ સંસારથી
 “ મૂકાવનાર થાય છે.

“ હવે જે મહાભાગ્યવાન પ્રાણીઓએ એવા પરમાત્માને બરાબર
 “ પીછાન્યા હોય અને એને ભાવથી આદર્યા હોય તેઓનાં મનમાં એનું
 “ સત્ય સ્વરૂપ બરાબર જામી ગયેલું હોય છે, બરાબર નિર્ણીત થઈ ગયેલું
 “ હોય છે; તેમને પછી એના સંબંધમાં વાદવિવાદ તકરાર કે મતભેદ
 “ પડવાનું કાંઈ કારણ રહેતું નથી. માત્ર એમાં વાત એટલી બને છે
 “ કે કેટલાક મૂર્ખ અથવા અદ્યક્ષ લોકો એ પરમાત્માની રાગ દ્વેષ રૂપ
 “ મળથી યુક્ત તરીકે કહવાના કરે છે, પરમાત્મામાં રાગદ્વેષ રૂપ મળ
 “ હોય એવો ખુદો ઉઠાવે છે તેને એવા તત્ત્વ જાણનાર મહાપુરુષો
 “ વારે છે અને તેમ વારવામાં પણ એમની કરુણાશુદ્ધિ જ હોય છે.

“ આ પ્રમાણે તારી પાસે તત્ત્વથી દેવ કોણુ હોય તેનું વર્ણન
 “ કર્યું. એ દેવ પ્રમાણોથી બરાબર સિદ્ધ હોવાથી સર્વ પ્રવાદિના મત
 “ પ્રમાણુ એ એક જ છે. ટુંકામાં કહીએ તો સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી રાગ દ્વેષ
 “ રહિત અને મહામોહને દળનાર એક જ દેવ છે.

“ પરમાર્થ દૃષ્ટિએ જોતાં આ દુનિયામાં 'ધર્મ' પણ એક જ છે, એ

૧ ધર્મની બાબતમાં ઘણો ગોટો ચાલે છે. ધર્મના બાહ્ય રૂપો-ક્રિયામાંડ જોઈને ધર્મને યુખ્યતા અપાય નહિ. આનંદધન મહારાજ કહે છે કે—ધરમ ધરમ કરતો જગ સહુ ફીરે, ધરમ ન જાણે હો. મર્મ જિનેશ્વર; ધરમ જિનેશ્વર ચરણ મહા પછી, કોઈ ન બાંધે હો. કર્મ. જિનેશ્વર—અને પછી ધરમની દોડાદોડની વાત એમણે કરી છે, ધર્મ તો પોતામાં જ છે, પોતા પાસે છે એની પ્રતીતિ કરવી પડે. ધર્મનાં લક્ષણ માટે જુઓ ચાહ પ્રસ્તાવનું સાતમું પ્રકરણ.

“ કલ્યાણપરંપરાનો હેતુ છે, જાતે શુદ્ધ છે અને શુદ્ધ ગુણથી ભરેલો.
 “ છે. એમાં જે શુદ્ધ ગુણની વાત કરવામાં આવી
 એક ધર્મ. “ તે દશ પ્રકારના હોય છે અને તે આ પ્રમાણે હોય
 “ છે: ક્ષમા, માર્દવ (નમ્રતા), શૌચ (બાહ્ય આંતર
 “ નિર્મળતા-પવિત્રતા), તપ (બાહ્ય અને અલ્પાંતર), સંયમ (સત્તર
 “ પ્રકારે), મુક્તિ (લોભ લાગ), સત્ય, બ્રહ્મચર્ય, આર્જવ (સરળતા)
 “ અને લાગ (પરિશ્રદ્ધ મુક્તિ). પંડિતો જ્યારે એ દશ લક્ષણયુક્ત
 “ ધર્મને જાણે છે ત્યારે એને સ્વર્ગ અને મોક્ષ આપનાર તરીકે પીછાને
 “ છે અને એની તે શક્તિના સંબંધમાં જરા પણ વાદવિવાદ કરતા
 “ નથી, એની સ્વર્ગ મોક્ષ આપવાની તાકાત સ્વીકારી લે છે. કેટલાક
 “ મૂઠ પ્રાણીઓ ધર્મની આથી ઉલટી રીતે અથવા વિપરીત રીતે
 “ કલ્પના કરે છે, કરવા પ્રયત્ન કરે છે તેઓના ઉપર કરુણાયુક્ત હૃદય-
 “ વાળા પંડિત પુરૂષો તેમને તેમ કરતાં વારે છે-અટકાવે છે. આવા
 “ પ્રમાણથી સિદ્ધ થઈ શકે એવો એક જ ધર્મ છે તેનું વર્ણન પુંડરીક!
 “ મેં તારી પાસે કરી બતાવ્યું છે.

“ હવે એક ખીણ વાત કરું. તારી પાસે મેં તત્ત્વસંજ્ઞાવાળા મો-
 “ ક્ષમાર્ગની વાત કરી તે પણ પરમાર્થે એક જ છે અને પંડિતો તેને
 “ એક તરીકે જ પીછાની શકે છે. આ વાત બરાબર ધ્યાન રાખીને તું
 “ સમજી લે એટલે તારા પ્રશ્નોના નીકાલ થઈ જશે.
 મોક્ષ માર્ગ “ કોઈ એ મોક્ષને સત્ત્વ^૧ નામ આપે છે, ખીજા એને
 પણ એકજ. “ લેશ્યાશુદ્ધિ કહે છે. એકંદરે જોતાં કોઈ એને શક્તિ
 “ કહે છે અને કેટલાક યોગીઓએ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય
 “ એ પરમ વીર્ય છે એમ કહે છે. એમાં જો ભેદ પડે છે તો તે નામ-
 “ માત્ર જ છે, એમાં અર્થનો ભેદ જરા પણ પડતો નથી તથા એના
 “ આચરણમાં પણ ક્વનિ ભેદ સંભળાય છે તે આ પ્રમાણે:-કોઈ એને
 “ અદૃષ્ટ કહે છે, કોઈ એને કર્મસંસ્કાર કહે છે, કોઈ
 સત્ત્વ-વીર્ય- “ એને પુણ્ય અપુણ્ય(પાપ) કહે છે, કોઈ શુભ અ-
 નો ખુલાસો. “ શુભ કહે છે, કોઈ ધર્મ અધર્મ કહે છે, કોઈ પાશ^૨
 “ કહે છે-એ સર્વ જૂદા જૂદા પદાર્થો છે, એકાર્થ

૧ મોક્ષને માટે ‘સત્ત્વ’ વિગેરે શબ્દ જૂદા જૂદા દર્શનકારો વાપરે છે તે માટે જુઓ સર્વદર્શનસંગ્રહ.

૨ પાશ. અર્થિત્ પદાર્થ. એ શૈવ મતનો શબ્દ છે. એ પણ, પતિ અને પાશ એવા ભેદ પાડે છે. એનું વર્ણન શૈવમતના વિવરણમાં સર્વદર્શનસંગ્રહ અંધમાં ભેદ.

“ સૂચવનાર જૂદા જૂદા શબ્દો છે. એની હાનિ અથવા વૃદ્ધિ અનુક્રમે
 “ સંસાર અને મોક્ષતું કારણ અને છે, એટલે કે એ પુણ્ય પાપ પૈકી
 “ પુણ્યની હાનિથી અને પાપની વૃદ્ધિથી સંસાર વધે છે વિગેરે સર્વ
 “ માટે સમજવું. એ જ્યારે ઘટી જાય (પુણ્યાદિ ઘટે) ત્યારે આ
 “ સંસારમાં સર્વ વિપત્તિઓ આવી પડે છે અને એ જ્યારે વધી પડે-
 “ વધતું ચાલે ત્યારે સર્વ પ્રકારની વિભૂતિઓ સંભવે છે.

“ વળી ખીજાઓ વિશુદ્ધિની ચાર કોટિઓ કહે છે: ઐશ્વર્ય, જ્ઞાન,
 “ વૈરાગ્ય અને ધર્મ-એ પણ એની એ જ વાત છે. રજસ્ અને તમ-
 “ સ્થી જ્યારે સત્ત્વ ઘેરાઈ જાય-અવરાઈ જાય ત્યારે તે પ્રકાશતું
 “ નથી અને તે વખતે તેના ઉપર જણાવેલા ઐશ્વર્ય જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને
 “ ધર્મ રૂપ ગુણો ઉલટાઈ જાય છે-વિપરીત થઈ જાય છે. એમાં રજ-
 “ સ્ના આવરણથી વૈરાગ્યને બદલે અવૈરાગ્ય થઈ જાય છે, તમસ્ના
 “ આવરણથી ઐશ્વર્યને બદલે અનૈશ્વર્ય થઈ જાય છે અને એ જ તમ-
 “ સ્ના આવરણથી ધ્યાન અને અધર્મનો સંભવ ઉત્પન્ન થાય છે. એ
 “ રજસ્ અને તમસ્માંથી એક હોય ત્યાં ખીજે જરૂર હોય છે કારણ કે
 “ રજસ્ અને તમસ્ હમેશા એક ખીજાની સાથે રહે છે. સત્ત્વ જ્યારે
 “ મેલવાળું હોય છે, રજસ્ તમસ્થી આવરણ પામેલું હોય છે ત્યારે તે
 “ સર્વથા સંસાર અને દુઃખનો હેતુ થાય છે અને તે જ્યારે મેલ વગરનું
 “ હોય છે, શક્તિથી ભરપૂર હોય છે ત્યારે તે સુખ અને મોક્ષતું કારણ
 “ બને છે. એ સત્ત્વને એના મેલ વગરના નિર્મળ આકારમાં પ્રાપ્ત
 “ કરવા માટે તપ ધ્યાન વ્રત વિગેરે અનેક પ્રકારના હેતુભૂત અનુષ્ઠાનો
 “ બતાવવામાં આવેલાં છે અને પરમ દૈવી તત્ત્વ પણ એ શુદ્ધ સત્ત્વ જ
 “ છે. એ સત્ત્વને ગોચર જે જ્ઞાન હોય તે સાચું જ્ઞાન છે, એના આશ્ર-
 “ યમાં રહીને જે શ્રદ્ધાન પાળવામાં આવે તે સાચી શ્રદ્ધા છે. તેને વધા-
 “ રનાર ક્રિયાને સાચી ક્રિયા કહેવામાં આવે છે અને તેને માર્ગે ગમન
 “ કરવું તે સાચો મોક્ષમાર્ગ છે. જે પ્રાણીઓ-જે મહાત્મ સત્ત્વો શુદ્ધ
 “ બુદ્ધિપૂર્વક તત્ત્વને ધરાધર જાણી ગયા છે તેઓ તો પછી મેરૂની
 “ પેઠે ન હલાવી શકાય તેવા નિશ્ચળ ચિત્તવાળા થાય છે અને તેમને કોઈ
 “ પણ પ્રકારની બ્રાન્તિ થતી નથી, શંકા થતી નથી, મુંઝવણ થતી
 “ નથી. એવા શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા મહાત્મ સત્ત્વો લોકો ઉપર મહા કૃપા
 “ લાવીને જે લોકો શુદ્ધ તત્ત્વમાર્ગથી બ્રહ્મ થઈ જ્યાં ત્યાં ભ્રમણ કરતાં
 “ હોય છે, આડા અવળા ફેરા ભારતા હોય છે તેમને વારે છે, રોકે
 “ છે, સત્ય માર્ગ બતાવે છે. આવી રીતે મેં તારી પાસે અત્યંત સુંદર

“ સાચા સત્ત્વતું વર્ણન કરી બતાવ્યું. એ સત્ત્વનો નિર્ણય કરીને મહા
“ યોગીઓ પોતાનાં વિશાળ કાર્યની ઘટના કરે છે.

“ એ શુદ્ધ સત્ત્વ લોકોમાં અવિચળ છે, એક છે, પ્રમાણથી સિદ્ધ
“ છે અને તેવી જ રીતે મોક્ષ પણ અવિચળ છે, એક છે, પ્રમાણથી
“ સિદ્ધ છે; અત્યંત આહ્વાદ કરનાર હોવાથી સુંદર છે
મોક્ષ. “ અને સુસાધ્ય છે. અનંત શુદ્ધ બોધ (જ્ઞાન),
“ અનંત દર્શન, અનંત આનંદ અને અનંત વીર્ય-
“ વાળા અમૂર્ત અને ત્રણ રૂપ વગરના (એકજ રૂપવાળા) આત્માતું
“ પોતાના સ્વરૂપમાં રહેવું તે મોક્ષતું લક્ષણ છે એટલે કે અનંત જ્ઞાન
“ દર્શન આનંદ અને વીર્યવાળો અમૂર્ત એક સ્વરૂપવાળો આત્મા
“ પોતાના અસલ ગુણોમાં રહે તેનું નામ મોક્ષ છે. એ મોક્ષતું લક્ષણ
“ છે. પછી એવું નામ સંસિદ્ધિ કહો કે નિર્વૃત્તિ કહો, શાંતિ કહો કે
“ શિવ કહો, અક્ષય કહો કે અવ્યય કહો, અમૃત કહો, બ્રહ્મ કહો કે
“ નિર્વાણુ કહો એ સર્વ બીજા બીજા શબ્દો છે, પણ એ સર્વ મો-
“ ક્ષને જ બતાવનારા ધ્વનિઓ છે.”

“ આ સર્વ પ્રકારનાં જે કર્તવ્યો બતાવવામાં આવ્યાં છે તે લેશ્યા-
“ શુદ્ધિને માટે જ છે, લેશ્યાશુદ્ધિ મોક્ષ માટે જ છે અને તે મોક્ષ
“ ઉપર જણાવ્યું તેવા પ્રકારનો છે. એટલે જેમાં આત્મા સ્વરૂપસ્થિતિ
“ પામે તે જ તેનો મોક્ષ છે અને તેવા પ્રકારની લેશ્યાશુદ્ધિ તે મોક્ષતું
“ કારણ છે.

“ લેશ્યાશુદ્ધિની વિશેષતા કે અલ્પનાતા કારણે દેવગતિમાં અ-
“ થવા મનુષ્યપણામાં જે સંયોગબળે સુખ મળી જાય છે તેને ત્યાગ
“ કરવા યોગ્ય વસ્તુઓના વિભાગમાં મૂકવામાં આવે છે.

૧ આની સાથે સરખાવો:—

મહાનંદ અમૃતપદ નમો, સિદ્ધિ કૈવલ્ય નામ;
અપુનર્ભવ બ્રહ્મપદ વળી, અક્ષય સુખ વિસરામ.
સિદ્ધ જગતશિર શોભતા.
સંત્રેય નિઃત્રેય અક્ષરા. દુઃખ સમસ્તની હાણુ;
નિરવરતી અપરર્જતા, મોક્ષ મુગતિ નિરવાણુ.
સિદ્ધ જગતશિર શોભતા.
અથલ મહોદય પદ લક્ષ્મી, જોતાં જગતના ઠાઠ;
નિવનિજ રૂપેરે જીજ્ઞુઆ, વીંત્યા કરમ તે આઠ.
સિદ્ધ જગતશિર શોભતા.

“ એવી રીતે સદ્ દેવ અને સદ્ ધર્મને નિવેદન કરનાર ઉત્તમ શાસ્ત્ર
 “ એવા પ્રકારના જ મોક્ષને બરાબર પ્રતિપાદન કરનાર હોય છે. જે
 “ શાસ્ત્ર દૃષ્ટ તથા ઇષ્ટથી^૧ અવ્યાહત છે-હણાતું નથી અને સર્વ પ્રમા-
 “ જ્ઞાથી પ્રતિષ્ઠિત છે તેવું એક જ શાસ્ત્ર સર્વત્ર વ્યાપક છે અને તેવા
 “ શાસ્ત્રને જ વ્યાપક તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આ તેનો ભાવાર્થ
 “ કહેવામાં આવ્યો છે એમાં વિશેષ પ્રકારે ભાવ રહેલો છે તે જાણીને
 “ એનો પોતાની મરજીમાં આવે તેવા વિવિધ પ્રકારના શબ્દથી વ્યવ-
 “ ધાન કરેલ છે. એને કોઈ વૈખલ્ય કહે, કોઈ શ્રાક્ષણુ નામ આપે, કોઈ
 “ માહેશ્વર નામ આપે, કોઈ ઔધ નામ આપે અને કોઈ એને
 “ જૈનેદ્ર નામ આપે તેમાં કાંઈ વાંધો નથી. જો એનો મૂળ ભાવ નાશ
 “ પામતો ન હોય, ઉડી જતો ન હોય તો શબ્દભેદમાં કાંઈ દૂષણ
 “ આવતું નથી. ડહા માણસો તો અર્થ જોઈને તેના ઉપર પ્રસન્ન
 “ થાય છે, તેનો અંદરનો ભાવાર્થ વિચારે છે, તેઓ માત્ર શબ્દ ઉપર
 “ કે નામ ઉપર રાચી જતા નથી કે તેમાં ઝુંઝાઈ જતા નથી. કોઈ
 “ મનુષ્યને ‘દેવ’ કહેવામાં આવે અને તેનામાં ગુણ તો કાંઈ હોય નહિ
 “ છતાં એ ગુણવિનાના માત્ર એ અક્ષરના સમુદાય ‘દેવ’ શબ્દથી
 “ રાજ થઈ જાય તો તેને મૂર્ખ જ સમજવો.

“ આ પ્રમાણે હોવાથી કદાચ અન્ય તીર્થોએ પોતપોતાના તી-
 “ ર્થને વ્યાપક કહી એસે તો તેમની સાથે તકરાર કરવાની જરૂર નથી.
 “ આ આખત બહુ ગંભીર છે અને ઊંડા ઉતરીને
 વિવાદ નથી “ સમજવા જેવી છે. પુંડરીક મુનિ! યુદ્ધિ ઉપર
 આગ્રહ નથી. “ આવરણુ આવી જવાને પરિણામે થતી વિકાર દૃષ્ટિ
 “ જેમને હોય તેમને જ બહુ દર્શનો છે^૨ એવો મોહ
 “ થાય છે, પણ એ ખરેખર ખોટો મોહ છે. બ્યારે પ્રાણીને એ
 “ આમ્છાદન ઊડી જાય છે, બ્યારે એને સર્વ વસ્તુઓ યુદ્ધિગોચર
 “ થાય છે અને બ્યારે એને સાચા દર્શનનું ભાન થાય છે ત્યારે
 “ ખરેખર એનામાં ભેદયુદ્ધિ જરા પણ રહેતી નથી. આ શુદ્ધ
 “ દર્શનમાં ભેદયુદ્ધિને સ્થાન જ નથી.

“ આ પ્રમાણે કહેવાનો એક ખાસ હેતુ પણ છે તે તું સમજી લે.
 “ સર્વ વાદીઓના વિચારમાં આત્મા તો સાધારણ છે, એટલે કે સર્વ

૧. દૃષ્ટ અને ઇષ્ટ: પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન પ્રમાણથી અબાધિત વચન તે ‘દૃષ્ટ’.
 પોતે અંગીકાર કરેલ આગમથી અબાધિત વચન તે ‘ઇષ્ટ.’
 ૨. વાસ્તવિક રીતે દર્શન તો એક જ છે.
 ૭૬

“આત્માનું અસ્તિત્વ સ્વીકારે છે.” હવે એ આત્મા પૈકી જે આત્મા
 “મોહનીય કર્મરૂપ મેલવાળો હોય તે મોક્ષમાર્ગને બેઠ કે બહી શકતો
 “નથી. જેમ આંખમાં મેલ હોય ત્યારે વસ્તુદર્શન બરાબર થતું નથી
 “તે પ્રમાણે સમજવું. એ કર્મમેલનો જ્યારે ક્ષય થઈ જાય, નાશ થઈ
 “જાય, ત્યારે એ આત્મા યથારિથત મોક્ષમાર્ગને બેઠ બહી શકે છે;
 “પછી એ આત્મા ગમે ત્યાં રહો હોય તો પણ આપોઆપ એના
 “લક્ષ્યમાં મોક્ષમાર્ગ બરાબર આવી જાય છે, એ માર્ગ એની નજર
 “સન્મુખ પોતાના બળથી આવી જાય છે. આવી સ્થિતિ થયા પછી
 “પ્રાણી પરમાર્થને બતાવનાર સાચા દર્શનને બરાબર બેઠ શકે છે,
 “પછી તે પોતાનો ખોટો આગ્રહ મૂકી દે છે-આવી સ્થિતિ માર્ગપર
 “આવનારની થાય છે એમ ઘણા ડાહ્યા વૈજ્ઞાનિકો કહી ગયા છે. વળી
 “સુજો કહી ગયા છે કે જે પ્રાણી તદન મૂઢ હોય-શૂન્ય હોય અને જે
 “ગુણદોષ બેઠ શકતો ન હોય, જેને ગુણદોષની પરીક્ષા ન હોય
 “તેવો પ્રાણી સિદ્ધાન્ત રૂપ વિષમ (આકરા) જ્ઞાનને કેમ મેળવી
 “શકે? કેમ ઝીલી શકે? બાકી ‘હું સારો! તું ખરાબ! માફ દર્શન
 “સુંદર! તારું દર્શન ખરાબ!’ એવું બોલવું, માનવું કે એવી વાતો
 “કરવી એ તો ઉઘાડી રીતે મત્સર છે, દ્વેષ છે, અદેખાઈ છે.

“આ લોકમાં જે જે પ્રાણીઓ યથાયોગ્ય દષ્ટિવાળા છે તે સઘ-
 “ળાઓ આ તાત્ત્વિક શુદ્ધ દર્શનમાં જ રહેલા છે.” આવા વિશાળ
 “દર્શનમાં રહેનારને ‘માફ માફ’-એવો પ્રકાર તો
 વ્યાપકતા- “નાશ જ પામી ગયેલા હોય છે તેથી તેઓ વાદ-
 નો હે તુ. “વિવાદ કરતા નથી અને કદાચ કરે છે તો સર્વને
 “એકરૂપતા (સમાન રૂપપણું) આપે છે, સર્વની
 “અંદર ઊંડાણમાં એકવાક્યતા (તુલ્ય સમાનતા) છે તેવું જ્ઞાન કરવે
 “છે. હવે કેટલાક પ્રાણીઓ એવા હોય છે કે જેઓનાં મળ નાશી
 “પામી ગયેલાં ન હોવાને કારણે જેઓ વિપરીત નજરે બેનારા હોય
 “છે તેઓ મત્સર કે અભિમાનમાં આવી જઈને પોતાનાં તીર્થને જ
 “વ્યાપક કહે છે, તેને સર્વવ્યાપક કહેવરાવવાનો દાવો કરે છે. એવા

૧ અહીં મૂળ ગ્રંથ રો. એ. સો. વાળા પુસ્તકનું પૃ. ૧૨૨૬ શરૂ થાય છે.

૨ આ નયજ્ઞાનનો પાયો છે. દષ્ટિબિન્દુઓમાં અંશ સલ્લ છે. નય બહાં
 બહાં દષ્ટિબિન્દુઓ છે, તેમને બહુવા, તેટલા પૂરતા તેમને સલ્લ તરીકે સ્વીકારવા
 અને તેમનું દષ્ટિબિન્દુ સમજવું એ નયજ્ઞાન છે. નયજ્ઞાનના સિદ્ધાન્તપર ભૈનદર્શન-
 નની વ્યાપકતા છે.

પ્રકરણ ૨૨] અનુસુંદર પુંડરીક મહાભદ્રા સુલલિતાનો મોક્ષ. ૨૦૬૩

“ જન્મમાંથી માણસોને ઉત્તર જ ન આપવો સારો અને ખની શકે તો
“ તેઓને તત્ત્વ માર્ગ પર લઈ આવવાનો યોગ્ય આપવો. આ દુનિ-
“ યામાં મોહનો વિનાશ કરવા સમાન અન્ય ધીજે ખરેખરે
“ મહાન ઉપકાર એક પણ નથી.

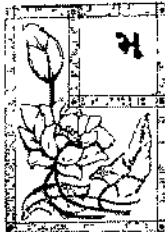
“ પુંડરીક! તે સવાલ પૂછ્યો કે અન્ય તીર્થોમાં પોતાનાં તીર્થને
“ વ્યાપક કહે-વ્યાપક હોવાનો દાવો કરે તો તેનો
તેટલા માટે. “ ઉત્તર શો? તે સંબંધમાં જે ઉત્તરની સામે કોઈ
“ પણ પ્રતિઘાત ન કરી શકે એવો જે ઉત્તર હતો તે
“ તને જણાવ્યો. વાત એમ છે કે દક્ષિણે નામતું ખારમું અંગ છે તે
“ મોટા દરિયા જેવું છે, તે સઘળા નયોના સાગર જેવું છે, તે સાગ-
“ રમાં કુદક્ષિરૂપ સર્વે નદીઓ આવી મળે છે એ સઘળું તું રકુટ ભેદ
“ શકીશ. જ્યારે તું એનો અભ્યાસ બરાબર કરીશ ત્યારે તારા સર્વ
“ સંદેહો દૂર થઈ જશે અને તે વખતે તને પાકી ખાતરી થશે કે
“ સર્વજ્ઞ મહારાજનાં વચનથી વધારે શ્રેષ્ઠ કોઈ પણ વચન નથી.”

સમંતભદ્રાઆચર્યે આ પ્રમાણે વિસ્તારથી ખુલાસાઓ પુંડરીક
મુનિના પ્રશ્નને અંગે કર્યાં.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

અનુસુંદર પુંડરીક મહાભદ્રા સુલલિતાનો મોક્ષ.

હાતમા સમંતભદ્ર આચાર્યે જૈનદર્શનની વ્યાપકતા પ્રમા-
ણથી બતાવી, તેનું વિશાળ તત્ત્વ બતાવતાં દેવ ધર્મ
અને મોક્ષની એકવાક્યતા સિદ્ધ કરી, અન્ય તીર્થો-
ઓમાં રહેલા અંશ સત્યને યોગ્ય સ્થાન આપ્યું, જૂદાં
જૂદાં દક્ષિણિન્દુઓને સમજવા સૂચના કરી, અંશ સત્ય
અને સાર્વત્રિક સત્યના ખુલાસા કર્યા, એકવાક્યતામાં વિવાદને કે આ-
ગ્રહને સ્થાન નથી એમ બતાવ્યું, ધર્મવિચારણામાં મત્સરનો ત્યાગ કર-

૧ દક્ષિણે: આ ખારમું અંગ હવે, ધણું વિશાળ હવે. અગિયાર અંગના
કાંધક વિભાગો હાલ લક્ષ્ય છે (જુઓ નોટ પૃ. ૮૯). દક્ષિણે અંગ વિમ્બેદ ગયું છે.

વાની જરૂરીઆત સમજાવી અને સર્વજ્ઞ વચનમાં અનેક દૃષ્ટિઓ મળી જાય છે તે સૂચવ્યું. સૂરિમહારાજનું એ વિસ્તારવાળું ભાષણ સાંભળીને પુંડરીકના મનનું સંપૂર્ણ સમાધાન થયું, ગુરૂમહારાજે છેવટે જણાવ્યું કે એ સર્વે આખતોનો મેળ ખારમા દષ્ટિવાદ અંગના અભ્યાસથી મળશે તેથી પુંડરીકને આગમનો વિશેષ અભ્યાસ કરવાની તીવ્ર જિજ્ઞાસા થઈ આવી અને તે વખતથી વિશેષ અભ્યાસ તેણે શરૂ કરી દીધો. ધીમે ધીમે સ્વાર પછી તે દ્વાદશાંગી વિગેરે સર્વ આગમના ધારણ કરનાર થઈ ગયા. આગમની અનેક કૃત્તિઓ (અનંત ગમ અને પર્યાય યુક્ત) સમંતભદ્રાચાર્યે કૃપા કરીને વિગતવાર પુંડરીકને બતાવી દીધી અને પુંડરીકે તે સર્વને ગ્રહણ કરી લીધી.

સમંતભદ્રમોક્ષ.

પુંડરીક આગમ રહસ્યજ્ઞ.

તેની આચાર્યપદે સ્થાપના.

અને સૂરિમહારાજનું નિર્વાણ.

સિદ્ધાન્તના રહસ્યને જાણનારા આચાર્યમહારાજશ્રીની કૃપાથી આગમમાં રહેલા સર્વ ભાવોને ઘણા વિસ્તારથી પુંડરીકમુનિ ખામી ગયા, એના હોંડાણમાં સારી રીતે તેઓ ઉતરી ગયા અને એ રહસ્યજ્ઞાન એણે પચાવ્યું, જેને પરિણામે સર્વજ્ઞ મહારાજનાં આગમનો સુંદર ભાવ એના મનમાં જામી ગયો. પછી આચાર્યશ્રીએ એને દ્વાદશાંગીનો અનુચોગ^૧ અને ગમ્મછની અનુજ્ઞા આપી. પોતાની આચાર્ય પદવીનું સ્થાન તેને આપતાં આચાર્યશ્રી સમંતભદ્ર ઘણા સજી થયા, પોતાની પાછળ શાસનના રક્ષકની સ્થાપના કરી પોતે અનૃણી થયા અને ચોખ્ખને ચોખ્ખ પદવી આપવાથી પોતાના મનમાં સંતોષ પામ્યા. જે વખતે પુંડરીક મહામુનિને આચાર્યપદે સ્થાપવામાં આગ્યા તે દિવસથી આઠ દિવસ સુધી દેવોએ અને મનુષ્યોએ વિધિપૂર્વક અને ઘણા આનંદ સાથે દેવની અને સંઘની પૂજા ભક્તિ કરી અને સર્વ બહુ સજી થયા.

પુંડરીક મોક્ષ.

પુંડરીક આચાર્યની વિભૂતિ.

વિહાર, ઉપદેશ, નિયંત્રણા.

છેવટે ધનેશ્વરને આચાર્યપદ.

પુંડરીક આચાર્ય સ્વાર પછી ઘણા પ્રગત થતા ગયા. એમને અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું. આગળ જતાં એમને મનઃપર્યવજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું.

૧ અનુચોગઃ સૂત્રગી વ્યાખ્યા.

પુંડરીક સૂરિ શાસનને ઘણા દીપાવનાર નીવડ્યા. તેઓશ્રીએ દેશના રૂપ કિરણોવડે સૂર્યની પેઠે ભવ્ય પુંડરીકોની (કમળોની) મહા-મોહના તમસ્ રૂપ નિદ્રાને ઉડાડી દીધી એટલે સૂર્ય જેમ નિદ્રાને ઉડાડે છે અને કમળને વિકસ્વર કરે છે તેમ એ સૂર્ય જેવા પ્રતાપી આચાર્યે ભવ્ય પ્રાણીઓના મોહના અંધકાર રૂપ નિદ્રાને ઉડાડી દીધી અને પોતાની દેશના રૂપ કિરણો વડે સર્વ ભવ્યકમળોને જાગૃત કર્યાં-વિકસ્વર કર્યાં. તે કારણને અંગે અને તે હેતુ ધ્યાનમાં રાખીને તેઓએ વિહાર કર્યો, તેઓ એક દેશથી બીજે દેશ ગયા અને દરમ્યાન પોતાની સાધુઅર્થામાં ધરાબર સ્થિત રહ્યા, તેમણે નિરતિચાર ચારિત્ર પાળ્યું અને અનેક ગુણ-વિભૂષિત મોટા શિષ્યસમુદાય એકઠો કર્યો. તેઓએ દાન શીળ તપ અને ભાવ રૂપ ચારે ધર્મના પાયાને અનુક્રમે પાળ્યા-જીવનના પ્રથમ પહોરમાં ત્યાગ (દાન) ધર્મ સ્વીકાર્યો, બીજા જીવનકાળમાં શીળ પાળ્યું, વિશિષ્ટ વર્તન આદર્યું, ત્રીજા કાળમાં ઊંચા પ્રકારનો તપ આદર્યો અને ચોથા વિભાગમાં ભાવધર્મનો આદર કર્યો. આવી રીતે ધર્મજીવનના ચારે પહોરોમાં યોગ્ય આચરણ કરી આખા દિવસના આકારને ધારણ કરનારા જીવનને સુંદર રીતે વ્યતિત કરી તેને અંતે જિનશાસનને સારી રીતે પ્રકાશિત કર્યું. છેવટે એ પુંડરીક સૂરિરૂપ સૂર્યે જ્યારે જીવન દિવસનો છેડો નજીક જાયો, તેનો સંધ્યાસમય નજીક આવતો અનુભવ્યો એટલે સાધકાળને યોગ્ય સંલેખના^૧ આદરી.

એ અંત આરાધના કરવાનો પ્રસંગ જાણી પ્રથમ તો ધનેશ્વર નામના પોતાના શિષ્યરતને આચાર્યસ્થાને સ્થાપન કર્યાં. એ ધનેશ્વરમુનિએ ઉચ્ચ ક્રિયાનો અભ્યાસ કર્યો હતો, યોગ ક્રિયાઓ આદરી હતી અને વળી તેઓશ્રી સર્વ આગમનો પાર પામી ગયા હતા. આવી રીતે ક્રિયા અને જ્ઞાનના પારંગામી શિષ્યરતને આચાર્યસ્થાન આપી કૃતકૃત્ય થયા.

ધનેશ્વરને અનુશાસન.

શિષ્યવર્ગને નિયંત્રણા.

ત્યાર પછી આચાર્ય પુંડરીકે ધનેશ્વરને સૌથી આગળ કરી તેમના પર ગચ્છનો ભાર મૂક્યો અને તેમને નીચે પ્રમાણે અનુશા કરી:—

“ અહો મહા ભાગ્યશાળી ! આ જિનાગમ (તીર્થંકર મહાસજ્જનાં “ શાસ્ત્રો) સંસારરૂપ મહાપર્વતોને લેદી નાખવાને વજ્ર જેવાં છે, પણ તે “ દુઃખે કરીને મેળવી શકાય તેવાં છે. તેને તમે જાણ્યાં છે, તેથી તમે “ ધન્ય છો.

૧ સંલેખના: મરણ સમય નજીક જાણી આરાધના કરવી તે.

“ વળી આજે તમારા પર જે પદતું આરોપણ કરવામાં આવે
 “ છે તે આ દુનિયામાં સર્વથી ઉત્તમ સંપત્તિઓતું પદ છે, મહાસ્થાન
 “ છે; એ સ્થાને મહાસત્ત્વ ધીર વીર પુરૂષો અગાઉ આવી ગયા છે
 “ અને એ આત્મસંપત્તિઓતું અતિ પવિત્ર સ્થાન છે. ભાઈ ! એ પદ
 “ ભાગ્યશાળીઓને જ અપાય છે. જે મહાસત્ત્વો એ પદનો પાર પામે
 “ છે તેઓ ખરેખર ધન્ય છે. એવા ભાગ્યવાન રત્નાધિકો એ પદનો
 “ પાર પામીને સંસારનો પણ પાર પામે છે.

“ આ સર્વ મહાત્મા સાધુઓનો સમુદાય સંસારઅટવીથી ભય
 “ પામીને મુંઝાઈ ગયેલો છે તે અલ્પારથી તારે શરણે છે, તું તેઓને
 “ સંસારઅટવી ઓળંધાવી શકે તેવો શક્તિમાન છે અને તેટલા માટે
 “ એ મુનિસમુદાય તારે શરણે આવ્યો છે.

“ પોતે પરમ ઐશ્વર્યયુક્ત (પરમેશ્વરના) નિર્ભળ ગુણોને પ્રાપ્ત કરીને
 “ ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓ સંસારથી ભય પામેલા પ્રાણીઓતું રક્ષણ કરે
 “ છે, તેમને સંસારભયથી મુક્ત કરે છે. હવે એ સંસારીઓવા ખરેખરા
 “ ભાવરોગથી પીડાતા છે અને તું સાચો ભાવ વૈદ છે; તો તારે એવા
 “ ઉત્તમ સંસારી ઓને ભાવવ્યાધિના દુઃખથી પ્રયત્નપૂર્વક છોડાવવા
 “ પ્રયાસ કરવો જોઈએ. જે શુરૂ પોતે આરિત્ર ક્રિયામાં અપ્રમત્ત હોય
 “ છે, પારકાતું હિત કરવામાં ઉદ્ધમવાળા હોય છે, મોક્ષ ઉપર દૃઢ
 “ લક્ષ્યવાળા હોય છે અને સંસારકેદખાના તરફ તદ્દન નિઃસ્પૃહ હોય
 “ છે તેઓ પ્રાણીઓને દુઃખ અને વ્યાધિથી મુકાવી શકે છે.

“ તું આ સ્થાનને યોગ્ય છે અને તને આવા પ્રકારે પ્રેરણા કરવી
 “ એ કલ્પ છે (શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે) તેથી મેં તને આટલી પ્રેરણા
 “ કરી છે. ટુંકામાં તારે તારા ગચ્છાધિપતિના સ્થાનને અનુરૂપ પ્રયત્ન
 “ સર્વદા કરવો.”

આ પ્રમાણે ધનેશ્વરસૂરિને આચાર્ય પુંડરીકે અનુશાસન કર્યું તે
 વખતે સર્વ હરીકત ધનેશ્વરસૂરિ માથું નીચું નમાવીને વિનયપૂર્વક
 સાંભળી રહ્યા. ત્યાર પછી આચાર્યશ્રીએ શિષ્યવર્ગ તરફ નજર ફેરવીને
 નીચે પ્રમાણે ઉપદેશ આપ્યો:—

“ હે શિષ્યો ! તમારે સર્વેએ લક્ષ્યમાં રાખવું કે આ ધનેશ્વરસૂરિ
 “ એક ખરેખર સંસારસાગરને ઉતારી આપનાર મજબૂત વહાણ
 “ જેવા છે અને તમારે એ સાગરનો પાર પામવો છે-તો તમારે એ
 “ વહાણને કદિ પણ છોડવું નહિ.

“ તમારે એની તરફ હમેશા અનુકૂળ થઈને રહેવું અને કદિ પણ
 “ એને પ્રતિકૂળ થઈને કાંઈ કરવું નહિ, એના હુકમમાં સર્વદા રહેવું જેથી
 “ તમે તમારાં ઘરખારનો ત્યાગ કરી આટલો મોટો ભોગ આપ્યો છે તે
 “ સર્વ સફળ થાય. જો તમે એમ નહિ કરો અને એને પ્રતિકૂળ થઈને
 “ રહેશો તો આ આખા જગતના બંધુ શ્રીતીર્થકરદેવની આજ્ઞાનો
 “ તમે લોપ કરેલો ગણાશે અને ભગવાનની આજ્ઞાનો લોપ કરવાથી
 “ આ ભવમાં અને પરભવમાં તમને અનેક પ્રકારની વિડંબનાઓ
 “ ઉત્પન્ન થશે તે તો તમે સમજો છો—તેથી તમારે એની આજ્ઞામાં
 “ સર્વદા અનુકૂળપણે રહેવું. એક કુળવધૂ હોય અને કોઈ કાર્યને અંગે
 “ સમ્ભવના થવાથી સાસુ સસરા પતિ આદિથી કદાચ તિરસ્કાર પામી
 “ હોય અથવા તેને ગમે તેમ કહેવામાં આવ્યું હોય તો પણ જેમ તે
 “ સસરાના ઘરને અને પતિના પાદસેવનને છોડતી નથી તેવી રીતે
 “ તમારાં કાર્યને અંગે તમને નિયંત્રણ કરવામાં આવે કે તમને તર-
 “ છોડવામાં આવે તો પણ તમારે તેઓશ્રીનાં પાદમૂળને હંદગીપર્યંત
 “ છોડવાં નહિ, તેના તરફ જરા માત્ર પણ અનાદર કરવો નહિ.

“ જેઓ ગુરુમહારાજની સેવના સર્વદા ઉઠાવી રહે છે તેઓ જ
 “ ખરા જ્ઞાનને યોગ્ય છે, તેઓનું જ દર્શન નિર્ભળ છે અને તેઓનું
 “ જ ચારિત્ર સ્થિર (નિઃપ્રકંપ-ન હાલે ચાલે તેવું) છે.

પુંડરીક પ્રણિધાન.

આ પ્રમાણે શિષ્યો સમક્ષ પુંડરીક આચાર્યે સંભાષણ કર્યું, શિ-
 ષ્યોએ એ વચનોને નમન કરી અંગીકાર કર્યું અને પુનઃ ગુરુ મહા-
 રાજને વંદના કરી. આ પ્રમાણે પોતાનું કર્તવ્ય બળતીને પુંડરીકસૂરિએ
 ગણુને છોડી દીધો અને પોતે કોઈ ગિરિગુફા તરફ પ્રયાણ કર્યું.

ગિરિગુફામાં જઈને તેઓ સ્થીર થયા. મહાતપના અનુષ્ઠાનથી
 તેમના શરીરમાંથી લોહીમાંસ વિગેરે સુકાઈ જઈને માત્ર હાડકાં અને
 આમકાં રહ્યાં છતાં એ ધીર મનસ્વી મહાર્ષિ પરીપહ સહન કરવા માટે
 એક શુદ્ધ શિલાતલ ઉપર સ્થિત થઈ ગયા.

ત્યાર પછી તેઓશ્રીએ ભાવપૂર્વક પંચનમસ્કાર મંત્રનું સ્મરણ કરવા
 માંહ્યું, એના ઉપર ચિત્તને લગાડીને હૃદયમાં સિદ્ધિભવોને સ્થાપન કરીને
 અને અન્યત્ર નજર કરવાનું પણ દૂર કરીને તેમણે પ્રણિધાન (એકાગ્ર-
 પણું) આદર્યું. એવા પ્રકારનું પ્રણિધાન ધર્મ અને શુકલ ધ્યાનનું કારણ છે
 તેથી મહા ભાગ્યવંત સત્ત્વે અત્યંત વિશુદ્ધ બુદ્ધિપૂર્વક અને તીવ્ર સંયોગ
 સાથે એનો આદર કર્યો. એ પ્રણિધાન^૧ એમણે નીચે પ્રમાણે કર્યું:—

૧ પ્રણિધાન: યોગશાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ ચિત્તનવિશેષ રૂપ એક પ્રકારની સમાધિ.

“ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર અને વીર્યને મેળવવા તત્પર અનેલો,
 “ મારો અંતરાત્મા એક જ છે, એ જ મારો છે, એના સિવાયની
 “ બાકીની સર્વ ચીજોનો મેં ત્યાગ કરી દીધો છે, મેં સર્વ વસ્તુઓને
 “ છોડી દીધી છે. રાગ દ્વેષ મહામોહ અને કષાય રૂપ ભયંકર
 “ આકરા મેલોને ઘોઈ નાખીને હું અત્યારે વિશુદ્ધ થયો છું અને
 “ ખરો સ્નાતક^૧ થયો છું. હે સર્વ જીવો ! તમે મને ક્ષમા કરજો !
 “ મારે સર્વ જીવો તરફ ક્ષમા છે, સર્વ સાથે હું ખમાવું છું, મારો
 “ આત્મા અત્યારે વૈર વિરોધ રહિત હોઈ તદ્દન શાંત થઈ ગયો
 “ છે. અત્યાર સુધી કોઈ પણ બહારની (પરભાવની) ચીજ કે
 “ જે જરા પણ આંતરિક ન હોવા છતાં જેને મેં આંતરિક
 “ ચીજ તરીકે-પોતાની તરીકે માનવાની ભૂલ કરી હોય-માની
 “ લીધી હોય તે સર્વ અત્યારે તજી દઈ છું, વોસરાવી દઈ છું.

“ મહાત્મા તીર્થંકર ભગવાનો, ગતપાપ સિદ્ધો, વિશુદ્ધ
 “ ધર્મ અને સાધુઓ મને મંગળ કરનારા થાઓ.^૨ આખા ત્રણ
 “ ભુવનમાં એ ચારને જ (અરિહંત, સિદ્ધ, સાધુ અને સદ્-
 “ મને જ) હું ઉત્તમ તરીકે-ઉચ્ચ નાયક તરીકે સ્વીકારું છું અને
 “ સંસારથી ભય પામીને એ ચારને શરણે જઈ છું.

“ હું અત્યારે સર્વ કામોથી નિવૃત્ત થાઈ છું, મારા મનનાં
 “ વિકલ્પજાળોનો તદ્દન નિરોધ કરું છું. હું અત્યારે સર્વ
 “ જંતુઓનો અંધુ છું અને સર્વ સ્ત્રીઓનો પુત્ર છું. સર્વ પ્રકારના
 “ મન વચન કાયાના ચેગોનો નિરોધ કરનાર શુદ્ધ સામાયકમાં હું
 “ અત્યારે વર્તું છું.—સઘળી મન વચન અને કાયાની ચેષ્ટાઓનો મેં
 “ ત્યાગ કર્યો છે અને હે પરમેશ્વર મહા ઉદાર સિદ્ધસત્વો ! તમે
 “ કૃપા કરી મારી સાચુ જુઓ ! મારા પર તમારી કૃષ્ણા નજર
 “ નાખો ! મારામાં અત્યારે સંવેગનો રંચ બરબર જામ્યો છે. હે

૧ સ્નાતકઃ એના ઘણા અર્થ થાય છે. બ્રહ્મચર્યાવસ્થા પૂરી કરી શુદ્ધસ્થા-
 ત્રમ માટે તે વખતે તે ‘સ્નાતક’ કહેવાય છે. લીલા ઉપર આધાર રાખનાર
 બ્રાહ્મણને પણ કોશકાર સ્નાતક કહે છે. મળ ઘોઈ સાફ થનાર આત્માને અન્ન
 સ્નાતક તરીકે ઉદ્દેશીલ હોય એવી મતલબ જણાય છે.

૨ અંત આરાધનામાં આ નીચે લખેલાં ચાર શરણુ કલાં છે:—

અરિહંત શરણુમ.

સિદ્ધ શરણુમ.

સાદુ શરણુમ.

કવળીપત્નતો ધરમ શરણુમ.

“ પ્રભો! મેં કોઈ પણ ખરાબ આચરણ આ ભવમાં કે અન્યત્ર
 “ કર્યું હોય, મારાથી થઈ ગયું હોય તે સર્વને હું નિંદું છું, વારંવાર
 “ નિંદું છું.

“ હું સર્વ ઉપાધિથી વિશુદ્ધ થયેલો છું. મારી અત્યારે આવી
 “ મતિ વર્તે છે. બાકી એનું ખરું તત્ત્વ તો કેવળી ભગવાન જાણે છે.

“ હું સંસારપ્રપંચથી તદ્દન અળગો થઈ ગયો છું, તેના તરફ
 “ તદ્દન પ્રેમ વગરનો થઈ ગયો છું, મને અત્યારે તો માત્ર એક
 “ મોક્ષની જ લગની લાગી છે અને મેં અત્યારે જન્મમરણનો
 “ સર્વથા નાશ કરનાર મહાત્મા જિનેશ્વરોને મારી જાત અર્પણ
 “ કરી દીધી છે, મારો આત્મા તેમને સમર્પણ કર્યો છે, એ મહા-
 “ ત્માએને સદ્ભાવપૂર્વક માફ ચિત્ત અર્પણ કર્યું છે, તેઓ હવે
 “ પોતાની શક્તિથી મારાં બાકીનાં કર્મોનો છેદ કરો.”

પાદપોપગમ. એ પ્રમાણે પ્રણિધાન કરીને એ મહાત્મા શરીરને
 વોસરાવીને એક શિલાતળ પર બેઠા અને સર્વથા
 નિઃસંગ થઈ તેઓશ્રીએ પાદપોપગમ^૧ અણુશણુ
 આદર્યું.

ઉપસર્ગો. ત્યાં તેઓશ્રીને દેવોના અને અસુરોના અનેક ઉપ-
 સર્ગો થયા તે સર્વ તેઓશ્રીએ ઘણી શાંતિથી પો-
 તાનાં તેજથી અને બળથી સહન કર્યાં. તેઓશ્રીએ
 તીર્થચોના તેમજ મનુષ્યોના ઉપસર્ગો પણ તેટલા જ
 ધૈર્યથી સહન કર્યાં.

૧ પાદપોપગમ. એ અણુશણુનો એક પ્રકાર છે. ખાસું નહિ તે. આહાર-
 લાગ. એના બે ભેદ છે: (૧) ઈત્વર અને (૨) યાવત્કથિક. ઉપવાસથી માંડીને છ
 માસ સુધી ભોજનલાગ તે ઈત્વર અને યાવત્કથિક લાગ તે યાવત્કથિક. એ બીજા
 યાવત્કથિકના ત્રણ વિભાગ છે: પાદપોપગમ, ઇગ્નિતમરણુ અને ત્રીલું ભક્ત પચ્ચ-
 ખખાણુ. એ ત્રણે વળી નિહારિમ અને અનિહારિમ હોય છે. અણુશણુ પછી શરી-
 રને હલાવવું પડે, બહાર ઠાટું પડે તે નિહારિમ અને તે જ સ્થાનકે રહેવાતું તે
 અનિહારિમ. ‘પાદપોપગમ’ એટલે વૃક્ષની માફક એક જ સ્થળે નિશ્ચળ રહેવું. ચારે
 આહારનો લાગ કરીને જે સ્થાને અણુશણુ કર્યું હોય ત્યાં જ નિશ્ચળપણે રહે,
 પરંતુ પોતાની મેળે હાલે ચાલે નહિ, શરીરની કોઈ પણ પ્રકારે શુશ્રૂષા કરે કરાવે
 નહિ એ એનો ભાવ છે.

- શુક્લધ્યાન.** તેઓશ્રીએ ત્યાર પછી ધર્મધ્યાન ધ્યાવતાં પોતાનાં અનેક કર્મોનો નાશ કરી નાખ્યો. ત્યાર પછી તેઓ-શ્રીએ શુક્લધ્યાન આદર્યું. પોતાના વીર્યરૂપ અશ્વિના નેરથી તેઓશ્રીએ કર્મનાં જાળાઓને બાળવા માંડ્યાં.
- ક્ષપકશ્રેણિ.**^૧ આખરે તેઓએ શુભ ધ્યાનમાં વધતાં વધતાં ક્ષપ-કશ્રેણિ આદરી અને ક્રમપૂર્વક કર્મોને બાળી નાંખ્યાં.
- કૈવલ્ય.** ત્યાર પછી જ્યારે તેઓશ્રીએ પોતાના મહાન વીર્યથી ચારે ઘાતીકર્મોને ભસ્મીભૂત કર્યાં ત્યારે તેઓશ્રીને અનંત વસ્તુઓને ગોચર કરનાર કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું, પ્રકટ થયું.
- મહોત્સવ.** તે વખતે ચારે પ્રકારના દેવતાઓ^૨ તેઓશ્રીના ગુણોથી ખેંચાઈને તેમની પૂજા કરવા માટે ત્યાં એકઠા થયા. કિન્નરો તે વખતે મધુર સ્વરે ગાવા લાગ્યા, આકાશમાં દેવદુંદુભિઓ વગાડવા લાગ્યા અને દેવીઓ નાચવા લાગી. તેઓએ ચારે તરફથી નજીકના પ્રદેશમાંથી રજ-કચરો દૂર કર્યા, સુગંધી પાણીનો વરસાદ વરસાવ્યો અને મનોહર યુવોની વૃષ્ટિ કરી. એ પ્રદેશમાં થયેલી સુગંધી પાણીની વૃષ્ટિથી અને કૂલોની ગંધથી તેમજ ચારે તરફ દૂર દૂર ફેલાતા દિવ્ય ગંધની સુવાસથી ત્યાં ખેંચાઈને આવેલા અનેક ભમરાઓએ પોતાનો સુંદર ઝંકારનો અવાજ કરીને આખા પ્રદેશને રમ્ય બનાવી દીધો. અત્યંત ભક્તિ-રસમાં લીન થયેલા દેવતાઓએ ચંદનથી કેવળીવું આપું શરીર લેખ્યું, દિવ્ય ધૂપથી વધારે સુવાસિત બનાવ્યું, તેજસ્વી દેદીપ્યમાન મુગટ સાથે તેઓ મુનીશ્વરને પગે પડી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા અને પોતાની પાપશુદ્ધિ માટે તેમના પગની પવિત્ર રજ પોતાના માથાપર લઈને પોતાને અહોભાગ્ય માનવા લાગ્યા.

૧ ક્ષપકશ્રેણિ: મોટી પ્રગતિ પછી જેનો પાત થવાનો હોય તે ઉપશમશ્રેણિ માટે છે. સીધી પ્રગતિ કરનાર 'ક્ષપક' માટે છે. જુઓ અ. ૮ પ્ર. ૧૮ નોટ. (૫. ૨૦૨૭).

૨ અહીં ચાર પ્રકારનો દેવસંઘ આલ્યો જણાય છે તેમાં ચાર પ્રકારના ભુવન-પતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિકનો સમાવેશ થાય છે. મનુષ્યો ત્યાં આબ્ધા હોય તેમ સંબંધપરથી જણાઈ નથી.

પ્રકરણ ૨૨] અનુસુંદર પુંડરીક મહાભદ્રા સુલલિતાનો મોક્ષ. ૨૦૭૧

સમુદ્ઘાત. આવી રીતે દેવતાઓ પ્રમોદથી ભરપૂર થઈ મુનીશ્વ-
રની બાબુમાં ખડા થઈ રહ્યા હતા તે વખતે તેઓ-
શ્રીને સમુદ્ઘાત^૧ અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ.

યોગનિરોધ. સમુદ્ઘાતથી સર્વ કર્મોનું સમીકરણ કર્યા પછી તેઓ-
શ્રીએ ત્રણે યોગનો નિરોધ કરવા માંડ્યો.^૨

શૈલેશીકરણ. એવી રીતે અનુક્રમે યોગનો નિરોધ કરતાં તેઓશ્રીને
શૈલેશી ક્રિયા પ્રાપ્ત થઈ.^૩

પરમપદ. શૈલેશીકરણ પ્રાપ્ત કરી અંતમુહૂર્તમાં તેઓશ્રીએ
ત્રણે પ્રકારના દેહ(યોગ)ને મૂકીને પરમપદ-મોક્ષ
પ્રાપ્ત કર્યું.

દેવોએ તે વખતે તેમની મહાપૂજા વિશેષ પ્રકારે
કરી અને પોતાની ફરજ બજાવ્યાના ઊંચા ખ્યાલ
સાથે અત્યંત આનંદપૂર્વક તેઓ પોતાના પાપસ-
મૂહને ખપાવી પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા.

મહાભદ્રા મોક્ષ.

મહાભદ્રા મોક્ષ.

સુલલિતા મોક્ષ.

શ્રીગર્ભ દેવલોકે.

સામાન્ય પ્રગતિ.

૧ સમુદ્ઘાત: મમ એટલે એકીભાવે જન્ એટલે પ્રબળપણે વાત એટલે
કર્મનો વિનાશ કરવો તે સમુદ્ઘાત. આત્માના પ્રદેશો મૂળ શરીરથી બહાર ને ને
કારણે નીકળે તેને 'સમુદ્ઘાત' કહે છે. 'જીવ સમુદ્ઘાત' સાત પ્રકારની છે.
વેદના, કપાય, મરણ, વૈકલિયશરીરકરણાવસર, તેજોલેશ્યા ફેરવવા અવસર, આહારક-
શરીર કરણાવસર અને કૈવલ્ય સમુદ્ઘાત. ઉર્ણીમાં કર્મની સરખાઈ થાય છે. એનો
વખત આઠ સમયનો છે. જુઓ નોટ પ્ર. ૮. પ્ર. ૧૮ (પૃ. ૨૦૨૭)

૨ અહીં શુક્લધ્યાનના પ્રથમના બંન પાયા હોય છે. યોગનો નિરોધ તેરમા
ગુણસ્થાનકની આખરે થાય છે.

૩ તેરમા ગુણસ્થાનકને અંતે મનોયોગ તથા વચનયોગ ક્રમથી કાય-
યોગ રૂંધતા હોય તે વખતે શુક્લધ્યાનનો ત્રીજો પાયો પ્રાપ્ત થાય છે અને ચૌદમે
ગુણસ્થાનકે ચોથો પાયો પ્રાપ્ત થાય તે શૈલેશી કરણ છે. એ ચોથો પાયો યોગના
અભાવે પ્રાપ્ત થાય તે 'શૈલેશીકરણ' છે. એ ચોથો પાયો યોગના અભાવે પ્રાપ્ત
થાય છે અને ધ્યાનપૂર્વક કરેલા પ્રયોગને પરિણામે થાય છે.

હવે દેવી મહાલક્ષ્મી સાધ્વી પણ પ્રવર્તીની યોગ્ય પોતાની દૂરજ બળથી પોતાને યોગ્ય ક્રમપૂર્વક આગળ વધતાં ક્ષપકશ્રેણિમાં આરૂઢ થઈ સર્વ કર્મોને ભરમીભૂત કરી મોક્ષે ગયા; પણ એના સંબંધમાં એટલો દૂર પડ્યો કે એ ભક્તપરિજ્ઞા^૧ અણુશણુ પૂર્વક મોક્ષે ગયા.

સુલલિતા મોક્ષ.

સુલલિતા સાધ્વીએ ઉપર જણાવ્યાં તે તપો બહુ પ્રકારે આદર્યો તેને પરિણામે રત્ન જેમ ખારથી નિર્મળ થાય છે તેમ તેનું ચિત્તરત્ન વધારે નિર્મળ થતું ગયું. આખરે શરીરરૂપ પાંજરાને છોડી કર્મોનો ક્ષય કરી ભક્તપરિજ્ઞા અણુશણુ વડે તેઓ મોક્ષે ગયા.

* * *

શ્રીગર્ભરાજ અને બીજા સાધુઓ પણ અનેક તપોનું આરાધન કરી દેવલોકે ગયા તથા સુમંગલા વિગેરે બીજી સાધ્વીઓ પણ દેવલોકે ગઈ. ટુંકામાં કહીએ તો એ મનોનંદન ઉદ્યાનમાં જે જે પ્રાણીઓ શ્રીસમંતભદ્રસૂરિ મહારાજની પાસે આવ્યા હતા અને જેમણે એમનું ચરિત્ર સાંભળ્યું હતું તે સર્વની પ્રગતિ થઈ. જેઓએ દૂર રહીને કૌતુકથી પણ દેશના સાંભળી હતી તેમનું પણ કલ્યાણ થયું. જેઓએ એ વાર્તા સાંભળી તેઓનું મન પણ ભવપ્રપંચથી વિરક્ત થયું, દૂર થયું, ઓછે વધતે અંશે તેમાંથી આધું ગયું. એને પરિણામે કેટલાક શ્રોતાઓએ દીક્ષા લીધી, કેટલાકે ગૃહસ્થધર્મ આદર્યો, કેટલાક સમકિત પામ્યા અને કેટલાકને સંવેગનો રંગ લાગ્યો.

૧ ભક્તપરિજ્ઞા: એમાં ચાર અથવા ત્રણ આહારનો ત્યાગ હોય છે, પણ એમાં હાલવા ચાલવા વિગેરે એટલાનો ત્યાગ હોતો નથી. જુઓ નોટ પૃ. ૨૦૬૯.

પ્રકરણ ૨૩ મું.

તેટલા માટે.^૧

ભવ્યપુરુષો! મહાત્મા પુરુષોનો આ વૃત્તાંત મેં તમને કહી બતાવ્યો, તે ભાવાર્થ સાથે તમે સાંભળ્યો-જાણ્યો, તો હવે એને બરાબર જાણ્યો હોય તો તેને મળતું (ત-દ્યોગ્ય) અનુષ્ઠાન કરો, જેથી મેં તત્સંબંધી કરેલ પરિશ્રમ (મહેનત) સફળ થાય. મારે તમને એક વાત અહીં ખાસ કહી દેવાની છે કે મેં અહીં (આ ગ્રંથમાં) જે વૃત્તાંત રજુ કર્યો છે તે લગભગ સર્વ સંસારીજીવોને સરખી રીતે મળતો આવે તેવો છે, સર્વ સંસારીજીવોના સંબંધમાં પ્રાયે બને તેવો છે; તો પછી પોતાના ચરિત્રને લગભગ મળતું આવતું ચરિત્ર સાંભળીને પછી પણ તેના તરફ વિલંબ કરવો બેદરકારી કરવી કે તેના તરફ ઉપેક્ષા કરવી એ યોગ્ય ન ગણાય, એ તમને ઘટે નહિ. જુઓ:—

ઉપસંહાર.

પુંડરીક કુમાર આ જંબુદ્વીપમાં આવેલા પૂર્વ મહાવિદેહના સુક્રમ્થ વિજયમાં શંખપુર નગરે શ્રીગર્ભ રાજા અને રાણી કમલિનીનો રાજપુત્ર થયો હતો. ભગવાન સમંતભદ્રસુરિ જેઓ એ જ શંખપુરની પાસે આવેલા ચિતરમ નામના ઉદ્યાનની અંદર આવેલા મનોનંદન નામના ચૈત્યમાં રહેલા હતા તેઓને એ બાળકનું પાત્રપણું જોઈને યોગ્ય પક્ષપાત તેના તરફ થયો હતો અને તેને અંગે તેઓ અનેક ભવ્યપુરુષોને જણાવતા રહ્યા કે 'મનુજગતિ નગરીમાં અનુકૂળ થયેલા રાજા કર્મપરિણામ અને મહાદેવી કાળપરિણુતિએ સુમતિ અથવા ભવ્યપુરુષ નામના બાળકને જન્મ આપ્યો છે;'

૧ આ આખું પ્રકરણ શાંતિને વખતે સ્થિરતાથી વિચારપૂર્વક એક સાથે વાંચવું. ઈશાદાપૂર્વક એમાં હેડ નોટ કે સાઈડ નોટ કરી નથી.

તે જ વખતે તેઓ જણાવતા રહ્યા કે 'એ બાળક મોટો થશે ત્યારે સર્વ ગુણોને આધાર-સર્વ ગુણોને ધારણ કરનારો થશે'-એ વાત તમારા ધ્યાનમાં હશે (જુઓ પ્ર. ૨. પ્ર. પ.)- આ સર્વ હકીકત લઘુકર્મી ભવ્ય પુરૂષોને બરાબર અંધબેસતી આવે છે તે આ પ્રમાણે:—

મનુષ્યો ગમે તે જૂદાં જૂદાં ક્ષેત્રમાં જન્મે, ગમે તે સ્થાને જન્મે પણ તે સર્વ મનુજગતિ નામની નગરીમાં જ વર્તે છે, બહારની નજરે એના ગમે તે માતા પિતા હોય અને ગમે તે જૂદાં જૂદાં નામો તેઓ ધારણ કરતા હોય પરંતુ વસ્તુતઃ તેઓ સર્વ કર્મપરિણામ રાજા અને કાળપરિણતિ મહાદેવીના જ પુત્રો છે અને તેઓનાં ગમે તે જૂદાં જૂદાં નામ પાડવામાં આવે પણ તેઓનું સામાન્ય નામ તો ભવ્યપુરૂષ યોગ્ય છે અને તેઓની સારી યુદ્ધિ હોવાથી તેમને સુમતિ નામ આપવું તે પણ યોગ્ય છે. આથી એમને સર્વને 'ભવ્યપુરૂષ' કહેવા એમાં કોઈ પણ પ્રકારનો વાધો નથી એમ સદાગમ (સંત પ્રણિત આગમ-શાસ્ત્રગ્રંથો) કહે છે અને તેટલા માટે સદાગમને પુરૂષાકારે બતાવનાર મહાત્માશ્રી સમંતભદ્રે તેમને સુમતિ-ભવ્યપુરૂષ તરીકે મનુજગતિમાં રહેનારને ઉપનામે સર્વગુણધાર તરીકે વર્ણવ્યા છે. એવા લઘુકર્મી જીવોનું સુમતિપણું કે ભવ્યત્વ જરા પણ વ્યભિચાર પામતું નથી (એમાં કોઈ ભતનો દોષ આવતો નથી એમ સદાગમ કહે છે.)

* * * *

વળી જેવી રીતે પેલી મહાભદ્રા સમંતભદ્રસૂરિ મહારાજનું વચન સાંભળીને પ્રથમથી જ પ્રતિબોધ પામી ગઈ અને પરિણામે તેણે દીક્ષા લીધી અને પ્રજ્ઞાવિશાળા થઈ તે જ પ્રમાણે આ સંસારમાં જે ઉત્તમ પુરૂષો હોય છે તેઓ જ્યારે સર્વજ્ઞ મહારાજના આગમનો ઉપદેશ સાંભળે છે ત્યારે તેઓને તરવનો સમ્યજ્ બોધ થાય છે અને એમ બને છે એટલે તુરત જ તેઓ સાધુ થઈ જાય છે. આવા પ્રકારના પુરૂષો પરમાર્થથી પ્રજ્ઞાવિશાળ (વિશાળ યુદ્ધિ વૈભવવાળા) કહેવાય છે એમ તમારે સમજવું.

હવે પેલી સુલલિતા(અગૃહીતસંકેતા)ને પૂર્વ ભવના અભ્યાસને લીધે મહાભદ્રા સાથે સ્નેહસંબંધ થયો તે પ્રમાણે આ સંસારમાં કેટલાક ભારેકર્મી જીવો હોય છે પણ જેઓનું ભવિષ્ય સાફ થવાનું હોય છે તેવા ભવ્ય પ્રાણીઓને પણ કોઈ પણ પ્રકારે સુસાધુ સાથે અવરંધ સંબંધ થાય છે અને તે સંબંધ તેઓને ગુણ કરનાર થઈ પડે છે, કારણ કે કલ્યાણ મિત્રનો યોગ સંપત્તિને મેળવી આપનાર છે,

ચોગ્યતાને ઉત્પન્ન કરનાર છે, ગુણુરત્નોની ખાણ છે, ભવિષ્યમાં થનારી કટયાણુપરંપરાને સૂચવનાર છે અને અમૃતનો યોગ જેમ ઊરનો નાશ કરનાર છે તેમ તે કર્મના ઊર રૂપ મહા આકરા વિષનો નાશ કરનાર છે.

જેવી રીતે એ મહાભદ્રા સાધ્વીએ યોતાનાં વચનકારા પેલી સુલલિતામાં સદાગમ ઉપર ભક્તિ ઉત્પન્ન કરી અને પુંડરીકની ધાવમાતા તરીકે કાર્ય બાંધી તેનો ભગવાન સાથે પરિચય કરાવી આપ્યો તેમ હાલ પણુ સુસાધુઓ પારકાનું હિત કરવામાં જ તત્પર હોવાના સ્વભાવવાળા થઇને ભારેકર્મી ભવ્યપ્રાણીઓ તરફ નિષ્કૃત્રિમ શ્રેહભાવને દેખાડતાં ગમે તે પ્રકારે તેઓમાં સર્વજ્ઞ ભગવાનનાં આગમ ઉપર ભક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે. વાત એમ છે કે સર્વજ્ઞનાં આગમ ઉપર ગમે તે પ્રકારે એકવાર ભક્તિ જાગૃત થઇ હોય-ઉત્પન્ન થઇ હોય તો પછી તે કર્મરૂપ કચરાને ધોઇ સાફ કરનારી થાય છે, જીવરત્ને શોધનારી (વિશુદ્ધ બનાવનારી) થાય છે, સંસારપ્રખંચને મૂકાવનારી થાય છે, તત્ત્વમાર્ગને બતાવનારી થાય છે અને પરમપદને સાધનારી થાય છે.

* * * * *

અનુસુંદર ચક્રવર્તીએ યોતાને જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી સુલલિતા અને પુંડરીકને સંવેગ ઉત્પન્ન કરવા માટે યોતાના સંસારભ્રમણુનું આખું ચરિત્ર ઉપમા વડે વિસ્તારથી તેઓ સમક્ષ કરી સંભળાવ્યું તે ઘણું ભાગે (પ્રાયે) સર્વ જીવોને સમાન વર્તે છે તે આવી રીતે:—

જ્યારે કેટલાક જીવો કોઈ વાર^૧ મોક્ષ જાય છે ત્યારે લોકસ્થિતિના સાર્વજનિક નિયોગ^૨ અનુસારે કર્મપરિણામના હુકમથી જ હોય તેમ ભવિતવ્યતાને વશે કેટલાક (તેટલા જ) જીવો અસાંવ્યાવહારિક રાશિમાંથી બહાર નીકળે છે, ત્યાર પછી તેઓ નૂદે નૂદે પ્રકારે અનંત ભવભ્રમણુ કરે છે, એમ કરતાં મહા મુશ્કેલીએ કોઈ વાર મનુષ્યનો ભવ તેમને પ્રાપ્ત થઇ જાય છે ત્યારે વળી દ્રોધ વિગેરે દોષો સેવીને તેઓ મનુષ્યનો ભવ હારી જાય છે અને એવી રીતે મોક્ષસાધન કરવાની મળેલી દુર્લભ તક ગુમાવી બેસે છે, એમ કરતાં કરતાં વળી કોઈ વાર

૧ મોક્ષ નિરંતર વહે છે.

૨ જીવો નોટ પૃ. ૩૦૩.

સદ્ગુણો પ્રાપ્ત કરવાનાં પ્રસંગો હાથ લાગી જાય છે ત્યારે વળી કાંઈક
 સદ્ગુણો પ્રાપ્તિદ્વારા પ્રગતિ કરે છે અને જોકે દોષો સેવવાને પરિણામે
 તેઓની સામગ્રીઓ તો નરકમાં લઈ જવાને જ યોગ્ય હોય છે તો
 પણ વચ્ચે તેઓને ધર્મભૂષણન ન્યાયે સદ્ગુણપ્રાપ્તિને અંગે અને
 સર્વજ્ઞ મહારાજે આગમોમાં અતાવેલાં અનુષ્ઠાનોનાં સંબંધે કરીને
 સમ્યક્ જ્ઞાન (સાચો યોધ) મળી જાય છે તે વખતે તેઓ જુએ છે
 અને બીજાને સમજાવે પણ છે કે “આ આખો સંસારનો પ્રપંચ એક
 “નાટક જેવો છે, પ્રાણીઓના સંબંધમાં વિચાર કરીએ તો એ એક ખરે-
 “ખરો નાટકનો તમાસો જ છે: જેમ નાટકીઓ જૂદા જૂદા વેશ
 “ધારણુ કરે છે તેમ આ પ્રાણી નવાં નવાં શરીર ધારણુ કરે છે,
 “જેમ નાટકીઓ અનેક જગ્યાએ નાચ કરે છે તેમ આ પ્રાણી
 “અનેક યોનિઓમાં વખતો વખત પ્રવેશ કર્યા કરે છે, જેમ નાટકમાં
 “નાના પ્રકારનાં રહેવાનાં ઝુંપડાંઓ (સીનરી) આવે છે તેમ આ
 “સંસારમાં અનેક પ્રકારનાં દેવવિમાનો ભવનો અને સ્થાનો હોય છે
 “અને નટનાં ટોળાંની જેમ આ સંસારમાં અંધુ અને કુટુંબીઓ હોય
 “છે. આટલા ઉપરથી આ આખો ભવપ્રપંચ નાટક જેવો લાગે છે.
 “દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જોઈએ તો આ આત્મા (મારો પોતાનો આત્મા)
 “એક જ છે, એકલો જ છે અને મનુષ્ય વિગેરે ગતિમાં એને બીજાં
 “બીજાં નામો પર્યાયરૂપે મળે છે તે સર્વ કૃત્રિમ છે, જૂઠાં છે, અન-
 “વરી છે, થોડા વખત માટેનાં છે અને વિવેકી માણસોએ એ પર્યા-
 “યનો વિશ્વાસ કરવો યોગ્ય નથી. આ ભવપ્રપંચ લોકસ્થિતિના નિય-
 “માનુસાર થયેલો છે, એને કાળપરિણતિએ અતાવેલો છે, એના પર
 “કર્મપરિણામે પોતાની સત્તા જમાવેલી છે તેનું એ પરિણામ છે, એનો
 “એ જ સ્વભાવ છે, ભવિતવ્યતા એની એ પ્રકારની છે અને પોતાની
 “(નિજ) ભવ્યતા એમાં એ ભાવે રહે છે અને એ પ્રમાણે એ લોક-
 “સ્થિતિ, કાળ, કર્મ, સ્વભાવ, ભવિતવ્યતા અને નિજભવ્યતા એક
 “બીજાની અપેક્ષાએ પણ એક બીજાની અપેક્ષા ભાવ પામી કારણુ-
 “સમુદાય રૂપે એકઠા થાય છે અને આખા ભવપ્રપંચને ઉત્પન્ન કરે
 “છે. એ ભવપ્રપંચનાં કારણોનો પરિપાક (પાકવું, પૂર્ણતા) થઈ
 “આવે ત્યારે એ જ પ્રપંચના ઉચ્છેદ કરનાર પરમેશ્વરની કૃપા
 “(અનુગ્રહ) થાય છે. એ પરમેશ્વરનો અનુગ્રહ નિર્મળ જ્ઞાનવું કારણુ
 “બને છે. એ વિશુદ્ધ જ્ઞાનના બળથી જ આત્મા બાણે છે કે-“મને
 “અત્યારે જે સુખદુઃખ થાય છે અથવા અત્યારે મારે સંસારમાં
 “રહેવું પડે છે અથવા પરિણામે મારો મોક્ષ થઈ શકે છે તે સર્વ

“ પરમેશ્વરની આજ્ઞાતું આરાધન ન કરવાને કે કરવાને પરિણામે થાય
 “ છે અને થશે; (પરમેશ્વરની આજ્ઞાથી એટલે કે તેમના કહેલા નિય-
 “ માનુસાર થાય છે;) લેશ્યાઓને શોધવી-સુધારવી તે તેઓની આજ્ઞામાં
 “ રહેતું છે અને લેશ્યા(આત્મપરિણતિ)ને મલીન કરવી એ તેઓની
 “ આજ્ઞાતું વિરાધન છે’—આવા વિચાર અને નિર્ણયને પરિણામે તે
 “ આત્મપરિણતિ(લેશ્યા)ને શુદ્ધ કરનાર ગુણોમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે અને
 “ જે જે દોષો લેશ્યાને મલીન કરનાર હોય તેનાથી દૂર ખસતો જાય
 “ છે. આવી રીતે આત્મપરિણતિને-લેશ્યાને શોધી શોધીને-શુદ્ધ કરીને
 “ છેવટે તેના ઉપર પણ વિજય મેળવીને પોતે અલેશી-લેશ્યા વગરનો
 “ થઈ જાય છે. પછી એ પોતાના અસલ રૂપ(સ્વરૂપ)માં સ્થિત થઈ
 “ જાય છે અને પોતે જ પરમેશ્વર થઈ જાય છે, પરમાત્મા થઈ
 “ જાય છે” —આવા પ્રકારતું સત્ય સ્વરૂપ એને નિર્મળ જ્ઞાનને પરિણામે
 જણાય છે અને તે સ્વરૂપને તેઓ અન્ય પાસે પ્રતિપાદન કરે છે.

* * * * *

એ સંસારીજીવતું ચરિત્ર (અનુસુંદર ચક્રવર્તીતું ચરિત્ર) સમંત-
 ભદ્ર સૂરિમહારાજને પોતાને પ્રત્યક્ષ થઈ ગયું હતું અને મહાભદ્રાએ
 તેમના કહેવાથી જાણ્યું હતું તેવી જ રીતે સર્વ સંસારીજીવોતું ચરિત્ર
 ભગવાનના આગમને પ્રત્યક્ષ છે અને સુસાધુઓ જ્યારે તે બીજને
 જણાવે છે ત્યારે તેમાંથી જેઓ વિરાળ બુદ્ધિવાળા (પ્રજ્ઞાવિશાળો)
 હોય છે તેઓ પોતાને મેળે જ તે સમજી લે છે, જાણી જાય છે અને
 વળી તે ચરિત્ર બીજ પાસે પ્રતિપાદન કરવાને પણ જાતે શક્તિમાન
 થાય છે.

તમે જાણો છો કે આ આખું ચરિત્ર સુલક્ષિતા(અશ્રહીતસંકેતા)ને
 ઉદ્દેશીને કહેવામાં આવ્યું હતું અને પુંડરીકે તો માત્ર પ્રસંગથી જ
 સાંભળ્યું હતું તો પણ તે જાતે લઘુકર્મી હોવાથી તેણે તેને અનુસારે
 પોતાની વ્યવસ્થા કરી લીધી તેવી રીતે—

“ ભો ભવ્યો ! આગમ અને અનુભવથી સિદ્ધ આ સંસારીજીવતું
 “ ચરિત્ર તમે બરાબર સમજે, સમજી જાણીને તો પ્રમાણે આચરણુ
 “ કરો, કષાયોને છોડી દો, આશ્રવ(કર્મ આપવાના માર્ગો)નાં દ્વારો
 “ બંધ કરી દો, ઈંદ્રિયસમૂહપર જય કરો, માનસિક મેલની જાળોને
 “ તોડી નાખો, સાચા ગુણસમુદાયતું પોષણ કરો, સંસારનો પ્રપંચ

“ છોડી દો અને જલદી શિવાલયે (મોક્ષે) જાઓ, જેથી તમે પણ સુખતિ
“ (ભવ્યપુરૂષ) થાઓ.

“ કદાચ તમારામાં એ પુંડરીક (ભવ્યપુરૂષ) જેટલી લલુકર્ષતા
“ ન હોય તો પછી જેવી રીતે એ સુલલિતાને વારંવાર પ્રેરણા કર-
“ વામાં આવી, વારંવાર પ્રેમપૂર્વક એની તર્જના કરવામાં આવી, અનેક
“ પ્રકારે એને ઠપકો આપવામાં આવ્યો અને વારંવાર એને પૂર્વભવની
“ યાદિઓ આપી જાણવત કરવામાં આવી ત્યારે એ ભારેકર્મી હોવા
“ છતાં પણ આખરે બોધ પામી તેવી રીતે તમે પણ હવે જાગો,
“ બોધ પામે; માત્ર એમાં એક વાત છે કે એવી રીતે તમે બોધ
“ પામશો તો તમે અગૃહીતસંકેત કહેવાશો-ગણાશો, તમે સમજીની
“ કોટિમાં નહિ આવો અને તમારી ખાતર ગુરૂમહારાજને ગળું ઘણું
“ ખેંચવું પડશે તેટલા પૂરતા તમે તમને તરદી આપનારા થશો, પણ
“ એની સાથે એક વાત તો ચોક્કસ છે કે તમને ગુરૂમહારાજ પ્રતિબોધ
“ તો જરૂર આપનારા થશે અને તમારે પ્રતિબોધ તો છેવટે જરૂર
“ પામવો જ છે. હવે તમારે મહાભદ્રા જેવા થવું કે સુલલિતા જેવા
“ થવું એ તમારી ઇચ્છાનો વિષય છે.

“ જેવી રીતે સુલલિતાને સદાગમ ઉપર અહુમાન થયું અને તે
“ અહુમાનને પ્રતાપે એને પોતાના ખરાય ચરિત્ર ઉપર પશ્ચાત્તાપ
“ થયો, ગુણુ ઉપર પક્ષપાત થઈ આવ્યો અને તેથી એનાં સર્વ કર્મ-
“ મળનો વિનાશ થયો, તેવી રીતે તમારે પણ સદ્ગમાગમ ઉપર એવું
“ જ અહુમાન અંતઃકરણપૂર્વક રાખવું કે જેથી પરિણામે તમને પણ
“ સાથે તત્ત્વનો બોધ થાય.

* * * * *

ખુલાસો.

જેવી રીતે શ્રેયાંસ^૧ કુમાર અને બ્રહ્મદત્ત^૨ ચક્રવર્તીને જાતિસ્મરણુ
જ્ઞાન થયું હતું તેવી રીતે અનુસુંદર ચક્રવર્તીને જાતિ સ્મરણુ જ્ઞાન થયું

૧ શ્રેયાંસ: આદીશ્વર ભગવાનના પૌત્ર. શેરડીના રસથી ભગવાનને-દાદાને
પારણું કરાવતાર. પૂર્વભવ દેખીને સાધુને શું ખરે તે શોધતાશ ચોયા આરાના
પ્રથમ દાનવીર.

૨ બ્રહ્મદત્ત: આ અવસર્પિણી કાળના ૧૨ મા ચક્રવર્તી. એને પણ જાતિ-
સ્મરણુ જ્ઞાન થયું હતું. એના ચરિત્ર માટે જુઓ ત્રિપિઠિ શલાકા પુરૂષ ચરિત્ર
પર્વ નવમું.

હતું અને તેથી જાતિસ્મરણ જ્ઞાનને પરિણામે આ આખી વાર્તા તેના મુખમાં મૂકવામાં આવી તે શાસ્ત્રાગ્રા પ્રમાણે અને યુક્તિસર છે, કારણ કે આગમમાં મતિજ્ઞાનની વાસનાનો કાળ અસંખ્ય કલ્પો છે અને અસંખ્ય કાળસુધી એવી વાસના ન રહી શકે એવું શાસ્ત્રમાં એક પણ વચન નથી. ભાર પછી અનેક ભવો થાય તો પણ એ વાસના રહી શકે છે તેથી અનુસુંદરના મુખમાં આ વાત મૂકી છે તેમાં કાંઈ વિરોધ નથી.^૧

* * * * *

ભાવાર્થ.

શરૂઆતથી માંડીને આખા ગ્રંથનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે:—
આખા ગ્રંથમાં મુદ્દાની વાત એ છે કે:—

કુશલકર્મવિપાકવશાદહો જગતિ કિંચિદિદિહાસ્તિ ન દુર્લભમ્ ।
સકલભોગસુખાધિકમુચ્ચકૈઃ શમસુખં પ્રતિભાતિ ચ ધીમતામ્ ॥
પરમકોટિગતોઽપિ પુનર્નરઃ પ્રબલતામુપગમ્ય નિપાત્યતે ।
સ્વલમલૈરતિભીમભવોદ્ધૌ યદિ ન વેત્તિ સ તાં તદરાતિતામ્ ॥
નરકયોગ્યકૃતાશુભકર્મકઃ પુનરુપૈતિ શિવં ગતકલ્મષઃ ।
યદિ સદાગમવોધપરાયણઃ ક્ષણમપિ પ્રકરોતિ શુભં નરઃ ॥
ઇદમવૈત્ય મનોમલવર્જનં લઘુ વિધાય સદાગમસેવનમ્ ।
કુરુત તેન હિ યાથ શિવં યથાઽઽગમવશાદનુસુન્દરપાર્થિવઃ ॥

“ આ સંસારમાં કુશળ કર્મ(પુણ્ય)ના વિપાક (ફળ)ને પરિણામે એવી કોઈ પણ વસ્તુ નથી કે જે મળવી દુર્લભ હોય; એથી “ સર્વ પ્રકારના ભોગો અને મુખો મળી શકે છે; છતાં બુદ્ધિમાન માણસોને તો શમસુખ જે શાંતિનું સામ્રાજ્ય છે તે જ મેળવવું “ યોગ્ય લાગે છે.

૧ આટલો ખુલાસો કરવાનું કારણ એમ જણાય છે કે કોઈએ શ્રીસિદ્ધર્થિ-અણિને પ્રશ્ન કર્યો હશે કે આટલા ભવોની વાત સંસારીજીવ કેમ કહી શકે? કોઈ કેવળીના મુખમાં આ વાત મૂકી હોત તો સવાલ ન થાત. એ સંકાનો ખુલાસો શાસ્ત્રાધારે કર્તાએ અત્ર ક્યો જણાય છે. જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થાય છે અને તેની વાસના અસંખ્ય કાળ સુધી રહી શકે છે. પ્રાચીન પુરૂષોની આ વિશિષ્ટતા છે કે શાસ્ત્રમર્યાદા જરા પણ ઉલ્લંઘન ન થાય તે માટે તેઓ બહુ ચીવટ રાખે છે.

“ મનુષ્ય પ્રાણી ગમે તેટલી મોટી પદવીએ ચઢી ગયો હોય પણ
 “ જો એ પાપી કર્મોનું દુશ્મનપણું સમજતો ન હોય તો જ્યારે તેનું
 “ (પાપ કર્મોનું) જોર થઈ આવે છે ત્યારે તે પ્રાણીને ભયંકર સંસાર-
 “ સમુદ્રમાં જોરથી ફેંકી દે છે, પાડી નાખે છે, ધક્કેલી મૂકે છે.

“ પ્રાણીએ નરકમાં જવા યોગ્ય ભયંકર કર્મો એકઠાં કર્યાં હોય
 “ છતાં જો એને સદાગમનો ઓધ થાય અને એ ઓધપર એનું ચિત્ત
 “ ક્ષણભર પણ લાગે તો એનાં પાપો નાશ પામી શકે છે અને ક્ષણ-
 “ વાર પણ જો એ સાફ કરે તો એ છેવટે પાપરહિત થઈને મોક્ષે પણ
 “ બચે છે.

“ એ હકીકત જાણીને જોમ અને તેમ જલદી મનના મેલને દૂર
 “ ફેંકી દેવાનું કરો, મનનો મેલ કાઢી નાખો, ફેંકી નાખો, દૂર કરો
 “ અને સદાગમની સેવના કરો, જોથી આગમને આધારે તમે પણ અ-
 “ નુસુંદર ચક્રવર્તીની પેઠે મોક્ષે જાઓ.

વળી એક બીજી પણ એટલી જ અગત્યની વાત છે:—

હૃદમનન્તભવમ્મસૂચકં, મલવશાદનુસુન્દરચેષ્ટિતમ્ ।

યદિહ જાતમતઃ પરિકીર્તિતં, મતિવિકાસનકારિ સુદેહિનામ્ ॥

ન ચ નિયોગત પ્વ ભવેદિયં, ગદિતપદ્ધતિરત્ર નરે નરે ।

સકૃદવાપ્ય જિનેન્દ્રમતં યતઃ, શિવમિતઃ પ્રગતા બહવો નરાઃ ॥

ત્રિચતુરેષુ ભવેષુ તથાપરે, બહુમતાઃ પુનરન્યવિધાનતઃ ।

વિવિધભવ્યતયા ભવદારણં, નિજનિજક્રમતો દધિરે જનાઃ ॥

તદિદમત્ર સુગુહ્યમહોજના, હૃદિ વિધત્ત પરં પરમાક્ષરમ્ ।

મલવિશોધનમેવ સુમેધસા, લઘુ વિધેયમિહાપ્ય જિનાગમમ્ ॥

“ અનુસુંદર ચક્રવર્તી મલને વશ પડ્યો તેથી તેને અનંત ભવ-
 “ ભ્રમણ કરવું પડ્યું તેનો વૃતાંત આ કથામાં અંતાવવામાં આવ્યો છે
 “ તે પ્રાણીઓની યુદ્ધિના વિકાસને માટે છે અને વસ્તુસ્થિતિનો ખ્યાલ
 “ આપવા માટે છે.

“ પણ તમારે એમાં ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું એ છે કે જો પદ્ધ-
 “ તિએ અનુસુંદરને ભવો કરવા પડ્યા તે જ પદ્ધતિએ દરેક પ્રાણીને
 “ ભવો કરવા પડે એમ સમજવું નહિ, કારણ કે એક જ વખત જૈનદ્ર
 “ મતને પ્રાપ્ત કરીને તે જ ભવમાં ઘણા પ્રાણીઓ મોક્ષે ગયેલા છે અને
 “ કેટલાએ પ્રાણીઓ એવી રીતે જૈન મતની પ્રાપ્તિ થયા પછી ત્રીજે

“ કે શેથે ભવે મોક્ષે ગયા છે. વળી જે વિધાનો અનુસુંદરે કર્યા તે જૂદાં
“ જૂદાં વિધાનો કરીને પણ અનેક જીવો મોક્ષે ગયા છે.

“ જૂદા જૂદા પ્રાણીઓની ભવ્યતા જૂદા જૂદા પ્રકારની હોય છે
“ તેથી પોત પોતાના ક્રમ પ્રમાણે-યોગ્યતા પ્રમાણે તેઓ સંસારને કાપે
“ છે. એ આખતનો આધાર પોતાની ભવ્યતા ઉપર રહે છે.

“ ભવ્યો! તમારે બધી વાતનો ઊંઠો ભાવાર્થ મનમાં ધારી રા-
“ ખવો હોય અને આખી વાતનું રહસ્ય સમજ લેવું હોય તો ટુંકામાં
“ એક વાત તમારાં હૃદય પર કોરી રાખો કે—

“ આ સંસારમાં જિન માર્ગની પ્રાપ્તિ કરીને જેમ અને તેમ
“ અને જેટલું અને તેટલું દરેક માણસોએ મલવિશોધન (મેલ-
“ પાપને શોધી કાઢવાનું અને શોધીને કાપી નાખવાનું કાર્ય)
“ કરવું.

* * * * *

પ્રસ્તાવ ઉપસંહાર.

एतन्निःशेषमत्र प्रकटितमखिलैर्युक्तिगर्भैर्वचोभिः

प्रस्तावे भावसारं तदखिलमधुना शुद्धबुद्ध्या विचिन्त्य ।

भो भव्या ! भासि चित्ते यदि हितमनघं चेदमुच्चैस्तरां व-

स्तनूर्णं मेऽनुरोधाद्विदितफलमिदं स्वार्थसिद्धौ कुहध्वम् ॥

“ આ પ્રસ્તાવમાં યુક્તિયુક્ત વચનો વડે જે જે હકીકતો કહે-
“ વામાં આવી છે તે તે સર્વ ભાવાર્થથી ભરપૂર છે-એ સર્વ આખતો
“ પર શુદ્ધ બુદ્ધિવડે વિચાર કરીને પછી તે વિચારને પરિણામે
“ ભવ્ય પ્રાણીઓ! જે તમને તે સર્વ આખતો તદ્દન નિષ્પાપ લાગે
“ અને તે તમને તમારૂં ઘણું હિત કરનારી જણાય તો પછી મારા
“ ઉપર કૃપા કરીને એ જાણવાળી અથવા જણાયલાં સારાં
“ પરિણામવાળી આખતો આદરી લો, જલદી સ્વીકારી લો. કારણુ કે
“ એમ કરવું એમાં તમારા સ્વાર્થની પરમ સિદ્ધિ છે.

* * * * *

क्षमायाचना.

उत्सूत्रमेव रचितं मतिमान्द्यभाजा
 किञ्चिद्यदीदृशि मयात्र कथानिबन्धे ।
 संसारसागरमनेन तरीतुकामै-
 स्तत्साधुभिः कृतकृपैर्मयि शोधनीयम् ॥

“आवी (उपरनी) कथा रचवाभां भारी भावना संसारसागर
 “तरवानी छे छतां तेभ करतां भारी बुद्धिनी अक्षयताने लघने कांछ
 “पणु सूत्र सिद्धांत विशुद्ध लप्पाछ गयुं होय तो सल्लवत पुरषोत्तमे-
 “साधु महाशयोत्तमे भारी उपर कृपा करीने शोधी-सुधारी देवुं.”

इत्युपमितिभवप्रपञ्चायां कथायां पूर्वसूचित-
 मीलकवर्णनो नामाष्टमः प्रस्तावः

उपमिति भव प्रपंच्या कथाभां अगाठना प्रस्तावोभां
 कहेधी वातोना भेण भेणवे तेवे (पूर्वसूचित मीलक
 वर्णन नामने) आठभो प्रस्ताव पूर्णु थयो.

समाप्त्यमुपमितिभवप्रपञ्चा कथा.

उपमिति भवप्रपंच्या कथा ग्रंथ
 अवतरणु समाप्त.

ग्रंथकर्त्तानी प्रशस्ति.

(आ प्रशस्तिपर ग्रंथकर्त्ताना समयने अंगे मोटा सवास होवाथी
भूण अने भाषांतर अत्रे आऱ्या छे.)

द्योतिताखिलभावार्थः सङ्गव्याब्जप्रबोधकः ।

सूरा (र्या ?) चार्योऽभवहीप्तः साक्षादिव दिवाकरः ॥ १ ॥

स निवृत्तिकुलोद्भूतो लाटदेशविभूषणः ।

आचारपञ्चकोद्युक्तः प्रसिद्धो जगतीतले ॥ २ ॥

अभूद्भूतहितो धीरस्ततो देल्लमहत्तरः ।

ज्योतिर्निमित्तशास्त्रज्ञः प्रसिद्धो देशविस्तरे ॥ ३ ॥

प्रसिद्धदेशविस्तरः (प्रत्यंतरे)

ततोऽभूदुल्लसत्कीर्तिर्वह्मगोत्रविभूषणः ।

दुर्गस्वामी महाभागः प्रख्यातः पृथिवीतले ॥ ४ ॥

सर्वे भावार्थाने प्रकाश करनार अने लव्य प्राणी रूप कमणने
नगृत करनार अने विकसावनार साक्षात् सूर्य जेवा तेजस्वी श्री
सूराचार्य थया. १.

तेज्योश्री लाट देशना (लडय नण्डनेा प्रदेश) आभूषणु भूत
हता, निवृत्ति कृणभां उत्पन्न थयेला हता, पंचाचार (ज्ञानाचार, दर्शना-
चार, चारित्राचार, तपाचार अने धीर्याचार) पाणवामां सर्वदा तत्पर
हता अने जगतभां सारी रीते प्रसिद्धिने पाभेला हता. २.

आर पछी देख्खिमहत्तर थया. तेज्यो प्राणीज्योने हित करनार
हता, धीरधीर हता, ज्योतिष अने निमित्तशास्त्रना जणुकार हता अने
देशना मोटा भागभां प्रसिद्ध हता (अथवा इलादेश नामना ज्योतिषना
विषयभां निष्णात हता-पाठांतरे) ३.

आर पछी ब्राह्मणु गोत्रना आभूषणुभूत महाभाग्यवान् अने
विस्तरती-वधती जती कीर्तिवाणा दुर्गस्वामी थया; ते पृथ्वीतण
उपर ज्योत कीर्तिवाणा थया. ४.

प्रव्रज्या गृह्णता येन गृहं सज्जनपूरितम् ।
 हित्वा सद्धर्ममाहात्म्यं क्रिययैव प्रकाशितम् ॥ ५ ॥
 यस्य तस्मिन् वीक्ष्य शशाङ्करनिर्मलम् ।
 बुद्धास्तत्प्रत्ययादेव भूयांसो जन्तवस्तदा ॥ ६ ॥
 सदीक्षादायकं तस्य स्वस्य चाहं गुरुत्तमम् ।
 नमस्यामि महाभागं गर्गर्षिमुनिपुङ्गवम् ॥ ७ ॥
 ऋष्टेऽपि दुःपमाकाले यः पूर्वमुनिचर्यया ।
 विजहारेव निःसङ्गो दुर्गस्वामी धरातले ॥ ८ ॥
 सद्देशनांगुभिलोके द्योतित्वा भास्करोपमः ।
 श्रीभिल्लमाले यो धीरः गतोऽस्तं सद्दिधानतः ॥ ९ ॥
 तस्मादनुलोपशमः सिद्ध (सद्) पिरभूदनाविलमनस्कः ।
 परहितनिरतैकमतिः सिद्धान्तनिधि(रति)र्महाभागः ॥ १० ॥

तेऽप्यश्रीः दीक्षा देती यन्मते सुंदर विशाण द्रव्यथी भरपूर यो-
 तानुं धर छोडीने सक्रिय रवशे विशुद्ध धर्मनुं भाडात्म्य यतावी आधुं,
 प्रकाशमान कर्तुं. ५.

तेऽप्यश्रीनुं यंद्रकिरणु जेनुं निर्मण यत्रिन्न जेधने तेने आधारे
 अनेक प्राणीयो ते यन्मते आध पाभ्या, संसारथी उद्विन्न यथा. ६.

ते दुर्गस्वामीने अने मने योताने दीक्षा आपनार महाभाज्यशाणी
 महात्मा श्री गर्गर्षिने हुं नमस्कार कर्तुं. ७.

ये दुर्गस्वामी आवा अत्यंत हीन दुःखम काण (हुंका अवसरपिण्डिना
 पांथमा आरा)भां पणु तदन निःसंग यधने पूर्व काणना (योथा आ-
 राना) मुनि महात्मायां भाङ्क पृथ्वीपर विहार करता होता. ८.

सूर्यनी उपमाने योऽथ तेऽप्यश्रीः सुंदर देशना ३५ किरणोथी
 लोकां उद्योत कर्तुं अने छेवटे सुंदर विधान पूर्वक तेऽप्यश्री धीरवीर
 होई श्रीभिल्लमाल नगरमां अस्त पाभी यथा. ९.

तेमनाथी सिद्धर्षि (प्रत्यंतरे-सद्दर्षि) यथाः ये अतुण उपशम-
 वाणा होता, रूढिके जेवा निर्मण मनवाणा होता, पारकानुं क्षित कर-
 वामां सदैव बुद्धिनो व्यथ करनारा होता, आगमना हरिया होता अने
 महा भाज्यशाणी होता. १०.

વિષમભવગર્તનિપાતિતજન્તુશતાલમ્બદાનદુર્લલિતઃ ।
 દલિતાશ્વિલદોષકુલોઽપિ સતતકરુણાપરીતમનાઃ ॥ ૧૧ ॥
 યઃ સદ્ગ્રહકરણરતઃ સદુપગ્રહનિરતબુદ્ધિરનવરતમ્ ।
 આત્મન્યતુલગુણગર્ભૈર્ગણધરબુદ્ધિ વિધાપયતિ ॥ ૧૨ ॥
 બહુવિધમપિ યસ્ય મનો નિરીક્ષ્ય કુન્દેન્દુવિશદમચતનાઃ ।
 મન્યન્તે વિમલધિયઃ સુસાધુગુણવર્ણકં સત્યમ્ ॥ ૧૩ ॥
 ઉપમિતિભવપ્રપન્ના કથેતિ તચ્ચરણરેણુકલ્પેન ।
 ગીર્દેવતયા વિહિતાભિહિતા સિદ્ધાભિધાનેન ॥ ૧૪ ॥

સંસારના વિષમ ખાડામાં પડેલા સેંકડો જંતુઓને અવલંબન (ટેકા)નું દાન આપીને એ તો લાડપાડમાં ઉછરેલ હતા અને એણે સર્વ દોષોને દુષ્ટી નાખ્યા હતા છતાં એનું મન હમેશાં ક્રૂણા-દયાને આધીન રહેતું હતું. ૧૧.

તેઓ સંઘર્ષ કરવાની બુદ્ધિવાળા છે, અન્ય ઉપર સારો અને ઉપકાર નિરંતર કરે છે અને પોતાનામાં અતુલ ગુણસમુદાય હોવાને લીધે બાણે તેઓ તીર્થકરના ગણધર જ હોય એવી બુદ્ધિ અન્યમાં ઉત્પન્ન કરે છે. ૧૨.

તેઓશ્રીનું એવું બહુ પ્રકારનું મન મોગરાનાં ફૂલ અથવા ચંદ્રના બિંબ જેવું નિર્મળ જોઈને આજકાલના નવયુવકો જેમની બુદ્ધિ વિમળ થઈ હોય છે તે અસહના ગ્રંથોમાં સુસાધુના ગુણોનાં વર્ણનને સાચાં માને છે. (જેવું આદર્શસાધુનું શાસ્ત્રમાં વર્ણન છે તેનો આ જીવતો દાખલો છે.) ૧૩.

આ ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા સરસ્વતી દેવીએ બતાવી અને તેઓશ્રીના ચરણરજ સમાન સિદ્ધ નામના માણુએ કહી બતાવી. ૧૪.

૧ સંઘર્ષઃ સંઘેષ. સૂત્ર અને ભાષ્યમાં જે વાત ઘણા વિસ્તારથી કહી હોય તેને ટુંકામાં કહી દેવી તેને વિદ્વાનો 'સંઘર્ષ' કહે છે સંઘર્ષનું કામ ઘણું મુશ્કેલ છે વળી સંઘર્ષનો અર્થ 'વસ્તુઓ એકઠી કરી રાખવી' એ ૩૩ અર્થ પણ થઈ શકે. આચાર્યને 'સંઘર્ષશીલ' શાસ્ત્રકારોએ કહ્યા છે. શીષ્ય સંઘર્ષશીલ હોય તો તે તેનો દોષ છે, આચાર્ય સંઘર્ષશીલ ન હોય તો તે તેનો દોષ છે અને આ વિરોધ સમજવો એ જૈનશાસ્ત્રની વિશાળતા છે.

અથવા-

આચાર્યહરિભદ્રો મે ધર્મબોધકરો ગુરુઃ ।
 પ્રસ્તાવે ભાવતો હન્ત સ ણ્વાયે નિવેદિતઃ ॥ ૧૫ ॥
 વિપં વિનિર્ધૂય કુવાસનામયં, વ્યચીચરઘઃ કૃપયા મદાશયે ।
 અચિન્ત્યધીર્યેણ મુવામનાસુઘાં, નમોઽસ્તુ તસ્મૈ હરિભદ્રસૂરયે ॥ ૧૬ ॥
 અનાગતં પરિજાય ચૈત્યવન્દનસંશ્રયા ।
 મદર્થેવ કૃતા યેન વૃતિર્લલિતવિન્તરા ॥ ૧૭ ॥
 યત્રાતુલ્યરથયાત્રાધિકમિદમિતિ લઘ્વવરજયપતાકમ્ ।
 નિસિલસુરભુવનમધ્યે સતતં પ્રમદં જિનેન્દ્રગૃહમ્ ॥ ૧૮ ॥
 યત્રાર્થપ્રજ્ઞગાઠ્યાં ધર્મઃ સદેવધામસુ ।
 કામો લીલાવતીલોકે સદાન્તે ત્રિગુણો મુદા ॥ ૧૯ ॥
 તત્રેયં તેન કથા કવિના નિઃશેષગુણગણાધારે ।
 શ્રીમિદ્ધમાલનગરે ગદિતાધિમમણ્ડપસ્થેન ॥ ૨૦ ॥

અથવા-

આચાર્ય હરિભદ્ર મારા ધર્મનો બોધ કરનાર ગુરુ ભાવથી છે અને તે તાત મેં પ્રથમ પ્રસ્તાવમાં જાખાવેલી છે. ૧૫.

જે હરિભદ્રસૂરિએ કુવાસનાથી ભરેલ ઝેરને ઘોઠ સાફ કરીને મારે માટે ન ચીંતવી શકાય તેવા વીર્યના પ્રયોગથી કૃપાપૂર્વક મુવાસનાનું અમૃત વિચારી કાઢ્યું-ચીંતવી કાઢ્યું, તેઓશ્રીને નમસ્કાર હો. ૧૬.

તેઓએ નહિ આવેલો (કાળ) પ્રથમથી જાણી લઈને મારે માટે જ ચૈત્યવંદનની હકીકત સંબંધીવાળી લલિતવિસ્તાર નામની વૃત્તિ બનાવી. ૧૭.

જે નગરમાં આખા દેવભુવન-સુરલોકની અંદર પણ અતુલ રથ-યાત્રાથી વધી જતું, ઉત્તમ જયપતાકાથી વિભૂષિત અને નિરંતર પ્રમોદને કગવતું જિનેન્દ્ર ભગવાનનું ચૈત્ય આવી રહેલું છે; જેની ટંકશાળોમાં અર્થ-ધન છે, જેના સદેવ (અરિહંત)નાં ધામોમાં ધર્મ છે અને જેના આનંદ આપનાર સ્ત્રીવર્ગમાં કામ છે. જ્યાં આવી રીતે (ધર્મ અર્થ કામ રૂપ) ત્રણ ગણો આનંદ સદા જામી રહેલો છે એવા સર્વ ગુણુ-ગણુના આધારભૂત ભિલ્લમાલ નામના નગરમાં કવિશ્રીએ આ કથા અગાડીના મંડપમાં રહીને કહી બતાવી. ૧૮, ૧૯, ૨૦.

૧ એ મંદિર દેવભુવન જેવું છે છતાં તેનાથી ચઢી બધું છે કારણ કે દેવભુવનમાં રથયાત્રા હોતી નથી, આ મંદિરમાં થાય છે તેથી તેની તેટલે અંશે વિશેષતા છે.

प्रथमादर्शो लिखिता साध्व्या श्रुतदेवतानुकारिण्या ।
दुर्गस्वामिगुरूणां शिष्यिकयेयं गणाभिधया ॥ २१ ॥
संवत्सरशतनवके द्विषष्टिसंहितेऽतिलङ्किते चास्याः ।
ज्येष्ठे सितपञ्चम्यां पुनर्वसौ गुरुदिने समाप्तिरभूत् ॥ २२ ॥
मन्धाग्रमस्या विज्ञाय कीर्तयन्ति मनीषिणः ।
अनुष्टुभां सहस्राणि प्रायशः सन्ति षोडश ॥ २३ ॥

असल पुस्तकभांथी ऐनी पहेली कोपी दुर्गस्वामीनी शिष्या अने
श्रुत देवतानुं अनुकरणु करनारी गण्णा नामनी साध्वीअे लक्ष्मी. २१.

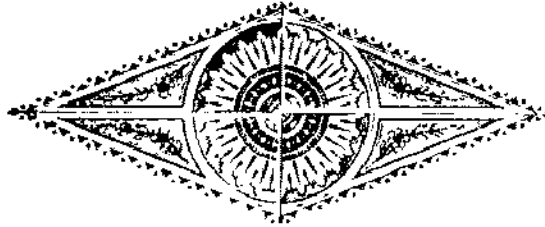
संवत् १६२ (नवशेने आसठ)ने संवत्सर लगभग पूरे थतां
जेठ शुद्ध ५ (पांचम)ने दिवसे शुक्रवारे पुनर्वसु नक्षत्रे आ अंथनी
समाप्ति थछ. २२.

शुद्धिवागा लोको आ पुस्तकने अंथाअ' जालीने कहे छे के अ
लगभग अनुष्टुभनी रीते सोण छन्द छे. २३.

इति ग्रंथकर्त्तानी प्रशस्ति.

इति मिति अवप्रपंच्या कथानुं शुक्रवारी
आषाभां अवतरणु समाप्ति.

१ अंथाअः ३२ अक्षरने। अक यप थाय. ते रीते आ अंथ सोण छन्द
अंथाअ-लोकोने छे अम लगभग गालतरी आपी छे. अंथ अटले १६०५ ३२
अक्षरने। अथ अटले प्रमाणु. अंथाअ अटले १६०५नुं प्रमाणु.

ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા.

ગુર્જર ભાષા અવતરણ
સંપૂર્ણ.

